इतिअनुक्रमणिकासमाप्ता

इतिनिर्णयसिंधोरनुक्रमणिकासमाप्ता ॥

अथनिर्णयसिंधुप्रथमपरिच्छेदप्रारंभः

स्वायंभुवमनु

श्रीगणेशायनमः श्रीसरस्वत्यैनमः श्रीगुरुभ्योनमः अविघ्नमस्तु कारुण्यैकनिकेतंरामंसीतालतायु
क्तम् विश्वामित्रान्वायनतिसमालंबिशाखिनंवंदे १ लक्ष्मीसहायंकल्पद्रुतलरंजितगोकुलम्
बर्हापीडंघनश्याममहःकिंचिदुपास्महे २ वेदार्थधर्मरक्षायैमायामानुषरूपिणम् पितामहहरिंवं
देभट्टनारायणाह्वयम् ३ यत्पादसंस्मृतिःसर्वमंगलप्रतिभूर्मता तान्भट्टरामकृष्णाख्यान्श्रीता
तचरणान्नुमः ४ सर्वकल्याणसंदोहनिदानंयत्पदद्वयम् द्युनदीसोदरीमंबामुमाख्यांनौमिसादर
म् ५ बिंदुमाधवपादाब्जरोलंबीकृतविग्रहम् ज्यायांसंभ्रातरंभट्टदिवाकरमुपास्महे ६ हेमाद्रि-
माधवमतंप्रविचार्यसम्यगालोच्यतत्त्वमथतीर्थकृतांपरेषाम् श्रीरामकृष्णतनयःकमलाकराख्यः
कालेयथामतिविनिर्णयमातनोति ७ संतियद्यपिविद्वांसस्तन्निबंधाश्चकोटिशः तथाप्यमु
ग्धींकिंचिद्विज्ञातुमीशते ८ तत्रसंक्षेपतःकालःषोढा अब्दोयनमृतुर्मासःपक्षोदिवसइति तत्राब्दोमा
धवमतेपंचधा सावनःसौरश्चांद्रोनाक्षत्रोबार्हस्पत्यइति गुरोर्मध्यमराशिभोगेनबार्हस्पत्यःसचज्यो
तिःशास्त्रेप्रसिद्धः हेमाद्रिस्त्वंत्ययोर्धर्मशास्त्रेनुपयोगात्त्रिविधएवेत्याह तत्रवक्ष्यमाणैःसावनादि
द्वादशमासैस्तत्तदब्दम् मलमासेतुसतिषष्टिदिनात्मकएकोमासइतिद्वादशमासत्वमविरुद्धम् त-
थाचव्यासः षष्ट्यातुदिवसैर्मासःकथितोबादरायणैरिति तत्रचांद्रोब्दःषष्टिभेदः तदाहगार्ग्यः प्र
भवोविभवःशुक्लःप्रमोदोथप्रजापतिः अंगिराःश्रीमुखोभावोयुवाधातेश्वरस्तथा बहुधान्यःप्रमा

सिं

थीचविक्रमोवृषस्तथा चित्रभानुःसुभानुश्चतारणःपार्थिवोव्ययः सर्वजित्सर्वधारीचविरोधीविकृतिः
खरः नंदनोविजयश्चैवजयोमन्मथदुर्मुखौ हेमलंबोविलंबोथविकारीशार्वरीप्लवः शुभकृच्छोभनःक्रो-
धीविश्वावसुपराभवौ प्लवंगःकीलकःसौम्यःसाधारणविरोधकृत् परिधावीप्रमादीचआनंदोराक्षसो
नलः पिंगलःकालयुक्तश्चसिद्धार्थीरौद्रदुर्मती दुंदुभीरुधिरोद्गारीरक्ताक्षीक्रोधनःक्षयइति यद्यपि
ज्योतिषेगुरोर्मध्यमराशिभोगेनप्रभवादीनांमाघादौप्रवृत्तिरुक्ता तथापिप्रभवादीनांचांद्रत्वमप्यस्ति
चांद्राणांप्रभवादीनांपंचकेपंचकेयुग इतिमाधवोक्तेः तेनचांद्रप्रभवादिश्चैत्रसितेप्रवर्तते बार्हस्पत्य
स्तुमाघादौ तयोर्विनियोगोज्योतिर्निबंधेब्रह्मसिद्धांते व्यावहारिकसंज्ञोयंकालःस्मृत्यादिकर्मसु योज्य
सर्वत्रतत्रापिजैवोवानर्मदोत्तरे आर्ष्टिषेणः स्मरेत्सर्वत्रकर्मादौचांद्रंसंवत्सरंसदा नान्यंयस्माद्वत्सरा-
दौप्रवृत्तिस्तस्यकीर्तितेति अयनंतुसौरर्तुत्रयात्मकम् सौरर्तुत्रितयंप्रादिष्टमयनं [illegible] पिकोक्तेः
तद्द्विविधम् दक्षिणमुत्तरंचेति कर्कसंक्रांतिर्दक्षिणायनम् [illegible] मृ अनयोर्वि-
शेषस्त्वत्रतः देवतारामवाप्यादिप्रतिष्ठोदङ्मुखेरवौ दक्षिणाशा [illegible]
खानसः मातृभैरववाराहनरसिंहत्रिविक्रमाः महिषासुरहंत्र्य
नतुदक्षिणायनएवेतिनियमः पूर्ववचनेदक्षिणायनेनि [illegible]
वमाचात् रत्नमालायाम् गृहप्रवेशत्रिदशप्रतिष्ठाविवाहचौलव्र [illegible] धपूर्वम्

धेयंयद्गर्हितंतत्तद्धदक्षिणेचेति अस्यापवादःकाशीखंडे सदाकृतयुगंचास्तुसदाचास्तूत्तरायणम्
सदामहोदयश्चास्तुकाश्यांनिवसतांसताम् इत्ययनम् ऋतुर्मासद्वयात्मा मलमासेतुमासद्वयात्मकए
कोमासस्तेनमासद्वयात्मकत्वमविरुद्धम् सद्वेधाचांद्रःसौरश्च चैत्रारंभो ... मीनारंभोमे
षारंभोवासौरः मीनमेषयोर्मेषवृषयोर्वावसंतइतिबोधायनोक्तेः अनयोर्वि ... त्रिकांड
मंडनः श्रौतस्मार्तक्रियाःसर्वाःकुर्याच्चांद्रमसर्तुषु तदभावेतुसौरर्तुष्वितिज्योति ... सद्वि
विधोपिषोढा वसंतोग्रीष्मोवर्षाःशरद्धेमंतःशिशिरः इत्यृतुः मासश्चतुर्धा सावनः ... ना
त्रइति त्रिंशद्दिनःसावनः अर्कसंक्रांतेःसंक्रांत्यवधिःसौरः यद्यपिहेमाद्रिमाध ... गो
वचनेनमेषसंक्रांत्यासमासामावास्यकत्वंचैत्रत्वमितिलक्षणाच्चमेषसंक्रांतेश्चैत्रत्वंमतं ... पे
मेषसंक्रमेदर्शद्वयेसतिवैशाखस्यैवाधिक्यात्तत्पूर्वभावित्वेनमीनस्यैवचैत्रत्वंयुक्तम्
योवैशाखः अतोमीनसंक्रांत्यामध्यस्यपौर्णमासिकत्वम् आद्यतिथिकत्वंवाचैत्रत्वमितिलक्षणा
त् मीनएवसौरश्चैत्रः एवंवैशाखादयोपिमेषाद्याज्ञेयाः सौरमासप्रसंगात्संक्रांतिनिर्णयउच्यते
तत्रपूर्वतोपिपरतोपिसंक्रमात्पुण्यकालघटिकास्तुषोडशेतिसामान्यतःपुण्यकालःसर्वसं
क्रः विशेषस्तूच्यते अत्रमामकाःसंग्रहश्लोकाः मार्गूर्ध्वादशपूर्वतःषडवनिस्तद्वत्पराःपूर्वतस्त्रिं
शत्षोडशपूर्वतोथपरतःपूर्वाःपरास्युर्दश पूर्वाःषोडशचोत्तराऋतुभुवःपश्चात्खवेदाःपुनः

पूर्वाःषोडशचोत्तराःपुनरयोपुण्यास्तमेषादितः अस्यार्थः मेषेप्राक्पूर्वंचदशघटिकाःपुण्यकालः
वृषेपूर्वाःषोडश मिथुनेपराःषोडश कर्केपूर्वास्त्रिंशत् सिंहेपूर्वाःषोडश कन्यायांपराःषोडश तुला
यांप्रागपूर्वादश वृश्चिकेपूर्वाःषोडश धनुषिपराःषोडश मकरेचत्वारिंशत्पराः इदंचहेमाद्रिमतेनो-
क्तंमाधवमतेतुन पराविंशतिःपुण्याः कुंभेपूर्वाःषोडश मीनेपराःषोडशेति यास्तुत्तराःपुण्यतमा
मयोक्तासायंभवेत्सायदिसापिपूर्वा पूर्वातुयोक्तायदिसाविभातेसाप्युत्तराराशिनिषेधतःस्यात्
अर्वाङ्निशीथाद्यदिसंक्रमःस्यात्पूर्वेह्निपुण्यपरतःपरेह्नि आसन्नयामद्वयमेवपुण्यंनिशीथ
मध्येतुदिनद्वयंस्यात् कर्केझषेप्येवमितित्यवाचहेमाद्रिसूरिस्त्वतथापरार्कः झषःप्रदोषेयदि
वार्द्धरात्रपरेह्निपुण्यंत्वथकर्कटश्चेत् प्रभातकालेयदिवानिशीथेपूर्वेह्निपुण्यंतितिमाधवार्यः
क्षभूरूचवचनानिमाधवापरार्कहेमाद्यादिषुद्रष्टव्यानि सर्वासुसंक्रांतिषुदानविशेषोहेमाद्रौदा
नकांडेउक्तः विश्वामित्रः मेषसंक्रमणेभानोर्मेषदानंमहाफलम् वृषसंक्रमणेदानंगवांप्रोक्तं
तथैवच वस्त्रान्नपानदानानिमिथुनेविहितानितु घृतधेनुप्रदानंचकर्कटेपिविशिष्यते
गच्छत्रदानंसिंहेपिविहितंसदा कन्याप्रवेशेवस्त्राणांवेश्मनांदानमेवच तुलाप्रवेशेतिलानां
गोरसानामपीष्टम् अन्नकीचलितेभानोर्दीपदानंमहाफलम् अन्नकीवृश्चिकः धनुःप्रवेशे
वस्त्राणांयानानांचमहाफलम् झषप्रवेशेदारूणादानमयोस्तथैवच कुंभप्रवेशेदानंतुरग

मंत्रुतणस्यच भीमभवेशेस्थानानांमालानामपिचोत्तममितिअत्रोपवासमाहहेमाद्रावापस्तंबः अयनेविषु
वेचैवत्रिरात्रोपोषितोनरः स्नात्वायस्तर्पयेद्भानुंसर्वकामफलंलभेत् अशक्तौतुवृद्धवसिष्ठः अयनेसंक्रमे
चैवग्रहणेचंद्रसूर्ययोः अहोरात्रोषितःस्नात्वासर्वपापैःप्रमुच्यते अत्रोपवासःसंक्रमदिने दानादितुपुण्य
कालदिनइत्याचार्यचूडामणिः विधिलाघवात्पुण्यकालदिनएवोभयमितिवृद्धाः इदंचपुत्रिगृहस्थातिरि
क्तविषयम् आदित्येहनिसंक्रांतौग्रहणेचंद्रसूर्ययोः उपवासोनकर्तव्यःपुत्रिणागृहिणातथेतिजैमिनिवच
नात् अत्रश्राद्धमुक्तंहेमाद्रौविष्णुधर्मे श्राद्धंसंक्रमणेभानोःप्रशस्तंपृथिवीपते अपरार्केपिविष्णुः आदि
त्यसंक्रमणंविशेषेणायनद्वयंजन्मभमभ्युदयश्च एतांस्तुश्राद्धकालान्वैकाम्यानाहप्रजापतिरिति द्वाद
शादिदिनैरर्वागयनांशप्रवृत्तावपिपुण्यंवक्तुमयनग्रहणंअन्यथासंक्रमेणसिद्धेरयनग्रहणंव्यर्थंस्यादि-
त्यपरार्कः हेमाद्रावपिगालवः अयनांशकतुल्येनकालेनैवस्फुटंभवेत् मृगकर्कादिगेसूर्येयाम्योदगय
नेसति तदासंक्रांतिकालेस्युरुक्ताविष्णुपदादयइति अयनांशच्युतिरूपेसंक्रांतिकालेपिविष्णुपदाद
यःप्रवर्तंते तेनतत्प्रयुक्तंपुण्यकालादितत्रापिज्ञेयमितिसएवव्याचख्यौ तच्चमेषायनंवृषायनमित्या
दिसर्वत्रज्ञेयम् माधवीयेपिजाबालिः संक्रांतिषुयथाकालस्तदीयेष्वयनेतथा अयनेविंशतिःपूर्वा
मकरेविंशतिःपरेति मकरायनेपूर्वाःविंशतिघटिकाःपुण्याः मकरसंक्रांतौतुपश्चात्विंशतिःपुण्याः
अन्यत्रायनेतत्संक्रांतिवदित्यर्थः विष्णुपदादिस्वरूपंचदीपिकायामुक्तम् हर्यंघ्रिर्वृषसिंहवृश्चिक

घटेचर्कस्यचः संक्रमः कन्यामीनधनुर्नृकक्षः षडशीत्याख्यं तुलामेषयोः प्रोक्तंनद्विषुवंझषेयनमुद
क्रांदकेदक्षिणायनमिति हर्यंघ्रिर्विष्णुपदं नृयुक्मिथुनं अत्रचापिंडरहितंश्राद्धंकुर्यात् तथाचापरार्केमा
त्स्ये अयनद्वितयेश्राद्धंविषुवद्वितयेतथा संक्रांतिषुचसर्वासु पिंडनिर्वपणादृतेइति श्राद्धशूलपाणि
स्वस्यनिर्मूलत्वात् समूलत्वेपिततःप्रभृतिसंक्रांतावुपरागादिपर्वसु त्रिपिंडमाचरेच्छ्राद्धमेकोद्दिष्टं
मृताहनीतिमात्स्योक्तेर्ग्रहणाग्रहणवद्विकल्पएवेत्याह तन्न अस्यपार्वणानुवादकत्वेनपिंडविधाय
कत्वात् पिंडोक्तिः अन्यथैकपदेपिंडानुवादेविस्वविधौचवषट्कर्तुः प्रथमभक्षवद्वैरूप्यापत्तेः
तथान्नोभयसमूलत्वेपिंडरहितंपार्वणंकर्त्तव्यमित्युभयवचनयोरर्थः त्रिपिंडशब्देनैकोद्दिष्टव्यावर्त
नमात्रं मंगलकृत्येषुविशेषमाहज्योतिर्निबंधेनारदः त्याज्याःसूर्यस्यसंक्रांतेःपूर्वतःपरतस्तथा
विवाहादिषुकार्येषुनाड्यःषोडशषोडशेति एतत्पुण्यकालोपलक्षणं भानोःसंक्रांतिभोगश्च
कुलिकश्चार्धयामकइतिज्योतिःप्रकाशेवर्ज्येषुपरिगणनात् अयनव्यतिरिक्तास्वदशसंक्रांति-
षुरात्रौस्नानश्राद्धादिनकार्यं अर्कसंक्रमणेकृत्स्नमहःपुण्यंप्रकीर्तितं रात्रौसंक्रमणेभानोर्दिना-
र्धेस्नानदानयोः अर्धरात्रादधस्तस्मिन्मध्याह्नस्योपरिक्रिया ऊर्ध्वंसंक्रमणेचोर्ध्वमुदयात्प्रहरद्
यं पूर्णेचेदर्धरात्रेतुयदासंक्रमतेरविः प्राहुर्दिनद्वयंपुण्यंमुक्त्वामकरकर्कटावितिवृद्धवसिष्ठादिवचनै
रहःसुपपलोत्स्या राशौसंक्रमणेभानोर्दिवाकुर्यात्तुतत्क्रियां पूर्वस्मात्परतोवापिप्रत्यासन्नस्यतत्फल

मितिवसिष्ठवचनाच्चार्थाद्रात्रौस्नानादिनिषेधप्रतीतेः यानितु विवाहव्रतसंक्रांतिप्रतिष्ठाऋतुजन्मसु
तथोपरागपातादौस्नानेदानेनिशाशुभेति राहुदर्शनसंक्रांतिविवाहात्ययवृद्धिषु स्नानदानादिकंकु
र्युर्निशिकाम्यव्रतेषुचैत्यादीनिविष्णुगोभिलादिवचनानितानिमकरकर्कसंक्रांतिविषयाणि मुक्त्वामक
रकर्कटाविति तयोर्दिवानुष्ठानस्यपर्युदस्तत्वादितिहेमाद्रिमाधवादयः वस्तुतस्तु प्रागुक्तवचनेनतयो
र्दिनद्वयपुण्यत्वादेरेवपर्युदासान्मकरकर्कटयोरपिस्नानंदानंपरेहनीत्यादिभिरहःपुण्यत्वोक्तेः अहः
पुण्यत्वानुपपत्त्याकल्प्यरात्रिनिषेधस्यचप्रत्यक्षरात्रिविधिनाबाधात्सर्वसंक्रांतिषुरात्रावनुष्ठानविकल्पः
सचदेशाचाराद्व्यवतिष्ठतइतियुक्तःपंथाः अयनयोस्तु वक्तव्योविशेषःश्रावणेमाघेचवक्ष्यते ज्योतिर्नि
बंधे गर्गः यस्यजन्मर्क्षमासाद्येरविसंक्रमणंभवेत् तन्मासाभ्यंतरेतस्यवैरक्लेशधनक्षयाः तगरस्य
रोरुहपत्रैरजनीसिद्धार्थलोध्रसंयुक्तैः स्नानंजन्मर्क्षगतेरविसंक्रमणेनृणांशुभदं हेमाद्रौ आह्निकेऽत्रि
भिषुभंस्यादग्रौचेद्वासरद्वयम् संक्रांतिःपक्षिणीज्ञेयादानाध्ययनकर्मसु यत्तुगौडाः संक्रांत्यांप
क्षयोरंतेद्वादश्यांश्राद्धवासरे सायंसंध्यांनकुर्वीतकुर्वंश्चपितृहाभवेदितिकूर्मोपदेशिन्यांव्यासोक्तेः-
सायंपुण्यकालेसंध्यानिषेधमाहुस्तन्निर्मूलं अन्यच्चबहुवक्तव्यंविस्तरभीतेर्नोच्यते इतिसंक्रांतिनिर्ण
यः पक्षद्वयगजश्चांद्रोमासःसद्वेधा शुक्लादिरमांतः कृष्णादिःपूर्णिमांतश्चेति तथाचत्रिकांडमंडनः
चांद्रोपिशुक्लपक्षादिःकृष्णादिर्वेतिचद्विधेत्युक्त्वादेशभेदेनतद्व्यवस्थामाह कृष्णपक्षादिकंमासंनांगीकुर्वंतिकेच

पङ्कर्कस्य यः संक्रमः   कन्यामीनधनुर्नृकक्षषडशीत्याख्यं तुलामेषयोः   प्रोक्तं तद्विषुवं संज्ञं षडयनमुद
कर्कटके दक्षिणमिति   हर्यश्विविष्णुपदं नृयुक्मिथुनं   अत्र चापिंडरहितं श्राद्धं कुर्यात्   तथा चापरार्के मा
त्स्ये   अयनद्वितये श्राद्धं विषुवद्वितये तथा   संक्रांतिषु च सर्वासु पिंडनिर्वपणादृते इति   श्राद्धशूलपाणि
स्वस्य निर्मूलत्वात्   समूलत्वेपि ततः प्रभृति संक्रांतावुपरागादिपर्वसु   त्रिपिंडमाचरेच्छ्राद्धमेकोद्दिष्टं
मृताहनीति मात्स्योक्तेर्ग्रहणाग्रहणवद्विकल्प एवेत्याह   तन्न   अस्य पार्वणानुवादकत्वेन पिंडविधाय
कत्वात्   पिंडोत्पत्तिः   अन्यथैकपदे पिंडानुवादे त्रित्वविधौ च वषट्कर्तुः प्रथमभक्षवद्वैरूप्यापत्तेः
तथा चोभयसमूलत्वे पिंडरहितं पार्वणं कर्तव्यमित्युभयवचनयोरर्थः त्रिपिंडशब्देनैकोद्दिष्टव्यावर्त
नार्थं   मंगलकृत्येषु विशेषमाह ज्योतिर्निबंधे नारदः   त्याज्याः सूर्यस्य संक्रांतेः पूर्वतः परतस्तथा
विवाहादिषु कार्येषु नाड्यः षोडश षोडशेति   एतत्पुण्यकालोपलक्षणं   भानोः संक्रांतिभोगश्च
कुलिकश्चार्धयामक इति ज्योतिःप्रकाशो वर्ज्येषु परिगणनात्   अयनव्यतिरिक्तासु दशसु संक्रांति-
षु रात्रौ स्नानश्राद्धादि न कार्यं   अह्नि संक्रमणे कृत्स्नमहः पुण्यं प्रकीर्तितं   रात्रौ संक्रमणे भानोर्दिना-
र्धं स्नानदानयोः   अर्धरात्रादधस्तस्मिन्मध्याह्नस्योपरि क्रिया   ऊर्ध्वं संक्रमणे चोर्ध्वमुदयात्प्रहरद्व
यं   पूर्णे चेदर्धरात्रे तु यदा संक्रमते रविः   प्राहुर्दिनद्वयं पुण्यं मुक्त्वा मकरकर्कटौ इति वृद्धवसिष्ठादिवचने
रहः पुण्यत्वोक्त्या   राशौ संक्रमणे भानोर्दिवा कुर्यात्तु तत्क्रियां   पूर्वस्मात्परतो वापि प्रत्यासन्नस्य तत्फल

मितिवसिष्ठवचनाच्चार्थाद्रात्रौस्नानादिनिषेधप्रतीतेः यानितु विवाहव्रतसंक्रांतिप्रतिष्ठाऋतुजन्मसु
तथोपरागपातादौस्नानेदानेनिशाशुभेति राहुदर्शनसंक्रांतिविवाहात्ययवृद्धिषु स्नानदानादिकंकु
र्युर्निशिकाम्यव्रतेषुचेत्यादीनिविष्णुगोभिलादिवचनानितानिमकरकर्कसंक्रांतिविषयाणि मुक्तामक
रकर्कटावितितयोर्दिवानुष्ठानस्यपर्युदस्तत्वादितिहेमाद्रिमाधवादयः वस्तुतस्तु प्रागुक्तवचनेनतयो
र्दिनद्वयपुण्यत्वादेरेवपर्युदासान्मकरकर्कटयोरपिस्नानंदानंपरेह्नीत्यादिभिरह्नःपुण्यत्वोक्तेः अह्नः
पुण्यत्वानुपपत्त्याकल्प्यरात्रिनिषेधस्यचप्रत्यक्षरात्रिविधिनाबाधात्सर्वसंक्रांतिषुरात्रावनुष्ठानविकल्पः
सचदेशाचाराद्व्यवतिष्ठतइतियुक्तःपंथाः अयनयोस्तु वक्तव्योविशेषःश्रावणेमाघेचवक्ष्यते ज्योतिर्नि
बंधे गर्गः यस्यजन्मर्क्षमासाद्यरविसंक्रमणंभवेत् तन्मासाभ्यंतरेतस्यवैरक्लेशधनक्षयाः तगरस
रजनासित्थार्थलोध्रसंयुक्तैः स्नानंजन्मर्क्षगतेरविसंक्रमणेनृणांशुभदं हेमाद्रौ आह्निकेब्रा
ह्मौचेइासरइयम् संक्रांतिःपक्षिणीतेयादानाध्ययनकर्मसु यत्तुगौडाः संक्रांत्यांप
[illegible] सायंसंध्यांनकुर्वीतकुर्वंश्चपितृहाभवेदितिकूर्मोपदेशिन्यांव्यासोक्तेः-
[illegible] अन्यच्चबहुवक्तव्यंविस्तरभीतेर्नोच्यते इतिसंक्रांतिनिर्णी
पः समुग [illegible] शुक्लादिरमांतः कृष्णादिःपूर्णिमांतश्चेति तथाचत्रिकांडमंडनः
चांद्रोपिशुक्लपक्षादिः [illegible] देशभेदेनतद्व्यवस्थामाह कृष्णपक्षादिकंमासंनांगीकुर्वतिकेच

न येषां छंदतिनतेषामपीष्टो विंध्यस्य दक्षिणइति विंध्यदक्षिणे कृष्णादिनिषेधादुत्तरतो द्वयोरभ्यनुज्ञाग
म्यते तत्रापि शुक्लादिर्मुख्यः कृष्णादिर्गौणः शास्त्रेषु चैत्रशुक्लप्रतिपद्येव चांद्रसंवत्सरारंभोक्तेः तदुक्तं दी
पिकायां चांद्रोब्दो मधुशुक्लगप्रतिपदारंभ इति नहि ये कृष्णादिं मन्यंते तेषां वत्सरारंभो भिद्यते अतः शु
क्लादिर्मुख्यः कृष्णादिनामलमासासंभवाच्च चंद्रस्य सर्वनक्षत्रभोगेन नाक्षत्रो मासः सावनादीनां व्यवस्थो
क्ता हेमाद्रौ ब्रह्मसिद्धांते अमावास्यापरिछिन्नो मासः स्याद्ब्राह्मणस्य तु संक्रांतिपौर्णमासीभ्यां तथैव
नृपवैश्ययोः अत्र ब्राह्मणादीनां यत्र कर्मविशेषे वचनांतरेण वसंते ब्राह्मणोग्नीनादधीतेत्यादिवन्मास
उक्तस्तत्र दर्शांतत्वमात्रं नियम्यते न तु सर्वकर्मसु दर्शांत एवेति इष्ट्याद्यर्थसौमरेहीषादिनिधनानि
यमवाह्निधिलाघवात् त्रैवर्णिकानां सर्वकर्मसु मासविशेषविधेः सावनादीनां शूद्रानुलोमादिपरत्वा
पत्तेश्चेति गुरुचरणाः ज्योतिर्गर्गः सौरो मासो विवाहादौ यज्ञादौ सावनः स्मृतः आब्दिके पितृकार्ये
च चांद्रो मासः प्रशस्यते ऋष्यशृंगः विवाहव्रतयज्ञेषु सौरं मानं प्रशस्यते पार्वणे त्वष्टकाश्राद्धे चांद्रमि
ष्टं तथाब्दिके स्मृत्यंतरे एकोद्दिष्टविवाहादौ ऋणादौ सौरसावनौ ज्योतिर्गर्गः आयुर्दायविभागश्च
प्रायश्चित्तक्रिया तथा सावनेनैव कर्तव्या शत्रूणां चाप्युपासना विष्णुधर्मे नक्षत्रसत्राण्ययनानि
चैंदोर्मासेन कुर्याद्गणात्मकेनेति ब्राह्मे तिथिकृत्ये च कृष्णादिव्रते शुक्लादिमेव च विवाहादौ च सौ
रादिमासकृत्ये विनिर्दिशेत् अथ मलमासः तत्रैकमात्रसंक्रांतिरहितः सितादिश्चांद्रो मासो मलमा

सः एकमात्रसंक्रांतिराहित्यमसंक्रांतत्वेनसंक्रांतिद्वयवत्वेनचभवतीतिमलमासोद्वेधा अधिमासः-
क्षयमासश्चेति तदुक्तंकाठकगृह्ये यस्मिन्मासेनसंक्रांतिःसंक्रांतिद्वयमेववा मलमासःसविज्ञेयोमासः
स्यात्तुत्रयोदशइति सत्यव्रतोपि राशिद्वयंयत्रमासेसंक्रमेतदिवाकरः नाधिमासोभवेदेषमलमास-
स्तुकेवलमिति अधिकमासस्यकालनियममाहवसिष्ठः द्वात्रिंशद्भिर्गतैर्मासैर्दिनैःषोडशभिस्तथा घ
टिकानांचतुष्केणपतत्यधिकमासकइति एतच्चसावनादिमानेनसंभवार्थंनतुनियमार्थं अन्य
दिनाधिकद्वात्रिंशन्मासानंतरंकृष्णपक्षनियमेनशुक्लादित्वभंगापत्तेः तेनन्यूनाधिककालेमलमासपाते
पिनदोषः अतएवोक्तंमाधवीये मासेत्रिंशत्तमेभवेदिति क्षयस्यापिज्योतिःशास्त्रे असंक्रांति मासो-
धिमासःस्फुटःस्याद्द्विसंक्रांतिमासःक्षयाख्यःकदाचित् क्षयःकार्तिकादित्रयेनान्यतःस्यात्तदावर्षमध्ये-
धिमासद्वयंच एकःक्षयात्पूर्वंपरतश्चैक इत्यधिमासद्वयंभवतीत्यर्थः अत्रविशेषमाहजाबालिः मास
द्वयेब्दमध्येतुसंक्रांतिर्नयदाभवेत् प्राकृतस्तत्रपूर्वःस्यादधिमासस्तथोत्तरइति उत्तरएवकालाधिक्यं
नपूर्वस्मिन्नित्यर्थः यत्तुब्रह्मसिद्धांते चैत्रादर्वाङ्नाधिमासःपरतस्त्वधिकोभवेदिति तत्रचैत्रात्पूर्वंअ-
संक्रांतद्वयेपूर्वोनाधिकःकिंतुपरइत्यर्थः यच्चज्योतिःसिद्धांते घटकन्यागतेसूर्येवृश्चिकेवाथधन्वि
नि मकरेवाथकुंभेवानाधिमासोविधीयतइति तद्वृश्चिकादिचतुष्टयेमलमासेसतिपूर्वं तुलाकन्या
गतेसूर्येसत्यपूर्वंकालाधिक्यनिषेधार्थंनत्वधिकमात्रस्य दशानांफाल्गुनादीनांप्रायोमाघ-

स्यचक्वचित् नपुंसकत्वंभवतीत्येषशास्त्रविनिश्चयइतिहेमाद्रौविष्णुधर्मविरोधात् मलमासेष्टकादिनिषे
धानुपपत्तेश्च मकरेवाथकुंभेवेतिदृष्टांतार्थमास्यभावाच्च क्षयस्यागमनकालउक्तः सिद्धांतशिरोमणौ
गतोब्ध्यद्रिनंदैर्मिते शाककाले तिथीशैर्भविष्यत्यथांगाक्षसूर्यैः गजाद्र्यग्निभूभिस्तथाप्रायशोयंकुवेदेंदु
वर्षैः क्वचिद्गोकुभिश्चेति अब्धयश्चत्वारः अद्रयःसप्त नंदाःनव एषांप्रातिलोम्येनपाते ९७४ तैर्मितेवर्षे
कश्चित्क्षयमासः पूर्वंजातइत्यर्थः तिथयःपंचदश १५ ईशाःएकादश ११ १५ एवंमितेयातेकश्चिद्भविष्यती
त्यर्थः अंगा ६ अक्ष ५ सूर्याः१२एकत्र १२ ५६ गजाः ८ अद्रयः७ अग्नयः३ भूः१ एकत्र १३ ७८ कुः१ वेदाः ४ इंदुः१
एकत्र १४१ गावः९ कुः१ एकत्र १९ एतैर्मिते वर्षेयातेकश्चिद्भविष्यतीत्यर्थः अथमलमासेकार्याकार्यनिरू
प्यते तत्रजाबालिः नित्यनैमित्तिकेकुर्यात्प्रयतःसन्मलिम्लुचे तीर्थस्नानंगजच्छायांप्रेतश्राद्धंतथैव
च न अयंचकाम्यनिषेधःआरंभसमाप्तिविषयः अस्पृर्यानाम येमासानतेषुभयसंमतः व्रतानांचैवय
ज्ञानामारंभश्चसमापनमितितेनैवोक्तत्वात् असूर्याअधिकमासाइत्यर्थः तत्रमंडलंतपतेरविरितिव
चनात् कारीर्यादेःकाम्यस्यत्वारंभसमाप्तीभवतएवेत्यादिरित्यन्यत्रविस्तरः काठकगृह्येपि मलेनन्य
गतिंकुर्यान्नित्यांनैमित्तिकींक्रियामिति तानिनैमित्तिकानिदीपिकायामुक्तानि यन्नैमित्तिकमभिन-
ष्ट्यनुगताग्न्याधानमर्चासुवासंस्कारादिविलोपनेसतिपुनःप्रोक्तंप्रतिष्ठादिकमितिगत्यंतरयुतंसोमा
दिहेयमेव तत्रकर्तव्यान्युक्तानिकालादर्शे द्वादशाहसपिंडांतकर्मग्रहणजन्मनोः सीमंतेपुंसवेश्राद्धं

ह्यवेतौजातकर्मेव रोगेशांतिरलभ्येचयोगेश्राद्धंव्रतानिच प्रायश्चित्तनिमित्तस्यवशात्पूर्वेपरत्रच अब्दोद
कुंभमन्वादिमहालययुगादिषु श्राद्धंदर्शेप्यहरहःश्राद्धमूनादिमासिकम् मलिम्लुचान्यमासेषुमृतानांश्रा
द्धमाब्दिकम् श्राद्धंतुपूर्वदृष्टेषुतीर्थेष्वेवयुगादिषु मन्वादिषुचयद्दानंदानंदैनंदिनंचयत् तिलगोभूहिरण्या
नांसंध्योपासनयोःक्रिया पर्वहोमश्चाग्रयणंसाग्नेर्शिष्टश्चपर्वणि नित्याग्निहोत्रहोमश्चदेवतातिथिपूजनम्
स्नानंचस्नानविधिनाप्यभक्ष्यापेयवर्जनम् तर्पणंचानिमित्तस्यनित्यत्वादुभयत्रचेति एतौपुंसवनसीमंतौ
एतच्चगर्भाधानाद्यन्नप्राशनांतसंस्कारोपलक्षणम् तदुक्तंदीपिकायाम् गर्भाधानमुखंचचौलविधितः
प्राजातयागंविनाकृच्छ्रंचाग्रयणंगजेंद्रपुरतःछायामघान्तेगयोः तीर्थेदुक्षययोश्चापिपथ्यमधिकेमास्येवमा-
द्याचरेदिति अलभ्ययोगेर्धोदयपद्मकादौकाम्यान्यपिव्रतादीनिकार्याणीत्यर्थः पूर्वेपरत्रमलेशुद्धेचेत्य
र्थः महालयशब्देनमघात्रयोदश्युच्यतइतिमाधवः दर्शश्राद्धंमलेपिकार्यम् यत्तुऋष्यशृंगः संवत्सरातिरे-
केणमासोयस्यान्मलिम्लुचः तस्मिंस्त्रयोदशश्राद्धंनकुर्यादिंदुसंक्षयइति तत्काम्यदर्शश्राद्धविषयम्
काम्यंनैवकदाचनेतिवचनात् दर्शेचकाम्यंश्राद्धंकन्याकन्यादिलभ्येत्यादिनायाज्ञवल्क्येनोक्तम्
नित्यंतुमलेपिभवत्येव दर्शेप्यहरहःश्राद्धंदानंचप्रतिवासरम् गोभूतिलहिरण्यानांमासेपिस्यान्मलिम्लु
चइतिमात्स्योक्तेरितिहेमाद्र्यादयः दिवोदासीयेपि अग्निदुरिंदुपूर्णाचहरिवारोबुधाष्टमी नाधिमा
सेपरित्याज्याःसीमंतान्नाशनेशिशोरिति अग्निदुर्दर्शः द्विविधमप्यमाश्राद्धंनकार्यमित्यपरार्कः अ-

नपूर्वविहितंकर्मउत्तरेमासिकारयेदित्युक्तेः पश्चात्तुदिवसैर्मासइतिशुद्धमासकरणेपिशास्त्रार्थोपपत्ते-
र्दर्शश्राद्धंमलेनकार्यइतिप्राचीनगौडाः शूलपाणिश्चसंवत्सरप्रदीपेपि एकराशिस्थितेसूर्येयदाद-
र्शद्वयंभवेत् दर्शश्राद्धंतदादौस्यान्नपरत्रमलिम्लुचे अत्रापिशास्त्रव्यवस्था यद्यपिकालादर्शेस-
र्ववार्षिकंमासद्वयेकार्यमित्युक्तं तथापिहेमाद्रिमाधवापरार्कादिमतात्प्रथमाब्दिकंत्रयोदशेमलमासे
द्वितीयाद्याब्दिकंतुशुद्धमासएवकार्यं असंक्रांतेपिकर्तव्यमाब्दिकंप्रथमंद्विजैः तथैवमासिकंश्राद्धं-
सपिंडीकरणंतथेतिहारीतोक्तेः आब्दिकंप्रथमंयत्स्यात्तत्कुर्वीतमलिम्लुचे चतुर्दशेतुसंप्राप्तेकुर्वी-
त्पुनराब्दिकमितिस्मृत्यंतरोक्तेश्च पुनराब्दिकंद्वितीयादिवार्षिकंत्रयोदशेमासेतीतेचतुर्दशाद्यदिने
कुर्यादित्यर्थः यत्तुसत्यव्रतः वर्षेवर्षेतुयच्छ्राद्धंमातापित्रोर्मृतेहनि मलमासेनतत्कार्यंव्याघ्रस्यव-
चनंयथेतितत् द्वितीयादिवार्षिकविषयं आब्दिकंप्रथमंयत्स्यात्तत्कुर्वीतमलिम्लुचे इतिपूर्वोक्तवच-
नात् यत्रद्वादशमासिकंशुद्धमासेभवतितत्रत्रयोदशोऽधिकएवाद्याब्दिकंकार्यं यत्रत्वधिकमध्येद्वाद
शंमासिकंतत्रतस्यद्विरावृत्तिंकृत्वाचतुर्दशेशुद्धएवप्रथमाब्दिकमितिनिष्कर्षः तेनद्वितीयादिशुद्धमा
सएव पृथ्वीचंद्रोदयेदिवोदासीयेमदनपारिजातेचैवं मलमासमृतानांतुयदासएवाधिकःस्यात्तदातत्रै
वकार्यं यथाहपैठीनसिः मलमासेमृतानांतुश्राद्धंयत्प्रतिवत्सरं मलमासेपिकर्तव्यंनान्येषांतुकथं-
चनेति हेमाद्रौव्यासोपि मलमासमृतानांतुसौरमानंसमाश्रयेत् सएवदिवसस्तस्यश्राद्धपिंडोदकादि

थ अत्राधिकमृतस्य न द्वितीयाब्देपि सौरविधिः द्वितीयादावन्याधिके यापूर्वनियमविधिवैरूप्यात् किंतु
प्रथमाब्दिकस्य मले नियमात्सत्यप्रतेन तद्भिन्नस्य सर्वस्याधिके प्रतिप्रसवमात्रलाघवात् अतो न द्वितीया
दौ सौरमासप्रसंगः चांद्रमिष्टं तथाब्दिके मासपक्षतिथिस्मृष्टे इत्यादिविरोधाच्च यत्तु हेमाद्रौ बृहस्पतिः श्रा-
द्धीयाहनि संप्राप्ते अधिमासो भवेद्यदि मासद्वयेपि कुर्वीत श्राद्धमेवं न मुह्यति यच्च व्यासः उत्तरे दैवका
र्याणि पितृकार्याणि चोभयोरिति तन्मासिकादिविषयं योगादिकं मासिकं च श्राद्धं वापरपाक्षिकं मन्वादि
कं तैर्थिकं च कुर्यान्मासद्वयेपि चेति स्मृतिचंद्रिकोक्तेः तैर्थिकं तीर्थश्राद्धं तच्च मासद्वयेपि कार्यमिति त्रिस्थली
सेतौ भट्टाः केचित्तु प्रतिमासं मृताहे च श्राद्धं यत्प्रतिवत्सरं मन्वादौ च युगादौ च तन्मासोरुभयोरपीति मरी
चिवचनात् वर्षे वर्षे तु यच्छ्राद्धं मातापित्रोर्मृतेहनि मासद्वयेपि तत्कुर्याद्व्यासस्य वचनं यथेति गालवोक्तेश्च
प्रत्याब्दिकं मासद्वये कार्यमित्याहुः तत्तु प्रतिमासं मृताहे क्रियमाणं मासिकं प्रतिसंवत्सरं क्रियमाणं कल्पा
दिश्राद्धमिति मरीचिवचसो मदनरत्ने व्याख्यानात् गालवीयस्य च मासद्वयात्मके क्षयमास इति माधवेन व्या
ख्यानात् यच्च कैश्चिदुक्तं प्रथमाब्दिकं मासद्वये कार्यं आब्दिकं प्रथमं यस्यात्तत्कुर्वीत मलिम्लुचे त्रयोदशे च सं
मासे कुर्वीत पुनराब्दिकमिति यमोक्तेरिति तदपि चिंत्यं पुनराब्दिकं द्वितीयादिवार्षिकं त्रयोदशे नीतं चतुर्दशे कुर्यात्
अन्यथा सांव- ऽनिश्राद्धं तत्र मृतेह्नाति पैठीनसिनिषेधः स्यादिति हेमाद्रौ पृथ्वीचंद्रोदये च एतेन नवर्धेतनाछि
वेऽनंतभट्टव्याख्यामानाभावात् पयस्ता पूर्वव्याख्यायां नुहारीतीयप्रथमग्रहणमेव मानं यदपि निर्णयामृते पूर्वोक्त
का

कादर्शवचनात् मलमासे श्राद्धदिनस्य वंध्यत्वनिरासार्थं पित्रुद्देशेन ब्राह्मणान् भोजयित्वा शुद्धमासे सपिंडकं
श्राद्धं कुर्यात् पिंडवर्जमसंक्रांते संक्रांते पिंडसंयुतम् प्रतिसंवत्सरं श्राद्धमेवं मासद्वयेपि चेति वृद्धपराशरोक्ते
रिति तदपि चिंत्यम् पूर्वोक्तवचनस्य क्षयपूर्वभाव्यधिकमासविषयत्वात् तत्र हि मासद्वये श्राद्धमुक्तम्
तदाह सत्यतपाः एक एव यदा मासः संक्रांतिद्वयसंयुतः मासद्वयगतं श्राद्धं मलमासेपि शस्यत इति मास
द्वयगतं पूर्वसंक्रांतगतं क्षयगतं च मलमासे क्षयमासे अपिशब्दात्पूर्वाधिमासे चेति हेमाद्रिः दीपिकापि
तत्साब्दं ह्यधिमासको यदि भवेत्तत्रस्य सांवत्सरं तस्मिन्नेव कृतं तयाः क्षये च वचनात्कुर्याद्द्वयोः कोविद इति
कालादर्शेप्येतद्विषय एवेत्यलं बहुना मलमासे वर्ज्यान्युक्तानि कालादर्शे अनित्यमनिमित्तं च दानं च स
हस्रादिकम् अग्न्याधानाध्वरापूर्वतीर्थयात्रामरेक्षणम् देवारामतडागादिप्रतिष्ठा मौंजिबंधनम् आश्र
मस्वीकृतिः काम्यवृषोत्सर्गश्चानिष्क्रमः राजाभिषेकः प्रथमश्चूडाकर्म व्रतानि च अन्नप्राशनमारंभो गृहा
णां च प्रवेशनम् स्नानं विवाहो नामातिपन्नं देवमहोत्सवः व्रतारंभसमाप्ती चाकाम्यं काम्यं च पाप्मनाम् प्रा
यश्चित्तं तु सर्वस्य मलमासे विवर्जयेत् उपाकर्मोत्सर्जनं च पवित्रदमनार्पणम् अवरोहश्च हेमंतः सर्पाणां
वलिरक्षकाः ईशानस्य बलिर्विष्णोः शयनं परिवर्तनम् दुर्गेंद्रस्थापनोत्थाने ध्वजोत्थानं च वज्रिणः पूर्वो
त्रभृति चिह्नानि परत्रान्यत्र दैविकमिति अत्र मूलवचनानि हेमाद्रिमाधवादिग्रंथेषु ज्ञेयानि दिवोदासी
येपि यत्रोत्सवं च देवादिशपथं दिव्यमेव च मलमासे न कुर्वीत व्याघ्रस्य वचनं तथेति अयं निर्णयः क्षय

मासेपिज्ञेयः रविसंक्रमहीनेयोवर्ज्योवर्ज्योविधिःस्मृतः सएवतुद्विसंक्रांतेमलमासेप्युदीरितइतिकाठकगृ-
ह्योक्तेः क्षयमासमृतानांप्रत्याब्दिकेविशेषोहेमाद्रौ तिथ्यर्धेप्रथमेपूर्वोद्वितीयेर्धेतथोत्तरः मासाविति-
बुधैर्भिन्नौक्षयमासस्यमध्यगौ आब्दिकवद्दर्शापत्तेपिज्ञेयं यन्मलमासेवर्ज्यमुक्तंतच्छुक्रगुर्वोरस्तादि-
ष्वपिज्ञेयं तदाहबृहस्पतिः बालेवायदिवावृद्धेशुक्रेवास्तंगतेगुरौ •मलमासइवैतानिवर्जयेद्देवद
र्शनमिति अनादिदेवतादृष्टाक्रान्तःस्कन्देष्टभार्गवे मलमासेप्यनादृत्ततीर्थयात्रांविवर्जयेत् आवृत्त
तीर्थदोषाभावमात्रेनतुफलमितिवाचस्पतिमिश्राः तन्न असतिबाधकेफलहेतुत्वाक्षतेः लल्लोपि
नीचस्थेवक्रसंस्थेप्यतिचरणगतेबालवृद्धास्तगेवासन्यासोदेवयात्राव्रतनियमविधिःकर्णवेधस्त
दीक्षा मौंजीबंधोंगनानांपरिणयनविधिर्वास्तुदेवप्रतिष्ठावर्ज्याःसद्भिःप्रयत्नात्त्रिदशपतिगुरौसिं
हराशिस्थितेचेति दीक्षायागदीक्षाआगमदीक्षाच तथा उद्यानकूपव्रतबंधदीक्षाविवाहयात्राच-
वधूप्रवेशः तडागकूपत्रिदशप्रतिष्ठा बृहस्पतौसिंहगतेनकुर्यात् दिवोदासीये गुर्वादित्येगुरौसिं
हेनष्टेशुक्रेमलिम्लुचे गृहकर्मव्रतंयात्रांमनसापिनचिंतयेत् अस्यापवादः तत्रैवप्रोक्ते मुंडनंचो
पवासश्चगोतम्यांसिंहगेगुरौ कन्यागतेतुकृष्णायांनतुतत्तीरवासिनां तथा आद्यासौगौतमीगंगाद्वि
तीयाजाह्नवीस्मृता सर्वतीर्थफलंस्नानाद्गौतम्यांसिंहगेगुरौ संहिताप्रदीपे स्यात्सप्तरात्रंगुरुशुक्रयोश्चबालत्व
मह्नांदशकंचवार्धे पक्षौसितेज्यावथशुभौ शिशुत्वेशस्तौयतस्तावुपचीयमानौ वसि.ष्ठः अतिचारगतेजीवेवर्जयेत्तदनंतरं

ग्रतो ह्याहादिकार्येषु अष्टाविंशतिवासरान् वाल्यादिलक्षणमुक्तं ब्रह्मसिद्धांते रविणासन्निरन्येषांग्रहाणां म-
स्तउच्यते ततो योग्यार्थकं प्रोक्तमूर्ध्वं वाल्यं प्रकीर्तितमिति वाल्यादिपरिमाणं च रत्नशते बालः शुक्रो दिवस
दशकं पंचकं चैव वृद्धः पश्चादस्तांतिके त्रयमुदितः पक्षमेवं यथाक्रमेण जीवो वृद्धः शुचिरपि तथा पक्षमन्यैः शि
शूतो वृद्धो प्रोक्तो दिवसदशकं चापरैः सप्तरात्रम् पश्चिमतउदये दशदिनानि बालः अस्ते पंचदिनानि वृद्धः
पूर्वतो दिनत्रयं बालः पक्षं च वृद्ध इत्यर्थः जीवो गुरुः अन्यत्र त्वन्यथोक्तं प्राक्पश्चादुदितः शुक्रः पंचसप्त
दिनं शिशुः विपरीतं तु वृद्धत्वं तद्वदेव गुरोरपीति एषां च पक्षाणां व्यवस्थामाह मिहिरः बहवो दर्शिताः का
लाये वाल्ये वार्द्धकेऽपि वा ग्राह्यास्तत्राधिकाः शेषा देशभेदाद्भुतापदीति देशभेदश्च मदनरत्ने गार्ग्यः
शुक्रो गुरुः प्राक्परात्क्व बालो विंध्ये दशावंतिषु सप्तरात्रम् वंगेषु हूणेषु च षड्पंच शेषेषु देशेषु त्रिदिनं वदं-
नीति अस्तादेरपवादः काशीखंडे न ग्रहास्तोदयकृतो दोषो विश्वेश्वरालये त्रिस्थलीसेतौ वायवीये
गोदावर्यां गयायां च श्रीशैले ग्रहणद्वये सुरासुरगुरूणां च मौढ्यदोषो न विद्यते ग्रहणद्वये तन्निमित्तक
कुरुक्षेत्रयात्रादानादावित्यर्थः तदाह त्रिस्थलीसेतौ लल्लः उपप्लवे शीतलमातुमान्धारयोदये वै कपिला
स्व्यषष्ठ्याम् सुरासुरेज्यास्तमयेऽपि तीर्थयात्राविधिः न मूढदोषो न च रात्रिदोषो नः
चाधिमासो न मृतिर्न सूतिः एवमप्युत्तरार्धं पठंति इत्यु न विशेष उक्तो माद्री
पाये अधिमासे तु संप्राप्ते गुडसर्पिर्युतानि च त्रयस्त्रिं

मिश्राणिअधिमासेनृपोत्तम अधिमासेतुसंप्राप्तेत्रयस्त्रिंशत्तुदेवताः उद्दिश्यापूपदानेनपृथ्वीदानफलं
लभेत् त्रयस्त्रिंशदपूपान्नंकांस्यपात्रेनिधायच सघृतंसहिरण्यंचब्राह्मणायनिवेदयेत् विष्णु-
रूपीसहस्रांशुःसर्वपापप्रणाशनः अपूपान्नप्रदानेनममपापंव्यपोहतु नारायणजगद्बीजभास्कर
प्रतिरूपक व्रतेनानेनपुत्रांश्चसंपदंचाभिवर्धय यस्यहस्तेगदाचक्रेगरुडोयस्यवाहनं शंखःकरत
लेयस्यसमेविष्णुःप्रसीदतु कलाकाष्ठादिरूपेणनिमेषघटिकादिना योवंचयतिभूतानितस्मैकाला
त्मनेनमः कुरुक्षेत्रमयंदेशःकालःपर्वद्विजोहरिः पृथ्वीसममिदंदानंगृहाणपुरुषोत्तम मलानांचवि
शुद्ध्यर्थंपापप्रशमनायच पुत्रपौत्राभिवृद्ध्यर्थंतवदास्यामिभास्कर मंत्रेणानेनयोदद्यात्त्रयस्त्रिंशद
पूपकान् प्राप्नोतिविपुलांलक्ष्मींपुत्रपौत्रादिसंपदइति इतिनिर्णयसिंधौमासमलमासनिर्णयः पक्षानि
योयस्तु देवेमुख्यः शुक्लपक्षःकृष्णःपित्र्येविशिष्यतइतिमाधवेनोक्तः अथतिथिनिर्णयः तत्रतिथिर्द्वि-
धा शुद्धाविद्धाचादिनोतिथ्यंतरसंबंधरहिताशुद्धा तद्रहिताविद्धा तत्रशुद्धायामसंदेहाद्विद्धानिर्णीयते
तत्रसामान्यतोवेधमाह माधवीयेपैठीनसिः पक्षद्वयेपितिथयस्तिथिंपूर्वांतथोत्तरां त्रिभिर्मुहूर्तैर्विध्यंतिसा
मान्योयंविधिःस्मृतइति हेमाद्रिमदनरत्नादौतुद्विमुहूर्तोप्युक्तः आदितेदैवतंभानोपित्र्यंचास्तमितेरवौ द्विमुहूर्ता
त्रिरह्नश्चसातिथिर्हव्यकव्ययोरितिविष्णुधर्मोक्तेः द्विमुहूर्तत्वंचानुकल्पः द्विमुहूर्तापिकर्त्तव्यायातिथिर्ह्रासगामिनि
निदक्षणापिशब्दोक्तेः अयंवेधःप्रातरेव सायंतुत्रिमुहूर्तोवेधएव यांतिथिंसमनुप्राप्ययात्यस्तंपद्मिनीप-

तिःसातिथिस्तद्दिनेप्रोक्तात्रिमुहूर्तैर्वृथाभवेदितिस्कांदोक्तेःदीपिकापि त्रिमुहूर्तगातुसकलासायेति यानितु व्रतो
पवासस्नानादौघटिकैकापियाभवेत् उदयेसातिथिर्ग्राह्याविपरीतातुपैतृकइत्यादीनिस्कांदादिवचनानितानिचै-
श्वानराधिकरणन्यायेनावयवस्तुत्यात्रिमुहूर्तप्रशंसापराणि तिथिविशेषेवेधविशेषःस्कांदे नागोद्वादशनाडी
भिर्दिक्पंचदशभिस्तथा भूतोष्टादशनाडीभिर्दूषयत्युत्तरांतिथिमिति अयंचोपवासातिरिक्तविषयइतिवक्ष्य
ते इतिवेधः तत्रसर्वातिथिर्यदहःकर्मकालव्यापिनीसैवग्राह्या. कर्मणोयस्ययःकालस्तत्कालव्यापिनीतिथिः
तयाकर्माणिकुर्वीतह्रासवृद्धीनकारणमितिविष्णुधर्मोक्तेः दिनद्वयेतद्व्याप्तावव्याप्तावेकदेशव्याप्तौवायुग्मवा
क्यान्निर्णयः तस्यपूर्वाबाधेनोपपत्तेःकर्मकालस्यप्रधानांगत्वाच्च युग्मवाक्यंतुनिगमः युग्माग्नियुगभूतानां
षण्मुन्योर्वसुरंध्रयोः रुद्रेणद्वादशीयुक्ताचतुर्दश्याचपूर्णिमा प्रतिपद्यप्यमावास्यातिथ्योर्युग्मंमहाफलम्
एतद्व्यस्तंमहादोषंहंतिपुण्यंपुराकृतमिति अत्ररंध्रांताःशब्दाःद्वितीयादिनवम्यंततिथिवाचकाःरुद्रएकाद
शीद्वितीयातृतीयायुतासाचद्वितीयायुतेतिसमयुग्मानीत्यर्थः इदंचशुक्लपक्षे अमाप्रतिपद्युग्मस्यपूर्णिमायाश्च
तत्रैवसत्वात् इतिकेचित् तत्त्वमावास्याप्रतिपद्युग्मात्कृष्णपक्षलिंगात्पक्षद्वयपरमिदंतत्तद्विशेषवाक्यैःकृष्णेतिथि
विशेषेपोद्यतइति दशमीतूक्तापुराणसमुच्चये संपूर्णादशमीकार्यामिश्रितापूर्वयाथवेति संपूर्णेशुक्लपक्षेत्र-
योदशीतुस्कंदेनोक्ता त्रयोदशीतुकर्तव्याद्वादशीसहितामुनइति कृष्णपक्षेत्वापस्तंबः प्रतिपत्सद्विती
यास्याद्वितीयाप्रतिपद्युता चतुर्थीसंयुतायाचसातृतीयाफलप्रदा पंचमीचप्रकर्तव्याषष्ठ्यायुक्तातुनारद

कृष्णपक्षेऽष्टमीचैवकृष्णपक्षेचतुर्दशी पूर्वविद्धाप्रकर्तव्यापरविद्धानकुत्रचित् दशमीचप्रकर्तव्यासदुर्गाद्विज
सत्तम षष्ठ्यष्टमीअमावास्याकृष्णपक्षेत्रयोदशी एताःपरयुताःपूज्याःपराःपूर्वेणसंयुताइति यत्तुव्याघ्रःस्वर्वेद
र्पस्तथाहिंसाविविधंतिथिलक्षणम् स्वर्वदर्पौपरोपूज्योहिंसास्यात्पूर्वकालिकीति स्वर्वःसाम्यम् दर्पोह्रासस्तयोःप
रा हिंसाक्षयस्तत्रपूर्वेत्यर्थः एतच्छ्राद्धादिविषयम् द्वितीयादिषुयुग्मानांपूज्यतानियमादिषु एकोद्दिष्टादिवृद्ध्यादौ-
ह्रासवृद्ध्यादिचोदनेतिव्यासोक्तेः नियमादिषुव्रतदानादिकर्मसु एकोद्दिष्टादितिथिवृद्ध्यादावित्यर्थः कर्मकालव्य
ाप्तावेतुकर्मोपक्रमकालगैवग्राह्या कर्मोपक्रमकालगातुकृतिभिर्ग्राह्यानयुग्मादरइतिदीपिकोक्तेः यांतिथिं
तिथिंसमनुप्राप्यउदयंयातिभास्करः सातिथिःसकलाज्ञेयादानाध्ययनकर्मस्वित्यादीनितानित्रिमुहूर्तादिस्तु
रितिनिर्णयशैली अथैकभक्तं तत्कालःपाद्मे मध्याह्नव्यापिनीग्राह्याएकभक्तेसदातिथिरिति मध्याह्नश्चपं
चधाविभक्तदिनतृतीयांशःतेनयद्यपिद्वादशदंडानंतरंप्राप्यतेतथापिदिनार्धसमयेतीतेभुज्यतेनियमेनयत
एकभक्तमितिप्रोक्तमतस्तत्स्याद्दिवैवहीतिस्कांदोक्तेः षोडशासप्तदशादिदंडामुख्यःकालःदीपिकायांतु म
ध्याह्नांत्यदलेत्रिभागदिवसेस्यादेकभक्तमिति ततःसूर्यास्तपर्यंतंगौणः दिवैवहीत्यस्यचैयर्थ्यापत्तेःतस
त्वात् अत्रपूर्वेद्युर्व्याप्तिःपरेद्युरुभयेद्युर्व्याप्तिस्तदभावोंऽशव्याप्तिस्तत्रापिसाम्यंवैषम्यंचेतिषट्पक्षाः त
त्राद्ययोरसंदेहएव तृतीयेतुपूर्वाह्णेगौणमुख्यव्याप्तेःसत्वात्पूर्वेतिमाधवः युग्मवाक्यान्निर्णयइतिहेमाद्रिः
चतुर्थपक्षेपूर्वेद्युर्गौणकालव्याप्तेःसत्वात् वैषम्येणांशव्याप्तौयाधिकासाग्राह्या साम्येपूर्वोऽयंचस्वतंत्रैक-

नक्तनिर्णयः अभ्यंगेऽप्युपवासप्रतिनिधीतदनुसारेणनिर्णयः अथनक्तं तच्चदिनानशनपूर्वरात्रिभोजनं तत्र
प्रदोषव्यापिनीग्राह्या प्रदोषव्यापिनीग्राह्यातिथिर्नक्तव्रतेसदेतिवत्सोक्तेः प्रदोषश्च त्रिमुहूर्त्तंप्रदोषःस्याद्भा
नावस्तंगतेसति नक्तंतत्रतुकर्तव्यमितिशास्त्रविनिश्चयइतिमदनरत्नेव्यासोक्तेः तत्रापित्रिदंडोत्तरंकार्यं
सायंसंध्यात्रिघटिकाअस्तादुपरिभास्वतइतिस्कांदोक्तेर्दंडत्रयस्यसंध्यात्वात्तत्रचत्वारिमानिकर्माणिसंध्याय
परिवर्जयेत् आहारंमैथुनंनिद्रांस्वाध्यायंचचतुर्थकमितिमार्कंडेयेनभोजननिषेधात् मुहूर्त्तोनंदिनंनक्तंप्र
वदंतिमनीषिणः नक्षत्रदर्शनान्नक्तमहंमन्येगणाधिपेतिमाधवीयेभविष्योक्तेश्च गौडास्तु प्रदोषोऽस्तमया
दूर्ध्वंघटिकाद्वयमिष्यतइतिवत्सोक्तःप्रदोषः संध्यान्यदिनरात्र्योःसंधौमुहूर्त्तः अर्धास्तमयात्संध्याव्यक्ती
भूतानतारकायावत् तेजःपरिहानिवशाद्भानोरर्धोदयंयावदितिवराहोक्तेरित्याहुः तन्न अस्यसंध्याव
दनानध्यायादिपरत्वात् अतएवतत्रखंडमंडलस्यसंध्यात्वमुक्तंविज्ञानेश्वरेण यच्चमदनरत्ने नक्तस्य
वैधत्वाद्ग्रासभोजनगोचरोनिषेधइत्युक्तं तन्नविधेर्निषेधाविरोधात् अन्यथाकपिंजलानित्यत्रत्रि-
भ्योधिकानांहिंसनंस्यात् सायंकालेनक्तंतुदिनद्वयेप्रदोषास्पर्शेज्ञेयं अतथात्वेपरत्रस्यादस्तादर्वाग्य
तोहिंसेतिजाबालिवचनात् प्रदोषव्यापिनीनस्याद्दिवानक्तंविधीयते आत्मनोद्विगुणाछायामंदीभव
तिभास्करे तन्नक्तंनक्तमित्याहुर्ननक्तंनिशिभोजनमितिस्कांदाच्च यत्यादीनामपिसायाह्ने नक्तंनिशायां
कुर्वीतगृहस्थोविधिसंयुतः यतिश्चविधवाचैवकुर्यात्तत्सदिवाकरमिति तत्रैवस्मृत्यंतरात् इदमपुत्रविधुरोप

लक्षणम् पुत्रवतस्तुरात्रावेव अनाश्रमोप्याश्रमीस्यादपत्नीकोपिपुत्रवानितिसंग्रहोक्तेः सौरनक्तंतुदिवैव
त्रिमुहूर्तस्पृगेवान्हिनिशिचैतावतीतिथिः तस्यांसौरंभवेन्नक्तमहन्येवतुभोजनमितिसुमंतूक्तेःहरिनक्तेविशेषः
कालादर्शेस्कांदे उदयस्थासदापूज्याहरिनक्तव्रतेतिथिरिति अन्यनक्तंतुसंक्रांत्यादावपिरात्रावेव निषेधस्य
रागप्राप्तभोजनगोचरत्वेनवैधाबाधकत्वात् दिनद्वयव्याप्तौपरा उभयोर्यदिवातिथ्योःप्रदोषव्यापिनीतिथिः त
त्रोत्तरत्रनक्तंस्यादुभयत्रापिसायतइतिकालादर्शेजाबालिवचनात् अन्यपक्षेषुएकभक्तवन्निर्णयः अत्रवि
शेषोमदनरत्नेगारुडे हविष्यभोजनंस्नानंसत्यमाहारलाघवम् अग्निकार्यमधःशय्यांनक्तभोजीषडाचरे
त् अग्निकार्यंव्याहृतिहोमः इतिनक्तम् अयाचितेतुविशेषवचनाभावात्पक्षेउपवासेप्राप्तेउपवासवन्निर्णयः
अथनक्षत्रव्रतकालनिर्णयः विष्णुधर्मे उपोषितव्यंनक्षत्रंयस्मिन्नस्तमियाद्रविः युज्यतेयत्रवातारानिशी
थेशशिनासहेति माधवीयेस्कांदे तत्रैवोपवसेहृक्षेयन्निशीथादधोभवेत् उपवासेयदृक्षंस्यात्तद्धिनक्तैकभ
क्तयोः अथव्रतपरिभाषा तत्राधिकारिणोमदनरत्नेभविष्ये अनग्नयस्त्वक्तयेविप्रास्तेषांश्रेयोविधीयते
व्रतोपवासनियमैर्नानादानैस्तथानृप अनग्निग्रहणमुपवासविषयम् अतएवदेवलः आहिताग्निरनड्वां
श्चब्रह्मचारीचतेत्रयः अश्नंतएवसिध्यंतिनैषांसिद्धिरनश्नताम् एकादश्यादौतुवचनात्भवतीतिवक्ष्यामः
शूद्रस्याप्यधिकारः शूद्रोवर्णश्चतुर्थोपिवर्णत्वाद्धर्ममर्हति वेदमंत्रस्वधास्वाहावषट्कारादिभिर्विनेतिव्यासो
क्तेः प्राच्यास्तु वैश्यशूद्रयोर्द्विरात्राधिकोपवासनिषेधः वैश्याःशूद्राश्चयेमोहादुपवासंप्रकुर्वते त्रिरात्रंपं-

चरात्रंचातेषांसुधिर्भिर्नविद्यते चतुर्थभक्तक्षपणंवैश्येशूद्रेविधीयते त्रिरात्रंतुनधर्मज्ञैर्विहितंब्रह्मवादिभि
रितिहेमाद्रौवचनादित्याहुः यावदुक्तनिषेधइत्यन्ये नत्वंतुनिर्मूलमितिप्रकरणान्महातपोविषयइतिसु-
कम् एवंस्त्रीणामपिपत्युः स्कांदे नास्तिस्त्रीणांपृथग्यज्ञोनव्रतंनाप्युपोषणं भर्तृशुश्रूषयैवैतालोकानिष्टा
न्व्रजंतिहि यद्देवेभ्योयच्चपित्रादिकेभ्यः कुर्याद्भर्ताभ्यर्चनंसत्क्रियांच तस्यार्धंवैसाफलंनान्यचित्तानारी
भुंक्तेभर्तृशुश्रूषयैव आदित्यपुराणे नारीखल्वननुज्ञाताभर्त्रावापिसुतेनवा विफलंतद्भवेत्तस्याय
त्करोत्यौर्ध्वदैहिकमिति और्ध्वदैहिकंपारलौकिकं तद्व्रतंननुज्ञाविषयं कार्यापत्कर्मतेनैवयतोदीना
चरेत्सदेतिकात्यायनोक्तेः अत्रविशेषोहविर्वंशे स्नानंचकार्यंशिरसस्ततः फलमवाप्नुयात् स्नात्वा
स्त्रीमातरुस्यायपतिंविज्ञापयेत्सती तथा गृहीत्वौदुंबरपात्रंसकुशंसाक्षतंतथा गोश्रृंगंदक्षिणांसि-
प्रगृह्याञ्चनजलं औदुंबरंताम्रमयं ततोभर्तुःसतीदद्यात्स्नातस्यप्रयतस्यच आत्मनश्चाभिषे-
क्तव्यंततःशिरसितज्जलं उपवासेषुकर्तव्यमेतत्सर्वव्रतकेषुचेति सर्वव्रतेषुसंकल्पविधिश्चभारते गृ
हीत्वौदुंबरंपात्रंवारिपूर्णमुदङ्मुखः उपवासंतुगृह्णीयाद्यद्वासंकल्पयेद्बुधः हस्तेनैवेत्यर्थः अथव्रतारं
भकालः मदनरत्नेगार्ग्यः अस्तगेचगुरौशुक्रेबालेवृद्धेमलिम्लुचे उद्यापनमुपारंभंव्रतानांनैवकारयेत्
रत्नमालायां सोमसौम्यगुरुशुक्रवासराःसर्वकर्मसुभवंतिसिद्धिदाः भानुभौमशनिवासरेषुचप्रोक्तमेवचरच
लुकर्मसिध्यति तथा विरुद्धसंज्ञाइहयेचयोगास्तेषामनिष्टःखलुपादआद्यः सर्वेधृतिस्तुव्यतिपातः

स्यार्धम् निरुक्तयोगेमथयेसवज्रेव्याघातसंज्ञेनवपंचशूले गंडेऽतिगंडेचषडेवनाड्यःशुभेषुकार्येषुविवर्ज
नीयाः संग्रहे कृष्णेभिदिशयोरूर्ध्वसमभीभूतयोरधः शुक्लेवेदेशयोरूर्ध्वंभद्राभाग्यस्यपूर्णयोः श्रीपतिः न
सिद्धिमायातिकृतंचविष्ट्यांविषाभिघातादिकमत्रसिद्धम् व्यवहारसमुच्चये दशम्यामष्टम्यांप्रथमघटिका
पंचकंपरंहरिद्युःसप्तम्यांद्विदशघटिकांतेत्रिघटिकम् तृतीयाराकायांखयमघटिकाभ्यःपरभवंशुक्लांवि-
ष्टेः पुच्छंशिवतिथिचतुर्थ्योस्तुविरमे तथैव सार्पिण्यांसितेपक्षेकृष्णेचैवतुवृश्चिकी सार्पिण्यास्तुमुखंत्या
ज्यंवृश्चिक्याःपुच्छमेवच माधवीये तिथिपूर्वार्धजाहानिर्निशिथेरपरार्धजाताप्यूर्वार्धजानिशिनदाशुभदाचपुच्छे अ
स्यामले दिनभद्रायदारात्रौरात्रिभद्रायदादिवा नत्याज्याशुभकार्येषुमहुरेवंपुरातनाः श्रीपतिः ष
ड्पौष्णतोद्वादशभांकराश्चपौरंदराद्वानिनवक्रमेण पूर्वार्धमध्यापरभागयुंजिचिरंतनंज्योतिर्विदः:-
स्मृतानि व्रतारंभेचविशेषः मदनरत्नेसत्यव्रतेनोक्तः उदयस्थातिथिर्याहिनभवेद्दिनमध्यभाक् साखंडा
नव्रतानांस्यादारंभश्चसमापनमिति देवलः अभुक्तांभातराहारंस्नातास्नातसमाहितः सूर्यायदेव-
ताभ्यश्चनिवेद्यव्रतमाचरेत् मदनरत्नेभविष्ये क्षमासत्यंदयादानंशौचमिंद्रियनिग्रहः ,
नंसंतोषस्तेयवर्जनम् सर्वव्रतेष्वयंधर्मःसामान्योदशधास्मृतः अग्निहोमस्तुहेवतःव्याल्ह .
निवर्धमानः पद्मेनोक्तम् सर्वपदमेतत्पुराणोक्तम कृतव्रतपरम् व्रतांतरेतुविध्यंतरसत्वेहोमोन्यथा
नअतएवैकादश्यांविशिष्टानांहोमानाचरणमिति नन्वजपोहोमश्चेतिवक्ष्यमाणैकवाक्यत्वेनास्यकाम्य-

व्रतसमाप्तिपरत्वात् नत्वंतुसासदस्यस्यपशुमित्रविंदादिप्रकरणस्थेनेवतत्तद्व्रतविशेषहोमविधिभिर-
स्योपसंहारइति विष्णुधर्मे तज्जप्यजपंध्यानंतत्कथाश्रवणादिकम् तदर्चनंचतन्नामकीर्तनश्रवणा
स्यः उपवासकृतामेतेगुणाःप्रोक्तामनीषिभिः कौर्मे बहिर्ग्रामांत्यजान्सूतिंपतितंचरजस्वलां नस्पृशेन्ना
भिभाषेतनेक्षेतव्रतवासरे पृथ्वीचंद्रोदयेअग्निपुराणे स्नात्वाव्रतवतासर्वव्रतेषुव्रतमूर्तयः पूज्याःसुवर्ण
मय्याद्याःशक्त्यावैभूमिशायिना जपोहोमश्चसामान्यंव्रतांतेदानमेवच चतुर्विंशद्द्वादशवापंचवात्रयएव
वा विप्राभोज्यायथाशक्तितेभ्योदद्याच्चदक्षिणाम् अत्रविप्राइतिपुल्लिंगनिर्देशात्पुमांसएव भोज्याःनतु-
स्त्रियः एवंसहस्रभोजनादावपि विरूपैकदेशस्यप्रमाणांतरंविनायुक्तत्वात् अतएवद्वयोर्यजमानयोः
प्रतिपदंकुर्यात् बहुभ्योयजमानेभ्यइत्यादौविरूपैकशेषायोगात् पत्न्यभिप्रायंद्वित्वंबहुत्वंवानसंभवती
त्युक्तमाचार्यैः पार्थसारथिनाच एतेनैकस्यब्राह्मणस्यावृत्त्याभोजनंपरास्तंबहुत्वस्यैकपदश्रुत्याब्रा-
ह्मणान्वितत्वेनभोजनान्वयाभावादित्यन्यत्रविस्तरः शूद्रस्यत्वनुमतिप्रादिवद्द्विजद्वाराव्याहृतिहोमइति
वर्धमानः व्रतमूर्तयोव्रतदेवताप्रतिमाः प्रतिमास्वरूपंचमदनरत्नेभविष्ये अनुक्तद्रव्यतत्संख्यादेवता
प्रतिमानृप सौवर्णीराजतीताम्रीवृक्षजामार्त्तिकीतथा चित्रजापिष्टलेख्योत्थानिजवित्तानुरूपतः आ-
माषात्पलपर्यंतंकर्तव्याशाठ्यवर्जितैः तत्रैवब्राह्मे आज्यंद्रव्यमनादेशेजुहोतिषुविधीयते मंत्रस्यदेव
तायाश्चप्रजापतिरितिस्थितिः मंत्रानुक्तौसमस्तव्याहृतिरूपोमंत्रःप्रजापतिश्चदेवतेतिकल्पतरुः वर्ध

मानधृतं देवीपुराणे होमोग्रहादिपूजायांशतमष्टाधिकंभवेत् अष्टाविंशतिरष्टौवायथाशक्तिविधीयते म
दनरत्ने अनुक्तसंख्यायत्रस्याच्छतमष्टोत्तरंस्मृतम् वर्धमानधृतंशङ्खशातातपः उपवासंद्विजःकृत्वाततो
ब्राह्मणभोजनम् कुर्यात्तेनास्यसंपूर्णउपवासोभिजायते व्रतोद्यापनानुक्तौतुपृथ्वीचंद्रोदयेनंदिपुराणे
कुर्यादुद्यापनंतस्यसमाप्तौयदुदीरितम् उद्यापनंविनायत्तुतद्व्रतंनिष्फलंभवेत् यद्व्रतोद्यापनंनोक्तंव्रतानु
गुणतश्चरेत् वित्तानुसारतोदद्यादनुक्तोद्यापनेव्रते गाश्चैवकांचनंदद्याद्व्रतस्यपरिपूर्तये अशक्तोतुनार
दीये सर्वेषामप्यलाभेतुयथोक्तकरणंविना विप्रवाक्यंस्मृतंशुद्धंव्रतस्यपरिपूर्तये यथाविप्रवचोयस्तुगृ
ह्णातिमनुजःशुभम् अदत्वादक्षिणांपापःसयातिनरकंध्रुवम् भारते वेदोपनिषदेचैवसर्वकर्मसुदक्षि
णा सर्वत्रतुमयोद्दिष्टाभूमिर्गावोथकांचनम् बैजवापः शिवनेत्रोद्भवंयस्माद्रजतंपितृवल्लभम् अमंगलंत
यत्नेनदेवकार्येषुवर्जयेत् टोडरानंदे देवीपुराणे व्रतेचतीर्थेध्ययनेश्राद्धेपिचविशेषतः परान्नभोजनाद्दे
वियस्यान्नंतस्यतत्फलम् पृथ्वीचंद्रोदयेग्निपुराणे नित्यस्नायीमिताहारोगुरुदेवद्विजार्चकः क्षारंक्षौद्रं
चलवणंमधुमांसानिवर्जयेत् क्षारास्तत्रैवोक्ताः तिलमुद्गादृतेशैब्यंसस्यंगोधूमकोद्रवौ धान्यकंदेव
धान्यंचशमीधान्यंतथैवच स्विन्नधान्यंतथापण्यंमूलंक्षारगणःस्मृतः गोधूमानांतुतत्रैवप्रतिप्रसवः
व्रीहिषष्टिकमुद्गाश्चकलायःसतिलंपयः श्यामाकाश्चैवनीवारागोधूमाद्याव्रतेहिताः कूष्मांडालाबुवार्ता
कपालकीज्योत्स्निकास्त्यजेत् चतुर्भैक्षंसक्तुकणाःशाकंदधिघृतंमधु श्यामाकाःशालिनीवारायावकंमूल

तंडुलम् हविष्यव्रतनक्तादावग्निकार्यादिकेहितम् मधुमांसंविहायान्यद्व्रतेवाहितमीरितमिति शमीधान्यं
माषादि पाठकीमध्यदेशेपोईरनिप्रसिद्धा ज्योत्स्निकाकोशातकी मिताक्षरायांगौतमः चतुर्भैक्षसक्तुकणया
वकशाकपयोदधिघृतमूलफलोदकानिहवींष्युत्तरोत्तरप्रशस्तानि पयोदधिघृतंचगव्यमिति अन्येचविशेषा
एकादशीचातुर्मास्यादिप्रकरणेवक्ष्यंते गृहीतव्रतत्यागेतुमदनरत्नेछागलेयः पूर्वंव्रतंगृहीत्वायोनचरेत्काम
मोहितः जीवन्भवतिचंडालोमृतःश्वाचाभिजायते तत्रप्रायश्चित्तमुक्तंपृथ्वीचंद्रोदयेऽग्निगारुडपुराण
योः क्रोधात्प्रमादाल्लोभाद्वाव्रतभंगोभवेद्यदि दिनत्रयंनभुंजीतमुंडनंशिरसोथवेतिप्रायश्चित्तान्मानादति
क्रांतव्रतानुष्ठानंनास्तीतिगम्यते यत्तु प्रायश्चित्तंततःकृत्वापुनरेवव्रतीभवेदितिवचनम् यच्चातिक्रांतमपि
व्रतंकार्यमेवेतिशूलपाणिः तन्मध्येलोपेव्रतशेषसत्वेज्ञेयम् एतच्चशक्तविषयम् अशक्तौतुकालहेमाद्रौपु
राणांतरे उपवासासमर्थश्चेदेकंविप्रंतुभोजयेत् तावद्धनानिवादद्याद्युक्तस्याद्विगुणंतथा भुक्तःकृतभोजनः
ब्राह्मणभोजनंविनेतिशेषः सहस्रसंमितांदेवींजपेद्वाप्राणसंयमात् कुर्याद्द्वादशसंख्याकान् यथाशक्त्याव्रतु
रोनरइति शुद्धितत्वेमात्स्ये उपवासेष्वशक्तानांनक्तंभोजनमिष्यते मदनरत्नेवायवीये द्रव्यदातोपवास
स्यफलंप्राप्नोत्यसंशयम् तथापरार्केदेवलः ब्रह्मचर्यंतथाशौचंसत्यमामिषवर्जनम् व्रतेष्वेतानिचत्वा-
रिवरिष्ठानीतिनिश्चयः मात्स्ये तस्मात्कृतोपवासेनस्नानमभ्यंगपूर्वकम् वर्जनीयंप्रयत्नेनरूपघ्नंतत्परंस्मृ
प अन्येचनियमास्तत्रतत्रान्वेषणीयाः अथस्त्रीव्रतेषुविशेषउच्यते तत्रहेमाद्रौव्रतकांडेगारुडे गंधालं-

कारतांबूलपुष्पमाल्यानुलेपनम् उपवासेनदुष्यंतिदंतधावनमंजनमितिइदंचसभर्तृकोपवासविषयम्
अंजनंचसतांबूलंकुंकुमंरक्तवाससी धारयेत्सोपवासापिअवैधव्यकरंयतः विधवायतिमार्गेणकुमारी
वायदृच्छयेतितत्रैवभविष्योक्तेः तथाविष्णुधर्मे सर्वेष्वुपवासेषुपुमान्वाथसुवासिनी धारयेद्रक्तवस्त्रा
णिकुसुमानिसितानिच विधवाशुक्लवसनमेकमेवहिधारयेत् मनुरपि पुष्पालंकारवस्त्राणिगंधधूपा
नुलेपनम् उपवासेनदुष्यंतिदंतधावनमंजनम् मदनरत्नेव्यासः दंतधावनपुष्पादिव्रतेष्वस्यानदुष्यती
ति यद्यपीदंसर्वोपवासविषयंप्रतीयतेतथापिशिष्टाचारात्सौभाग्याद्यर्थंक्रियमाणनवरात्रिरात्राद्युप
वासविषयमेव नत्वेकादश्यादिविषयम् असकृज्जलपानाच्चसकृत्तांबूलचर्वणात् उपवासःप्रणश्ये
तदिवास्वापाच्चमैथुनादितिपरार्केदेवलेनतन्निषेधात् नचास्यपुंविषयत्वेनसावकाशत्वात्स्त्रीणांतां
बूलादिप्राप्नोतीतिवाच्यम् तांबूलादिभापकस्यैवैकादशीतरविषयत्वेनवैपरीत्यस्यापिसुवचत्वात् यत्तु
हरिवंशे अंजनंरोचनंचैवगंधान्सुमनसस्तथा व्रतेचैवोपवासेचनित्यमेवविवर्जयेत् शिरसोभ्यंजनंसौ
म्येनैवमेतत्प्रशस्यते नपादयोर्नगात्रस्यस्नेहेनेतिस्थितिःस्मृतेतितत्तत्रैवोक्तपुण्यकव्रतविषयम् नतुस
र्वत्र पूर्वोक्तविरोधादितिमदनरत्ने उक्तम् तत्रैव अश्रुपातोरोषश्चकलहस्यकृतिस्तथा उपवासाङ्कु
ताश्चापिसद्योघ्नंशयतिस्त्रियम् स्त्रियमित्युपलक्षणम् मदनरत्नेशिवधर्मे दानव्रतानिनियमाज्ञानं-
ध्यानंहुतंजपः यत्नेनापिकृतंसर्वंक्रोधिनस्यवृथाभवेत् अथसूतकादौनिर्णयः तत्रशावसूत्याशौच-

योःसर्वस्मार्तकर्मनिवृत्तिर्निबंधेषुस्पष्टैव गौडाश्चक्षताशौचादावपितामाहुः जातूर्ध्वंक्षतजेजातेनित्यकर्मन
चाचरेत् नैमित्तिकंचतदधःस्रवद्रक्तोनवाचरेत् सूतकेचसमुत्पन्नेज्वरकर्मणिमैथुने धूमोद्गारेतथावांतौ
नित्यकर्माणिसंत्यजेत् द्व्येभुक्तेत्वजीर्णेचनैवभुक्त्वापिकिंचन कर्मकुर्यान्नरोनित्यंसूतकेमृतकेतथेति
कालिकापुराणात् वस्तुतस्तुपूर्वंदेवीपूजोपक्रमात्तन्मात्रविषयत्वमस्येतियुक्तंप्रतीमः तथाहेमाद्रौपाद्मे
गर्भिणीसूतिकादिश्चकुमारीचाथरोगिणी यदाशुद्धातदान्येनकारयेत्प्रयतास्वयमिति पुंसोप्येवंवि-
धिःलिंगस्याविवक्षितत्वात् तेनयस्मिन्व्रतेयत्पूजाद्युक्तंतदन्येनकारयेत् शारीरनियमान्स्वयंकुर्यादि-
तिहेमाद्रिव्याख्यानात् नव्रतिनांव्रतइतिविष्णूक्तेश्च आरंभस्तुनभवत्येव शुद्धस्तुविष्णुः बहुकालिक-
स्योगृहीतस्यपुराणादि सूतकेमृतकेचैवव्रतंतन्नैवदुष्यति एतत्काम्यपरंनित्यंतुनारब्धमपिकार्यमिति
गौडाः मदनरत्ने पूर्वसंकल्पितंयच्चव्रतंसुनियतव्रतैः तत्कर्तव्यंनरैःशुद्धंदानार्चनविवर्जितम् माधवीयेकौर्मे
काम्योपवासेप्रक्रांतेत्वंतरामृतसूतके तत्रकाम्यव्रतंकुर्याद्दानार्चनविवर्जितमिति एतेनसांगेधिकारश्रु-
तांगदेवपूजादिकार्यमितिवर्धमानोक्तिःपरास्ता प्रारब्धपूजादिकार्यमेव नवरात्रेतुतत्रैवविशेषंवक्ष्यामः
एवंरजस्वलापि यत्तुसत्यव्रतः प्रारब्धदीर्घतपसांनारीणांयद्रजोभवेत् नतत्रापिव्रतस्यस्यादुपरोधःक
दाचनेति तत्प्रतिनिधिनाकारयेदित्येतत्परम् तदुक्तंमदनरत्नेमात्स्ये अंतरातुरजोयोगेपूजामन्येनकार
ति प्रतिनिधयश्चनिर्णयामृतेपैठीनसिः भार्यापत्युर्व्रतंकुर्याद्भार्यायाश्चपतिर्व्रतम् असामर्थ्येपरस्तान्यां

व्रतभंगोनजायते स्कांदेपि पुत्रंचाविनयोपेतंभगिनींभ्रातरंतथा एषामभावएवान्यंब्राह्मणंवानियोजये-
त् कात्यायनः पितृमातृभ्रातृपतिगुर्वर्थेचविशेषतः उपवासंप्रकुर्वाणःपुण्यंशतगुणंलभेत् मातामहादी-
त्रुद्दिश्यएकादश्यामुपोषणे कृतेनेतुफलंविप्राःसमग्रंसमवाप्नुयुः मदनरत्नेप्रभासखंडे भर्त्तापुत्रःपुरोधा-
श्चभ्रातापत्नीसखापिच यात्रायांधर्मकार्येषुजायंतेप्रतिहस्तकाः एभिःकृतंमहादेविस्वयमेवकृतंभवेत्
तत्रैवचायचीर्ये स्वयंकर्तुमशक्तश्चेत्कारयीतपुरोधसा इदंचसर्ववर्णसाधारणम् अविशेषात् यत्तुकश्चि-
न्महोक्तआह शूद्रस्यब्राह्मणादिरेवप्रतिनिधिर्युक्तोनशूद्रः जपस्तपस्तीर्थसेवाप्रव्रज्यामंत्रसाधनम्
विप्रैःसंपादितंयस्यसंपन्नंतस्यतत्फलमितिमरीचिवचनात्इति तत्तुच्छम् प्रव्रज्यादीनांशूद्रेऽसंभवाद्दृ
श्येप्रायदर्शनादितिन्यायेनास्यब्राह्मणादिगोचरत्वात् यदापिउपवासोव्रतंहोमस्तीर्थस्नानजपादि कृ-
मितिपूर्वार्धेपाठस्तदापिसएवदोषःस्त्रीशूद्रपतनानिषडितिमानवीयेजपनिषेधात् वस्तुतस्तुसंपू-
र्णतावाचनमात्रमत्रोच्यतइतिप्रतिनिधेःकावार्तेत्यलम् अत्रविशेषमाहत्रिकांडमंडनः काम्येप्रतिनिधि-
र्नास्तिनित्येनैमित्तिकेचसः काम्येष्युपक्रमादूर्ध्वंकेचित्प्रतिनिधिंविदुः नस्यात्प्रतिनिधिर्मंत्रस्वामिदेवाग्नि-
कर्मसु सदेशकालयोर्नास्तिनारणेरग्निरेवसा नापिप्रतिनिधातव्यंनिषिद्धंवस्तुकुत्रचित् हिरण्यकेशिसू-
त्रेपि नस्वामित्वस्यभार्यायाःपुत्रस्यदेशस्यकालस्याग्नेर्देवतायाःकर्मणःशब्दस्यचप्रतिनिधिर्विद्यतेइ-
ति अथव्रतादिसन्निपातेनिर्णयः तत्रातिथिद्वयसन्निपातेतत्रोक्तंदानहोमादिक्रमेणानुष्ठेयम् आ

रोधात् एवंपूर्वारब्धेष्वेव एकमध्येऽन्यकाम्यकर्मारंभस्तुनभवत्येकगुणफलाहृते यस्ययज्ञेभवतनेंतरायस्त्ता
यतेतंयत्तंनिर्ऋतिर्गृह्णातीतिराणकधृतश्रुतेः यत्तःव्रतादिकर्ममात्रम् अनंगेनव्यवधानदोषस्यसर्वत्रसा-
म्यात् शिष्टस्तुमाघकार्तिकस्नानादिमध्ये लक्षहोमतुलाभारलक्षवणाद्याचरंतितन्नित्यमध्येस्तु काम्य
मध्येतुचिंत्यम् यत्रतुनक्तैकभक्तादौविरोधस्तत्रमाधव्यादेकभक्तंकार्यम् नक्तंतुपरेद्युस्तत्तिथौगौणकाले
कार्यम् समकालीनविरुद्धव्रतादौत्वेकंस्वयंकृत्वान्यद्भार्यादिनाकारयेदितिमाधवः यत्रतुशिवरात्र्यादौतिथि
मध्येपारणयाद्भिभोजनमासम् भूताष्टम्योर्दिवाभुक्त्वारात्रौभुक्त्वाचपर्वणि एकादश्यामहोरात्रंभुक्त्वाचांद्राय-
णचरेदितितन्निषेधश्च तत्रपारणायाविधत्वाद्दिवैवभोजनम् निषेधस्तुरागप्राप्तभोजनविषयः एवमष्टम्या
दिनक्तव्रतेसंक्रांत्यादौरवौसंकष्टचतुर्थ्यांचरात्रौभोजनम् यत्रत्वष्टम्यादौदिवाभुंजिनिषेधः संक्रमेचरात्रौवि-
तिनिषेधद्वयंतत्रोपवासएवकार्यः यद्यपिपुत्रिणउपवासोनिषिद्धस्तथाप्युपवासनिषेधेतुभक्ष्यंकिंचिद्भक्
स्पर्येदितिवचनात्किंचिद्भक्षयित्वोपवासःकार्यः चांद्रायणमध्येएकादश्यादौतुभोजनंकार्यमेव चांद्रायणस्य
काम्यत्वेननित्यबाधकत्वात् अबाधेनगत्यसंभवाच्च एकादश्यामेकांतरोपवासादिपारणायांजलपारणांकृत्वो
पचसेत् आपोवाअशितमनशितंचेतिश्रुतेः एवंद्वादश्यांमासोपवासश्राद्धदोषादिषुज्ञेयम् एवंकाम्यनैमित्ति
कनित्यत्वादिकृतंबलाबलंस्वयमूह्यमितिदिक् इतिकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौपरिभाषासमासा
अथप्रतिपदादिनिर्णयः शुक्लप्रतिपत्पराह्णव्यापित्वेपूर्वाग्राह्या युग्मवाक्यात् प्रतिपत्संमुखीकार्यायाम

वेदापराह्णिकीतिस्कांदोक्तेः शुक्लास्यात्प्रतिपत्तिथिः प्रथमतश्चेत्सापराण्हेभवेदितिदीपिकोक्तेश्च अपराण्ह-
श्चपंचधाभक्तेदिनेचतुर्थोभागः तदभावेसायाह्नव्यापिनीग्राह्या तदभावेतुसायाह्नव्यापिनीपरिगृह्यतामिति
माधवोक्तेः कृष्णातुपरा कृष्णातूत्तरतोखिलेतिदीपिकोक्तेः कृष्णापिपूर्वेवेत्यनंतभट्टः सर्वतिथिषुवर्ज्यान्यु-
क्तानिमुहूर्तदीपिकायाम् कूष्मांडंबृहतीफलानिलवणंवर्ज्यंतिलाम्लंतथातैलंचामलकंदिवंभ्रवसतांशीर्षंकपा
लांत्रकम् निष्पावांश्चमसूरिकान्फलमथोवृंताकसंज्ञंमधु द्यूतंस्त्रीगमनंक्रमात्प्रतिपदादिष्वेवमाषोडश शी
र्षंनारिकेलम् कपालंअलाबु अंत्रंपटोलम् भूपालः कूष्मांडंबृहतीक्षारंमूलकंपनसंफलम् धात्रीशिरःकपा
लांत्रंनखचर्मतिलानिच क्षुरकर्मांगनासेवांप्रतिपत्प्रभृतित्यजेत् नखंशिंबीचर्ममसूरिका द्वितीयातुकृष्ण
पूर्वाशुक्लोत्तरेतिहेमाद्रिः कृष्णाद्वितीयादिमापूर्वाण्हेयदिसासितातुपरतः सर्वेतिदीपिकोक्तेः माधवानंतभ
ट्टमतेतुसर्वापिद्वितीयापरा तथाचमाधवः पूर्वेद्युरसतीप्रातःपरेद्युस्त्रिमुहूर्तगा साद्वितीयापरापोष्यापूर्व
विद्धाततोन्यथेति तृतीयातुसर्वमतेरंभाव्यतिरिक्तापरेव तेनयुग्मवाक्यंरंभाव्रतविषयम् रंभाख्यांवर्जयि-
त्वातुतृतीयांद्विजसत्तमः अन्येषुसर्वकार्येषुगणयुक्ताप्रशस्यतइतिब्रह्मवैवर्तात् गौरीव्रतेतुविशेषमाहमाध
वः मुहूर्तमात्रसत्वेपिदिनेगौरीव्रतंपरे शुद्धाधिकायामप्येवंगणयोगप्रशंसनादिति चतुर्थ्यपिसर्वमतेगणे
शव्रतातिरिक्तापरेव युग्मवाक्यात् एकादशीतथाषष्ठीअमावास्याचतुर्थिका उपोष्याःपरसंयुक्ताःपराःपूर्वेण
संयुताइतिमाधवीये बृहद्वसिष्ठोक्तेश्च नागचतुर्थीतुमध्याह्नव्यापिनीपंचमीयुताचग्राह्येतिनिर्णयामृतेमा

धवीयेचोक्तम् युगंमध्यंदिनेयत्रतत्रोपोष्यफणीश्वरान् क्षीरेणाप्याय्यपंचम्यांपूजयेत्प्रयतोनरः विषाणितस्यनश्यंतिनतान्हिंसंतिपन्नगाइतिमाधवीयेदेवलोक्तेः युगंचतुर्थीपूर्वत्रमध्याह्नव्यापिन्यपि पूर्वा अन्यपक्षेषुपरैव पंचम्यांपूजोक्तेः गणेशव्रतेतुतृतीयायुतैवचतुर्थी चतुर्थीतुतृतीयायांमहापुण्यफलप्रदा कर्त्तव्याव्रतिभिर्वत्सगणनाथसुतोषिणीतिहेमाद्रौब्रह्मवैवर्त्तात् माधवीयेतुगणेशव्रतेमध्याह्नव्यापिनीमुख्या चतुर्थीगणनाथस्यमातृविद्धाप्रशस्यते मध्याह्नव्यापिनीचेत्स्यात्परतश्चेत्परेहनीतिबृहस्पतिवचनात् प्रातःशुक्लतिलैःस्नात्वामध्याह्नेपूजयेन्नृपेतितत्कल्पेभिधानाच्च तेनपरदिनेतत्त्वेपरा अन्यथापूर्वेत्युक्तम् वस्तुतस्तु यत्रभाद्रशुक्लचतुर्थ्यांदौगणेशव्रतविशेषेमध्याह्नपूजोक्तातद्विषयाण्येवप्रागुक्तवचनानिनतुसार्वत्रिकाणि संकष्टचतुर्थ्यादौबहूनांकर्मकालानांबाधापत्तेःतेनसर्वत्रगणेशव्रतेपूर्वैवेतिसिद्धम् संकष्टचतुर्थीतुचंद्रोदयव्यापिनीग्राह्या दिनद्वयेतत्वेमातृयोगस्यसत्वात्पूर्वेतिकेचित् अन्येतुदिनेमुहूर्तत्रयादिरूपस्यतृतीयायोगस्याभावात्परदिनेमाधवोक्तमध्याह्नव्यापिसत्वात्संपूर्णत्वाच्चपरेत्याचक्षते दिनद्वयेतदभावेतुपरैव गौरीव्रतेतुपूर्वैव गणेशहुलाव्यतिरिक्ताःप्रकीर्तिताः चतुर्थ्यःपंचमीविद्धादेवतांतरयोगतइतिमदनरत्नेब्रह्मवैवर्त्तात् पंचमीतुमाधमतेसर्वापिपूर्वा चतुर्थीसंयुताकार्यापंचमीपरयानतु दैवेकर्मणिपित्र्येचशुक्लपक्षेतथासितेति हारीतोक्तेः हेमाद्रिमतेतुकृष्णापूर्वासितापरा कृष्णापूर्वयुतासितापरयुतास्यात् पंचमीतिदीपिकोक्तेः वस्तुतस्तुहारीतोक्तिरुपवासविषया प्रतिपत्पंचमीचैवसावित्रीमूलपूर्णिमा नवमीदशमीचैवनोपोष्याःपरसंयुताइतिब्रह्म

र्थप्रसिद्धमेववैष्णवत्वंस्मार्त्तत्वंचमन्यंतेवृद्धाः तत्वसागरेभविष्ये यथाशुक्लातथाकृष्णायथाकृष्णातथे
तरा तुल्येतेमन्यतेयस्तुसवैवैष्णवउच्यते केचित्तुदशम्यांनवमीवेधमपित्यजंति तत्रमूलंमृग्यम् उदयवे
धस्तुपरिशेषात्स्मार्त्तगोचरः तदाहमाधवः अरुणोदयवेधोत्रवेधःसूर्योदयेयथा उक्तौद्वौदशमीवेधौवै
ष्णवस्मार्तयोःक्रमात् हेमाद्रिस्तुकेषांचिदर्धरात्रेपिदशमीवेधमाह अर्धरात्रेतुकेषांचिद्दशम्यावेधउच्य
ते कपालवेधइत्याहुराचार्यायेहरिप्रियाः इतिब्रह्मवैवर्तात् नतन्ममसतम् यस्मात्त्रियामारात्रिरिष्यते
इतिब्रह्मवैवर्तात् अस्यार्थः अनद्यतनेलङ्इत्यत्रातीतायाःरात्रेःपश्चिमयामद्वयमागामिन्याःरात्रेःपूर्व
यामद्वयंदिवसश्चसकालएषोद्यतनःसकलइत्युक्तंमहाभाष्ये सएषवर्तमानःकालएकादश्यहोरा
त्रउपोष्यः तन्मध्येदशमीप्रवेशेविद्धासात्याज्या अतएवहेमाद्रौदशम्याःसंगदोषेणअर्धरात्रात्परेणतु
वर्जयेच्चतुरोयामान्संकल्पार्चनयोःसदेतिदोषउक्तः चतुरोयामान्दिवसस्येत्यर्थः स्वमतेतुरात्रेःत्रियाम
त्वात्प्रहरत्रयंपूर्वशेषः तेनचतुर्थप्रहरएववेधोयुक्तःसोप्यरुणोदयएव सूर्योदयंविनानैवस्नानदाना
दिकःक्रमइतिमार्कंडेयपुराणात् प्रत्यूषोहर्मुखंकल्यइतिकोशादरुणोदयमारभ्यसूर्योंशुप्रवृत्तेस्तत्रैव
निषेधःतेनमतभेदाद्व्यवस्थेतिकेचित् कैमुतिकन्यायेनारुणोदयवेधस्यैवेयंस्तुतिरितितुमाधवः यस्तु
द्विपंचदशभिस्तथेतिवेधःसउपवासातिरिक्तविषयइतिमाधवः सर्वप्रकारवेधोयमुपवासस्यदूषकः
सार्धसप्तमुहूर्तस्तुयोगोयंबाधतेव्रतमितिनिगमादित्यलं अत्रमाधवमतेवैष्णवैररुणोदयविद्धात्या

ज्या यदात्वेकादश्येवशुद्धासतीवर्धतेद्वादशीवाउभयंवातदापरोपोष्या एकादशीद्वादशीवाधिकाचे
त्यज्यतांदिनम् पूर्वंग्राह्यमुत्तरस्यादितिवैष्णवनिर्णयः इतिमाधवोक्तेः स्मार्तैस्तुसूर्योदयविद्धात्याऽ
यदात्वेकादशीशुद्धासतीवर्द्धतेद्वादशीचसमान्यूनावातदागृहस्थैःपूर्वायतिभिरुत्तराकार्या प्रथमे
हनिसंपूर्णाव्याप्स्याहोरात्रसंयुता द्वादश्यांचतथातातदृश्यतेपुनरेवच पूर्वाकार्यागृहस्थै र्या भि
श्चोत्तराविभोइतिस्कांदोक्तेः वर्धमानोप्येवमेवाह उभयवृद्धौतुशुद्धाविद्धावासर्वेषांपरैव
शीयत्रप्रमाणेपुनरेवसा सर्वैरेवोत्तराकार्यापरतोद्वादशीयदीतिनारदोक्तेः द्वादशीमात्रवृद्धौतुशुद्धा
यांपूर्वैव नचेदेकादशीविष्णोर्द्वादशीपरतःस्थिता उपोष्यैकादशीतत्रयदीच्छेत्परमंपदमितिनारदोक्तेः
द्वादशीमात्रवृद्धौतुशुद्धाविद्धेव्यवस्थिते शुद्धापूर्वोत्तराविद्धास्मार्तनिर्णयईदृशइतिमाधवोक्तेश्च मदन
रत्नेप्येवम् यत्तु विद्धाप्यविद्धाविज्ञेयापरतोद्वादशीनचेत् अविद्धापिचविद्धास्यात्परतोद्वादशीयदीतिहे
माद्रौपाद्मवचनंतदेकादश्यावृद्धौज्ञेयम् तदुक्तंमाधवेन एकादशीद्वादशीचेत्युभयंवर्धतेयदा तदापूर्व
दिनंत्याज्यंस्मार्तैर्ग्राह्यंपरंदिनमिति विद्धैकादश्यांद्वादशीमात्रवृद्धौचसर्वेषांपरैव तत्रैवैकादशीमात्रवृ
द्धौगृहिणःपूर्वायतेरुत्तरा पूर्वोक्तपाद्मोक्तेः एकादशीविद्धाचेत्कुर्यात्कृष्णोविशेषतः उत्तरांतुयतिःकुर्या
त्पूर्वामुपवसेद्गृहीतिप्रचेतसोक्तेः एतच्छुद्धाविद्धातुल्यमितिमाधवः त्रयोदश्यांनलभ्येतद्वादशीयदि
किंचन उपोष्यैकादशीतत्रदशमीमिश्रितापिचेतिस्कांदात् अविद्धानिनिषिद्धेश्वनलभ्यंतेदिनानितु मु

हूर्तैः पंचभिर्विद्धायात्त्वेवैकादशीतिथिरित्यृष्यशृंगोक्तेश्च मुहूर्तपंचकमरुणोदयमारभ्यज्ञेयम् अन्यथोत्तरे
ह्निएकादश्यभावासंभवात् यदपिहेमाद्रिणा शुद्धसमाशुद्धन्यूनावाअधिकद्वादशिकाचेत्सर्वेषांपरैवेत्यु
क्तंतदपिवैष्णवविषयम् स्मार्तानांतुपूर्वैवेत्यविरोधः हेमाद्रिमतेतूच्यते तत्रशुद्धाविद्धाद्वयीनंदात्रेधान्यून
समाधिकैः षट्प्रकारापुनस्त्रेधाद्वादश्यूनसमाधिकैरित्यष्टादशैकादशीभेदाः तत्रशुद्धाधिकन्यूनद्वादशी
काशुद्धाधिकसमद्वादशिकाचसकामैःपूर्वानिष्कामैरुत्तराकार्या प्रथमेहनिसंपूर्णेति पूर्वोक्तस्कांदात् ऊन
द्वादशिकायांतुविष्णुप्रीतिकामैरुपवासद्वयंकार्यम् संपूर्णैकादशीयत्रप्रभातेपुनरेवसा लुप्यतेद्वाद-
शीतस्मिन्नुपवासःकथंभवेत् उपोष्येद्वेतिथीतत्रविष्णुप्रीणनतत्परैरिति वृद्धवसिष्ठोक्तेः शुद्धन्यूनाशु
द्धाधिकाशुद्धसमाविद्धन्यूनाविद्धसमावाधिकद्वादशिकाचेत्सर्वेषांपरैवेतिहेमाद्रिः मदनरत्नेतुशुद्धाधि
कापरा संपूर्णैकादशीयत्रेतिपूर्वोक्तेः अन्यापूर्वा शुद्धायदासमाहीनासमाहीनाधिकोत्तरा एकादशीमु
पवसेन्नशुद्धांवैष्णवीमपीतिस्कांदात् शुद्धाएकादशीउत्तराद्वादशी नचेदेकादशीविष्णोरितिनारदोक्तेश्च यत्तु भ-
वद्धापिचविद्धास्यादितिपाद्मंतच्छुद्धाधिकापरं यत्तु संपूर्णैकादशीसाज्यापरतोद्वादशीयदि उपोष्याद्वादशीशुद्धा
द्वादश्यामेवपारणमित्यादितद्वैष्णवपरं स्मार्तानांतुपूर्वैवेत्युक्तं विद्धन्यूनासमद्वादशिकातुमुमुक्षूणांपुत्रवतांच
परा अन्येषांपूर्वापुत्रवतोपिपूर्वेतिमदनरत्ने विद्धन्यूनान्यूनद्वादशिकासैवसर्वैःकार्येतिहेमाद्रिः मुमुक्षूणांपरान्ये
षांपूर्वेतिमदनरत्ने.विद्धसमासमद्वादशिकोनद्वादशिकाचमुमुक्षुभिःपरान्यैःपूर्वाकार्या दशमीमि-

श्रितापूर्वाद्वादशीयदिलुप्यते शुद्धैवद्वादशीराजन्उपोष्यामोक्षकांक्षिभिरितिव्यासोक्तेः मोक्षकांक्षि
ग्रहणादन्येषांपूर्वैव सर्वत्रैकादशीकार्याद्वादशीमिश्रितानरैः प्रातर्भवतुवामावायत्तोनित्यमुपोषण-
मितिपाद्मोक्तेः विद्धाधिकासमद्वादशिकाञ्चसर्वेषांपूर्वैव पारणाहेनलभ्येतद्वादशीकलयापिचेत्
तदानींदशमीविद्धाप्युपोष्यैकादशीतिथिरितिऋष्यशृङ्गोक्तेश्च माधवमतेतुअत्रगृहिणःपूर्वायतेरु
त्तरा विद्धाधिकन्यूनद्वादशिकामोक्षपापक्षयविष्णुप्रीतिकामैःपराकार्या गृहस्थेनतुनक्तंकार्यम्
एकादशीद्वादशीचरात्रिशेषेत्रयोदशी उपवासंनकुर्वीतपुत्रपौत्रसमन्वितइतिकौर्मेदिनक्षयेउपवा-
सनिषेधात् दशम्येकादशीविद्धाद्वादशीचक्षयंगता क्षीणासाद्वादशीज्ञेयानक्तंतुगृहिणःस्मृतमितिह
रूशातातपोक्तेश्च गृहिणःपूर्वत्रोपवासः एकादश्याःशङ्कन्यूनत्वेशङ्कसमत्वेवाद्वादश्याःन्यूनसम
त्वयोरेकादश्यामुपवासः यानितु दशम्यनुगताहंतिद्वादशाद्वादशीफलम् धर्मापत्यधनायूंषित्रयो
दश्यांतुपारणमितिकौर्मादीनिदशमीवेधत्रयोदशीपारणयोःनिषेधकानितानिविहितभिन्नपराणि
अत्रमूलवचनानितद्व्यवस्थाचाकरेज्ञेया यत्तुकालहेमाद्रौ बहुवाक्यविरोधेनसंदेहोजायतेयदा
द्वादशीतुतदाग्राह्यात्रयोदश्यांतुपारणमितिमार्कण्डेयोक्तेः सन्दिग्धेषुचवाक्येषुद्वादशींसमुपोषयेत्
तथा विवादेषुचसर्वेषुद्वादश्यांसमुपोषणम् पारणंचत्रयोदश्यामाज्ञेयंमाभूत्कोमुनेइतिपाद्मोक्तेश्च
वेधसंदेहेज्योतिर्विदांप्रतिपत्तौवापराकार्येत्युक्तम् तद्वैष्णवविषयमित्यलंबहुना अथात्रोपयुक्तं

किंचिदुच्यते तत्र दशम्यामेकादशीयोगे दशमीमध्ये एव भोजनं कार्यम् एकादश्यां न भुंजीतेति तस्या एव
निमित्तत्वात् निषेधस्तन्निमित्तात्माकालमात्रमपेक्षते इति देवलोक्तेश्च केचित्तु एकादशीव्रतांगत्वेन
पूर्वेद्युरेकभक्तविधानाद्विधिस्पृष्टे च निषेधानवकाशान्न काम्यव्रतांगभोजननिषेधः प्रवर्तते तेनैका
दशीमध्येपि पूर्वदिने भोजनमित्याहुः अत्राधिकारी माधवीये कात्यायनोक्तः अष्टवर्षाधिको मर्त्यो ह्यशी
तिन्यूनवत्सरः एकादश्यामुपवसेत्पक्षयोरुभयोरपीति भविष्ये ब्रह्मचारी च नारी च शुक्लामेव सदा गृ
हीति यत्तु विष्णुः पत्यौ जीवति या नारी उपोष्य व्रतमाचरेत् आयुष्यं हरते भर्तुर्नरकं चैव गच्छतीति तद्भर्तन
नुज्ञाविषयमिति प्रागुक्तम् उपवासासामर्थ्ये तु मार्कंडेयकौर्मयोः एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च
उपवासेन दानेन न निर्द्वादशिको भवेत् अत्र एकभक्तेन यो मर्त्य उपवासव्रतं चरेदित्येकभक्तादिषूपवास
शब्दस्तद्धर्मातिदेशार्थः तेन तत्प्रयुक्ताः सर्वे धर्माः संकल्पमंत्रे चैकभक्तादिपदेनोहः कार्य इति मदनरत्ने
तथा सामर्थ्ये प्रतिनिधिना कारयेदिति प्रागुक्तम् व्रताकरणे प्रायश्चित्तमाह माधवीये कात्यायनः अर्कप
र्वद्वये रात्रौ चतुर्दश्यष्टमी दिवा एकादश्यामहोरात्रं भुक्त्वा चांद्रायणं चरेदिति अथ काम्यव्रतविधिः रु
घुनारदीये दशम्यादिमहीपाल त्रिदिनं परिवर्जयेत् गंधतांबूलपुष्पादि स्त्रीसंभोगं महायशाः तत्र द
शम्यां विधिः कौर्मे कांस्यं मांसं मसूरांश्च चणकान्कोरदूषकान् शाकं मधु परान्नं च त्यजेदुपवसन्स्त्रि
म् तथा शाकं मांसं मसूरांश्च पुनर्भोजनमैथुने द्यूतमत्यंबुपानं च दशम्यां वैष्णवस्त्यजेत्

रदीये अक्षारलवणाःसर्वेहविष्यान्ननिषेविणः अवनीतल्पशयनाःप्रियासंगमवर्जिताः व्रतभान्याहहेमाद्रौ
देवलः असकृज्जलपानाच्चसकृत्तांबूलचर्वणात् उपवासःप्रणश्येतदिवास्वापाच्चमैथुनात् अथत्तौतुमद
नरत्नेदेवलः अत्ययेचांबुपानेननोपवासःप्रणश्यति अत्ययेकष्टे विष्णुरहस्ये गात्राभ्यंगंशिरोभ्यंगंतांबूलं
चानुलेपनम् व्रतस्थोवर्जयेत्सर्वंयच्चान्यत्रनिराकृतम् एषुप्रायश्चित्तमुक्तंनिर्णयामृते संग्रहे स्तेनहिंसक
योःसर्वंकृत्वास्तेन्यंचहिंसनम् प्रायश्चित्तंव्रतीकुर्याज्जपेन्नामशतत्रयम् मिथ्यावादेदिवास्वापेबहुशों-
बुनिषेवणे अष्टाक्षरंव्रतीजप्त्वाशतमष्टोत्तरंशुचिः ओंनमोनारायणायेत्यष्टाक्षरः तत्रैवपैठीनसिः तांबू
लचर्वणेस्त्रीसंभोगेमांसनिषेवणे व्रतलोपोनचेत्कुर्यात्कृष्णावड्डजिवर्जनमितिकृष्णैकादशीवड्डोजन
निषेधमात्रपरिपालनेतुतांबूलचर्वणादावपिनदोषइत्यर्थः संभोगोऋतुकालादन्यत्र रेतःसेकात्मसंभो
गमृतेन्यत्रक्षयःस्मृतइतिकात्यायनोक्तेः हेमाद्रौवसिष्ठः उपवासेतथाश्राद्धेनकुर्याद्दंतधावनम् दंतानां
काष्ठसंयोगोदहत्यासप्तमंकुलम् काष्ठग्रहणात्तृणैरदोषइतिहेमाद्रिः विष्णुरहस्ये श्राद्धोपवास
दिवसेखादित्वादंतधावनम् गायत्र्याशतसंपूतमंबुप्राश्यविशुध्यति निर्णयामृतेव्यासः वर्जयेत्पारणेमां
संव्रताहेप्यौषधंसदेति एकादश्यांश्राद्धप्राप्तौमाधवीयेकात्यायनआह उपवासोयदानित्यःश्राद्धंनैमि-
त्तिकंभवेत् उपवासंतदाकुर्यादाघ्रायपितृसेवितम् मातापित्रोःक्षयेप्राप्तेभवेदेकादशीयदि अभ्यर्च्यापि
तृदेवांश्चआजिघ्रेत्पितृसेवितमिति हेमाद्र्यादिसर्वनिबंधेष्वप्येवम् एतेनएकादशीनिमित्तकंश्राद्धंद्वाद

श्यांकार्यमितिवदंतःपरास्ताः किंचमहालयेसपक्षःसकलःपूज्यःश्राद्धषोडशकंमतीतिश्रुतंषोडशत्वम् पौषै-
कादश्यांचमन्वादिश्राद्धंक्षयाहापरिज्ञानेचतत्पक्षैकादश्यांविहितंश्राद्धंबाधितमेवस्यात् यदपिस्मृतिचंद्रि-
कास्थंपठंति अन्नाश्रितानिपापानितद्योक्तुर्दातुरेवच मज्जंतिपितरस्तस्यनरकेशाश्वतीःसमाइतितस्यापि
रागप्राप्तभुजिगोचरत्वेवैधंश्राद्धंगोचरयतामहत्साहसमित्यलम् योपिअकृतश्राद्धनिचयाजलपिंडंविना
कृताइतिलघुनारदीयेएकादश्यांश्राद्धादिनिषेधः समानापितृभिन्नविषयःपूर्ववाक्येनदूहणात् निचयःप्र
तिग्रहः अव्रतघ्नान्याहमदनरत्नेदेवलः सर्वभूतभयंव्याधिःप्रमादोगुरुशासनम् अव्रतघ्नानिपठ्यंतेसकृ
देतानिशास्त्रतः स्कांदेपि अष्टौतान्यव्रतघ्नानिआपोमूलंफलंपयः हविर्ब्राह्मणकाम्याचगुरोर्वचनमौषधम्
इदंचातिसंकष्टविषयम् नारदीये अनुकल्पोनृणांप्रोक्तःक्षीणानांवरवर्णिनि मूलंफलंपयस्तोयमुपभो
ग्यंभवेच्छुभे नत्वेवभोजनंकेश्चिदेकादश्यांबुधैःस्मृतमिति अस्यापवादः शयनेचप्रबुत्थानेमत्स्यपार्श्वपरिव
र्तने नरोमूलफलाहारीहृदिशल्यंममार्पयेत् एतेचाविरोधिनोनिर्णयाःसर्वव्रतेषुज्ञेयाः तत्रैकादश्यांसंक
ल्पः गृहीत्वौदुंबरंपात्रंवारिपूर्णमुदङ्मुखः उपवासंतुगृण्हीयाद्यद्वात्वाचैवधारयेदितिमाधवीयेवाराहोक्तेः
मंत्रस्तुविष्णूक्तः एकादश्यांनिराहारःस्थित्वाहमपरेहनि भोक्ष्यामिपुंडरीकाक्षशरणंमेभवाच्युतेति शै
वादीनांतुहेमाद्रौसौरपुराणे सावित्र्याप्यथवानाम्नासंकल्पंतुसमाचरेत् शिवादिगायत्र्यायजुर्वेदप्रसिद्धाः
धाराहे इत्युच्चार्यततोविद्वान्पुष्पांजलिमथार्पयेत् ततस्तज्जलंपिबेत् अष्टाक्षरेणमंत्रेणत्रिर्जप्तेनाभि

नम् उपवासफलंप्रेप्सुः पिबेत्पात्रगतंजलमितिकात्यायनोक्तेः मध्यरात्रेउदयेवादशमीवेधेरात्रौसंकल्प इतिमाधवः दशम्याःसंगदोषेणअर्धरात्रात्परेणतु वर्जयेच्चतुरोयामान्संकल्पार्चनयोस्तदा निद्धोपवासेन भुक्त्वादिनंत्यक्त्वासमाहितः रात्रौसंपूजयेद्विष्णुंसंकल्पंचतदाचरेदितिनारदीयोक्तेः तत्रैवपूजामभिधाय देवस्यपुरतः कुर्याज्जागरंनियतोव्रती द्वादश्यांनिवेदनमंत्रउक्तः कात्यायनेन अज्ञानतिमिरांधस्यव्रतेना नेनकेशव प्रसीदसुमुखोनाथज्ञानदृष्टिप्रदोभवेति नारदीये ब्राह्मणान्भोजयेच्छक्त्यादद्याच्चैवदक्षिणांततः स्कांदे कृत्वानैवोपवासंतुयोभातिद्वादशीदिने नैवेद्यंतुलसीमिश्रंहत्याकोटिविनाशनम् द्वादश्यांचवर्ज्या न्याहबृहस्पतिः दिवानिद्रापरान्नंचपुनर्भोजनमैथुने क्षौद्रंकांस्यामिषंतैलंद्वादश्यामष्टवर्जयेत् हेमाद्रौ ब्रह्मांडपुराणे पुनर्भोजनमध्वायोभारआयासमैथुने उपवासफलंहन्युर्दिवानिद्राचपंचमी स्कांदे परा न्नंकांस्यतांबूलंलोभंवितथभाषणम् वर्जयेत्क्षौरतैलंच विष्णुधर्मे असंभाष्यानिसंभाष्यतुलस्यतसिकादल म् आमलक्याःफलंवापिपारणेप्राश्यशुध्यति बृहन्नारदीये रजस्वलांचचंडालंमहापातकिनंतथा सूति कांपतितंचैवउच्छिष्टंरजकादिकम् व्रतादिमध्येशृणुयाद्यद्येषांध्वनिमुत्तमः अष्टोत्तरसहस्रंतुजपेद्वेद मातरम् एतद्व्रतंसूतकेपिकार्यम् सूतकेमृतकेचैवनत्याज्यंद्वादशीव्रतमितिविष्णूक्तेः तत्रत्यक्तंदाना दिसूतकांतेकार्यम् सूतकांतेनरःस्नात्वापूजयित्वाजनार्दनम् दानंदत्वाविधानेनव्रतस्यफलमश्नुतइति मात्स्योक्तेः रजोदर्शनेपिकार्यम् एकादश्यांनभुंजीतनारीदृष्टेरजस्यपीतिपुलस्त्योक्तेः यदाद्वादश्यांश्र

वणर्क्षेनदाशक्तश्चमध्येकादशींत्यक्त्वानत्रैवोपवासःकार्यः शुक्लावायदिवाकृष्णाद्वादशीश्रवणान्विता तयोरेवो
पवासश्चत्रयोदश्यांचपारणमितिनारदीयोक्तेः एतेचनियमाःकाम्यव्रतेनियताःनित्यव्रतेसतिसंभवेकार्याः
शक्तिमांस्तुपुनःकुर्यान्नियमंसविशेषणमितिकात्यायनोक्तेः अशक्तोतुमाधवीयेब्रह्मवैवर्ते इतिविज्ञायकु
र्वीतावश्यमेकादशीव्रतम् विशेषनियमाशक्तोहोरात्रेभुजिवर्जितइति अथाष्टौमहाद्वादश्यः तत्रशुद्धाधिकै
कादशीयुताद्वादशीउन्मीलिनीसंज्ञा द्वादश्येवशुद्धाधिकावर्धतेचेत्सावञ्जुली वासरत्रयस्पर्शिनीत्रिस्पृशा अ
ग्रेपर्वणःसंपूर्णाधिकत्वेपक्षवर्धिनी पुष्यर्क्षयुताजया श्रवणयुताविजया पुनर्वसुयुताजयंती रोहिणीयु
तापापनाशिनी एताःपापक्षयमुक्तिकामउपवसेत् अत्रमूलंहेमाद्रौज्ञेयम् एकादशीद्वादश्योरेकत्वेतंत्रेणो
पवासः पार्थक्येतुशक्तस्योपवासद्वयम् एकादशीमुपोष्यैवद्वादशींसमुपोषयेदितिविष्णुरहस्यात् अश
क्तौतुद्वादश्यामेव एवमेकादशींत्यक्त्वाद्वादशींसमुपोषयेत् पूर्ववासरजंपुण्यंसर्वमाप्नोत्यसंशयमितित
त्रैवोक्तेः यदात्वल्पाद्वादशीतदोक्तंमात्स्ये यदाभवतिअल्पापिद्वादशीपारणादिने उषःकालेद्वयंकुर्यात्प्रातर्माध्या
ह्निकंतदा नारदीयेपि अल्पायामथविप्रेंद्रद्वादश्यामरुणोदये स्नानार्चनक्रियाःकार्यादानहोमादिसंयु
ताइति संकटेतुमाधवीयेदेवलः संकटेविषमेप्राप्तेद्वादश्यांपारयेत्कथम् अद्भिस्तुपारणंकुर्यात्पुन
र्भुक्तंनदोषकृदिति संकटेत्रयोदशीश्राद्धमरणाशौचादौ अत्रकेचिदाहुः अपकर्षवाक्यान्यनाहिताग्निविषया
णि अग्निहोत्रादीनांश्रौतत्वेनापकर्षायोगादिति द्वादश्यांचप्रथमपादमतिक्रम्यपारणंकार्यम् द्वादश्याः

द्वेहरिवासरसंज्ञितः तमतिक्रम्यकुर्वीतपारणंविष्णुतत्परइतिनिर्णयामृतेमदनरत्नेचविष्णुध-
त्रकेचित्संगिरंते यदाभूयसीद्वादशीतदापिप्रातर्मुहूर्तत्रयेपारणंकार्यम् सर्वेषामुपवासानांप्रात
ामितिवचनादिति अस्मद्गुरवस्तुबहूनांकर्मकालानांविनाकारणंबाधापत्तेः प्रागुक्तवचनेश्व-
नामेवापकर्षविधानादपराण्हएवकार्यम् प्रातःशब्दस्तुसायंप्रातर्द्विजातीनामशनंश्रुतिचोदि
पराण्हवाचित्वेप्युपपन्नः नचवाक्यवैयर्थ्यंपुनर्भोजनसायंपारणनिवृत्त्यर्थत्वात्तस्येत्याहुः भ-
नएकादश्युपवासातिक्रमे अपरार्केवाराहे एकादशीविधुनाचेद्द्वादशीपरतःस्थिता उपोष्याद्वादशी
ादीक्षेत्परमंपदमिति केचित्तुविष्णुनाचेदितिपठितम् अत्राविरोधिनोनियमाःसर्वव्रतेषुबोद्धव्याः
यननवरात्रेवक्ष्यंतइतिदिक् इतिश्रीरामकृष्णभट्टात्मजकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौएकादशीनि
यः द्वादशीतुपूर्वेवयुग्मवाक्यात् द्वादशीतुप्रकर्तव्याएकादश्यायुताप्रभोइतिस्कांदाच्च त्रयोदशीतुस
र्वंमतेशुक्लापूर्वाकृष्णोत्तरा त्रयोदशीतिथिःपूर्वःसितोप्यसितःपश्चादितिदीपिकोक्तेः शुक्लत्रयोदशीपूर्वा
पराकृष्णात्रयोदशीतिमाधवाच्च चतुर्दशीसर्वमतेकृष्णापूर्वाशुक्लोत्तराउपवासेतुद्वयमपिपरेतिमदनरत्ने पौ
र्णमास्यमावास्येतुसावित्रीव्रतंविनापरेग्राह्ये भूतविद्धेनकर्तव्येदर्शपूर्णेकदाचन वर्जयित्वामुनिश्रेष्ठसावि
त्रीव्रतमुत्तममितिब्रह्मवैवर्तात् अमायांयोगविशेषोपरार्केशातातपः अमावास्याभवेद्वारेयदाभूमिसुत-
स्यवै जान्हवीस्नानमात्रेणगोसहस्रफलंलभेत् अमावैसोमवारेणरविवारेणसप्तमी चतुर्थीभौमवारेणविधु

वत्सहस्रफलम् तत्रैव व्यासः सिनीवाली कुहूर्वापि यदि सोमदिने भवेत् गोसहस्रफलं दद्यात्स्नानं वा मौनिना कृ-
तं हेमाद्रौ बृहन्मनुः श्रवणाश्विधनिष्ठार्द्रानागदैवतमस्तके यद्यमा रविवारेण व्यतीपातः स उच्यते नागदैवत-
माश्लेषा मस्तको मृगशिरः प्रथमपाद इत्यन्ये स च सर्वेषाम् अथेष्टिकालः गोभिलः पक्षांता उपवस्तव्याः पक्षा-
दयोऽभियष्टव्या इति उपवासोऽन्वाधानम् तत्र मध्याह्नात्पूर्वं वा पर्वप्रतिपत्संधौ तद्दिने यागः पूर्वाण्हे वाथ मध्या-
न्हे यदि पर्व समाप्यते उपोष्य तत्र पूर्वेद्युस्तदहर्याग इष्यत इति लौगाक्षिवचनात् तत्र द्वेधा विभागः आवर्तनात्तु
पूर्वाण्हो ह्यपराण्हस्ततः परः मध्यान्हस्तु तयोः संधिर्यदावर्तनमुच्यत इति वचनात् मध्यान्हादूर्ध्वं संधौ माधव-
मते परेद्युर्यागः अपराण्हेऽथवा रात्रौ यदि पर्व समाप्यते उपोष्य तस्मिन्नहनि श्वोभूते याग इष्यत इति लौगाक्षिणो-
क्तेः हेमाद्रिस्त्वपराण्हसंधावपि परदिने प्रतिपच्चतुर्थांशे चंद्रोदये च सति द्वितीयादिषष्ट्यंशक्षये सति पूर्वेद्युर्यागः
पर्वणोंऽशे द्वितीये तु यष्टव्यं तु द्विजातिभिः द्वितीयासहितं यस्मादृषयस्त्वाश्वलायनाः इति द्वितीये त्विति केषुचित्क-
न्यायेन तुर्यांशपरम् तुरीये त्विति शूलपाणौ पाठः स्पष्टार्थ एव तथा भूता पंचदशी पूर्णा द्वितीयाक्षयगामिनी
चरुरिष्टिरमायां स्यादूर्ध्वं काले क्रियेति वचनाच्चेत्यूचिवान् मदनरत्नेपि चतुर्दशी चतुर्यामा अमावास्या
न दृश्यते श्वोभूते प्रतिपच्चेत्स्यात्पूर्वा तत्रैव कारयेदिति यत्तु माधवः यस्तु वाजसनेयी स्यात्तस्य संधिदिनात्पुरा
न काप्यन्वाहितिः किंतु सदा संधिदिने ह्यसावित्याह यच्च कालादर्शेप्युक्तम् आवर्तनादधः संधिर्यद्यन्वाधाय तद्दि-
ने परेद्युरिष्टिरित्याहुर्वैश्वा वाजसनेयिन इति यच्च मदनरत्ने मध्यंदिनात्स्यादहनि ह्यस्मिंश्चास्य पर्वणः संधिरि-

तृतीया सारवर्त्तिकावाजसनेयिमत्यानस्यास्तुपोष्याथपरेद्युरिष्टिरिति एतत्पौर्णमासीपरमितितत्रैव आवर्त्त
नोर्ध्वमर्वागस्ताद्वाद्गौवासमासेद्वै मध्यान्हादर्वाक्समासात्तृतीयेत्यर्थः तत्कर्कभाष्यदेवजानीयश्रीअनंतभाष्यादि
सकलतच्छास्त्रीयग्रंथविरोधादुक्तानादरणीयोपेक्ष्यम् पौर्णमास्यांविशेषमाहकात्यायनः संधिश्चेत्संगवादूर्ध्वंप्रा
क्पर्यावर्त्तनाद्रवेः सापौर्णमासीविज्ञेयासद्यस्कालविधौनरैः अमायांविशेषमाहबोधायनः द्वितीयात्रिमुहूर्ता
चेद्प्रतिपद्यापराण्हकी अन्वाधानंचतुर्दश्यांपरतःसोमदर्शनात् कात्यायनश्च यजनीयेह्निसोमश्चेद्वारुण्यां
दिशिदृश्यते तत्रव्याहृतिभिर्हुत्वादंडंदद्याद्विजातयइति एतच्चबोधायनवाजसनेयिविषयम् तैत्तिरीयस्तु तो
तुचंद्रदर्शनेपियागउक्तः एषावैसुमनानामेष्टिर्यमद्येजानम्पश्चाच्चंद्रमाअभ्युदेत्यस्मिन्नेवास्मैलोकेर्धुकंभव
तीति श्रुत्यंतरेपि यदहःपश्चाच्चंद्रमाअभ्युदेतितदहर्यजन्निमांल्लोकानभ्युदेतीतिइदंबह्वृचापस्तंबविषयं
मदनरत्नेप्येवम् आपस्तंबभाष्यार्थसंग्रहेप्येवम् अतःपक्षद्वयस्यस्वस्वसूत्रादव्यवस्थेतितत्त्वम् दूषयत्याश्व
लायनादीतितु पूर्वाण्हसंधिविषयमितिमाधवः शेषपर्वणीष्टौविशेषमाहमाधवीयेगार्ग्यः प्रतिपद्यप्रवि
ष्टायांयदिवेष्टिःसमाप्यते पुनःप्रणीयकृत्स्नेष्टिःकर्त्तव्यायागवित्तमैः गृह्याग्नेर्नायंनियमइतिमदनपारिजा
तः एवंपर्वांत्यांशःप्रतिपदश्चत्रयोंशायागकालउक्तः क्वचित्प्रतिपत्तुर्यांशोपियागः संधिर्यद्यपराण्हेस्याद्या
गंप्रातःपरेहनि कुर्वाणःप्रतिपद्भागेचतुर्थेपिनदुष्यतीतिवृद्धशातातपोक्तेः एतत्पूर्णिमापरमितिमदनरत्ने
पर्वणिप्रतिपदःक्षयस्यवृद्धेश्चाईप्रक्षिप्यसंधिर्ज्ञेयः तदाहमाधवः वृद्धिःप्रतिपदोयास्तितदर्धेपर्वणिः

क्षिपेत् क्षयस्यार्धेनथाक्षिप्त्वासंधिर्निर्णीयतांसदेति कात्यायनोपि परोक्ष्यघटिकान्यूनास्तथैवाप्यधिकाश्चयाः
तदर्धंकृत्वापूर्वस्मिन्क्षासद्वृद्धौमकल्पयेदिति एवंस्मार्तस्थालीपाकेपिज्ञेयम् तत्रेष्टिस्थालीपाकावाधा-
वेशनीयहोमानंतरभाविन्यांपौर्णमास्यांप्रारंभणीयौनतुदर्शे यद्यारंभेमलमासपौषमासशुक्रास्तादिभवति
तदाप्यारंभःकार्यः यानितु उपरागोधिमासश्चयदिप्रथमपर्वणि तथामलिम्लुचेपौषेनान्वारंभणमिष्यते गुरु
भार्गवयोर्मौढ्येचंद्रसूर्यग्रहेतथेतिसंग्रहवचनानितानिआलस्यादिनातिक्रांतशुद्धकालप्रारंभविषयाणि नाम
कर्मचदर्शेष्टिंयथाकालंसमाचरेत् अतिपातेसतितयोःप्रशस्तेमासिपुण्यभइत्यपरार्केगर्गवचनादितिप्रयोग
पारिजाते उक्तंचैतत्प्रयोगरत्नेभट्टैः कालादर्शेतु नामकर्मचजातेष्टिमितिपाठः याज्ञिकास्तु आधानानंतरापौ
र्णमासीचेन्मलमासगा तस्यामारंभणीयादीन्नकुर्वीतकदाचनेतित्रिकांडमंडनवचनाच्छुद्धकालएवविः
ष्टिंकृत्वारंभंकुर्यादित्याहुः कालादर्शेस्मृतिसंग्रहेपि आरंभंदर्शपूर्णेष्ट्योरग्निहोत्रस्यचादिमम् प्रतिष्ठाःपंच
कर्माद्या मलमासेविवर्जयेदिति अथविकृतिः तत्रापस्तंबः यदीष्ट्यायदिपशुनायदिसोमेनयजेतसोमा-
वास्यायांपौर्णमास्यांचेति अत्रप्रकृतितःकालेसिद्धेपिसद्यस्कालताविधेयात्ततीयायांसांगत्वेनोक्तेः अत्रपौ
र्णमास्यमावास्यशब्दाभ्यांतदंत्यक्षणोगृह्यते तेनतदूत्त्यहोरात्रइत्यर्थमाहरामांडारः माधवोपि इष्ट्या
विकृतिःसर्वापर्वण्येवेतिनिर्णयइति अत्रविशेषमाहत्रिकांडमंडनः कात्यायनश्च आवर्तनात्प्राक्यदा
पर्वसंधिः कृत्वात्तुतस्मिन्प्रकृतिंविकृत्याः तदैवयागः परतोयदिस्यात्तस्मिन्विकृत्याःप्रकृतेः परेद्युरिति धूर्

स्वाम्यादयोप्येवमाहुः यद्यप्येतत्सांगायानिकृतेः पर्वकालत्वादावर्तनात् प्राक्संधौसंधिमभितोयजेतेतिप्रकृतेः
प्रतिपदिसमाप्तिनियमात्प्रकृत्यनंतरंप्रतिपदिविकृतयोगात्पूर्वेद्युर्विकृतिरिष्टंतंत्ररत्नेपार्थसारथिना यद्यपि
प्रकृतेःपूर्वत्वात्पूर्वमेतस्यादित्यापस्तंबेनोक्तम् तथापिहेतुवादेनश्रुतिमूलत्वाभावाद्गंगासमभिव्याहारादि-
निवदप्रामाण्यमितितदाशयः आग्रयणेतुविशेषंवक्ष्यामः अन्वारंभणीयातुचतुर्दश्यांकार्येतिहिरण्यकेशिद
त्तोमान्दत्ताये अन्येषांपर्वण्येव पशौसोमेनकालांतरमप्याहबोधायनः अमावास्येनवाहविषेष्वानक्षत्रे
चेति शक्रपक्षेकृत्तिकादिविशाखांतेषुदेवनक्षत्रेष्वितिकेशवस्वामीव्याख्यत् चातुर्मास्येष्वपिद्वादशाह्य-
थाप्रयोगपक्षयोर्नक्षत्रेष्यारंभः यावज्जीवसांवत्सरप्रयोगयोस्तुफाल्गुन्यांचैत्र्यांवारंभः पशौतुविशेषमा
हकात्यायनः अर्धादक्षोभवतिनियतंपर्वसंधिः परस्तात्कृतात्तस्मिन्नहनितुपशुःसद्यएवद्व्यहंवा आरभ्या
थप्रकृतिरथनेत्यर्वसंधिःपुरस्तात्कृतात्तस्मिन्प्रकृतिमथतुस्यात्पशुःसद्यएव अधिकारपशुस्त्वग्नीषोमी-
येणसवनीयेनवासमानतंत्रोवाकार्यइतित्रिकांडमंडनःसोमेत्वाहापस्तंबः अमावास्यायांदीक्षायजनीये
वामावास्यायांयजनीयेवासुत्यमहः पौर्णमास्यांदीक्षायजनीयेवापौर्णमास्यांयजनीयेवासुत्यमहरिति
शाट्यायनसूत्रेपि पूर्वपक्षस्यप्रथमेहनिदीक्षेतद्वावानक्षत्रयोगेचेति पूर्वपक्षःशुक्लपक्षःनक्षत्रयोगेचे
स्यमर्थः चैत्र्यादिपूर्णिमायाश्चित्रादिनक्षत्रयोगेदीक्षेतेति आधानंतुपर्वणिनक्षत्रेषुचोक्तम् तत्रपर्व
नक्तंगार्हपत्यमादधातीत्यादिकर्मकालव्यापिग्राह्यम् दिनद्वयेतत्त्वेपरंग्राह्यम् संकल्पस्यपर्वणिलाभात्

पूर्वत्रनक्षत्रयोगेतदेवयात्यम् यत्रत्रीणिसन्निपतितान्यृतुर्नक्षत्रंचपर्वतत्समृद्धंविप्रतिषेधऋतुर्नक्षत्रंच य
नीयइति हिरण्यकेशिसूत्रात् ऋतुर्नसंतेब्राह्मणोग्नीनादधीतेत्यादिःरेणुकारिकायांतु माघादिपंचमासेषु
श्रावणेवाश्विनेतथा मार्गशीर्षेशुक्लपक्षेआधानमथकारयेदित्युक्तम् अत्रमूलंमृग्यम् आधाननक्षत्रा
णितापस्तंबसूत्रेकृत्तिकारोहिणीमृगशीर्षपुनर्वसुपुष्यपूर्वोत्तरापूर्वाषाढोत्तराषाढाहस्तचित्राविशाखा
नुराधाश्रवणोत्तराभाद्रपदाइति सोमपूर्वाधानेविशेषमाहापस्तंबः सोमेनयक्ष्यमाणआदधानोनर्तू
न्नक्षैन्ननक्षत्रमिति अत्रप्रकरणादाधानकालबाधः तेनसोमस्यवसंतकालत्वानबाध्यतइतिरुद्रदत्त
हृत्तौनारायणवृत्तौचोक्तम् तंत्ररत्नेवार्तिकेच तेवाएतेउभयेअपहतपाप्मानोऋतवः एषवाउयन्नादि
त्यएषांपाप्मनोपहंता यदैवैनंकदाचनयज्ञउपनमेत्तथादधीतेत्यत्रोत्तरायणरूपंदैवंदक्षिणायनरूपं
चपित्र्यमित्युभयमृतुत्रयंसोमाधानेशतपथेविशिष्यविहितम् तदेकवाक्यतयाशाखांतरेनर्तूनृक्षेदित्य
त्रसोमकालबाधएव आधानकालबाधस्ययदैवैनंश्रद्धोपनमेत्तदादधीतेत्यस्यांशाखायांवाक्यांतरेणासि
द्धत्वात्सोमकालबाधार्थमेवेदमित्युक्तम् धूर्तस्वामीतुसोमस्यापियऋतुस्तस्यापिनक्षेदितिलिखनादु
भयकालबाधंमन्यतेश्रीरामांडारस्तुकालांतरविधानंवासर्वकालानादरोवेतिपक्षद्वयमुक्तवान् तत्रा
द्येकृत्तिकादिकालांतरस्ययथाधानेवसंताद्यबाधेनविधानम् तथासोमेप्युदगयनपूर्वपक्षपुण्याहस्नानि
पानेयज्ञकालोमादेशाइतिछंदोगसूत्रोक्तोदगयनबाधेनसोमाभिसंधिरूपकालांतरविधानादुदगयनं

त्पेक्ष्यत इत्युक्तम् द्वितीयपक्षेतु यद्दैवेनं यज्ञं उपनमेदिति सर्वकालत्वनादर उक्त इति भरद्वाजसूत्रात्सर्वश
स्यच विश्वजित्सर्वपृष्ठ इति च तद्द्वयोरप्रयोगात् सर्वकालबाध इति नेन दक्षिणायनेपि भवतीत्युक्तम्
पञ्चकभाष्ये देवत्रातभाष्ये तंत्ररत्ने च षट्स्वपि ऋतुषु भवतीत्युक्तमिति दिक् श्राद्धेत्वमावास्या त्रेधा विभक्त
दिनतृतीयांशो योपराण्हभागस्तद्व्यापिनी साग्निके योग्या पिंडान्वाहार्यकं श्राद्धं क्षीणे राजनि शस्यते वासरस्य
तृतीयेंशे नातिसंध्यासमीपत इति कात्यायनोक्तेः दर्शश्राद्धं तु यत्प्रोक्तं पार्वणं तत्प्रकीर्तितम् अपराण्हे
पितृणां च तत्र दानं प्रशस्यत इति शातातपोक्तेश्च दिनद्वये तत्र सत्त्वे सर्वापराण्हव्यापी दर्शो ग्राह्यः यद्युभये
द्युरपविहितः सर्वापराण्हस्थित इति दीपिकोक्तेः यत्तु कार्ष्णाजिनिः मूलविद्धाममावास्यां मोहादज्ञानतो-
पिवा श्राद्धकर्मणि ये कुर्युस्तेषामायुः प्रहीयते इति तदपराण्हे चतुर्दशीवेधपरमिति श्राद्धहेमाद्रिः अपरा-
ण्हव्याप्तिपरमिति माधवः दिनद्वये पराण्हव्याप्त्यभावेंशतो व्याप्तौ च तिथिक्षये पूर्वेति हेमाद्रिः यदा चतुर्दशी
यामं तुरीयमनुपूरयेत् अमावास्या क्षीयमाणा तदैव श्राद्धमिष्यत इति कात्यायनोक्तेः चतुर्दश्याश्चतुर्थया-
मं दर्शः पूरयेत् चतुर्दशी यामत्रयं स्यादित्यर्थः क्षीयमाणा परदिने पराण्हव्यापिनी नेत्यर्थः व्यतिरेकमाह
वर्धमानाममावास्यां लक्षयेदपरेहनि यामांस्त्रीनधिकान्वापि पितृयज्ञस्ततो भवेत् ततः श्राद्धं च दिनद्वयेप
राण्हव्याप्त्यादौ तिथिवृद्धौ च हारीतः त्रिमुहूर्ता च कर्तव्या पूर्वा खर्वा च बह्वृचैः कुहूरध्वर्युभिः कार्या यथेष्टं सा
मगीतिभिः त्रिमुहूर्ताभावेतु पूर्वा नेत्यर्थः पिंडपितृयज्ञस्तु कात्यायनैर्योगदिनात्पूर्वेद्युः कार्यः पूर्वोवाग

त्वात्पिंडपितृयज्ञइतितत्सूत्रात् व्याख्यातंचैतत्कर्काचार्यैः पूर्वएवदर्शात्पिंडपितृयज्ञोनपश्चात् कुतःअंग
त्वात् तथाचश्रुतिः तस्मात्पूर्वेद्युःपितृभ्यःक्रियतेउत्तरमहर्देवान्यजंतइति पूर्वेद्युःपितृभ्योयज्ञंनिपृणीय-
प्रातर्देवेभ्यःप्रतनुतइतिचतेनतन्त्रनेअंगमेवासौ तदुक्तम् अंगंवासमभिव्याहारादिति तेनकर्कमतेच
तुर्दशीयुक्तदर्शेपिंडपितृयज्ञइति श्रीअनंतभाष्येतुपरेद्युरित्युक्तम् अत्रद्वैधाप्याचारोदृश्यते आपस्तंबा
नांतुपरदिनेमुहूर्तमपिदर्शसत्वेतत्रैवपितृयज्ञः तदाहआपस्तंबः अमावास्यायांयदहश्चंद्रमसंनपश्य-
तितदाहःपिंडपितृयज्ञंकुरुतइति अस्यरुद्रदत्तीयाव्याख्यापिंडैर्युक्तः पितृयज्ञःपिंडपितृयज्ञःसचक
र्मांतरं नतुदर्शशेषःयथावक्ष्यति पितृयज्ञःस्वकालविधानादनंगंस्यादिति तंचयदहश्चंद्रमसंनपश्यंति
पंचदश्यांप्रतिपदिवातदहःकुरुते यदहस्तयोःसंधिस्तदहरित्यर्थइति रामांडारोप्याह पिंडपितृयज्ञ-
स्तुपर्वसंधिमदहोरात्रापराण्हइतिअतःपर्वसंधिदिनेपितृयज्ञः शतपथश्रुतिरपि यदैवैषनपुरस्ता
न्नपश्चाद्ददृशेथपितृभ्योददातीति पर्वसंधिदिनेहिपूर्वतःपश्चाद्वाचंद्रोनदृश्यतएवेत्यर्थः सत्याषाढो
पि पितृयज्ञंप्रक्रम्यदृश्यमानेप्येकेश्वोभूतेयजतइत्याह हेमाद्रिस्तु अमावास्याशब्दस्तिथिवचनए
व पूर्वोक्तापस्तंबसूत्रेयदुक्तम् नपश्यंतीतितत्रक्षयोभिप्रेतः अतश्चतुर्दश्यांचंद्रमसश्चक्षीणत्वात्तदुक्तद
र्शेपितृयज्ञः पितृयज्ञंतुनिर्वर्त्यविप्रश्चंद्रक्षयेग्निमानिति मनूक्तेः यदुक्तंयदहस्त्वेवदर्शनंनैतिचंद्रमाः
तत्क्षयापेक्षयाज्ञेयंक्षीणेराजनिचेत्यपीति यदुक्तंदृश्यमानेपि तच्चतुर्दश्यपेक्षयेतिचकात्यायनोक्तेः

यस्यांसंध्या गतःसोमोमृणालमिवदृश्यते अपराण्हेक्षयस्तस्यांपिंडानांक
दृश्यमानेप्येकइतिगोभिलोक्तेः यस्यांसंध्यागतःसोमो मृणालमिवदृश्यते अपराण्हेक्षयस्तस्यांपिंडानांकरणंध्रुवमितिहारीतोक्तेश्च चंद्रक्षयकालश्चोक्तः कात्यायनेन अष्टमेंशेचतुर्दश्याःक्षीणोभवतिचंद्रमाः अमावास्याष्टमेंशेतुपुनःकिलभवेदणुरिति तेनपूर्वेधुरेवपितृयज्ञइत्युक्तवान् कर्काचार्यैरपि अपराण्हेपिंडपितृयज्ञश्चंद्रादर्शनेमावास्यायामितिकात्यायनसूत्रेऽदर्शनेनक्षयएवोक्तः तस्मिन्क्षीणेददातीतिश्रुतेः अतस्तन्मतेचतुर्दशीयुक्तदर्शेपितृयज्ञेसतिपरदिनेयागोर्थात्सिद्धः नदेतत्सर्वोत्कृष्टमपिहेमाद्रिकर्कादिव्याख्यानमापस्तंबैरनभ्युपगमात्कातीयबोधायनादिविषयम् आश्वलायनानामपिशेषपर्वणिपिंडपितृयज्ञः तथाचसूत्रम् अमावास्यायामपराण्हेपिंडपितृयज्ञइति अत्रनारायणवृत्तिः अमावास्याशब्दःप्रतिपत्पंचदश्योःसंधिवचनोप्यत्रापराण्हशब्दसमन्वयात्तद्युक्तेहोरात्रेवर्तते तस्यापराण्हेचतुर्थेभागेपिंडपितृयज्ञःकार्यः औपवसथ्येयजनीयेवाहनि यदात्वहोरात्रसंधौतिथिसंधिः स्यात्तदौपवसथ्यएवाहनिक्रियतइति अतएवमुहूर्तमप्यमावास्याप्रतिपद्यपिचेद्भवेत् तद्दत्तमक्षयंज्ञेयंपर्वशेषंतुपर्ववदितिहेमाद्रौवचनंपिंडपितृयज्ञपरमुक्तंप्रयोगपारिजाते अयंचस्मार्ताग्निमतासंपूर्णेदर्शेश्राद्धव्यतिषंगेणकार्यः व्यतिषंगोनामोभयोःसहानुष्ठानम् एतच्चस्थालीपाकेनसहपिंडार्थमुद्धृत्येतिसूत्रेवृत्तिकृतोक्तम् खंडपर्वणितुकेचिदाहुः पूर्वेद्युःपिंडपितृयज्ञव्यतिषंगेणश्राद्धंकृत्वापरेद्युःकेवलःपिंडपितृयज्ञःकार्यः इतिवृत्तावान्वष्टक्यंच पूर्वेद्युर्मासिमास्यथपार्वणम् काम्यमाभ्युदयेष्टम्यामेको

द्विरुभयोरष्टमाधिकदानात्पूर्वसमुच्चयस्थालीपाकादुद्धृत्याग्नौकरणमित्युक्ते दर्शश्राद्धस्थालीपाकोऽनियतइ
तिगम्यते स्थालीपाकश्चपितृयज्ञएवेति पूर्वदिनेव्यतिषंगःसिद्धः प्रयोगपारिजातेतुवार्षिकश्राद्धादेरपिव्य
तिषंगउक्तः किंपुनर्दर्शश्राद्धस्य न्यायविदस्त्वाहुः सूत्रस्यहन्तेश्चसंपूर्णदर्शविषयत्वात्खंडपर्वणिपूर्वदि
नेकेवलंश्राद्धंपरदिनेचकेवलःपितृयज्ञःस्यात् अतएवोक्तं वृत्तिकृतानात्रापूर्वस्थालीपाकश्रोद्धृतेसर्वश्रा
द्धेषुप्रसंगादिति प्रयोगपारिजातोक्तिरप्येतद्विषयैव पूर्वदिनेचश्राद्धेऽग्नौकरणमेवनपाणिहोमः चतुर्थी
येषुसाग्नीनांवह्नौहोमोविधीयते पित्र्यब्राह्मणहस्तेस्यादुत्तरेषुचतुर्ष्वपीतिपारिशिष्टेनियमात् नचलौ
किकाग्नौपक्वस्यकथंगृह्याग्नौहोमः नान्याग्नौपक्वमन्याग्नौजुहुयादितिनिषेधात् मैवम् श्राद्धस्यगृ
ह्यत्वेनस्मार्ताग्नौपचनाग्नौवाकर्तव्यत्वात् तस्मात्पूर्वेद्युःकेवलंश्राद्धंनव्यतिषंगः इदमेवचयुक्तम् आहि
ताग्निनातुसर्वाधानिनार्धाधानिनावासंपूर्णखंडेवादर्शेश्राद्धपृथगेवपितृयज्ञः कार्योनतुदर्शश्राद्ध
व्यतिषंगेणेतिविस्तरभीतेर्विरामः संपूर्णेदर्शेनविशेषमाहलौगाक्षिः पक्षांतंकर्मनिर्वर्त्यवैश्वदेवंचसा
ग्निकः पिंडयज्ञंततःकुर्यात्ततोन्वाहार्यकंबुधइति पक्षांतकर्मान्वाधानम् अन्वाहार्यकंदर्शश्राद्धम्
अयमेवसाग्नेर्जीवत्पितृकस्यापिंडपितृयज्ञकालोज्ञेयः तस्यापिकात्यायनेनहोमांतमनारंभोवेत्याम्ना
नात् पिंडपितृयज्ञाकरणेप्रायश्चित्तमाहपराशरमाधवीयेकात्यायनः पितृयज्ञात्ययेचैववैश्वदेवात्य
येपिच भोजनेपतितान्नस्यचरुर्वैश्वानरोभवेदित्यलम् प्रकृतमनुसरामः निरग्निकादिभिस्त्वमावास्याप

राण्हव्याप्त्यभावेकुतपकालव्यापिनीग्राह्या। भूतविद्धाप्यमावास्याप्रतिपन्मिश्रितापिवा। पित्र्येकर्मणिविद्व
द्भिर्ग्राह्याकुतपकालिकीतिहारीतोक्तेः इदंचनिरग्निकादिविषयम् सिनीवालीद्विजैःकार्यासाग्निकैःपितृक
र्मणि स्त्रीभिःशूद्रैःकुहूःकार्यातथाचानग्निकैर्द्विजैरितिलोगाक्षिवचनात् अथसाग्निरौपासनाग्निरपी
तिमदनपारिजातेउक्तम् कुतपश्चापराण्हव्याप्त्यलाभेतुकल्पः अपराण्हद्वयाव्यापीयदिदर्शस्तिथिक्षय
आहिताग्नेःसिनीवालीनिरग्न्यादेःकुहूर्मतेतिजाबालिनाअभावेविधानात् नेनसाग्नीनांनिरग्नीनां
वापराण्हव्यापिन्येवमुख्या तिथिसाम्यवृद्धिक्षयेःसमव्याप्तौसर्वोदिनानिर्णयः वैषम्येधिका दिनद्वयेप
राण्हस्पर्शेकुतपव्यापिनीतिमाधवः इदमेवमुक्तं हेमाद्यादिमतेकुतपव्यापिन्येवनिरग्न्यादेर्मुख्या अत्रसाग्नि
रौपासनाग्निरपीतिमदनपारिजातेउक्तम् सिनीवालीदृष्टचंद्रा तथाचव्यासः दृष्टचंद्रासिनीवालीनष्टचं
द्राकुहूःस्मृतेति पूर्वदिनेपरदिनएववालव्याप्तित्वेसैवग्राह्या अंशव्याप्तित्वेवैषम्येधिककालव्यापिनी=
ग्राह्या दिनद्वयेंशतःसमव्याप्तौतिथिक्षयेपूर्वावृद्धौसाम्येचपरा तिथिक्षयेसिनीवालीतिथिवृद्धौकुहूः
स्मृता साम्येपिचकुहूर्ज्ञेयावेदवेदांगवेदिभिरितिमत्स्येनोवचनात् दिनद्वयेसंपूर्णकुतपव्याप्तिस्तुतिथि
वृद्धावेवभवतीत्यनंतरवचनात्सैवेति कुतपस्तु अह्नोमुहूर्ताविज्ञेयादशपंचचसर्वदा तत्राष्टमो
मुहूर्तोयःसकालःकुतपःस्मृतइतिमात्स्योक्तेः तुलादानपितृदेवप्रीत्यर्थोपवासादौतुपराग्राह्येत्यन्यत्रवि
स्तरः दर्शेचमासिकवार्षिकादिश्राद्धप्राप्तौकालादर्शेविशेषउक्तः दर्शस्यचोदकुंभस्यदर्शमासिकयोरपि

नित्यस्यचाह्निकस्यापिदार्शिकाह्निकयोरपीत्युक्ता संपातेदेवताभेदात्श्राद्धयुग्मंसमाचरेत् निमित्तानियतित्वात्रपूर्वानुष्ठानकारणमिति अत्रक्रमोनिर्णयदीपउक्तः नष्टचंद्रेयदाकालेक्षयाहदिवसोभवेत् वैश्वदेवंस्वयश्राद्धंकुर्यात्प्राक्दर्शकर्मणः अमाश्राद्धंचानुपनीतोपिकुर्यात् श्राद्धशूलपाणौ अमावास्याष्टकाकृष्णापक्षपंचदशीषुचेत्युपक्रम्य एतच्चानुपनीतोपिकुर्यात्सर्वेषुपर्वसु श्राद्धंसाधारणंनामसर्वकामफलप्रदम् भार्याविरहितोप्येतत्प्रवासस्थोपिनित्यशः शूद्रोप्यमंत्रवत्कुर्यादनेनविधिनाबुधइतिमात्स्योक्तेः अमाश्राद्धातिक्रमेप्रायश्चित्तमुक्तंऋग्विधाने सूर्यस्यचापंजपेन्मंत्रंशतवारंदिनेदिने अमाश्राद्धंयदानास्तितदासंपूर्णमेतिलत् अत्रपूर्वोक्तसाग्निकपदेनाहिताग्निःस्मार्ताग्निमांश्चगृह्यते विच्छिन्नाग्निकादिश्चनिरग्निकः तथाचहेमाद्रिरग्नौकरणप्रकरणेसाग्निरग्नावनग्निस्तुद्विजपाणावथाप्सुवा कुर्यादग्नौक्रियांनित्यंलौकिकेनैतिनिश्चितमितिस्मृतिवाक्यमुदाहृत्यपरस्त्वसीकृतोपासनतयासमुच्छिन्नाग्नितयाभार्याविधुरतयावाग्निरहितस्तस्यद्विजपाणौजलादौहोमइतिव्याचचक्षे मदनपारिजातेप्येवम् इदमेवसाग्निकानग्निकस्वरूपंसर्वत्रज्ञेयम् अथग्रहणंनिर्णीयते तत्रचंद्रग्रहणेयस्मिन्यामेग्रहणंतस्मात्पूर्वंप्रहरत्रयंनभुंजीत सूर्यग्रहेतुप्रहरचतुष्टयेनभुंजीत सूर्यग्रहेतुनाश्नीयात्पूर्वंयामचतुष्टयम् चंद्रग्रहेतुयामांस्त्रीन्बालवृद्धातुरैर्विनेतिमाधवीयेवृद्धगौतमोक्तेः ग्रहणंतुभवेदिंदोःप्रथमादधियामतः भुंजीतावर्तनात्पूर्वंप्रथमेप्रथमादधइतिमार्कंडेयोक्तेश्च अधिऊर्ध्वम् ननुचंद्रग्रहेयामचतुष्टयनिषेधउचितोनतुसूर्यग्रहेसू

र्येदित्यात्मभोजनप्राप्तेः नैवं वचनस्यप्रथमयामेसूर्यग्रहेसतिपूर्वेद्युः पूर्वरात्रेभोजननिषेधपरत्वात् चंद्रग्रहे
विशेषमाह माधवीयेवृद्धवसिष्ठः ग्रस्तोदयेविधोःपूर्वनाहभोजनमाचरेदितिद्वयोर्ग्रस्तास्तेतुमाधवीयेव्यासः
अमुक्तयोरस्तगयोरद्याद्दृष्ट्वापरेहनीति विष्णुधर्मेपि अहोरात्रंनभोक्तव्यंचंद्रसूर्यग्रहोयदा मुक्तिंदृष्ट्वातु
भोक्तव्यंस्नानंकृत्वाततःपरम् अहोरात्रनिषेधःसूर्यग्रस्तास्ते मदनरत्नेगार्ग्यः संध्याकालेयदाराहुर्ग्रसते
शशिभास्करौ तदहर्नैवभुंजीतरात्रावपिकदाचन सायंसंध्यायांसूर्यस्यग्रस्तास्तेपूर्वेन्हिरात्रौचनभोक्तव्य
म् प्रातःसंध्यायांचंद्रस्यग्रस्तास्तेपूर्वरात्रावुत्तरेन्हिचनभोक्तव्यमित्यर्थः चंद्रग्रस्तास्तेउत्तरदिनेसंध्याहोमा
दौनदोषः तदाहोशनाः ग्रस्तेचास्तंगतेत्विंदौज्ञात्वामुक्तयवधारणम् स्नानहोमादिकंकार्यंभुंजीतेंदूदयेपुनः
एतदनाहिताग्निविषयम् अपराण्हेव्रतोपायनीयमश्नीतइतिकात्यायनोक्तेर्व्रतस्यश्रौतत्वेनविहितत्वेनच
प्रबलत्वात् अद्भिर्व्रतंकुर्यादितिनिर्णयदीपः रागप्राप्तभोजनेकालनियमोयम् तेनज्वरादाविवनभोजनाभि
निकर्षानुसारिणः बालवृद्धातुराणांतुग्रहयामात्पूर्वमेकयामोनिषिद्धः सायान्हेग्रहणंचेत्स्यादपराण्हेनभोज
नम् अपराण्हेनमध्याह्नेमध्याह्नेनतुसंगवे भुंजीतसंगवेचेत्स्यान्नपूर्वंभोजनक्रियेतिमार्कंडेयोक्तेः
बालादिविषयम् बालवृद्धातुरैर्विनेतिपूर्वोक्तेः वेधकालेग्रहणेवापक्वमन्नंत्याज्यम् सर्वेषामेववर्णानां
सूतकंराहुदर्शने स्नात्वाकर्माणिकुर्वीतशृतमन्नंविवर्जयेदितिहेमाद्रौषट्त्रिंशन्मतात् शृतमितितद्दंतरित
स्योपलक्षणम् नचश्राद्धेष्वपक्विंस्यग्रहपर्युषितंचयदितिमिताक्षरायांवचनात् भार्गवार्चनदीपिकायां-

ज्योतिर्निबंधेमेधातिथिः आरनालंपयस्तक्रंदधिस्नेहाज्यपाचितम् मणिकस्थोदकंचैवनदुष्येद्राहुसूतके
मन्वर्थमुक्तावल्यांभन्नंपक्वमिहत्याज्यंस्नानंसवसनंग्रहे वारितक्रारनालादितिलदर्भैर्नदुष्यति जलेतद्दोषो
गांगविषयः ग्रहोषितंजलंपीत्वापादकृच्छ्रंसमाचरेदि तितत्रैवचतुर्विंशतिमतेन्यजलस्यदोषोक्तेः वेधका
लेग्रहणेचाभोजनेप्रायश्चित्तमुक्तम् माधवीयेकात्यायनेन चंद्रसूर्यग्रहेभुक्त्वाप्राजापत्येनशुध्यति तस्मि
न्नेवदिनेभुक्त्वात्रिरात्रेणैवशुध्यतीतिग्रहणेचत्रिरात्रमेकरात्रंवोपवासःश्रेयोर्थिनाकार्यः एकरात्रमुपोष्यैव
स्नात्वादत्वाचशक्तितः कंचुकादिवसर्पस्यनिवृत्तिःपापकोशतः त्रिरात्रंसमुपोष्यैवग्रहणेचंद्रसूर्ययोः स्ना-
त्वादत्वाविधिवन्मोदतेब्रह्मणासहेतिहेमाद्रौलैंगोक्तेः इदंचपुत्रव्यतिरिक्तविषयम् आदित्येहनिसंक्रांतौग्र
हणेचंद्रसूर्ययोः पारणंचोपवासंचनकुर्यात्पुत्रवान्गृहीतिजैमिनिवचनात् यदातुरवेर्ग्रस्तास्तस्तदापुत्रिणः
प्रहरद्वयंहित्वाबालादिवद्भोजनंनतूपवासः सायाह्नेग्रहणंनेत्यादितिपूर्वोक्तमार्कंडेयवचनात् सायाह्नेसंगव
श्नीयाद्धारदेसंगवादधः मध्याह्नेपरतोश्नीयान्नोपवासोरविग्रहइतिस्मृतेश्चेतिहेमाद्रिः शारदोपराण्हःमाध
वमतेतुपुत्रिणोपितत्रोपवासएव अहोरात्रंनभोक्तव्यमितिपूर्वोक्तनिषेधस्यतेनापिपालनीयत्वात् उपवा
सनिषेधस्तुव्रतरूपोपवासपरः कृष्णैकादशीनिषेधवदिति मदनरत्नेप्येवम् इदमेवचयुक्तं वर्धमानस्तु
अहोरात्रंनभोक्तव्यमितिशातातपीयोक्तेः सूर्याचंद्रमसोर्लोकानक्षयान्यातिमानवइतिफलश्रुतेर्मुक्त्यदर्शने
उपवासःकाम्यः नत्वयंनिषेधइत्याह तन्न अन्यत्रतत्रापिप्रागुक्तविष्णुधर्मेनिषेधावश्यंभावात् तथाचव्यासः

रविग्रहः सूर्यवारे सोमे सोमग्रहस्तथा चूडामणिरिति ख्यातस्तत्र दत्तमनंतकम् वारेष्वन्येषु यत्पुण्यं ग्रहणे चंद्रसू
र्ययोः तत्पुण्यं कोटिगुणितं योगे चूडामणौ स्मृतम् अत्र चाद्यंतयोः स्नानं कुर्यात् ग्रस्यमाने भवेत्स्नानं ग्रस्ते होमो वि
धीयते मुच्यमाने भवेद्दानं मुक्ते स्नानं विधीयत इति हेमाद्रौ वचनात् स्नानं स्यादुपरागादौ मध्ये होमः सुरार्चनमिति
ब्रह्मवैवर्तात् सर्वेषामेव वर्णानां सूतकं राहुदर्शने सचैलं तु भवेत्स्नानं सूतकान्नं च वर्जयेदिति वृद्धवसिष्ठोक्तेश्च
सचैलं मुक्तिस्नानपरमिति मदनरत्ने उक्तम् भार्गवार्चनदीपिकायां चतुर्विंशतिमते मुक्तो यस्तु न कुर्वीत स्नानं
ग्रहणसूतके ससूतकी भवेत्तावद्यावत्स्यादपरो ग्रहः इदं च स्नानं समंत्रकं कार्यमिति स्मृतिरत्नावल्याम् तत्र ती
र्थविशेषो भारते गंगास्नानं तु कुर्वीत ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः महानदीषु चान्यासु स्नानं कुर्याद्यथाविधि महानदीष्व
पि मासविशेषे काश्चिच्छ्रेष्ठाः प्रयागे देविकारे वा सन्निहत्यां च वारणम् सरस्वती चंद्रभागा कौशिकी तापिका तथा
सिंधुर्गंडकिका चैव सरयूः कार्तिकादितः मूलं हेमाद्रौ स्पष्टम् व्यासः इंदोर्लक्षगुणं पुण्यं रवेर्दशगुणं ततः गंगातो
ये तु संप्राप्ते इंदोः कोटी रवेर्दश गवां कोटिसहस्रस्य यत्फलं लभते नरः तत्फलं लभते मर्त्यो ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः अ
संभवे तु माधवीये शंखः वापीकूपतडागेषु गिरिप्रस्रवणेषु च नद्यां नदे देवखाते सरसी सूद्धृतांबुनि उष्णोदके
न वाभ्यां ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः अत्र तारतम्यमाह मार्कंडेयः शीतमुष्णोदकात्पुण्यमपारक्यं परोदकात् भूमि
ष्ठमुद्धृतात्पुण्यं ततः प्रस्रवणोदकम् ततोपि सारसं पुण्यं ततः पुण्यं नदीजलम् तीर्थतोयं ततः पुण्यं महानद्यंबु
पाननम् ततस्ततोपि गंगायां पुण्यं पुण्यस्ततोंबुधिरिति उष्णोदकं मातुरविषयम् तथा गोदावरी महापुण्या च

द्रेराहुसमन्विते सूर्येचराहुणाग्रस्तेतमोभूतेमहामुने नर्मदातोयसंस्पर्शैःकृतकृत्याभवंतिहि पृथ्वीचंद्रोदयेप्र
भासखंडे गावोनागास्तिलाधान्यंरत्नानिकनकंमही संप्रदायकुरुक्षेत्रेयत्फलंलभतेनरः तदिंदुग्रहणेभोधौस्नाना
द्भवतिषड्गुणम् तत्रैवसौरपौराणेपुष्करस्नानमुपक्रम्य दानानियानिलोकेषुविख्यातानिमनीषिभिः तेषांफलम
वाप्नोतिग्रहणेचंद्रसूर्ययोः देवीपुराणे गंगाकनखलंपुण्यंप्रयागपुष्करंतथा कुरुक्षेत्रंमहापुण्यंराहुग्रस्तेदिवा
करेस्नानार्थंसमवेस्मरणंवाकार्यम् स्मृतायांशतक्रतुफलंदृष्ट्वासर्वाघनाशनम् स्पृष्ट्वागोमेधपुण्यंतुपीत्वासोत्रा
मणेर्लभेत् स्नात्वावाजिमखंपुण्यंप्राप्नुयान्निर्विचारतः रविचंद्रोपरागेचअयनेचोत्तरेतथेतिमार्कंडेयोक्तेः अत्र
श्राद्धमाहऋष्यशृंगः चंद्रसूर्यग्रहेयस्तुश्राद्धंविधिवदाचरेत् तेनैवसकलापृथ्वीदत्ताविप्रस्यवैकरे भारते
सर्वस्वेनापिकर्तव्यंश्राद्धंवैराहुदर्शने अकुर्वाणस्तुनास्तिक्यात्पंकेगौरिवसीदति विष्णुः राहुदर्शनदत्तंहिश्रा
द्धमाचंद्रतारकम् इदंचामान्नेनहेम्नावाकार्यंनत्वन्नेन आपद्यनग्नौतीर्थेचचंद्रसूर्यग्रहेतथा आमश्राद्धं
कुर्वीतहेमश्राद्धमथापिवेतिशातातपोक्तेरितिहेमाद्रिमाधवादयः अपरार्कस्तुएतद्द्विजातीनांपाकाभावे
द्रष्टव्यंतीर्थश्राद्धवत् पाकाभावेद्विजातीनामामश्राद्धंविधीयत इतिसुमंतूक्तेः सैंहिकेयोयदासूर्यंग्रसते
पर्वसंधिषु गजच्छायातुसाप्रोक्तातस्यांश्राद्धंप्रकल्पयेत् घृतेनभोजयेद्विप्रान्घृतंभूमौसमुत्सृजेदितिवा
यवीयोक्तेश्चेत्याह विज्ञानेश्वरोप्याह ग्रहणश्राद्धेभोक्तुर्दोषोदातुस्त्वभ्युदयइति सूतकेमृतकेभुक्तेगृ
हीतेशशिभास्करे छायायांहस्तिनश्चैवनभूयःपुरुषोभवेदित्यापस्तंबेनभोजननिषेधाच्च अयंचनिषे

धःश्राद्धभोक्तुर्हस्तिछायायांसाहनर्यात् अत्रग्रहणनिमित्तकश्राद्धेनैवामासंक्रान्त्यादौनैमित्तिकानास्तिसिद्धेः दार्शिका-
ब्दिकयोरपीतिकालादर्शोक्तेः अत्राशौचमध्येपिस्नानश्राद्धादिकार्यमेव सूतकेमृतकेचैवनदोषोराहुदर्शने ताव
देवभवेच्छुद्धिर्यावन्मुक्तिर्नदृश्यतइतिमाधवीयेवृद्धवसिष्ठोक्तेः स्मार्तकर्मपरित्यागोराहोरन्यत्रसूतकइतिव्याघ्रपादो
क्तेश्च कालादर्शेअंगिराः सर्वेवर्णाःसूतकेपिमृतकेराहुदर्शने स्नात्वाश्राद्धंप्रकुर्वीरन्दानंशाठ्यविवर्जितम् मदनपा
रिजातेप्येवम् तेनस्नानमात्रंप्रकुर्वीतदानश्राद्धविवर्जितमितिनिर्मूलंवदंतोगौडाःपरास्ताः इयंचशुद्धिरविशेषान्मं
त्रदीक्षापुरश्चरणादिसर्वस्मार्तकर्मविषया मदनरत्नेप्येवम् रजस्वलायास्तुभार्गवार्चनदीपिकायाम् सूर्योदय
निबंधेनसूतकादिदोषोस्तिग्रहेहोमजपादिषु ग्रस्तेस्नायादुदक्यापितीर्थादुद्धृतवारिणेति अत्रचस्नानेनैमित्तिके
ग्रामेनारीयदिरजस्वला पात्रांतरिततोयेनस्नानंकृत्वाव्रतंचरेदित्यादिदीपिकोक्तोविधिर्ज्ञेयः तथाग्रहणरात्राव
पिश्राद्धादिकार्यम् ग्रहणोद्वाहसंक्रान्तियात्रार्तिप्रसवेषुच दानंनैमित्तिकंज्ञेयंरात्रावपितदिष्यतइत्यपरार्केव्यासो
क्तेः चंद्रग्रहेतथारात्रौस्नानंदानंप्रशस्यतइतिदेवलोक्तेश्च यदातुज्योतिःशास्त्रगम्योदिनेचंद्रग्रहोरात्रौचसूर्यग्रह
स्तदास्नानादिनकार्यम् सूर्यग्रहोयदारात्रौदिवाचंद्रग्रहस्तथा तत्रस्नानंनकुर्वीतदद्याद्दानंचनक्वचिदिति षड्गु-
शन्मतात् ग्रहणदिनेवार्षिकश्राद्धमापतेत्तुप्रयोगपारिजातेगोभिलः दर्शेरविग्रहेपित्रोःप्रत्याब्दिकसु
म् अन्नेनासंभवेहेम्नाकुर्यादामेनवासुतइति अत्रदर्शरविपितृसुतशब्दाः प्रदर्शनार्थाः न्यायसाम्यात् तेन
चंद्रग्रहणेपिसपिंडादिवार्षिकमन्नादिनातद्दिनएवकार्यमितिप्रयोगपारिजातेव्याख्यातम् पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवं

तेनयानिभामश्राद्धंप्रकुर्वीतमाससंवत्सरादृतइति अन्नेनैवाब्दिकंकुर्याद्धेम्नावामेननक्वचिदितिमरीचिस्मृतेश्चेत्यादि
वचनानितानिग्रहणादिनातिरिक्तविषयाणि निर्णयामृतेप्येवम् यानितुग्रहणाच्छुद्धितीयेन्हिरजोदोषात्तुपंचमे
तथा ग्रस्तोदयेपराचंद्रेग्रस्तंवदसमुपस्थितम् तद्दिनेचोपवासःस्यात्ग्रस्तंदृष्ट्वातुपरेहनि तथा ग्रस्तावेवास्तमानंतुरवी
दूभाशुतोयदि ग्रस्तंदृष्ट्वातुतदाकार्यंपरेहन्येवसर्वदा चंद्रसूर्योपरागेचतथाश्राद्धंपरेहनीत्यादीनिवचनानितानि
महानिबंधेष्वदृष्टत्वाप्यनुपलंभात्निर्मूलानि मदुक्तपूर्वोक्तनिबंधेषुतद्दिनएवश्राद्धमुक्तमित्यलम् ग्रहणादिसप्तदि
नपर्यंतंरामगोपालाद्यागमदीपोक्ताशिवार्चनचंद्रिकायांज्ञानार्णवे मंत्राद्यारंभणंकुर्याद्ग्रहणेचंद्रसूर्ययोः ग्रहणा
द्यापिदेवेशिकालःसप्तदिनावधीति रत्नसागरे सत्तीर्थेकविधुग्रासेतंतुदामनपर्वणि मंत्रदीक्षांप्रकुर्वाणोमासर्क्षा
दीन्नशोधयेत् अत्रसूर्यग्रहणमेवमुख्यम् सूर्यग्रहणकालेनतुनान्यदन्वेषितंभवेत् सूर्यग्रहणकालेनसमोनान्यः
कदाचन नमासतिथिवारादिशोधनंसूर्यपर्वणीतितत्रैवकालोत्तरवचनात् चंद्रग्रहेतुयादीक्षायादीक्षात्रतत्वाभि
णाम् वनस्थस्यचयादीक्षादारिद्र्यंससजन्मास्वितितत्रैवयोगिनीतंत्रेनिषेधाच्च ग्रहणंचजन्मराश्यादौनिषिद्धम् त
दुक्तंज्योतिषे त्रिषड्दशायोपगतंनराणांशुभप्रदंस्यात्ग्रहणंरवींद्वोः द्विसप्तनंदेषुचमध्यमंस्याच्छेषेष्वनिष्टंक-
थितंमुनींद्रैरिति आयएकादश नंदानवखःपंच मदनस्लेगर्गः जन्मसप्ताष्टरिःफांकदशमस्थेनिशाकरे
दृष्टोरिष्टप्रदोराहुर्जन्मर्क्षेनिधनेपिच रिःफंद्वादशम् अंकानव निधनंसप्तमतारा पृथ्वीचंद्रोदयेविष्णुध-
र्मे यन्नक्षत्रगतोराहुर्ग्रसतेशशिभास्करौ तज्जातानांभवेत्पीडायेनराःशांतिवर्जिताः तत्रैवपुराणांतरे

सूर्यस्यसंक्रमोवापिग्रहणंचंद्रसूर्ययोः यस्यात्रिजन्मनक्षत्रेतस्यरोगोथवामृतिः तस्यदानंचहोमंचदेवार्चनजपौतं
था उपरागाभिषेकंचकुर्याच्छांतिर्भविष्यति स्वर्णेनवाथपिष्टेनकृत्वासर्पस्यचाकृतिम् ब्राह्मणायदद्यात्तस्यनरोगादिश्च
तत्कृतः जन्मनक्षत्रंतत्पूर्वोत्तरेचत्रिजन्मनक्षत्रमित्युच्यते जन्मदशमैकोनविंशतितारा इतिकेचित् सर्पस्यतदा-
कारस्यराहोरित्यर्थः अद्भुतसागरेभार्गवः यस्यराज्यस्यनक्षत्रेस्वर्भानुरुपरज्यते राज्यभंगंसुहृन्नाशंमरणंचा
त्रनिर्दिशेत् राज्यस्यनक्षत्रंअभिषेकनक्षत्रमितितत्रैवव्याख्यानम् भार्गवार्चनदीपिकायांज्योतिःसागरे
सौवर्णंकारयेन्नागंपलेनाथपलार्धतः तदर्धेनतदर्धेनफणायांमौक्तिकंन्यसेत् ताम्रपात्रेनिधायाथघृतपूर्णेविशे
षतः कांस्येवाकांतिलोहेवान्यस्यदद्यात्सदक्षिणम् चंद्रग्रहेतुरूप्यस्यबिंबंदद्यात्सदक्षिणम् नागंरुक्ममयंसूर्यग्रहे
बिंबंचहेमजम् तुरंगरथगोभूमितिलसर्पिश्चकांचनम् कालविवेकेपि सुवर्णनिर्मितंनागंसतिलंकांस्यभाजनम्
सदक्षिणंसवस्त्रंचब्राह्मणायनिवेदयेत् सौवर्णंराजतंवापिबिंबंकृत्वास्वशक्तितः उपरागभवक्लेशच्छिदेविप्राय
कल्पयेत् मंत्रस्तु तमोमयमहाभीमसोमसूर्यविमर्दन हेमताराप्रदानेनममशांतिप्रदोभव विधुंतुदनमस्तुभ्यं
सिंहिकानंदनाच्युत दानेनानेननागस्यरक्षमांवेधजाद्भयादिति अत्रशांतिरप्युक्तामात्स्ये यस्यराशिंसमासाद्यभ
वेद्ग्रहणसंभवः स्नानंतस्यप्रवक्ष्यामिमंत्रौषधिसमन्वितम् चंद्रोपरागंसंप्राप्यकृत्वाब्राह्मणवाचनम् संपूज्यचतु
रोविप्रान्शुक्लमाल्यानुलेपनैः पूर्वमेवोपरागस्यसमानीयौषधादिकम् स्थापयेच्चतुरःकुंभानव्रणान्सलिला
न्वितान् गजाश्वरथ्यावल्मीकसंगमाद्ह्रदगोकुलात् राजद्वारप्रदेशाच्चमृदमानीयनिक्षिपेत् पंचगव्यंपंचरत्नं

पंचत्वक्पंचपल्लवम् रोचनंपद्मकंशंखंकुंकुमंरक्तचंदनम् शुक्तिस्फटिकतीर्थांबुसितसर्षपगुग्गुलून् मधुकंदेव
दारुंचविष्णुक्रांतांशतावरीम् बलांचसहदेवींचानिशाद्वितयमेवच गजदंतंकुंकुमंचतथैवोशीरचंदनम् एत
त्सर्वंविनिक्षिप्यकुंभेघावाहयेत्सुरान् सर्वेसमुद्राःसरितस्तीर्थानिजलदानदाः आयांतुयजमानस्यदुरितक्षय-
कारकाः योसौवज्रधरोदेवआदित्यानांप्रभुर्मतः सहस्रनयनःशक्रोग्रहपीडांव्यपोहतु मुखंयःसर्वदेवानांस
प्तार्चिरमितद्युतिः चंद्रोपरागसंभूतामग्निःपीडांव्यपोहतु यःकर्मसाक्षीलोकानांधर्मोमहिषवाहनः यमश्चं
द्रोपरागोत्थांग्रहपीडांव्यपोहतु रक्षोगणाधिपःसाक्षान्नीलांजनसमप्रभः खड्गहस्तोतिभीमश्चग्रहपीडांव्यपो
हतु नागपाशधरोदेवःसदामकरवाहनः सजलाधिपतिर्देवोग्रहपीडांव्यपोहतु प्राणरूपोहिलोकानांसदा
कृष्णमृगप्रियः वायुश्चंद्रोपरागोत्थांग्रहपीडांव्यपोहतु योसौनिधिपतिर्देवःखड्गशूलगदाधरः चंद्रोपरागकलु
षंधनदोत्रव्यपोहतु योसाविंदुधरोदेवःपिनाकीवृषवाहनः चंद्रोपरागपापानिसनाशयतुशंकरः त्रैलोक्ये
यानिभूतानिस्थावराणिचराणिच ब्रह्मविष्ण्वर्करुद्राश्चदहंतुममपातकम् एवमावाहयेद्धीमान्मंत्रैरेभिश्चवा
रुणैः एतानेवतथामंत्रान्स्वर्णपट्टेविलेखयेत् ताम्रपट्टेथवालिख्यनववस्त्रेतथैवच मस्तकेयजमानस्यनि
दध्युस्तेद्विजोत्तमाः कलशान्द्रव्यसंयुक्तान्नानारूपसमन्वितान् गृहीत्वास्नापयेद्भूदंभद्रपीठोपरिस्थितम्
पूर्वैरेवतुमंत्रैश्चयजमानंद्विजोत्तमाः अभिषेकंततःकुर्यान्मंत्रैर्वारुणसूक्तकैः आचार्यंवरयेत्पश्चात्स्वर्णप-
ट्टंनिवेदयेत् आचार्यदक्षिणांदद्याद्गोदानंचस्वशक्तितः होमंवापिप्रकुर्वीततिलैर्व्याहृतिभिस्तथा दानंच

शक्तितोरथात्रदीदेशात्मनोहितम् सूर्यग्रहेसूर्यनामयुक्तान्मंत्रांश्चकीर्तयेत् अनेनविधिनायस्तुग्रहणेस्नान
दानकृत् नतस्यग्रहणेदोषःकदाचिदपिजायते २४ इतिग्रहणशांतिः भार्गवार्चनदीपिकायांत्रसिद्धांते
गर्भिणीपटस्थितंवीक्ष्यस्नस्यंतैलांबुदर्पणेः ग्रहणंगुर्विणीजातुनपश्येतपटंविना तथामंगलकृत्स्वेषुवेधविशे
षोद्गात्रो त्रयोदश्यादितोवर्ज्यदिनानांनवकंध्रुवम् मांगल्येषुसमस्तेषुग्रहणेचंद्रसूर्ययोः प्रकारांतरंतंत्रेवो
क्तम् द्वादश्यादितृतीयांतोवेधइंदुग्रहेस्मृतः एकादश्यादिकःसौरेचतुर्थ्यंतःप्रकीर्तितः इदंचपूर्णग्रासे
खंडग्रहेतयोरितितंत्रेचोक्तेः इदंचग्रस्तास्तेत्रिदिनंपूर्वमितिनारदेनग्रस्तास्तेविशेषोक्तेर्ग्रस्तास्तभिन्नग्रह
णपरम् ज्योतिर्निबंधेच्यवनः ग्रहणोत्पातभंसाज्यंमंगलेषुऋतुत्रयम् यावच्चरविणाभुक्तामुक्तंभंदग्ध
कांचवत् अन्यानिचाग्नेयादिमंडलानितत्फलंवर्णविकारादिफलंचदेवज्ञेभ्योज्ञेयम् पुरश्चरणचंद्रिकायां
चंद्रसूर्योपरागेनस्नात्वाप्रयतमानसः स्पर्शादिमोक्षपर्यंतंजपेन्मंत्रंसमाहितः जपाद्दशांशतोहोमस्तथाहो
मात्तुतर्पणम् तर्पणस्यदशांशेनमार्जनंकथितंकिल ततेवदेवतारूपंध्यात्वात्मानंप्रपूज्यच नमोतंमंत्रमु
च्चार्यतदंतेदेवताभिधाम् द्वितीयांतामहंपश्चादभिषिंचाम्यनेनतु तोयैरंजलिनाशक्तैरेभिःसिंचेत्स्वमूर्ध
नि मार्जनस्यदशांशेनब्राह्मणानपिभोजयेत् जपोर्चापूर्वकोहोमस्तर्पणंचाभिषेचनम् भूदेवपूजनंपं
चधाकारोक्तापुरस्क्रिया तथा होमाशक्तौजपंकुर्याद्धोमसंख्याचतुर्गुणाम् एवंकृतेतुमंत्रस्यजायतेसि
द्धिरुत्तमा ग्रहणप्रसंगात्कुरुक्षेत्रप्रतिग्रहेप्रायश्चित्तमुच्यते तत्रारुणस्मृतौ प्रतिग्राहीकुरुक्षेत्रेनभूयःपु

रुधोभवेत् तथापिमनसःशुध्येप्रायश्चित्तंसमाचरेत् तप्तकृच्छ्रद्वयंकुर्यादेंदवेनसमन्वितम् सव्रेणवायजेत्ताथ
जपेद्वालक्षसप्तकम् वापीकूपतडागादिखननैर्विसृजेद्धनमिति एतच्चयद्ग्रहितेनार्जयंतिकर्मणाब्राह्मणाध
नम् तस्योत्सर्गेणशुध्यंतिदानेनतपसैवचेतिमनूक्तेरुत्सर्गोत्तरंज्ञेयमितिदिक् ग्रहणांतरितस्यपूर्वसंकल्पि
तद्रव्यस्यद्वैगुण्यंनभवतीतिशिष्टाः पठंतिचलघुब्रह्मवैवर्ते दातव्यमितिनोक्तायावक्तव्यंकुत्रचित्क्वचित्
अहोरात्रमतिक्रम्यतद्दानंद्विगुणंभवेत् दशोत्तरंपर्वसुस्यात्कलंचंद्रग्रहेभवेत् सूर्यग्रहेसहस्रंतन्मरणेनंत-
कंस्मृतमिति अत्रमूलंचिंत्यम् अत्रकेचिद्वोक्तुल्याआहुः ग्रहणस्यनिमित्तत्वेनतास्मिन्स्वयस्यप्रयोजक
त्वात्ज्योतिःशास्त्रादिनाज्ञानस्यनिमित्तत्वेभासेपि स्नानंदानंततःश्राद्धमनंतंराहुदर्शने चंद्रसूर्योपरागे
तुयावद्दर्शनगोचरइतिजाबाल्यादिवचनेपुदृशिप्रयोगाच्चाक्षुषज्ञानस्यैवोपसंहारन्यायेननिमित्तत्वम्
अन्यथादृशेर्लक्षणास्यात् तेनमेघाच्छादनेऽधादीनांजन्मसप्ताष्टेत्यादिनिषिद्धदर्शनानांचस्नानश्राद्धादौ
नाधिकारइति कल्पतरुस्त्वाह दर्शनशब्देनचाक्षुषज्ञानंगृह्यतेनज्ञानमात्रम् अज्ञातस्यानिमित्तत्वासं
भवान्निमित्तमहिम्नैवज्ञानलाभेनदर्शनपदवैयर्थ्यापत्तेः तेनचाक्षुषधीयोग्यःकालःपुण्यः योग्यत्वंच
मेघलानपनेयचाक्षुषज्ञानप्रतिबंधकराहित्यंतेनमेघच्छन्नेयोग्यताभावान्नस्नानादीति निर्णयामृते
प्येवम् तदेतत्तुच्छम् यदिचाक्षुषज्ञानंनिमित्तंस्यात्तदा सूर्यग्रहोयदारात्रौदिवाचंद्रग्रहस्तथा तत्रस्ना
नंनकुर्वीतदद्याद्दानंनचक्वचित्इतिवाक्यंव्यर्थंस्यात् चाक्षुषज्ञानाभावेनप्राप्त्यभावात् तत्पूर्वंकुला

ग्रनिषेधस्य नचेदंग्रस्तास्तपरम् रविचंद्रयोरस्तानंतरंरात्रिदिनाग्रहत्वादितिवाच्यम् नन्वयदस्यग्रहपरत्वेधिकरणत्वायोगान्निमित्तपरत्वेनतद्ग्रहनिमित्तकस्नानादेरस्तास्तागत्यभावापत्तेः अथतत्रेतिरात्रिदिनेउच्येतेसावैस्वदेवीतिवद्गुणभूतेअपि तन्न तादृशमंत्रलिंगाभावात् तयोर्निमित्तत्वेधिकरणत्वेवान्यप्रयुक्तस्नानाद्यभावापत्तेश्च किंच नेक्षेतोद्यंतमादित्यंनास्तंयंतंकदाचन नोपरक्तंनवारिस्थंनमध्यंनभसोगतमिति मनुवचनवाध्येन दृष्टोरिष्टप्रदोराहुरित्यादिच ननात्रविहितेदर्शनेनिषेधाप्रवृत्तिवत्पर्युदासनीयतापिन युक्तेतिवाच्यम् दर्शनस्यानुवादेनविधेयत्वाभावात् एतच्चाग्रेवक्ष्यामः तत्त्वेवाविरुद्धत्रिकद्वयापत्तेः अस्तसमूहदर्शनविधानेनसंकोचइतिचेत् न मुक्तिंदृष्ट्वाततःस्नायादितिमुक्तिस्नानेपिचाक्षुषज्ञानस्य निमित्तत्वापत्तेः अस्तुकिंनश्छिन्नमितिचेन्नग्रस्तास्तेतयोःपरेद्युरुदयेदृष्ट्वाभ्यवहरेच्छुचिरितिदर्शनोत्तरं भोजनविधानाद्ग्रस्यपूर्ववेधकालइवयावद्दर्शनंभोजननिषेधापत्तिः मध्येधीभूतस्यसुतरांयावच्चक्षुःप्राप्युपवासप्रसंगश्च अथान्नलोलुपतयातत्रज्ञानमात्रंविवक्ष्येततत्सर्वमपिनिर्लज्जेनस्वीक्रियताम् एतेनयत्केनचिदुक्तंस्पर्शस्नानंमुक्तिस्नानंचयस्यदर्शनंतेनैवकार्यम् नान्येनस्नानस्ययेनसमानकर्तृकत्वावगतेरितितन्निरस्तम् कातर्हितस्यगतिः दृशेरुद्देश्यविशेषणत्वात्ग्रहैकत्ववद्विवक्षयार्थतः सिद्धज्ञानमात्रानुवादत्वेसर्वसुस्थम् अंगुलाद्यनादेश्यग्रहव्याहत्यावादर्शनस्यार्थवत्त्वम् नचोक्तयोग्यतापिसाध्वी दर्शनोत्तरंमेघछन्नेयोग्यताभावापत्त्यादानाद्यभावापत्तेः तेनतत्तद्देशावच्छेदेनज्योतिःशास्त्रावेद्यत्वमेव

योग्यता किंच रजसोदर्शनेनारीत्रिरात्रमशुचिर्भवेदित्यत्राप्यंधस्त्रीणामाशौचाभावप्रसंगः यत्तुवर्धमानेनोक्तम् ज्ञानोत्तरंत्वधिकारोनज्ञानकाले स्नानकालेज्ञानाभावात् एवंदर्शनोत्तरंमुक्तिपर्यंतमस्त्येवयोग्यतेतितदपि प्रतिज्ञामात्रम् किंच ग्रस्तास्तेतयोःपरेद्युरुदयेदृष्ट्वाभ्यवहरेद्बुधइत्यादिवाक्यवैयर्थ्यापत्तिः चाक्षुषज्ञानान्यथानुपपत्त्यैवार्थादुदयेस्नानसिद्धेः ननुमुक्तिस्नानेशास्त्रीयमेवज्ञानं निमित्तंनचाक्षुषंचंद्रसूर्यग्रहेनाद्यात्तस्मिन्नहनिपूर्वतः राहोर्विमुक्तिंविज्ञायस्नात्वाकुर्वीतभोजनमितिवृद्धगौतमेनविज्ञायेतिज्ञानमात्रोक्तेः यत्तुमुक्तिं दृष्ट्वातुभोक्तव्यंस्नानंकृत्वाततःपरमितितदपिज्ञानमात्रपरम् मेघमालादिदोषेणयदिमुक्तिर्नदृश्यते आकलय्यतुतंकालंस्नात्वाभुंजीतवाग्यतइतिगौडनिबंधेवचनात् मैवम् अज्ञातस्यनिमित्तत्वाभावेननिमित्तमहिम्नैवज्ञानलाभेवाक्यवैयर्थ्यात् ग्रस्तास्तेपितदापत्तेश्च किंचदर्शनंपुंसोविशेषणमुपलक्षणंवा नाद्यःदर्शनावच्छिन्नेकालेस्नानतुलादानादेर्बाधात् दर्शनविच्छेदेकृतमपिस्नानादिग्रहणानिमित्तंस्यात् नांत्यः यावद्दर्शनगोचरइतियावत्पदवैयर्थ्यप्रसंगात् दृष्टग्रहस्यग्रहणोत्तरमपिस्नानाद्यापत्तेश्च ज्ञानपक्षेप्येषदोषस्तुल्यइतिचेत् सूर्वोसि यदिज्ञानवाचकंपदंश्रूयेत तत्सत्स्यान्नयोविचार्येत दृशिस्तुश्रूयतइतिवैषम्यम् कथंतर्हिज्ञानंलभ्यते संक्रांतौस्नायादितिवदर्थादितिब्रूहि अश्रुतत्वादेवनोद्देश्यविशेषणविवक्षाकृतोवाक्यभेदोपि अस्तुतर्हिदृष्टंग्रहणंनिमित्तमितिचेत् ग्रस्तास्तेस्तोत्तरस्नानापत्तेः विशिष्टोद्देशेवाक्यभेदाच्च तत्राप्येतत्तुल्यमितिचेन्न यावद्दर्शनगोचरइतिवचनेनतन्निषेधात् नचतन्यग्रहइवग्रस्तास्तेपिस्यात् किंचदर्शनस्यविधिरनुवादोवा आ

धेग्रहणोद्देशेनदर्शनविधिरुतदर्शनविशिष्टस्नानविधिरुतस्नानोद्देशेनदर्शनविधिः नाद्यः ग्रहोद्देशेनस्नानविधानेद
र्शनविधानेनवाक्यभेदात् एतेनद्वितीयोपिपरास्तः नतृतीयः स्नानस्याप्राप्तेः दर्शनस्यनिमित्तत्वेनाविधेयत्वाच्च
अन्यथासोमवमनादौप्रसंजनविधिः केनवार्येत अथनानावाक्येषुक्वचिद्दर्शनविशिष्टस्नानविधिः क्वचिच्चप्रा
प्तदर्शननिमित्तोरुतस्नानमात्रविधिः तन्न स्नानस्यप्रधानस्यप्राप्तौतदंगदर्शनप्राप्तिः तस्यांचनिमित्तेसतिस्नान
मित्यन्योन्याश्रयात् एवंदर्शनविधौसतितन्निमित्तकस्नानविधिःसतिचप्रधानस्नानविधौतदंगदर्शनविधिःएवम
धिकारेप्रयोजकत्वेनयोज्यम् क्त्वार्थपूर्वकालत्वविधौचास्त्येववाक्यभेदः अन्यथास्नानोत्तरमपिदर्शनमंगंस्याद्
नद्वितीयः तत्रापिदर्शनग्रहयोर्निमित्तत्वेस्नानद्वयापत्तेःदर्शनावृत्तौनैमित्तिकावृत्तिप्रसंगात् दर्शनविशिष्टग्रहस्यनि
शिष्टस्यानुवादेवाक्यभेदापत्तेः नचह्वविरार्तिवद्विशिष्टंनिमित्तमितिवाच्यम् आर्तिमात्रस्याहनिमित्तत्वेनमेधाधा
तेरपि तत्त्वापत्तेर्नैमित्तिकत्वभंगाद्युक्तोविशिष्टोद्देशत्वम् इहतुग्रहणमात्रस्यनिमित्तत्वेनकाचित्क्षतिः तस्माद्दर्शन
वाक्यानांग्रस्तास्तविषयत्वादनादेश्यग्रहपरत्वाद्वाज्ञानस्यचार्थतःप्राप्तेस्तदेवनिमित्तम् तेनमेघाद्याच्छादनेथादे
श्रस्नानादिभवत्येवेत्यलंवेदवाह्यैःसंलापेन इतिग्रहणनिर्णयः अथसमुद्रस्नानम् आश्वलायनः समुद्रेपर्व
सुस्नायादमायांचविशेषतः पापैर्विमुच्यतेसर्वैरमायांस्नानमाचरन् भृगोर्भौमादिनेस्नानंनित्यमेवविवर्जयेत् भा
रते अश्वत्थसागरौसेव्यौनस्प्रष्टव्यौकदाचन अश्वत्थंमंदवारेतुसागरंपर्वणिस्पृशेत् पृथ्वीचंद्रोदयेस्कांदे पुना
तिपर्वणिस्नानात्तंपर्णोःसरितांपतिः कदाचिदपिनैवात्रस्नानंकुर्यादपर्वणि अस्यापवादस्तत्रैव प्रभासखंडे पर्व

कालेचसंप्राप्तेनदीनांचसमागमे सेतुबंधेतथासिंधौतीर्थेष्वन्येषुसंयुतः एवमादिषुसर्वेषुमध्येन्येतुस्वकर्मणि तथा
विनामंत्रंविनापर्वक्षरकर्मविनानरैः कुशाग्रेणापिदेवेशिनस्प्रष्टव्योमहोदधिः तथा नकालनियमःसेतौसमुद्रे स्नान
कर्मणि तद्विधिश्चतत्रैव पिप्पलादसमुत्पन्नेकृत्येलोकभयंकरे पाषाणंतेमयादत्तमाहारार्थंप्रकल्पयनामितिपा
षाणंप्रक्षिप्य विश्वाचीचघृताचीचविश्वयोनेविशांपते सान्निध्यंकुरुमेदेवसागरेलवणांभसि नमस्तेविश्वगु
प्तायनमोविष्णोअपांपते नमोजलधिरूपायनदीनांपतयेनमः समस्तजगदाधारशंखचक्रगदाधर देवदेहिम
मानुज्ञांतवतीर्थनिषेवणे त्रितत्वात्मकश्रीशानंनमोविष्णुमुमापतिम् सान्निध्यंकुरुदेवेशसागरेलवणांभसि
अग्निश्चयोनिरनिलश्चदेहोरेतोधाविष्णुरमृतस्यनाभिः एतद्ब्रुवन्पांडवसत्यवाक्यंततोवगाहेतपतिंनदीनामि
ति भारतोक्तमंत्रान्पठित्वाविधिवत्स्नात्वा सर्वरत्नोभवान्श्रीमान्सर्वरत्नाकरोयतः सर्वरत्नप्रधानस्त्वंगृहा
णार्घ्यंमहोदधे इत्यर्घ्यंदत्वातर्पयेत् यथोक्तंपृथ्वीचंद्रोदयेस्कांदे पिप्पलादंविकर्णंचकृतांतंजीवकेश्वरम्
वसिष्ठंवामदेवंचपराशरमुमापतिम् वाल्मीकिंनारदंचैववालखिल्यांस्तथैवच नलंनीलंगवाक्षंचगवयंगं
धमादनम् जांबवंतंहनूमंतंसुग्रीवंचांगदंतथा मैंदंचद्विविदंचैवऋषभंशरभंतथा रामंचलक्ष्मणंचैव
सीतांचैवयशस्विनीम् एतांस्तुतर्पयेद्विद्वान्जलमध्येविशेषतः आब्रह्मस्तंबपर्यंतंयत्किंचित्सचराचर
म् मयादत्तेनतोयेनतृप्तिमेवाभिगच्छत्विति॥ ॥इतिश्रीमीमांसकनारायणभट्टसूरिसूनुरामकृष्ण
भट्टात्मजदिनकरभट्टानुजकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौप्रथमः परिच्छेदःसमाप्तः॥ श्रीगजानन॥

इतिनिर्णयसिंधौप्रथमपरिच्छेदः समाप्तोयम्

अथनिर्णयसिंधुद्वितीयपरिच्छेदः प्रारभ्यते

अथसंवत्सरप्रतिपदारभ्यतिथिकृत्येनकृष्णादिमतेशुक्लादिमतेन विवाहादौचसौरादिमासंकुर्या-
श्रीगणेशायनमः अथसंवत्सरप्रतिपदारभ्यतिथिकृत्येनकृष्णादिमतेशुक्लादिमतेन नत्रमीनसंक्रांतौपश्चात्षोडशघटिकाःपुण्य
निर्दिशेदितिब्रह्मसंप्रदायशोनुसृत्यतिथिनिर्णयस्तत्कृत्यंचनिरूप्यते तत्रमीनसंक्रांतौपश्चात्षोडशघटिकाःपुण्य मितिसामान्यनिर्णयाद
कालः रात्रौतुनिशीथात्प्राक्परतश्चसंक्रमेपूर्वोत्तरदिनार्धपुण्यं निशीथेतुदिनद्वयेपुण्यमितिसामान्यनिर्णयाद चैत्रेमासिजगद्ब्रह्मासमर्जप्रथमेह
नरोयं अथतिथिनिर्णयः तत्रचैत्रशुक्लप्रतिपदिवत्सरारंभः तत्रौदयिकीग्राह्या चैत्रेमासिजगद्ब्रह्मासमर्जप्रथमेह तदुक्तंज्योतिर्निबंधे चै
नि शुक्लपक्षेसमग्रंतुतदासूर्योदयेसतीतिहेमाद्रौब्रह्मोक्तेः दिनद्वयेतद्व्याप्तावव्याप्तौवापूर्वैव यस्माच्चैत्रसितादेरुदयाद्भानोःप्रव
त्तेरितप्रतिपद्योवारोकोदयेसवर्षेशः उदयद्वितयेपूर्वोनोदययुगलेपिपूर्वःस्यात् पूर्वविद्धैवकर्तव्याप्रतिपत्सर्वदाबुधैरितिवृद्धवसिष्ठोक्तेः चैत्रमासस्य
निरुद्धदेरिति वत्सरादौवसंतादौबलिराज्येतथैवच पूर्वविद्धैवकर्तव्याप्रतिपत्सर्वदाबुधैरिति संवत्सरमवाप्नोतिसौख्यानिभृगुनंदनेतिहेमाद्रौवि
याशुक्लप्रथमाप्रतिपद्भवेत् तदाह्निब्रह्मणःकृत्वासोपवासस्तुपूजनं संवत्सरमवाप्नोतिसौख्यानि मलमासेसंवत्सरारंभःकार्यइतिकेचिदाहुः
ष्णुधर्मोक्तेः यदातुचैत्रोमलमासोभवतितदादेवकार्यस्यतत्रनिषिद्धत्वाच्छुद्धेमासिसंवत्सरारंभःकार्यइतिकेचिदाहुः मलमासमारभ्यैववर्षप्रवृत्तेः शुक्ला
निसर्गस्य शुक्लादेर्मलमासस्यसोंतर्भवतिचोत्तरइत्यादिवचनादग्रिमवर्षांतःपातान्मलमासमारभ्यैववर्षप्रवृत्तेः ननुशुक्लास्तादौचैत्रशुक्लप्रतिपदंतरस्याभावाद्युक्तंतन्मुख्यएवानुष्ठानंमलमा
स्तादाविवमलमासएवकार्यइतिवयंप्रतीमः ननुशुक्लास्तादौचैत्रशुक्लप्रतिपदंतरस्याभावाद्युक्तंतन्मुख्यएवानुष्ठानं नहिप्रतिपदंतरसत्वप्रयोजकं द्विकरणापत्तेःव
सेतुशुद्धप्रतिपदंतरस्यसंभवात्शुद्धएववत्सरारंभोयुक्तइतिचेत् भ्रांतोसि नहिप्रतिपदंतरसत्वप्रयोजकं नहिचैत्रशुक्लादिर्मलमासःपूर्ववर्षेनर्भवतीतिब्रह्मणापिस्व
र्षशब्दत्वापत्तेश्च अपितुवत्सरारंभः सतुमलमासेपीत्युक्तप्राक् नहिचैत्रशुक्लादिर्मलमासःपूर्ववर्षेनर्भवतीतिब्रह्मणापिस्व तैलाभ्यंगमकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यतइतिवसिष्ठोक्तेः अ
त्वं तत्रतैलाभ्यंगोनित्यः वत्सरादौवसंतादौबलिराज्येतथैवच तैलाभ्यंगमकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यतइतिवसिष्ठोक्तेः अ

स्यामेवनवरात्रारंभः तदुक्तंमार्कंडेयपुराणे शरत्कालेमहापूजाक्रियतेयाचवार्षिकीति नत्रपरयुतैवग्राह्या अमायुक्तान
कर्तव्याप्रतिपच्चंडिकार्चने मुहूर्तमात्राकर्तव्याद्वितीयादिगुणान्वितेतिदेवीपुराणात् तिस्रोह्येताःपराःप्रोक्तास्तिथ
यःकुरुनंदन कार्तिकाश्वयुजोमासोश्चैत्रेमासिचभारतेतिहेमाद्रौब्राह्मोक्तेः परापरयुताः अत्रविशेषःपारणानि
र्णयश्चशारदनवरात्रेवक्ष्यते अत्रप्रपादानमुक्तमपरार्केभविष्ये अतीतफाल्गुनेमासिप्राप्तेचैत्रमहोत्सवे पुण्येन्हि
विप्रकथितेप्रपादानंसमारभेदित्युपक्रम्य ततश्चोत्सर्जयेद्विद्वान्मंत्रेणानेनमानवः प्रपेयंसर्वसामान्याभूतेभ्यःप्र
तिपादिता अस्याःप्रदानात्पितरस्तृप्यंतुहिपितामहाः अनिवार्यंततोदेयंजलंमासचतुष्टयमिति तथा प्रपांदा
तुमशक्तेनविशेषाद्धर्मसीप्सता प्रत्यहंधर्मघटकोवस्त्रसंवेष्टिताननः ब्राह्मणस्यगृहेदेयःशीतामलजलःशुचिः
तत्रमंत्रः एषधर्मघटोदत्तोब्रह्मविष्णुशिवात्मकः अस्यप्रदानात्सकलाममसंतुमनोरथाः अनेनविधिनायस्तु
धर्मकुंभंप्रयच्छति प्रपादानफलंसोपिप्राप्नोतीहनसंशयइति चैत्रशुक्लतृतीयायांगौरीमीश्वरसंयुतांसंपूज्यदो-
लोत्सवंकुर्यात् तदुक्तंनिर्णयामृतेदेवीपुराणे तृतीयायांयजेद्देवींशंकरेणसमन्वितां कुंकुमागरुकर्पूरमणिवस्त्र
सुगंधकैः स्रग्गंधधूपदीपैश्चदमनेनविशेषतः आंदोलयेत्ततोवत्सशिवोमातुष्टयेसदेति अत्रचतुर्थीयुताग्रा
ह्या मुहूर्तमात्रसत्वेपिदिनेगौरीव्रतंपरइतिमाधवोक्तेः अत्रैवसौभाग्यशयनव्रतमुक्तंमात्स्ये वसंतमाससमासा
द्यतृतीयायांजनप्रिये सौभाग्यायसदास्त्रीभिःकार्यंपुत्रसुखेप्सुभिरिति तत्रापिपरयुतैव इयंचमन्वादिरपि
अत्रैवप्रसंगात्सर्वमन्वादिनिर्णयउच्यते तत्रोक्तंदीपिकायां तिथ्यग्नितिथिस्तिथ्याशेरुणोमोनलोग्रहः

श्रीगणेशायनमः अथसंवत्सरप्रतिपदारभ्यतिथिकृत्येचकृष्णादिंव्रतेशुक्लादिमेवच विवाहादौचसौरादिंमासंकृत्ये-
निर्दिशादिनिर्वाहसंशयशोनुसृत्यतिथिनिर्णयस्तत्कृत्यंचनिरूप्यते तत्रमीनसंक्रांतौपश्चात्षोडशघटिकाःपुण्य
कालः रात्रौतुनिशीथात्प्राक्परतश्चसंक्रमेपूर्वोत्तरदिनार्धंपुण्यं निशीथेतुदिनद्वयेपुण्यमितिसामान्यनिर्णयाद
नसेयं अथतिथिनिर्णयः तत्रचैत्रशुक्लप्रतिपदिवत्सरारंभः तत्रौदयिकीग्राह्या चैत्रेमासिजगद्ब्रह्माससर्जप्रथमेह
नि शुक्लपक्षेसमग्रंतुतदासूर्योदयेसतीतिहेमाद्रौब्राह्मोक्तेः दिनद्वयेतद्व्याप्तावव्याप्तौवापूर्वैव तदुक्तंज्योतिर्निबंधे चै
त्रेसितप्रतिपदियोवारोर्कोदयेसवर्षेशः उदयद्वितयेपूर्वोनोदययुगलेपिपूर्वःस्यात् यस्माच्चैत्रसितादेरुदयाद्भानोःप्रव
त्तिरब्दादेरिति वत्सरादौवसंतादौबलिराज्येतथैवच पूर्वविद्धैवकर्तव्याप्रतिपत्सर्वदाबुधैरितिवृद्धवसिष्ठोक्तेः चैत्रमासस्य
याशुक्लप्रथमाप्रतिपद्भवेत् तदह्नियत्नतःकृत्वासोपवासस्तुपूजनं संवत्सरमवाप्नोतिसौख्यानिभृगुनंदनेतिहेमाद्रौवि
ष्णुधर्मोक्तेः यदातुचैत्रोमलमासोभवतितदादेवकार्यस्यतत्रनिषिद्धत्वाच्छुद्धेमासिसंवत्सरारंभःकार्यइतिकेचिदाहुः
[illegible] शुक्लादेर्मलमासस्यसोंतर्भवतिचोत्तरइत्यादिवचनादधिकवर्षांतःपातान्मलमासमारभ्यैववर्षप्रवृत्तेः शुक्ला
स्मादावेवमलमासएवकार्यइतिवयंप्रतीमः ननुशुक्लादौचैत्रशुक्लप्रतिपदंतरस्याभावाद्युक्तंतन्मध्यएवानुष्ठानंमलमा
सेतुशुद्धप्रतिपदंतरस्यसंभवाच्छुद्धएववत्सरारंभोयुक्तइतिचेत् भ्रांतोसि नहिप्रतिपदंतरसत्वंप्रयोजकं द्विकरणापत्तेश्च
र्गशब्दलापत्तेश्च अपितुवत्सरारंभः सतुमलमासेपीत्युक्तंप्राक् नहिचैत्रशुक्लादिर्मलमासःपूर्ववर्षेंतर्भवतीतिब्रह्मणापिस
वत्वं तत्रतैलाभ्यंगोनित्यः वत्सरादौवसंतादौबलिराज्येतथैवच तैलाभ्यंगमकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यतइतिवसिष्ठोक्तेः अ

स्यामेवनवरात्रारंभः तदुक्तंमार्कंडेयपुराणे शरत्कालेमहापूजाक्रियतेयाचवार्षिकीति तत्रपरयुतैवग्राह्या अमायुक्तान
कर्तव्याप्रतिपच्चंडिकार्चने मुहूर्तमात्राकर्तव्याद्वितीयादिगुणान्वितेतिदेवीपुराणात् तिस्रोष्टकाःपराःप्रोक्तास्तिथ
यःकुरुनंदन कार्तिकाश्वयुजोर्मासोश्चैत्रेमासिचभारतेतिहेमाद्रौब्राह्मोक्तेः परापरयुताः अत्रविशेषःपारणानि
र्णयेश्चशारदनवरात्रेवक्ष्यते अत्रप्रपादानमुक्तमपरार्केभविष्ये अतीतेफाल्गुनेमासिप्राप्तेचैत्रमहोत्सवे पुण्येन्हि
विप्रकथितेप्रपादानंसमारभेद्विपक्रम्य ततश्चोत्सर्जयेद्विद्वान्मंत्रेणानेनमानवः प्रपेयंसर्वसामान्याभूतेभ्यःप्र
तिपादिता अस्याःप्रदानात्पितरस्तृप्यंतुहिपितामहाः अनिवार्यंततोदेयंजलंमासचतुष्टयमिति तथा प्रपांदा
तुमशक्तेनविशेषाद्धर्ममीप्सता प्रत्यहंधर्मघटकोवस्त्रसंवेष्टिताननः ब्राह्मणस्यगृहेदेयःशीतामलजलःशुभैः
तत्रमंत्रः एषधर्मघटोदत्तोब्रह्मविष्णुशिवात्मकः अस्यप्रदानात्सकलाममसंतुमनोरथाः अनेनविधिनायस्तु
धर्मकुंभंप्रयच्छति प्रपादानफलंसोपिप्राप्नोतीहनसंशयइति चैत्रशुक्लतृतीयायांगौरीमीश्वरसंयुतांसंपूज्यदो-
लोत्सवंकुर्यात् तदुक्तंनिर्णयामृतेदेवीपुराणे तृतीयायांयजेद्देवींशंकरेणसमन्वितां कुंकुमागरुकर्पूरमणिवस्त्र
सुगंधकैः स्रग्गंधधूपदीपैश्चदमनेनविशेषतः आंदोलयेत्ततोवत्सशिवौमासचतुष्टयंसदेति अत्रचतुर्थीयुताग्रा
ह्या मुहूर्तमात्रसत्वेपिदिनेगौरीव्रतंपरइतिमाधवोक्तेः अत्रैवसौभाग्यशयनव्रतमुक्तंमात्स्ये वसंतमासमासा
द्यतृतीयायांजनप्रिये सौभाग्यायसदास्त्रीभिःकार्यंपुत्रसुखेप्सुभिरिति तत्रापिपरयुतैव इयंचमन्वादिरपि
अत्रैवप्रसंगात्सर्वमन्वादिनिर्णयउच्यते तत्रोक्तंदीपिकायां तिथ्यग्नीनतिथिस्तिथ्याशेकृष्णेमोनलोग्रहः

तिथ्यर्कोनशिवोश्वोमातिथीमन्वादयोमधोरिति तिथिःपूर्णिमा अग्निस्तृतीया नेतिवैशाखेनास्तीत्यर्थः आषा
दशमी कृष्णोभः कृष्णाष्टमीअनलस्तृतीया ग्रहानवमी अर्कोद्वादशी नेतिमार्गशीर्षेनास्तीत्यर्थः शिवएका
दशी अश्वःसप्तमी मधोश्चैवादारभ्यैतामन्वादयइत्यर्थः अत्रमूलवचनानिहेमाद्र्यादौज्ञेयानि एताश्चमन्वाद
योहेमाद्रिमतेशुक्लपक्षस्थाःपौर्वाह्णिकाःकृष्णपक्षस्थाआपराह्णिकाग्राह्याः पूर्वाह्णेतुसदाग्राह्याःशुक्लामनु
युगादयः दैवेकर्मणिपित्र्येचकृष्णेचैवापराह्णिकाइतिगारुडवचनात् अथोमन्वादियुगादिकर्मतिथयःपूर्वा-
ह्णिकाःस्युःसिते विज्ञेयाअपराह्णिकाश्चबहुलेइतिदीपिकोक्तेश्च कालादर्शेत्वपराह्णव्यापित्वंमन्वादिषूक्तं
न्तमुक्तमितियुगादिनिर्णयेवक्ष्यामः अत्रचश्राद्धमुक्तंमात्स्ये कृतंश्राद्धंविधानेनमन्वादिषुयुगादिषु हायना
निद्विसाहस्राणिपितॄणांतृप्तिदंभवेदिति मन्वादिश्राद्धंचमलमासेसतिमासद्वयेपिकार्यं मन्वादिकेतिथिकेनचकुर्यान्मा
सद्वयेपिचेतिस्मृतिचन्द्रिकोक्तेः अत्रपिंडरहितंश्राद्धंकुर्यात् तदुक्तंकालादर्शे विषुवायनसंक्रान्तिमन्वादिषु
युगादिषु विहायपिंडनिर्वापंसर्वंश्राद्धंसमाचरेदिति मन्वादिश्राद्धंनित्यंअकरणेप्रायश्चित्तदर्शनात् तदुक्तं
मृग्विधाने त्र्यंबकंप्रतिमंत्रंचशतवारंजलेजपेत् मन्वादयोयदान्यूनाःकुरुतेनैवतापियइति एवंयत्रप्रा-
यश्चित्तवीप्सादिदर्शनंतानिषण्णवतिश्राद्धानिनित्यानि तानितु अमायुगमनुक्रान्तिधृतिपातमहालयाः
अन्वष्टक्यंचपूर्वेद्युःषण्णवत्यःप्रकीर्तिताइत्युक्तानि चकारादष्टकाग्रहणं चैत्रशुक्लतृतीयैवमत्स्यजयंती
अत्रैवप्रसंगाद्दशावतारजयंत्योनिर्णीयंते तत्रपुराणसमुच्चये मत्स्योभूत्भूतभुग्दिनेमधुसितेकूर्मोविधोमा

धवेवाराहोगिरिजाशुक्लेनभसियज्ञूतेसितेमाधवे सिंहोभाद्रपदेसितेहरितिथौश्रीवामनोमाधवेरामोगौरितिथावतः
परमथूद्रामोनवम्यांमधोः कृष्णोष्टम्यांनभसिसितपरेचाश्विनेयद्दशम्यांबुध्यःकल्कीनभसिसमभूच्छुक्लषष्ठ्यां
क्रमेण अन्होमध्येवामनोरामरामोमत्स्यःक्रोडश्चापराण्हेविभागे कूर्मःसिंहोबौध्यकल्कीचसायंकृष्णोरात्रौ
कालसाम्येचपूर्वेति केचित्तुस्फुटान्श्लोकान्पठंति तथा चैत्रेतुशुक्लपंचम्यांभगवान्मीनरूपधृक् ज्येष्ठेतु
शुक्लद्वादश्यांकूर्मरूपधरोहरिः चैत्रेकृष्णेनवम्यांतुहरिर्वाराहरूपधृक् नरसिंहश्चतुर्दश्यांवैशाखेशुक्लपक्ष
के मासिभाद्रपदेशुक्लद्वादश्यांवामनोहरिः राधशुक्लतृतीयायांरामोभार्गवरूपधृक् चैत्रशुक्लनवम्यांतुरामोद
शरथात्मजः नभस्येतुद्वितीयायांबलभद्रोभवत्सरिः श्रावणेबहुलेष्टम्यांकृष्णोभूल्लोकरक्षकः ज्येष्ठेशुक्ल-
द्वितीयायांबौध्यःकल्कीभविष्यतीति कौंकणास्तुवराहपुराणस्थत्वेनवाक्यानिपठंति आषाढेशुक्लपक्षेतुएका
दश्यांमहातिथौ जयंतीमत्स्यनाम्नीतितस्यांकार्यमुपोषणं नभोमासितृतीयायांहरिःकमठरूपधृक् नभस्य
शुक्लपंचम्यांवराहस्यजयंतिका वैशाखेतुचतुर्दश्यांनृसिंहःसमपद्यत मासिभाद्रपदेशुक्लैकादश्यांवामनोह
रिः वैशाखेशुक्लपक्षेतुतृतीयायांभृगूद्वहः चैत्रेनवम्यांरामोभूत्कौशल्यायांपरःपुमान् श्रावणेबहुलेष्टम्यां
वासुदेवोजनार्दनः पौषशुक्लेतुसप्तम्यांकुर्याद्बौध्यस्यपूजनं माघशुक्लतृतीयायांकल्किनःपूजनंहरेः प्रातःप्रा
ग्रक्तमध्यान्हेसायंसायंतथानिशि मध्यान्हेमध्यरात्रेचसायंप्रातरनुक्रमादिति तदत्रसमूलत्वनिर्णयेसति
स्थभेदेनव्यवस्थाद्रष्टव्या एताश्चतदुपासकानांनित्याः अन्येषांतुकाम्याः जन्माष्टम्यादौतुविशेषंवक्ष्या

मः चैत्रशुक्लपंचमीकल्पादिः तदुक्तंहेमाद्रौमात्स्ये ब्रह्मणोयादिनस्यादिःकल्पादिःसाप्रकीर्त्तिता वैशाख-
स्यतृतीयायाकृष्णायाफाल्गुनस्यच पंचमीचैत्रमासस्यतथैवान्यातथापरा शुक्लात्रयोदशीमाघेकार्त्तिकस्यतु
सप्तमी नवमीमार्गशीर्षस्यसप्तैताःसंस्मराम्यहं कल्पानामादयोह्येतादत्तस्याक्षयकारकाः अत्रसर्वोपिनि
र्णयोमन्वादिवज्ज्ञेयः हेमाद्रौब्राह्मे शुक्लायामथपंचम्यांचैत्रेमासिशुभानना श्रीर्ब्रह्मलोकान्मानुष्यंसंप्राप्ता
केशवाज्ञया ततस्तांपूजयेत्तत्रयस्तंलक्ष्मीर्नमुंचति चैत्रशुक्लाष्टम्यांभवान्याउत्पत्तिः तत्रनवमीयुताग्राह्या
अष्टमीनवमीयुक्तानवमीचाष्टमीयुतेतिब्रह्मवैवर्त्तात् अत्रभवानीयात्रोक्ताकाशीखंडे भवानींयस्तुपश्ये
त्शुक्लाष्टम्यांमधौनरः नजातुशोकंलभतेसदानंदमयोभवेदिति अत्रैवाशोककलिकाप्राशनमुक्तंहेमाद्रौ-
लैंगे अशोककलिकाश्चाष्टौयेपिबंतिपुनर्वसौ चैत्रेमासिसिताष्टम्यांनतेशोकमवाप्नुयुः प्राशनमंत्रस्तु ला
मशोकवराभीष्टमधुमाससमुद्भव पिबामिशोकसंतप्तोमामशोकंसदाकुर्विति अत्रविशेषःपृथ्वीचंद्रोदये
विष्णुःपुनर्वसुबुधोपेताचैत्रेमासिसिताष्टमी प्रातस्तुविधिवत्स्नात्वावाजपेयफलंलभेदिति तिथितत्व-
कालिकापुराणे चैत्रेमासिसिताष्टम्यांयोनरोनियतेंद्रियः स्नायाल्लौहित्यतोयेषुसयातिब्रह्मणःपदं चै
त्रंतुसकलंमासंशुचिःप्रयतमानसः लौहित्यतोयेयःस्नायात्सकैवल्यमवाप्नुयात् लौहित्योब्रह्मपुत्रः मंत्र
स्तु ब्रह्मपुत्रमहाभागशंतनोःकुलसंभव अमोघागर्भसंभूतपापंलौहित्यमेहर चैत्रशुक्लनवमीरामनवमी
तदुक्तमगस्त्यसंहितायां चैत्रेनवम्यांप्राक्पक्षेदिवापुण्येपुनर्वसौ उदयेगुरुगौराश्वोःस्वोच्चस्थेग्रहपंचके

मेषेपूषणिसंप्राप्तेलग्नेकर्कटकाह्वये आविरासीत्सकलयाकौशल्यायांपरःपुमान् तस्मिन्दिनेतुकर्तव्यमुपवा-
सव्रतंसदा तत्रजागरणंकुर्याद्रघुनाथपरोभुवीति इयंचमध्यान्हयोगिनीग्राह्या चैत्रशुक्लेतुनवमीपुनर्वस्
युतायदि सैवमध्यान्हयोगेनमहापुण्यतमाभवेदितितत्रैवोक्तेः तथा चैत्रमासेनवम्यांतुजातोरामःस्वयं
हरिः पुनर्वस्वृक्षसंयुक्तासातिथिःसर्वकामदा श्रीरामनवमीप्रोक्ताकोटिसूर्यग्रहाधिका तथा केवला
पिसदोपोष्यानवमीशब्दसंग्रहात् तस्मात्सर्वात्मनासर्वैःकार्यंवैनवमीव्रतं पूर्वेद्युरेवमध्यान्हयोगेकर्मकाल
व्याप्तेःसैवग्राह्या दिनद्वयेमध्यान्हव्याप्तौतदभावेवापूर्वदिनेपुनर्वस्वृक्षयुक्तामपित्यक्त्वापरैवकार्या तदुक्तंमा
धवीयेऽगस्त्यसंहितायां नवमीचाष्टमीविद्धात्याज्याविष्णुपरायणैः उपोषणंनवम्यांचदशम्यांचैवपारण
मिति अष्टमीविद्धासऋक्षापिनोपोष्येतिमाधवः रामार्चनचंद्रिकायामपि विद्धैवचेदृक्षयुक्ताव्रतंतत्रक
थंभवेत् विद्धानिषिद्धश्रवणान्नवमीचेतिवाक्यतः वैष्णवानांविशेषात्तुतत्रविष्णुपरैरपि दशम्यादिषुवृ-
द्धिश्चेद्विद्धात्याज्यैववैष्णवैः तदन्येषांचसर्वेषांव्रतंतत्रैवनिश्चितमिति अत्रदशम्यादिषुवृद्धिश्चेदिति-
तदन्येषामितिचवदन्यदाप्रातस्त्रिमुहूर्तानवमीदशमीचक्षयवशात्सूर्योदयात्प्रागेवसमाप्यतेतदास्मा
र्तानांतत्रैवएकादशीनिमित्तोपवासात् नवमीव्रतांगपारणालोपःस्यात् अतोष्टमीविद्धैवस्मार्तैःकार्या
वैष्णवानांत्वरुणोदयविद्धैकादश्याहेयत्वान्नपारणालोपप्रसंगइतिद्वितीयैवतैःकार्येतिसूचयति दशा-
मीवृद्ध्यभावेष्टमीविद्धायाएवमध्यान्हव्यापित्वेक्षयेचवैष्णवैरपि विद्धैवोपोष्येत्यर्थसिद्धं इदंचव्रतंस

योगश्चेत्सकलान्यायेनकाम्यंनित्यंच तदुक्तंहेमाद्रावगस्त्यसंहितायां उपोषणंजागरणंपितॄनुद्दिश्यतर्पणं
तस्मिन्दिनेतुकर्त्तव्यंब्रह्मप्राप्तिमभीप्सुभिः सर्वेषामप्ययंधर्मोभुक्तिमुक्त्येकसाधनः अशुचिर्वापिपा
पिष्ठःकुर्यादिदंव्रतमुत्तमं पूज्यःस्यात्सर्वभूतानांयथारामस्तथैवसः यस्तुरामनवम्यांतुभुंक्तेमोहाद्विमूढ-
धीः कुंभीपाकेषुघोरेषुपच्यतेनात्रसंशयः तथा अकृत्वारामनवमीव्रतंसर्वव्रतोत्तमं व्रतान्यन्यानिकु
रुतेनतेषांफलभाक्भवेत् प्राप्तेश्रीरामनवमीदिनेमर्त्योविमूढधीः उपोषणंनकुरुतेकुंभीपाकेषुपच्यते
अत्रकेचित्तदुपासकानामेवेदंव्रतंनित्यंनत्वन्येषामित्याहुः अन्येतुअकरणेदोषश्रवणात्तस्मात्सर्वात्मना-
सर्वैःकार्यंनवमीव्रतमितिपूर्वोक्तवचनाच्चजन्माष्टम्यादिवदिदमपिसर्वेषांनित्यंअन्यथाजन्माष्टम्यादाव-
पितदुपासकानामेवनित्यतावक्तुंकोवारयितेत्याहुः अत्रविशेषोहेमाद्रावगस्त्यसंहितायां आचार्यंचैव
संपूज्यवृणुयात्प्रार्थयेन्निशि श्रीरामप्रतिमादानंकरिष्येहंद्विजोत्तम भक्त्याचार्योभवप्रीतःश्रीरामोसि
त्वमेवच तथा स्वगृहेचोत्तरेदेशेदानस्योज्ज्वलमंडपं शंखचक्रहनूमद्भिःप्राग्द्वारेसमलंकृतं गरुत्मच्छा
र्ङ्गबाणैश्चदक्षिणेसमलंकृतं गदाखड्गांगदैश्चैवपश्चिमेसुविभूषितं पद्मस्वस्तिकनीलैश्चकौबेरेसमलं
कृतं मध्येहस्तचतुष्कास्यवेदिकायुक्तमायतं ततःसंकल्पयेद्देवंराममेवस्मरन्मुने अस्यांरामनवम्यांच
रामाराधनतत्परः उपोष्याष्टसुयामेषुपूजयित्वायथाविधि इमांस्वर्णमयींरामप्रतिमांचप्रयत्नतः श्रीरा
मप्रीतयेदास्येरामभक्तायधीमते प्रीतोरामोहरत्वाशुपापानिसुबहूनिमे अनेकजन्मसंसिद्धान्यभ्यस्ता

निमहांतिन्च ततःस्वर्णमयींरामप्रतिमांपलमात्रतः निर्मितांद्विभुजांदिव्यांवामांकस्थितजानकीं बिभ्र
तींदक्षिणकरेज्ञानमुद्रांमहामुने वामेनाधःकरेणाराद्देवीमालिंग्यसंस्थितां सिंहासनेराजतेत्रपलद्वयवि
निर्मिते तथा अशक्तोयोमहाभागस्तुवित्तानुसारतः पलेनार्धतदर्धार्धतदर्धार्धेनवामुने सौवर्णंराजतंवा
पिकारयेद्रघुनंदनं पार्श्वेभरतशत्रुघ्नौधृतछत्रकरावुभौ चापद्वयसमायुक्तंलक्ष्मणंचापिकारयेत् दक्षि
णांगेदशरथंपुत्रावेक्षणतत्परं मातुरंकगतंराममिंद्रनीलसमप्रभं पंचामृतस्नानपूर्वंसंपूज्यविधिवत्ततः
कौशल्यामंत्रस्तु रामस्यजननीत्वासिरामरूपमिदंजगत् अतस्त्वांपूजयिष्यामिलोकमातर्नमोस्तुते न
मोदशरथायेतिपूजयेत्सितरंततः अत्रदशावरणपंचावरणादिपूजाऽन्यत्रज्ञेया अशोककुसुमैर्युक्तमर्घ्यं
दद्याद्विचक्षणः दशाननवधार्थायधर्मसंस्थापनायच राक्षसानांविनाशायदैत्यानांनिधनायच परित्रा
णायसाधूनांजातोरामःस्वयंहरिः गृहाणार्घ्यंमयादत्तंभ्रातृभिःसहितोनघ पुष्पांजलिंपुनर्दत्वायामेयामे
प्रपूजयेत् दिवैवंविधिवत्कृत्वारात्रौजागरणंततः ततःप्रातःसमुत्थायस्नानसंध्यादिकाःक्रियाः समाप्य
विधिवद्रामंपूजयेद्विधिवन्मुने ततोहोमंप्रकुर्वीतमूलमंत्रेणमंत्रवित् पूर्वोक्तपद्मकुंडेवास्थंडिलेवासमा
हितः लौकिकाग्नौविधानेनशतमष्टोत्तरंततः आज्येनपायसेनैवस्मरन्राममनन्यधीः ततोभक्त्यासुसंतो
ष्यआचार्यंपूजयेन्मुने ततोरामंस्मरन्दद्यादेवंमंत्रमुदीरयेत् इमांस्वर्णमयींरामप्रतिमांसमलंकृतां चित्र
वस्त्रयुगच्छन्नांरामोहंराघवायते श्रीरामप्रीतयेदास्येतुष्टोभवतुराघवः इतिदत्वाविधानेनदद्याद्दक्षिणां-

सुखं ब्रह्महत्यादिपापेभ्योमुच्यतेनात्रसंशयइति इयंमलमासेनकार्या अजमध्यगसंस्थान्नोपवासःकृतो
दिति नकुर्यान्मलमासेतुमहादानव्रतानिचेतिचमाधवीयेसंग्रहवचनात् ननुरामनवमीव्रतस्यनित्यत्वादेका
दशीवन्मलमासेपिकर्तव्यतास्यादितिचेत् अत्रब्रूमः नैकादश्युपवासस्यव्रतत्वेनप्राप्तिः किंतु एकाद
श्यांनभुंजीतपक्षयोरुभयोरपीत्यादिनिषेधस्यमलमासेपिपालनीयत्वात्कृष्णैकादश्यांपुत्रवद्गृहिणइवार्था
त्प्राप्तःप्रसज्यते नत्विहतथेतिव्रतत्वेनप्राप्तिर्वाच्या साचनिषिद्धेत्यप्रसंगः स्पष्टमासविशेषाख्याविहितंवर्ज
येन्मलइतिनिषेधाच्च एवंजन्माष्टम्यादावपिबोद्धव्यम् इतिरामनवमी चैत्रशुक्लैकादश्यांदोलोत्सवउक्तोब्रा
ह्मे चैत्रमासस्यशुक्लायामेकादश्यांतुवैष्णवैः आंदोलनीयोदेवेशःसलक्ष्मीकोमहोत्सवैरिति चैत्रशुक्लद्वाद
श्यांदमनोत्सवः द्वादश्यांचैत्रमासस्यशुक्लायांदमनोत्सवः बौधायनादिभिःप्रोक्तःकर्तव्यःप्रतिवत्सरमितिरा
मार्चनचंद्रिकोक्तेः ऊर्जेव्रतंमधौदोलाश्रावणेतंतुपूजनं चैत्रेचदमनारोपमकुर्वाणोव्रजत्यधइतितत्रैवपाद्मवच
नाच्च शिवभक्तादिभिस्तुचतुर्दश्यादौकार्यं तत्रस्यात्स्वीयतिथिषुवह्न्यादेर्दमनार्पणमितितत्रैवोक्तेः ज्यो
तिःप्रकाशेपि स्वस्वदेवप्रतिष्ठायामत्रसंग्रहणेतथा पवित्रदमनारोपेग्राह्यास्तत्तत्तिथिर्बुधैः तिथयस्तु च
न्हिर्विरिंचोगिरिजागणेशःफणीविशाखोदिनकृन्महेशः दुर्गांतकोविश्वहरिःस्मरश्चशर्वःशशीचेतिति
पूज्याइत्युक्तः अथागमोक्तदीक्षावतोदमनारोपणविधिः रामार्चनचंद्रिकायां तत्रैकादश्यां क्रियालोपवि
घातार्थंयत्त्वयाविहितंप्रभो नमेविघ्नोभवेत्तत्रकुरुनाथदयांमयि सर्वथासर्वदाविष्णोममत्वंपरमागतिः

उपवासेन त्वांदेवतोषयामिजगत्पते कामक्रोधादयोप्येतेनमेस्युर्व्रतघातकाः अद्यप्रभृतिदेवेशयावद्वैशेषिकंदिनं-
तावद्रक्षात्वयाकार्यासर्वस्यास्यजगत्पते इतिदेवंसंप्रार्थ्यदमनमादायपंचगव्येनप्रोक्ष्यवारिणाप्रक्षाल्याशोकमू-
लेदेवाग्रेवा अशोकायनमस्तुभ्यंकामस्त्रीशोकनाशन शोकार्तिहरमेनित्यमानंदंजनयस्वमे इत्यशोकमू-
श्रुत्यादिकालपर्यंतःकालरूपोमहाबलः फलंतेचैववयःसर्वेतस्मैकालात्मनेनमइतिकालं वसंतायनमस्तुभ्यं
वृक्षगुल्मलताश्रय सहस्रमुखसंवासकामरूपनमोस्तुतइतिवसंतं कामभस्मसमुद्भूतरतिबाष्पपरिप्लुत ऋ
षिगंधर्वदेवादिविमोहकनमोस्तुतइतिदमनंचसंपूज्य नमोस्तुपंचबाणायजगदाल्हादकारिणे मन्मथायज
गन्नेत्रेरतिप्रीतिप्रियायतेइतिदमनमुपस्थाप्य ॐकामायनमइतिसंपूज्य निशायांदेवताग्रेपंचवर्णैःचंदनेन-
वाअष्टदलंकृत्वा बहिश्चतुरस्रंतद्बहिर्वर्तुलंत्रयंतद्बहिर्दत्तंचतुरस्रंचकृत्वातत्रकुंभंसंस्थाप्योपरिदमनंपूजयित्वा
पूजार्थंदेवदेवस्यविष्णोर्लक्ष्मीपतेःप्रभो मदनत्वमिहागच्छसान्निध्यंकुरुतेनमः ॐक्लींकामदेवायनमः ॐह्रीं
रत्यैनमइत्यावाह्यदिक्षुपूर्वादितःस्मरशरीरायनमः अनंगाय० मन्मथाय० रामाय० क्लींवसंतसखाय० स्मरा
य० इक्षुचापाय० पुष्पास्त्रायनमइतिपूजयित्वा ॐतत्पुरुषायविद्महेकामदेवायधीमहि तन्नोनंगःप्रचोद-
यात् इत्यष्टोत्तरशतंसंमंत्र्यपूजयित्वा ह्रींनमइतिपुष्पांजलिंदत्वा नमोस्तुपुष्पबाणायजगदाल्हादकारिणे म
न्मथायजगन्नेत्रेरतिप्रीतिप्रियायतेइतिनत्वा आमंत्रितोसिदेवेशपुराणपुरुषोत्तम प्रातस्त्वांपूजयिष्यामिसा
न्निध्यंकुरुकेशव क्षीरोदधिमहानागशय्यावस्थितविग्रह प्रातस्त्वांपूजयिष्यामिसन्निधोभवतेनमः निवेदयाम्यहं

तुभ्यंप्रातर्दमनकंशुभम् सर्वदासर्वथाविष्णोनमस्तेस्तुप्रसीदमे इतिदेवंसंप्रार्थ्यपुष्पांजलिंदत्वा अस्त्रेणांचक्रमें
त्रेणवारक्षांकुर्यात् ततःप्रातर्नित्यपूजांकृत्वापुनर्देवंसंपूज्यगंधदूर्वाक्षतयुक्तंदमनमादायमूलमंत्रंपठित्वा देव
देवजगन्नाथवांछितार्थप्रदायक हृदिस्थान्पूरयेःकामान्ममकामेश्वरीप्रिय इदंदमनकंदेवगृहाणमदनु
गृहात् इमांसांवत्सरींपूजांभगवन्परिपूरय इतिमंत्रांतेपुनर्मूलमंत्रेणदेवेसमर्पयेत् ततोऽगदेवताभ्यःस्वस्व
मंत्रेणदत्वाप्रार्थयेत् मणिविद्रुममालाभिर्मंदारकुसुमादिभिः इयंसांवत्सरीपूजातवास्तुगरुडध्वज वनमा
लांयथाविष्णोःकौस्तुभंसततंहृदि तद्वद्दामनकीमालापूजांचहृदयेवह जानताजानतावापिनकृतंयत्तवार्चनम्
तत्सर्वंपूर्णतांयातुत्वत्प्रसादाद्रमापते जितंतेपुंडरीकाक्षनमस्तेविश्वभावन नमस्तेस्तुहृषीकेशमहापुरुषपू
र्वज मंत्रहीनमितिचसंप्रार्थ्यपंचोपचारैःपुनःसंपूज्यनीराज्यपारयेदिति दीक्षारहितानांतुनाम्नैवसमर्पणं अ
त्रचद्वादशीमतंनीकृत्यपारणाहोप्राप्त्यं पारणाहेनलभ्येतद्वादशीघटिकापिचेत् तदात्रयोदशीग्राह्यापवित्रदम
नार्पणइतितत्रैवोक्तेः गौणोपिकालउक्तस्तत्रैव हरौनदमनारोपःस्यान्मधौविघ्नतोयदि वैशाखेश्रावणेवापि
नत्तिथौस्यात्तदर्पणम् श्रावणावधिशुक्लास्तेकर्तव्यमितिनारदः इतिपाठांतरम् इदंचमलमासेनकार्यं
उपाकर्मोत्सर्जनंचपवित्रदमनार्पणमितिकालादर्शेमलमासवर्ज्येषुपरिगणनात् उपाकर्मचहव्यंचक
र्वोत्सवंतथा उत्तरेनियतंकुर्यात्पूर्वेतन्निष्फलंभवेदितिमाधवीयेप्रजापतिवचनाच्च शुक्रास्तादौतुकार्यमे
व पूर्वोक्तवचनात् उपाकर्मोत्सर्जनंचपवित्रदमनार्पणं ईशानस्यबलिंविष्णोःशयनंपरिवर्तनम् कुर्या

स्थुकस्य चतुरो मौढ्येपीति विनिश्चय इति ज्योतिर्निबंधे वृद्धगार्ग्यवचनाच्च इति दमनारोपः चैत्रशुक्लत्रयोदश्या-
मनंगव्रतं तत्र सा पूर्वा ग्राह्या त्रयोदशी तिथिः पूर्वः सित इति दीपिकोक्तेः चैत्रशुक्लचतुर्दशी पूर्वा ग्राह्या मधोः श्रा
वणमासस्य शुक्ला या तु चतुर्दशी सा रात्रिव्यापिनी ग्राह्या नान्या शुक्ला कदाचनेति हेमाद्रौ बौधायनोक्तेः परा पूर्वा-
ह्णगामिनीति वा पाठः अत्र केचिद्यथाश्रुतमेवार्थं वर्णयंति निशि भ्रमंति भूतानि शक्तयः शूलभृद्यतः अत-
स्तत्र चतुर्दश्यां सत्यां तत्पूजनं भवेदिति ब्रह्मवैवर्तात् हेमाद्रिमाधवादिलिखनमप्येवं संप्रदायविदस्त्वाहुः च
तुर्दशी तु कर्तव्या त्रयोदश्या युता विभो इति स्कांदमुत्सर्गः तदपवादश्च तृतीयैकादशी षष्ठी शुक्लपक्षे चतु
र्दशी पूर्वविद्धा न कर्तव्या कर्तव्या परसंयुतेति नारदीयवचनं तदपवादश्च मधोः श्रावणमासस्येति तत्राप-
वादाभावे पुनरुत्सर्गस्य स्थितिरिति न्यायेन पूर्वविद्धैव ग्राह्येति सिध्यति ब्रह्मवैवर्तं तु सामान्यरूपमन्यत्र साव-
काशमिति तेन पूर्वदिने मुहूर्तत्रयवेधे पूर्वा अन्यथोत्तरेति चैत्रपूर्णिमा सामान्यनिर्णयात्सैव अत्र विशेषो निर्ण
यामृते विष्णुस्मृतौ चैत्री चित्रायुता चेत्स्यात्तस्यां चित्रवस्त्रप्रदानेन सौभाग्यमाप्नोति तथा ब्राह्मे मंदे वार्के गु-
रौ वापि वारेष्वेतेषु चैत्रिका तत्राश्वमेधजं पुण्यं स्नानश्राद्धादिभिर्लभेदिति अत्र सर्वदेवानां दमनपूजोक्ता त-
त्रैव वायवीये संवत्सरकृतार्चायाः साफल्याय अखिलान् सुरान् दमनेनार्चयेच्चैत्र्यां विशेषेण सदाशिवमिति अ
त्र स्वीयतिथ्या समुच्चय इति केचित् स्वीयतिथ्यामकरणे त्र दमनपूजनमित्यन्ये दाक्षिणात्यादितरविषयत्वेन व्यव
स्थेत्यपरे इयं मन्वादिरपि सा तु पूर्वमुक्ता चैत्रकृष्णत्रयोदश्यां महावारुणी संज्ञो योगो गौडेषु प्रसिद्धः तदुक्तं

वानस्पतिकृतोभूलपाणौन्वस्कांदे वारुणेनसमायुक्तामधौकृष्णात्रयोदशी गंगायांयदिलभ्येतसूर्यग्रहशतैःसमा
शनिवारसमायुक्तासामहावारुणीस्मृता गंगायांयदिलभ्येतकोटिसूर्यग्रहैःसमा शुभयोगसमायुक्ताशनौशतभि
षायदि महामहेतिविख्यातात्रिकोटिकुलमुध्धरेत् तत्रैवज्योतिषे चैत्रासितेवारुणऋक्षयुक्तात्रयोदशीसूर्यस्त
नस्यवारे योगेशुभेसामहतीमहत्यागंगाजलेर्कग्रहकोटितुल्येति त्रिस्थलीसेतौब्रह्मांडपुराणे वारुणेनसमायु
क्तामधौकृष्णात्रयोदशी गंगायांयदिलभ्येतशतसूर्यग्रहैःसमेति कल्पतरौब्राह्मे मधौकृष्णात्रयोदश्यांशनौशत-
भिषायुता वारुणीतिसमाख्याताशुभेतुमहतीस्मृता चैत्रकृष्णचतुर्दश्यांविशेषःपृथ्वीचंद्रोदयेपुलस्त्यः चै
त्रकृष्णचतुर्दश्यांयःस्नायाच्छिवसन्निधौ नप्रेतत्वमवाप्नोतिगंगायांतुविशेषतइति अत्रपूर्वोग्राह्या कृष्णपक्ष
स्थलात् गौडैस्त्वेतदेवशुक्लचतुर्दश्यामित्येवंदेवलीयत्वेनपठितं इतिश्रीकमलाकरभट्टकृतेकालनिर्णयसिं
धौचैत्रमासः मेषसंक्रमेप्रागपरादशदशघटिकाःपुण्यकालः रात्रौतुप्रागुक्तं अत्रधर्मघटादिदानमुक्तंपृथ्वी
चंद्रोदयेपाद्मे तीर्थेचानुदिनंस्नानंतिलैश्चपितृतर्पणं दानंधर्मघटादीनांमधुसूदनपूजनं माधवेमासिकुर्वीतम
धुसूदनतुष्टिदं अथवैशाखस्नानं तत्रपृथ्वीचंद्रोदयेविष्णुस्मृतिपाद्मयोः तुलामकरमेषेषुप्रातःस्नानंविधीयते
हविष्यंब्रह्मचर्यंचमहापातकनाशनमितिसोरणास्सउक्तः अन्यत्पक्षद्वयमुक्तंतत्रैवपाद्मे मधुमासस्यशुक्लाया
दश्यामुपोषितः पंचदश्यांचयोवीरमेषसंक्रमणेतुवा वैशाखस्नाननियमंब्राह्मणानामनुज्ञया मधुसूदनमभ्यर्च्य
कुर्यात्संकल्पपूर्वकं तत्रमंत्रः वैशाखंसकलंमासंमेषसंक्रमणेरवेः प्रातःसनियमःस्नास्येप्रीयतांमधुसूदनः मधु

हंतुःप्रसादेनब्राह्मणानामनुग्रहात् निर्विघ्नमस्तुमेपुण्यंवैशाखस्नानमन्वहं माधवेमेषगेभानौमुरारेमधुसूदन प्रातः
स्नानेनमेनाथफलदोभवपापहन्निति तीर्थविशेषोपितत्रैवोक्तः मेषसंक्रमणेभानोर्माधवेमासियत्नतः महानद्यांन-
दीतीर्थेनदेसरसिनिर्झरे देवखातेथवास्नायाद्यथाप्राप्तेजलाशये दीर्घिकाकूपवापीषुनियतात्माहरिंस्मरन्निति
संकल्पेचतत्तत्तीर्थनामग्राह्यं अज्ञानेतुविष्णुतीर्थमितिवदेत् यदानज्ञायतेनामतस्यतीर्थस्यभोद्विजाः तत्रेदमु
च्चारणंकार्यंविष्णुतीर्थमिदंत्विति तीर्थस्यदेवताविष्णुःसर्वत्रापिनसंशयइतितत्रैवोक्तेः तथान्योपिविशेषस्त
त्रैवपाद्मे तुलसीकृष्णगौराख्यातयाभ्यर्च्यमधुद्विषं विशेषेणतुवैशाखेनरोनारायणोभवेत् माधवंसकलंमा
संतुलस्यायोर्चयेन्नरः त्रिसंध्यंमधुहंतारंनास्तितस्यपुनर्भवः तथा प्रातःस्नात्वाविधानेनमाधवेमाधवप्रियं
योश्वत्थमूलमासिंचेत्तोयेनबहुनासदा कुर्यात्प्रदक्षिणंतंतुसर्वदेवमयंततः पितृदेवमनुष्यांश्चतर्पयेत्सचराचरं
योश्वत्थमर्चयेदेवमुदकेनसमंततः कुलानामयुतंतेनतारितंस्यान्नसंशयः कंडूयपृष्ठतोगांतुस्नात्वापिप्पलतर्प
णं कृत्वागोविंदमभ्यर्च्य नदुर्गतिमवाप्नुयात् तथा एकभक्तमथोनक्तमयाचितमतंद्रितः माधवेमासियःकुर्या
ल्लभतेसर्वमीप्सितं वैशाखेविधिनास्नानंदेवनद्यादिकेबहिः हविष्यंब्रह्मचर्यंचभूशय्यानियमस्थितिः व्रतं
दानंदमोदेविमधुसूदनपूजनं अपिजन्मसहस्रोत्थंपापंदहतिदारुणं मदनरत्नेस्कांदे प्रपाकार्याचवैशाखेदे
वेदेयागलंतिका उपानद्व्यजनच्छत्रसूक्ष्मवासांसिचंदनं जलपात्राणिदेयानितथापुष्पगृहाणिच पानकानिच-
चित्राणिद्राक्षारंभाफलान्यपि तिथितत्वे ददातियोहिमेषादौसक्तूनंबुघटान्वितान् पितॄनुद्दिश्यविप्रेभ्यःसर्व

पापैःप्रमुच्यतइति तथा वैशाखेयोघटंपूर्णंसभोज्यंवैद्विजन्मने ददातिकृरराजेंद्रसयातिपरमांगतिं एवंसंपू
र्णस्नानाशक्तोप्यहंवास्नायात् तदुक्तंतत्रैवपाद्मे त्रयोदश्यांचतुर्दश्यांवैशाख्यांवादिनत्रयं अपिसम्यग्विधानेन
नारीवापुरुषोपिवा प्रातःस्नात:सनियमःसर्वपापैःप्रमुच्यते यदातुवैशाखोमलमासोभवतितदाकाम्यानांत
त्रसमाप्तिनिषेधात् मासद्वयंस्नानंतन्नियमाश्चकर्तव्याः मासोपवासचांद्रायणादितुमलमासएवसमापयेत् तदुक्तं
दीपिकायां नियतत्रिंशद्दिनत्वाछुभेमास्यारभ्यसमापयेन्मलिनेमासोपवासव्रतमिति अन्नदानविशेषउक्तोपरा
र्केवामनपुराणे गंधाश्चमाल्यानितथावैशाखेकृरभाणिच देयानिद्विजमुख्येभ्योमधुसूदनतुष्टये एवंस्नानेकृ
तेतस्योद्यापनंकार्यं तदुक्तंतत्रैव मासमेवंबहिःस्नात्वानद्यादौविमलेजले एकादश्यांचद्वादश्यांपौर्णमास्याम-
थापिवा उपोष्यनियतोभूत्वाकुर्यादुद्यापनंबुधः मंडपंकारयेदादौकलशंतत्रविन्यसेत् निष्केणवातदर्धेनतदर्धा
र्धेनवापुनः शक्त्यावाकारयेद्देवंसौवर्णलक्षणान्वितं लक्ष्मीयुक्तंजगन्नाथंपूजयेदासनेबुधः भूषणैश्चंदनैःपु
ष्पैर्दीपैर्नैवेद्यसंचयैः एवंसंपूज्यविधिवद्रात्रौजागरणंचरेत् श्वोभूतेकृतमैत्रोथग्रहवेद्यांग्रहान्यजेत् होमंकुर्या
त्प्रयत्नेनपायसेनविचक्षणः तिलाज्येनयवैर्वापिसर्वैर्वापिस्वशक्तितः अष्टोत्तरसहस्रंवाशतमष्टोत्तरंतुवा प्रत
द्विष्णुरनेनैवइदंविष्णुरनेनवा व्रतसंपूर्तिसिध्यर्थंधेनुमेकांपयस्विनीं पादुकोपानहौछत्रंगुरवेव्यजनंतथा
शय्यांसोपस्करांदद्याद्दीपिकादर्पणंतथा ब्राह्मणान्भोजयेत्त्रिंशत्तेभ्योदद्याच्चदक्षिणां कलशान्जलसंपूर्णांस्ते
भ्योदद्याद्यवांस्तथा एवंकृतेमाधवस्यचोद्यापनविधौशुभे फलमाप्नोतिसकलंविष्णुसायुज्यमाप्नुयात् एतावस्य

शक्तौतन्त्रैवोक्तं वैशाख्यांविधिनास्नात्वाभोजयेद्ब्राह्मणान्दश कृसरंसर्वपापेभ्योमुच्यतेनात्रसंशयइति वैशाख
शुक्लतृतीयाअक्षय्यतृतीयोच्यते सापूर्वाह्णव्यापिनीग्राह्या दिनद्वयेपितद्व्याप्तौपरैव तदुक्तंनिर्णयामृतेनारदीये
वैशाखेशुक्लपक्षेतुतृतीयारोहिणीयुता दुर्लभाबुधवारेणसोमेनापियुतातथा रोहिणीबुधयुक्तापिपूर्वविद्धाविव-
र्जिता भक्त्याकृताभिमाधातःपुण्यंहंतिपुराकृते गौरीविनायकोपेतारोहिणीबुधसंयुता विनापिरोहिणीयोगात्पु
ण्यकोटिप्रदासदेति इयंयुगादिरपि सार्चोक्तारत्नमालायां माघेपंचदशीकृष्णानभस्येचत्रयोदशी तृतीयामाघ
वेशुक्लानवम्यूर्जेयुगादयइति यत्तुगौडाः माघस्यपौर्णमास्यांतुघोरंकलियुगंस्मृतमितिब्राह्मोक्तेर्वैशाखमास
स्यचयातृतीयानवम्यसौ कार्त्तिकशुक्लपक्षे नभस्यमासस्यतमिस्रपक्षेत्रयोदशीपंचदशीचमाघे इतिविष्णु-
पुराणेचकारेणतमिस्रपक्षानुषंगेपिपूर्वानुरोधात्पौर्णमास्येवज्ञेया देशकृइत्यादिकंतुनिर्मूलमित्याहुः तन्न दर्शे
तुमाघमासस्यप्रवृत्तंद्वापरंयुगमितिभविष्यविरोधात् एतेनब्राह्मानुसारात्पूर्णिमायामेवयुगादिश्राद्धंवदन्शू
लपाणिःपरास्तः तेनकल्पभेदाद्युगभेदाद्वाव्यवस्थेतितत्त्वं एतेनकार्त्तिकेनवमीशुक्लामाघमासेचपूर्णिमेतिबृ-
हन्नारदीयंव्याख्यातं निर्मूलत्वोक्तिर्नारदीयाज्ञानकृता अत्रश्राद्धमुक्तंमात्स्ये कृतंश्राद्धंविधानेनमन्वादिषुयु
गादिषु हायनानिद्विसाहस्रंपितॄणांतृप्तिदंभवेदिति भारतेपि यामन्वाद्यायुगाद्याश्चतिथयस्तासुमानवः
स्नात्वाहुत्वाचदत्वाचजप्त्वानंतफलंलभेदिति श्राद्धेपिपूर्वाह्णव्यापिनीग्राह्या पूर्वाह्णेतुसदाकार्याःशुक्लामनुयु-
गादयः दैवेकर्मणिपित्र्येचकृष्णेचैवापराह्णिकाइतिपाद्मोक्तेः देशकृद्देतथाकृष्णेयुगादीकवयोविदुः शाक्तेपौ

दीपिकापि अथोमन्वादियुगादिकर्मनिर्णयः
वीण्हिकेयाद्ये कृष्णेचैवापराण्हिके इतिहेमाद्रौनारदीयवचनाच्च स्मृत्यर्थसारेपि युगादिमन्वादिश्राद्धेषुशुक्लपक्षेउदयव्या
पूर्वाण्हिकास्युःसिते विज्ञेयाअपराण्हिकाश्चबहुलेइति स्मृत्यर्थसारेपि युगादिमन्वादिश्राद्धेषुशुक्लपक्षेउदयव्या
पिनीतिथिर्ग्राह्या कृष्णपक्षेपराण्हव्यापिनीति दिवोदासीयेगोभिलः वैशाखस्यतृतीयायंयःपूर्वविद्धांकरोतिवै
हव्यंदेवानगृण्हंतिकव्यंचपितरस्तथेति गोविंदार्णवेप्येवम् तेनेयंपूर्वाण्हव्यापिनी दिनद्वयेतत्त्वेपरैवेतिधर्मतत्व
विदोहेमाद्यादयः अनंतभट्टस्तु सर्वेधृतिर्व्यतीपातोयुगमन्वादयस्तथा सन्मुखाउपवासेस्युर्दानादावंतिमाः
स्मृताइत्याह दानादावितिश्राद्धसंग्रहः उपवासस्त्वग्रेवक्ष्यते हेमाद्रावप्येवं माधवस्तुव्यतीपातःश्राद्धेपराण्हव्या
पीग्राह्यइत्याह स्मृत्यर्थसारेतुकुतपकालयोगीत्युक्तं यत्तुमार्कंडेयः शुक्लपक्षस्यपूर्वाण्हेश्राद्धंकुर्याद्विचक्षणः कृ
ष्णपक्षापराण्हेहिरोहिणंतुनलंघयेत् रौहिणोनवमोमुहूर्तः अत्रशुक्लपक्षयुगादिश्राद्धंपूर्वाण्हेकार्यमितिशूल ला
पाणिः निर्णयामृतादयस्तुकालादर्शेमाश्राद्धमापराण्हिकमुक्त्वाएषमन्वंतरादीनांयुगादीनांविनि
तद्देशुक्लइत्यादिवचनंविष्णुपूजनविषयं श्राद्धेत्वापराण्हिक्येवेतिव्यवस्थांजगदुः सेयंपूर्वोक्तानेकव
पूर्वाण्हेदैविकंकुर्यादित्यादिवचनादेवसिद्धेवचनवैयर्थ्याच्चस्वाछंदविलसितमात्रमित्युपेक्षणीया किंच काला
दर्शोक्तिर्न्यायमूलावचोमूलावा नाद्यः युगादिश्राद्धस्यामाश्राद्धविकृतित्वेनन्यायतोपराण्हमासावपिवचनेनत
स्यबाधात् नान्त्यः अतिदेशादेवापराण्हप्राप्तेर्वचनवैयर्थ्यात् अप्राप्तेशास्त्रमर्थवदितिन्यायात् तेनयदिकाला
दर्शोक्तेः कथंचित्छ्रद्धाजाड्येनसमाधित्सातर्हिन्यायप्राप्तकृष्णपक्षयुगादिविषयत्वेनसाव्यवस्थापनीयेतिदिक्

पूर्वाण्हस्तत्रद्वेधाभक्तदिनपूर्वार्धः द्वेधाभक्तदिनांशकोत्रगदितः प्राण्हापराण्हाविति दीपिकोक्तेः माधवादयोप्येवं
अत्रविशेषोहेमाद्रौभविष्ये वैशाखेशुक्लपक्षेतुतृतीयायांतथैवच गंगातोयेनरःस्नात्वामुच्यतेसर्वकिल्बिषैः त
स्यांकार्योयवैर्होमोयवैर्विष्णुंसमर्चयेत् यवान्दद्याद्द्विजातिभ्यःप्रयतःप्राशयेद्यवानिति अत्रदानविशेषस्तत्रैव
भविष्ये इमांप्रक्रम्य उदकुंभान्सकनकान्सान्नान् सर्वरसैःसह यवगोधूमचणकान्सक्तुदध्योदनंतथा ग्रै
ष्मिकंसर्वमेवात्रसस्यंदानेप्रशस्यतइति देवीपुराणेपि तृतीयायांतुवैशाखेरोहिण्यृक्षेप्रपूज्यतु उदकुंभप्रदाने
नशिवलोकेमहीयते मंत्रस्तु एषधर्मघटोदत्तोब्रह्मविष्णुशिवात्मकः अस्यप्रदानात्तृप्यंतुपितरोपिपितामहाः गं
धोदकतिलैर्मिश्रंसान्नंकुंभंफलान्वितं पितृभ्यःसंप्रदास्यामिअक्षय्यमुपतिष्ठत्विति अत्रचपिंडरहितंश्राद्धंकुर्यात् अय
नद्वितयेश्राद्धंविषुवद्वितयेतथा युगादिषुचसर्वासुपिंडनिर्वपणादृते इतिहेमाद्रौपुलस्त्यवचनात् अत्ररात्रिभोज
नेनप्रायश्चित्तमुक्तंविधाने रात्रौभुंक्तेवत्सरेतुमन्वादिषुयुगादिषु अभिस्त्वदृष्टिमंत्रंचजपेद्दशनपातकइति अप-
रार्केयमः कृतोपवासाःसलिलंयेयुगादिदिनेषुच दास्यंत्यन्नादिसहितंतेषांलोकामहोदयाइति वैशाखेमलमा-
सेसतितत्रैवयुगादिःकार्या तथाचहेमाद्रौऋष्यशृंगः दशाहपासकनोत्कर्षेश्चतुर्थेपियुगादिषु उपाकर्मणिचोत्स
र्गेह्येतदिष्टंवृषादितइति एतद्दशाहरादिकंवृषादिसंक्रमेइष्टं कन्याचंद्रेवृषेरवावित्यादिनासौरमासोक्तेरित्यर्थः
कालादर्शेपि अब्दोदकुंभमन्वादिमहालययुगादिष्विति मलमासकर्तव्येषुपरिगणनाच्च महालयशब्देनम
घात्रयोदश्युच्यतइतिमाधवः स्मृतिचंद्रिकायांतुमासद्वयेकर्तव्यमित्युक्तं योगादिकंमासिकंचश्राद्धंचापरपक्षि

सिद्धयोगस्यसंयोगेवणिजेक
योगविशेषेणातिप्रशस्ता तदुक्तंतत्रैव स्वातीनक्षत्रयोगेनशनिवारेच्चमद्भुतम् सर्वेषामेववर्णाना
रणेनथा पुंसांसौभाग्ययोगेनलभनेदैवयोगतः एभिर्योगैर्विनापिस्यात्मद्दिनंपापनाशनं संतोषकारकः
मधिकारोस्तिमद्भने मद्भक्तैस्तुविशेषेणकर्त्तव्यंमत्परायणैः तथा सिंहःस्वर्णमयोदेयोममसंतोषकारकः
तथा विज्ञायमद्दिनंयस्तुलंघयेत्सापकृन्नरः सयातिनरकंघोरंयावच्चंद्रदिवाकरौ इदंत्वसंयोगएथक्कृन्यायेन
नित्यंकाम्यंच अथात्रविशेषः मध्यान्हेमृज्जोमयतिलामलकस्नानंकृत्वा नृसिंहदेवदेवेशतवजन्मदिनेशुभे
भे उपवासंकरिष्यामिसर्वभोगविवर्जितइति मंत्रेणसंकल्पंकृत्वाआचार्यंवृत्वासायंकाले हैमीन्तुतत्रमन्मूर्ति
स्याप्यालक्ष्म्यास्तथैवच पलेनवातदर्धेनतदर्धार्धेनवापुनः यथाशक्तितथाकुर्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितइतिउ
क्तं नृसिंहमूर्तिंशक्त्याकृतंस्वर्णसिंहंचकलशोपरिसंपूज्यरात्रौजागरणंकृत्वाप्रातःपुनःसंपूज्य नृसिंहाच्यु
तदेवेशलक्ष्मीकांतजगत्पते अनेनार्चाप्रदानेनसफलाःस्युर्मनोरथाः इत्याचार्यायदत्वा मद्वंशेयेनरा
जातायेजनिष्यंतिचापरे तांस्त्वमुद्धरदेवेशदुस्तराद्भवसागरात् पातकार्णवमग्नस्यव्याधिदुःखांबुवारिभिः
तीव्रैश्चपरिभूतस्यमहादुःखगतस्यमे करावलंबनंदेहिशेषशायिन्जगत्पते श्रीनृसिंहरमाकांतभक्तानांभ
यनाशन क्षीरांबुधिनिवासिंस्त्वंचक्रपाणेजनार्दन व्रतेनानेनदेवेशभुक्तिमुक्तिप्रदोभवेतिप्रार्थयेदितिसंक्षे
पः वैशाखपौर्णमास्यांविशेषोपरार्केजाबालिः घृतान्नसुदकुंभंचवैशाख्यांचविशेषतः निर्दिश्यधर्मराजा
यगोदानफलमाप्नुयात् स्वर्णतिलयुक्तैस्तुब्राह्मणान्सप्तपंचवा तर्पयेदुदपात्रैस्तुब्रह्महत्यांव्यपोहतीति

उदकुंभदानमंत्रस्तक्षय्यतृतीयाप्रकरणेउक्तः भविष्येपि वैशाखीकार्त्तिकीमाघीतिथयोतीवपूजिताः स्नानदा
नविहीनास्तानन्नेयाःपांडुनंदन अत्रकृष्णाजिनदानंकार्यं तथाचविष्णुः कृष्णाजिनेतिलान्कृत्वाहिरण्यं
मधुसर्पिषी ददातियस्तुविप्रायसर्वंतरतिदुष्कृतमिति इतिश्रीकमलाकरभट्टकृतेकालनिर्णयसिंधौवैशाख-
मासःसमाप्तः वृषसंक्रांतौपूर्वाःषोडशघटिकाःपुण्यकालः रात्रौसंक्रमेसतिप्रागेवोक्तं ज्येष्ठशुक्लतृतीयायां
रंभाव्रतमुक्तंमाधवीयेभविष्ये भद्रेकुरुष्वयत्नेनरंभाख्यंव्रतमुत्तमं ज्येष्ठशुक्लतृतीयायांस्नातानियतमत्सरेति
सापूर्वविद्धाग्राह्या बृहत्तपातथारंभासावित्रीवटपैतृकी कृष्णाष्टमीचभूताचकर्तव्यासंमुखीतिथिरितिस्कां
दोक्तेः ज्येष्ठशुक्लदशमीदशहरा तदुक्तंहेमाद्रौब्राह्मे ज्येष्ठेमासिसितेपक्षेदशमीहस्तसंयुता हरतेदशपापा
नितस्माद्दशहरास्मृतेति वाराहेपि दशमीशुक्लपक्षेतुज्येष्ठेमासिकुजेहनि अवतीर्णायतःस्वर्गाद्धस्तर्क्षेच
सरिद्वरा हरतेदशपापानितस्माद्दशहरास्मृतेति स्कांदेतुदशयोगाउक्ताः तथा ज्येष्ठेमासिसितेपक्षेद
शम्यांबुधहस्तयोः व्यतीपातेगरानंदेकन्याचंद्रेवृषेरवौ दशयोगेनरःस्नात्वासर्वपापैःप्रमुच्यतइति अत्र
बुधसोमयोः कल्पभेदेनव्यवस्था इयंचयत्रैवयोगबाहुल्यंसैवग्राह्या योगाधिक्येफलाधिक्यात् ज्येष्ठम
लमासेसतितत्रैवदशहराकार्या नतुशुद्धे दशहरासुनोत्कर्षश्चतुर्ष्वपियुगादिष्वितिहेमाद्रौऋष्यशृंगोक्तेः
तथास्कांदे यांकांचित्सरितंप्राप्यदद्याद्दर्भतिलोदकं मुच्यतेदशभिःपापैःसमहापातकोपमैः अत्रविशेषः
काशीखंडे ज्येष्ठेमासिसितेपक्षेप्राप्यप्रतिपदंतिथिं दशाश्वमेधकेस्नात्वामुच्यतेसर्वपातकैः एवंसर्वासु-

तिथिपुक्रमस्नायीनरोत्तमः आशक्तुपक्षदशमींप्रतिजन्याधमुत्सृजेत् तथा लिंगंदशाश्वमेधेशंदृष्ट्वादशहरा
तिथौ दशजन्मार्जितैःपापैस्त्यज्यतेनात्रसंशयः तथाचभविष्योत्तरकाशीखंडयोः निशायांजागरंकृत्वासमु
पोष्यचभक्तितः पुष्पैर्गंधैश्चनैवेद्यैःफलैश्चदशसंख्यया तथादीपैश्चतांबूलैःपूजयेच्छ्रद्धयान्वितः स्नात्वाभ
क्त्यातुजान्हव्यांदशकृत्वोविधानतः दशप्रसृतिकृष्णांश्चतिलान् सर्पिश्चवैजले सक्तुपिंडान्गुडपिंडान्दद्या-
च्चदशसंख्यया ततोगंगातटेरम्येहेम्नारूप्येणवातथा गंगायाःप्रतिमांकृत्वावक्ष्यमाणस्वरूपिणीं संस्थाप्यपू
जयेद्देवींतदलाभेमृदापिच अथतत्राप्यशक्तश्चेत्लिखेत्सिष्टेनवैभुवि वक्ष्यमाणेनमंत्रेणकुर्यात्पूजांविशेषतः
नारायणंमहेशंचब्रह्माणंभास्करंतथा भगीरथंचनृपतिंहिमवंतंनगेश्वरं गंधपुष्पादिभिःसम्यग्यथाशक्ति
प्रपूजयेत् दशप्रस्थांस्तिलान्दद्याद्दशविप्रेभ्यएवच दशप्रस्थान्यवान्दद्याद्दशसंख्यागवीस्तथा प्रस्थः
षोडशपलानि पलंतुमुष्टिमात्रंपलंस्मृतमितिमहार्णवेउक्तं मत्स्यकच्छपमंडूकमकरादिजलेचरान् हंसका
रंडवबकंचक्रटिट्टिभसारसान् कारयित्वायथाशक्तिस्वर्णेनरजतेनवा तदलाभेपिष्टमयानभ्यर्च्यकुंकुमा
दिभिः गंगायांप्रक्षिपेदाज्यदीपांश्चैवप्रवाहयेत् पुष्पाद्यैःपूजयेद्गंगांमंत्रेणानेनभक्तितः ॐनमःशिवायै
नारायण्यैदशहरायैगंगायैनमोनमः इतिमंत्रंतुयोमर्त्योदिनेतस्मिन्दिवानिशं जपेत्तुसहस्राणिदशधर्म
फलंलभेत् काशीखंडेत्वन्योमंत्रउक्तः नमःशिवायैप्रथमंनारायण्यैपदंततः दशहरायैपदमितिगंगायै
मंत्रएषवै स्वाहांतःप्रणवादिश्चभवेद्विंशाक्षरोमनुः पूजादानंजपोहोमोतेनैवमनुनास्मृतमिति अत्रगंगा

त्रपाठमपिदशवारंकुर्यात् तदुक्तंभविष्ये तस्यांदशम्यामेतच्चस्तोत्रंगंगाजलेस्थितःयःपठेद्दशकृत्वस्तुदरिद्रोवापि
चाक्षमः सोपितत्फलमाप्नोतिगंगांसंपूज्ययत्नतइति स्तोत्रंचप्रतिपदादिदशमीपर्यंतंदिनवृद्धिसंख्ययापाठ-
नीयमितिशिष्टाः अत्रचसर्वोपिविस्तरःस्तोत्रादिश्चभट्टकृतत्रिस्थलीसेतोरवधेयः विस्तरभीतेस्तन्नलिख्य
ते एवंकुर्वतःफलमुक्तंकाशीखंडे एवंकृत्वाविधानेनवित्तशाठ्यविवर्जितः उपवासीवक्ष्यमाणैर्दशपापैः
प्रमुच्यते सर्वान्कामानवाप्नोतिप्रेत्यब्रह्मणिलीयतइतिच. अस्यांसेतुबंधरामेश्वरस्यप्रतिष्ठादिनत्वाद्विशे
षेणपूजाकार्या तदुक्तंस्कांदेसेतुमाहात्म्ये ज्येष्ठमासेसितेपक्षेदशम्यांबुधहस्तयोः गरानंदेव्यतीपातेकन्या
चंद्रेवृषेरवौ दशयोगेसेतुमध्येलिंगरूपधरंहरं रामोवैस्थापयामासशिवलिंगमनुत्तममिति इतिदशहरा
ज्येष्ठशुक्लैकादशीनिर्जला तत्रनिर्जलमुपोष्यविप्रेभ्योजलकुंभान्दद्यादितिनिर्णयामृतेउक्तं मदनरत्नेस्कां
दे ज्येष्ठेमासिनृपश्रेष्ठयाशुक्लैकादशीशुभा निर्जलंसमुपोष्यात्रजलकुंभान्सशर्करान् प्रदायविप्रमुख्ये
भ्योमोदतेविष्णुसन्निधौ ज्येष्ठपौर्णमास्यांसावित्रीव्रतं तदुक्तंस्कांदभविष्ययोः ज्येष्ठमासिसितेपक्षेद्वाद-
श्यांरजनीमुखे इत्युपक्रम्य व्रतंत्रिरात्रमुद्दिश्यदिवारात्रिंस्थिराभवेदिति अंतेप्युपसंहृतं ज्येष्ठमासिसि
तेपक्षेपूर्णिमायांतथाव्रतं चीर्णपुरामहाभक्त्याकथितंतेमयानृपेति दाक्षिणात्यास्त्वेतदेवाद्रियंते एतच्चामाव
स्यायामप्युक्तंनिर्णयामृतेभविष्ये. अमायांचतथाज्येष्ठेवटमूलेमहासती त्रिरात्रोपोषितानारीविधिनानेनपू
जयेत् मदनरत्नेत्विदंवाक्यंपंचदश्यांतथाज्येष्ठइतिपठितात्पौर्णिमास्यामुक्तं तथा अशक्तौतुत्रयोद

यानक्तंकुर्याज्जितेंद्रिया अयाचितंचतुर्दश्याममायांसमुपोषणमिति तत्तुपाश्चात्याआद्रियंते हेमाद्रिसमयो
द्योतादिषुतुभाद्रपदपौर्णिमायामुक्तं तत्तुनेदानींप्रचरति गौडास्तु मेषेवावृषभेवापिसावित्रींतांविनिर्दिशेत् ज्ये
ष्ठकृष्णचतुर्दश्यांसावित्रीमर्चयंतियाः वटमूलेसोपवासानतावैधव्यमाप्नुयुरितिपराशरोक्तेश्चतुर्दश्यांप्रदोषे
व्रतं दिनद्वयेतद्व्याप्तौपरेवेत्याहुः तन्निर्मूलं अत्रपूर्णिमामावास्येपूर्वविद्धेग्राह्ये भूतविद्धानकर्तव्याअमावा
स्यान्वपूर्णिमा वर्जयित्वानरश्रेष्ठसावित्रीव्रतमुत्तममितिब्रह्मवैवर्तात् स्कांदेपि भूतविद्धासिनीवालीनतु
तत्रव्रतंचरेत् वर्जयित्वातुसावित्रीव्रतंतुशिखिवाहनइति मदनरत्नेब्रह्मवैवर्तेपि प्रतिपत्पंचमीभूतसा-
वित्रीवटपूर्णिमा नवमीदशमीचैवनोपोष्याःपरसंयुताइति यदात्वष्टादशघटिकाचतुर्दशीतदापराग्राह्या
पूर्वविद्धैवसावित्रीव्रतेपंचदशीतिथिः नाड्योष्टादशभूतस्यस्युश्चेत्तच्चपरेहनीतिमाधवः वस्तुतस्तु भूतो
ष्टादशनाडीभिर्दूषयत्युत्तरांतिथिमित्यस्यव्रतांतरेसावकाशत्वाद्विशेषतःप्रवृत्तपूर्वविद्धाविधायकवचनेनत
स्यबाधादष्टादशनाडीवेधेपिपूर्वैवेत्ययंपंथाःसाधुः अत्रपूर्णिमानुरोधेनैवयथात्रिरात्रसंपत्तिर्भवतित
थात्रयोदश्यादिग्राह्यं तस्याःप्रधानत्वात् अयंनिर्णयोमायामपिज्ञेयः पारणंतुपौर्णिमांतेकार्यं अत्रस्त्री
व्रतेषुविशेषाःपरिभाषायामुक्ताः अत्रविशेषोभविष्ये गृहीत्वावालुकांपात्रेप्रस्थमात्रंयुधिष्ठिर ततोवं
शमयेपात्रेवस्त्रयुग्मेनवेष्टिते सावित्रीप्रतिमांकुर्यात्सौवर्णींवापिमृन्मयीं सार्धंसत्यवतासाध्वींफ
पर्कैः रजन्याकंठमंत्रेश्चयक्षमैःकुंकुमकेसरैः पूजयेदितिशेषः रजनीहरिद्रा कंठसूत्रंसौभाग्यतंतुः सावि

आख्यानकंचापिवाचयीतद्विजोत्तमं रात्रौजागरणंकृत्वाप्रभातेविमलेततः तामपिब्राह्मणेदत्वाप्रणिपत्यक्षमापयेत् मंत्रस्तु सावित्रीयंमयादत्तासहिरण्यामहासती ब्रह्मणःप्रीणनार्थायब्राह्मणप्रतिगृह्यतां व्रतेनानेन राजेंद्रवैधव्यंनाप्नुयात्क्वचिदिति ज्येष्ठपौर्णमास्यांविशेषआदित्यपुराणे ज्येष्ठेमासितिलान्दद्यात्पौर्णमास्यांविशेषतः अश्वमेधस्ययत्पुण्यंतत्प्राप्नोतिनसंशयः विष्णुरपि ज्येष्ठीज्येष्ठायुताचेत्स्यात्तस्यांछत्रोपानत्प्रदानेननरोनराधिपत्यमाप्नोतीति हेमाद्रौज्योतिषे ऐंद्रेगुरुःशशीचैवप्राजापत्येरविस्तथा पूर्णिमा ज्येष्ठमासस्यमहाज्येष्ठीप्रकीर्तितेति इयंमन्वादिरपि सापौर्वाण्हिकीग्राह्या विशेषस्तुचैत्रेउक्तः तथापरार्कैवामनपुराणे उदकुंभांबुदानंचतालवृंतंसचंदनं त्रिविक्रमस्यप्रीत्यर्थंदातव्यंज्येष्ठमासिलिति इतिकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौज्येष्ठमासःसमाप्तः मिथुनसंक्रांतौपराःषोडशघटिकाःपुण्यकालः रात्रौतुप्रागेवोक्तं आषाढशुक्लद्वितीयायांरथोत्सवः तदुक्तंतिथितत्वेस्कांदे आषाढस्यसितेपक्षेद्वितीयापुष्यसंयुता तस्यांरथेसमारोप्यरामंवैभद्रयासह यात्रोत्सवंप्रवर्त्याथप्रीणयेतद्विजान्बहून् तथा ऋक्षाभावेतिथौकार्यायात्रासौममपुण्यदा आषाढशुक्लदशमीपौर्णमासीचमन्वादिः साचपूर्वाण्हव्यापिनीग्राह्येतिप्रागुक्तं आषाढशुक्लद्वादश्यामनुराधायोगरहितायांपारणंकुर्यात् तदुक्तंभविष्ये आभाकासितपक्षेषुमैत्रश्रवणरेवती संगमेनहिभोक्तव्यंद्वादशद्वादशीर्हरेत् अस्यार्थः आषाढभाद्रपदकार्तिकशुक्लद्वादशीष्वनुराधाश्रवणरेवतीयोगेपारणंनकुर्यादिति अत्रयद्यप्येतावदेवोक्तं तथाप्यनुराधाप्रथमपादएववर्ज्यः तदुक्तं-

विष्णुधर्मे मैत्राद्यपादेस्वपितीहविष्णुःपौष्णान्त्यपादेप्रतिबोधमेति श्रुतेश्चमध्येपरिवर्त्तमेति कसितप्रबो
धपरिवर्त्तनमेववर्ज्यमिति वस्तुतस्तुपूर्ववचनमिदंचनिर्मूलं अत्रैवविष्णुशयनोत्सवउक्तोहेमाद्रौ
एकादश्यांतुशुक्लायामाषाढेभगवान्हरिः भुजंगशयनेशेतेक्षीरार्णवजलेसदेति कल्पतरौयमः श्री
शेषपर्यंकेआषाढ्यांसंविशेद्धरिः निद्रांत्यजतिकार्त्तिक्यांतयोःसंपूजयेत्सदा ब्रह्महत्यादिकंपापंक्षिप्रमे
वव्यपोहति हिंसात्मकैस्तुकिंतस्ययज्ञैःकार्यंमहात्मनः प्रस्वापेचप्रबोधेचपूजितोयेनकेशवः टोडरानं
देपिस्कांदे आषाढशुक्लैकादश्यांकुर्यात्स्वप्नमहोत्सवं अयंद्वादश्यामप्युक्तः आभाकासितपक्षेषुमै-
त्रश्रवणरेवती आदिमध्यावसानेषुप्रस्वापावर्त्तनोत्सवाः निशिस्वापोदिवोत्थानंसंध्यायांपरिवर्त्तनं अन्य
त्रपादयोगेपिद्वादश्यामेवकारयेत् आभाकाद्येषुमासेषुमिथुनेमाधवस्यच द्वादश्यांशुक्लपक्षेचप्रस्वापावर्त्त
नोत्सवाइतिभविष्योक्तेः द्वादश्यांसंधिसमयेनक्षत्राणामसंभवे आभाकासितपक्षेषुशयनावर्त्तनादिकमि
तिवाराहोक्तेश्च द्वादश्यामित्यत्रापिपारणाहोमात्रंविवक्षितं पारणाहेपूर्वरात्रेघंटादीन्वादयन्मुहुरितिरा-
मार्चनचंद्रिकोक्तेः अत्रैकादशीद्वादश्योर्देशभेदेनव्यवस्था इदंचमलमासेनकार्यं ईशानस्यबलेर्विष्णोः
शयनंपरिवर्त्तनमितिकालादर्शेनिषेधात् यदपिएकादश्यांतुगृह्णीयात्संक्रांतौकर्कटस्यच आषाढ्यांवा
अन्यथाचातुर्मास्यव्रतक्रियामिति हेमाद्रौब्रह्मवैवर्त्तेतदपिमलमासेसतिद्रष्टव्यं मिथुनस्थोयदाभानुर
मावास्याद्वयंस्पृशेत् हरिराषाढःसविज्ञेयोविष्णुःस्वपितिकर्कटइतितत्रैवमोहचूडोत्तरोक्तेः अत्रैवचातु-

र्मास्यव्रतारंभउक्तो भारते आषाढेतुसितेपक्षेएकादश्यामुपोषितः चातुर्मास्यव्रतंकुर्याद्यत्किंचिन्नियतोनरइति
अस्यनित्यत्वंतत्रैवोक्तं वार्षिकांश्चतुरोमासान्वाहयेत्केनचिन्नरः व्रतेननोचेदाप्नोतिकिल्बिषंवत्सरोद्भवं असं
भवेतुलार्केपिकर्तव्यंतत्प्रयत्नतइति तेनाषाढशुक्लैकादश्यांद्वादश्यांपौर्णमास्यांवारंभः समाप्तिस्तुकार्तिकशु
क्लद्वादश्यामेव तदुक्तंहेमाद्रौभारते चतुर्धागृह्यवैचीर्णंचातुर्मास्यव्रतंनरः कार्तिकेशुक्लपक्षेतुद्वादश्यांतत्स-
मापयेदिति अस्यारंभःशुक्रास्तादावपिकार्यः नशौचंवनमौढ्यंचशक्रगुर्वोर्नवातिथिः खंडत्वंचिंतयेदादौचा
तुर्मास्यविधौनरइतिहेमाद्रौवृद्धगार्ग्योक्तेः इदंचद्वितीयाद्यारंभविषयं प्रथमारंभस्तुनभवत्येव आशौचम
ध्येपिद्वितीयाद्यारंभोभवति अशक्तश्चिर्वाशक्तश्चिर्वापियदिस्त्रीयदिवापुमान् व्रतमेतन्नरःकृत्वामुच्यतेसर्वपातकै
रितिमार्गवार्चनदीपिकायांस्कांदोक्तेः आरब्धेसूतकंनस्यादनारब्धेतुसूतकमितिविष्णुवचनाच्च यत्तुअसं-
क्रांतंतथामासंदैवेपित्र्येचकर्मणि मलमासमशौचंचवर्जयेन्मतिमान्नरइतिहेमाद्रौचातुर्मास्यव्रतप्रकरणेभावि
ष्यवचनं तत्पूर्वानुमंत्रणमंत्रवदसंबद्धमध्येपठितमितिज्ञेयं अन्यथापिन्यस्यपूर्वोक्तस्याविवाहादेश्च चातु
र्मास्यव्रतेकः प्रसंगः प्रकरणानिवेशोपिवाप्रथमारंभविषयंज्ञेयं केचित्तु प्रतिवर्षंचातुर्मास्यव्रतप्रयोगाणां
भिन्नत्वादाशौचादिपातेद्वितीयादिप्रयोगोनभवत्येवेत्याहुः तन्न प्रतिवर्षंचयःकुर्यादेवंवैसंस्मरन्हरिं देहांते
ऽतिप्रदीप्तेनविमानेनार्कवर्चसा मोदतेविष्णुलोकेसौयावदाभूतसंप्लवमितिहेमाद्रौभविष्यवचनादित्यास्तांवि-
स्तरः इदंचशिवभक्तादिभिरपिकार्यं शिवेवाभक्तिसंयुक्तोभानौवागणनायके कृत्वाव्रतस्यनियमंयथोक्तफ-

लपागभवेदितिब्रह्मवैवर्त्तात् व्रतग्रहणप्रकारस्तुहेमाद्रौभविष्ये महापूजांततःकुर्याद्देवदेवस्यचक्रिणः जाती
कुसुममालाभिर्मंत्रेणानेनपूजयेत् सुप्तेत्वयिजगन्नाथजगत्सुप्तंभवेदिदं विबुद्धेचविबुध्येतप्रसन्नोमेभवा
च्युत एवंतांप्रतिमांविष्णोःपूजयित्वास्वयंनरः प्रभाषेताग्रतोविष्णोः कृतांजलिपुटस्तथा चतुरोवार्षिका-
न्मासान्देवस्योत्थापनावधि इमंकरिष्येनियमंनिर्विघ्नंकुरुमेऽच्युत इदंव्रतंमयादेवगृहीतंपुरतस्तव निर्विघ्नं-
सिद्धिमायातुप्रसादात्तवकेशव गृहीतेस्मिन्व्रतेदेवपंचत्वंयदिमेभवेत् तदाभवतुसंपूर्णंत्वत्प्रसादाज्जनार्द
न गृहीतेस्मिन्व्रतेदेवयद्यपूर्णेम्रियेह्यहं तन्मेभवतुसंपूर्णंत्वत्प्रसादाज्जनार्दनेति तत्रभार्गवार्चनदीपिका
यांनृसिंहपरिचर्यायांचभविष्ये श्रावणेवर्जयेच्छाकंदधिभाद्रपदेतथा दुग्धमाश्वयुजेमासिकार्त्तिकेद्विदलंत्य
जेदितिस्कांदेपिचातुर्मास्यकल्पे चत्वार्येतानिनित्यानिचतुराश्रमवर्णिनां प्रथमेमासिकर्त्तव्यंनित्यंशाकव्र-
तंनरैः द्वितीयेमासिकर्त्तव्यंदधिव्रतमनुत्तमं पयोव्रतंतृतीयेतुचतुर्थेपिनिशामय द्विदलंबहुबीजं
कंचविवर्जयेत् नित्यान्येतानिविप्रेंद्रव्रतान्याहुर्मनीषिणः जंबीरंराजमाषांश्चमूलकंरक्तमूलकं कूष्मांडंचे
क्षुदंडंचचातुर्मास्येत्यजेद्बुधः तथा विशेषाद्बदरीधात्रीकूष्मांडंतिंतिणींत्यजेत् जीर्णधात्रीफलंग्राह्यंक
थंचित्कायशोधनमिति तीर्थसौख्येस्कांदे वार्षिकांश्चतुरोमासान्प्रसुप्तेवैजनार्दने मंचखट्वादिशय
नंवर्जयेद्भक्तिमान्नरः अनृतौवर्जयेद्भार्यांमांसंमधुपरोदनं पटोलंमूलकंचैववृंताकंचनभक्षयेत् अभ
क्ष्यंवर्ज्ययेद्धान्यमसूरांसितसर्षपं राजमाषान्कुलित्थांश्चआढकधान्यंचसंत्यजेत् शाकंदधिपयोमाषान्त्रा

वणादिषुसंत्यजेत् अत्रत्यजेदितिवर्जनसंकल्परूपःपर्युदासोज्ञेयःव्रतोपक्रमात् अत्रकेचिच्छाकस्त्वंपत्रपुष्पा
दीत्यमरकोशस्यशक्यतेशितुमनेनेतिशाकइतिक्षीरस्वामिनाव्याख्यानात् व्यंजनमात्रस्यनिषेधमाचक्षते
अन्येतुशाकशब्दस्यपत्रादिदशविधशाकेयोगरूढत्वात् योगाच्चरूढेर्बलीयस्त्वात्सूपादीनामपित्यागापत्तेश्च
तन्नत्यान्चक्षते तेनमूलपत्रकरीराग्रफलकांडाधिरूढकाः त्वक्पुष्पंकवचंचेतिशाकंदशविधंस्मृतं इतिक्षी
रस्वामिनोक्तस्यशाकस्यनिषेधइति अधिरूढकअंकुरः यस्कतरू तत्तत्कालोद्भवाःशाकावर्जनीयाः
प्रयत्नतः बहुबीजमबीजंचविकारीचविवर्जयेदितिभविष्यवचनात्तत्कालोत्पन्नानांदशविधशाकानां
निषेधःअत्रतत्कालोद्भवजातीयत्वंविवक्षितं तेनातपादिशोषितानांवर्षांतरोद्भवानामपिनिषेधः अत्रतत्कालो
द्भवत्वमात्रंविवक्षितंनतुतन्मात्रकालोद्भवत्वगौरवात् तेनान्यकालोद्भवानांतत्कालोद्भवानांचविवादीनांनि
षेधः अत्रतत्कालोद्भवाइतिवीप्सावशात्स्वस्वकालोद्भवानांसर्वेषांनिषेधइतिनिष्कर्षः बहुबीजमित्यने-
कबीजमितिकेचित् इतरावयवापेक्षयाबीजावयवायत्रबहवस्तदित्यन्ये अबीजंकदल्यादिवस्तुतस्तु
इदंमहानिबंधेष्वभावान्निर्मूलमेव आचारप्रदीपे वृंताकंचकलिंगंचबिल्वोदुंबरभिःसटाः उदरेयस्य
जीर्यंतितस्यदूरतरोहरिः तथापरार्केदेवलः ब्रह्मचर्यंतथाशौचंसत्यमामिषवर्जनं व्रतेष्वेतानिचत्वारि
वरिष्ठानीतिनिश्चयः आमिषाणिचोक्तानिरामार्चनचंद्रिकायांपाद्मे प्राण्यंगचूर्णंचर्मांबुजंबीरंबीजपूरकं
अयज्ञशिष्टंमाषादियद्विष्णोरनिवेदितं दग्धमन्नंमसूरंचमांसंचेत्यष्टधामिषं रूप्यंतत्तद्देशलभ्यंकसंदे

वेविवर्जयेत् पाद्मे कार्त्तिकमाहात्म्ये गोछागीमहिषीदुग्धादन्यदुग्धादिचामिषं धान्येमसूरिकाःप्रोक्ताःअ
न्नंपर्युषितंतथा द्विजक्रीतारसाःसर्वेलवणंभूमिजंतथा ताम्रपात्रस्थितंगव्यंजलंपल्वलसंस्थितं
त्मार्थंपाचितंचान्नंआमिषंतत्स्मृतंबुधैः तथा निष्पावाराजमाषांश्चमसूरंसंधितानिच वृंताकंचकलिं
गंचस्कंदेदेवेविवर्जयेत् संधितानिलवणशाकादीनि तत्रैवविष्णुधर्मे चतुर्ष्वपीहमासेषुहविष्याशीन
पापभाक् हविष्याणितुपृथ्वीचंद्रोदयेभविष्ये हैमंतिकंसितास्विन्नंधान्यंमुद्गायवास्तिलाः कलाय
कंगुनीवारवास्तूकंहिलमोचिका षष्टिकाकालशाकंचमूलकंकेमुकेतरत् कंदःसैंधवसामुद्रेगव्येच-
दधिसर्पिषी पयोनुद्धृतसारंचपनसाम्रहरीतकी पिप्पलीजीरकंचैवनागरंगंचतिंतिणी कदलीलवली
धात्रीफलान्यगुडमैक्षवं अतैलपक्वंमुनयोहविष्याणिप्रचक्षतेइति सितास्विन्नंअनूष्मपक्वंधान्यंचतत्
लाःकेमुकंकेमुताइतिप्राच्येषुप्रसिद्धःकंदः॥ कलायस्तुसतीनकइत्यमरः बटुरीइतिप्रसिद्धंधान्यं
लेप्येवं अगस्तिसंहितायां हैमंताद्युक्तानारीकेलफलंचैवकदलीलवलीतथा आम्रमामलकंचैवपन
संचहरीतकी व्रतांतरप्रशस्तंचहविष्यंमन्वतेबुधाः अन्यान्यपिव्रतान्युक्तानिहेमाद्रौभविष्ये स्त्रीवान
रोवामद्भक्तोधर्मार्थंस्कंददव्रतः गृण्हीयान्नियमानेतान्दंतधावनपूर्वकान् तेषांफलानिवक्ष्यामितत्कर्तृ-
णांपृथक्पृथक् मधुरस्वरोभवेद्राजापुरुषोगुडवर्जनात् तैलस्यवर्जनाद्राजन्सुंदरांगःप्रजायते कं
टुतैलपरित्यागाच्छत्रुनाशःप्रजायते योगाभ्यासीभवेद्यस्तुसब्रह्मपदमाप्नुयात् तांबूलवर्जनाद्भोगीर

मकंठश्चजायते घृतत्यागाच्चलावण्यंसर्वस्निग्धतनुर्भवेत् शाकपत्राशनाद्रोगीअपक्वादोमलोभवेत्
भूमौप्रस्तरशायीचविप्रोमुनिवरोभवेत् एकांतरोपवासेनब्रह्मलोकेमहीयते धारणान्नखरोम्णांचगंगास्ना
नफलंलभेत् मौनव्रतीभवेद्यस्तुतस्याज्ञास्खलिताभवेत् भूमौभुंक्तेसदायस्तुसपृथिव्याःपतिर्भवेत्
प्रदक्षिणशतंयस्तुकरोतिस्तुतिपाठकः हंसयुक्तविमानेनसचविष्णुपुरंव्रजेत् अयाचितेनप्राप्नोतिपु-
त्रान्धर्म्यान्विशेषतः षष्ठान्नकालभोक्तायःकल्पस्थायीभवेदिति पर्णेषुयोनरोभुंक्तेकुरुक्षेत्रफलंलभे
गुडवर्जीनरोदद्यात्तद्युतंताम्रभाजनं सहिरण्यंनरश्रेष्ठलवणस्याप्ययंविधिः कृतेदेवेतुयोविष्णोः
शिवस्यांगणमर्चयेत् पंचवर्णैस्तुयोनित्यंस्वस्तिकैःपद्मकैस्तथा सयातिरुद्रलोकंहिगाणपत्यमवाप्नु
यात् अथैषांसमासोकार्त्तिक्यांदानानि एकभक्तव्रतेदंपतीसंपूज्यधेनुर्देया नक्तेवस्त्रयुगं एकांतरोप
वासेगौः भूशयनेशय्या षष्ठकालभोजनेगौः व्रीहिगोधूमादित्यागेहेमव्रीह्यादि कृच्छ्रेगोयुग्मंशा-
काशनेगौःपयोव्रतेच दधिमधुघृतव्रतेषुवासोगोश्च ब्रह्मचर्येस्वर्णमूर्तिः तांबूलव्रतेवासोयुगं मौनेघृत
भोः स्त्रयुगंघंटाच देवाग्रेरंगमालिकाकरणेधेनुर्हेमपद्मंच दीपिकाव्रतेदीपिकावासोयुगंच भूमि
भोजनेचकांस्यपात्रंगौश्च चतुष्पथदीपेगोग्रासेचगौर्वृषो प्रदक्षिणाशतेवस्त्रं अनुक्तेषु
श्चेत्यादिहेमाद्रौज्ञेयं तथाचभार्गवार्चनदीपिकायांपाद्मे शयनीबोधिनीमध्येशमीदूर्वापमार्ग
ः भृंगराजेनदेवांस्तुनार्चयीतकदाचन हेमाद्रौपाद्मे आषाढादिचतुर्मासानभ्यंगंवर्जयेन्नरः स

मासेभ्यःपुनर्दद्यात्तिलतैलफलंघटं आषाढादिचतुर्मासंवर्जयेन्नखकृंतनं वृंताकंगृंजनंचैवमधुसर्पिर्घ
न्वितं कार्त्तिक्यांतत्पुनर्हैमंब्राह्मणायनिवेदयेत् अन्यान्यपिकेशकर्तनादिवर्जनसंकल्पानुरूपाणिपृथ्वीर-
द्रोदयेज्ञेयानि षोडशानंदस्कांदे एकांतरंद्व्यंतरंवाकुर्यान्मासोपवासकं अन्नोदनंफलाहारंनक्तव्रतमथा
पिवा अत्रैवनसमुद्राधारणमुक्तंरामार्चनचंद्रिकायांभविष्ये शयन्यांचैवबोधिन्यांचक्रतीर्थेतथैवच शं
खचक्रविधानेनवह्निपूतोभवेन्नरइति अतप्ततनूर्नतदामोअश्नुतेइतिऋग्वेदात्सहोवाचयाज्ञवल्क्यस्त
स्मात्तुमानात्महितायहरिंभजेत् सुश्लोकमौलेवर्माण्यग्निनासंदधतइतिशतपथश्रुतेःप्रतद्विष्णोऽञ्ज
चक्रेकृतमेजन्मासोधाततर्क्ष्वर्षणींद्राभूलेबाह्वोर्दधन्येपुराणातुलिंगान्यंगेनसायुधान्यर्पयन्तइतिसाम
वेदात् अग्निहोत्रंयथानित्यंवेदस्याध्ययनंतथा ब्राह्मणस्यतथैवेदंतप्तमुद्रादिधारणमितिपद्मपुराणा
ज्ञेति ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यःशूद्रोवायदिवेतरः शंखमुद्रांकिततनुस्तुलसीमंजरीधरः गोपीचंदनलि
सांगोदृष्ट्वेत्तदघंकुतः इतिकाशीखंडात् तत्प्रकारस्तुरामार्चनचंद्रिकातोज्ञेयः पृथ्वीचंद्रोदयादयस्तु
यस्तुसंतप्तशंखादिलिंगचिन्हिततनुर्नरः ससर्वयातनाभोगीचंडालोजन्मकोटिषु द्विजस्तुतप्तशंखादि
गांकिततनुर्नरः संभाष्यरौरवंयातियावदिंद्राश्चतुर्दशेतिबृहन्नारदीयोक्तेः शंखचक्राद्यंकनंगीतनृ
सादिकंतथा एकजातेरयंधर्मोनजातुस्याद्द्विजन्मनः शंखचक्रमृदायस्तुकुर्यात्तप्तायसेनवा सशूद्रव
द्बहिःकार्यःसर्वस्माद्द्विजकर्मणः यथाश्मशानजंकाष्ठमनर्हंसर्वकर्मसु तथाचक्रांकितोविप्रःसर्वकर्म

त्कगर्हितः तथा शिवकेशवयोरंकांश्चूलचक्रादिकान्द्विजः नधारयेनमतिमान्वैदिकेवर्त्मनिस्थितइति
विष्णवाश्वलायनादिवचनात् ऋग्वेदादिश्रुतीनामन्यार्थत्वादन्यश्रुतीनांचासत्वात् चक्रादिधारणंशूद्र
विषयंमुमुक्षुः नृत्यंचोदशार्थंनिषिद्धमितिश्रीधरस्वामीयद्यपिनिषेधस्यप्राप्तिसापेक्षत्वाद्विधिंविनाचतद
योगादुपजीव्यविरोधेननतोपशोकरोतीतिवह्निकल्पोयुक्तस्तथापिएकजातेरयंधर्मइत्यनेनसामान्यवाक्य
नामुपसंहारात्द्विजातिनिषेधोनित्यानुवादइतितदाशयः अत्रशिष्टाचारएवसंकटपाशनिःसरणस्र
णिरितिसंक्षेपः आषाढपौर्णमास्यांकोकिलाव्रतमुक्तंहेमाद्रौभविष्ये आषाढपौर्णमास्यांतुसंध्याकाले
ह्युपस्थिते संकल्पयेन्मासमेकंश्रावणेप्रत्यहंत्वहं स्नानंकरिष्येनियताब्रह्मचर्यस्थितासती भोक्ष्यामि
नक्तंभूशय्यांकरिष्येप्राणिनांदयामिति अस्यनक्तव्रतत्वात्सायान्हव्यापिनीग्राह्या अत्रैवशिवशयनो
त्सवउक्तोहेमाद्रौवामनपुराणे पौर्णमास्यांउमानाथःस्वपतेचर्मसंस्तरे वैय्याघ्रेचजटाभारंसमुद्ग्रथ्या
हिवर्ष्मणा मदनरत्नेप्येवं इयंचप्रदोषव्यापिनी अत्रैवव्यासपूजोक्ता तत्रत्रिमुहूर्त्ताचेत्परैवेतिसन्या
सपद्धतौ त्रिमुहूर्त्ताधिकंग्राह्यंपर्वक्षौरप्रणामयोरितिवचनात् इतिश्रीरामकृष्णभट्टात्मजदिनकरभट्टा
नुजकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौआषाढःसमाप्तः कर्कसंक्रांतौपूर्वत्रिंशद्दंडाःपुण्यकालः सूर्योदयो
त्तरंसंक्रमेतुपरतएवपुण्यंरात्रौतुनिशीथाद्वाक्परतश्चसंक्रमेऽपरार्कहेमाद्र्यनंतभट्टादिमतेपूर्वोत्तरदि
नयोःपंचनाड्यःपुण्यकालः धनुर्मीनावतिक्रम्यकन्यांचमिथुनंतथा पूर्वापरविभागेनरात्रौसंक्रमतेरविः

दिनांतेपंचनाड्यस्तुतदापुण्यतमाःस्मृताः उदयेपितथापंचदैवेपित्र्येचकर्मणीतिस्कांदोक्तेः पूर्वापरविभा
गेनेतिमकरकर्कभिन्नसंक्रांतिपरं वक्ष्यमाणवचोविरोधादित्युक्तंमदनरत्नेतेनायमर्थः रात्रौपूर्वभागेमक
रेउदयेपंचनाड्यःपुण्यकालः रात्रावपरभागेकर्कटेदिनांतेपंचनाड्यःपुण्यकालः विषुवतोस्तुपूर्वदिनेपं
चापरदिनेचपंचेतिवाक्यांतरानुरोधात्तेनहेमाद्रिमाधवयोःसर्ववचनानांचाविरोधः माधवमतेत्वर्धरात्रेत
दूर्ध्वंवासंक्रांतौदक्षिणायनेपूर्वमेवदिनंग्राह्यं यावन्नोदयतेरविरितिवृद्धगार्ग्योक्तेः मिथुनात्कर्कसंक्रांति
र्यदिस्यादंशुमालिनः प्रभातेवानिशीथेवातदापुण्यंतुपूर्वतइतिभविष्योक्तेश्चपूर्वदिनएवपुण्यंदाक्षिणा-
त्यास्त्वेतदेवाद्रियंते अत्ररात्रावपिस्नानादिभवतीत्युक्तंप्राक् अत्रदानोपवासादिपूर्वमुक्तं तथाकर्केकेशादिक
र्तनंनिषिद्धं कुंभेकर्कटकेवापिकन्यायांकार्मुकेरवौ रोमखंडंगृहस्थस्यपितृन्प्राशयतेयमइति स्मृतंतुव-
दित्युक्तंजीवत्पितृकनिर्णयेगुरुभिः अथनदीनांरजोदोषः हेमाद्रावत्रिः सिंहकर्कटयोर्मध्येसर्वानद्योरजस्व
लाः नस्नानादीनिकर्माणितासुकुर्वीतमानवः इदंचक्षुद्रनदीषु सिंहकर्कटयोर्मध्येसर्वानद्योरजस्वलाः
तासुस्नानंनकुर्वीतवर्जयित्वासमुद्रगाइतिव्याघ्रोक्तेः मात्स्येत्वगस्त्योदयावधित्युक्तं यावन्नोदेतिभगवान्
दक्षिणाशाविभूषणः तावद्रजोमहानद्यःकरतोयाःप्रकीर्तिताः करतोयाअल्पतोयाः तथाकात्यायनः याः
शोषमुपगच्छंतिग्रीष्मेकुसरितोभुवि तासुप्रावृषिनस्नायादपूर्णेदशवासरे इदंचापदि स्मृतिसंग्रहे धनुः
सहस्राण्यष्टौतुगतिर्यासांनविद्यते नतानदीशब्दवहागर्तास्ताःपरिकीर्तिताः महानदीषुतुभविष्येउक्तं

आदौतुकर्कटेदेविमहानद्योरजस्वलाः त्रिदिनंचचतुर्थेन्हिशुद्धाःस्युर्जान्हवीयथा महानद्यश्चताह्ले गोदाव
रीभीमरथीतुंगभद्राचवेणिका तापीपयोष्णीविंध्यस्यदक्षिणेतुप्रकीर्तिताः भागीरथीनर्मदाचयमुनाचसरस्व
ती विशोकाचवितस्ताचविंध्यस्योत्तरसंस्थिताः द्वादशैतामहानद्योदेवर्षिक्षेत्रसंभवाः मदनरत्नेपुराणांत
रे महानद्योदेविकाचकावेरीवंजरातथा रजसातुप्रदुष्टाःस्युःकर्कटादौत्र्यहंनृप कात्यायनः कर्कटादौ
रजोदुष्टागोमतीवासरत्रयं चंद्रभागासतीसिंधुःसरयूर्नर्मदातथा इदंगंगाद्यतिरिक्तविषयं गंगाचयमु
नाचैवप्लक्षजातासरस्वती रजसानाभिभूयंतेयेचान्येनदसंज्ञिताः शोणसिंधुहिरण्याख्याःकोकलोहित
घर्घराः शतद्रूश्चनदाःसप्तपावनाःपरिकीर्तिताः इतिदेवलोक्तेः यत्तु प्रथमंकर्कटेदेवित्र्यहंगंगारजस्वले
त्यादिवचनंतज्जान्हवीभिन्नगोदावर्यादिगंगांतरपरमितिमदनरत्ने अन्येत्वंतर्गतरजोविषयं गंगाधर्मद्र
वःपुण्यायमुनाचसरस्वती अंतर्गतरजोदोषाः सर्वावस्थासुचामलाइतिनिगमोक्तेः तीरवासिनांतुरजो
दोषोनास्ति नतुनत्तीरवासिनामितिनिगमोक्तेः रजोदुष्टमपिजलंगंगाजलयोगेपावनं गंगांभसासमायो
गात्दुष्टमप्यंबुपावनमितिमात्स्योक्तेः नूतनकूपादौतुयोगयाज्ञवल्क्यः अजागावोमहिष्यश्चब्राह्मणीचप्र-
सूतिका भूमेर्नवोदकंचैवदशरात्रेणशुध्यतीति क्वचित्सदोषमाहव्याघ्रपादः अभावेकूपवापीनामन्यपा-
थिपयोभृतारजोदुष्टेपिपयसिग्रामभोगोनदुष्यति गौडास्तु अन्येनापिसमुत्सृतेइतिद्वितीयपादेपाठः
तेनोत्सृतेनदोषः नयान्चतासुस्नानंनेतिशुद्धेमित्याहुः वसिष्ठोपि उपाकर्मणिचोत्सर्गेप्रेतस्नानेतथैवच

श्रावणशुक्लतृतीयामधुस्रवाख्या गुर्जरेषु प्रसिद्धा सा
नंदूरस्थैर्यहन्ते वरजो दोषेणेन विघ्नेइत्यलं विस्तरेण श्रावणशुक्लचतुर्थी पूर्वयुता मातृविद्धा गणेश्वर इत्यादि वचनात् श्रावणशुक्लप
परयुता ग्राह्येति दिवोदासः श्रावणशुक्लचतुर्थी पूर्वयुता मातृविद्धा गणेश्वर इत्यादि वचनात् पंचमीनागपूजायां कार्या षष्ठीसमन्विता
चमीनागपूजादौ परे वेति सामान्यनिर्णये उक्तं चमत्कारचिंतामणौ पंचमीनागपूजायां कार्या षष्ठीसमन्विता तां परित्यज्य पंचम्यः चतु
नस्यां तु सुधिता नागा इतरा स चतुर्थिकेति श्रावणे पंचमी शुक्ला संप्रोक्ता नागपंचमी तां परित्यज्य पंचम्यः चतु
र्थीसहिता हिता इति मदनरत्ने भिधानाच्च तेन परैवेति अत्र विशेषो हेमाद्रौ भविष्ये श्रावणे मासि पंचम्यां शु
क्लपक्षे नराधिप द्वारस्योभयतो लेख्या गोमयेन विषोल्बणाः पूजयेद्दधिदूर्वांकुरैः कुशैः गंधपु
ष्पोपहारैश्च ब्राह्मणानां च तर्पणैः ये तस्यां पूजयंतीह नागान्भक्तिपुरःसराः न तेषां सर्पतो वीर भयं भवति
कुत्रचिदिति श्रावणशुक्लद्वादश्यां दधिव्रतमायुक्तं तक्रादीनां तु निषेधः तत्र दधिव्यवहाराभावादिति व-
क्ष्यते अत्रैव विष्णोः पवित्रारोपणमुक्तं हेमाद्रौ विष्णुरहस्ये श्रावणस्य सितपक्षे कर्कटस्थे दिवाकरे द्वा
दश्यां वासुदेवाय पवित्रारोपणं स्मृतं द्वादश्यां श्रवणे वापि पंचम्यामथवा द्विज अनुकूल्येषु कर्तव्यं पंचदश्यां
मथापि वेति शिवे तु तत्रैव कालोत्तरे आषाढांते चतुर्दश्यां नभस्य नभसोस्तथा अष्टम्यां च चतुर्दश्यां प
क्षयोरुभयोः समिति अन्यदेवतानां तु वक्ष्यते अधिवासनं तु दीपिकायां गोदाहांतरिते काले पूर्वेद्युर्वाधि
वासनमिति गौणकालो रामार्चनचंद्रिकायां पवित्रारोपणं विघ्नाच्छ्रावणे न भवेद्यदि कार्तिक्यवधिशुक्ला
स्ते कर्तव्यमिति नारदः हैमं रौप्यं ताम्रक्षौमैः सूत्रैः कौशेयपद्मजैः कुशैः काशैश्च कार्पासैर्ब्राह्मण्या कर्तितैः

शुभैः कृत्वात्रिगुणितंसूत्रंत्रिगुणीकृत्यशोधयेत् तत्रोत्तमंपवित्रंतुषष्ट्यासहशतैस्त्रिभिः समत्यासहितंद्वा
भ्यांशताभ्यांमध्यमंस्मृतं साशीतिनाशतेनैवकनिष्ठंतत्समाचरेत् साधारणपवित्राणित्रिभिःसूत्रैःसमाच
रेत् उत्तमंतुशतग्रंथिपंचाशद्ग्रंथिमध्यमं कनिष्ठंतुपवित्रंस्यात्षट्त्रिंशद्ग्रंथिशोभनं षट्त्रिंशाच्चतुर्विं
शत्द्वादशेतिचकेचन चतुर्विंशद्द्वादशाष्टावित्येकेमुनयोविदुः हेमाद्रौविष्णुरहस्येसन्यथोक्तं अष्टोत्तरशा
तंकुर्याच्चतुःपंचाशदेवया सप्तविंशतिरेवाथज्येष्ठमध्यकनीयसं अधमंनाभिमात्रंस्यादूरुमात्रंद्वितीय
कं प्रलंबतोजानुमात्रंप्रतिमायांनिगद्यते शिवपवित्रंतुतत्रैवशैवागमे एकाशीत्यथवासूत्रैस्त्रिंशताचाष्ट
युक्तया पंचाशतावाकर्त्तव्यंतुल्यग्रंथ्यंतरालकं द्वादशांगुलमानानिव्यासादष्टांगुलानिवा लिंगविस्ता
रमानानिचतुरंगुलकानिचेति अधिकारिणोपितत्रैवविष्णुरहस्ये ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःस्त्रियःशूद्रा
स्तथैवच स्वधर्मावस्थिताःसर्वेभक्त्याकुर्युःपवित्रकं तथा अतोदेवेतिमंत्रेणद्विजोविष्णोर्निवेदयेत्
शूद्रस्यमूलमंत्रोवायेनवापूजयेद्धरिं एतच्चनित्यं नकरोतिविधानेनपवित्रारोपणंतुयः तस्यसांवत्सरी
पूजानिःफलामुनिसत्तम तस्माद्भक्तिसमायुक्तैर्नरैर्विष्णुपरायणैः वर्षेवर्षेप्रकर्त्तव्यंपवित्रारोपणंहरे
रितितत्रैवोक्तेः देवताविशेषेतिथयोपितत्रैव धनदःश्रीरमागौरीगणेशःसोमराड्गुहः भास्करश्चंडिकांबाश्च
वासुकिश्चतथर्षयः चक्रपाणिर्नगश्चशिवोब्रह्मातथैवच प्रतिपत्प्रभृति ह्येताःपूज्यास्तिथिषुदेवताः
यथोक्ताःशुक्लपक्षेतुतिथयःश्रावणस्यचेति तथाहेमाद्रौकालोत्तरे चतुर्दश्यामथाष्टम्यांसर्वसाधारणंतु

तदिति तत्सकारस्करामार्चनचंद्रिकायां यथा ततस्तानिपवित्राणिवैणवेपटलेशुभे संस्थाप्यशुक्लवस्त्रेणपिधा
यपुरतोन्यसेत् अरत्निसंमितांवेणींकुर्यात्षट्त्रिंशताकुशैः क्रियालोपविघातार्थंयत्त्वयाविहितंप्रभो मयैतत्क्रि
यतेदेवतवतुष्ट्यैपवित्रकं नमेविघ्नोभवेद्देवकुरुनाथदयांमयि सर्वथासर्वदाविष्णोममत्वंपरमागतिः उपवासेन
देवत्वांतोषयामिजगत्पते कामक्रोधादयोप्येतेनमेस्युर्व्रतघातकाः अद्यप्रभृतिदेवेशयावद्वैशेषिकंदिनं तावद्रक्षा
त्वयाकार्यासर्वस्यास्यनमोस्तुते इतिदेवंसंप्रार्थ्यकुंभंसंस्थाप्यतत्रवंशपात्रे ॐसांवत्सरस्ययागस्यपवित्रीकरणा
यभोविष्णुलोकात्पवित्राद्यआगच्छेहनमोस्तुते अनेनमूलेनचावाह्योत्तममध्यमकनिष्ठेषुविष्णुब्रह्मरुद्रान्सत्वरज
स्तमांसिवेदत्रयंवनमालायांप्रकृतिंचावाह्यत्रिसूत्र्यांब्रह्मविष्णुरुद्रान्ग्रंथिषु क्रिया पौरुषी वीरा विजया ईशा अ
पराजिता मनोन्मनी जया भद्रा मुक्तिश्चेत्यावाह्यसंपूज्य ॐसंवत्सरकृतार्चायाःसंपूर्णफलदायियत् पवित्रारोपणा
यैतत्कुरुकंधरतेनमः विष्णुतेजोद्भवंरम्यंसर्वपातकनाशनं सर्वकामप्रदंदेवतवांगेधारयाम्यहमितिदेवकरेमंगलसूत्रं
बध्वादेवंसंपूज्यनिमंत्रयेत् आमंत्रितोसिदेवेशपुराणपुरुषोत्तम प्रातस्त्वांपूजयिष्यामिसान्निध्यंकुरुकेशव क्षीरो
दधिमहानागशय्यावस्थितविग्रह प्रातस्त्वांपूजयिष्यामिसन्निधौभवतेनमः निवेदयाम्यहंतुभ्यंप्रातरेतत्पवित्रकं
सर्वथासर्वदाविष्णोनमस्तेस्तुप्रसीदमे ततःपुष्पांजलिंदत्वारात्रौजागरणंकुर्यादितिअधिवासनं प्रातर्नित्यपू
जांकृत्वागंधदूर्वाक्षतयुतंपवित्रमादाय ॐदेवदेवनमस्तुभ्यंगृहाणेदंपवित्रकं पवित्रीकरणार्थायवर्षपूजाफल
प्रदं पवित्रकंकुरुष्वाद्ययन्मयादुष्कृतंकृतं शुद्धोभवाम्यहंदेवत्वत्प्रसादान्महेश्वर मूलसंपुटितेनानेनदत्वाग

प २

ततोभ्यो नाम्ना समर्प्य महानैवेद्यं दत्वा नीराज्य मणिविद्रुममालाभिरित्यादिभिर्दमनारोपणोक्तमंत्रैः प्रार्थयित्वा गु
रवे ब्राह्मणेभ्यश्च दत्वा स्वयं धारयेत् तथा मासं पक्षमहोरात्रं त्रिरात्रं धारयेत्तथा देवे तंतुसंदर्भं देशकालविव
क्षया अकरणे तु तत्रैव पवित्रारोपणं कालेन करोति कथंचन तदायुतं जपेन्मंत्रं स्तोत्रं वापि समाहित इत्युक्तं इ
ति पवित्रारोपः श्रावणशुक्लचतुर्दशी पूर्वयुता ग्राह्या अत्र वक्तव्यो विशेषश्चैत्रचतुर्दश्यामुक्तः अथोपाकर्म त
त्र बह्वृचानां प्रयोगपारिजाते शौनकः अथातः श्रावणे मासे श्रवणर्क्षयुते दिने श्रावण्यां श्रावणे मासि पंचम्यां हस्त
संयुते दिवसे विदधीतैतदुपाकर्म यथोदितं अध्यायोपाकृतिं कुर्यात्तत्रौपासनवन्हिनेति अत्र पौर्णमास्युपसंहा
रन्यायेन यजुर्वेदिपरेति हेमाद्रिः अत्र हस्तयुक्ता पंचम्युक्ता कारिकापि तन्मासे हस्तयुक्तायां पंचम्यां वा तदिष्यते इ
ति केवलपंचम्यां हस्तयुतेन्यस्मिन् दिने इति तु हेमाद्रिः उपासनवन्हिनेति तु कर्मद्वयमिदं केचिल्लौकिकाग्नौ प्रकुर्वते इति
कारिकोक्तलौकिकाग्निना विकल्पते तत्राप्यध्याप्यैरन्वारब्ध इति सूत्रात् सशिष्यत्वे तदधिकारिकस्याचार्याग्नौ
नान्यस्याग्नावन्यो जुहुयादिति निषेधाल्लौकिक एव तदभावे तु स्यात् इति निगर्वः यद्यपि दीपिकायां वेदोपाकृति
रोषधिप्रजनने पक्षे सिते श्रावण इति शुक्लपक्षोपि सर्वेषां मुख्यकालत्वेनोक्तः वक्ष्यमाणगार्ग्यवचनेन छंदोगा
न्प्रति विहितस्य तस्याविरोधिनः सर्वान्प्रति प्रवृत्तिश्च तथापि श्रावणमाससंबंधस्य सूत्रोक्तत्वात् कृष्णपक्षेपि
कार्यमिति वृद्धाः तथा च सूत्रं अथातोध्यायोपाकरणमोषधीनां प्रादुर्भावे श्रवणेन श्रावणस्य पंचम्यां हस्तेन वा
अत्र श्रवणो मुख्योन्ये गौणाः तस्याहर्द्वययोगे हेमाद्रौ व्यासः धनिष्ठासंयुतं कुर्याच्छ्रावणं कर्म यद्भवेत् तत्कर्म सक

उंज्ञेयमुपाकरणसंज्ञितं श्रवणेनतुयत्कर्म उत्तराषाढसंयुतं संवत्सरकृतोध्यायस्तत्क्षणादेवविनश्यतीति
गर्योपि उदयव्यापिनित्वेवविश्रवश्चेघटिकाद्वयं तत्कर्मसफलंज्ञेयंतस्यगुण्यंत्वनंतकमितिपूर्वेत्थकरुत्न
गेपरेद्युः श्रवणाभावेघटिकाद्वयन्युनेचापंचम्यादौकार्यं नतुपूर्वविद्धायांसंगवमात्रे अपवादाभावात् किंच
परेद्युःसंगवास्पर्शेनिषिद्धपूर्वाग्रहणेकिंमानंसंगववाक्यंश्रवणवाक्यंनेतिचेत् तर्हिव्रीहिवाक्यादश्वशफ
वाक्याच्चमाषमिश्राणामप्युपादानंस्यादितिमहत्संकटंनिषेधानुप्रवेशान्नैरपेक्ष्यबाधानेतिचेत् इहापितुल्यं
एतेनपर्वोप्योदयिकंव्याख्यातंनिषेधानुप्रवेशस्योभयत्रतुल्यत्वात् श्रवणयुतदिनेसंक्रांत्यादौतु उपाकर्मन
कुर्वंतिक्रमात्सामर्ग्यजुर्विदः ग्रहसंक्रांतियुक्तेषुहस्तश्रवणपर्वस्विातिहेमाद्रौनिषेधात्पंचम्यादयोग्राह्याः म-
दनरत्नेपि यदिस्याच्छ्रावणंपर्वग्रहसंक्रांतिदूषितं स्यादुपाकरणंशुक्लपंचम्यांश्रावणस्यतु स्मृतिमहार्णवे
संक्रांतिग्रहणंवापियदिपर्वणिजायते तन्मासेहस्तयुक्तायांपंचम्यांवातदिष्यते तत्रापि प्रयोगपारिजाते
इत्थमनुकात्यायनौ अर्धरात्रादधस्ताच्चेत्संक्रांतिर्ग्रहणंतदा उपाकर्मनकुर्वीतपरतश्चेन्नदोषकृदिति
मदनरत्नेगार्ग्योपि यद्यर्धरात्रादर्वाक्तुग्रहःसंक्रमएवच नोपाकर्मतदाकुर्याच्छ्रावण्यांश्रवणेपिवा एतेनग्र-
हणसंक्रांतिकालेश्रवणसत्वेएव निषेधोनान्यथेतिमूर्खशंकापरास्ता ग्रहविशिष्टानांहस्तश्रवणपर्वणांप्रत्येक
निषेधेतद्युतोपाकर्मनिषेधेचविशिष्टोद्देशेवाक्यभेदात् पंचम्यांसंक्रांतौनिषेधाभावापत्तेश्च तेनाधरात्रात्
र्वेग्रहसंक्रमसत्वेएवोपाकर्मनिषेधोनतद्योगेएव यत्तु प्रतिपन्मिश्रितेनैवनोत्तराषाढसंयुते श्रवणेश्राव

पंकुर्युर्ग्रहसंक्रांतिवर्जितेइति प्रतिपन्मिश्रानिषेधकंवचनंतन्निर्मूलं अत्रच वेदोपाकरणेप्राप्तेकुलीरेसंस्थितेर
वौ उपाकर्मनकर्त्तव्यंकर्त्तव्यंसिंहयुक्तकेइतिवचनंदेशांतरविषयं नर्मदोत्तरभागेतुकर्त्तव्यंसिंहयुक्तके कर्कटे
संस्थितेभानावुपाकुर्यात्तुदक्षिणइतिबृहस्पतिवचनादितिप्रयोगपारिजातेनोक्तं पराशरमाधवीयेप्येवं सा
मगानांसिंहस्थरवावुक्तेस्तद्विषयइदंपुरोडाशचतुर्धाकरणवदुपसांहियतेतेषामेवदेशव्यवस्थानतुबह्वृचा-
दिपरं तेषांसूत्रेचांद्रश्रावणोक्तेःसौरेपंचम्ययोगातइतितुवयंपश्यामः यत्तुकालादर्शे अध्यायानामुपाकर्म
श्रावण्यांतैत्तिरीयकाः बह्वृचाःश्रवणेकुर्युः सिंहस्थोर्कोभवेद्यदि सहस्तशुक्लपंचम्यांवातद्ग्रहणसंक्रमे अ
सिंहार्केभाद्रपदाश्रवणेनव्यवस्थयेति तन्मूलालेखनाच्चिंत्यं श्रावणेसस्याद्युद्गमादौतुबह्वृचपरिशिष्टे अद्य
स्यौषधयस्तस्मिन्मासेतुनभवंतिचेत् तदाभाद्रपदेमासिश्रवणेनतदिष्यतेइति तत्राप्यनुद्गमेतुकुर्यादेवंतद्वा
र्षिकमित्याचक्षतेइतिसूत्रात् वर्षर्त्तौभवंवार्षिकं एतच्चशुक्रास्तादावपिकार्यं उपाकर्मोत्सर्जनंचपवित्रदम
नार्पणमितिदमनारोपेउक्तवचनात् नित्येनैमित्तिकेजप्येहोमेयज्ञक्रियासुच उपाकर्मणिचोत्सर्गेग्रहवेधो
नविद्यतइति प्रयोगपारिजातेसंग्रहोक्तेः पर्वणिग्रहणेसतिपूर्वत्रिरात्रादिवेधाभाववक्तुमिदंतेनपर्वणिग्रहणे-
पिचतुर्दश्यांश्रवणेकार्यमितिहेमाद्रिः अस्तेप्रथमारंभस्तुनभवति गुरुभार्गवयोमौढ्येबाल्येवावार्धकेपिवा
तथाधिमाससंसर्पमलमासादिषुद्विजे प्रथमोपाकृतिर्नस्यात्कृतंकर्मविनाशकृदितिनत्रैवकश्यपोक्तेः अत्रप्र
थमारंभेवृद्धिश्राद्धंकुर्यादितिनारायणवृत्तौ एतच्चाधिमासेनकार्यं उपाकर्मतथोत्सर्गः प्रसवाहोत्सवाष्टकाः

उत्कर्षः कालवृद्धौ स्यादुपाकर्मादिकर्मणि अ
मासवृद्धौ परे कार्या वर्जयित्वा तु पैतृकमिति ज्योतिःपराशरोक्तेः यत्तु उपाकर्मणि चोत्सर्गे ह्येतद्दृष्टं वृषादितः इति ऋष्य
भिषेकादिवृद्धीनां न तूत्कर्षो युगादिश्चेति कात्यायनोक्तेश्च यत्तु उपाकर्मापराह्णे स्यादुत्सर्गः प्रातरेव तु इति
शृंगवचनं तत्सामगविषयं तेषां सिंहार्क एवोक्तेः एतच्चापराह्णे कार्यं उपाकर्मापराह्णे स्यादुत्सर्गः प्रातरेव तु इति
अध्यायानामुपाकर्म कुर्यात्काले पराह्णिके पूर्वाह्णे तु विसर्गः स्यादिति वेदविदो विदुरिति च हेमाद्रौ गोभिलोक्तेः
वस्तुतस्तु भवेदुपाकृतिः पौर्णमास्यां पूर्वाह्ण एव तु इति प्रचेतसो वचनात् पूर्ववाक्यं सामगविषयं तेषामपरा-
ह्ण एवोक्तेरित्यनुपदं वक्ष्यते दीपिकापि अस्य तु विधेः पूर्वाह्णः कालः स्मृत इति याजुषास्तु पर्वणि कुर्युः तच्चापस्तं
बैरौदयिकं ग्राह्यमन्यैस्तु पूर्वं पर्वण्यौदयिके कुर्युः श्रावणं तैत्तिरीयकाः बह्वृचाः श्रवणे कुर्युर्ग्रहसंक्रान्तिवर्जिते
इति गार्ग्योक्तेः संप्राप्ते वा श्रुतौ ब्रह्मा पर्वण्यौदयिके पुनः अतोऽभूतदिने तस्मिन्नोपाकरणमिष्यत इति कालि
कापुराणाच्च अथ चेद्दोषसंयुक्ते पर्वणि स्यादुपाक्रिया दुःखशोकामयग्रस्तास्तास्मिन्हि जातय इति मद
नरत्ने हेमाद्रौ गार्ग्येण दोषोक्तेः अत्र शिंगाभट्टीये विशेषः श्रवणः श्रावणपर्व संगवस्पृग्यदा भवेत् तदैवौ
दयिकं कार्यं नान्यदौदयिकं भवेत् पराशरमाधवीयेऽपि गार्ग्यः श्रावणी पौर्णमासी तु संगवात्परतो यदि तदै
वौदयिकी ग्राह्या नान्यदौदयिकी भवेत् कर्मकालमाह कालादर्शे निगमः श्रावण्यां प्रौष्ठपद्यां वा प्रतिपत्सप्तसु
हूर्तके विद्धा स्याच्छंदसां तत्रोपाकर्मोत्सर्जनं भवेत् अत्र पौर्णमासी श्रवणा हस्तयोरुपलक्षणं तेन ता वपि सं
गवस्पृशौ उदये संगवस्पर्शी श्रुतौ पर्वणि चार्कभे कुर्युर्नभस्युपाकर्म ऋग्यजुः सामगाः क्रमादिति पृथ्वीचंद्रः

नेनोदयसंगवोभयव्यापिनीमुख्या परेद्युःसंगवाभावेपूर्वेद्युरुभयाभावेचैकैकसत्वेपूर्वेद्युश्चतुर्दशीवेधनिषे
धात्सामान्यवाक्यादौदयिकीकर्मपर्याप्ताग्राह्या नपूर्वा संगवनिमित्तपूर्वविद्धापवादाभावात् नान्यदौदयिकी
सस्यपूर्वविद्धापरत्वाभावात् तेनभाद्रादौकालांतरेस्यान्नतुनिषिद्धेनहिव्रीह्यलाभेनिषिद्धमाषग्रहणंयुक्तं
अतएवपरेद्युःसंगवव्याप्तौपूर्वविद्धानिषेधः तदभावेतुनेतिमुख्यव्यवस्थाप्ययुक्ताविधिवैषम्यात् मासनिषे
धेपितथापत्तेश्च पूर्वविद्धावचनसत्वेहिसायुज्यते एवंश्रवणेपिज्ञेयं तन्न विष्णुवर्षेघटिकाद्वयमितिपूर्वोक्त
विरोधात् तेनप्राशस्त्यमात्रपरमिदं तत्वंतु एतच्छुद्धाधिकपरं तेनयथाग्निहोत्रादौसायंप्रातःकालबाधेसामान्ये
जीवनावच्छिन्नकालेदर्शादौवानुष्ठानं यथावाव्रीह्यश्वशफाद्यभावेयागाक्षिप्तनिषिद्धवर्जद्रव्येण तथात्रसं
गवाभावेनिषिद्धवर्जकर्मपर्याप्तौदयिकेकालांतरेवानुष्ठानंनतुकदाचिन्निषिद्धे अपवादाभावेउत्सर्गस्यैव
प्राप्तेः कात्यायनादीनांतुदिनद्वयेपूर्वाह्णव्याप्तौएकदेशस्पर्शेवापूर्वैवेतिहेमाद्रिः यदपि श्रावणीदुर्गानवमीदू
र्वाचैवहुताशनीपूर्वविद्धाप्रकर्तव्याशिवरात्रिर्बलेर्दिनमितिब्रह्मवैवर्त्ते तद्ब्रह्मपवित्रश्रवणाकर्मादिदैवकर्मवि
षयमितिहेमाद्रिः अतएववचनात्कुलधर्मव्रतादावपिपूर्वैव मदनरत्नेप्येवं मदनपारिजातेपिपूर्वविद्धायां-
श्रावण्यांवाजसनेयिनामुपाकर्मेत्युक्तं मदनरत्नेतु पर्वण्यौदयिकेकुर्युःश्रावणंतैत्तिरीयकाइतिबह्वृचपरिशि
ष्टत्बह्वृचान्प्रतिकर्मविधानार्थप्रवृत्तेःतत्रतैत्तिरीयककर्मविध्ययोगात्पूर्वोक्तकालिकापुराणादौसामान्यतः
औदयिकपर्वप्राप्तेस्तन्निषेधेनबह्वृचानांश्रवणविधानात्तैत्तिरीयकपदमनुवादत्वात्तस्यचप्राप्त्यधीनत्वात्

प्राप्तेश्चयजुर्वेदिमात्रपरत्वात्सर्वयजुर्वेद्युपलक्षणार्थं अवयुत्यानुवादोवा नतुविधायकंयेनविशेषविधिनोप
संहारःस्यात् अनुवादत्वाल्लक्षणानदोषः अन्यथातौदयिकपर्वविशिष्टोपाकर्मोद्देशेनकर्तृविधौकर्तृविशि-
ष्टेनाऔदयिकपर्वविधौवाक्यभेदापत्तेः तस्मात्तैत्तिरीयकपदाविवक्षयासर्वयजुर्वेदिनामौदयिकमेवपर्वे
त्युक्तंतन्न नतावत्परिशिष्टेबह्वृचान्प्रत्येवविधिः धनिष्ठाप्रतिपद्युक्तंत्वाष्ट्रऋक्षसमन्वितमित्यादितदुदा
हृतेएवपरिशिष्टेवेदांतरधर्मविधानादर्शनात् नाप्यनुवादोयंकालिकापुराणात्बह्वृचादीनामपितदापत्तेः
कुर्युरित्यस्यविधित्वेनतस्यैवार्थवादत्वेनतस्याप्यनुवादित्वाच्च नचतैत्तिरीयकाणांगृह्येतद्विधिरस्ति येना
नुवादःस्यात् नचवाक्यभेदःतैत्तिरीयकमात्रस्यकर्ममात्रस्यवाउद्देश्यत्वायोगेनहविरार्त्तिवदष्टवर्षंब्राह्म
णमुपनयीतेतिवद्वागत्याविशिष्टस्योद्देश्यत्वात् अन्यथोत्तरार्धेबह्वृचपदस्याप्यविवक्षापत्त्याश्रवण-
स्यसर्वसाधारण्यापत्तेः तस्माद्धेमाद्रिमतमेवयुक्तमितिदिक् इदंचशिष्यानध्यापयेत आवसथ्येग्नौअ
नध्यापयतोनाधिकारइतिकर्कः श्रावण्यामपिग्रहणादिदुष्टायांकातीयभिन्नैः प्रोष्ठपद्यांकार्यं तैस्तुश्रा
वणपंचम्यां संक्रांतिर्ग्रहणंवापिपौर्णमास्यांयदाभवेत् उपाकृतिस्तुपंचम्यांकार्यावाजसनेयिभिरि
तिमहार्णवेवाजसनेयिग्रहणादितिहेमाद्रिः इदंचसूत्रोक्तकालपरत्वात्बह्वृचपरमपिसांख्यायनैस्तुह-
स्तेकार्यं आपस्तंबैराथर्वणैश्चप्रोष्ठपद्यां यत्तुबौधायनः श्रावण्यांपौर्णमास्यामाषाढ्यांवोपाकृत्येत्यूचे
तत्प्रोष्ठपद्यामपिदोषेआषाढ्यांकार्यमित्येवमर्थं तच्छाखीयविषयंवा सामगास्तुश्रावणेहस्तेकुर्युर्बह्वृचाः

श्रवणेचैवहस्तर्क्षेसामवेदिनइतिनिर्णयामृतेगोभिलोक्तेःसोप्युत्तरः धनिष्ठाप्रतिपद्युक्तेत्वाष्ट्रऋक्षसमन्विते श्रा
वणंकर्मकुर्वीरन्ऋग्यजुःसामपाठकाः इतिमदनरत्नेपरिशिष्टोक्तेःगार्ग्योपि सिंहेरवौतुपुष्ये पूर्वाह्णेविवरे
बहिः छंदोगामिलिताःकुर्युरुत्सर्गंस्वस्वछंदसां शुक्लपक्षेतुहस्तेनउपाकर्मापराह्णिकमिति अविवरेग्रहादि
दोषहीने विचरेदितिपाठेज्ञानकृतःपुष्यर्क्षेपूर्वाह्णेउत्सर्गःअपराह्णिकमुपाकर्मेत्यन्वयः अन्यस्तुविशेषः पूर्व
मेवोक्तःप्रयोगपारिजातेगोभिलः उपाकर्मोत्सर्जनंचवनस्थानामपीष्यते धारणाध्ययनांगत्वात्गृहिणां
ब्रह्मचारिणां उत्सर्जनंचवेदानामुपाकरणकर्मच अकृत्वावेदजप्येनफलंनाप्नोतिमानवः सर्वथालोपेतु
कृच्छ्रःउपवासश्च वेदोदितानांनित्यानामितिमनुनाभोजनोक्तेःएवमुत्सर्गेपिअथप्रसंगाद्दूर्ध्वोत्सर्जनमुच्य
ते तच्चपौषमासेरोहिण्यांतस्याष्टम्यांवाकार्यं पौषमासस्यरोहिण्यामष्टकायामथापिवा जलांतेछं-
दसांकुर्यादुत्सर्गंविधिवद्बहिरितियाज्ञवल्क्योक्तेः श्रावण्यांप्रौष्ठपद्यांवोपाकृत्यक्रमेणपौषशुक्लप्रतिप-
द्भिमाघशुक्लप्रतिपद्वाकार्यं अर्धपंचमान्मासानधीयीतेतितेनैवोक्तेः अर्धःपंचमोयेषुसार्धचतुरइत्य
र्थः यत्तुहारीतः अर्धपंचमान्मासानधीत्योर्ध्वमुत्सृजेत् पंचार्धषष्ठान्वेतितदाषाढ्युपाकर्मविषयं बौ
धायनास्तुपौष्यांमाघ्यांवाकुर्युः पौष्यांमाघ्यांचोत्सृजेदितितत्सूत्रात् तैत्तिरीयैस्तु तैष्यांकार्यं तैष्यांपौर्ण
मास्यांरोहिण्यांवाविरमेदितितत्सूत्रात् बह्वृचैस्तुमाघ्यांकार्यं अध्यायोत्सर्जनंमाघ्यांपौर्णमास्यांविधीय
तइतिकारिकोक्तेः कातीयास्तुभाद्रपदेकुर्युः उत्सर्गश्चेतिनदादितिष्यांप्रोष्ठपदेपिवेतिकात्यायनोक्तेः

सर्वैरुपाकर्मो दिनेवाकार्यं पुष्येनू
सामगास्तु सिंहार्के पुष्ये कुर्युः तथाच सिंहे रवौ लिखितिगार्ग्यवचनंपूर्वमुक्तं यदासिंहस्थे सूर्ये सति तन्मध्यस्थहस्तनक्ष
त्सर्जनं कुर्याद्दुपाकर्म दिने थवेति हेमाद्रौ रवादिगृह्योक्तेः यदासिंहस्थे सूर्ये सति तन्मध्यस्थहस्ते उपाकर्म सामगाः कुर्युः मासे
श्रावणे पुष्यः कर्कटस्थो भवति तदा तस्मिन्पुष्ये उत्सर्गं कृत्वा तदुत्तरहस्ते उपाकर्म सामगाः कुर्युः मासे
प्रोष्ठपदे हस्तात्पुष्यः पूर्वो भवेद्यदा तदाच श्रावणे कुर्यादुत्सर्गं छंदसां द्विजइति तत्रैव परिशिष्टोक्तेः अत्र
द्वावपि सौरौ मासौ ज्ञेयौ तेषां सौरस्यैवोक्तेः अत्र विशेषमाह कार्ष्णाजिनिः उपाकर्मणि चोत्सर्गे यथा
समेत्यच ऋषीन्दर्भमयान्कृत्वा पूजयेत्तर्पयेत्ततइति उपाकर्मण्युत्सर्गे च त्रिरात्रं पक्षिणीमहोरात्रं वा
नध्यायइति मिताक्षरायामुक्तं अत्र नदीनां रजोदोषो नास्ति उपाकर्मणि चोत्सर्गे रजोदोषो न विद्यतइति
गार्ग्योक्तेः अत्रैव रक्षाबंधनमुक्तं हेमाद्रौ भविष्ये उपाकर्मणि कर्त्तव्यं ऋषीणां चैव पूजनं ततोपराह्ण
समये रक्षापोटलिकां शुभां कारयेदक्षतैः शस्तैः सिद्धार्थैर्हेमभूषितैरिति अत्रोपाकर्मानंतर्यस्य पूर्ण
तिथावार्षिकस्यानुवादो न तु विधिः गौरवात्प्रयोगविधिभेदे च क्रमायोगाच्छूद्रादौ तदयोगाच्च तेन प
रेद्युरुपाकरणेपि पूर्वेद्युरपराह्णे तत्करणं सिद्धं इदं भद्रायां न कार्यं भद्रायां द्वे न कर्त्तव्ये श्रावणी फा
ल्गुनी तथा श्रावणी नृपतिं हंति ग्रामं दहति फाल्गुनीति संग्रहोक्तेः तत्काले तु रात्रावपि तद्दत्ते कुर्यादिति नि
र्णयामृते मदनरत्ने स्मृतिसंग्रहे नंदायादर्शने रक्षाबलिदानं दशासु च भद्रायां गोकुलक्रीडा देशना
शाय जायते इति मदनरत्ने ब्रह्मवैवर्त्तात् भविष्ये उपलिसंग्रहमध्ये दत्तं च तु के न्यसे कुंभं पीवेत्तत्राप

विशेद्राजामात्यैर्युतश्चसस्मुहूर्ते तदनुपुरोधानृपतेरक्षांबध्नीतमंत्रेण इदंरक्षाबंधनंनियतकालत्वात्भद्रावर्ज्यंग्रह
णादिनेपिकार्यंहोलिकावत् ग्रहसंक्रांत्यादौरक्षानिषेधाभावात्सर्वेषामेववर्णानांसूतकंराहुदर्शने इतितत्कालीनक
र्मपरएवनत्वन्यत्र अन्यथाहोलिकायांकागतिः अतएवनित्यनैमित्तिकेजप्यहोमयज्ञक्रियासुच उपाकर्मणिचो
त्सर्गेग्रहवेधोनविद्यतइतिनियतकालीनेनदभावइतिदिक् उपाकर्मणितद्दिनेभिन्नपरंतत्रतन्निषेधादित्युक्तंप्राक्
मंत्रस्तु येनबद्धोबलीराजादानवेंद्रोमहाबलः तेनत्वामपिबध्नामिरक्षेमाचलमाचल ब्राह्मणैःक्षत्रियैर्वैश्यैःशूद्रै
रन्यैश्चमानवैः कर्तव्योरक्षिताचारोद्विजान्संपूज्यशक्तितइति अत्रैवहयग्रीवोत्पत्तिः तदुक्तंकल्पतरौ श्रावण्यां
श्रवणेजातःपूर्वंहयशिराहरिः जगौसामवेदंतुसर्वकल्मषनाशनं स्नात्वासंपूजयेत्तंतुशंखचक्रगदाधरं अ-
श्वलायनेनश्रवणाकर्मोक्तं श्रावण्यांपौर्णमास्यांश्रवणाकर्मेति तत्रास्तमययोगिनीग्राह्या अस्तमितेस्थाली
पाकंश्रपयित्वेतिसूत्रात् 'अतएवनिशीथेदर्शप्रयोगांतःपातनियमात्तदंगैःप्रसंगासिद्धिरुक्ताद्वादशे अन्यथा
परेद्युःप्राप्तौकःप्रसंगः प्रसंगस्यपाक्षिकत्वंपौर्णिमादर्शशब्दयोःपर्वांत्यक्षणवदहोरात्रवाचित्वात्तत्रैवकर्मका
लव्याप्तिर्ग्राह्येतिविकृतित्वाच्छेषपर्ववच्चेति श्रावणादिमासचतुष्टयकृष्णपक्षद्वितीयासुअशून्यशयनव्रतं तत्र
चंद्रोदयव्यापिनी दिनद्वयेतत्त्वेपरेतिनिर्णयामृते इतिकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौश्रावणमासः सिंहेप
राः षोडशघटिकाःपुण्यकालः अन्यत्पूर्ववत् अत्रगोप्रसवेद्भुतसागरेनारदः भानौसिंहगतेचैवयस्यगौःसंप्र
सूयते मरणंतस्यनिर्दिष्टंषड्भिर्मासैर्नसंशयः तत्रशांतिंप्रवक्ष्यामियेनसंपद्यतेशुभं प्रसूतांतत्क्षणादेवतांगां

विप्रायदापयेत् ततोहोमंप्रकुर्वीतघृताक्तैराजसर्षपैः आहुतीनांघृताक्तानामयुतंजुहुयात्ततः व्याहृतिभिश्चायं
होमः सोपवासःप्रयत्नेनदद्याद्विप्रायदक्षिणामिति तथासिंहराशौगतेसूर्येगोप्रसूतिर्यदाभवेत् पौषेचमहिषीसूते
दिवेवाश्वतरीतथा तदानिष्टंभवेत्किंचित्तच्छांत्यैशांतिकंचरेत् अस्यवामेतिसूक्तेनतद्विष्णोरितिमंत्रतः जुहु
याच्चतिलाज्येनशतमष्टोत्तराधिकं मृत्युंजयविधानेनजुहुयाच्चतथायुतं श्रीसूक्तेनततःस्नायाच्छांतिसूक्तेनम
वापुनः मध्यरात्रेनिशीथेवायदागोःकंदतेसदा ग्रामेवास्वगृहेवापिशांतिकंपूर्ववद्दिशेत् एवंश्रावणेवडवाप्र
सवोदिनेनिषिद्धः तदुक्तमथर्ववेदिनांगार्ग्यपरिशिष्टे माघेबुधेचमहिषीश्रावणेवडवादिवा सिंहेगावःप्रसू
यंतेस्वामिनोमृत्युदायकाइति अत्रतदुक्तामृतारव्याशांतिःकार्या भाद्रकृष्णतृतीयाकज्जलीसंज्ञासापराग्राह्येति
दिवोदासीयउक्तं वचनंतुहरितालिकाप्रकरणेवक्ष्यामः भाद्रकृष्णचतुर्थीबहुलारव्यामध्यदेशेप्रसिद्धा सा
सायाह्नव्यापिनीग्राह्यादिनद्वयेतत्वेपूर्वाग्राह्या गोर्यास्चतुर्थीवटधेनुपूजादुर्गार्चनंदुर्भरहोलिकेच वत्सस्यपू
जाशिवरात्रिरेताःपरान्विताघ्नन्तिनृपंसराष्ट्रमितिदिवोदासीयेवचनात् अत्रवत्सपूजायाःपृथगुपादानात्धेनु
पूजाशब्देनबहुलारव्यागृह्यतइतिसएवव्याचरव्यौ मदनरत्नेप्येवं अत्रगोपूजायवान्नाशनंचतत्रैवोक्तं
भाद्रकृष्णषष्ठीहलषष्ठीसासप्तमीयुतेतिदिवोदासः भाद्रकृष्णसप्तम्यांशीतलाव्रतं तत्रपूर्वाग्राह्येतिहेमाद्रौ अथ
जन्माष्टमी सान्चकृष्णादिमासेनभाद्रपदकृष्णाष्टमी तथाभाद्रपदेमासिकृष्णाष्टम्यांकलौयुगे अष्टाविंशति
मेजातःकृष्णोसौदेवकीसुतइतिकल्पतरौब्राह्मोक्तेः अत्रेदंमाधवमतं अष्टमीद्वेधा जन्माष्टमीजयंतीचेति

तत्राद्याकेवलाष्टमी येनकुर्वंतिजानंतः कृष्णजन्माष्टमीव्रतं तेभवंतिनराःप्राज्ञव्यालाव्याघ्राश्चकाननइतिस्कां
दात् दिवावायदिवारात्रौनास्तिचेद्रोहिणीकला रात्रियुक्तांप्रकुर्वीतविशेषेणेंदुसंयुतामितिपुराणांतरात् श्राव
णेबहुलेपक्षेकृष्णजन्माष्टमीव्रतं नकरोतिनरोयस्तुभवतिक्रूरराक्षसइतिभविष्योक्तेश्च केवलाष्टम्याएवोपो
ष्यत्वावगतेः सैवरोहिणीयुक्ताजयंती कृष्णाष्टम्यांभवेद्यत्रकलैकारोहिणीयदि जयंतीनामसाप्रोक्ताउपोष्या
साप्रयत्नतइतिवह्निपुराणात् अष्टमीकृष्णपक्षस्यरोहिणीऋक्षसंयुता भवेत्प्रोष्ठपदेमासिजयंतीनामसास्मृ
तेतिविष्णुरहस्यादिवचनाच्च ज्योतिरादिवत्संज्ञाभाकर्मभेदः रोहिणीयोगश्चाहोरात्रंमुख्यःनिशीथमात्रेमध्यमः
दिवसादावधमः अहोरात्रंतयोर्योगोह्यसंपूर्णोभवेद्यदि मुहूर्तमप्यहोरात्रेयोगश्चेत्तामुपोषयेदितिवसिष्ठसंहि
तोक्तेः अर्धरात्रेतुयोगोयंतारापत्युदयेसति नियतात्माशुचिःस्नातःपूजांतत्रप्रवर्तयेदितिविष्णुधर्मोक्तेः वा
सरेवानिशायांवायत्रस्वल्पापिरोहिणी विशेषेणनभोमासेसैवोपोष्यामनीषिभिरितिपुराणांतराच्च विशेषेणे
तिश्रुतेर्भाद्रपदेपीदं श्रावणेवानभस्येवेतिवक्ष्यमाणात् गौडास्तुनिशीथएवरोहिणीयोगेजयंतीनान्यथेत्याहुः
तन्न वासरेवानिशायांवेतिविरोधात् योगविशेषाद्गुणात्फलमित्यन्ये तेष्वकरणेदोषश्रुतेरुपेक्ष्याः तत्रजन्माष्टमी
व्रतंनित्यंपूर्वोक्तवचनेषुअकरणेनिंदाश्रुतेः वर्षेवर्षेतुयानारीकृष्णजन्माष्टमीव्रतं नकरोतिमहाप्राज्ञव्याली-
भवतिकाननइतिस्कांदेवीप्साश्रुतेश्च नकरोतिनरोयास्त्वितिपूर्वमुक्तेस्त्रस्त्रीलिंगमतंत्रं मदनरत्नेस्कांदेतत्रफ
लमप्युक्तं जन्माष्टमीव्रतंयेवैप्रकुर्वंतिनरोत्तमाः कारयंत्यथवालोकान्लक्ष्मीस्तेषांसदास्थिरा सिध्यंतिसर्व

कार्याणिकृतेजन्माष्टमीव्रतइति जयंतीव्रतंतुनित्यंकाम्यंच महाजयार्थंकुरुतांजयंतींमुक्तयेनघ धर्ममर्थंच-
कामंचमोक्षंचमुनिपुंगव ददातिवांछितानर्थान्येचान्येप्यतिदुर्लभाइतिस्कांदादौफलश्रुतेः शूद्रान्नेनतुयस्या
पंथावहस्तस्यभोजने तस्यापंचभनेकुंतिजयंतीविमुखोनरः नकरोतियदाविष्णोर्जयंतीसंभवंव्रतं यमस्यव
शमापन्नःसहतेनारकींव्यथामित्यकरणेनिंदाश्रुतेश्च यदाचपूर्वेद्युःपरेद्युर्वारोहिणीयोगस्तदाजन्माष्टमी
जयंत्यामंतर्भूताज्ञेया नतुजन्माष्टमीव्रतंपृथक्कार्यं विष्णुशृंखलवत् तदुक्तंमाधवेनैव यस्मिन्वर्षेजयंत्या
ख्योयोगोजन्माष्टमीतदा अंतर्भूताजयंत्यांस्यादृक्षयोगप्रशस्तितइति मदनरत्ननिर्णयामृतगौडमैथिलम
तेप्येवं हेमाद्रिस्तुरोहिणीसंयुतोपोष्यासर्वांघौघविनाशिनी अर्धरात्रादधश्चोर्ध्वंकलयावायदाभवेत् ज
यंतीनामसाप्रोक्तासर्वपापप्रणाशिनीत्यग्निपुराणादर्धरात्रएवरोहिणीयोगस्यप्राशस्त्यात् मुहूर्तमपिलभ्येते
त्यादीनांचार्धरात्रयोगेप्युपपत्तेर्नजयंतीव्रतंभिन्नं तत्वंतुहेमाद्रिमतेपिजयंतीव्रतंभिन्नमेव उदयेचाष्टमी
त्यस्यतेनजयंतीपरत्वोक्तेः किंच रोहिण्यामर्धरात्रेचयदाकृष्णाष्टमीभवेत् तस्यामभ्यर्चनंशौरेर्हंतिपापंत्रिज
न्मजमितिविष्णुधर्मोक्तेः समायोगेतुरोहिण्यांनिशीथेराजसत्तम समजायतगोविंदोबालरूपीचतुर्भुजः
तस्मात्तंपूजयेत्तत्रयथावित्तानुरूपतइतिवह्निपुराणाच्चार्धरात्रस्यकर्मकालत्वमवसीयते अतःकर्मणोयस्य
यःकालइत्यादिवचनात्पूर्वत्रैवप्राप्तेःपरदिनेसत्तोपिरोहिणीयोगस्यनप्रयोजकत्वं अन्यथाबुधवारादेरपित
त्तापत्तेः किंच जयंतीशब्दोरात्रिविशेषवचनः अभिजिन्नामनक्षत्रंजयंतीनामशर्वरी मुहूर्तोविजयोनामय

त्रजातोजनार्दनइतिब्रह्मांडपुराणात् तेनतयोर्भिरोहिण्यांगौणत्वान्नव्रतभेदः यत्तुवासरे वानिशायांवेति
तत्कैमुतिकन्यायेननिशीथयोगस्यैवस्तुत्यर्थंपूर्वदिनेर्धरात्रयोगाभावेभाशास्याथंयद्यपिदिवावायदिवारा
त्रौनास्तिचेद्रोहिणीकला रात्रियुक्तांप्रकुर्वीतविशेषेणेंदुसंयुतामित्यनेनरोहिणीयोगाभावेर्धरात्रव्याप्तेर्ग्रा
ह्यतोक्ता तथापियस्मिन्वर्षेजयंतीयोगोनास्तितत्रजयंतीव्रतलोपप्रासेअष्टमीमात्रेपिजयंतीव्रतंकार्यंइत्ये
वंपरमिदमितितदाशयः अत्रहिसत्राययामूर्यविश्वजितायजेत एषामसंभवेकुर्यादिष्टिंवैश्वानरींद्विजइति
वद्रोहिणीयोगाभावेविधानात्तत्कार्यापत्तिःस्यात् अतएवोक्तं जयंतीनामशर्वरीति यच्च स्कांदे उदयेचाष्ट-
मीकिंचिन्नवमीसकलायदि भवतेबुधसंयुक्ताप्राजापत्यर्क्षसंयुता अपिवर्षशतेनापिलभ्यतेवाथवानवेति
यच्चपाद्मे प्रेतयोनिगतानांतुप्रेतत्वंनाशितंतुतैः यैःकृताश्रावणेमासिअष्टमीरोहिणीयुता किंपुनर्बुधवा
रेणसोमेनापिविशेषतः किंपुनर्नवमीयुक्ताकुलकोट्यास्तुमुक्तिदेतितद्दानादिविषयं उपवासाश्रवणा
दित्यनंतभट्टः जयंतीपरमितिहेमाद्रिः उदयेचंद्रोदयइतिकेचित् तन्न चंद्रोदयसत्वेसंदेहान्नवमीसक
लत्वयोगात्मानाभावाच्च तेनपूर्वेद्युःसप्तमीवेधेपरदिनेसूर्योदयेघटिकापिग्राह्या पूर्वविद्धाष्टमीतियायो
क्तेः इतियुक्तं अतोनव्रतभेदोनाप्यंतर्भावइत्युक्तवान् गौडास्तुनवमीक्षयपरमिदंवचनं नवमीसकलाय
दीतिविशिष्योक्तेः एतत्पूर्वदिनेजयंत्यभावपरमित्याहुः जयंत्यादिसर्वापवादोयमितिचूडामण्यादयः वयं
तुसत्यंव्रतभेदः लोकास्तुजन्माष्टमीमेवानुतिष्ठंति नहिश्रावणेवानभस्येवारोहिणीसहिताष्टमी यदाक्र

ध्यानेरेलेभ्यासाजयंतीतिकीर्तिता श्रावणेनभवेद्योगोनभस्येतुभवेत्ध्रुवमितिमाधवीयेवसिष्ठसंहितोक्ता
पिभाद्रेजयंतीकेनापिक्रियते अतःपूर्वेद्युरेवोपवासः यद्वागुणात्फलं सप्तमेब्रह्मवर्चसकामस्युप नयेदितिवृ
द्दित्यन्येतन्न नित्यत्वानुपपत्तेः अत्रगौणमुख्यचांद्राभ्यामेकएवमासइत्यन्ये तन्न एकवाक्येउभयनिर्देशो
वाधाद्द्वयायोगात् अतोजयंतीव्रतस्यापिनित्यत्वादुपवासद्वयंकार्यमितिब्रूमः अतएवहेमाद्रिमदनर
त्नादौजन्माष्टमीव्रतंजयंतीव्रतंचभिन्नमुक्तं भिन्नकालत्वात्सर्वथातावदत्रभेदोनेनिश्चितं यद्यपि पूर्वो
परावास्यापिरोहिणीयुतैवकार्येतिग्रंथानांतत्स्वप्नतीयतेतदपिजयंतीपरमेव इदंचकाम्यमेवेत्यनंतभट्टः
तद्दूषणंहेमाद्रौज्ञेयं नित्यंकाम्यमितितुबहवः ननुयथाविष्णुशृंखलयोगेनश्रवणद्वादशीवामनजयंत्या-
दिसर्वसिद्धियेथावैकादशीस्वल्पापिपरातथाकलाकाष्ठामुहूर्तापियदाकृष्णाष्टमीतिथिः नवम्यांसैवग्राह्या
स्यात्सप्तमीसंयुतानहि इत्यादिवचनादर्धोदयादिवद्योगाधिक्येफलाधिक्यात्परैवजन्माष्टमीयुक्तेतिचेत् वा
दोमास्व नहितत्रव्रतभेदोद्वयोर्नित्यत्वद्वयोरकरणेदोषोवाश्रुतः इहत्वेतैस्त्रिभिर्हेतुभिःसंज्ञाभेदाद्धर्म
कालभेदाच्चोपवासभेदःस्पष्टएव एकस्यैवतत्वाच्छ्रवणद्वादशीवन्नपारणालोपदोषोपि तेनव्रतद्वयमेवयु-
क्तं द्वयोरपिनित्यत्वात् केचित्तु त्रेतायांद्वापरेचैवराजन्कृतयुगेतथा रोहिणीसहिताचेयंविद्वद्भिःसमुपोषि
ता अतःपरंमहीपालसंप्राप्तेतामसेकलौ जन्मनावासुदेवस्य भविताव्रतमुत्तमयितिहेमाद्रौवह्निपुराणात्क
लौजन्माष्टमीव्रतमेवनजयंतीव्रतमित्याहुः तन्न तामसेकलावित्युक्तेःपरमश्रेयोहेतोरस्यकलौपापिनांदु

र्लभत्वमुच्यते तेनकंलौताम्रसानकरिष्यंति किंतुधन्याएवेत्यर्थः अन्यथाशूद्राश्चब्राह्मणाश्चाभविष्यंतियु
गेकलौइत्यादौविधिकल्पनापत्तेः अत्रनिशीथवेधएवग्राह्यः पूर्वोक्तवचनेषुतस्यैवमुख्यकालत्वोक्तेः अष्ट
मीशिवरात्रिश्चह्यर्धरात्रादधोयदि दृश्यतेघटिकायासापूर्वविद्धाप्रकीर्तितेतिमाधवीयेपुराणांतरादर्धरात्रेतु
रोहिण्यांयस्यांकृष्णाष्टमीभवेत् तस्यामभ्यर्चनंशौरेर्हंतिपापंत्रिजन्मजमितिभविष्योक्तेः अष्टमीरोहिणीयु
क्तानिश्यर्धेदृश्यतेयदि मुख्यकालइतिख्यातस्तत्रजातोहरिःस्वयमितिवसिष्ठसंहितोक्तेश्च तत्राष्टमीद्वेधा
रोहिणीरहितातद्युताच आद्यापिचतुर्धा पूर्वेद्युरेवनिशीथयोगिनीपरेद्युरेवोभयेद्युरनुभयेद्युश्चेतितत्राद्य-
योरसंदेहएवकर्मकालव्याप्तेः जन्माष्टमीरोहिणीचशिवरात्रिस्तथैवच पूर्वविद्धैवकर्तव्यातिथिभांतेचपारणमि
तिभृगूक्तेश्च अस्मात्केवलरोहिण्युपवासोपिसिद्धः अंत्ययोःपरैव प्रातःसंकल्पकालव्याप्तेराधिक्यात् वर्ज
नीयाप्रयत्नेनसप्तमीसंयुताष्टमीतिब्रह्मवैवर्ताच्च एवमंशतः समव्याप्तावपि विषमव्याप्तौत्वाधिक्येननि-
र्णयः रोहिणीयुतापिचतुर्धा पूर्वेद्युरेवनिशीथेरोहिणीयुतापरेद्युरेवोभयेद्युरनुभयेद्युश्च अत्राप्याद्ययोर-
संदेहः कार्याविद्धापिसप्तम्यारोहिणीसहिताष्टमीतिपाद्मोक्तेः जयंत्यांपूर्वविद्धायामुपवासंसमाचरेदितिगारु
डाच्च सप्तमीसंयुताष्टम्यांनिशीथेरोहिणीयदि भवितासाष्टमीपुण्यायावच्चंद्रदिवाकरावितिवह्निपुराणाच्च
द्वितीयेत्वसंदेहएव तृतीयपक्षेपरैव वर्जनीयाप्रयत्नेनसप्तमीसंयुताष्टमी सऋक्षापिनकर्तव्यासप्तमीसंयु
ताष्टमीतिब्रह्मवैवर्तात् चतुर्थ्यपित्रेधा पूर्वेद्युर्निशीथेष्टमीपरेद्यूरोहिणीपरेद्युरष्टमीपूर्वेद्यूरोहिणी उभयेद्यु

रुभयस्यनिशीथसंबंधोवेति आद्येपरेद्युर्जयंतीयोगस्यसत्वात्परेवेतिमाधवः तदुक्तंतेनैव यस्मिन्वर्षेजयं-
त्याख्ययोगोजन्माष्टमीतदा अंतर्भूताजयंत्यांस्यादृक्षयोगप्रशस्तितइति पूर्वविद्धाष्टमीयातुउदयेनवमीदिने
मुहूर्तमपिसंयुक्तासंपूर्णासाष्टमीभवेत् कलाकाष्ठामुहूर्तापियदाकृष्णाष्टमीतिथिः नवम्यांसैवग्राह्यास्या
त्सप्तमीसंयुतानहीतिपाद्मोक्तेश्च हेमाद्रिस्त्वाह अष्टम्याःप्राधान्यात्तस्याश्चपूर्वेद्युःकर्मकालव्यापित्वात्पू
र्वैव पारणंतुपूर्वेद्युर्निशीथेऽष्टम्यभावेज्ञेयं अंतर्भावोक्तिस्तुमूर्खवंचनमात्रमिति अन्येतुपूर्वविद्धाष्टमीवाक्ये
नंजन्माष्टम्यांसूर्योदयेसप्तमीवेधनिषेधात् कलाघटीमात्राप्यौदयिकीग्राह्या कार्याविद्धापिसप्तम्येतिज
यंतीपरं जयंत्यांपूर्वविद्धायामुपवासंसमाचरेदित्येकवाक्यत्वात् तत्रापिद्वयोर्नित्यत्वात्कालभेदाच्चोपवा
सद्वयंभवत्येव यदातुकेवलाष्टमीशुद्धाधिकातदात्यागहेतोःसप्तमीवेधस्याभावात्पूर्वैव यदिवावित्थ
न्यूनातदापरदिनेग्राह्यातिथेरभावात्पूर्वैव एवंसर्वाण्यौदयिकवाक्यानिसप्तमीवेधपराणि येतु जन्माष्ट
मीपूर्वविद्धांसऋक्षांसकलामपि विहायनवमींशुद्धामुपोष्यव्रतमाचरेदितिव्यासोक्तेर्विद्धायाःक्षयेशुद्ध
नवम्यामुपवासः दशमीवेधेद्वादश्युपवासवदित्याहुः तेनिर्मूलत्वादुपेक्ष्याः मुहूर्तमपिसंयुतेतिरोहिणी
योगेत्याज्यत्वोक्तेः तिथ्यंतपारणवाक्यानांनिर्विषयत्वापत्तेः नचजयंतीपराणिशुद्धाधिकापराणिवाता-
नि भृग्वाद्यैःपूर्वविद्धाष्टम्यामपितिथ्यंतेपारणोक्तेः तेनकलाकाष्ठेतिवाक्यांतरवशाज्जयंतीपरमेतत् न
त्वंतु अष्टम्याःकर्मकालव्याप्तेः दिवावायदिवारात्रौनास्तिचेद्रोहिणीकला रात्रियुक्तांप्रकुर्वीतविशेषेणो

दुसंयुतामितिपूर्वोक्तवाक्यैः रोहिणीयोगाभावेग्राह्यत्वोक्तेर्वचनात् कर्मकालव्यापिनीं त्यक्त्वापूर्वापरावाल्पापिरोहिणी-
युताग्राह्या माधवमदनरत्ननिर्णयामृतानंतभट्टगौडमैथिलग्रंथादिष्वप्येवमिति युक्तंतुउपवासद्वयंकार्यंद्वयोर्नित्य
त्वादितितुत्तत्त्वं अंत्ययोःपरैव सप्तमीसंयुताष्टम्यांभूत्वाऋक्षंद्विजोत्तम प्राजापत्यंद्वितीयेह्निमुहूर्तार्धंभवेद्यदि तदा
ष्टयामिकंपुण्यंप्रोक्तंव्यासादिभिःपुरेतिस्कांदात् मुहूर्तेनापिसंयुक्तासंपूर्णासाष्टमीभवेत् किंपुनर्नवमीयुक्ताकुलको
ट्यास्तुमुक्तिदेतिपाद्माच्चेतिदिक् निंबादित्योपासकास्तुजन्माष्टमीरामनवमीशिवरात्र्यादौपूर्वेह्निकर्मकालीनांतिथिंत्यक्त्वा
द्वित्रिमुहूर्तापरैवतिथिर्ग्राह्या उदयव्यापिनीग्राह्याकुलेतिथिरुपोषणे निंबार्कोभगवान्येषांवांछितार्थफलप्रदइतिहेमा-
द्रौमात्स्योक्तश्रुतिसप्तमीघ्रतेभविष्योक्तेरित्याहुः नन्व यदिद्वितीयेदिवसेतुऋक्षतिथ्योर्क्षतिःस्यात्तदोपवासः पूर्वे-
ह्निकुर्याद्दिवसेद्वितीयेदिनेशभक्तोथतदाव्रतायमितिमात्स्यवाक्येनतंत्रेकउपसंहारात्सर्वार्थत्वेनमानाभावात् ऋक्षतिथ्यो
र्हस्तसप्तम्योःअन्यथाऋषिपंचम्यादौनदापत्तिः शिष्टाचारान्नेतिचेत् न तस्यन्यायवचोविरोधेहेयत्वात् इदानींक्वापि-
निंबार्कोपासनाभावाच्चेतिसंक्षेपः पारणंतु तिथिरष्टगुणंहंतिनक्षत्रंचचतुर्गुणं तस्मात्प्रयत्नतःकुर्यात्तिथिभांतेचपा
रणमितिब्रह्मवैवर्तात् तिथ्यर्क्षयोर्यदाच्छेदोनक्षत्रांतमथापिवा अर्धरात्रेथवाकुर्यात्पारणंत्वपरेहनीतिहेमाद्रौव
चनाच्चार्धरात्रेउभयांतेन्यतरांतेवेतिमुख्यःपक्षः सर्वेष्वेवोपवासेषुदिवापारणमिष्यतइतिब्रह्मवैवर्तेतत्त्वन्याविषयं
दिनेमुख्यकालालाभेन्यतरांतेवाज्ञेयं गौडास्तु नरात्रौपारणंकुर्यादृतेवैरोहिणीव्रतात् तत्रनिश्यपितत्कुर्याद्वर्जयि-
त्वामहानिशामितिब्रह्मांडपुराणाद्रात्रौसार्धप्रहरमध्येकार्यमित्याहुः महानिशातुविज्ञेयामध्यमंमध्ययामयोः न

रुभयस्यनिशीथासंबंधोवेति आद्येपरेद्युर्जयंतीयोगस्यसत्वात्परेवेतिमाधवः तदुक्तंनेनैव यस्मिन्वर्षेजयं-
त्याख्ययोगोजन्माष्टमीतदा अंतर्भूताजयंत्यांस्यादृक्षयोगप्रशस्तितइति पूर्वविद्धाष्टमीयात्तुउदयेनवमीदिने
मुहूर्त्तमपिसंयुक्तासंपूर्णासाष्टमीभवेत् कलाकाष्ठामुहूर्त्तापियदाकृष्णाष्टमीतिथिः नवम्यांसैवग्राह्यास्या
त्सप्तमीसंयुतानहीतिपाद्योक्तेश्च हेमाद्रिस्त्वाह अष्टम्याःप्राधान्यात्तस्याश्चपूर्वेद्युः कर्मकालव्यापित्वात्पू
र्वैव यत्तुपूर्वेद्युर्निशीथेष्टम्यभावेज्ञेयं अंतर्भावोक्तिस्तुमूर्खवंचनमात्रमिति अन्येतुपूर्वविद्धाष्टमीवाक्य
नंजन्माष्टम्यांसूर्योदयेसप्तमीवेधनिषेधात् कलाघटीमात्राप्यौदयिकीग्राह्या कार्याविद्धापिसप्तम्येतिज
यंतीपरं जयंत्यांपूर्वविद्धायामुपवासंसमाचरेदित्येकवाक्यत्वात् तत्रापिद्वयोर्नित्यत्वात्कालभेदाच्चोपवा
सद्वयंभवत्येव यदातुकेवलाष्टमीशुद्धाधिकातदात्यागहेतोःसप्तमीवेधस्याभावात्पूर्वैव यदिवाविद्धा
न्यूनातदापरदिनेग्राह्यतिथेरभावात्पूर्वैव एवंसर्वाण्यौदयिकवाक्यानिसप्तमीनिषेधपराणि येतुजन्माष्ट
मीपूर्वविद्धांसऋक्षांसकलामपि विहायनवमींशुद्धामुपोष्यव्रतमाचरेदितिव्यासोक्तेर्विद्धायाःक्षयेशुद्ध
नवम्यामुपवासः दशमीवेधेद्वादश्युपवासवदित्याहुः तन्निर्मूलत्वादुपेक्ष्याः मुहूर्त्तमपिसंयुक्तेतिरोहिणी
योगेत्याद्युक्तेः तिथ्यंतपारणवाक्यानांनिर्विषयत्वापत्तेः नन्वजयंतीपराणिशुद्धाधिकापराणिवाता-
नि भृग्वाद्यैःपूर्वविद्धाष्टम्यामपितिथ्यंतेपारणोक्तेः तेनकलाकाष्ठेतिवाक्यांतरवशाज्जयंतीपरमेतत् न
त्वंतुअष्टम्याःकर्मकालव्याप्तेः दिवावायदिवारात्रौनास्तिचेद्रोहिणीकला रात्रियुक्तांप्रकुर्वीतविशेषेणो

दुसंयुतामितिपूर्वोक्तवाक्यैः रोहिणीयोगाभावेग्राह्यलोक्तेर्वचनात् कर्मकालव्यापिनीत्यक्त्वापूर्वापरावास्यापिरोहिणी-
युताग्राह्या माधवमदनरत्ननिर्णयामृतानंतभट्टगौडमैथिलग्रंथादिष्वप्येवमिति युक्तंतुउपवासद्वयंकार्यंद्वयोर्नित्य
त्वादितितुवयं अंत्ययोःपरैव सप्तमीसंयुताष्टम्यांभूत्वाऋक्षंद्विजोत्तम प्राजापत्यंद्वितीयेह्निमुहूर्तार्धंभवेद्यदि तदा
ष्टयामिकंपुण्यंप्रोक्तंव्यासादिभिः पुरेतिस्कांदात् मुहूर्तेनापिसंयुक्तासंपूर्णासाष्टमीभवेत् किंपुनर्नवमीयुक्ताकुलको
व्यास्तमुक्तिदेतिपाद्माच्चेतिदिक् निंबादित्योपासकास्तुजन्माष्टमीरामनवमीशिवरात्र्यादौपूर्वेह्निकर्मकालीनांतिथिंत्यक्त्वा
द्वित्रिमुहूर्तापरैवतिथिर्ग्राह्या उदयव्यापिनीग्राह्याकुलेतिथिरुपोषणे निंबार्कोभगवान्येषांवांछितार्थफलप्रदइतिहेमा-
द्रौमात्स्योक्तमुक्तिसप्तमीव्रतेभविष्योक्तेरित्याहुः नन्व यदिद्वितीयेदिवसेतुऋक्षतिथ्योर्व्याप्तिःस्यात्तदातदोपवासः पूर्वे-
प्रकुर्याद्दिवसेद्वितीयेदिनेशाभक्तोथनदानताद्यमितिमात्स्यवाक्येनतत्रैवउपसंहारात्सर्वार्थत्वेनमानाभावात् ऋक्षतिथ्यो
र्हस्तसप्तम्योःअन्यथाऋषिपंचम्यादौतदापत्तिः शिष्टाचाराच्चेतिचेत् न तस्यन्यायवचोविरोधेहेयत्वात् इदानींक्वापि-
निंबार्कोपासनाभावाच्चेतिसंक्षेपः पारणंतु तिथिरष्टगुणंहंतिनक्षत्रंचचतुर्गुणं तस्मात्प्रयत्नतःकुर्यात्तिथिभांतेचपा
पारणमितिब्रह्मवैवर्तात् तिथ्यृक्षयोर्यदाच्छेदोनक्षत्रांतमथापिवा अर्धरात्रेथवाकुर्यात्पारणंत्वपरेहनीतिहेमाद्रौव
चनाच्चार्धरात्रेप्युभयांतेन्यतरांतेवेतिमुख्यःपक्षः सर्वेष्वेवोपवासेषुदिवापारणमिष्यतइतिब्रह्मवैवर्तेतत्र्यविषयं
दिनेमुख्यकाललाभेन्यतरांतेवाज्ञेयं गौडास्तु नरात्रौपारणंकुर्याद्दृतेवैरोहिणीव्रतात् तत्रनिश्यपितत्कुर्याद्वर्जयि-
त्वामहानिशामितिब्रह्मांडपुराणाद्रात्रौसार्धप्रहरमध्येकार्यमित्याहुः महानिशातुविज्ञेयामध्यमंमध्ययामयोः न

या मध्यमप्रहरेमात्रेविज्ञेयातुमहानिशेतिस्मृत्यंतरात् कल्पतरौमदनरत्नेप्येवं कामधेनौगर्गस्तु महानिशातुविज्ञेयाम
ध्यमंप्रहरद्वयमित्याहवृद्धशातातपस्तु महानिशाद्वेघटिकेरात्रौमध्यमयामयोरित्याह वेदपाठपरमेतदित्यन्ये महानिशा
यामन्यतरांतेनूनीयदिनेपारणं अपरेह्नीतिपारणोत्तरदिनपरत्वात् उभयांतापेक्षणादित्याहुः तत्त्वंतुमहानिशातो-
र्योगन्यतरांतलाभेमहानिशानिषेधः महानिशायामेवलाभेतत्रैवपारणमिति दिवोदासस्तु रजनीप्रहरंयावत्स्पृशेत्तिः
कर्मणोमता पारणंतावदेवेष्टंप्रमादान्नभवेद्यदीतिस्कांदादूर्ध्वंनिषेधमाह तन्निर्मूलम् अशक्तौतुवह्निपुराणे भांतेकु
र्यात्तिथेर्वापिशस्तंभारतपारणमितिगारुडेविष्णुधर्मेच जयंत्यांपूर्वविद्धायामुपवासंसमाचरेत् तिथ्यंतेचोत्सवांतेवा
व्रतीकुर्वीतपारणं अशक्तौतु तिथ्यंतेतिथिभांतेवापारणंयत्रचोदितं यामद्वयोर्ध्वगामिन्यांप्रातरेवहिपारणा सएवो
त्सवांत इतिकालादर्शोक्तेश्चेतिसंक्षेपः अष्टम्यांविशेषोहेमाद्रौभविष्ये ततोष्टम्यांतिलैःस्नातोनद्यादौविमलेजले सु
देशेशोभनंकुर्याद्देवक्याःसूतिकागृहं तन्मध्येप्रतिमास्थाप्यासात्वाप्यष्टविधास्मृता कांचनीराजतीताम्रीपैत्तलीमृन्म
यीतथा वार्क्षीमणिमयीचैववर्णकैर्लिखितायथा सर्वलक्षणसंपूर्णापर्यंकेचपटावृते देवकीतत्रचैकस्मिन्प्रदेशेसू-
तिकागृहे प्रसूतांचप्रसूतांचस्थापयेन्मंचकोपरि मांतत्रबालकंसुप्तंपर्यंकेस्तनपायिनं यशोदांतत्रचैकस्मिन्प्रदेशे
सूतिकागृहे तद्वच्चकल्पयेत्सार्धंप्रसूतवरकन्यकां कश्यपोवसुदेवोयमदितिश्चैवदेवकी शेषोवैबलभद्रोयंयशोदा-
क्षितिरन्वभूत् नंदःप्रजापतिर्दक्षोगर्गश्चापिचतुर्मुखः गौर्धेनुःकुंजरश्चैवदानवाःशस्त्रपाणयः लेखनीयाश्च-
तंत्रैवकालियोयमुनाह्रदे इत्येवमादियत्किंचिच्छक्यतेचरितंमम लेखयित्वाप्रयत्नेनपूजयेद्भक्तितत्परः मंत्रे-

णानेनकौंतेयदेवकीं पूजयेन्नरः गायद्भिः किन्नराद्यैः सततपरिवृता वेणुवीणानिनादैः शृंगारादर्शकुंभप्रवरकृतक-
रैः किंकरैः सेव्यमाना पर्यंकेस्वास्तृतेयामुदिततरमुखीपुत्रिणीसम्यगास्ते सादेवीदेवमाताजयतिसुतनयादेवकी-
कांतरूपा पादौसंवाहयंतीश्रीर्देवक्याश्चरणांतिके निषण्णापंकजेपूज्यानमोदेव्यैश्रियेइति अर्धरात्रेवसोर्धारां-
पातयेद्गुडसर्पिषा नाडीवर्धापनेषष्ठीनामादेःकरणंमम ततोमंत्रेणवैदद्याच्चंद्रायार्घ्यंसमाहितः शंखेतोयंसमा
दायसपुष्पकुशचंदनं जानुभ्यांधरणींगत्वाचंद्रायार्घ्यंनिवेदयेत् क्षीरोदार्णवसंभूतअत्रिगोत्रसमुद्भव गृहाणा
र्घ्यंशशांकेमंरोहिण्यासहितोमम ज्योत्स्नापतेनमस्तुभ्यंनमस्तेज्योतिषांपते नमस्तेरोहिणीकांतअर्घ्यंनःप्रतिगृह्य
तां यथापुत्रंहरिंलब्ध्वामासातेनिर्वृतिःपरा तामेवनिर्वृतिंदेहिसुपुत्रंदर्शयस्वमे इतिदेवक्यर्घः ततःपुष्पांजलिंद-
त्त्वायामेयामेप्रपूजयेत् प्रभातेब्राह्मणान्शक्त्याभोजयेद्भक्तिमान्नरः ओंनमोवासुदेवायगोब्राह्मणहितायच
शांतिरस्तुशिवंचास्तुइत्युक्त्वातांविसर्जयेत् इदंप्रतिमासकृष्णाष्टम्यामप्युक्तंमदनरत्नेवह्निपुराणे प्रतिमासंव्रतेपू
जामष्टम्यांयःकरिष्यति ममनैवाखिलान्कामान्ससंप्राप्स्यत्यसंशयं तथा अनेनविधिनायस्तुप्रतिमासंनरेश्वर
करोतिवत्सरंपूर्णंयावदागमनंहरेः दद्याच्छय्यांसुसंपूर्णांगोभीरत्नैरलंकृतां इतिजन्माष्टमीव्रतं भाद्रामावास्यायां
कुशग्रहणमुक्तंहेमाद्रौहारीतेन मासेनभस्यमावास्यातस्यांदर्भोच्चयोमतः अयातयामास्तेदर्भाविनियोज्याःपुनः
पुनः नभाःश्रावणःतेनदर्शांतमासेजन्माष्टम्यानंतरंदर्शोलभ्यते मदनरत्नेतुमासेनभस्येमावास्यातस्यांदर्भोच्चयोम
तइतिमरीचिवाक्यमुक्तं नभस्योभाद्रपदः तेनमहालयांतर्गतदर्शोलभ्यते अत्रगौणमुख्य चांद्राभ्यामेकएवद-

र्थइत्यन्ये भाद्रपदशुक्लतृतीयायांहरितालिकाव्रतं तत्रपराग्राह्या मुहूर्तमात्रसत्त्वेपिदिनेगौरीव्रतंपरे शुद्धाधिकायाम
प्येवंगणयोगप्रशंसनादितिमाधवोक्तेः चतुर्थीयुक्तायांफलाधिक्यंमाधवीयेआपस्तंबः चतुर्थीसहितायातुसातृती
याफलप्रदा. अवैधव्यकरास्त्रीणांपुत्रपौत्रप्रवर्धिनी द्वितीयायोगेप्रत्यवायमाहसएव द्वितीयाशेषसंयुक्तांयाकरोति
विमोहिता सावैधव्यमवाप्नोतिप्रवदंतिमनीषिणइति आद्यामधुश्रावणिकाकज्जलीहरितालिका चतुर्थीमिश्रितास्त्री
भिर्दिवानक्तैर्विधीयते तृतीयानभसःशुक्लामधुश्रावणिकास्मृता भाद्रस्यकज्जलीकृष्णाशुक्लाचहरितालिकेतिदि-
वोदासोदाहृतवचनाच्च भाद्रशुक्लचतुर्थीवरदचतुर्थी सामध्याह्नव्यापिनीग्राह्या प्रातःशुक्लतिलैःस्नात्वामध्याह्नेपू
जयेन्नृपेतिहेमाद्रौभविष्योक्तेस्तत्रैवपूजोक्तेः मदनरत्नेप्येवं परदिनएवांशेनसाकल्येनवामध्याह्नव्याप्त्यभावेसर्वे
पक्षेषुपूर्वाग्राह्या तथाचबृहस्पतिः चतुर्थीगणनाथस्यमातृविद्धाप्रशस्यते मध्याह्नव्यापिनीचेत्स्यात्परतश्चे-
त्परेहनीति मातृविद्धाप्रशस्तास्याच्चतुर्थीगणनायके मध्याह्नेपरतश्चेत्स्यान्नागविद्धाप्रशस्यतइतिमाधवी-
येस्मृत्यंतराच्च तत्रगणेशरूपंस्कांदे एकदंतंशूर्पकर्णंनागयज्ञोपवीतिनं पाशांकुशधरंदेवंध्यायेत्सिद्धिवि-
नायकमिति इयंरविभौमयोरतिप्रशस्ता भाद्रशुक्लचतुर्थ्यायाभौमेनार्केणवायुता महतीसात्रविघ्नेशमर्चित्वे
ष्टंलभेन्नरइतिनिर्णयामृतेवाराहोक्तेः अत्रचंद्रदर्शनंनिषिद्धं तथाचापरार्केमार्कंडेयः सिंहादित्येशुक्लपक्षेच
तुर्थ्यांचंद्रदर्शनं मिथ्याभिदूषणंकुर्यात्तस्मात्पश्येन्नतंसदेति चतुर्थ्यांनपश्येदित्यन्वयः प्रधानक्रियान्वय
लाभात् तेनचतुर्थ्यांसुदिनस्यपंचम्यांननिषेधः गौडास्त्वेवमाहुः पराशरोपि कन्यादित्येचतुर्थ्यांतुशुक्लेचं-

द्रस्यदर्शनं मिथ्याभिदूषणंकुर्यात्तस्मात्पश्येन्नतंसदा तद्दोषशांतयेसिंहःप्रसेनमितिवैपठेदिति श्लोकस्तुविष्णुपु
राणे सिंहःप्रसेनमवधीत्सिंहोजांबवताहतः सुकुमारकमारोदीस्तवह्येषःस्यमंतकइति भाद्रपदशुक्लपंचमीऋ
षिपंचमी सामध्याह्नव्यापिनीग्राह्या पूजाव्रतेषुसर्वेषुमध्याह्नव्यापिनीतिथिरितिमाधवीयेहारीतोक्तेः दिनद्वये
तत्त्वेहेमाद्रिमतेपरा सितापरयुतास्यात्पंचमीतिदीपिकोक्तेः माधवमतेपूर्वा सर्वत्रपंचमीपूर्वेत्युक्तेः युग्मवाक्या
न्निर्णयस्तूक्तः ऋषिपंचमीषष्ठीयुतेवेतिदिवोदासः अत्रऋषीन्प्रतिमासुपूजयित्वाऽकृष्टभूमिजशाकेनवर्त्त
नं एवंसप्तवर्षाणिकृत्वासप्तकुंभेषुप्रतिमासुसंपूज्यापरेद्युस्तत्तन्मंत्रेणाष्टोत्तरशतंतिलान्हुत्वासप्तब्राह्मणान्
भोजयेदितिनिर्णयामृते भाद्रशुक्लषष्ठीसूर्यषष्ठीसासप्तमीयुतैवेतिदिवोदासः शुक्लेभाद्रपदेषष्ठ्यांस्नानं
भास्करपूजनं प्राशनंपंचगव्यस्यअश्वमेधफलाधिकमितिवचनात् कल्पतरौभविष्ये येयंभाद्रपदेमा-
सिषष्ठीस्याद्भरतर्षभ योस्यांपश्यतिगांगेयंदक्षिणापथवासिनं ब्रह्महत्यादिपापैस्तुमुच्यतेनात्रसंशयः गां-
गेयःस्वामिकार्त्तिकेयः भाद्रपदशुक्लसप्तम्यामुक्ताभरणव्रतम् तत्रसप्तमीपूर्वायुताग्राह्या षण्मुन्योरितियु-
ग्मवाक्यात् भाद्रपदशुक्लाष्टमीदूर्वाष्टमीसापूर्वाग्राह्या श्रावणीदुर्गानवमीदूर्वाचैवहुताशनी पूर्वविद्धातुकर्त
व्याशिवरात्रिर्बलेर्दिनमितिहेमाद्रौबृहद्यमोक्तेः शुक्लाष्टमीतिथिर्यातुमासिभाद्रपदेभवेत् दूर्वाष्टमीतुसाज्ञेया
नोत्तरासाविधीयतइतिपुराणसमुच्चयाच्च यत्तु मुहूर्त्तेरोहिणेष्टम्यांपूर्वांवायदिवापरा दूर्वाष्टमीतुसाकार्याज्ये
ष्ठामूलंचवर्जयेदितितत्रैवपराकार्येत्युक्तं तत्पूर्वदिनेज्येष्ठादियोगेद्रष्टव्यं दूर्वाष्टमीसदात्याज्याज्येष्ठामूलर्क्ष-

संपत्ता तथा ऐंद्रर्क्षेपूजितादूर्वाहंत्यपत्यानिनान्यथा भर्त्तुरायुर्हरामूलेतस्मात्तांपरिवर्जयेदितितत्रैवतन्निषेधात्
इदमगस्त्योदयेकन्यार्केचनकार्यं शुक्लेभाद्रपदेमासिदूर्वासंज्ञातथाष्टमी सिंहार्कएवकर्त्तव्यानकन्यार्केकदाचन
सिंहस्थेसोत्तमासूर्येनुदितेमुनिसत्तमइतिमदनरत्नेस्कांदोक्तेः अगस्त्येउदितेतातपूजयेद्यस्तुतोद्भवं वैधव्यंपुत्र
शोकंचदशावर्षाणिपंचचेतितत्रैवदोषोक्तेश्च भाद्रपदशुक्लाष्टम्यामगस्त्योदयेभाविनिसतिपूर्वकृष्णाष्टम्यामे-
वकुर्यादितिहेमाद्रिः दीपिकाप्येवं इदंचव्रतंस्त्रीणांनित्यं यानपूजयतेदूर्वांमोहादिहयथाविधि त्रीणिजन्मानि
वैधव्यंलभतेनात्रसंशयः तस्मात्संपूजनीयासाप्रतिवर्षंवधूजनैरितिपुराणसमुच्चयात् यदाज्येष्ठादिकंविना
षष्ठीनलभ्यतेतदातत्रैवोक्तं कर्त्तव्याचैकभक्तेनज्येष्ठामूलंयदाभवेत् दूर्वामभ्यर्चयेद्भक्त्यानवंध्यादिवसंनये-
दिति अत्रविधिर्मदनरत्नेभविष्ये शुचौदेशेप्रजातायांदूर्वायांब्राह्मणोत्तम स्थाप्यलिंगंततोगंधैःपुष्पैर्धूपैःस
मर्चयेत् दध्यक्षतैर्द्विजश्रेष्ठअर्घ्यंदद्यात्रिलोचने दूर्वाशमीभ्यांविधिवत्पूजयेछ्रद्धयान्वितः मंत्रस्तु त्वंदूर्वेमृत
जन्मासिवंदितासिसुरासुरैः सौभाग्यंसंततिंदेहिसर्वकार्यकरीभव यथाशाखाप्रशाखाभिर्विस्तृतासिमहीत
ले तथाममापिसंतानंदेहित्वमजरामरेइति अत्रानग्निपक्वंभक्षयेत् अनग्निपक्वमश्नीयाद्दध्यन्नंदधिफलंतथा
अक्षारलवणंचैवसन्नश्नीयान्मधनान्वितमितितत्रैवभविष्योक्तेः भाद्रपदेधिमासेसतिनिर्णयदीपेस्कांदे अधि-
मासेतुसंप्राप्तेनभस्यउदयेमुनेः अर्वाग्दूर्वाव्रतंकार्यंपरतोनैवकुत्रचित् अत्रैवज्येष्ठापूजोक्तामाधवीयेस्कांदे
मासिभाद्रपदेशुक्लपक्षेज्येष्ठर्क्षसंयुता रात्रिर्यस्मिन्दिनेकुर्याज्ज्येष्ठायाःपरिपूजनमिति इयंज्येष्ठायोगवशेनपू

र्वापरावाग्राह्या दिनद्वययोगेपरा पूर्वेद्युर्हिरात्रियोगेपूर्वैव नवम्यासहकार्यास्यादष्टमीनात्रसंशयः मासिभाद्रपदेशुक्लप क्षेज्येष्ठर्क्षसंयुता रात्रिर्यस्मिन्दिनेकुर्यात्ज्येष्ठायाःपरिपूजनमितितत्रैवोक्तेः अस्यापवादः यस्मिन्दिनेभवेज्ज्ये ष्ठामध्याह्नादूर्ध्वमप्यणुः तस्मिन्हविष्यपूजाद्यन्नूनंनेपूर्ववासरइति इदंकेवलतिथौनक्षत्रेचोक्तम् तत्राद्यंकेवलति थौकार्यम् अन्त्यंकेवलर्क्षे तदुक्तंमात्स्ये प्रत्याब्दिकंतिथावुक्तंयज्ज्येष्ठादेवतंव्रतम् प्रतिज्येष्ठाव्रतंयच्चविहितंकेवलो डुनि तिथावेवाचरेदाद्यंद्वितीयंकेवलर्क्षतइति अतएवमदनरत्नेभविष्येनक्षत्रमात्रेउक्तम् मासिभाद्रपदेपक्षेशु- क्लेज्येष्ठायदाभवेत् रात्रौजागरणंकृत्वाएभिर्मंत्रैश्चपूजयेदिति दाक्षिणात्यास्त्वृक्षएवकुर्वंति हेमाद्रौस्कांदेपि मा- सिभाद्रपदेशुक्लपक्षेज्येष्ठर्क्षसंयुते यस्मिन्कस्मिन्दिनेकुर्याज्ज्येष्ठायाःपरिपूजन मिति तथा मैत्रेणावाहयेद्देवीं ज्येष्ठायांतुप्रपूजयेत् मूलेविसर्जयेद्देवींत्रिदिनंव्रतमुत्तममिति मंत्रस्तु एह्येहित्वंमहाभागेसुरासुरनमस्कृते ज्येष्ठेत्वंसर्वदेवानांमत्समीपगताभवेत्यावाह्य तामग्निवर्णामितिसंपूज्यज्येष्ठायैनमस्तुभ्यंश्रेष्ठायैतेनमोनमः शर्वायैतेनमस्तुभ्यंशांकर्यैतेनमोनमः ज्येष्ठेश्रेष्ठेतपोनिष्ठेब्रह्मिष्ठेसत्यवादिनि एह्येहित्वंमहाभागेअर्घ्यंगृह्ण सरस्वति इत्यर्घः भाद्रपदशुक्लद्वादश्यांश्रवणायोगरहितायांपारणंकुर्यात् आभाकासितपक्षेष्वितिदिवोदासोदा हृतवचनात् उपोष्यैकादशींमोहात्पारणंश्रवणेयदि करोतिहंतितत्पुण्यंद्वादशद्वादशीभवमिति तत्रैवस्कांदाच्च अस्यतत्रैवप्रतिप्रसवः मार्कंडेयः विशेषेणमहीपालश्रवणंवर्धतेयदि तिथिक्षयेनभोक्तव्यंद्वादशींलंघयेन्नहीति केचित्तु यदात्वपरिहार्योयोगस्तदाश्रवणनक्षत्रेत्रेधाविभक्तेमध्यमविंशतिघटिकायोगंत्यक्त्वापारणंकार्यम् तदु

क्तं विष्णुधर्मे श्रुतेश्च मध्ये परिवर्तमेति सुप्तिप्रबोधपरिवर्तनमेव वर्ज्यमिति केचिच्चतुर्धा विभज्य मध्यपादद्वयं व
र्ज्यमाहुः अत्र मूलं चिंत्यं अत्रैव विष्णुपरिवर्तनोत्सवं कुर्यात् संध्यायां विष्णुं संपूज्य प्रार्थयेत् मंत्रस्तु तिथितत्वे उक्तः
ॐ वासुदेव जगन्नाथ प्राप्तेयं द्वादशी तव पार्श्वेन परिवर्तस्व सुखं स्वपिहि माधवेति अत्रैव शक्रध्वजोत्थापन
मुक्तमपरार्के गर्गेण द्वादश्यां तु सिते पक्षे मासि प्रोष्ठपदे तथा शक्रमुत्थापयेद्राजा विश्वश्रवणवासवे इयमेव श्रवण
द्वादशी तत्रैकादश्यां द्वादशीश्रवणयोगे सैवोपोष्या एकादशी द्वादशी च वैष्णव्यमपि तत्र चेत् तद्विष्णुशृंखलं नाम वि
ष्णुसायुज्यकृद्भवेदिति विष्णुधर्मोक्तेः नारदीयेपि संस्पृश्यैकादशीं राजन् द्वादशीं यदि संस्पृशेत् श्रवणं ज्योति
षां श्रेष्ठं ब्रह्महत्यां व्यपोहति द्वादशी श्रवणस्पृष्टा स्पृशेदेकादशीं यदि स एव वैष्णवो योगो विष्णुशृंखलसंज्ञित इति हे
माद्रौ मात्स्योक्तेश्च दिनद्वये द्वादशीश्रवणयोगेपि पूर्वा निर्णयामृते त्वस्य पूर्वार्धमन्यथा पठितम् द्वादशी श्रवणर्क्षं च
स्पृशेदेकादशीं यदीति तेन हेमाद्रिमते एकादश्याः श्रवणयोगाभावेपि तद्युक्तद्वादशीयोगमात्रेण विष्णुशृंखलं भवति
निर्णयामृतमते तु श्रवणस्यैकादशी द्वादशीभ्यां योग एव विष्णुशृंखलं नान्यथेति यदा निशीथानंतरं सूर्योदयावधि हि
कलामात्रमपि श्रवणर्क्षं भवति तदापि पूर्वैव तदुक्तं तत्रैव नारदीये इमां प्रकृत्य तिथिनक्षत्रयोर्योगो योगश्चैव नराधि
प । द्विकलो यदि लभ्येत स ज्ञेयो ह्यष्टयामिक इति द्वादशी श्रवणस्पृष्टा कृत्स्ना पुण्यतमा तिथिः न तु सा तेन संयुक्ता
तावत्येव प्रशस्यत इति मदनरत्ने मात्स्याच्च दिवोदासीये तु रात्रेः प्रथमपादेपि चेच्छ्रवणं हरिवासरे तदा पूर्वामुपवसे
त्तद्भांते च पारणमित्युक्तम् इदं तु निर्मूलत्वात्पूर्वविरोधाच्चोपेक्ष्यम् इयं बुधवारे तिप्रशस्ता बुधश्रवणसंयुक्ता से-

वचेद्द्वादशीभवेत् अत्यंतमहतीसास्याद्दत्तंभवतिचाक्षयमितिहेमाद्रौस्कांदात् यानितुपठंति उत्तराषाढसंयुक्ताश्रो
णामध्यान्हगापिवा आसुरीसेवनारास्याद्द्वेतिपुण्यंपुराकृतम् उदयव्यापिनीग्राह्याश्रोणाद्वादशिकायुता विद्धवर्ज्या
संयुतासाचेन्नैवोपोष्याशुभेप्सुभिरित्यादीनिविष्णुधर्मस्कांदभविष्यादीनिवचनानितानिनिर्मूलानि यदपिस्मृत्य
र्थसारेउदयव्यापिनीग्राह्येत्युक्तम् यच्चबृहन्नारदीये उदयव्यापिनीग्राह्याश्रवणद्वादशीव्रतइति तद्यदाशुद्धा
धिकाद्वादशी परदिनएवोदयेश्रवणयोगः पूर्वेन्हिचतद्भिन्नेकालेयोगस्तत्परम् दिनद्वयेउदययोगेपूर्वैव बहुक
र्मकालव्याप्तेरित्युक्तंमदनरत्ने यदात्वेकादश्येवश्रवणयुतानद्वादशीतदापिपूर्वैव यदानप्राप्यतेऋक्षंद्वादश्यांवै
ष्णवंक्वचित् एकादशीतदोपोष्यापापघ्नीश्रवणान्वितेतिमदनरत्नेनारदीयोक्तेः यदापरैवऋक्षयुतातदापरा तत्रश
क्तेनोपवासद्वयंकार्यम् एकादशीमुपोष्यैव द्वादशींसमुपोषयेत् नचात्रविधिलोपःस्यादुभयोर्दैवतंहरिरितिभवि
ष्योक्तेः यत्तुविष्णुधर्मे पारणांतंव्रतंज्ञेयंव्रतांतेविप्रभोजनम् असमाप्तेव्रतेपूर्वेनैवकुर्याद्व्रतांतरमितितदेतद्भि-
न्नपरं अत्रगौडाः शृणुराजन्परंकाम्यंश्रवणद्वादशीव्रतमितिस्थूलशीर्षवचनात्काम्यमेवेदम् तेनाशक्तस्यान
स्यैकादशीव्रतमेवेतिमन्यंते द्वादश्यामुपवासेनशक्त्यात्मानृपसर्वशः चक्रवर्तित्वमतुलंसंप्राप्नोत्युत्तमांश्रियमि
तिगौडनिबंधेमार्कंडेयोक्तेश्च दाक्षिणात्यास्तु एकादश्यांनरोभुक्त्वाद्वादश्यांसमुपोषणात् व्रतद्वयकृतंपुण्यंसर्वं
प्राप्नोत्यसंशयमितिवराहवामनपुराणोक्तेः श्रवणद्वादशीव्रतमेवेत्याहुः भुक्त्वेतिफलाद्याहारपरम् नत्वन्नपरंअ
न्नाश्रितानिपापानीतिनिषेधात् उपवासद्वयंकर्तुंनशक्नोतिनरोयदि प्रथमेन्हिफलाहारीनिराहारोपरेहनीति-

दिनोदाहृतीयेत्यानियोक्तेश्च अशक्तौतु गृहीतैकादशीव्रतो यस्तं प्रत्युक्तं मात्स्ये द्वादश्यां शुक्लपक्षेतु नक्षत्रं श्रवणं य-
दि। उपोष्यैकादशीं तत्र द्वादश्यां पूजयेद्धरिमिति पूजयेन्नतूपवसेदित्यर्थः अगृहीतैकादशीव्रतश्चेदेकादश्यां भुक्त्वा-
द्वादश्यामुपवसेत् एवमेकादशीं भुक्त्वा द्वादशीं समुपोषयेत् पूर्ववासरजं पुण्यं सर्वं प्राप्नोत्यसंशयमिति नारदीयोक्तेः
पारणं तु भयांतेन्यतरांते वा कुर्यात् तिथिनक्षत्रनियमे तिथिभांते च पारणमिति स्कांदात् तिथिनक्षत्रसंयोगे उपवासो
यदा भवेत् पारणं तु न कर्तव्यं यावन्नैकस्य संक्षय इति नारदीयाच्चेति हेमाद्रिः यद्यप्यत्र नक्षत्रमात्रांतेपि पारणं प्रतिभा-
ति तथापि तिथिमात्रांते ज्ञेयम् नक्षत्रांते तिथिमध्येपि याः काश्चित्तिथयः प्रोक्ताः पुण्यानक्षत्रयोगतः ऋक्षांते पारणं
कुर्याद्विना श्रवणरोहिणीमिति विष्णुधर्मे श्रवणांतमात्रे पारणनिषेधात् रोहिण्यां तु भांते कुर्यात्तिथेर्वापीति वन्हि-
पुराणात् तदंते त्वत्र नत्वभेवमस्तीति नक्षत्रांतोत्कर्ष इति मदनरत्ने असंभवे तु तिथ्यंते तिथिभांते वा पारणं यत्र-
चोदितम् यामत्रयोर्ध्वगामिन्यां प्रातरेव हि पारणेति ज्ञेयम् यत्तु मदनरत्ने द्वादशी वृद्धौ श्रवणवृद्धौ वा श्रवणांत एव
पारणं कुर्यात् पारणांतिथि वृद्धौ तु द्वादश्यामुडुसंक्षयात् वृद्धौ कुर्यात्त्रयोदश्यां तत्र दोषो न विद्यत इति वन्हिपुराणादित्यु-
क्तम् तत्सत्करणादेतस्यामेव श्रवणयुक्तैकादश्यां निहितविजयैकादशीव्रतपरं न तु श्रवणद्वादशीपरमिति मदनरत्ने गौ-
डास्तु श्रवणद्वादशीपरमाहुः अत्र विधिर्मदनरत्ने विष्णुधर्मे तस्मिन्दिने तथा स्नानं यत्र कृतं न संगमे तथा द-
पुनंतस्यां जलपूर्णं घटं द्विज वस्त्रसंवेष्टितं दत्वा छत्रोपानद्युगेन च नदुर्गतिमवाप्नोति गतिमग्र्यां च विंदति मंत्रस्तु
गानिये वरेजनार्दनपूजामभिधाय नमो नमस्ते गोविंद बुधश्रवणसंज्ञक अघौघसंक्षयं कृत्वा सर्वसौख्यप्रदो भव

प्रीयतांदेवदेवेशोममसंशयनाशनः वामनावतारनिमित्तोपवासस्तत्रनहेमाद्रौभविष्ये द्वादश्यास्तेविधिः प्रोक्तः श्रव
णेनयुधिष्ठिर सर्वपापप्रशमनः सर्वसौख्यप्रदायकः एकादशीयदाऽऽस्या च्छ्रवणेनसमन्विता विजयासातिथिः प्रो
क्ताभक्तानांविजयप्रदेत्युपक्रम्य अथकालेबहुतिथेगतेसागुर्विणीभवत् सुषुवेनवमेमासिपुत्रंसावामनंहरिमित्यु
क्त्वा एतत्सर्वंसमभवदेकादश्यांयुधिष्ठिर तेनेयंदेवदेवस्यसर्वथाविजयातिथिः एषाव्युष्टिः समाख्याता एकाद-
श्यांमयानघ पूर्वमेवसमाख्याताद्वादशीश्रवणान्वितेत्युपसंहारादेकादश्यामेव व्युष्टिःफल भागवतेऽष्टमस्कंधेतु-
द्वादश्यांवामनोऽसत्त्विरुक्तं श्रोणायांश्रवणद्वादश्यांमुहूर्तेभिजितिप्रभुः ग्रहनक्षत्रताराद्याश्चक्रुस्तज्जन्मदक्षिण
म् द्वादश्यांसवितातिष्ठन्मध्यंदिनगतोनृप विजयानामसाप्रोक्तायस्यांजन्मविदुर्हरेः श्रोणायांचंद्रे आभाजिन्न्
वणाप्रथमोंशः गौडाअप्येवम् अत्रकल्पभेदाद्व्यवस्था तद्विधिश्चहेमाद्रौवह्निपुराणे नदीनांसंगमेस्नायादर्चयेद
त्रवामनम् सौवर्णंवस्त्रसंयुक्तंद्वादशांगुलमुच्छ्रितम् ततोविधिवत्संपूज्य हिरण्मयेनपात्रेणदद्यादर्घ्यंप्रयत्नतः
नमस्तेपद्मनाभायनमस्तेजलशायिने तुभ्यमर्घ्यंप्रयच्छामिबालवामनरूपिणे नमःकमलकिंजल्कपीतनिर्मल
वाससे महाहवरिपुस्कंधघृतस्कंधायचक्रिणे नमःशार्ङ्गसीरबाणपाणयेवामनायच यज्ञभुक्फलदात्रेचवामना
यनमोनमः देवेश्वरायदेवायदेवसंभूतिकारिणे प्रभवेसर्वदेवानांवामनायनमोनमः एवंसंपूजयित्वातंद्वाद
श्यामुदयेरवेः शृंगारसहितंतंतुब्राह्मणायनिवेदयेत् वामनः प्रतिगृह्णातिवामनोहंददामिते वामनंसर्वतोभद्रं
द्विजायप्रतिपादयेइति अनंतभट्टोप्याह श्रवणद्वादश्यांजनार्दननामाविष्णुःपूज्यते श्रवणैकादश्यांवामना

वतारइति श्रवणयुतशक्लैकादश्यलाभेतुदशमीविद्धापिश्रवणायुताकार्या दशम्येकादशीयत्रसानोपोष्याभवेत्तिथिः श्रव
णेनतुसंयुक्तासान्वेत्स्यात्सर्वकामदेति वन्हिपुराणादित्युक्तंमदनरत्ने पूजाचमध्यान्हेकार्या अन्होमध्येवामनोरामरामा
दितिपूर्वोक्तवचनात् अत्रेयद्दुग्धव्रतंसंकल्पयेत् तदुक्तम् दुग्धमाश्वयुजेमासीति अत्रेदं चिंत्यते दुग्धव्रतेपायसादि
वर्ज्यंनवेति नेतिकेचित् नहिप्रकृतिवर्जनेविकारवर्जनंयुक्तम् दधिघृतादीनामपिवर्जनापत्तेः नचयत्रप्रकृतिरसोप
लंभस्तद्वर्जनमितिवाच्यम् मांसविकारस्यौष्ट्रदध्यादेश्चावर्जनापत्तेः तस्माद्दध्यादिवत्पायसादिभक्ष्यमिति अत्र
ब्रूमः यत्रविकारेप्रकृतिरसोपलंभस्तत्प्रत्यभिज्ञावात्रविकारस्यापिनिषेधः अस्तिचमांसविकारेमांसप्रत्यभिज्ञा
मांसत्वानपायात् यत्तुऔष्ट्रदध्यादेरनिषेधापत्तिरिति तन्न औष्ट्रमितिविकार तद्भुतेननिषेधात् तथाचविज्ञाने
श्वरः औष्ट्रमेकशफंस्त्रैणमारण्यकमथाविकमित्यत्रऔष्ट्रमितिविकार तद्भुतान्छकन्मूत्रादीनामपिनिषेधइत्याह
नन्वेवंसंधिन्यनिर्दशावत्सागोपयः परिवर्जयेदिति संधिन्यादिक्षीरनिषेधेपिदध्यादिग्रहणंस्यात् सत्यंभामे वच
नेनपरंनिषेधः तदाहापरार्केशंखः क्षीराणियान्यभक्ष्याणितद्विकाराशनेबुधः ससप्तरात्रंव्रतंकुर्यात्प्रयत्नेनसमा
हितइति व्रतंगोमूत्रयावकं तस्मात्पायसेदुग्धरसोपलंभाद्वर्जनम् अतएवामिक्षायांदधिसत्वेपिमाधुर्योपलंभा
त् पयोरूपत्वमुक्तंमेधातिथिना दुग्धस्यकेः तदुक्तं पयएवघनीभूतमामिक्षेत्यभिधीयतइति दध्यादिषुतदभावादवर्जनमिति ए
तेदध्यादिव्रतेनतक्रादीनांनिषेधः उक्तोभयहेत्वभावादितिकेचित् पूर्वोक्तशास्त्रवचनात्सर्वविकारनिषेधइतियुक्तं
प्रतीमः इतिदुग्धव्रतम् भाद्रपदशुक्लचतुर्दश्यामनंतव्रतम् तत्रात्रिमुहूर्तव्यापिनीदयिकीग्राह्येतिमाधवः तदुक्त

उदयेत्रिमुहूर्तापिग्राह्यानंतव्रतेतिथिरिति मध्यान्हेभोज्यवेलायामितिकथायांश्रवणादुपरिहि देवेभ्योधारयतीतिवह्निधिक
त्वनात् पूजाव्रतेषुसर्वेषुमध्यान्हव्यापिनीतिथिरितिमाधवीयेवचनात्मध्यान्हव्यापिनीग्राह्येतितुदिवोदासः मतापमार्तं
डेप्येवं इदमेवनयुक्तं निर्णयामृतेतुघटिकामात्राप्यौदयिकीत्युक्तम् तथाभाद्रपदस्यांतेचतुर्दश्यांद्विजोत्तम पौर्णमास्याःस-
मायोगेव्रतंचानंतकंचरेदितिभविष्योक्तेः मुहूर्तमपिचेन्भाद्रेपूर्णिमायांचतुर्दशी संपूर्णांतांविदुस्तस्यांपूजयेद्विष्णुमव्य
यमितिस्कांदाच्चेति अत्रमूलंचिंत्यम् अग्रहेऔदयिकत्वेपूर्णत्वात्पूर्वैतियुक्तम् नत्वेतुविध्यर्थवादयोर्भिन्नार्थत्वेए
कवाक्यतायोगात् संदिग्धेषुएकवाक्यत्वादितिन्यायेनपूर्वापरावामध्यान्हव्यापिन्येवमुख्या माधवस्तुसामान्यवा-
क्यान्निर्णयंकुर्वन्भ्रांतएव अनंतव्रतस्यपुराणांतरेष्वभावान्निबंधांतरेष्वभावाच्चवचनोनिर्मूलमेवेति अथाग
स्त्यार्घ्यः तत्कालोव्रतहेमाद्रौभविष्ये कन्यायामागतेसूर्येअर्वाग्वैसप्तमेदिने कन्यायांसमनुप्राप्तेत्वर्घकालोनिव-
र्तते तेनउदयोत्तरमपिसप्तदिनमध्येइत्यर्थः यत्साधै आसप्तरात्रादुदयाद्यमस्यदातव्यमेतत्सकलंनरेण या
वत्समाःसप्तदशाथवास्युरथोर्ध्वमप्यत्रवदंतिकेचित् यमस्यागस्त्यस्य उदयकालश्चदिवोदासीयेउक्तः उदेति
याम्यांहरिसंक्रमाद्रवेरेकाधिकेविंशतिभेत्वगस्त्यः सप्तसप्तमेस्तंवृषसंक्रमाच्चमयातिगर्गादिभिरभ्यभाणि अत्र-
विधिर्विष्णुरहस्ये काशपुष्पमयींरम्यांकृत्वामूर्तिंतुचारुणैः प्रदोषेविन्यसेत्तांतुपूर्णकुंभेष्वलंकृताम् कुंभस्थांपूज
येत्तांतुपुष्पधूपविलेपनैः दध्यक्षतबलिंदद्याद्रात्रौकुर्यात्प्रजागरं पूजांचवक्ष्यमाणार्घ्यमंत्रेणकार्या प्रभातेतांस
मादाययायात्पुण्यंजलाशयम् निशावसानेतांपश्यन्जलांतेप्रतिमांमुनेः अर्घ्यंदद्यादगस्त्यायभक्त्यासम्यगुपो-

वितः मात्स्येतु अंगुष्ठमात्रंपुरुषंतथैवसौवर्णमत्स्यायतबाहुदंडं पूर्वेकाशमयीत्वमशक्तो चतुर्भुजंकुंभमुखं
निधायधान्यानिसप्तांकुरसंयुतानि सकाशपुष्पाक्षतशक्तियुक्तंमंत्रेणदद्याद्द्विजपुंगवाय धेनुंबहुक्षीरवतींच
द्यात्सवस्त्रघंटाभरणांद्विजाय भविष्ये विरूढैःसप्तधान्यैश्च वंशपात्रनिधापितैः सौवर्णरूप्यपात्रेणता-
म्रवंशमयेनवा मूर्ध्निस्थितेननम्रेणजानुभ्यांधरणींगतः विष्णुरहस्ये अगस्त्यःखनमानेतिपठन्मंत्रमिमं
मुनेः अर्घ्यंदद्यादगस्त्यायशूद्रेमंत्रविधिस्त्वयम् काशपुष्पप्रतीकाशवन्हिमारुतसंभव मित्रावरुणयोःपुत्र
कुंभयोनेनमोस्तुते विंध्यवृद्धिक्षयकरमेघतोयविषापह रत्नवल्लभदेवेशलंकावासनमोस्तुते वातापीभ-
क्षितोयेनसमुद्रःशोषितःपुरा लोपामुद्रापतिःश्रीमान्योसौतस्मैनमोनमः येनोदितेनपापानिविलयंयांतिव्या-
धयः तस्मैनमोस्त्वगस्त्यायसशिष्यायसपुत्रिणे अगस्त्यःखनमानेतिविप्रोर्घ्यंविनिवेदयेत् राजपुत्रिमहाभा-
गे ऋषिपत्निवरानने लोपामुद्रेनमस्तुभ्यमर्घ्यंमेप्रतिगृह्यताम् दत्वैवमर्घ्यंकौरव्यप्रणिपत्यविसर्जयेत् अर्चित-
स्त्वंयथाशक्त्यानमोगस्त्यमहर्षये ऐहिकामुष्मिकींदत्वाकार्यसिद्धिंव्रजस्वमे विसर्जयित्वागस्त्यंतंविप्रायप्रतिपा-
दयेत् अगस्त्योमेमनस्थोस्तु अगस्त्योस्मि घटेस्थितः अगस्त्योद्विजरूपेणप्रतिगृण्हातुसत्कृतः दानमंत्रः
अगस्त्यःसप्तजन्माघंनाशयत्वावयोरयम् अतुलंविमलंसौख्यंप्रयच्छत्वंमहामुने प्रतिग्रहमंत्रः विष्णुरह-
स्ये त्यजेदगस्त्यमुद्दिश्यधान्यमेकंफलंरसम् होमंकृत्वाततःपश्चाद्वर्जयेन्मानवःफलम् होमश्चार्घ्यमंत्रेणाज्ये-
न भविष्ये दत्वार्घ्यंसप्तवर्षाणि क्रमेणानेनपांडव ब्राह्मणःस्याच्चतुर्वेदः क्षत्रियःपृथिवीपतिः वैश्येनधान्यनि-

प्तिः शूद्रश्च धनवान्भवेत् यावदायुश्च यः कुर्यात्स परं ब्रह्म गच्छति इत्यगस्त्यार्घः भाद्रपौर्णमास्यां प्रपिताम-
हात्परांस्त्रीनुद्दिश्य श्राद्धं कार्यम् तदुक्तं हेमाद्रौ ब्राह्ममार्कंडेययोः नांदीमुखानां प्रत्यब्दं कन्याराशिगते रवौ पौर्ण-
मास्यां तु कर्तव्यं वराहवचनं यथेति नांदीमुखत्वं चोक्तं ब्राह्मे पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः त्रयो ह्यश्रुमु-
खा ह्येते पितरः परिकीर्तिताः तेभ्यः पूर्वतरा ये च प्रजावंतः सुखैधिताः ते तु नांदीमुखा नांदीसमृद्धिरिति कथ्यते ए-
तच्च प्रत्यब्दमित्युक्तेः पक्षश्राद्धपक्षे सकृन्महालयपक्षे चावश्यकमिति प्रयोगपारिजाते अत्र मातामहा अपि का-
र्याः पितरो यत्र पूज्यंते तत्र मातामहा अपीति धौम्योक्तेः पितृशब्दस्य च जनकपरत्वे बहुवचनविरोधेन पितृभावा-
पन्नपरत्वात् वार्षिके तु वचनान्निवृत्तिः न च जीवत्पितृकस्यान्वष्टकायां मातृश्राद्धे तदापत्तिः इष्टापत्तेः अत एव स उक्तः
श्राद्धेषु स्वमातृमातामहयोर्दद्यादिति मदनरत्नकालादर्शौ एतज्जीवत्पितृकश्राद्धे वक्ष्यामः केचित्तु अजहल्लक्षणया
पित्रादयो यत्र तत्र मातामहास्तेनात्र नेत्याहुः न चात्र नाम्ना नांदीश्राद्धधर्मातिदेशः वैष्णवादिशब्दवद्देवतापरस्य च
नामकत्वाभावात् नापि नांदीमुखत्वं पितृविशेषणम् पारिभाषिकत्वादिति दिक् तथा निर्णयदीपे गार्ग्यः पौर्णमासीषु
सर्वासु निषिद्धं पिंडपातनम् वर्जयित्वा प्रोष्ठपदीं यथा दर्शस्तथैव सेति इति श्रीमीमांसकरामकृष्णभट्टात्मजभट्टकमलाकर-
कृते निर्णयसिंधौ भाद्रपदमासः कन्यासंक्रमे पराः षोडश घटिकाः पुण्याः शेषं प्राग्वत् अथ महालयः तत्र पृथ्वीचंद्रोदये
स्मृतिः आषाढीमवधिं कृत्वा पंचमं पक्षमाश्रिताः कांक्षंति पितरः क्लिष्टा अन्नमप्यन्वहं जलम् कन्यायोगे पुण्यतमत्व-
माह शाट्यायनिः कन्यास्थार्कान्वितः पक्षः सोऽत्यंतं पुण्य उच्यते इति अत्र विशेषमाह [illegible] मध्ये वा यदि गण्यंते

तथाब्रह्मांडमार्कंडेययोः कन्यागतेसवितरि दिनानिदश
यत्रकन्यांव्रजेद्रविः सपक्षःसकलःश्रेष्ठःश्राद्धषोडशकंप्रति कन्यागतेसवितरियान्यहानितु
पंचच पार्वणेनेहविधिनाश्राद्धंतत्रविधीयते तथातत्रैवषोडशदिनान्युक्तानि तिथिवृद्ध्यापक्षस्यषोड
षोडश ऋतुभिस्तानितुल्यानिदेवोनारायणोब्रवीत् अत्रहेमाद्रिः षोडशत्वंत्रेधाव्याचख्यौ आश्विनशुक्लप्रतिपदासहेतितृतीयः अं
शादित्रासफलेश्राद्धवृद्ध्यर्थमेकःपक्षः भाद्रपदपूर्णिमयासहेति द्वितीयः आश्विनशुक्लप्रतिपदासहेतितृतीयः अं
सएवतुयुक्तः अहःषोडशकंयत्तुशुक्लप्रतिपदासह चंद्रक्षयाविशेषेणसापिदर्शात्मिकास्मृतेति देवलोक्तेः
पक्षाः तदुक्तंहेमाद्रौब्राह्मे आश्वयुक्कृष्णपक्षेतुश्राद्धंकार्यंदिनेदिने त्रिभागहीनंपक्षंवा त्रिभागंत्वर्धमेववा दिने
दिनेइतिपक्षपर्यंतत्वमुक्तम् त्रिभागहीनमितिपंचम्यादिपक्षः अर्धमित्यष्टम्यादिपक्षः त्रिभागमितिदशम्यादि
पक्षः त्रिभागहीनमितिचतुर्दशीसहितप्रतिपदादिचतुष्टयवर्जनाभिप्रायेणेति कल्पतरुः अत्रदिनपदंतिथिपरं वी
तत्सप्तमीयातिथित्वंश्राद्धव्याप्यतावच्छेदकम् तेनपंचदशतिथिव्यापिश्राद्धंसिध्यति तेनचतुर्दशीनिषेधोऽन्य-
कृष्णपक्षपरइतिगौडाः तन्न श्राद्धंशस्त्रहतस्यैवचतुर्दश्यांमहालये इत्यादिविरोधात् यच्च कश्चित् पूरणप्रत्ययलो
पेनतृतीयभागहीनंषष्ठ्यादिपक्षःतृतीयभागमेकादश्यादितदर्धंत्रयोदश्यादिउत्तरोत्तरंलघुकालोक्तेरिति तन्न गौ
तमादिवचनेनमूलकल्पनालाघवात् पक्षमित्यन्वयापत्तेश्च पंचम्यूर्ध्वंचतत्रापिदशम्यूर्ध्वंततोप्यतीति विष्णुधर्मो
क्तेः पष्ठ्याद्येकादश्यादिपक्षावपिज्ञेयाविति तत्त्वम् कालादर्शेपि पक्षाद्यादिचदर्शांतंपंचम्यादिदृगादिच अष्ट
म्यादियथाशक्तिकुर्यादापरपक्षिकम् पक्षादिःप्रतिपत् दिक् दशमी दर्शांतमितिसर्वत्र गौतमोपि अथापरपक्षे-

श्राद्धंपितृभ्योदद्यात्पंचम्यादिदर्शांतमष्टम्यादिदशम्यादिसर्वस्मिंश्चेति तथैकस्मिन्नपिदिनेश्राद्धमुक्तं हेमाद्रौनागरखं-
डे आषाढ्याःपंचमेपक्षेकन्यासंस्थेदिवाकरे योवैश्राद्धंनरःकुर्यादेकस्मिन्नपिवासरे तस्यसंवत्सरंयावत्संतृप्ताःपि-
तरोध्रुवमिति अत्रशक्ताशक्तपराव्यवस्थेति मांचः तन्न तद्वाचकपदाभावात् त्रयोदश्यादिपक्षएवानस्यः तत्रैवनि-
सश्रुतेः आहो एवकारेणतस्यैवपंचमपक्षायोगव्यवच्छेदोक्तेरितिगौडाः तन्न एकस्मिन्नपीतिविरोधात् तेनफलभू-
मार्थिनान्यानिकार्याणीतितत्त्वम् तत्रचतुर्दशीश्राद्धाभावेपंचम्यादिदशम्यादिपक्षौ तत्सत्त्वेषष्ठ्याद्येकादश्यादिको एवं
चतुर्दश्यभावेद्वादश्यादिः तत्सत्त्वेत्रयोदश्यादिरितिव्यवस्था विधवायास्तुविशेषःस्मृतिसंग्रहे चत्वारःपार्वणाःप्रो-
क्ताविधवायाःसदैवहि स्वभर्तृश्वशुरादीनांमातापित्रोस्तथैवच ततोमातामहानांचश्राद्धदानमुपक्रमेत् तथा श्व-
श्रूणांचविशेषेणमातामह्यास्तथैवचेति अशक्तौतुस्मृतिरत्नावल्याम् स्वभर्तृप्रभृतिभिभ्यःस्वपितृभ्यस्तथैवच
विधवाकारयेच्छ्राद्धंयथाकालमतंद्रिता विधवास्वयंसंकल्पंकृत्वान्यत्ब्राह्मणद्वाराकारयेदित्युक्तम् प्रयोगपारि-
जाते सकृन्महालयेत्ववर्ज्यातिथ्यायुक्तंपृथ्वीचंद्रोदयप्रयोगपारिजातादिषु वसिष्ठः नंदायांभार्गवदिनेचतुर्दश्यां
त्रिजन्मसु एषुश्राद्धंनकुर्वीतगृही पुत्रधनक्षयात् जन्मभंतत्पूर्वोत्तरेचत्रिजन्मानि वृद्धगार्ग्यः प्राजापत्येचपौष्णे
चपित्र्यर्क्षेभार्गवेतथा यस्तुश्राद्धंप्रकुर्वीततस्यपुत्रोविनश्यति प्राजापत्यंरोहिणी पौष्णंरेवती पित्र्यंमघा अन्या-
न्यपिमत्सरादीनितत्रैवज्ञेयानि केचित्तु नंदाश्चकामरव्यारभृगुवग्निपितृकालभे गंडेवैधृतिपातेचपिंडास्त्या-
ज्याः सुतेप्सुभिरितिसंग्रहात् नंदाप्रतिपत्षष्ठ्येकादश्यः अश्वःसप्तमी कामस्त्रयोदशी आरोभौमः भृगुःशुक्रः

अग्निभंकृत्तिका कालभंभरणी अत्रपिंडास्त्याज्याइत्याहुः तत्रमूलंमृग्यम् एतच्चसकृन्महालयविषयम् सकृन्महालये
क्षय्येपुनःश्राद्धेखिलेषुच अतीतविषयेचैवसर्वमेतद्विचिंतयेदितिपृथ्वीचंद्रोदयेनारदोक्तेः अस्यापवादोहेमाद्रौपृ-
थ्वीचंद्रोदयेच अयापातेभरण्यांचद्वादश्यांपक्षमध्यके तथातिथिंचनक्षत्रंवारंचनविचारयेत् पराशरमाधवीये
नपारिजातादिषुचैवम् निर्णयदीपिकायांतु पितृमृताहेनिषिद्धदिनेपिसकृन्महालयःकार्यइत्युक्तम् आषाढ्याःपं-
पक्षेकन्यासंस्थेदिवाकरे मृताहनिपितुर्योवैश्राद्धंदास्यतिमानवः तस्यसंवत्सरंयावत्संतृप्ताःपितरोध्रुवमितिना-
गरखंडोक्तेः यातिथिर्यस्यमासस्यमृताहेतुप्रवर्तते सातिथिःपितृपक्षेतुपूजनीयाप्रयत्नतः तिथिच्छेदोनकर्तव्योवि-
चंयदृच्छया पिंडश्राद्धंचकर्तव्यंविच्छित्तिंनैवकारयेत् अशक्तःपक्षमध्येतुकरोत्येकदिनेयदा निषिद्धेपिदिनेकुर्यात्
पिंडदानंयथाविधीति कात्यायनोक्तेश्च अत्रमूलंचिंत्यम् तथापक्षश्राद्धकरणेपिन नंदादिषुपिंडनिषेधइत्याह
पराशरमाधवीयेकार्ष्णाजिनिः नभस्यस्यापरेपक्षेश्राद्धंकार्यंदिनेदिने नैवनंदादिवर्ज्यंस्यान्नैवनिंद्याचतुर्दशी-
ति अत्रश्राद्धमित्येकवचनाद्दिनेदिनेइतिवीप्सावशाच्चसोमयागवदेकस्याभ्यासेनैकप्रयोगपरमिदं अतःप्रतिपत्प्र-
भृतिष्वेकांवर्जयित्वाचतुर्दशीमिति याज्ञवल्कीयंप्रयोगभेदपरम् नतुपंचम्यादिपक्षविषयम् प्रतिपत्प्रभृतिर्धि-
निशिष्योक्तेः निर्णयदीपेपृथ्वीचंद्रोदयेमदनपारिजातेचैवं अन्यत्कृष्णपक्षपरंयाज्ञवल्कीयम् एतत्परत्वेनैव
निंद्याच्चतुर्दशीतिविरोधादितिगौडाः तन्न श्राद्धंशस्त्रहतस्यैवचतुर्दश्यांमहालयइतिविरोधात् तत्त्वंतुतिथि
नक्षत्रवारादिनिषेधोयउदाहृतः सश्राद्धेतन्निमित्तेस्यान्नानुषंगकृतेन्यथासावितिदिवोदासीयेवृद्धगार्ग्योक्तेस्त

न्निमित्तेपक्षांतरेत्वज्ञेयः सकृन्महालयेतुवचनान्निषेधः अन्यत्रनकोपिनिषेधः कार्ष्णाजिनिस्तुतीर्थेपि अतोनंदादौसापि
डकश्राद्धेपुत्रवतोप्यधिकारः अग्निरपि महालयेक्षयाहेचदर्शेपुनरयजन्मनि तीर्थेपिभिर्वपेत्पिंडान्रविवारादिकेष्वपि
पूर्वोक्तनंदादिनिषेधस्तुमृताहातिक्रमेसकृन्महालयेपौर्णमास्यादिमृतश्राद्धेतन्निमित्तेचज्ञेयः यत्तुस्मृत्यर्थसारे निग
हत्रतच्चूडाकर्मपर्यंतंतदर्थकं पिंडदानंमृदास्नानंनकुर्यात्तिलतर्पणमिति तस्याप्यपवादोदिवोदासीयेस्कंदपुराणे
तीर्थेसंवत्सरेप्रेतेपितृयागेमहालये पिंडदानंप्रकुर्वीतयुगादिभरणीमघे महालयेगयाश्राद्धेमातापित्रोःक्षयेहनि
कृतोद्वाहोपिकुर्वीतपिंडनिर्वपणंसदेति निर्णयदीपेतुनंदादिनिषेधः सपिंडकश्राद्धविषयः षोडशाहव्यापि
श्राद्धप्रयोगेकल्पेतुसपिंडकपिंडदानंकार्यमेवेत्युक्तम् तदयमर्थःसंपन्नः षोडशाहव्यापिश्राद्धेनैनंदादिनिषेधः
मृताहेसकृन्महालयेपितथाइतिकेचित् तत्रापिनिषेधस्त्वयुक्तः सपिंडकश्राद्धभेदेपव्यतीपातादौतथा अन्यत्र
मृताहातिक्रमेमहालयातिक्रमेचापिंडनिषेधइति सन्यासिनांतुद्वादश्यांश्राद्धंकार्यम् यतीनांचवनस्थानांवैष्ण
वानांविशेषतः द्वादश्यांविहितंश्राद्धंकृष्णपक्षेविशेषतइतिपृथ्वीचंद्रोदयेसंग्रहोक्तेः अत्रपक्षेश्राद्धकरणेगौ
णकालमाहहेमाद्रौयमः हंसेकन्यागतेपार्थिवेशाकेनापिगृहेवसन् पंचम्योरंतरेदद्यादुभयोरपिपक्षयोः आ
श्विनकृष्णपंचम्योर्मध्यइत्यर्थः तत्राप्यसंभवेभविष्ये येयंदीपान्विताराजन्ख्यातापंचदशीभुवि तस्यां
न्नचेद्दत्तंपितृणांवैमहालये तत्राप्यसंभवेभारते यावच्चकन्यातुलयोःक्रमादास्तेदिवाकरः शून्यंप्रेतपुरं
श्विकेयावदागतः नाते वृश्चिकेसमतिक्रांतेपितरोदैवतैःसह निश्वस्यप्रतिगच्छंतिशापंदत्वासुदारुणं

लक्ष्या अत्र मूलं स्मृतिचंद्रिकायां ज्ञेयम् अत्र पार्वणैकोद्दिष्टव्यवस्थोक्ता हेमाद्रौ पुराणांतरे उपाध्यायगुरुश्वशुरपि-
तृव्याचार्यमातुलाः श्वशुरभ्रातृतत्पुत्रपुत्रर्त्विक्शिष्यपोषकाः भगिनीस्वामिदुहितृजामातृभगिनीसुताः पि-
तरोपि तृपत्नीनां पितुर्मातुश्च यास्वसा सपिंडद्रव्यदशिष्या धात्री तीर्थे चैव महालये एकोद्दिष्टविधानेन पूजनीयाः प्रय-
त्नत इति इतरेषां पित्रादीनां पार्वणमर्थसिद्धम् अत्र कामान्यत्वे प्याचाराद्व्यवस्था अशक्तौ तु पृथ्वीचंद्रोदये चतु-
र्विंशतिमते एकस्मिन्ब्राह्मणे सर्वानाचार्यादीन्प्रपूजयेत् दशद्वादश वा पिंडान्दद्यादकरणं न तु एकोद्दिष्टस्वरूपमा-
ह याज्ञवल्क्यः एकोद्दिष्टं देवहीनमेकार्घ्यैकपवित्रकम् आवाहनाग्नौकरणरहितं ह्यपसव्यवदिति अत्रैकपाको
वैश्वदेवतंत्रं पिंडबर्हिश्चैकमिति स्मृत्यर्थसारे उक्तम् अत्र पाणिहोमः पिंडाश्चाह्निकाग्निकद्वयाहप्रयोगपा-
रिजाते आचार्यः काम्यमभ्युदये ष्टम्यामेकोद्दिष्टमथाष्टमम् चतुर्ष्वेषु करे होमः पिंडाश्चाह्निकाग्निकइति पार्वणैको-
द्दिष्टयोः समानतंत्रत्वे तु अग्निसमीप एव अत्र धुरिलोचनौ वैश्वदेवौ आपकन्यागते सूर्ये काम्ये च धुरिलोचनौ इति हे-
माद्रावादित्यपुराणात् अत्र प्रतिदिनभिन्नप्रयोगत्वाद्दक्षिणाभेदो वा प्रयोगैक्यादंते एव वा दक्षिणेति हेमाद्रावुक्तम् ए-
तच्च संन्यस्तपितृकादिना जीवत्पितृकेणापि कार्यम् वृद्धौ तीर्थे च संन्यस्ते ताते च पतिते सति येभ्य एव पिता दद्यात्ते-
भ्यो दद्यात्स्वयं सुत इति कात्यायनोक्तेः यत्तु कौंडिन्यः दर्शश्राद्धं गयाश्राद्धं श्राद्धं चापरपाक्षिकम् न जीवत्पितृकः कु-
र्यात्तिलैस्तर्पणमेव चेति तत्संन्यस्तपित्राद्यतिरिक्तविषयम् काम्यश्राद्धपरं वा अत्र बहु वक्तव्यं श्रीपितृकृतजीवत्
पितृकनिर्णये ज्ञेयम् एतच्च जीवत्पितृकेणापि पिंडरहितं कार्यम् मुंडनं पिंडदानं च प्रेतकर्म च सर्वशः न जीवत्पितृकः कु-

र्यद्दुर्भिणीपतिरेवचेति दक्षेणातस्यापिंडनिषेधात् अन्वष्टक्यमातृवार्षिकादौ तु वचनाद्भवतीति वक्ष्यामः तथा छाग-
लेयः पिंडो यत्र निवर्तेत मघादिषु कथंचन सांकल्पं तु तदा कार्यं नियमाद्ब्रह्मवादिभिः सांकल्पस्वरूपं च वक्ष्यते अत्र-
श्राद्धांगतर्पणं पक्षश्राद्धे प्रतिदिनं श्राद्धोत्तरम् सकृन्महालये तु परेऽह्नि कार्यम् तदुक्तं नारदीये पक्षश्राद्धं यदा कुर्यात्त-
र्पणं तु दिने दिने सकृन्महालये चैव परेहनि तिलोदकम् गर्गोपि पक्षश्राद्धे हिरण्येन अनुव्रज्य तिलोदकमिति तथा
प्रयोगपारिजाते गर्गः कृष्णे भाद्रपदे मासि श्राद्धं प्रतिदिनं भवेत् पितॄणां प्रत्यहं कार्यं निषिद्धाहेपि तर्पणम् सकृन्महा-
लयेश्वः स्यादष्टकास्तंत एव हि इदं निषिद्धदिनेपि कार्यम् तिथितीर्थविशेषेषु कार्यं प्रेते च सर्वदेति स्मृत्यर्थसारोक्तेः ती-
र्थे तिथिविशेषे च गयायां प्रेतपक्षके निषिद्धेपि दिने कुर्यात्तर्पणं तिलमिश्रितमिति स्मृतिरत्नावल्यां वचनाच्च एत-
च्छ्राद्धं मलमासे न कार्यम् तदाह भृगुः वृद्धिश्राद्धं तथा सोममग्न्याधेयं महालयम् राजाभिषेकं काम्यं च न कुर्याद्भा-
नुलंघितः इति हेमाद्रौ नागरखंडे नभो वाथ नभस्यो वा मलमासो यदा भवेत् सप्तमः पितृपक्षः स्यादन्यत्रैव तु पंच-
मः एतच्च पित्रोर्मरणे प्रथमाब्दे कृताकृतमिति त्रिस्थलीसेतौ भट्टाः इदं च नित्यं काम्यं च पुत्रानायुस्तथारोग्यमैश्वर्य-
मतुलं तथा प्राप्नोति पंचमे दत्वा श्राद्धं कामांश्च पुष्कलानिति जाबाल्युक्तेः वृश्चिके समतिक्रांते पितरो दैवतैः सह निः-
श्वस्य प्रतिगच्छंति शापं दत्वा सुदारुणमिति कार्ष्णाजिनिवचनाच्च तदतिक्रमे प्रायश्चित्तमुक्तमृग्विधाने दुरो अश्व
स्यमंत्रं च दशमासां द्विमासयोः महालयं प्रदान्नूनं तदा संपूर्णतेति तदेति द्विमासयोः कन्यातुलयोर्म :
हीनमित्यर्थः अत्र भरण्यां श्राद्धमतिप्रशस्तम् तदुक्तं पृथ्वीचंद्रोदये मात्स्ये भरणीपितृपक्षे तु महती परिकीर्तिता अ-

स्यांश्राद्धंकृतंयेनसगच्छश्राद्धकृद्भवेत् षष्ठीचंद्रोदयेव्याधर्षायेत्ददृश्यते: नभस्यापरपक्षस्यद्वितीयायदियाम्यभे तृ
तीयाचाग्नितारायांसाहितात्मीलिदापितुः एतत्सषष्ठीयोगविशेषेणकपिलासंज्ञा तदुक्तंवाराहे नभस्यकृष्णप
क्षेतुरोहिणीपातभास्करैः युक्तावष्ठीपुराणज्ञैः कपिलापरिकीर्तिता व्रतोपवासनियमैर्भास्करंतत्रपूजयेत् कपिलां
चद्विजाग्र्यायदत्त्वानंतफलंलभेत् पुराणसमुच्चये भाद्रेमास्यसितेपक्षेभानौनैवकरेस्थिते पातेकुजेचरोहिण्यांसा
षष्ठीकपिलाभवेत् अत्रदर्शितत्वेनमहालयोभाद्रपदकृष्णपक्षोज्ञेयइत्युक्तंनिर्णयामृतेहेमाद्रौच हस्तार्कस्थफलानि
शतार्थः संयोगेतुचतुर्णांविनिर्दिष्टापरमेषिनोतितत्रैवोक्तः अत्रविशेषोहेमाद्रौस्कांदे देवदारुतथोशीरंकुंकुमंलाम
नःशिलाम् पत्रकंपद्मकंयष्टिमधुगव्येनपेषयेत् क्षीरेणालोड्यकल्केनस्नानंकुर्यात्समंत्रकम् आपस्त्वमसिदेवेश-
ज्योतिषांपतिरेवच पापंनाशयमेदेववाङ्मनःकायकर्मजम् पंचगव्यकृतस्नानःपंचभंगैस्तुमार्जयेत् पंचभंगैःपंच
पल्लवैः तथा रत्नैर्नानाविधैर्युक्तंसौवर्णंकारयेद्रविं शक्तितस्तत्पलादूर्ध्वंतदर्धकर्षतोपिवा सौवर्णमरुणंकुर्यात्तोकं·
चैवतथारथम् तथा अल्पवित्तोपियःकश्चित्सोपिकुर्यादिमंविधिम् मषासरखंडे स्थापयेदव्रणंकुंभंचंदनोदकपूरि
तम् रक्तवस्त्रयुगच्छन्नंताम्रपात्रेणसंयुतम् रथोरौप्यपलस्यैवएकचक्रःसचित्रितः सौवर्णपलसंयुक्तांमूर्तिंसूर्यस्य-
कारयेत् ततःसूर्यंकपिलांचषोडशोपचारैःसंपूज्यदद्यात् दिव्यमूर्तिर्जगच्चक्षुर्द्वादशात्मादिवाकरः कपिलासहितोदे
वोममसुक्तिंप्रयच्छतु यस्मात्त्वंकपिलेपुण्यासर्वलोकस्यपावनी प्रदत्तासहसूर्येणममसुक्तिप्रदाभवेति विशेषांतरंतत्रै·
वज्ञेयमितिदिक् इयमेवचंद्रषष्ठी साचंद्रोदयव्यापिनीग्राह्या उभयत्रतथात्वेपूर्वा तदुक्तंभविष्ये तद्भाद्रपदेमासि

षष्ठ्यांपक्षेसितेतरे चंद्रषष्ठीव्रतंकुर्यात्सूर्यवेधःप्रशस्यते चंद्रोदयेयदाषष्ठीपूर्वाण्हेत्वापरेहनि चंद्रषष्ठ्यासितेपक्षेसैवो-
पोष्याप्रयत्नतइति अष्टम्यामाश्वलायनेनमघावर्षसंज्ञंश्राद्धमुक्तम् एतेनमाध्यावर्षमिश्रोपपद्याअपरपक्षेइति इदंस
प्तम्यादिषुत्रिषुहःसुकार्यमितिनारायणवृत्तिः हरदत्तस्तुमघायुक्तवर्षासुभवंत्रयोदशीश्राद्धमितिव्याचख्यौ पृथ्वी
चंद्रोदयेब्राह्मे आषाढ्याःपंचमेपक्षेमघामध्याष्टमीस्मृता त्रयोदशीगजच्छायामघातुल्यास्तुपेतृके आश्विनकृ-
ष्णाष्टम्यांमहालक्ष्मीव्रतम् तन्निर्णयामृतेपुराणसमुच्चये श्रियोर्चनंभाद्रपदेसिताष्टमीमारभ्यकन्यामगतेचसूर्ये
समापयेत्तत्रतिथौनयावत्सूर्यस्तुपूर्वार्धगतोपिचस्याइति तत्रैव कन्यागतेर्कमारभ्यकर्तव्यंनाश्रियोर्चनम् हस्तभांत
दलस्थेर्केतद्व्रतंनसमापयेत् पूजनीयागृहस्थानामष्टमीमार्द्रायिश्रियः दोषैश्चतुर्भिःसंयुक्तासर्वसंपत्करीतिथिः त
था पुत्रसौभाग्यराज्यायुर्नाशिनीसाप्रकीर्तिता तस्मात्सर्वप्रयत्नेनत्याज्याकन्यागतेरवौ विशेषेणपरित्याज्यानव-
मीदूषितापदीति दोषचतुष्टयंतत्रैवोक्तम् त्रिदिनेचावमेचैवअष्टमींनोपवासयेत् पुत्रहानवमीविद्धास्तघ्नाहस्ता-
र्धगेरवाविति त्रिदिनावमादिनलक्षणंचरत्नमालायाम् यत्रैकःस्पृशतितिथिद्वयावसानंवारश्चेदवमदिनंतदुक्तमार्यैः
यःस्पर्शाद्भवतितिथित्रयस्यवान्हांनिघ्नस्तःकथितमिदंद्वयंचनेष्टम् एतेचसर्वेनिषेधाःप्रथमारंभविषयाः मध्ये-
तुसतिसंभवेज्ञेयाः व्रतस्यषोडशाब्दसाध्यत्वेनमध्येत्यागायोगात् इयंचचंद्रोदयव्यापिनीग्राह्या तत्रैवपूजाद्युक्तेः
परदिनेचंद्रोदयादूर्ध्वंत्रिमुहूर्तव्यापित्वेपरैवकार्या अन्यथापूर्वैव पूर्वाचापरविद्धावाग्राह्याचंद्रोदयेसदा त्रिमुहूर्ता
पिसापूज्यापरतश्चोर्ध्वगामिनीतिमदनरत्नेनिर्णयामृतेचसंग्रहोक्तेः अर्धरात्रमतिक्रम्यवर्ततेयोत्तरातिथिः तदानन्या

तिथौकार्यंमहालक्ष्मीव्रतं सदेतिवचनाच्चेतिसंक्षेपः इतिमहालक्ष्मीव्रतनिर्णयः अथनवम्यामन्वष्टकाश्राद्धम् तत्रका
त्यायनः अन्वष्टकासुनवभिः पिंडैःश्राद्धमुदाहृतम् पित्रादिमातृमध्यंचततोमातामहांतकम् पृथ्वीचंद्रोदयेब्रह्मांडे पि
तृणांप्रथमंदद्यान्मातृणांतदनंतरम् ततोमातामहानांच आन्वष्टक्येक्रमःस्मृतः श्राद्धहेमाद्रौछागलेयः केवलास्तुक्ष
येकार्याहस्त्यावादौप्रकीर्तिताः अन्वष्टकासुमध्यस्थानांत्याःकार्यास्तुमातरः दीपिकायांतु मातृश्राद्धमादौकार्यमित्युक्तं
मातृयजनंत्वन्वष्टकास्स्यादितइति हेमाद्रौब्राह्मेपि अन्वष्टकासुक्रमशोमातृपूर्वंतदिष्यतइति अत्रशाखाभेदेनव्य
वस्थेति पृथ्वीचंद्रोदयः जीवत्पितृकविषयमितिनिर्णयदीपः इदंचजीवत्पितृकेणापिकार्यम् तदुक्तंनिर्णयामृतेमै-
त्रायणीयपरिशिष्टे आन्वष्टक्यंगयाप्राप्तौसत्यांचमृतेहनि मातुःश्राद्धंसुतःकुर्यात्पितर्यपिचजीवति यद्यपिजी
वत्पितृकस्यपंचान्वष्टकाअवश्यंकर्तव्याः तथाप्यशक्तस्येयमावश्यकी प्रोष्ठपद्यष्टकाभूयःपितृलोकेभविष्यतीति
हेमाद्रौपाद्मोक्तेः सर्वासामेवमातृणांश्राद्धंकन्यागतेरवौ नवम्यांहिप्रदातव्यंब्रह्मलब्धवरायत इतिसूतेनावश्यक-
त्वोक्तेश्च अत्रसर्वासामित्युक्तेःस्वमातरिजीवंत्यामपिसपत्नमातृभ्योदद्यात् तन्मरणेसति तस्यैताभ्यश्चदद्यादित्यु
क्तंजीवत्पितृकनिर्णयेगुरुभिः अत्रसर्वासांनामनिर्देशनेकोब्राह्मणोर्घ्यःपिंडश्च नामेत्येतुहविर्यजनादिप्रयोगत्र-
स्तुतंनारायणवृत्तौ अन्वष्टकाश्राद्धंतद्यागश्चगोभिलीयानांमध्यमायामेवनसर्वासु आन्वष्टक्यंमध्यमायामि-
तिगोभिलगौतमाविति छंदोगपरिशिष्टात् अत्रभर्तृमरणोत्तरंपूर्वमृतमातृश्राद्धंनकार्यमितिकेचिदाहुः पठंतिच
श्राद्धंनवम्यांकुर्यात्तन्मृतेभर्तरिलुप्यतइति तदेतन्निर्मूलत्वान्मूर्खप्रतारणमात्रम् श्राद्धदीपकलिकायांब्राह्मे पितृ

मातृकुलोसन्नाया: काश्चित्तुमृता:स्त्रिय: श्राद्धार्हामातरो ज्ञेया: श्राद्धंतत्रप्रदीयतइति अत्रदेशाचाराद्व्यवस्था इदंचा
नुपनीतेनापिकार्यम् तदुक्तंश्राद्धशूलपाणौमात्स्ये अमावास्याष्टकाकृष्णपक्षपंचदशीषुचेत्यभिधाय एतच्चानुपनीतोपिकु
र्यात्सर्वेषुपर्वसु श्राद्धंसाधारणंनामसर्वकामफलप्रदम् भार्याविरहितोप्येतत्प्रवासस्थोपिनित्यश: शूद्रोप्यमंत्रवत्कुर्यादने
नविधिनाबुधइति तेनसाग्नेरेवेदमितिपरास्तम् अन्वष्टकात:पृथगेवेदंमातु:श्राद्धमित्यपिपरास्तम् लाघवेनमूलैक्याद
ष्टकापदाविशेषाच्च तेनान्यत्रान्वष्टकाश्राद्धस्यांगस्याप्यत्रप्रधानत्वंवचनात् अवेष्टेरिवराजसूयांतर्गतायाएतयान्नाद्यकामं
याजयेदितिफलार्थत्वम् अत्राष्टकान्वष्टकापूर्वानुरोधात् तथाग्निपुराणे अन्वष्टकासुवृद्धौच गयायांचक्षयेहनि
अत्रमातु:पृथक्श्राद्धमन्यत्रपतिनासह आपस्तंबानांत्वष्टकासुच वृद्धौचेति भाष्यकारै:पाठादष्टकायांमातृका
श्राद्धम् छंदोगेस्तवमातृमातामहश्राद्धेनकार्यंकिंतुत्रिपुरुषमेव नयोषिद्भ्य: पृथग्दद्यादवसानदिनादृते
कर्षूसमन्वितंमुक्त्वातथाद्यंश्राद्धषोडशम् प्रत्याब्दिकंचशेषेषुपिंडा:स्यु:षडितिस्थिति:रिति छंदोगपरिशिष्टात्
अन्वष्टकास्वतेषांकर्षूविधानादितिशूलपाणि: यत्तु तामिस्रपक्षेनवमीपुण्याभाद्रपदेहिया चत्वार:पार्वणा:
कार्या:पितृपक्षेमनीषिभिरितितद्देशाचारतोव्यवस्थितंज्ञेयम् इदंजीवत्पितृकेणापिसपिंडंकार्यम् हेमाद्रौविष्णुध
र्मोत्तरे अन्वष्टकासुचस्त्रीणांश्राद्धंकार्यंतथैवचेत्युपक्रम्य पिंडनिर्वपणंकार्यंतस्यामपितृसत्तमेतिवचनं श्रा
धिनापिंडदानेप्राप्ते पुनस्तत्कीर्तनंयस्य जीवत्पितृकगर्भिणीपतित्वादिनापिंडदानंनिषिद्धंतस्यतत्प्राप्त्यर्थं
श्रीतातचरणा: अत्रसुवासिनीभोजनमुक्तंमार्कंडेयपुराणे मातु:श्राद्धेतुसंप्राप्ते ब्राह्मणै:सहभोजनम् सुवा

सिन्यैप्रदातव्यमितिशातातपोऽब्रवीत् भर्तुरग्रेमृतानारीसहदाहेनवामृता तस्याःस्थानेनियुंजीतविप्रैःसहस्रवासिनीं
नत्वेवमदालसावाक्यम् स्त्रीश्राद्धेपुत्रदेयाःस्युरलंकाराश्चयोषिते मंजरीमेखलादामकर्णिकाकंकणादयइति अ-
थाशन्कायनुकल्पमाहाश्वलायनः अनडुहोयवसमाहरेदग्निनावाकक्षमुपोषेदेशामेष्टकेतिनत्वेवानष्टकःस्यादि-
ति हेमाद्रौपितामहः अमावास्याव्यतीपातपौर्णमास्यष्टकासुच विद्वान्श्राद्धमकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यते अकरणे
चप्रायश्चित्तमुक्तमृग्विधाने एभिर्द्युभिर्जपेन्मंत्रंशतवारंतुतद्दिने आन्वेषक्यंयदाशून्यंसंपूर्णंयातिसर्वथेति
एतत्पक्षेद्वादश्यांविशेषः पृथ्वीचंद्रोदयेवायवीये सन्यासिनोप्याब्दिकादिपुत्रःकुर्याद्यथाविधि महालयेतु
यच्छ्राद्धंद्वादश्यांपार्वणंतुतदिति अथत्रयोदशीश्राद्धम् तत्रचंद्रिका त्रयोदशीभाद्रपदीकृष्णासुरव्यापितृप्रिया तृ-
प्यंतिपितरस्तस्यांस्वयंपंचशतंसमाः मघायुतायांतस्यांतुजलाद्यैरपितोषिताः तृप्यंतिपितरस्तद्वद्वर्षाणामयुतायुतं
प्रयोगपारिजातेशंखः प्रौष्ठपद्यामतीतायांमघायुक्तांत्रयोदशीम् प्राप्यश्राद्धंतुकर्तव्यंमधुनापायसेनच प्रजामिष्टां
यशःस्वर्गमारोग्यंचधनंतथा नृणांश्राद्धैःसदाप्रीताःप्रयच्छंतिपितामहाः एतन्नित्यमपि पृथ्वीचंद्रोदयेविष्णुधर्मे
प्रौष्ठपद्यामतीतायांतथाकृष्णत्रयोदशीप्राप्य एतांस्तुश्राद्धकालान्वैनित्यानाहप्रजापतिः श्राद्धमेतेष्वकुर्वाणोनर
कंप्रतिपद्यतइत्युक्तेः एतच्चाविभक्तैरपिपृथक्कार्यम् तथाचहेमाद्रौ विभक्तावाविभक्तावाकुर्युःश्राद्धंपृथक्सुताः
मघासुचततोन्यत्रनाधिकारःपृथग्विनेति अपरार्केवायवीये हंसेहस्तस्थितेयत्तुमघायुक्तत्रयोदशी तिथिर्वैवस्व
तीनामसाछायाकुंजरस्यतु अत्रच अपिनःसकुलेभूयाद्योनोदद्यात्त्रयोदशीम् पायसंमधुसर्पिर्भ्यांप्राक्छायेकुंज

रस्यचेति विष्णुमनुवचने केवलत्रयोदशीश्रुतेर्मघागुण इति कल्पतरुः शूलपाणिस्तु केवलवाक्यानामर्थवादत्वाद्विधौ चम
घायोगश्रुतेर्विधिलाघवात् विशिष्टमेव निमित्तमित्याह वस्तुतस्तु मधुमांसैश्च शाकैश्च पयसा पायसेन च एष नोद-
स्यतिश्राद्धं वर्षासु च मघासु चेति वसिष्ठवचने केवलमघाश्रुतेर्विनिगमकाभावादुभयं भिन्ननिमित्तम् पूर्वोक्तवचना
च्च योगाधिक्ये फलाधिक्यम् अत एव याज्ञवल्क्यः तथा वर्षात्रयोदश्यां मघासु च विशेषत इति त्रयोदशीश्राद्धं नित्यम्
अन्यत्काम्यं अत्र त्रयोदश्यां बहुपुत्रा युवमारिणस्तु भवंतीत्यापस्तंबोक्तेर्युवमारित्वमपत्यदोषः स हि धीरपत्यमात्रा-
र्थिनः स्मृत्यंतरोक्तधनार्थिनो वाधिकार इति कल्पतरुः अपत्यानिंद्यात्तदर्थिनो नाधिकारात् फलांतरकामस्यैवाधि
कार इति हालायुधः एतत्पिंडरहितं कार्यम् मघायुक्तत्रयोदश्यां पिंडनिर्वपणाद्द्विजः ससंतानो नैव कुर्यान्नित्यं नैकवर्यो
विदुरिति बृहत्पराशरोक्तेः इदं मलमासेऽपि कार्यम् मघात्रयोदशीश्राद्धं प्रत्यक्षस्थितिहेतुकम् अनन्यगतिकत्वेन कु-
र्तव्यं स्यान्मलिम्लुचे इति काठकगृह्योक्तेः यानि तु अंगिराः त्रयोदश्यां कृष्णपक्षे यः श्राद्धं कुरुते नरः पंचत्वं तस्य जानीः
या ज्येष्ठपुत्रस्य निश्चितम् वामनपुराणे त्रयोदश्यां तु वै श्राद्धं न कुर्यात्पुत्रवान् गृही इत्यादीनि वचनानि तानि पुत्रवद्धि
षयाणि वा महालयस्थभिन्नत्रयोदशीविषयाणि वा काम्यश्राद्धविषयाणि वा सपिंडकश्राद्धविषयाणि वेति केचित् हे
माद्रिप्रमुखास्त्वेकवर्गश्राद्धविषयाणि श्राद्धं नैवैकवर्गस्य त्रयोदश्यामुपक्रमेत् नतृप्तास्तत्र येयस्य प्रजा हिंसंति तस्य त
इति कार्ष्णाजिनिस्मृतेः यद्यपि पितरो यत्र पूज्यंते तत्र मातामहा अपीति धौम्योक्तेर्न केवलपितृवर्गस्य प्राप्तिस्तथापि व्यासो-
हादिप्राप्तनिषेधोऽयमित्याहुः वयं तु पश्यामः पुत्रवद्विषयाण्येवेति असंतानस्तु यस्तस्य श्राद्धे प्रोक्ता त्रयोदशी संतानयुक्तो

यःकुर्यात्तस्य वंशक्षयो भवेदिति हेमाद्रौ नागरखंडोक्तेः पूर्ववाक्यमप्यसंतानस्यैवैकवर्गनिषेधकमिति अत्र मघात्रयोदशीम
हालययुगादिश्राद्धानां तंत्रेण प्रयोगः नतु प्रसंगसिद्धिरित्यन्यत्र विस्तरः अथ चतुर्दशी पृथ्वीचंद्रोदये प्रचेताः वृक्षारोह
णलोहाद्यैर्विद्युज्जलविषाग्निभिः नखिदंष्ट्रिविपन्नाये तेषां शस्ता चतुर्दशी ब्राह्मे युवानः पितरो यस्य मृताः शस्त्रेण वा
हताः तेन कार्यं चतुर्दश्यां तेषां तृप्तिमभीप्सता नागरखंडे अपमृत्युर्भवेद्येषां शस्त्रमृत्युरथापि वा श्राद्धं तेषां प्रकर्तव्यं
चतुर्दश्यां नराधिप एतच्च श्रायोनाशकशस्त्राग्निविषोदकोद्बंधनप्रपतनैश्चेच्छतामिति गौतमोक्त दुर्मरणोपलक्षणम् एकयोग
निर्देशात् सर्वेषां तुल्यधर्माणामेकस्यापि यदुच्यते सर्वेषां तत्समं ज्ञेयमेकरूपा हि ते स्मृता इस्कशानसोक्तेश्च तच्च कृतक्रिया
णामेवेति वक्ष्यामः मरीचिः विषशस्त्रश्वापदाहितिर्यग्ब्राह्मणघातिनाम् चतुर्दश्यां क्रिया कार्या अन्येषां तु विगर्हिता अ
त्र ब्राह्मणघाती तेन हतो न तु ब्रह्महा तस्य पतितत्वादिति शूलपाणिः अत्रोद्देश्यविशेषणस्याविवक्षितत्वात्स्त्रीणामपि श
स्त्रादिहतानामेकोद्दिष्टं कार्यं न पार्वणमिति श्रीदत्तोपाध्यायः इदं विषादिहतानामेव न प्रसवादिमृतानामिति वाचस्पतिः य
त्तु शाकटायनः जलाग्निभ्यां विपन्नानां संन्यासे वा गृहे पथि श्राद्धं कुर्वीत तेषां वै वर्जयित्वा चतुर्दशीमिति तत्प्रायश्चित्ता
र्थजलादिमृतविषयमित्याकरे उक्तम् अत एव वैधत्वात् सहगमनेपि न कार्यमिति हेमाद्रिः एतच्च दैवयुक्तमेकोद्दिष्टं कार्यमि
त्युक्तं प्रयोगपारिजाते प्रेतपक्षे चतुर्दश्यामेकोद्दिष्टविधानतः दैवयुक्तं तु तच्छ्राद्धं पितॄणामक्षयं भवेत् तच्छ्राद्धं दैवहीनं चे
त्पुत्रदारधनक्षयः एकोद्दिष्टं दैवयुक्तमित्येवं मनुरब्रवीत् भविष्येपि समत्वमागतस्यापि पितुः शस्त्रहतस्य च चतुर्दश्यां
तु कर्तव्यमेकोद्दिष्टं महालये चतुर्दश्यां तु यच्छ्राद्धं सापिंडीकरणे कृते एकोद्दिष्टविधानेन तत्कार्यं शस्त्रघातिन इति संवत्स

स्मृदीपेहारीतः विश्वेदेवांश्चतत्रापिपूजयित्वादितोमलान् येयेशस्त्रहतास्तेषांश्राद्धंकुर्यादतंद्रितः अत्रैकोद्दिष्टवचनानांनिर्मूलत्व
म् समूलत्वेपिपार्वणाशक्तपराणि विष्ण्वादिवचनैः प्रकरणात्कृष्णपक्षीयपार्वणावगतेरितिशूलपाणिः तन्न वाक्येनप्रकरणस्य
बाधात् पित्रादीनांपार्वणंभ्रात्रादीनामेकोद्दिष्टमितिगौडार्वाञ्चः तन्न पितुरित्यनेनविरोधात् विशेषवाक्यवैयर्थ्यापत्तेश्च
अत्रशस्त्रहतस्यैवचतुर्दश्यामितिनियमोनतुचतुर्दश्यामेवशस्त्रहतस्येति श्राद्धंशस्त्रहतस्यैवचतुर्दश्यांमहालये इति
कालादर्शात् वार्षिकादीनामकरणापत्तेश्च तेनमहालयेएव दिनांतरेपार्वणंमातामहादितृप्त्यर्थंकार्यमेव पितामहोपिशस्त्र
हतश्चेदेकोद्दिष्टद्वयंकार्यम् तदुक्तंहेमाद्रौस्मृत्यंतरे एकस्मिन्द्वयोर्वैकोद्दिष्टमिति त्रिषुशस्त्रहतेषुपार्वणमेवकार्यम् यत्तुदेवस्वा-
मिनोक्तंत्रिष्वपिशस्त्रहतेषुपृथगेकोद्दिष्टत्रयंकार्यम् नतुपार्वणमाहत्यवचनाभावादितितदयुक्तम् पित्रादयस्त्रयोयस्यशस्त्रैर्या
तास्त्वनुक्रमात् सभूतेपार्वणंकुर्यादाब्दिकानिपृथक्पृथगितिहसराशरोक्तेः एकस्मिन्वाद्वयोर्वापिविधस्त्रेणवाहते एकोद्दि
ष्टंस्नतःकुर्यान्त्रयाणांदर्शवद्भवेदितिस्मृत्यंतराच्चेतिपृथ्वीचंद्रोदयेउक्तम् अपरार्केहेमाद्रौचैवम् यस्तुअत्रैवशस्त्रादिनाहतस्त
स्य वार्षिकमेवपार्वणमेकोद्दिष्टंवाकार्यंनतुश्राद्धद्वयम् प्रसंगासिद्धेरितिपृथ्वीचंद्रोदये अत्रश्राद्धाकरणेप्रिमापरपक्षेदिनां-
तरेपार्वणेनैवकार्यमितितत्रैवोक्तम् यद्यपिशस्त्रविषहतानांचशृंगिदंष्ट्रिसरीसृपैः आत्मनस्त्यागिनांचैवश्राद्धमेषांन-
कारयेदितिछागलेयाद्यैः शस्त्रादिहतानांश्राद्धंनिषिद्धम् तथापिप्रमादमृतानांश्राद्धार्हत्वात्कार्यम् दृष्टादिभिन्नबुद्धि
पूर्वमृतानांतुनकार्यम् यत्तुचतुर्दश्यांतर्पणीयाल्लुप्तपिंडोदकक्रियाइति ब्राह्मेतत्त्रौणमितिशूलपाणिः लक्षणायांमाना
भावात् पतितेनापिकर्तव्यंकर्तव्यंपतितस्यचेति गयादितुतद्विशेषविधिबलात्पतितानामपिकार्यमितिनव्यगौडाः

नत्वंतुसमत्वमागतस्येत्यादिवशात्क्षत्रियाणांकार्यंनान्येषामितिवयंप्रतीमः यत्तुमनुः नपैतृयज्ञियोहोमोलौकिकाग्नौवि-
धीयते नदर्शेनविनाश्राद्धमाहिताग्नेर्द्विजन्मनइति अत्रपूर्वार्धंहेतुत्वेनोक्तम् नयथाश्रुतमेवमन्वते पृथ्वीचंद्रोदयादयः
आहिताग्नेःपिंडपितृयज्ञकल्पेनश्राद्धनिषेधार्थमिदंनतुसाकल्यादेरपीत्यस्मद्गुरवः कृष्णपक्षश्राद्धमन्यदिनेष्वप्यासमा
हिताग्नेर्दर्शेनियम्यतइतितुवयम् दर्शेनपार्वणेनविनाश्राद्धंन तेनकापिवार्षिकादावेकोद्दिष्टनेतिहरिहरः इतिचतुर्द-
शी अमायांविशेषमाहापरार्केयमः हंसेकरस्थितेयातुअमावास्याकरान्विता साज्ञेयाकुंजरछायाइतिबौधायनोऽब्र
वीत् वनस्पतिगतेसोमेछायायाप्राङ्मुखीभवेत् गजछायातुसाप्रोक्तातस्यांश्राद्धंप्रकल्पयेत् भारते अजेनसर्वलोहे
नवर्षासुनियतव्रतः हस्तिच्छायासुविधिवत्कर्णव्यजनवीजितम् श्राद्धंदद्यादितिशेषः आश्विनशुक्लप्रतिपदि
दौहित्रस्यमातामहश्राद्धमुक्तम् हेमाद्रौसंग्रहेच जातमात्रोपिदौहित्रोविद्यमानेपिमातुले कुर्यान्मातामहश्राद्धंप्रतिप
द्याश्विनेसितइति इयंसंगवव्यापिनीग्राह्येतिनिर्णयदीपेउक्तम् प्रतिपद्याश्विनेशुक्लेदौहित्रस्त्वेकपार्वणम् श्राद्धंमाता-
महंकुर्यात्सपितासंगवेसदा जातमात्रोपिदौहित्रोजीवत्यपिचमातुले प्रातःसंगवयोर्मध्येआर्यस्यप्रातपन्स्वेदिति
वचनात् अत्रसमूलत्वंविमृश्यम् इदंचमलमासेनकार्यम् स्पष्टमासविशेषाख्याविहितंवर्जयेन्मले इतिनिषेधात्
इदंचजीवत्पितृकेणैवकार्यमितिशिष्टाः इदंचशिष्टाचारात्सापिंडकंकार्यमितिकेचित् पिंडरहितंतुयुक्तंजीवत्पितृकस्य
मुंडनंपिंडदानंचप्रेतकर्मचसर्वशः नजीवत्पितृकःकुर्याद्गुर्विणीपतिरेवचेतिदक्षेणापिंडनिषेधात् आन्वष्टक्यवद्दृशो
मवचनाभावाच्चेतिसंक्षेपः इतिश्रीकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौमहालयनिर्णयः अथाश्विनशुक्लप्रतिपदिनव

रात्रारंभः तन्निर्णयः तत्रभार्गवार्चनदीपिकायांदेवीपुराणेसुमेधाउवाच शृणुराजन्प्रवक्ष्यामि चंडिकापूजनक्रमम्
आश्विनस्यासितेपक्षेप्रतिपत्सुशुभेदिनेऽस्तुपक्रम्योक्तम् शुद्धेतिथौप्रकर्तव्यंप्रतिपच्चोर्ध्वगामिनी आद्यास्तुनाडि
कास्त्यक्त्वाषोडशद्वादशापिवा अपराण्हेचकर्तव्यंशुद्धसंततिकांक्षिभिः इदंचापराण्हयोगिन्याःप्राशस्त्यं द्वितीयादिने
प्रतिपदोभावेज्ञेयम् तथातत्रैवदेवीपुराणेडामरतंत्रेचदेवीवचः अमायुक्तानकर्तव्याप्रतिपत्पूजनेमम मुहूर्तमात्रा
कर्तव्याद्वितीयादिगुणान्विता आद्याःषोडशनाडीस्तुलब्ध्वायःकुरुतेनरः कलशस्थापनंतत्रह्यरिष्टंजायतेध्रुवम्
मार्कंडेयदेवीपुराणयोः पूर्वविद्धातुयाशुक्लाभवेत्प्रतिपदाश्विनी नवरात्रव्रतंतस्यांनकार्यंशुभमिच्छता देशभंगोभवेत्त
त्रदुर्भिक्षंचोपजायते नंदायांदर्शयुक्तायांयत्रस्यान्ममपूजनमिति स्कांदेपि प्रतिपद्याश्विनेमासिसाशुद्धाशुभदाभ-
वेत् भाद्रपंचदशीकृष्णातथायुक्तानशस्यते विरुद्धफलदासाहिपुत्रदारभयावहेति तथा वर्जनीयाप्रयत्नेनअमायुक्ता
तुपार्थिव द्वितीयादिगुणैर्युक्ताप्रतिपत्सर्वकामदा तथादेवीपुराणे योमांपूजयतेनित्यंद्वितीयादिगुणान्विताम् प्रतिप
च्छारदींज्ञात्वासोश्नुतेसुखमव्ययम् यदिकुर्यादमायुक्ताप्रतिपत्स्थापनेमम तस्यशापायुतंदत्वाभस्मशेषंकरोम्यह-
म् आयहाकुरुतेयस्तुकलशस्थापनंमम तस्यसंपद्विनाशःस्याज्ज्येष्ठःपुत्रोविनश्यति अमायुक्तानकर्तव्याप्रति-
पच्चंडिकार्चने धनार्थिभिर्विशेषेणवंशहानिश्चजायते नदर्शकलयायुक्ताप्रतिपच्चंडिकार्चने उदयेद्विमुहूर्ता-
पिग्राह्यासोदयदायिनीति देवीपुराणे याचाश्वयुजिमासेस्यात्प्रतिपद्भद्रयान्विता शुद्धासमार्चनंतस्यांशतयज्ञफल
प्रदम् रुद्रयामले अमायुक्तासदानैवप्रतिपन्निंदितामता तत्रचेत्स्थापयेत्कुंभंदुर्भिक्षंजायतेध्रुवम् प्रतिपत्साद्वि

तीयातुकुंभारोपणकर्मणीति यद्यपिरुद्रयामलंडामरंचनिर्मूलंतथाप्यविरोधात्प्रचाराच्चैतद्वचनानिलिख्यंते तिथिन
त्वेदेवीपुराणेपि प्रातरावाहयेद्देवींप्रातरेवप्रवेशयेत् प्रातःप्रातश्चसंपूज्यप्रातरेवविसर्जयेत् तत्रैव शरत्कालेम
हापूजाक्रियतेयाचवार्षिकी साकार्योदयगामिन्यांनतत्रतिथियुग्मता तथा कुहूकाष्ठोपसंयुक्तांवर्जयेत्प्रतिपत्तिथिं
राज्यनाशायसाप्रोक्तानिंदिताचाश्वपूजनइति एषुवचनेषुकलशस्थापनग्रहणात् तदेवप्रथमदिनेनिषिध्यतेन-
तूपवासादि तस्यप्रतिपद्यप्यमावास्येतियुग्मवाक्यात् शुक्लस्यप्रतिपत्तिथिःप्रथमेतइतिदीपिकोक्तेः शुक्लपक्षेदर्श
विद्धेतिमाधवोक्तेश्च पूर्वदिनेप्राप्तस्यबाधेमानाभावादितिकेचित् वस्तुतस्तुपूर्वोक्तवाक्येषुचंडिकार्चनपूजाग्रहणादु
पवासादेश्चांगत्वात्प्रधानदेवीपूजादावपिपरेतियुक्तम् कलशस्थापनग्रहणंतूपलक्षणम् अतएवदेवलः व्रतोपवास
नियमेघटिकैकापियाभवेत् सातिथिस्तद्दिनेपूज्याविपरीतातुपैतृकेइति अत्रघटिकामुहूर्तइतिगौडाः यदातुपूर्वेद्दिने
संपूर्णाशुद्धाचभूत्वापरदिनेवर्धतेतदासंपूर्णत्वादमायोगाभावाच्चपूर्वैव यानितुद्वितीयायोगनिषेधकानिवचनानिके-
चित्पठंतितान्यपिशुद्धाधिकनिषेधपराणि परदिनेप्रतिपदोऽत्यंतासत्वेतुदर्शयुतापिपूर्वैवग्राह्या तदाहलल्लः तिथिः-
शरीरंतिथिरेवकारणंतिथिःप्रमाणंतिथिरेवसाधनमिति यानित्वमायुक्तानकर्तव्येत्यादीनिनृसिंहप्रसादेवचनानितानि
समूलत्वेसत्येतद्विषयाणि अत्रेदंतत्वम् पूर्वोक्तवाक्यानांसर्वेषांहेमाद्र्याद्यलिखितत्वेननिर्मूलत्वात्तैश्चान्यनिर्णयस्या
नुक्तेःसामान्यनिर्णयात्पूर्वैवप्राप्तावपिगौडनिबंधेषुविशेषनिर्णयादौदयिकीग्राह्या तत्रापिघटिकैकेत्यस्यद्विमुहूर्तस्त
त्वोक्तेर्द्विमुहूर्ताग्राह्या उदितेदैवतंभानावित्यत्रद्विमुहूर्तात्रिरह्नश्चेतिऔदयिक्याद्विमुहूर्तत्वनियमात् तेनउदयेद्विमु

हूर्तापीत्याद्यनुसारोपि मुहूर्तमात्राकर्तव्येतिद्विमुहूर्तस्मृतिः अन्यथाद्विमुहूर्तविधिवैयर्थ्यात् केचित्तुमुहूर्तमात्रेतिवच
नान्ततोन्यूनत्वेपरानेत्याहुः गौडाअप्येवम् अत्रदेवीपूजैवप्रधानम् उपवासादित्वंगम् अष्टम्यांचनवम्यांचजगन्मा·
तरमंबिकाम् पूजयित्वाश्विनेमासिविशोकोजायतेनरइतिहेमाद्रौभविष्ये तस्याएवफलसंबंधात् नवमीतिथिपर्यंतंद्व
ष्ट्यापूजाजपादिकमितितत्रैवदेवीपुराणात् शरत्कालेमहापूजाक्रियतेयाचवार्षिकीतिमार्कंडेयपुराणाच्च पूर्ववचनादष्ट
मीनवमीपूजैवप्रधानमन्यत्सर्वमंग मिति गौडाः एकाहपक्षोपिकालिकापुराणे यस्त्वेकस्यामथाष्टम्यांनवम्यामथसा·
धकः पूजयेद्वरदांदेवींमहाविभवविस्तरैरिति तत्त्वंतुराजसूयेन्ययागैःसमप्रधानायाःसहितायाअप्यवेष्टेरेतयान्ना·
धकामंयाजयेदित्येकत्वान्मध्येविधानाच्च यथाफलार्थोबहिःप्रयोगस्तथानवरात्रमध्यस्थायाअष्टम्यानवम्यावाफला
र्थः पृथक्प्रयोगः रूपनारायणधृतदेवीपुराणे महानवम्यांपूजेयंसर्वकामप्रदायिका सर्वेषुवत्सवर्णेषुतवभक्त्या·
कीर्तिता कृत्वाप्नोतियशोराज्यपुत्रायुर्धनसंपदः साचकाम्यानित्याच एवमन्यैरपितथादेव्याःकार्यंप्रपूजनम्
तिमतुलांलब्धुंचतुर्वर्गप्रदायकमिति योमोहादथवालस्याद्देवींदुर्गांमहोत्सवे नपूजयतिदंभाद्वाद्वेषाद्वाप्यथभैरव
कुद्धाभगवतीतस्यकामानिष्टान्निहंतिवैइतिकालिकापुराणेफलनिंदाश्रुतेः वर्षेवर्षेविधातव्यंस्थापनंचाविसर्जन
मितितिथितत्त्वेदेवीपुराणाच्च अत्रोपवासादिकमुक्तंहेमाद्रौभविष्ये एवंचविंध्यवासिन्यांनवरात्रोपवासतः
एकभक्तेननक्तेनतथैवायाचितेनच पूजनीयाजनैर्देवीस्थानेस्थानेपुरेपुरे गृहेगृहेशक्तिपरैर्ग्रामेग्रामेवनेवने स्ना
तैःप्रमुदितैर्हृष्टैर्ब्राह्मणैःक्षत्रियैर्नृपैः वैश्यैःशूद्रैर्भक्तियुक्तैर्म्लेच्छैरन्यैश्चमानवैरिति यत्तुरूपनारायणीयेभ

विध्ये एवंनानाम्लेच्छगणैः पूज्यतेसर्वदस्युभिरिति नत्वामसपूजापरम् विनामंत्रैस्तामसीस्यात्किरातानांतुसंमतेतितत्रैवोक्तेः
मदनरत्नेदेवीपुराणेपि कन्यासंस्थेरवौशक्रशुक्लामारभ्यनंदिकाम् अयाचीत्यथवैकाशीनक्ताशीचाथवाब्दः
भूमौशयीतत्वामेष्टकुमारीर्भोजयेन्मुदा वस्त्रालंकारदानैश्च संतोष्याः प्रतिवासरम् बलिंचप्रत्यहंदद्यादोदनं
मांसमाषवत् त्रिकालंपूजयेद्देवींजपस्तोत्रपरायणइति नंदिकाप्रतिपत्तिथिरितिमैथिलाः षष्ठीतिगौडाः तत्त्वपू
जनंरात्रौकार्यम् आश्विनेमासिमेघांतेमहिषासुरमर्दिनीम् निशासुपूजयेद्भक्त्यासोपवासाद्यकः क्रमादिति देवीपु
राणात् संग्रहेपि आश्विनेमासिमेघांतेप्रतिपद्यातिथिर्भवेत् तस्यांनक्तंप्रकुर्वीतरात्रौदेवींचपूजयेत् रात्रिरूपायतो
देवीदिवारूपोमहेश्वरः रात्रिव्रतमिदंदेवि सर्वपापप्रणाशनम् सर्वकामप्रदंनॄणांसर्वशत्रुनिबर्हणम् रात्रिव्रतमि
दंतस्यरात्रौकर्तव्यतेष्यते नक्तव्रतमिदंयस्मादन्यथानरकेगतिरित्यादिवचनाच्च रात्रिव्रतत्वमेवाभिप्रेत्यमाधवेनो
क्तम् तस्यनक्तव्रतत्वादिति नतुरात्रिभोजनात् नतुमासिचाश्वयुजेशुक्लेनवरात्रेविशेषतः संपूज्यनवदुर्गांचन-
क्तंकुर्यात्समाहितः नवरात्राभिधंकर्मनक्तव्रतमिदंस्मृतम् आरंभेनवरात्रस्येत्यादिस्कांदात्माधवोक्तेश्चनक्तमे-
वप्रधानमितिचेत् न नवरात्रोपवासतइत्यादेरनुपपत्तेः तेनपाक्षिकनक्तानुवादोयं नित्यानित्यसंयोगविरोधात् न
त्वग्निहोत्रेदशमपक्षेप्राप्तस्यदध्नाजुहोतीत्यस्येंद्रियकामहोमेनुवादोघटते नित्यवदनुवादायोगादित्युक्तंवार्तिके
तथात्रापि नेनात्रनहदेवगुणात्फलमितिज्ञेयम् ननुरात्रेःकर्मकालत्वेनव्यापिनीपूर्वैवप्रतिपत्प्राप्नुयात् मैवम् न्या
यतःप्राप्तावपिपूर्वोक्तवचनैर्बाधात् यथापूर्वेद्युःकर्मकालव्यापिनीमपित्यक्त्वास्वल्पापिपरैवरामनवमीतिप्रागु

तथात्रापि यत्कृतस्क
त्त्वम् यथा वा निशीथे सतीमपि पूर्वां जन्माष्टमीं त्यक्त्वा रोहिणीयुक्ता परैवेति माधवेनोक्तम् तथात्रापि यत्कृतस्क-
न्दम् यथा वा निशीथे सतीमपि पूर्वां जन्माष्टमीं त्यक्त्वा रोहिणीयुक्ता परैवेति माधवोक्तिः
रात्रेः कर्मकालत्वं च सा हेमाद्र्याद्यलिखनात् समूलत्वं विमृश्यमेव त्रिकालं पूजयेदित्यादिपूर्वविरोधाच्च माधवोक्तिः
त्वपाक्षिकनक्तानुवादइत्युक्तम् तस्मात्सर्वपक्षेषु परैव प्रतिपदिति सिद्धम् अत्र केचिन्नवरात्रशब्दो नवाहोरात्रपरः
वृद्धौ समाप्तिरष्टम्यां ह्रासे मा प्रतिपन्निशि प्रारंभो नवनंद्यास्तु नवरात्रमतोऽर्थवादिति देवीपुराणादित्याहुः तन्न
तिह्रासवृद्ध्योर्न्यूनाधिकत्वापत्तेः अत्रमूलाभावाच्च तेनातिथिवाच्येवायं तदुक्तं तिथिवृद्धौ तिथिह्रासे नवरात्र-
मपार्थकम् अष्टरात्रे न दोषोऽयं नवरात्रातिथिक्षयेइति सच नवरात्रशब्दः क्वचित्लक्षणया कर्मवाची यथा प्रारंभो न
वरात्रस्येत्यत्रेति दिक् प्रतिपद्विवैधृत्यादियोगनिषेधो भार्गवार्चनदीपिकायां देवीपुराणे त्वाष्ट्रे वैधृतियुक्तान्वे-
त्प्रतिपच्चंडिकार्चने तयोरंते विधातव्यं कलशारोपणं गृहेति चित्रा वैधृतियुक्तापि द्वितीयायुतान्वेसैवग्राह्येत्युक्तम्
दुर्गोत्सवे भद्रानि तान्वेस प्रतिपत्तु लभ्यते विरुद्धयोगेरपि संगता सती सेवापराण्हे विबुधैर्विधेया श्रीपुत्रराज्यादिवि-
वृद्धिहेतुरिति यदा तु वैधृत्यादिपरिहारेण प्रतिपन्न लभ्यते तदोक्तं तत्रैव कात्यायनेन प्रतिपद्याश्विने मासि भवो वैधृ-
तिचित्रयोः आद्यपादौ परित्यज्य प्रारभेन्नवरात्रकमिति भविष्येऽपि चित्रावैधृतिसंपूर्णा प्रतिपच्चेद्भवेन्नृप त्या-
ज्याद्यंशास्त्रयस्तासां तुरीयांशे तु पूजनमिति रुद्रयामलेऽपि वैधृतौ पुत्रनाशः स्याच्चित्रायां धननाशनम् तस्मा-
न्न स्थापयेत्कुंभं चित्रायां वैधृतौ तथा संपूर्णा प्रतिपच्चेव चित्रायुक्ता यदा भवेत् वैधृत्या चापि युक्ता स्यात्तदा मध्यंदिने र-
वौ अभिजित्तु मुहूर्तं यत्तत्र स्थापनमिष्यतइति चित्रादिनिषेधे मूलं चिंत्यम् इदं कलशस्थापनं रात्रौ न कार्यम् नरात्रौ

स्थापनंकार्यंनचकुंभाभिषेचनमितियास्योक्तेः भास्करोदयमारभ्ययावत्तुदशनाडिकाः प्रातःकालइतिप्रोक्तः स्थापनारोपणा-
दिषुतिविष्णुधर्मोक्तेश्च रुद्रयामले स्नानंमांगलिकंकृत्वाततोदेवींप्रपूजयेत् शुभाभिर्मृत्तिकाभिश्चपूर्वंकृत्वातुवेदिका
म् यवान्नेषापयेत्तत्रगोधूमैश्चापिसंयुतान् तत्रसंस्थापयेत्कुंभंविधिनामंत्रपूर्वकम् सौवर्णंराजतंवापिताम्रंमृन्मयजंतु
वेति अथपूजाविधिः साचजयंतीमंत्रेणनवाक्षरेणवाकार्या तदुक्तंदुर्गाभक्तितरंगिण्यांदेवीपुराणे कुर्याद्देव्यास्तुमंत्रे
णपूजांक्षीरघृतादिभिरित्युक्त्वा जयंतीमंगलाकालीभद्रकालीकपालिनी दुर्गाक्षमाशिवाधात्रीस्वधास्वाहानमोस्तुते
अनेनैवतुमंत्रेणजपहोमौतुकारयेदिति ॐ दुर्गेदुर्गेरक्षिणिस्वाहेतिनवाक्षरः तत्रप्रतिपदिप्रातरभ्यंगंकृत्वादेशका-
लौसंकीर्त्यममेहजन्मनिदुर्गाप्रीतिद्वारासर्वापच्छांतिपूर्वकदीर्घायुर्विपुलधनपुत्रपौत्राद्यनवच्छिन्नसंततिवृद्धिस्थि-
रलक्ष्मीकीर्तिलाभशत्रुपराजयसदभीष्टसिध्यर्थंशारदनवरात्रप्रतिपदिविहितकलशस्थापनदुर्गापूजाकुमारीपूजा
दिकरिष्येइतिसंकल्प्य महीद्यौरितिभूमिंस्पृष्ट्वा ओषधयःसमितियवान्निक्षिप्य आकलशेष्वितिकुंभंस्थाप्य इमंमेगं
गइतिजलेनापूर्य गंधद्वारामितिगंधं याओषधीरितिसर्वौषधीः कांडात्कांडादितिदूर्वाः अश्वत्थेवइतिपंचपल्लवान्
स्योनापृथिवीतिसप्तमृदः याःफलिनीरितिफलम् सहिरत्नानीतिपंचरत्नानि हिरण्यंचक्षिप्त्वा युवासुवासाइतिवं-
स्त्रेणावेष्ट्य पूर्णादर्वीतिपूर्णपात्रंनिधाय तत्रवरुणंसंपूज्यजीर्णायांनूतनायांवाप्रतिमायांदुर्गामावाह्यपूजयेत् तद्य
था पूर्वोक्तमंत्रमुक्त्वा आगच्छवरदेदेविदैत्यदर्पनिषूदनि पूजांगृहाणसुमुखिनमस्तेशंकरप्रिये सर्वतीर्थमयंवारि
सर्वदेवसमन्वितं इमंघटंसमागच्छतिष्ठदेवगणैःसह दुर्गेदेविसमागच्छसान्निध्यमिहकल्पय बलिंपूजांगृहाण

त्रमध्याभिः शक्तिभिः सहेत्यावाह्य पूर्वोक्तमंत्रेण षोडशोपचारैः पूजयित्वा माषभक्तबलिं कूष्मांडादिबलिं वा निवेदयेत् ततः कुमा-
रीपूजा तदुक्तं हेमाद्रौ स्कांदे एकैकां पूजयेत्कन्यामेकवृद्ध्या तथैव च द्विगुणं त्रिगुणं वापि प्रत्येकं नवकं तु वा तथा नव-
वर्षाभिः एकवर्षा तु या कन्या पूजार्थं तां विवर्जयेत्
मिलेभन्ते भूमिमैश्वर्यं द्विगुणेन तु एकवृद्ध्या लभेत्क्षेममेकैकेन श्रियं लभेत् एकवर्षा तु या कन्या पूजार्थं तां विवर्जयेत्
गंधपुष्पफलादीनां प्रीतिस्तस्या न विद्यते तेन द्विवर्षामारभ्य दशवर्षापर्यन्ता एव पूज्याः न त्वन्याः तासां च क्रमेण कुमा-
रिका त्रिमूर्तिः कल्याणी रोहिणी काली चंडिका शांभवी दुर्गा सुभद्रेति नामभिः पूजा कार्या आसां च प्रत्येकं पूजामंत्राः फ-
लविशेषाश्च तन्त्रे एव ज्ञेयाः सामान्यतस्तु मंत्राक्षरमयीं लक्ष्मीं मातॄणां रूपधारिणीं नवदुर्गात्मिकां साक्षात्कन्यामावाह-
याम्यहम् एवमभ्यर्चनं कुर्यात्कुमारीणां प्रयत्नतः कंचुकैश्चैव वस्त्रैश्च गंधपुष्पाक्षतादिभिः नानाविधैर्भक्ष्यभोज्यैर्भो-
जयेत्पायसादिभिः तथा ग्रंथिस्फुटितशीर्णांगीं रक्तपूयव्रणांकिताम् जात्यंधां केकरां काणीं कुरूपां तनुरोमशाम् सं-
त्यजेद्रोगिणीं कन्यां दासीगर्भसमुद्भवाम् तथा ब्राह्मणीं सर्वकार्येषु जयार्थे नृपवंशजाम् लाभार्थे वैश्यवंशोत्थां सु-
तार्थे शूद्रवंशजाम् दारुणे चांत्यजातानां पूजयेद्विधिना नरः इति अत्र वेदपारायणमप्युक्तं रुद्रयामले एवं चतुर्वेदविदो
विप्रान्सर्वान्प्रसादयेत् तेषां च वरणं कार्यं वेदपारायणाय च इति तथा एकोत्तराभिवृद्ध्या तु नवमीं यावदेव हि चं-
डीपाठं जपेच्चैव जापयेद्वा विधानतः तिथितत्त्वे वाराहीतंत्रे प्रणवं चादितो जप्त्वा स्तोत्रं वा संहितां पठेत् अंते च प्रणवं दद्या-
दित्युवाचादिपूरुषः आधारे स्थापयित्वा तु पुस्तकं प्रजपेत्सुधीः हस्तसंस्थापनादेव यस्माद्धि विफलं भवेत् स्वयं च लि-
खितं यच्च शूद्रेण लिखितं भवेत् अब्राह्मणेन लिखितं तच्चापि विफलं भवेत् कश्चित्तु हार्दं कन्यस्य पठेत्स्तोत्रं विचक्षणः

मौनेनहस्तपत्रेयत्नपावंतत्रविन्यसेत् सर्वत्रपाठ्येविज्ञेयस्त्वन्यथाविफलंभवेत् एवंनवमीपर्यंतंप्रत्यहंकुर्यात् अत्रविशेषोहेमा
द्रौदेवीपुराणे यदायोदिवसेकुर्याच्चंडिकापूजनादिकं द्विगुणंतद्द्वितीयेन्हित्रिगुणंतत्परेहनि नवमीतिथिपर्यंतंदस्यापूजा
जपादिकमिति एतेनवरात्रेपूजैवप्रधानंउपवासादिस्त्वंगमितिगम्यते तिथिह्रासेतुतिथिद्वयनिमित्तंपूजादिमहालयवन्ना
ष्टकवदेकदिनेआवर्त्याकार्यम् इत्युक्तंहेमाद्रिः ततोनवरात्रोपवासादिसंकल्पंकुर्यात् स्वस्याःशक्तावन्येनवापूजादिका
रयेत् स्वयंवाप्यन्यतोवापिपूजयेत्पूजयीतवेतितरंगिण्यांदेवीपुराणात् इदंचदेवीपूजनंशुक्रास्तादावपिकार्यम् तदुक्तं
धर्मप्रदीपे नष्टेशुक्रेतथाजीवेसिंहस्थेचबृहस्पतौ कार्याच्चेत्पूजनंदेव्याः प्रत्यब्दंकुलधर्मतइति मलमासेतुवचनाभा
वान्नभवति अत्रसाश्वस्याश्वपूजनमुक्तम् मदनरत्नेदेवीपुराणे आश्वयुक्शुक्लप्रतिपत्स्वातीयोगेशुभेदिने पूर्वंतु
च्चैःश्रवानामप्रथमंश्रियमावहत् तस्मात्साश्वैर्नरैस्तत्रपूज्योसोश्वइयासह पूजनीयाश्चतुरगानवमींयावदेवहि शां
तिःस्वस्त्ययनंकार्यंतदातेषांदिनेदिने धान्यंभल्लातकंकुष्ठंवचासिद्धार्थकास्तथा पंचवर्णेनसूत्रेणग्रथितंतेषांतुबंधयेत् वा
यव्यैर्वारुणैःसौरैःशाक्रैर्मंत्रैःसवैष्णवैः वैश्वदेवैस्तथाग्नेयैर्होमःकार्योदिनेदिने कल्पतरौत्वनेनग्रंथेन्यदपि ज्येष्ठायोगे
पुरातत्रगजाश्चाष्टौमहाबलाः पृथिवीमवहन्पूर्वंसशैलवनकाननाम् कुमुदैरावणौपद्मः पुष्पदंतोथवामनः सुप्र-
तीकोंजनोनीलस्तस्मात्तांस्तत्रपूजयेत् शाकाद्दक्षात्समारभ्यनवम्यंतंचपूर्ववत् अश्ववच्छेषमादीत्यर्थः अथप्रतिपदा-
दिषुविशेषोदुर्गाभक्तितरंगिण्यांभविष्ये केशसंस्कारद्रव्याणिप्रदद्यात्प्रतिपद्दिने पट्टतैलंद्वितीयायांकेशसंयमहेत
वे पट्टडोरमितिगौडपाठः दर्पणंचतृतीयायांसिंदूरालक्तकंतथा मधुपर्कंचतुर्थ्यांतुतिलकंनेत्रमंडनम् पंचम्यामंगरा

गंधशक्त्यालंकरणानिच षष्ठ्यांबिल्वतरोबोधंसायंसंध्यासुकारयेत् सप्तम्यांप्रातरानीयगृहमध्येप्रपूजयेत् उपोषणमथाष्टम्यामासश
न्याचपूजनम् नवम्यासुग्रचंडायाः पूजांकुर्याद्बलिंतथा संपूज्यप्रेषणंकुर्याद्दशम्यांसारवोत्सवैः अनेनविधिनायस्तुदेवींप्रीणय
तेनरः स्कंदवत्पालयेद्देवीतंपुत्रधनकीर्तिभिः कृत्यतत्त्वार्णवेलैंगे कन्यायांकृष्णपक्षेतुपूजयित्वार्द्रभेपिवा नवम्यांबोधयेद्दे
वींमहाविभवविस्तरैः शुक्लपक्षेचतुर्थ्यांतुदेवीकेशविमोक्षणम् प्रातरेवतुपंचम्यांस्नापयेत्सुशुभैर्जलैः षष्ठ्यांसायंप्रकुर्वीतवि
ल्ववृक्षेधिवासनम् सप्तम्यांपत्रिकापूजाअष्टम्यांचाप्युपोषणम् पूजाचजागरश्चैवनवम्यांविधिवद्बलिः विसर्जनंदशम्यांतुक्री
डाकौतुकमंगलैः अत्रनवम्यांबोधनासामर्थ्येषष्ठ्यांबोधनमितिस्मार्ताः फलभूमार्थिनः समुच्चयइत्यन्ये नवम्यांमंत्रः कालिकापुरा
णे इषेमास्यसितेपक्षेनवम्यामार्द्रभेदिवा श्रीवृक्षेबोधयामित्वांयावत्पूजांकरोम्यहम् अत्रत्वाव्रतेविशेषः परिभाषायांज्ञेयः
अथाशौचेविशेषोनिर्णयामृतेविश्वरूपनिबंधे आश्विनेशुक्लपक्षेतुप्रारब्धेनवरात्रके शावाशौचेसमुत्पन्नेक्रियाका
र्याकथंबुधैः सूतकेवर्तमानेचतत्रोत्पन्नेसदाबुधैः देवीपूजाप्रकर्तव्यापशुयज्ञविधानतः सूतकेपूजनंप्रोक्तंदानं
चैवविशेषतः देवीमुद्दिश्यकर्तव्यंतत्रदोषोनविद्यतइति कालादर्शेविष्णुरहस्येपि पूर्वसंकल्पितंयच्चव्रतंसुनिय
तव्रतैः तत्कर्तव्यंनरैःशुद्धंदानार्चनविवर्जितमिति गौडनिबंधेतिथितत्त्वेप्युक्तम् आश्विनकृष्णनवम्यादिशु
प्रतिपदादिषष्ठ्यादिसप्तम्यादिचैकंकर्म अनश्वमध्येआशौचपातेपिनदोषः संकल्पोव्रतसत्रयोरितिविष्णूक्तेरिति
आरब्धंस्वयमेवकार्यम् अनारब्धंत्वन्येनकारयेदितिदिवोदासः रजस्वलात्वन्येनकारयेत् सूतकादिवद्दोषवच
नाभावात् स्त्रीणांचनवरात्रेतांबूलादिचर्वणंभवति तदुक्तंव्रतहेमाद्रौगारुडे गंधालंकारतांबूलपुष्पमालानुलेपनम्

उपवासेनदुष्यंतिदंतधावनमंजनमिति एतत्सभर्तृकोपवासविषयम् अन्यश्चात्रविशेषः परिभाषायामुक्तः आश्वि
नशुक्लपंचम्यामुपांगललिताव्रतम् महाराष्ट्रेषुप्रसिद्धम् तत्रयद्यपिकथायांकालविशेषोनोक्तस्तथापिरात्रौजागरणं
कुर्यान्नीतवादित्रनिःस्वनैरितिरात्रौजागरोक्तेः शक्तिपूजायारात्रौप्राशस्त्याच्चरात्रिव्यापिनीग्राह्येतिकेचित् वस्तुतः
स्कंधवचनंविनारात्रिपूजायांमानाभावात् जागरस्यचांगत्वाकल्पवाक्यात् भुक्त्वाजागरणेनक्ते चंद्राद्यर्घ्यव्रतेतथा
ताराव्रतेषुसर्वेषुरात्रियोगोविशिष्यतइति कालहेमाद्रौवचनाच्चपूर्वविद्धाग्राह्या रात्रिशब्दःपूर्वविद्धावचनइतिहेमा
द्रिः अस्यचभुक्त्वाजागरणरूपत्वादितिसाधुमतीमः भुक्त्वाजागरणंयत्रेत्येकंपदं तस्मिन्व्रतेइत्यर्थः अन्यथाभुक्तेः
असंगतेः दिवोदासीयेप्येवम् आश्विनशुक्लपक्षेमूलनक्षत्रेसरस्वतीस्थापनम् यथोक्तं निर्णयामृतेदेवीपुराणे मूले
षुस्थापनंदेव्याःपूर्वाषाढासुपूजनम् उत्तरासुबलिंदद्याच्छ्रवणेनविसर्जयेदिति रुद्रयामलेपि मूलऋक्षेसुराधीशा
पूजनीयासरस्वती पूजयेत्प्रत्यहंदेवयावद्वैष्णवमृक्षकम् नाध्यापयेन्नचलिखेन्नाधीयीतकदाचन पुस्तकेस्थापि
तेदेवविद्याकामोद्विजोत्तमः संग्रहे आश्विनस्यसितेपक्षेमेधाकामःसरस्वतीम् मूलेनावाहयेद्देवींश्रवणेनविस
र्जयेत् मूलस्याद्यपादेआवाहनमितिशिष्टाः श्रवणाद्यपादेचविसर्जयेत् आदिभागेनिशायांतुश्रवणस्ययदाभवे
त् संप्रेषणंतदादेव्यादशम्यांचमहोत्सवइतिचिंतामणौब्रह्मांडपुराणात् अथषष्ठी गौडनिबंधेदेवीपुराणे ज्ये
ष्ठानक्षत्रयुक्तायांषष्ठ्यांबिल्वाभिमंत्रणम् सप्तम्यांमूलयुक्तायांपत्रिकायाःप्रवेशनम् पूर्वाषाढायुताष्टम्यांपूजाहोमा
द्युपोषणम् उत्तरेणनवम्यांतुबलिभिःपूजयेच्छिवाम् श्रवणेनदशम्यांतुप्रणिपत्यविसर्जयेत् कालिकापुराणे बोध

येद्बिल्वशाखायांषष्ठ्यांदेवीफलेषुच सप्तम्यांबिल्वशाखांतामाहृत्य प्रतिपूजयेत् पुनः पूजांतथाष्टम्यांविशेषेण
रेत् जागरंचस्वयंकुर्याद्बलिदानंमहानिशि प्रभूतबलिदानंतुनवम्यांविधिवच्चरेत् विसर्जनंदशम्यांतुकुर्याद्वैसार
वोत्सवैः धूलिकर्दमनिक्षेपैः क्रीडाकौतुकमंगलैः अत्रसर्वत्रतिथिनक्षत्रयोगाद्दरोमुख्यः कल्पः तदभावेतुतिथिरे
वग्राह्या तिथिः शरीरंदेवस्यतिथौनक्षत्रमाश्रितम् तस्मात्तिथिंप्रशंसंतिनक्षत्रंनतिथिंविनेतिविद्यापतिलिखित
वचनात् तिथिनक्षत्रयोर्योगेद्वयोरेवानुपालनम् योगाभावेतिथिर्ग्राह्यादेव्याः पूजनकर्मणीतितत्रैवदेवलोक्तेश्च अत्र
चपत्रीप्रवेशात्पूर्वेद्युः सायंकालेषष्ठ्यभावेतत्पूर्वदिनेधिवासनंकार्यम् सायंकालेसंतासंस्वेत्वधिवासनलोपः षष्ठ्यांसा
यंकुर्वीतविल्ववृक्षेधिवासनमितिपूर्ववचनादितिकल्पतरुः सायंश्रुतःफलातिशयमात्रार्थोनतुकर्मलोपइत्याचार्य-
चूडामणिः अत्रक्रमः बिल्वसमीपंगत्वादेवींबिल्वंचसंपूज्यप्रार्थयेत् तत्रमंत्रः रावणस्यवधार्थायरामस्यानुग्रहा-
यच अकालेब्रह्मणाबोधोदेव्यास्त्वयिकृतःपुरा अहमप्याश्रितःषष्ठ्यांसायाह्नेबोधयाम्यतः श्रीशैलशिखरेजात
श्रीफलःश्रीनिकेतनः नेतव्योसिसमागच्छ पूज्योदुर्गास्वरूपतइति एवंदेवीमधिवास्यपरदिने निर्भिन्नविल्वशा
खापत्रीप्रवेशपूजांकुर्यात् तदुक्तंहेमाद्रौलैंगे मूलाभावेतुसप्तम्यांकेवलायांप्रवेशयेत् युग्माभ्यांनवबिल्वस्यफ
भ्यांशाखिकांतथा तथैवप्रतिमांदेव्याः स्नात्वाभ्युक्ष्यप्रवेशयेत् अत्रचोपवासपूजादावौदयिकीसप्तमीग्राह्या न-
तुयुग्मवाक्यात्पूर्वा युगाद्यावर्षवृद्धिश्चसप्तमीपार्वतीप्रिया रवेरुदयमीक्षंतेनतत्रतिथियुग्मतेतिकृत्यतत्त्वार्ण
वादृतवचनात् भगवत्याः प्रवेशादिविसर्गांताश्चयाःक्रियाः तिथावुदयगामिन्यांसर्वास्ताः कारयेद्बुधइतितिथि

तत्तेनंदिकेश्वरपुराणाच्च दुर्गाभक्तितरंगिण्यामप्येवम् तत्रापिघटिकातोन्यूनत्वेपरानकार्या व्रतोपवासनियमेघटिकैकापि
याभवेदितिदेवलोक्तेरितिगौडाः दाक्षिणात्यास्तुपूर्ववचनमदृष्ट्वायुग्मवाक्यात्पूर्वांकुर्वंति पत्रिकापूजाचपूर्वाण्हेएवकार्या
नतुमूलानुरोधान्मध्यान्हादावितिकृत्यतत्वार्णवेउक्तम् पत्रिकास्तु रंभाकचीहरिद्राचजयंतीबिल्वदाडिमौ अशोकोमान
वृक्षश्चधान्यादिनवपत्रिकाइतितत्रैवोक्ताः अस्यामेवसप्तम्यांदेवीत्रिरात्रमुक्तंहेमाद्रौ प्रतिपदादिनवतिथिषुउपवास
करणासामर्थ्येसप्तम्यादिदिनत्रयेवाकुर्यात् तदाहधौम्यः आश्विनेमासिशुक्लेतुकर्तव्यंनवरात्रकम् प्रतिपदादिक्रमेणै
वयावच्चनवमीभवेत् त्रिरात्रंवापिकर्तव्यसप्तम्यादियथाक्रमम् अतएवहेमाद्रौदेवीपुराणेमंगलाव्रते आश्विनेवाथवा
माघेचैत्रेवाश्रावणेपिवा कृष्णाष्टम्यादिकर्तव्यंव्रतंशुक्लावधिंहरेः यावत्शुक्लाष्टमीशक्रउपोष्यातुविधानतः दानंहो-
मोजपःपूजाकन्याभोज्यास्तथान्वहम् महाभैरवरूपेणअस्थिमालाधराश्चये पूजनीयाविशेषेणवस्त्रैर्ग्रामपुरादिषु इ
तिमासचतुष्टयेभिधाय अन्यत्रापि अथवानवरात्रंचसप्तपंचत्रिकंदिवा एकभक्तेननक्तेनायाचितोपोषितैःक्रमादिति
पूजयेताश्विनेशक्रयावच्छुक्लाष्टमीभवेत् सर्वकार्याणिसिध्यंतिशक्रनास्त्यत्रसंशयइत्युक्तम् दिवस्यैकरात्रमुक्तम् दे
वीपुराणे नवरात्रव्रतेशक्तस्त्रिरात्रंचैकरात्रकम् व्रतंचरतियोभक्तस्तस्मैदास्यामिवांछितमिति तत्रापिसप्तम्याःपू
जनेपूर्वोक्तोनिर्णयः अत्रतिथियोगपद्येतंत्रेणोपवासःतिथिद्वयनिमित्तंपूजादिकंतुभेदेन अत्रविशेषोनिर्णयामृतेभविष्ये सप्त
म्यांनवगेहानिदारुजानिनवानिच एकंवाचित्तभावेनकारयेत्तुसमाहितः दुर्गागृहंप्रकर्तव्यंचतुरस्रंसुशोभनम्
तन्मध्येवेदिकांकुर्याच्चतुर्हस्तांसमांशुभाम् तस्यांसिंहासनंक्षौमंकंबलाजिनसंयुतम् तत्रदुर्गांप्रतिष्ठाप्यसर्वल

क्षणसंयुताम् भुजैश्चतुर्भीरुचिरैर्दशभिर्वा विभूषिताम् तप्तहाटकवर्णाभां त्रिनेत्रां शशिशेखराम् अनेककुसुमा-
कीर्णां कपर्दैनसुशोभिताम् नितम्बबिम्बसन्नद्धकिंकिणीक्वाणनादिनीम् शूलचक्रदण्डशक्तिवज्रचापासिधारिणीम्
घंटाक्षमालाकरकपानपात्रलसत्कराम् तदग्रे छिन्नशिरसं माहिषं रुधिराप्लुतम् निःसृतार्धतनुं कंठनाले चर्मासि-
धारिणम् देवीधृतकरग्रीवं शूलेनोरसि ताडितम् नागपाशेन विक्षिप्तं हृदयक्षेपणापि विद्धुतम् वमद्रुधिरवक्त्रेण धु-
न्वतोर्ध्वसटाञ्जुपा सर्वतो मातृचक्रेण सेव्यमानां सुरैस्तथेति तत्र देवी प्रकर्तव्या हैमी वा राजती तथा मृद्दार्शैलिक्ष-
योपेता खड्गशूले च पूजयेत् शाक्षीदारुमयी देवीमूर्तिस्थापने विशेषो दुर्गाभक्तितरंगिण्यां देवीपुराणे याम्यास्या
शुभदा दुर्गा पूर्वास्या जयवर्धिनी पश्चिमाभिमुखी नित्यं नस्थाप्या सौम्या दिङ्मुखी प्रतिमाभावे विशेषस्तत्रै-
व हैमराजतमृद्दारुशैलचित्रार्पिता पि वा खड्गे शूले र्चिता देवी सर्वकामफलप्रदा यद्यस्यायुधमोक्तं तस्मिंस्तां
प्रतिपूजयेत् देवीभक्त्यार्चिता पुंसां राज्यायुःसुखसौख्यदा कृत्यकल्पार्णवे कालिकापुराणे लिंगस्थां पूजयेद्दे-
वीं मंडलस्थां तथैव च पुस्तकस्थां महादेवीं पावके प्रतिमासु च चित्रे च त्रिशिखे खड्गे जलस्थां वापि पूजयेत् बि-
ल्वपत्रैर्यजेद्देवीं तथा जातीप्रसूनकैः नानापिष्टकनैवेद्यैर्धूपदीपैर्मनोहरैः भगलिंगाभिधानैश्च भगलिंगप्रगीत-
कैः भगलिंगक्रियाभिश्च प्रीणयेद्दुर्गचण्डिकाम् परैर्नाक्षिप्यते यस्तु यः परान्नाक्षिपत्यपि तस्य क्रुद्धा भगवती शा-
पं दद्यात्सुदारुणम् चित्रमृन्मयदेवीनां स्नानाद्यसंभवे तत्रैवोक्तम् आंतिके स्थापिते खड्गे स्नापयेद्दर्पणेथ वेति अथ स-
प्तमीपूजाविधिः प्रतिपदुक्तविधिना फलसंकीर्तनान्तेन वाक्येनामुककामोऽमुकदुर्गापूजाबलिदानानि करिष्य इति संकल्प्य

पूर्वनिमंत्रितबिल्वसमीपंगत्वा संपूज्य आगच्छसर्वकल्याणीति पूर्वोक्तमंत्रंपठित्वा बिल्ववृक्षमहाभागसदात्वंशंकर प्रिय गृहीत्वातवशाखांच देवीपूजांकरोम्यहम् शाखाछेदोद्भवंदुःखंनचकार्यंत्वयाप्रभो गृहीत्वातवशाखांचपूज्या दुर्गेतिचस्मृतिः उत्तिष्ठपत्रिकेदेविसर्वकल्याणहेतवे पूजांगृहाणसकलामस्माकंवरदाभव मेरुमंदरकैलासहिम वच्छिखरेगिरौ जातश्रीफलवृक्षत्वमंबिकायाःसदाप्रियः इतिसंप्रार्थ्यछिंधिफट्फट्ॐहुंफट्स्वाहेतिछित्वा संपूज्यॐचामुंडेचलचलइतिवाद्यघोषेणदेवींतांचगृहंप्रवेश्य आरोपितासिदुर्गेत्वंमृन्मय्यांश्रीफलेपिच स्थि रानितांतंभूत्वाचगृहेत्वंकामदाभवेतिस्थिरीकृत्यरंभादिपत्रिकाः पंचगव्येनपंचामृतेनचस्नापयित्वावस्त्रेणावेष्ट्य स्थापयेत् ततःपूर्ववत्संकल्पंकृत्वाऽक्षतानादायदेवीमावाहयेत् तत्रमंत्रः आवाहयाम्यहंदेविमृन्मय्यांश्रीफलेत था कैलासशिखराद्देविविंध्याद्रेर्हिमपर्वतात् आगत्यबिल्वशाखायांचंडिकेकुरुसन्निधिम् स्थापितासिमयादुर्गेपू जयेत्वांप्रसीदमे आयुरारोग्यमैश्वर्यंदेहिदेविनमोस्तुते दुर्गेदुर्गस्वरूपासिस्वतेजोमयेर्चिते सदानंदकरेदेविप्रसीदस मसिद्धये एह्येहिभगवत्यंबशत्रुक्षयजयप्रदे भक्तितःपूजयामित्वांदुर्गेदेविसुरार्चिते पल्लवैश्चफलोपेतैःपुष्पैश्चसुम नोहरैः पल्लवेसंस्थितेदेविपूजयेत्वांप्रसीदमे दुर्गेदेविइहागच्छसान्निध्यमिहकल्पय यज्ञभागान्गृहाणत्वंयोगिनी कोटिभिःसहेति ततोमूलमंत्रेणपाद्यादिगंधांतोपचारैःसंपूज्य अमृतोद्भवंचश्रीवृक्षंशंकरस्यसदाप्रियम् बिल्वपत्रं प्रयच्छामिपवित्रंतेसुरेश्वरीतिबिल्वपत्रम् ब्रह्माविष्णुशिवादीनांद्रोणपुष्पंसदाप्रियम् तत्तेदुर्गेप्रयच्छामिसर्वका मार्थसिद्धयेइतिद्रोणपुष्पंनिवेद्य धूपादिदक्षिणांतांपूजांमूलेनकृत्वाप्रार्थयेत् ॐमहिषघ्निमहामायेचामुंडेमुंडमालि

कुंकुमेनसमालब्धेचंदनेनविलेपिते बिल्वपत्रकृतापीडे दुर्गेहंशरणंगतः स
नि आयुरारोग्यमैश्वर्यंदेहिदेविनमोस्तुते सर्वमंगलमांगल्येइतिचसंप्रार्थ्यपत्रिका
पंदेहियशोदेहिभगंभगवतिदेहिमे पुत्रान्देहिधनंदेहिसर्वान्कामांश्चदेहिमे सर्वमंगलमांगल्येइतिचसंप्रार्थ्यपत्रिका
पूजयेत् कदल्यांब्रह्माणीं दाडिमेरक्तदंतिकाम् धान्येलक्ष्मींहरिद्रायांदुर्गां मानेचामुंडाम् कचोकालिकाम् बिल्वेशिवां अशोकेशोकरहिता
म् जयंत्यांकार्तिकींचावाह्यसंपूज्यदुर्गायैबलिंदद्यात् अत्रशस्त्रादिपूजावक्ष्यते ततः स्तुतिंपठेत् तदुक्तंशिवरहस्ये
दुर्गांशिवांशांतिकरींब्रह्माणींब्रह्मणःप्रियाम् सर्वलोकप्रणेत्रींचप्रणमामिसदाशिवाम् मंगलांशोभनांशुद्धांनिःक
लांपरमांकलाम् विश्वेश्वरींविश्वमातांचंडिकांप्रणमाम्यहम् सर्वदेवमयींदेवींसर्वरोगभयापहाम् ब्रह्मेशविष्णु
नमितांप्रणमामिसदाउमाम् विंध्यस्थाविंध्यनिलयांदिव्यस्थाननिवासिनीम् योगिनींयोगमातांचचंडिकांप्रण
माम्यहम् ईशानमातरंदेवीमीश्वरीमीश्वरप्रियाम् प्रणतोस्मिसदादुर्गांसंसारार्णवतारिणीम् यइमंपठतेस्तोत्रंशृ
णुयाद्वापियोनरः समुक्तःसर्वपापेभ्योमोदतेदुर्गयासह अथमहाष्टमी साचपरयुता शुक्लपक्षेष्टमीचैवशुक्लप
क्षेचतुर्दशी पूर्वविद्धानकर्तव्याकर्तव्यापरसंयुतेतिब्रह्मवैवर्तात् मदनरत्नेस्मृतिसंग्रहे शरन्महाष्टमीपूज्यानवमी
संयुतासदा सप्तमीसंयुतानित्यंशोकसंतापकारिणी जंभेनसप्तमीयुक्तापूजितातुमहाष्टमी इंद्रेणनिहतोजंभस्त
स्माद्दानवपुंगवः तस्मात्सर्वप्रयत्नेनसप्तमीमिश्रिताष्टमी वर्जनीयाप्रयत्नेनमनुजैःशुभकांक्षिभिः सप्तमीशल्य
संयुक्तांमोहादज्ञानतोपिवा महाष्टमींप्रकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यते सप्तमीकलयायत्रपरतश्चाष्टमीभवेत् तेनशल्यमिदंप्रो
क्तंपुत्रपौत्रक्षयप्रदम् तथा पुत्रान्हंतिपशून्हंतिहंतिराष्ट्रंसराजकम् हंतिजातानजातांश्चसप्तमीसहिताष्टमी तेननात्रनि

मुहूर्तवेधः तदा घटिकामात्रा ष्योदयिकी ग्राह्या व्रतोपवासनियमे घटिकैकापि या भवेदिति देवलोक्तेः गौडा अप्येवमाहुः
अत एवोक्तं भोजराजेन नच सप्तमीशल्यसमोपहतेति इयं भौमेनातिप्रशस्ता अष्टम्यां तु दिने सूर्ये दिनान्ते नवमी भवेत् कुज
वारो भवेत्तत्र पूजनीया प्रयत्नत इति मदनरत्ने वचनात् सप्तमीशल्यसंविद्धा वर्जनीया सदाष्टमी स्तोकापि सा महापुण्या य
स्यां सूर्योदयो भवेदिति मदनरत्ने स्मृतिसमुच्चयवचनात् अष्टमी नवमीयुक्ता नवमी चाष्टमीयुतेति पाद्मवचनाच्च इयमेव
मूलयुक्ता चेन्महानवमीसंज्ञा आश्वयुक् शुक्लपक्षे याष्टमी मूलेन संयुता सा महानवमी प्रोक्ता त्रैलोक्येपि सुदुर्लभेति हेमा
द्रौ स्कान्दात् मूलयुक्तापि सप्तमीयुता चेत्त्याज्यैवेत्युक्तं निर्णयामृते दुर्गोत्सवे मूलेनापि हि संयुक्ता सदा त्याज्याष्टमी बुधैः लेश-
मात्रेण सप्तम्या अपि स्याद्यदि दूषितेति महाष्टमी पूर्वेद्युः पूर्वाह्णव्यापित्वे पूर्वान्यथा परैवेति निर्णयदीपमतम् एतच्च तुच्छत्वा
दुपेक्ष्यम् रूपनारायणधृते देवीपुराणे सप्तमीवेधसंयुक्ता यैः कृता तु महाष्टमी पुत्रदारधनैर्हीना भ्रमन्तीह पिशाचवत् यत्तु
सप्तम्यां तु दिने सूर्ये परतो याष्टमी भवेत् तत्र दुर्गोत्सवं कुर्यान्न कुर्यादपरेहनीति विश्वरूपनिबन्धवचनं तदाश्विनकृष्णाष्टमी
विषयम् कन्यायां कृष्णपक्षे तु पूजयित्वाष्टमीदिने नवम्यां बोधयेद्देवीं गीतवादित्रनिःस्वनैरिति देवीपुराणे तत्रापि पूजोक्ते
रिति हेमाद्रौ निर्णयामृते चोक्तम् यानि तु भद्रायां भद्रकाल्याश्च मध्ये स्यादर्चनक्रिया तस्मात्सप्तमीविद्धा कार्या दुर्गाष्टमी बु
धैरिति यच्च मोहचूलोत्तरे ब्राह्मे च आश्विनस्यासिताष्टम्यामर्धरात्रे तु पार्वती भद्रकालीसमुत्पन्ना पूर्वाषाढासमायुतेति
तथा तत्राष्टम्यां भद्रकाली दक्षयज्ञविनाशिनी प्रादुर्भूता महाघोरा योगिनीकोटिभिः सहेति यच्च मदनरत्ने महाष्टम्याश्वि
ने मासि शुक्ला कल्याणकारिणी सप्तम्यापि युता कार्या मूलेन तु विशेषत इति तानि परदिनेष्टम्याभावविषयाणीति मदनरत्ने उक्तं

यत्तु नत्रैवपरदिने ष्टमीसत्वेपि पूर्वविद्धाविधायकं वचनम् यदाष्टमीं तु संप्राप्य त्वस्तंयाति दिवाकरः तत्र दुर्गोत्सवं कुर्यान्न कुर्या-
दपरेहनि दुर्भिक्षं तत्र जानीयान्नवम्यां यत्र पूज्यत इति तत्परदिने दशम्यां नवम्यभावविषयम् यदा सूर्योदयेन स्यान्नवमी चा-
परेहनि तदाष्टमीं प्रकुर्वीत सप्तम्या सहितां नृप इति तत्रैव स्मृतिसंग्रहोक्तेः उत्तरास्तिथयो यत्र क्षयं यांति नराधिप पूर्वाष्टमीं त-
दा कुर्यादन्यथा त्वशुभं भवेदिति दुर्गोत्सवोक्तेश्चेति मदनरत्ने वस्तुतस्तु इदं वचनद्वयं अष्टमीनवम्योः सूर्योदयद्वयसंबंधपर
म् अतएव नवमी चेति चकारादष्टमी च तिथय इति बहुवचनादष्टमीनवमीदशम्युक्ता अन्यथा पूर्वोक्तविरोधादिति दिक् य
त्तु अहं भद्रा च भद्राहं नावयोरंतरं क्वचित् सर्वसिद्धिं प्रदास्यामि भद्रायामर्चिता त्वहमिति देवीपुराणं तद्दिष्टिकरणमध्ये पूजा
विधानार्थम् विष्टिसंस्थामहाष्टम्यां मम पूजां करोति यः तस्य पूजाफलं तस्या स्तेनाहमवमानितेति तत्रैवोक्तेरिति निर्णया-
मृते तथा कालिकापुराणे सप्तम्यां पत्रिकापूजा अष्टम्यां चाप्युपोषणम् पूजा च जागरश्चैव नवम्यां विधिवद्वलिरिति अष्टम्युप
वासश्च पुत्रवता न कार्यः उपवासं महाष्टम्यां पुत्रवान्न समाचरेत् यथा तथा वा पूतात्मा व्रती देवीं प्रपूजयेदिति तत्रैवोक्तेः रूप
नारायणीये ब्राह्मे अतोर्थं पूजनीया सा तस्मिन्नहनि मानवैः उपोषितैर्वस्त्रधूपमाल्यरत्नानुलेपनैः पशुभिः पानकैर्दीपैश्चान्नै
जागरणेन च दुर्गागृहे च शस्त्राणि पूजितव्यानि पंडितैः वाद्यभांडानि चिन्हानि कवचान्यायुधानि च अत्र विशेषो हेमाद्रौ निर्णया
मृते भविष्ये आश्वयुक्शुक्लपक्षस्य अष्टमी मूलसंयुता सा महानवमी नाम त्रैलोक्येपि सुदुर्लभा कन्यागते सवितरि शुक्लपक्षे
ष्टमी तु या मूलनक्षत्रसंयुक्ता सा महानवमी स्मृता नवम्यां पूजिता देवी ददात्यभिमतं फलम् सा पुण्या सा पवित्रा च सा धन्या
स्वदायिनी तस्यां सदा पूजनीया चामुंडा मुंडमालिनी सदेवस्कंके निस्यतापि तस्यां येत्वपयुज्यंते प्राणिनो महिषादयः सर्वे तेस्व

र्गतिं यांति घ्नतां पापं न विद्यते यावन्न ज्वालयेद्रात्रं पशुस्तावन्न हन्यते ननतथा बलिदानेन पुष्पधूपविलेपनैः यथा संतुष्यते मेषैर्मे-
हिषैर्विंध्यवासिनी एवं च विंध्यवासिन्यां नवरात्रोपवासतः एकभक्तेन नक्तेन स्वशक्त्याऽयाचितेन च पूजनीया जनैर्देवी स्थाने स्थाने
पुरे पुरे गृहे गृहे भक्तिपरैर्ग्रामे ग्रामे वने वने स्नातैः प्रमुदितैर्हृष्टैर्ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्नृपैः वैश्यैः शूद्रैर्भक्तियुतैर्म्लेच्छैरन्यैश्च मानवैः
स्त्रीभिश्च कुरुशार्दूल तद्विधानमिदं शृणु जयाभिलाषी नृपतिः प्रतिपत्प्रभृतिक्रमात् लोहाभिसारिकं कर्म कारयेद्यावदष्टमी
ति लोहाभिसारिक कर्मविधानं तत्रैवोक्तम् प्रागुदक्प्रवणे देशे पताकाभिरलंकृतम् मंडपं कारयेद्दिव्यं नवसप्तकरं परम् षोड-
श हस्तमित्यर्थः आग्नेय्यां कारयेत्कुंडं हस्तमात्रं सुशोभनम् मेखलात्रयसंयुक्तं योन्याश्वत्थदलाभया राजचिन्हानि सर्वाणि
शस्त्राण्यस्त्राणि यानि च आनीय मंडपे तानि सर्वाण्य धिवासयेत् ततस्तु ब्राह्मणः स्नातः शुक्लांबरधरः शुचिः ॐकारपू
र्वकैर्मंत्रैस्तल्लिंगैर्जुहुयाद्धुतम् शस्त्रास्त्रमंत्रैर्होतव्यं पायसं घृतसंयुतम् हुतशेषं तुरंगाणां राजानमुपहारयेत् लोहाभिसा
रिकं कर्म तेनैव ऋषिभिः स्मृतम् धृतपल्ययनानश्वान् गजांश्च समलंकृतान् भ्रामयेन्नगरे नित्यं बंदिघोषपुरःसरम् प्रत्य
हं नृपतिः स्नात्वा संपूज्य पितृदेवताः पूजयेद्राजचिन्हानि फलमाल्यविलेपनैः यस्याभिसरणाद्राज्ञो विजयः समुदाहृतः पू
जामंत्रांश्च वक्ष्यामि पुराणोक्तान्हतंव यैः पूजिताः प्रयच्छंति कीर्तिमायुर्यशोबलम् अथ मंत्रा विष्णुधर्मोत्तरोक्ताः छत्रस्य य
थांबुदश्छादयति शिवायेमां वसुंधराम् तथाच्छादय राजानं विजयारोग्यवृद्धये चामरस्य शशांककरसंकाश क्षीरडिंडीर
पांडुर प्रोत्सारयाशु दुरितं चामरामरदुर्लभ अश्वानां रक्षार्थं रेवंतपूजनमहं करिष्ये सूर्यपुत्र महाबाहो छायाहृदयनंदन
शांतिं कुरु तुरंगाणां रेवंताय नमो नमः अनेन मंत्रेण पूजा अथाश्वस्य गंधर्वकुलजातस्त्वं माभूयाः कुलदूषकः ब्रह्मणः स

सवाक्येन सोमस्य वरुणस्य च प्रभावाच्च हुताशस्य वर्धयत्वं तुरंगमान् तेजसा चैव सूर्यस्य मुनीनां तपसा तथा रुद्रस्य ब्रह्मचर्येण
पवनस्य बलेन च स्मर त्वं राजपुत्रस्त्वं कौस्तुभं च मणिं स्मर यां गतिं ब्रह्महा गच्छेन्मातृहा पितृहा तथा भ्रूणहानृतवादी च क्षत्रि-
यश्च पराङ्मुखः सूर्याचंद्रमसौ वायुर्यावत्पश्यंति दुष्कृतम् व्रजाश्वतां गतिं क्षिप्रं तच्च पापं भवेत्तव निकृतो यदि गच्छेथा युद्धा-
ध्वनि तुरंगम रिपून्निर्जित्य समरे सह भर्त्रा सुखी भवेति अथ ध्वजस्य शक्रकेतो महावीर्य श्यामवर्णार्चयाम्यहम् पक्षि-
राजनमस्तेऽस्तु तथा नारायणध्वज काश्यपेयारुणभ्रातर्नागारे विष्णुवाहन अप्रमेय दुराधर्ष रणे देवारिसूदन गरुत्मान्मा-
रुतगतिस्त्वयि सन्निहितो यतः सारथं स्यायुधान्यत्र रक्ष त्वं च रिपून्दह अथ पताकायाः हुतभुग्वसवो रुद्रा वायुः सोमो
महर्षयः नागकिन्नरगंधर्वयक्षभूतगणग्रहाः प्रमथास्तु सहादित्यैर्भूतेशो मातृभिः सह शक्रः सेनापतिः स्कंदो वरुण-
श्चाभिलस्त्वयि प्रदहंतु रिपून्सर्वान्राजा विजयमृच्छतु यानि प्रयुक्तान्यरिभिरायुधानि समंततः पतंतु परिशत्रूणां
हतानि तव तेजसा हिरण्यकशिपोर्युद्धे युद्धे देवासुरे तथा कालनेमिवधे यद्वद्यद्वत्त्रिपुरघातने शोभितासि तथैवाद्य
शोभयास्मांश्च संस्मर नीलान् श्वेतानिमान्दृष्ट्वा नश्यंत्वाशु नृपारयः व्याधिभिर्विविधैर्घोरैः शस्त्रैश्च युधि निर्जिताः
पूतना रेवती नाम्ना कालरात्रिश्च या स्मृता दहत्वाशु रिपून्सर्वान्पताके त्वं मयार्चिता अथ गजस्य कुमुदैरावणौ पद्मः
पुष्पदंतोथ वामनः सुप्रतीकोंजनो नील एतेष्टौ देवयोनयः तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च वनान्यष्टौ समाश्रिताः मंदो भद्रो मृ-
गश्चैव गजः संकीर्ण एव च वने वने प्रसूतास्ते यूथानि सुमहांति च पांतु त्वां वसवो रुद्रा आदित्याः समरुद्गणाः भर्तारं र-
क्ष नागेंद्र स्वामिवत्प्रतिपाल्यताम् अवाप्नुहि जयं युद्धे गमने स्वस्ति नो व्रज श्रीस्ते सोमाद्बलं विष्णोस्तेजः सूर्याज्जवोऽनि-

लात् स्थैर्यंमेरोर्जयंरुद्राद्यशोदेवात्पुरंदरात् युद्धेरक्षंतुनागास्त्वांदिशश्चसहदैवतैः आश्विनौसहगंधर्वैःपांतुत्वांसर्वतः
सदेति अथखड्गमंत्रः असिर्विशसनःखड्गस्तीक्ष्णधारोदुरासदः श्रीगर्भोविजयश्चैवधर्मधारस्तथैवच एतानितव-
नामानिस्वयमुक्तानिवेधसा नक्षत्रंकृत्तिकातेतुगुरुर्देवोमहेश्वरः रोहिण्यश्चशरीरंतेदैवतंचजनार्दनः पितापितामहो-
देवस्त्वंमांपालयसर्वदा नीलजीमूतसंकाशस्तीक्ष्णदंष्ट्रःकृशोदरः भावशुद्धोमर्षणश्चअतितेजास्तथैवच इयंयेनधृ-
ताक्षोणीहतश्चमहिषासुरः तीक्ष्णधारायशुद्धायतस्मैखड्गायतेनमः अथछुरिकायाः सर्वायुधानांप्रथमंनिर्मिता
सिपिनाकिना शूलायुधाद्विनिष्कृष्यकृत्वामुष्टिग्रहंशुभम् चंडिकायाःप्रदत्तासिसर्वदुष्टनिबर्हिणी तयाविस्तारिताचा-
सिदेवानांप्रतिपादिता सर्वसत्वांगभूतासिसर्वाशुभनिबर्हिणी छुरिकेरक्षमांनित्यंशांतिंयच्छनमोस्तुते अथकट्टार
कपूजा रक्षांगानिगजान्रक्षरक्षवाजिधनानिच ममदेहंसदारक्षकट्टारकनमोस्तुते कट्टारकोमध्यदेशेकटारीतिप्रसिद्धः धनुः
पूजा सर्वायुधमहामात्रसर्वदेवारिसूदन चापमांसमरेरक्षसाकंशरवरैरिह धृतंकृष्णेनरक्षार्थंसंहारायहरेणच त्रयीमूर्तिग
तंदेवंधनुरस्त्रंनमाम्यहम् कुंतपूजा प्रासपातयशत्रूंस्त्वमनयानाकुमायया गृहाणजीवितंतेषांममसैन्यंचरक्षताम् चर्मपू
जा शर्मप्रदस्त्वंसमरेचमसैन्येयशोद्यमे रक्षमांरक्षणीयोहंतापनेयनमोस्तुते अथकनकदंडमंत्रः प्रोत्सारणायदुष्टानां
साधुसंरक्षणायच ब्रह्मणानिर्मितश्चासिव्यवहारप्रसिद्धये यशोदेहिसुखंदेहिजयदोभवभूपतेः ताडयस्वरिपून्सर्वान्हेम
दंडनमोस्तुते अथदुंदुभिमंत्रः दुंदुभेत्वंसपत्नानांघोरोहृदयकंपनः भवभूमिपसैन्यानांतथाविजयवर्धनः यथाजीमूतघो
षेणप्रहृष्यंतिचबर्हिणः तथास्तुतवशब्देनहर्षोस्माकंमुदावहः यथाजीमूतशब्देनस्त्रीणांत्रासोभिजायते तथात्रतवशब्दे

नम्रस्यंत्वस्माद्विषोरणे अथशंखमंत्रः पुण्यस्त्वंशंखपुण्यानांमंगलानांचमंगलम् विष्णुनाविधृतोनित्यमतःशांतिप्रदोभव
अथसिंहासनमंत्रः विजयोजयदोजेतारिपुघातीशुभंकरः दुःखहाधर्मदःशांतः सर्वारिष्टविनाशनः एतेषेसन्निधेयस्मात्तव
सिंहामहाबलाः तेनसिंहासनेतित्त्वंवेदेमंत्रैश्चगीयसे त्वयिस्थितःशिवःशांतस्त्वयिशक्रःसुरेश्वरः नमस्तेसर्वतोभद्रभ
द्रदोभवभूपतेः त्रैलोक्यजयसर्वस्वसिंहासननमोस्तुते तथैवकर्मचिन्हानिस्वानिपूज्यानिशिल्पिभिः लौहाभिसारिकंकर्मकृ
त्वैवंमंत्रपूर्वकम् नियमंकृत्वातथाष्टम्यांपूर्वाण्हेस्नानमाचरेत् कुंकुमचंदनचंपकचतुःसमैःशैलपिष्टैश्च चार्चितगात्रींदेवीं
कुसुमैरभ्यर्चयेद्बुधाः कुसुदैःसपत्रपुष्पैःसदीपधूपैःसनैवेद्यैः मांसैर्बल्युपहारैर्मंगलशब्दैःसमुच्छलितैः विहितछत्रै
र्यनैःस्यंदनसितशस्त्रधारिजनलोकैः तुष्टैःपश्वस्त्रादितुनिवेद्यतेसर्वमेवभगवत्यै दुर्गासापूजनीयाचतद्दिनेद्रोणपुष्पकैः
ततःखड्गंनमस्कृत्यशत्रूणांवधसिद्धये इच्छेतविजयंराज्यंसुभिक्षंचात्मनेनृपः पुनःपुनःप्रणम्यार्यांसंस्मरन्हृदयेशिवाम्
सर्वंकृत्वेतिकौरव्य अस्यांजागरंनिशि नटनर्तकगीतैश्चकारयेच्चमहोत्सवम् एवंहृष्टैर्निशांनीत्वाप्रभातेअरुणोदये घातये
न्महिषान्मेषानग्रतोनतकंधरान् शतमर्धशतंवापितदर्धंवायथेच्छया सुरासवघृतैःकुंभैस्तर्पयेत्परमेश्वरीम् कापालिके
भ्यस्तद्देयंदासीदासजनेनतथा ततोपराण्हसमयेनवम्यावैरथेस्थिताम् भवानींभ्रामयेद्राष्ट्रेस्वयंराजासशब्दवान् कश्चि
त्पोथितोवीरोविधृतोऽन्येनखड्गवान् भूतेभ्यस्तुबलिंदद्यान्मंत्रेणानेनसामिषम् सरक्तंसजलंचान्नंगंधपुष्पाक्षतैर्यु
तम् त्रीन्स्त्रीन्वारान्समूलेनादद्यादिदिक्षुकिरेद्बलिम् मंत्रश्च बलिंगृण्हंत्विमंदेवा आदित्यावसवस्तथा मरुतश्चाश्विनौरुद्राः
सुपर्णाःपन्नगाग्रहाः असुरायातुधानाश्चपिशाचोरगराक्षसाः डाकिन्योयक्षवेतालायोगिन्यःपूतनाशिवाः जृंभकाःसिद्धगं

धर्वीमालाविद्याधरानगाः दिक्पालालोकपालाश्चयेचविघ्नविनायकाः जगतांशांतिकर्तारोब्रह्माद्याश्चमहर्षयः माविघ्नंमान्तमेपा
पंमासंतुपरिपंथिनः सौम्याभवंतुतृप्ताश्चभूतप्रेताःसुखावहाइति इतिमहाष्टमी महानवमीतुपूर्वयुताग्राह्या पूर्वोक्तवच-
नात् नवमीदुर्गाव्रतेश्रावणीतिदीपिकोक्तेः श्रावणीदुर्गनवमीदूर्वाचैवहुताशनी पूर्वविद्धाप्रकर्तव्याशिवरात्रिर्बलेर्दिनमितिहे
माद्रौपाद्मोक्तेश्च भविष्येपि आश्वयुक्शुक्लपक्षेतुअष्टमीमूलसंयुता सामहानवमीनामत्रैलोक्येपिसुदुर्लभेति मूलमुपल
क्षणम् दुर्गापूजासुनवमीमूलाद्यृक्षत्रयान्विता महतीकीर्तितातस्यांदुर्गामहिषमर्दिनीमिति मदनरत्नेलैंगात् अत्रपूजये
दित्यर्थशेषः यानितु साकार्योदयगामिन्यांतिथावुदयगामिन्यामित्यादिप्रागुक्तानितानिनवमीभिन्नतिथिपराणि नवम्यां
विशेषोक्तेः वेधश्चमुहूर्तत्रयेणैवज्ञेयः यद्यपिहेमाद्रिमतेमुहूर्तद्वयात्मापिवेधोस्तितथापिसूर्योदयएवसः सायंतुत्रिमु-
हूर्तएव तदुक्तंदीपिकायाम् त्रिमुहूर्तगातुसकलासायइति माधवोपि सायंतूत्तरयातद्वन्न्यूनयानतुविद्ध्यतइति तेनत्रिमु-
हूर्तयोगेपूर्वानवमी पूर्वोक्तवचनात् नकुर्यान्नवमींतातदशम्यांतुकदाचनेतिस्कांदेपरानिषेधाच्च त्रिमुहूर्तयोगाभावेतु
निषिद्धापिपरैवकार्येतिनिष्कर्षः यत्तुनवम्यांचजपंहोमंसमाप्यश्रवणेपिचेतिसंग्रहोक्तेः व्रतंचजागरश्चैवनवम्यांविधिव
द्बलिरितिदेवीपुराणाच्च नवम्यांहोमबल्यादिविहितंतत्राश्वयुक्शुक्लनवमीमुहूर्तंचाकलायदि सातिथिःसकलाज्ञेया
लक्ष्मीविजयार्थिभिरिति सौरपुराणात् सूर्योदयेपरारिक्तापूर्णास्याद्परायदि बलिदानंप्रकर्तव्यंतत्रदेशेशुभावहं
बलिदानेकृतेष्टम्यांपुत्रभंगोभवेन्नृपेतिमदनरत्नेदेवीपुराणाच्च बल्यादौपराकार्या उपवासादौतुपूर्वेतिमदनरत्नेउक्तम्
प्रतापमार्तंडेप्येवम् यत्तु अष्टम्यांबलिदानेनपुत्रनाशोभवेद्ध्रुवमिति कालिकापुराणं तत्संधिपूजापरं अष्टमीनवमीसंधौ

तृतीयारवलुकथ्यतइति तत्रैवतदुक्तेः कामरूपनिबंधे अष्टम्याःशेषदंडश्चनवम्याःपूर्वएवच तत्रयाक्रियतेपूजाविज्ञे
यासामहाफला अष्टमीमात्रेभवत्येव आश्विनेपूजयित्वातुअर्धरात्रेष्टमीषुच घातयंतिपशून्भक्त्यातेभवंतिमहाब-
लाः तथा कन्यासंस्थेरवावीशेशुक्लाष्टम्यांप्रपूजयेत् सोपवासोनिशार्द्धेतुमहाविभवविस्तरैः तथा पशुघातश्चक-
र्तव्योगवयाजवधस्तथेतिरूपनारायणीयेदेवीपुराणात् तत्रैवभविष्ये तस्मादियंमहापुण्यानवमीपापनाशिनी उपो
ष्यास्मप्रयत्नेनसततंसर्वपार्थिवैः निर्णयदीपेतुमहानवमीपरदिनेपराण्हव्यापित्वेपरा अन्यथापूर्वा आवर्तनात्पूर्व
कालेनवमीस्यात्परेहनि दुर्गार्चनंप्रपूर्वेद्युःपूर्वाण्हेत्वष्टमीयदीति धौम्यवचनादित्युक्तम् अस्यतुशारदानवमीविष
यत्वंसमूलत्वंचविमृश्यम् यानितु नंदायांज्वलतेवन्हिःपूर्णायांपशुघातनम् भद्रायांगोकुलक्रीडातत्रराज्यंविनश्य-
तीति नवम्यामपराण्हेतुबलिदानंप्रशस्यते दशमीवर्जयेत्तत्रनात्रकार्याविचारणेति नंदायांदर्शनेरक्षाबलिदानंदशा
सुच भद्रायांगोकुलक्रीडादेशनाशायजायतइति ब्रह्मवैवर्तनारदादिवचनानितानिशुक्लाधिकनिषेधपराणीतिमदन-
रत्ने तथाकालिकापुराणे नवम्यांबलिदानंतुकर्तव्यंवैयथाविधि जपहोमंचविधिवत्कुर्यात्तत्रविभूतये केचित्तुपूर्वोष
टासुताष्टम्यांपूजाहोमाद्युपोषणमितिपूर्वोक्तदेवीपुराणादष्टम्यांहोममाहुः अन्येतुद्विविधवाक्यवशादष्टम्यामारभ्यन
वम्यांसमापयंति समुच्चयपक्षउक्तः रुद्रयामलेतुविकल्पउक्तः तत्तुनिर्मूलम् दुर्गाभक्तितरंगिण्यादिगौडग्रंथेष्वपिन-
वम्यांहोमउक्तः होमेचविशेषउक्तोडामरतंत्रे पायसंसार्पिषायुक्तंतिलैःशुक्लैर्विमिश्रितम् होमयेद्विधिवद्भक्त्यादशां
ननृपोत्तम रुद्राध्यायेयथाहोमंमंत्रेणैकेनसाधयेत् तथास्तोत्रजपेहोमंश्लोकेनैकेनसाधयेत् यद्यासप्तशतीजप्यहोम-

मंत्रोनवाक्षरः ऐंह्रींक्लींचामुंडायैविच्चे इति नवाक्षर इति केचित् पूर्वोक्तोयात्वयइतियुक्तं रुद्रयामलेपि प्रधानाद्द्रव्यमुद्दिष्टंपा
यसान्नंतिलास्तथा किंशुकैः सर्षपैः पूगैर्लाजादूर्वांकुरैरपि यवैर्वाश्रीफलैर्दिव्यैर्नानाविधफलैस्तथा रक्तचंदनखंडैश्चगुग्गुलै
श्चमनोहरैः प्रतिश्लोकंचजुहुयात्सर्वद्रव्याणिचक्रमात् नवाक्षरेणवाहुत्वा नमोदेव्याइतीतिचेति रहस्येतु प्रतिश्लोकंचजु
हुयात्पायसंतिलसर्पिषेत्यक्रम् दुर्गाभक्तितरंगिण्यांतु तिलैर्जयंतीमंत्रेणचहोमउक्तः पुरश्चरणकार्येतुबिल्वपत्रयुतैस्तिलै
रिति कालिकापुराणाद्बिल्वपत्रैश्चेतिस्मार्ताः तन्न अन्यत्रमानाभावात् अथबलिदानम् तत्राश्वमेषछागमहिषस्वमांसा
नामुत्तरोत्तरप्राशस्त्यंफलविशेषश्चान्यतोवसेयइतिदिक् बलिप्रकारस्तुदेवीपुराणे कन्यासंस्थेरवौशक्रशुक्लाष्टम्यांप्रपूज
येत् द्रोणपुष्पैश्चबिल्वाम्रजातीपुन्नागचंपकैः पंचाब्दंलक्षणोपेतंगंधपुष्पसमन्वितम् विधिवत्कालिकालीतिजप्त्वाख
ड्गेनघातयेत् ॐकालिकालियज्ञेश्वरिलोहदंडायैनमइतिमंत्रः तदुत्थरुधिरंमांसंगृहीत्वापूजनादिषु आदिशब्दात्चरकी
विदारीपापराक्षस्यः नैर्ऋतेभ्यःप्रदातव्यंमहाकौशिकमंत्रितम् मंत्रस्तुवक्ष्यते तथा तस्याग्रतोनृपःस्नायाच्छत्रुंकृत्वाशत्रुंतु
पैष्टिकम् खड्गेनघातयित्वातु दद्यात्स्कंदविशाखयोः अशक्तोब्राह्मणेनचकूष्मांडादिभिर्बलिदानंकार्यम् तदुक्तंकालिकापुराणे
कूष्मांडमिक्षुदंडंचमांसंसारसमेवच एतेबलिसमाःप्रोक्तास्तृप्तौछागसमाःसदा रुद्रयामलेपि छागाभावेतुकूष्मांडंश्रीफलंवा
मनोहरं वस्त्रसंवेष्टितंकृत्वाछेदयेच्छुरिकादिना तथा ब्राह्मणेनसदादेयंकूष्मांडंबलिकर्मणि श्रीफलंवासुराधीश छेदंनै
वतुकारयेत् छेदेविकल्पः माषान्नेनबलिर्देयोब्राह्मणेनविजानता कालिकापुराणे उत्तराभिमुखोभूत्वाबलिंपूर्वमुखंत
था निरीक्ष्यसाधकःपश्चादिमंमंत्रमुदीरयेत् पशुस्त्वंबलिरूपेणममभाग्यादुपस्थितः प्रणमामिततःसर्वरूपिणंबलिरूपिणं

चंडिकाप्रीतिदानेन दातुरापद्विनाशनम् चामुंडाबलिरूपाय बले तुभ्यं नमोस्तु ते यज्ञार्थे बलयः सृष्टाः स्वयमेव स्वयंभुवा अ-
तस्त्वां घातयाम्यद्य तस्माद्यज्ञे वधोऽवधः ऐंह्रींश्रीमिति मंत्रेण तं बलिं मत्स्यरूपिणम् चिंतयित्वान्यसेत्पुष्पं मूर्ध्नि तस्य तु भैरव ख-
ड्गं ह्रींह्रींखड्गेति मंत्रेण ध्यात्वा खड्गं च पूजयेत् पूजयित्वा ततः खड्गं आं हुं फडिति मंत्रकैः
सनालं चंडिकायाः स्मरलोकप्रसाधकः ॐ ह्रीं ऐं ह्रीं कौशिकी निरुधिरेणाप्यायतामिति बलिदाने तु दुर्गायाः सर्वत्रायं विधिः
गृहीत्वा विमलं खड्गं छेदयेद्बलिमुत्तमं ॐ ह्रीं ऐं ह्रीं कौशिकी निरुधिरेणाप्यायतामिति बलिदाने तु दुर्गायाः सर्वत्रायं विधिः
स्मृतः मत्स्यसूक्ते नवम्यां पूर्ववत्पूजा कर्तव्या भूतिमिच्छता दक्षिणां वस्त्रयुग्मं च आचार्याय निवेदयेत् अथात्र प्रसंगाच्छ-
तचंडीविधानमुच्यते रुद्रयामले शतचंडीविधानं च प्रोच्यमानं शृणुष्व तत् सर्वोपद्रवनाशार्थे शतचंडीं समारभेत् षो-
डशस्तंभसंयुक्तं मंडपं पल्लवोज्ज्वलम् वसुकोणयुतां वेदीं मध्ये कुर्यात्त्रिभागतः पक्वेष्टकचितां रम्यां सुच्छायेहस्तसंमिताम्
पंचवर्णरजोभिश्च कुर्यान्मंडलकं शुभम् पंचवर्णवितानं च किंकिणीजालमंडितम् आचार्येण समं विप्रान् वरयेद्दश सुव्र-
तान् ईशान्यां स्थापयेत्कुंभं पूर्वोक्तविधिनाचरेत् वारुण्यां च प्रकर्तव्यं कुंडं लक्षणलक्षितम् मूर्तिं देव्याः प्रकुर्वीत सुवर्णस्य
पलेन वै तदर्धेन तदर्धेन तदर्धेन महामते अष्टादशभुजां देवीं कुर्याद्वाष्टकरामपि पट्टकूलयुगच्छन्नां देवीं मध्ये निधापये-
त् देवीं संपूज्य विधिवज्जपं कुर्युर्दश द्विजाः शतमादौ शतं चांते जपेन्मंत्रं नवार्णकम् चंडीं सप्तशतीं मध्ये संपुटोयमुदाहृ-
तः एकं द्वे त्रीणि चत्वारि जपेद्दिनचतुष्टयम् रूपाणि क्रमशस्तद्वत्पूजनादिकमाचरेत् पंचमे दिवसे प्रातर्होमं कुर्याद्विधान-
तः गुडूचीं पायसं दूर्वां तिलान्शक्रान्यवानपि चंडीपाठस्य होमं तु प्रतिश्लोकं दशांशतः होमं कुर्याद्ग्रहादिभ्यः समिदा-
ज्यचरूंस्त्रमात् हुत्वा पूर्णाहुतिं दद्याद्विप्रेभ्यो दक्षिणां क्रमात् कपिलां गां नीलमणिं श्वेताश्वं छत्रचामरे अभिषेकं ततः

कुर्युर्यजमानस्यऋत्विजः एवंकृतेमहेशानसर्वसिद्धिःप्रजायते अथसहस्रचंडी साचतंत्रेप्रोक्ता सहस्रचंडीविधिवच्छृणुविष्णोमहामते राज्यभ्रंशेमहोत्पातेजनमारेमहाभये गजमारेश्वमारेचपरचक्रभयेतथा इत्यादिविविधेदुःखेक्षयरोगादिजेभये सहस्रचंडिकापाठंकुर्याद्वाकारयेत्तथा जापकास्तुशतंप्रोक्ताविंशद्धस्तश्चमंडपः भोज्याःसहस्रंविप्रेंद्रागोशतंदक्षिणादिशेत् गुरवेद्विगुणदेयंशय्यादानंतथैवच सप्तधान्यंचभूदानंश्वेताश्वंचमनोहरम् पंचनिष्कमितांमूर्तिःकर्तव्यावाप्यर्धमानतः अष्टादशभुजादेवीसर्वायुधविभूषिता अचारिणान्नंदातव्यंसहस्रंप्रत्यहंप्रभो शतंवानियताहारःपयःपानेनवर्तयेत् एवंयश्चंडिकापाठंसहस्रंतुसमाचरेत् तस्यस्यात्कार्यसिद्धिस्तुनात्रकार्याविचारणेति एतद्द्वयंयद्यपिमहानिबंधेषुनास्तितथापिप्रचरद्रूपत्वादुक्तमितिदिक् वाराहीतंत्रे संकटेसमनुप्राप्तेदुश्चिकित्स्यामयेतथा जातिभ्रंशेकुलोच्छेदेप्यायुषोनाशआगते वैरिवृद्धौव्याधिवृद्धौधननाशेतथाक्षये तथैवत्रिविधोत्पातेतथाचैवोपपातके कुर्याद्यत्नाच्छताद्वृत्ततःसंपद्यतेशुभम् श्रेयोवृद्धिःशतावृत्ताद्राज्यवृद्धिस्तथापरा मनसाचिंतितंदेविसिध्येदष्टोत्तराच्छतात् सहस्रावर्तनाल्लक्ष्मीरावृणोतिस्वयंस्थिरा भुक्त्वामनोरथान्कामान्नरोमोक्षमवाप्नुयात् चंड्याःशतावृत्तिपाठात्सर्वाःसिध्यंतिसिद्धयः इतिशतचंडीसहस्रचंडीविधिः अथनवरात्रपारणानिर्णयः साचदशम्यांकार्या आश्विनेमासिशुक्लेतुकर्तव्यंनवरात्रकम् प्रतिपदादिक्रमेणैवयावच्चनवमीभवेत् त्रिरात्रंवापिकर्तव्यंसप्तम्यादियथाक्रममिति हेमाद्रौधौम्यवचनात् नवमीतिथिपर्यंतंवृद्ध्यापूजाजपादिकमिति प्रागुक्तवचनैर्नवमीपर्यंतंप्रधानभूतपूजाद्युक्तेरुपवासादेश्चांगत्वेनतत्पर्यंतत्वात् आदिशब्देनोपवासोक्तेः पूर्वोक्तनिरान्नव्रतेनवम्याअभ्युपोष्यत्वाच्च नचपारणांतत्वेनत्रिरात्रत्वम् विष्णुत्रिरात्रादौत-

थाशक्तेः नवरात्रोपवासेमानाभावइतिवाच्यम् एवंचविंध्यवासिन्यांनवरात्रोपवासतः एकभक्तेननक्तेनतथैवायाचितेन
न पूजनीयाजनैर्देवीस्थानेस्थानेपुरेपुर इति हेमाद्रौभविष्योक्तेः नवरात्रसमाख्यातोनवम्याअप्युपोष्यत्वाच्च नतुतिथिह्रा
सेष्टम्यप्युपवासाभवंतीतिकथंसमाख्या तेनकर्मविशेषेनवरात्रशब्दोरूढः अतएवोक्तंदेवीपुराणे तिथिवृद्धौतिथिह्रासे
नवरात्रमपार्थकमितिचेत् न तिथिह्रासेपिनवतिथीनामुपोष्यत्वान्नवरात्रत्वाक्षतेः एतेनरात्रीणांप्राधान्यात् ह्रासेअमा
मादाय नवत्वमितिमूर्खोक्तिःपरास्ता यत्तुदेवीपुराणे कन्यासंस्थेरवौशक्र शुक्लामारभ्यनंदिकाम् अयाचीत्वथवैकाशी
नक्ताशीवाथवा ब्रुवइति व्रतचतुष्टयमुक्तं तल्लौहाभिसारिकविषयम् तस्यजयाभिलाषीनृपतिःप्रतिपत्प्रभृतिक्रमात् लौ
हाभिसारिकंकर्मकारयेद्यावदष्टमीतिभविष्येष्टमीपर्यंतमेवोक्तेः रूपनारायणेनतुनंदादिव्रतप्रयोगंपृथगेवोक्त्वातस्य न
वम्यांपारणमुक्तम् यदपिनिर्णयदीपे आश्विनेशुक्लपक्षेतुनवरात्रमुपोषितः नवम्यांपारणंकुर्याद्दशमीमिश्रितानचेत
दशमीमिश्रितायत्रपारणेनवमीभवेत् दुःखदारिद्र्दाज्ञेयातथाव्रतविनाशनीतिब्राह्मनाम्नालिखितंवचनम् यच्चरुद्र
यामलइतिवदंति अष्टम्यासहकार्यास्यान्नवमीपारणादिने योमोहाद्दशमीवेधेनवम्यांचंडिकांयजेत् पारणंचप्रकुर्यादै
तस्यपुण्यंनिरर्थकं नवम्यांपारितादेवीकुलवृद्धिंप्रयच्छति दशम्यांपारितादेवीकुलनाशंकरोतिवै तस्मात्तुपारणंकुर्या
न्नवम्यांविबुधाधिपेत्यादीनि तानियदिसमूलानि तदालौहाभिसारिकनंदादिव्रतचतुष्टयविषयाणि तस्याष्टमीपर्यंत
मेवोक्तेरित्यक्तंप्राक् अन्यथामहाष्टम्यांपरविद्धायांपारणाविधानेपूर्वनिबंधैर्विरोधोदुर्वारःस्यात् यानितुकैश्चिल्लि-
खितानि नवम्यांपारणाविधायकानिवचनानितानि हेमाद्यादिविरुद्धत्वान्निर्मूलानि समूलत्वेपियदादिनद्वयेनवमील-

दाद्वितीयदिनेउपोष्यतिथ्यंते पारणाभविंतुनवमीमध्येकार्येत्येवंनेयानिशिवरात्रिपारणावत् अत्रकेचित्पारणाहेसूतकादिप्राप्तौ
तदतिक्रम्यपारणांकुर्यादित्याहुः तन्नेदं काम्योपवासेप्रक्रांतेत्वंतरामृतसूतके तत्रकाम्यव्रतंकुर्याद्दानार्चनविवर्जितमि
तिमाधवीयेकौर्मोक्तेः व्रतयज्ञविवाहेषुश्राद्धेहोमेर्चनेजपे प्रारब्धेसूतकंनस्यादनारब्धेतुसूतकमिति विष्णुवचनाच्चाशौ
चमध्येपितत्कर्तव्यतावगतेः पारणांतत्वाद्व्रतस्य प्रारंभस्ततेनैवोक्तः प्रारंभोवरणंयज्ञेसंकल्पोव्रतसत्रयोः नांदीमु
खंविवाहादौश्राद्धेपाकपरिक्रियेति रुद्रयामलेपि सूतकेपारणंकुर्यान्नवम्यांहोमपूर्वकं तदंतेभोजयेद्विप्रान्दानंदद्याच्च
शक्तितइति तदंतेसूतकांते एवंस्त्रीभिरपिरजोदर्शनमध्येकर्तव्यमेवपारणम् संप्रवृत्तेपिरजसि नत्याज्यंद्वादशीव्रत
मितिमाधवीयेऋष्यशृंगवचनात् द्वादशीव्रतमित्युपलक्षणम् प्रारब्धदीर्घतपसांनारीणांयद्रजोभवेत् नतत्रापिव्र
तस्यस्यादुपरोधःकदाचनेतितत्रैवसत्यव्रतवचनात् किंच एकादश्यादौपंचधाशौचपातेभासांतेप्रारणापत्तिः मासोप
वासांतेपंचधाशौचपातेजीवनासंभवश्च यत्तुनियमस्थायदानारीप्रपश्येदंतरारजः उपोष्यैवतुतारात्रीःस्नात्वाशेषं
चरेद्व्रतमित्यंगिरोवचनम् यच्चहारीतवचनं नियमस्थाव्रतस्थास्त्रीरजःपश्येत्कथंचन त्रिरात्रंतुक्षिपेदूर्ध्वंव्रतशेषं
समापयेत् तद्विधयोपवासविषयम् तासांतत्रभोजननिषेधादितिकेचित् वयंतु प्रागुक्तसत्यव्रतवचनेदीर्घतपसामिति
विशेषणोपादानाद्द्वादशीव्यतिरिक्तसफलैकाहोपवासविषयोयंनिषेधः त्रिरात्रनवरात्रादिदीर्घव्रतेषुतुरजोमध्येएवपार
णोतन्नूमः आशौचमध्येतुसर्वोपिपारणाभवतिप्रागुक्तकौर्मवचनादितिसिद्धम् अयंचोपवासपारणानिर्णयः सर्वव्रतेषु
बोद्धव्यइत्यलंभूयसा दशम्यांदेवींविसर्जयेत् तदुक्तंदुर्गाभक्तितरंगिण्यांदेवीपुराणे ततःप्रातःपूजयित्वादशम्यांविधिपू

र्वकम् संप्रेषणंतुकर्तव्यंगीतवादित्रनिःस्वनैः रूपंदेहियशोदेहिभगंभगवतिदेहिमे पुत्रान्देहिधनंदेहिसर्वान्कामांश्च
देहिमे महिषघ्निमहामायेचामुंडेमुंडमालिनि आयुरारोग्यमैश्वर्यंदेहिदेविनमोस्तुते इतिसंप्रार्थ्यदेवींतु ततउत्थापने
येद्बुधः उत्तिष्ठदेविचंडेशिशुभांपूजांप्रगृह्यच कुरुष्वममकल्याणमष्टाभिःशक्तिभिःसह गच्छगच्छपरंस्थानंस्व-
स्थानंदेविचंडिके व्रजस्रोतोजलंवृद्ध्यैस्थीयतांचजलेत्विहेति उत्थाप्यजलंनीत्वा दुर्गेदेविजगन्मातः स्वस्थानंगच्छपूजि
ते संवत्सरेव्यतीतेतुपुनरागमनायवै इमांपूजांमयादेवियथाशक्त्योपपादिताम् रक्षार्थंत्वंसमादाय व्रजस्वस्थानमुत्त-
ममितिजलेप्रवाहयेत् इयमेवविजयादशमी साचद्वितीयदिनेश्रवणयोगाभावेपूर्वैवग्राह्या तदुक्तंहेमाद्रौस्कांदे दशम्यां
तुनरैःसम्यक्पूजनीयापराजिता ऐशानींदिशमाश्रित्य अपराह्णेप्रयत्नतः यापूर्णानवमीयुक्ता तस्यांपूज्यापराजिता क्षेमा-
र्थंविजयार्थंचपूर्वोक्तविधिनानरैः नवमीशेषयुक्तायांदशम्यामपराजिता ददातिविजयंदेवीपूजिताजयवर्धिनी तथा आ
श्विनेशुक्लपक्षेतुदशम्यांपूजयेन्नरः एकादश्यांनकुर्वीतपूजनंचापराजितामिति यदातु पूर्वदिनेश्रवणयोगाभावः परदि-
नेचास्यापितद्योगिनीतदापरैव तथाचहेमाद्रौव्रतकांडेकश्यपः उदयेदशमीकिंचित्संपूर्णैकादशीयदि श्रवणर्क्षंयदाकाले
सातिथिर्विजयाभिधा श्रवणर्क्षेतुपूर्णायांकाकुत्स्थःप्रस्थितोयतः उल्लंघयेयुःसीमानंतद्दिनर्क्षेततोनराइति . कालेपरा
ह्णे परदिनेअपराह्णेश्रवणाभावेतुसर्वपक्षेषुपूर्वैव मदनरत्नेप्येवम् ज्योतिर्निबंधेरत्नकोशेचनारदः ईषत्संध्यामति
क्रांतः किंचिदुद्भिन्नतारकः विजयोनामकालोयंसर्वकार्यार्थसिद्धिदः इषस्यदशमींशुक्लांपूर्वविद्धांनकारयेत् श्रवणेनापि
संयुक्तांराज्ञांपट्टाभिषेचने सूर्योदयेयदाराजन्दृश्यतेदशमीतिथिः आश्विनेमासिशुक्लेतुविजयांतांविदुर्बुधाः अत्रायंनि

गलितोर्थः अपराह्णेमुख्यःकर्मकालः तत्रैवपूजाद्युक्तेः प्रदोषोगौणः तत्रदिनद्वयेपराह्णव्यापित्वेपूर्वा प्रदोषव्याप्तेराधिक्या-
त् दिनद्वयेप्रदोषव्यापित्वेपरा अपराह्णव्याप्तेराधिक्यात् इदंशुद्धतिथावन्यकाले श्रवणस्तुरोहिणीवदप्रयोजकः दिनद्वयेप
राह्णस्पर्शेतुपूर्वा तत्रापिपरदिनेपराह्णेश्रवणसत्वेपरैवेतिदिक् अत्रविशेषोभार्गवार्चनदीपिकायांभविष्ये शमीशुक्तंजग-
न्नाथंभक्तानामभयंकरम् अर्चयित्वाशमीवृक्षमर्चयेच्चततःपुनः शमीमंत्रस्तु हेमाद्रौगोपथब्राह्मणे अमंगलानांशमनीं
शमनींदुष्कृतस्यच दुःस्वप्ननाशिनींधन्यांप्रपद्येहंशमींशुभाम् तथाभविष्ये शमीशमयतेपापंशमीलोहितकंटका
धारिण्यर्जुनबाणानांरामस्यप्रियवादिनी करिष्यमाणयात्रायांयथाकालंसुखंमया तत्रनिर्विघ्नकर्त्रीत्वंभवश्रीरामपूजितेइति
तथा गृहीत्वासाक्षतामार्द्रांशमीमूलगतांमृदम् गीतवादित्रनिर्घोषैरानयेत्स्वगृहंप्रति ततोभूषणवस्त्रादिधारयेत्स्वजनैःसहे
ति अत्रैवचलनीराजनमुक्तंकृत्यरत्ने तत्रमंत्रः चतुरंगंबलंमह्यंनिररित्वंव्रजात्विह सर्वत्रविजयोमेस्तु त्वत्प्रसादात्सुरे
श्वरीति गौडनिबंधेज्योतिषे कृत्वानीराजनंराजाबलवृद्ध्यैयथाक्रमम् शोभनंखंजनंपश्येज्जलगोगोष्ठसन्निधौ
अस्यफलानिशुभाशुभदेशाश्चतत्रैवज्ञेयाः आश्विनपौर्णमासीपराग्राह्या सावित्रीव्रतमंतरेणभूतविद्धापौर्णमास्योप-
रइतिदीपिकोक्तेः अत्रविशेषःतिथितत्वेलैंगे आश्विनेपौर्णमास्यांतुचरेज्जागरणंनिशि कौमुदीसासमाख्याताकार्या-
लोकैर्विभूतये कौमुद्यांपूजयेल्लक्ष्मीमिंद्रमैरावतस्थितम् सुगंधिर्निशिसद्वेषअक्षैर्जागरणंचरेत् तथा निशीथेवरदा
लक्ष्मीःकोजागर्तीतिभाषिणी तस्मैवित्तंप्रयच्छामिअक्षैःक्रीडांकरोतियइति अत्रैवाश्वयुजीकर्मोक्तमाश्वलायनेन
आश्वयुज्यामाश्वयुजीकर्मेतितच्छेषपर्वणिकार्यम् विकृतित्वात् तच्चपूर्वाह्णव्यापिनीग्राह्या दैवकर्मत्वात् आग्रयणंतु-

तत्रापि शेषपर्वणि कार्यमिति प्रागुक्तम् तच्च व्रीहिभिरि
पर्वणि कार्यम् शरद्याग्रयणं नाम पर्व तिस्यात्तदुच्यत इति शौनकोक्तेः
ष्ट्वा व्रीहिभिरेव यजेत यवेभ्यो यवैरिष्ट्वा यवैरेव यजेत व्रीहिभ्य इति श्रुत्याद् दर्शपूर्णमासयोरेककर्मत्वेनैकद्रव्यनियमाद् दर्शेष्ट्याः
परं पौर्णमासे स्यात्स भागभवतीति हेमाद्र्यादयः दर्शेष्ट्याः परमुक्तमाग्रयणकं प्राक् पौर्णमासाच्च तादातिदीपिकोक्तेश्च तच्चा
ग्रयणं त्रेधा व्रीह्याग्रयणं यवाग्रयणं श्यामाकाग्रयणं चेति एषां कालः श्रुतौ गृहमेधी व्रीहियवाभ्यां शरद्वसंतयोर्यजेत-
श्यामाकैर्नीवारैर्वर्षास्वापत्काले नान्यैन पुराणैर्वेति आपस्तंबोपि वर्षासु श्यामाकैर्यजेत शरदि व्रीहिभिर्वसंते यवैर्यथर्तु
वेणुयवैरिति तत्रापि श्यामाकाग्रयणमनित्यमितरत्तु अनाहिताग्नेर्नित्येयवाग्रयणं च कार्यमिति स्मार्तवृत्तावुक्तत्वात् सूत्रे
व्रीहियवदेवतासंबद्धानामेव मंत्राणामाम्नानाच्च आहिताग्नेस्तु यवाग्रयणस्याप्यनित्यत्वं आपव क्रियायवैर्वेति सूत्रात्
यद्वा व्रीह्याग्रयणेन समानतंत्रता श्यामाकैस्तु पृथक्तं कुर्यान्नाग्रयणम् यद्वा तदपि समानतंत्रमित्यादि नारायणवृ
भमवतां सलभमित्यलम् इदं च पर्वाभावे शुक्लपक्षे देवनक्षत्रे कृत्तिकादि विशाखांते कार्यमिति स्मृत्यर्थसारे उक्तम् बोधाय-
नीये केशवस्वामिनाप्येवमुक्तम् परिशिष्टे श्यामाकैर्व्रीहिभिश्चैव यवैश्चान्योन्यकालतः भाग्यसुंयुज्यते वश्यं नस्य त्रा-
ग्रयणात्ययः त्रिकांडमंडनोप्येवम् यदात्वेतदाश्विनपौर्णमास्यां क्रियते तदैककालत्वादाश्वयुजी कर्मणोस्य च समा
नाकर्यतितदेतद्दति क्तना एकबर्हिरिध्माज्येति सूत्रे स्पष्टमुक्तम् अस्याकरणे प्रायश्चित्तमुक्तं स्मृतिचंद्रिकायां कात्यायनेन भि
त्यपत्रात्ययेचैव वैश्वदेवद्वयस्य च अनिष्ट्वा नवयज्ञेन नवान्नप्राशने तथा भोजने पतितान्नस्य चरुर्वैश्वानरो भवेत् का
रिकापि अकृताग्रयणोश्नीयान्नवान्नं यदि चेन्नरः वैश्वानराय कर्तव्यः चरुः पूर्णाहुतिस्तथेति ऋग्विधाने तु समिद्

रायामंत्रंच वर्षेवर्षेजपेच्छतम् आग्रयणंयदान्यूनंतदासंपूर्णमेतितादित्युक्तम् एतच्चापदिमलमासेकार्यमन्यथानेतिमा
धुक्तम् अन्योप्याहिताग्न्यादिविशेषः शौनकादेर्ज्ञेयइत्यलंबहुना इत्याश्विनमासः अथकार्तिकमासः तुलासंक्रमेप
रापरादशघटिकाःपुण्याः रात्रौतुप्रागुक्तम् अथकार्तिकस्नानम् तत्रपृथ्वीचंद्रोदयेविष्णुस्मृतिपाद्मयोः तुलामकरमेषे
षुप्रातःस्नानंविधीयते हविष्यंब्रह्मचर्यंचमहापातकनाशनमितिसौरमासउक्तः प्राच्यास्त्वेतदेवाद्रियंते दाक्षिणात्यास्तु
आश्विनस्यतुमासस्ययाशुक्लैकादशीभवेत् कार्तिकस्यव्रतानीहतस्यांवैप्रारभेत्सुधीरितिपाद्मोक्तेः भार्गवार्चनेच प्रार-
भ्यैकादशींशुक्लामाश्विनस्यतुमानवः प्रातःस्नानंप्रकुर्वीतयावत्कार्तिकभास्करइति विष्णुरहस्योक्तेः हेमाद्रावादित्यपुरा
णे पूर्णआश्वयुजेमासिपौर्णमास्यांसमाहितइत्युक्त्वा मासंसमग्रंपरयाचभक्त्यासमाप्यतेकार्तिकपौर्णमास्यामित्यंतेभि
धानाच्चाश्विनशुक्लैकादश्यांपौर्णमास्यांवारभ्यकार्तिकशुक्लद्वादश्यांपौर्णमास्यांवासमापयेदित्याहुः मदनपारिजातेवि-
ष्णुः कार्तिकंसकलंमासंनित्यस्नायीजितेंद्रियः जपन्हविष्यभुक्शांतःसर्वपापैःप्रमुच्यते अत्रदेशविशेषः पाद्मेकार्ति
कंसकलं कुरुक्षेत्रेकोटिगुणोगंगायामपितत्समः ततोधिकःपुष्करेस्याद्द्वारवत्यांचभार्गव पुण्याःपुर्यस्तुसप्तैवमुनयोम-
थुराधिका दुर्लभःकार्तिकोविप्रामथुरायांनृणामिह यत्रार्चितःस्वकंरूपंभक्तेभ्यःसंप्रयच्छतीति इदंचस्नानंकाशीस्थ
पंचनद्येतिप्रशस्तम् शतंसमास्तपस्तप्त्वाकृतेयत्प्राप्यतेफलम् तत्कार्तिकेपंचनदेसकृत्स्नानेनलभ्यते कार्तिकेबिंदु-
तीर्थेयोब्रह्मचर्यपरायणः स्नास्यत्यनुदितेभानौभानुजात्सभीःकुतइत्यादिकाशीखंडोक्तेः भानुजोयमः इदंचप्रातः
स्नानंसंध्यांचकृत्वाकार्यम् तेनविनेतरकर्मानधिकारादितिवर्धमानः यद्यपिप्रातःसंध्यायाःसूर्योदयेसमाप्तिस्तथापि

वनवनवलादत्तु दिनहोमपंद्रतिष्यति स्नानमंत्रश्चतत्रैव कार्तिकेहंकरिष्यामिप्रातःस्नानंजनार्दन प्रीत्यर्थंतवदेवेशदामोद
रमयासह इमंमंत्रंसमुच्चार्यमौनीस्नायाद्व्रतीनरइति अर्घ्यमंत्रोपितत्रैव व्रतिनःकार्तिकेमासिस्नातस्यविधिवन्मम गृ
हाणार्घ्यंमयादत्तंदनुजेंद्रनिषूदन नित्यनैमित्तिकेकृष्ण कार्तिकेपापनाशने गृहाणार्घ्यंमयादत्तंराधयासहितोहरे इमौ
मंत्रौसमुच्चार्ययोर्घ्यंमह्यंप्रयच्छति सुवर्णरत्नपुष्पांबुपूर्णाशंखेनपुण्यवान् सुवर्णपूर्णापृथिवीतेनदत्तानसंशयइति ए
वंसंपूर्णस्नानाशक्तोत्र्यहंस्नायात् वाराणस्यांपंचनदेत्र्यहंस्नातास्तुकार्तिके अमीतेपुण्यवपुषःपुण्यभाजोतिनिर्मलाइ
तिकाशीखंडोक्तेः अथमालाधारणम् तत्रस्कांदेद्वारकामाहात्म्ये निवेद्यकेशवेमालांतुलसीकाष्ठसंभवाम् वहतेयो
नरोभक्त्यातस्यवैनास्तिपातकम् नजह्यात्तुलसीमालांधात्रीमालांविशेषतः महापातकसंहर्त्रीं धर्मकामार्थदायिनीम्
विष्णुधर्मे स्पर्शोत्तुयानिलोमानिधात्रीमालाकलौनृणाम् तावद्वर्षसहस्राणिवैकुंठेवसतिर्भवेत् मालायुग्मंतुयोनित्यं
धात्रीतुलसिसंभवम् वहतेकंठदेशेतुकल्पकोटिदिवंवसेत् तुलसीकाष्ठसंभूतेमालेकृष्णजनप्रिये बिभर्मित्वामहंकंठे
कुरुमांकृष्णवल्लभम् एवंसंप्रार्थ्यविधिवन्मालांकृष्णगलेर्पिताम् धारयेत्कार्तिकेयोवैसगच्छेद्वैष्णवंपदमिति अत्रमूल
त्यम् तथा काशीखंडे कार्तिकेमासिमेयात्रायेःकृताभक्तितत्परैः बिंदुतीर्थकृतस्नानेस्तेषांमुक्तिर्नदूरतः भार्गवार्चनदी-
पिकायांनृसिंहपुराणे अगस्तिकुसुमैर्देवंयोर्चयेच्चजनार्दनम् दर्शनात्तस्यदेवर्षेनरकंनाप्नुतेनरः विहायसर्वपु
निपुष्पेणकेशवम् कार्तिकेयोर्चयेद्भक्त्या वाजपेयफलंलभेत् स्कांदेकार्तिकमाहात्म्ये मालतीमालयाविष्णुःकेतक्याचै
वपूजितः समाःसहस्रंसुप्रीतोभवेत्तेमधुसूदनः दृष्ट्वाचंद्रोदयेपाद्मे कार्तिकेनार्चितोयैस्तु कमलैःकमलेक्षणः जन्म

दिशुविप्रेंद्रनतेषांकमलागृहे तथा कार्तिकेकेशवेपूजायेषांनाभ्यासकृतैःकृता तेनिर्भर्त्स्यरवेःपुत्रंवसंतित्रिदिवेसदा तुलसी
दललक्षेणकार्तिकेयोर्चयेद्धरिम् पत्रेपत्रेमुनिश्रेष्ठमौक्तिकंलभतेफलम् तथास्कांदेकार्तिकमाहात्म्ये धात्रीछायेतुयःकुर्यात्पिं
डदानंमहामुने मुक्तिंप्रयांतिपितरःप्रसादान्माधवस्यतु धात्रीफलविलिप्तांगोधात्रीफलविभूषितः धात्रीफलकृताहारोनरो
नारायणोभवेत् धात्रीछायांसमाश्रित्य योर्चयेच्चक्रधारिणम् पुष्पेपुष्पेश्वमेधस्यफलंप्राप्नोतिमानवः तथास्कांदे कार्तिके
मासिविप्रेंद्र धात्रीवृक्षोपशोभिते वनेदामोदरंविष्णुंचित्रान्नैस्तोषयेद्विभुम् मूलेनपायसेनाथहोमंकुर्याद्विचक्षणः ब्राह्म
णान्भोजयेच्छक्त्यास्वयंभुंजीतबंधुभिरिति तथा कार्तिकेद्विदलव्रतंप्रागुक्तंकार्तिकेद्विदलंत्यजेदिति पाद्मेपिकार्तिक
माहात्म्ये राजिकामाढकंचैवनैवाद्यात्कार्तिकव्रती द्विदलंतिलतैलंचतथान्यन्नातिदूषितम् स्कांदेपि कार्तिकेवर्जयेत्तद्वद्द्वि
दलंबहुबीजकम् माषमुद्गमसूराश्चचणकाश्चकुलित्थकाः निष्पावाराजमाषाश्चआढक्योद्विदलंस्मृतम् नूतनान्यपि
जीर्णानिसर्वाण्येतानिवर्जयेत् अत्रकेचिदुत्पत्तिसमयेदलद्वयंयस्यभवतितत्भूतपूर्वगत्याद्विदलमित्युच्यतइत्याहुः
उदाहरंतिच बीजमेवसमुद्भूतंद्विदलंचांकुरंविना दृश्यतेयत्रसस्येषुद्विदलंतन्निगद्यतइति अन्येतुलक्षणायांमाना
भावात्वचनस्यचानिर्मूलत्वात्द्विदलात्मकंयस्यस्वरूपंतदेववर्जयेदित्याहुः तथानारदीये कार्तिकेवर्जयेत्तैलंकार्तिकेव
र्जयेन्मधु कार्तिकेवर्जयेत्कांस्यंकार्तिकेशुक्तसंधितम् कांस्यंतस्यात्रभोजनम् शुक्तंपर्युषितम् संधितंलवणशाकः तत्रैव
कार्तिकेविष्णुमूर्त्यग्रेदीपदानाद्दिवंव्रजेत् तथा कार्तिकेतुकृतादीक्षानृणांजन्मविमोचनी तथा कार्तिकेकृच्छ्रसेवीयःप्रा
जापत्यपरोथवा एकांतरोपवासीवात्रिरात्रोपोषितोपिवा षड्वाद्वादशपक्षंवामासंवावरवर्णिनि एकभक्तेननक्तेनत-

थैवायाचितेनच उपवासेनभैक्षेणव्रजतेपरमंपदम् अन्येपिनियमाःप्रागुक्ताः ग्राह्यमुक्तंस्कांदे व्रीहयोयवगोधूमाः
प्रियंगुतिलशालयः एतेहिसात्त्विकाप्रोक्ताः स्वर्गमोक्षफलप्रदाः काशीखंडे ऊर्जेयवान्नमश्नीयादेकान्नमथवापुनः वृं-
ताकंसूरणंचैवशूकशिंबीश्चवर्जयेत् पृथ्वीचंद्रोदयेपाद्मे नोर्जेचंध्योविधानव्योव्रतिनाकेनचित्क्वचित् तथा नारदीये
अव्रतेनक्षपेद्यस्तुमासंदामोदरप्रियम् तिर्यग्योनिमवाप्नोतिनात्रकार्याविचारणा अन्यान्यपि तांबूलतैलकेशकर्तना-
दिवर्जनसंकल्परूपाणिप्रागुक्तानि तथाकार्तिके आकाशदीपउक्तोनिर्णयामृतेपुष्करपुराणे तुलायांतिलतैलेनसायं-
कालेसमागते आकाशदीपंयोदद्यान्मासमेकंहरिंप्रति महतींश्रियमाप्नोतिरूपसौभाग्यसंपदमिति तद्विधिश्चहेमा-
द्रौआदिपुराणे दिवाकरेस्ताचलमौलिभूतेगृहाददूरेपुरुषप्रमाणम् यूपाकृतिंयज्ञियवृक्षदारुमारोप्यभूमावथतस्य
मूर्ध्नि यवांगुलछिद्रयुतास्तुमध्येद्विहस्तदीर्घाअथपट्टिकास्तु कृत्वाचतस्रोष्टदलाकृतीस्तुयाभिर्भवेदष्टदिशानु-
सारी तत्कर्णिकायांतुमहाप्रकाशोदीपःप्रदेयोदलगास्तथाष्टौ निवेद्यधर्मायहरायभूम्यैदामोदरायाप्यथधर्मराज्ञे प्र-
जापतिभ्यस्त्वथसत्पितृभ्यःप्रेतेभ्यएवाथतमस्थितेभ्यइति अपरार्केत्वन्योमंत्रउक्तः यथा दामोदरायनभसितुला-
यांलोलयासह प्रदीपंतेप्रयच्छामिनमोनंतायवेधसइति कार्तिककृष्णचतुर्थीकरकचतुर्थी साचंद्रोदयव्यापिनीग्राह्या
दिनद्वयेतत्त्वेपूर्वातत्रैवपूजायाम्नानात् कार्तिककृष्णद्वादशीगोवत्ससंज्ञा साप्रदोषव्यापिनीग्राह्या दिनद्वयेतत्त्वेपूर्वामु-
ख्यवाक्यात् वत्सपूजावटश्चैवकर्तव्याप्रथमेहनीतिनिर्णयामृतेभिधानाच्च अत्रविशेषोमदनरत्नेभविष्ये सवत्सांतु-
ल्यवर्णांचशीलिनींगांपयस्विनीम् चंदनादिभिरालिप्यपुष्पमालाभिरर्चयेत् अर्घ्येताम्रमयेपात्रेकृत्वापुष्पाक्षतैस्तिलैः

पादमूलेतुदद्याद्धेमंत्रेणानेनपांडव क्षीरोदार्णवसंभूतेसुरासुरनमस्कृते सर्वदेवमयेमातर्गृहाणार्घ्यंनमोनमः ततोमाषादिसं
सिद्धान्वटकान्विनिवेदयेत् सुरभित्वंजगन्मातर्देविविष्णुपदेस्थिता सर्वदेवमयेग्रासंमयादत्तमिमंग्रस ततःसर्वमयेदेविसर्व
देवैरलंकृते मातर्ममाभिलषितंसफलंकुरुनंदिनि इतिप्रार्थयेत् तथा तद्दिनेतैलपक्वंचस्थालीपक्वंयुधिष्ठिर गोक्षीरंगोघृतं
नैवदधितक्रंचवर्जयेत् ज्योतिर्निबंधेनारदः आश्विनेकृष्णपक्षेतुद्वादश्यादिषुपंचसु तिथिषूक्तःपूर्वरात्रेनृणांनीराजनावि
धिः नीराजयेयुर्देवांस्तुविप्रान्गाश्चतुरंगमान् ज्येष्ठान्श्रेष्ठान्जघन्यांश्चमातृमुख्याश्चयोषितइति निर्णयामृतेस्कांदे
कार्तिकस्यसितेपक्षेत्रयोदश्यानिशामुखे यमदीपंबहिर्दद्यादपमृत्युर्विनश्यति मंत्रस्तु मृत्युनापाशदंडाभ्यांकालेनश्या-
मयासह त्रयोदश्यांदीपदानात्सूर्यजःप्रीयतांममेति कार्तिककृष्णचतुर्दश्यांप्रभातेचंद्रोदयेभ्यंगंकुर्यात् तदुक्तंहेमाद्रौ
निर्णयामृतेचभविष्योत्तरे कार्तिकेकृष्णपक्षेतुचतुर्दश्यामिनोदये अवश्यमेवकर्तव्यंस्नानंनरकभीरुभिः इनश्चंद्रः म-
दनरत्नेपि धूदयइतिपाठः दिनोदयइतिपाठात् सूर्योदयोत्तरंत्रिमुहूर्तेस्नानंवदतांगौडानांतदनुसारिणांचापास्तैव. पूर्वविद्ध
चतुर्दश्यांकार्तिकस्यासितेतरे पक्षेप्रत्यूषसमयेस्नानंकुर्यात्प्रयत्नतइति स्मृतिदर्पणेपि चतुर्दशीचाश्वयुजस्यकृष्णा-
स्वात्यर्क्षयुक्ताचभवेत्प्रभाते स्नानंसमभ्यच्यनरैस्तुकार्यंसुगंधतैलेनविभूतिकामैरिति पृथ्वीचंद्रोदयेपाद्मे आश्वयुक्कृ-
ष्णपक्षस्यचतुर्दश्यांविधूदये तिलतैलेनकर्तव्यंस्नानंनरकभीरुणेति कर्तव्यंमंगलस्नानंनरैर्निरयभीरुभिरितिकालादर्शे
पाठः उभयत्राश्वयुगित्यमावास्यांतमासमभिप्रेत्योक्तम् तथा तैलेलक्ष्मीर्जलेगंगादीपावल्याश्चतुर्दशीम् प्रात्यैनिशेषः
प्रातःस्नानंतुयः कुर्याद्यमलोकंनपश्यतीति दिनद्वयेपिचंद्रोदयेचतुर्दशीसत्वेतदभावेप्यरुणोदयेसंपूर्णत्वेवादिनद्वयेच-

तुर्दशीसमत्वेचपूर्वदिनेभ्यंगंकुर्यात् पूर्वविद्धचतुर्दश्यामितिवचनात् पूर्वदिनेपरदिनएववासत्वे सैवग्राह्या दिनद्वयेप्य
त्वेअरुणोदयव्यापिनीग्राह्या पक्षेप्रत्यूषसमयइत्युक्तेः वक्ष्यमाणवचनाच्च तदभावेतुचतुर्दशीह्रासंपूर्वेद्युःप्रवेश्यपूर्वे
न्हित्रयोदशीमध्यएवाभ्यंगंकुर्यादितिदिवोदासः केचिदत्रवचनमपिसाधकत्वेनवदंति तिथ्यादौतुभवेद्यावान्ह्रासोवृ
द्धिःपरेहनि तावान्ग्राह्यःसपूर्वेद्युरदृष्टोपिस्वकर्मणीति तन्मंदं नहीदंवचनंपूर्वदिनस्यापूर्वग्राह्यत्वविधने नकैकभ-
क्तजन्माष्टम्यादौदिनद्वयेकर्मकालव्याप्त्यभावेसर्वत्रपूर्वदिनस्यग्राह्यत्वप्रसंगात् किंतुयत्रैकभक्तादौदिनद्वयेकर्मकालव्या-
प्त्यभावेवाक्यांतरेणन्यायेनवापूर्वदिनस्यग्राह्यत्वमुक्तम् तत्रमुख्यकालेतत्तिथेरभावेपितत्रैवानुष्ठानबोधकमिदम् नचा
त्रतदस्तीतियत्किंचिदेतत् तेनचतुर्थयामगामिनीग्राह्या अतएवसर्वज्ञनारायणः तथाकृष्णचतुर्दश्यामाश्विनेकोद-
याद्गुरा यामिन्याःपश्चिमेयामेतैलाभ्यंगोविशिष्यतइति मृगांकोदयवेलायांत्रयोदश्यांयदाभवेत् दर्शेयामंगलस्नानं
दुःखशोकभयप्रदमिति कालादर्शेत्रयोदशीनिषेधाच्च तेनायमर्थः यथाग्निहोत्रेयावज्जीवंसायंप्रातःकालेषुव्याप्यका
लस्यगुरुत्वं तथात्रचतुर्दशीचतुर्थयामारुणोदयचंद्रोदयानामुत्तरोत्तरस्यव्याप्यत्वाद्गुरुत्वमिति यदपिदिवोदासीये त्र
योदशीपराप्रातःक्षयंयातिचतुर्दशी रात्रिशेषेत्वमावास्यातदाभ्यंगेत्रयोदशीतिवचनं तद्धेमाद्रिनिर्णयामृतादावलिखि-
तत्वेननिर्मूलम् समूलत्वेपिचतुर्दश्याःसूर्योदयद्वयासंबंधित्वरूपः क्षयोत्रविवक्षितः सूर्योदयात्प्राक्समाप्तौचंद्रोदयं
कालसत्वेचतथैवांगीकारात् किंतु अभ्यंगकालात्प्राक्समाप्तिरूपोत्रह्रासःक्षयशब्देनविवक्षितः सचारुणोदयात्चतु-
र्थयामाद्वाप्राक्यदाह्रासस्तत्परमिदं अतएवसर्वज्ञनारायणेनचतुर्थयाममात्रेस्नानमुक्तम् तथाचोदाहृतम् तथाकृष्ण

चतुर्दश्यामिति ज्योतिर्निबंधेनारदोपि इषासितचतुर्दश्यामिंदुक्षयतिथावपि ऊर्जादौ स्वातिसंयुक्ते तदा दीपावली भवेत् कुर्या
संलग्नमेतच्च दीपोत्सवदिनत्रयम् येतु त्रयोदशीमध्ये स्नानमाहुस्तेषामाशयं नविद्मः इत्यलंभूयसा यदपि अरुणोदय-
तोन्यत्र रिक्तायां स्नाति यो नरः तस्याब्दिकभवो धर्मो नश्यत्येव न संशय इति दिवोदासीये भविष्यवचनं तन्मुख्यकालेरुणोद
येचतुर्दश्यभावेपि तत्रैव स्नानव्याप्त्येवंपरमिति सर्वसिद्धम् चतुर्घटिकात्मकोरुणोदय इति तत्रैवोक्तम् तथा मदनरत्ने
पाद्मे अपामार्गमथोतुंबीप्रपुन्नाटमथापरम् भ्रामयेत्स्नानमध्येतु नरकस्य क्षयाय वै प्रपुन्नाटश्चक्रमर्दः मंत्रस्तु सी
तालोष्ठसमायुक्त सकंटकदलान्वित हरपापमपामार्ग भ्राम्यमाणः पुनः पुनरिति अस्यामेव प्रदोषे दीपान्दद्यादित्युक्त
म् हेमाद्रौ स्कांदे ततः प्रदोषसमये दीपान्दद्यान्मनोरमान् ब्रह्मविष्णुशिवादीनां भवनेषु मठेषु चेति दिवोदासीयेपि ब्रा-
ह्मे अमावास्याचतुर्दश्योः प्रदोषे दीपदानतः यममार्गाधिकारेभ्यो मुच्यते कार्तिके नरः खंडतिथौ तु पूर्वेह्नि प्रदोषे दीपान्
दत्त्वा परेद्युः स्नायादिति दिवोदासीये उक्तम् अत्र नरकोद्देशेन चतुर्वर्तियुक्तं दीपदानं कार्यम् तत्र मंत्रः दत्तो दीपश्चतुर्दश्यां
नरकप्रीतये मया चतुर्वर्तिसमायुक्तः सर्वपापापनुत्तये तत्रैव लैंगे माषपत्रस्य शाकेन भुक्त्वा तत्र दिने नरः प्रेताख्यायां
चतुर्दश्यां सर्वपापैः प्रमुच्यते अत्र यमतर्पणमुक्तं मदनपारिजाते वृद्धमनुना दीपोत्सवचतुर्दश्यां कार्यं तु यमतर्पणम् मद
नरत्ने व्यासः अपामार्गस्य पत्राणि भ्रामयेच्छिरसोपरि ततश्च तर्पणं कार्यं धर्मराजस्य नामभिः यमाय धर्मराजाय मृत्य
वे चांतकाय च वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च औदुंबराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ता
य वै नम इति तर्पणप्रकारस्तु हेमाद्रौ एकैकेन तिलैर्मिश्रान्दद्यात्त्रींस्त्रीन्जलांजलीन् संवत्सरकृतं पापं तत्क्षणादेव न-

श्यति ·तथामदनरत्नेस्कांदे दक्षिणाभिमुखोभूत्वातिलैःसव्यंसमाहितः देवतीर्थेनदेवत्वात्तिलैःप्रेताधिपोयतः तथा
यज्ञोपवीतिनाकार्यंप्राचीनावीतिनाथवेति इदंजीवत्पितृकेणापिकार्यम् जीवत्पितापिकुर्वीततर्पणंयमभीष्मयोरितिपा·
द्मोक्तेः अत्रभीष्मतर्पणमप्युक्तंदिवोदासीये तत्प्रकारस्तुमाघेवक्ष्यते इतिनरकचतुर्दशी कार्तिकामावास्यायांप्रातरभ्यं
गंकुर्यात् तदुक्तंकालादर्शे प्रत्यूषआश्वयुग्दर्शेकृताभ्यंगादिमंगलः भक्त्याप्रपूजयेद्देवीमलक्ष्मीविनिवृत्तये अस्यव्याख्या
ने आदिशब्दात्पंचत्वगुदकस्नानादेरुपसंग्रहः तदुक्तंपुष्करपुराणे स्वातीस्थितेरवाविंदुर्यदिस्वातिगतोभवेत् पंचत्वगुद
कस्नायीकृताभ्यंगविधिर्नरः नीराजितोमहालक्ष्मीमर्चयन्श्रियमश्नुते आश्वयुक्दर्शइतिदर्शशब्दः प्रत्यूषस्वातियु
क्ततिथिपरः तदुक्तंब्राह्मे ऊर्जेशुक्लद्वितीयायांतिथिषुस्वातिऋक्षगे मानवोमंगलस्नायीनैवलक्ष्म्यावियुज्यते तत्रैव
दृश्येभूतेचदर्शेचकार्तिकप्रथमेदिने यदास्वातीतदाभ्यंगस्नानंकुर्याद्दिनोदये कश्यपसंहितायांतुदीपावलिदर्शंप्रक्रम्य इं
दुक्षयेऽपिसंक्रांतौरवौपातेदिनक्षये तत्राभ्यंगोनदोषायप्रातःपापापनुत्तये इति स्वातियोगंविनाप्यभ्यंगउक्तः भास्ये
दीपैर्नीराजनादत्रसेषादीपावलीस्मृता अत्रविशेषोहेमाद्रौभविष्ये दिवातत्रनभोक्तव्यमृतेबालातुराज्जनात् प्रदोषसम
येलक्ष्मींपूजयित्वाततःक्रमात् दीपवृक्षाश्चदातव्याःशक्त्यादेवगृहेषुच तत्रैवाभ्यंगमभिधाय एवंप्रभातसमयेत्वमा·
वास्यांनराधिप कृत्वातुपार्वणश्राद्धंदधिक्षीरघृतादिभिः दीपान्दत्वाप्रदोषेतुलक्ष्मींपूज्ययथाविधि स्वलंकृतेनभोक्त
व्यंसितवस्त्रोपशोभिना अयंप्रदोषव्यापीग्राह्यः तुलासंस्थेसहस्रांशौप्रदोषेभूतदर्शयोः उल्काहस्तानराःकुर्युःपितॄ
णांमार्गदर्शनमिति ज्योतिषोक्तेः दिनद्वयेसत्त्वेपरः दंडैकरजनीयोगेदर्शःस्यात्तुपरेहनि तदाविहायपूर्वेद्युःपरेन्हिसुखरा

रात्रिकेतिति थिनस्वेज्योतिर्वचनात् दिवोदासीयेतुप्रदोषस्य कर्मकालत्वात् अर्धरात्रेभवत्येवलक्ष्मीराश्रयितुंग्रहान् अ
तः स्वलंकृतालिसादीपैर्जागृज्जनोत्सवाः सुधाधवलिताः कार्याः पुष्पमालोपशोभिताइति ब्राह्मोक्तेश्च प्रदोषादर्धरात्र-
व्यापिनीमुख्या एकैकव्याप्तौपरैव प्रदोषस्यमुख्यत्वादर्धरात्रेनुष्ठेयाभावाच्च यत्तु अपराण्हेप्रकर्तव्यंश्राद्धंपितृपरा-
यणैः प्रदोषसमयेराजन्कर्तव्यादीपमालिकेतिक्रमः ससंपूर्णतिथावेवप्राप्तेरनुवादोनविधिः तत्तत्कर्मकालव्याप्तेर्ब-
लवत्वात्संपूर्णतिथौप्राप्त्याखंडतिथावप्राप्त्याविध्यनुवादविरोधाच्चेत्युक्तम् अत्रैवदर्शेपररात्रेलक्ष्मीनिःसारणमुक्तंमदन
रत्नेभविष्ये एवंगतेनिशीथेतुजनेनिद्रार्धलोचने तावन्नगरनारीभिः शूर्पडिंडिमवादनैः निष्कास्यतेप्रहृष्टाभिरलक्ष्मी
स्वगृहांगणात् कार्तिकशुक्लप्रतिपदिगोक्रीडनमुक्तं निर्णयामृते अस्यामेवरात्रौबलेः पूजोक्ता हेमाद्रौभविष्ये कुर्वीत
सर्वमेवेहरात्रौदैत्यपतेर्बलेः पूजांकुर्यान्नृपः साक्षाद्भूमौमंडलकेशुभे बलिमालिख्यदैत्येंद्रं वर्णकैःपंचरंगकैः गृह
स्यमध्येशालायांविशालायांततोर्चयेत् लोकश्चापिगृहस्यांतः शय्यायांशुक्लतंडुलैः संस्थाप्यबलिराजानंफलैःपुष्पैश्चपूज
येत् मंत्रस्तुपाद्मे बलिराजनमस्तुभ्यंदैत्यदानववंदित इंद्रशत्रोमराराते विष्णुसान्निध्यदोभवेति तथा बलिमुद्दिश्य
दीयंते दानानिकुरुनंदन यानितान्यक्षयाण्याहुर्मयैवंसंप्रदर्शितमिति तदेतत्पूर्वविद्धप्रतिपदिकर्तव्यम् पूर्वविद्धाप्र
कर्तव्या शिवरात्रिर्बलेर्दिनमितिहेमाद्रौपाद्मोक्तेः माधवोपि वत्सुत्सवंचपूर्वेद्युरूपवासवदाचरेदिति निर्णयामृतेपि
पाकुहूः प्रतिपन्मिश्रातत्रगाःपूजयेन्नृप पूजनात्त्रीणिवर्धंते प्रजागावोमहीपतिरिति तथा भद्रायांगोकुलक्रीडासदे
शोर्वेविनश्यति भद्रायांद्वितीयायाम् तथा प्रतिपद्यग्निकरणंद्वितीयायांतुगोर्चनम् छत्रछेदंकरिष्येतेवित्तनाशंकुल

क्षयमिति तथा प्रतिपद्दर्शसंयोगेक्रीडनंतुगवांमतम् परविद्धेषुयःकुर्यात्पुत्रदारधनक्षयइतिदेवलवचनाच्च एतेचवि-
धिप्रतिषेधाः पूर्वेद्युःप्रतिपदः सायान्हव्यापित्वेद्वितीयदिनेचंद्रदर्शनसंभवेचज्ञेयाः गवांक्रीडादिनेयत्रराात्रौदृश्येतचंद्र
माः सोमोराजापशून्हंतिसुरभिःपूजकांस्तथेतिपुराणसमुच्चयात् दिनद्वयेसायान्हव्यापित्वेतुपरैवग्राह्या वर्धमानति-
थौनंदायदासार्धत्रियामिका द्वितीयावृद्धिगामित्वादुत्तरातत्रचोच्यतइति तथात्रियामगादर्शातिथिर्भवेच्चेत्सार्धत्रियामा
प्रतिपद्विवृद्धौ दीपोत्सवेतेमुनिभिःप्रदिष्टे अतोन्यथापूर्वयुतेनविधेयइतिपुराणसमुच्चयादितिनिर्णयामृतकारः सार्धत्रि
यामिकेत्यनेनचंद्रदर्शनाभावउक्तः द्वितीयायाःपंचधाविभक्तदिनचतुर्थांशरूपापराण्हव्यापित्वेचचंद्रदर्शनसंभवात्
वयंत्वेतद्वचनद्वयंपूर्वविद्धासंभवेवेदितव्यमितिब्रूमः दिनद्वयेप्रतिपदःसायान्हव्याप्त्यभावेतुपूर्वैव रात्रौबलिपूजा-
विधानेनकर्मकालव्यापित्वात् परदिनेचंद्रोदयेतन्निषेधादितिदिक् मदनरत्नेतुपूर्वविद्धायांगोक्रीडा नीराजनमंगलमा
लिकेनूतनरत्नकार्ये कार्तिकेशुक्लपक्षेतुविधानद्वितयंभवेत् नारीनीराजनंप्रातःसायंमंगलमालिका यदाचप्रतिपत्स्व
ल्पानारीनीराजनंभवेत् द्वितीयायांतदाकुर्यात्सायंमंगलमालिकामितिब्राह्मोक्तेः लभ्यतेयदिवाप्रातःप्रतिपद्घटिका-
द्वयम् तस्यांनीराजनंकार्यंसायंमंगलमालिकेतिभविष्योक्तेः प्रातर्वायदिलभ्येतप्रतिपद्घटिकाशुभा द्वितीयायांतदा
कुर्यात्सायंमंगलमालिकाम् कार्तिकेशुक्लपक्षादौत्वमावास्याघटीद्वयम् देशभंगभयान्नेवकुर्यान्मंगलमालिकामिति
देवीपुराणाच्चेत्युक्तम् अत्रविशेषोहेमाद्रौब्राह्मे बलिप्रतिपदंप्रक्रम्य तस्मात् द्यूतंप्रकर्तव्यंप्रभातेतत्रमानवैः तस्मिन्
द्यूतेजयोयस्यतस्यसंवत्सरंजयः पराजयोविरुद्धश्चलाभनाशकरोभवेत् दयिताभिश्चसहितैर्नेयासाचभवेन्निशो

अथ गोवर्धनपूजादि मार्गपालीपूजनादिचोक्तं हेमाद्रौ निर्णयामृते च स्कांदे प्रातर्गोवर्धनं पूज्य द्यूतं चापि समाचरेत् भूषणीयास्तथा गावः पूज्याश्चावाहदोहनाः गोवर्धनश्च गोमयेन कार्यश्चित्रेण वा मंत्रस्तु गोवर्धन धराधार गोकुलत्राणकारण बहुबाहुकृतच्छाय गवां कोटिप्रदो भव गोमंत्रस्तु लक्ष्मीर्या लोकपालानां धेनुरूपेण संस्थिता घृतं वहति यज्ञार्थे मम पापं व्यपोहतु तत्रैव स्कांदे ततोपराह्णसमये पूर्वस्यां दिशि भारत मार्गपालीं प्रबध्नीयात्तुंगे स्तंभेथ पादपे कुशकाशमयीं दिव्यां लंबकैर्बहुभिर्मुने दर्शयित्वा गजानश्वान् सायमस्यास्तले नयेत् कृते होमे द्विजेंद्रैस्तु बध्नीयान्मार्गपालिकाम् नमस्कारं ततः कुर्यान्मंत्रेणानेन सुव्रत मार्गपालि नमस्तेस्तु सर्वलोकसुखप्रदे विधेयैः पुत्रदाराद्यैः पुनरेहि व्रतस्य मे नीराजनं च तत्रैव कार्यं राष्ट्रजयप्रदम् राजानो राजपुत्राश्च ब्राह्मणाः शूद्रजातयः मार्गपालीं समुल्लंघ्य नीरुजः स्युः सुखान्विताः तत्रैवादित्यपुराणे कुशकाशमयीं कुर्याद्दृढिकां सुदृढां नवाम् तामेकतो राजपुत्रा हीनवर्णास्तथान्यतः गृहीत्वा कर्षयेयुस्तां यथासारं मुहुर्मुहुः जयेत्र हीनजातीनां जयो राज्ञस्तु वत्सरमिति यमद्वितीया तु प्रतिपद्युता ग्राह्येत्युक्तं निर्णयामृतादौ यमद्वितीया मध्याह्नव्यापिनी पूर्वविद्धा चेति हेमाद्रिः अत्र विशेषो हेमाद्रौ स्कांदे ऊर्जे शुक्लद्वितीयायामपराह्णेर्चयेद्यमम् स्नानं कृत्वा भानुजायां यमलोकं न पश्यतीति ऊर्जे शुक्ले द्वितीयायां पूजितस्तर्पितो यमः वेष्टितः किन्नरैर्हृष्टैस्तस्मै यच्छति वांछितम् तथा भविष्ये प्रथमा श्रावणे मासि तथा भाद्रपदे तरा तृतीयाश्वयुजे मासि चतुर्थी कार्तिके भवेत् श्रावणे कलुषा नाम तथा भाद्रे च गीर्मला आश्विने प्रेतसंचारा कार्तिके याम्यका मतेत्युक्त्वा प्रथमायां व्रतं द्वितीयायां सरस्वतीपूजा तृतीयायां श्राद्धमुक्त्वा चतुर्थ्यामुक्तं कार्तिके शुक्लपक्षस्य द्वितीयायां युधिष्ठिर यमो यमुनया पूर्वं भोजितः स्वगृहेर्चितः अतो यमद्वितीयेयं त्रिषु लोकेषु विश्रुता अस्यां निजगृ

हेविप्रनभोक्तव्यंततोनरैः स्नेहेनभगिनीहस्ताद्भोक्तव्यंपुष्टिवर्धनम् दानानिचप्रदेयानिभगिनीभ्योविधानतः स्वर्णालंका

रवस्त्रान्नपूजासत्कारभोजनैः सर्वाभगिन्यःसंपूज्याअभावेप्रतिपन्नकाः प्रतिपन्नाःमाताभगिन्यइतिहेमाद्रिः पितृव्य

भगिनीहस्तात्प्रथमायांयुधिष्ठिर मातुलस्यसुताहस्तात् द्वितीयायांतथानृप पितुर्मातुःस्वसुःकन्येतृतीयायांतयोःकरात्

भोक्तव्यंसहजायास्वभगिन्याहस्ततःपरम् सर्वासुभगिनीहस्तात्भोक्तव्यंबलवर्धनं यस्यांतिथौयमुनयायमराजदेवः

संभोजितःप्रतिजगत्स्वसृसौहृदेन तस्यांस्वसुःकरतलादिहयोभुनक्ति प्राप्नोतिरत्नसुखधान्यमनुत्तमंसः गौडास्तु यमं

चित्रगुप्तंचयमदूतांश्चपूजयेत् अर्घ्यश्चात्रप्रदातव्योयमायसहजद्वयैः मंत्रः एह्येहिमार्तंडजपाशहस्तयमांतकां

कधरामरेश भ्रातृद्वितीयाकृतदेवपूजांगृहाणचार्घ्यंभगवन्नमस्ते भ्रातस्तवानुजाताहंभुंक्ष्वभक्तमिदंशुभम् प्रीतयेय

मराजस्ययमुनायांविशेषतः ज्येष्ठाग्रजातेतिवदेदितिस्मार्ताः इत्यन्नदानमित्यप्याहुः ब्रह्मांडपुराणेपि यातुभोजयते

नारीभ्रातरंयुग्मकेतिथौ अर्चयेच्चापितांबूलैर्नसावैधव्यमाप्नुयात् भ्रातुरायुःक्षयोराजन्नभवेत्तत्रकर्हिचिदिति का

र्तिकशुक्लनवमीयुगादिः सापौर्वाह्णिकीग्राह्या शुक्लपक्षस्थत्वात् अत्रपिंडरहितंश्राद्धंकर्तव्यम् अन्यत्प्रागुक्तम् अत्रै

वविष्णुत्रिरात्रमुक्तंहेमाद्रौपाद्मे कार्तिकेशुक्लनवमींप्राप्यविजितेंद्रियः हरिंविधायसौवर्णंतुलस्यासहितंविष्णुं पूजये

द्विधिवद्भक्त्याव्रतीतत्रदिनत्रयम् एवंयथोक्तविधिनाकुर्याद्वैवाहिकंविधिमिति कार्तिकशुक्लैकादश्यांभीष्मपंचकव्रत

मुक्तम् नारदीये अतोनरैःप्रयत्नेनकर्तव्यंभीष्मपंचकं कार्तिकस्यामलेपक्षेस्नात्वासम्यग्यतव्रतः एकादश्यांतुगृह्णी

याद्व्रतंपंचदिनात्मकमिति नद्यादिषुगोमयेनस्नात्वाभोनीपंचामृतैः पंचगव्यैर्विष्णुंसंस्नाप्यसंपूज्यपायसंनिवेद्य

द्वादशाक्षरमष्टोत्तरशतं जप्त्वा ॐ नमो विष्णवे इति षडक्षरेण घृताक्तान्यवान् व्रीहीन् वाष्टोत्तरशतं हुत्वा भूमौ स्वपेत् एवं पंचदि-
नेषु कुर्यात् विशेषस्त्वाद्येऽह्नि हरेः पादौ कमलैः संपूज्य त्रिर्गोमयं प्राश्यं द्वितीयेऽह्नि बिल्वपत्रैर्जानुनी संपूज्य गोमूत्रम् त्रयो
दश्यां भृंगराजेन नाभिं संपूज्य क्षीरम् चतुर्दश्यां करवीरैः स्कंधं संपूज्य दधि पौर्णमास्यां होमान्ते लोहीं पापप्रतिमां खड्गचक्र-
हस्तां कृष्णवस्त्रेण वेष्टितां प्रस्थतिलोपरिस्थां कृत्वा धर्मराजनामभिः करवीरैः संपूज्य यदन्यजन्मनि कृतमिह जन्मनि वा पु
नः तत्सर्वं प्रशमं यातु मम पापं तव पूजनात् इति पुष्पांजलिं क्षिप्त्वा कृष्णप्रतिमां च संपूज्य विप्राय दत्त्वा विप्रान् संभोज्य दक्षिणां
दत्त्वा पंचगव्यं प्राश्य पौर्णमास्यां नक्तं भुंजीतेति लघुनारदीये पंचगव्यप्राशनं षडक्षरेणेति हेमाद्रिः हेमाद्रौ भविष्ये तु शा
केर्मुन्यन्नैर्वा पंचाहं वर्तनमुक्तम् अंते त्वुक्तं यद्भीष्मपंचकमिति प्रथितं पृथिव्यामेकादशीप्रभृति पंचदशीनिरुद्धम् मु-
न्यन्नभोजनपरस्य नरस्य तस्मिन्निष्टं फलं दिशति पांडव शार्ङ्गधन्वेति तथा पाद्मे पंचाहं पंचगव्याशी भीष्मायार्घ्यं च पं
चसु अहःसु पित्तथा दद्यान्मंत्रेणानेन सुव्रत सत्यव्रताय शुचये गांगेयाय महात्मने भीष्मायैतद्ददाम्यर्घ्यमाजन्मब्र
ह्मचारिणे वैयाघ्रपद्यगोत्रायेति च सव्येनानेन मंत्रेण तर्पणं सार्ववर्णिकमिति कार्तिकशुक्लद्वादश्यां रेवतीनक्षत्रयोगर
हितायां पारणं कार्यम् तदुक्तम् आभाकासितपक्षेषु मैत्रश्रवणरेवती संगमे न हि भोक्तव्यं द्वादश द्वादशीर्हरेदिति य
दा तु रेवतीयोगरहिता द्वादशी सर्वथा न लभ्यते तदा रेवत्याश्चतुर्थं पादं वर्जयेत् वचनं तु प्रागुक्तम् लघुनारदीये कार्तिके
शुक्लपक्षस्य कृत्वा चैकादशीं नरः प्रातर्दत्त्वा शुभान् कुंभान् प्रयाति हरिमंदिरम् मदनरत्ने वाराहे एकादशी सोमयुक्ता का
र्तिके मासि भामिनि उत्तराषाढसंयोगे अनंता सा प्रकीर्तिता तस्यां यत् क्रियते भद्रे सर्वमानंत्यमश्नुते अस्यामेव रात्रौ देवो

प्रसुप्तं बोधयेद्रात्रौ श्रद्धाभक्तिसमन्वित इति मदनर
त्नेभविष्ये कार्तिके शुक्लपक्षे तु एकादश्यां तथा सत मंत्रेणानेन राजेंद्र देवमुत्थापयेद्द्विजः रामार्चनचंद्रिकायां तु द्वाद-
श्यामुक्तम् पारणाहे पूर्वरात्रे घंटादीन्वादयेन्मुहुरिति अत्र देशाचारतो व्यवस्था तत्रैव देवदेवस्य स्नानं पूर्वं महच्च भवे-
त् महापूजां ततः कृत्वा देवमुत्थापयेत्सुधीः मंत्राश्च वाराहपुराणे उक्ताः ॐ ब्रह्मेंद्ररुद्राग्निकुबेरसूर्यसोमादिभिर्वंदि-
त वंदनीय बुध्यस्व देवेश जगन्निवास मंत्रप्रभावेन सुखेन देव इयं तु द्वादशी देव प्रबोधार्थं विनिर्मिता त्वयैव सर्व-
लोकानां हितार्थं शेषशायिना उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गोविंद त्यज निद्रां जगत्पते त्वयि सुप्ते जगन्नाथ जगत्सुप्तं भवेदिदं उत्थिते
चेष्टते सर्वमुत्तिष्ठोत्तिष्ठ माधव गता मेघा वियच्चैव निर्मलं निर्मला दिशः शारदानि च पुष्पाणि गृहाण मम केशव इदं
विष्णुरिति प्रोक्तो मंत्र उत्थापने हरेरिति एवं देवमुत्थाप्य तदग्रे चातुर्मास्यव्रतसमाप्तिं कुर्यात् तदुक्तं भारते चतुर्धा गृह्य
चीर्णं चातुर्मास्यव्रतं नरः कार्तिके शुक्लपक्षे तु द्वादश्यां तत्समापयेत् लघुनारदीये चातुर्मास्यव्रतानां च समाप्तिः कार्ति-
के स्मृता मंत्रश्च निर्णयामृते सनत्कुमारेणोक्तः इदं व्रतं मया देव कृतं प्रीत्यै तव प्रभो न्यूनं संपूर्णतां यातु त्वत्प्रसादाज्ज-
नार्दनेति अथ वाराहोक्तो बोधिनीविधिः एकादश्यां रात्रौ कुंभे घृतपात्रोपरि हैमं माषमितं मत्स्यं पंचामृतेन संस्नाप्य कुं-
कुमपीतवस्त्रयुगपाद्यैः संपूज्य मत्स्यादिदशावतारान् संपूज्य जागरं कृत्वा प्रातर्देवमाचार्यं च वस्त्राद्यैः संपूज्य जगदादि-
र्जगद्रूपो जगदादिरनादिमान् जगदाद्यो जगद्योनिः प्रीयतां मे जनार्दन इति नत्वा दक्षिणां दत्त्वा ब्राह्मणान् भोजयेदिति तथा-
न्यत्र ब्राह्मे महातूर्यरवैः रात्रौ भ्रामयेत्स्यंदने स्थितम् उत्थितं देवदेवेशं नगरे पार्थिवः स्वयम् चतुरो वार्षिकान्मासान् निय-

मंत्रस्ययत्फलम् कथयित्वाद्विजेभ्यस्तद्दद्यात्तस्यासदक्षिणाम् यस्यभक्ष्यस्यनियमः कृतस्तद्द्रव्यंदद्यादित्यर्थः इदंशक्त्या
शक्तावपिकार्यम् आशौचेतुपूजामन्येनकारयेत् कार्तिकशुक्लद्वादशीपौर्णमासीचमन्वादिः सापौर्वाह्णिकीग्राह्या
अन्यत्राप्युक्तम् कार्तिकशुक्लचतुर्दशीवैकुंठसंज्ञा साविष्णुपूजायांरात्रिव्यापिनीग्राह्या दिनद्वयेतद्व्याप्तौनिशीथ-
प्रदोषोभयव्यापिनीग्राह्या तदुक्तंहेमाद्रौभविष्ये कार्तिकस्यासितेपक्षेचतुर्दश्यांनराधिप सोपवासस्संपूज्यहरिं
रात्रौजितेंद्रियइति अस्याएवविश्वेश्वरप्रतिष्ठादिनत्वात्तत्प्रीत्यर्थंयदोपवासादिक्रियतेतदारुणोदयव्यापिनीग्रा
ह्या तदुक्तंत्रिस्थलीसेतौसनत्कुमारसंहितायाम् वर्षेचहेमलंबाख्येमासेश्रीमतिकार्तिके शुक्लपक्षेचतुर्दश्याम-
रुणाभ्युदयंप्रति महादेवतिथौब्राह्मेमुहूर्तेमणिकर्णिके स्नात्वाविश्वेश्वरोदेव्याविश्वेश्वरमपूजयदिति तत्पूर्वदि
नेचोपवासः कार्यः ततःप्रभातेविमले कृत्वापूजांमहाद्भुताम् दंडपाणेर्महाधाम्निवनेस्मिन्कृतपारणइतितत्रैवो-
क्तेः शिवरहस्येपि पूजाजागरादिकमुक्तम् ततोरुणोदयेजातेस्नात्वास्नात्वाचभस्मना संध्यांसमाप्यविश्वेशंमामभ्य
र्च्ययथाविधि भक्तान्भोजयामासऋषयोबुभुजुस्ततइति अत्रकार्तिकव्रतोद्यापनंपाद्मेउक्तम् कार्तिकमाहात्म्ये
अथोर्जव्रतिनःसम्यगुद्यापनविधिंशृणु ऊर्जशुक्लचतुर्दश्यांकुर्यादुद्यापनंव्रती तुलस्याउपरिष्टात्तुकुर्यान्मंडपिकांशुभाम्
तुलसीमूलदेशेचसर्वतोभद्रमेवच तस्योपरिन्यसेत्कुंभंपंचरत्नसमन्वितम् पूजयेत्तत्रदेवेशंसौवर्णंगुर्वनुज्ञया रात्रौजा-
गरणंकुर्याद्गीतवाद्यादिमंगलैः ततस्तुपौर्णमास्यांवैसपत्नीकान्द्विजोत्तमान् त्रिंशन्मितानथैकंवास्वशक्त्यावानिमंत्रयेत्
अतोदेवाइतिद्वाभ्यांजुहुयात्तिलपायसम् ततोगांकपिलांदद्यात्पूजयेद्विधिवद्गुरुमिति कार्तिकीपौर्णमासीपराग्राह्या अमा-

पौर्णमास्योपरे इतिदीपिकोक्तेः अत्रविशेषोहेमाद्रौ ब्राह्मे पुण्यामहाकार्तिकीस्याज्जीवेंद्वोः कृत्तिकास्थ तथा आग्नेयंतुयदा
ऋक्षंकार्तिक्यांभवतिक्वचित् महतीसातिथिर्ज्ञेयास्नानदानेषुचोत्तमा यदातुयाम्यंभवतिऋक्षंतस्यांतिथौक्वचित् तिथिःसा
पिमहापुण्यामुनिभिःपरिकीर्तिता प्राजापत्यंयदाऋक्षंतिथौतस्यांनराधिप सामहाकार्तिकीप्रोक्तादेवानामपिदुर्लभोतिपार्थे
विशाखासुयदाभानुः कृत्तिकासुचचंद्रमाः संयोगःपद्मकोनामपुष्करेष्वतिदुर्लभः पद्मकंपुष्करेप्राप्य कपिलांयःप्रयच्छ-
ति सहित्वासर्वपापानिवैष्णवंलभतेफलम् यमः कार्तिक्यांपुष्करेस्नातःसर्वपापैःप्रमुच्यते माघ्यांस्नातःप्रयागेतुमु-
च्यतेसर्वकिल्बिषैः अस्यामेवसायंकाले मत्स्यावतारजातइत्युक्तम् पाद्मेकार्तिकमाहात्म्ये वरान्दत्वायतोविष्णुर्मत्स्यरू-
पीभवेत्ततः तस्यांदत्तंहुतंजप्तंतदक्षय्यफलंस्मृतमिति अत्रत्रिपुरोत्सवउक्तोभार्गवार्चनदीपिकायाम् पौर्णमास्यांतुसं-
ध्यायांकर्तव्यस्त्रिपुरोत्सवः दद्यादनेनमंत्रेणप्रदीपांश्चसुरालये कीटाःपतंगामशकाश्चवृक्षाजलेस्थलेयेविचरंतिजी-
वाः दृष्ट्वाप्रदीपंनचजन्मभागिनोभवंतिनित्यंश्वपचाहिविप्राः अत्रवृषोत्सर्गोतिप्रशस्तः तदुक्तंमात्स्ये कार्तिक्यांयोवृ-
षोत्सर्गंकृत्वानक्तंसमाचरेत् शैवंपदमवाप्नोतिशिवव्रतमिदंस्मृतमिति अत्रकार्तिकेयदर्शनमुक्तंकाशीखंडे कार्तिक्यां-
कृत्तिकायोगे यःकुर्यात्स्वामिदर्शनम् सप्तजन्मभवेद्विप्रोधनाढ्योवेदपारगः इतिश्रीकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौ
द्वितीयपरिच्छेदेकार्तिकमासः वृश्चिकेपूर्वाःषोडशघटिकाःपुण्याः शेषंप्राग्वत् मार्गशीर्षकृष्णाष्टमीकालाष्टमी
साचरात्रिव्यापिनीग्राह्या मार्गशीर्षासिताष्टम्यांकालभैरवसन्निधौ उपोष्यजागरंकुर्वन्सर्वपापैःप्रमुच्यते इतिकाशी
खंडात् शनिभौमवारावगतेः रुद्रव्रतेषुसर्वेषुकर्तव्यासंमुखीतिथिरितिब्रह्मवैवर्ताच्च दिनद्वयेसत्तोरात्रिव्याप्तावुत्तरैव भै-

रवोत्पत्तेः प्रदोषकालीनत्वादिति केचित् तन्न शिवरहस्ये मध्याह्ने भैरवोत्पत्तेः श्रवणात् तथा च तत्रैव नित्ययात्रादिकं कृत्वा-
मध्याह्ने संस्थिते रवौ विरूपकस्य ब्रह्मणो रुद्रेव ज्ञाते उक्तम् तदोग्ररूपात् द्रवयानन्तः श्रीकालभैरवः आविरासीत्तदा लोकान् भी-
षयन्नखिलानपीति अत्रोपवास एव प्रधानमित्युक्तं तत्रैव उपोषणस्यांगभूतमर्घ्यदानमिह स्मृतम् तथा जागरणं रात्रौ पू-
जायाम चतुष्टये संध्यायामपि पूजेवोक्ता तेन मध्याह्नव्यापिनी युक्ता दिनद्वये तु तत्र संपूर्णायां वा तद्व्याप्तौ पूर्वैव पूर्वोक्तव-
चनात् पारणा तु प्रातरेव याम त्रयोर्ध्वगामिन्यां प्रातरेव हि पारणेति वचनात् अत्र च कालभैरवपूजोक्ता त्रिस्थलीसेतौ कृत्वा-
च विविधां पूजां महासंभारविस्तरैः नरो मार्गः सिताष्टम्यां वार्षिकं विघ्नमुत्सृजेत् तथा तीर्थे कालोदके स्नात्वा कृत्वा तर्पण-
मत्वरः विलोक्य कालराजानं निरयादुद्धरेत् सन्नृणामिति इयं च कार्तिकस्यनंतरा गौणचान्द्राभिप्रायेण मार्गशीर्षशुक्लपंचम्यां ना-
गपूजोक्ता हेमाद्रौ स्कांदे शुक्ला मार्गशिरे पुण्या श्रावणे या च पंचमी स्नानदानैर्बहुफला नागलोकप्रदायिनी इयं नागपूजा-
यां षष्ठीयुते ग्राह्या पंचमी नागपूजायां कार्या षष्ठीसमन्विता तस्यां तु तुषिता नागा इतरा सचतुर्थिकेति मदनरत्ने वचना-
त् मार्गशीर्षशुक्लषष्ठी चंपाषष्ठीति महाराष्ट्रेषु प्रसिद्धा सोत्तरयुता ग्राह्या षण्मुन्योरिति युग्मवाक्यात् पूर्वाह्णे देविकं तु
र्यादिति वचनाद्देवकर्मत्वात् इयमेव योगविशेषेण चंपेत्युच्यते तदुक्तं ब्रह्मांडपुराणे मल्लारिमाहात्म्ये मार्गे भाद्रप-
दे शुक्लाषष्ठी वैधृतिसंयुता रविवारेण संयुक्ता सा चंपेतीह कीर्तितेति विशाखाभौमयोगेन सा चंपेतीह कीर्तितेति मदन-
रत्ने पाठः मार्गशीर्षे मलेपक्षे षष्ठ्यां वारे शुक्रमालिनः शततारागते चंद्रे लिंगस्याहृष्टिगोचरमिति इयं च योगवशेन पूर्वाप-
रा वा कार्या चंपाषष्ठी सप्तमीयुतेति दिवोदासः इयमेव स्कंदषष्ठी सा पूर्वयुता कृष्णाष्टमी स्कंदषष्ठी शिवरात्रिश्चतुर्दशी ए-

परेन्हिरात्रावाद्यथाममध्येपारणासंभवेद्दम् अन्यथोत्तरेवेतिदिवोदा
नाःपूर्वयुताःकार्यास्तिथ्यंतेपारणंभवेदितिभृगूक्तेः परेन्हिरात्रावाद्ययाममध्ये...
सः अच्छपर्यतंषष्ठीसु सेनाविदारकस्कंदपहासेनमहाबल रुद्रोमाग्निजषड्वक्त्रगंगागर्भनमोस्तुतइतिराजतंस्कंदंसंपू
ज्यविप्रायदद्यादितिदिवोदासः मार्गशीर्षशुक्लचतुर्दश्यांपिशाचविमोचनीतीर्थेश्राद्धंत्रिस्थलीसेतौभट्टचरणैरुक्तम् न
स्यप्राप्तपैशाच्यस्यपित्राद्युद्देश्यकत्वेपार्वणत्वादपराह्णव्यापिनीग्राह्या अज्ञातनामपिशाचाद्युद्देश्यकत्वेत्वेकोद्दिष्टत्वात्
मध्याह्नव्यापिनीति कुलधर्मव्रतादौतूत्तरैव चैत्रनभोगतोत्तरसितास्यादूर्ध्वमितिदीपिकोक्तेः मार्गशीर्षपौर्णमास्यां
दत्तात्रेयोत्पत्तिः तदुक्तंस्कांदेसह्याद्रिखंडे मार्गशीर्षेतथामासिदशमेन्हिसुनिर्मले मृगशीर्षयुतेपौर्णमास्यांयत्तस्यथास
रे जनयामासदेदीप्यमानंपुत्रंसतीशुभम् तंविष्णुमागतंज्ञात्वा अत्रिर्नामाकरोत्स्वयम् दत्तवान्स्वस्यपुत्रत्वाद्दत्तात्रेयइती
श्वरइति इयंप्रदोषव्यापिनीग्राह्येतिवृद्धाः मार्गशीर्षपौर्णिमानंतराष्टमीअष्टका एवंपौषादिमासत्रयेपि हेमंतशिशिरयो
श्चतुर्णामपरपक्षाणामष्टमीष्वष्टकाएकस्यांवेत्याश्वलायनोक्तेः एकस्यामष्टम्यांवैकार्येतिहरदत्तः क्वचित्संवत्सरस्युक्ता त्रयो
ष्टयश्चकाभूयः पितृलोकेभविष्यतीतिपाद्मवचनात् तत्पूर्वसप्तमीषुपूर्वेद्युः तत्परनवमीष्वन्वष्टकासुचश्राद्धमुक्तम् का
लादर्शे मार्गशीर्षेचपौषेचमाघेप्रौष्ठेचफाल्गुने कृष्णपक्षेचपूर्वेद्युरन्वष्टक्यंतथाष्टकाइति यत्तुविष्णुः अमावास्यास्तिस्रो
"ष्टकाःतिस्रोन्वष्टकाइति यच्चकौर्मे अमावास्याष्टकास्तिस्रःपौषमासादिषुत्रिषु इति तच्चतुर्थीमनावश्यकत्वार्थं यावा
प्यन्याचतुर्थीस्यात्तांचकुर्यात्प्रयत्नतइतिवायुब्रह्मांडपुराणात् श्राद्धमेतेष्वकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यतइतिविष्णूक्तेरिति शूलपा
णिः शाखाभेदाद्व्यवस्थेतितत्त्वम् वायुब्रह्मांडयोः आद्यापूपैःसदाकार्यामांसैरन्यासदाभवेत् शाकैःकार्यातृतीयास्यादेष

द्रव्यगतोविधिः पौषादिक्रमः अन्वष्टकातुप्रागेवनिर्णीता तत्राष्टम्यपराह्णव्यापिनीग्राह्या अथाच्छादनपर्यंतंश्राद्धंपार्वणव
द्वे इत्याश्वलायनकारिकोक्तेरपराह्णकालत्वाच्च पार्वणस्य पूर्वेद्युरष्टकाश्राद्धयोस्तु अष्टम्यनुरोधेननिर्णयः अतएवसूत्रम्
पूर्वेद्युःपितृभ्योदद्यात् अपरेद्युरन्वष्टक्यमितिच अत्रकामकालौविश्वेदेवौ इतिश्राद्धकृत्दक्षावष्टम्यांकामकालकावितिसा-
यणीयेशंखोक्तेः अत्रश्राद्धाकरणेप्रायश्चित्तमुक्तमृग्विधाने एभिर्वाभिर्जपेन्मंत्रंशतवारंतुतद्दिने आन्वष्टक्यंयदान्यूनंसंपूर्णं
यातिसर्वथेति अशक्तौत्वाश्वलायनः अथश्वोभूतेष्टकाः पश्चनास्थालीपाकेनवाप्यनडुहोयवसमाहरेदग्निनावाकक्षमु-
पोषेदेषामेष्टकेतिनत्वेवानष्टकःस्यादिति मार्गशीर्षादिषुमलमासेसतितत्राष्टकानकार्या चतुर्णामितिग्रहणादित्युक्तंनारा
यणवृत्तौ तथाकाठकगृह्येपि माहालयाष्टकाश्राद्धोपाकर्माद्यपिकर्मयत् स्पष्टमासविशेषाख्याविहितंवर्जयेन्मलेइति मा
र्गादिरविवारेषु काम्यंव्रतमुक्तंहेमाद्रौ तत्रभक्ष्याण्युक्तानिसंग्रहेसौरधर्मे पत्रमित्यंतुलस्याश्चिपलमथघृतंमार्गशीर्षादिभ
क्ष्यंमुष्टीनांत्रितिलानांत्रिपलदधितथादुग्धकंगोमयंच त्रितंतोयांजलीनांत्रिमरिचकमथोत्रिःपलाःसक्तवःस्युर्गोमूत्रंशर्करा
स्त्वाशितेतिविधिनाभानुवारेक्रमेणेति इतिश्रीकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौद्वितीयपरिच्छेदे मार्गशीर्षमासःसमाप्तः
धनुःसंक्रमेपराःषोडशघटिकाःपुण्याः अन्यत्प्राग्वत् अत्रोत्सर्जननिर्णयोवक्तव्योप्युपाकर्मप्रसंगात्प्रागेवोक्तः कृत्यतत्त्वेभ-
विष्ये पौषेमासियदादेवीशुक्लाष्टम्यांबुधोभवेत् तस्यांस्नानंजपोहोमस्तर्पणंविप्रभोजनम् मत्प्रीतयेकृतंदेविशतसाहस्त्रि-
कंभवेत् अत्रैवरोहिण्यार्द्रायोगेपुण्यतमत्वंतत्रैवज्ञेयम् पौषशुक्लैकादशीमन्वादिःसाचोक्ताप्राक् पौषपूर्णिमानंतराःस-
प्तम्यष्टमीनवम्योष्टकाद्याःप्रागुक्ताः पौषामावास्यायांअर्धोदयोयोगविशेषः तदुक्तंमदनरत्नेमहाभारते अमार्कपातश्रवणैर्यु

पुष्यमाघयोर्मध्यवर्तिनी पौषी पौर्णमास्युत्तरामावास्येत्यर्थ इ-
त्यन्ये पुष्यमाघयोः अर्धोदयः स विज्ञेयः कोटिसूर्यग्रहैः समइति तथा दिवैवयोगः शस्तो यं न तु
तिभट्टाः मदनरत्ने पुष्यस्य च माघस्य चेत्यर्थ उक्तः तन्न हेमाद्रिविरोधात् तत्र हि माघ एवोक्तः
रात्रौ कदाचनेति इदमर्थमन्यनिबंधेष्वभावान्निर्णयामृतमात्रोक्तेर्निर्मूलमेव तेन हेमाद्र्यादिमते रात्रावर्धोदयो भवत्येव केचि-
त्तु किंचिदूनो महोदय इत्याहुस्तन्निर्मूलम् हेमाद्रौ मदनरत्ने च स्कांदे माघामायां व्यतीपाते आदित्ये विष्णुदैवते अर्धोदयं तदित्या
हुः सहस्रार्कग्रहैः समम् तत्रैव माघमासे कृष्णपक्षे पंचदश्यां रवेर्दिने वैष्णवेन तु ऋक्षेण व्यतीपाते सुदुर्लभे व्रतं कुर्यादित्य
न्वयः तत्रैव ब्रह्मविष्णुमहेशानां सौवर्णीः पलसंख्यया प्रतिमास्तु प्रकर्तव्या स्तदर्धेन द्विजोत्तम साग्रं शतत्रयं शंभोर्द्रोणा
नां तिलपर्वतः कर्तव्यो पर्वतो विष्णुरुद्रयोः पूर्वसंख्यया शंभुरत्र ब्रह्मा शय्यात्रयं ततः कुर्यादुपस्करसमन्वितम् तिलैर्होमं कु-
र्यादानियाद्यादिस्कन्धम् स्कांदे अर्धोदये तु संप्राप्ते सर्वगंगासमं जलम् शुद्धात्मानो द्विजाः सर्वे भवेयुर्ब्रह्मसंमिताः यत्किं
चिद्दीयते दानं तद्दानं मेरुसन्निभमिति अत्र दानविशेषो निर्णयामृते स्कांदे चतुःषष्टिपलं मुख्यममत्रं तत्र कारयेत् चत्वारिं
शत्पलं वाथ पंचविंशतिरेव वा अमत्रं पात्रं तच्च कांस्यमयमित्युक्तं तत्रैव एवं कृघटितं कार्यं कांस्यभाजनमुत्तममिति तथा
निधाय पायसं तत्र पद्ममष्टदलं लिखेत् पद्मस्य कर्णिकायां तु कर्षमात्रं सुवर्णकम् तदभावे तदर्धं वा तदर्धं वापि कारयेत् भू-
मौ तु तंडुलैः शुद्धैः कृत्वाष्टदलमुत्तमम् अमत्रं स्थापयेत्तत्र ब्रह्मविष्णुशिवात्मकं तेषां पूजा ततः कार्या श्वेतमाल्यैः सुशोभ-
नैः वस्त्रादिभिरलंकृत्य ब्राह्मणाय निवेदयेत् मंत्रस्तु सुवर्णपायसामत्रं यस्मादेतत्त्रयीमयम् आपत्ते स्तारकं यस्मात्तद्गृ
हाण द्विजोत्तम ससमुद्रमेखलां पृथ्वीं सप्तद्वीपां ददाति यः ~~~ तत्फलं लभते मर्त्यः कृत्वेदं दानमुत्तममिति इति श्रीकमलाकर

दृष्टतेनिर्णयासिंधौपौषमासः अथमाघस्नानम् तत्रविष्णुः तुलामकरमेषेषुप्रातःस्नायीसदाभवेत् हविष्यंब्रह्मचर्यंच
माघस्नानेमहाफलमितिसौरमासउक्तः ब्राह्मेतुसावनउक्तः एकादश्यांशुक्लपक्षेपौषमासेसमारभेत् द्वादश्यांपौर्णमास्यां
वाशुक्लपक्षेसमापनमिति पाद्मेपि पुष्यस्यैकादशींशुक्लामारभ्यस्थंडिलेशयः मासमात्रंनिराहारस्त्रिकालंस्नानमाचरे
त् त्रिकालमर्चयेद्विष्णुंत्यक्तभोगोजितेंद्रियः माघस्यैकादशींशुक्लांयावद्द्वादशीमितिशेष इत्युक्तमेतत् त्रिकालस्नानंमासोपवासविष
ये निराहारइत्युक्तेः पृथ्वीचंद्रोदयेत्वन्यथोक्तम् विष्णुः दर्शंवापौर्णमासींवाप्रारभ्यस्नानमाचरेत् पुण्यान्यहानित्रिंशत्तु
मकरस्थेदिवाकरइति अत्रदर्शमितिशुक्लादिमुख्यचांद्राभिप्रायेण अयंतुपक्षोनेदानींप्रचरति अत्राधिकारिणोभविष्ये
ब्रह्मचारीगृहस्थोवावानप्रस्थोथभिक्षुकः बालवृद्धयुवानश्चनरनारीनपुंसकाः स्नात्वामाघेशुभेतीर्थेप्राप्नुवंतीप्सि
तंफलम् पाद्मे सर्वेधिकारिणोह्यत्रविष्णुभक्तोयथानृप ब्राह्मे उष्णोदकेनवास्नानमशक्यैसतिकुर्वते इदेषुसर्व-
गात्रेषुउष्णोदंनविशिष्यते येष्वावामृतेगोडानिबंधेचस्कांदे पौष्यांतुसमतीतायांयावद्भवतिपूर्णिमा माघमासस्यतत्रा
वाह्यपूजाविष्णोर्विधीयते पितॄणांदेवतानांचमूलकंनैवदापयेत् ब्राह्मणोमूलकंभुक्त्वाचरेच्चांद्रायणंव्रतम् अन्यथायां
तिनरकंक्षत्रविट्शूद्रएवच वर्जनीयंप्रयत्नेनमूलकंमदिरोपमम् यदातुमाघोमलमासोभवतितदाकाम्यानांतत्रसमा-
प्तिनिषेधान्मासद्वयेस्नानंतन्नियमाश्चकार्याः मासोपवासचांद्रायणादितुमलमासएवसमापयेत् तदुक्तंदीपिकायाम्
नियतत्रिंशद्दिनत्वाच्छुभेमास्यारभ्यसमापयेत् मलिनेमासोपवासव्रतमिति मासोपवासपदंचांद्रायणादेरुपलक्षण
म् स्नानारंभेचमंत्रोविष्णुनोक्तः तत्रचोत्थायनियमंगृह्णीयाद्विधिपूर्वकम् माघमासमिमंपूर्णंस्नास्येहंदेवमाधव तीर्थे

प्रातः स्नानंकरो
म्यस्यजलेनित्यमितिसंकल्प्यचेतसीति प्रत्यहंमंत्रश्चपाद्मे दुःखदारिद्र्यनाशायश्रीविष्णोस्तोषणायच प्रातः स्नानंकरो
म्यद्यमाघेपापविनाशनम् मकरस्थेरवौमाघेगोविंदाच्युतमाधव स्नानेनानेनमेदेवयथोक्तफलदोभव इमंमंत्रंसमुच्चा
र्यस्नायान्मौनसमन्वितइति प्रत्यहंसूर्यायार्घ्यम् मंत्रस्तुपृथ्वीचंद्रोदयेपाद्मे सवित्रेप्रसवित्रेचपरंधामजलेमम त्वत्ते
जसापरिभ्रष्टंपापंयातुसहस्रधेति स्नानकालश्चसूर्योदयः त्रिस्थलीसेतौ मकरस्थेरवौयोहिनस्नायादभ्युदितेरवाविति
माघमासेरटंत्यापःकिंचिदभ्युदितेरवौविविधानिनसंशयइतिनारदीयोक्तेः योमाघमास्युषसिसूर्यकराभितप्तेस्नानंस
च्छतिभास्करे पुनीमःसर्वपापानित्रिविधानिनसंशयइतिनारदीयोक्तेः योमाघमास्युषसिसूर्यकराभितप्तेस्नानंस
माचरतिचारुनदीप्रवाहे उद्धृत्यससप्तपुरुषान्पितृमातृवंश्यान्स्वर्गंप्रयात्यमरदेहधरोनरोसौ इतिभविष्योत्तरवचना
च्च ब्राह्मेत्वरुणोदयउक्तः अरुणोदयेतुसंप्राप्तेस्नानकालेविचक्षणः माधवांघ्रियुगंध्यायन्यःस्नातिसुरपूजितइति त
था अरुणोदयमारभ्यप्रातःकालावधिप्रभो माघस्नानवतांपुण्यंक्रमात्तत्रावधारणा उत्तमंतुसनक्षत्रंमध्यमंलुप्ततार
म् सवितर्युदितेभूपततोहीनंप्रकीर्तितमिति तेनाशक्त्यपेक्षयाव्यवस्था इदंचस्नानंप्रयागेतिप्रशस्तम् काश्यांशत
गुणंप्रोक्तंगंगायमुनसंगमे सहस्रगुणितासापिभवेत्पश्चिमवाहिनी पश्चिमाभिमुखीगंगाकालिंद्यासहसंगता ह
तिकल्पकृतंपापंसामाघेनृपदुर्लभेत्यादिपाद्मादिवचोभ्यः विस्तरस्तुमत्सितामहकृतप्रयागसेतौज्ञेयः ब्राह्मे यत्रकुत्रा
पियोमाघेप्रयागस्मरणान्वितः करोतिमज्जनंतीर्थेसलभेद्गांगमज्जनं तथासमुद्रेप्यतिप्रशस्तम् तदुक्तंपृथ्वीचंद्रोदये
प्रभासखंडे माघेमासिचयःस्नायान्नैरंतर्येणभावतः पौंडरीकफलंतस्यदिवसेदिवसेभवेत् माघस्नानंकाम्यमेवेतिभ

ट्टाः विधवादिवाक्येसदाचश्यशब्दान्नित्यत्वावगतेर्नित्यकाम्यमितितुयुक्तम् मासपर्यंतस्नानासंभवेतुत्र्यहमेकाहंवास्नाया
त् महामाघींपुरस्कृत्यसस्नौतत्रदिनत्रयमितिलिंगात् अस्मिन्योगेत्वशक्तोपिस्नायादपिदिनत्रयम् प्रयागेमाघमासेतुत्र्यहं
स्नानस्ययत्फलम् नाश्वमेधसहस्रेणतत्फलंलभतेभुवीतिपाद्मादिवचनात् अत्रमकरसंक्रमोरथसप्तमीमाघीतित्र्यहमि-
त्येके माघशुक्लदशम्यादीत्यन्ये मकराद्यत्र्यहइत्यपरे माघमासाद्यत्र्यहइतिकेचित् त्रयोदश्यादीतिबहवः माहामाघींपुर
स्कृत्यसस्नौतत्रदिनत्रयमितिपाद्मोक्तेः एतस्यार्थवादत्वाद्यत्किंचिद्दिनत्रयमितिभट्टाः तन्नसंदिग्धेषुवाक्यशेषादिति
न्यायात्त्रयोदश्याद्येवेति प्रयागंविनापिपाद्मे अस्मिन्योगेत्वशक्तोपिस्नायादपिदिनत्रयमिति माघस्नानेनियमास्तु ना
रदीये नवह्निंसेवयेत्स्नातोह्यस्नातोपिवरानने होमार्थंसेवयेद्वह्निंशीतार्थंनकदाचन अहन्यहनिदातव्यास्तिलाःशर्क
रयान्विताः त्रिभागस्तुतिलानांहिचतुर्थःशर्करान्वितः अनभ्यंगीवरारोहेसर्वमासंनयेद्व्रती तथा अशक्तशरीरस्तु यः
कथंस्नानमाचरेत् पदेपदेश्वमेधस्यफलंप्राप्नोतिमानवः तथा शंखचक्रधरंदेवंमाधवंनामपूजयेत् वह्निंहुत्वाविधानेनतत
स्त्वेकाशनोभवेत् भूशय्याब्रह्मचर्येणशक्तःस्नानंसमाचरेत् अशक्तोब्रह्मचर्यादौस्वेच्छासर्वत्रकथ्यते तथा तिलस्नायीति
लोद्वर्ती तिलहोमीतिलोदकी तिलभुक्तिलदाताचषट्तिलाःपापनाशनाइति प्रयागासंभवेकाश्यांदशाश्वमेधोत्तरस्थप्रया
गतीर्थेस्नानमुक्तं काशीखंडे काश्यद्वैप्रयागेयेतपसिस्नांतिमानवाः दशाश्वमेधजनितंफलंतेषांभवेत्ध्रुवमिति स्नानो-
त्तरंमदनपारिजातेविष्णुः काष्ठमौनान्नमस्कृत्यपूजयेत्पुरुषोत्तमम् अवश्यमेवकर्तव्यंमाघस्नानमितिश्रुतिः भविष्ये
तैलमामलकांश्चैवतीर्थेदेयास्तुनित्यशः ततःप्रज्वालयेद्वह्निंसेवनार्थंद्विजन्मनाम् एवंस्नानावसानेतुभोज्यंदेयमन्ना

रितम् भोजयेद्द्विजदांपत्यं भूषयेद्वस्त्रभूषणैः कंबलाजिनरत्नानि वासांसि विविधानि च चोलकानि च देयानि प्रच्छादनपटा
स्तथा उपानहौ तथा गुप्तमोचकौ पापमोचकौ अनेन विधिना दद्यान्माधवः प्रीयतामिति पाद्मे भूमौ शयीत होतव्यमाज्यंति
लसमन्वितम् तथा अन्नं चैव यथाशक्त्या देयं माघे नराधिप सुवर्णरक्तिकामात्रं दद्याद्द्वे दिने तथा माघान्ते तु विशेषो नारदी
ये माघावसाने सुभगे षड्रसंभोजनं स्मृतम् सूर्यो मे प्रीयतां देवो विष्णुमूर्तिर्निरंजनः दंपत्योर्वाससी सूक्ष्मे सप्तधान्यसमन्विते
ऽशनं मोदका देयाः शर्करातिलसंयुता इति अत्रैकादशीविधानेन व्रतस्योद्यापनं तथैतिपाद्मवचनात् पूर्वेन्हि उपवासपूजना
दि कृत्वा परेन्हि तिलचर्वाज्यैरष्टोत्तरशतं होमं कृत्वा सवित्रे प्रसवित्रे चेति पूर्वोक्तमंत्रमुक्त्वा दिवाकर जगन्नाथ प्रभाकर नमोस्तु ते परि
पूर्णं कुरुष्वेह माघस्नानमुपःपते इति समापयेदिति संक्षेपः मकरसंक्रांतौ हेमाद्रिमते परतः चत्वारिंशत् घटिकाः पुण्याः त्रिंश
त्कर्कटके नाड्यो मकरे तु दशाधिका इति ब्रह्मवैवर्तात् माधवमते तु विंशतिः त्रिंशत्कर्कटके पूर्वा मकरे विंशतिः परेति वृद्धवसिष्ठो
क्तेः यदा तु सूर्यास्तात्पूर्वं संक्रांतिर्भवति तदोभयमते पूर्वमेव पुण्यकालः रात्रौ तु प्रदोषे निशीथे वा मकरसंक्रमे माधवमते द्विती
यदिन एव पुण्यम् यद्यस्तमयवेलायां मकरं याति भास्करः प्रदोषे वार्धरात्रे वा स्नानं दानं परेहनीति वृद्धगार्ग्यवचनात् अ
स्तमय प्रदोषः प्रदोषे पूर्वरात्रे कार्मुकं तु परित्यज्य झषं संक्रमते रविः प्रदोषे वार्धरात्रे वा स्नानं दानं परेहनीति
भविष्योक्तेश्च तदा भोगः परेहनीति हेमाद्रौ पाठः कालादर्शनिर्णयामृतमदनपारिजातादयोप्येवमूचुः दा
क्षिणात्यास्त्वेतदेवाद्रियंते यत्तु हेमाद्रिणाद्यो वाशब्दो यथार्थे द्वितीयस्तथार्थे यथा प्रदोषे पूर्वेन्हि स्तथार्धरात्रे परेन्हीत्युक्तं
तस्मै नमोस्तु तेन परेन्हि पुण्यं वक्तुं प्रदोषे इति दिनद्वये पुण्यनिरासार्थं अर्धरात्रग्रहणम् हेमाद्रिस्मृत्यर्थसारानंतभट्टा

दिमतेतुनिशीथात्पूर्वंपश्चाच्चसंक्रांतौपूर्वदिनेपरदिनेवापुण्यं धनुर्मीनावतिक्रम्यकन्यांचमिथुनंतथा पूर्वापरविभागेनरात्रेःसं-
क्रमणंयदा दिनांतेपंचनाड्यस्तु तदापुण्यतमाःस्मृताः उदयेपितथापंचदैवेपित्र्येचकर्मणीतिस्कांदवचनात् पूर्वापरविभागे-
नेतिमकरकर्कयोर्न्नविषयंपूर्वोक्तवचोविरोधादितिमदनरत्नेउक्तम् षडशीतिमुखेतीतेअतीतेचोत्तरायण इत्यादिविरोधाच्च तेनपू-
र्वैकवाक्यतयायमर्थः रात्रेःपूर्वभागेमकरसंक्रमेपरेन्ह्युदयेपंचनाड्यःपुण्याः रात्रावपरभागेकर्कसंक्रमेपूर्वदिनांतेपंचना-
ड्य इति एवंसर्वेषामविरोधः मकरेसामान्येनपरदिनेपुण्यत्वेपिपुण्यातिशयार्थमिदम् यत्तुदेवलःयज्ञपार्श्वौ आसन्नेसंक्र-
मंपुण्यंदिनार्धंस्नानदानयोः रात्रौसंक्रमणेभानोर्विषुवस्यथवादिवेति अत्रमाधवः अयनेदिवाजातेतदर्धंपुण्यम् कर्केपूर्वंम
करेत्वपरम् एतन्मध्यंदिनायनपरमिति हेमाद्रिस्तु रात्रौविषुवत्यासन्नदिनार्धंपुण्यम् अयनेत्वासन्नंदिनंपुण्यम् दिनेइतिपाठे
उभयत्रदिनार्धंपुण्यंइत्याह एतदेवोक्तंदीपिकायाम् अथायनमधःपश्चान्निशीथाद्यदिवेद्यथासन्नमहस्तदर्धमथवापुण्य-
मिति तत्वंतु आसन्नसंक्रममित्यस्यविषुवत्येवान्वयः अयनेरात्रौसतिदिनेपुण्यम् कस्मिन्नित्यपेक्षायांकर्केपूर्वेन्हिमक
रेपरेन्हि इतिवाक्यांतरवशादर्थेउच्यमानेनकोपिविरोधः यत्त्वनंतभट्टः अथसंक्रमणंभानोर्निशीथात्प्राक्यदाभवेत्
अयनंविषुवंतत्रप्राग्दिनांतिमनाडिकाः पंचपुण्यतमाःपश्चान्निशीथाच्चेद्भवेत्तथा आद्याःपरदिनस्यापितद्वदित्येषनिर्णय
इति अपरार्केप्येवम् अस्तंगतेयदासूर्ये झषंयातिदिवाकरः प्रदोषेवार्धरात्रेवातदापुण्यंदिनद्वयमितिबौधायनवचना
द्दिनद्वयंवापुण्यकालः तदापुण्यंदिनांतरमितिमदनरत्नेपाठः गुर्जरप्राच्योदीच्यास्त्विदमेवाद्रियंते अत्रापिपूर्ववद्व्या
ख्येयम् तिथित्वादयोगोडग्रंथास्तु प्रदोषार्धरात्रभिन्नेरात्रेःपूर्वभागेपूर्वदिनेपरभागेचपरदिनेपुण्यमन्यसंक्रांतिवत्

विशिष्यतयोर्निर्देशात् प्रदोषश्च प्रदोषोस्तमयादूर्ध्वंघटिकाद्वयमिष्यतेइति वत्सोक्तइत्याहुः तन्न अस्तंगतइतित्रितय
वेप्यर्थापत्तेः अतः प्रदोषपदेनतद्भिन्नेचरात्रिरुच्यते अतएवयावन्नोदयतेरविरिति हेमाद्रिगार्ग्यादिभिर्दक्षिणायनेपूर्वरा
त्रेसंक्रमेपूर्वदिनमुक्तम् वत्सोक्तिरप्यध्ययनादिपरा इहतुत्रिमुहूर्तएवप्रदोषः मकरेदानविशेषोहेमाद्रौस्कांदे धेनुं
तिलमयींराजन्दद्याद्यश्चोत्तरायणे सर्वान्कामानवाप्नोतिविंदतेपरमंसुखं विष्णुधर्मेपि उत्तरेत्वयनेविप्रावस्त्रदानं
महाफलम् तिलपूर्णमनड्वाहंदत्वारोगैःप्रमुच्यतेइति शिवरहस्येपि तस्यांकृष्णतिलैःस्नानंकार्यंचोद्वर्तनंशुभैः ति-
लादेयाश्चविप्रेभ्यःसर्वदैवोत्तरायणे तिलतैलेनदीपाश्चदेयाःशिवगृहेशुभाः कल्पतरौकालिकापुराणे होमंतिलैःप्र
कुर्वीतसर्वदैवोत्तरायणे तान्योदद्याद्विप्रेभ्योहाटकेनसमंददेत् उत्तरायणमासाद्यनरःकस्मात्सशोचति तथा म-
करेरात्रावपिश्राद्धादिभवतीत्युक्तंप्राक् माघामायांयोगविशेषोर्धोदयःप्रागेवोक्तः माघकृष्णचतुर्दश्यांयमतर्पणमुक्तं
हेमाद्रौयमेन अनर्कोभ्युदितेकालेमाघकृष्णचतुर्दशीम् स्नातःसंतर्प्ययमंसर्वपापैःप्रमुच्यतइति माघशुक्लचतुर्थीति-
लचतुर्थी साप्रदोषव्यापिनीग्राह्या माघशुक्लचतुर्थ्यांतुनक्तव्रतपरायणः येत्वांढुंढेर्चयिष्यंतितेर्च्याःस्युःसुरासुरैरिहाभिति
शीरखंडान् माघमासेचतुर्थ्यांतुतस्मिन्कालउपोषितः अर्चयित्वातुयोदेविजागरंतत्रकारयेदितित्रिस्थलीसेतौलैंगाच्च इय
मेवकुंदचतुर्थीसाप्रदोषव्यापिनीग्राह्या माघशुक्लचतुर्थ्यांतुकुंदपुष्पैःसदाशिवम् संपूज्ययोहितःकाशींसंप्राप्नोति-
श्रियंनरइति कालादर्शेप्युक्तेः माघशुक्लपंचमीश्रीपंचमी तदुक्तंहेमाद्रौवाराहे माघशुक्लचतुर्थ्यांतुवरमारा
घः पंचम्यांकुंदकुसुमैःपूजांकुर्यात्समृद्धये इयंमाधवमतेपूर्वा हेमाद्रिमतेपरा चैत्रशुक्लेश्रीपंचमीदिवोदासः माघशुक्ल

सप्तमीरथसप्तमी साअरुणोदयव्यापिनीग्राह्या सूर्यग्रहणतुल्यातुशुक्लामाघस्यसप्तमी अरुणोदयवेलायांतस्यांस्नानंमहा
फलमितिचंद्रिकायांविष्णुवचनात् अरुणोदयवेलायांशुक्लामाघस्यसप्तमी प्रयागेयदिलभ्येतकोटिसूर्यग्रहैःसमेतिवचना
च्च यत्तुदिवोदासीये अचलासप्तमीदुर्गाशिवरात्रिर्महाभरः द्वादशीवत्सपूजायांसुखदाप्राग्युतासदेतिषष्ठीयुतत्वमुक्तम्
तद्यदापूर्वेद्युर्घटिकाद्वयंषष्ठीसप्तमीचपरेद्युः क्षयवशादरुणोदयात्पूर्वंसमाप्यते तत्परंज्ञेयम् तत्रषष्ठ्यांसप्तमीक्षयेप्र-
वेश्या रुणोदयेस्नानंकार्यम् मदनरत्नेभविष्योत्तरे माघेमासिसितेपक्षेसप्तमीकोटिभास्करः कुर्यात्स्नानार्घ्यदानाभ्यामा
युरारोग्यसंपदः अत्रविधिर्भविष्ये कृत्वाषष्ठ्यामेकभक्तंसप्तम्यांनिश्चलंजलम् रात्र्यंतेचालयेथास्त्वंदत्वाशिरसिदीपकम्
तथाजलेप्रक्रम्य नकेनचाल्यतेयावत्तावत्स्नानंसमाचरेत् सौवर्णेराजतेपात्रेभक्त्यालाबुमयेथवा तैलेनवर्तिदीप्तव्याम
हारजनरंजिता महारजनंकुसुंभम् समाहितमनाभूत्वादत्वाशिरसिदीपकम् भास्करंहृदयेध्यात्वाइमंमंत्रमुदीरयेत्
नमस्तेरुद्ररूपायरसानांपतयेनमः वरुणायनमस्तेस्तुहरिवासनमोस्तुते जलेपरिहरेद्दीपंध्यात्वासंतर्प्यदेवताइति चंद
नेनालिखेत्पद्ममष्टपत्रंसकर्णिकम् मध्येशिवंसपत्नीकंप्रणवेनचसंयुतम् पूर्वादिदलेषु रविभानुविवस्वद्भास्करसवितृर्के
सहस्रकिरणसर्वात्मकान्संपूज्यगृहंगच्छेदिति स्नानमंत्रश्चकाशीखंडे यद्यज्जन्मकृतंपापंमयासप्तसुजन्मसु तन्मेरोगंच
शोकंचमाकरीहंतुसप्तमी एतज्जन्मकृतंपापंयच्चजन्मांतरार्जितम् मनोवाक्कायजंयच्चज्ञाताज्ञातेचयेपुनः इतिसप्तविध
पापंस्नानान्मेसप्तसप्तिके सप्तव्याधिसमायुक्तंहरमाकरिसप्तमी एतन्मंत्रत्रयंजप्त्वास्नात्वापादोदकेनरः केशवादित्यमा
लोक्यक्षणान्निःकलुषोभवेत् दिवोदासीयेमदनरत्नेच इक्षुदंडेनजलंचालयित्वासप्तार्कपत्राणिबदरीपत्राणिचशिर-

सन्निधाय पूर्वोक्तैर्मंत्रैः स्नात्वा तिलपिष्टमयापूपैर्हैमं सूर्यं संपूज्य विप्राय दद्यात् अर्घ्यमंत्रो मदनरत्ने सप्तसप्तिवहप्रीत स-
प्तलोकप्रदीपन सप्तमीसहितो देव गृहाणार्घ्यं दिवाकर ततः जननी सर्वलोकानां सप्तमी सप्तसप्तिके सप्तव्याहृतिके देवि
नमस्ते सूर्यमंडले इति प्रार्थयेत् सौरागमे अर्कपत्रैः सबदरैर्दूर्वाक्षतसचंदनैः अष्टांगविधिनार्घ्यं दद्यादादित्यतुष्टये
अन्नदानविशेषो मदनरत्ने भविष्ये ताम्रपात्रे यथाशक्त्या मृन्मये वाथ भक्तिमान् स्थापयेत्तिलपिष्टं च सघृतं सगुडं तथा कां-
चनं तालकं कृत्वा अशक्तस्तिलपिष्टजम् संछाद्य रक्तवस्त्रेण पुष्पैर्धूपैरथार्चयेत् दानमंत्रस्तु आदित्यस्य प्रसादेन प्रातःस्ना
नफलेन च दुष्टदौर्भाग्यदुःखघ्नं मया दत्तं तु तालकम् तालकं कर्णाभरणमिति तत्रैवोक्तम् दीपपात्रमिति हेमाद्रौ तत्रैव-
भविष्योत्तरे एवंविधं रथवरं रथवाजियुक्तं हैमं च हेमशतदीधितिना समेतम् दद्याच्च माघसितसप्तमिवासरे यः सोसंगच-
क्रगतिरेव महीं भुनक्ति इयं मन्वादिरपि इयं च शुक्लपक्षस्था सौवर्णिकी ग्राह्या यदा माघो मलमासो भवति तदा मासद्व-
येऽपि मन्वादिश्राद्धं कुर्यात् मन्वादिकं तैथिकं च कुर्यान्मासद्वयेऽपि चेति स्मृतिचंद्रिकोक्तेः माघशुक्लाष्टमी भीष्माष्टमी तदुक्तं
हेमाद्रौ पाद्मे माघमासि सिताष्टम्यां सतिलं भीष्मतर्पणम् श्राद्धं च ये नराः कुर्युस्ते स्युः संततिभागिन इति भारतेऽपि शुक्ला
ष्टम्यां तु माघस्य दद्याद्भीष्माय यो जलम् संवत्सरकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यतीति धवलनिबंधे स्मृतिः अष्टम्यां तु सितपक्षे
भीष्माय तु तिलोदकम् अन्नं चाविधिवद्दद्युः सर्ववर्णा द्विजातयः सर्ववर्णोक्तौर्द्विजातय इति संबोधनम् तर्पणमंत्रस्तत्रैव भी
ष्मः शांतनवो वीरः सत्यवादी जितेंद्रियः आभिरद्भिरवाप्नोतु पुत्रपौत्रोचितां क्रियाम् वैय्याघ्रपद्यगोत्राय सांकृत्यप्रवराय च
अपुत्राय ददाम्येतज्जलं भीष्माय वर्मणे वसूनामवताराय शंतनोरात्मजाय च अर्घ्यं ददामि भीष्माय आबालब्रह्मचारिणे

इति एतज्जीवत्पितृकस्यापि भवति जीवत्पितापि कुर्वीत तर्पणं यमभीष्मयोरिति शंखोक्तेरिति जीवत्पितृकनिर्णये पितृचरणैरुक्तम्
एतच्चापसव्येन कार्यमिति दिवोदासीये अत्र श्राद्धं काम्यं तर्पणं च नित्यम् ब्राह्मणाद्याश्च ये वर्णा दद्युर्भीष्माय नो जलम् संवत्सर
कृतं तेषां पुण्यं नश्यति सत्तमेति मदनरत्ने वचनात् माघशुक्लद्वादशी भीष्मद्वादशी त्वया कृतमिदं वीर तव नाम्ना भविष्यति
सभीष्मद्वादशी ख्येषा सर्वपापहरा शुभेति हेमाद्रौ पाद्मवचनात् इयं पूर्वयुता युग्मवाक्यात् माघीपूर्णिमा परेत्युक्तं प्राक् त-
था हेमाद्रौ ब्राह्मे माघस्य योऽब्दजीवे द्योर्महामाघीति कथ्यते तत्रैव ज्योतिषे मेषसंस्थे तथा सौरिः सिंहे च गुरुचंद्रमाः भा
स्करः श्रवणर्क्षे च महामाघीति सा स्मृता तथा भविष्ये वैशाखी कार्तिकी माघी तिथयोऽतीव पूजिताः स्नानदानविहीना स्ता
न नेयाः पांडुनंदन तथा तिलपात्राणि देयानि कंचुकाः कंबलास्तथेति माघपूर्णिमानंतराष्टमी माघी अष्टका तन्निर्णयः
पूर्वेद्युरन्वष्टकानिर्णयश्च पूर्वमुक्तः मलमासे चैता न भवंतीत्येतत्सर्वं मार्गशीर्षप्रकरणेऽभिहितम् तथा चतसृष्वष्टकास्व
शक्तावेषावश्यकी हेमंतशिशिरयोश्चतुर्णामपरपक्षाणामष्टमीष्वष्टकाः एकस्यां वेत्याश्वलायनोक्तेः तथा माघाष्टकां
प्रक्रम्य तामेकाष्टकेत्याचक्षत इत्यापस्तंबवचनाच्चेत्यादि प्रयोगपारिजाते ज्ञेयम् इति श्रीकमलाकरभट्टकृते निर्णय-
सिंधौ द्वितीयपरिच्छेदे माघमासः कुंभे षोडश घटिकाः पुण्याः शेषं प्राग्वत् फाल्गुनकृष्णाष्टम्यां विशेषः
कल्पतरौ फाल्गुनस्य च मासस्य कृष्णाष्टम्यां महीपते इत्युपक्रम्य जाता दाशरथेः पत्नी तस्मिन्नहनि जानकी
उपोषितो नृपतिः समुद्रस्य तदेनदा रामपत्नीं च संपूज्य सीतां जनकनंदिनीमिति फाल्गुनकृष्णचतुर्दशी शि
वरात्रिः सा च केषुचिद्वचनेषु प्रदोषव्यापिनी ग्राह्येत्युक्तम् केषुचिन्निशीथव्यापिनी तत्राद्या माधवीये

ये त्रयोदश्यस्तगे सूर्ये चतसृष्वेव नाडिषु भूतविद्धा तु या तत्र शिवरात्रिव्रतं चरेत् स्मृत्यंतरेपि प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या शिवरात्रिच-
तुर्दशी रात्रौ जागरणं यस्मात्तस्मात्तां समुपोषयेत् अत्र प्रदोषो रात्रिः उत्तरार्धे तस्या हेतुत्वोक्तेः कामिकेपि आदित्यास्तमये का-
ले अस्ति चेद्या चतुर्दशी तद्रात्रिः शिवरात्रिः स्यात्सा भवेदुत्तमोत्तमेति द्वितीयापि तत्रैव नारदसंहितायाम् अर्धरात्रयु-
ता यत्र माघकृष्णा चतुर्दशी शिवरात्रिव्रतं तत्र सोऽश्वमेधफलं लभेत् स्मृत्यंतरेपि भवेद्यत्र त्रयोदश्यां भूतव्याप्ता महानिशा
शिवरात्रिव्रतं तत्र कुर्याज्जागरणं तथेति ईशानसंहितायाम् माघकृष्णचतुर्दश्यामादिदेवो महानिशि शिवलिंगतयोद्भूतः
कोटिसूर्यसमप्रभः तत्कालव्यापिनी ग्राह्या शिवरात्रिव्रते तिथिरिति अर्धरात्रादधश्चोर्ध्वं युक्ता यत्र चतुर्दशी तत्तिथावे-
व कुर्वीत शिवरात्रिव्रतं व्रती नार्धरात्रादधश्चोर्ध्वं युक्ता यत्र चतुर्दशी नैव तत्र व्रतं कुर्यादायुरैश्वर्यहानितः अर्धरात्रश्च
द्वितीययामांत्य तृतीययामाद्य घटीद्वयरूप इति माधवः वचनं तूक्तं प्राक् एवं सति पूर्वेद्युरेवोभयव्याप्तौ पूर्वैव त्रयोद-
शी यदा देवि दिनभुक्तिप्रमाणतः जागरे शिवरात्रिः स्यान्निशि पूर्णा चतुर्दशीति स्कांदोक्तेः दिनभुक्तिरस्तमयः जयंती शि-
वरात्रिश्च कार्ये भद्राजयान्विते इति स्कांदाच्च दिनद्वये निशीथव्याप्तौ तु हेमाद्रिमते पूर्वा अर्धरात्रात्पुरस्ताच्चेज्ज-
या यदा भवेत् पूर्वविद्धैव कर्तव्या शिवरात्रिः शिवप्रियैरिति पाद्मवचनात् मदनरत्नेप्येवम् गौडा अप्येवमाहुः नि-
र्णयामृते तु सर्वापि शिवरात्रिः प्रदोषव्यापिन्येव अर्धरात्रवाक्यानि कैमुतिकन्यायेन प्रदोषस्तावकानीत्युक्तम् तन्न
अर्धरात्रस्य पूर्वं कर्मकालत्वोक्तेः परदिने प्रदोषनिशीथोभयव्याप्तिसत्त्वात्परैवेति तु माधवः इदमेव च युक्तं प्रतीमः परे-
द्युः प्रदोषार्धरात्रस्यैकदेशव्याप्तौ पूर्वेद्युः संपूर्णतद्व्याप्तौ च सत्यपि परेद्युः प्रदोषनिशीथोभययोगे पूर्वेद्युः संपूर्णव्याप्तेः

पूर्वैव व्याप्यार्धरात्रं यस्यां तु लभ्यते या चतुर्दशी तस्यामेव व्रतं कार्यं मत्प्रसादार्थिभिर्नरैः तदूर्ध्वाधोनिता भूता साकार्या व्रतिभिः सदेति माधव धृतेशानसंहितोक्तेः पूर्वेद्युर्निशीथस्य परेद्युः प्रदोषस्यैवैकैकव्याप्तौ तु पूर्वैव जयायोगस्य प्राशस्त्यात् तच्चोक्तं नागरखंडे माघफाल्गुनयोर्मध्ये असिता या चतुर्दशी अनंगेन समायुक्ता कर्तव्या सा सदा तिथिरिति पाद्मेपि अर्धरात्रात्परस्ताच्चेज्जयायोगो यदा भवेत् पूर्वविद्धैव कर्तव्या शिवरात्रिः शिवप्रियैरिति स्कांदेपि भवेद्यत्र त्रयोदश्यां भूतव्याप्ता महानिशा शिवरात्रिव्रतं तत्र कुर्याज्जागरणं तथेति महतामपि पापानां दृष्टा वै निष्कृतिः परा न ह्यथाकुर्वतां पुंसां कुहूयुक्तां तिथिं शिवामिति स्कांदे दर्शयोगस्य निंदितत्वाच्च यदा चतुर्दशी पूर्वेद्युर्निशीथादूर्ध्वं प्रवृत्ता परेद्युश्च निशीथादर्वागेव समाप्ता तदा परेद्युरेकव्याप्तिसत्त्वात्परैव माघासिते भूतदिने हि राजन्नुपैति योगं यदि पंचदश्या जयाप्रयुक्तां न तु जातु कुर्याच्छिवस्य रात्रिं प्रियकृच्छिवस्येति वचनात् एवं दिनद्वये प्रदोषव्याप्त्यभावे निशीथव्याप्तिसत्त्वात्पूर्वैव तेन दिनद्वये निशीथव्याप्तौ प्रदोषव्याप्त्या निर्णयः दिनद्वये प्रदोषव्याप्तौ निशीथेन निर्णयः एकैकव्याप्तौ तु निशीथेन निर्णय इति इयं च रविभौमसोमवारेषु शिवयोगे चातिप्रशस्ता हेमाद्रौ तीर्थखंडे लैंगे फाल्गुनस्य चतुर्दश्यां कृष्णपक्षे समाहिताः कृत्तिवासेश्वरं लिंगमर्चयंति शिवं शुभे ते यांति परमं स्थानं सदाशिवमनामयम् शिवरात्रिपारणे तु विरुद्धवाक्यानि दृश्यंते स्कांदे कृष्णाष्टमी स्कंदषष्ठी शिवरात्रिचतुर्दशी एताः पूर्वयुताः कार्यास्तिथ्यंते पारणं भवेत् जन्माष्टमी रोहिणी च शिवरात्रिस्तथैव च पूर्वविद्धैव कर्तव्या तिथिभांते च पारणमिति तिथिमध्येपि पारणं स्कांदे उक्तम् उपोषणं चतुर्दश्यां चतुर्दश्यां तु पारणम् कृतैः सुकृतलक्षैश्च लभ्यते वाथवा न वा

ब्रह्मांडोदरमध्येतु यानितीर्थानिसंतिवै संस्नातानिभवंतीह भूतायांपारणेकृते तिथीनामेवसर्वासामुपवासव्रतादि
षु तिथ्यंतेपारणंकुर्याद्विनाशिवचतुर्दशीमिति अत्रयामत्रयादर्वाक् चतुर्दशीसमाप्तौतदंतेतदूर्ध्वगामिन्यांतुप्रा
थिमध्यएवेतिहेमाद्रिमाधवादयोव्यवस्थामाहुः तन्न तिथ्यंतेतिथिभांतेवापारणंयत्रचोदितम् यामत्रयोर्ध्वगामि
न्यांप्रातरेवहिपारणेत्यादिसामान्यवचनैरेवव्यवस्थासिद्धेरुभयविधवाक्यवैयर्थ्यापत्तेः वयंतुतिथ्यंतेपारणंभ-
वेदिति कृष्णाष्टम्यादिविषयमेव नतुशिवरात्रिविषयम् तदुपादानंतुपूर्वश्रुतत्वमात्रकथनार्थम् कथमन्यथास्कांदे.
यशून्यस्तद्द्वयैर्वाक्यैर्वा तिथिमध्येपारणविधानंघटते तस्माद्विनाशिवचतुर्दशीमिति पर्युदस्तत्वाच्छिवरात्र्याःसर्वप्रका
रेषुतिथिमध्यएवपारणेतिब्रूमः शिष्टाचारोप्येवमेव दीपिकायांतुरात्रावपितिथ्यंतएवोक्तम् व्रततिथेरंतेनिशीथेपि
वाश्मीयादिति मदनरत्नकालादर्शयोस्तु सार्धसप्तयामपर्यंतंव्यापिनीत्वेपरेहनि दिवैवपारणंकुर्यात्पारणेनैवदोषभा
गित्युक्तम् तन्न तिथिमध्येपारणविधानान्निषिद्धफलायोगाच्चतिथ्यंतानपेक्षणात् दोषाप्रसक्त्याच्चतुर्थपादासंगतेः
तेनेदंशिवरात्रिभिन्नव्रतपरंज्ञेयम् इदंचव्रतंसंयोगपृथक्त्वन्यायेननित्यंकाम्यंच तथाचमाधवीयेस्कांदे परात्परतरं
नास्तिशिवरात्रिःपरात्परम् नपूजयतिभक्त्येशंरुद्रंत्रिभुवनेश्वरम् जंतुर्जन्मसहस्रेषुभ्रमतेनात्रसंशयइत्यकरणेप्र
त्यवायश्रवणात् वर्षेवर्षेमहादेविनरोनारीपतिव्रता शिवरात्रौमहादेवंनित्यंभक्त्याप्रपूजयेदितिवीप्साश्रुतेः अर्णवो
यद्वाशक्यतेलक्षीयतेहिसवानपि चलंस्येनेकदाचिद्वैनिश्चलंहिशिवव्रतमिति वचनाच्चनित्यता ममभक्तस्तुयोदेवि
शिवरात्रिमुपोषकः गणत्वमक्षयंदिव्यमक्षयंशिवशासनम् सर्वान्भुक्त्वामहाभोगान्ततोमोक्षमवाप्नुयादितिस्कांदा

त् द्वादशाब्दादिकमेतस्याच्चतुर्विंशाब्दिकंतुवेतितन्त्रैवेशानसंहितावचनात्काम्यता तन्नैव शिवरात्रिव्रतंनामसर्वपापप्रणाश
नम् आचंडालमनुष्याणांभुक्तिमुक्तिप्रदायकम् अत्रजागरोपवासपूजाः समुदिताः व्रतंनतुप्रत्येकम् समुदितानांफलसं
बंधात् यत्तु अथवाशिवरात्रिंचपूजाजागरणैर्नयेत् तथा अखंडितव्रतोयोहिशिवरात्रिमुपोषयेत् सर्वान्कामानवा
प्नोतिशिवेनसहमोदते कश्चित्पुण्यविशेषेणव्रतहीनोपियःपुमान् जागरंकुरुतेतत्रसरुद्रसमतांव्रजेदित्यादिस्कांदेत·
दनुकल्पत्वादशक्तपरम् साचेतरप्रतिमासशिवरात्रिस्त शिवरात्रिशब्दस्यमाघकृष्णचतुर्दश्यामेवरूढत्वान्माघमा
सस्यशेषेयाप्रथमाफाल्गुनस्यच कृष्णाचतुर्दशीसातुशिवरात्रिःप्रकीर्तितेतिहेमाद्रौवचनाच्चनायंनिर्णयस्तत्रेति रा
त्रौयामचतुष्टये पूजाविधानाद्यस्मिन्दिने अधिकारात्रिव्याप्तिः साग्राह्या साम्येतुपूर्वैवेतिहेमाद्रिरूचिवान् वस्तुतस्तु
प्रतिमासकृष्णचतुर्दश्यामपि सर्वकामप्रदंकृष्णचतुर्दश्यांशिवव्रतमित्युपक्रम्य चतुर्दशाब्दंकर्तव्यंशिवरात्रिव्रतंशुभमि
तिहेमाद्रौकालोत्तरेशिवरात्रिशब्दप्रयोगात् कौंडपायिनामयनाग्निहोत्रेनैत्यकाग्निहोत्रधर्मा इवतद्धर्मप्राप्तिः स्यादेव अ
तः प्रदोषनिशीथोभयव्याप्त्यैवनिर्णयइतिवयंप्रतीमः अस्यारंभोहेमाद्रौस्कांदे आदौमार्गशिरेमासिदीपोत्सवदिनेपिवा गृ
ह्णीयान्माघमासेवाद्वादशैवमुपोषयेत् तथा दीपोत्सवेतथामाघेकृष्णायांतुचतुर्दशी द्वादशस्वपिमासेषुप्रकुर्यादिहजाग-
रम् एवंद्वादशवर्षेषुद्वादशैवतपोधनान् वरयेदतिशेषः चतुर्दशावाविप्रान्आचार्यंचवृत्वा कुंभोपरिन्यसेद्देवमुमयास
हितंशिवम् सौवर्णंप्यथवारौप्यंवृषभेसंस्थितंशुभमित्युक्तम् हैमींमूर्तिंसंपूज्यस्थिरं चरंवालिंगंपंचामृतसहस्रशतपंचा
शत्तदर्धान्यतरकुंभैः संस्नाप्य संपूज्यजागरंकृत्वापरेद्युःतिलान्सहस्रंशतंवाहुत्वाविप्रेभ्योवस्त्राणिद्वादशगाश्चदत्वा

सं

चार्यपधेनुंशय्यांचदत्वानिमान्भोजयेदितिमदनरत्नेउक्तम् माघामावास्यायुगादिः तदुक्तम् माघमासेत्वमावास्येति अन्यन्नाप्यत् तथान्योपिविशेषोविष्णुपुराणे माघासितेपंचदशीकदाचिदुपैतियोगंयदिवारुणेन ऋक्षेणकालःसपरःपि-तृणांनह्यल्पपुण्यैर्नृपलभ्यतेस चेति वारुणंशतभिषक् इदंचकुंभादित्येज्ञेयमितिहेमाद्रिः भारते कालेधनिष्ठाय-दिनामतस्मिन्भवेत्तुभूपालतदापितृभ्यः दत्तंजलान्नंप्रददातितृप्तिंवर्षायुतंतत्कुलजैर्मनुष्यैरिति फाल्गुनपौर्णमासी होलिका साचसायान्हव्यापिनीग्राह्या सायान्हे होलिकांकुर्यात्पूर्वाण्हे क्रीडनंगवामितिवचनादितिनिर्णयामृतेउक्तम् ज्योतिर्निबंधेतु प्रतिपद्भूतभद्रासुयार्चिताहोलिकादिवा संवत्सरंचतद्राष्ट्रंपुरंदहतिसाद्भुतम् प्रदोषव्यापिनीग्रा-ह्यापौर्णिमाफाल्गुनीसदा तस्यांभद्रामुखंत्यक्त्वापूज्याहोलानिशामुखइतिनारदवचनात्प्रदोषव्यापिन्युक्तम् हेमाद्रौमदनरत्नेचभविष्ये अस्यांनिशागमेपार्थसंरक्ष्याःशिशवोगृहे गोमयेनोपलिप्तेचसचतुष्कगृहांगणइत्यादिनातन्नैवतद्विधानाच्च तेनेयंपूर्वविद्धा श्रावणीदुर्गनवमीदूर्वाचैवहुताशनी पूर्वविद्धैवकर्तव्याशिवरात्रिर्बलेर्दिनमिति वृहद्यमब्रह्मवैवर्तोक्तेश्च दिनद्वयेप्रदोषव्याप्तौपरैव पूर्वदिनेभद्रासत्वात्तत्रचहोलिकानिषेधात् तदुक्तंनिर्णयामृतेमदनरत्नेचपुराणसमुच्चये भद्रायांदीपिताहोलीराष्ट्रभंगंकरोतिवै नगरस्यचनैवेष्टा तस्मात्तांपरिवर्जयेत् तथा भद्रायांद्वेनकर्तव्येश्रावणीफाल्गुनीतथा श्रावणीनृपतिंहंति ग्रामंदहतिफाल्गुनी तथा दिनार्धात्परतोपिस्यात्फाल्गुनीपौर्णिमायदि रात्रौभद्रावसानेतु होलिकादीप्यतेतदेति यदातुपूर्वदिनेचतुर्दशीप्रदोष-व्यापिनीपरदिनेचक्षयवशात्सायान्हात्प्रागेवपूर्णिमासमाप्यतेतदापूर्वदिनेसंपूर्णरात्रौभद्रासत्वात्तत्रचलन्निषे

धात्परेह्निप्रतिपद्येवकुर्यात् सार्धयामत्रयंवास्याद्द्वितीयदिवसेयदा प्रतिपद्वर्धमानातुतदासाहोलिकास्मृतेतिभविष्यवच
नादितिनिर्णयामृतकारः मदनरत्नेप्येवम् यत्तुवन्हौवन्हिपरिस्कन्नेदितिभविष्यम् वन्हौहोलिकायांवन्हिंप्रतिपद्वर्जये
दित्यर्थः तदुक्तभिन्नविषयमितितत्त्वेचोक्तम् अन्येतुतस्यांभद्रामुखंत्यक्त्वेत्यर्थःप्रदोषव्यापिनीचेत्स्याद्यदापूर्वदिनेत
था भद्रामुखंवर्जयित्वाहोलिकायाःप्रदीपनमितिनारदवचनात् निशागमेप्रपूज्येतहोलिकासर्वदाबुधैः नदिवापूज
येद्ढुंढांपूजितादुःखदाभवेदितिदिवोदासीयेवचनात् यामत्रयोर्ध्वयुक्ताचेत्प्रतिपत्तुभवेत्तिथिः भद्रामुखंपरित्यज्य
कार्याहोलामनीषिभिरितिविद्याविनोदेभिधानाच्च भद्रामुखंविहायपूर्वदिनएवकार्येत्याहुः भद्रामुखंतुनाड्यस्त्र-
पंचवदनंगलकस्तथैकेतिरत्नमालोक्तंज्ञेयम् शिष्टाचारोप्येवमेव अत्रचेच्चंद्रग्रहणंतदानतोवाङ्गि-शिभद्रावर्जं-
पौर्णमास्यांहोलिकादीपनम् अथपरेह्निग्रस्तोदयस्तदापूर्वदिनेभद्रावर्ज्यंरात्रौचतुर्थयामेविष्टिपुच्छेवाहोलिकाका
र्या ग्रहोत्तरंप्रतिपत्सत्वात्तत्पूर्वंचदिवाहोलानिषेधादितिदिवोदासचंद्रप्रकाशौ वस्तुतस्तु परदिनेप्रदोषेपौर्णमा
सीसत्वेकर्मकालस्पर्शेचतुर्थयामादिगौणकालग्रहणेमानाभावाद्भद्राभावाच्चग्रहणकालएवहोलाकार्या नचसर्वे-
षामेववर्णानांसूतकंराहुदर्शने स्नात्वाकर्माणिकुर्वीतशृतमन्नंविवर्जयेदितिनिषेधात्कथंसूतकेहोलेतिवाच्यम् त
स्योत्तरार्धशेषत्वात् पूजामन्त्रस्तु असृक्पाभयसंत्रस्तैःकृतात्वंहोलिबालिशैः अतस्त्वांपूजयिष्यामिभूतेभूतिप्रदाभवेति यत्तुवा
र्तिककारेहोलिकाआचारप्राप्तेत्युक्तम् तत्रहेमाद्याद्युदाहृतभविष्यवचनान्यसिद्धानिकृत्वाचिंताज्ञेया आर्त्वधिकरणव-
त् हुताशिनीमलमासेनभवति इयंमन्वादिरपि सातुपौर्वाह्णिकीग्राह्या मलमासेसतिमन्वादिश्राद्धंमासद्वयेकार्यं

पित्स्फलंभाक् कृत्यचिंतामणौब्राह्मे नरोदोलागतंदृष्ट्वागोविंदंपुरुषोत्तमम् फाल्गुन्यांसंयतोभूत्वागोविंदस्यपुरंव्र
जेत् चैत्रंकृष्णप्रतिपदिवसंतोत्सवः साचोदयिकीग्राह्या प्रवृत्तेमधुमासेतुप्रतिपद्युदितेरवावितिभविष्योक्तेः दिन
द्वयेतथात्वेपूर्वा वत्सरादौवसंतादौबलिराज्येतथैवच पूर्वविद्धैवकर्तव्याप्रतिपत्सर्वदाबुधैरितिवृद्धवसिष्ठवचना
त् अत्रविशेषोहेमाद्रौभविष्ये चैत्रेमासिमहाबाहोपुण्येतुप्रतिपद्दिने यस्तुश्वपचंस्पृष्ट्वास्नानंकुर्यान्नरोत्तमः
नतस्यदुरितंकिंचिन्नाधयोव्याधयोनृपेति तथा प्रवृत्तेमधुमासेतुप्रतिपद्युदितेरवौ कृत्वाचावश्यकार्याणिसंतर्प्य
पितृदेवताः वंदयेद्धोलिकाभूतिंसर्वदुःखोपशांतये मंत्रश्च वंदितासिसुरेंद्रेणब्रह्मणाशंकरेणच अतस्त्वंपाहिनो
देविभूतेभूतिप्रदाभवेति अत्रचूतकुसुमप्राशनमुक्तंतत्रैवपुराणसमुच्चये वृत्ततुषारसमयेसितपंचदश्यांप्रातर्वसंत
समयेसमुपस्थितेच संप्राश्यचूतकुसुमंसहचंदनेनसत्यंहिपार्थपुरुषोथसमाःसुखीस्यात् मंत्रस्तु चूतमग्र्यंवसंत
स्यमाकंदकुसुमंतव सचंदनंपिबाम्यद्यसर्वकामार्थसिद्धयइति चैत्रामावास्यामन्वादिः साचापराह्णव्यापिनीग्राह्या
कृष्णपक्षस्थत्वात् इतिफाल्गुनमासःसमाप्तः एवंनिरूपितमिदंगहनंतुकालतत्त्वंविचार्यवचनेभ्यनयेभ्यसम्यक् तद्दृ
ष्टिमपहायविवेचनीयंविद्वद्भिरित्यविरतंप्रणतोस्मितेषु १ मयासहायंसहायदृगादितंमंदमतिनाकिमेतच्छक्यंया
ध्यवसितुमपिस्वस्यमतिना तदेवंयत्किंचिद्गदितमिहविख्यानमहिमाप्रतापोयंसर्वोविकसतितुपित्रोश्वरणयोः २ यो
भाट्टतंत्रगहनार्णवकर्णधारःशास्त्रांतरेषुनिखिलेष्वपिमर्मभेत्ता योत्रश्रमःकिलकृतःकमलाकरेणप्रीतोस्तुनास्तकसकृ
तीतुधरामकृष्णः ३ इतिश्रीमन्नारायणभट्टसूरिसूनुरामकृष्णभट्टसूनु दिनकरभट्टानुजभट्टकमलाकरकृतेनिर्णय

सिंधौ संवत्सरकृत्यनिरूपणंनामद्वितीयपरिच्छेदः समाप्तः शोधितोयंपरिच्छेदोद्वितीयस्तुयथामति भालचंद्रेणसा
हाय्याद्विदुषांहिप्रयत्नतः १ तत्राप्यशुद्धंकुत्रापिदृष्टंचेद्दृष्टिलोपतः ज्ञात्वाक्षंतव्यमित्यस्मात्प्रार्थयेविदुषोन्वहम् २ श
के १७७९ पिंगलनामाब्दे आश्विनशुद्धचतुर्दश्यांसमाप्तः विठ्ठलसखारामअग्निहोत्रीयांचेछापखान्यांतछापिलें.

इतिनिर्णयसिंधौद्वितीयपरिच्छेदः समाप्तः

अथनिर्णयसिंधोस्तृतीयपरिछेदेश्राद्धप्रकरणंप्रारभ्यते। श्रीः

श्रीगणेशायनमः अथश्राद्धनिर्णयः नानानिबंधेषुमत्यभ्रांतचित्तोद्दिधीर्षया कमलाकरसंज्ञेनक्रियतेश्राद्धनिर्णयः त
त्स्वरूपमाह पृथ्वीचंद्रोदयेमरीचिः प्रेतंपितॄंश्चनिर्दिश्यभोज्यंयत्प्रियमात्मनः श्रद्धयादीयतेयत्रतच्छ्राद्धंपरिकीर्तितम् ब्रा
ह्मणस्वीकारांतश्रुत्यर्थेनपदोपनीतपित्राद्युद्देश्यकस्त्यागःश्राद्धमित्यर्थः तत्रयद्यपिहोमपिंडभोजनानिप्रधानमितिहेमा-
द्रिः होमश्चपिंडदानंचतथाब्राह्मणभोजनम् श्राद्धशब्दाभिधेयंस्यादेकस्मिन्नौपचारिकमिति श्रीधरश्च तथापिकल्पविद्भिः
शेषंवक्ष्यामः निमित्तभेदेभोजनस्यपिंडानांचनिषेधोनप्राधान्यंविरुणद्धि असोमयाजिनोदधिपयोयागवत् यच्चशूलपा
णिः नित्यश्राद्धमदैवंस्यादर्घ्यपिंडविवर्जितमिति हारीतोपिनित्यश्राद्धमघादौपिंडनिषेधोस्तिनचप्राप्तिंविनासः नचाति
देशंविनाप्राप्तिः नचांगत्वेनापिप्राप्तिः प्रधानस्यानतिदेशात् सप्तमेउपकारकत्वेनातिदेशोक्तेः तेनभोजनंप्रधानंपिंडो
गं पिंडदानमात्रविधिस्त्वंगभूतात्कर्मांतरमेवप्रकरणांतरन्यायादिति तन्न जातश्राद्धेनदद्यात्तुपक्वान्नंब्राह्मणेष्वपि नपक्वं
भोजयेद्विप्रान्सकृच्छ्रोपिकदाचनेत्यादौ जीवच्छ्राद्धशूद्रश्राद्धादौभोजनस्यनिषेधेनांगत्वापत्तेः नतोपशोकरोतीतिवदुप
नीव्यविरोधेनविकल्पापत्तेश्च तेनश्राद्धशब्दाभिधेयत्वेनोभयप्राप्तौनिषेधः पर्युदासोवादीक्षितोनददातिनजुहोतिनासो-
मयाजीसन्नयेदितिवत् इतितत्वं धर्मप्रदीपेपि यजुषांपिंडदानंतुबह्वृचानांद्विजार्चनम् श्राद्धशब्दाभिधेयंस्यादुभयं
सामवेदिनां नचपितॄन्यजेतपितृभ्योदद्यादित्युभयप्रयोगदर्शनाद्यागदानोभयात्मकम् पितरोदेवताइतिपित्रुद्देश्यक
त्वाद्यागत्वंविप्रापेक्षयाचदानत्वमित्यविरुद्धम् एतेननायंयागः देवतोद्देशेनत्यागोयागः यागोद्देश्याचदेवतेत्यात्माश्रया
द्वितीयोऽप्यनपाख्यम् चैवशब्दविशेषोद्देश्यत्वस्यतस्येदमितिस्वत्वारोपप्रतियोगित्वस्यवादेवतात्वात् तत्रैवसमंत्रः

श्राद्धात्परतरंनान्यत्श्रेयस्करमुदाहृतम् आदित्यपुराणे नसंतिपितरश्चेतिकृत्वामनसियोनरः श्राद्धंनकुरुतेतत्रतस्यरक्तं
पिबंतिते तद्भेदानाहविश्वामित्रः नित्यंनैमित्तिकंकाम्यंवृद्धिश्राद्धंसपिंडनम् पार्वणंचेतिविज्ञेयंगोष्ठ्यांशुद्ध्यर्थमष्टकम्
कर्मांगंनवमंप्रोक्तंदैविकंदशमंस्मृतम् यात्रास्वेकादशंप्रोक्तंपुष्ट्यर्थंद्वादशंस्मृतमिति एषांलक्षणानिभविष्ये अहन्यहनि
यच्छ्राद्धंतन्नित्यमितिकीर्तितम् वैश्वदेवविहीनंतदशक्तावुदकेनतु एकोद्दिष्टंतुयत्श्राद्धंतन्नैमित्तिकमुच्यते तदप्यदैवंक
र्तव्यमयुग्मान्भोजयेद्द्विजान् कामायविहितंकाम्यमभिप्रेतार्थसिद्धये वृद्धौयत्क्रियतेश्राद्धंवृद्धिश्राद्धंतदुच्यते गंधोदक
तिलैर्युक्तंकुर्यात्पात्रचतुष्टयम् अर्घ्यार्थंपितृपात्रेषुप्रेतपात्रंप्रसेचयेत् येसमानाइतिद्वाभ्यामेतज्ज्ञेयंसपिंडनम् नित्येनतु
त्यंशेषंस्यादेकोद्दिष्टंस्त्रियाअपि एतदुभयमेवस्त्रियाः तेनस्त्रीकर्तृकंस्त्रीसंप्रदानकंचैतदुभयनियमइतिकल्पतरुः अमा-
वास्यायांयत्क्रियतेतत्पार्वणमितिस्मृतम् क्रियन्तेवापर्वणियत्तत्पार्वणमितिस्थितिः अत्रपर्व चतुर्दश्यष्टमीचैवअमावा-
स्याचपौर्णिमा पर्वाण्येतानिराजेंद्ररविसंक्रमणंतथेति विष्णुपुराणोक्तंसंक्रांत्यादि गोष्ठ्यांयत्क्रियतेश्राद्धंगोष्ठीश्राद्धंतदुच्य
ते बहूनांविदुषांसंपत्सुखार्थंपितृतृप्तये क्रियतेशुद्धयेयत्तुब्राह्मणानांतुभोजनम् शुद्ध्यर्थमितितत्प्रोक्तंवैनतेयमनीषि-
भिः निषेककालेसोमेचसीमंतोन्नयनेतथा ज्ञेयंपुंसवनेचैवश्राद्धंकर्मांगमेवच देवानुद्दिश्ययच्छ्राद्धंतत्तुदैविकमुच्यते
गच्छन्देशांतरंयस्तुश्राद्धंकुर्यात्तुसर्पिषा यात्रार्थमितितत्प्रोक्तंप्रवेशेचनसंशयः शरीरोपचयेश्राद्धमर्थोपचयएवच
पुष्ट्यर्थमेतद्विज्ञेयंप्रौपचायिकमुच्यते गोष्ठ्यांश्राद्धकर्तृसमुदायेसंभूयसामग्रीसंपादनेनश्राद्धमित्यर्थः युगपत्तीर्थादि
गामोविदुषांश्राद्धसंपादनस्वार्थोभिन्नपाकाशक्तौबहुपितृकश्राद्धमेकःकुर्यादितिकल्पतरुः शंखधरश्च शुद्धिश्राद्धमा-

श्रीगणेशायनमः अथश्राद्धनिर्णयः नानानिबंधवैमत्यभ्रांतचित्तोर्द्धधीर्यया कमलाकरसंज्ञेनक्रियतेश्राद्धनिर्णयः त
त्स्वरूपमाह पृथ्वीचंद्रोदयेमरीचिः प्रेतंपितृंश्चनिर्दिश्यभोज्यंयत्प्रियमात्मनः श्रद्धयादीयतेयत्रतच्छ्राद्धंपरिकीर्तितम् ब्रा
ह्मणस्वीकारांतश्चतुर्थ्यंतपदोपनीतपित्राद्युद्देश्यकस्त्यागःश्राद्धमित्यर्थः तत्रयद्यपिहोमपिंडभोजनानिप्रधानमितिहेमा-
द्रिः होमश्चपिंडदानंचतथाब्राह्मणभोजनम् श्राद्धशब्दाभिधेयंस्यादेकस्मिन्नौपचारिकमिति श्रीधरश्च तथापिकल्पत-
रोपरक्ष्यामः निमित्तभेदेभोजनस्यपिंडानांवानिषेधोनप्राधान्यंविरुणद्धि असोमयाजिनोदधिपयोयागवत् यच्चशूलपा
णिः नित्यश्राद्धमदैवंस्यादर्घ्यपिंडविवर्जितमिति हारीतोपिनित्यश्राद्धमघादौपिंडनिषेधोस्तिनचप्राप्तिंविनासः नचातिदेशा
देशांविनाप्राप्तिः नचांगत्वेनपिनातिदेशः प्रधानस्याननिदेशात् सप्तमेउपकारकत्वेनातिदेशोक्तेः तेनभोजनंप्रधानंपिंडों-
गं पिंडदानमात्रविधिस्त्वंगभूतात्कर्मांतरमेवप्रकरणांतरन्यायादिति तन्न जातश्राद्धेनदद्यात्तुपक्वान्नंब्राह्मणेष्वपि नपक्वं
भोजयेद्विप्रान्सच्छूद्रोपिकदाचनेत्यादौ जातश्राद्धशूद्रश्राद्धादौभोजनस्यनिषेधेनांगत्वापत्तेः नतोपशोकरोतीतिवदुप
जीव्यविरोधेनानिकल्पापत्तेश्च तेनश्राद्धशब्दाभिधेयत्वेनोभयप्राप्तौनिषेधःपर्युदासोवाऽदीक्षितोनददातिनजुहोतिनासो-
मयाजीसन्नयेदितिवत् इतितत्वं धर्मप्रदीपेपि यजुषांपिंडदानंतुबह्वृचानांद्विजार्चनम् श्राद्धशब्दाभिधेयंस्यादुभयं
सामवेदिनां नचापितृन्यजेतपितृभ्योदद्यादित्युभयप्रयोगदर्शनाद्यागदानोभयात्मकम् पितरोदेवताइतिपित्रुद्देश्यक
त्वाद्यागत्वंनिरपेक्षत्यागत्वाद्दानत्वमित्यविरुद्धम् एतेननायंयागः देवतोद्देशेनत्यागोयागः यागोद्देश्याचदेवतेत्यासाश्रया
दित्रिभोऽस्मतपरास्तम् वेधशब्दविशेषोद्देश्यत्वस्यतस्येदमितिस्वत्वारोपप्रतियोगित्वस्यवादेवतात्वात् तन्त्रैवस्कंमंत्रः

श्राद्धात्परतरं नान्यत् श्रेयस्करमुदाहृतम् आदित्यपुराणे नसंतिपितरश्चेतिकृत्वामनसियोनरः श्राद्धंनकुरुतेतत्रतस्यरक्तं
पिबंतिते तद्भेदानाहविश्वामित्रः नित्यंनैमित्तिकंकाम्यंवृद्धिश्राद्धंसपिंडनम् पार्वणंचेतिविज्ञेयंगोष्ठ्यांशुद्ध्यर्थमष्टकम्
कर्मांगंनवमंप्रोक्तंदैविकंदशमंस्मृतम् यात्रास्वेकादशंप्रोक्तंपुष्ट्यर्थंद्वादशंस्मृतमिति एषांलक्षणानिभविष्ये अहन्यहनि
यच्छ्राद्धंतन्नित्यमितिकीर्तितम् वैश्वदेवविहीनंतदशक्तावुदकेनतु एकोद्दिष्टंतुयच्छ्राद्धंतन्नैमित्तिकमुच्यते तदप्यदैवंक
र्तव्यमयुग्मान्भोजयेद्द्विजान् कामायविहितंकाम्यमभिप्रेतार्थसिद्धये वृद्धौयत्क्रियतेश्राद्धंवृद्धिश्राद्धंतदुच्यते गंधोदक
तिलैर्युक्तंकुर्यात्पात्रचतुष्टयम् अर्घ्यार्थंपितृपात्रेषुप्रेतपात्रंप्रसेचयेत् येसमानाइतिद्वाभ्यामेतज्ज्ञेयंसपिंडनम् नित्येनतु
ल्यंशेषंस्यादेकोद्दिष्टंस्त्रियाअपि एतदुभयमेवस्त्रियाः तेनस्त्रीकर्तृकंस्त्रीसंप्रदानकंचैतदुभयमितिनियमइतिकल्पतरुः अमा
वास्यायांयत्क्रियतेतत्पार्वणमितिस्मृतम् क्रियतेवापर्वणियत्तत्पार्वणमितिस्थितिः अत्रपर्व चतुर्दश्यष्टमीचैवअमावा
स्याचपौर्णिमा पर्वाण्येतानिराजेंद्ररविसंक्रमणंतथेति विष्णुपुराणोक्तंसंक्रांत्यादि गोष्ठ्यांयत्क्रियतेश्राद्धंगोष्ठीश्राद्धंतदुच्य
ते बहूनांविदुषांसंपत्त्यर्थंपितृतृप्तये क्रियतेशुद्धयेयत्तुब्राह्मणानांतुभोजनम् शुद्ध्यर्थमितितत्प्रोक्तंवैनतेयमनीषि
भिः निषेककालेसोमेचसीमंतोन्नयनेतथा ज्ञेयंपुंसवनेचैवश्राद्धंकर्मांगमेवच देवानुद्दिश्ययच्छ्राद्धंतत्तुदैविकमुच्यते
गच्छन्देशांतरंयस्तुश्राद्धंकुर्यात्तुसर्पिषा यात्रार्थमितितत्प्रोक्तंप्रवेशेचनसंशयः शरीरोपचयेश्राद्धमर्थोपचयएवच
पुष्ट्यर्थमेतद्विज्ञेयमौपचायिकमुच्यते गोष्ठ्यांश्राद्धकर्तृसमुदायेसंभूयसामग्रीसंपादनेनश्राद्धमित्यर्थः युगपत्तीर्थादि
प्राप्तौविदुषांश्राद्धसंपादकत्वार्थंभिन्नपाकाशक्तौबहुपितृकश्राद्धमेकःकुर्यादितिकल्पतरुः शंखधरस्तु शुद्धिश्राद्धंप्रा-

अत्रपार्वणैकोद्दिष्टश्राद्धसपिंडीकरणात्मकं चतुर्विधमेवमुख्यम् तस्यैवायंप्रपंचः अथश्राद्धदेशाः
गम्भित्तानाभितिमैथिलाः अत्रपार्वणेकोद्दिष्टश्राद्धसपिंडीकरणात्मकंचतुर्विधमेवमुख्यम् तस्यैवायंप्रपंचः अथश्राद्धदेशाः
मनुः शुचिंदेशंविविक्तंतुगोमयेनोपलेपयेत् दक्षिणाप्रवणंचैवप्रयत्नेनोपपादयेत् पृथ्वीचंद्रोदयेविष्णुधर्मे दक्षिणाप्रवणे
देशेतीर्थादौचगृहेपिवा भूसंस्कारादिसंयुक्ते श्राद्धंकुर्यात्प्रयत्नतः तत्रैवप्रभासखंडे तीर्थादष्टगुणंपुण्यंस्वगृहेददतः
शुभे भारते तस्यदेशाःकुरुक्षेत्रंगयागंगासरस्वती प्रभासंपुष्करंचेतितेषुश्राद्धंमहाफलं स्कांदे तुलसीकाननच्छा
यायत्रयत्रभवेद्द्विज तत्रश्राद्धंप्रदातव्यंपितॄणांतृप्तिहेतवे माधवीयेश्राद्धोपक्रमेव्यासः महोदधौप्रयागेचकाश्यांच
कुरुजांगले शंखः गंगायमुनयोस्तीरेपयोष्ण्यमरकंटके नर्मदाबाहुदातीरेभृगुलिंगेहिमालये गंगाद्वारेप्रयागेचनैमि
षेपुष्करेतथा सन्निहत्यांगयायांचदत्तमक्षयतांव्रजेत् अपिजायेतसोस्माकंकुलेकश्चिन्नरोत्तमः गयाशीर्षवटेश्राद्धं
योनोदद्यात्समाहितः एष्टव्याबहवःपुत्रायद्येकोपिगयांव्रजेत् यजेतवाश्वमेधेननीलंवावृषमुत्सृजेत् आदित्य
पुराणे पंचक्रोशंगयाक्षेत्रंक्रोशमेकंगयाशिरः महानद्याःपश्चिमेनयावद्गृध्रेश्वरोगिरिः उत्तरेब्रह्मयूपस्ययावद्द
क्षिणमानसम् एतद्गयाशिरोनामत्रिषुलोकेषुविश्रुतमिति शूलपाणौबृहस्पतिः गंगायांधर्मपृष्ठेचसरसिब्रह्म
णस्तथा गयाशीर्षेक्षयवटेपितॄणांदत्तमक्षयम् धर्मारण्यंधर्मपृष्ठंधेनुकारण्यमेवच दृष्ट्वैतानिपितॄंश्चार्च्य
शान्विंशतिमुद्धरेत् त्रिस्थलीसेतौवायवीये शमीपत्रप्रमाणेनपिंडंदद्याद्गयाशिरे उद्धरेत्सप्तगोत्राणिकुलमेकोत्त
रंशतम् सप्तगोत्राणितु पितामाताचभार्याचभगिनीदुहितातथा पितृमातृष्वसाचैवसप्तगोत्राणिवैविदुरिति
एषांगोत्राणामेकोत्तरशतंकुलंपुरुषाइत्यर्थः तेचोक्तास्तत्रैव तत्रापिविंशतिचपाद्वादशैकादशादश अष्टा

विनिचगोत्राणांकुलमेकोत्तरंशतम् तस्मानिचचतुर्विंशतिः तेन्च द्वादशपूर्वा द्वादशापराः एवमग्रेपि प्रयोगपारिजा
तेपाद्ये शालग्राममयीमुद्रासंस्थितायत्रकुत्रचित् वाराणस्यांपथाधिक्यंसमंताद्योजनत्रयम् तथा यत्किंचिसे
तृकंकुर्यात्सपिंडंवालदांतिके विष्णुलोकंसगच्छेत्तुलभतेशाश्वतंपदम् तत्रैवचवाराहे चक्रांकस्यतुसान्निध्यंय
त्कर्मक्रियतेनरैः स्नानंदानंतपःश्राद्धंसर्वंभक्षयतांव्रजेत् अथनिषिद्धदेशाः पृथ्वीचंद्रोदयेस्कांदे त्रिशंकोर्वर्जे
येदेशंसर्वंद्वादशयोजनम् उत्तरेणमहानद्यादक्षिणेनतुकीकटान् देशस्त्रैशंकवोनामश्राद्धकर्मणिवर्जितः वा
यवीये मनस्थाश्रमधर्माश्चदेशावर्ज्याःप्रयत्नतः यमः रूक्षंकृमिहतंक्लिन्नंसंकीर्णानिष्टगंधिकम् देशंत्वनिष्ट
शब्दंचवर्जयेच्छ्राद्धकर्मणि तत्रैवशंखः गोगजाश्वादिपृष्ठेषुकृत्रिमायांतथाभुवि नकुर्याच्छ्राद्धमेतेषुपारक्या
स्वचभूमिषु यमः परकीयप्रदेशेषुपितृणांनिर्वपेत्तुयः तद्भूमिस्वामिपितृभिःश्राद्धकर्मविहन्यते ब्राह्मभारतयो
रपि परकीयगृहेयस्तुस्वान्पितॄन्तर्पयेद्यदि तद्भूमिस्वामिनस्तस्यहरंतिपितरोबलात् अग्रभागंततस्तेभ्योदद्यान्मूल्यं
चजीवितम् श्राद्धार्हाणामग्रभागंश्राद्धंतदनर्हाणांशूद्राणांतुमूल्यमितिकेचित् षोडशीपिंडेबांधवानामपिपिंडोक्तेः
येबांधवाबांधवायेत्यादितर्पणबाधापत्तेश्च नामगोत्रपूर्वश्राद्धनिषेधोनान्यत्रेतिगौडाः विप्रास्तुतस्यशूद्रपुत्रश्राद्ध
निषेधोनान्यत्र अन्नदानंचान्नत्यागात्पूर्वंकार्यमितिमैथिलाः तन्न अग्रभागस्यश्राद्धपरत्वेमानाभावात् अन्नदाने
चनिषेधाभावात् त्यागात्पूर्वकरणेनंगेनव्यवधानापत्तेः अंगत्वेचमानाभावात् इदंचस्वाम्यनुज्ञाभावेनदुक्तंतत्रैवब्रा
ह्मे स्वतुलसेषुगेहेषुस्वेषनुज्ञापितेषुच श्राद्धमेतेषुदातव्यंवर्ज्यमेतेषुनोच्यते किरातेषुकलिंगेषुकोंकणेषुखसेषु

इदंकाम्यविषयम् अन्यथानत्रस्यानांस-
पि सिंधोरुत्तरकूलेपुनर्मदायाश्चदक्षिणे पूर्वेणकरतोयायानदेयंश्राद्धमुच्यते पृथिव्यामपिकृत्स्नायांसप्रदेशे
र्वैश्राद्धाकरणापत्तेः नर्मदादक्षिणेपवादः स्कांदे सह्यस्यचोद्भवोयत्रयत्रगोदावरीनदी सर्वाण्यस्वामिकान्याहुर्नहितेषु
निपावनः परकीयत्वापवाद आदित्यपुराणे अटवीपर्वताःपुण्यानदीतीराणियानिच देवखाताश्चगर्ताश्चनस्वाम्यंतेषुविद्यते स्मृतिसारे नैकवासा
परिग्रहः वनानिगिरयोनद्यस्तीर्थान्यायतनानिच क्वचित् दिवोदासीये म्लेंछदेशेतथारात्रौसंध्यायां
नचद्वीपेनांतरिक्षेकदाचन श्रुतिस्मृत्यादितंकर्मनकुर्यात्शनिःक्वचित् तेचसंक्रांतियुगादिमहालयादयः प्रायेण
विप्रवर्जितः नश्राद्धमाचरेद्विद्वान्नचाशौचकथंचन अथश्राद्धकालाः श्राद्धंत्वाद्यचंद्रेभ छायाग्रहणसंक्रमे नवोद
पूर्वपरिच्छेदहद्धेउक्ताएव केचित्तूच्यंते पृथ्वीचंद्रोदयेवृद्धपराशरः पितरःस्पृहयंत्यन्नमष्टकासुमघासुचेतिशा
केनवान्नेचनवछन्नेतथागृहे नवेक्षवेषुचेहंतेपितरोहिमघास्वपि नवान्नश्राद्धेविशेषोज्योतिषे
नातपपाठः नवोदकेनवकूपवाप्यादाविति केचित् वर्षोपक्रमेआर्द्रांमघेशाइतिगौडाः आश्लेषाकृत्तिकाज्येष्ठामूलाजप
ज्येष्ठाशोपर्हगेसूर्येभृगनेत्रानिशासके नवान्नेभोजनश्राद्धंजन्मचंद्रतिथौनच अतः कृष्णपक्षे
दंकेशुच भृगुभौमदिनेरिक्तेतिथौनाद्यान्नवोदनम् तत्रैव वृश्चिकेशक्लपक्षेतुनवान्नंशस्यतेबुधैः तन्न जातपद
नेतिगौडाः मैथिलास्तु अकृताग्रयणंचैवधान्यजातंनरोत्तमइतिवाराहोक्तेः प्रतिधान्यंश्राद्धमाहुः नित्यंचशंखेचत
स्यश्राद्धयोग्यसमूहपरत्वात् हेमाद्रौजातूकर्ण्यः ग्रहोपरागंचस्रुतेचजातेपित्र्येगयायामयनद्वयेच अष्टकासुभवेत्पद्यंतत्रदत्तंतथाक्ष
थैवपद्येदत्तंभवेन्निक्रमसहस्रतुल्यम् शंखंप्राहुरमावास्यांक्षीणचंद्राद्विजोत्तमाः

क्षयम् तत्रैवशंखः यदाविष्टिर्व्यतीपातोभानुवारस्तथैवच पद्मकंनामतत्प्रोक्तमयनाच्चचतुर्गुणम् याज्ञवल्क्यः अमावास्याष्टकावृद्धिः कृष्णपक्षोयनद्वयम् द्रव्यंब्राह्मणसंपत्तिर्विषुवत्सूर्यसंक्रमः व्यतीपातोगजच्छायाग्रहणंचंद्रसूर्ययोः श्राद्धंप्रतिरुचिश्चैवश्राद्धकालाः प्रकीर्तिताः कृष्णपक्षःसर्वोपि शाकेनापरपक्षेनातिक्रमेत् मासिमासि वोशनमितिश्रुतेः ऊर्ध्वंवाचतुर्थ्यायदहः संपद्यतेकृतेचतुर्दशीमितिकात्यायनोक्तेः मासिमासिकार्यमपरपक्षस्यापराण्हःश्रेयानित्यापस्तंबोक्तेश्च वीप्सयासर्वकृष्णपक्षेषुनित्यम् तेनोपसंहारान्महालयपरत्वंपरास्तम् अत्रप्रत्यहंपंचम्यादियदहःसंपत्तिर्वेतित्रयःपक्षाः यदेकदिनेश्राद्धंतदादर्शे पृथगेव याज्ञवल्क्येनामावास्यायाः पृथङ्निर्देशात् एतेनकृष्णपक्षेयदहःसंपद्यते अमावास्यायांतुविशेषेणेतिनिगमोक्तेर्गुणोपरपक्षश्राद्धस्यामावास्येतिशूलपाणिमतमप्यपास्तम् अशक्तौदर्शेनापिमासिश्राद्धसिद्धिरितिनारायणवृत्तिः निरग्निकानांकस्मिंश्चिद्दिनेआहिताग्नेस्तुदर्शएव नदर्शेनविनाश्राद्धमाहिताग्नेर्द्विजन्मनइतिमनूक्तेः सर्वकृष्णपक्षाशक्तौमात्स्ये अनेनविधिनाश्राद्धंत्रिरब्दस्यहनिर्वपेत् कन्याकुंभवृषस्थेर्केकृष्णपक्षेचसर्वदा कर्कोपि आहिताग्नेःसंवत्सरेष्विःश्राद्धनियमइतिदेवलः अनेनविधिनाश्राद्धंकुर्यात्संवत्सरेसकृत् द्विश्चतुर्वायथाश्राद्धंमासेमासेदिनेदिने कृष्णपक्षेष्वपिमहालयस्यश्रेष्ठत्वंतच्चोक्तंप्राक् व्यतीपातेविशेषमाहहेमाद्रौशंखः फललक्षधमुत्पत्तौभ्रमणेकोटिरुच्यते पतनेशतकोट्यस्तुपातेचैदत्तमक्षयम् ज्योतिःशास्त्रे द्वाविंशतिस्तथोत्पत्तौभ्रमणेचैकविंशतिः पतनेदशनाड्यस्तुपतितेसमनाडिकाः अंत्योचद्वौव्यतीपातौभानुकोहेमाद्रौमार्कंडेयः यदाचश्रोत्रियोभ्येतिगृहंवेदविदग्निचित् तेनैकेनापिकर्तव्यंश्राद्धंचविषुवच्छुभम् इदं

पिंडं कार्यमिति हेमाद्रिः एतज्जीवत्पितृकोपि कुर्यात् उद्वाहे पुत्रजनने पित्र्येष्ट्यां सौमिके मखे तीर्थे ब्राह्मण आयाते षडेते जीव
त्पितुरिति मैत्रायणीयपरिशिष्टोक्तेः तिथिविशेषे फलविशेषो याज्ञवल्क्येनोक्तः कन्यां कन्यावेदिनश्च पशून्वै सत्सुतानपि
द्यूतं कृषिं वाणिज्यं द्विशफैकशफांस्तथा ब्रह्मवर्चस्विनः पुत्रान् स्वर्णरौप्ये सकुप्यके ज्ञातिश्रैष्ठ्यं सर्वकामानाप्नोति श्राद्धदः
प्रतिपत्प्रभृतिष्वेकां वर्जयित्वा चतुर्दशीम् एताः कृष्णपक्षस्था एव महालये तु फलभूमेति पृथ्वीचंद्रोदयः पौर्णमास्यां
नच ब्रह्मोपितामहः अमावास्याव्यतीपाते पौर्णमास्यष्टकासु च विद्वान् श्राद्धमकुर्वाणो नरकं प्रतिपद्यते एतन्माघ्यादिपरम्
विष्णुः श्राद्धं पाकेन कर्तव्यं यवपाकेन पार्थिव पौर्णमासी तथा माघी श्रावणी च नृपोत्तम प्रोष्ठपद्यामतीतायां तथा कृष्णा त्रयोदशी
एतांस्तु श्राद्धकालान्वै नित्यानाह प्रजापतिरिति विष्णुधर्मोक्तेः विष्णुः माघीप्रोष्ठपद्यूर्ध्वं कृष्णात्रयोदशीति अत्र माघी पौ
र्णमासीति कल्पतरुः श्रावण्यूर्ध्वमपि मघायोगसंभवात् त्रयोदशीविशेषणमिति गौडाः नक्षत्रेष्वपि याज्ञवल्क्यः स्वर्गं
ह्यपत्यमोजश्च शौर्यं क्षेत्रं बलं तथा पुत्रान् श्रैष्ठ्यं च सौभाग्यं समृद्धिं मुख्यतां शुभम् प्रवृत्तचक्रतां चापि वाणिज्यप्रभृती
नपि अरोगित्वं यशो वीतशोकतां परमां गतिम् धनं वेदान्भिषक्सिद्धिं कुप्यं गामप्यजाविकम् अश्वानायुश्च विधिवत् यः
श्राद्धं संप्रयच्छति कृत्तिकादिभरण्यंतं स कामानाप्नुयादिमान् फलांतराण्यपि महाभारते कौर्मादिषु ज्ञेयानि माधवीये मरीचिः कृत्तिका
दिषु ऋक्षेषु श्राद्धे यत्फलमीरितम् विष्कंभादिषु योगेषु तदेव फलमिष्यते बृहस्पतिः आरोग्यं चैव सौभाग्यं शत्रूणां च पराजयम्
सर्वान्कामान्श्रियं विद्यां धनमायुर्यथाक्रमम् सूर्यादिदिवसे यस्तु श्राद्धकृल्लभते फलम् बवादिकरणे यस्तु श्राद्धकृल्लभते फलम्
अन्यानि च षण्णवतिश्राद्धादीनि मयोक्तानि मार्कंडेयपुराणे श्राद्धार्हद्रव्यसंपत्तौ तथा दुःस्वप्नदर्शने जन्मर्क्षे ग्रहपीडासु श्राद्धं कुर्वीत चेच्छ

या अथश्राद्धाधिकारिणः चंद्रिकायांमनुः मातुःपितुःप्रकुर्वीतसंस्थितस्यौरसःसुतः पैतृमेधिकसंस्कारंमंत्रपूर्वकमादृ
तः तत्रैवहेमाद्रौशंखः पितुःपुत्रेणकर्तव्यापिंडदानोदकक्रिया पुत्राभावेतुपत्नीस्यात्तदभावेतुसोदरः अत्रयद्यपिपुत्रपदंक्षे
त्रजादिद्वादशविधपुत्रपरम् तेचद्वादशपुत्रायाज्ञवल्क्येनोक्ताः औरसोधर्मपत्नीजस्तत्समःपुत्रिकासुतः क्षेत्रजःक्षेत्र
जातस्तुसगोत्रेणेतरेणवा गृहेप्रच्छन्नउत्पन्नोगूढजस्तुसुतःस्मृतः कानीनःकन्यकाजातोमातामहसुतःस्मृतः अक्षता
यांक्षतायांवाजातःपौनर्भवस्तथा दद्यान्मातापितावायंसपुत्रोदत्तकोभवेत् क्रीतश्चताभ्यांविक्रीतःकृत्रिमःस्यात्स्वयंकृतः
दत्तात्मातुःस्वयंदत्तोगर्भेविन्नःसहोढजः उत्सृष्टोगृह्यतेयस्तुसोपविद्धोभवेत्सुतः पिंडदोंशहरश्चैषांपूर्वाभावेपरःपर
इति तथापि दत्तौरसेतरेषांतुपुत्रत्वेनपरिग्रहइतिहेमाद्र्यादिपुराणे कलावितरेषांपुत्रत्वनिषेधादौरसदत्तकपरमेव
यद्यपि पिंडदोंशहरश्चैषांपूर्वाभावेपरःपरइति याज्ञवल्क्योक्तेरौरसाभावेदत्तकप्राप्तिस्तथाप्यौरसाभावेपौत्रः तदभावेप्र
पौत्रस्तदभावेदत्तकादयइतिज्ञेयम् पुत्रेणलोकान्जयतिपौत्रेणानंत्यमश्नुते अथपुत्रस्यपौत्रेणब्रध्नस्याप्नोतिविष्टपमि
तिजीमूतवाहनधृतवसिष्ठहारीतशंखलिखितोक्तेः लोकानंत्यंदिवःप्राप्तिःपुत्रपौत्रप्रपौत्रकैरिति याज्ञवल्क्योक्तेश्च पुत्रः
पौत्रश्चतत्पुत्रःपुत्रिकापुत्र एवच पत्नीभ्रातातनजश्चपितामातास्नुषातथा भगिनीभागिनेयश्चसपिंडःसोदकस्त
था असन्निधानेपूर्वेषामुत्तरेपिंडदाःस्मृताः स्मृतिसंग्रहे प्रपौत्रानंतरंपुत्रिकापुत्रोक्तेस्तत्समत्वाच्चदत्तकस्य यद्यपिवृह
स्पतिना पौत्रश्चपुत्रिकापुत्रःस्वर्गप्राप्तिकरावुभौ रिक्थेचपिंडदानेचसमानौपरिकीर्तिताविति पौत्रसाम्यमुक्तम् याज्ञवल
क्येनच औरसोधर्मपत्नीजस्तत्समःपुत्रिकासुतइति औरससाम्यम् तथापि लोकेराजसमोमंत्रीत्यादौ किंचिन्न्यूनेऽ

साम्ययोगाच्चरक्तत्यर्थंतत् नतुसमविकल्पइतिध्यातव्यम् पुत्रःपौत्रःप्रपौत्रोवा भ्राता चा-
समशब्दप्रयोगात्गौणमुख्ययोः साम्ययोगाच्चरक्तत्यर्थंतत् नतुसमविकल्पइतिध्यातव्यम् पुत्रःपौत्रः प्रपौत्रोवा भ्रातावा-
भ्रातृसंततिः सपिंडसंसृतिर्वापिक्रियार्हानृपजायते तेषामभावेसर्वेषांसमानोदकसंततिः मातृपक्षसपिंडेनसंबंधोयोजले
नवा कुलद्वयेपिचोच्छन्नेस्त्रीभिःकार्याक्रियानृप तत्संघातगतैर्वापितद्रिक्थात्कारयेन्नृप इतिविष्णुपुराणाच्चेति प्रपौत्रानंत
रंदत्तकाद्यइति पृथ्वीचंद्रमदनरत्नकालादर्शादयः मदनपारिजातेप्येवम् बोपदेवरुद्रधरादयस्तु पुत्रेषुविद्यमानेषु ना-
न्यंवैकारयेत्स्वधामितिस्मृतेः पितामहःपितुःपश्चात्संचस्यंयदिगच्छति पौत्रेणैकादशाहादिकर्तव्यंश्राद्धषोडशम् नैत
सौत्रेणकर्तव्यंप्रचयांश्चेसितामहइति छंदोगपरिशिष्टेन पुत्रशब्दस्यद्वादशविधसुतपरत्वात्पूर्वाभावेपरःपरइत्यस्या
न्यपरत्वाच्च दत्तकाद्यभावेपौत्रादीनामधिकारइत्याहुः तद्गौणमुख्ययोः साम्यायोगात्दत्तकेसतिपौत्रस्यांशहरत्वस्याप्य-
भावापत्तेः पुत्रपदस्यौरसमात्रपरत्वाच्चिंत्यम् अतएवनिषेधादुपनीतपौत्रसत्वेप्यनुपनीतपुत्रस्यैवाधिकारः औरसस्यानु
पनीतोपिकुर्यादित्याह पृथ्वीचंद्रोदयेस्मृतेः श्राद्धंकुर्यादवश्यंतुप्रमीतपितृकोद्विजः व्रतस्थोवाव्रतस्थोवा एकएवभवे
यदि इद्धमनुः कुर्यादनुपनीतोपिश्राद्धमेकोहियःसुतः पितृयज्ञाहुतिंपाणौजुहुयाद्ब्राह्मणस्यसः एकोमुख्यऔरस
इत्यर्थः मनुः नह्यस्मिन्युज्यतेकर्मकिंचिदामौंजिबंधनात् नाभिव्याहारयेद्ब्रह्मस्वधानिनयनादृते ब्रह्मवेदः स्मृत
रपि नाभिव्याहरयेद्ब्रह्मयावन्मौंजीनिबध्यते मंत्रानप्युपनीतोपिपठेदेवैकऔरसः अयंमंत्रपाठः त्रिवर्षकृतचूड
स्यैव अनुपनीतोपिकुर्वीतमंत्रवत्पितृमेधिकम् यद्यसौकृतचूडःस्याद्यदिस्याच्चत्रिवत्सरइतिस्मृतेः यत्तुव्याघ्रः
कृतचूडस्तुकुर्वीतउदकंपिंडमेवच स्वधाकारंप्रयुंजीतवेदोच्चारंनकारयेदिति यच्चस्मृतिसंग्रहे कृतचूडोनुपेतश्च

पित्रोः श्राद्धं समाचरेत् उदाहरेत्स्वधाकारं नतु वेदाक्षराण्यसाविति तत्प्रथमवर्षचूडाविषयमिति माधवमदनरत्नपृथ्वीचंद्राः
त्रिवर्षोर्ध्वं मन्त्रवत्त्वस्य विकल्प इति चंद्रिका बोपदेवश्च दत्तकादिपरो निषेध इति वयम् मदनरत्ने स्कांदे यज्ञेषु मंत्रवत्कर्म
पत्नी कुर्याद्यथा नृप तथोर्ध्वदैहिकं कर्म कुर्यात्साधर्मसंस्कृता अशक्तौ तु कात्यायनः असंस्कृते तु पत्न्यास्तु ह्यग्निदानं समं
त्रकम् कर्तव्यमितरत्सर्वं कारयेदन्यमेव हि पुत्रश्च न जन्मनोधिकारी किंतु वर्षोत्तरमित्याह कालादर्शः चौलाद्वाप्यब्दिका-
द्वापि न कुर्यात्सेतृमेधिकम् मदनरत्ने सुमंतुरपि पुत्रश्चोत्पत्तिमात्रेण संस्कुर्याद्दणमोचनात् पितरं नाब्दिकाच्चौलात्पै-
तृमेधेन कर्मणा एतच्चौरसस्यैव दत्तकादीनां तूपनीतानामेवाधिकार इति कालादर्शः पृथ्वीचंद्रोदयेपि स्कांदे पित्रोरनु
पनीतोपि विदध्यादौरसः सुतः और्ध्वदैहिकमन्ये तु संस्कृताः श्राद्धकारिण इति अन्यत्रापि दर्शमहालयादावनुपनीतस्या
धिकारोस्माभिः पूर्वमुक्तः प्रपौत्राभावे दत्तकादय एकादश पुत्राः तदभावे भर्तुः पत्नी तस्याश्चैव अपुत्रा शयनं भर्तुः पा
लयंती व्रते स्थिता पत्न्येव दद्यात्तत्पिंडं कृत्स्नमंशं लभेत चेति वृद्धमनूक्तेः भार्यापिंडं पतिर्दद्याद्भर्त्रे भार्या तथैव च श्वश्र्वादे-
श्च स्नुषा चैव तदभावे सपिंडका इति पुत्राभावे तु पत्नी स्यात्पत्न्यभावे तु सोदर इति च हेमाद्रौ शंखोक्तेः पृथ्वीचंद्रोदयस्तु
कानीनगूढसहजपुनर्भूतनयाश्चये पत्न्यभावेधिकुर्युस्ते अप्रशस्ताः स्मृता हि ते इति स्मृतिसंग्रहात् पत्न्यभावे कानीनादय
इत्याह पत्युरपि सपत्नीपुत्रे सति नाधिकारः पितृपत्न्यः सर्वा मातर इति सुमंतूक्तेः विदध्यादौरसः पुत्रो जनन्या और्ध्वदे-
हिकम् तदभावे सपत्नीजः क्षेत्रजाद्यास्तथा स्मृताः तेषामभावे तु पतिस्तदभावे सपिंडका इति मदनरत्ने कात्यायनोक्तेश्च ब-
ह्वीनामेकपत्नीनामेष एव विधिः स्मृतः एकाचेत्पुत्रिणी तासां सर्वासां पिंडदः सुत इति बृहस्पतिवचनाच्च अपरार्केप्येवम् ते

नयच्छुद्धिविवेके उक्तं सत्यपि सपत्नीपुत्रे पत्न्यरेवाधिकार इति तन्निरस्तम् यच्च तत्रैव कात्यायनः नभार्यायाः पतिर्दद्याद
पुत्राया अपि क्वचित् यच्च विष्णुपुराणम् कुलद्वयेपिचोत्सन्ने स्त्रीभिः कार्याः क्रियानृपेति यच्च मार्कंडेयपुराणम् सर्वाभा
वे स्त्रियः कुर्युः स्वभर्तॄणाममंत्रकमिति तद् आसुरादिविवाहोढाविषयम् धर्मैर्विवाहैरूढायासापत्नीपरिकीर्तिता क्रयक्री-
तातु या नारी न सा पत्न्यभिधीयते नसादैवेन वा पित्र्ये दासीं तां मुनयो विदुरिति माधवीये शातातपोक्तेः यत्तु शङ्खरत्नाकरः
शूलपाणिश्च अपुत्रस्य च या पुत्री सापि पिंडप्रदा भवेत् तस्यपिंडान्दशैकं वा एकाहेनैव निक्षिपेत् इति जाबालोक्तेः भर्तु
र्धनहरा पत्नी तां विना दुहिता स्मृता अंगादंगात्संभवति पुत्रवद्दुहिता नृणामिति बृहस्पतिना दुहितुर्धनहारित्वोक्तेश्च पुत्राभा
वे कन्या तदभावे सपत्नीपुत्र इत्याहुः। तत्पूर्वविरोधात् मातुर्दुहितरः शेषमृणांताश्च्यक्तेन्वय इति दौहित्रुर्मातृधनग्रा-
हित्वेन प्रसक्तस्य तच्छाद्धानधिकारापत्तेश्चोपेक्ष्यम् वचनं तु भ्रातृपुत्राद्यभावविषयम् पत्न्यभावे अविभक्तस्य सोदरः पु
त्रीकृशंख वचनात् विभक्तस्य तु दुहिता धनहारित्वात् पूर्वोक्तजाबालवचनाच्च तत्राप्यूढानूढसमवाये ऊढैव दुहिता-
पुत्रवत्कुर्यान्मातापित्रोस्तु संस्कृता आशौचमुदकं पिंडमेकोद्दिष्टं सदा तयोरिति भारद्वाजोक्तेः तदभावे दौहित्रः धनहारित्वा
त् मातापित्रोरुपाध्यायाचार्ययोरौर्ध्वदेहिकम् कुर्वन्मातामहस्यापि व्रती नभ्रश्यते व्रतादिति चंद्रिकायां छन्दमनूक्तेः य-
थाश्च तस्योपि सुतः पितुः कुर्यात्क्रियां नृप उदकाद्यां महाबाहो दौहित्रोपि तथार्हतीत्यपरार्के भविष्योक्तेश्च एतद्धनहारिणा
अवश्यं कं नान्यस्येत्याह तत्रैव स्कंदः श्राद्धं मातामहानां तु अवश्यं धनहारिणा दौहित्रेणार्थनिष्कृत्यै कर्तव्यं पूर्ववत्तरमिति
नेन दौहित्रोत्र पुत्री कृत इति देवयाज्ञिकोक्तिः परास्ता अत्र पत्नीदौहित्रसमवाये अपरत्वात्पत्न्येव कुर्यात् दौहित्रभान-

पुत्रसत्वेविभक्तस्यदौहित्रः अविभागेभ्रातृपुत्रः भ्रातृतत्पुत्रसत्वेकनिष्ठश्चेत् भ्रातेवज्येष्ठश्चेत्तत्पुत्रः कुर्यादितिदाक्षिणात्यग्रंथाः हारलता
दौतु भ्रातुर्भ्रातास्वयंचकेनद्रव्यार्यानेन्नचियते तस्यभ्रातृकलत्रकं यस्यनास्तिसहोदर इतिब्राह्मोक्तेः पत्नीकुर्यात्सुताभावेपत्न्याभावेसहो
दरइतिसोमांत्र्ज्येष्ठभ्रातेवकुर्यान्नतत्सुतः यत्तुनानुजस्यनथाग्रजइति तत्कनिष्ठभ्रातृसत्वविषयम् यच्चमनुः सर्वेषामेकजातानामेकश्चे
त्पुत्रवान्भवेत् सर्वांस्तांस्तेनपुत्रेणपुत्रिणोमनुरब्रवीदिति तत्सहोदर भावविषयमित्युक्तं एतेनपुत्रत्वातिदेशोयम् अतस्तस्मिन्सतिए
कादशपुत्राः प्रतिनिधयोनकार्याः सएवपिंडदोंशहरश्चेति अत्रापीति वाचस्पतिमनुटीकाकल्पतरुरत्नाकरादयःपरास्ताः द्वा-
दशपुत्राभावेपत्नीदुहितरइतियाज्ञवल्क्योक्तेश्च तस्माद्दत्तपुत्रप्रशंसेयमितिविज्ञानेश्वरः अविभक्तविषयंवा मदनरत्ने-
स्मृतिसंग्रहे पुत्रःकुर्यात्पितुःश्राद्धंपत्नीचतदसन्निधौ धनहार्यथदौहित्रस्ततोभ्राताचतत्सुतः भ्रात्रोःसहोदरोभ्राताकु-
र्याद्दाहादितत्सुतः ततस्त्वसोदरोभ्रातातदभावेचतत्सुतइति भ्रातृपुत्राभावेक्रमेणपितृमातृस्नुषास्वसृतत्पुत्रादयः
धनहारित्वात् भगिनीतत्सुतयोर्विशेषमाह मदनरत्नेकात्यायनः अनुजाअग्रजावापिभ्रातुःकुर्वीतसत्क्रियाम् -त-
तः स्वसोदरानहं क्रमेणतनयस्तयोः अपरार्केकार्ष्णाजिनिः पुत्रःशिष्योथवापत्नीपिताभ्रातास्नुषागुरुः स्त्रीहारीधन
हारीचकुर्यात्पिंडोदकक्रियाम् मार्कंडेयपुराणे पुत्रोभ्राताचतत्पुत्रः पत्नीमातातथापिता वित्ताभावेतुशिष्यश्चकुर्वीर-
न्नौर्ध्वदेहिकम् तेनधनहारीएतद्भिन्नइतिकाआदर्शः अत्रपाठक्रमोनविवक्षितः पूर्ववाक्येषर्थतनः शब्दादिभिःश्रौत
क्रमोक्तेः अथजिह्वायाअथवस्रसइतिवत् पृथ्वीचंद्रोदयेष्ट्मनुः स्नुषास्वस्रीयतत्पुत्रज्ञातिसंबंधिबांधवाः पुत्रा
भावेतुकुर्वीरन्सपिंडांतंयथाविधि मार्कंडेयपुराणे पुत्राघत्नन्नचंधोम्भसरवापिश्वशुरस्यच जामातास्नेहवत्कुर्याद

रिलपैनृमोधिकम् चंद्रिकायां वृद्धशातातपः मातुलोभागिनेयस्य स्वस्रीयोमातुलस्य च श्वशुरस्य गुरोश्चैव सख्युर्मा
तामहस्य च एतेषां चैव भार्याणां स्वसुर्मातुः पितुस्तथा श्राद्धमेषां तु कर्तव्यमिति वेदविदो विदुः शुद्धिविवेके पृथ्वीचंद्रो
दयेच श्राद्धे दत्तानां वाप्यदत्तानां कन्यानां कुरुते पिता चतुर्थेहनि तास्तेषां कुर्वीरन्सुसमाहिताः दत्ता वाग्दत्ताः मातामहा-
नां दौहित्राः कुर्वन्त्यहनि चापरे तेपि तेषां प्रकुर्वन्ति द्वितीयेहनि सर्वदा जामातुः श्वशुरास्ते च तेषां तेपि च संयताः मित्राणां
तदपत्यानां श्रोत्रियाणां गुरोस्तथा भागिनेयसुतानां च सर्वेषां त्वपरेहनि राज्ञोसति सपिंडे तु निरपत्ये पुरोहितः मंत्री वा त
द्दशौचं तु पुरा वीर्त्वा करोति सः अत्राह्नतीयाहादौ श्राद्धविधानमस्थिसंचयपरम् कालादर्शे दाहादिमंत्रवसिष्ठोविदध्यादे
रसः सुतः तदभावे तु पौत्रश्च प्रपौत्रः पुत्रिकासुतः दौहित्रो धनहारी च भ्रातातत्पुत्र एव च पितामाता स्नुषा चैव स्वसा तत्सु
त एव च सपिंडः सोदको मातुः सपिंडश्च सहोदकः स्त्री च शिष्यर्त्विगाचार्या जामाता च सखापि च उत्सन्नबंधोरिक्थे-
रयेद्वनीपतिः गौतमः पुत्राभावे सपिंडा मातृसपिंडा शिष्याश्च दद्युस्तदभावे ऋत्विगाचार्यौ यत्तु चंद्रिकायां वृद्धशाताता-
पः मौल्यात्श्राद्धं प्रकर्तव्यं सर्वेषां वर्णलिंगिनामिति तत्सवर्णविषयम् ब्राह्मणास्त्वन्यवर्णानां न कुर्यात्कर्म किंचन कामाल्लो-
भाद्भयान्मोहात्कुर्वन् ज्ञातितां व्रजेत् इति ब्राह्मोक्तेः न ब्राह्मणेन कर्तव्यं शूद्रस्याप्यौर्ध्वदैहिकम् शूद्रेण वा ब्राह्मणस्य
विना पारसवात्क्वचित् इति पारसवोक्तेश्च पारसवः ऊढशूद्रापुत्रः अत्रेदं तत्त्वम् सर्वत्र पुत्रादेः सर्वस्याभावे पत्न्यादेरधि-
कार उक्तः तत्राभावो सन्निधिर्नाशश्चोच्यते अत एव पूर्वत्र असन्निधाने पूर्वेषामित्युक्तम् तत्रासन्निधौ पत्न्यादेः सर्वा
धिकारे प्राप्ते प्रोषिते त्वसिते पुत्रः कालादपि चिरादपि एकादशाद्याः क्रमशो ज्येष्ठस्य विधिवत्क्रियाः ज्येष्ठेनैव तु यत्कृ

मित्रांधेदेशांतरेपवादापुत्रनाशएवपत्न्यादेः सपिंडनादधिकारः असन्निधौतुतत्पूर्वमेवनोर्ध्वं अतोनाधिकारिणाभ्रात्रा
दिनाकृतमप्यकृतमेवेतिपुनरावर्तनीयम् मासिकापकर्षोप्यावर्तनीयः एकादशाहमासिकानिनावर्तंते तज्ज्यायसापिक
र्तव्यंसपिंडीकरणंपुनरितिवदावृत्तिविधानाभावादितिकेचित् तन्न अस्यानिर्मूलत्वात् अतस्तदपिकनिष्ठकृतमावर्तनीयं
वृद्धिश्राद्धेनपिंडपितृयज्ञार्थंतुकृतंनावर्तते नासपिंड्याग्निमान्पुत्रः पितृयज्ञंसमाचरेत् नपार्वणंनाभ्युदयंकुर्वन्नलभतेफल
मिति इत्युत्तरनिषेधनादिति भ्रात्रावाभ्रातृपुत्रोवेत्यादिहारीतादिवचोभ्यः कनिष्ठादेरप्यधिकारात् यथात्रज्येष्ठक
र्तृकत्वबाधस्तथापुत्रकर्तृकत्वस्यापिबाधः सपिंडनेतुबहुवक्तव्यंतन्निर्णयेवक्ष्यामः अधिकारविशेषेणक्रियाव्यवस्थो-
क्ताविष्णुपुराणे पूर्वाःक्रियामध्यमाश्चतथाचैवोत्तराःक्रियाः त्रिप्रकाराःक्रियास्त्वेतास्तासांभेदान्शृणुष्वमे आद्याह्याद
शाहाच्चमध्येयास्युःक्रियानृप ताःपूर्वामध्यमामासिमास्येकोद्दिष्टसंज्ञिताः प्रेतेपितृत्वमापन्नेसपिंडीकरणात्तु क्रियंते
याःक्रियाःपुत्रप्रोच्यंतेनानृपोत्तराः पितृमातृसपिंडैश्चसमानसलिलैस्तथा तत्संघातगतैश्चैवराज्ञावाधनहारिणा पू
र्वामध्याश्चकर्तव्याः पुत्राद्यैरेवचोत्तराः दौहित्रैर्वानरश्रेष्ठकार्यास्तत्तनयैस्तथा मृताहनितुकर्तव्याःस्त्रीणामप्युत्तराःक्रि
याः दौहित्रतत्सुतयोर्धनहारिणोरिदम् एवमन्यस्यधनहर्तुः पश्चार्धहरःसपिंडदायीत्यापस्तंबोक्तेः प्रेतस्यप्रेतकार्याणि-
अकृत्वाधनहारकः वर्णानांयद्वधेप्रोक्तंतद्व्रतंप्रयतश्चरेदितिपृथ्वीचंद्रोदयेव्याघ्रपादोक्तेः मदनरत्नेस्कांदेपि मलमेनन्म
नुष्याणांद्रविणंयत्प्रकीर्तितमितिउक्त्वा ऋषिभिस्तस्यनिर्दिष्टानिष्कृतिःपावनीपरा आदेहपतनात्तस्यकुर्यात्पिंडोदक-
क्रियांइत्युक्तम् क्रियानिबंधेकात्यायनः नब्रमातानचपिताकुर्यात्पुत्रस्यपैतृकम् नाग्रजश्चतथाभ्राताभ्रातॄणांत्रकनी

यसाम् पृथ्वीचंद्रोदये बोधायनः पित्राश्राद्धं न कर्तव्यं पुत्राणां तु कथंचन भ्रात्राचैव न कर्तव्यं भ्रातॄणां च कनीयसाम् यदिस्ने
हेन कुर्यात् तां सपिंडीकरणं विना गयायां तु विशेषेण ज्यायानपि समाचरेत् अन्याभावे पित्रादिरपि कुर्यात् उत्सन्नबांधवं भ्रे
तं पिता भ्राता नाथवाग्रजः जननी चापि संकुर्यान्न हदेनो न्यथा भवेदिति सुमंतूक्तेः ब्रह्मचारिणां तु शुद्धिविवेके पृथ्वीचं
द्रोदये च ब्राह्मे असमाप्तव्रतस्यापि कर्तव्यं ब्रह्मचारिणः श्राद्धं तु मातापितृभिर्न तु तेषां करोति सः श्राद्धं मासिकाब्दिका
दि सर्वं कार्यमित्यर्थः न त्विति निषेधोन्यसत्वे यत्तु छंदोगपरिशिष्टे न त्यजेत्सूतके कर्म ब्रह्मचारी स्वयं क्वचित् न दीक्ष
णात्परं यज्ञेन कृच्छ्रादि तप पितर्यपि मृते नैषां दोषो भवति कर्हिचित् आशौचं कर्मणोंते स्यात् त्र्यहं वा ब्रह्मचारिणाम्
यच्च याज्ञवल्क्यः न ब्रह्मचारिणः कुर्युरुदकं पतितास्तथेति तदप्यन्यसत्वे अन्याभावे तु ब्रह्मचारिणापि कार्यम्
वोक्तवृद्धमनुवचनात् आचार्यपित्रुपाध्यायान्निर्हृत्यापि व्रती व्रती संकटान्नं च नाश्नीयान्न चैतैः सह संवसेदिति तेनैवो
ब्रह्मचारिणः शिवकर्मिणो व्रतान्निवृत्तिरन्यत्र मातापित्रोरिति वसिष्ठोक्तेः अत्राशौचमेकाहं वक्ष्यामः प्रागुपनयनान्मृत
स्य तु पंचवर्षोत्तरं सपिंडीकरणवर्ज्यं षोडशश्राद्धादि सर्वं कार्यमित्युक्तम् देवजानीये असंस्कृतानां भूमौ पिंडं दद्यात्संस्कृता
नां कुशेष्विति प्रचेतोवचनाच्च एतच्चाग्रे वक्ष्यामः अविभक्तानां विशेषमाह पृथ्वीचंद्रोदये मरीचिः बहवः स्युर्यदा पु
त्राः पितुरेकत्र वासिनः सर्वेषां तु मतं कृत्वा ज्येष्ठेनैव तु यत्कृतम् द्रव्येण चाविभक्तेन सर्वैरेव कृतं भवेत् ज्येष्ठस्य कर्तृ
त्वेपि सर्वे फलभागिन इत्यर्थः तेन ये ब्रह्मचर्यपरान्नवर्जनादयः फलसंस्कारास्ते सर्वेषां भवंतीति सिद्धम् संसृष्टी
नामप्येवम् तुल्यत्वात् विभक्तानां विशेषमाहोशनाः नवश्राद्धं सापिंड्यं श्राद्धान्यपि च षोडश एकेनैव तु कार्याणि स-

विभक्तधनेष्वपि लघुहारीतः सपिंडीकरणांतानियानिश्राद्धानिषोडश पृथक्नैवसुताःकुर्युः पृथक्द्रव्याअपिक्वचित् ऊर्ध्वंसपिंडीकरणात्सर्वंकुर्युःपृथक्पृथक् मदनरत्नेविभक्तास्तुपृथक्कुर्युःप्रतिसंवत्सरादिकम् एकेनैवाविभक्तेषुकृते सर्वैस्तुतत्कृतम् एतेनाब्दिकादिष्वविभक्तानामनियमइतिवदन्शूलपाणिःपरास्तः दत्तकस्तुजनकस्यपुत्राद्यभावेदद्या न्नतत्सुते गोत्ररिक्थेजनयितुर्नभजेद्दत्रिमःसुतः गोत्ररिक्थानुगःपिंडोव्यपैतिददतःस्वधेतिमनूक्तेः इदंजनकस्यपु त्रसत्त्वविषयम् एतच्चप्रवरमंजर्यांकात्यायनलौगाक्षिभ्यांस्पष्टमुक्तम् अथयेदत्तकक्रीतकृत्रिमपुत्रिकापुत्राःपरप रिग्रहेणानार्षेयाजातास्तेद्व्यामुष्यायणाभवंति यथाशौंगशैशिरीणांयानिचान्यान्येवंसमुत्पन्नानिकुलानिभवंतिस्या दिनाहृयोःपित्रोःप्रवरानुक्रमोक्तम् अथयद्येषांस्वासुभार्यास्वपत्यंनस्याद्रिक्थंहरेयुः पिंडंचैभ्यस्त्रिपुरुषंदद्युर्यद्युभ- योर्नस्यादुभाभ्यामेवदद्युरेकस्मिन् श्राद्धेपृथगुद्दिश्यैकपिंडेद्वावनुकीर्तयेत्परिगृहीतारंचोत्पादयितारंचातृतीयात्पुरुषा दिति हेमाद्रौकार्ष्णाजिनिः यावंतःपितृवर्ज्याःस्युस्तावद्भिर्दत्तकादयः प्रेतानांयोजनंकुर्युःस्वकीयैःपितृभिःसह द्वाभ्यां सहायतत्पुत्राःपौत्रास्त्वेकेनतत्समं चतुर्थपुरुषेच्छेदस्तस्मादेषांत्रिपूरुषी साधारणेऽपुकालेषुविशेषोनास्तिवर्गिणाम् मृताहेत्वेकमुद्दिश्यकुर्युःश्राद्धंयथाविधीति अस्यार्थमाहहेमाद्रिः दत्तकादयःजनकपालकयोःकुलेप्रेतानांस्ववर्गीयैःसपिंड नंकुर्युः दत्तकानांपुत्रास्तुपितुर्दत्तकस्यापिनृभ्यांजनकपालकाभ्यांस्वपितामहाभ्यांसपिंडनंकुर्युः तेषांपौत्राःस्वपितरंदत्तकेनपि तामहेनतज्जनकेनचसपिंडयेयुः चतुर्थोपितत्कुलस्यएव तेषांप्रपौत्रस्तुदत्तकस्यप्रपितामहस्यपालककुलस्थंचतुर्थयोज- येन्नवा छंदइच्छन्दर्शमहालयादौतुद्वयोःपित्रोःपितामहयोःप्रपितामहयोर्वाश्राद्धंदेतम् तत्रद्वयोःपित्रादेःपृथक्पिंडदा

नंहृयोरुद्देशेनेसेवेति अत्रकेचित् आवयोरयमितिपरिभाष्य योदत्तस्तस्ये द्वंद्वयोः पित्रोःश्राद्धम् यस्त्वपरिभाष्यदत्तःसगृही-
तुरेव सपालकापेवदद्यादित्याहुः अत्रमूलंतएवप्रष्टव्याः यस्तुतस्तुजनकस्यपुत्रपत्न्याद्यभावेदत्तकोद्वयोर्दद्यादन्यथापालका
पेव मागुक्तकात्यायनवचनात् मानवीयमप्येतद्विषयमेव गोत्रंतुश्राद्धेपालकस्यैव विवाहादौतूभयोरित्यादिमत्कृतप्रव
र्पणेज्ञेयम् यस्तुमूल्यक्रीतायांपरभार्यायांदास्यांचोत्पन्नःसबीजिनेएवदद्यात् मूल्यंविनास्वयमुपगतायांतुक्षेत्रिणएव
तदुक्तंपृथ्वीचंद्रोदयेकौर्मे अनियोगात्सुतोयस्तु शुल्कतोजायतेत्विह प्रदद्याद्बीजिनेपिंडं क्षेत्रिणेतुततोन्यथेति क्षेत्रजादेर्वि
शेषस्तुकलौनदभावान्नोच्यतइतिदिक् जारजानांविशेषमाह अपरार्केनारदः जायंतेत्वनियुक्तायामेकेनबहुभिस्तथा अ-
रिक्थभाजस्तेसर्वेबीजिनामेवतेसुताः ददस्तेबीजिनेपिंडंमाताचेच्छुल्कतोहृता अशुल्कोपहृतायांतुपिंडदावोढुरेवते ध
र्मार्थंश्राद्धकरणेफलमाहचंद्रिकायांशातातपः मोक्षाश्राद्धंतुकर्तव्यंसर्वेषांवर्णलिंगिनाम् एवंकुर्वन्नरःसम्यक् गृहतोंऽप्रिय
माप्नुयात् गयायामपितत्रैव ब्रह्मवैवर्ते आत्मजोवाथवान्योपिगयाशीर्षेयदातदा यन्नाम्नापातयेत्पिंडंतन्नयेद्ब्रह्मशा-
श्वतम् एतच्चपदाफलभूमार्थिना द्विस्त्रिर्वाक्रियतेतदाप्रेताशिलाश्राद्धंवर्ज्यंकुर्यात्तस्यप्रेतत्वविमोक्षार्थत्वात्तस्यचजा
तत्वादितिकेचित् वस्तुतस्तु सन्यासिश्राद्धंयदत्रापिसर्वंकार्यम् सांगोधिकारादितियुक्तंप्रतीमः सन्यस्तपित्रादिस्तापितुःपि
त्रादिभ्यःसर्वश्राद्धेषुदद्यादित्युक्तंप्राक् वक्ष्यतेचजीवत्पितृकश्राद्धे अत्रस्त्रीशूद्राणांश्राद्धंमंत्रवर्ज्यंतूष्णींभवति स्त्रीणाम-
पमंत्रकंश्राद्धंतथाशूद्रास्कृतस्यच माद्दिजाश्चत्रतादेशात्तेनकुर्युस्तथैवतदितिहेमाद्रौमरीचिवचनात् अयमेवविधिः
प्रोक्तःशूद्राणांमंत्रवर्जितः अमंत्रस्यतुशूद्रस्यविप्रोमंत्रेणगृह्यते इतिब्राह्मोक्तेश्च गृह्यतेसंबध्यते अस्यश्राद्धप्रकरणे

पाठेपिपरिभाषात्वान्नप्रकरणेनसंकोचोयुक्तः तेनशूद्रस्यस्नानदानादावपिविप्रेणमंत्रपाठःकार्यः अमंत्रस्येतिविशेषणात्स्त्रि
याअपीतिशूलपाणिः यत्तुतेनोक्तम् मंत्रजन्यनियमादृष्टसिद्धिस्तुनमस्कारेण अनुपनीतस्यनमस्कारोमंत्रइतिगौतमोक्ते
रिति तन्न दृष्टद्वारैवाहृतत्वात्सिद्धिर्नस्वातंत्र्येण अन्यथानखविदलितेप्यवघातजन्यादृष्टार्थंसोपिक्रियेतेतिकिंचिदेतत् तेनापि
शूद्राणांनामगोत्रतद्वारोच्चारद्विजालापिनाममंत्रउक्तस्तत्रप्रतिप्रसवमात्रार्थंयुक्तं नतिलावपनादावपि अत्रकेचित् वैदि
कमंत्रोविप्रस्य पौराणस्तुशूद्रैःपठनीयः नहिवेदेष्वधिकारःकश्चिच्छूद्रस्यविद्यते पुराणेष्वधिकारोमेदर्शितोब्रह्मणो
रिहेतितत्रैवपाद्मोक्तेरित्याहुः गौडाअप्येवम् तन्न नाध्येतव्यमिदंशास्त्रंवृषलस्यतुसन्निधाविति कौर्मे पुराणनिषे
धनचेदस्यदूरापास्तत्वात् अध्येतव्यंब्राह्मणेनवैश्येनक्षत्रियेणच श्रोतव्यमेवशूद्रेणनाध्येतव्यंकदाचन श्रोतव्यंस्मार्त-
च्चैवधर्मंप्रोक्तमस्मिन्नृपोत्तम तस्माच्छूद्रैर्विनाविप्रंनश्रोतव्यंकदाचनेतितत्रैवपुराणाधिकारेभविष्योक्तेश्च एतेनना
ध्येतव्यमितिनिषेधोमंत्रेतरपुराणपरइतिश्रीदत्तादिमतमपास्तम् तेनपौराणमंत्राणामेवविप्रेणपाठोनवैदिकानामितिसि
द्धम् द्विजाश्चिपस्तुसंकल्पमात्रंस्वयंकृत्वावैदिकमंत्रयुक्तंसर्वंब्राह्मणद्वाराकारयेदुशितिप्रयोगपारिजातः अतएवस्त्री
णामित्यकृतविवाहस्त्रीपरमितिहेमाद्रिराह अनुपनीतस्तुवैदिकमंत्रयुक्तंसर्वंस्वयमेवकुर्यादित्युक्तंप्राक् यत्तुप्राक् द्विजा
श्चमंत्रादेशादितितदशक्तविषयमचूडविषयंवेतिदिक् शूद्रस्यतुसदामश्राद्धमेव सत्त्रोवतुशूद्राणामामश्राद्धंविधीय
तइतिस्मृत्युक्तेः षष्ठीचंद्रोदयेमात्स्येपि एवंशूद्रोपिसामान्यंवृद्धिश्राद्धंचसर्वदा नमस्कारेणमंत्रेणकुर्यादामान्नवत्स
दा तत्रैव वृद्धपराशरः आमान्नेनतुशूद्रस्यतूष्णींतुद्विजपूजनम् कृत्वाश्राद्धंतुनिर्वाप्यसजातीनाशयेदथ सएव

आमंशूद्रस्यपक्कान्नंपक्कमुच्छिष्टमुच्यते हेमाद्रौभविष्ये धर्मेप्सवस्तुधर्मज्ञायदिशूद्राःप्रकुर्वते अग्नौ
यश्चनमस्कारोविधीयते आवाहनादिकर्तव्यंयथाशूद्रेणतच्छृणु देवानांदेवनाम्नातुपितॄणांनामगोत्रतः पिंडादीन्नि
र्वपेद्वीरनामतोगोत्रतस्तथा शूद्राणांगोत्रनाशेपि काश्यपंगोत्रंज्ञेयम् तस्मादाहुःसर्वाःप्रजाःकाश्यप्यइतिश्रुतेः गोत्रन
शेतुकाश्यपइतिव्याघ्रपादोक्तेश्चेतिहेमाद्रिः एवमन्यत्रगोत्राज्ञाने एवंतर्पणादिषुज्ञेयम् तत्रैवभविष्ये शूद्रस्कग्
केननपिंडान्निर्वपेत्तथा सक्तुमूलंफलंतस्यपायसंचाभवेत्स्मृतम् गोत्रनमः अन्नमतोस्यनमस्कारोमंत्रइति देवताभ्यःपि
तृभ्यश्चेत्ययंनमस्कारमंत्रइतिकेचित् विज्ञानेश्वरोप्येवमाह हेमाद्रिस्तु शूद्रोप्यमंत्रवत्कुर्यादनेनविधिनाबुधइतिमा·
त्स्ये मंत्रनिषेधान्नाममंत्रेणेत्याह पृथ्वीचंद्रोदयेस्कांदे राजकार्येनियुक्तस्य बंधनिग्रहवर्तिनः व्यसनेषुचस·
र्वेषुश्राद्धंविप्रेणकारयेत् यत्तुभारतेराजधर्मेषु यवनाःकिरातागांधाराश्चीनाःशाबरबर्बराःशकास्तुषाराः
श्चपल्हवाश्चांध्रमद्रकाइत्युक्त्वा ब्रह्मक्षत्रप्रसूताश्चवैश्याःशूद्राश्चमानवाः कथंधर्मांश्चरिष्यंतिसर्वेविषय
नइतिचोक्त्वाचेदधर्मक्रियाश्चैवतेषांधर्मोविधीयते पितृयज्ञास्तथाकूपाःप्रपाश्चशयनानिच दानानिचयथाकालं
द्विजेभ्योविसृजेत्सदा तथा दक्षिणासर्वयज्ञानांदातव्याभूतिमिच्छता पाकयज्ञामहार्हाश्चकर्तव्याःसर्वदस्युभिः
इतिम्लेच्छादीनांश्राद्धविधानं तदपिसजातीयभोजनद्रव्यदानादिपरंनतुश्राद्धपरमिति इतिश्रीनारायणभट्टसू
नुरामकृष्णभट्टात्मजकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौअधिकारनिर्णयः अथापितरः हेमाद्रौमात्स्यदेवलौ
मगोत्रंपितॄणांतुप्रापकंहव्यकव्ययोः अग्निष्वात्तादयस्तेषामाधिपत्येव्यवस्थिताः नाममंत्रास्तथादेशाभवांतर

गतानपि प्राणिनः प्रीणयंत्येवं तदाहारत्वमागतान् देवोयदिपिताजातः शुभकर्मानुयोगतः तस्यान्नममृतंभूत्वादे-
त्वेप्यनुगच्छति गांधर्वेभोगरूपेणपशुत्वेचतृणंभवेत् श्राद्धान्नंवायुरूपेणनागत्वेप्युपतिष्ठति पानंभवतियक्ष-
त्वेराक्षसत्वेतथामिषम् दनुजत्वेतथामद्यंप्रेतत्वेरुधिरोदकम् मनुष्यत्वेन्नपानादिनानाभोगकरंभवेत् अत्रपित्रा-
दिशब्दैर्जनकादीनामेवदेवतात्वमुच्यते नवस्वादीनाम् असावेततइति यजमानस्यपित्रेइतिशतपथश्रुतेः यस्य
पिताप्रेतःस्यात्सपित्रेपिंडंनिधायेतिविष्ण्वादिस्मृतेश्च यत्तुमनुदेवलौ वसवःपितरोज्ञेयारुद्राज्ञेयाःपितामहाः प्र-
पितामहास्तथादित्याश्रुतिरेषासनातनी यच्चयाज्ञवल्क्यः वसुरुद्रादितिसुताःपितरःश्राद्धदेवताइति तदभेदध्या-
नार्थं यानितुहेमाद्रौनंदिपुराणे विष्णुःपितास्यजगतोदिव्योयज्ञःसएवच ब्रह्मापितामहोज्ञेयोह्यहंचप्रपिताम-
हइति यच्चभविष्ये अनिरुद्धःस्वयंज्ञेयःप्रद्युम्नश्चपितास्मृतः संकर्षणस्तुजनकोवासुदेवस्ततःपिता स्वयंकर्ता
यत्तुतत्रैव प्रथमोवरुणोज्ञेयःप्राजापत्यस्तथापरः तृतीयोग्निःस्मृतःपिंडोष्वेषपिंडविधिःस्मृतः यच्चमनुः सोमपा
नामविप्राणांक्षत्रियाणांहविर्भुजः वैश्यानामाज्यपानामशूद्राणांतुसुकालिनः यच्चआदित्यपुराणे मासाश्चपितरोज्ञे-
याऋतवश्चपितामहाः संवत्सरःप्रजानांचसमेकःप्रपितामहः यच्चनंदीपुराणे अग्निष्वात्ताब्राह्मणानांपितरःपरिकी-
र्तिताः राज्ञांबर्हिषदोनामविशांकाव्याःप्रकीर्तिताः सुकालिनस्तुशूद्राणांव्यामाम्लेच्छांत्यजातिषुइति अत्रावाहनादि-
ष्वपित्रादयः समुच्चयेनविकल्पेनवायथाचारंतत्तद्देवतारूपेणवाच्याइतिहेमाद्र्यादयः हेमाद्रौब्राह्मे पार्वणंकुरुते-
यस्तुकेवलंपितृहेतुकम् मातामहंनकुरुतेपितृहासप्रजायते धौम्यः पितरोयत्रपूज्यंतेतत्रमातामहाध्रुवम् अवि-

शेषेणकर्तव्यंविशेषान्नरकंव्रजेत् अस्यापवादमाहकात्यायनः कर्षूसमन्वितंमुक्त्वातथाद्यंश्राद्धषोडशम् प्रत्याब्दि
कंतुशेषेषुपिंडाःस्युःषडितिस्थितिः कर्षूसमन्वितंसपिंडीकरणं दर्शादौसपत्नीकानामेवदेवतात्वम् स्वेनभर्त्रासं
मंश्राद्धंमाताभुंक्तेस्वधासमं पितामहीचस्वेनैवतथैवप्रपितामहीतितत्रैवोक्तेः चंद्रिकायांचतुर्विंशतिमते क्षयाहं
कर्जाधिलेकेस्त्रीणांनास्तिपृथक्क्रिया केचिदिच्छंतिनारीणांपृथक्श्राद्धंमहर्षयः अन्वष्टकासुवृद्धौचगयायांचक्ष-
येहनि अत्रमातुः पृथक्श्राद्धमन्यत्रपतिनासहेतिकात्यायनोक्तेश्च अस्यानिर्मूलत्वंवदंतोगौडास्त्वज्ञाएव अत्रभाग
इत्यध्याहारः अन्यथासपत्निकायैमात्रेइतिप्रयोगापत्तेः अत्रमातृशब्दोजनन्यामेवमुख्यः तेनसपत्नमातृभ्योनद
द्यात् एवंपितामह्यादिशब्देःपितृजनन्यादयएवोच्यंतइतितत्सपत्नीभ्योनदेयमितिहेमाद्रिः कारुण्येनतुसहात्पादौदे
यमितिसएव अथविश्वेदेवाःहेमाद्रौशंखबृहस्पती इष्टिश्राद्धेक्रतुर्दक्षौसत्योनांदीमुखेवसू नैमित्तिकेकामका
लौकाम्येचधुरिलोचनौ पुरूरवार्द्रवौचैवपार्वणेसमुदाहृतौ तत्रैव उत्पत्तिंनामचैतेषांनविदुर्येद्विजातयः अयत्
रणीयस्तैःश्लोकश्रद्धासमन्वितैः आगच्छंतुमहाभागाविश्वेदेवामहाबलाः येपत्रविहिताःश्राद्धेसावधानाभवंतुत
इति इष्टिश्राद्धंप्रतिरुचिमित्यक्तमितिकल्पतरुः आधानादिकर्मांगमित्यन्ये नैमित्तिकमेकोद्दिष्टम् एकोद्दिष्टंतुयत्
श्राद्धंतन्नैमित्तिकमुच्यतइतिभविष्योक्तेः एतद्यद्यपिएकोद्दिष्टंदैवहीनमितितत्रविश्वेदेवनिषेधस्तथापिनवश्राद्धे-
द्वादशमासिकेचकामकालौज्ञेयौ नवश्राद्धंदशाहानिनवमिश्रंतुषड्ऋतून् अतःपरंपुराणंवैत्रिविधंश्राद्धमुच्यते य-
स्मिन्नेवपुराणेवाविश्वेदेवानलेभिरे- आसंनंतरुचेच्छाद्धंश्रपलंमंत्रवर्जितमितिवक्रुचपरिशिष्टात् एतच्चनकृत्वानामे

वतेपामेवोक्तेः अन्येषांतुनात्रविश्वेदेवाइतिकात्यायनोक्तेस्तन्निषेधएवेतिपृथ्वीचंद्रोदयः अन्येतुनैमित्तिकंसपिंडीकरणमाहुः
भविष्ये यद्यप्येकोद्दिष्टंतच्छब्देनोक्तं तथापितद्यदैवंकर्तव्यमयुग्मान्भोजयेद्द्विजानिति तत्रैवविश्वेदेवनिषेधात् प-
द्यपिसपिंडीकरणेंशतएकोद्दिष्टत्वंतथापिसपिंडीकरणंश्राद्धंदैवपूर्वंनियोजयेदितिवचनात्तत्सरत्वम् हेमाद्रौवायव्यपु-
राणे विश्वेदेवौक्रतुर्दक्षःसर्वासिष्टिषुकीर्तितौ नित्यंनांदीमुखेश्राद्धेवसूसत्यौचपैतृके नवान्नलंभनेदेवौकामकालौ
सदैवहि अपिकन्यागतेसूर्येकाम्येचधुरिलोचनौ पुरूरवार्द्रवौचैवविश्वेदेवौतुपार्वणे क्वचिद्विश्वेदेवापवादमाह हेमाद्रौशा-
तातपः नित्यंश्राद्धमदैवंस्यादेकोद्दिष्टंतथैवच मातुःश्राद्धंचयुग्मैःस्याददैवंप्राङ्मुखैःपृथक् योजयेद्दैवपूर्वाणिश्रा-
द्धान्यन्यानिपत्नतः नांदीश्राद्धेभिन्नप्रयोगपक्षेमातृश्राद्धमदैवमितिहेमाद्रिः अथविप्राः तेचोत्तममध्यमाधमभे-
देनत्रिविधाः तत्राद्याः अन्नप्रदीपाःश्लोकाः त्रिणाचिकेतस्त्रिमधुश्चबह्वृचोव्याथर्वणोयाजुषसामगोच षडंगवित्च-
त्रिसुपर्णवेत्ताप्यथर्वशीर्षाध्ययनेरतश्च शतायुर्वेदार्थविदोप्रवक्तास्यात्ब्रह्मचारीचतथाग्निचित्च सीदहूतिःसत्य-
वाक्सूक्तैःस्वैर्मातापित्रोःपंचभिःख्यातवंशः पत्नीसुकोज्येष्ठसामापुराणेवेत्तापुत्रीचेतिहासेषुभिज्ञः योगीभिक्षुः
सामगोब्रह्मवेत्तापंचाग्निश्चश्रोत्रियस्तत्कृतोवा शंभुध्यायीश्रीशपादाब्जसेवीपांथश्चैतेतूत्तमाःसंप्रदिष्टाः भिक्षु-
योगीपांथएतेत्वलभ्याभार्यालुब्धाश्चेतरेभोजनीयाः श्राद्धेविप्रेषूपविष्टेषुपश्चात्संप्राप्ताश्चाद्धपंक्तौतुभोज्याः अत्र
मूलंहेमाद्रौज्ञेयम् तत्रैवनारदः योचैषनीतनाहस्यभोजयेद्दिनरान्द्विजान् विजानन्चसतोग्राप्येकव्यंनयातिराक्षसान्
दीपकलिकायांदक्षः विनामांसेनमधुनाविनादक्षिणयाशिषाः परिपूर्णंभवेच्छ्राद्धंयांतिशुश्राद्धभोजिषु एतच्चज्ञातिवि

पयम् त्रिणाचिकेतस्त्रिसुपर्णोयजुर्वेदैकदेशोतद्व्रतेनतदध्यायिनो यस्यसमपूर्वेसोमपाःसत्रिसुपर्णइतिबोपदेवः त्रिमधु
ऋग्वेदैकदेशः तदध्यायी केचिन्नाचिकेतचयनंत्रिः कृतवानित्यर्थमाहुस्तद्धेमाद्रिविरुद्धं हेमाद्रौगोतमः युवभ्योदा
नंप्रथमंपितृवयसइत्येके मात्स्यमनुः यश्चव्याकुरुतेवाचंयश्चमीमांसतेध्वरम् सामस्वरविधिज्ञश्चपंक्तिपावनपाव
नाः कौर्मे असमानप्रवरकोह्यसगोत्रस्तथैवच असंबंधीचविज्ञेया ब्राह्मणाश्राद्धसिद्धये गारुडे श्राद्धेषुविनि-
योज्यास्तेब्राह्मणाब्रह्मवित्तमाः येयोनिगोत्रमंत्रांतेवासिसंबंधवर्जिताः मनुः नमित्रंभोजयेच्छ्राद्धे धनैःकार्यो
स्यसंग्रहः नारिंनमित्रंयंविद्यात्तंश्राद्धेनिमंत्रयेत् द्वयोर्भार्योः श्राद्धेभोजनंनिषिद्धं पितृपुत्रौभ्रातरौद्वौनिरग्निंगु-
र्विणीपतिम् सगोत्रप्रवरंचैवश्राद्धेषुपरिवर्जयेदितिश्राद्धदीपकलिकायांजातूकर्ण्योक्तेः अथमध्यमाः हेमाद्रौकौर्मे-
गार्ग्यौ नैकगोत्रेहविर्दद्यात्यथाकन्यातथाहविः अभावेत्वन्यगोत्राणामेकगोत्रांस्तुभोजयेत् अत्रकेचित् स्वशाखी
यान्मुख्यानाहुः पंक्तिंच निमंत्रयीतपूर्वेद्युः स्वशाखीयान्द्विजोत्तमान् स्वशाखीयद्विजाभावेद्विजानन्यान्निमंत्रयेदि-
ति इदंतुनिर्मूलत्वाद्धेमाद्रिणादूषितत्वाच्चोपेक्ष्यम् मनुरपि यत्नेनभोजयेच्छ्राद्धे ब्राह्मणंवेदपारगम् शाखांतगमथाध्वर्युं
छंदोगंवासमाप्तिगम् एषामन्यतमोयस्यभुंजीतश्राद्धमर्चितः पितॄणांतस्यतृप्तिःस्याच्छाश्वती:साप्तपौरुषी अत्रमाम-
काःश्लोकाः मातामहोमातुलभागिनेयदौहित्रजामातृगुरुस्वशिष्याः ऋत्विक्चयाज्यश्वशुरोस्वबंधुश्यालागुणाढ्या
स्त्वनुकल्पभूताः बंधवोमातृष्वसृपितृष्वसृमातुलपुत्राइतिबोपदेवः अत्रमूलंहेमाद्रौज्ञेयम् सगुणस्वस्त्रीयाद्यतिक्रमेदोषएव
ससपूर्वान्ससपरान्पुरुषानात्मनासह अतिक्रम्यद्विजानेतान्नरकेपातयेत्स्वयं संबंधिनस्तथासर्वान्दौहित्रंविट्पतिं-

तथा भागिनेयंविशेषेणतथाबंधुरवगाधिपेतिमदनरत्नेभविष्योक्तेः अतएवयाज्ञवल्क्योब्राह्मणप्रातिवेश्यानायेनदेवानिमंत्रण
इतगुणवतिक्रमेदशपणंदंडमाह आसन्नमात्रपरामिदम् मूर्खेतुनदोषः ब्राह्मणातिक्रमोनास्तिमूर्खेवेदविवर्जिते ज्वलंतमग्नि
मुत्सृज्यनहिभस्मनिहूयतइतिकात्यायनोक्तेः विप्रस्यापिदोषः अविद्वान्प्रतिगृह्णानोभस्मीभवतिदारुवदितिमनूक्तेः अपरा
र्केऽपि: षड्भ्यस्तुपुरुषेभ्योर्वागश्राद्धेयास्तुगोत्रिणः षड्भ्यस्तुपरतोभोज्याःश्राद्धेस्वगोत्रजाअपि एतच्च ब्राह्मणालाभे·
अपिशब्दात् असंभवेहेमाद्रौगौतमः शिष्यांश्चैकेसगोत्रांश्चभोजयेदूर्ध्वंत्रिभ्योगुणवतःआपस्तंबः ब्राह्मणान्भोजये
द्योनिगोत्रमंत्रान्तेवास्यसंबंधान् गुणहान्यांतुपरेषांसमुदितः सोदर्योऽपिभोजयितव्यएतेनांतेवासिनोव्याख्याताइति
अन्नविशेषमाहात्रिः पितापितामहोभ्रातापुत्रोवाथसपिंडकः नपरस्परमर्घ्याःस्युर्नश्राद्धेऋत्विजस्तथा ऋत्विक्पु·
त्रादयोप्येतेसकुल्याब्राह्मणाःस्मृताः वैश्वदेवेनियोक्तव्यायद्येतेगुणवत्तराः सगोत्रानानियोक्तव्याःस्त्रियश्चैवविशेष
तः अथवर्ज्याः अत्रमात्सकाःश्लोकाः कर्ज्यान्प्रवक्ष्येऽथरोगिवैरिहीनाधिकांगान्कितवान्कृतघ्नान् नक्षत्रशास्त्रेणच
जीवमानान्भैषज्यवृत्त्यापिचराजभृत्यान् संगीतकायस्थकुसीदवृत्त्या वेदत्रयेणापिकविज्ञवृत्त्या देवार्चनेनापिचजी
वमानान् स्वाध्यायदाराग्निकृतोज्झकाणान् दुर्वालखल्वाटकुनखव्यधर्षिनटांश्चपौनर्भवकृष्णदंतान् अगारदाहीगरदः
समुद्रयायीचकुंडास्यथकूटकारी बालांश्चयोध्यापयतेस्वपुत्रादन्यायविद्यस्तथकुंडगोलौ अग्रेदिधिषूःपतितस्यक
र्तासोमक्रयीतैलिककेकराक्षौ शूद्राचार्यःपक्षिणांपोषकश्चस्रोतोभेत्तावृक्षसंरोपकश्च मेषाणांचमाहिषाणांचपु·
ष्यात्तीयस्त्रीगृहेतेर्पश्चजारैः जीवत्यध्येतुश्चस्तानुयोगाद्व्यस्यैवेदसुहृत्स्यंतः ग्रामयाजिपशुकेशविक्रया

स्तेनशिल्पिपितृवादकारकान् अर्थकामरतशूद्रयाजकश्मश्रुहीनजारमुंडिनिर्घृणान् यस्यचैवगृहेहर्णारजस्वलास्वार्थिणा
करतशापदायकान् क्लीबकुष्ठातिविलोहितेक्षणान्कुब्जवामनमृषाभिशापिनः पुत्रहीनमथकूटसाक्षिणंप्रातिहारिक
मयाज्ययाजकम् स्वासमदातृपरिवेतृयाजकस्तेनाहस्तकमुखान्विवर्जयेत् अत्रमूलंहेमाद्रौपृथ्वीचंद्रोदयेचज्ञेयम्
भारतेदानधर्मेषु श्राद्धचर्य्याविप्राधिकारं कितवोभ्रूणहायस्त्रीपशुपालोनिराकृतिः ग्राम्यप्रेष्योवार्धुषिकोगायकःस
र्वविक्रयी सामुद्रिकोराजभृत्यस्तैलिकः कूटकारकः पित्राविवदमानश्चयस्यचोपपतिर्गृहे अभिशस्तस्तथास्तेनःशिल्पंय
श्चोपजीवति पर्वकारश्चसूचीनमित्रध्रुक्पारदारिकःअव्रतानामुपाध्यायःकांडपृष्ठस्तथैवच श्वभिश्चयःपरिक्रामेद्यः
शुनादष्टएवच परिवित्तिस्तथास्तेनोदुश्चर्मागुरुतल्पगः कुशीलकोदेवलकोनक्षत्रैर्यश्चजीवति ईदृशाब्राह्मणाज्ञेयाअ
पांक्तेयायुधिष्ठिर तथा ऋणकर्ताचयोराजन्यश्चवार्धुषिकोनरः कांडपृष्ठलक्षणंशारवांत्यक्त्वापरशारवयोपनीतः तदध्या
यीच क्षत्रियवैश्यवृत्तौ नारदस्तु तस्यामेवतुयोवृत्तौब्राह्मणोवसतेरसान् कांडपृष्ठश्च्युतोमार्गात्सोपांक्तेयःप्रकीर्तितइ-
त्याह हारीतः शूद्रापुत्राःस्वयंदत्तायेचैतेक्रीतकाःसुताः तेसर्वेमनुनाप्रोक्ताःकांडपृष्ठानसंशयः अन्येपिहेमाद्रौमा०
त्रिशंकून्बर्बरानंध्रान्चीनद्रविडकोंकणान् कर्णाटकांस्तथाभीरान्कालिंगांश्चविवर्जयेत् तत्रैवसौरपुराणे अंगवंग
कलिंगांश्चसौराष्ट्रान्गुर्जरांस्तथा आभीरान्कोंकणांश्चैवद्राविडान्दाक्षिणापथान् आवंत्यान्मागधांश्चैवब्राह्मणांस्तुवि
वर्जयेत् चंद्रिकायांयमः काणाःकुब्जाश्चषंढाश्चकृतघ्नागुरुतल्पगाः मानकूटास्तुलाकूटाःशिल्पिनोग्रामयाजकाः रा
जभृत्यांधबधिरमूकखल्वाटपंगवः वणिजोमधुहर्तारोरोगदावनदाहकाः समयानांचभेत्तारःप्रदानेयेनिवारकाः प्र

ज्योपनिहत्ताश्च वृथाप्रव्रजिताश्चये यश्चप्रव्रजिताज्जातः प्रव्रज्यावसितश्चयः अवकीर्णीचचीरघ्नोगुरुघः पितृदूषकः
श्राद्धकाशिकायांकात्यायनः द्विर्नग्नः कीलदुश्चर्माशक्तोनिकपिलस्तथा छिन्नोशश्छिन्नलिंगश्चनैवकेतनमर्हति द्वि
र्नग्नः पित्रोर्वंशेत्रिपुरुषंविच्छिन्नवेदाग्निः हेमाद्रौमरीचिः अविद्धकर्णः कुणाश्चलंबकर्णस्तथैवच वर्जनीयाः प्रयत्ने
नब्राह्मणाःश्राद्धकर्मणि श्राद्धे मूकश्चपूतिनाशश्चछिन्नांगश्चाधिकांगुलिः गलरोगीचगडुमान्स्फुटितांगश्चसज्वरः
षंढतूवरमंदाश्चश्राद्धेष्वेतान्विवर्जयेत् लंबकर्णंचाहतत्रैवगोभिलः हनुमूलादधःकर्णौलंबौतुपरिकीर्तितौ द्व्यंगुलो-
त्र्यंगुलोशस्ताविनिशातातपोब्रवीत् चंद्रिकायांयमः द्व्यंगुलातीतकर्णस्यभुंजतेपितरोनतु षंढश्चात्रचंद्रिकोक्तः ससवि
धोग्राह्यः यथा षंढकोवातजःषंढःपंडःक्लीबोनपुंसकः कीलकश्चेतिससैवक्लीबभेदाःप्रकीर्तिताः पराशरमाधवीये
तुचतुर्दशविधउक्तः तेषांस्वरूपाणितत्रैवज्ञेयानि चंद्रिकायांशातातपः अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैर्येयजंत्यल्पदक्षिणैः ते
षामन्नंनभोक्तव्यमपांक्तास्तेप्रकीर्तिताः एतच्चशक्तौसत्यां अपरार्केभारते अव्रतीकितवस्तेनःप्राणिविक्रयकोपिवा
पश्चाद्दीक्षितवान्सोमंसोपिकेतनमर्हति श्राद्धदीपकलिकायांयमः अपत्नीकश्चवर्ज्यःस्यात्सपत्नीकोप्यनग्निकः त-
त्रैवआश्वलायनः प्रतिमाविक्रयंयोवैकरोतिपतितस्तुसः जीवितार्थंपरास्थीनिधृत्वातीर्थंप्रयातियः मातापित्रोर्वि-
नासोपिपतितःपरिकीर्तितः तत्रैवजातूकर्ण्यः यत्रमातुलजोद्वाहीयत्रवावृषलीपतिः श्राद्धंनगच्छेत्तद्द्विजाःकृतंय
च्चनिरामिषम् पितृपुत्रौभ्रातरौद्वौनिराग्निंगुर्विणीपतिम् सगोत्रप्रवरंचैवश्राद्धेषुपरिवर्जयेत् बृहन्नारदीये शां-
खंचक्रंमृदायस्तुकुर्यात्तप्तायसेनवा सशूद्रवद्बहिःकार्यःसर्वस्माद्द्विजकर्मणः धारणंचक्राद्यंकनंचगीतनृत्यादिकं-

तेनयेत्समुद्रादिविधयस्तेशूद्रविषयाइति पृथ्वीचंद्रोदये शिवकेशव
तथा एकजातेरयंधर्मोनजातुस्याद्द्विजन्मनः नृत्यंचोदशवर्षंनि
योरकान्शूलचक्रादिकान्द्विजः नधारयेतमतिमान्वैदिकेवर्त्मनिस्थितइत्याश्वलायनोक्तेश्च पुनर्वर्ज्यपा
द्भुपितिश्रीधरस्वामी अन्येपिनिषेधाःनिबंधेषुज्ञेयाइतिदिक्, अत्रविप्राणांग्राह्यत्वोक्त्येवतद्वर्ज्यानांनिषेधोसिद्धे अपिचेन्मंत्रविद्युक्तःशारीरैःपङ्क्तिदू
पानंनिषिद्धवर्ज्यंनिर्गुणग्राह्यर्थमितिविज्ञानेश्वरः कुश्विकाणादेरपवादोहेमाद्रौवसिष्ठः चंद्रिकायामाग्नेये यदिपुत्रोगयां
षणैः अदूष्यंतंयमःप्राहपङ्क्तिपावनएवसः कश्चिद्विप्राणांजातिमात्रेणग्राह्यत्वमुक्तम् ब्रह्मणाकृतसंस्थानाविप्राब्रह्मसमाःस्मृताः उ
गच्छेत्कदाचित्कालपर्ययात् तानेवभोजयेद्विप्रान्ब्रह्मणायेप्रकल्पिताः तत्रैव नविचार्यंकुलंशीलंविद्याचतप
मानुषागयाविप्राब्रह्मणायेप्रकल्पिताः तेषुतुष्टेषुसंतुष्टाःपितृभिःसहदेवताः अक्षय्यवरश्राद्धएवत
एवंच पूजितेस्तेस्तुसंतुष्टादेवाःसपितृगुह्यकाः गयायांनिर्गुणाअपितएवभोज्याइति हेमाद्रिः तीर्थेषुब्राह्मणंनैवपरीक्षेतकदाचन अन्नार्थि
न्नियमोनान्यत्रेतित्रिस्थलीसेतौपितामहचरणाः पृथ्वीचंद्रोदयेपिपाद्मे मनुः नब्राह्मणंपरीक्षेतदैवेकर्मणि
नमनुप्राप्तंभोज्यंतंमनुरब्रवीत् स्कांदेपि ब्राह्मणान्नपरीक्षेततीर्थेक्षेत्रनिवासिनः गायत्रीसारमात्रोपि
धर्मवित् पित्र्येकर्मणितुप्राप्तेपरीक्षेतप्रयत्नतः असंभवपरमेतदितिमेधातिथिः हेमाद्रौव्यासः
वरंविप्रःसुयंत्रितः नायंत्रितश्चतुर्वेदी सर्वाशीसर्वविक्रयी काणाःकूटाश्चकुब्जाश्चदरिद्राव्याधितास्तथा स
र्वेश्राद्धेनियोक्तव्यामिश्रिनावेदपारगैः अत्रविप्रनिमंत्रणम् चंद्रिकायांवाराहे वस्त्रशौचादिकर्तव्यंश्वःकर्तास्मीतिजा
नता स्थानोपलेपनंकृत्वाततोविप्रान्निमंत्रयेत् दंतकाष्ठंचविसृजेद्ब्रह्मचारीशुचिर्भवेत् तत्रैवप्रचेताः दक्षिणांचरण

विप्रः सव्यं वैक्षान्नियस्तथा पादावादाय वैश्यो द्वौ शूद्रः प्रणतिपूर्वकं बृहस्पतिः उपवीती ततो भूत्वा देवार्थं तु द्विजोत्तमान् अप
सव्येन पित्र्येथ स्वयं शिष्योथवा सुतः प्रचेताः सवर्णं प्रेषयेद्दासं द्विजानां तु निमंत्रणे पृथ्वीचंद्रोदये स्कांदे राजकार्ये नियुक्तस्य
बंधनिग्रहवर्तिनः व्यसनेषु च सर्वेषु श्राद्धं विप्रेण कारयेत् चंद्रिकायां यमः अभोज्यं ब्राह्मणस्यान्नं वृषलेन निमंत्रितम् त-
थैव वृषलस्यान्नं ब्राह्मणेन निमंत्रितम् तत्रैव पैठीनसिः समपंच द्वौ वा श्रोत्रियान्निमंत्रयेत् आश्वलायनसूत्रे एकैकमेकै
कस्य द्वौ द्वौ त्रीं स्त्रीन्वा वृद्धौ फलभूयस्त्वं त्वाविति श्राद्धे गौतमः नवावरान्भोजयेदयुजो वा यथोत्साहम् याज्ञवल्क्यः द्वौ दै
वे प्राक् त्रयः पित्र्ये उदगेकैकमेव वा मातामहानामप्येवं तंत्रं वा वैश्वदेविकम् दीपकलिकायां पाराशरः संपत्तावर्थपात्राणामे
कैकस्य त्रयस्त्रयः पित्रादेर्ब्राह्मणा भोक्ताश्चत्वारो वैश्वदेविके वृद्धयाज्ञवल्क्यः दशैकं पंच वा विप्रान् पार्वणे विनियोजयेत्
अथ वैश्वदेवे द्वौ चतुरो वोपवेश्य पित्रादीनामेकैकस्य स्थाने एकं त्रीन्पंच सप्त नव वोपवेशयेदिति निष्कृष्टोर्थः मनुः द्वौ दैवे पितृ
कृत्ये त्रीनेकैकमुभयत्र वा भोजयेत्सुसमृद्धोपि न प्रसज्येत विस्तरे सत्क्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मणसंपदम् पंचैतान्विस्तरो हं
ति तस्मान्नेहेत विस्तरम् पृथ्वीचंद्रोदये शातातपः द्वौ दैवेथर्वणौ विप्रौ प्राङ्मुखावुपवेशयेत् पित्र्ये तूदङ्मुखांस्त्रीन्बह्वृचा
ध्वर्युसामगान् अत्यशक्तो हेमाद्रौ देवलः एकेनापि हि विप्रेण षट्पिंडं श्राद्धमाचरेत् षडर्घ्यान्दापयेत्तत्र षड्भ्यो दद्यात्तथा हविः
गोभिलः यद्येकं भोजयेच्छ्राद्धे छंदोगं तत्र भोजयेत् ऋचो यजूंषि सामानि त्रितयं तत्र विद्यते अत्र वैश्वदेवे विशेषमाह तत्रैव व-
सिष्ठः यद्येकं भोजयेच्छ्राद्धे दैवं तत्र कथं भवेत् अन्नं पात्रे समुद्धृत्य सर्वस्य प्रकृतस्य च देवतायतने कृत्वा ततः श्राद्धं समाचरे-
त्प्रास्येदग्नौ तदन्नं तु दद्याद्वा ब्रह्मचारिणे एतच्च सपिंडीकरणवर्जं ज्ञेयम् नत्वेवैकं सर्वेषां काममनाद्ये इत्याश्वलायनोक्तेः अ

स्यार्थउक्तोनारायणवृत्तौ आद्यंसपिंडीकरणंतद्वर्ज्येषुसर्वश्राद्धेषुकामंत्र्याणामेकंभोजयेत्- सपिंडीकरणेतुनियतंत्रिभिर्भवेत्-
व्यमिति अनाद्येपार्वणवर्जितेवा अभोजनेआमहेमश्राद्धादौवा अन्नाभावेवेतिव्याख्यानंतंत्रैवज्ञेयम्. कारिकापि दैवेपि
च्येथवैकेकंसपिंडीकरणंविनेति अन्येकविप्रेसाग्नेर्विशेषमाह पृथ्वीचंद्रोदयेप्रचेताः एकस्मिन्ब्राह्मणेदैवेसाग्नेरग्निर्भवेत्स-
दा अनग्नेःकुशमुष्टिःस्याच्छ्राद्धकर्मणिसर्वतः सर्वथाविप्रालाभेतत्रैवहेमाद्रौवत्सत्यव्रतः निधायदर्भान्निचयमासनेषुस
माहितः प्रैषानुप्रैषसंयुक्तंसर्वंश्राद्धंप्रकल्पयेत् अत्रानन्यभावात्सचेद्वक्त्विक्कार्येयजमानविधौनदक्षिणेतिकेचित्त न
न अदृष्टार्थायाःदक्षिणायाःप्राप्तेःसर्वतत्त्विजदेतुभ्यंयच्चश्राद्धमदक्षिणमितिपाद्यात् विदध्याद्धौत्रमन्यश्चेद्दक्षिणार्द्धह
रोभवेत् स्वयंचेदुभयंकुर्यादन्यस्मैप्रतिपादयेदितिछंदोगपरिशिष्टाच्च एवंयतिश्राद्धेपिकात्यायनः यज्ञवस्तुनिमुष्टीनस्त
भेदर्भवटोतथा दर्भसंख्यानविहिताविष्टरास्तरणेषुच मातृश्राद्धेतुविप्रालाभेसुवासिन्योपिभोजनीयाइत्याहापरार्केवृद्धवसिष्ठः मातृश्राद्धे
तुविप्राणामलाभेपूजयेदपि पतिपुत्रान्विताभव्यायोषितोष्टौकुलोद्भवाइति अथाविविवृद्धिश्राद्धविषयम् पादेउत्तरखंडे सकृद्दर्भ्यार्चे
तंलिंगंशालग्रामशिलांचयः पीठेसंस्थापयित्वातुश्राद्धंचकुरुतेनरः पितरस्तस्यतिष्ठंतिकल्पकोटिशतंदिवि चंद्रिकायांमात्स्ये पठन्ति
मंत्र्यनियमान्श्रावयेत्पैतृकान्बुधः अक्रोधनैःशौचपरैःसततंब्रह्मचारिभिः भवितव्यंभवद्भिश्चमयाचश्राद्धकारिणा यत्तुमनुः सर्वायां
सविनिर्मुक्तैःक्षमक्रोधविवर्जितैः भवितव्यंभवद्भिर्नःश्वोभूतेश्राद्धकर्मणीतितत्पूर्वेद्युर्निमंत्रणपरंतत्तदहः तत्रैवदेवलः असंभ-
वेपरेद्युर्वाब्राह्मणांस्तान्निमंत्रयेत् अज्ञानीनसमानार्षानयुग्मानात्मशक्तितः कात्यायनः आनंद्येनामंत्रितोनापक्रामे-
त्केतनंगृह्यशक्तः अथश्राद्धकर्तृभोक्तृनियमाः तत्रनिमंत्रितविप्रत्यागेपरार्केयमः केतनंकारयित्वातुयोतिपातयति

द्विजम् ब्रह्महत्यामवाप्नोतिशूद्रयोनौचजायते आमंत्र्यब्राह्मणंयस्तु यथान्यायंनपूजयेत् अतिकृच्छ्रासुघोरासुतिर्यग्योनिषु-
जायते प्रमादात्त्यागेतुहारीतः प्रमादाद्विस्मृतंज्ञात्वाप्रसाद्यैनंप्रयत्नतः तर्पयित्वायथान्यायंसर्वंफलमश्नुते प्रमादाभा-
वेतुनारायणः एकस्मिन्नेनसिग्रासेब्राह्मणोनियतःशुचिः यतिश्चांद्रायणंकृत्वातस्मात्पापात्प्रमुच्यते यमः आमंत्रितस्तु
योविप्रोभोक्तुमन्यत्रगच्छति नरकाणांशतंगत्वाचंडालेष्वभिजायते तत्रैवदेवलः पूर्वंनिमंत्रितोन्येनकुर्यादन्यप्रतिग्रह-
म् भुक्त्वाहारोथवाभुंक्तेसुकृतंतस्यनश्यति यदिविप्रोविलंबेततदोक्तंआदित्यपुराणे आमंत्रितश्चिरंनैवकुर्याद्विप्रःकदा-
चन देवतानांपितॄणांचदातुरन्नस्यचैवहि चिरकारीभवेद्द्रोहीपच्यतेनरकाग्निना पृथ्वीचंद्रोदयेयमः निमंत्रितस्तुयो-
विप्रोह्यध्वानंयातिदुर्मतिः भवंतिपितरस्तस्यतंमासंपांसुभोजनाः आमंत्रितस्तुयःश्राद्धेहिंसांवैकुरुतेद्विजः पितरस्त-
स्यतंमासंभवंतिरुधिराशनाः आमंत्रितस्तुयोविप्रोभारमुद्वहतेद्विजः पितरस्तस्यतंमासंभवंतिस्वेदभोजनाः निमंत्रित
स्तुयोविप्रःप्रकुर्यात्कलहंयदि पितरस्तस्यतंमासंभवंतिमलभोजनाः शंखः निमंत्रितस्तुयःश्राद्धेमैथुनंसेवतेद्विजः
श्राद्धंदत्वाचभुक्त्वाचयुक्तःस्यान्महतैनसा मैथुनंऋतावपिनिषिद्धम् ऋतुकालेनियुक्तोवानैवगच्छेत्स्त्रियंक्वचित् न
चगच्छन्नवाप्नोतिह्यनिष्टानिफलानिति तत्रैवमाधवीयेचहृद्भुनूक्तेः श्राद्धंकरिष्यन्कृत्वावाभुक्त्वावापिनिमंत्रितः
उपोष्यचतथाभुक्त्वानोपेयाच्चऋतावपि भोक्ष्यन्कारयिष्यन्वाश्राद्धंपूर्वरात्रौप्रयत्नतः व्यवायंभोजनंचापिऋतावपिविवर्ज-
येदितिचैवाश्वलायनोक्तेश्च विज्ञानेश्वरेणतुश्राद्धकृतोगच्छतोपिनदोषइत्युक्तम् तदगतिकत्वेज्ञेयंबृहस्पतिः
ह्निनिशांब्रह्मचारीस्याच्छ्राद्धकृद्ब्राह्मणैःसह अन्यथावर्तमानौतुस्यातांनिरयगामिनौ पुनर्भोजनमध्वानंभारमाया-

समैथुनम् श्राद्धकृच्छ्राद्धभुक्चैव सर्वमेतद्विवर्जयेत् स्वाध्यायंकलहंचैवदिवास्वापंतथैवच यत्तुश्राद्धकाशिकायां-
पुराणसमुच्चये कृत्वातुरुधिरस्रावंनविद्वान्श्राद्धमाचरेत् एकंद्वेत्रीणिवाविद्वान्दिनानिपरिवर्जयेदिति तन्निर्मूल-
म् पृथ्वीचंद्रोदयेयमः पुनर्भोजनमध्वानंभाराध्ययनमैथुनम् संध्यांप्रतिग्रहंहोमंश्राद्धभोक्ताष्टवर्जयेत् संध्यानि-
षेधःप्रायश्चित्तात्पूर्वज्ञेयः यथाहोशनाः दशकृत्वःपिबेदापोगायत्र्याश्राद्धभुक्द्विजः ततःसंध्यामुपासीतजपेच्चजु-
हुयादपि गौडास्तु सायंसंध्यांपरान्नंचछेदनंचवनस्पतेः अमावास्यांनकुर्वीतरात्रिभोजनमेवच द्यूतंचकलहंचैवसा-
यंसंध्यांदिवाशयम् श्राद्धकर्ताचभोक्ताचपुनर्भुक्तिंचवर्जयेदितिकामधेनौवराहाद्युक्तेः श्राद्धकर्तुरपिसायंसंध्यानिषे-
धमाहुः शिष्टास्तुनिर्मूलत्वमाहुः होमनिषेधस्तुस्वविषयः सूतकेचप्रवासेचअशक्तौश्राद्धभोजने एवमादिनिमि-
त्तेषुहावयेन्नतुहापयेदिति छंदोगपरिशिष्टात् तत्रैवादित्यपुराणे निमंत्रितस्तुनश्राद्धेकुर्याद्भार्यादिताडनम् चंद्रि-
कायांमन्वेताः श्राद्धभुक्प्रातरुत्थायप्रकुर्याद्दंतधावनम् श्राद्धकर्तानकुर्वीतदंतानांधावनंबुधः हेमाद्रौजाबालिः दंत-
धावनतांबूलेतैलाभ्यंगमभोजनम् रत्यौषधपरान्नंचश्राद्धकृत्सप्तवर्जयेत् विष्णुरहस्ये श्राद्धोपवासदिवसेखादि-
त्वादंतधावनम् गायत्र्याशतसंपूतमंबुप्राश्यविशुद्ध्यति पुनर्भोजनमध्वानंयानमायासमैथुनम् दानप्रतिग्रहोहोमं-
श्राद्धभुक्त्वष्टवर्जयेत् सोमोसत्तौ वनस्पतिगतेसोमेयस्तुहिंस्याद्वनस्पतिम् घोरायांभ्रूणहत्यायांयुज्यतेनात्रसंश-
यः एतद्दुहितेध्मादिव्यतिरेकेण वनस्पतिगतेसोमेनडुहोयस्तुवाहयेत् नाश्नंतिपितरस्तस्यदशवर्षाणिपंचच वन-
स्पतिगतेसोमेमंथानंयस्तुकारयेत् गावस्तस्यप्रणश्यंतिचिरकालमुपस्थिताः वनस्पतिगतस्वरूपमाह पृथ्वी चंद्रो

दयेव्यासः त्रिमुहूर्तंवसेदर्केत्रिमुहूर्तंवसेज्जले त्रिमुहूर्तंवसेद्गोषुत्रिमुहूर्तंवनस्पतौ कालिकायांतुमनुः निमंत्र्यविप्रां-
स्तदहर्वर्जयेन्मैथुनंक्षुरम् प्रमत्ततांचस्वाध्यायंक्रोधाशौचेतथानृतम् केचिन्निमंत्रणात्पूर्वंश्राद्धार्थंपूर्वेन्हिक्षौरंकुर्वंतित
न्मूलंमृग्यम् मरीचिः षष्ठ्यांपर्वसुपक्षादौरिक्ताभद्रातिथिष्वपि पातेश्राद्धेव्रताहेचक्षौरंवर्ज्यंनिशासुच यदाकर्तुरश-
क्यात्पुत्रशिष्यादिःश्राद्धंकरोति तदाकर्त्राप्रतिनिधिनाचश्राद्धोक्तनियमाःकार्याः नशक्नोतिस्वयंकर्तुंयदास्यनवकाश-
तः श्राद्धंशिष्येणपुत्रेणतदान्येनापिकारयेत् नियमानाचरेत्सोपिनियतांश्चवसुंधरे यजमानोपितान्सर्वानाचरेत्सुस-
माहितइति हेमाद्रौवाराहोक्तेः स्त्रियस्तुपाद्मे मुक्तकच्छातुयानारीमुक्तकेशीतथैवच हसतेवदतेचैवनिराशाःपितरो-
गताः आश्वलायनः श्राद्धेन्हिभोजयेद्दासोनबालानपिपलतः प्राक्पिंडदानाद्यंधाधेनोलंकुर्यात्स्वविग्रहम् दासोगृहे
अथश्राद्धवस्तूनि तत्रादौकुशाः पृथ्वीचंद्रोदयेदक्षः समित्पुष्पकुशादीनांद्वितीयःपरिकीर्तितः अष्टधाप्रक्तेदिनेद्वि-
तीयोभागइत्यर्थः तत्रैवयमः समूलस्तुभवेद्दर्भःपितॄणांश्राद्धकर्मणि मूलेनलोकान्जयतिशक्रस्यसुमहात्मनः व्या-
सः तर्पणादीनिकार्याणिपितॄणांयानिकानिचित् तानिस्युर्द्विगुणैर्दर्भैःसप्तपत्रैर्विशेषतः शालंकायनः सपिंडीकरणं
यावत्ऋजुदर्भैःपितृक्रिया सपिंडीकरणादूर्ध्वंद्विगुणैर्विधिवद्भवेत् शंखः अनंतर्गर्भिणंसाग्रंकौशंद्विदलमेवच प्रादे-
शमात्रंविज्ञेयंपवित्रंयत्रकुत्रचित् हारीतः पवित्रंब्राह्मणस्येवचतुर्भिर्दर्भपिंजुलैः एकैकंन्यूनमुद्दिष्टंवर्णेवर्णेयथाक्र-
मम् स्मृत्यर्थसारे सर्वेषांवाभवेद्द्वाभ्यांपवित्रंग्रथितंनवम् रत्नावल्याम् द्वयोस्तुपर्वणोर्मध्येपवित्रंधारयेद्बुधः हे-
माद्रौस्कांदे अनामिकाधृतादर्भाह्येकानामिकयापिवा द्वाभ्यामनामिकाभ्यांतुधार्येदर्भपवित्रके पवित्राभावेतुत-

सव्येचैवतथात्रीन्वैबिभृयात्सर्वकर्मसु बोधायनः हस्तयोरुभयोर्द्वौद्वावास
भेचस्कमंतुः समूलाग्रोविगर्भस्तुकुशोद्वौदक्षिणेकरे सव्येचैवतथात्रीन्वैबिभृयात्सर्वकर्मसु बोधायनः हस्तयोरुभयोर्द्वौद्वावास
नेपिनथैवच दर्भग्रहणेमंत्रमाह शंखः विरिंचिनासहोत्पन्नपरमेष्ठीनिसर्गज नुदसर्वाणिपापानिदर्भस्वस्तिकरोभव स्मृत्यर्थ-
सारे हुंफट्कारेणमंत्रेणसकृच्छित्वासमुद्धरेत् भरद्वाजः श्रेतक्रियार्थेपित्रर्थमभिचारार्थमेवच दक्षिणाभिमुखश्छिंद्यात्प्राची
नावीतिकोद्विजः कुशाभावेपराकेंस्कमंतुः कुशाः काशाः शरागुंद्रोयवादूर्वाथबल्वजाः गोकेशमुंजकुंदाश्चपूर्वाभावेपरःपरः
शादौविशेषमाह शंखः काशहस्तस्तुनाचामेत्कदाचिद्विधिशंकया प्रायश्चित्तेनयुज्येतदूर्वाहस्तस्तथैवच पृथ्वीचंद्रोदयेयमः
मासिमासुस्तृतादर्भामासिमास्येवचोदिताः षट्त्रिंशन्मते मासेनस्यादमावास्यादर्भोग्राह्योनवःस्मृतः गृह्यपरिशिष्टे ये
चपिंडाश्रितादर्भायैःकृतंपितृतर्पणम् अमेध्याशुचिलिप्तायेतेषांत्यागोविधीयते लघुहारीतः पथिदर्भाश्चितोदर्भायेदर्भ
स्तभूमिषु स्तरणासनपिंडेषुषट्कुशान्परिवर्जयेत् ब्रह्मयज्ञेचयेदर्भायेदर्भाःपितृतर्पणे हतामूत्रपुरीषाभ्यांतेषांत्यागोविधीय
ते हेमाद्रौ अन्यानिचपवित्राणिकुशदूर्वात्मकानिच हेमात्मकपवित्रस्यकलांनार्हंतिषोडशीम् अथहविः हेमाद्रौप्रचेताः
कृष्णमाषास्तिलाश्चैवश्रेष्ठाःस्युर्यवशालयः महायवाव्रीहियवास्तथैवचमधूलिकाः कृष्णाःश्वेताश्चलोहाश्चग्राह्याःस्युःश्रा
द्धकर्मणि महायवावेणुबीजम् मधूलिकायावनालाइतिहेमाद्रिः कल्पतरुश्चभारते वर्धमानतिलंश्राद्धमक्षय्यंमनुरब्रवीत्
सर्वकामैःसयजतेयस्तिलैर्यजतेपितॄन् चंद्रिकायांदेवलः इष्टापूर्तेमृताहेचदर्शादिष्वष्टकासुच पात्रेभ्यस्तेषुकालेषुदेयंनै
वकुभोजनम् सायणीये अगोधूमंचयच्छ्राद्धंमाषमुद्गविवर्जितम् तैलपक्वेनरहितंकृतमप्यकृतंभवेत् हेमाद्रावत्रिः अ
गोधूमंचयच्छ्राद्धंकृतमप्यकृतंभवेत् तत्रैवब्राह्मे यवैर्व्रीहितिलैर्माषैर्गोधूमैश्चणकैस्तथा संतर्पयेत्पितॄन्मुद्गैःश्यामाकैःसर्ष

पद्मैः नीवारैर्हरिश्यामाकैः प्रियंगुभिरथार्चयेत् हेमाद्रौ कार्ष्णाजिनिः यदिसंजीवनश्चासीत्तद्द्या तस्य यत्नतः सतृप्तो दु-
स्तरंमार्गंततोयातिनसंशयः कालिकायामाश्वलायनः कदल्यादिफलैः शक्तैर्मूलैरार्द्रादिकैरपि गोरसैर्मधुनाद्यान्श्राद्धेसं-
तर्पयेत्पितॄन् कदल्याम्रफलादीनिश्राद्धेसंपादयेत्सुधीः हेमाद्रौपृथ्वीचंद्रोदयेचमार्कंडेयः गोधूमैरिक्षुभिर्मुद्गैः सतीनैः
श्चणकैरपि श्राद्धेदत्तैःप्रीयंतेमासमेकंपितामहाः विदार्याश्चभरुंडैश्चशालैःशृंगाटकैस्तथा कंचुकैश्चतथाकंदैः कर्कंधु
बदरैरपि पालेवतैरारुकैश्चाप्यक्षोटैःपनसैस्तथा काकोल्याक्षीरकाकोल्यातथापिंडालकैःशुभैः लाजाभिश्चसधाना-
भिस्त्रपुसैश्चारुचिर्भटैः सर्षपाराजशाकाभ्यामिंगुदैराजजंबुभिः प्रियालामलकैर्मुख्यैःफल्गुभिश्चतिलंटकैः वेत्रां
कुरैस्तालकंदैश्चिंचिकाक्षीरिकावचैः लोचैःसमोचैर्लकुचैस्तथाचैबीजपूरकैः मुंजातकैःपद्मफलैर्भक्ष्यभोज्यैश्चसंस्कृ-
तैः रागखांडवचोष्यैश्चत्रिजातकसमन्वितैः दत्तैस्तुमासंप्रीयंतेश्राद्धेषुपितरोनृणाम् एषांकोशहेमान्द्र्यादिव्याख्यावैद्य
काद्यनुसारेणमध्यदेशभाषयानामान्युच्यंते सतीनैःकलायैः कलायस्तुसतीनकइत्यमरः बटुरीतिप्रसिद्धैः विदार्याल
कंदेन भरुंडंजलजम् मखाणाइतिश्राद्धमंजर्यां भूकूष्मांडमित्यन्ये शृंगाटकंसिंघाडा कंचुकाःकंचनारः कंदःसूर
णः अर्शोघ्नःसूरणःकंदइत्यमरः कर्कंधूर्वन्यंसूक्ष्मंबदरम् पालेवतंकोशातकी आरुकंअरूइ अक्षोटंअखरोट् का
कोलीक्षीरकाकोल्यौगौडेषुप्रसिद्धे पिंडालकंकथनी महाराष्ट्राणांपोहलकंदइतिप्रसिद्धम् त्रपुसाद्यस्त्रपःकर्कटीभे
दाः चिर्भटंखर्बुजम् सर्षपोतिदीर्घश्चांदसः प्रियालंचिरौंजी फल्गुउदुंबरम् तिलंटकंपटोलम् तालकंदःकंदविशेषः
चिंचिकातिंतिणीचिंचा क्षीरिकाखिरणी मोचंकदलीफलम् लकुचंबडहरम् मुंजातकंगौडदेशेप्रसिद्धम् पद्मफलंगट्टा

रागखांडवः पिप्पलीशुंठीयुक्तस्तुद्गयूषस्तखांडवः रागखांडवतांयानिशर्करासंयुतंतुतत् इत्युक्तः पानविशेषः क्रिया
नंलयंगेलापत्रकाणि मदनरत्नेकोर्मे कालशाकंचवास्तूकंमूलकंकृष्णानालिका प्रशस्तानीतिशेषः हेमाद्रौपृथ्वीचंद्रोद
येचवायुपुराणे कालशाकंमहाशाकंद्रोणशाकंतथार्द्रकम् बिल्वामलकमृद्वीकापनसाम्रातदाडिमम् चव्यंपालिवताक्षो
टखर्जूरंचकसेरुकम् कोविदारश्चकंदश्चपटोलंबृहतीफलम् पिप्पलीमरिचंचैवएलाशुंठीचसैंधवम् शर्करागुडकर्पूरव
दरीद्रोणपत्रकम् तथा मधुकंरामठंचैवकर्पूरंगुडमेवच श्राद्धकर्मणिशस्तानिसैंधवंत्रपुसंतथा रामठंहिंगुः कसेरुः
कोविदारश्चतालकंदस्तथाविसम् तमालंशतकंदश्चमधालुःशीतकंदकम् कालेयंकालशाकंचसुनिषण्णंसुवर्चलम्
मांसंशाकंदधिक्षीरंचांबुवेत्रांकुरस्तथा कट्फलंकौंकणीद्राक्षालकुचंमोचमेवच अलाबुंजीवकंचारंकर्कंधुर्मधुसाह्वयम्
वैकंकतंनारिकेलंशृंगाटकपरूषकम् पिप्पलीमरिचंचैवपटोलंबृहतीफलम् एवमादीनिचान्यानिस्वादूनिमधुराणिच
नागरंचार्द्रकंदेयंदीर्घमूलकमेवचेति तथा शर्कराक्षीरसंयुक्ताःपृथुकानित्यमक्षयाः द्रोणशाकंगूमइतिप्रसिद्धम् मृद्वी
काद्राक्षा आम्रातंआंबाडाइतिप्रसिद्धोवृक्षः तत्फलंच पालिवतंजंबीरं पालिआलमितिगौडप्रसिद्धंवा खर्जूरंखजूरइ
तिप्रसिद्धं कसेरुःजलजःकंदः कोविदारः कंचनारसदृशः तालकंदः तालमूली विसंभसीडम् शतकंदःशतावरी शी
तकंदः शालुकंसेरुकीतिप्रसिद्धम् कालेयंकरालसंज्ञःशाकः दारुहरिद्रावेतिपृथ्वीचंद्रादयः सुनिषण्णंकर्कटी सदृशां
सुन्दरियाइतिगौडप्रसिद्धम् सुवर्चलंशाकविशेषः कट्फलंश्रीपर्णीवृक्षफलम् कौंकणीअमृतसाद्राक्षा तिंदुकंडिंडिस
मितिकेचित् तिंदुफलंवा जीवकंफलविशेषः चारंक्षुद्रनालम् मधुसाह्वयंमधुकपुष्पंफलंवा वैकंकतंचेचींतिगौडा-

स्यातम् परूषकंपरूसमितिप्रसिद्धम् नागरंशुंठी पृथ्वीचंद्रोदये ब्राह्मे आम्रमाम्रातकंबिल्वंदाडिमंबीजपूरकम् प्राचीनामल
कंक्षीरंनारिकेलंपरूषकम् नारंगकंचखर्जूरंद्राक्षानीलकपित्थकम् एतानिफलजातानिश्राद्धेदेयानियत्नतः मात्स्ये अन्नंतुसदधि
क्षीरंगोघृतंशर्करान्वितम् मासंप्रीणातिसर्वान्वैपितृनित्याहकेशवः याज्ञवल्क्यः हविष्यान्नेनवैमासंपायसेनतुवत्सरम् मात्स्य
हारिणौरभ्रशाकुनछागपार्षतैः ऐणरौरववाराहशाशैर्मांसैर्यथाक्रमं मासवृद्ध्याभितृप्यंतिदत्तैरिहपितामहाः खड्गामिषंमहा
शल्कंमधुमुन्यन्नमेवच लोहामिषंकालशाकंमांसंवाध्रीणसस्यच निगमः त्रिःपिबंत्विंद्रियक्षीणंश्वेतंवृद्धमजापतिम् वाध्री
णसंतुनंप्राहुर्याज्ञिकाःश्राद्धकर्मणि वाध्रीणसोजरच्छागइतिमेधातिथिः कात्यायनः छागोस्रमेषानालभ्यशेषाणिक्रीत्वालब्ध्वा
स्वयम् मृतानांवाहृत्यपचेत् कौर्मे क्रीत्वालब्ध्वास्वयंवाथमृतानाहृत्यवाद्विजः दद्याच्छ्राद्धेप्रयत्नेनतदस्याक्षय्यमुच्यते श्रा
द्धेदत्तस्यमांसस्याभक्षणेदोषमाह मनुः नियुक्तस्तुयथान्यायंयोमांसंनात्तिमानवः सप्रेत्यपशुतांयातिसंभवानेकविंशतिम्
अत्रबहुषुवचनेषुश्राद्धेमांसमधुनोःप्राशस्त्योक्तेः विनामांसेनयत्श्राद्धंकृतमप्यकृतंभवेत्इतिहेमाद्रौदयलोक्तेः यच्छ्राद्धंमधु
नाहीनंतद्रसैःसकलैरपि मिष्टान्नैरपिसंयुक्तंपितृणांनैवतृप्तये अणुमात्रमपिश्राद्धेयदिनस्यात्त्वमाक्षिकम् नामापिकीर्तनीयंस्या
त्पितृणांप्रीतयेततइतिहेमाद्रौब्राह्मोक्तेश्चमांसमधुनोःश्राद्धेनियतत्वंगम्यते गौडनिबंधेमात्स्यकल्पतरूक्तेः मध्वभावेगुडोदेयः
क्षीरस्यचतथादधि नलभ्यतेघृतंयत्रकुर्यात्कृतवतीजयं श्राद्धकालिकायांनागरखंडे कथंचिद्यदिविप्रेभ्योनदत्तंभोजनेमधु
पिंडास्तेनैवदातव्याःकदाचिन्मधुनाविना बृहत्पराशरस्तुमांसंनिषेधति यस्तुप्राणिवधंकृत्वामांसैस्तर्पयतेपितॄन् सविद्वा
न्चंदनंदग्ध्वाकुर्यादंगारविक्रयम् क्षिप्त्वाकूपेयथाकिंचिद्बालआदातुमिच्छति पतत्यज्ञानतःसोपिमांसेनश्राद्धकृत्तथा

सएव सर्वथान्नंप्रदानस्यान्नंदेयामिषमाश्रयेत् ब्राह्मणश्चस्वयंनाद्यात्तच्चश्वादिहतंयदि भागवतेपि नदद्यादामिषंश्राद्धे-
नचाद्याद्धर्मतत्त्ववित् मुन्यन्नैःस्यात्पराप्रीतिर्यथानपशुहिंसया तथोतिशेषःअत्रकेचित् मुन्यन्नंब्राह्मणस्योक्तंमांसंक्षत्रि
यवैश्ययोः मधुप्रदानंशूद्रस्यसर्वेषांचाविरोधियदितिहेमाद्रौपुलस्त्योक्त्याव्यवस्थामाहुः पृथ्वीचंद्रोदयस्तु अक्षतायोप-
यमश्चैवश्राद्धेमांसंतथामधु देवराच्चसुतोत्पत्तिः कलौपंचविवर्जयेत् इतिनिगमोक्तेः वरातिथिपितृभ्यश्च पशूपाकरणक्रि
येति कलिवर्ज्येषुहेमाद्रावादिपुराणात् बृहन्नारदीये मांसदानंतथाश्राद्धेवानप्रस्थाश्रमस्तथेत्युक्त्वा इमान्धर्मान्क-
लियुगेवर्ज्यानाहुर्मनीषिणइति बृहन्नारदीयेभिधानाच्चमांसविधिः कलिव्यतिरिक्तविषयः कलौमांसनिषेधानांचदे-
शाचाराव्यवस्था तथाचबृहन्नारदीये श्राद्धंप्रकृत्य यथाचारंप्रदेयंतुमधुमांसादिकंतथा देशाचाराःपरिग्राह्यास्तत्त
द्देशीयजैर्नरैः अन्यथापतितोज्ञेयःसर्वधर्मबहिष्कृतइति यस्मिन्देशेपुरेग्रामेत्रैविद्येनगरेपिवा योयत्रविहितोधर्मस्तं
धर्मंनविचारयेदितिभृगूक्तेश्चेत्याहुः तन्न होलाकाधिकरणन्यायेनदेशविशेषव्यवस्थापकपदकल्पनायोगात् निरू
पितमहत्वरणेमांसमीमांसायामितिदिक् मनुः संवत्सरंतुगव्येनपयसापायसेनच वाध्रीणसस्यमांसेनतृप्तिर्द्वाद
शवार्षिकी त्रिपिबंत्विंद्रियक्षीणंश्वेतंवृद्धमजापतिम् वाध्रीणसंतुतंप्राहुर्याज्ञिकाःश्राद्धकर्मणि क्षीरादौविशेषमाहहेमा
द्रौस्कंदः पयोदधिघृतंचैवगवांश्राद्धेषुपावनम् माहिषीणांघृतंप्राहुःशेषंनतुपयःक्वचित् याज्ञवल्क्यः संधिन्य
दशावत्सागोपयःपरिवर्जयेत् औष्ट्रमेकशफंस्त्रैणमारण्यकमथाविकम् हेमाद्रौहारीतः नवसूतायाःसप्तरात्रादि
रोके दशरात्रादित्यपरे मासेनोपेयुषंभवतीतिधर्मविदः एतद्गोभिन्नपरम् देवलः अजाविमहिषीणांतुपयःश्राद्धे

पुवर्जयेत् विकारान्पयसश्चैव माहिषं तु घृतं हितम् तत्रैव ब्राह्मे माहिषं चामरं मार्गमाविकैकशफोद्भवम् स्त्रैणमौष्ट्रं
पाचितं च दधिक्षारं त्यजेद्धूतम् सगुडमरिचाक्तं तु तथा पर्युषितं दधि दीर्णतक्रमपेतं च नष्टस्वादं च फेनवत् माहिषाप
वादः पराशरे ब्राह्मे देयं तक्रं तु सघृतं नवनीतादनुत्तमम् आरण्यमाहिषीक्षीरं शर्करास्फातिसंयुतम् मध्वक्तं तु हि
नं चैव दद्यात्तदमृतं यतः स्फातिः क्षीरशरः श्राद्धकौमुद्यां चैवम् यद्यपि याज्ञवल्क्येन अन्नं पर्युषितं भोज्यं स्नेहाक्तं
चिरसंस्थितम् अस्नेहा अपि गोधूमयवगोरसविक्रिया इति पर्युषितं दध्यादि भोज्यमुक्तं तथापि गुडमरीचाक्तस्य-
पर्युषितदोषो नोच्यत इति हेमाद्रिः तत्रैव ब्राह्मे कालशाकं तंदुलीयं वास्तुकं मूलकं तथा शाकमारण्यकं चैव दद्याच्छ्रा
द्धेषु नित्यशः। तंदुलीयं सूक्ष्मपत्रमिति हेमाद्रिः माहाराष्ट्राणां माठ इति प्रसिद्धम् आरण्यकं फांजीचूचादि तत्रैव दाडिमं
मागधीं चैव नागरार्द्रकतिंतिणी आम्रातकं जीरकं च कुवरं चैव योजयेत् मागधी पिप्पली नागरं शुंठी कुवरं कुस्तुंबरम्
धणिया इति प्रसिद्धम् वायवीये अगस्त्यस्य शिखास्ताम्राः काशायाः सर्व एव च शिखा नवपल्लवाः प्रभासखंडे आ
रामस्य तु सीमंताः कलायाः सर्व एव च सीमंताः नवपल्लवाः कौर्मे तमालं शतकंदं च मध्वालुं शीतकंदली मध्वालुः
मोहलकंदः शीतकंदली रताळु इति प्रसिद्धम् अथ वर्ज्यं मार्कंडेयपुराणे यच्चोत्कोचादिना प्राप्तं पतिताद्यदुपार्जितम्
अन्यायकन्याशुल्कार्थं द्रव्यं चात्र विगर्हितम् पित्रर्थं मे प्रयच्छस्वेत्युक्त्वा यच्चाप्युपाहृतम् चंद्रोदये शंखः भूस्तृणं सु
रसा शिग्रु पालंक्यां सृञ्जकं तथा कूष्मांडालाबुवार्ताककोविदारांश्च वर्जयेत् पिप्पलीं मरिचं चैव तथा वै पिंडमूलकम् कृ
तं च लवणं सर्वं वंशाग्रं च विवर्जयेत् २ राजमाषान्मसूरांश्च कोद्रवान्कोरदूषकान् लोहितान्वृक्षनिर्यासान् श्राद्धकर्मे

प

णवर्जयेत् भूस्तृणंकाश्मीरदेशेप्रसिद्धम् सुरसा निर्गुंडीतिमाधवः तुलसीतिपृथ्वीचंद्रोदयः साचभक्ष्यत्वेननिषिद्धा
नपुष्पत्वेनेनिगोडाः पालंक्यापालकइतिप्रसिद्धा मृत्तुकंजलजः शाकः सस्रकमितिपाठेखदिरशाकइतिहेमाद्रिः मरी
चान्यार्द्राणीतिहेमाद्रिः कृतलवणंसांभरभिन्नम् सैंधवंलवणंचैवतथामानससंभवम् यच्चसामुद्रकंभवेदितिशूल
पाणोपादः पवित्रेपरमेह्येतेप्रत्यक्षेअपिनित्यशइतिवायवीयोक्तेः मानसंसांभरम् यत्तुभविष्यम् तर्जन्यादंतकाष्ठं-
चप्रत्यक्षंलवणंतथेति तत्रक्षारलवणम् खारीतिप्रसिद्धम् निषिद्धंभुक्त्वातुक्षारलवणंत्रिरात्रंतुचनेवसेदिति ब्राह्मो
क्तेरितिशूलपाणिः क्षीरलवणमितियावत् क्षीरमिश्रंलवणंनिषिद्धमितिवाचस्पतिः राजमाषाः रत्तराइतिप्रसिद्धाः
कोरदूषकः वनकोद्रवः चंद्रिकायांशंखः पिंडालकंचतुंडीरंकरमर्दंचनालिकम् कूष्मांडंबहुबीजानिश्राद्धेदत्वाव्रजत्य
धः पिंडालकंमहाराष्ट्रेषुपेंडरमितिप्रसिद्धम् तुंडीरंबिंबीफलमितिकेदेवः करमर्दंकरवंदमितिप्रसिद्धम् तत्रैव विडा
लोच्छिष्टमाघ्रातंश्राद्धेयत्नेनवर्जयेत् कूष्मांडंमहिषीक्षीरमाढक्योराजसर्षपाः चणकाराजमाषाश्चघ्नंतिश्राद्धंनसं
शयः हृद्धपराशरः करीरफलपुष्पाणिविडंगमरिचानिच जंभारिकासजंबीरासुपक्वंबीजपूरकम् जंबुलालाबुनिपिप्पल्य.
पटोलंपिंडमूलकम् मसूरांजनपुष्पंचश्राद्धेदत्वापतत्यधः जंबूसूक्ष्मं माधवीयेचतुर्विंशतिमते यावनालान्कुलि-
त्थांश्चवर्जयेत्तिधिपश्चितः यावनालाजोंधळाः अन्नयानिचणकादीनिविहितनिषिद्धानितेषांविकल्पः अन्यथा श्या
माकैश्चणकैःशाकैर्नीवारैश्चप्रियंगुभिः गोधूमैश्चतिलैर्मुद्गैर्मासंप्रीणयतेपितॄनिति गोधूमैरिक्षुभिर्मुद्गैःसतीनैं
श्चणकैरपीतिहेमाद्रौकौर्मविष्णुधर्मादिविरोधःस्यात् पिप्पलीमरिचादेस्तुप्रत्यक्षस्यनिषेधोनतन्यद्रव्यमिश्रस्य सो

वीरातितैर्लवणादिभिस्तु पाकस्यासिद्धमेहत्तीहयेस्तु तद्बीजपूरान्मरिचादियोगात्सिद्धंप्रदेयंननुदुष्यतीहेति पृथ्वीचंद्रो
दये वृद्धपराशरोक्तेः तत्रैव दातुश्चपास्मिन्मनसोभिलाषः श्रद्धाभवेच्चनचदीयमाने श्राद्धेषुदेयंविधिवत्तदेयत दूलम
क्षय्यमितिब्रुवंति एतन्निषिद्धेतरविषयम् चंद्रिकायाम् कृष्णधान्यानिसर्वाणिवर्जयेच्छ्राद्धकर्मणि नवर्जयेत्तिलां-
श्चैवमुद्गमाषांस्तथैवच मात्स्ये मसूरशणनिष्पावराजमाषकुसुंभिकाः पद्मबिल्वार्कधत्तूरपारिभद्राटरूषकाः न-
देयाः पितृकार्येषुपयश्चाजाविकंतथा कोद्रवोद्दारवरककपित्थमधुकातसी एतान्यपिनदेयानि पितृभ्यः श्राद्धमिच्छ
ता निष्पावावल्लाः यत्तुमार्कंडेयः प्रियंगवःकोद्रवाश्चनिष्पावाश्चात्रशोभनाइतितत्रनिष्पाव-श्वेतशिंबीतिदानसाग
रेश्रद्धप्रकाशेचोक्तम् बिल्वंचरक्तनिषिद्धम् जंबीरंरक्तबिल्वंचशालस्यापिफलंत्यजेदितिब्राह्मोक्तेः पारिभद्रेनिंबत
रुरित्यमरः रक्तमंदारइतिहेमाद्रिः आटरूषोवासान्पुष्पं उद्दारःकांचनारः मधुकंज्येष्ठीमध्वीतिचंद्रिका चरकायनसु
त्राः हेमाद्रौब्रह्मांडे आसनारूढमन्नाद्यंपादोपहतमेवच अमेध्यैरंगमैःस्पृष्टंशुष्कंपर्युषितंचयत् द्विःस्विन्नंपरि
दग्धंचतथैवाग्रावलेहितम् शर्कराकीटपाषाणैःकेशैर्यच्चाप्युपद्रुतम् पिण्याकंमथितंचैवतथातिलवणंचयत्
सिद्धाःकृताश्चयेभक्ष्याःप्रत्यक्षलवणीकृताः वाससाचावधूतानिवर्ज्यानिश्राद्धकर्मणि द्विःस्विन्नंयत्सकृत्पाकेन
भक्ष्यमपिहिंगुजीरकादिसंस्कारार्थंपुनःपच्यतेनतद्वर्ज्यं मधुतिक्तशाकान्नविकारादिद्विःपाकेनैवभक्षणार्थंनिषिद्धं अग्रा-
वलेहितमास्वादितपूर्वम् पर्युषितस्यसदानिषेधेपिपुनर्वचनम् अपूपाश्चकरंभाश्चधानावटकसक्तवः शाकंमांसमपू
पंचसूपंकृसरमेवच यवागूःपायसंचैवयच्चान्यत्स्नेहसंयुतम् सर्वपर्युषितंभोज्यंशुक्तंचेत्परिवर्जयेदितिमाधवीयेयमो

कवटकादेरपिपर्युषितस्यनिषेधार्थमितिचंद्रिकादयः वर्ज्येषुविश्वामित्रः कपित्थंकु कंचैवनालिकेलंचपौनिकम् जं-
बूफलादिपक्वंचपिण्याकंतंदुलीयकम् हेमाद्रौषट्त्रिंशन्मते वर्ज्यामर्कटकाःश्राद्धेराजमाषास्तथैवच मर्कटकाःलंकाइति
प्रसिद्धाःपैठीनसिः वृंताकंनालिकापोतकुसुंभाश्मंतकानिच शाकानामभक्ष्याइति पोतंपोईतिप्रसिद्धम् कुसुंभंकरड
इतिमहाराष्ट्रेप्रसिद्धम् मार्कंडेयः वर्ज्याश्चाभिषवानित्यंशतपुष्पागवेधुकाः जंबीरकंफलंवर्ज्यंकोविदारश्चनित्यशः अ
भिषवःसूक्तमितिचंद्रिका संधानकमितिपृथ्वीचंद्रः शतपुष्पाओवाइतिप्रसिद्धम् शाठ्यायनः मारिषंनालिकांचैवरक्ता
यावकलंबिका असुरान्नमिदंसर्वंपितॄणांनोपतिष्ठते मारिषंमध्यदेशेमरुसाइतिमाहाराष्ट्रेराजगिराइतिप्रसिद्धम् कलं
विश्वेदेवाःकृतिपत्रा तथैव गांधारिकापटोलानिश्राद्धकर्मणिवर्जयेत् गांधारिकातंदुलीयमितिचंद्रिका जवासारव्याद्
गलभोतिकेदेवः भारते हिंगुद्रव्येषुशाकेषुअलाबुंलशुनंतथा कुकुंडकान्यलाबूनिकृष्णांलवणमेवच पुनरलाबुग्रहण
मुभयालाबुनिषेधार्थमितिपृथ्वीचंद्रः कुकुंडकंवर्तुलंछत्राकम् तथैव कुसुंभुरुकलिंगोत्थंवर्जयेदम्लवेतसम् हेमाद्रौ
ब्राह्मे वार्ताकंपंचशिंबंचलोमशानिफलानिच कलिंगंरक्तचारंचवीणाकंध्वनचारकम् कपालंकांचमारीचकरंज-
पिंडमूलकम् गृंजनंचुलिकांचैवगाजरंजीवकंतथा वृंताकंश्वेतम् कंडूरांश्वेतवृंताकंकूष्मांडंचविवर्जयेत् इतिदेवलोकेः
तेनकृष्णस्यानिषेधइतिचंद्रिकामाधवौ वस्तुतस्तुसदाश्वेतनिषेधात्पुनःश्राद्धेनिषेधोव्यर्थः तेनभक्ष्यस्यकृष्णवृंताक
स्यापिनिषेधार्थमिदमितिवयं कंदूराकपिकच्छूः कुंभांडवृत्तालाबुः पंचशिंबंवल्लमसूरराजमाषमठकुलित्थाः लोमशा-
निकपित्थानि रक्तचारंलोहितचारफलम् वीणाकंकृष्णादीर्घकर्कटी ध्वनचारकंचिरस्थितचारफलंचारोलीतिप्रसिद्धम्

कपालंनारिकेलम् कांचेकतुस्तक्षफलम् मारीचंआर्द्रमरीचानि गृंजनंपलांडुभेदःपश्चिमादिशिप्रसिद्धः नतु गाजरम् तस्य
पृथगुक्तेः हेमाद्रिणातुगृंजनंगाजरमेवोक्तम् गौडश्राद्धकौमुद्यामप्येवम् तच्चिंत्यम् चुक्रिकाचिरकालशक्तंपानकम्-
चंद्रिकायांहारीतः नवदपूक्षोदुंबरपीलुदधित्थनीपमातुलिंगानिभक्षयेत् पीलुःश्लेष्मातकःभोकरसंज्ञः दधित्थंकपि
त्थं स्मृतिसारे क्षीरेतुलवणंदत्वाउच्छिष्टेपिनयद्धृतम् स्नानंरजकतीर्थेषुताम्रेगव्यंसुरासमम् गौडनिबंधेसागरेस्मृ-
तिः नारिकेरोदकंकांस्येताम्रपात्रेस्थितंमधु गव्यंचताम्रपात्रस्थंमद्यतुल्यंघृतंविना ताम्रपात्रेघृतंमांसंयच्चगव्यंघृते-
तरत् आमिषंतुगवांमांसंदधिमद्यंपयोरजः द्रव्यांतरयुतंमांसंपयसासयुतंदधि पयोनुद्धृतसारंचताम्रपात्रेनदुष्यति
अथजलंयाज्ञवल्क्यः शुचिगोतृप्तिकृत्तोयंप्रकृतिस्थंमहीगतम् वर्ज्यंजलमुक्तंहेमाद्रौब्रह्मांडे दुर्गंधिफेनिलंक्षारंपं
किलंपल्वलोदकम् नभवेद्यत्रगोतृप्तिर्नक्तंपच्चाप्युपाहृतम् यच्चसर्वार्थमुत्सृष्टंयच्चाभोज्यनिपानजम् तद्वर्ज्यंसलिलंतात
सदैवश्राद्धकर्मणि निपानोजलाशयः शङ्खलिखितौ स्नानमाचमनंदानंदेवतापितृतर्पणम् शूद्रोदकेनकुर्वीत तथामेध्या
द्विनिःसृतैः हेमाद्रावादित्यपुराणे चिरंपर्युषितंवापिशूद्रस्यक्षमथापिवा जान्हव्याःस्नानदानादौपुनात्येवसदापयः कात्या
यनः अपोनिशिनगृह्णीयात्नपिबेच्चकदाचन उद्धृत्याग्निमुपर्यग्नेःधर्मोधाम्नइतीरयेत् रजोदोषेतुप्रागुक्तम् नारदी
ये त्यजेत्पर्युषितंपुष्पंत्यजेत्पर्युषितंजलम् नत्यजेज्जान्हवीतोयंतुलसीबिल्वपत्रकम् अन्यान्यपिपृथ्वीचंद्रोदयेमात्स्ये
मध्यान्हःखड्गपात्रंचतथानेपालकंबलः रौप्यंदर्भास्तिलागावोदौहित्रश्चाष्टमःस्मृतः पापंकुत्सितमित्याहुस्तस्यसंताप
कारिणः अष्टावेतेयतस्तस्मात्कुतपाइतिविश्रुताः ब्राह्मे यतिस्त्रिदंडःकरुणाराजतंपात्रमेवच दौहित्रंकुतपःकालःछा

ग:कृष्णाजिनंतथा शस्तानीतिशेषः दौहित्रंखड्गपात्रमितिकल्पतरुः अपरार्केस्मृत्यंतरे अपत्यंदुहितुश्चैवखड्गपात्रंतथैव
च घृतंचकपिलायागोर्दौहित्रमितिकीर्तितम् ब्रह्मांडे अमावास्यागतेसोमेयात्तुखादतिगोस्तृणम् तस्यागोर्यद्भवेत्क्षीरंतद्दौहि
त्रमुदाहृतम् स्मृतिसंग्रहे उच्छिष्टंशिवनिर्माल्यंवांतंचमृतकर्पटम् श्राद्धेसप्तपवित्राणिदौहित्रःकुतपस्तिलाः उच्छिष्टं
त्सस्यदुग्धमित्यर्थः शिवनिर्माल्यंगंगोदकम् वांतंमधु मृतकर्पटंतसरीपट्टं तिलेषुआपस्तंबः अटव्यांयेसमुत्पन्नाअकृ
ष्टफलितास्तथा तेवैश्राद्धेपवित्राःस्युस्तिलास्तेनतिलास्तिलाः अभावेग्राम्याः गौराःकृष्णास्तथारण्यास्तथैवत्रिविधास्ति-
ला इतिब्राह्मोक्तेः अथवर्ज्यानि चंद्रिकायांयमः कुक्कुटोविड्वराहश्चकाकश्चाथबिडालकः वृषलीपतिश्चवृषलः षंढो-
वीरारजस्वला एतेतुश्राद्धकालेवैवर्जनीयाःप्रयत्नतः खंजःकाणःकुणिःश्वित्रीदात्तुःप्रेष्यकरस्तथा न्यूनांगोप्यतिरिक्तां-
ग स्तमप्यपनयेत्ततः वायवीये अन्नंपश्येयुरेतेतुयदिवैहव्यकव्ययोः उत्सृष्टव्यंप्रधानार्थंसंस्कारस्त्वापदिस्मृतः सं-
मंतुः चंडालादिवीक्षितमन्नमभोज्यमन्यत्रशूद्रस्महिरण्योदकस्पर्शात् तत्रैवजमदग्निः शुद्धवत्योथकूष्मांड्यःपा
वमान्यस्तरत्समाः पूतेनवारिणादर्भैरन्नदोषमपानुदन् चंद्रोदये पादुकोपानहौछत्रंचित्ररक्तांबरंतथा रक्तपुष्पंचमा
र्जारंश्राद्धभूमौविवर्जयेत् निर्णयदीपे घंटानिनादोहयसन्निधानंशंबूकशंखौकदलीदलंच उन्मत्तजात्यर्कहयारिजानि-
श्राद्धस्यवैगुण्यकराण्यमूनि हयारिजंमाहिषीक्षीरादि अथश्राद्धदिनकृत्यम् चंद्रोदयेउशनाः गोमयोदकैर्भूमिभाज-
चंकुर्यात् पराशरः कांजिकंदधितक्रंचशृतंवाशृतमेवच पूर्वमेवनदातव्यमेकोद्दिष्टेथपार्वणे हेमाद्रौपराशरः गृ-
हाग्निशिशुदेवानांब्रह्मचारितपस्विनाम् तावन्नदीयतेकिंचिद्यावत्पिंडान्ननिर्वपेत् कौर्मे तिलानवकिरेत्तत्रसर्वतोबं

धयेद्जान् तत्रैवदेवलः नथैवपंक्तितोदाना प्रातःस्नात्वासहांबरः आरभेतनवैःपात्रैरन्नारंभंचबांधवैः अत्राल्म
नेपदात्स्वयमेवपाकः कार्यः अशक्तोपत्न्यानदभावेबांधवैः ततस्तानिपपाचाशक्रसीताजनकनंदिनीतिपाद्मलिंगादिति
हेमाद्रिः श्राद्धदीपकलिकायामाश्वलायनः समानप्रवरैर्मिश्रैःसपिंडैश्चगुणान्वितैः कृतोपकारिभिश्चैवपाककार्यंप्र
शस्यते व्यासः गृहिणीचैवसुस्नातापाकंकुर्यात्प्रयत्नतः निष्पन्नेषुचपाकेषुपुनःस्नानंसमाचरेत् पृथ्वीचंद्रोदये
ब्राह्मे रजस्वलांचपारखंडांपुंश्चलींपतितांतथा त्यजेच्छूद्रांतथावंध्यांविधवांचान्यगोत्रजाम् व्यंगकर्णींचतुर्थाहःस्ना
तामपिरजस्वलाम् वर्जयेच्छ्राद्धपाकार्थममातृपितृवंशजाम् मातृपितृवंशजाभिन्नांत्यजेदिति पर्थः स्मृतिसारे नपाकं
कारयेत्सलीमन्यांवाप्यन्यगोत्रजाम् मृतवंध्यांचगर्भघ्नींगर्भिणींचैवदुर्मुखीम् पाकभांडानितुहेमाद्रौनागरखंडे सौवर्णा
न्यथरौप्याणिकांस्यताम्रोद्भवानिच मार्तिकान्यपिभव्यानिनूतनानिदृढानिच तत्रैवादित्यपुराणे पचेदन्नानिसुस्नातः
पात्रेषुशुचिषुस्वयम् स्वर्णादिधातुजातेषुमृन्मयेष्वपिवाद्विजः अच्छिद्रेष्वविलग्नेषुतथानुपहतेषुच नायसेषुनभिन्ने-
षुदूषितेष्वपिकर्हिचित् पूर्वंकृतोपयोगेषुमृन्मयेषुनतुक्वचित् वायुपुराणे नकदाचित्पचेदन्नमयस्थालीषुपैतृकम् अ
यसोदर्शनादेवपितरोविद्रवंतिहि कालायसंविशेषेणनिंदंति पितृकर्मणि फलानांचैवशाकानांछेदनार्थानियानितु
महानसेपिशस्त्राणितेषामेवाहिसन्निधिः इष्यतेनेतरस्यात्रशस्त्रमात्रस्यदर्शनम् श्राद्धदेशेतुविदुषापितॄणांतृप्तिमिच्छ
ता महानसेपिशुक्लनामापिकार्यंनदर्शनम् तत्रैव पचमानस्तुभांडेषुभक्त्यानाम्रमयेषुच समुद्धरतिवैघोरात्पितॄन्
दुःखमहार्णवात् तैजसानामभावेतुपिठरेमृन्मयेपिच नवेशक्तोप्रकुर्वीतपाकंपित्रर्थमादरात् तत्रैवादित्यपुराणे पक्वान्न

स्थापनार्थंतुशस्यंतेदारुजान्यपि दर्व्यादीन्यपिकार्याणियाज्ञियैरपिदारुभिः यमः विवाहेप्रेतकार्येचमातापित्रोःक्षयेह
नि नवभांडानिकुर्वीतयज्ञकालेविशेषतः अथपाकाग्निः हेमाद्रौप्रजापतिः औपासनेनान्नसिद्धिरग्नौकरणमेवच पृथ्वी
चंद्रोदयेगिराः शालाग्नौतुपचेदन्नंलौकिकेवापिनित्यशः यस्मिन्नग्नौपचेदन्नंतस्मिन्होमोविधीयते मनुः वैवाहिके
ग्नौकुर्वीतगृह्यंकर्मयथाविधि पंचयज्ञविधानंचपक्तिंचान्वाहिकींद्विजः श्राद्धस्यगृह्यत्वंचोक्तमपरार्केण अत्रविशेषः
कर्मप्रदीपे प्रातर्होमंतुनिर्वर्त्यसमुद्धृत्यहुताशनात् शेषंमहानसेकृत्वातत्रपाकंसमाचरेत् पाकांतेग्निंततस्तस्यगृह्या
ग्नौतुपुनःक्षिपेत् ततोस्मिन्वैश्वदेवादिकर्मकुर्यादतंद्रितः तदभावेलौकिके ततःपचेयुरन्नानिनिर्वापानंतरंशनैः वै
वाहिकेग्नावन्यत्रलौकिकेवापिसंयतइतिकलिकायांसंग्रहोक्तेः पित्रर्थंनिर्वापंकृत्वेत्यर्थः अतएवहेमाद्रौवायुपुराणे पित्र
र्थंनिर्वपेद्धोमाकूर्चैर्वादर्भसंस्कृतेइति तत्रैवपाद्ममात्स्ययोः अग्निमान्निर्वपेत्पैत्रंचरुंवासममुष्टिभिः पितृभ्योनिर्वप
मीतिसर्वंदक्षिणतोन्यसेत् चरुग्रहणान्नशाकादाविति हेमाद्रिः पिंडपितृयज्ञार्थपाकविषयोयंनिर्वापइतितुयुक्तम्
अयंचेतरेषामग्निः आश्वलायनानांतुगुरुणाभिमृताअन्यतोवापक्षीयमाणाअमावास्यायांशांतिकर्मकुर्वीरन्नित्यादि-
सूत्रेणपचनाग्नेस्त्यागमुक्त्वा इहैवायमितरोजातवेदाइत्यर्धर्चेन शमीमयीभ्यामरणिभ्यामग्निंमंथेत्सपचनाग्निर्भवती
तिसूत्रेवृत्तौचोक्तेः पचनाग्नावेवपाकः बौधायनेनाप्युक्तम् आहृत्यपचनाग्निमौपासनंवाभिप्रव्रजंतीति स्मार्ताग्नौपा
कस्त्वन्यशाखाविषयइतिकेचित् वस्तुतस्तुपूर्वोक्तस्यसर्वाधानविषयत्वंयुक्तम् शिष्टाचारोपिनपचनोत्पत्ते अंडाप-
लायामपिसर्वाधानपक्षे वैश्वदेवंश्राद्धंचपचनेकुर्यादन्यथौपासने इत्युक्तम् अग्नौकरणंतुप्रयोगपारिजातादिभिराव

द्दिक्कादिसर्वश्राद्धेषुपिंडपितृयज्ञव्यतिषंगोक्ते लौकिकेपचनेवापाकेकृतेपिगृह्याग्नौपक्वचरुणैवकार्यमितिप्रतिभाति -
मदनरत्नेप्येवम् विधुरोऽलन्नाग्न्यादेस्तु एषोदितविधानेनाग्निसंपादनमित्युक्तम् हरिहरभाष्ये इतिपाकाग्निः चंद्रि
कायांमार्कंडेयः अन्हःषट्सुमुहूर्तेषुगतेषुप्रयतान्द्विजान् प्रत्येकंप्रेषयेत्तेषांप्रदद्यामलकोदकम् देवलः ततोनि
वृत्तेमध्यान्हेकृतरोमनखान्द्विजान् अभिगम्ययथान्यायंप्रयच्छेद्दंतधावनम् तैलमभ्यंजनंस्नानंस्नानीयंचपृ-
थग्विधम् पात्रैरौदुंबरैर्दद्याद्वैश्वदेविकपूर्वकम् औदुंबरेत्वाचमनीयैः अत्रक्षौरामलकस्नानादिनिषिद्धतिथ्या-
दिव्यतिरिक्तविषयमितिहेमाद्रिर्माधवश्च यत्तुचंद्रिकायांप्रचेताः तैलमुद्वर्तनंस्नानंदद्यात्सूर्योदयएवतु श्राद्धभु
ग्भ्योनखश्मश्रुच्छेदनंतुनकारयेदिति तन्निषिद्धतिथ्यादिविषयम् निषिद्धतिथ्यादित्वन्यत्रोक्तम् अभ्यंगेतुकालिकायांकात्याय-
नः तैलमुद्वर्तनंदेयंब्राह्मणेभ्यःप्रयत्नतः तेरभ्यंगश्चकर्तव्योवर्ज्यकालंनचिंतयेत् अपरार्केप्रचेताः स्नातोधिकारीभवति
दैवेपित्र्येचकर्मणि श्राद्धकृत्शुक्लवासाःस्याज्जितोनीचविजितेंद्रियः हेमाद्रौजाबालः तांबूलंदंतकाष्ठंचस्नेहस्नानमभोजना
म् रत्यौषधपरान्नानिश्राद्धकर्ताविवर्जयेत् वस्त्रविशेषमाहतत्रैवभृगुः नग्नःस्यान्मलवद्वासानग्नःकौपीनकेवलः द्वि
कच्छोनुत्तरीयश्चअकच्छोवस्त्रएवच नग्नःकाषायवासाःस्यान्नग्नश्चार्द्रपटःस्मृतः नग्नोद्विगुणवस्त्रःस्यान्नग्नोरक्तप
टःस्मृतः नग्नस्तुस्निग्धवस्त्रःस्यान्नग्नःस्यूतपटस्तथा ततःकर्ताऊर्ध्वपुंड्रंकुर्यात् जपेहोमेतथादानेस्वाध्यायेपितृकर्मणि
तत्सर्वंनश्यतिक्षिप्रमूर्ध्वपुंड्रंविनाकृतमितिहेमाद्रावुक्तेः यज्ञोदानंजपोहोमःस्वाध्यायःपितृकर्मच वृथाभवतिविप्रेंद्राऊ-
र्ध्वपुंड्रंविनाकृतमितिबृहन्नारदीयात् ऊर्ध्वंचतिलकंकुर्यात्दैवेचापित्र्येचकर्मणीतिवृद्धपराशरोक्तेश्च अन्येतुऊर्ध्वपुंड्रंद्विजा

तोनामग्निहोत्रसमोविधिः श्राद्धकालेतुसंप्राप्तेकर्ताशोकाचनत्यजेत् वामहस्तेचदर्भास्तु गृहेरंगवलिंतथा ललाटेतिलकंद
स्या निराशाःपितरोगताइतिसंग्रहोक्तेः ऊर्ध्वपुंड्रंत्रिपुंड्रंवाचंद्राकारमथापिवा श्राद्धकर्तानकुर्वीतयावत्पिंडान्ननिर्वपेदिति
विश्वप्रकाशेवचनाच्चनकार्यमित्याहुः अत्राचाराद्व्यवस्था अतएवबृहन्नारदीये ऊर्ध्वपुंड्रंचतुलसींश्राद्धेनेच्छंतिकेचनेति
ऊर्ध्वपुंड्रविधिर्विप्रविषयः निषेधःकर्तृपरइतिपृथ्वीचंद्रः यत्तुहेमाद्रौदेवलः ललाटेपुंड्रकंदृष्ट्वास्कंधेमाल्यंतथैवच निराशाः
पितरोयांतिदृष्ट्वाचवृषलीपतिमिति तद्गंधेनत्रिपुंड्रविषयम् शाकपिंडदानाद्गंधाद्यैर्नालंकुर्यात्स्वविग्रहमित्याश्वलायनोक्तेः
पुंड्रंवर्तुलमित्यपरार्केमदनरत्नेच पृथ्वीचंद्रस्तुपुंड्रंत्रिपुंड्रम् ऊर्ध्वंवातिलकंकुर्यान्नकुर्याद्वैत्रिपुंड्रकम् निराशाःपितरोयांतिदृष्ट्वा
चैवत्रिपुंड्रकमितिसहस्रराशरोक्तेः भोक्तुस्तिर्यग्लेपोभवत्येव वर्जयेत्तिलकंभालेश्राद्धकालेचसर्वदा तिर्यगप्यूर्ध्वपुंड्रंवाधार
येत्तुभयत्नतइतिव्यासोक्तेरित्याह पृथ्वीचंद्रोदयेशाले सदर्भेणतुहस्तेनयःकुर्यात्तिलकंबुधः आचम्यसविशुद्धेनदर्भैर
चेयाहि श्राद्धारंभकालमाहापरार्केगौतमः आरभ्यकुतपेश्राद्धंकुर्यादारोहणंबुधः विधिज्ञोविधिमास्थायरोहिणंतुनलंघये
त् एतदेकोद्दिष्टेपार्वणेनूक्तंमात्स्ये ऊर्ध्वंमुहूर्तात्कुतपाद्यन्मुहूर्तचतुष्टयम् मुहूर्तपंचकंह्येतत्स्वधाभवनमिष्यते तथा म
न्हेसर्वदायस्मान्मंदीभवतिभास्करः तस्मादनंतफलदस्तत्रारंभोविशिष्यते अथश्राद्धपरिभाषा चंद्रिकायांकात्यायनः
क्षिणंपातयेज्जानुदेवान्परिचरन्सदा पातयेदितरंजानुपितॄन्परिचरन्सदा बौधायनः प्रदक्षिणंतुदेवानांपितॄणामप्रदक्षिण
म् देवानामृजवोदर्भाःपितॄणांद्विगुणास्तथा पृथ्वीचंद्रोदयेशंखः आवाहनार्घ्यसंकल्पेपिंडदानान्नदानयोः पिंडाभ्यंजन
कालेतुतथैवांजनकर्मणि अक्षय्यासनयोःपाद्येगोत्रंनामप्रकाशयेत् तत्रैवपरिशिष्टे क्षणेच पिंडदानेचगंधधूपाक्षयेन

संकल्पेचासनेदीपेअंजनाभ्यंजनेतथा अनार्घ्यदानाद्यंतेषुगोत्रंनामचकीर्तयेत् कलिकायांसंग्रहे आसनावाहनेपाद्येअन्नदा
नेतथैवच अक्षय्येपिंडदानेचषट्सुनामानिकीर्तयेत् मात्स्ये संबंधंप्रथमंब्रूयाद्गोत्रंनामतथैवच पश्चाद्रूपंविजानीयात्क्र
मएषसनातनः तत्रैव सकारेणतुवक्तव्यंगोत्रंसर्वत्रधीमता सकारःकुतपोज्ञेयस्तस्माद्यत्नेनतंवदेत् यथाकाश्यपसगोत्रेति
पराशरसगोत्रस्यवृद्धस्यतुमहात्मनः भिक्षोःपंचशिखस्याहंशिष्यःपरमधार्मिकइतिमोक्षधर्मेप्रयोगाच्च तेनगोत्रस-
गोत्रयोःपर्यायत्वाच्छाखाभेदाद्व्यवस्थेतिशूलपाणिः एतच्चैषामभ्यांतंतेषामेव हेमाद्रौब्रह्मप्रचेताः गोत्रंस्वरांतंसर्वत्र-
गोत्रस्याक्षय्यकर्मणि गोत्रस्तुतर्पणेप्रोक्तः एवंकर्तानमुह्यति सर्वत्रैवपितःप्रोक्तः पितातर्पणकर्मणि पितुरक्षय्यकाले-
तुपित्र्येसंकल्पनेतथा शर्मन्नर्घ्यादिकेकार्येशर्मातर्पणकर्मणि शर्मणोक्षय्यकालेतुपितॄणांदत्तमक्षयम् स्वरांतंसंबुध्यंत
मितिहेमाद्रिः तत्रैवचंद्रिकायांचस्मृत्यंतरे गोत्रस्यत्वपरिज्ञानेकाश्यपंगोत्रमुच्यते यस्मादाहश्रुतिःसर्वाःप्रजाःकश्य
पसंभवाः यज्ञसत्याषाढः अथाज्ञानबंधोःपुरोहितगोत्रेणाचार्यगोत्रेणवेतितद्विवाहपरम् नामोच्चारणेविशेषमा
हहेमाद्रौबौधायनः शर्मांतंब्राह्मणस्योक्तंवर्मांतंक्षत्रियस्यतु गुप्तांतंचैववैश्यस्यदासांतंशूद्रजन्मनः पित्रादिनामाज्ञा
नेतत्रैव पृथिवीषदितिवाच्यस्तत्पिताचांतरिक्षसत् अभिधानापरिज्ञानेदिविषत्प्रपितामहः पित्रादीनांनामयदाप
त्नैर्नज्ञायतेतदा आपस्तंबसूत्रेप्येवम् एतदन्यशाखापरम् आश्वलायनानांतूक्तम् तत्सूत्रे यदिनामान्यविद्वांस्तत
पितामहप्रपितामहेतिब्रूयात् तत्कारिकापि नामानिचेन्नजानीयात्तत्स्यादित्युदेत्क्रमात् ततेतिसंबंधमात्रपरम् ते
नपितृव्यादावपितथेतिगौडाः स्त्रीणांदत्तंनामज्ञेयम् दत्तंनामस्त्रीणामपीति पृथ्वीचंद्रोदयेगोभिलोक्तेः केचिद्दी

शब्दांतमाहुः अन्येतुदेवीदाइतिद्वयोःसमुच्चयमाहुः हेमाद्रौनारायणः विभक्तिभिस्तुयत्किंचिद्धीयतेपितृदैवते तत्सर्वंसं
फलंज्ञेयंविपरीतंनिरर्थकम् चंद्रिकास्मृत्यर्थसारयोश्चनारदीये अक्षय्यासनयोःषष्ठीद्वितीयावाहनेतथा अन्नदानेचतु-
र्थीस्यात्शेषाःसंबुद्धयःस्मृताः यत्तुव्यासः चतुर्थीचासनेनित्यंसंकल्पेचाविधीयते प्रथमातर्पणेप्रोक्तासंबुद्धिमपरेजगुरिति
अत्रशाखाभेदाद्व्यवस्थेतिहेमाद्रिः हेमाद्रौभृगुः अर्घ्यावनेजनंपिंडमन्नंप्रत्यवनेजनम् संबुद्धिंतत्रकुर्वीतशेषेषष्ठीविधीय-
ते तत्रैवमातुर्विशेषोनागरखंडे मातर्मात्रेतथामातुरासनेकल्पनेक्षये गोत्रेगोत्रायेगोत्रायाःप्रथमाद्याविभक्तयः हेमाद्रौप्र
भासखंडे यज्ञोपवीतिनाकार्यंदैवंकर्मप्रदक्षिणम् प्राचीनावीतिनाकार्यंपितृकर्माप्रदक्षिणम् अनुपनीतस्त्रीशूद्रादेस्तूत्त-
रीयेणैवसव्यापसव्येज्ञेये तस्योपवीतस्थानीयत्वात् अपसव्यंक्रमाद्रस्त्रंकृत्वा काश्चित्सगोत्रजइतिब्राह्मचेतिवा
चस्पतिः यत्तुकेचित् सदोपवीतिनाभाव्यमित्यस्यपुरुषार्थत्वात् प्राचीनावीतकालेप्युपवीतांतरेणतत्कार्यमेवेति तन्न
विशेषेणबाधात् जमदग्निः सूक्तस्तोत्रजपंत्यक्त्वापिंडाघ्राणंचदक्षिणाम् आह्वानंस्वागतंचार्घ्यंविनाचपरिवेषणम्
विसर्जनंसौमनस्यमाशिषांप्रार्थनेतथा विप्रप्रदक्षिणांचैवस्वस्तिवाचनकंविना पितॄनुद्दिश्यकर्तव्यंप्राचीनावीति
नासदा हेमाद्रौसंग्रहे आदौविप्रांघ्रिशौचांतेप्यर्चनेविकिरेकृते पिंडानभ्यर्चयित्वाचविसर्ज्यब्राह्मणांस्तथा आचा
मेच्छ्राद्धकर्ताचस्थानेष्वेतेषुसप्तसु आद्यंतयोर्द्विराचामेच्छेषेषुतुसकृत्सकृत् तत्रैव श्राद्धारंभेवसानेचपादशौ
चार्चनांतयोः विकिरेपिंडदानेचषट्स्वाचमनमिष्यते आश्वलायनः दानाध्ययनदेवार्चाजपहोमव्रतादिकान् न
कुर्याच्छ्राद्धदिवसे प्राग्विप्राणांविसर्जनात् एतन्नित्यवर्ज्यमितिबोपदेवः इदंविष्णुभिन्नदेवपरम् विष्णोर्निवेदित्वा

न्नेनयष्टव्यंदेवतांतरम्‌ पितृभ्यश्चापिनद्देयंतदानंत्यायकल्पते पितृशेषंतुयोदद्याद्धरयेपरमात्मने रेतोधाःपितरस्तस्यभ
वंतिक्लेशभागिनइतिस्कांदात्‌ पितरःसर्वमनुष्याश्चविष्णुनाशितमश्नंतीतिश्रुतेः यःश्राद्धकालेहरिभुक्तशेषंददातिभक्त्यापितृदे
वतानाम्‌ तेनैवपिंडांस्तु लसीविमिश्रानाकल्पकोटिंपितरस्तृप्ताइतिब्राह्मोक्तेश्चेतिश्रीधरस्वामिनृसिंहपरिचर्योदयः एत
त्सर्वंनिबंधविरोधान्निर्मूलम्‌ अन्नविशेषोहेमाद्रौविष्णुधर्मे श्राद्धान्तेतुसमभ्यर्च्यंनृवराहंजनार्दनम्‌ शिवपुराणे पूजयित्वा
शिवंभक्त्यापितृश्राद्धंप्रकल्पयेत्‌ पूर्वनिषेधस्तु विहितभिन्नपरः तथाहेमाद्रौ देव्यर्घ्यादक्षिणांतादिःपादजान्वंसमूर्धसु शि
रोंसजानुपादेषुवामांगादिषुपैतृके कलिकायांस्मृत्यंतरे श्राद्धारंभेतुयेदर्भाःपादशौचेविसर्जयेत्‌ अर्चनादौतुयेदर्भाउच्छि
ष्टांतेविसर्जयेत्‌ मार्जनादौतुयेदर्भाःपिंडोत्थानेविसर्जयेत्‌ उत्तानादौतुयेदर्भादक्षिणांतेविसर्जयेत्‌ प्रार्थनादौतुयेदर्भान
मस्कारेविसर्जयेत्‌ ऊहमाहविष्णुः मातामहानामप्येवंश्राद्धंकुर्याद्विचक्षणः मंत्रोहेनयथान्यायंशेषाणांमंत्रवर्जितम्‌ य
थान्यायमिति यत्रबहुवचनांतःपितृशब्दस्तत्रसर्वपितृवाचित्वान्नोहः तत्रापिशुंधंतांपितरइत्यत्रोहएव सर्वपितृवाचि
त्वेउत्तरमंत्रद्वयवैयर्थ्यात्‌ बहुवचनंतुनोह्यतेप्रकृतावसमर्थत्वात्पाशानिनिवत्‌ ऋगंतेचनोहः तस्माद्दत्तेनोहेदिति
निषेधात्‌ एकोद्दिष्टेप्येवम्‌ नैवैकोद्दिष्टेत्वेकवन्मंत्रानूहेनैकोद्दिष्टइतिविष्णूक्तेरूहः अत्रबहुवचनस्याप्यूहोवचनात्‌ द्वि
त्त्वादौतुविशेषंवक्ष्यामः शेषाणामितिपितृव्यादेकोद्दिष्टेआवाहनादिमंत्रवर्ज्यंकार्यमितिकल्पतरुः ऊहयोग्यपितृपदवा
न्मंत्रएवतत्रनभयोन्यः नतूहः नापिपितृपदरहितःप्रयोज्यइतिशूलपाणिः अर्थांतरंचोक्तंप्राक्‌ बह्वृचकारिकापि अ
र्घ्यप्रदानमंत्रेतुमात्रादिपदमावपेत्‌ शुंधंतामितिपित्रादौमात्रादिपदमावपेत्‌ मातृश्राद्धेपिंडदानेयेचत्वामत्रान्वित्र

नोहरतिचनिरुक्त् तथा मातुःश्राद्धेप्यनूहेनकुर्यात्पिंडानुमंत्रणम् दशादानमुपस्थानंतद्धकार्यमितिस्थितिः प्रवाहणमनूहेनत
हुताशनमिष्यते तथा आयंतुनस्तिलोसीतिउशंतस्त्वेतियानितु अनूह्यःपितृशब्दोत्रपितृसामान्यवाचकः आपस्तंबानांतुव
क्ष्यते हेमाद्रौमार्कंडेयः स्नातःस्नातान्ससाहूनान्स्वागतेनार्चयेत्पृथक् कलिकायांनारदीये प्रायश्चित्तविशुद्धात्मातेभ्योऽ
प्यगृह्यच दद्याद्देवस्वदंडार्थंहिरण्यंकुशमेवच तत्रैवसंग्रहे तिथिवारादिकंज्ञात्वासंकल्प्यचयथाविधि प्राचीनावीतिना
कार्यंसर्वंसंकल्पनादिकम् संबंधंप्रथमंब्रूयान्नामगोत्रेतथैवच वस्वादिरूपतांचापिस्वपितॄणामनुक्रमात् चंद्रोदयेनारदीये
श्राद्धार्थंसमनुप्राप्तान्निमान्भूयोनिमंत्रयेत् आपस्तंबस्तुपूर्वेद्युर्निमंत्रणंपरेद्युर्द्वितीयंतृतीयमामंत्रणमित्याह सुपर्णसृयानि
मंत्रणीयाइतिनिवेदनरूपमाद्यंतद्विधिमाहशौनकः गृहीत्वामुकसंज्ञस्यामुकगोत्रस्यचामुके श्राद्धेतुवैश्वदेवार्थंकरणी
यःक्षणस्त्वया इत्येवंश्राद्धकृद्ब्रूयाद्दोंतथेतिवदेत्तुसः श्राद्धस्यकर्तासंब्रूयात्तंप्राप्नोतुभवानिति सवदेत्प्राप्नवानीतिइतरस्तांगति
द्विजः देवौपार्वणेपुरूरवार्द्रवौवाच्यौ पित्रादेरप्यनेनैववृणीतविधिनाद्विजान् ततःकर्ताचकृत्वोनाहिताग्निःपिंडपितृयज्ञं
परिस्तरणादीध्याधानांतंकुर्यात् अर्घाधाननोप्येवमितिप्रयोगपारिजातेपारिशिष्टेच भाष्यकारमतेआह्निकेप्येवम् वृत्तिकारमतेनेदम्
हेमाद्रौशंभुः संमार्जितोपलिप्तेतुद्वारिकुर्वीतमंडले उदक्प्लवमुदीच्यंस्याद्दक्षिणंदक्षिणाप्लवम् व्याघ्रः उत्तरेक्षतसंयुक्तां
पूर्वाग्रान्विन्यसेत्कुशान् दक्षिणेदक्षिणाग्रांस्तुसतिलान्विन्यसेत्कुशान् तत्रैवबौधायनः चतुरस्रंत्रिकोणंचवर्तुलंचार्धचंद्र
कम् कर्तव्यमानुपूर्व्येणब्राह्मणादिषुमंडलम् तत्रैवलौगाक्षिः हस्तद्वयमितंकार्यंवैश्वदेविकमंडलम् दक्षिणेचचतुर्हस्तं
पितॄणामंघ्रिशोधने कालिकायांसंग्रहेतु प्रादेशमात्रंदेवानांचतुरस्रंतुमंडलम् स्वस्कापडंगुलंतस्माद्दक्षिणेवर्तुलंतथेत्युक्तं

स्मृत्यंतरे गर्तः पंचांगुलो विप्रे आनुमात्रो महीभुजि प्रादेशमात्रो वैश्ये च साधिकः स तु शूद्रके तिर्यगूर्ध्वप्रमाणेन व्याख्यातो दैवपि
त्र्ययोः चतुरस्रं वर्तुलं च कथितं गर्तलक्षणं पादप्रक्षालनं प्रोक्तमुपवेश्यासने द्विजान् निषेधे क्षालनं कुर्यान्निराशाः पितरो
गता इति तत्समूलत्वे मंडलाग्रे पृथक् ज्ञेयम् तत्र गोमये हेमाद्रौ भृगुः अत्यंतजीर्णदेहाया वंध्यायाश्च विशेषतः आर्तायान
प्रसूतायाश्च गोर्गोमयमाहरेत् मात्स्ये अक्षताभिः सपुष्पाभिस्तदभ्यर्च्यापसव्यवत् विप्राणां क्षालयेत्पादानभिवंद्य पुनः पुनः
प्रसङ्मुखस्थितः कुर्याद्विप्रपादाभिषेचनम् तत्रैव भविष्ये प्रक्षालयेद्विप्रपादान् शन्नो देवीरिति त्यृचा पृथ्वीत्वं द्रोदये हृद्
वसिष्ठः नकुशाभ्यां थिहस्तस्तु पाद्यं दद्याद्विचक्षणः कालिकायां संग्रहे ततः प्रक्षालयेत्पादौ भार्या स्याद्वित्तधारिणा तथा श्रा
द्धकाले पदा पत्नी वामे नीरप्रदा भवेत् आसुरं तद्भवेच्छ्राद्धं पितॄणां नोपतिष्ठते तत्रैव नाधः प्रक्षालयेत्पादौ कर्ता पित्रादि
कर्मसु पाद्यानंतरमर्घ्यमपि दद्यादिति हेमाद्रिः तत्रैव लौगाक्षिः मंडलादुत्तरे देशे दद्यादाचमनीयकम् तत्रैव विधा
य क्षालनं तेषां द्विराचमनमिष्यते स्वयं चापि द्विराचामेद्विधिज्ञः श्रद्धयान्वितः हेमाद्रौ नारदीये यत्राचमनवारीणि पादप्र
क्षालनोदकैः संगच्छंते बुधाः श्राद्धमासुरं तत्प्रचक्षते हेमाद्रौ व्यासः सव्येनैवासनं धृत्वा दक्षिणेन दक्षिणं करम् ब्राह्म
णानां समस्ताभिरासनेषूपवेशयेत् समाध्वामिति चैवोक्त्वा दक्षिणं जानु संस्पृशन् आस्यतामिति तान् ब्रूयादासनं संस्पृ
शन्नपि हेमाद्रौ शातातपः द्वौ दैवे अथर्वणौ विप्रौ प्राङ्मुखावुपवेशयेत् पित्र्ये तूदङ्मुखांस्त्रींश्च बह्वृचाध्वर्युसामगान्
याज्ञवल्क्यः द्वौ दैवे प्राक् त्रयः पित्र्ये उदगेकैकमेव वा मनुहेमाद्रौ हारीतः दक्षिणाग्रदर्भेषु प्राङ्मुखान् ब्राह्मणान् भो
जयेदुदङ्मुखान् वा नित्ये क इति तन्मैत्रायणीयविषयम् प्राङ्मुखान् भोजयेदुदङ्मुखान् वा नित्ये क इति तत्परिशिष्टात् विकल्प

इतिहेमाद्रिः माधवीयेयमः भिक्षुकोब्रह्मचारीवाभोजनार्थमुपस्थितः उपविष्टेष्वनुप्राप्तः कामंतगापिभोजयेत् कौर्मे
अतिथिर्यस्यनाभ्यातिनतच्छ्राद्धंप्रचक्षते विप्रनियमोमाधवीये पवित्रपाणयःसर्वेतेचमौनव्रतान्विताः उच्छिष्टोच्छिष्ट-
संस्पर्शंवर्जयंतःपरस्परम् तत्रासनानिपृथ्वीचंद्रोदयेयमः आसनंकुतपंदद्यात्तिलदर्भपवित्रकम् हेमाद्रौचमत्कारखंडे
पितॄणांधारितंहैमंराजतंवापिचासनम् येनताम्रमयंदत्तमासनंपितृकर्मणि सर्वोदिव्यासनारूढोनहिप्रच्यवतेदिवः हेमा-
द्रौनागरखंडे अयःशंकुमयंपीठंप्रदेयंनोपवेशने कलिकायांसंग्रहे क्षौमंदुकूलंनेपालमाविकंदारुजंतथा तार्णंपार्णंदृशीं
चैवाधिष्ठरादिचविन्यसेत् अग्निदग्धान्यायसानिभग्नानिचविवर्जयेत् हेमाद्रौछागलेयः पश्चाद्भागादुपक्रम्यप्राच्यां-
पंक्तिर्यथाभवेत् दक्षिणासंस्थिताह्येषापितॄणांश्राद्धकर्मणि पुलस्त्यः श्रीपर्णीवारुणीक्षीरीजंबुकाम्रकदंबकम् सप्त-
मंबकुलंपीठंपितॄणांदत्तमक्षयम् संग्रहे शमीचकाश्मरीशेलुःकदंबोवारुणस्तथा पंचासनानिशस्तानिश्राद्धेदेवार्चनेत
या कारिका द्वौदैवेप्राङ्मुखौपित्र्येत्रीन्विप्रानुदगायनान् पैठीनसिः कुतपःश्राद्धवेलायांश्रोत्रियोयदिदृश्यते आश्वला-
यनः नीवीवासोदशांतेनस्वरक्षार्थंप्रबंधयेत् रुद्रयाज्ञवल्क्यस्य दक्षिणोकटिदेशेतुतिलैःसहकुशत्रयम् यत्तुकातीयम्
नीवीकार्यादशाग्रामिर्वामकुक्षौकुशैःसहेति तद्वृद्धिश्राद्धे पितॄणांदक्षिणेपार्श्वेविपरीतानुदैविकइतिस्मृत्यंतरात् वामे-
दक्षिणेवेत्याचाराद्व्यवस्थेतिमदनपारिजाते आचार्यः प्राणायामत्रयंकृत्वागायत्रीस्मरणंतथा श्राद्धंकर्तास्मीतिवदे-
त् त्रिर्विप्रैर्वाच्यंकुरुष्वच ब्राह्मे ततस्तिलान्गृहीत्वास्मिन्विकिरेच्चाप्रदक्षिणम् अपहृत्यापरस्यांयुक्तोजपेदपहताइति स्मृत्य-
र्थसारे अपहताइतितिलान्विकीर्यउदीरतामितृचाप्रोक्षेत् पराशरः तद्विष्णोरितिमंत्रेणगायत्र्याचप्रयत्नतः प्रोक्षयेद-

दन्नजातंतुशूद्रइत्यादिश्राद्धे हेमाद्रौब्राह्मे श्राद्धभूमौगयांध्यात्वाध्यात्वादेवंगदाधरम् वस्वादींश्चपितृन्ध्यात्वाततःश्राद्धंप्रवर्तने
देवताभ्यःपितृभ्यश्चमहायोगिभ्यएवच नमःस्वाहायैस्वधायैनित्यमेवनमोनमः आदिमध्यावसानेषुत्रिरावृत्तंजपेद्बुधः पितरः-
क्षिप्रमायांतिराक्षसाःप्रद्रवंतिच तत्रैवस्कांदे निधायरक्षार्थंतस्करान्दर्भाद्रक्षांस्तुराक्षसान् पंक्तिंवैश्रोत्रियोरक्षेदतिथिःसर्वरक्ष-
कः यसिद्धःश्रद्धवतीभिःकूष्मांडीभिःपावमानीभिश्चपाकादिप्रोक्षयेत् अथदेवार्चा तत्रप्रत्यक्चारमाद्यंतयोरपोदद्यादित्युक्तं
गृह्यसूत्रपर्यायेच हेमाद्रौब्राह्मे आसनेष्वासनंदद्याद्वामेवादक्षिणेपिवा पितृकर्मणिवामेचदेवेदद्यात्तुदक्षिणे मन्वेताःआ
सनेष्वासनंदद्यान्नतुपाणौकदाचन धर्मोसीत्यथमंत्रेणगृह्णीयुस्तेतुतान्कुशान् धर्मोसिविशिराजाप्रतिष्ठितइतिमंत्रःगा
लवः दर्भानादायहस्ताभ्यांगृहीत्वादक्षिणेकरे देवेक्षणःक्रियतांतुनिरंगुष्ठंकरंततः ओंतथेतिद्विजाब्रूयुस्तेप्राप्नोतुभवा
निति कर्ताब्रूयात्ततोविप्रःप्राप्नवानीतिवैवदेत् पृथ्वीचंद्रोदयेबृहन्नारदीये यवैर्दर्भैश्चविश्वेषांदेवानामिदमासनम् इत्युक्त्वा
भूयोदद्याद्दैवेक्षणइतिक्षणम् तच्चषष्ठ्याचतुर्थ्यावाकार्यमितिसएव ततोर्घ्यंकल्पयेदितिमन्वादयः शौनकजयंताभ्यामर्घ्य
रहितस्यदेवार्चनस्योक्तेःआश्वलायनानांदैवेर्घ्यदानंवोपदेवः तत्रपरिशिष्टप्रयोगपारिजातविरोधात् हाडिश्राद्धेतुदेवेभ्योर्घ्यंद-
द्यात् देवेभ्योपिपृथक्कुर्यादित्याहार्घ्यंश्रुतिचोदनादितिशौनकोक्तेः अथार्घ्यपात्रम् पृथ्वीचंद्रोदयेमात्स्यपाद्मयोः पात्रंवनस्पतिम
यंतथापर्णमयंपुनः जलजंवापिकुर्वीततथासागरसंभवम् ब्राह्मे सौवर्णताम्ररौप्याश्मस्फाटिकंशंखशुक्तयः भिन्नान्यपिहितो
न्यानिपात्राणिपितृकर्मणि हेमाद्रौप्रजापतिः सौवर्णंराजतंताम्रंखड्गंमणिमयंतथा यज्ञियंचसमंवापिअर्घ्यार्थंपूरयेद्बुधः अ
त्रविशेषेकल्पद्रुमेचतुस्त्वादाप्यर्घ्यपात्रेद्वैएव गानवसूत्रेतुद्वैवेश्वदेविके त्रीणिपित्र्ये एकैकमुभयत्रचेत्येककम् तदेक

विप्रपरम् पात्रालाभपरं नेतिहेमाद्रिः मदनरत्नेतुदैवे एकपात्रमुक्तम् पृथ्वीचंद्रोदयेपित्रीणिपितृकपात्राणिद्वे द्वेवैश्वदे
विक इति वृहत्पराशरोक्ते द्वेएवेत्याह वह्वृचानांतुदैवेविप्रद्वित्वेप्येकमर्घ्यपात्रंअर्धशोदयादिस्फक्तंपरिशिष्टेप्रयोगपा
रिजातेन कलिकायांहारीतः दत्तमक्षय्यतांयातिखड्गेनार्घ्यंतुयत्कृतम् वृद्धमनुः मृन्मयंदारुजंपात्रमयःपात्रंच य-
द्भवेत् राजतंदैविकेकार्येशिलापात्रंचवर्जयेत् पुराणसमुच्चये मृत्स्नाभवंतथाकांस्यंमारकंजतुसंभवम् त्रपुःसीस-
लोहभवंसदापात्राणिवर्जयेत् तत्रैव अष्टांगुलंभवेत्पात्रंपितॄणांराजतंशुभम् दशांगुलंतुदेवानांसौवर्णंशक्तितः कृतं
स्थापयेदर्घ्यपात्रेद्वेस्युवृजेनकुशोपरि द्वेद्वेपवित्रेविधिवत्पात्रयोश्चोपरिक्षिपेत् यज्ञपार्श्वः पवित्रेस्थेतिमंत्रेणपवित्रे
छेदयेत्तुते ओषधीमंतरेकृत्वाअंगुष्ठांगुलिपर्वणोः स्प्यैनकाष्ठेनलोहेननमृन्मयनखादिभिः वसिष्ठः तूष्णींप्रोक्ष्यांभ
सापात्रेकुर्यादूर्ध्वबिलेततः पूरयेत्पात्रयुग्मंतुकृत्वोपरिपवित्रके वृद्धपराशरः पात्रद्वयमथार्घ्यार्थंतैजसंचैकवस्कतः
प्राङ्मुखोमरतीर्थेनशंनोदेव्यादकंक्षिपेत् यवोसीतियवांस्तत्रतूष्णींपुष्पाणिचंदनम् मानवसूत्रे सुमनसःप्रक्षि
प्योसूययवान्प्रक्षिप्योति यवोसीतिमंत्रः पाद्मे यवोसिधान्यराजोसिवारुणोमधुमिश्रितः निर्णोदःसर्वपापानां
पवित्रमृषिभिःस्मृतः राजोवावारुणोमधुसंयुत इतिपरिशिष्टपाठः गोभिलेनतु यवोसिसोमदेवत्य इतितिलमं-
त्रोत्रसाहायुक्तउक्तः हेमाद्रौयमः यवहस्तस्ततोदेवान्विज्ञाप्यावाहनंप्रति आवाहयेदनुज्ञातोविश्वेदेवासइत्यृचा
वृद्धपराशरः ततःसव्यकरंन्यस्यविप्रदक्षिणजानुनि देवानावाहयिष्येहमितिवाचमुदीरयेत् आवाहयेत्यनुज्ञा
तोविश्वेदेवासआगत विश्वेदेवाःशृणुतेममितिमंत्रद्वयंपठेत् श्राद्धविशेषेविश्वेदेवानाम ज्ञानेहेमाद्रौवृहस्प-

ति: उसन्तिनामचैतेषांनविद्युर्येद्विजातय: अयमुच्चारणीयस्तैर्मंत्रःश्रद्धासमन्वितैः आगच्छंतुमहाभागाविश्वेदेवामहा
बलाः येअत्रविहिताःश्राद्धेसावधानाभवंतुते इत्यावाहनमर्घ्यपात्रासादनात्प्राक्हेमाद्रिणोक्तम् तन्नकार्यैःश्रा
क्कार्यंतथैवतत्सूत्रात् अन्येस्तदुत्तरं पृथ्वीचंद्रोदयेशंखः सयवंपुष्पमादायचरणादिशिरोंतिकम् अर्चतेत्सर्वनं
कुर्यादंतरेचोदकंतथा पित्र्येतुमूर्धादिपादांतं पादप्रभृतिमूर्धांतं दैविकेपूजनंभवेत् शिरःप्रभृतिपादांतंनमोवइति
पैतृकेइतिमदनरत्नेप्रचेतसोक्तेः कलिकायांसंग्रहे तिष्ठन्कृतांजलिर्भूत्वापठेन्मंत्रौसमाहितः विश्वेदेवाःशृणुतेस्या
गच्छंत्वपरंततः हेमाद्रौजानूकर्ष्यः ततोर्घ्यपात्रसंपत्तिंवाचयित्वाद्विजोत्तमान् तदग्रेचार्घ्यपात्रंतुस्वाहार्घ्याइति
विन्यसेत् गार्ग्यः दत्वाहस्तेपवित्रंचकृत्वापूजांचपादतः यादिव्याइतिमंत्रेणहस्तेत्वर्घ्यंविनिक्षिपेत् संग्रहे विश्वे
देवाइदंवो र्घ्यमितिदानंसमादिशेत् तदंतेस्वाहानमइतिगार्ग्यं यादिव्याइतिमंत्रेणस्वाहाकारंनमोंतकमितिहे-
माद्रौनागरखंडात् अथर्वणसूत्रेतु पाद्यमर्घ्यमाचमनीयमितिद्विजकरेनिनयेदित्यस्यैवत्रयमुक्तम् गभस्तिःअ
र्घ्यंचपिंडदानंचस्वस्त्यक्षय्येतथैवच गंधपुष्पादिकंसर्वंहस्तेनैवतुदापयेत् प्रतिविप्रंयादिव्येत्याहात्रिः बह्वृचानांत्व
नेनदत्तार्घ्यानुमंत्रणम् ततःपात्रंदक्षिणेदेवेभ्यःस्थानमसीतिन्युब्जमुत्तानंवाकार्यमितिगारुडेउक्तम् एतदापस्तं-
बानांनियतमन्येषांन हेमाद्रौविष्णुधर्मे गंधैःपुष्पैश्चधूपैश्चवस्त्रैश्चाप्यथभूषणैः अर्चयेद्ब्राह्मणान्शक्त्याश्रद्द-
धानःसमाहितः पृथ्वीचंद्रोदयेमार्कंडेयः चंदनागरुकर्पूरकुंकुमानिप्रदापयेत् विष्णुः चंदनकुंकुमकर्पूरागरुप-
द्मकान्यनुलेपनार्थेति व्यासः अपवित्रकरोगंधेगंधद्वारेतिपूजयेत् कलिकायांस्मृतिः गंधद्वारेतिचेगंधेमाथनेते

चपुष्पकम् धूरसीत्यमुनाधूपमुद्दीप्यस्वेतिदीपकम् युवंवस्त्राणिमंत्रेणवस्त्रंदद्यात्प्रयत्नतः आसनेस्वासनंब्रूयादर्घ्येस्त्वर्घ्यं
नोत्तमः सुगंधश्चसुपुष्पाणिसुमाल्यानिसुधूपकः सुज्योतिश्चैवदीपेतुस्वाच्छादनमितिक्रमः विप्राणांगंधेनवर्तुलंत्रि
पुंड्रंवानकार्यम् हेमाद्रौदेवलः ललाटेपुंड्रकंदृष्ट्वास्कंधेमालांतथैवच निराशाःपितरोयांतिदृष्ट्वाचवृषलीपतिम् पुं
ड्रंवर्तुलमित्यपरार्के मदनरत्नेच पुंड्रंत्रिपुंड्रंवर्तुलमर्धचंद्रंच ऊर्ध्वंवातिलकंकुर्यान्नकुर्याद्वैत्रिपुंड्रकम् ऊर्ध्वंवातिलकंकु
र्याद्दैवेपित्र्येचकर्मणि निराशाःपितरोयांतिदृष्ट्वानैवत्रिपुंड्रकम् इतिवृद्धपराशरोक्तेः तिर्यग्लेपोभवस्यैव वर्जयेत्ति
लकंभालेश्राद्धकालेचसर्वदा तिर्यगप्यूर्ध्वपुंड्रंवाधारयेत्तुप्रलतइतिव्यासोक्तेरितिपृथ्वीचंद्रः यत्तुनारदीये ऊर्ध्वपुंड्र
चतुलसीश्राद्धेनेच्छंतिकेचनेति तत्कर्तृपरम् हेमाद्रौब्राह्मे पूतिकंमृगनाभिंचरोचनांरक्तचंदनम् कालेयकंतूग्रगंध
तुरुष्कंचापिवर्जयेत् कस्तूर्याविकल्पइतिहेमाद्रिः वृद्धशातातपः पवित्रंतुकरेकृत्वायःसमालभतेद्विजान् राक्षसा-
नांभवेच्छ्राद्धंनिराशाःपितृभिर्गतैः पुष्पंतुब्राह्मे जातीचंपककोभांश्चमल्लिकाबाणबर्बरी चूताशोकादरूषंचतुलसी
शतपत्रकम् कुब्जकंतगरंचैवभृंगमारण्यकेतकी यूथिकामतिमुक्तंचश्राद्धयोग्यानिभोद्विजाः कमलंकुमुदंपद्मंपुंडरी
कंचयत्नतः इंदीवरंकोकनदंकल्हारंचनिवेदयेत् हेमाद्रौवायुभविष्ययोः सुकुमारैःकिसलयैर्यवदूर्वांकुरैरपि संपूज
नीयाःपितरःश्रेयस्कामेनसर्वदा स्कांदे जातिश्चसर्वादानव्यामाल्लिकाश्वेतयूथिका जलोद्भवानिसर्वाणिकुसुमानिच
चंपकम् तत्रैववृद्धमनुः ननियुक्तःशिरसाकर्ज्यमाल्यंशिरसिधारयेत् वर्ज्यानिपृथ्वीचंद्रोदयेभविष्ये केतकींतुल-
सीपत्रंबिल्वपत्रंचवर्जयेत् द्रोणंचकरवीरंचधत्तूरंकिंशुकंतथा माधवीये स्मृत्यर्थसारेचतुलसीनिषिद्धा तुलसी-

निषेधो निर्मूल इति हेमाद्रिः समूलत्वेपि पिंडपरः तुलसीगंधमाघ्राय पितरस्तुष्टमानसाः प्रयांति गरुडारूढास्तत्पदं चक्रपा
णिन इति प्रयोगपारिजाते पाद्मोक्तेरिति बोपदेवः हड्डपराशरः नजातीकुसुमैर्विद्वान् बिल्वपत्रैश्च नार्चयेत् जपादिकुसुमं
झिंटीरूपिकासकुरंटिका पुष्पाणि वर्जनीयानि श्राद्धकर्मणि नित्यशः हेमाद्रौ शंखः उग्रगंधीन्यगंधीनि चैत्यवृक्षोद्भवानि
च पुष्पाणि वर्जनीयानि रक्तवर्णानि यानि च जलोद्भवानि देयानि रक्तान्यपि विशेषतः अंगिराः नजाती कुसुमानि दद्या
न्न कदलीपत्रमिति जात्याविकल्प इति हेमाद्रिः निषेधः पिंडविषयः कुंदशोभौ न नोदद्यान्नो नमत्तं गरुडध्वजे पिंडजातीं
नोदद्याद्देवी मर्केण नार्चये इति हड्डयाज्ञवल्क्योक्तेरिति बोपदेवः स्मृतिसारे अगस्त्यं भृंगराजं च तुलसी शतपत्रिका
चंपकं तिलपुष्पं च षडेते पितृवल्लभाः केतकीं करवीरं च बकुलं कुंदकं तथा पाटलां चैव जातीं च श्राद्धे यत्नेन वर्जयेत् केचि
त्पिंडे पि तुलसीमाहुः पितृपिंडार्चनं श्राद्धे यैः कृतं तुलसीदलैः प्रीणिताः पितरस्तैस्तु यावच्चंद्रार्कमेदिनीति मार्कंडेयोक्तेः
धूपस्तत्रैव विष्णुधर्मे धूपस्तु गुग्गुलुर्देयस्तथा चंदनसारजः अगरुश्च सकर्पूरस्तुरुष्कस्त्वक्कृतथैव च विष्णुः घृतमधु
युक्तं गुग्गुलुं श्रीखंडदेवदारु सरलादि दद्यादिति तत्रैव देवलः येहि प्राण्यंगजा धूपा हस्तवाताहताश्च ये नते श्राद्धे नियो
क्तव्या ये च केचोग्रगंधयः घृतं न केवलं दद्याद्दुष्टं वा तृणगुग्गुलुम् दीपमाह विष्णुः घृतेन दीपो दातव्यस्तिलतैलेन वा पुनः
वसामेदोद्भवं दीपं प्रयत्नेन विवर्जयेत् वस्त्रं ब्राह्मे कौशेयं क्षौमकार्पासं दुकूलमहतं तथा श्राद्धेष्वेतानि नो दद्यात्कामा
नाप्नोति चोत्तमान् हेमाद्रौ ब्रह्मवैवर्ते यज्ञोपवीतं दातव्यं वस्त्राभावे विजानता पितृभ्यो वस्त्रदानस्य फलं तेनाश्नुते खि
लम् तत्रैव पाद्मे निष्क्रयो वा यथाशक्ति वस्त्राभावे प्रदीयते अन्यान्यपि च देयानि तत्रैव कालिकापुराणे धात्वादिनि

मिनारम्यादीपिका॥श्राद्धकर्मणि पितॄनुद्दिश्ययोदद्यात्संभवेद्राजनंश्रिय: योधूपदानपात्रंतुपात्रमारार्तिकस्यच दद्या
त्पितृभ्य:प्रयतस्तस्यस्वर्गेक्षिप्यागतिः विष्णुधर्मे य: कंचुकंतथोष्णीकंपितृभ्य: प्रतिपादयेत् ज्वरोद्भवानिदु:खानि-
सकदाचिन्नपश्यति स्त्रीणांश्राद्धेतुसिंदूरंदद्यश्चंडातकानिच निमंत्रिताभ्य: स्त्रीभ्योयेतेस्यु: सौभाग्यसंयुता: हेमा
द्रावादित्यपुराणे नकृष्णवर्णंदातव्यंनापिकार्पाससंभवम् पितृभ्योनापिमलिनंनोपयुक्तंकदाचन नाछिद्रितंनापद
शंनधौतंकारुणापिच कार्पासनिषेधोन्यसंभवे तत्रैव पितॄन्सत्कृत्यवासोभिर्दद्याद्यज्ञोपवीतकम् यज्ञोपवीतदा
नेनविनाश्राद्धंतुनिष्फलम् एतद्यातिशूद्रस्त्रीश्राद्धेपिदेयमितिहेमाद्रि: तत्रैवनृसिंहपुराणे कमंडलुंताम्रमयंश्रा
द्धेषुप्रददातिय: काष्ठेनानिर्मितंचापिनारिकेलमथापिवा दद्यात्कमंडलुंश्राद्धेस:श्रीमानभिजायते योमृत्तिकाविर
चितान्श्राद्धेषुचघटान्शुभान् प्रदद्यात्करकान्वापिसोक्षयांविंदतेस्वम् तत्रैव उपानच्छत्रवस्त्राणिभुक्तिपात्रंक
मंडलुम् शयनासनयानानिदर्पणव्यजनानिच अन्नंसुसंस्कृतंगंधांस्तांबूलंदीपचामरम् पितृभ्योय:प्रयच्छे-
त्तुविष्णुलोकंसगच्छति सौरपुराणे चामरंतालवृंतंचश्वेतछत्रंचदर्पणम् दत्वापितॄणामेतानिभूमिपालोभवे
दिह तत्रैवनंदिपुराणे अलंकारा:प्रदातव्यायथाशक्तिहिरण्मया: केयूरहारकटकमुद्रिकाकुंडलादय: तथास्त्री
श्राद्धेषुप्रदेयास्त्वलंकारास्तुयोषिताम् मंजीरमेखलादामकर्णिकाकंकणादय: आदर्शव्यजनछत्रशयनासन
पादुका: मनोज्ञा:पटवासाश्चस्रग्गंधाश्चूर्णदृष्टय: अंगारधानिका:शीतेयोगपट्टाश्चपष्टय: कटिसूत्राणिशो
भानिमेखलाश्चैवकंबला: कर्पूरादेश्चभांडानितांबूलायतनंतथा भोजनाधारयंत्राणिपत्तद्ग्राहांस्तथैवच तथ

जनशलाकाश्च केशानां च प्रसाधनम् एतान्दद्यात्तु यः सम्यक् सोश्वमेधफलं लभेत् स्कांदे सौवर्णं राजतं वापि कांस्येनाप्यथ नि-
र्मितम् दत्वा भोजनपात्रं तु सम्राड्भवति भूतले वामनपुराणे बंदीकृतास्तु ये केचित्स्वयं वा यदि वा परैः येन केनाप्युपाये
न यस्तान्मोचयते नरः पितरस्तस्य गच्छंति शाश्वतं पदमव्ययम् पराशरः वाचयेत्सरिपूर्णं वासो दत्वा विधानतः नार-
दीये दैवेश्च समनुज्ञातो यजेत्पितृगणांस्तथ तत्रापि श्राद्धे आसनाद्यशेषमर्चनकांडं वैश्वदेविकं ज्ञेयम् विशेषस्तूच्यते तत्रा-
सने द्विगुणभुग्नाः कुशाः अत्रावाहनमासनात्पूर्वं वार्घ्यपूरणोत्तरं वाग्नौकरणोत्तरं वेति स्मृतिषु पक्षा उक्ताः एषां शा-
खाभेदेन व्यवस्था द्वितीयपक्ष एव बहुसंमतः तत्रार्घ्यमाहाश्वलायनः तैजसाश्ममयमृन्मयेषु त्रिषु पात्रेष्वेकद्रव्ये-
षु वा दर्भांतर्हितेष्वपः प्रसिच्य शन्नोदेवीरित्यनुमंत्र्य तिलानावपति तिलोसि सोमदेवत्यो गोसवे देवनिर्मितः प्रत्नवद्भि-
प्रत्तः स्वधया पितॄनिमान्लोकान्प्रीणयाहि नः स्वधा नम इति अश्ममयं स्फाटिकादि मृन्मयं हस्तकृतमेव कुलालचक्रनि-
ष्पन्नमासुरं दैविकं मतम् तदेव हस्तघटितं दैविकं केवलं तथेति छंदोगपरिशिष्टात् अन्यान्यपि पात्राणि पूर्वमुक्तानि म-
नुः अन्नाभावे द्विजाभावे यद्येको ब्राह्मणो भवेत् पात्राण्यासादयेत्त्रीणि न तु ब्राह्मणसंख्यया दत्तकादेः कर्तुर्द्विपितृत्वादाव-
पि वचनात्त्रीण्येव पात्राणीति हरिहरः माधवीये बैजवापः अर्घ्ये पितॄणां त्रीण्येव कुर्यात्पात्राणि धर्मवित् एकस्मिन्वा ब-
हुषु वा ब्राह्मणेषु यथाविधि हेमाद्रावप्येवम् अत्रानुमंत्रणं सकृत् तिलोसीत्यस्य प्रतिपात्रमावृत्तिः पितृशब्दस्यानूह-
श्चेति वृत्तिकृत् दर्भश्चात्रिगुणः पवित्रम् तिस्रस्तिस्रः शलाकाः स्युः पितृपात्रेषु पार्वणे एकोद्दिष्टे शलाकैकां निधायोदकमाह-
रेदिति हेमाद्रौ चतुर्विंशतिमतात् तत्रैव विष्णुः दक्षिणाग्रदर्भेषु दक्षिणापवर्गं चमसेषु पवित्रांतर्हितेष्वप आसिंचेच्छन्नो-

दैवीरितिमंत्रेण जलासेचनं चकूचभिन्नविषयम् अस्मिन्पक्षेप्रतिपात्रंमंत्रावृत्तिः कारिकायाम् गंधपुष्पाणिचैतेषुपात्रेषु
प्रक्षिपेदथ श्राद्धे जलंक्षीरंदधिघृतंतिलतंडुलसर्षपान् कुशाग्रमथपुष्पाणिदत्वाचाम्येत्ततः स्वयम् जानूकृणर्यः ततो
र्घ्यपात्रसंपत्तिं वाचयित्वाद्विजोत्तमान् तदग्रेचार्घ्यपात्राणिस्वधार्घ्याइतिविन्यसेत् ततस्तिलहस्तोपिप्रसव्यजानोर्दक्षि
णकरंन्यस्यावाहनंपृच्छेत् अर्घ्यगोत्रसंबंधनामानिद्वितीयांतत्वेनप्रागुक्तम् वैजवापगृह्ये तिष्ठन्पितृनावाहयिष्या
मीत्यामंत्र्य कोर्मे अपसव्यंततः कृत्वापितृणांदक्षिणामुखः आवाहनंततःकुर्यादुशंतस्त्वेत्यृचाबुधः आवाह्यतदनु-
ज्ञातोजपेदायंतुनस्ततः अत्रसव्यस्यापिप्रागुक्तोविकल्पः अत्रायमंत्राद्यस्मत्पितरममुकशर्माणममुकगोत्रंवसुरू-
पमावाहयामीत्यादिकल्पमूर्धाद्यपोदीनंतिलान्विकीर्यायंतुनइतिसर्वांनेतरूजपेदितिनिबंधाः अत्रोपवेशनसंवेशनपा
द्यार्घ्याचमनीयान्यपिहेमाद्रिणोक्तानितान्यथर्ववेदिनांनियतानिपात्रेपातेपात्रप्रपितामहादिपितृंतंप्रातिलोम्येनसर्वःप्र-
योगः यारा हे गंधपुष्पार्चनंकृत्वादद्यादुक्तोतिलोदकम् गार्ग्यः शिरस्तःपादतोवापिसम्यगभ्यर्चयेत्ततः ततःस्व-
धार्घ्याइतिपितृपितामहादिविप्राग्रेप्रत्येकंनिवेदयेदितिकारिकायाम् वृत्तौच आश्वलायनः अपसव्येनेतरपाण्यंगु
ष्ठांतरेणोपवीतित्वाद्दक्षिणेनवासव्योपगृहीतेनपितरिदंतेर्घ्यंपितामहेदंतेर्घ्यंप्रपितामहेदंतेर्घ्यइत्यपःपूर्वंताः प्रति-
ग्राहयिष्यन्सकृत्स्वधार्घ्याइतिपृच्छति स्वनुसृष्टास्वनुमंत्रयीत यादिव्याआपःपृथिव्यासंबभूवुर्याअंतरिक्षाउत
पार्थिवीर्याः हिरण्यवर्णायाज्ञियास्तानआपःशंस्योनाभवंतु अर्घ्यादिपात्रकृगंधादेर्यज्ञोपवीतमेव अर्घ्यदानात्प्राग-
न्याअपोदद्यात् यद्यप्यत्रसव्येनदक्षिणेनवार्घ्यंदद्यादस्कन्नम् तथापिदक्षिणेनेत्यभिमतोर्थः कारिकायांवृत्तौचैवम्

पित्रादेस्त्रिभिः पात्रैर्दद्यात् पितुः स्थानेविप्रत्रयंचेदेकार्घ्यंविभज्यदद्यात् त्रयाणांस्वधार्घ्याइतिसकृत्प्रश्नः एवंपैतामहादावपि
अन्यजलदानमर्घ्यमंत्राश्चप्रतिविप्रमावर्तंते तेषुगंधादौचप्रतिविप्रंपदार्थानुसमयः कांडानुसमयोवा पित्रादित्रयाणामेकवि
प्रपक्षेत्रिभिःपात्रैरेकस्यैवार्घ्यंदद्यादितिहलिः क्वचित्कापि स्वधार्घ्याइत्यपोर्घ्यास्ताउपवीतीनिवेदयेत् निवेदनात्प्राक् प्राची
नावीतमेवेत्यर्थः अर्घ्यंसशेषमादायदक्षिणेनतुपाणिना सव्यहस्तगृहीतेननिनयेत्पितृतीर्थतः दत्त्वादत्त्वानिनीतास्तायाः
दिव्यार्चनुमंत्रयेत् यत्तु यादिव्याइतिमंत्रेणहस्तेष्वर्घ्यंविनिक्षिपेदिति यच्चवाराहे तिलांबुनाचापसव्यंदद्यादर्घ्यादिकंद्वि
जइति यच्चव्यासः गोत्रसंबंधनामानिपितॄणामनुकीर्तयन् एकैकस्यतुविप्रस्यअर्घ्यपात्रंविनिक्षिपेदितितद्व्रक्तुर्वातिरिक्त
विषयम् ततआचामेत् एवंमातामहेष्वपि आश्वलायनः सस्रवान्समवनीयताभिरद्भिःपुत्रकामोमुखमनक्तिसंस्रवःशेषः सं
स्रवोहिपरिशिष्टोभवतीतिशतपथश्रुतेः केचित्तुहस्तगलितांबुवदंति समवनीयांस्त्वेद्वपात्रेपितृपात्रेआसिच्येतिवृत्तिः
प्रथमेपात्रेसंस्रवान्समवनीयेतिकातीयसूत्राच्च आलेतु प्रतिबिंबावलोकनमुक्तम् स्कांदेत्वायुःकामस्यनेत्रासेचनमु
क्तम् पित्र्यविप्रैःप्राङ्मुखस्यकर्तुरभिषेकःकार्यइतिकेचित् आश्वलायनः नोद्धरेत्प्रथमंपात्रंपितॄणामर्घ्यपातितम् आ
वृत्तास्तत्रतिष्ठंतिपितरःशौनकोब्रवीत् आश्राद्धप्राविसर्जनमितितुर्यपादस्य सीयःपाठः अत्रवृत्तिः पितृपात्रंसमवनयनदे
शान्नचालयेदाश्राद्धसमाप्तेः यस्मात्तत्रतृतीयपात्रेणाहृताइति यद्वा प्रथमपात्रमेवन्युब्जंकुर्यादिति कामाभावेपीदमे
वशेषप्रतिपादनम् हेमाद्रौकौर्मे संस्रवांश्चततःसर्वान्पात्रेकुर्यात्समाहितः पितृभ्यःस्थानमसीतिन्युब्जंपात्रंनिधापये
त् शूलपाणौयमस्तु पैतृकंप्रथमंपात्रंतस्मिन्पैतामहंन्यसेत् प्रपितामहंततोन्यस्यनोद्धरेन्नचचालयेदित्याह अथसंस्र

वानानीयतृतीयेनाच्छाद्यन्युब्जीकुर्यादितिसर्वैकवाक्यतयार्थइतिकेचित् अत्रिः गंधादिभिस्तदभ्यर्च्यतृतीये
नापिधापयेत् पितृभ्यःस्थानमसीतिशफचोदेशोर्चितेर्चयेत् अर्चनंन्युब्जीकृतेपितुल्यम् न्युब्जमुत्तरतोन्य-
सेदितिप्रचेतसोक्तेः सर्वविप्रोत्तरतोन्यसेदितिहेमाद्रिः कल्पतरुस्तुविप्रवामेइतिहलायुधः कर्तुर्वामेइतिशू-
लपाणिः उत्तानंस्थितंवापिपितृपात्रंनतद्भवेदितिउशनसोक्तेर्न्युब्जंतेचसाधुः मातामहादिसंस्रवानापिपितृपात्रए
वगृहीत्वाप्रयाजवत्तंत्रेणन्युब्जीकुर्यादितिशूलपाणिः एकोद्दिष्टेनूहेनन्युब्जतेतिपितृभक्तौश्रीदत्तः यमोपि स्वष्टमु
त्तानमन्यत्रनीतमुद्घाटितंतथा पात्रंदृष्ट्वाव्रजंत्याशुपितरस्तंशपंतिच वैश्वदेवेउत्तानमितिमदनपारिजातः बैजवापः न
स्योपरिकुशान्दत्वाप्रदद्याद्देवपूर्वकम् गंधपुष्पाणिधूपंचदीपंवस्त्रोपवीतके अत्रगंधादेर्दैवेपित्र्येचपदार्थानुसमयस्य याज्ञ
वल्क्योक्तकांडानुसमयेनविकल्पोज्ञेयः बह्वृचानांतुसूत्रेदेवानुक्तेःकांडानुसमयएव अत्रप्राचीनावीति नामगोत्रसंबुद्ध्याद्युक्तं
मागन्यद्देववत्तदंतमाचमनंच हेमाद्रौकालिकापुराणे निर्वर्त्यब्राह्मणादेशात्क्रियामेवंयथाविधि भाजनानिततोदद्यात्
हस्तशौचंपुनःक्रमात् आदेशात्पात्राणिदद्यादित्यन्वयः तेनतत्रापिप्रश्नाद्युक्तेज्ञेये तत्रैवब्राह्मे मंडलानिचकार्याणिनैवारैश्चू-
र्णकैः शस्तैः गौरमृत्तिकयावापिभस्मनागोमयेनवा भृगुः भस्मनावारिणावापिकारयेन्मंडलंततः चतुःकोणंद्विजाग्र्यस्य
कोणंक्षत्रियस्यतु मंडलाकृतिवैश्यस्यशूद्रस्याभ्युक्षणंस्मृतम् बह्वृचपरिशिष्टेतु दैवेचतुरस्रंपित्र्येवृत्तंमंडलंकृत्वाक्रमे
णसयवान्सतिलांश्चदर्भान्दद्यादित्युक्तम् मार्कंडेयः यातुधानाःपिशाचाश्चक्रूरायेचैवराक्षसाः हरंतिरसमन्नस्यमंडले-
नविवर्जितम् हेमाद्रौहारीतः भूमावेवनिदध्यान्नोपरिपात्राणीति तानिचहेमाद्रावत्रिराह भोजनेहेमरौप्याणिदैवेपि-

ज्येयथाक्रमम् हारीतः राजतपार्णताम्रकांस्यपात्राणिभोजनेइति तत्रैववाराहे सौवर्णानीहरौप्याणिकांस्यानितदसंभवे
अन्यान्यपिहिकार्याणिदारुजान्यपिजानता नायसान्यपिकार्याणिपैत्तलानिनतुकचित् नचसीसमयानीहशस्यंतेत्रपुजान्य-
पि अत्रिः पंचाशत्पलिकंकांस्यंत्वधिकंभोजनायवै गृहस्थैस्तुसदाकार्यमभावेहेमरौप्ययोः पालाशेभ्योविनानस्तुःपर्णपा
त्राणिभोजने रथ्वीन्चंद्रस्तु कांस्यपात्रेहविर्दत्त्वानिराशाःपितरोगताइतिश्राद्धोक्तेः कांस्यपात्रनिषेधमाह बोपदेवस्तुस्मृ
तिसंग्रहसुदाजहार श्राद्धेपलाशपात्राणिमधुकोदुंबराणिच पारिकाकुब्जपूक्षकक्चानिकमाञ्जगुः कदलीचूतपनसजं
बुपुन्नागचंपकाः अलाभेमुख्यपात्राणांग्राह्याःस्युःपितृकर्मणीति हेमाद्रौतुकदलीपत्रनिषेधमाहांगिराः नजातीकुसु
मानिदद्यान्नकदलीपत्रमिति क्रतुः असुराणांकुलेजातारंभापूर्वपरिग्रहे तस्यदर्शनमात्रेणनिराशाःपितरोगताः एवंपा
त्राण्यासाद्यभस्ममर्यादांकृत्वाविप्रहस्तशोधनंकुर्यात् तत्रापिशंगरक्षाणोइतिमंत्रद्वयंकेचित्पठंति मात्स्ये अकृत्वाभस्म
मर्यादांयःकुर्यात्पाणिशोधनम् आसुरंतद्भवेच्छ्राद्धंपितृणांनोपतिष्ठते तत्रैवब्रह्मांडे प्रक्षाल्यहस्तपात्रादिपश्चाद्द्विर्वि-
धानवत् प्रक्षालनजलंदर्भैस्तिलैर्मिश्रंक्षिपेच्छुचौ मंडलोपरीतिहेमाद्रिः अथाग्नौकरणम् हेमाद्रौमार्कंडेयः आहिता
ग्निस्तुजुहुयाद्दक्षिणाग्नौसमाहितः अनाहिताग्निश्चौपासनेऽग्न्यभावेद्विजेप्सु वा वायवीये आहृत्यदक्षिणाग्निंतुहो-
मार्थंवैप्रयत्नतः अग्न्यर्थंलौकिकंवापिजुहुयात्कर्मसिद्धये आहिताग्निःसर्वाधानी अर्धाधानीतुगृह्यएवेतिचंद्रिकाप-
रार्कमिताक्षरामाधवादयः तस्यापिदक्षिणाग्नौलौकिकोगृह्यइतिहेमाद्रिःकल्पतरुश्च आद्यपक्षएवतुयुक्तः बहुसंमतश्च
यद्यपिस्मार्ताग्नौकरणंश्रौतेदक्षिणाग्नौनयुक्तम् तथापिवचनाद्भवतीतिहेमाद्रिचंद्रिकादयः इदंदर्शश्राद्धएव आब्दिकादि

पश्चात्कर्मनिर्वर्त्यवैश्वदेवंन्वसाग्निकः पिंडयज्ञंततः
पुत्रसर्पधानीपाणौ अर्धाधानीगृह्येकुर्यादिति हेमाद्रिमाधवादयश्च अतएवात्रवचनेसाग्निकः आहिताग्नि
कुर्यात्ततोन्वाहार्यकंबुधइतिलौगाक्ष्यादिभिः क्रमोक्तेर्विद्यमानदक्षिणाग्निसत्वात् अर्धाधानिनः गृह्यएवव्यतिषंगे-
रुक्तोहेमाद्रिणा एतदपिस्तंबादीनामेव आश्वलायनस्याहिताग्नेःपाणावेवेतिवृत्तिः पितृयज्ञेतुजुहुयाद्दक्षिणाग्नौसमाहितः
णोतिप्रयोगपारिजातेपरिशिष्टेच बोपदेवस्त्वाह होमशब्दःपिंडपितृयज्ञपरः संधायाग्निंततःकुर्यान्होममग्निंसमुत्सृ
श्राद्धेलौपासनाग्नौतुनिरग्निर्लौकिकेनले अनग्निर्दूरभार्यश्चपार्वणेसमुपस्थिते बहृचस्यत्वनग्नेरपिपाणि
जेदितित्रिकांडमंडनोक्तेः श्राद्धेगृह्याग्नावेवेतिलौकिकाग्न्यादिविधानंचतैत्तिरीयादिविषयं इत्ताचप्येवम्
होमएव अग्निपाणिविनासूत्रेविधानांतराुक्तेः अग्न्यभावेतुविप्रस्यपाणावेवोपपादयेदितिमनूक्तेश्च काम्यमाभ्युदयेष्टम्यामेको
क्वचित्साग्नेरपिपाणिहोमउक्तोगृह्यपरिशिष्टे अन्वष्टक्यंचपूर्वेद्युर्मासिमास्यथपार्वणम् एकोद्दिष्टंसापिंडीक
द्दिष्टंतथाष्टमम् चतुर्ष्वाद्येषुसाग्नीनांवन्हौहोमोविधीयते पित्र्यब्राह्मणहस्तेस्यादुत्तरेषुचतुर्ष्वपीति स्थालीपा
रणांशकृद्धेतन्निषेधात् बहृचभाष्यकारास्तुसर्वैकोद्दिष्टेषुपाणिहोममाहुः इदंबहृचानामेव अत्रेदंतत्वम् वृत्तिकारोक्तेः
केनसहपिंडार्थमुधृत्येतिसूत्रेनात्रापूर्वःस्थालीपाकश्चोद्यते सर्वश्राद्धेषुप्रसंगात्तेनानुवादोयमिति एवंम
पार्वणेआर्थिकस्यानंगस्यव्यतिषंगस्यवार्षिकादिष्वनतिदेशादर्धाधानिनोपिपाणिहोमएवेतिवृत्तिस्वरसः बोपदेवोदाहृतवच
सिकादावपि षोडशेमासिकेश्राद्धेसापिंडीकरणेतथा पाणावेवतुहोतव्यमन्यत्राग्नौतुहूयतइति ततः काम्यादिषुतदभावे कार्यं
नाच्च भाष्यकारमतेतु सूत्रेस्थालीपाकेनेतिकरणत्वान्नित्यवच्छ्रवणाच्चपार्वणेसांगं

स्यपिंडदानस्याप्यभावः एतदेवाग्रुहस्यविकृताचपिवार्षिकादौव्यतिषंगउक्तः प्रयोगपारिजातेपरिशिष्टेन तेनैतन्मतेधी-
धानिनोप्यावेव वस्तुतस्तुस्थालीपाकेसहशाखयाप्रस्तरंप्रहरतीतिवत्सहभावमात्रश्रुतेः पत्नीवत्तेलक्षणरूपलक्षणासिध-
नांगत्वम् तत्वेचानांगानुरोधेनप्रधानभूतपिंडदानस्यागोयुक्तः तेनव्यतिषंगाभावेप्यग्नौहोमोभवतीतिबोपदेवः अ-
नाहिताग्नेर्गृह्याग्निमतस्तुसर्वमतेप्यावेव वार्षिकादौत्रिमतेव्यतिषंगोन अन्यमतेत्वस्ति अत्रयथाचारमनुष्ठेयम्
आश्वलायनः उद्धृत्यघृताक्तमन्नमनुज्ञापयत्यग्नौकरिष्येकरवैकरवाणीतिवाप्रत्यनुज्ञाक्रियतांकुरुषकुर्वित्यथाग्नौजु
होतियथोक्तंपुरस्तादिति व्यतिषंगपक्षेइदापितिस्रतिः करवैकरवाणीत्यत्राग्नावित्यनुषंगः पुरस्तात्पिंडपितृयज्ञे तच्चैवं
मेक्षणेनावदायावदानसंपदाजुहुयात्सोमायपितृमतेस्वधानमोग्नयेकव्यवाहनायस्वधानमइतिस्वाहाकारेणवाग्निप्रा
र्वयज्ञोपवीतीमेक्षणमनुप्रहृत्येति अवदानसंपदाउपस्तरणाद्यपेक्षयेत्यर्थः व्यतिषंगपक्षे अतिप्रणीतेयंहोमोन्यथाग्रु
ह्ये अतिप्रणतेप्ताग्निमुपसमाधायेतिबह्वृचपरिशिष्टात् केचित्तस्यरक्षोनिवर्हणार्थत्वात्मुख्येवदंति तदेतद्विरोधा-
च्चिंत्यम् प्रयोगपारिजातेप्येवम् शौनकः स्वाहाकारेणहोमेतुभवेद्यज्ञोपवीतवान् तत्रभागग्नयेहुत्वापश्चात्सोमाय-
हूयते अग्नौयज्ञोपवीत्येवप्रक्षिपेन्मेक्षणंततः छंदोगपरिशिष्टे अग्नौकरणहोमश्चकर्तव्यउपवीतिना अपसव्येन
वाकार्योदक्षिणाभिमुखेनच कातीयानांत्वपसव्यमेवपिंडपितृयज्ञवत्जुहुत्वेतिसर्वातिदेशात् सव्यंतु छंदोगपरम्
गोभिलेनैतदुत्तरमेवापसव्योक्तेः छंदोगाजुहुयुः सव्येनापसव्येनयाजुषाइतिवृद्धयाज्ञवल्क्योक्तेश्च अथपाणिहो
मः आश्वलायनः अभ्यनुज्ञायांपाणिष्वेवचेति पिंडपितृयज्ञकल्पाभावेनाग्न्यभावेकाम्यादिविषयेत्यर्थः तेनबह्वृचा

नामेकोद्दिष्टे पाणिहोमोभवत्येवनिषेधोन्यपरः पाणिष्विति बहुवचनात्सर्वविप्रपाणिषुहोमइतिवृत्तिः एवंमातामहेपि
शौनकोपि सर्वेषामुपविष्टानांविप्राणामथपाणिषु विभज्यजुहुयात्सर्वंसोमायेत्यादिमंत्रतः यत्तुहेमाद्रौकात्यायनः
पित्र्येयः पंक्तिमूर्धन्यस्तस्यपाणावनग्निकः हुत्वामंत्रवदन्येषांतूष्णींपात्रेषुनिक्षिपेदितिबह्वृचातिरिक्तानाम् यत्तुतत्रै
वमात्स्ये अग्न्यभावेतुविप्रस्यपाणौवाथजलेपिवा अजकर्णेश्वकर्णेवागोष्ठेवाथशिलांतिकइति तत्तीर्थश्राद्धविषय
म् तथदापांसमीपेस्याच्छ्राद्धंज्ञेयोविधिस्तदेति तत्रैवकात्यायनोक्तेः निर्जलेजकर्णादौ यत्तुचंद्रोदयेयमः देवविः
करेनग्निः कृत्वाग्नौकरणंद्विजइति तदभार्यपरम् अपत्नीकोयदाविप्रःश्राद्धंकुर्वीतपार्वणम् पित्र्यविप्रेरनुज्ञातोविश्
देवेषुहूयतइति तत्रैवकात्यायनोक्तेः हूयतइति छांदसोव्यत्ययः हेमाद्रौवायवीये विधुरोदेविकेकुर्याच्छेषंपित्र्येनि
वेदयेत् देवविप्रानेकत्वेतत्रैव वैश्वदेवेयदेकस्मिन्भवेयुर्बहवोद्विजाः तदेकपाणौहोतव्यंस्याद्धिर्विहितस्तदा
सोप्याद्यः प्रथमंवानियम्येतेतिन्यायात् तेनमृतभार्यस्यदैवेहोमः अनुपनीतब्रह्मचार्यादेस्तु पित्र्ये अग्न्यभावः स
तस्तावद्यावद्भार्यांनविंदतीति हेमाद्रौजातूकर्ण्योक्तेः सभार्यस्याग्नेरपिपित्र्यविप्रकरेइति पृथ्वीचंद्रः उपवीतिस्त्वे दै
वेहोमः प्राचीनावीतेनपित्र्ये यद्वासर्वत्रदैवपित्र्यकरयोर्विकल्पइति हेमाद्रौमदनरत्नेपारिजातेच यदातुपितृमाताम
हयोर्दैवपित्र्यविप्रभेदस्तदाभेदेनपाणिहोमइत्यपरार्कचंद्रिकादयः यदातुदैवंतंत्रंतदातंत्रेणसकृदेवपाणिहोमइति
केचित् हेमाद्रिस्तु मातामहस्यभेदेपिकुर्यात्तंत्रेणसाग्निकइतिकातीयस्मृतेर्भेदमाह एवंपित्र्येपि माधवीयेप्येव
म् एवंसाग्नेरपिविदेशादौपाणिहोमोज्ञेयः यत्तुकर्केणाग्निंविनाश्राद्धमेवनास्तीत्युक्तम् तत्सापिंडीकरणवार्षिका

यकरणापत्तेर्यत्किंचिदेव यत्तुबृहन्नारदीये अनग्निर्दूरभार्यश्चपार्वणेसमुपस्थिते भ्रातृभिःकारयेच्छ्राद्धंसाग्निकैर्विधिवत्-
द्विजाः स्वपाहदिवसेभार्यास्वस्याग्निर्दूरगोयदि तथैवभ्रातरःस्युश्चेल्लौकिकाग्नावितिस्थितिः औपासनाग्नौदूरस्थेस-
मीपेभ्रातरिस्थिते यद्यग्नौजुहुयाद्वापिपाणौवासहिपातकी औपासनाग्नौदूरस्थेकेचिदिच्छंतिसत्तमाः पाणावेवतुहो-
तव्यमितितन्नैतत्समंजसम् तदज्ञानादराडुपेक्ष्यम् हेमाद्रौयमः अग्नौकरणवत्तत्रहोमोविप्रकरेभवेत् पर्युक्ष्यदर्भाना-
स्तीर्यपत्रोह्यग्निसमोद्विजः मेक्षणेनकरेणवाहोमः मेक्षणप्रहरणंनेतिवृत्तिः स्मृतिरत्नावल्याम् नानुज्ञापाणिहोमे
स्यान्नस्तःपर्युक्षणोक्षणे नाग्नेस्समर्चनादिनिचभस्यात्तापिध्मभेक्षणे कर्काचार्योप्येवमाह माधवीये चंद्रिकायांचानुज्ञा
दिसर्वंभवतीत्युक्तम् पाणिहोमेसम्भार्योहापराकेशौनकः अनग्निश्चेदाज्यंगृहीत्वाभवत्स्वेवाग्नौकरणमितिपूर्ववत्त
थास्त्विति आश्वलायनः यदिपाणिष्वाचांतेष्वन्यदन्नमनुदिशत्यन्नमन्नेस्तृष्टंदत्तमभक्षमितिपाणौहुतंपात्रेनिधायवि
प्रेरान्नम्यभोजनार्थमन्नेपरिशिष्टेहुतशेषंपात्रेषुदद्यादित्यर्थः सृष्टंप्रभूतम् नैमित्तिकंचेदमाचमनंनहुतभक्षणनि
मित्तम् अन्नंपाणितलेदत्तंपूर्वमश्नंत्यबुद्धयः पितरस्तेनतृप्यंतिशेषान्नंनलभंतिते यच्चपाणितलेदत्तंयच्चान्यदुप
कल्पितम् एकीभावेनभोक्तव्यंपृथग्भावोनविद्यते इतिबह्वृचपरिशिष्टात् हेमाद्रावप्याचमनेहेत्वर्थवादउक्तः पाण्या
स्योहिद्विजःस्मृतइति भाष्येत्वाचांतेषुभक्षितेषु चसुभक्षणे भक्षणोत्तरंचनाचमनम् अग्निसाम्यात् पूर्वनिषेधस्तु
सपिंडीकरणेज्ञेयः ददातिचोदितत्वात् नत्वजुहोतिचोदितत्वादित्युक्तंनत्वेतद्बहुसंमतम् यत्तुबौधायनेन तस्मिंस्तु
प्राशितेदद्याद्यदन्नंप्रकृतंभवेदितिभक्षणमुक्तंतच्छाखीयानामेवेतिहेमाद्रिः तत्रैवयमः पित्र्यपाणिहुताच्छेषंपितृ

पात्रेषुनिक्षिपेत् अग्नौकरणशेषंतुनदद्याद्वैश्वदेविके एतदग्निहोमेपिसमं तथाकर्कस्तु सूत्रेहुतशेषंदत्वेत्यविशेषात्सर्ववि प्रेषुदद्यादित्याह तत्रैववृद्धवसिष्ठः पित्र्येविप्रकरेहुत्वाशेषंपात्रेषुनिक्षिपेत् पिंडेभ्यःशेषयेत्किंचिन्नदद्याद्वैश्वदेविके थापस्तंबानांसूत्रे उद्ध्रियतामग्नौचक्रियतामित्यामंत्रयते काममुद्ध्रियतांकाममग्नौचक्रियतामित्यतिसृष्टउद्धरेज्जुहुया च्च नष्टाग्निविधुरादेर्विशेषोक्तोनारदीये नष्टाग्निर्दूरभार्यश्चपार्वणेसमुपस्थिते संधायाग्निंततोहोमंकृत्वातान्विसृजे त्पुनः अथाश्वेतिनकालेग्निंसंधायहुत्वात्यजेदित्यर्थः एतदापस्तंबानामेव पाणिहोमस्तुछंदोगादीनाम् विश्वप्रका शेपि साग्निरौपासनेनाग्निरग्नौकुर्वीतलौकिके पाणौहोमंप्रशंसंतितत्वापस्तंबशाखिनाम् स्नातकविधुरावास्तुयं दिवाब्रह्मचारिणः अग्नौकरणहोमंतुकुर्युस्तेलौकिकेनले अथाश्वाग्नेमनोज्योतिरुद्बुध्यस्वोर्द्धेहुनेत् ततोनुज्ञातो ग्नौधनाद्याज्यभागांतेयन्मेमातेत्याद्यैर्जुहुयात् तत्रसमान्नाहुतयः षडाज्यस्येतित्रयोदश व्यत्ययोवा यथा यन्मेमा ताप्रलुलोभतन्मेरेतःपितावृंक्तांयास्तिष्ठंतीतिद्वाभ्यां अमुष्मैस्वाहेतिपितुर्नाम्नाद्वौहोमौ यन्मेपितामहीप्रलुलोभतन्मे रेतःपितामहोवृंक्तांअंतर्दधेइतितन्नाम्नापितामहायद्वौ यन्मेप्रपितामहीतन्मेरेतःप्रपितामहोवृंक्तांअंतर्दधेऋतुभिरि तितन्नाम्नाप्रपितामहायद्वौ मातामहेषूहः यन्मेमातामहीतन्मेमातामहोवृंक्तां अन्यमातामहाइद्वमित्यादौ यन्मे मातुः पितामहीप्रलु॰ रेतोमातुःपितामहोवृंक्तां अन्यंमातुःपितामहाइद्वं यन्मेमातुःप्रपितामहीप्रलुलोभ॰ रेतोमातुः प्रपितामहोवृंक्तां अन्यंमातुःप्रपितामहाइद्वं सर्वत्राप्यमुष्माइत्यत्रडें॰तंतन्नामयोज्यम् तद्गृह्यसंग्रहे योज्यःपित्रा- दिशब्दानांस्थानेमातामहादिकः अन्नहोमेतथास्पर्शेजलपिंडादिदानके यन्मेमातामहीत्यादितत्रोदाहरणंभवे॰

ततोयेवेहेत्येकान्ना हुतिः ततःस्वाहापित्रेइत्याधेराज्यंहुत्वास्विष्टकृतंहुत्वासर्वंभक्ष्यंकिंचिदादायोदगुप्यांभस्मापोत्य
तत्रतूष्णींस्वाहाकारेणजुहोति परिषेचनांतंस्थालीपाकवत् अयमग्नौकरणहोमोमासिकश्राद्धएव तत्त्वस्मार्ताग्न्यभा
वेनकार्यमितिकेचित्. कार्यमेवेतिबहवः अतएवसर्वाधानिनोहोमवर्जंमासिश्राद्धमुक्तंकृदर्शनभाष्ये महालयेत
द्वदित्येके प्रकरणांतरत्वात् कर्मांतरत्वेनस्मार्तपार्वणवत्कार्यमितित्वस्मद्गुरवः आब्दिकादिषुतुस्मार्तपार्वणविधिरे
व एवंमातृवार्षिकादिषु मासिश्राद्धविकृतावष्टकायांमातृश्राद्धेवैकृतहोमेनप्राकृतहोमबाधः अन्वष्टकाख्यमातृ-
श्राद्धंनेतिभाष्ये तत्रापिश्राद्धांतरवत् क्रियमाणेतुयन्मेमातेत्यादौगुणत्वेपिमातृप्राधान्यंविवक्षितम् मासिश्राद्धे-
न कल्पो व्याख्यात इति सूत्रात् आग्नेय्येवमनोताकार्येतिवचनादग्निशब्दस्यवैकृतदेवताभिधायित्वम् ते-
नास्मद्यावमुकशर्मभ्यांपितृभ्यामित्यूहःकार्यः तच्चमासिश्राद्धंजीवत्पित्रादिनाप्यकृतमसूतपित्रादिनाचकार्य
मित्युक्तंकृदर्शनभाष्ये तत्प्रकारस्तूच्यते मातापित्रोर्हुत्वादौतुनोहः तस्माद्यन्नोहेदितिनिषेधात् प्रकृतावूहा
भावाच्चपत्नीसन्नत्वेनिवत् उपदेशमतेतूहः यथायन्मेमातरोप्रलुलोभचरत्यननुव्रते इत्याद्यन्यत्पितृकृ
तमासिश्राद्धनिर्णयेज्ञेयमितिदिक् अन्यत्प्राग्वत् अथपरिवेषणम् तच्चोपवीत्येवाज्येनदेवपूर्वमामासक्रमितिपा
त्रेषुपस्तीर्यकुर्यादितिहेमाद्रिः भारतेदानधर्मेपि आज्याहुतिंविनानैवयत्किंचित्परिविष्यते दुरात्वारैश्चयद्भुक्तंतं-
भागंरक्षसांविदुः तत्रैवशौनकः विधिनादेवपूर्वंतुपरिवेषणमाचरेत् तत्रैवधर्मः फलस्थानेतताप्रोक्तास्वयंचपरि
वेषणे तत्रैववायुभविष्ययोः भार्ययाश्राद्धकालेतुप्रशस्तंपरिवेषणम् ब्रह्मांडे नापवित्रेणनैकेनहस्तेननविनाकुशैः

नायसेनायसेनैवश्राद्धेतुपरिवेषयेत् वसिष्ठः आयसेनतुपात्रेणयदन्नंसंप्रदीयते भोक्ताविष्ठासमंभुंक्तेदाताचनरकं
व्रजेत् पैठीनसिः सीसकायसरीतीपात्राण्ययज्ञियानि तत्रैवहारीतः सौवर्णराजताभ्यांचखड्गेनोदुंबरेणवा द
र्भक्षयतांयातिफल्गुपात्रेणवापुनः कार्ष्णाजिनिः दर्व्यादेयंघृतंचान्नंसमस्तव्यंजनानिच उदकंनैवपक्वान्नंनोद
र्व्यातुकदाचन यमः पंक्त्यांविषमदानंतुश्वानिष्कृतिर्नैवविद्यते पृथ्वीचंद्रोदयेपराशरः सर्वदाचतिलाग्राह्याः पि
तृकार्येविशेषतः भोज्यपात्रेतिलान्दद्यान्निराशाःपितरोगताः चंद्रिकायांवृद्धशातातपः हस्तदत्तास्तुयेस्नेहालव
णव्यंजनादयः पितृणांनोपतिष्ठंतिभोक्ताभुंजीतकिल्बिषम् घृतपात्रेविशेषोग्रंथांतरे ओदनेपरमान्नेचपात्रमासा
द्यमुग्धधीः घृतेनपूरयेत्सान्नंतद्धृतंरुधिरंभवेत् घृतादिपात्राणिभूमौस्थापयेन्नभोजनपात्रइतिमदनरत्ने संग्रहे
लवणंतुनाश्नीयाल्लवणंव्यंजनादिकम् अपक्वेतैलपक्वंचहस्तेनैवप्रदीयते पात्रालंभनमुक्तंचतुर्विंशतिमते
नदक्षिणंसव्यंनान्नंपात्राण्युपस्पृशेत् याज्ञवल्क्यः दत्वान्नंपृथिवीपात्रमितिपात्राभिमंत्रणम् कृत्वेदंविष्णुरित्य
न्नेद्विजांगुष्ठंनिवेशयेत् बौधायनः विप्रांगुष्ठेनानखेनानुदिशातिपृथिवीतेपात्रंद्यौरपिधानंब्राह्मणस्यमुखेऽमृते
मृतंजुहोमि ब्राह्मणानांत्वाविद्यावतांप्राणापानयोर्जुहोम्यक्षितमसिमामेषांक्षेष्ठाअमुत्रामुष्मिंल्लोकेइति अ
ग्निजुहोम्यग्रेस्वाहाशब्दःकात्यायनसूत्रेउक्तः मंत्रैःस्वधाशब्दः अंगुष्ठेविशेषमाह हेमाद्रौधौम्यः परिवेषणपा
त्रंद्विजस्थानेनिवेशयेत् तथा उत्तानेनतुहस्तेनद्विजांगुष्ठनिवेशनम् यःकरोतिद्विजोमोहात्तद्वैरक्षांसिभुंज
ते तत्रैवयमः विष्णोर्हव्यंचकव्यंचब्रूयाद्रक्षस्वचक्रमात् दैवेपित्र्येचेत्यर्थः तत्रैवात्रिः संबंधनामगोत्राणिदद्म

न्नंततः स्वधा पितृन्कमादुदीर्येतिस्वसंत्तांविनिवर्तयेत् हस्तेनामुकमन्नाद्यमिदमन्नमुदीरयेत् अत्रान्नदानेचतुर्थीस्था
दित्यादिविशेषाः पूर्वमुक्ताः अत्रपूर्वोक्तमंत्रांतेपुरूरवार्द्रवसंज्ञकाविश्वेदेवादेवताइदमन्नंसपरिकरंहव्यंअयंग्रास
स्त्वाहवनीयार्थेदत्तंदास्यमानंचातृप्तेः गयेयंभूः गदाधरोभोक्ता इदमन्नंब्रह्मसौवर्णपात्रस्थमन्नमक्षय्यवटच्छा
यास्थममुकेभ्योविश्वेभ्योदेवेभ्य इदमन्नममृतरूपंपरिविष्टंपरिवेक्ष्यमाणंचातृप्तेः स्वाहानमोनममेति वह्वृचप-
रिशिष्टहेमाद्र्याद्युक्तमतः प्रयोगः एवंपित्र्येअमुकगोत्रपसरूपादितत्तन्नामज्ञेयम् ततोयेदेवासइतिदेवे येचेह
पितरइतिपित्र्येकेचिज्जपंति ततोऽच्छिद्रंवाचयेत् तत्रैवप्रचेताः आपोशानकरेविप्रेसंकल्प्याच्छिद्रभाषणात् नि
राशाः पितरोयांतिदेवैःसहनसंशयः पारस्करः संकल्प्यपितृदेवेभ्यः सावित्रीमधुमज्जपः श्राद्धंनिवेद्यापोशानं
जुपप्रैषोपभोजनम् निवेद्येतिब्रह्मार्पणंकुर्यादित्यर्थः अतएव बृहन्नारदीये ऽन्नत्यागमुक्त्वोक्तम् दत्तंहविश्चतत्क
र्मविष्णवेचैवसमर्पयेदिति यत्तुकस्यरत्नेकार्ष्णाजिनिः अपसव्येनकर्तव्यंपितृकृत्यमशेषतः अन्नदानादृतेसर्व
मेवंमातामहेष्वपीति तदप्येतत्परम् तच्चब्रह्मार्पणंब्रह्महविः हरिर्दाता चतुर्भिश्चेतिकेचित्पठंति धर्मप्रदीपे
ततोन्नंपितृदेवेभ्यः संकल्प्यचयथाविधि दत्तंयद्दास्यमानंचआतृप्तेर्नममेतिच तथा श्राद्धीयान्नस्यसंकल्पो-
भूमावेवप्रदीयते हस्तेप्रदीयमानंतुपितृणांनोपतिष्ठते वैश्वदेवस्यवामेतुपितृपात्रस्यदक्षिणे संकल्पोदकदा
नस्यानित्यश्राद्धेयथारुचि प्रचेताः आपोशानप्रदायाथसावित्रीत्रिर्जपेदथ मधुवाताइतितृचंमध्वित्येत
न्निकंतथा मिताक्षरायांपारस्करः संकल्प्यपितृदेवेभ्यः सावित्रीमधुमज्जपः श्राद्धंनिवेद्यापोशानंजुपप्रैषो-

गोथभोजनम् गायत्रींत्रिःसकृद्वापिजपेद्याहृतिपूर्विकाम् मधुवाताइतितृचंमध्वित्येतत्त्रिकंतथा याज्ञवल्क्यः सव्या
हृतिकांगायत्रींमधुवाताइतितृचम् जप्त्वायथासुखंवाच्यंभुंजीरंस्तेपिवाग्यताः यथासुखंजुषध्वमितिवाच्यम्
अत्रिः असंकल्पितमन्नाद्यंपाणिभ्यांयत्तूपस्पृशेत् अभोज्यंतद्भवेदन्नंपितृणांनोपतिष्ठते अन्नंदत्त्वानगृह्णीया-
द्यावत्तोयंनसंपिबेत् आपोशानेविशेषमाहस्मृतिसमुच्चये आपोशानंवामभागेसुरापानसमंभवेत् दक्षभागेतु
यः कुर्यात्सोमपानसमंभवेत् तथा पुनरापूर्यापोशानंसुरापानसमंभवेत् हेमाद्रावत्रिः दत्तेवाप्यथवादत्ते-
भूमौयोनिक्षिपेद्बलिम् तदन्नंनिष्फलंयातिनिराशैःपितृभिर्गतैः केचिदाज्येनकुर्वंति तन्न पायसेनतथाज्ये-
नमाषान्नेनतथैवच नकुर्याद्बलिदानंतुओदनेनप्रकल्पयेदितिस्मृतिसारेनिषेधात् शंखः श्राद्धेनियुक्तान्
भुंजानान्नपृच्छेल्लवणादिषु उच्छिष्टाःपितरोयांतिपृच्छतोनात्रसंशयः कात्यायनः अश्नत्सुजपेत्सव्याहृ-
तिकांगायत्रींसकृत्त्रिर्वारक्षोघ्नाः पौरुषंसूक्तमप्रतिरथमिति हेमाद्रौसौरपुराणे ऐंद्रंचपौरुषंसूक्तंश्रावयेद्ब्राह्मणां
स्तनः मात्स्यपाद्मयोः ब्रह्मविष्ण्वर्करुद्राणांस्तोत्राणिविविधानिच इंद्रेशसोमसूक्तानिपावमानीश्चशक्तितः मंड-
लंब्राह्मणंतद्वत्शांतिकारिचयत्पुनः अभावेसर्वविद्यानांगायत्रीजपमाचरेत् पृथ्वीचंद्रोदयेत्रात्रौ वीणावंशाध्वनिं
नाथविप्रेभ्यःसन्निवेदयेत् जपेच्चपौरुषंसूक्तंनाचिकेतत्रयंतथा त्रिमधुत्रिसुपर्णंचपावमानीर्यजूंषिच हेमाद्रा
वत्रिः हुंकारेणापियोब्रूयाद्धस्ताद्वापिवदेद्गुणान् भूतलाच्चोद्धरेत्पात्रंभुंजेद्धस्तेनवापिबेत् प्रौढपादोबहिःकच्छो
बहिर्जानुकरोपिवा अंगुष्ठेनविनाश्नातिमुखशब्देनवापुनः पीतावशिष्टतोयादिपुनरुद्धृत्यवापिबेत्

स्वादितार्थास्तुनः स्वादेन्योदकानिफलानिच मुखेनवाधमेदन्नानिनोवेद्भाजनेपिवा इत्थमश्नन्द्विजश्राद्धंहत्वागच्छ
त्यधोगतिम् जाबालिः इयमुष्णंहविःप्येन दद्यादन्नंशनैःशनैः वृद्धशातातपः अपेक्षितंयाचितव्यंश्राद्धार्थमुपक-
ल्पितम् नयाचतेद्विजोमूढःसभवत्पितृघातकः यत्तुयमः श्राद्धेद्विजोनैवदद्यान्नयाचेन्नैवदापयेदितितदसंपादितवस्तु
विषयमितिहेमाद्रिः हारीतः ऊर्ध्वपाणिश्चविहसन्सक्रोधोविस्मयान्वितः भग्नपृष्ठश्चयद्भुंक्तेनतस्तोणातिवैपितॄन् प्र
चेताः नस्यशेहाग्रहस्तेनभुंजानोन्नंकदाचन नपादौनशिरोवस्तिनपदाभाजनंस्पृशेत् शंखः श्राद्धपंक्तौतुभुंजानोब्रा
ह्मणोब्राह्मणंस्पृशेत् तदन्नमत्यजन्भुक्त्वागायत्र्यष्टशतंजपेत् उशनाः भोजनंतुनानिःशेषंकुर्यात्प्राज्ञःकथंचन अन्य
त्रदध्नःक्षीराद्वाक्षौद्रात्सक्तुभ्यएवच श्राद्धे ननाश्रुपातयेज्जातुनशक्तांगिरमीरयेत् नचोद्रीक्षेतभुंजानान्नचकुर्वीतम
त्सरम् यमः स्वाध्यायंश्रावयेत्सम्यक्धर्मशास्त्राणिचैवहि प्रचेताः भुंजानेषुतुविप्रेषुऋग्यजुःसामलक्षणम् जपे
द्भिमुखोभूत्वापित्र्यंचैवविशेषतः यजूंषिचैवरुद्रंचरक्षोघ्नींश्चएवच राक्षोघ्नीः कृणुष्वरक्षोहणमित्याद्याः न
त्रैवनिगमः भुंजत्सुजपेत्सोमपानीरुदीरतामध्वन्वतीश्च अन्नपत्यःपितृसूक्तोपमिति एवान्नेद्राद्येभरद्वाजः
भुंजानेषुतुविप्रेषुप्रमादात्स्खलतेगुदम् पादकृच्छ्रंततःकृत्वाअन्यंविप्रंनियोजयेत् क्षणपाद्यादिदत्तेत्यर्थः विप्रवम-
नेनत्रैवदक्षः निमंत्रितस्तुयःश्राद्धेभोजनेसुखनिःसृते तदैवहोमंकुर्वीतस्नात्वोविप्रःसमाहितः प्राणादिपंचभिर्म
न्त्रैर्योवद्वात्रिंशसंख्यया ब्राह्मणस्तुततःकृत्वाघृतप्राशनमाचरेत् ऋग्विधानेतु इंद्रायसोमसूक्तेनश्राद्धविप्रोयदाभ
वेत् अभ्यादिभिर्भोजनेनश्राद्धंसंपूर्णमेवहीत्युक्तम् अभ्यादिभिरितिलौकिकाग्निस्थापनचरुनिर्वापाज्यभागांतेभा

भोजनेनपुनः श्राद्धेन नेनहोमः
मगोनपूर्वमग्नौपितॄनावाह्यसंपूज्यान्नत्यागंकृत्वाप्राणादिभिर्द्वात्रिंशदाहुतीर्हुनेदित्यर्थः भोजनेनपुनः श्राद्धेन नेनहोमः
पुनःश्राद्धंनेतिपक्षद्वयमुक्तं सूक्तजपस्तूभयानुगतः स्मृतिसंग्रहे प्राधान्यंपिंडदानस्यभोजनस्यतदंगता अतोऽस्तु
त्क्रियाहानौश्राद्धावृत्तिंनमन्वते पिंडदानोत्तरंवांतोहोमएवनावृत्तिः पिंडदानात्प्राग्वांतोनद्दिनेउपवासंकृत्वापरे
द्युःपुनःश्राद्धंकार्यमित्यर्थः तत्रैव श्राद्धपंक्तौतुभुंजानोब्राह्मणोवमतेयदि लौकिकाग्नौप्रतिष्ठाप्यअर्चयेच्चहुताशन
म् तथा एकएवयदाविप्रोभोजनेछर्दितोयदि तदेवाग्निंसमाधायहोमंकुर्याद्यथाविधि द्वितीयपक्षेक्वचिद्विधाने भो
जनोपक्रमादूर्ध्वंप्रक्रमात्पूर्वतोयदि श्राद्धविघ्नेपुनःकार्यंजपहोमौनतृप्तिदौ स्मृतिसंग्रहे अकृतेपिंडदानेतुभुंजा
नोब्राह्मणोवमेत् पुनःपाकात्तुकर्तव्यंपिंडदानंयथाविधि पिंडदानंश्राद्धम् अकृतेपिंडदानेतुपितायदिवमेत्तदा पु
नःपाकंप्रकुर्वीतश्राद्धंकुर्याद्यथाविधीतितत्रैवोक्तेः तथा पित्रर्थानांत्रयाणांचपितानचवमनेयदि तद्दिनेचोपवासः
स्यात्पुनःश्राद्धंपरेहनि तथा वमनेवाविरेकेवातद्दिनंपरिवर्जयेत् एषुवचनेषुमूलंचिंत्यम् इदंमासिकाब्दिकविषय
म् दर्शादौतुवांतावाप्येनतदेवकार्यम् श्राद्धविघ्नेद्विजातीनामामश्राद्धंप्रकीर्तितम् अमावास्यादिनियतंमाससंवत्सरा
दृतइतिमरीचिस्मृतेः श्राद्धेपिंडदानमेवप्रधानमितिकर्काचार्याः तन्मतेदक्षोक्तोहोमएवनावृत्तिः विप्रभोजनमिति
मेधातिथिः भोजनपिंडदानाग्नौकरणानीतिकपर्दिधूर्तस्वामिहेमाद्र्यादयः श्राद्धस्यहोमदानोभयरूपत्वात्संपूर्ण
दानाभावाद्भोजनस्यांगलोपेपिसोमवमतेइतियुक्तम् तन्मतेपूर्वोक्तोनिर्णयः अन्नत्यागमात्रंप्रधानम् भोजनंतुप्रतिपत्ति
रूपमंगम् अतोवांतौतद्दानेपिनावृत्तिरितिगौडमैथिलादयः नैमित्तिकविधानमितियुक्तंप्रतीमः अत्रेदंतत्त्वम् वैश्वदे

विकस्य वमने होम एव नात्र हानिः अंगत्वात् तच्च रसार्थत्वादिति श्राद्धकृत्तद्दत्तावित्यादिस्मृतेश्च तत्र जयानन्तु हुत्वादि
तिवत् पितामहादेरपि तथा पितेत्युक्तेरिति केचित् तस्यापि प्रधानत्वात् पितृवदिति तु युक्तम् सपिंडीकरणादौ वार्षि
कवत् सपिंडीकरणादीनि यानि श्राद्धानि षोडश तत्र पिंडप्रधानत्वं येन तत्त्वविनिवर्तकमिति स्मृतेः मद्हैकोद्दिष्टादौ तु भ
यप्राधान्याद् वृत्तिरेव एक एव द्विजो भोज्यः पिंडोऽप्येको विधीयत इति स्मृतेः वृद्धिसंकल्पनित्यश्राद्धादौ तु भोजनप्राधा
न्याद्दांतावावृत्तिरेव वृद्धिश्राद्धे विकल्पेन पिंडदानं बुधैः स्मृतम् नित्यश्राद्धमदैवं स्यात्पिंडदानविवर्जितमिति स्मृतेः भुक्ति
क्रियायाः प्राधान्यं श्राद्धे संकल्पसंज्ञके तत्रैव पितृविप्रस्य तृप्यातेपुनः क्रियेति संग्रहोक्तेश्च मघादावप्येवम् मौर्थमहाल
यादौ दर्शवदित्याशाखाकोष्ठालोचनेन प्रतीमः आश्वलायनः तृप्तान् ज्ञात्वा मधुमतीः श्रावयेदक्षन्नमीमदंतेति च संपन्न-
स्वसाय यदन्नमुपभुक्तम् ततः स्थालीपाकेन सह पिंडार्थमुद्धृत्य शेषं निवेदयेत् अभिमतेऽनुमते वेति अन्नगायत्रीमधि
ति विकजपोऽपि ज्ञेयः तृप्तान् बुद्ध्वान्नमादाय सतिलं पूर्ववज्जपेदिति प्रचेतसोक्तेः व्यासः तृप्ताः स्थेति तु पृष्टास्ते ब्रूयुस्तृ
ताः स्म इत्यथ अभिमतो विप्रैः स्वीकर्तुमिष्टे शौनकोऽपि अन्नशेषैश्च किं कार्यमिति पृष्टैस्ततस्ततः ते इष्टैः सह भोक्तव्य
मिति मत्स्योक्तिपूर्वकं प्रदद्युः सकलं तस्मै स्त्री कुर्युर्वा यथारुचि श्राद्धविशेषे प्रश्नभेदमाह हेमाद्रौ विष्णुः पित्र्ये स्वदित-
मिति गोष्ठ्यां सुसंपन्नमिति अभ्युदये दैवे रोचत इति आयुष्यमिति त्वेरिषु स्वैरमिच्छयाह याज्ञवल्क्यः अन्नमादाय
तृप्ताः स्थ शेषमेवेनानुमान्य च तदन्नं प्रकिरेद्भूमौ दद्याद् अपः सकृत्सकृत् इदं चात्र विकिरदानमन्यथा त्विनामाश्वला
यनानां तु पिंडांत एव सूत्रकृतोक्तम् कात्यायनस्तु विकिरोत्तरं गायत्र्यादिजपं तृप्तिप्रश्नं चाह हेमाद्रौ देवलः ततः सर्व

गणेनपूर्वंगणेपितृनामात्यसंपूज्यान्नत्यागंकृत्वा प्राणादिभिर्द्वात्रिंशदाहुतीर्हुनेदित्यर्थः भोजनेनपुनःश्राद्धेन नेनहोमः
पुनःश्राद्धेनेतिपक्षद्वयमुक्तं सूक्तजपस्तूभयानुगतः स्मृतिसंग्रहे प्राधान्यंपिंडदानस्यभोजनस्यतदंगता अतोमु
ख्यक्रियाहानौश्राद्धावृत्तिंनमन्वते पिंडदानोत्तरंगांतौहोमएवनावृत्तिः पिंडदानात्प्रागवांतौनद्विनेउपवासंकृत्वापरे
द्युःपुनःश्राद्धंकार्यमित्यर्थः तत्रैव श्राद्धपंक्तौतुभुंजानोब्राह्मणोवमतेयदि लौकिकाग्नौप्रतिष्ठाप्यअर्चयेच्चहुताशन
म् तथा एकएवयदाविप्रोभोजनेछर्दितोयदि नदैवाग्निंसमाधायहोमंकुर्याद्यथाविधि द्वितीयपक्षेकल्पविधाने भो
जनोपक्रमादूर्ध्वंप्रक्रमात्पूर्वतोयदि श्राद्धविघ्नेपुनःकार्यंजपहोमौनतृप्तिदौ स्मृतिसंग्रहे अकृतेपिंडदानेतुभुंजा
नोब्राह्मणोवमेत् पुनःपाकात्तुकर्तव्यंपिंडदानंयथाविधि पिंडदानंश्राद्धम् अकृतेपिंडदानेतुपितायदिवमेत्तदा पु
नःपाकंप्रकुर्वीतश्राद्धंकुर्याद्यथाविधीतितत्रैवोक्तेः तथा पित्रर्थानांत्रयाणांचपितान्चवमतेयदि तद्दिनेचोपवासः
स्यात्पुनःश्राद्धंपरेहनि तथा वमनेवाविरेकेवातद्दिनंपरिवर्जयेत् एषुवचनेषुमूलंचिंत्यम् इदंमासिकाब्दिकविषय
म् दर्शादौतुगांतावामेनतंदेवकार्यम् श्राद्धविघ्नेद्विजातीनामामश्राद्धंप्रकीर्तितम् अमावास्यादिनियतंमाससंवत्सरा
दृतइतिमरीचिस्मृतेः श्राद्धेपिंडदानमेवप्रधानमितिकर्काचार्याः तन्मतेदक्षोक्तोहोमएवनावृत्तिः विप्रभोजनमिति
मेधातिथिः भोजनपिंडदानाग्नौकरणानीतिकपर्दिधूर्तस्वामिहेमाद्र्यादयः श्राद्धस्यहोमदानोभयरूपत्वात्संपूर्ण
दानाभावाद्भोजनस्यांगलोपिसोमवमतेइतिमुक्तम् तन्मतेपूर्वोक्तोनिर्णयः अन्नत्यागमात्रंप्रधानम् भोजनंतुप्रतिपत्ति
रूपमंगम् अतोवांतौनद्वावृत्तिरितिगौडमैथिलादयः नैमित्तिकविधानमितिमुक्तंप्रतीमः अत्रेदंतत्त्वम् वैश्वदे

विकंस्य वमने होम एव नाग्निः अंगत्वात् तच्चरक्षार्थत्वादिति श्राद्धेकतूद्दशाविस्यादिस्मृतेश्च तत्रजपान्तुहुत्यादिनिचत् पितामहादेरपि तथा पितेत्युक्तेरिति केचित् तस्यापि प्रधानत्वात्पितृवदिति तु युक्तम् सपिंडीकरणादौ वार्षिकवत् सपिंडीकरणादीनि यानि श्राद्धानि षोडश तच्च पिंडप्रधानत्वं येन तत्पिनिवर्तकमिति स्मृतेः मेहैकोद्दिष्टादौ तु भयप्राधान्यादावृत्तिरेव एक एव द्विजो भोज्यः पिंडोप्येको विधीयत इति स्मृतेः वृद्धिसंकल्पनित्यश्राद्धादौ तु भोजनप्राधान्याद्ब्राह्मणावृत्तिरेव वृद्धिश्राद्धे विकल्पेन पिंडदानं बुधैः स्मृतम् नित्यश्राद्धमदैवं स्यात्पिंडदानविवर्जितमिति स्मृतेः भुक्तिक्रियायाः प्राधान्यं श्राद्धे संकल्पसंज्ञके तत्रैव पितृविप्रस्य तृप्यात्पुनः क्रियेति संग्रहोक्तेश्च प्रयागादावप्येवम् तीर्थमहालयादौ दर्शवदित्याश्वार्कोद्यालोचनेन प्रतीमः आश्वलायनः तृप्तान्ज्ञात्वा मधुमतीः श्रावयेदक्षन्नमीमदंतेति च संपन्नं-स्वस्थायथ सन्नमुपभुक्तम् ततस्थालीपाकेन सह पिंडार्थमुद्धृत्य शेषं निवेदयेत् अभिमतेऽनुमते चेति अत्र गायत्र्यादिनिधिकाजपोपि ज्ञेयः तृप्तान्बुध्वान्नमादाय सतिलं पूर्ववज्जपेदिति प्रचेतसोक्तेः व्यासः तृप्ताः स्थेति तु पृष्टास्ते ब्रूयुः स्तृताः स्म इत्यथ अभिमतेर्विप्रैः स्वाकर्तुमिष्टे शौनकोपि अन्नशेषैश्च किं कार्यमिति पृच्छेत्ततस्ततः तैरिष्टैः सह भोक्तव्यमिति भक्तिपूर्वकं प्रदद्यात्सकलं तस्मै सा कुर्युर्वा यथारुचि श्राद्धविशेषे प्रश्नभेदमाह हेमाद्रौ विष्णुः पित्र्ये स्वदित-मिति गोष्ठ्यां सुश्रुतं संपन्नमित्यभ्युदये दैवे रोचत इति आयुष्यमिति स्वैरिषु स्वैरमिच्छा श्राद्धे याज्ञवल्क्यः अन्नमादाय तृप्ताः स्थ शेषं चैवानुमान्य च तदन्नं प्रकिरेद्भूमौ दद्याच्चापः सकृत्सकृत् इदं चात्र विकिरदानमन्यशाखिनामाश्वलायनानां तु पिंडांत एव सूत्रकृतोक्तम् कात्यायनस्तु विकिरोत्तरं गायत्र्यादिजपं तृप्तिप्रश्नं चाह हेमाद्रौ देवलः ततः सर्व

शनंपात्रे गृहीत्वाविधिवद्बुधः तेषामुच्छेषणस्थाने विकिरं भुवि निक्षिपेत् माधवीये प्रचेताः सार्ववर्णिकमादाय येऽग्नी
निभुवि निक्षिपेत् सकृत्कुशेकार्यः दर्भेषु विकिरश्चैव इत्युक्तेः मंत्रः कातीयः अग्निदग्धाश्च ये जीवा येप्यदग्धाः कुले मम
भूमौ दत्तेन तृप्यंतु तृप्ता यांतु परां गतिमिति अन्येत्तु असोमपाश्च ये देवा यज्ञभागविवर्जिताः तेषामन्नं प्रदास्यामि
विकिरं वैश्वदेविकमिति हेमाद्रौ गोभिलोक्तेन द्वैधे असंस्कृतप्रमीता ये त्यागिन्यो याः कुलस्त्रियः दास्यामि तेभ्यो वि-
किरमन्नं ताभ्यश्च पैतृके मित्यग्निपुराणोक्तेन पित्र्ये त्वन्नं वि कीर्य येऽग्निदग्धा इत्युच्छिष्टपिंडं कुशोपरि पृथक् दद्या
दित्याहुः पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवम् ब्राह्मे ततः प्रक्षाल्य हस्तौ च द्विराचम्य हरिं स्मरेत् माधवीये गौतमः विकिरमुच्छि-
ष्टेः प्रतिपादयेत् हेमाद्रौ व्यासः उच्छिष्टे रेव विकिरं सदैव प्रतिपादयेत् भृगुः पिंडवत्प्रतिपत्तिः स्याद्धि किरस्येति तोल्ल
सि श्राद्धकाशिकायां यजमानस्य दासादीनुद्दिश्य द्विजसत्तम तस्मादन्नं त्यजेद्भूमौ वामभागे पैतृके मनुः उ-
च्छेषणं भूमिगतमजिह्मस्याशठस्य च दासवर्गस्य तत्पित्र्ये भागधेयं प्रचक्षते विष्णुः उदङ्मुखेष्वाचमनमा-
दौ दद्यात्ततः प्राङ्मुखेषु पित्र्ये दैवे चैवमेवमर्थः शातातपः विश्वेदेवनिविष्टानां चरमं हस्तधावनम् हेमाद्रौ वारा-
हे हस्तं प्रक्षाल्य यश्चापः पिबेद्भुक्त्वा द्विजः सदा तदन्नमसुरैर्भुक्तं निराशाः पितरो गताः मरीचिः हस्तं प्रक्षाल्य गं
डूषं यः पिबेदविचक्षणः आसुरं तद्भवेच्छ्राद्धं पितॄणां नोपतिष्ठते तत्रैव संग्रहे पवित्रग्रंथिमुत्सृज्य मंडले भुवि
निक्षिपेत् हस्तादीन्क्षालयेद्विद्वान् छत्रवादौ तु कुत्रचित् व्यासः तांबूलोद्गिरणं चैव गंडूषोद्गिरणं तथा कांस्यपा-
त्रे तथा ताम्रे न कुर्वीत कदाचन उष्णोदकैर्धान्यचूर्णैः करौ भस्मभूमिशोधयेत् अथ पिंडदानम् तच्चार्चनोत्तरं अ-

करणोत्तरं भोजनोत्तरं विकिरोत्तरं स्वधावाचनोत्तरं विप्रविसर्जनोत्तरं चेति हेमाद्रौ स्मृतिषु पक्षा उक्ताः तेषां शाखाभेदेन व्यवस्था ग्रे-
तथाऽष्टकासु पूर्वमन्येषु भोजनोत्तरमिति चंद्रिकामाधवौ सर्वत्र भोजनोत्तरमिति बहवः आश्वलायनः भुक्तवत्स्वनाचांतेषु पिंडा
न्निदध्यादाचांतेष्वेके भुक्तवत्स्विति पूर्वनिपेधार्थं साग्निरग्निप्रणीतसमीपे नाग्निर्द्विजसमीपे हेमाद्रौ जातूकर्ण्यः व्याममात्रं स
मुत्सृज्य पिंडांस्तत्र प्रदापयेत् प्रसारितभुजांतरं व्यामः संकृदेव न्यासः अरत्निमात्रमुत्सृज्येति यत्तु तत्रैव सिकताभिर्मृदा
वापि वेदीं दक्षिणनिम्नगे तितदन्यशाखिपरम् देवलः ततस्तैरभ्यनुज्ञातो दक्षिणां दिशमेत्य च चंद्रिकायाम् पिंडनिर्वपणं कार्यं कुशाभ्या
वेविचक्षणैः काशेषु राजदूर्वासु पवित्रे परमे हिते आश्वलायनः स्फ्येन रेखामुल्लिखेत् अपहता असुरा रक्षांसि वेदिषद इति ताम-
भ्युक्ष्य सकृदाच्छिन्नैरवस्तीर्य प्राचीनावीती लेखां त्रिरुदकेनोपनयेच्छुंधंतां पितरः शुंधंतां पितामहाः शुंधंतां प्रपितामहा इति
तस्यां पिंडान्निपृणीयात्पराचीनपाणिः पित्रे पितामहाय प्रपितामहायेत त्ते सौ ये च त्वामन्विति हेमाद्रौ पारस्करः कराभ्यामुल्लि
खेत्स्फ्येन कुशेर्वापि महीं द्विजः बहुचानां करेणैव लेखा वाग्नेय्यभिमुखेति वृत्तिः दक्षिणाप्राचीं चोदङ्मुखत्वेत्यापस्तंबोक्तेश्च देवलः
आवाहयित्वा दर्भाग्रैस्तेषां स्थानानि कल्पयेत् तेष्वासीनेषु पात्रेण प्रयच्छेत्सतिलोदकं पराचीनेन निम्नापितृतीर्थेन पायसी च म
धुसर्पिस्तिलयुतांस्त्रीन् पिंडान्निर्वपेद्बुधः त्रिस्थलासेतो तिलमन्नं च पानीयं धूपं दीपं पयस्तथा मधुसर्पिः खंडयुक्तं पिंडमष्टांग
मुच्यते याज्ञवल्क्यः सर्वमन्नमुपादाय सतिलं दक्षिणामुखः उच्छिष्टसन्निधौ पिंडान्दद्याद्वै पितृयज्ञवत् केचित्पिंडेषु मा-
षान्वर्जयंति माषाः श्राद्धेषु वै ग्राह्या वर्ज्याश्चैवाग्निपिंडयोः ब्राह्मणेषु यथा मद्यं तथा माषोऽग्निपिंडयोरिति स्मृतिसारात् माषान्स
र्वत्र वैदर्भ्याः पिंडेऽग्नौ च विवर्जयेदिति स्मृतेश्च अत्र मूलं चिंत्यं हेमाद्रावपि सर्वशब्दस्य प्रकृतार्थत्वात् सर्वान्नग्रहणमुक्तम् अ

शनंशत्रेगृहीत्वाविधिवद्बुधः तेषामुच्छेषणस्थानेविकिरंभुविनिक्षिपेत् माधवीयेप्रचेताः सार्ववर्णिकमादाययेअग्नी
त्भुविक्षिपेत् सत्कुशेकार्यः दर्भेषुविकिरश्चयइत्युक्तेः मंत्रःकातीयः अग्निदग्धाश्चयेजीवा येप्यदग्धाःकुलेम
म भूमौदत्तेनतृप्यंतुतृप्तायांतुपरांगतिमिति अन्येतु असोमपाश्चयेदेवायज्ञभागविवर्जिताः तेषामन्नंप्रदास्यामि
विकिरंवैश्वदेविकमिति हेमाद्रौगोभिलोक्तेन दैवे असंस्कृतप्रमीतायेत्यागिन्योयाःकुलस्त्रियः दास्यामितेभ्योवि-
किरमन्नंताभ्यश्चपैतृक मित्यग्निपुराणोक्तेनपित्र्येन्नंविकीर्य येअग्निदग्धाइत्युच्छिष्टपिंडंकुशोपरिपृथक्ददा
दित्याहुः पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवम् श्राद्धे ततःप्रक्षाल्यहस्तौनद्विराचम्यहरिंस्मरेत् माधवीयेगौतमः विकिरमुच्छि-
ष्टेःप्रतिपादयेत् हेमाद्रौव्यासः उच्छिष्टैरेवविकिरंसदैवप्रतिपादयेत् भृगुः पिंडवत्प्रतिपत्तिःस्याद्विकिरस्येतितोल
लः श्राद्धकाशिकायां यजमानस्यदासादीनुद्दिश्यद्विजसत्तम तस्मादन्नंत्यजेद्भूमौवामभागेषुपैतृके मनुः उ-
च्छेषणंभूमिगतमजिह्मस्याशठस्यच दासवर्गस्यतत्पित्र्येभागधेयंप्रचक्षते विष्णुः उदङ्मुखेष्वाचमनमा-
दोदद्यात्ततःप्राङ्मुखेषु पित्र्येदैवेचेत्यर्थः शातातपः विश्वेदेवनिविष्टानांचरमंहस्तधावनम् हेमाद्रौवारा-
हे हस्तंप्रक्षाल्ययश्चापःपिबेद्भुक्त्वाद्विजःसदा तदन्नमसुरैर्भुक्तंनिराशाःपितरोगताः मरीचिः हस्तंप्रक्षाल्यगं
डूषंयःपिबेदविचक्षणः आसुरंतद्भवेच्छ्राद्धंपितॄणांनोपतिष्ठते तत्रैवसंग्रहे पवित्रंग्रंथिमुत्सृज्यमंडलेभुवि
निक्षिपेत् हस्तादीन्क्षालयेद्विद्वान् छरावादौनकुत्रचित् व्यासः तांबूलोद्गिरणंचैवगंडूषोद्गिरणंतथा कांस्यपा-
त्रेतथातान्नैवकुर्वीतकदाचन उष्णोदकैर्धान्यचूर्णैःकरौश्चभूमिंशोधयेत् अथपिंडदानम् तच्चार्चनोत्तरंअ-

करणोत्तरं भोजनोत्तरं विकिरोत्तरं स्वधावाचनोत्तरं विप्रविसर्जनोत्तरं चेति हेमाद्रौ स्मृतिषु पक्षा उक्ताः तेषां शाखाभेदेन व्यवस्था भे
तथा ऽन्येषु पूर्वमन्येषु भोजनोत्तरमिति चंद्रिकामाधवौ सर्वत्र भोजनोत्तरमिति बह्वृचः आश्वलायनः भुक्तवत्स्वनाचांतेषु पिंडा
न्निदध्यादाचांतेष्वेके भुक्तवत्स्विति पूर्वनिषेधार्थं साग्निरतिप्रणीतसमीपे निरग्निर्द्विजसमीपे हेमाद्रौ जातूकर्ण्यः व्याममात्रंस
मुत्सृज्य पिंडांस्तत्र प्रदापयेत् प्रसारितभुजांतरं व्यामः संकटे तु व्यासः अरत्निमात्रमुत्सृज्येति यत्तु तत्रैव सिकताभिर्मृदा
वापि वेदीं दक्षिणनिम्नगेति तदन्यशाखिपरम् देवलः ततस्तैरभ्यनुज्ञातो दक्षिणां दिशमेत्य च चंद्रिकायाम् पिंडनिर्वपणं कार्यं कुशाभा
वे तिलक्षणैः काशैः पराजदूर्वा रूपविवेपरमेहिते आश्वलायनः स्फ्येन रेखामुल्लिखेत् अपहता असुरा रक्षांसि वेदिषद इति ताम-
भ्युक्ष्य सकृदाच्छिन्नैरवस्तीर्य प्राचीनावीती लेखायां निरुदकेनोपनयेच्छुंधंतां पितरः शुंधंतां पितामहाः शुंधंतां प्रपितामहा इति
तस्यां पिंडान्निपृणीयात्सव्यानीतपाणिः पित्रे पितामहाय प्रपितामहायेतन्ते सो — ये च त्वामत्रान्विति हेमाद्रौ पारस्करः कराभ्यामुल्लि
खेत्स्फ्येन कुशैर्वापि महीं द्विजः वह्वृचानां करेणैव लेखा चाग्नेय्यभिमुखेति तत्रैव दक्षिणाप्राचीं चोदङ्मुखीं चेत्यापस्तंबोक्तेश्च देवलः
आवाहयित्वा दर्भाग्रैस्तेषां स्थानानि कल्पयेत् तेषासीनेषु पात्रेण प्रयच्छेत्सतिलोदकं पराचीनेन निम्नापितृतीर्थेन प्रायवीये म
धुसर्पिस्तिलयुतांस्त्रीन्पिंडान्निर्वपेद्बुधः त्रिस्थलीसेतौ तिलमन्नं च पानीयं धूपं दीपं पयस्तथा मधुसर्पिः खंडयुक्तं पिंडसर्वांग
मुच्यते याज्ञवल्क्यः सर्वमन्नमुपादाय सतिलं दक्षिणामुखः उच्छिष्टसन्निधौ पिंडान्दद्याद्वै पितृयज्ञवत् केचित्पिंडेषु मा-
षान्वर्जयंति माषाः श्राद्धेषु वै शस्ता वर्ज्याश्चैवाग्निपिंडयोः ब्राह्मणेषु यथा मर्यं तथा माषोग्निपिंडयोरिति स्मृतिसारात् माषान्स
र्ववरकान्पिंडे नो च विवर्जयेदिति स्मृतेश्च अत्रमूलं चिंत्यं हेमाद्रौ वापि सर्वशब्दस्य प्रकृतार्थत्वात् सर्वान्नग्रहणमुक्तम् अ

न्नशेषमन्नमनुज्ञाप्य सर्वमेकधोद्धृत्योच्छिष्टसमीपे दर्भेषु त्रींस्त्रीन् पिंडान् दद्यादिति गोभिलसूत्रे सर्वस्मात्प्रकृतादन्नात्पिंडान् प्र-
धुनिलान्पिता निमित्त लोपनियमात्तदभावे पिंडनिवृत्तिः प्राप्नोतीति मेधातिथ्युक्तावाचस्पतिः तन्न तुषोपवापवत्परप्रयुक्तद्रव्यत्वेऽप्य
र्थकर्मत्वाद्गुणानुरोधेन प्रधानत्यागाच्छेषलोपे पिंडद्रव्यांतरेण कार्यम् अतोनेयं प्रतिपत्तिः किंतु प्रधानमित्युक्तम् प्राक् अन्य
था सापिंडीकरणादौ संयोजनादेः प्रधानस्य लोपापत्तेरिति दिक् अथ पिंडप्रमाणम् हेमाद्रावंगिराः कपित्थबिल्वमात्रान्वा
पिंडान्दद्याद्विधानतः कुक्कुटांडप्रमाणान्वामलकैर्बदरैः पृथगिति तत्रैव धूम्रः कपित्थस्य प्रमाणेन पिंडान्दद्यात्समाहितः
नत्समोभिक्रां दद्यात्पिंडांनेतु षडंगुलैः अंत्येष्टिपद्धतौ प्रचेताः एकोद्दिष्टे सपिंडे तु कपित्थं तु विधीयते नारिकेलप्रमाणं तु
प्रत्यब्दे मासिके तथा तीर्थे दर्शे च संप्राप्ते कुक्कुटांडप्रमाणतः महालये गयाश्राद्धे कुर्यादामलकोपममिति स्मृतिः कालिका-
पामाचार्यः यत्रस्यु र्बहवः पिंडास्तत्र बिल्वफलोपमाः यत्रचैको भवेत्पिंडस्तत्र खर्जूरसन्निभः प्रेतपिंडस्तु दैर्घ्येण द्वादशां
गुल उच्यत इति शायवीये पत्नीपिंडास्तु मृद्वीयाद्विवर्गस्य सहायिनी हेमाद्रौ लौगाक्षिः महालये गयायां च प्रेतश्रा
द्धे दशाहिके पिंडशब्दप्रयोगः स्यादन्नमन्यत्र कीर्तयेत् शाट्यायनिः असावेतत्त इत्युक्त्वा तदन्ते च स्वधा नमः असाविस्य
संबंधरूपगोत्रादि विशिष्टपित्रादिनामसंबुध्यंतमुक्त्वा पुनश्चतुर्थ्यंतं तदन्ते यं पिंड इदमन्नं वा स्वधा नमोनम मेति वदे
दिति हेमाद्रिः पित्रादीनामज्ञाने त्वापस्तंबः पृथिवीदर्वीक्षितां स्वधा पितृभ्यः पृथिविषद्भ्य इति प्रथमं पिंडं दद्यात्
स्वधा पितृभ्योंतरिक्षसद्भ्य इति द्वितीयं स्वधा पितृभ्यो दिविषद्भ्य इति तृतीयं एवं मातामहेषु मातृषु च बह्वृचानां तु
तं प्राक् कालिकायां स्मृतिः यावदेवोच्चरेन्मंत्रं तावत्प्राणान्निरोधयेत् येषां तु गृह्ये दर्शे मातुः श्राद्धं पृथगुक्तम् तेषां पितृभ्य

पश्चिमेमातृभ्यस्तत्पश्चिमे मातामहीभ्यः पिंडान्दद्यादिति सांख्यायनः अस्मिन्पक्षे तत्पश्चिमे मातामहीभ्योपि दद्यादिति
हेमाद्रिः पूर्वास्तु पितृभ्यो दद्यादपरास्तु स्त्रीभ्य इति सूत्राच्च एवं यत्र तीर्थमहालयादौ केचिदिच्छंति नारीणां पृथक्श्रा-
द्धमहर्षय इति चतुर्विंशतिमतात् पित्रादिनवदैवत्यं तथा द्वादशदैवत्यमित्यग्निपुराणाच्च मातॄणां पृथगुक्तम् यच्च
आचार्यगुरुशिष्येभ्यः सखिज्ञातिभ्य एव च तत्पत्नीभ्यश्च सर्वाभ्यस्तथैव च जलांजलीन् पिंडांस्तेभ्यः सदा दद्या-
त्पृथक्भाद्रपदे नरः तीर्थेष्वन्येषु सर्वेषु माघमासे मघासु चेति चतुर्विंशतिमते दौहित्रपुत्रदाराश्च ये कनिष्ठाः सहोदराः
निःसंतानामृता ये च तेभ्योप्यंत्र प्रदीयत इति भविष्ये एकोद्दिष्टान्युक्तानि तत्रापि तत्पश्चिमे पिंडदानं ज्ञेयम् येषां न पृ
थक्तैः सपत्नीकाः पित्रादयो वाच्याः अन्वष्टकागयामातृश्राद्धं चैव मृतेहनि एकोद्दिष्टं तथा मुक्त्वा स्त्रीष्वन्यत्र स्त्र्य
ग्भवेत् इति शंखोक्तेश्च मनुः तेषु दर्भेषु तं हस्तं निमृज्याल्लेपभागिनाम् हस्तलेपाभावेपि हस्तं निमृज्यादेवेति मेधाति
थिः विष्णुः अत्र पितरो मादयध्वमिति दर्भमूले करावघर्षणम् कालिकायां स्मृतं एकोद्दिष्टेषु वर्षांस्तु दर्भलेपो
न विद्यते सपिंडीकरणादौ तु लेपः सर्वत्र शस्यते मनुः आचम्योदक्परावृत्य त्रिराचम्य शनैरसून् षड्ऋतूंश्च नम-
स्कुर्यात्पितॄनेव च मंत्रवत् उदकं निनयेच्छेषं शनैः पिंडांतिके पुनः त्रिः प्राणायामं कृत्वेति मेधातिथिः अमंत्रं प्राणानि
रुध्येति कल्पद्याः मंत्रवत् वसंताय नमः नमो वः पितर इत्याद्यैः शेषं पूर्वावनयनशेषम् आश्वलायनः निष्टतानजु
मंत्रयेतात्र पितरो मादयध्वं यथाभागमावृषायध्वमिति सव्यावृद्दुदङ्ङावृत्य यथाशक्ति प्राणान्नासित्वा भिपर्यावृत्या
मीमदंत पितरो यथाभागमावृषायीषतेति चरोः प्राणं भक्षं भक्षयेत् नित्यं निनयनापीति नित्यग्रहणं शेषाभावेपि कुर्या

दिन्यर्थः शौनकः अथैषामत्रपितरइत्याद्येनानुमंत्रणम् अमीमदंतेत्याद्येनमंत्रेणाप्यनुमंत्र्यतान् पिंडशिष्टं चरोरन्नं
किंचिदाघ्रापयन्त्यजेत् प्रक्षाल्याचम्य शुंधंतामित्याद्यैरेव पूर्ववत् मंत्रैः पिंडेषुपानीयंनिषिंचेत्पितृतीर्थतः ०व्याघ्रः
अद्भिःप्रक्षाल्यतत्पात्रंतत्पिंडपूर्ववत् कृत्वावनेजनंकुर्यात्पिंडपात्रमधोमुखम् एतत्कातीयादीनाम् आचार्यः ततः
सव्यकृद्द्विराचम्यनीवींविस्रस्यचाग्यतः आश्वलायनः असावभ्यंक्ष्वासावभ्यंक्ष्वेति पिंडेष्वभ्यंजनांजनेचासोदद्याद्
शाभूर्णास्तुकांवापंचाशद्वर्षतायाऊर्ध्वंस्वंलोमैतद्वःपितरोवासोमानोतोन्यत्पितरोयुंङ्ध्वमिति श्राद्धचिंतामणौब्राह्मे
एतद्वःपितरोवासइतिजल्पन्पृथक्पृथक् आमुकामुकगोत्रैतत्तुभ्यंवासःपठेद्बुधः इदंकातीयानांएतद्वइतिसूत्राणि
प्रतिपिंडमितितत्सूत्रात् हेमाद्रौब्राह्मे अभ्यमाहुस्त्रैककुदमंजनंनित्यमेवहि तैलंकृष्णातिलेभ्यश्चदद्यादभ्यंजनंहि
तत् त्रैककुदंस्तरपोइतिप्रसिद्धम् अंजनप्राथम्यमापस्तंबादिविषयम् तत्रैवव्याघ्रः गंधपुष्पाणिधूपंचदीपंचापिनिवे
दयेत् देवलः दक्षिणांसर्वभोगांश्चप्रतिपिंडंप्रदापयेत् भक्ष्याण्यपूपानिक्षूंश्चव्यंजनान्यशनानिच तत्रैवशंखः यस्मिं
स्तुच्यतेगेहेभक्ष्यंभोज्यमगर्हितम् अनिवेद्यनभोक्तव्यंपिंडमूलेकथंचन एतत्सव्येनेतिकेचित् युक्तंत्वपसव्येन
नुः अर्चयेच्चतान्पिंडान्यथान्यायंसमाहितः ततोनमोवःपितरइषइत्यादिनोपस्थानम् मात्स्ये अथाचांतेषुचा
चम्यचारिंदद्यात्सकृत्सकृत् तिलपुष्पाक्षतान्पश्चादक्षय्योदकमेवच अत्रदैवेसव्यंपित्र्येत्वपसव्यमितिकर्कः परिभा
षोक्तवचनात्सव्यमितियुक्तम् अत्रशिवाआपःसंतुसौमनस्यमस्त्वित्यादिप्रयोगोज्ञेयः मात्स्ये नत्वाशीःप्रतिगृण्ही
याद्द्विजेभ्यःप्राङ्मुखोबुधः अघोराःपितरःसंतुसंत्वित्युक्तेपुनर्द्विजैः गोत्रंतथावर्धतांनस्तथेत्युक्तःसतैःपुनः दातारोनो

भिवर्धतामन्नंचैवेत्युदीरयेत् स्वस्तिवाचनकंकुर्यात्पिंडानुद्धृत्यभक्तितः स्वस्तिवाचनात्प्राक्पात्रचालनंकार्यम् हेमाद्रौ बृहस्पतिः भोजनेषुचतिष्ठत्सुस्वस्तिकुर्वंतियेद्विजाः तदन्नमसुरैर्भुक्तंनिराशैःपितृभिर्गतैः जानूकृत्यर्थः पात्राणिचालयेच्छ्राद्धेस्वयंशिष्योथवासुतः नस्त्रीभिर्नचबालेननासजात्याकथंचन याज्ञवल्क्यः स्वस्तिवाच्यंततःकुर्यादक्षय्योदकमेवच तत्रैवबृहच्छातातपः पितॄणांनामगोत्रेणकरेदेयंतिलोदकं प्रत्येकंपितृतीर्थेन अक्षय्यमिदमस्त्विति अत्रपृथ्वीचंद्रोदयेत्युक्ता तत्रैवमगरखंडे उत्तानमर्घ्यपात्रंतुकृत्वादत्वाचदक्षिणाम् हिरण्यंदेवतानांचपितॄणांरजतंतथा बृहस्पतिः तस्मात्सुवर्णंकाकिणींवाफलंपुष्पमथापिवा प्रदद्याद्दक्षिणांयज्ञेतयासस्सफलोभवेत् अत्रपितृउद्देशेनदक्षिणादानेअपसव्यं विप्रोद्देशेनसव्यमितिमाधवः कालिकायामाचार्यः दद्याद्यज्ञोपवीत्येवतांबूलंदक्षिणांतथा अभिवदेच्चतांस्ततोविप्रान्पित्रादिभ्यःस्वधोच्यताम् गोभिलः अघोराःपितरःसंत्वित्युक्तेस्वधांवाचयिष्यइतिपृच्छतिपितृभ्यःस्वधोच्यतामित्युक्तेस्तुस्वधेत्युच्यमानेधारांदद्यादूर्जंवहंतीतिआपस्तंबेनतुपुत्रान्पौत्रानभितर्पयंतीरित्यपिपरिषेचनेमंत्रउक्तः आश्वलायनः अथैतान्प्रवाहयेत् परेतनपितरःसोम्यासोगंभीरेभिःपथिभिःपूर्व्येभिः दत्त्वायास्मभ्यंद्रविणेहभद्रंरयिंचनःसर्ववीरंनियच्छतेति मात्स्ये वाजेवाजइतिजपन्कुशाग्रेणविसर्जयेत् प्रचेताः स्वस्तिवाच्यंततःकृत्वापितृपूर्वंविसर्जयेत् आश्वलायनः अन्नंप्रकीर्यउपवीतीओंस्वधेतिविसृजेदस्तुस्वधेतिवा ब्रह्मवैवर्ते आमावाजेतिमंत्रंतुपठित्वाचप्रदक्षिणम् द्वारोपांतेततःकृत्वासंयतःप्रविशेद्गृहम् प्रांजलिश्चततःप्राहताप्विप्रान्सत्यवादिनः दातारोनोभिवर्धतामन्नंचनइतिब्रुहि एवमस्त्वितितेनंचकथयंतिसमाहिताः एतन्मंडलदेशोका-

र्यामितिहेमाद्रिः मनुः दातारोनोभिवर्धंतांवेदाःसंततिरेवच श्रद्धाचनोमाव्यगमद्बहुधेयंचनोस्त्विति बौधायनः अन्नं
चनोबहुभवेदतिथींश्चलभेमहि याचितारश्चनःसंतुमाचयाचिष्मकंचनेति अत्रदातारोनोभिवर्धंतालभध्वंयाचिद्व
मिसाघूहेनपठित्वाविप्रैःप्रतिवचनंकार्यमितिस्कंददर्शनभाष्ये स्वादुषंसदइति ब्राह्मणासःपितरइतिमंत्रद्वयंचपठंति
शौनकः ब्राह्मणानथनिर्यातान्परीत्यत्रिःप्रदक्षिणम् सस्त्रीकःस्वजनैःसार्धंप्रणमेद्रचितांजलिः कनिष्ठप्रथमाज्येष्ठन्
रमाःसुःप्रदक्षिणे हेमाद्रौबृहस्पतिः अद्यमेसफलंजन्मभवत्पादाब्जवंदनात् अद्यमेवंशजाःसर्वेयातावोनुग्रहाद्दि
वम् पत्रशाकादिदानेनक्लेशितायूयमीदृशाः तत्क्लेशजातंचित्तात्तुविस्मृत्यक्षंतुमर्हथ मन्वेताः विसृजेद्दांतसंयुक्त
सीमांतंचाप्यनुव्रजेत् अथपिंडप्रतिपत्तिः हेमाद्रौब्रह्मांडे पिंडमग्नौसदादद्याद्भोगार्थीप्रथमंनरः पत्न्यैप्रजार्थीद
द्यान्मध्यमंमंत्रपूर्वकम् उत्तमांगतिमन्विच्छन्गोषुनित्यंप्रयच्छति आज्ञांप्रज्ञांयशःकीर्तिमप्सुपिंडंप्रवेशयेत्
यन्दीर्घमायुष्यंवायसेभ्यःप्रयच्छति आकाशंगमयेदप्सुस्थितोवादक्षिणामुखः आश्वलायनः वीरंमेदत्तपितर .
तिपिंडानांमध्यमंपत्नींप्राशयेत् आधत्तपितरोगर्भंकुमारंपुष्करस्रजम् यथायमरपाअसदिति भर्त्रादत्तस्यआधेना
दायाद्वितीयेनप्राशनम् आपस्तंबस्तदानेमंत्रमाह अपांत्वौषधीनांरसंप्राशयामिभूतकृतंगर्भंधत्स्वेतिमध्यमंप-
त्न्यैप्रयच्छतीति प्राशनेपि यथेहपुरुषोअसदितितद्वितीयःपाठः अन्येषांतत्तच्छाखायांज्ञेयः तत्रैवशंखः पत्नी
वामध्यमंपिंडमश्नीयादार्तवान्विता कलिकायांछागलेयः प्राचीनावीतिनामंत्र्यपत्नीपिंडोविभज्यते प्रतिप . :
मंत्रस्यकर्तव्याहत्तिरत्र माधवीयेविष्णुधर्मोत्तरे तीर्थश्राद्धेसदापिंडान्क्षिपेत्तीर्थसमाहितः याज्ञवल्क्यः पिंडास्तु

गोजविप्रेभ्योदद्याद्भोजनलोपिवा बृहस्पतिः अन्यदेशगतापत्नीरोगिणीगर्भिणीतथा तदातंजीर्णवृषभश्छागोवाभोक्तु म
र्हति अथपिंडोपघाते हेमाद्रौप्रायश्चित्तकांडेदेवलः श्वसृगालखरैःपिंडःस्पृष्टोभिन्नःप्रमादतः कर्तुरायुष्यनाशःस्यात्
प्रेतस्तंनोपसर्पति जातूकर्ण्यः पूर्वश्लोकांते तद्दोषपरिहारार्थंप्राजापत्यंप्रकल्पयेत् पुनःस्नात्वातदाकर्तापिंडंकुर्याद्य-
थाविधि काकस्पर्शेतुनदोषः पिंडोपघातंप्रकृत्य धनस्यचविनाशःस्यात्काकस्पर्शादिकंविनेति तत्रैवश्लोक गौतमो-
क्तेः स्मृतिदर्पणेत्रिः मार्जारमूषकस्पर्शेपिंडेचाविदलीकृते पुनःपिंडाःप्रदातव्यास्तेनपाकेनतत्क्षणात् बौधायनः श्वचां
डालादिभिःस्पृष्टःपिंडोयद्यपहन्यते प्राजापत्यंचरित्वाथपुनःपिंडंसमाचरेत् बोपदेवोप्येवमाह अथदिनांतरेतुप्राजा-
पत्यमात्रं शेषप्रतिपत्तित्वेनापिंडावृत्तौमानाभावादितिमैथिलाः तन्न सपिंडीकरणादौशेषनाशेसंयोजनादिलोपापत्तेः तै
नचनचनाद्यमनेश्चात्रापितन्मात्रपिंडदानादिति अतएवनचनक्तंश्राद्धंकुर्वीतारब्धेवाभोजनसमापनादित्यापस्तंबसूत्रम्
रात्रौभोजनमात्रंपूर्वेद्युःकार्यम् श्राद्धसमाप्तिस्तुपरदिनेएव समाप्तिपर्यंतंकर्तुरुपवासश्चेतिहरिदत्तेनव्याख्यानम् तस्मा
त्याकांतरेणापिंडदानमात्रंकार्यम् अथपिंडनिषिद्धकालः सचप्रायेणमहालयादिनिर्णयेपूर्वमुक्तः हेमाद्रौगृह्यपराशरः
युगादिषुमघायांचविषुवस्ययनेतथा भरणीषुचकुर्वीतपिंडनिर्वपणंनहि स्मृतिरत्नावल्याम् पुत्रेजातेव्यतीपातेग्रहणे
चंद्रसूर्ययोः श्राद्धंकुर्यात्प्रयत्नेनपिंडनिर्वपणादृते तत्रैवकात्यायनः ऊर्ध्वंरनंतरंचैवयावन्मासःसमाप्यते तावत्पिंडान्नै
वदद्यान्नकुर्यात्तिलतर्पणम् बौधायनः संस्कारेषुतथान्येषुमासंमासार्धमेवच तथा भानौभौमेत्रयोदश्यांनंदाभृ-
गुमघासुच पिंडदानंमृदास्नानंनकुर्यात्तिलतर्पणम् त्रिस्थलीसेतौकार्ष्णाजिनिः विवाहव्रतचूडासुवर्षमर्धंतदर्धकम्

उत्तरार्धंमाग्यन् रद्धिमान्तेतथान्यत्रपिंडदाननिराक्रिया कृतागर्गादिभिर्मुख्यैर्गौसमेकंतुकर्मणाम् हेमाद्रौ ज्योतिः पराशरः
विवाहेनिदिनेमासांस्त्यजेगुर्डोदशैवहि सपिंडाःपिंडनिर्वापंभोजीचंपेषुडेवहि तत्रैव महालयेगयाश्राद्धेमातापित्रो
क्षयेहनि यस्यकस्यापिमर्त्यस्यसापिंडीकरणेतथा .कृतोद्वाहोपिकुर्वीतपिंडनिर्वपणंसदेति मातापित्रोरितिक्षयाह-
विशेषणम् हविरूभयत्वन्दाविवक्षितम् तेनभ्रातृपितृव्यादिवार्षिकेपिपिंडदानंकार्यमितिकेचित् सपिंडीकरणेन
वश्राद्धषोडशश्राद्धोपलक्षणार्थमितिनिर्णयामृतेउक्तम् क्षयाहेविशेषःसंग्रहे मातापित्रोराब्दिकेतुविवाहादिषुसर्व
दा तिलैःपिंडाःप्रदातव्याअन्यश्राद्धेविवर्जयेत् अत्रमूलंचिंत्यम् रामकौतुके· नंदाशुक्रामरव्यारभृगुवग्निपितृकाले
गंडेचेधृतिपातेचपिंडास्त्याज्याःसतेप्सुभिः विश्वरूपनिबंधे तिथिवारप्रयुक्तोयोदोषोवैससुदाहृतः सश्राद्धेतन्नि-
मित्तेस्यान्नान्यश्राद्धेकदाचन अन्यन्नूक्तमाक् उच्छिष्टोद्वासनमाहहेमाद्रौवसिष्ठः श्राद्धेनोद्धारनीयानिउच्छि-
ष्टान्यादिनक्षयात् श्च्योतंतेवैसुधाधारास्ताःपिबंत्यकृतोदकाः व्यासः उच्छिष्टंनप्रमृज्यात्तुयावन्नास्तमितोरविः इ
तिगृह्यांतरसंलोपेकृगृहेतुमनुः उच्छेषणंतुनतिष्ठेद्यावद्विप्राविसर्जिताः ततोगृहबलिंकुर्यादितिधर्मोव्यवस्थितः व
लिवैश्वदेवादिनित्यकर्मेतिमेधातिथिः ब्रह्मांडे शूद्रायचानुपेतायश्राद्धोच्छिष्टंनदापयेत् तथा कामंदद्याच्चसर्व
तुशिष्यायचकृताय न भोक्तुरिति शेषः जांनूकर्णः द्विजभुक्तावशिष्टंतुशाचिभूमौनिखानयेत् अथवैश्वदेवादि अ
नमामकःश्लोकः श्राद्धेनानिकर्तृकेग्निकरणात्पश्चाज्जुहोतिर्बलिस्त्वंतेस्यादथवाग्नौहिकिरनःपश्चात्स्थस्त्वेप
ते: श्राद्धांतेलथयामहालयविधावूर्ध्वंभुजेःस्यात्क्षयेत्वंतेमासत्वमध्यताश्रुभविधावादोतथासाग्निके अस्यार्थः

साग्नेः पृथक्पाकेनसर्वत्रादौवैश्वदेवः पश्चात्तंकर्मनिर्वर्त्यवैश्वदेवंचसाग्निकः पिंडयज्ञंततःकुर्यात्ततोन्वाहार्यकंबुधः
पित्रर्थंनिर्वपेत्पाकंवैश्वदेवार्थमेवच वैश्वदेवंनपित्रर्थंनदार्शंवैश्वदेविकमितिलौगाक्षिस्मृतेः अत्रसाग्निकआहि
ताग्निरितिहेमाद्रिः श्राद्धात्प्रागेवकुर्वीतवैश्वदेवंतुसाग्निकः एकादशाहिकंमुक्त्वातत्रह्यंतेविधीयतइति हेमाद्रौशाट्या
यनोक्तेश्च तत्रैवपरिशिष्टे संन्यासेपार्वणश्राद्धेएकोद्दिष्टेतथैवच अग्रतोवैश्वदेवःस्यात्पश्चादेकादशेहनि स्मार्ताग्निमतां
तद्वाहितानांवाग्नौकरणोत्तरंविकिरोत्तरंवाहोममात्रंपृथक्पाकेन भूतयज्ञादितुश्राद्धांतएव अत्रमूलंहेमाद्रिचंद्रिकादौस्पष्टं
सर्वेषांश्राद्धांतेवातत्पाकेनवैश्वदेवनित्यश्राद्धादीतितृतीयः श्राद्धंनिर्वर्त्यविधिवद्वैश्वदेवादिकंततः कुर्याद्भिक्षांततोदद्याद्धं
तकारादिकंतथेतिपैठीनसिस्मृतेः ततःश्राद्धशेषात् श्राद्धान्हिश्राद्धशेषेणवैश्वदेवंसमाचरेदितिचतुर्विंशतिमताच्च एवंवैश्व
देवकालत्रयस्यआशार्केशांखायनपरिशिष्टमुदाहृत्यैवव्यवस्थोक्ता आदौवृद्धौक्षयेचांतेदर्शेमध्येमहालये एकोद्दिष्टेनिवृत्ते
तुवैश्वदेवोविधीयतइति बहुस्मृत्युक्तत्वात्सर्वेषांश्राद्धांतएवेति मेधातिथिस्मृतिरत्नावल्यादयोबह्वचः बोपदेवस्तु वृत्तिकारेण
विसर्जनांतंश्राद्धमुक्त्वाउच्छेषणंलितिपूर्वोक्तमनुवाक्योदाहरणात्बह्वृचानांश्राद्धांतएव मध्यपक्षस्त्वन्यशाखापरइत्याह
हेमाद्रिस्तुहृद्यावष्यंतेएववैश्वदेवमाह कातीयानांतुश्रौतस्मार्ताग्निमतामादावेकेनैवपाकेनेतिकर्कः अन्येषांमते तैत्तिरीया
णांतुसाग्निकानांसर्वत्रादौवैश्वदेवः पंचयज्ञांश्चअंतेचेतिसुदर्शनभाष्येउक्तम् अस्यपक्षद्वयस्यपूर्ववद्व्यवस्था हेमाद्रौ
मार्कंडेयः ततोनित्यक्रियांकुर्याद्भोजयेच्चततोतिथीन् ततस्तदन्नंभुंजीतसहभृत्यादिभिर्नरः ततःश्राद्धशेषात् नित्य
क्रियांनित्यश्राद्धम् तत्रपृथक्पाकेननैत्यकमितितेनैवोक्तेः पाकेपक्षेविकल्पः अथनित्यश्राद्धम् हेमाद्रौव्यासः एकमप्या-

शयेद्विप्रंपण्णामप्यन्वहंगृही अपीत्यनुकल्पः प्रचेताः नामंत्रणंनहोमंचनाव्हानंनविसर्जनम् नपिंडदानंनविकिरंनदद्या
त्त्रदक्षिणाम् अत्रानिर्देश्यभोजयित्वातुकिंचिद्दत्वाविसर्जयेदितितेनैवोक्तेर्दक्षिणाविकल्पः यत्तु नित्यश्राद्धंदेवहीनं-
नियमादिविवर्जितम् दक्षिणारहितंचैवदातृभोक्तृव्रतोज्झितमितिकाशीखंडे तद्ब्राह्मणाभावपरमिति पृथ्वीचंद्रः मवि-
ष्ये आवाहनंस्वधाकारंपिंडाग्नौकरणादिकम् ब्रह्मचर्यादिनियमाविश्वेदेवानचैवहि दातृणामथभोक्तॄणांनियमो-
नचविद्यते एतद्द्वयासंभवेरात्रावपिकार्यम् दिवोदितानिकर्माणिप्रमादादकृतानिवै यामिन्याःप्रहरंयावत्तावत्कर्माणि
कारयेदितिबृहन्नारदीयोक्तेः रात्रौप्रहरपर्यंतंदिवाकृत्यानिकारयेत् ब्रह्मयज्ञंचसौरंचवर्जयित्वाविशेषतइति पृथ्वीचंद्र
धृतसंग्रहोक्तेश्च नचदार्शिकाब्दिकाद्यपिरात्रौस्यादितिवाच्यम् इष्टापत्तेः तस्यतिथिसंबंधितत्वात् संध्यारात्रौनक
र्तव्यंश्राद्धंखलुविचक्षणैरितिविष्णवाद्युक्तेः रात्रौनिषेधात् अतएवास्यद्वादश्यांउषःकाले इत्यंकुर्यात्प्रातर्माध्यान्हिकंतदे
त्याद्येवोक्तेस्तथोदशीश्राद्धंनापकृष्यते भिन्नविषयत्वादित्युक्तंमदनरत्ने नित्यंत्वपकृष्यते अन्वहमित्युक्तेस्तिथिस-
बंधिचाभावात् यथाचसुदर्शनभाष्ये परपक्षोपिन्यायाणीतिनियमोपिनित्यश्राद्धेवेसंवत्सरमित्यत्यंतसंयोगद्वितीया ब
लात्कृष्णपक्षेपीत्युक्तंतथारात्रावपि तथाचमाधवेन प्रतिपत्प्रकरणेस्पष्टमुक्तं॰ वयंचाग्रेवक्ष्यामः अस्यादिनेकरणेलोपए
व रात्रौश्राद्धंनकुर्वीतेतिनिषेधादिति पृथ्वीचंद्रः पात्राभावेकार्ये उद्धृत्यवाययथाशक्तिकिंचिदन्नंप्रकल्पयेत् तस्मै प
तिमाहविष्णुः भिक्षुकाभावेअन्नंगोभ्योदद्यादग्नौवाप्रक्षिपेदिति हेमाद्रौनागरखंडे नित्यश्राद्धंनकुर्वीतप्रसंगा
द्यत्रसिध्यति श्राद्धांतरेकृतेन्यत्रनित्यत्वात्तन्नहापयेत् षट्दैवतेपृथकृनेत्यर्थः मात्स्ये ततस्तुवैश्वदेवांतेसभृत्य-

सुतबांधवः भुंजीतातिथिसंयुक्तः सर्वान्पितृन्निषेवितम् सर्वपर्वनिषिद्धं मांसमाषाद्यपीत्यर्थः एवं कृष्णैकादश्यादौ गृहिणोऽ
पि भोजनम् अस्य वैधत्वेन निषेधाप्रवृत्तेः एवं ग्रहणवेधेऽपि यत्त्वनाहिताग्नेरमाघममांसं वर्जयेदित्युक्तम् तद्धेयमेव
श्रौतत्वेन तस्य बलवत्त्वात् देवलः श्राद्धं कृत्वा तु यो मर्त्यो न भुंक्ते स कदाचन देवा हव्यं न गृह्णंति कव्यानि पितरस्त-
था शिवरात्र्येकादश्यादौ त्ववघ्राणमेवेत्युक्तं प्राक् यत्र तूपवासो नावश्यकस्तत्रैकभक्तमयाचितं वा कार्यमिति हेमा-
द्रिः जातूकर्ण्यः अहन्येव तु भोक्तव्यं कृते श्राद्धे द्विजन्मभिः अन्यथा त्वासुरं श्राद्धं परपाके च सेविते श्राद्धशेषभो-
जनस्य क्वचिन्निषेधमाह हेमाद्रौ माधवीये च कांडे मार्कंडेयः पित्रादीनामथान्येषां श्राद्धशेषान्नभोजनम् व्रतीनां वि-
धवानां च यतीनां च विगर्हितम् अन्ये भिन्नगोत्राः व्रतिनो ब्रह्मचारिणः श्राद्धावशिष्टभोक्तारस्ते वै निरयगामिनः
सगोत्राणां सकुल्यानां ज्ञातीनां च न दोषकृदिति तत्रैवोक्तेः तत्रैव जाबालिः विप्रस्त्वन्यगृहे श्राद्धशिष्टान्नं भोजनं
चरेत् भार्यापत्यं विशुद्धिः स्यात् ज्ञातिगोत्रेण दोषकृत् यतीनां वपनं लक्षं प्रणवजपश्चेति तत्रैवोक्तम् अस्यापवाद-
माह स एव श्वशुरस्य गुरोर्वापि मातुलस्य महात्मनः ज्येष्ठभ्रातुश्च पुत्रस्य ब्रह्मनिष्ठस्य योगिनः एतेषां श्राद्धशिष्टा-
न्नं भुक्त्वा दोषो न विद्यते इति केचित्प्रशंसंति मुनयस्तदसांप्रतम् विशेषांतरं तत्रैव ज्ञेयम् हेमाद्रौ जाबालिः तांबूलं दं-
तकाष्ठं च स्नेहस्नानमभोजनम् रत्यौषधिपरान्नानि श्राद्धकर्ता विवर्जयेत् पृथ्वीचंद्रोदये आचार्यः न शूद्रं भोज-
येत्तस्मिन्गृहे यत्नेन तद्दिने श्राद्धशेषं न शूद्रेभ्यः प्रदद्यादखिलेष्वपि इति जगद्गुरुनारायणभट्टसूनुरामकृष्णभट्ट-
सुतकमलाकरभट्टकृते निर्णयसिंधौ पार्वणश्राद्धम् अथानुकल्पः तत्र विप्रालाभे भोजयेदथवाप्येकं ब्राह्मणं पंक्ति-

गावनम् दैवेरूलात्तुनैवेद्यंपश्चात्तस्यतुनिर्वपेदिति शंखोक्तेरेकोविप्रःपूर्वमुक्तः विप्राभावेदर्भबटुः निधायपाद-
र्भवटूनासनेषुसमाहिता प्रेषानुप्रेषसंयुक्तं विधानंप्रतिपादयेदितिदेवलोक्तेः अशक्तावामश्राद्धम् आपद्यनग्नौ-
तीर्थेचप्रवासेपुत्रजन्मनि आमश्राद्धंप्रकुर्वीत भार्यारजसिसंक्रमे इतिकात्यायनोक्तेः पृथ्वीचंद्रोदयेजमदग्निः
यावत्स्यान्नाग्निसंयुक्तउत्सन्नाग्निरथापिवा आमश्राद्धंतदाकुर्यादुत्सेग्नौकरणंभवेत् कौर्मे अनग्निरधनोवापि
तथैवव्यसनान्वितः आमश्राद्धंद्विजःकुर्याद्वृषलस्तुसदैवहि आहिताग्नेःप्रवासस्थेतत्पत्नीगृहेदर्शंऋत्विगादिना
कारयेत् अमावास्यादिनिपत्नीप्रोषितेधर्मचारिणी पत्नीतुकारयेन्नित्यमन्येनाप्यृत्विगादिनेतिलघुहारीतोक्तेरि-
तिपृथ्वीचंद्रोदयः आदिपदमाह्निकादिसर्वपार्वणपरमितिशूलपाणिः स्मर्तुः पाकाभावेधिकारःस्याद्विभार्यो-
नांनराधिप अपत्नीनांमहाबाहोविदेशगमनादिभिः सदाचैवतुशूद्राणामामश्राद्धंविदुर्बुधाः प्रचेताः स्त्रीशू-
द्रःस्वपचश्चैवजातकर्मणिचाप्यथ आमश्राद्धंसदाकुर्याद्विधिनापार्वणेनतु स्वयंपचतीतिस्वपचः विष्णुप्रश्नसो -
आत्मनोदेशकालाभ्यांविप्लवेसमुपस्थिते आपद्यनग्नौतीर्थेचप्रवासेपत्न्यसंभवे चंद्रसूर्यग्रहेचैवदद्यादामंविशे-
षतः नपक्वंभोजयेद्विद्वान्सच्छूद्रोपिकदाचन भोजयन्प्रत्यवायीस्यान्नचतस्यफलंलभेत् अत्रप्रवासतीर्थग्रह-
णादावामंहेमश्राद्धमेव पाकश्राद्धंतुनभवत्येवेति हेमाद्रिरत्नाकरादयः अपरार्कविज्ञानेश्वरादयस्तु पाकाभावेद्वि-
जातीनामामश्राद्धंविधीयतइतिस्मृत्युक्तेः साग्निकैर्निरग्निकैश्चप्रवासादौसर्वत्रपाकाभावेआमादिकार्यम् पाकस
भवेत्त्वन्नेनैवेत्याहुः अतएवपाकश्राद्धमुक्त्वा एतच्चानुपनीतोपिकुर्यात्सर्वेषुपर्वसु भार्याविरहितोप्येतत्प्रवास.

स्योपि नित्य इति मात्स्ये निरग्नेरपि पाकेनोक्तमिति शूलपाणिकल्पतरू एतच्छब्दः श्राद्धमात्रपर इत्यन्ये एकोद्दिष्टं तु कु-
र्व्यं पाकेनैव सदा स्वयमिति लघुहारीतीयमपि साग्नेरेव निरग्नेर्महैकोद्दिष्टमप्यामेन शूद्रस्य तु दशाहपिंडाद्यामेनेति
हलायुधः उत्सन्नाग्नीनां त्वामश्राद्धमेव पूर्वोक्तजमदग्निवाक्यात् मरीचिः श्राद्धविघ्ने द्विजातीनामामश्राद्धं प्रकीर्तितम्
अमावास्यादिनियतं माससंवत्सरादृते स्मृतिदर्पणे मृताहं च सपिंडं च गयाश्राद्धं महालयम् आपन्नोपि न कुर्वीत श्रा-
द्धमामेन कर्हिचित् हेमाद्रौ व्यासः आमं दत्तु कौंतेय दद्यादामं चतुर्गुणम् द्विगुणं त्रिगुणं वापि न त्वेकगुणमर्पयेत् सिद्धा
न्नेतु विधिर्यः स्यादामश्राद्धेप्यसौ विधिः आवाहनादि सर्वं स्यात्पिंडदानं च भारत दद्याद्यश्च द्विजातिभ्यः शृतं वाशृतमेव
वा तेनाग्नौकरणं कुर्यात्पिंडांस्तेनैव निर्वपेत् पक्षांतरमाह स एव आमं दद्याद्द्विकौंतेय तदामं द्विगुणं चरेत् त्रिगुणं चतुर्गुणं
वापि न त्वेकगुणमर्पयेत् स्मृत्यर्थसारे समस्तुक्तम् षट्त्रिंशन्मते आमश्राद्धं यदा कुर्यात्पिंडदानं कथं भवेत् गृहपा-
कात्समुद्धृत्य सक्तुभिः पायसेन वा पिंडान्दद्याद्यथालाभं तिलैः सह विमत्सरः पृथ्वीचंद्रोदये व्यासः आमश्राद्धं यदा
कुर्याद्विधिज्ञः श्राद्धदः सदा हस्तेग्नौकरणं कुर्याद्ब्राह्मणस्य विधानतः एतत्साग्नेर्निरग्नेः सदात्तत्सत्वात् यत्तु आमेन
पिंडं दद्याच्चेद्विप्रान्पक्वेन भोजयेत् पक्वेन कुरुते पिंडमामान्नं यः प्रयच्छति तावुभौ मनुजौ प्रोक्तौ नरकार्हौ न संशय इति
तद्दर्शादिपरम् देशाचाराद्व्यवस्थेति युक्तम् मरीचिः आवाहने स्वधाकारे मंत्राऊह्या विसर्जने अन्यकर्मण्यनूह्याः
स्युरामश्राद्धविधिः स्मृतः आवाहने हविषे अत्तवे इत्यत्र स्वीकर्तवे इत्यूहः स्वधाकारे नमो वः पितर इषे इत्यत्र इषे पद
स्थाने आमद्रव्याय इत्यूहः विसर्जने वाजे वाजे इत्यत्र तृप्ता इतिस्थाने तर्प्स्यत तृप्यतेति वोहः यद्यपि तस्मा हच्चंनोहेदिति

ऋच्य् होमिपिण्डः तथापिनचनाद्भवति तृप्तिप्रश्नोवगाहश्वजुषमग्नोयथास्वरसम् आमश्राद्धेभवेन्नेतदपोशानंचपंच
मम् अयंचानुवादः स्वलेवाल्यांछेदनादीनामिवार्थाभावाल्लोपसिद्धेः धर्मप्रदीपेतुआमंचतुर्गुणंदद्यादथवाद्विगुणंतथा हे
मंनाद्गुणांतद्दामेहेमेप्ययंसोविधिः आमेहेमेतथान्नस्येनांदीश्राद्धेतथैवच व्यतीपातादिकेश्राद्धेनियमान्परिवर्जये
त् गृहपाकात्समुद्धृत्यसक्तुभिःपायसेनवा पिंडदानंप्रकुर्वीत आमेहेमेहृतेसति आमश्राद्धेचवृद्धौचप्रेतश्राद्धेतथैवच
विकिरंनैवकुर्वीतसुनिः कात्यायनोब्रवीत् आमश्राद्धमनंगुष्ठमग्नौकरणवर्जितम् तृप्तिप्रश्नविहीनंतुकर्तव्यंमानवेर्ध्रुव
म् आवाहनाग्नौकरणंविकिरंपात्रपूरणम् तृप्तिप्रश्नंनकुर्वीतआमेहेमेकदाचनेत्युक्तम् एतच्च आवाहनंभवेत्कार्यमर्घ्य
दानंतथैवचेति हेमाद्रौभविष्यादिविरोधाच्चिंत्यम् शाखांतरविषयंवास्तु विकिरोप्यामेनेतिहेमाद्रिः शूद्रस्यतुतत्रैवोक्त
अग्नौकरणमंत्रश्वनमस्कारोविधीयते अग्नयेकव्यवाहनायनमः सोमायपितृमतेनमस्त्वयंमंत्रः मात्स्ये मंत्रवर्जं हिशूद्रस्य
सर्वमेवविधीयते एवंशूद्रोपिसामान्यंवृद्धिश्राद्धंचसर्वदा नमस्कारेणमंत्रेणकुर्यादामान्नवद्बुधः तच्चपूर्वाह्णेकार्यम् आ
मश्राद्धंतुपूर्वाह्णेएकोद्दिष्टंचमध्यतः पार्वणंचापराह्णेतुप्रातर्वृद्धिनिमित्तकमितिहारीतोक्तेः एतद्द्विजविषयम् शूद्रकर्तृ
कंत्वपराह्णेएव मध्यान्हात्परतोयस्तुकुतपःसमुदाहृतः आमश्राद्धंतुतत्रैवपितॄणांदत्तमक्षयमिति स्कंदोक्तेरित्यपरार्के हे
माद्रौचोक्तम् तदभावेहेमश्राद्धमाह हेमाद्रौमरीचिः आमान्नस्याप्यभावेतुश्राद्धंकुर्वीतबुद्धिमान् धान्याच्चतुर्गुणेनैवहिर
ण्येनसकोविधा धर्मः आमंतुद्विगुणंप्रोक्तंहेमंतच्चचतुर्गुणम् स्मृत्यर्थसारे हिरण्यमष्टगुणंचतुर्गुणंसमंवादद्यात् हेमा
द्रौभविष्ये अन्नाभावेद्विजाभावेप्रवासेपुत्रजन्मनि हेमश्राद्धंसंग्रहेचतथास्त्रीशूद्रयोरपि षट्त्रिंशन्मतेतुपर्वणादेवर्जा

लाक्षयेहनीतिपाठः यस्यभार्यारजस्वलेतिव्यासपाठः पुत्रोत्पत्तौतुहेमनियममाहसंवर्तः पुत्रजन्मन्यपिकुर्वीतश्राद्धंहेम्नैव-
बुद्धिमान् नपक्वेननचामेनकल्याणान्यभिकामयन् भविष्ये गृहपाकात्समुद्धृत्यसक्तुभिःपायसेनवा पिंडदानंप्रकुर्वीतहे
मश्राद्धेकृतेसति शूद्रस्तुगृहपाकेननपिंडान्निर्वपेत्तथा सक्तुमूलंफलंतस्यपायसंवाभवेत्स्मृतम् हेमश्राद्धेपिंडदानंनेति-
दिवोदासः स्मृत्यर्थसारेतुविकल्पउक्तःतदाशयंनविद्मः षट्त्रिंशन्मते नामंत्रणाग्नौकरणंविकिरोनैवदीयते तृप्तिप्रश्नोपि-
नैवात्रकर्तव्यःकेनचिद्ध्रुवम् अन्नमरीचिना आमाभावेहेमविधानेनस्थानापत्याधर्मप्राप्तेः पूर्ववन्मंत्रोहः पूर्वाण्हकालता
चत्रेत्येतिदिक् पूर्वोक्तधर्मप्रदीपोक्तेश्च व्यासः हिरण्यमामंश्राद्धीयंलब्धंयत्क्षत्रियादितः यथेष्टंविनियोज्यंस्याद्भुंजी-
याद्ब्राह्मणान्स्वयं विप्रालब्धंभुंजीयात् क्षत्रियादिलब्धेतुयथेष्टविनियोगः तेनापिश्राद्धेवैश्वदेवादिनकार्यम् देवोद्दे
शेनत्यक्तस्यदेवतांतरायत्यागायोगादितिदेवयाज्ञिकः शूद्रलब्धेतूक्तंतत्रैवषट्त्रिंशन्मते आमंशूद्रस्ययत्किंचिच्छ्राद्धिकं
भक्तिंगृह्यते तत्सर्वंभोजनायालंनित्यनैमित्तिकेनचेति शाङ्खतलेगिराः शूद्रवेश्मनिविप्रेणक्षीरंवायदिवादधि निवृत्तेनन
भोक्तव्यंशूद्रान्नंतदपिस्मृतम् शूद्राद्विप्रगृहेष्वन्नंप्रविष्टंतुसदाशुचि पराशरः तावद्भवतिशूद्रान्नंयावन्नस्पृशतिद्विजः
द्विजातिकरसंस्पर्शात्सर्वंतन्नविरुध्यते विष्णुपुराणे संप्रोक्षयित्वागृह्णीयाच्छूद्रान्नंगृहमागतम् अंगिराः पात्रांतरगतं-
ग्राह्यंदुग्धंस्वगृहमागतम् सपिंडश्राद्धशक्तावाहहेमाद्रौसंवर्तः समर्थयस्तुशक्नोतिकर्तुंनैवेहपार्वणम् अपिसंकल्पविधि
नाकालेतस्यविधीयते पात्रेभोज्यस्यचान्नस्यत्यागःसंकल्पउच्यते व्यासः सांकल्पंतुयदाकुर्यान्नकुर्यात्पात्रपूरणम्
नावाहनाग्नौकरणेपिंडांश्चैव नदापयेत् पात्रमर्घ्यस्य समंत्रकावाहनस्यननिषेधः तूष्णींतुभवत्येवेतिहेमाद्रिः स्मृ-

पिंडांश्वविकिराक्ष

स्यर्थसारे विकिरंतुनदातव्यमितितृतीयपादेपाठः स्मृत्यंतरे त्यजेदावाहनंचार्घ्यमग्नौकरणमेवच पिंडांश्चविकिरंस्तु

ष्येश्राद्धेसांकल्पसंज्ञके हेमाद्रौवृद्धशातातपस्तु पिंडनिर्वापरहितं यत्तुश्राद्धंविधीयते स्वधावाचनलोपोत्रविकिरस्तु

नडुच्यतेइत्याह पृथ्वीचंद्रोदयेवसिष्ठः आवाहनंस्वधाशब्दंपिंडाग्नौकरणंतथा विकिरंपिंडदानंचसांकल्पेषड्विवर्ज

येत् विकिरेविकल्पः स्मृत्यंतरे अंगानिपितृयज्ञस्ययदाकर्तुंनशक्नुयात् सतदावाचयेद्विप्रान् संकल्पात्सिद्धिरस्त्वि

ति .छागलेयः पिंडोयत्रनिवर्तेतमघादिषुकथंचन सांकल्पंतुतदाकार्यंनियमाद्ब्रह्मवादिभिः कार्ष्णाजिनिः मौंजी

बंधादूर्ध्वंत्सरार्धवत्सरंपाणिपीडनात् पिंडान्सपिंडानोदद्युःप्रेतपिंडविनात्रतु अस्यापवादः पित्रोराब्दिकादौपूर्वमु

क्तः त्यक्ताग्नेरपिसांकल्पमुक्तंषट्त्रिंशन्मते अनग्निकोयदाविप्रउत्सन्नाग्निस्तथैवच तथाद्वंद्वेषुसर्वासुसंक्रां

त्यश्राद्धमाचरेत् अशक्तौपृथ्वीचंद्रोदयेवृहन्नारदीये द्रव्याभावेद्विजाभावेअन्नमात्रंतुपाचयेत् पैतृकेनतुसूक्तेन

न होमंकुर्याद्विचक्षणः देवलः पिंडमात्रंप्रदातव्यमभावेद्रव्यविप्रयोः श्राद्धीयाहनिसंप्राप्तेभवेन्निरशनोपि

वा वृद्धवसिष्ठः किंचिद्दद्यादशक्तस्तुउदकुंभादिकंद्विजे तृणानिवागवेदद्यात्पिंडान्वाप्यथनिर्वपेत् तिलदर्भैः

पितृन्वापितर्पयेत्स्नानपूर्वकम् हेमाद्रौभविष्ये अग्निनावादहेत्कक्षंश्राद्धकालेसमागते तस्मिन्वोपवसेदह्निजपे

हा श्राद्धसंहितां श्राद्धसंहितासमंत्रश्राद्धकल्पः विष्णुवराहपुराणयोः असमर्थोन्नदानस्य धान्यंमांसंस्वशक्तितः

प्रदास्यतितिलान्वापिस्वल्पांवापिचदक्षिणाम् सर्वाभावेवनंगत्वाकक्षामूलप्रदर्शकः सूर्यादिलोकपालानामिदमुच्चैः

पठिष्यति नमेस्तिवित्तंनधनंनचान्यंश्राद्धोपयोगिस्वपितॄन्नतोस्मि तृप्यंतुभक्त्यापितरोमयैतौभुजौकृतौवर्त्मनि-

मारुतस्य. इत्येनपितृभिर्गीतं भावाभावप्रयोजनम् यःकरोतिकृतंतेनश्राद्धंभवतिभारत प्रभासखंडे गत्वारण्यममा
नुष्यमूर्ध्वबाहुर्विरौत्यदः निरन्नोनिर्धनोदेवाःपितरोमानृणंकृथाः नमेस्तिवित्तंनधनंनभार्याश्राद्धंकथंवःपितरःक
रोमि यनंप्रपश्येहतुतन्मयोन्वैर्भुजौकृतौवर्त्मनिमारुतस्य श्राद्धंर्णभेवद्भवतांमदत्तं मरुधंदयध्वंपितृदेवताद्याः आस्या
यचोस्मिव्यभुजोततोवेदिवाचराभिंसमुपोष्यतिष्ठेत् भवेत्सवेतेनकृतेनतेषामृणेनमुक्तःपितृदेवतानाम् इत्यनुकल्पः
अथश्राद्धभोजनेप्रायश्चित्तम् दर्शेषट्प्राणायामाः हस्तेत्रयः संस्कारेषुतुजातकर्मादिचूडांतेषुसांतपनम् आद्येचांद्रंवा
अन्यसंस्कारेषूपवासः सीमंतेचांद्रमितिविज्ञानेश्वरः आपदिनवश्राद्धेकादशाहेषुभोजनेकार्यः द्वादशाहेऊनमासे
चपादोनः द्विमासेत्रिपक्षेऊनषण्मासेनाब्दयोश्चार्द्धकृच्छ्रः त्रिमासाद्याब्दिकांतेषुसपिंडनेचपादकृच्छ्रः उपवासोवा गु
रुद्व्यार्थभोजनेःर्द्धं जपशीलेनदर्धं अनापदितुऊनमासांतेषुचांद्रंकार्यंवा द्विमासादौपादोनं त्रिमासादावर्धंकार्यः
आब्दिकेपादोनकार्यः पुनराब्दिकेएकाहः क्षत्रियादिश्राद्धेषुद्वित्रिचतुर्गुणानि ज्ञेयानि चंडालसर्पश्वादिहतपतितक्लीबा
दिनवश्राद्धेचांद्रम् आद्यमासिकांतेचांद्रंपराकश्च द्वादशाहादौपराकः द्विमासादावतिकृच्छ्रः त्रिमासादौकार्यः आ
ब्दिकेपादः अभ्यासेसर्वंद्विगुणं आमहेमसंकल्पश्राद्धेषुतत्तदर्धानि यतिर्ब्रह्मचारीचोक्तंप्रायश्चित्तंकृत्वाधिकमुपवा
सान्प्राणायामान्स्थलाशनंचाधिकंकृत्वाव्रतशेषंसमापयेत् अनापदिद्विगुणं दर्शादौदशगायत्रीमंत्रिताआपःपिबेत्
षट्प्राणायामावा संस्कारेषुचौलेकृच्छ्रःसीमंतेचांद्रम् अन्येषुउपवासइतिदिक् अत्रमाधवमिताक्षरादौक्वचिद्विरोधो
विषयभेदात्परिहार्यः एकादशाहेचांद्रम् पुनःसंस्कारश्चेतिप्रायश्चित्तकांडेहेमाद्रिः यत्तूशनाः दशकृत्वःपिबेदापो·

गायश्चाश्राद्धभुक्द्विज इति तदयुक्तं प्रायश्चित्तश्राद्धपरमिति विज्ञानेश्वरः अथ क्षयाहश्राद्धम् तत्स्वरूपमाह हेमाद्रौ व्या
सः मासपक्षतिथिस्पृष्टे यो यस्मिन्म्रियतेऽहनि प्रत्यब्दं तु तथाभूतं क्षयाहं तस्य तं विदुः नारदीये पारणे मरणे नृणां ति
थिस्तात्कालिकी स्मृता अत्र चांद्रमानं ज्ञेयम् आब्दिके पितृकार्ये च चांद्रो मासः प्रशस्यत इति गर्गोक्तेः मलमासमृतस्य
तु सौरम् मलमासमृतानां तु सौरं मानं समाश्रयेदिति हेमाद्रावुक्तेः एतन्मृतमासस्यैव आधिक्ये ज्ञेयम् अत्र प्रतिसंव
त्सरं कार्यं मातापित्रोर्मृतेऽहनि पितृव्यस्याप्यपुत्रस्य भ्रातुर्ज्येष्ठस्य चैव हि अपुत्रस्येति भ्रात्राद्यन्वयः ज्येष्ठस्येति कनिष्ठ
स्यानावश्यकत्वार्थं मदनरत्ने भविष्ये सर्वेषामेव श्राद्धानां श्रेष्ठं सांवत्सरं मतम् तथा भोज कोऽयस्त्वेवै श्राद्धं न करोति
खगाधिप मातापितृभ्यां सततं वर्षे वर्षे मृतेऽहनि स याति नरकं घोरं तामिस्रं नाम नामतः तच्च नानास्मृतिष्वेकोद्दिष्टं
पार्वणं चोक्तम् आद्यमाह यमः सपिंडीकरणादूर्ध्वं प्रतिसंवत्सरं सुतैः मातापित्रोः पृथक्कार्यमेकोद्दिष्टं मृतेऽहनि व्या
सः एकोद्दिष्टं तु कर्तव्यं पित्रोश्चैव मृतेऽहनि एकोद्दिष्टं परित्यज्य पार्वणं कुरुते नरः अकृतं तद्विजानीयाद्भवेच्च पितृघातकः
अंत्यमाह शातातपः सपिंडीकरणं कृत्वा कुर्यात्पार्वणवत्सदा प्रतिसंवत्सरं श्राद्धं छागलेयोदितो विधिः यः सपिंडीकृतं
प्रेतं पृथक्पिंडे नियोजयेत् विधिघ्नस्तेन भवति पितृहा चोपजायते अत्रौरसक्षेत्रजयोः पार्वणं दत्तकादीनामेकोद्दिष्ट
मित्येकः पक्षः साग्नेः पार्वणं निरग्नेरेकोद्दिष्टमित्यपरः तद्दूषणं मिताक्षरादौ ज्ञेयम् कल्पतरुस्तु साग्न्योरौरसक्षेत्रजयोः
पार्वणम् निरग्निकयोस्त्वेकोद्दिष्टमित्याह अपरार्केऽप्येवम् दत्तकादयो दशपुत्रास्तु साग्नयो निरग्नयश्चैकोद्दिष्टमेव कु
र्युः प्रत्यब्दं पार्वणेनैव विधिना क्षेत्रजौरसौ कुर्यातामितरे कुर्युरेकोद्दिष्टं सुता दशेति जातूकर्ण्योक्तेः यदा तु दत्तकस्य पिता

दर्शेमहालयेयमृतस्तत्रपार्वणैकोद्दिष्टयोर्विकल्पः वक्ष्यतस्तत्सर्वेषांपार्वणैकोद्दिष्टयोर्व्रीहियववद्विकल्पः सत्त्वदेशा-
चाराद्व्यवस्थितइतिसर्वनिबंधसिद्धांतः अतएवपृथ्वीचंद्रोदयेवृद्धपराशरः मातापित्रोः पृथक्कार्यमेकोद्दिष्टंमृतेहनी
त्स्नाह देशधर्मसमाश्रित्यवंशधर्मंतथापरे सूरयः श्राद्धमिच्छंतिपार्वणंत्वक्षयाल्पपीति तत्रकेवलपितॄणांनस
पत्नीकानामितिहेमाद्रिः अत्रमातामहानांकार्यः कर्पूसमन्वितंभुक्त्वातथाद्यश्राद्धषोडशम् प्रत्याब्दिकंचशेषेषुपिंडाःस्यु
षडितिस्थितिरितिकात्यायनोक्तेः कर्पूसमन्वितंसपिंडनयेरेकोद्दिष्टंक्रियतेतेषामपिक्वचित्पार्वणमेव शंखोक्तेः एवंस
न्यासिनोपि एकोद्दिष्टंयतेर्नास्तित्रिदंडग्रहणादिह सपिंडीकरणाभावात्पार्वणंतस्यसर्वदेतिप्रचेतसोक्तेः वायवीये
सन्यासिनोप्याब्दिकादिपुत्रःकुर्याद्यथाविधि महालयेतुयच्छ्राद्धंद्वादश्यांपार्वणांहितत् पृथ्वीचंद्रोदयेवृद्धपराशरः
संग्रामेसंस्थितानांचप्रेतपक्षेशशिक्षये तेषांपार्वणमेवोक्तंक्षयाहेपित्रसत्तमैः चंद्रक्षयानाशकसंयुगेषुयःप्रेतपक्षे
मृतवान्सपिंडः सपिंडितानामपिचाब्दिकानिभवंतितेषामिहपार्वणानि तथा भ्रातुर्ज्येष्ठस्यकुर्वीतज्येष्ठोभ्राताऽनु
जस्यच दैवहीनंतुतत्कुर्यादितिधर्मविदब्रवीत् दैवहीनमेकोद्दिष्टं ज्येष्ठोभ्राताऽनाद्यगर्भजः तथाचतत्रैवशातात
पः अनाद्यगर्भज्येष्ठोपिभ्रातासद्भिर्निगद्यते कृतेसपिंडनात्तस्यनैवपार्वणमाचरेत् आद्यगर्भेतुपार्वणमेकोद्दिष्टंवे
त्यर्थः मातुस्तुहेमाद्रौकात्यायनः प्रत्यब्दंयोयथाकुर्यात्सुतःपित्रेसदाद्विजः तथैवमातुःकर्तव्यंपार्वणंचान्यदेव
वा यत्तुतेनैवोक्तम् सपिंडीकरणादूर्ध्वंपित्रोरेवहिपार्वणम् पितृव्यभ्रातृमातॄणामेकोद्दिष्टंसदैवहीति तत्साप
त्नमातृपरम् यत्तुवृद्धपराशरः अपुत्रस्यपितृव्यस्यतत्पुत्रोभ्रातृजोभवेत् सएवास्यतुकुर्वीतपिंडदानादिकक्रि-

याम् पार्वणंतेनकार्यंस्यात्सुतवत्भ्रातृजेनतु पितृस्थानेतुतंकृत्वा शेषंपूर्ववदुच्चरेदिति तस्मिन्वद्देशाचारवव्यवस्थितमि
ति पृथ्वीचंद्रः श्राद्धदीपकलिकायांचतुर्विंशतिमतेतु पितृव्यभ्रातृमातृणांज्येष्ठानांपार्वणंभवेत् एकोद्दिष्टंकनिष्ठा-
नांदंपत्योःपार्वणंमिथः अपुत्रस्यपितृव्यस्यभ्रातुश्चैवाग्रजन्मनः मातामहस्यतत्पत्न्याः श्राद्धंपार्वणवद्भवेदित्युक्तेः
तत्पत्न्याः कर्तृत्वेपिपार्वणमेव सर्वाभावेस्वयंपत्न्याः स्वभ्रातृणाममंत्रकम् सपिंडीकरणंकुर्युस्ततःपार्वणमेवचेति
लौगाक्षिस्मृतेः ततःपत्न्यापिकुर्वीत सापिंड्यंपार्वणंतथेतिसुमंतूक्तेश्चेति निर्णयामृतेउक्तम् अन्येत्वेतत्साक्षिकपा
र्वणपरमाहुः अतएव भर्तुः श्राद्धंतुयानारीमोहात्पार्वणमाचरेत् नतेनतृप्यतेभर्ताकृत्वातुनरकंव्रजेदिति वचनं
क्षयाहेपाक्षिकैकोद्दिष्टप्रशंसार्थंनपार्वणनिषेधार्थमित्युक्तं त्रिस्थलीसेतौभट्टचरणैः स्वभर्तृप्रभृतित्रिभ्य इत्यनेन
विरोधाच्च अपुत्राणांत्वाह हेमाद्रावापस्तंबः अपुत्रायेमृताः केचित्स्त्रियोवापुरुषाश्चये तेषामपिचदेयंस्यादेकोद्दि
ष्टंनपार्वणम् मित्रबंधुसपिंडेभ्यः स्त्रीकुमारिभ्यएवच दद्याद्द्वैमासिकंश्राद्धंसांवत्सरमतोन्यथा पारिजातेतु अ
न्यथापार्वणमित्यस्याःसर्वत्रपार्वणमित्युक्तम् एकोद्दिष्टवाक्यानितुतीर्थमहालयपराणीत्युक्तम् पृथ्वीचंद्रोदये
हुगार्ग्यः मातुःसहोदरायाश्चपितुःसहभवाचया तयोश्चैनैवकुर्वीतपार्वणंपिंडनाद्दृते प्रचेताः सपिंडीकरणादूर्
मेकोद्दिष्टंविधीयते अपुत्राणांचसर्वेषामपत्नीनांतथैवच अपत्नीनांब्रह्मचार्यादीनाम् मार्कंडेयपुराणे प्रतिसंव-
त्सरंकार्यमेकोद्दिष्टंनरैःस्त्रियाः मृताहनियथान्यायंनृणांयद्वदिहोदितम् मृताहमितिदृष्टांतात् गौडिमहत्तपाल-
ह्यादीनांसपिंडनाभावेपिसांवत्सरमेकोद्दिष्टंकार्यमेवेतिशूलपाणिः अत्रवृद्धवसिष्ठो सपिंडीकरणादूर्ध्वंयत्रयत्रप्रदी-

यते भ्रात्रेभगिन्येपुत्रायस्वामिनेमातुलायच पितृव्यगुरवेश्राद्धमेकोद्दिष्टंनपार्वणम् मत्स्यपुराणे पितृव्यभ्रातृमातॄणामपुत्राणांतथैवच मातामहस्याप्यनपत्यस्य श्राद्धोद्दिष्टपितृवद्भवेत् इतितदावश्यकत्वार्थंनतुपार्वणार्थमितिहेमाद्रिः युक्तंचैतत् मातुः पितरमारभ्यत्रयोमातामहाःस्मृताः तेषांतुपितृवत्श्राद्धंकुर्युर्दुहितृसूनवइतिपुलस्त्योक्तेर्मातामहस्यपार्वणमेव तत्साहचर्यात्पितृव्यादौ तथापितृव्यभ्रातृमातॄणामेकोद्दिष्टंचपार्वणमितिक्षयाहोपक्रमेपुलस्त्योक्तेश्चविकल्पः केचित्तापस्तंबादिवाक्यानि श्रुत्वाअप्रमीतानांनैवकार्यंसपिंडनंतस्यपितृव्यादिपरत्वादत्रसपिंडनंपितृव्यादिपराणीत्याहुः मातासपत्नमाता एकोद्दिष्टंतुकनिष्ठपरमितिपृथ्वीचंद्रोदयेप्येवं विशेषस्त्वधिकारिनिर्णयेप्रागुक्तः केचित्पुत्रांतराभावेपिपितामहवार्षिकमप्यावश्यकं पुत्राभावेचतत्सुतः पत्नीमातातथापिता वित्ताभावेपिसच्छिष्यःकुर्यात्तस्यौर्ध्वदेहिकमितिमार्कंडेयपुराणादित्याहुस्तन्न पौत्रेणैकादशाहादिकर्तव्यंश्राद्धषोडशमितिकातीयेविशेषोक्तेः अथक्षयाहद्वैधेनिर्णयः तत्रैकोद्दिष्टंमध्याह्नेकार्यम् मध्याह्नस्त्रपंचधाविभक्तदिनतृतीयभागइतिमाधवः आमश्राद्धंतुपूर्वाह्णेएकोद्दिष्टंतुमध्यमः पार्वणंचापराह्णेतुप्रातर्वृद्धिनिमित्तकमितिहारीतोक्तेर्मात्रःशब्दसाहचर्यात् तत्रापिकुतुपादिषुमुहूर्तोहितपेद्भे यंमारभ्यकुर्वीतश्राद्धं कुर्यादारोहिणंबुधः विधिज्ञोविधिमास्थायरोहिणंतुनलंघयेत् इतिगौतमोक्तेरेतत्परत्वात् रौहिणोनवमोमुहूर्तः मैथिलाःश्राद्धकौमुद्यांचैवम् अन्यथा ऊर्ध्वंमुहूर्तात्कुतुपाद्यन्मुहूर्तचतुष्टयम् मुहूर्तपंचकंह्येतत्स्वधाभवनमिष्यतइत्यादिविरोधात् दीपिकापि एकोद्दिष्टमुपक्रमेत्कुतपइति माधवीयेव्यासोपि कुतुपप्रथमेभागेएकोद्दिष्टमुपक्रमेत् आवर्तनसमीपेवातत्रैवनियतात्मवान् पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवम् तेनकुतुपादिरौहिणांतोमुख्यःकालः दिनद्वयेतद्व्याप्तौसमव्याप्तौचपूर्वा

निषमव्याप्तावाधिक्येननिर्णयः अव्याप्तौपूर्वैव परविद्धायानिषेधात् सात्वपूर्वेद्युर्वैरोहिणलंघनापत्तेः परैवेतिगौडाः शुक्ल
कृष्णवशात्सर्वदर्पाद्येर्वाव्यवस्थेत्यन्ये तन्न परविद्धानिषेधप्राबल्यात् अत्रमूलंकालमाधवीयेज्ञेयम् पार्वणंत्वपराण्हेक
र्यंपूर्वोक्तवचनात् मध्यान्हव्यापिनीयास्यात्सैकोद्दिष्टेतिथिर्भवेत् अपराण्हव्यापिनीयापार्वणेसातिथिर्भवेदितिस्मृत्यर्थ
र्चंद्रोदयेहेमाद्रौगौतमोक्तेश्च पूर्वेद्युरेवपरेद्युरेवचवाऽपराण्हव्याप्तौसैवग्राह्या दिनद्वयेतद्व्याप्तौनदस्पर्शेंशतः समव्याप्तौवापू
र्वैव विषमव्याप्तौत्वधिकाग्राह्या व्यपराण्हव्यापिनीस्यादाब्दिकस्ययदातिथिः महतीयत्नतद्धांप्रशंसंतिमहर्षय
इतिमरीचिस्मृतेः दर्शंचपूर्णमासंचपितुःसांवत्सरंदिनम् पूर्वविद्धामकुर्वाणोनरकंप्राप्नुयान्नरः इत्यपरार्केनारदोक्तेः व्यहे
व्यव्यापिनीचेत्स्यान्मृताहस्ययदातिथिः पूर्वविद्धामकर्तव्यात्रिमुहूर्ताभवेद्यदीतिस्कंदोक्तेः पूर्वस्यांनिवपोत्पिंडानित्यां
गिरसभाषितमितिहेमाद्रौपाठः तत्रैवबृहन्मनुः नव्यहव्यापिनीचेत्स्यान्मृताहस्यचयातिथिः पूर्वविद्धैवकर्तव्यात्रि
मुहूर्ताचयाभवेत् मदनरत्नेप्येवम् यत्तुकार्ष्णाजिनव्यासो अन्होस्तमयवेलायांकलामात्रायदातिथिः सैवप्रत्याब्दि
केज्ञेयानापरापुत्रहानिदेतित्रिमुहूर्तस्मृतिः पूर्वेद्युःसायंत्रिमुहूर्ताभावेतुपरैव त्रिमुहूर्तानचेद्ग्राह्यापरैवकुतपेहिसे
तिकालादर्शेगोभिलोक्तेः कालादर्शेपि प्रत्याब्दिकेप्येवमेवातिथिर्ग्राह्यापराण्हिकी उभयत्रतथात्वेतुमहत्त्वेनविनि
र्णयः समत्वेपूर्वविद्धैवस्याद्यतथात्वेपिसायदि त्रिमुहूर्ताभवेत्सायंसर्वेष्वयंविनिर्णयः अन्यत्रापि सायंतन्यपरत्र
चेन्मृततिथिःसैवाब्दिकेमासिकेग्राह्यासाव्यपराण्हयोर्यदिनदायत्राधिकासापरा तुल्याचेदुभयापराण्हसमयेपू
र्वानचेत्तुद्वयेपूर्वैवचत्रिमुहूर्तगास्तसमयेनोचेत्परैवोचिता माधवपृथ्वी चंद्रोदुदिनद्वयेपराण्हव्याप्तौअंशतः सम·

व्याप्तौ च क्षये पूर्वा वृद्धौ परा खर्वदर्पौ परौ पूर्व्या विरुक्तेः अपराह्णद्वयव्यापिन्यनीनस्य च या तिथिः क्षये पूर्वा च कर्तव्या
वृद्धौ कार्या तथोत्तरेति बौधायनोक्तेः क्षयाहस्य तिथिर्यातु अपराह्णद्वये यदि पूर्वा क्षये तु कर्तव्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरेति
बृहन्नारदीयाच्चेत्याहुः वृद्धिक्षयौ चात्र परतिथेर्न तु प्रत्यब्दतिथेः तस्याः क्षये पराह्णद्वयव्याप्तेरसंभवात् तदाह मा-
धवः नष्टार्धतिथिगौ वृद्धिक्षयौ पूर्वतिथेस्तु ताविति यत्तु पृथ्वीचंद्रः पूर्वोक्तवचनेषु यत्र सायाह्नास्तमययोगि
नी तिथिरुक्ता तत्रापराह्णव्यापिनी ज्ञेया सायाह्नस्त्रिमुहूर्तः स्यात्तत्र श्राद्धं न कारयेदिति सायाह्नस्य दोषात् सायाह्ननिषेधात्
यच्च त्रिमुहूर्तादिग्रहणं तच्छ्राद्धापराह्णरूपत्रिमुहूर्तपरमित्याह तद्धेमाद्रिमदनरत्नकालादर्शादिग्रंथविरोधादुक्षणा-
पत्तेश्चाचिंत्यम् तस्मात्पूर्वोक्तमेव साधु यदा विघ्नवशाद्दिने सांवत्सरं श्राद्धं न कृतं तदा रात्रावपि कार्यम् मृताहं सम
तिक्रम्य चंडालेष्वभिजायत इति मरीचिना मृताहातिक्रमे दोषोक्तेः नचनक्तं श्राद्धं कुर्वीतारब्धे वा भोजनसमापनमित्या-
पस्तंबेन गौणकालोक्तेश्चेति माधवः आरब्धे श्राद्धे विघ्नवशाद्रात्रिभागे पाते भोजनसमाप्त्यनंतरा भोक्तार्यशेषसमा-
प्तिः परदिने एवेति हरदत्तः ग्रहणादिने वार्षिकप्राप्तौ तद्दिन एवान्नेनामेन हेम्ना वा कुर्यात् नोत्तरदिने इत्युक्तं प्राग्ग्रह-
णनिर्णये तच्च प्रथमाब्दिकं त्रयोदशे मलमासे कार्यमन्यथा न प्रत्यब्दं द्वादशे मासि कार्या पिंडक्रियाक्वचित्त्र-
योदशेऽपि स्यादाद्यं मुक्त्वा तु वत्सरमिति लघुहारीतोक्तेः इदमसत्याधिकमासपरं द्वादशे त्रयोदशे चानीन इत्यर्थः तेनय
त्र द्वादशमासिकं शुद्धमासे भवति तत्र त्रयोदशेऽधिके एवाब्दिकं कार्यम् यत्राधिकमध्ये द्वादशमासिकं तत्र तस्य द्वित्रा
वृत्तिं कृत्वा चतुर्दशे शुद्ध एव प्रथमाब्दिकमिति तानिमाधवाद्ये हेमाद्रौ त्वेवम् द्वितीयाब्दिकं तु शुद्धमास एव नाधिके-

नाप्युभयोः मलमासमृतानांतुयदासएवाधिकःस्यात्तदातत्रैवकार्यमन्यथाशुद्धएवेतिप्रागुक्तम् दर्शेवार्षिकंचेत्तदापू-
र्वंवार्षिकंकृत्वा ततःपिंडपितृयज्ञोदर्शश्राद्धंचेतिनिर्णयदीपेक्रमउक्तः स्मृतिसारेपि दर्शेक्षयाहेसंप्राप्तेकथंकुर्वीतया-
ज्ञिकाः आदौक्षयाहंनिर्वर्त्यपश्चाद्दर्शोविधीयतइति युक्तंत्वेवम् तद्वचनेमूलाभावात् पिंडयज्ञंततःकुर्यात्ततोन्वाहा-
र्यकंबुधइतिदर्शश्राद्धेपिंडपितृयज्ञानंतर्यात्तस्याब्दिकेप्यतिदेशात्प्राप्तेः पितृयज्ञानंतरंवार्षिकंततोदर्शश्राद्धमिति व्य-
तिषंगस्तुनभवत्येव तस्यार्थिकत्वात् कालादर्शेपि निमित्तानियतश्चात्र पूर्वानुष्ठानकारणमिति सर्वान्प्रत्येकरूप्या-
भावात् क्षयाहनिमित्तस्यानियतत्वं देवजानीयेप्येवम् एवंमासिकादिष्वपि ज्ञेयम् मत्स्यब्दंयोयथाकुर्यात्तनान्यपीति
सर्वातिदेशात् मृताहेवृषोत्सर्गउक्तोहेमाद्रौविष्णुधर्मे अयनद्वितयेचैवमृताहेबांधवस्यच उत्सृजेन्नीलवृषभंकौमु-
द्याःसमुपागमे कौमुदीकार्तिकी अथशुद्धश्राद्धम् दिवोदासीये सपिंडीकरणादूर्ध्वंयावदब्दत्रयंभवेत् तावदेवनभो-
क्तव्यंक्षयेहनिकदाचन वर्षांतसपिंडनेप्येतत्तुल्यम् मृताहनितुसंप्राप्तेयावदब्दचतुष्टयम् वहिःश्राद्धंप्रकुर्वीत
नकुर्याच्छ्राद्धभोजनम् प्रथमेस्थीनिमज्जाचद्वितीयेमांसभक्षणम् तृतीयेरुधिरंप्रोक्तंश्राद्धंशुद्धंचतुर्थकमितिश्रा-
द्धकाशिकोक्तेः शुद्धंकिंचिदितिज्ञेयम् स्मृत्यंतरे सप्तत्रिंशच्चयोमासान्श्राद्धंभुंक्तेतमोहतः सपंक्तिदूषितःपापःप्रे-
ताशीनभवेत्तुसः तत्रप्रथमेब्देवर्षांतसपिंडनपक्षेमृताहात्पूर्वेन्हिसपिंडनमब्दपूर्तिश्राद्धंचकृत्वापरेद्युर्वार्षिकंकु-
र्यादितिस्मृत्यर्थसारेउक्तम् हेमाद्रिस्तु मृताहेसपिंडीकरणेनैववार्षिकसिद्धिः पूर्णेसंवत्सरेपिंडःषोडशःपरिकी-
र्तितः तेनैवचसपिंडत्वंतेनैवाब्दिकमिष्यतइतिवचनादित्याह इदमेवचयुक्तं अथक्षयाहाज्ञानेमरीचिः श्राद्धवि-

घेसमुसन्नेअपिज्ञानेमृतेहनि एकादश्यांतुकर्तव्यं कृष्णपक्षेविशेषतः विशेषतइत्युक्तेः शुक्लेकादश्यामपि बृहस्पतिः न-
ज्ञायतेमृताहश्चेत्प्रमीतेप्रोषितेसति मासश्चेत्प्रतिविज्ञातस्तद्दर्शेस्यात्तथाब्दिकम् दिनमासौनविज्ञातौमरणस्ययदापु-
नः प्रस्थानमासदिवसौग्राह्यौपूर्वोक्तयादिशा मदनरत्नेभविष्ये मृताहंयोनजानातिमासंयोपिनतात्मज तेनका-
र्यममावास्यांश्राद्धंसांवत्सरंसदा दिनमेवतुजानातिमासंनैवतुयोनरः मार्गशीर्षेतथाभाद्रेमाघेवातद्दिनंभवेत् निर्ण-
यामृतेतु यदामासोनविज्ञातोविज्ञातंदिनमेवतु तदाचाषाढकेमासिमाघेवातद्दिनंभवेत् इतिबृहस्पतिस्मृतेराषाढोप्यु-
क्तः कालादर्शेपि मासाज्ञानेदिनज्ञानेकार्यमाषाढमाघयोरित्युक्तम् हेमाद्रौप्रभासखंडे मृताहंयोनजानातिमासंवा
पिकथंचन तेनकार्यममावास्यांश्राद्धंमाघेथमार्गके भविष्ये मृतवार्ताश्रुतेर्ग्राह्यौतौपूर्वोक्तक्रमेणतु पूर्वोक्तेतिमस्था
नदिनाज्ञानेमासज्ञानेचतद्दर्शेमासाज्ञानेदिनज्ञानेचमार्गादावितिवच्छ्रवणदिनेपिज्ञेयमित्यर्थः श्रवणदिनेमासा
ज्ञानेमाघमार्गदर्शेकार्यम् पूर्वोक्तप्रभासखंडात् अतोत्रलोपइतिशूलपाण्युक्तंहेयम् तिथितत्त्वेयमः गतस्यनभ-
वेद्वार्तायावद्द्वादशवार्षिकी प्रेतावधारणंतस्यकर्तव्यंसुतबांधवैः यन्मासियदहर्यातस्तन्मासितदहःक्रिया दिनाज्ञा
नेकुहूस्तस्यआषाढस्याथवाकुहूः अथश्राद्धविघ्ननिर्णयः तत्रविप्रस्यनिमंत्रणोत्तरंसूतकेमृतकेवाशौचाभावः नि
मंत्रितेषुविप्रेषुप्रारब्धेश्राद्धकर्मणि निमंत्रणाद्धिविप्रस्यस्वाध्यायाद्विरतस्यच देहेपितृषुतिष्ठत्सुनाशौचंविद्यतेक्व
चिदितिश्राद्धोक्तेः कर्तुस्तुविष्णुराह व्रतयज्ञविवाहेषुश्राद्धेहोमेर्चनेजपे आरब्धेसूतकंनस्यादनारब्धेतुसूतकम्
श्राद्धेआरंभस्तेनेवोक्तः प्रारंभोवरणंयज्ञेसंकल्पोव्रतसत्रयोः नांदीमुखंविवाहादौश्राद्धेपाकपरिक्रियेति माध

गीयेब्राह्मेपि श्राद्धादौपितृयज्ञेनकन्यादानेचनोभवेत् मिताक्षरायांस्मृत्यंतरे सद्यःशौचंप्रकृत्य यज्ञेसंभृतसंभारोवि
वाहेश्राद्धकर्मणीति निधनत्वादिगौडग्रंथास्तुनिमंत्रणोत्तरंकर्तुर्भोक्तुश्चनाशौचं निमंत्रणोत्तरंश्राद्धेप्रारंभःस्यादि-
तिस्मृतिरितिविष्णूक्तेः यत्तुश्राद्धेपाकपरिक्रियेतितद्दर्शश्राद्धविषयमित्याहुः दातृग्रहेमरणादौब्राह्मेउक्तम् भोजनार्द्धे
तुसंभुक्तेविप्रैर्दातुर्विपद्यते गृहे इतिशेषः यदाकश्चित्तदोच्छिष्टंशेषंस्यात्तासमाहिताः आचम्यपरकीयेनजलेनशु
चयोद्विजाइति अस्यश्राद्धविषयत्वंहेमाद्रिणोक्तम् पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवम् ममतुप्रतिभाति इदंविवाहादिविषयम् न
तुश्राद्धविषयंनसद्यःभावात् विवाहोत्सवयज्ञेष्वितिउपक्रम्य भुंजानेषुतुविप्रेषुत्वंतरामृतसूतके अन्यगेहोदकाचां
ताःसर्वेतेशुचयःस्मृताः इतिषट्त्रिंशन्मतेकवाक्यात् निमंत्रितेषुविप्रेषुप्रारब्धेश्राद्धकर्मणीतिपूर्वोक्तविरोधाच्च श्रा
द्धेतुयद्यपिविष्णुनापाकोत्तरमाशौचाभावउक्तस्तथापिकर्तुरेवसः भोक्तुर्दोषोस्त्येव अपिदातृगृहीत्वोश्चसूतकेमृतके
तथा अविज्ञानेनदोषःस्यात्श्राद्धादिषुकथंचन विज्ञानेभोक्तुरेवस्यात्प्रायश्चित्तादिकंक्रमात् इतिमाधवीये ब्राह्मो
क्तेः आदिशब्देनाशौचमुच्यते तच्चाहविष्णुः ब्राह्मणादीनामाशौचेयःसकृदेवान्नमश्नाति तस्यतावदाशौचंयाव
त्तेषामाशौचव्यपगमे प्रायश्चित्तंकुर्यादिति यत्तुदेहेपितृषुतिष्ठत्सुनाशौचंविद्यतेक्वचित् इतिब्राह्मंतत् श्राद्धकाली
नस्यानिषेधकंनतदुत्तरकालीनस्य शुद्धिदीपस्तु निमंत्रितेष्वित्यामश्राद्धपरम् भोजनार्द्धेष्वित्यादिस्त्वन्नश्राद्धपर
मित्याह प्रायश्चित्तंत्वाहमार्कंडेयः भुक्त्वातुब्राह्मणाशौचेचरेत्सांतपनंद्विजः एतच्चामत्तः अभ्यासेशंखः ब्राह्म
णस्यतथाभुक्त्वामासमेकंव्रतीभवेदिति अज्ञानात्तुछागलेयः एकाहंत्र्यहंपंचसप्तरात्रमभोजनम् ततःशुचि-

भवेद्विप्रः पंचगव्यं पिबेन्नर इति वर्णक्रमेणोदं अभ्यासेतु द्वैगुण्यमित्यादि मिताक्षरामाधवीयादौ ज्ञेयम् मिताक्षरामाध
वादौतु श्राद्धकर्तुर्भोक्तुश्च सर्वथा दोषाभाव उक्तः आशौचमध्ये श्राद्धदिनप्राप्तौ तु माधवीये कालादर्शे च ऋष्यशृंगः देयं पि
तॄणां श्राद्धं तु आशौचं जायते यदा आशौचे तु व्यतिक्रांते तेभ्यः श्राद्धं प्रदीयते श्राद्धचिंतामणौ ज्योतिषे प्रतिसांवत्सरं श्रा
द्धं आशौचात्परतस्तं चरेत् मलमासेपि तत्कार्यमिति भागुरिभाषितम् आशौचांत्यदिनत्वेन निमित्तत्वादित्यर्थः एतन्मा
सिकादिपरं न दार्शिकादौ अतएव सुदर्शनभाष्ये अपरपक्षेपि श्राणीति नियमात् कृष्णपक्षश्राद्धलोपे प्रायश्चित्तमेव
नतु गौणकाले करणं नचोपवासः वेदोदितानां नित्यानां कर्मणां समतिक्रमे स्नातकव्रतलोपे च प्रायश्चित्तमभोजनमि
ति मनूक्तेरिति स्फुटम् आशौचे तु प्रायश्चित्तमपि न मुख्यकाले अनधिकारात् आशौचांते संभवे तु व्यासः श्राद्धविघ्ने समु
त्पन्ने त्वंतरा मृतसूतके अमावास्यां प्रकुर्वीत शुद्धावेके मनीषिणः हेमाद्रौ षट्त्रिंशन्मतेपि मासिके चाब्दिके सन्हि संप्राप्ते मृ
तसूतके वदंति शुद्धौ तत्कार्यं दर्शे चापि विचक्षणाः गोभिलः देये प्रत्याब्दिके श्राद्धे अंतरा मृतसूतके आशौचानंतरं कुर्या
त्तन्मासेंदुक्षये तथा मरीचिः श्राद्धविघ्ने समुत्पन्ने ह्यविज्ञाते मृतेहनि एकादश्यां तु कर्तव्यं कृष्णपक्षे विशेषतः विशेषत
इत्युक्तेः शंकैकादश्यामपि आशौचेनरविघे एतद्दिनमाधवपृथ्वीचंद्रौ यत्त्वत्रिः तदहन्येव शुद्ध्येत केनचित्सूतकादि-
ना सूतकानंतरं कुर्यात्पुनस्तदहरेव चेति तत्पूर्वकालाभावे ज्ञेयम् एतदाब्दिकेतरश्राद्धपरम् यच्च देवलः एकोद्दिष्टं तु सं
प्राप्ते यदि विघ्नः प्रजायते मासेन्यस्मिंस्तिथौ तस्मिन् श्राद्धं कुर्यात्प्रयत्नत इति तदपि मासिकपरमिति मदनरत्ने हेमाद्रौ च
इदमपि पूर्वकालासंभवे व्याध्यादौ विस्मरणे चैवं ज्ञेयम् अथ भार्यारजोदर्शने तत्र दार्शिकमामेन कार्यम् श्राद्धविघ्ने

अमावास्यादिनियतं माससंवत्सरादृते इति हेमाद्रौ हारीतोक्तेः व्याघ्रपादोपि आर्त्तवे देशा
द्विजातीनामामश्राद्धं प्रकीर्तितम् अमावास्यादिनियतं मास संवत्सरादृते इति हेमाद्रौ हारीतोक्तेः दीपिकापि दर्शे तु भार्यार्त्तवे त्वाम श्राद्धं विधि-
कालानां निपूर्से समुपस्थिते आमश्राद्धं द्विजैः कार्यं शूद्रः कुर्यात्सदैव हीति दीपिकापि दर्शे तु भार्यार्त्तवे त्वामश्राद्धं विधीयत इति स्मृत्युक्तेः पाककर्त्रे तरस त्वे·
प्रवासि विधुरा द्याश्चान्नरेयुर्द्विजाः वस्तुतस्तु पाकाभावे द्विजातीनामामश्राद्धं विधीयत इति स्मृत्युक्तेः पाककर्तृ यस्य भार्या रजस्वलेति कलि
न्नेनान्यथामेनेत्युक्तम् मासिकानि सपिंडानि अमावास्या तथाब्दिकम् अन्नेनैव तु कर्तव्यं यस्य भार्या रजस्वलेति कलि
कायां वचनाच्च कालादर्शे तु स्त्रिया रजोदर्शने दर्शश्राद्धं पंचमेहनीति पक्षांतरमुक्तम् पारिजातेप्येवम् एवं महालययुगा
दावपि आब्दिकं तु रजोदर्शने पितृ इन एव कार्यम् पुष्पवत्स्वपि दारेषु विदेशस्थोप्यनग्निकः अन्नेनैवाब्दिकं कुर्याद्धेम्ना·
यामेन न कुत्रचित् इति माधवीये लोगाक्षिस्मृतेः मरीचिरपि अनग्निकः प्रवासी च यस्य भार्या रजस्वला आमश्राद्धं प्रकुर्वी
तन तत्कुर्यान्मृतेहनि कार्ष्णाजिनिः आपन्नोप्याब्दिकं नैव कुर्यादामेन कुत्रचित् अन्नेन तदमायां वा कुर्याद्वा हरिवास·
रे प्रयोगपारिजाते रजस्वलायां भार्यायां क्षयाहं यः परित्यजेत् स चैव नरकं याति यावदाभूतसंप्लवम् मासिकानि सपिं
डं च अमावास्या तथाब्दिकम् अन्नेनैव तु कर्तव्यं यस्य भार्या रजस्वला दैवयाज्ञिकनिबंधेपि भर्तुः श्राद्धं पंचमेह्नि कुर्या-
द्भार्या रजस्वला पुत्रः पित्रोः प्रकुर्वीत मृताहनि शकाचार्यतः कालादर्शेपि रजस्वलांगनोनग्निर्विदेशस्थोथवाब्दिके दर्शे
दाविवनामेन त्वन्नेन श्राद्धमाचरेत् अन्यत्रापि विदेशको वा विगताग्निको वा रजस्वलायामपि धर्मपत्न्यां श्राद्धं मृता·
हे विदधीत पाकैर्नामेन हेम्ना न तु पंचमेह्नि. एवं मासिकेपि यत्तु मरीचिः आब्दिके समनुप्राप्ते यस्य भार्या रजस्वला पंचमेह
नि तच्छ्राद्धं न तत्कुर्यान्मृतेहनि माधवीये श्राद्धं तदा न कर्तव्यं कर्तव्यं पंचमेहनीत्युत्तरार्धं तदपुत्रस्त्रीकर्तृकश्राद्धविष

यम् अपुत्रात्तु यदा भार्या संप्राप्ते भर्तुराब्दिके रजस्वला भवेत्सा तु कुर्यात्तत्पंचमेहनीति श्लोकगौतमोक्तेः दैवे कर्मणि पित्र्ये
च पंचमेहनि शुध्यतीति प्रभासखंडाच्च नन्वशक्तित्वादेव तत्र पंचमेहन्यर्थात् श्राद्धं प्राप्तमिति वचनं व्यर्थं मैवं गर्भि
णी सूतिकादिश्च कुमारी चाथ रोगिणी यदाशक्ता तदान्येन कारयेत्प्रयतास्वयमिति हेमाद्रौ भविष्योक्तेः अनुपनीतस्त्री
शूद्राश्च श्राद्धमृत्विजा कारयेयुः स्वयं चामंत्रकं कुर्युरिति स्मृत्यर्थसाराच्चान्यद्वाराकरणनिवृत्त्यर्थत्वात्तस्य त्वदुक्तदिशा
आशौचानंतरं श्राद्धकर्तव्यतावेदकवाक्यवैयर्थ्याच्च अतः प्रागुक्तमरीच्युक्तेः पत्नी पंचमेहनीति युक्तम् यत्तु समाहान्
पितृदेवानां भवेद्योग्या अतार्चने इति तद्भोजननिवृत्तिपरमिति हेमाद्रिभिन्नसर्वनिबंधसिद्धांतः हेमाद्रिस्तु श्राद्धादौ स्त्रिया
सहैवाधिकारात्तस्या रजोदुष्टायां तन्निवृत्तेरेकभार्येण पंचमेहनि कार्यं प्रागुक्तमरीच्युक्तेः भार्यांतरसत्त्वे तु पुष्पवत्त्वपी
तिवचनात्तद्दिने एवेत्याह दीपिकापि भार्या चेत्सति पंचमे चा दिवसे स्याद्वार्षिकं मासिकं पक्वान्नैर्बहुभार्यकस्त्वधिकृते पत्न्यं
तरेणेति यति कुर्यात्तद्दिने तत्र मुख्यादिवसे इति तच्चिंत्यम् सहाधिकारः सहत्वश्रुत्या वा एकफलभाक्त्वेन वा पाककर्तृत्वे
न वा नाद्यः तदभावात् पाणिग्रहणाद्धि सहत्वं कर्मस्विति स्यादग्निसाध्यकर्मविषयत्वात् आब्दिकस्य च निरग्नेरपि पा
केनैवोक्तेः स्मार्ताग्निसाध्यत्वानियमाच्चामपक्वेति पूर्वोक्तवचनसत्त्वाच्च कथं च भार्यांतरसत्त्वेऽधिकारः ज्येष्ठायानविने
तरेतिनियमात् ज्येष्ठापरत्वे च तेनैव सिद्धेर्वचनवैयर्थ्यात् न द्वितीयः अविभक्तभ्रातृषु एकस्याः शक्तित्वेन्यस्याधिका
रापत्तेः न तृतीयः प्रथासां निर्देशसूतिकारोगिण्यादिष्वप्यकरणापत्तेः आरभेत नवैः पात्रैरन्नारंभं च बांधवैरिति देवलो
क्तात्मनेपदात्स्वस्य बांधवानां च पाककर्तृत्वोक्त्याविरोधाच्च न तत्स्वातिपपावाशक्तौ नाजनकनोदनीतिपाद्यादिलिंगा

साशस्त्रं सार्यापाकस्योच्चेतनन त्कस्याप्यनिषेधनैनै तद्वचनं युक्त्याद्यभावात् पूर्वोक्तवचोविरोधाच्च यत्किंचिदेव यदपि
दीयाहनि संप्राप्ते यस्य भार्या रजस्वला श्राद्धं तत्र न कर्तव्यं कर्तव्यं पंचमेहनीति श्लोकगोलमपाठोन्यथादर्शितः माधवी
येन तद्देशालक्षांतरमुक्तम् तेनापि नाभिप्रेतार्थसिद्धिः यस्य पतस्येत्यर्थात् तेनात्र हेमाद्रिर्वक्ष्यमाणेनि बहु वक्तव्यमपि नोच्य
ते अथान्वारोहणे निर्णयः लौगाक्षिः मृताहनि समासेन पिंडनिर्वपणं पृथक् नवश्राद्धं दंपत्योरन्वारोहण एव तु समा
सेनतु तंत्रेण द्विपितृकश्राद्धवत् द्वयोरेकः पिंडो विभज्य पिंडशब्दः श्राद्धपरः नवश्राद्धं पृथगिति हेमाद्रिः पृथ्वीचंद्रो अ-
न्मृताहनीत्येकत्वात् दिनभेदे दिनैक्ये यथा मृततिथेरेकत्वे कालैक्यं कर्त्रैक्यं पाकैक्यं च एकचितिसमधिरोहे तु तिथिरेकैव ज
ते एकपाकेन पिंडैक्यं द्वयोर्गृहीतनामनी इति स्मृत्यंतराच्च अंत्येष्टिपद्धतौ भट्टैरप्युदाहृतम् अन्वारोहे तु नारीणां य
स्यन्भेकोदकक्रिया पिंडदानक्रिया तद्वत् श्राद्धं प्रत्याब्दिकं तथा नवश्राद्धानि सर्वाणि सपिंडीकरणं पृथक् एक एव द्वयोस
र्गोगोरेकात्र दीयत इति तिथिभेदे तु वार्षिकं पृथगेव तथा वार्षिके समासविधानादन्यत्र सर्वत्र पृथक्त्वे प्राप्ते नवश्राद्ध
मेव पृथगिति परिसंख्ययान्यत्र पृथगुक्तेऽपि वार्षिकषोडशश्राद्धतीर्थसपिंडान्वष्टक्यादिषु समास एवेति मदनपारि-
जातनिर्णयामृतादयः अतः समासविधिबलात् ज्येष्ठपुत्रस्य कर्तृत्वे सपत्नमातुरन्वारोहणे तत्पुत्रे सत्यपि न द्वार्षिकादिकम्
विभक्तः सापत्नपुत्र एव ज्येष्ठः कुर्यान्नौरसः वक्ष्यमाणपृथ्वीचंद्रादिमते तु औरस एव मातुः पृथक् कुर्यात् एवं बह्वीष्वपि-
मातृपुत्रेयम् त्रिस्थलीसेतौ पितामहचरणैरप्येवमुक्तम् यत्तु गार्ग्यः एकचित्यां समारूढौ दंपती निधनं गतौ पृथक्
श्राद्धं तयोः कुर्यात् ओदनं च पृथक् पृथक् ओदनं पिंडः तन्नवश्राद्धविषयं यत्तु भृगुः या समारोहणं कुर्याद्भर्तुश्चित

पतिव्रता तांमृताहनिसंन्यासेपृथक्पिंडोनियोजयेत् प्रत्यब्दंचनवश्राद्धंयुगपत्तुसमाचरेत् तदेवैषांवार्षिकमेकोद्दिष्टमुक्तम्
तद्विषयम् प्रत्यब्दंचमृताहनीत्यन्वयः नवश्राद्धंयुगपदितिदर्शेवर्गद्वयवदेकतंत्रेणपृथगित्यर्थमाह हेमाद्रिः एतन्मृत-
तिथेभेदविषयमितिपृथ्वीचंद्रनिर्णयामृताद्याः देवयाज्ञिकोप्येवम् पराशरमाधवस्तु गार्ग्यभृग्वादिवचनात् लौगाक्षिवा
क्येसमासेनपाकादितंत्रैक्येनदर्शेवर्गद्वयवत्पृथक्श्राद्धंकुर्यात् नवश्राद्धंचतथेत्याह पृथ्वीचंद्रचंद्रिकादयस्तु द्वयोरेकपिं
डदानंलौगाक्षिवचनंत्वापद्विषयम् पृथक्पिंडदानंतुमुख्यःकल्पः तदाह वृद्धपराशरः आरुह्यभर्तुश्चितिमंगनायाभावो
निमृत्संखलुसत्ययुक्ता एकादशाहेतुतयोर्विधेयंश्राद्धंपृथक्स्वर्गमपेक्ष्यसद्भिः एकत्वमिच्छंतिमानिमा हीनाएकादशाहा
दिश्रयेतुनार्याः तेस्वर्गमार्गंविनिहत्यकुर्युः स्त्रीसत्वघातान्नरकाधिवासं भर्त्रासहमृतायातुनाकलोकमभीप्सती साहेश्चि
दंपृथक्पिंडान्नैकत्वंतुस्मृतंतयोः पृथगेवाह्निकर्तव्यंश्राद्धमेकादशाह्निकम् यानिश्राद्धानिसर्वाणितान्युक्तानिपृथक्
पृथगिति विश्वादर्शेपि मातुर्यापृथकार्यद्भिर्मृताहेषुमहालये श्राद्धंकुर्यात्पृथक्देवंतंत्रंवानुगतावपि एकचित्यांसमारु
ह्यमृतयोरेकवाह्निपि पित्रोःपिंडान्पृथक्दद्यात्सिंडत्वापत्कतत्कतद् त्यग्निस्मृतेरित्याहुः यत्तुषट्त्रिंशन्मते एकत्वंसाग
ताभर्तुःपिंडेगोत्रेचसूतके नपृथक्पिंडदानंतुतस्मात्पत्नीषुविद्यतेइतितद्दर्शादिपरम् चंद्रप्रकाशेपि एकचित्यांसमा
रूढोदंपतीभमृतौयदि पृथक्श्राद्धमकुर्वीतपत्करेवक्षयेहनि मृतानामपिभृत्यानांभार्याणांपतिनासह पूर्वकस्यमृत
स्यादौद्वितीयस्यततःपुनः तंत्रेणश्रपणंकृत्वाश्राद्धंत्वाविक्षयेहनि तृतीयस्यततःकुर्यात्सन्निपातेष्वयंक्रमइति सह
गमनेसर्वत्रश्राद्धार्थमेकपाकइत्याह मदनरत्नेप्रचेताः एकचित्यांसमारूढौम्रियेतेदंपतीयदि तंत्रेणश्रपणंकुर्यात्पृथ

कृपिंडंसमापयेत् पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवम् अत्रभर्तुराशौचमध्येन्यदिनेस्त्रीमरणेपतिमरणादिनगणनयाशौचपिंडदानैकाद
शाहादिकार्यम् मात्रपक्षिणीवृद्धिः मृतंपतिमनुव्रज्यपत्नीचेदनलंगता नतत्रपक्षिणीकार्यापितृकादेवशक्यति पु
त्रोन्योवाग्निदस्तस्यास्तावदेवाशुचिस्तयोः नवश्राद्धंसपिंडंचयुगपत्तुसमापयेत् इतिषडशीतिमतात् यदानारीविशे
दग्निंप्रियस्यप्रियवांछया तदाशौचंविधातव्यंभर्त्राशौचक्रमेणहीतिलघुहारीतोक्तेश्च भर्त्राशौचोत्तरमन्वारोहणेतु
त्र्यहमाशौचं ऋग्वेदवादात्साध्वीस्यानभवेदात्मघातिनी त्र्यहाशौचेतुनिर्वृत्तेश्राद्धंप्राप्नोतिशाश्वतइति ब्राह्मोक्तेरिति
पृथ्वीचंद्रापरार्कौ एतदन्वारोहणेएवनत्वेकचितौ ऋग्वेदवादः इमानारीरविधवेत्यादि एतदसवर्णापरमित्यन्ये स्मार्त-
गौडास्तु देशांतरमृतेपत्यौसाध्वीतत्पादुकाद्वयमित्युपक्रम्यब्राह्मे त्र्यहाशौचेतुनिर्वृत्तेइत्युक्ते भर्त्राशौचोत्तरमन्वारोह-
णेत्र्यहः सहगमनेतुपूर्णंदशाहादि पिंडास्तुदशापिसहैवतथाचजनकशूलपाणिशुद्धितत्वधृतव्यासः संस्थितंप-
तिमालिंग्यप्रविशेद्याहुताशनं तस्याःपिंडादिकंज्ञेयंक्रमशःपतिपिंडवत् अन्विनापिंडदानंतुयथाभर्तुर्दिनेदिने तदर्थी
रोहिणीयस्मात्तस्मात्सानात्मघातिनीतिविष्णूक्तेश्च पृथक्चितौतुभर्त्राशौचमध्येतदूर्ध्वंवासत्यांत्र्यहेणदशपिंडाःअन्वि
तायाःप्रदातव्यादशपिंडास्त्र्यहेणतु स्वाम्यशौचेव्यतीतेतुतस्याःश्राद्धंप्रदीयतइतितत्रैवपैठीनसिस्मृतेः भर्त्राशौचोत्तरं
मृतेतुचतुर्थेन्हिश्राद्धम् शूलपाणिनात्विदमग्निपुराणीयत्वेनोक्तम् युद्धहतस्यसद्यःशौचेसन्वारोहणेत्रिरात्रम् एकचि-
तौतुसंस्थितंपतिमितिप्रागुक्तव्यासोक्तेःसद्यःशौचमित्याहुः अन्यसपिंडाशौचमध्येविदेशमृतान्वारोहणंतनाशक्यमेव
शुचित्वाद्यायाअंगत्वात् अन्येतुरजोवत्याःसूतिकायाश्चगमननिषेधादितराशौचस्यानिषेधअन्यथाप्रत्यक्षभर्तृमरणेकागति

रित्याहुः तन्मूलवचनंविनानिंत्यमेव स्मृत्यर्थसारे-सहगमनेसर्वत्रश्राद्धपिंडादौपाकैक्यंकालैक्यंकर्त्रैक्यंचेति शूलपाणिस्तु दि-
श्यान्यकालेन्यतिथावन्वारूढायास्तस्याः श्राद्धंतस्यतिथौकार्यम् नभर्तृतिथौ पारणेमरणेनृणांतिथिस्तात्कालिकीस्मृतेतिस्कांदा-
त् तिथिरेकैवजायतइत्यादिवचनाच्चेतिमदनरत्नपारिजातपृथ्वीचंद्रादयः अन्येतुतस्याःपतिमरणेनमृतप्रायत्वात् सहाग्र-
तःपृष्ठतोवातद्वत्स्याम्रियतेयदि तस्याःश्राद्धंप्रदातव्यंपृथक्पत्न्याःक्षयेहनीतिस्मृत्यंतरात् अग्रतःपृष्ठतोवापितद्वत्स्याम्रि-
यतेयदि तस्याःश्राद्धंकृतेकार्यंपत्न्याःस्वक्षयेहनीतिपुराणसमुच्चयाच्च भर्तृतिथावेवेत्याहुः अत्रमूलंचिंत्यम् अत्रविशेषोहे-
माद्रौस्मृत्यंतरे माता मंगलसूत्रेणाम्रियतेयादि तद्दिने उद्दिश्यविप्रपत्नीनांभोजयेच्चसुवासिनीम् अथश्राद्धसंपातेनिर्णयः
अत्रपित्रोर्मृततिथ्यैक्येमरणक्रमेणदर्शेवर्गद्वयवत्तंत्रेणश्राद्धंकुर्यात् पौर्वापर्याज्ञानेतुपितृपूर्वकंकुर्यादितिहेमाद्रिः मा-
धवादयस्तु पित्रोःश्राद्धेसमंप्राप्तेनवेपर्युषितेपिवा पितृपूर्वंसुतःकुर्यादन्यत्रासतियोगतइतिकार्ष्णाजिनिस्मृतेः स-
र्वत्रापितृपूर्वंभिन्नप्रयोगमाहुः पार्वणैकोद्दिष्टयोःसंपातेमाधवीयेजाबालिः यद्येकत्रभवेयातामेकोद्दिष्टंचपार्वणम् पा-
र्वणंत्वभिनिर्वर्त्यएकोद्दिष्टंसमाचरेत् ग्रहदाहादिनायुगपन्मरणेभृगुः एककालेगतासूनांबहूनामथवाद्वयोः तंत्रेणश्र-
पणंकृत्वाकुर्याच्छ्राद्धंपृथक्पृथक् पूर्वस्यमृतस्यादौद्वितीयस्यततःपुनः तृतीयस्यततःकुर्यात्सन्निपातेप्ययंक्रमः ऋ-
ष्यशृंगः भवेद्यदिसपिंडानांयुगपन्मरणंतदा संबंधासत्तिमालोच्यतत्क्रमाच्छ्राद्धमाचरेत् गारुडे एकेनैवतुपाकेन-
श्राद्धानिकुरुतेनहि विकिरंत्वेकतःकुर्यात्पिंडान्दद्यात्पृथक्पृथक् अत्रानुगमनेचदाहसपिंडनादौविशेषंवक्ष्यामः अ-
त्रेः बहूनामथवाद्वाभ्यांश्राद्धंचेत्स्यात्समेहनि तंत्रेणश्रपणंकृत्वापृथक्श्राद्धानिकारयेत् पुलस्त्यः महालयेगयाश्रा-

कृपिंडंसमापयेत् पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवम् अत्रभर्तुराशौचमध्येन्यदिनेस्त्रीमरणेपतिमरणादिनगणनयाशौचपिंडदानेकाद
शाहादिकार्यम् मात्रपक्षिणीदृद्धिः मृतंपतिमनुव्रज्यपत्नीचेदनलंगता ननत्रपक्षिणीकार्यापैतृकादेवशस्यति पु
त्रोन्योवाग्निदत्तस्यास्तावदेवाशुचिस्तयोः नवश्राद्धंसपिंडंचयुगपत्तुसमापयेत् इतिषडशीतिमतात् यदानारीविशो
दग्निंभियस्यप्रियवांछया तदाशौचंविधातव्यंभर्त्राशौचक्रमेणहीतिलघुहारीतोक्तेश्च भर्त्राशौचोत्तरमन्वारोहणेतु
त्र्यहमाशौचं ऋग्वेदवादात्साध्वीस्त्रीनभवेदात्मघातिनी त्र्यहाशौचेतुनिर्वृत्तेश्राद्धंप्राप्नोतिशाश्वतइति ब्रह्मोक्तेरिति
पृथ्वीचंद्रापरार्कौ एतदन्वारोहणएवनत्वेकचितौ ऋग्वेदवादः इमानारीरविधवेत्यादि एतदसवर्णापरमित्यन्ये स्मार्त·
गोडास्तु देशांतरमृतेपत्यौसाध्वीतत्पादुकाद्वयमित्युपक्रम्यब्राह्मे त्र्यहाशौचेतुनिर्वृत्तेइत्युक्तेर्भर्त्राशौचोत्तरमन्वारोह·
णेत्र्यहः सहगमनेतुपूर्णंदशाहादि पिंडास्तद्दशापिसहैवतथाचजनकशूलपाणिशङ्खलिखितधृतव्यासः संस्थितंप·
तिमालिंग्यप्रविशेद्याहुताशनं तस्याःपिंडादिकंज्ञेयंक्रमशःपतिपिंडवत् अन्वितापिंडदानंतुयथाभर्तुर्दिनेदिने तदर्धा
रोहिणीयस्मात्तस्मात्सानात्मघातिनीतिविष्णूक्तेश्च पृथक्चितौतुभर्त्राशौचमध्येतदूर्ध्वंवासस्यांत्र्यहेणदशपिंडाः अन्वि
तायाःप्रदातव्यादशपिंडास्त्र्यहेणतु साम्यशौचेव्यतीतेतुतस्याःश्राद्धंप्रदीयतइतितत्रैवपैठीनसिस्मृतेः भर्त्राशौचोत्तरं·
मृतेतुचतुर्थेन्हिश्राद्धम् शूलपाणिनात्विदमग्निपुराणीयत्वेनोक्तम् युद्धहतस्यसद्यःशौचेत्वन्वारोहणेत्रिरात्रम् एकचि-
तौतुसंस्थितंपतिमितिप्रागुक्तव्यासोक्तेःसद्यःशौचमित्याहुः अन्यसपिंडाशौचमध्येविदेशमृतान्वारोहणेत्वनाशव्यमेव
शुचिनायाअंगत्वात् अन्येतुरजोवत्याःसूतिकायाश्चगमननिषेधादितराशौचस्यानिषेधअन्यथाप्रत्यक्षभर्तृमरणेकागति

रित्याहुः तन्मूलवचनंविनाचिंत्यमेव स्मृत्यर्थसारे. सहगमनेसर्वत्रश्राद्धपिंडादौपाकैक्यंकालैक्यंकर्त्रैक्यंचेति यात्तुपतिमुद्दि-
श्यान्यकालेन्यतिथौवन्हिमारूढातस्याः श्राद्धंतत्क्षयतिथौकार्यम् नभर्तृतिथौ पारणेमरणेनृणांतिथिस्तात्कालिकीस्मृतेतिस्कांदा
त् तिथिरेकैवजायतइत्यादिवचनाच्चेतिमदनरत्नपारिजातपृथ्वीचंद्रादयः अन्येतुतस्याःपतिमरणेनमृतप्रायत्वात् सहाग्र-
तःपृष्ठतोवातद्भर्त्राम्रियतेयदि तस्याःश्राद्धंप्रदातव्यंपृथक्पत्न्याःक्षयेहनीतिस्मृत्यंतरात् अग्रतःपृष्ठतोवापितद्भर्त्राम्रि-
यतेयदि तस्याःश्राद्धंसुतैःकार्यंपरस्परेचक्षयेहनीतिपुराणसमुच्चयाच्च भर्तृतिथावेवेत्याहुः अत्रमूलंचिंत्यम् अत्रविशेषोहे-
माद्रौस्मृत्यंतरे मातामंगलसूत्रेणम्रियतेयदितद्दिने उद्दिश्यविप्रपङ्क्तौतांभोजयेच्चसुवासिनीम् अथश्राद्धसंपातेनिर्णयः
अत्रपित्रोर्मृततिथ्यैकत्वेमरणक्रमेणदर्शेवर्गद्वयवत्तंत्रेणश्राद्धंकुर्यात् पौर्वापर्याज्ञानेतुपितृपूर्वकंकुर्यादितिहेमाद्रिः मा-
धवादयस्तु पित्रोःश्राद्धेसमंप्राप्तेनवेपर्युषितेपिवा पितृपूर्वंसुतःकुर्यादन्यत्रासतियोगतइतिकार्ष्णाजिनिस्मृतेः स-
र्वत्रपितृपूर्वंभिन्नप्रयोगमाहुः पार्वणैकोद्दिष्टयोःसंपातेमाधवीयेजाबालिः यद्येकत्रभवेयातामेकोद्दिष्टंचपार्वणम् पा-
र्वणंत्वभिनिर्वर्त्यएकोद्दिष्टंसमाचरेत् ग्रहदाहादिनायुगपन्मरणेभृगुः एककालेगतासूनांबहूनामथवाद्वयोः तंत्रेणश्र-
पणंकृत्वाकुर्याच्छ्राद्धंपृथक्पृथक् पूर्वकस्यमृतस्यादौद्वितीयस्यततःपुनः तृतीयस्यततःकुर्यात्सन्निपातेत्वयंक्रमः क्र-
प्यशृंगः भवेद्यदिसपिंडानांयुगपन्मरणंतदा संबंधासत्तिमालोच्यतत्क्रमाच्छ्राद्धमाचरेत् गारुडे एकेनैवतुपाकेन-
श्राद्धानिकुरुतेनहि विकिरंत्वेकतःकुर्यात्पिंडान्दद्यात्पृथक्पृथक् अत्रानुगमनेचदाहसपिंडनादौविशेषंवक्ष्यामः अ
: बहूनामथवाद्वाभ्यांश्राद्धंचेत्स्यात्समेहनि तंत्रेणश्रपणंकृत्वापृथक्श्राद्धानिकारयेत् पुलस्त्यः महालयेगयायांश्रा

द्गतासूतांक्षयेऽहनि तंत्रेणश्रपणंकृत्वाश्राद्धंकुर्यात्पृथक्पृथक् इदंत्वपृथक्पाकेनाभिन्नश्राद्धशक्तौपृथक्पाकेनसंबंधास
स्याश्राद्धभेदस्तमुख्यःपक्षः एकत्रैवदिनेश्राद्धद्वयंप्राप्तंयदातदा चरेदेवपुराचर्णापितुर्मातुस्त्वयस्कृतः एकस्मिन्यःक
रोत्यन्हि द्वयोःश्राद्धंयदाद्विजः तदापूर्वमृतस्यादौकृत्वास्यात्त्वायथाविधि पश्चात्तस्यान्मृतस्यैवपृथक्पाकैःसमाचरेत्
नैकस्मिन्दिवसेश्राद्धंत्रयाणांकुत्रचिद्द्विजः एकःकुर्यात्तथाप्राप्तेअन्योभ्रातासमाचरेत् भ्रातर्यविद्यमानेतुतत्परेन्हिस-
माचरेत् अन्यथाश्राद्धहंतास्यात्श्राद्धसंकरकृद्भवेत् इत्याश्वलायनोक्तेरितिपृथ्वीचंद्रः कात्यायनः द्वेबहूनिनिमित्ता
निजायेरन्नेकवासरे नैमित्तिकानिकार्याणिनिमित्तोसत्यनुक्रमात् जाबालिः श्राद्धंकृत्वातुतस्यैवपुनःश्राद्धंनतद्दिने नै
मित्तिकंतुकर्तव्यंनिमित्तानुक्रमोदयम् कालादर्शे नित्यदार्शिकयोश्चोदकुंभमासिकयोरपि दार्शिकस्ययुगादेश्चदार्शिका
लभ्ययोगयोः दार्शिकस्यचमन्वादेःसंपातेश्राद्धकर्मणः प्रसंगादितरस्यापिसिद्धेरुत्तरमाचरेत् अस्यदेवताभेदेपवादमा-
हसएव नित्यस्यचोदकुंभस्यनित्यमासिकयोरपि दर्शस्यचोदकुंभस्यदर्शमासिकयोरपि नित्यस्यचाब्दिकस्यापिदार्शिका
ब्दिकयोरपि युगाद्याब्दिकयोश्चैवमन्वाद्याब्दिकयोस्तथा प्रत्याब्दिकस्यचालभ्ययोगेषुविहितस्यच संपातेदेवताभेदान्न
श्राद्धयुग्मंसमाचरेत् निमित्तानियतत्वात्तपूर्वानुष्ठानकारणम् पित्रोस्तुपितृपूर्वत्वंसर्वत्रश्राद्धकर्मणि माधवीयेस्मृतिसंग्र-
हे काम्यतंत्रेणनित्यस्यतंत्रंश्राद्धस्यसिध्यति अथश्राद्धांगतर्पणम् पारिजातेपृथ्वीचंद्रोदयेचगर्गः पूर्वंतिलोदकंदत्वाश्र-
माश्राद्धंतुकारयेत् प्रत्यब्देनभवेत्पूर्वंपरेहनितिलोदकम् पक्षश्राद्धेहिरण्येचअनुव्रज्यतिलोदकम् नचनित्यतर्पणस्याय-
परेन्हुःकल्पः ननुश्राद्धांगतर्पणमस्तीतिवाच्यम् यस्तर्पयतितान्विप्रःश्राद्धंकृत्वापरेहनि पितरस्तेनतृप्यंतिनचेत्कुप्यंति-

परेद्युःश्राद्धकृत्
वैभूशमितिगर्गेणफलनिंदार्थवादाभ्यांअंगत्वेनोक्तेः श्राद्धप्रक्रमादार्षिकं बृहन्नारदीयेप्याब्दिकंप्रक्रम्य परेद्युःश्राद्धकृत् नेनतर्पणस्यपशुपुरोडा
मर्त्योयोनतर्पयतेपितॄन् तस्यतेपितरःक्रुद्धाः शापंदत्वाव्रजंतिहि पितृशब्दश्चश्राद्धेज्यवर्गपरः नेनतर्पणस्यपशुपुरोडा
शयागवत्प्रस्तरप्रहरणवच्चेष्टदेवतासंस्कारकत्वात्तेनाब्दिकोदनेनित्यस्यापिप्रत्यादितर्पणंकार्यमेव श्राद्धांगभूतस्यैवपरेद्युरुक्
क्तेः तदुक्तं प्रत्यब्दांगतिलंदद्यात् निषिद्धेपिपरेहनि वर्गैकस्यवचोयेषा मन्येपांतुविवर्जयेत् कश्चिद्विशेषमाहगर्गः कृष्णो
भाद्रपदेमासिश्राद्धंप्रतिदिनंभवेत् पितॄणांप्रत्यहंकार्यंनिषिद्धाहेपितर्पणम् तर्पणंतिलतर्पणंनिषिद्धाहेपीत्युक्तेः सकृन्मह
उयेश्च स्यात् अष्टकास्वंतएवहि अत्रसप्तमीनिर्देशात् अंगतास्फुटैव तत्रजयान्जुहुयात् मंद्रप्रायणीयायांमंद्रप्रातः
सवनेइत्यादिवत् अस्यापवादोबृहन्नारदीये वृद्धिश्राद्धेसपिंड्यांचप्रेतश्राद्धेनुमासिके संवत्सरविमोकेचनकुर्यात्तिल
तर्पणम् तदयमर्थः दर्शेविप्रनिमंत्रणोत्तरंपाकारंभोत्तरंवाश्राद्धप्रयोगस्यारब्धत्वात् ब्रह्मयज्ञोत्तरंनित्यतर्पणंनैव
श्राद्धांगतर्पणस्यतंत्रेणप्रसंगेनवासिद्धिः ततःपूर्ववैश्वदेवोत्तरंवाब्रह्मयज्ञकरणेश्राद्धांगतर्पणंपृथक्कार्यम् पित्रोर्वार्षि
केतुनित्यतर्पणंतिलवर्ज्यंकार्यम् नैवश्राद्धदिनेकुर्यात्तिलैस्तुपितृतर्पणम् श्राद्धंकृत्वापराण्हेचतर्पणंतुतिलैः सहेतिव
चनात् सप्तम्यांभानुवारेचमातापित्रोर्मृतेहनि तिलैर्यस्तर्पणंकुर्यात्सभवेत्पितृघातकइतिस्मृतिरत्नावल्यांवृद्धमनूक्ते
श्चअत्रनित्यतिलतर्पणेतिलमात्रनिषेधोनतुतर्पणस्यतिलैरित्यस्यवैयर्थ्यापत्तेः यत्तुकात्तीयं उपरागेपितुःश्राद्धेपाते
मायांचसंक्रमे निषिद्धेपिहिसर्वत्रतिलैस्तर्पणमाचरेदिति तत्परेद्युःश्राद्धांगतर्पणविषयमितिकेचित् श्राद्धाशक्तस्य
तत्स्थानापन्नतर्पणविषयमितियुक्तम् सकृन्महालयेपरेद्युस्तर्पणम् अष्टकास्वतुसप्तम्यष्टमीश्राद्धयोरंतेतद्देवतर्ग

हूपस्य अन्यस्मैतुगानृवर्गस्यापितीर्थश्राद्धेदर्शवत् माघाघादिषष्टकाद्यदंते अनेकश्राद्धसंपातेतुयदितत्प्रसंगसिद्धिः तदात
दीपमेवतर्पणम् तंत्रत्वेतुश्राद्धसमसंख्यत्वेआदावंतेवा विषमसंख्यायांबह्वनुरोधइति तस्मात्श्राद्धांगतर्पणंसिद्धम् तद्वि
धिःसंग्रहे स्नात्वातीरंसमागत्यउपविश्यकुशासने संतर्पयेत्पितृन्सर्वान्स्नात्वावस्त्रंचधारयेत् तर्पणोत्तरंनित्यस्नानंकृत्वे
त्यर्थः अपसव्यंततः कृत्वासव्यंजान्वाच्यभूतले नामगोत्रस्वधाकारैर्द्वितीयांतेनतर्पयेत् अत्रवस्त्रादिस्वरूपंतोक्तंस्मृत्य·
र्थसारे वस्त्रकृद्धादितिस्नातान्श्राद्धार्थैतर्पयेत्पितृन् तत्रचकूर्चानांदक्षिणेनैवअनादेशेदक्षिणंप्रतीयादितिसूत्रात् अत्र·
प्रसंजलिमंत्राइत्तिः निर्वापवत्तत्संध्यार्घ्यदानवच्चद्रव्यभेदात् अवघातवेदिप्रोक्षणादौतुद्रव्यैकत्वान्नमंत्रावृत्तिः केचि
तुपरिव्याणमंत्रवत्क्रियमाणानुवादित्वेनकरणत्वाभावात्सकृदिच्छंति तन्न तत्रयूपद्रव्येक्यात्सरवीरसीतिकरणीभूतमं
त्रांतरसत्वादन्यतरेणव्यवधानापत्योभयोःकारणत्वायोगात् कर्तृभेदेनविकल्पायोगाच्चाक्रियमाणानुवादित्वंनत्वत्रत-
थेतिबौधायनादिवचनात्करणत्वमेव तेनावृत्तिरेवयुक्ता एवंनित्येपि यत्तुसंग्रहेनान्नापठंति पित्रोःक्षयाहेसंप्राप्तेयःकु
र्यान्नित्यतर्पणम् आस्फरंतद्भवेत्श्राद्धंतत्तोयंरुधिरंभवेत् सर्वदातर्पणंकुर्याद्ब्रह्मयज्ञपुरःसरं मृताहेनैवकर्तव्यंकृतंचे
न्निष्फलंभवेत् तत्समूलत्वेसातिफलविषयम् यच्चपठंति कपिलः मन्वादिषुयुगाद्यासुदर्शसंक्रमणेषुच पौर्णमास्यांव्य
तीपातेदद्यात्पूर्वंतिलोदकम् अर्धोदयेगजच्छायेषष्ठीषुचमहालये भरण्यांचमघाश्राद्धेतदंतेतर्पणंविदुः शौनकः मा
तापित्रोर्मृताहेचपरेहनितिलोदकं कारुण्यश्राद्धविषयेसद्योदद्यात्तिलोदकम् एतन्निर्मूलम् अथतिलतर्पणनिषेधःगा
र्ग्यः भानौभौमेत्रयोदश्यांनंदाभृगुमघासुच पिंडदानंमृदास्नानंनकुर्यात्तिलतर्पणम् स्मृत्यर्थसारे विवाहव्रतचूडा

सर्षपमर्पतदर्धकम् अर्थतदेव दर्शे सत्यां तन्मासिनेत्याहु तिलतर्पणम् हेमाद्रौ मरीचिः सप्तम्यां रविवारे च गृहे जन्मदिने तथा निशासंध्य
सुत्रार्थी न कुर्यात्तिलतर्पणम् यत्तु संग्रहे नंदायां भार्गवदिने कृत्तिकासु मघासु च भरण्यां भानुवारे च गजच्छायाकृ येतथा अयनद्वितयेचैव म
न्वादिषु युगादिषु पिंडदानं मृदास्नानं न कुर्यात्तिलतर्पणमिति तच्चिंत्यम् पानीयमप्यत्र तिलैर्विमिश्रं दद्यात्पितृभ्यः प्रयतो मनुष्य इत्यादिविरोधा
त् अत्रापवादः पृथ्वीचंद्रोदये तीर्थतिथिविशेषे च गयायां प्रेतपक्षके निषिद्धेपि दिने कुर्यात्तर्पणं तिलमिश्रितं स्मृत्यर्थसारेपि तिथितीर्थविशेषे
षु कार्यं प्रेते च सर्वदेति गोभिलः तिलाभावे निषिद्धाहे सुवर्णरजतान्वितम् तदभावे निषिंचेत्तु दर्भैर्मंत्रेण वा पुनः पतितस्य तु लोद कं व
र्ज्यम् अथ वृद्धिश्राद्धम् तन्निमित्तं पृथ्वीचंद्रोदये ब्राह्मे जन्मन्यथोपनयने विवाहे पुत्रकस्य च पितॄन्नांदीमुखान्नाम तर्पयेद्विधिपूर्वक
म् देवव्रतेषु चाधाने यज्ञपुंसवनेषु च नवान्नभोजने स्नाने ऊढायाः प्रथमार्तवे देवारामतडागादिप्रतिष्ठासूत्सवेषु च राज्याभिषेके
बालान्नभोजने वृद्धिसंज्ञकान् वनस्थाश्रम्यमंगच्छन्पूर्वेद्युः सद्य एव वा पितॄन्पूर्वोक्तविधिना तर्पयेत्कर्मसिद्धये विष्णुपु
राणे यज्ञोद्वाहप्रतिष्ठासु मेखलाबंधमोक्षयोः पुत्रजन्मवृषोत्सर्गे वृद्धिश्राद्धं समाचरेत् तत्रैव नामकर्मणि बालानां चूडा
कर्मादिके तथैव च निष्क्रमान्नप्राशनयोर्न श्राद्धमिति मैथिलाः पूर्वोक्तविरोधात् नानिष्ठेति विरोधात् सकोत्सत्तोत तथा
श्राद्धं अन्नप्राशनिके तथेति राजमार्तंडाच्च मनुच्छंदोगपरिशिष्टम् सूर्येंद्वोः कर्मणी चेत्त तयोः श्राद्धं न विद्यते इति तत्तेषामेवे
त कल्पतरुः ब्रह्मचारिकायाम् स्यादाभ्युदयिकं श्राद्धं वृद्धिपूर्तेषु कर्मसु पुंसः सवनसीमंतचौलोपनयनेषु च विवाहे च
नलाधेयप्रभृतिस्मार्तकर्माणि इदं श्राद्धं प्रकुर्वीत द्विजाद्वृद्धिनिमित्तकम् अन्यैः षोडशसंस्कारश्रावण्यादिष्वपीष्यते वाप्या
द्युद्यापनादौ तु कुर्युः पूर्तनिमित्तकम् बोपदेवकालादर्शौ सीमंतव्रतचौलनामकरणान्नप्राशनोपायनस्नानाधानविवाह

पञ्जननयोत्पत्तिप्रतिष्ठासु च पुंसूत्यावसथप्रवेशनसत्ताद्यास्यावलोकाश्च मखाध्वरक्षिति पाभिषेकदधिनाद्यनौ च नांदीमुखम्
यजुःकामधेनौ जलाशयप्रतिष्ठायां वृषोत्सर्गादिकर्मसु वत्सराभ्यंतरे पित्रोर्वृषस्योत्सर्गकर्मणि वृद्धिश्राद्धं न कुर्वीत न तदन्यत्र समाच
रेदिति तत्र जलाशये वृद्धिश्राद्धस्य निषेधो न तु कर्मांगस्येति केचित् अन्ये तस्या निर्मूलतामाहुः श्राद्धकौमुद्यां निर्णयामृते च मात्
स्ये अन्नप्राशे च सीमंते पुत्रोत्पत्तिनिमित्तके पुंसवे च निषेके च नववेश्मप्रवेशने देववृक्षजलादीनां प्रतिष्ठायां विशेषतः तीर्थ-
यात्रा वृषोत्सर्गे वृद्धिश्राद्धं प्रकीर्तितम् इदं चावश्यकं वृद्धौ न तर्पितायेवै पितरो गृहमेधिभिः तद्धीनमफलं ज्ञेयमासुरो विधि
रेव स इति शातातपोक्तेः अत्र श्राद्धत्रयं स एवाह मातृश्राद्धं तु पूर्वं स्यात् पितृणां तदनंतरम् ततो मातामहानां च वृद्धौ श्राद्धत्र
यं स्मृतम् तत्कालमाह पृथ्वीचंद्रोदये गार्ग्यः मातृश्राद्धं तु पूर्वेद्युः कर्माहनि तु पैतृकम् मातामहं चोत्तरेद्युः वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृ
तम् अशक्तौ वृद्धशातातपः पूर्वाण्हे मातृकं श्राद्धं मध्यान्हे पैतृकं तथा ततो मातामहानां च वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतम् अत्राप्यश
क्तौ स एव पृथक्दिने ष्वशक्तश्चेदेकस्मिन्पूर्ववासरे श्राद्धत्रयं प्रकुर्वीत वैश्वदेवं तु तांत्रिकमिति वृद्धमनुरपि अलाभे भिन्नका-
लानां नांदीश्राद्धत्रयं बुधः पूर्वेद्युर्वै प्रकुर्वीत पूर्वाण्हे मातृपूर्वकम् अत्र महल्लः पूर्वेद्युस्तदहरस्पैषिति गृह्यपरिशिष्टाद्व्यवस्था
ज्ञेया तच्च प्रातरेव पार्वणं चापराण्हे तु प्रातर्वृद्धिनिमित्तकमिति शातातपोक्तेः अत्र प्रातःशब्दः सार्धप्रहरपरः प्रहरोप्यर्धसं-
युक्तः प्रातरित्यभिधीयत इति गार्ग्योक्तेरिति पृथ्वीचंद्रः इदं च पुत्रजन्मातिरिक्तविषयम् तदाहात्रिः पूर्वाण्हे वै भवेद्वृद्धिर्वि-
ना जन्मनिमित्तकम् पुत्रजन्मनि कुर्वीत श्राद्धं तात्कालिकं बुध इति एतदनियतनिमित्तपरम् नियतेषु निमित्तेषु प्रातर्वृद्धिनि
मित्तकं तेषामनियतत्वे तु तदानंतर्यमिष्यत इति लोगाक्षिस्मृतेः आधानांगं नांदीश्राद्धं त्वपराण्ह एव आमश्राद्धं तु पूर्वाण्हे

नांदीमुखाहूयंप्रातराब्दिकंस्वपराण्हत
सिद्धान्नेनतुमध्यंतः पार्वणंचापराण्हेतुवृद्धिश्राद्धंतथाग्निकमितिनिर्णयामृतेगालवोक्तेः नांदीमुखाहूयंप्रातराब्दिकंस्वपराण्हत मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानां
विष्णूक्तेश्च इदंचमातृपितृमातामहादिक्रमेणनवदैवत्यंकार्यम् तत्रमातामहाःसपत्नीकाः वृद्धप्रमातामहप्रमातामहमातामहानां
सपत्नीकानांइति पृथ्वीचंद्रोदयेगारुडेगद्यरूपेणपाठात् हेमाद्रौशंखः नांदीमुखेसत्यवसूसंकीर्त्यौविश्वदेवके वृद्धपराशरः
नांदीमुखेभ्योदेवेभ्यःप्रदक्षिणकुशासनम् पितृभ्यस्तन्मुखेभ्यश्चप्रदक्षिणमितिस्मृतिः यत्तुवृद्धवसिष्ठः नांदीमुखेविचा
हेनप्रपितामहपूर्वकम् नामसंकीर्तयेद्विद्वानन्यत्रपितृपूर्वकम् यच्चस्मृत्यर्थसारे वृद्धमुख्यास्तुपितरोवृद्धिश्राद्धेप्रभुंज
तइति यच्चगारुडे व्युत्क्रमप्रतिपादनंतच्चशाखांतरविषयम् पितृभ्यः पितामहेभ्यः प्रपितामहेभ्य इतिबह्वृचपरिशिष्टेका
त्यायनेनचानुलोम्याम्नानात् पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवम् यत्तुकेचिद्वृद्धिपदंपित्रादिषुप्रयुंजते तन्न अनस्मद्वृद्धशब्दानामप्रयो
णामगोत्रिणाम् अनाम्नामतिलाद्यैश्चनांदीश्राद्धंतुसव्यवदिति पृथ्वीचंद्रोदयेसंग्रहोक्तेः नचानिषेधादेवविधिः कल्प्यतइति
वाच्यम् गोत्रपदीश्राद्धेप्रपितामहात्परेषांवृद्धपित्रादीनांदेवतात्वान्नांदीश्राद्धत्वसाम्येनेहापितत्प्राप्तौनिषेधात् गोत्रनामा
दिनिषेधस्तुश्राद्धार्थात्प्रथमांतेनवृद्धोसंकल्पमात्रोद्देश्यपक्रम्यानस्मद्वृद्धशब्दानामित्युक्तेः संकल्पश्राद्धपरः सपिंड
केतुसर्वंभवतीतिप्रयोगपारिजातः गोत्रनामभिरामंत्र्यपितृभ्योर्घ्यंप्रदापयेदिति छंदोगपरिशिष्टेनद्विधान
त् यत्तुब्राह्मे पितापितामहश्चैव तथैवप्रपितामहः त्रयोह्यश्रुमुखाह्येतेपितरःपरिकीर्तिताः तेभ्यःपूर्वतरायेचप्रजावं
तःसुखैधिताः तेतुनांदीमुखानांदीसमृद्धिरितिकथ्यतइति यच्चमार्कंडेयपुराणे येस्युःपितामहादूर्ध्वंतेतुनांदीमुखास्मृता
इतितज्जीवत्पित्रादिनिककर्तृकवृद्धिश्राद्धविषयम् तेनतस्येदमावश्यकम् यत्तुविष्णुः पितरिपितामहेप्रपितामहेचजी

पञ्जननयोरुपनिष्क्रमनिधासूच पुंसूत्यावसथप्रवेशनसूतादास्यावलोकाश्वत्थीकरक्षिति पाभिषेकदयिताद्यर्त्तौ च नांदीमुखम्
यज्ञुकामधेनौ जलाशयमतिवायांदृपोत्सर्गादिकर्मसु वत्सराभ्यंतरापत्तेर्वृषस्योत्सर्गकर्मणि वृद्धिश्राद्धं न कुर्वीत तदन्यत्र समाच
रेदिति तत्र जलाशये वृद्धिश्राद्धस्य निषेधो न तु कर्मांगस्येति केचित् अन्ये तु तस्यापि निर्मूलतामाहुः श्राद्धकौमुद्यां निर्णयामृते च मात्
स्ये अन्नप्राशने च सीमंते पुत्रोत्पत्तिनिमित्तके पुंसवने च निषेके च नववेश्मप्रवेशने देववृक्षजलादीनां प्रतिष्ठायां विशेषतः तीर्थ
यात्रा वृषोत्सर्गे वृद्धिश्राद्धं प्रकीर्त्तितम् इदं चावश्यकं वृद्धौ न तर्पितायेऽपि पितरो गृहमेधिभिः तद्धीनमफलं ज्ञेयमासुरो विधि
रेव स इति शातातपोक्तेः अत्र श्राद्धत्रयं स एवाह मातृश्राद्धं तु पूर्वं स्यात् पितॄणां तदनंतरम् ततो मातामहानां च वृद्धौ श्राद्धत्र
यं स्मृतम् तत्कालमाह पृथ्वीचंद्रोदये गार्ग्यः मातृश्राद्धं तु पूर्वेद्युः कर्माहनि तु पैतृकम् मातामहं चोत्तरेद्युः वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृ
तम् अशक्तौ तद् शातातपः पूर्वाह्णे मातृकं श्राद्धं मध्याह्ने पैतृकं तथा ततो मातामहानां च वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतम् अत्राप्यश
क्तौ स एव पृथग्दिनेष्वशक्तश्चेदेकस्मिन्पूर्ववासरे श्राद्धत्रयं प्रकुर्वीत वैश्वदेवं तु तांत्रिकमिति वृद्धमनुरपि अलाभे भिन्नका
लानां नांदीश्राद्धत्रयं बुधः पूर्वेद्युर्वै प्रकुर्वीत पूर्वाह्णे मातृपूर्वकम् अत्र महत्सु पूर्वेद्युः स्वल्पेषु तदहरित्युक्तं गृह्यपरिशिष्टाद्व्यवस्था
ज्ञेया तच्च प्रातरेव पार्वणं चापराह्णे तु प्रातर्वृद्धिनिमित्तकमिति शातातपोक्तेः अत्र प्रातःशब्दः सार्धप्रहरपरः प्रहरोऽप्यर्धसं
युक्तः प्रातरित्यभिधीयत इति गार्ग्योक्तेरिति पृथ्वीचंद्रः इदं च पुत्रजन्मातिरिक्तविषयम् तदाहात्रिः पूर्वाह्णे वै भवेद्वृद्धिर्वि
ना जन्मनिमित्तकम् पुत्रजन्मनि कुर्वीत श्राद्धं तात्कालिकं बुधः इति एतदनियतनिमित्तपरम् नियतेषु निमित्तेषु प्रातर्वृद्धिनि
मित्तकं तेषामनियतत्वेऽपि तु तदानंतर्यमिष्यत इति लौगाक्षिस्मृतेः आधानांगं नांदीश्राद्धं त्वपराह्ण एव आमश्राद्धं तु पूर्वाह्णे

सिद्धान्तेनतुमध्यंतः पार्वणेवापराण्हेतुवृद्धिश्राद्धंतथाग्निकमितिनिर्णयामृतेगालवोक्तेः नांदीमुखाह्वयंभातराब्दिकंस्मृ
विष्णूक्तेश्च इदंचमातृपितृमातामहादिक्रमेणनवदैवत्यंकार्यम् तत्रमातामहाःसपत्नीकाः वृद्धनमातामहप्रमातामहवृद्धमातामहानां
सपत्नीकानांइतिपृथ्वीचंद्रोदयेगारुडेगद्यरूपेणपाठात् हेमाद्रौशंखः नांदीमुखेसत्यवसूसंकीर्त्यौवैश्वदेविके वृद्धपराशरः
नांदीमुखेभ्योदेवेभ्यःप्रदक्षिणकुशासनम् पितृभ्यस्तन्मुखेभ्यश्चप्रदक्षिणमितिस्मृतिः यत्तुवृद्धवसिष्ठः नांदीमुखेविवा
हेचप्रपितामहपूर्वकम् नामसंकीर्तयेद्विद्वानन्यत्रपितृपूर्वकम् यच्चस्मृत्यर्थसारे वृद्धमुख्याःस्मृताःपितरोवृद्धिश्राद्धेषुभुंज
तइति यच्चगारुडे व्युत्क्रमप्रतिपादनंतच्छाखांतरविषयम् पितृभ्यःपितामहेभ्यःप्रपितामहेभ्यइतिबह्वृचपरिशिष्टेका
त्यायनेनचानुलोम्याम्नानात् पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवम् यत्तुकेचिद्वृद्धिपदंपित्रादिषुप्रयुंजते तन्न अनस्मद्वृद्धशब्दानामरूपा
णामगोत्रिणाम् अनाम्नामतिलार्थैश्चनांदीश्राद्धंतुसव्यवदितिपृथ्वीचंद्रोदयेसंग्रहोक्तेः नचानिषेधाद्वाविधिःकल्प्यतइति
वाच्यम् मोक्षपदीभाद्धेप्रपितामहासरेषांवृद्धपित्रादीनांदेवतात्वान्नांदीश्राद्धत्वसाम्येनेहापितत्प्राप्तौनिषेधात् गोत्रना
दिनिषेधस्तुश्राद्धार्थप्रथमांतेनवृद्धौसंकल्पमाचरेदित्युपक्रम्यानस्मद्वृद्धशब्दानामित्युक्तेः संकल्पश्राद्धपरः सपिंड
केतुसर्वंभवतीतिप्रयोगपारिजातः गोत्रनामभिरामंत्र्यपितृभ्योर्घ्यंप्रदापयेदितिछंदोगपरिशिष्टेनद्वि
त् यत्तुब्राह्मे पितापितामहश्चैवतथैवप्रपितामहः त्रयोह्यश्रुमुखाह्येतेपितरःपरिकीर्तिताः तेभ्यःपूर्वतरायेचप्रजावं
तःसुखेधिताः तेतुनांदीमुखानांदीसमृद्धिरितिकथ्यतइति यच्चमार्कंडेयपुराणे येस्युःपितामहादूर्ध्वंतेतुनांदीमुखाःस्मृता
इतितज्जीवत्पित्रादिनिककर्तृकवृद्धिश्राद्धविषयम् तेनतस्येदमावश्यकम् यत्तुविष्णुः पितरिपितामहेप्रपितामहेचजीव

त्निनैवकुर्यादितितद्दशादिविषयमितिकल्पतरुः मदनपारिजातेप्येवम् हेमाद्रिस्तु नांदीमुखानांश्राद्धंतुकन्याराशिगतेरवौ पौर्णे
मास्यांतुकर्तव्यंवराहवचनंयथेतिशेषपदाश्राद्धैकवाक्यत्वात् तत्रैवपूर्वेषांदेवतात्वमित्याह अन्नसत्यवस्काविश्वेदेवाविस्क-
त्भागवत् यत्तुशातातपः मातुःश्राद्धंतुयुग्मैःस्याद्दैवंप्राङ्मुखैः पृथगिति तद्भिन्नप्रयोगमातृश्राद्धपरम् यच्चमार्कंडेयपु
राणे विश्वेदेवविहीनंतुकेचिदिच्छंतिमानवाइतितन्न्भिन्नप्रयोगमातृश्राद्धभिन्नश्राद्धद्वयेविश्वेदेवविकल्पार्थंप्रयोगेक्येतु
देवनियमइतिहेमाद्रिः एतच्चमातृपूजापूर्वकंकार्यम् अकृत्वामातृयागंतुयःश्राद्धंपरिवेषयेत् तस्यक्रोधसमाविष्टाहिंसामि-
च्छंतिमातरइतिशातातपोक्तेः कौर्मेपि पुष्पैधूपैःसनैवेद्यैर्गंधाद्यैर्भूषणैरपि पूजयित्वामातृगणंकुर्याच्छ्राद्धत्रयंबुधइ-
ति छंदोगपरिशिष्टे कर्मादिषुतुसर्वेषुमातरःसगणाधिपाः पूजनीयाःप्रयत्नेनपूजिताःपूजयंतिताः प्रतिमासुच-
शुभ्रासु लिखित्वावापटादिषु अपिवाक्षतपुंजेषुनैवेद्यैश्चपृथग्विधैः कुड्यलग्नांवसोर्धारांसप्तधारांघृतेनतु कारयेत्संच
धारांवानातिनीचांनचोच्छ्रितां आयुष्याणिचशांत्यर्थंजप्त्वातत्रसमाहितः षड्भ्यःपितृभ्यस्तदनुश्राद्धदानमुपक्रमेत् ॥
अत्रसर्वेषांतिग्रहणात्प्रत्यहगततद्विकारेष्वपिनित्यंश्राद्धम् नानिष्ट्वातुपितॄन्श्राद्धेकर्मकिंचित्समाचरेदितिशातातपो
क्तेश्च इयंचवसोर्धारानच्छाखीयानांनियतान्येषांत्वनियता बह्वृत्यंवाथस्वगृह्योक्तमित्युक्तेः करणेत्वभ्युदयः य-
न्नाम्नातंस्वशाखायामित्युक्तेः आयुष्याणिआनोभद्राइत्यादीनि षड्भ्यइतिमात्रादित्रिकोपलक्षणमितिपृथ्वीचंद्रो
दयः छंदोगानांषड्दैवत्यमन्येषांनवदैवत्यमित्याशार्कः ममतुमतंकोकिलमतानुसारिणांमातृमातामहप्रमातामहा-
इतिमात्रासहैवमातामहश्राद्धकरणात् तद्विषयमिदंषड्भ्यइति मातरस्तत्रैवोक्ताः गौरीपद्माशचीमेधासावित्री

इतिसर्वविशेषणम् तेनचतुर्दशत्वं यदाषोडशेतिपाठस्तदादेवतांतरं चांद्रि
जयाजया देवसेनास्वधास्वाहामातरोलोकमातर इति सर्वविशेषणम् तेनचतुर्दशत्वं यदाषोडशेतिपाठस्तदादेवतांतरं चांद्रि

कायांचतुर्विंशतिमतेत्वन्याउक्ताः तिस्रःपूज्याःपितुःपक्षेतिस्रः मातामहेतथा इत्येतामातरःप्रोक्ताःपितुर्मातुःस्वसा च
मी आसांजीवनेप्रत्यक्षपूजनम् मृतानांतक्षत्पुंजोधानिहेमाद्रिः ब्राह्मण्याद्यास्तथासप्तदुर्गाक्षेत्रगणाधिपान् इत्यादौ
पूजयित्वातुपश्चान्नांदीमुखान्पितॄन् मातृपूर्वान्पितॄन्पूज्यततोमातामहानपि मातामहीस्ततःकेचित्युग्माभोज्याद्वि
जातयइति अत्रद्वादशदैवतस्यदेशाचाराद्व्यवस्था ब्राह्मण्याद्याः ब्राह्मीमाहेश्वरीचैवकौमारीवैष्णवीतथा वाराही-
चतथेंद्राणीचामुंडाःसप्तमातर इत्यपरार्केउक्ताः अत्रचोलादीनांयोगपद्येतंत्रतोक्ताछंदोगपरिशिष्टे गणशःक्रियमा
णानांमातृभ्यःपूजनंसकृत् सकृदेवभवेच्छ्राद्धमादौनपृथगादिषु मातृभ्यइतिषष्ठ्यर्थेचतुर्थी गणशःएकानेकपुत्रा
णांसंस्कारेष्वेकादिनेएकदेशकालकर्तृकेस्यादित्यर्थः तथा असकृद्यानिकर्माणिक्रियेरन्कर्मकारिभिः प्रतिप्रयोगंनैवस्यु
र्मातरःसगणाधिपाः कर्मवृत्तावपिकुत्रश्राद्धंकार्यंक्वचनेत्युक्तंतत्रैव आधानेहोमयोश्चैववैश्वदेवेतथैवच बलिकर्मणि
दर्शेचपूर्णमासेतथैवच नवयज्ञेचयज्ञज्ञावदंत्येवंमनीषिणः एकमेवभवेच्छ्राद्धमेतेषुनपृथक्पृथक् एतेषुप्रतिप्रयो
गंनावर्तते किंत्वादौ एतद्भिन्नेसोमयागादौतुप्रतिप्रयोगमावर्ततएवश्राद्धमित्यर्थः क्वचिदादावपिनिषेधमाहसएव ना
ष्टकासुभवेच्छ्राद्धंनश्राद्धेश्राद्धमिष्यते नसोष्यंतीजातकर्मप्रोषितागतकर्मसु विवाहादिःकर्मगणोयउक्तोगर्भाधा
नंशुश्रुमोयस्यचांते विवाहादावेकमेवात्रकुर्याच्छ्राद्धंनादौकर्मणःकर्मणःस्यात् सोष्यंत्याआसन्नप्रसवायाः सोष्यं
तीमभ्युक्ष्येत्युक्तम् कर्मकात्यायनोक्तस्य श्राद्धस्यपाकप्राधान्यात्तस्यच जातश्राद्धेनदद्यात्पक्वान्नंब्राह्मणेष्वपीतिनिषे

धानजातकर्मणिनांदीश्राद्धमित्याशार्कः आपान्नेनवाकार्यमित्यपितेनैवोक्तम् गौडास्तु जातकर्मण्येवनिषेधः पुत्रजन्मनि-
मित्तकंतुकार्यमेव जन्मन्यथोपनयनेइत्युक्तेः नैमित्तिकमथोवक्ष्येश्राद्धमभ्युदयात्मकम् पुत्रजन्मनितत्कार्यंजातकर्मसमं
नरैरितिमार्कंडेयपुराणाच्चेत्याहुः हारलतायांश्राद्धविवेकेचैवम् एतेनजातकर्मणिकालांतरेश्राद्धनिषेधोनजन्मदिनेइति-
वाचस्पतिमतंपरास्तम् अत्रनिषेककालेइतिवचनात् गर्भाधानेननिषेधः निषेककालेसोमेचसीमंतोन्नयनेतथा ज्ञेयंपुं-
सवनेश्राद्धंकर्मांगंवृद्धिवत्कृतमितिपारस्करः मोपितेतिं ग्रोष्येस्यगृहानुपतिष्ठनेपुत्रंदृष्ट्वाजपतीतिविहितंकर्म विवाहादि
गर्भाधानांतोयोगृहप्रवेशचतुर्थीकर्मादिकर्मसमूहउक्तःसूत्रकारेण तत्रापिप्रतिकर्मनेत्यर्थः अन्येपिहलाभियोगाद्यो-
पवादविषयास्तत्रैवज्ञेयाः अप्रचारान्नोच्यंते अत्राधिकारिणःविष्णुपुराणे जातस्यजातकर्मादिक्रियाकांडमशेषतः पिता
पुत्रस्यकुर्वीतश्राद्धंचाभ्युदयात्मकं अत्रकेचित् जीवत्पितुःसाग्नेरेव वृद्धिश्राद्धेधिकारः ननुनिरग्नेः नजीवत्पितृकःकुर्या-
च्छ्राद्धमग्निमृतेद्विजः येभ्यएवपितादद्यात्तेभ्यःकुर्वीतसाग्निकः पितामहेष्वेवमेवकुर्याज्जीवतिसाग्निकः साग्निकोपि-
मकुर्वीतजीवतिप्रपितामहेइतिनंदिकाप्रोक्तमंत्रोक्तेरित्याहुः प्रयोगपारिजातेप्यनाहिताग्निर्नकुर्यादितीदंव्याख्यातंम्
तन्न अनग्निकोपिकुर्वीतजन्मादौवृद्धिकर्मणि येभ्यएवपितादद्यात्तानेवोद्दिश्यतर्पयेदितिहारीतोक्तेः सोमंतवंतुवृद्धिश्राद्ध-
भिन्नश्राद्धपरमितियुक्तंमदनरत्ने श्राद्धपदंपिंडपितृयज्ञपरमितिशूलपाणिः निर्णयामृतेतुहारीतीयेनाग्निकोनाहिताग्नि-
रभिमतःपूर्ववचनेतुसाग्निःश्रौताग्निःस्मार्ताग्निश्चोच्यते तेनोभयाग्निहीनस्यनेत्युक्तम् तन्न पूर्वोक्तादिशागतिसंभवेन
ग्निपदस्यस्मार्ताग्निपरत्वेमानाभावात् वक्ष्यमाणनित्यानित्यसंयोगविरोधात् पितरोजनकस्येत्यायाचद्रुतमनाहितम् समा

हितव्रतः पश्चात्स्वान्यजेत पितामहानिति पृथ्वीचंद्रोदये यमवचोविरोधाच्च अपरार्केपि समावर्तनेन ब्रह्मचारी स्वयमेव नांदीश्राद्धं कु
र्यादित्याह अतः पूर्वमेव साधु वोपदेवोप्येवमाह यत्तु मतं जीवत्पितुः पुत्रनामकर्मादौ न श्राद्धम् हारीतीये जन्मादौ इत्यादि
शब्देन तथा चापि उद्वाहे पुत्रजनने पित्र्येष्ट्यां सौमिके मखे तीर्थे ब्राह्मण आयाते षडेते जीवतः पितुरिति मैत्र परिशिष्टेउ
द्वाहे एव तस्योपसंहारात् एवं यत्तु संस्कारादिपदं तदप्युद्वाहादिपरमेवेति तन्न उद्वाहपदस्य स्वविवाहपरत्वस्यापि संभ
वात् पुनर्विवाहपरत्वे मानाभावात् नामकर्मणि बालानां चूडाकर्मादिके तथा इत्यादिभिर्नित्यश्राद्धस्य चौलाद्यंगत्वावगतेर्नि
त्यसंयोगविरोधाच्च अतो जन्मादाविति सर्वसंस्कारसंग्रहः तथा कात्यायनः स्वपितृभ्यः पिता दद्यात्सुतसंस्कारकर्मसु
पिंडानोद्वहनात्तेषां तस्याभावे तु तत्क्रमात् कृतानां चौलादिसंस्कारेषु पितास्वपितृभ्यः पिंडान् श्राद्धं पिंडदोंशहरश्चैषामिति द
र्शनात् ओद्वहनाद्विवाहपर्यंतं दद्यात् विवाहश्च प्रथमः नांदीश्राद्धं पिता कुर्यादाद्ये पाणिग्रहे बुधः अत ऊर्ध्वं प्रकुर्वीत स्वय
मेव तु नांदिकमिति स्मृतेः तस्य पितुरभावे तत्क्रमात् असंस्कृतास्तु संस्कार्या भ्रातृभिः पूर्वसंस्कृतैरिति यः कर्तृक्रमः तेन क्र
मेण ज्येष्ठभ्रात्रादिर्दद्यादिति चंद्रिकादयः हेमाद्रिस्तु तस्य पितुरभावे यः पितृव्यमातुलादिः संस्कुर्यात्स तत्क्रमात्संस्कार्यपि
तृक्रमाद्दद्यात् तु स्वपितृभ्य इति व्याचख्यौ समावर्तनस्यापि विवाहप्राचीनकृतसंस्कारत्वात् तेन नांदीश्राद्धं कुर्यात् तदभा
वे ज्येष्ठभ्रात्रादिभिः तदभावे स्वयमेव कुर्यात् उपनयनेन कर्माधिकारस्य जातत्वात् एवमाद्यविवाहेपीति पृथ्वीचंद्रोदय
चंद्रिकादयः मदनरत्नेप्येवम् यदा तु पितरि सन्न्यस्ते शोषिते पतिते वा धर्मार्थं तत्पुत्रमन्यः संस्कुर्यात्तदा संस्कार्यपितुः पि
त्रादिभ्यो दद्यात् पितरो जनकस्येज्या यावद्व्रतमनाहिते समाहितव्रतः पश्चात्स्वान्यजेत पितामहानिति पृथ्वीचंद्रोद

यमोक्तेः। जीवत्पितृकस्य विशेषमाह कात्यायनः वृद्धौ तीर्थे च संन्यस्ते ताते च पतिते सति येभ्य एव पिता दद्यात्तेभ्यो दद्यात्स्वयं सु-
तइति यच्च च कृचपरिशिष्टे जीवत्पिता सकलसंस्कारेषु मातृमातामहयोः कुर्यात् तस्यां जीवन्त्यां मातामहस्यैवेति तत्तच्छा-
खीयानामेवेति दिक् स्मृतितत्त्वादि गौडग्रंथेषु तु जीवन्मातृकः पितामहादिभ्यो वृद्धौ दद्यात् जीवंतमपि दद्याद्वा प्रेतायान्नोदके
द्विजइति कात्यायनोक्तेः जीवे तस्मिन्कृताः कुर्युः पितामह्यासहैव तु तस्यां चैव तु जीवन्त्यां तस्याः श्वश्र्वेति निश्चय इति हारी-
तोक्तेश्चेत्युक्तम् तस्मिन्भर्तरि दाक्षिणात्यास्तु पूर्वोक्तसापिंडीकरणादिविषयत्वात् जीवेत्तु यदि वर्गाद्यस्तं वर्गं तु परित्यजे दि-
ति वचनात् न द्वर्गस्य लोप एवेत्याहुः यत्तु चंद्रिकायां पारस्करः निषेककाले सोमे च सीमंतोन्नयने तथा ज्ञेयं पुंसवने श्राद्धं
कर्मांगं वृद्धिवच्च तदिति तत्र गर्भाधानादौ कर्मांगं जातकर्मादौ तु उक्तं तु वृद्धिश्राद्धं पृथगेवाविधिवादित्युक्तं। गौडनिबंधे मा
त्स्ये अन्नप्राशने च सीमंते पुत्रोत्पत्तिनिमित्तके पुंसवने निषेके च नववेश्मप्रवेशने वेदव्रतजलादीनां प्रतिष्ठायां तथैव च ती
र्थयात्रावृषोत्सर्गे वृद्धिश्राद्धं प्रकीर्तितम् अत्र भूतनिमित्तानां वृद्धित्वम् भाविनिमित्तानामंगत्वम् वृद्धिशब्दस्तु कर्मादिदेशा
र्थ इति गौडाः अन्ये तु निषेकादौ कर्मांग वृद्धिश्राद्धयोः समुच्चयमाहुः नांदीश्राद्धसंज्ञा तु भयानुगता अथेतिकर्तव्यता पृ-
थ्वीचंद्रोदये वृद्धपराशरः मालत्याः शतपत्राया मल्लिकाकुब्जयोरपि केतक्याः पाटलायाश्च देया माला न लोहिताः श्राद्धे मा
लानिषेधस्यायमपवादः तथा कृतैपभूषणैस्तत्र सालंकारैस्तथा नरैः कुंकुमाद्यनुलिप्तांगैर्भाव्यं तु ब्राह्मणैः सह स्त्रियो-
पि स्युस्तथाभूता गीतनृत्यादिहर्षिताः हेमाद्रौ ब्रह्मांडे कुशास्थाने च दूर्वाः स्युर्मंगलस्याभिवृद्धये कुशा अपि चक्ष्यंते छंदो
गपरिशिष्टे मातरामंत्रितान्विप्रान्कर्मा उभयतस्तथा उभयनः दैवे पित्र्ये च वैश्वदेवे द्वौ विप्रौ पित्रादीनामेकैकस्य द्वौ द्वा

वितिर्विंशतिः त्रिकेयाद्यानित्यश्चोविप्राः अत्रविप्राभोक्तियोपिभोज्याइत्याहशार्ङ्गेहद्वसिष्ठः मातृश्राद्धेतुविप्राणामभावे
पूजयेदपि पतिपुत्रान्विताभव्यायोषितोष्टौकुलोद्भवाः मातृत्रिकेचतस्रः मातामहीत्रिकेचेत्यर्थ इतिहेमाद्रिः अत्रापिश्चे
प्राङ्मुखाविप्राः पार्वणेपित्र्येचतुरस्रंमंडलमितिजयंतः हेमाद्रौब्राह्मेपि विप्रान्प्रदक्षिणावर्तंप्राङ्मुखानुपवेशयेत् छंदो
गपरिशिष्टे गोत्रनामभिरामंत्र्यपितृभ्योर्घ्यंप्रदापयेत् नात्रापसव्यकरणंनापित्र्यंतीर्थमिष्यते ज्येष्ठोत्तरकरान्युग्मान्कराग्रा·
ग्रपवित्रकान् कृत्वार्घ्यंसंप्रदातव्यंनैकैकस्यात्रदीयते पित्रादेर्द्वौद्वौविप्रौतयोर्दक्षिणहस्तौसंयोज्यप्रथमोपवेशितविप्रकरोप
रितंत्रेणद्वयोरर्घ्यंदद्यादित्यर्थः बह्वृचकारिकायांतु दत्वार्घ्यादिकदेशःस्यादर्घ्यदानंप्रतिद्विजम् आवृत्तिरपिमंत्रस्यप्रतिब्राह्म
णमिष्यते प्रतिद्विजंपृथक्कुर्यान्निर्वापस्त्वर्घ्यानुमंत्रणमित्युक्तम् मधुमध्वितिपक्षस्त्वत्रजपेशितुमिच्छताम् गायत्र्यानंतरंस्तो
त्रंमधुमंत्रविवर्जितम् नचाश्नंस्तुजपेदत्रकदाचित्पितृसूक्तकम् तथा संपन्नमितितृप्ताःस्थप्रश्नस्थानेविधीयते स्क
संपन्नमितिप्रोक्तेशेषमन्नंनिवेदयेत् अक्षय्योदकदानंचअर्घ्यदानवदिष्यते षष्ठ्येवनियतंकुर्यान्नचतुर्थ्याकदाचन चंद्रोदये
श्राद्धे पठेच्छकुनिसूक्तंतुस्वस्तिसूक्तंक्रमंतथा नांदीमुखान्पितॄन्भक्त्यासांजलिश्चसमाह्वयेत् तथा शाल्यन्नंदधिमधु
केवदराणियवांस्तथा मिश्रीकृत्यतुचतुरःपिंडान्श्रीफलसन्निभान् दद्यान्नांदीमुखेभ्यश्चपितृभ्योविधिपूर्वकम् द्रा·
लकमूलानियवांश्चविनियोजयेत् नान्येनदक्षिणार्थंतुदद्याद्विप्रेषुसर्वदा तत्रैवचतुर्विंशतिमते द्वौद्वौचाभ्युदयेपिंडावेकै
कस्मैविनिक्षिपेत् एकंनाम्नापरंतूष्णींदद्यात्पिंडान्पृथक्पृथक् वसिष्ठः प्राङ्मुखोदेवतीर्थेनप्राक्कूलेषुकुशेषुच दत्वापि
डान्कुर्वीतपिंडपात्रमधोमुखम् नांदीमुखेभ्यःपितृभ्यःस्वाहेतिवापिंडदानमंत्रइतिवृत्तिः अत्रापिंडाःकृताकृताइत्युक्तम्

तत्रैवभविष्ये पिंडनिर्वपणंकुर्यात्नवाकुर्याद्विचक्षणः वृद्धिश्राद्धेमहाबाहोकुलधर्मानवेक्ष्यतु छागलेयः अग्नौकरणमर्घ्यंवा
वाहनंचावनेजनम् पिंडश्राद्धेप्रकुर्वीतपिंडहीनेनिवर्तते तेनात्रभोजनस्यैवप्रधानत्वाद्यदिविप्रस्यवमनंतदानस्यैवपार्वणस्य-
पुनरावृत्तिरितिसिद्धम् अत्रसांकल्पविशेषः प्रयोगपारिजातसंग्रहे शुभार्थीप्रथमांतेनवृद्धौसांकल्पमाचरेत् नषष्ठ्यायदि
वाकुर्यान्मतान्दोषोभिजायते नामगोत्रादिनिषेधोप्यत्रैवनतुसापिंडकश्राद्धेइतिसएव अत्रायंक्रमः नांदीश्राद्धेदैवेक्षणःक्रियता
मितिद्वौयुगपन्निमंत्रयेत् ओंतथेतिविप्राभ्यांयुगपदुक्तेप्राप्नुतांभवंतौप्राप्नुवावइतिवैश्वदेववत्पित्र्येचावाहनांतेनविप्रद्वयंप्रयोगंकु
र्यात् आहिताग्निस्तु हेमाद्रौब्राह्मे योग्नौविद्यमानेपिवृद्धौपिंडान्निर्वपेत् पतंतिपितरस्तस्यनरकेसचपच्यते बह्वृचपरिशि-
ष्टे द्वौदर्भौपवित्रेपवित्राणिचत्वारिशन्नोदेवीत्यनुमंत्रितास्वयवानावपति यवोसिसोमदेवत्योगोसवेदेवनिर्मितः प्रत्नवद्भिःप्र
त्तःपुष्ट्यानांदीमुखान्पितॄनिमान्लोकान्प्रीणयाहिनःस्वाहेतिस्वाहार्घ्याइतिपृच्छति विश्वेदेवाइदंवोर्घ्यंनांदीमुखाःपितरइ
तियथालिंगमर्घ्यदानंगंधादिदानांते द्विःपाणौहोमोग्नयेकव्यवाहनायस्वाहासोमायपितृमतेस्वाहेस्यतोदेवाअवंतुनइत्यंगु
ष्ठग्रहणंपालमानाःशंवतीरैरमतिरथंचश्रावयेन्मधुवाताऋचस्थानेउपास्मैगायतेतिपंचमधुमतीःश्रावयेदक्षन्नमीमदंते-
तिचपयोभुक्तशेषेणैकैकस्यद्वौद्वौपिंडौदद्यादिति चंद्रिकायांवृद्धवसिष्ठः तृप्तिप्रश्नेतुसंपन्नंदैवेरुचितमित्यपि दधिकर्के
धुभिश्चाश्वपिंडाःकार्यायथाक्रमम् कात्यायनः स्वमूषुवाजिनामितिविप्रांश्चविसर्जयेत् नांदीमुखाःपितरःप्रीयंतामि
त्यक्षय्यस्थाने स्वधांवाचयिष्यइत्यस्यस्थानेनांदीमुखान्पितॄन्वाचयिष्येइति नस्वधांप्रयुंजीतेति अत्रसाग्निरनग्नि-
र्वादौवैश्वदेवंकुर्यात् आदौवृद्धौक्षयेचांतेमध्येश्राद्धेतुपार्वणे एकोद्दिष्टेनिवृत्तेतुवैश्वदेवोविधीयतइत्याभाकेशांखाय

श्राद्धान्हि श्राद्धशेषेण वैश्वदेवं समाचरेदिति चतुर्विंशतिमता
नपरिशिष्टात् हेमाद्रौ तु शेषमन्नमनुज्ञाप्य वैश्वदेवक्रियांततः श्राद्धान्हि श्राद्धशेषेण वैश्वदेवं समाचरेदिति चतुर्विंशतिमतात्पर्यं तद्विषयमन्यविषयं वा ज्ञेयम् अ-
नांदीश्राद्धेप्यंते वैश्वदेव उक्तः बह्वृचानामपि तत्सालोचनात्तथैव पूर्वोक्तं तु येषां परिशिष्टं तद्विषयम् इति निर्णयसिंधौ
न श्राद्धांगतर्पणं नेत्यक्तं भाक् इति श्रीजगद्गुरुनारायणभट्टात्मजरामकृष्णभट्टसूनुकमलाकरभट्टकृते निर्णयसिंधौ होमांतमे
वृद्धिश्राद्धम् अथ जीवत्पितृकश्राद्धं तत्रानेकपक्षा दृश्यंते जीवंतं पितरं भोजयित्वा परयोः श्राद्धं कुर्यादित्येकः होमांतमे
वकुर्यादित्यन्यः होमांतः पितृयज्ञः स्याज्जीवे पितरि जानतः पितरं भोजयित्वा वा पिंडान्निर्वपेत्परावितियज्ञपार्श्वो-
क्तेः यदि जीवत्पिता न दद्यात् होमात्कृत्वा विरमेदित्यापस्तंबोक्तेश्च जीवतां पिंडानग्नौ हुत्वा परेभ्यो देयमित्यपरः जुहुया
ज्जीवेभ्य इत्याश्वलायनोक्तेः जीवतामजीवतां च पिंडदानमितीतरः जीवतामजीवतां चादेयमेवेति हिरण्यकेशिनि
गमात् तस्माज्जीवत्पिता कुर्याद्द्वाभ्यामेव न संशय इति भविष्योक्तेः द्वाभ्यामेवेत्यन्यः एते पक्षाः कलौ निषिद्धाः प्रत्यक्षमर्चनं
नं श्राद्धे निषिद्धं मनुरब्रवीत् पिंडनिर्वपणं चापि महापातकसंमितमिति पृथ्वीचंद्रोदये भविष्योक्तेः चंद्रिकाप्येवम् तस्मा
सितरि जीवति श्राद्धानारंभ एवेत्येकः पक्षः सपितुः पितृकृत्येषु अधिकारो न विद्यत इति कात्यायनोक्तेः जीवे पितरि वै पु-
त्रः श्राद्धकालं विवर्जयेदिति हारीतोक्तेश्च पितुः पित्रादिभ्यो दद्यादिति सिद्धांतः ध्रियमाणे तु पितरि पूर्वेषामेव निर्वपे-
दिति मनूक्तेः पितुः पितृभ्यो वा दद्यात्सपितेत्यपरा श्रुतिरिति कात्यायनोक्तेश्च अयं बहुसंमतः पक्षः अन्ये शाखाभेदेन
ज्ञेयाः एवं जीवन्मातामहेनाप्यूहेन कार्यं मातामहानामप्येवं श्राद्धं कुर्याद्विचक्षणः मंत्रोहेन यथान्यायं शेषाणां मंत्रव
र्जितमिति विष्णूक्तेः एवं मात्रादिकस्यापि तथा मातामहादिके इति पृथ्वीचंद्रोदये ग्निपुराणाच्च पितरि जीवति तु स्वमात

रमृतायामपि पितुरेवमातृमातामहयोःकुर्यात् येभ्यएवपितादद्यादितिवक्ष्यमाणवचनादितिपितामहचरणाः मदनरत्नेतु जीवत्पितास्तुमातामहयोर्दद्यादित्युक्तम् कालादर्शेप्येवम् मृतेतुपितरिजीवन्मातृकः पितामह्यादिभ्योहुत्वोदद्यादितिस्मृतिरत्नादिगौडग्रंथाः दाक्षिणात्यास्तुपितृवर्गेमातृवर्गेतथामातामहस्यच जीवेत्तुयदिवर्गाद्यस्तंवर्गंतुपरित्यजेदितिवचनात्तद्वर्गत्यागएवेत्याहुः एवंपतितसन्यस्तपितृकादेरपिज्ञेयम् हुत्वोतीर्थेचसन्यस्तेतातेचपतितेसति येभ्यएवपितादद्यात्तेभ्योदद्यात्स्वयंसुतइतिषड्त्रिंशन्मतात् सन्यस्तेजीवतीत्यर्थः मृतेतुसन्यस्तेतदाद्येवदेयम् मृतेपिपरेभ्यएवेतिगौडाः कात्यायनोपि ब्राह्मणादिहतेताते पतितेसंगवर्जिते व्युत्क्रमाच्चमृतेदेयंयेभ्यएवददात्यसौ अयंचसन्यस्तपित्रादेर्पित्रोपात्तसर्वश्राद्धेधिकारः एतत्त्रिदंडिपरं एकादशाहपार्वणवार्षिकाद्यपितस्यैव अहन्येकादशेप्राप्तेपार्वणंतुविधीयते इत्युक्त्वा त्रिदंडग्रहणादेवप्रेतत्वंनैवजायतेइत्युशनसाविशेषोक्तेः ब्राह्मणादिहतेइत्यादिनिषेधस्त्वेकदंडादिपरः अतः परमहंसानांवार्षिकादिकमपिनकार्यमितिशूलपाणिश्राद्धतत्त्वाद्योगौडग्रंथाः इदमेवतुयुक्तम् यत्तुहेमाद्रौकौण्डिन्यः दर्शश्राद्धंगयाश्राद्धंश्राद्धंचापरपक्षिकम् नजीवत्पितृकःकुर्यात्तिलैस्तर्पणमेवचेति तत्सन्यस्तपित्राद्यतिरिक्तविषयम् मैत्रायणीयपरिशिष्टे उद्वाहेपुत्रजननेपित्र्येष्ट्यांसौमिकेमखे तीर्थेब्राह्मणआयातेषडेतेजीवतःपितुः तत्रैव महानदीषुसर्वासुतीर्थेषुनगयामृते जीवत्पितापिकुर्वीतश्राद्धंपार्वणधर्मवत् गयामृते इतिमातृव्यतिरिक्तविषयम् अन्वष्टक्यांगयाप्राप्तौसत्यांयत्नमृतेहनि मातुःश्राद्धंसुतःकुर्यात्पितर्यपिचजीवतीतितत्रैवोक्तेः गयाप्राप्तौप्रासंगिक्यां गयांप्रसंगतोगत्वामातुःश्राद्धंसमाचरेदितिवचनात् तेनमृतमातृकोगयायांतत्पार्वणमात्रंकुर्यात् तज्जीवनेतुतीर्थश्राद्धम-

पिनेतिकालादर्शस्मृतिदर्पणादयः अन्येतुगत्वाश्राद्धंनेतिनिषेधार्थः सामान्यतःप्रसंतीर्थश्राद्धंभवत्येवगयायामित्याहुः
दातुपितुःप्रतिनिधित्वेनगयांयातितदायजमानस्यपितृपितामहप्रपितामहाइत्येवंश्राद्धंतत्रस्वमातुःपितृपत्नीत्वेनैकोद्दिष्टं-
कृत्वामातृत्वेनपुनःपार्वणंकुर्यादितित्रिस्थलीसेतौ तच्च फल्गुविष्णुपदा क्षय्यवटेष्वेवेतिकेचित् आद्यांतएवेत्यन्ये मध्य
मांतेइत्यपरे संकोचेहेत्वभावात्तत्रत्यसर्वश्राद्धानिमातुःकार्याणीतियुक्तंप्रतिभाति यत्तुमदनपारिजाते नजीवत्पितृकःकु
र्याच्छ्राद्धमग्निमृतेद्विजः येभ्यएवपितादद्यात्तेभ्यःकुर्वीतसाग्निकइतिकात्यायनोक्तेः साग्नेरेवजीवत्पितृकस्यतीर्थादिश्राद्ध
मुक्तम् साग्नेरपिमैत्रायणीयशाखीयस्यैवनान्येषां षडेतेजीवतःपितुरितितत्सारिशिष्टएवोक्तेरितिरत्नावलीदिवोदासा
द्याः तदयुक्तं सोमंतर्पणंपिंडपितृयज्ञविषयम् सन्यस्तपित्राद्यतिरिक्तविषयंचेतिपृथ्वीचंद्रोदयोक्तेः दृष्टोतीर्थेत्वेत्यादेः
धारणेनास्यापितथात्वाच्च तथानिरग्नेरपितीर्थश्राद्धमुक्तंप्राक् एवंपितामहजीवनेपिज्ञेयम् विशेषःपितृकृत्यजीवत्पि
तृकनिर्णयेज्ञेयः अथपितामहेजीवतिमृतेचपितरियद्यपिपितामहोवातच्छ्राद्धंभुंजीतेत्यब्रवीन्मनुरितिमनुनाजीवतःपि
तामहस्यभोजनमुक्तम् तथापिप्रत्यक्षार्चनस्यपूर्वंनिषिद्धत्वात्पितामहंविहायपितृप्रपितामहवृद्धप्रपितामहेभ्योदद्यात्पिता-
पस्यतुदत्तःस्याज्जीवेच्चापिपितामहः पितुःसनामसंकीर्त्यकीर्तयेत्प्रपितामहमितिमनूक्तेः अयमेवसर्वसंमतःपक्षः यत्तु
दौगपरिशिष्टे पितामहेध्रियमाणेपितुःप्रेतस्यनिर्वपेत् पितुस्तस्यचदत्तस्यजीवेच्चेत्प्रपितामहइति एकपुरुषंद्विपुरुषंवापा
र्वणमाहतत्तीर्थपितृयज्ञपरं दृष्टोपूर्वोक्तमेव एवंपूर्वयोर्मृतयोःप्रपितामहेजीवतिपितृमात्रेमृतेपरयोर्जीवतोश्चवृद्धप्रपि
तामहादिभ्योज्ञेयम् जीवंतमतिदद्याद्वाप्रेतायान्नोदकेद्विजइतिकात्यायनोक्तेश्च एतत्सर्वंमनसिकृत्याहहेमाद्रौविष्णुः पित

रिंजीवतियःश्राद्धंकुर्याद्येषांपिताकुर्यात्तेषांकुर्यात्पितरिपितामहेचजीवतियेषांपितामहः पितरिपितामहेप्रपितामहेचजीव
तिनैवकुर्यात् यस्यपिताप्रेतःस्यात्सपित्रेपिंडंनिधायपितामहात्पराभ्यांद्वाभ्यांदद्यात् यस्यपिताप्रपितामहश्चप्रेतौस्या
तांसपित्रेपिंडंनिधायपितामहात्परंद्वाभ्यांदद्यात् यस्यपितामहःप्रेतःस्यात्सतस्मैपिंडंनिधायप्रपितामहात्परंद्वाभ्यांदद्या
यस्यपितापितामहश्चप्रेतौस्यातांसताभ्यांपिंडौदत्वापितामहप्रपितामहायदद्यात् मातामहानामप्येवंश्राद्धंकुर्याद्विचक्षणः
मंत्रोहेनयथान्यायंशेषाणांमंत्रवर्जितमितिअत्रापिपूर्ववत् मातामहेजीवतितत्पित्रादिभ्यः यथात्रत्रिषुजीवत्सुनैवकुर्यात्त
थात्रापीत्यादिसर्वमतिदेश्यम् एवंमातृजीवनेपीतिशूलपाणिकालादर्शौ तन्न येभ्यएवेत्यादौयच्छब्दादेर्व्यक्तिविशेष-
वाचित्वेनतदपिप्रसंगादितिदिक् उत्तरार्धंव्याख्यातंप्राक् यत्तुविज्ञानेश्वरेणोक्तम् पित्रेपिंडंनिधायेतिपितुरेकोद्दि
विधिनाश्राद्धंकृत्वाप्रपितामहादिभ्यःपार्वणंकुर्यात् तच्छुक्लमसृतसपिंडीकरणाभावपक्षेसपिंडीकरणस्थानापन्नंज्ञेय-
म् शुक्लमातुरप्रमीतानांनैवकार्यासपिंडतेति वचनात् दर्शादौतुपित्रेकोद्दिष्टमेवकार्यम् नजीवंतमतिददातीतिश्रुतेः
जीवेत्पितामहोयस्यपितान्वांतरितोभवेत् पितुरेकस्यदानंस्यमेवमाहुर्मनीषिणइतियज्ञपार्श्वोक्तेः पितामहेजीवतियेपि
तच्चैवसमापयेदिति हारीतोक्तेश्च शिष्टास्तु शुक्लमातुरप्रमीतानांनैवकार्यासपिंडता यदिमातायदिपिताभर्तानिषेधविधिः
स्मृतइति माधवीयेस्कांदोक्तेर्व्यक्तमसृतसपिंडीकरणाभावः पितृव्यादिविषयइत्याहुः एषविधिर्निषेधरूपः त्रिषुजीव-
त्सुविष्णुराह त्रिषुजीवत्सुनैवकुर्यादिति तद्दर्शादिविषयम् नांदीश्राद्धंतुपरेभ्यस्त्रिभ्योभवत्येवेतिकल्पतरुः पृथ्वीचंद्रो
दयस्तु दद्यात्त्रिभ्यःपरेभ्यस्तुजीवेच्चेत्रितयंयदीतिमनूक्तेः सर्वत्रविकल्पः। सदेशाचाराद्व्यवस्थितइत्याहुः सुदर्शन-

भाष्येतुमासिकश्राद्धंजीवत्पित्रादिना व्युत्क्रममृतपित्रादिनाच कार्यमेवेत्युक्तम् मदनरत्नेक्रतुः अष्टकादिषुसंक्रांतौमन्वादिषुयुगादि-
षु चंद्रसूर्यग्रहेपाते स्वेच्छयापूज्ययोगतः जीवत्पितानैवकुर्याच्छ्राद्धंकाम्यंतथाखिलम् अन्योविशेषाः श्रीपतिकृतजीवत्पितृकनि-
र्णये भट्टकृतत्रिस्थलीसेतौचज्ञेयाः इतिश्रीभट्टकमलाकरकृतेनिर्णयसिंधौजीवत्पितृकादिश्राद्धम् अथविभक्ताविभक्तनिर्ण-
यः पृथ्वीचंद्रोदयेमरीचिः बहवःस्युर्यदापुत्राःपितुरेकत्रवासिनः सर्वेषांतुमतंकृत्वाज्येष्ठेनैवतुयत्कृतम् द्रव्येणचाविभक्ते-
नसर्वैरेवकृतंभवेत् ज्येष्ठस्यकर्तृत्वेपिसर्वेफलभागिनइत्यर्थः तेनयेब्रह्मचर्यादिनियमास्तेफलि संस्कारत्वात्सर्वैःकार्याः
एवंसंसृष्टिनामपितुल्यत्वात् मिताक्षरायांनारदः भ्रातॄणामविभक्तानामेकोधर्मःप्रवर्तते विभागेसतिधर्मोपिभवेत्तेषांपृ-
थक्पृथक् बृहस्पतिरपि एकपाकेनवसतांपितृदेवद्विजार्चनम् एकंभवेद्विभक्तानांतदेवस्याद्गृहेगृहे अत्रयद्यप्यवि-
शेषश्रवणात् ब्रह्मयज्ञसंध्यादिष्वप्यविभक्तानांपृथक्निषेधः प्राप्नोतितथापिद्रव्यसाध्यश्राद्धवैश्वदेवादिविषयः द्रव्य-
स्यानेकस्वामिकत्वेनैकस्यव्ययेनधिकारात् यानितुद्रव्यासाध्यानिमंत्रजपोपवाससंध्याब्रह्मयज्ञपारायणादीनिनित्यनैमित्ति-
ककाम्यानितेषुपृथगेवाधिकारः द्रव्यव्ययाभावेतुमतस्यानपेक्षणात् द्रव्येणचाविभक्तेनेत्यस्याविषयत्वात् पृथगप्येकपाकानां
ब्रह्मयज्ञोद्विजातीनाम् अग्निहोत्रंसुरार्चाचसंध्यानित्यंभवेत्तथेतिप्रयोगपारिजातेआश्वलायनस्मृतेश्च अग्निहोत्रश्रा-
द्धश्रौतस्मार्तनित्यकर्मपरः तेष्वप्यन्यानुमत्यैवाधिकारोन्यायसाम्यात् पितृश्राद्धादिषुतुल्यफलेषुनित्येष्वनुमतिंविना-
प्येकस्याधिकारः एकोपिस्थावरेकुर्याद्दानाध्ययनविक्रयम् आपत्कालेकुटुंबार्थेधर्मार्थेचविशेषतइतिवचनात् धर्मार्थेचा-
वश्यकर्तव्येपितृश्राद्धादावितिविज्ञानेश्वरः केचित्त्वविभक्तानामपिपृथक्पाकत्वेदेशांतरेचदार्शिकाब्दिकयोःपृथक्त्वमाहुः

भ्रातॄणामविभक्तानां पृथक्पाको भवेद्यदि वैश्वदेवादिकं श्राद्धं कुर्युस्ते वै पृथक् पृथगिति हारीतोक्तेः अविभक्तेनपुत्रेणपितृमेधो-
मृताहनि देशांतरे पृथक्कार्यो दर्शश्राद्धं तथैव चेति यमोक्तेश्चेति तन्मूलं चिंत्यं तदयमर्थः पंचमहायज्ञमध्ये देवभूतपितृमनु-
यज्ञानन्यानुमत्या ज्येष्ठ एव कुर्यात् होमाद्यदानरहितं न भोक्तव्यं कदाचन अविभक्तेषु संसृष्टेष्वेकेनापि कृतं कृतमिति व्यासो-
क्तेश्च यस्य तु ज्येष्ठेनाकृते वैश्वदेवेऽन्नं सिध्येत्तेन तूष्णीमग्नौ किंचित्क्षिप्त्वा भोक्तव्यम् यस्य त्वेषामग्रतोऽन्नं सिध्येत्सोनियुक्त
ऽग्नौ कृत्वाग्रं ब्राह्मणाय दत्त्वा भुंजीतेत्यविभक्ताधिकारे पृथ्वीचंद्रोदये गोभिलोक्तेः आश्वलायनस्तु पाकपार्थक्ये पृथक्-
देफलेषु पृथक्त्वमाह वसतामेकपाकेन विभक्तानामपि प्रभुः एकस्तु चतुरो यज्ञान्कुर्याद्ब्रह्मयज्ञपूर्वकान् अविभक्ता विभक्ता-
वा पृथक्पाका द्विजातयः कुर्युः पृथक्पृथक्यज्ञान् भोजनात्प्राग्दिने दिन इति ब्रह्मयज्ञसंध्यास्नानतर्पणादितूक्तहेतोः पृथ-
गेव देवपूजा तूक्तवचनद्वयादेकत्र पृथग्वा दर्शग्रहणश्राद्धादित्वेकस्यैव तीर्थश्राद्धाद्यपि युगपत्सर्वेषामविभक्तानामभावे
कस्यैव भेदेन भावोऽभिन्ने गयाश्राद्धेऽप्येवम् एष्टव्या बहवः पुत्राः शीलवंतो गुणान्विताः तेषां तु समवेतानां यद्येकोऽपि ग-
यां व्रजेत् तारितास्मो वयं तेन स याति परमां गतिमिति हेमाद्रौ कौर्मोक्तेः काम्येऽपि दानहोमादावन्यानुमत्यैवाधिकारः द्रव्य-
साध्यजपादौ तां विनापि अपरार्के पैठीनसिः विभक्तैस्तु पृथक्कार्यं प्रतिसंवत्सरादिकम् एकेनैवाविभक्तेषु कृतं सर्वैस्तु तत्कृतम्
सांवत्सरात्पूर्वाणि मासिकान्येकेनैव तदाह लघुहारीतः सपिंडीकरणांतानि यानि श्राद्धानि षोडश पृथङ्नैव सुताः कुर्युः पृथ-
ग्द्रव्या अपि क्वचित् सपिंडनं मासिकोपलक्षणम् अर्वाक्संवत्सराज्ज्येष्ठः श्राद्धं कुर्यात्समेत्य तु ऊर्ध्वं सपिंडीकरणात्सर्वैः कु-
र्युः पृथक्पृथगिति व्यासोक्तेः उशनाः नवश्राद्धं सपिंडत्वं श्राद्धान्यपि च षोडश एकेनैव तु कार्याणि संविभक्तधनेष्वपि म-

यान्योदशीश्राद्धेनाविभक्तानामपिपृथगित्युक्तंप्राक् यत्तुवृद्धवसिष्ठः मासिकंचवृषोत्सर्गंसपिंडीकरणंतथा ज्येष्ठेनैवप्र
कर्तव्यमाब्दिकंप्रथमंतथेतितन्निर्मूलम् बह्वृचपरिशिष्टेनवश्राद्धंसहृदयः अथतीर्थश्राद्धं तत्रयद्यप्यस्मत्पितामहकृ-
तत्रिस्थलीसेतुरेवजागर्तितथापिकिंचिदुच्यते तत्रयात्रायांसहाग्निर्वासपत्नीकोगच्छेत्तीर्थानिसंयतः भार्याभित्तीव्रजे-
त्तीर्थेपत्नीविरहितोपिवा यज्ञेष्वनधिकारीवायश्चवामंत्रसाधकइतिकौर्मादिवचनात्साग्नेःसपत्नीकस्यैवाधिकारः
भारते ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यःशूद्रोवाराजसत्तम नवियोनिंव्रजंत्येतेस्नातास्तीर्थेमहात्मनः स्कांदेविधवाधर्मेषु स्नानं
दानंतीर्थयात्रांविष्णुनामग्रहंमुहुः एतत्पुत्राद्यनुमत्यैव सधवायाःपत्यासहैवेतिप्रागुक्तं काशीखंडे मातुःपितुःक्षेमु-
मनाःकथास्थितस्ततःकुर्यात्खलुतीर्थयात्रां तद्विधिःस्कांदे तीर्थयात्रांचिकीर्षुःप्राग्विधायोपोषणंगृहे गणेशंचपितॄन्
विप्रान्साधूनशक्त्याप्रपूज्यच कृतपारणकोहृष्टोगच्छेन्नियमधृक्पुनः आगत्याभ्यर्च्यचपितॄन्यथोक्तफलभाग्भवेत्
उपवासश्चाद्यमुंडनंचकार्यं प्रयागेतीर्थयात्रायांपितृमातृवियोगतः कचानांवपनंकुर्याद्वृथानविकचोभवेदितिविष्
क्तेः प्रायश्चित्तार्थयात्रायांगंगाप्रयागादावेवेत्येके केचित्तुहेमाद्रौभारते केशश्मश्रुनखादीनांवपनंनप्रशस्यते अतोनकार्यंवपनंगया
श्राद्धार्थिनासदा येभारतेस्मिन्पितृकर्मनिरताःसंधार्यकेशानतिभक्तिभाविताः ऋणाद्धयार्थंपितृतीर्थमागतास्तेषामृणंसंस्र
यमेष्यतिध्रुवमितिनिषेधात् गयायात्रांगंवपनंनकार्यमित्याहुः वस्तुतस्तुगयाधिकरणकस्यैवायंनिषेधः नतुयात्रांगस्यश्रा
द्धार्थिनेत्युक्तेः विशालविरजंगयामित्यनेनैकवाक्यत्वाच्च श्राद्धंनषड्नवद्वादशदैवतंवाघृतेनकार्यं गच्छेद्देशांतरंयस्तुश्राद्धं
कुर्यात्ससर्पिषेतिविष्णुपुराणात् यात्रांगत्वाद्धश्राद्धेतिश्च श्राद्धंचपारणादिनएव उपोष्यरजनीमेकांप्रातःश्राद्धंविधायच ग-

णेशंब्राह्मणान्स्वा भुक्त्वा प्रस्थितवान्स्वगृहादिति स्कांदलिंगात् गौडनिबंधेगौतमः तीर्थयात्रासमारंभेतीर्थात्स्वागमेपि
च वृद्धिश्राद्धंप्रकुर्वीत बहुसर्पिःसमन्वितम् वृद्धिपदंतदूर्ध्वंश्राद्धोत्तरंयात्रासंकल्पइतिभट्टाः वायवीये उद्यतस्तु
गयांगंतुंश्राद्धंकृत्वाविधानतः विधायकार्पटीवेषंग्रामंकृत्वाप्रदक्षिणम् ततोग्रामांतरंगत्वाश्राद्धशेषस्यभोजनम् कृत
सा भोजनंतच्चक्रोशमध्येश्राद्धोत्तरंक्रोशगमननिषेधात् ततःप्रतिदिनंगच्छेत्प्रतिग्रहविवर्जितः गयायामेवेतन्नान्य
त्रेतिकेचित् हेमाद्रिस्तु गयायांश्राद्धदिन एवप्रस्थाने तीर्थांतरेतुश्राद्धोत्तरदिनइत्याह प्रभासखंडे यश्चान्यंकारये
च्छक्त्यातीर्थयात्रांनरेश्वरः स्वकीयद्रव्ययानाभ्यांतस्यपुण्यंचतुर्गुणम् यात्रामध्येआशौचेरजसिवाश्मश्रुपर्यंतस्थि
त्वातदनेगच्छेत् मार्गवैषम्येत्वदोषः यात्रामध्येतीर्थांतरप्राप्तौश्राद्धादिकार्यमेव वाणिज्याद्यर्थंगतेनतुमुंडनोपवा-
सादिनकार्यमितिप्रयागसेतौभट्टाः वस्तुतस्तु तत्रापिमुंडनोपवासश्राद्धादिकार्यम् अर्धंतीर्थफलंतस्ययःप्रसंगेनगच्छ
तीतिब्राह्मोक्तेः स्कांदेहि भोजनंतृतीयांशंहरेत्तीर्थफलस्यच वाणिज्येत्वर्धंस्तथाभागान्हंतिसर्वंप्रतिग्रहः यानंधर्मंच-
तुर्थांशंछत्रोपानहसेवनेस्त्वत्तरार्धपाठांतरम् अत्रनदीषुविशेषः मार्गांतरानदीप्राप्तौस्नानादिपरपारतः अर्वागेवसर
स्वत्याएषमार्गगतोविधिः यस्तु पितृन्नतर्पयित्वातुनदींतरतियोनरः तस्यास्तृष्णानकामास्तेभवंतिभृशदुःखिताइतित
त्सरस्वतीपरम् शंखः तीर्थंप्राप्यानुषंगेणस्नानंतीर्थेसमाचरेत् स्नानजंफलमाप्नोतितीर्थयात्राकृतंनतु सएव नस्रवं
तीमतिक्रामेदनवसिच्यतीर्थप्राप्तौतुप्रभासखंडे यानानितुपरित्यज्यभाव्यंपादचारैर्नरैः क्षुरिकालोठनीतत्रकृत्वाकार्प
टिकाकृतम् कृत्वेतिगृहान्निर्गमसमयेकरणीयं प्रथमंनाल्पयेत्तीर्थप्रणयेनजलंशुचि अवगाह्यततःस्नायाद्यथावन्मं-

प्रयोगतः मंत्रश्च प्रभासखंडे नमोस्तु देवदेवाय शितिकंठाय दंडिने रुद्राय चापहस्ताय चक्रिणे वेधसे नमः सरस्वती च सा
वित्री वेदमाता गरीयसी सन्निधात्री भवत्वत्र तीर्थे पापप्रणाशिनी इति मंत्रवत् स्नानं वपनोत्तरं कार्यम् पूर्वमावाहनं तीर्थे मुंडनं तद
नंतरम् ततः स्नानादिकं कुर्यात् सम्यक् श्राद्धं समाचरेदिति स्कांदे: यत्तु गत्वा स्नानं प्रकुर्वीत वपनं तदनंतरमिति तत्सचैलस्नानपर-
म् काशीखंडे तीर्थोपवासः कर्तव्यः शिरसो मुंडनं तथा उपवासेन चैवोक्तम् यदन्हि तीर्थप्राप्तिः स्यात्तदन्हः पूर्ववासरे उप
वासः प्रकर्तव्यः प्राप्तेन्हि श्राद्धदो भवेत् अत्र उपवासं ततः कुर्यात्तस्मिन्नहनि स्कंद इति प्राप्तिदिनेषूपवासोक्तेर्विकल्पः मुं
डनं तु स्कांदे देवलो मुंडनं चोपवासश्च सर्वतीर्थेष्वयं विधिः वर्जयित्वा कुरुक्षेत्रं विशालां विरजां गयां विरजं लोणार प्रसिद्धमहाती
र्थपरः सर्वतीर्थशब्दः अत्राविशेषः स्मृत्यंतरे ऊर्ध्वं मध्याह्नमासो नास्नुनस्तीर्थं व्रजेद्यदि मुंडनं चोपवासं च ततोपलेन कार-
येत् तदा तत्फलं शास्त्रं प्रायश्चित्तमृतो हि तेन वापितः प्रयागे प्रतिपाद्यं तु योजनत्रय इष्यते क्षौरं कृत्वा तु विधिवत्ततः स्नायात्-
सितासिते तथा च वृहस्पतिः क्षौरं नैमित्तिकं कार्यं निषेधे सत्यपि ध्रुवम् पित्रादिमृतिदीक्षासु प्रायश्चित्ते च तीर्थके अपरार्के
स्कांदे उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा वपनं कारयेत्सुधीः केशश्मश्रुलोमनखान्युदक्संस्थानि वापयेत् इदं प्रयागे सधवानामपि
समूलं भवतीति भट्टाः युक्तं तु सर्वान्केशान्समुद्धृत्य छेदयेदंगुलद्वयम् एवमेव हि नारीणां शस्यते वपनक्रियेति तच्चाकृतचूडा
नामकार्यमिति केचित् तत्त्वं तु नैमित्तिकत्वात्पित्रादिमृतिवत्कार्यमेवेति तदपि प्रयागे नित्यं नान्यत्र तच्च यतिभिस्तीर्थेपि ऋतु
संधिष्वेव कार्यं नान्यदा कक्षोपस्थशिखावर्जं ऋतुसंधिषु वापयेदिति स्मृतेः इदं जीवत्पितृकेणापि तीर्थे कार्यम् न च मुंडनं
पिंडदानं चेति दक्षवचनेन निषेधः विना तीर्थं विना यज्ञं मातापित्रोर्मृतिं विना यो वापयति लोमानि स पुत्रः पितृघातक इति स्मृ

स्नातत्संकोचात् तदापिप्रयागेमतियात्रमन्यतीर्थेआद्ययात्रायामेवेतिशिष्टाः ततःस्नानम् परार्थंतुमार्कंडेयपुराणे मातरंपित-
रंजायांभ्रातरंसुहृदंगुरुं यमुद्दिश्यनिमज्जेतअष्टमांशंलभेत्ततः पैठीनसिः प्रतिकृतिंकुशमयींतीर्थवारिणिमज्जयेत् म-
ज्जयेच्चयमुद्दिश्यसोष्टभागफलंलभेत् ततस्तर्पणश्राद्धेपृथ्वीचंद्रोदयेब्रह्मदेवीपुराणकाशीखंडादिषु अकालेप्यथवाका-
लेतीर्थेश्राद्धंचतर्पणम् अविलंबेनकर्तव्यंनैवविघ्नंसमाचरेत् मात्स्ये पितॄणांचैवतर्पणमितितुर्यपादः तत्रदेवताःमहा-
लयनिर्णयेप्रागुक्ताः शंखदेवलौ तीर्थद्रव्योपपत्तौचनकालमवधारयेत् पात्रंच्च ब्राह्मणंप्राप्यसद्यःश्राद्धंसमाचरेत् हारी-
तः दिवावायदिवारात्रौभुक्तोवाप्युपोषितोपिवा नकालनियमस्तत्रगंगांप्राप्यसरिद्वराम् भारते भुक्तोवाप्यथवाभुक्तोरा-
त्रौवायदिवादिवा पर्वकालेथवाकालेशक्तिर्वाप्यथवाशक्तिः यदेवदृश्यतेतत्रनदीचत्रिपथाप्रिय प्रमाणंदर्शनंतस्मा-
त्कालस्तत्रकारणं आशौचेपिकार्यम् विवाहदुर्गयज्ञेषुयात्रायांतीर्थकर्मणि नतत्रसूतकंतद्वत्कर्मयज्ञादिकारयेदिति
पैठीनसिस्मृतेः तदानीमकरणेत्वाशौचांतेएवकुर्यात् प्रभासखंडे नवारंनचनक्षत्रंनकालस्तत्रकारणम् यदेवदृश्य-
तेतीर्थंतदापर्वसहस्रकम् मलमासेपिकार्यं नित्यनैमित्तिकेकुर्यात्प्रयतःसन्मलिम्लुचे तीर्थश्राद्धंगजच्छायांप्रेतश्राद्धंवि
तथैवचेतिबृहस्पतिस्मृतेः एतच्चाशौचेकृतभोजनस्य रात्रौचास्नानश्राद्धादिकमाकस्मिकतीर्थप्राप्तावामहेमश्राद्धवि-
पर्ययग्रहणादिवत् नतुबुद्धिपूर्वमाशौचादौतीर्थप्राप्तिःकार्या मलमासेतुमासद्वयेतीर्थश्राद्धंकार्यमितिचंद्रिकायाम् ५
वीपुराणे श्राद्धंचतत्रकर्तव्यमर्घ्यावाहनवर्जितम् हेमाद्रौ अर्घ्यमावाहनंचैवद्विजांगुष्ठनिवेशनम् तृप्तिप्रश्नंचवि-
किरंतीर्थश्राद्धेविसर्जयेत् भविष्ये आवाहनंविसृष्टिश्चतत्रतेषांनविद्यते आवाहनंनतीर्थेस्यान्नार्घ्यदानंतथाभवे-

त् आहूताःपितरस्तीर्थेकृताघ्याःसंतिचैयतः अग्नौकरणंचनेतिरत्नावल्याम् अत्रषट्दैवतेश्राद्धेपिमात्रादीनांपिंडमात्रं
देयम् हविःशेषंततोमुष्टिमादायैकैकमादृतः क्रमशःपितृपत्नीनांपिंडनिर्वपणंचरेत्दान तीर्थोपक्रमेदेवलोक्तेरिति पृथ्वीचं
द्रः ततःसामान्यपिंडंदद्यात् ततःपिंडमुपादायहविषःसंस्कृतस्यच ज्ञातिवर्गस्यसर्वस्य सामान्यंपिंडमुत्सृजेदितितेनैवो
क्तेः पाद्मे तीर्थश्राद्धंप्रकुर्वीतपक्वान्नेनविशेषतः आमान्नेनहिरण्येनकंदमूलफलैरपि पिंडद्रव्याणिदेवीपुराणे हेमाद्रौ
ब्राह्मेच सक्तुभिःपिंडदानंचरुसंयावैःपायसेनवा कर्तव्यमृषिभिःप्रोक्तंपिण्याकेनगुडेनवा पिंडानांतीर्थप्रक्षेपएवना
न्याप्रतिपत्तिरित्युक्तंप्राक् एतच्चविधवयापुत्रयाकार्यंनसपुत्रयेत्युक्तंप्राक् सपुत्रयानकर्तव्यंभर्तुःश्राद्धंकदाचनेतिस्मृ
तेश्च अनुपनीतेनापिकार्यम् एतच्चानुपनीतोपिकुर्यात्सर्वेषुपर्वसुस्वितिपाद्मेतीर्थश्राद्धमुपक्रम्योक्तेः एतज्जीवत्पितृकेणा
पिकार्यमित्युक्तंप्राक् यतिनातुनकार्यम् नकुर्यात्सूतकंभिक्षुःश्राद्धंपिंडोदकक्रियाम् त्यक्तंसन्न्यासयोगेनग्रहधर्मादिकं
व्रतं गोत्रादिचरणंसर्वंपितृमातृकुलंधनमितिस्मृतेः गयायांतूक्तंवायवीये दंडंप्रदर्शयेद्भिक्षुर्गयांगत्वानपिंडदः दं
डंस्पृष्ट्वाविष्णुपदेपितृभिःसहमुच्यते गयायांमुंडपृष्ठेचकूपेयूपेचदैतथा दंडंप्रदर्शयन्भिक्षुःपितृभिःसहमुच्यते कृत्य
रत्नेप्रभासखंडे तीर्थेनिस्पृतिगृण्हातिब्राह्मणोयस्तुदुर्लभः दशांशमर्जितंदद्यादेवंकुर्वन्नहीयतइति विशेषांतराणिभ
ट्टकृतत्रिस्थलीसेतोर्ज्ञेयानीतिदिक् इतिकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौतीर्थश्राद्धविधिः समाप्तः ७

इतिनिर्णयसिंधौतृतीयपरिच्छेदेश्राद्धप्रकरणंसमाप्तम् ॥

अथनिर्णयसिंधुतृतीयपरिच्छेदप्रारंभोयम्

श्रीरामकृष्णतनयः कमलाकरसंज्ञितः निरूप्य तिथिकृत्यं तु प्रकीर्णं वक्तुमु
श्रीगणेशाय नमः अथ प्रकीर्णकनिर्णयः द्यतः १ तत्रादौ संस्कारेषु गर्भाधानं तत्र प्रथमरजोदर्शने दुष्टमासग्रहणसंक्रमादिफलं तत्र शांत्यादि च पितृकृतं भट्टकृतमद्रयोगरत्ने ज्ञेयं किंचिदुच्यते मदनरत्ने नारदः अमारिक्ताष्टमीषष्ठीद्वादशीप्रतिपत्स्वपि परिघस्य तु पूर्वार्धे व्यतीपाते च वैधृतौ संध्यासूपप्लवे विष्ट्यामशुभं प्रथमार्तवम् रोगी पतिव्रता दुःखी पुत्रिणी भोगभागिनी पतिव्रता क्लेशभागी सूर्यवारादिषु क्रमात् वैधव्यं सुतलाभश्च मैत्रं शत्रुविवर्धनम् मित्रलाभः शत्रुवृद्धिः कुलर्धिर्बंधुनाशनम् मरणं वंशवृद्धिश्च निराहारा कुलक्षयः तेजश्च सुतनाशश्च कुलहानिस्तिथिक्रमात् गर्गः सुभगा चैव दुःशीला वंध्या पुत्रसमन्विता धर्मयुक्ता व्रतघ्नी च परसंतानमोदिनी सुपुत्रा चैव दुःपुत्रा पितृवेश्मरता सदा दीना प्रजावती चैव पुत्राढ्या चित्रकारिणी साध्वी पतिप्रिया नित्यं सुपुत्रा कष्टचारिणी स्वकर्मनिरता हिंस्रा पुण्यपुत्रादिसंयुता नित्यं धनचया सक्ता पुत्रधान्यसमन्विता मूर्खा चाज्ञा पुण्यवती दस्रर्क्षादिः क्रमात्फलम् नारदः कुलीरवृषचापांत्यनृयुक्कन्यातुलाधटाः राशयः शुभदा ज्ञेया नारीणां प्रथमार्तवे गर्गः सुभगा श्वेतवस्त्रा स्याद्दृढवस्त्रा पतिव्रता क्षौमवस्त्रा क्षितीशा स्यान्नववस्त्रा सुखान्विता दुर्भगा जीर्णवस्त्रा स्याद्रोगिणी रक्तवाससा नीलांबरधरा नारी प्राप्नोति वैधव्यमाननः वस्त्रेष्वेषु विषमारक विंदवः पुत्रमाप्नुयात् समाश्चेत्कन्यकाश्चेति फलं स्यात्प्रथमार्तवे अत्र स्त्रीसंसर्गवर्जनमाह वसिष्ठः प्रभूतदोषायदि दृश्यते तत्पुष्पं तदा शांतिककर्म कार्यम् विवर्जयेद्दैवतदैकशय्यां यावद्रजोदर्शनमुत्तमोह्नि ज्योतिर्निबंधे च सिद्धः आद्यर्तौ पौषशुक्रोर्जमधुशुचिनभस्याः कुर्युः कृपापवारा रिक्तापर्वाष्टषष्ठ्यः पितृपरसदने रात्रिसंध्यापराह्णे मि

श्रोग्रामूलतीक्ष्णांविवरमनरुणात्याधिकात्वंगराष्टोसात: पापस्यलग्नंनसदरुणजरन्नीलरक्तांबरंच आद्यतौदुर्भगानारी
स्तंभेचेद्रजस्वला वंध्याचैवातिगंडेचशूलेशूलवतीभवेत् गंडेतुपुंश्चलीनारीव्याघातेचात्मघातिनी वज्रेचस्वैरि-
णीप्रोक्तापातेचपतिघातिनी परिघेमृतवंध्याचवैधृतोपतिमारिणी शेषाःशुभावहायोगायथानामफलप्रदाः शां
तिमाहप्रयोगपारिजातेशौनकः सार्त्वानांतुनारीणांशांतिंवक्ष्यामिशौनकः पंचमेन्हिचतुर्थेवाग्रहयज्ञपुरःसरम्-
णप्रमाणधान्येनव्रीहिराशित्रयंभवेत् कुंभत्रयंन्यसेद्राशौतंतुवस्त्रादिवेष्टितम् सूक्तेनाथनवर्चेनप्रसूथआपइ-
थ ऋचायाःप्रचतस्तद्भ्रायच्याचततःक्रमात् मध्यकुंभेक्षिपेद्धान्यमौषधानितुहेमच उदुंबरःकुशोदूर्वाराजीव-
वटबिल्वकाः विष्णुक्रांताथतुलसीबर्हिषंशंखपुष्पिका शतावर्यश्वगंधाचनिर्गुंडीसर्षपद्वयम् अपामार्गपलाशश्च
चनसोजीवकस्तथा प्रियंगवश्चगोधूमाव्रीहयोश्वत्थएवच सौरंदधिचसर्पिश्चपच्चपत्रंतथोत्पलम् कुरंटकवचपंगु
वचाभद्रकमुस्तकाः द्वात्रिंशदोषधानीहयथासंभवमाहरेत् मृत्तिकाश्चौषधादीनितन्मंत्रेणाक्षिपेत्क्रमात् कुं
भोपरिन्यसेत्पात्रंकांस्यंमृद्वेणुताम्रजम् भुवनेश्वरींन्यसेत्तत्रइंद्राणींचपुरंदरम् जपेद्गायत्रिमाहोमाच्छ्रीसूक्तंचजपे
तः स्पृशन्वैदक्षिणंकुंभंऋत्विगेकोजपेदथ चत्वारिरुद्रसूक्तानिचतुर्मंत्रोत्तराणिच संस्पृशत्युत्तरंकुंभंश्रीरुद्रंरु-
संख्यया शन्नइंद्राग्नीसूक्तंचतत्रैवसंस्पृशन्जपेत् कुंभस्यपश्चिमेदेशेशांतिहोमंसमाचरेत् दूर्वाभिस्तिलगोधू
:पायसेनघृतेनच तिसृभिश्चैवदूर्वाभिरेकैकाचाहुतिर्भवेत् अष्टोत्तरसहस्रंवाशतमष्टोत्तरंतुवा गायत्र्यैचतुर्हो
व्यंहविरन्नचतुष्टयम् ततःस्विष्टकृतंहुत्वासमुद्रादूर्मिसूक्ततः संततामाज्यधारांतांपूर्णाहुतिमथाचरेत् अथा

भिषेकंकुर्वीतप्रतिकुंभस्थितोदकैः आपोहिष्ठेतिनवभिः सूक्तेनचततःपरम् इंद्रोअंगतृचेनैवपावमानैःक्रमेणतु
उभयंशृणुवन्नस्वस्तिदाविशएकया त्रैयंबकेनमंत्रेणजातवेदसएकया समुद्रज्येष्ठाइत्यादित्रयंतांचत्रिभिः
क्रमात् इमाआपस्तृचेनैवदेवस्यत्वेतिमंत्रतः मंत्रेणाथतमीशानंत्वमग्नेरुद्रइत्यथ तमुष्टुहीतिमंत्रेणभुवनस्यपि
तरंतथा यातेरुद्रेतिमंत्रेणशिवसंकल्पमंत्रतः इंद्रंत्र्यंवृषभंपंचमंत्रैश्चैवाभिषेचयेत् धेनुंपयस्विनींदद्यादाचार्या
यचभूषणैः सदक्षिणमनड्वाहंप्रदद्याद्रुद्रजापिने महाशांतिंप्रजप्याथब्राह्मणान्भोजयेत्ततइति नारदः तत्रशांतिं
प्रकुर्वीतघृतदूर्वातिलाक्षतैः प्रत्येकाष्टशतंचैवगायत्र्याजुहुयात्ततः स्वर्णंगोभूतिलान्दद्यात्सर्वदोषापनुत्तये प्रका
रांतरंमदनरत्नेज्ञेयम् विस्तरभयान्नोच्यते ग्रहणेरजोदर्शनेतुजातकर्मप्रस्तावेशांतिंवक्ष्यामः प्रथमर्तौविशे-
षः स्मृतिचंद्रिकायाम् प्रथमर्तौतुपुष्पिण्याःपतिपुत्रवतीःस्त्रियः अक्षतैरासनंकृत्वातस्मिंस्तामुपवेशयेत् हरि-
द्रागंधपुष्पादिदद्युस्तांबूलकंस्रजम् दीपैर्नीराजनंकुर्यात्सदीपेवासयेद्गृहे लवणापूपमुद्गादिदद्यात्ताभ्यःस्वशक्तितइ
ति द्वितीयादिऋतुषुतुतन्नियमानाहपारिजातेदक्षः अंजनाभ्यंजनेस्नानंप्रवासंदंतधावनम् नकुर्यात्सार्तवानारीग्र
हाणांमीक्षणंतथा अत्रिरपि वर्जयेन्मधुमांसंचपात्रेखर्वेचभोजनम् गंधमाल्येदिवास्वापंतांबूलंचास्यशोधनम्
दग्धेशरावेभुंजीतपेयंचांजलिनापिबेत् मदनरत्नेहारीतः रजःप्रभावधःशयीतभूमौकार्ष्णायसेपाणौमृन्मयेवा
श्नीयादिति विष्णुधर्मे आहारंगोरसानांचपुष्पालंकारधारणम् अंजनंकंकतंगंधान्पीठशय्याधिरोहणम् अ
ग्निसंस्पर्शनंचैववर्जयेत्साद्दिनत्रयमिति तथाचप्रथमर्तौःपूर्वंस्त्रीसंगमनंनकार्यम् प्राग्रजोदर्शनात्पत्नींनेयात्

गत्वापतत्यधः व्यर्थीकारेणशुक्रस्यब्रह्महत्यामवाप्नुयादिति तत्रैवाश्वलायनोक्तेः एतत्तुदशवर्षोत्तरंज्ञेयम् प्रथमर्त्तौग
मनेगौतमेनविशेषोदर्शितः गौरीमपिचरत्यर्थंगच्छेत्पुरुषआकुलः अन्यथावीर्यपातोहिसहस्रकुलपातकः अन्यथा
पितृद्धिंश्रयाभवतीतिविज्ञानेश्वरः तत्रर्तौगमनमाहयाज्ञवल्क्यः षोडशर्तुर्निशास्त्रीणांतस्मिन्युग्मासुसंविशेदिति
अनृतावप्याहगौतमः ऋतावुपेयात्सर्वत्रवाप्रतिषिद्धवर्जमिति मनुः ऋतुःस्वाभाविकःस्त्रीणांरात्रयःषोडशस्मृताः
तासामाद्याश्चतस्रस्तुनिंदितैकादशीतथा त्रयोदशीचशेषास्युःप्रशस्तादशरात्रयः मदनरत्नेदेवलः तस्मान्निरावे-
क्षांस्त्रीषुपित्र्याःपरिवर्जयेदिति तत्रतिथ्यादीनाहश्रीधरः षष्ठ्यष्टमींपंचदशींचतुर्थींचतुर्दशीमप्युभयत्रहित्वा शे
षाःशुभाःस्युस्तिथयोनिषेकेवाराःशशांकार्यसितेंदुजानाम् उभयत्रपक्षद्वये आर्योगुरुः सितःशुक्रः इंदुजोबुधः
विष्णुप्रजेशरविमित्रसमीरपौष्णमूलोत्तरावरुणभानिनिषेककार्येपूज्यानिपुष्यवसुशीतकराश्विचित्रादित्याश्चमध्य
मफलाविफलाःस्युरन्ये विष्वादिदैवत्यनक्षत्राण्युक्तानिरत्नमालायाम् मेषाद्द्वयमग्निधात्रशशिनःशर्वोदिति-
र्वाक्पतिः कद्रूजाःपितरोभगोर्यमरवीत्वष्टाक्र्योमारुतः शक्राग्नीत्वथमित्रइंद्रनिर्ऋतीतोयंचविश्वेविधिर्गोविंदोव-
सवोंबुपाजचरणाहिर्बुध्न्यपूषाभिधाः उत्तराशब्देनोत्तरात्रयम् अत्रमूलस्यपूज्यत्वमुक्तम् याज्ञवल्क्येनतु एवंग-
च्छन्स्त्रियंक्षामांमघांमूलंचवर्जयेदित्युक्तम् तेनपूर्वंमूलंचिंत्यम् अत्रसमासुपुत्राःविषमासुकन्यकेतिज्ञेयम् यु
ग्मासुपुत्राजायंतेस्त्रियोयुग्मासुरात्रिषिति हेमाद्रौशंखोक्तेः तत्राप्युत्तरोत्तराःप्रशस्ताः तदाहापस्तंबः तत्राप्युत्त-
रोत्तराप्रशस्तेति तत्रैवव्यासः रात्रौचतुर्थ्यांपुत्रःस्यादल्पायुर्धनवर्जितः पंचम्यांपुत्रिणीनारीषष्ठ्यांपुत्रस्तुमध्यमः

र्तुयोनिंस्पृष्ट्वात्रिभिर्व्रती गर्भाधानंततःकुर्यात्सपुत्रोजायतेध्रुवम् अगमनेदोषमाहपराशरः ऋतुस्नातांतुयोभार्यांसं
न्निधौनोपगच्छति घोरायांभ्रूणहत्यायांपच्यतेनात्रसंशयः अस्यापवादमाहमदनरत्नेव्यासः व्याधितोबंधनस्थोवाप्रवा
सेष्वथपर्वसु ऋतुकालेपिनारीणांभ्रूणहत्यामप्युच्यते वृद्धांवंध्यामसद्वृत्तांमृतापत्यामपुष्पिणीम् कन्यांचबहुपुत्रांच
वर्जयन्मुच्यतेभयात् वृद्धांगतरजस्काम् गर्भाधानांगहोमाकरणेप्रायश्चित्तमाहपारिजाते आश्वलायनः गर्भा-
स्याकरणात्तस्यांजातस्तद्दुष्यति अकृत्वागांद्विजेदत्वाकुर्यात्पुंसवनंपतिः गर्भाधानंमलमासगुरुशुक्रास्तादाव
पिकार्यम् उत्सवेपुंसवंसर्वंपुंसीमंतेऋतुजन्मसु सुरासुरेज्ययोश्चैवमौढ्यदोषोनविद्यतइतिज्योतिर्निबंधेभृगूक्तेः ऋ
तुगमनेपराशरः ऋतौतुगर्भशंकित्वात्स्नानंमैथुनिनःस्मृतम् अनृतौतुयदागच्छेच्छौचंमूत्रपुरीषवत् स्त्रीणांतुनस्ना
नम् उभावप्यशुचीस्यातांदंपतीशयनंगतौ शयनादुत्थितानारीशुचिःस्यादशुचिःपुमानितिवृद्धशातातपोक्तेः अत्र
कश्चिद्विशेषउच्यते तत्ररात्रौरजःसिजननादौचरात्रिंत्रिभागांकृत्वा आद्यभागद्वयेचेत्पूर्वदिनंग्राह्यम् परतस्तूत्तर
दिनमितिमिताक्षरायाम् यत्तुभागर्धरात्रात्प्रागर्वाक्सूर्योदयात्पूर्वदिनंग्राह्यमित्युक्तम् तत्रदेशाचाराद्व्यवस्थातथास
प्तदशादिनपर्यंतंपुनारजोदर्शनेस्नानमात्रम् अष्टादशेएकरात्रम् एकोनविंशेद्व्यहः विंशतिप्रभृतित्रिरात्रमिति त
त्रएवज्ञेयम् यत्तु चतुर्दशदिनादर्वागशुचित्वंनविद्यतइतितत्रस्नानप्रभृतित्वमभिप्रेतम् एतच्चयस्याविंशतिदि
नोत्तरंप्रायशोरजस्तत्रैव यस्यास्त्वर्वाक्प्रायशोरजस्तत्रोक्तंस्मृत्यर्थसारे त्रयोदशादिनादूर्ध्वंप्रायोरजोवतीनामेका
दशादिनात्प्रागशुचित्वंनास्ति एकादशादिनेएकरात्रम् द्वादशेद्विरात्रम् ऊर्ध्वंत्रिरात्रमिति प्रयोगपारिजातेप्येवं

रोगजेत्तु तथैव नियमः संग्रहे रोगेण यद्रजः स्त्रीणामन्वहं हि प्रवर्तते नाशुचिः सा भवेत्तेन यस्मात्तद्वैकारिकं मतमिति क
र्माधिकारस्तु रजोनिवृत्तावेव साध्याचारान्नतावत्स्यात्स्नातापि स्त्री रजस्वला यावत्प्रवर्तमानं हि रजो नैव निवर्तत इ
ति श्राद्धहेमाद्रौ शंखोक्तेः तत्रापि स्वकाले शुद्धिश्चिरे वेत्याह ऋष्यशृंगः रोगजे वर्तमानेपि काले निर्याति कालजम्
तस्मात्कालेप्रमत्ता स्यादन्यथा संकरो भवेत् तथा रजस्वलाया रजस्वलान्तरस्पर्शे अकामतः स्नानं कामतः उपवासः पं
चगव्याशनं च असवर्णानां तु ब्राह्मण्याः क्षत्रियादिस्पर्शे क्रमेण कृच्छ्रार्धपादोनकृच्छ्रकृच्छ्राः क्षत्रियादीनां तु कृच्छ्रपाद
एव क्षत्रियादीनां हीनवर्णास्पर्शे त्रिरात्रमुपवासः वैश्याशूद्रयोः पूर्वयास्पर्शे अहोरात्रं हि रात्रं च एतच्च कामतः अका
मतस्तु प्राकृ शुद्धेरनशनम् अकामतश्चांडालादिस्पर्शेप्यनशनमेव प्राकृ शुद्धेः कामतस्तु प्रथमेन्हि त्र्यहः द्वितीये
द्व्यहः तृतीय एकाहः श्वस्पर्शे तु त्र्यह एकाहो वा भुंजानायाश्चांडालादिस्पर्शे षड्रात्रम् उच्छिष्टयोः स्पर्शे तु कृच्छ्र इत्यादि
मिताक्षरायां ज्ञेयम् स्मृत्यर्थसारे तु सर्वत्र बालापत्यायाः स्पर्शे स्नाने कृते भुक्तिः पश्चाद्दशनमसान्नायद्रुति का
लनिर्णये चाह पराशरः स्नाने नैमित्तिके प्राप्ते नारी यदि रजस्वला पात्रांतरितलोयेन स्नानं कृत्वा व्रतं चरेत् सिक्तगा
त्रा भवेदद्भिः सांगोपांगा कथंचन न वस्त्रपीडनं कुर्यान्नान्यद्वासश्च धारयेत् अथ रजस्वलास्नानम् दैवज्ञवल्ल
भः अश्विन्यनुराधाश्विनसोमपुष्यहस्तानिलाखंडलवासवेषु विश्वार्यमर्क्षोत्तरसाद्धभेषु च रांगनास्नानविधिः प्रदि
ष्टः ज्वरे तु उशनाः ज्वराभिभूता या नारी रजसा च परिप्लुता कथं तस्या भवेच्छौचं शुद्धिः स्यात्केन कर्मणा चतुर्थेहनि
संप्राप्ते स्पृशेदन्या तु तां स्त्रियम् सा सचैलावगाह्यापः स्नात्वा स्नात्वा पुनः स्पृशेत् दशद्वादशकृत्वो वा आचामेच्च

पुनःपुनः अंतेचवाससांत्यागस्ततःशुद्धाभवेत्तुसेति इदंचातुरमात्रेज्ञेयं आतुरेस्नानउत्पन्नेदशकृत्वोत्वनातुरइति
पराशरोक्तेः रजसोज्ञानेतुपराशरमाधवीयेप्रजापतिः अविज्ञानेमलेसानमलवद्दूसनायदि कृतंगृहेषुदुष्टंस्याच्छुद्धिस्त
स्याख्निरात्रतः देवजानीयेकारिकायाम् उच्छिष्टातुद्विजातीनांरजःस्त्रीयादिपश्यति उपवाससमर्थोच्छिष्टेऊर्ध्वोच्छिष्टेव्य
हंक्षिपेत्इति अथपुंसवनम् प्रयोगपारिजातेजातूकर्ण्यः द्वितीयेवातृतीयेवामासिपुंसवनंभवेत् व्यक्तेगर्भेभवे
त्कार्यंसीमंतेनसहाथवा बृहस्पतिः तृतीयेमासिकर्तव्यंसृष्टेरन्यत्रशोभनम् सृष्टेश्चतुर्थेमासेतुषष्ठेमास्यथवाष्टमे
सकृत्प्रसूताशृष्टिः एतेनप्रतिगर्भमपिभवतीतिविज्ञायते बह्वृचकारिकापि कर्तास्याद्देवरस्तस्यायस्याःपत्युरसं
भवः आवर्ततइदंकर्मप्रतिगर्भमितिस्थितिः शाट्ये गर्भाधानादिसंस्कर्तापिताश्रेष्ठतमःस्मृतः अभावेस्वकुलीनः
स्याद्बांधवोवान्यगोत्रजः मदनरत्नेसत्यव्रतः मृतोदेशांतरगतोभर्तास्त्रीयद्यसंस्कृता देवरोवागुरुर्वापिवंश्योवापि
समाचरेत् हेमाद्रौयमः प्रथमेमासिद्वितीयेवायदापुंनक्षत्रेणचंद्रमायुक्तःस्यादिति वराहः हस्तोमूलंश्रवणःपुन
र्वसुर्मृगशिरस्तथापुष्यः पुंसंज्ञकेषुकार्येष्वेतानिशुभानिधिष्ण्यानि अनूराधापिपुंनक्षत्रम् अनूराधान्हविषाव
र्धयतइतिश्रुतेः गर्गोपि पुन्नामाश्रवणस्तिष्योहस्तश्चैवपुनर्वसुः अभिजित्प्रोष्ठपाच्चैवअनूराधातथाश्वयुक्
नृसिंहः रिक्तांपर्वचनवमींत्यक्त्वापुंसवनेशुभाः ज्योतिर्निबंधेवसिष्ठः मृत्युश्चसौरेःस्तनहानिरिंदोर्मृतप्रजापुंसव
नेबुधस्य कार्कीचवंध्याभवतीहशक्रेस्त्रीपुत्रलाभोरविभौमजीवैः अनवलोभनस्याप्ययमेवकालः दीपिकायांतु
चतुर्थेऽनवलोभनमित्युक्तम् अथसीमंतः हेमाद्रौबैजवापः अथसीमंतोन्नयनंचतुर्थेपंचमेषष्ठेचेति वसिष्ठः

चतुर्थेसप्तमेमासिषष्ठेवाप्यथवाष्टमे हेमाद्रौशंखः गर्भस्पंदनेसीमंतोन्नयनंयावद्वानप्रसवः कार्ष्णाजिनिः गर्भलंभ
नमारभ्ययावन्नप्रसवस्तदा सीमंतोन्नयनंकुर्याल्लेखस्यवचनंयथा मासश्चात्रसौरःसावनोवाकालविधाने चतुर्थेष
ष्ठाष्टममासभाजिसौरेणगर्भेप्रथमंविधेयम् सीमंतकर्मद्विजभामिनीनांमासेष्टमेविष्णुबलिंचकुर्यात् वसिष्ठः च
तुर्थेसावनेमासिषष्ठेवाप्यथवाष्टमे ज्योतिर्निबंधेनारदः अरिक्तापर्वदिवसेकुजजीवार्कवासरे कालविधाने सीमं
तेतिष्यहस्तादितिहरिशशभृत्पौष्णाविश्युत्तराख्याः पक्षछिद्रंचरिक्तांपितृतिथिमपहायापरास्युःप्रशस्ताः अदितिः
पुनर्वसुःपक्षछिद्रंचाहवसिष्ठः चतुर्दशीचतुर्थीचअष्टमीनवमीतथा षष्ठीचद्वादशीचैवपक्षछिद्राःप्रकीर्तिताः क्र
मादेतास्तुतिथिषुवर्जनीयाश्चनाडिकाः भूता५ष्ट८मनु१४तत्त्वा२५क९दश१०शेषास्तुशोभनाः कालनिर्णये शु
भसंस्थेनिशानाथेचतुर्थींचचतुर्दशीम् पौर्णमासींप्रशंसंतिकेचित्सीमंतकर्मणि बृहस्पतिः पूर्वपक्षःशुभःप्रोक्तःकृ
ष्णश्चांत्यत्रिकंविना चतुर्दशीचतुर्थींचशुक्लपक्षेशुभप्रदे नारदः विप्रक्षत्रिययोःकुर्याद्दिवासीमंतकर्मतत् वैश्य
शूद्रयोरेतद्दिवानिश्यपिकेचन वाराःपूर्वोक्ता एव एतच्चसकृत्कार्यमितिविज्ञानेश्वरः सकृच्चसंस्कृतानारीसर्व
गर्भेषुसंस्कृतेतिदेवलोक्तेः सकृत्सर्वगर्भेवाकार्यमितिहेमाद्रिः सकृच्चकृतसंस्काराःसीमंतेनद्विजस्त्रियः यंयंग
र्भंप्रसूयंतेससर्वःसंस्कृतोभवेदितिहारीतोक्तेः सीमंतोन्नयनंकर्मनस्त्रीसंस्कारइष्यते केचिद्गर्भस्यसंस्काराल
तिगर्भंप्रयुंजतइतिहेमाद्रौविष्णुवचनाच्च सएव न्यायधृतसीमंताप्रसवेत्तुकथंचन गृहीतपुत्राविधिवत्पु
नःसंस्कारमर्हति सीमंतेभोजनेप्रायश्चित्तमुक्तंपराशरमाधवीयेधौम्येन ब्रह्मौदनेचसोमेचसीमंतोन्नयनेतथा

जातकर्मनवश्राद्धेभुक्त्वाचांद्रायणंचरेत् ऋग्विधानेतु अद्यकेजपेन्मंत्रंशतवारंनसंशयः सीमंतेचयदाभुंक्तेमुच्य
तेकिल्बिषात्ततइति अथगर्भिणीतत्पतिधर्माः वराहः आमिषमशनंयत्नात्प्रमदापरिवर्जयेत्ततःप्रभृति गृहकारि
का अंगारभस्मास्थिकपालतुषशूर्पादिकेषूपविशेन्ननारी नोलूखलाद्येदृषदादिकेवायंत्रेतुषाधेनतथोपविश
नोमार्जनीगोमयपिंडकादौकुर्यान्नवारिण्यवगाहनंसा अंगारभूत्यानखैर्लिखेत्क्ष्मांकलिंवपुर्भंगमथोनकुर्यात्
नोमुक्तकेशीविवशाथवास्यादुच्चैर्नसंध्यावसरेनशेते नामंगलंवाक्यमुदीरयेत्सास्थूलपट्टसतलंनयायात्
विष्णुधर्मोत्तरे कटुतीक्ष्णकषायाणिअत्युष्णान्नलवणानिच आयासंचव्यवायंचगर्भिणीवर्जयेत्सदेति हेमाद्रौ-
कौंडिन्यः मुंडनंपिंडदानंचप्रेतकर्मचसर्वशः नजीवत्पितृकःकुर्याद्गुर्विणीपतिरेवच मिताक्षरायाम् उदन्वतोंऽभ
सिस्नानंनखकेशादिकर्तनम् अंतर्वत्न्याःपतिःकुर्वन्नप्रजाजायतेध्रुवम् पृथ्वीचंद्रोदयेगारुडे गयायांपिंडदा
नस्यनकदाचिन्निराक्रिया अत्रकालेदादर्शस्मृतेर्निषिद्धकालस्यैवापवादोनतुजीवत्पितृकगर्भिणीपत्याशौचादि
निमित्तस्य निमित्तसंयोगस्यकालसंयोगाद्भेदेनापवादाभावात् अग्निहोत्रवत्यावज्जीवपरत्वाभावात् अन्यथा-
ऽशौचेऽपिगयायांश्राद्धंचस्यात् यत्रनिमित्तसंयोगस्यापवादोयथाऽशौचेऽग्निहोत्रादेर्यथावाजीवत्पितृकस्या
पवादोमातुर्गयान्वष्टकादौनदेवप्रवर्तितेनान्यत्रेतिसंक्षेपः प्रयोगपारिजातेकश्यपः गर्भिणीकुंजराश्वादिशैलहर्म्या
दिरोहणम् व्यायामंशीघ्रगमनंशकटारोहणंत्यजेत् शोकंरक्तविमोक्षंचसाध्वसंकुक्कुटासनम् व्यवसायंदिवास्वापं
रात्रौजागरणंत्यजेत् मदनरत्ने स्कांदे हरिद्रांकुंकुमंचैवसिंदूरंकज्जलंतथा कूर्पासकंचतांबूलंमांगल्याभरणंशु

भर्तुरायुष्यमिच्छंतीवर्जयेद्गर्भिणीनहि बृहस्पतिः चतुर्थेमासिषष्ठेव
भग् केशसंस्कारकबरीकरकर्णविभूषणम् भर्तुरायुष्यमिच्छंतीवर्जयेद्गर्भिणीनहि ... याज्ञवल्क्यः दौर्हृदस्याप्रदानेनगर्भोदोषमवाप्नुयात्
टपेगर्भिणीयदा यात्रानिसंधिकर्यास्यादाषाढेतुविशेषतः याज्ञवल्क्यः दौर्हृदस्याप्रदानेनगर्भोदोषमवाप्नुयात्
वैरूप्यंमरणंवापितस्मात्कार्यंप्रियंस्त्रियाः दौर्हृदंगर्भिणीप्रियम् तत्रैवाश्वलायनः वपनंमैथुनंतीर्थंवर्जयेद्
र्भिणीपतिः श्राद्धंचसप्तमान्मासादूर्ध्वंनान्यत्रवेदवित् श्राद्धंतद्भोजनमितिप्रयोगपारिजातः कालविधानेमुहूर्त
दीपिकायांच क्षौरंशवानुगमनंनखकृंतनंचयुद्धादिवास्तुकरणंत्वतिदूरयानम् उद्वाहमौपनयनंजलधेश्चग
हगायुः क्षयार्थमितिगर्भिणिकापतीनां रत्नसंग्रहेगालवः दहनंवपनंचैववचौलंवैगिरिरोहणम् नावआरोहणंचै
ववर्जयेद्गर्भिणीपतिः अन्यत्रापि प्रव्यक्तगर्भापतिरब्धियानंमृतस्यवाहंक्षुरकर्मसंगम् तस्यानुयत्नेनगयादितीर्थ
गागादिकंवास्तुविधिंनकुर्यात् प्रव्यक्तगर्भावनिताभवेन्मासत्रयात्परम् षण्मासात्परतःसूतिर्नवमोरिष्टवासिनी
अथसूतिकागृहप्रवेशः गर्गः रोहिण्येंदवपौष्णोत्तुस्वातीवरुणयोरपि पुनर्वसौपुष्यहस्तधनिष्ठास्वुत्तरासुच
मैत्रेत्वाद्रेतथाश्विन्यांसूतिकागारवेशनम् एतच्चसंभवे प्रसूतिसमयेकालेसद्यएवप्रवेशयेदितिवसिष्ठोक्तेः तच्च
नैर्ऋत्यांकार्यम् वारुण्यांभोजनगृहंनैर्ऋत्यांसूतिकागृहमितिवसिष्ठोक्तेः विष्णुधर्मे दशाहंसूतिकागारमायुधैश्चवि
शोधतः वह्निनातिंदुकालातैःपूर्णकुंभैःप्रदीपकैः मुसलेनतथावारिवर्णकैश्चित्रितेनचेति अथजातकर्म
पारिजातेवसिष्ठः श्रुत्वाजातंपितापुत्रंसचैलंस्नानमाचरेत् मनुः प्राङ्नाभिवर्धनात्पुंसोजातकर्मविधीयते व
र्द्धनंछेदनम् हेमाद्रौवैजवापः जन्मानोनंतरंकार्यंजातकर्मयथाविधि दैवादतीतकालंचेदतीतेसूतकेभवेत्

पृथ्वीचंद्रोदयेविष्णुधर्मे अछिन्ननाभिकर्तव्यंश्राद्धंवैपुत्रजन्मनि पुत्रपक्षेनकन्यापिगृह्यते तदाहतत्रैवकार्ष्णाजिनिः प्रा
दुर्भावेपुत्रपुत्र्योर्ग्रहणेचंद्रसूर्ययोः स्नात्वानंतरमात्मीयान्पितॄन्श्राद्धेनतर्पयेत् एतच्चरात्रावपिकार्यम् पुत्रजन्मनिया
त्रायांशर्वर्यांदत्तमक्षयमितितत्रैवव्यासोक्तेः बैजवापः जातमात्रकुमारस्यजातकर्मविधीयते स्तनप्राशनतःपूर्वंनाभिकर्त
नतोपिवा एतेननैमित्तिकमपीदंजातेष्टिवदाशौचांतेकार्यमितिशंकापरास्ता जातेकुमारेपितॄणामामोदात्सुण्यंतदहरिति
हारीतोक्तेश्च अत्रश्राद्धमामेनहेम्नावाकार्यमित्युक्तं पृथ्वीचंद्रोदयेआदित्यपुराणे जातश्राद्धेतुपक्वान्नंनदद्याद्ब्राह्मणेष्व-
पीति हेमाद्रिस्तु पुत्रजन्मनिकुर्वीतश्राद्धंहेम्नैवबुद्धिमान् नपक्वेननचामेनकल्याणान्यभिकामयन्नितिसंवर्तोक्तेर्हेम्नै
वेत्याह एतच्चजननाशौचेमरणाशौचेचकार्यमित्याहमिताक्षरायांप्रजापतिः आशौचेतुसमुत्पन्नेपुत्रजन्मयदाभवेत्
कर्तुस्तात्कालिकीशुद्धिःपूर्वाशौचेनशुध्यति केचित्तु मृताशौचस्यमध्येतुपुत्रजन्मयदाभवेत् आशौचापगमेकार्यंजात
कर्मयथाविधीतिस्मृतिसंग्रहोक्तेराशौचांतेकार्यमित्याहुः स्मृत्यर्थसारेपिविकल्पउक्तः मृदुध्रुवचरक्षिप्रभेषुषट्सुदयेषुच
गुरौशुक्रेथवार्केह्निजातकर्मचनामच मृद्वादिलक्षणमाहश्रीधरः रोहिण्युत्तरभंस्थिरंगिरिशमूर्धेंदुस्रगादारुणांक्षिप्रंना
श्विदिनेशपुष्यमनलेन्द्राग्नीतुसाधारणम् उग्रंपूर्वमघांतकंमृदुगतित्वाष्ट्रांत्यमैत्रंचरंविष्ण्वोस्वातिशतोडुवस्वदितयःकु
र्युःस्वसंज्ञाफलम् अथसर्वत्रजातकर्मनामकर्मादावुक्तकालातिक्रमेनक्षत्रादिकंज्ञेयम् देशकालोपघाताद्यैःकाला
तिक्रमणंयदि अनस्तगेज्येंदुसितेतत्कार्यंचोत्तरायण इतिमदनरत्नेनारदोक्तेः बृहस्पतिरपि मुख्यालाभेविधि
ज्ञैनाविधिर्भिंत्योप्रमादतः नक्षत्रतिथिलग्नानांविचार्यैवपुनःपुनः सूतकेसंध्यादौविशेषंवक्ष्यामः अथजन्म

निदुष्टकालाः तत्रगंडांतः ज्योतिर्निबंधेनारदः पूर्णानंदाख्ययोस्तिथ्योःसंधिर्नाडीद्वयंतथा गंडांतंमृत्युदंजन्मयात्रो
द्वाहव्रतादिषु कुलीरसिंहयोःकीटचापयोर्मीनमेषयोः गंडांतमंतरालंस्यात्घटिकार्धंमृतिप्रदम् सार्पेंद्रपौष्णभेष्वंत्य
षोडशांशाभसंधयः तदग्रभेष्वाद्यपादभागागंडांतसंज्ञकाः रत्नमालायाम् पौष्णाश्विन्योःसार्पपित्र्यर्क्षयोश्चयच्चज्येष्ठा
मूलयोरंतरालम् स्याद्गंडांतंस्याच्चतुर्नाडिकंहियात्राजन्मोद्वाहकालेष्वनिष्टम् रत्नसंग्रहेनवनीतारिष्टे सर्वेषांगंडजाता
नांपरित्यागोविधीयते वर्जयेद्दर्शनंयावत्तच्चषाण्मासिकंभवेत् तिथ्यर्क्षगंडेपितृमातृनाशोलग्नेतुसंधौतनयस्यनाशः
सर्वेषुनोजीवतिहंतिबंधून्सजीवत्पुनःस्याद्बहुवारणाश्वः अथैषांदानमुक्तंगार्ग्ये तिथिगंडेत्वनड्वाहंनक्षत्रेधेनुरु
च्यते कांचनंलग्नगंडेतुगंडदोषोविनश्यति उत्तरेतिलपात्रंस्यात्पुष्येगोदानमुच्यते अजाप्रदानंत्वाष्ट्रेस्यात्पूर्वापादेच
कांचनम् उत्तरापुष्यचित्रासुपूर्वाषाढोद्भवस्यच कुर्याच्छांतिंप्रयत्नेननक्षत्राकरजांबुधः अथाश्लेषाफलम् मूर्धा
स्यनेत्रगलकांसयुगंचबाहुहृज्जानुगुह्यपदमित्यहिदेहभागाः बाणाद्रिनेत्रहुतभुक्श्रुतिनागरुद्रषण्णंदपंचशिरसःक्र
मशस्तुनाड्यः राज्यंपितृक्षयोमातृनाशःकामक्रियारतिः पितृभक्तोबलीस्वघ्नस्त्यागीभोगीधनीक्रमात् अथज्येष्ठा
फलंब्रह्मयामले ज्येष्ठादौजननीमाताद्वितीयेजननीपिता तृतीयेजननीभ्रातास्वयंमाताचतुर्थके आत्मानंपंचमेहं
तिषष्ठेगोत्रक्षयोभवेत् सप्तमेचोभयकुलंज्येष्ठभ्रातरमष्टमे नवमेश्वशुरंहंतिसर्वंहंतिदशांशकइति अथमूलफ
लम् भल्लाटः अभुक्तमूलसंभवंपरित्यजेच्चबालकम् समाष्टकंपिताथवानतन्मुखंविलोकयेत् तदाद्यपादकेपिताद्वि
द्वितीयकेजनन्यथ धनक्षयस्तृतीयकेचतुर्थकःशुभावहः प्रतीपमंत्यपादतःफलंतदेवसार्पभे अभुक्तमूलंत्वाह

ष्ठवसिष्ठः ज्येष्ठांतेघटिकाचैकामूलादौघटिकाद्वयम् अभुक्तमूलमित्याहुस्तत्रजातंशिशुंत्यजेत् केचिज्ज्येष्ठांत्यमूलाद्यंत्तपा
दमभुक्तमूलमाहुः कश्यपसंहितायांतुन्ययोक्तम् मूलाद्यपादजोहंतिपितरंतुद्वितीयजः मातरंस्वंतृतीयोर्थान्सुहृदंत
तुरीयजः फलंतदेवसार्पर्क्षेप्रतीपंतत्पादतः अथमूलवृक्षः जयार्णवे मूलंस्तंभस्त्वचाशाखापत्रंपुष्पंफलंशिखा
वेदाश्वसुनयश्चैवदिशश्चवसवस्तथा नंदाबाणारसारुद्रामूलभेदःप्रकीर्तितः मूलेमूलविनाशायस्तंभेहानिर्धनक्षयः त्व
चिभ्रातृविनाशायशाखामातृविनाशकृत् पत्रेसपरिवारःस्यात्पुष्पेषुनृपवल्लभः फलेपुलभतेराज्यंशिखायामल्पजी
वितम् अन्यत्रतुन्ययोक्तम् मूलेसप्तघटीषुमूलहननंस्तंभेष्टसुस्वक्षयंतद्दिग्वंधुविनाशनंचविटपेरुद्रैर्हतोमातुलः
पत्रैकैःसुकृतीत्रुबाणकुसुमेमंत्रीफलेसागरैराजावह्निशिखाल्पमायुरितिसन्मूलांघ्रिपेस्यात्फलं भूपालवल्लभः
ष्टषालीसिंहद्युघटेचमूलंदिविस्थितंस्युःमतुलांगनांते पातालगंमेषधनुःकुलीरनक्रेषुमर्त्येधिनिसंस्मरंति स्वर्गमूले-
भवेद्राज्यंपातालेचेद्धनागमः मर्त्यलोकेयदामूलंतदाशून्यंसमादिशेत् वसिष्ठः नैर्ऋत्यभोद्भूतसुतःसुतावाक्षिप्रात्स्वयंश्व
शुरंनिहंति तदंत्यपादेजनितोनिहंतितस्योत्क्रमेणाहिभवेकलत्रम् सुरेशताराजनिताधवाग्रजंहिदैवताराजनिताद्धु
देवरम् पुरंदरर्क्षेजनितःसुतस्तथास्वस्याग्रजंहंतिनपुत्रिकायादि प्रयोगपारिजाते मूलजाश्वशुरंहंतिव्यालजाचतदं
गनाम् माहेंद्रजाग्रजंहंतिदेवरंतुद्विदैवजा नृसिंहप्रसादे धवाग्रजंहंतिसुरेंद्रजातातथैवपत्न्याभगिनींपुमांश्च द्वि
दैवजादेवरमाशुहन्याद्भार्यानुजामाशुनिहंतिसूनुः पत्न्यग्रजामग्रजंवाहंतिज्येष्ठर्क्षजःपुमान् तथाभार्यास्वसारंवा
श्यालकंवाद्विदैवजः कन्यकादेवरंहंतिविशाखांशसमुद्भवा आद्यपादत्रयेनैवआद्यभेतुपुमान्भवेत् नहन्याद्देवरं

कन्यातु नाभिश्चाद्दिवजा तदृक्षांतोद्भवर्ज्यो दुष्टाह्वश्चिकपुच्छवत् चित्राद्यर्धे पुष्यमध्ये द्विपादे पूर्वाषाढाधिष्ण्यपादे तृतीये
जातःप्रथमश्चोत्तराद्ये विधत्ते मातापित्रोर्भ्रातरं बालनाशम् द्विमासं चोत्तराद्योपः पुष्ये नैव त्रिमासकः पूर्वाषाढाष्टमे मासि नि
त्रापाण्मासिकं फलम् नवमासं तथाश्लेषामूले चाष्टकवर्षकम् ज्येष्ठा पंचदशे मासि पुत्रदर्शनवर्जिता वसिष्ठः व्यतीपा
तेंगनानिःस्यात्परिघेमृत्युमादिशेत् वैधृतौ पितृहानिःस्यान्नष्टेंदावंधतां व्रजेत् मूले समूलनाशः स्यात्कुलनाशो धृतौ भवेत्
विकृतांगश्च हीनश्च संध्ययोरुभयोरपि पर्वण्यपि प्रसूतौ च सर्वारिष्टभयप्रदः तद्वत्सदंतजातश्च पादजातस्तथैव च वि
पर्यन प्रसूतौ तु नाभिनालेन वेष्टितः राष्ट्रस्य नृपतेश्चैव स्वस्यापि च विनाशकः तस्माच्छांतिं प्रकुर्वीत ग्रहाणां क्रूरचेतसां
गर्गः कृष्णां चतुर्दशीं षोढा कुर्यात्तद्दोषकं स्मृतम् द्वितीये पितरं हंति तृतीये हंति मातरम् चतुर्थे मातुलं हंति पंचमे वंश
नाशनम् षष्ठे तु धननाशः स्यादात्मनो वंशनाशनम् तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शांतिं कुर्याद्विधानतः अथ पित्रोर्नक्षत्रे जन्मदो
षः तत्र देवकीर्तिः यद्येकस्मिन्धिष्ण्ये जायंते दुहितरोऽथवा पुत्राः पितुरंतकरास्ते यद्यपरे भ्रातरस्तु तास्याद् गर्गः
एकस्मिन्नेव नक्षत्रे भ्रात्रोर्वा पितृपुत्रयोः प्रसूतिश्च तयोर्मृत्युर्भवेदेकस्य निश्चितम् शौनकः ग्रहणे चंद्रसूर्यस्य प्रसूतिर्यदि
जायते व्याधिपीडा तदा स्त्रीणां मादौ तु तद्दर्शनात् दुःखं संजायते यस्य तस्य मृत्युर्न संशयः शांतिस्तु तदृक्षाधिपते
रूपं सुवर्णेन प्रकल्पयेत् सूर्यग्रहे सूर्यरूपं हैमं चंद्रं तु राजतम् राहुरूपं प्रकुर्वीत नागेनैव विचक्षणः नागः सीसम् प्र
याणां चैव रूपाणां स्थापनं तत्र कारयेत् आकृष्णेनाप्यायस्व स्वर्भानोरिति पूजामंत्राः नक्षत्रदेवतायास्तन्मंत्रेण सं
पूज्य तु यजेत्सूर्यं समिद्भिश्चार्कसंभवैः चंद्रग्रहे च पालाशैर्दूर्वाभी राहुमेव च समिद्भिर्ब्रह्मवृक्षस्य भेशाय जुहुयाद्बुधः

आज्येनचरुणाचैवतिलैश्चजुहुयात्ततः पंचगव्यैःपंचरत्नैःपंचत्वक्पंचपल्लवैः जलैरोषधिकल्कैश्च अभिषेकंसमाचरे
त् मंत्रैर्वारुणसंभूतैरापोहिष्ठादिभिस्त्रिभिः इमंमेगंगेपरस्तत्वायामीतिमंत्रकैः यजमानस्ततोदद्याद्दत्त्याप्रतिक्र
तित्रयमिति मात्स्ये अकालप्रसवानार्यःकालातीतप्रजास्तथा विकृतप्रसवाश्चैवयुग्मप्रसवकास्तथा अमानुषाअ
मुंडाश्चअजातव्यंजनास्तथा हीनांगाअधिकांगाश्चजायंतेयदिवास्त्रियः पशवःपक्षिणश्चैवतथैवचसरीसृपाः विना
शंतस्यदेशस्यकुलस्यचविनिर्दिशेत् निर्वासयेत्तांनगरात्ततःशांतिंसमाचरेत् पाद्मे उपरिप्रथमंयस्यजायंतेचशि
शोर्द्विजाः दंतैर्वासहयस्यस्याज्जन्मभार्गवसत्तम द्वितीयेचतृतीयेचचतुर्थेपंचमेतथा यदादंताश्चजायंतेमासेनैव
महद्भयम् मातरंपितरंवाथखादेदात्मानमेवच गजपृष्ठगतंबालंनौस्थंवास्थापयेद्द्विज तदभावेतुधर्मज्ञकांचने
वाचरासने सर्वौषधैःसर्वगंधैर्बीजैःपुष्पैःफलैस्तथा पंचगव्येनरत्नैश्चपताकाभिश्चभार्गव स्थालीपाकेनधातारंपूज
येत्तदनंतरम् सप्ताहंचात्रकर्तव्यंतथाब्राह्मणभोजनम् भद्रासनेनिवेश्यैनंशृङ्गैर्मूलैःफलैस्तथा सर्वौषधैःसर्वगंधैः
सर्वबीजैस्तथैवच स्नापयेत्पूजयेच्चात्रवन्हिंसोमंसमीरणम् पर्वतांश्चतथाख्यातान्देवदेवंचकेशवम् एतेषामेवजुहुया
द्धुतमग्नौयथाविधि ब्राह्मणानांतुदातव्यास्ततःसंपूज्यदक्षिणा ब्रह्मयामले प्रथमंदंतनिर्मुक्तिरूर्ध्वंबालस्यचेद्भवेत्
क्लेशायमातुलस्येहतदाप्रोक्तामनीषिभिः सौवर्णराजतंवापिताम्रंकांस्यमथापिवा दध्योदनेनसंपूर्णपात्रंदद्याच्छिशोः
करे समंत्रंभाजनंदत्त्वापश्येन्मातुलःशिशुम् सालंकारंसवस्त्रंचशिशुमालिंग्यसादरम् तत्रमंत्रः रक्षमांभागिनेयत्वं
रक्षमेसकलंकुलम् गृहीत्वाभाजनंसान्नंप्रसन्नोभवसर्वदा निर्विघ्नंकुरुकल्याणंनिर्विघ्नांचस्वमातरम् मय्यात्मा-

नमधिधाय्यचिरंजीवमपासह एवंकृतेविधानेतुविघ्नःकोपिनजायतइति अथत्रिकशांतिःशांतिसर्वस्वे सुतत्रयेसुतां
चेत्स्यात्तत्रयेवासुतोयदि मातापित्रोःकुलस्यापितदानिष्टंमहद्भवेत् ज्येष्ठनाशोधनेहानिर्दुःखंवासुमहद्भवेत् तत्र
शांतिमकुर्वन्तिवित्तशाठ्यविवर्जितः जातस्यैकादशाहेवाद्वादशाहेशुभेदिने आचार्यमृत्विजोवृत्वाग्रहयज्ञपुरःसरम्
ब्रह्मविष्णुमहेशेंद्रप्रतिमाःस्वर्णतःकृताः पूजयेद्धान्यराशिस्थकलशोपरिशक्तितः पंचमेकलशेरुद्रंपूजयेद्रुद्रसंख्य
या रुद्रसूक्तानिचत्वारिशांतिसूक्तानिसर्वशः द्विजएकोजपेद्धोमकालेशुचिसमाहितः आचार्योजुहुयात्तत्रसमिदाज्य
तिलांश्चरुम् अष्टोत्तरसहस्रंवाशतंवाविंशतंतुवा देवताभ्यश्चतुर्वक्त्रादिभ्योग्रहपुरःसरम् ब्रह्मादिमंत्रैरिंद्रस्यचतइंद्र
मयामहे ततःस्विष्टकृतंहुत्वाबलिंपूर्णाहुतिंततः अभिषेकंकुटुंबस्यकृत्वाचार्यंप्रपूजयेत् हिरण्यंधेनुरेकान्वत्वृत्विजांद
क्षिणाततः आज्यस्यवीक्षणंकृत्वाशांतिपाठंतुकारयेत् प्रतिमागुरवेदत्वाउपस्कारसमन्विताः ब्राह्मणान्भोजयेच्छक्त्यादी
नानाथांश्चतर्पयेत् एवंशांतिविधानेनसर्वारिष्टंप्रलीयतइति अन्येषुमूलाद्यृक्षेषुशांत्यादिप्रयोगपारिजातेमत्कृतेयथा
तिरत्नेज्ञेयम् मिताक्षरायांमार्कंडेयः रक्षणीयातथाषष्ठीनिशातत्रविशेषतः रात्रौजागरणंकार्यंजन्मदानांतथाबलिः
पुरुषाःशस्त्रहस्ताश्चनृत्यगीतैश्चयोषितः रात्रौजागरणंकुर्युर्दशम्यांचैवसूतके व्यासः सूतिकावासनिलयाजन्मदाना
मदेवताः नासांयागनिमित्तंतुशुद्धिर्जन्मनिकीर्तिता प्रथमेदिवसेषष्ठेदशमेचैवसर्वदा त्रिष्वेतेषुनकुर्वीतसूतकंपुत्रजा
नानि अपरार्केब्राह्मे कन्याश्चतस्त्रोराकाद्यावातघ्न्यैवपंचमी क्रीडनार्थांचबालानांषष्ठीचशिशुरक्षिणी स्वेष्टेतु
पूजनीयादेवेरथैर्ब्राह्मणैर्द्विजातिभिः राकानुमतिः सिनीवालीकुहूरितिचतस्रःकन्याइत्यर्थः अथदत्तपुत्रपरिग्रहविधिः

पारिजातेशौनकः अपुत्रोमृतपुत्रोवापुत्रार्थंसमुपोष्य च वाससीकुंडलेदत्वाउष्णीषंचांगुलीयकम् बंधूनन्नेनसंभोज्य
ब्राह्मणांश्चविशेषतः अन्वाधानादियत्तंत्रंकृत्वाज्योत्पवनांतकम् दातुःसमक्षंगत्वातुपुत्रंदेहीतियाचयेत् दानेसमर्थोदाता
स्मैयेयज्ञेनेतिपंचभिः देवस्यत्वेतिमंत्रेणहस्ताभ्यांपरिगृह्यच अंगादंगेत्यृचंजप्त्वाआघ्रायशिशुमूर्धनि गृहमध्येतमाधाय
चरुंहुत्वाविधानतः यस्त्वाहृदायृचाचेनतुभ्यमग्नेत्वेकया सोमोददादित्येताभिःप्रत्यृचंपंचभिस्तथा स्विष्टकृदादिहोमंच
कृत्वाशेषंसमापयेत् सच ब्राह्मणानांसपिंडेषुकर्तव्यःपुत्रसंग्रहः तदभावेसपिंडोवाअन्यत्रतुनकारयेत् मिताक्षरा-
दौतुव्याहृतिभिराज्येनहोमउक्तः सचहोमोत्तरंजलपूर्वकंदेयः नवाद्यात्रेण व्याहृतिभिर्हुत्वाप्रतिगृह्णीयादितिवसि
ष्ठोक्तेः मातापितावादद्यातांयमद्भिःपुत्रमापदि सदृशंप्रीतिसंयुक्तंसज्ञेयोदत्रिमःसुतइतिमनूक्तेः तत्रैववसिष्ठः न
त्वेवैकंपुत्रंदद्यात्प्रतिगृह्णीयाद्वानस्त्रीपुत्रंदद्यात्प्रतिगृह्णीयाद्वाअन्यत्रानुज्ञानाद्भर्तुरिति इदंचभर्तृसत्वे अन्यथा
दद्यान्मातापितावायंसपुत्रोदत्रिमःस्मृतइतिवत्सव्यासवचोविरोधःस्यात् दानंप्रतिग्रहोपलक्षणम् यत्तु समंत्रकहो
मस्यपुत्रप्रतिग्रहांगत्वात्व्याहृत्यादिमंत्रपाठेनस्त्रीशूद्रयोरनधिकारात् तयोर्दत्तकः पुत्रोनभवत्येवेतिशुद्धिविवेकरु
द्रधरेणोक्तम् वाचस्पतिश्चैवमेवाह तन्न भर्तुरनुज्ञयास्त्रियाअपिप्रतिग्रहोक्तेः यद्यपिमेधातिथिनाभार्यात्ववद्द
त्तरूपंदत्तकत्वंहोमसाध्यमुक्तम् स्त्रियाश्चहोमासंभवस्तथापिव्रतादिवद्विप्रद्वाराहोमादिकार्यइतिहरिनाथादयः
संबंधतत्वेप्येवम् एवंशूद्रस्यापि स्त्रीशूद्राश्चसधर्माणइतिस्मृतेः अतएवशूद्रकर्तृकहोमोविप्रद्वारेणेतिपराशरेणो
क्तः दक्षिणार्थंतुयोविप्रःशूद्रस्यजुहुयाद्धविः ब्राह्मणस्तुभवेच्छूद्रःशूद्रस्तुब्राह्मणोभवेत् अत्रमाधवाचार्यः

योविप्रःशूद्रदक्षिणामादायतदीयंहविः शांतिपुष्ट्यादिसिद्ध्येवैदिकैर्मंत्रैर्जुहोतिनतस्यविप्रस्यैवदोषः शूद्रस्तुहोमफलंल
भेतैवेतिव्याचक्षते दत्तकेविशेषःकालिकापुराणे पितृगोत्रेणयःपुत्रःसंस्कृतःपृथिवीपते आचूडांतंनपुत्रःसपुत्रतांया
तिचान्यतः चूडोपायनसंस्कारानिजगोत्रेणवैकृताः दत्ताद्यास्तनयास्तेस्युरन्यथादासउच्यते ऊर्ध्वंतुपंचमाद्वर्षान्नदत्ता
द्याःसुतानृप गृहीत्वापंचवर्षीयंपुत्रेष्टिंप्रथमंचरेत् पंचमोर्ध्वंतुस्वदानेऽष्टौ रेवदानंनान्यथा विक्रयंचैवदानंचन
नेयाःस्युरनिच्छवः दाराःपुत्राश्चसर्वस्वमात्मन्येवतुयोजयेदितिहेमाद्रिमाधवधृतव्यासदक्षादिवचनात् यत्तुयाज्ञवल्क्यः
स्वकुटुंबाविरोधेनदेयंदारसुतादृते इतितदूर्ध्वस्वदानानिष्टुपुत्रपरम् तेनसर्वस्वदानेस्वदानेष्टुदारपुत्रदानंसिद्धम् यत्तु
विश्वजिदधिकरणेषष्ठे तत्रपुत्रादीनांज्ञातित्वेनस्वशब्दवाच्यत्वात्तुभक्तेनदानगाशंक्यनिराकृतम् जन्यपुंस्त्वस्यदानेनानि
ष्पत्तेः दासत्वेनदानंभवत्येव तस्माद्यथेष्टविनियोगार्हत्वंस्वत्वंभवत्येव पुत्रेस्वत्वाभावंवदन्पुत्रक्रयविक्रयादिशुनःशे
पविक्रयादिश्रौतलिंगाद्दासक्रय विक्रयादिव्यवहारायोगात् मूलमेव नहियथाग्यारणाःसुशोवोन्योदर्पोभनसामंतथाउद
तिश्रुतेरस्तकानिषेधः सोप्यौरसातिशायार्थः अन्यथाशुनःशेपादिमतिग्रहश्रौतलिंगाविरोधापत्तेः उपेयांतवपुत्रताभि
स्मृतेः इदंचश्रौतलिंगंस्वयंदत्तक्रीतपरम् नदत्तकपरम् द्वादशविधपुत्रमध्येदत्तात्मातुस्वयंदत्तः क्रीतश्चताभ्यांविक्री
तइतियाज्ञवल्क्येनतयोर्दत्तकाद्भेदोक्तेःतयोश्चदत्तौरसेतरेषांतुपुत्रत्वेनपरिग्रहइतिकलौनिषेधात्तेनसंस्कारोत्तरंस्वयं
क्रीतौनभवतःतद्धुनरं दत्तकोनभवत्येवेतिसिद्धम् अथयमलयोःसंस्कारक्रमार्थंज्येष्ठकनिष्ठभावउच्यते मनुः
पुत्रःकनिष्ठोज्येष्ठायांकनिष्ठायांचपूर्वजः कथंतयोर्विभागःस्यादितिचेत्संशयोभवेत् सदृशास्त्रीषुजातानांपुत्राणामविशे

षतः नमावृत्तोज्येष्ठमस्तिजन्मतोज्येष्ठमुच्यते नेनकनिष्ठायांपूर्वंजातएवज्येष्ठोनज्येष्ठायांपश्चाज्जातइत्यर्थः सएवश्रा-
द्धाधिकारी जन्मज्येष्ठेनचाह्वानंसुब्रह्मण्यास्वपिस्मृतम् यमयोश्चैवगर्भेषुजन्मतोज्येष्ठतामता देवलः यस्यजातस्ययमयोः
पश्यंतिप्रथमंमुखम् संतानःपितरश्चैवतस्मिन्ज्येष्ठ्यंप्रतिष्ठितम् भागवतेतु द्रोणदाभवलोगर्भौस्मृतिर्वंशाविपर्ययादित्यु
क्तेः पश्चादुत्पन्नस्यज्येष्ठ्यमुक्तम् अत्रदेशाचारतोव्यवस्था पूर्वमेवतुमुक्तम् गर्भाष्टमइत्यादौविशेषनिर्देशएवगर्भग्रह-
णंनान्यत्र अन्यथानर्हेयथ्यात् अथसूतिकास्नानम् ज्योतिषे करेंद्रभाग्यानिलवाससांत्यमैत्रेंदवाश्विभ्रुवभेक्तिपुंसां
तिथावरिक्तेशुभवामनंतिप्रसूतिकास्नानविधिंमुनींद्राः अथनामकर्म मदनरत्नेबृहस्पतिः द्वादशेदशमेवापिजन्मतो
पित्रयोदशे षोडशेविंशतौचैवद्वात्रिंशेवर्णतःक्रमात् याज्ञवल्क्यः अहन्येकादशेनाम हेमाद्रौभविष्ये नामधेयंदश
म्यांतुद्वादश्यांमासिकेन्चन अष्टादशेहानितथावदंत्यन्येमनीषिणः दशम्यामतीतायामितिज्ञेयम् आशौचापगमेनामधेय
मितिविष्णूक्तेः गृह्यपरिशिष्टेपि जननाद्दशरात्रेव्युष्टेशतरात्रेसंवत्सरेवानामकरणम् व्युष्टेतीते ज्योतिर्निबंधेगर्गः
अमासंक्रांतिविष्ट्यादौमासकालेपिनाचरेत् श्रीधरः मित्रादित्यमयोत्तराशतभिषक्स्वातीधनिष्ठाच्युतभाजेशाश्विशशां
कपौष्णादिनकृत्सुधिष्णुराशौस्थिरे छिद्रांपंचदशींविहायनवमीमष्टेष्टमेभार्गवज्ञाचार्यासूतपादभागादिवसेनामानिकु
र्याच्छिशोः मनुः शर्मांतंब्राह्मणस्यस्याद्वर्मांतंक्षत्रियस्यतु वैश्यस्यधनसंयुक्तंशूद्रस्यप्रेष्यसंयुतम् मदनरत्नेनारदीये
सूतकांतेनामकर्मविधेयंस्वकुलोचितम् नामपूर्वंतुमासस्यमंगलंसुसमाक्षरैः तत्रैवगार्ग्यः मासनामगुरोर्नामद्या
द्वालस्यवैपिता स्मृतिसंग्रहे कृष्णोनंतोच्युतश्चक्रीवैकुंठोथजनार्दनः उपेंद्रोयज्ञपुरुषोवासुदेवस्तथाहरिः योगीशःपुंडरी

काशीगासनामान्यनुक्रमात् अग्रमार्गशीर्षादिश्चैत्रादिर्वाक्रमइतिमदनरत्ने तन्नामसनामप्रथमं दद्यात्संबुध्यन्तेवाहि देवा
स्यगजाश्वानां वृक्षाणांचापिकूपयोः सर्वापणानांपण्यानांनिक्षार्थेयोषितांनृणाम् काव्यानांचकवीनांचपश्वादीनांचस
र्वेशः राजप्रासादवास्तूनांनामकर्मविशिष्यते नाक्षत्रमपिनामकार्यम् अभिवादनीयंचसमीक्षेतनन्मातापितरौविधा
नामोपनयनादित्याश्वलायनोक्तेः कुलदेवतानक्षत्रसंबद्धंपितानामकुर्यादितिमदनरत्नेशंखोक्तेः तच्चनक्षत्रपादाक्षराद्यास
रंकुर्यादित्युक्तंपरिशिष्टे तदक्षरादिकंनामयस्मिन्धिष्ण्येयदाक्षरमिति रूद्रर्शनप्राप्येतु गौरेममृज्येषिधुदूरादौठाल्ये
चवांत्यश्रवशाश्चयुक्तं शेषेषुनाम्नोःकपरःस्वरोंत्यःस्यावारदीर्घःसविसर्गइत्यः इत्युक्तंठांत्येति मोष्ठपदे
त्याद्यांगत्यरेचवृद्धिः मोष्ठपादइति अंत्यमपभरणीशब्दःश्रुतावुक्तः तत्रश्रवणादौवावादिवृद्धिः अपभरणआपभ
रणइत्यादि मदनरत्नेवसिष्ठः जन्माहेद्वादशाहेवादशाहेवाविशेषतः उत्तरात्रयंतीहस्तमूलपुष्याःसवारुणाः श्रवणादि
तिभेभंचस्वातीमृगशिरस्तथा प्राजापत्यंधनिष्ठाचनशस्तानामकर्मणि अथदोलारोहः पारिजातेबृहस्पतिः दोला
रोहस्तुकर्तव्योदशमेद्वादशेपिवा षोडशेदिवसेवापिद्वाविंशेदिवसेऽपिवा ज्योतिर्निबंधे करत्रयेवैष्णवरेवतीपुदितिह
येवाश्विनकभ्रयेषु कुर्याच्छिशूनांनृपतेश्चतद्वदांदोलनंचैसकरिनोभवंति तत्रैव आंदोलाशयनेपुंसोद्वादशोदिव
सःशुभः त्रयोदशस्तुकन्यायानानक्षत्रविचारणा अन्यस्मिन्दिवसेचेत्स्यान्निर्यगास्येप्रशस्यते. अथदुग्धपानम् नृसिं
हः एकत्रिंशाहिनेचैवपयःशंखेनपाययेत् अन्नप्राशननक्षत्रेदिवसोदयरात्रिषु अथकर्णवेधः मदनरत्नेवसिष्ठ
श्रीधरौ मासेषष्ठेसप्तमेवाष्टमेवावेध्यौकर्णौद्वादशेषोडशेह्नि मध्येनाह्नःपूर्वभागेनरात्रौ नक्षत्रेद्वेद्वेतिथीवर्जयित्वा

अत्रजन्ममासोवर्ज्यः ज्योतिर्निबंधेगर्गः मासेषष्ठेसप्तमेवाप्यष्टमेमासिवत्सरे कर्णवेधंप्रशंसंतिपुष्ट्यायुःश्रीविवृद्धये म
दनरत्ने प्रथमेसप्तमेमासिअष्टमेदशमेथवा द्वादशेचतथाकुर्यात्कर्णवेधंशुभावहम् हेमाद्रौव्यासः कार्तिकेपौषमासेवा
चैत्रेवाफाल्गुनेपिवा कर्णवेधंप्रशंसंतिशुक्लपक्षेशुभेदिने श्रीधरः हरिहयकरचित्रासौम्यपौष्णोत्तरादितिवसुषु
घटालीसिंहवर्ज्येसल्लग्ने शशिगुरुबुधकाव्यानांदिनेपर्वरिक्तारहिततिथिषुशस्तेनैधनेकर्णवेधः मदनरत्नेबृहस्पतिः
द्वितीयादशमीषष्ठीसप्तमीचत्रयोदशी द्वादशीपंचमीशस्तातृतीयाकर्णवेधने सौवर्णीराजपुत्रस्यराजतीविप्रवैश्ययोः
शूद्रस्यचायसीसूचीमध्यमाष्टांगुलात्मिका हेमाद्रौदेवलः कर्णरंध्रेरवेश्छायानविशेदग्रजन्मनः तंदृष्ट्वाविलयंयांतिपु
ण्यौघाश्चपुरातनाः शंखः अंगुष्ठमात्रसुषिरौकर्णौनभवतोयदि तस्मैश्राद्धंनदातव्यंदत्तंचेदासुरंभवेत् अथतांबूल
भक्षणम् चंडेश्वरः सार्धमासद्वयेदद्यात्तांबूलंप्रथमंशिशोः कर्पूरादिकसंमिश्रंविलासायहितायच मूलार्केचित्रकर
तिष्यहरींद्रमैत्रपौष्णेतथामृगशिरोदितिवासवेषु अर्केंदुजीवभृगुबोधनवासरेषुतांबूलभक्षणविधिर्मुनिभिःप्रदिष्टः
अथनिष्क्रमणम् ज्योतिर्निबंधेयमः तृतीयेवाचतुर्थेवामासिनिष्क्रमणंभवेत् यमः ततस्तृतीयेकर्तव्यंमासिसू
र्यस्यदर्शनम् चतुर्थेमासिकर्तव्यंशिशोश्चंद्रस्यदर्शनम् अत्रसूर्येंद्वोःकर्मणायेनतयोःश्राद्धंनविद्यतइतिछंदोगपरि
शिष्टात् छंदोगानांनिष्क्रमणेवृद्धिश्राद्धंनास्तीतिकल्पतरुः व्यासः मैत्रेपुष्यपुनर्वसुप्रथमभेपौष्णेनुकूलेविधौहस्तेचै
वसुरेश्वरेचमृगभेताराशशस्ताशुभे कुर्यान्निष्क्रमणंशिशोर्बुधगुरौशुक्रेनिरिक्तेतिथौकन्याकुंभतुलामृगारिभवनेसौम्य
ग्रहालोकिते मदनरत्ने अन्नप्राशनकालेवाकुर्यान्निष्क्रमणक्रियाम् विष्णुधर्मे दिगीशानांदिनेतत्रतथाचंद्रार्कयोर्द्विजः

बहिर्निष्कासयेद्गेहाल्लंतपुण्याहनिःस्वनैः चंद्रार्कयोर्दिगीशानांदिशांच्चगगनस्यच
गगनंबालकंदर्शयगगनस्यनकारयेत् अप्रमत्तंप्रमत्तंवादिवारात्रमथापिवा रक्षंतुसततंसर्वेदेवाःशक्रपुरोगमाः
निर्दोषार्गभिमंदापितेनिरसंतुसर्वदा अथनोपनिनिपस्थापितभांडानिसर्वशः यात्राणिनैवकर्माणिततःपश्येत्तुलक्षणम् प्रथमंपत्त
माधवीयेगार्ग्यः अथनोपनिनिपस्थापितभांडानिसर्वशः अथोपवेशनम् प्रयोगपारिजातेपाद्मे–
स्वर्णदानसतांगांडसप्तंतदा औभिकानस्यनान्कस्यतेनैवतुभविष्यतानि अथोपवेशनम् प्रयोगपारिजातेपाद्मे–
विष्णुधर्मेन पंचमेनतथामासिसहस्रैणतमुपवेशयेत् तत्रसर्वेग्रहाःशस्ताभौमोप्यत्रविशेषतः उत्तरात्रितयंसौम्यंपुष्य
शंगा कर्तनम् भाजांपत्रांनहस्तत्रशस्तमाश्विनमित्रभम् वाराहंपूजयेद्देवंपृथिवींचतथाद्विजम् रक्षेनंवसुधेदेविस
दामगंगतंशमी आयुःप्रमाणंसकलंनिक्षिपस्वहरिप्रिये अचिरादायुषस्त्वस्यये केचित्परिपंथिनः जीवितारोग्यवित्ते
षुनिर्दहस्तानिरेणतान् नरेण्यशेषभूतानांमातात्वमसिकामधुक् अजराचाप्रमेयाचसर्वभूतनमस्कृता चराचरा
णांभूतानांप्रतिष्ठानान्यथात्वमसि कुमारंपाहिमातस्त्वंब्रह्मातदनुमन्यताम् अथान्नप्राशनम् पारिजातेनारदः
जन्मतोमासिषष्ठेस्यात्सौरेणान्नाशनंपरम् तदभावेष्टमेमासिनवमेदशमेपिवा द्वादशेवापिकुर्वीतप्रथमान्नाशनंपरं
संवत्सरेवानंपूर्णेकेचिदिच्छंतिपंडिताः मदनरत्नेलोगाक्षिः पंचमप्राशनंजातेषुदंतेषुवेति शंखः संवत्सरेन्नप्राशनम
र्द्धसंवत्सरेत्येते श्रीनिर्णयेनारदः षष्ठेनाप्यष्टमेमासिपुंसांस्त्रीणांतुपंचमे सप्तमेमासिवाकार्यंनवान्नप्राशनंशुभ
म् रिक्तांदिनक्षयंनंदांद्वादशीमष्टमीममाम् त्यक्त्वान्यतिथयःप्रोक्ताःसितजीवज्ञवासराः चंद्रतारबलेशस्ताःसंति कृष्णोत्त्वास
तिकोनिता अपरः आदित्यातिष्यवसुसौम्यकृतानिलाश्विनित्वाजविष्णुवरुणोत्तरपौष्णमित्र अन्नान्नभोजनविधौ

दशमेविशक्देछिद्रानिस्नपयनवमीतिथयःशुभास्मृताः वसिष्ठः बालान्नप्राशनेमौंजीबंधनेचराजाभिषेकेस्वजन्मधिष्ण्यम् शु
भंत्वभिषेकसततंविवाहेसीमंतयात्रादिषुमंगलेषु मार्कंडेयविष्णुधर्मयोः ब्रह्माणंशंकरंविष्णुंचंद्रार्कौचदिगीश्वरान् ध्रुवादि
शश्वसंपूज्यहुत्वाचन्हौतथाचरुम् देवतापुरतस्तस्यधान्यस्थंगगतस्यच अलंकृतस्यदातव्यपन्नंपात्रेसकांचनम् गन्धाज्यद
धिसंयुक्तंप्राशयेत्सायसंतुचेति अथाब्दपूर्तिः व्यवहारनिर्णये नवांबरधरोभूत्वापूजयेच्चचिरायुषम् मार्कंडेयंनरोभक्त्या
पूजयेत्प्रयतस्तथा ततोदीर्घायुषंव्यासंरामंद्रौणिंकृपंबलिम् प्रह्लादंचहनूमंतंविभीषणमथार्चयेत् स्वनक्षत्रंजन्मति-
थिंप्राप्यसंपूजयेन्नरः वर्षान्तेदधिभक्तेनवर्षेवर्षेपुनःपुनः तिथितत्त्वेएतन्नामभिस्तिलहोमोप्युक्तः आदित्यपुराणे स
र्वैश्वजन्मदिवसेस्नातेर्मंगलवारिभिः गुरुदेवाग्निविप्राश्चपूजनीयाःप्रयत्नतः स्वनक्षत्रंचपितरौतथादेवःप्रजापतिः
प्रतिसंवत्सरंयत्नात्कर्तव्यश्चमहोत्सवः कृत्यचिंतामणौ गुडदुग्धतिलान्दद्यात्स्वेग्रंथीचबंधयेत् गुग्गुलुंनिंबसिद्धा
र्थदूर्वागोरोचनादिकम् संपूज्यभानुविप्रेशौगहार्षिप्रार्थयेदिदम् चिरंजीवीयथात्वंभोभविष्यामितथामुने रूपवान्वित्त
वांश्चैवश्रियायुक्तश्चसर्वदा मार्कंडेयनमस्तेस्तुसप्तकल्पांतजीवन आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थंप्रसादभगवन्मुने चिरंजीवीय
थात्वंतुमुनीनांप्रवरद्विज कुरुष्वमुनिशार्दूलतथामांचिरजीविनम् मार्कंडेयमहाभागसप्तकल्पांतजीवन आयुरारोग्य
सिद्ध्यर्थमस्माकंवरदोभव सतिलंगुडसंमिश्रमंजल्यर्धमितंपयः मार्कंडेयाद्वरंलब्ध्वापिबाम्यायुर्विवृद्धयइतिपयःपि
बेत् तिथितत्त्वेस्कांदे खंडनंनखकेशानांमैथुनाध्वगमौतथा आमिषंकलहंहिंसांवर्षवृद्धौविवर्जयेत् तत्रैवदीपिकायां
कृतांतकुजयोर्वारेयस्यजन्मतिथिर्भवेत् अनृक्षयोगसंप्राप्तौविघ्नंतस्यपदेपदे कृतांतशनिः तस्यसर्वौषधिस्नानंगुरुदेवा

शृगंनंनाकदेनस्यगगनस्यचकारयेत् वहिर्निष्कासयेद्गेहात्संखपुण्याहनिःस्वनैः चंद्रार्कयोर्दिगीशानांदिशांचगगनस्यच
निरोपार्थमिमंदयितंमेरसंतुसर्वदा अप्रमत्तंप्रमत्तंवादिवारात्रमथापिवा रक्षंतुसंततंसर्वेदेवाःशक्रपुरोगमाः
माभर्वायेमार्कंडेयः अथतांयमथिन्यस्यशिल्पभांडानिसर्वशः शस्त्राणिचैवकाणिततःपश्येत्तुलक्षणम् प्रथमंयत्
स्पृशेद्बालस्तनोगांडेस्वयंतदा जीविकातस्यवान्यस्यतेनैववस्तुभविष्यतीति अथोपवेशनम् प्रयोगपारिजातेपात्रे-
विष्णुधर्मेच पंचमेचतथामासिमह्यांतूपवेशयेत् तत्रसर्वेग्रहाःशस्ताभौमोप्यत्रविशेषतः उत्तरात्रितयंसौम्यंपुष्य
र्क्षशक्रदैवतम् प्राजापत्यंचहस्तश्चआश्विनंमित्रभम् वाराहंपूजयेद्देवंपृथिवींचतथाद्विजम् रक्षैनंवसुधेदेविस
दासर्वगतंशुभे आयुःप्रमाणंसकलंनिक्षिपस्वहरिप्रिये अचिरादायुषस्त्वस्ययेकेचित्परिपंथिनः जीवितारोग्यवित्ते
षुनिर्दहस्वाचिरेणतान् धरण्यशेषभूतानांमातात्वमसिकामधुक् अजराचाप्रमेयाचसर्वभूतनमस्कृता चराचरा
णांभूतानांप्रतिष्ठानाच्यतास्यसि कुमारंपाहिमातस्त्वंब्रह्मातदनुमन्यताम् अथान्नप्राशनम् पारिजातेनारदः
जन्मतोमासिषष्ठेस्यात्सौरेणान्नाशनंपरम् तदभावेष्टमेमासिनवमेदशमेपिवा द्वादशेवापिकुर्वीतप्रथमान्नाशनंपरं
संवत्सरेवासंपूर्णेकेचिदिच्छंतिपंडिताः मदनरत्नेलौगाक्षिः षष्ठेन्नप्राशनंजातेषुदंतेषुवेति शंखः संवत्सरेन्नप्राशनम
र्द्धसंवत्सरेवेति ज्योतिर्निबंधेनारदः षष्ठेवाप्यष्टमेमासिपुंसांस्त्रीणांतुपंचमे सप्तमेमासिवाकार्यंनवान्नप्राशनंशुभ
म् रिक्तांदिनक्षयंनंदांद्वादशीमष्टमीममाम् त्यक्त्वान्यास्तिथयःप्रोक्ताःसितजीवज्ञवासराः चंद्रतारंप्रशंसंतिकृष्णोन्त्य
त्रिकंविना श्रीधरः आदित्यतिष्यवसुसौम्यकरानिलाश्विचित्राजविष्णुवरुणोत्तरपौष्णमित्राः बालान्नभोजनविधौ

दशमेविशकद्देद्विहायनवमींतिथयःशुभाःस्कः वसिष्ठः बालान्नभुक्तौमतबंधनेचराजाभिषेकेखलुजन्मधिष्ण्यम् शु
भंतनिषेसततंविवाहेसीमंतयात्रादिषुमंगलेषु मार्कंडेयविष्णुधर्मयोः ब्रह्माणंशंकरंविष्णुंचंद्रार्कौचदिगीश्वरान् मुनींद्
रांश्चसंपूज्यहुत्वावन्हौतथाचरुम् देवतापुरतस्तस्यधान्युत्संगगतस्यच अलंकृतस्यदातव्यमन्नंपात्रेसकांचनम् मध्वाज्यद
धिसंयुक्तंप्राशयेत्पायसंतुचेति अथाब्दपूर्तिः व्यवहारनिर्णये नवांबरधरोभूत्वापूजयेच्चचिरायुषम् मार्कंडेयंनरोभक्त्या
पूजयेत्प्रयतस्तथा ततोदीर्घायुषंव्यासंरामंद्रौणिंकृपंबलिम् प्रह्लादंचहनूमंतंविभीषणमथार्चयेत् स्वनक्षत्रंजन्मति-
थिंप्राप्यसंपूजयेन्नरः षष्ठींचदधिभक्तेनवर्षेवर्षेपुनःपुनः तिथितत्वेएतन्नामभिस्तिलहोमोप्युक्तः आदित्यपुराणे स
र्वेश्चजन्मदिवसेस्नातैर्मंगलवारिभिः गुरुदेवाग्निविप्राश्चपूजनीयाःप्रयत्नतः स्वनक्षत्रंचपितरोतथादेवःप्रजापतिः
प्रतिसंवत्सरंयत्नात्कर्तव्यश्चमहोत्सवः कृत्यचिंतामणौ गुडदुग्धतिलान्दद्यात्सूत्रग्रंथौचबंधयेत् गुग्गुलुंनिंबसिद्धा
र्थदूर्वागोरोचनादिकम् संपूज्यभानुविघ्नेशौमहर्षिंप्रार्थयेदिदम् चिरंजीवीयथात्वंभोभविष्यामितथामुने रूपवान्वित्त
वांश्चैवश्रियायुक्तश्चसर्वदा मार्कंडेयनमस्तेस्तुसप्तकल्पांतजीवन आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थंप्रसीदभगवन्मुने चिरंजीवीय
थात्वंतुमुनीनांप्रवरद्विज कुरुष्वमुनिशार्दूलतथामांचिरजीविनम् मार्कंडेयमहाभागसप्तकल्पांतजीवन आयुरारोग्य
सिद्ध्यर्थमस्माकंवरदोभव सतिलंगुडसंमिश्रमंजल्यर्धमितंपयः मार्कंडेयाद्वरंलब्ध्वापिबाम्यायुर्विवृद्धयइतिपयःपि
बेत् तिथितत्वेस्कांदे खंडनंनखकेशानांमैथुनाध्वगमौतथा आमिषंकलहंहिंसांवर्षवृद्धौविवर्जयेत् तत्रैवदीपिकायां
कृतांतकुजयोर्वारेयस्यजन्मतिथिर्भवेत् अनृक्षयोगसंप्राप्तौविघ्नस्तस्यपदेपदे कृतांतशांतिः तस्यसर्वौषधिस्नानंगुरुदेवा

मिष्टजनम् हृद्धमनुः सृतेजन्मनिसंक्रांतौश्राद्धेजन्मदिनेतथा अस्पृश्यस्पर्शनेनैवनस्नायादुष्णवारिणा अत्रजन्मतिथिरौ
दयिकीग्राह्या पुराणान्तरेऽद्विरश्वत्थसप्तमीपार्वतीप्रिया रवेरुदयमीक्षंतेनतत्रतिथियुग्मतेतिकृत्सत त्वार्णवेवचनात् विशेषो
मत्कृतशूद्रधर्मतत्त्वेयः अथकटिसूत्रम् प्रयोगपारिजातेब्राह्मे प्रतिसंवत्सरांतस्तैवस्येनृणांविधिंपरम् दत्वागोभ्यःहिर
ण्यादितथास्वर्णादिनिर्मितम् गर्भायात्कटिसूत्रंचवासःसंगृह्यनूतनम् दूर्वांकुरैरथाज्येनचरुणावापिनाकिनम् आयुष्य
होमंकृत्वान्ततर्पयेत्सिद्देवताः अथचौलम् प्रयोगपारिजातेषड्गुरुशिष्यः जाताधिकाराज्जन्मादितृतीयेब्देतुचौलकं
आद्येब्देकुर्वतेकेचित्पंचमेब्दोद्वितीयके उपनीत्यासहैवेतितिविकल्पाःकुलधर्मतः वृहस्पतिः तृतीयेब्देशिशोर्गर्भाज्जन्म
तोवाविशेषतः पंचमेसप्तमेवापिस्त्रियाःपुंसोपिवासमम् तत्रैवनारदः जन्मतस्तुतृतीयेब्देश्रेष्ठमिच्छंतिपंडिताः पंच
मेसप्तमेवापिजन्मतोमध्यमंभवेत् अधमंगर्भतःस्यात्तुनवमेकादशेपिवेति पारिजातेवृहस्पतिः उत्तरायणगेसूर्येवि
शेयात्सौम्यगोलके शुक्लपक्षेशुभंप्रोक्तंकृष्णपक्षेशुभेतरत् अशुभोंत्यत्रिभागःस्यात्कृष्णपक्षेत्रिधाकृते तत्रैवव-
सिष्ठः द्वित्रिपंचमसप्तम्यामेकादश्यांतथैवच दशम्यांचत्रयोदश्यांकार्यंक्षौरंविजानता नृसिंहीये षष्ठ्यष्टमीचतुर्थीचन
वमीचचतुर्दशी द्वादशीदर्शपूर्णेन्दुप्रतिपच्चैवनिंदिताः वसिष्ठः रवेरंगारकस्यैवसूर्यपुत्रस्यचैवहि निंदितादिवसाःक्षौरे
शेषाःकार्यकराःस्मृताः ज्योतिर्निबंधेवृहस्पतिः पापग्रहाणांवारादौविप्राणांशुभदंरवौ क्षत्रियाणांक्षमासूनोर्विट्शूद्रा
णांशनेःशुभम् हस्तात्रिविष्णुपौष्णाश्वश्रविष्ठादित्यपुष्यभम् सौम्यचित्रेनचक्षौरेउत्तमानचतारकाः त्रीण्युत्तराणिवाय
व्यंरोहिणीवारुणंतथा क्षौरेपममध्यमाःप्रोक्ताःशेषाद्वादशगर्हिताः निधनेजन्मनक्षत्रेवैनाशोनंदमेष्टमे विपत्करेव

धेक्षौरंमत्यरेचविवर्जयेत् अत्रलग्नशुद्धिरन्येचयोगाज्योतिर्विद्भ्योज्ञेयाः अन्येचविशेषाःश्मश्रुकर्मनिर्णयेवक्ष्यंते एतच्च
शिशोर्मातरिगर्भिण्यांनकार्यम् तदाहज्योतिर्निबंधेमदनरत्नेचवृद्धगार्ग्यः पुत्रचूडाकृतौमातायदिसागर्भिणीभवेत् शस्त्रे
णमृत्युमाप्नोतितस्मात्क्षौरंविवर्जयेत् अस्यापवादमाहतत्रैवनारदः सूनोर्मातरिगर्भिण्यांचूडाकर्मनकारयेत् पंचा-
ब्दात्प्रागथोर्ध्वंतुगर्भिण्यामपिकारयेत् यदिगर्भविपत्तिःस्याच्छिशोर्वामरणंयदि सहोपनीत्याकुर्याच्चेत्तदादोषोनविद्यते
बृहस्पतिः गर्भिण्यांमातरिशिशोःक्षौरकर्मनकारयेत् व्रताभिषेकेप्येवंस्यात्कालोवेदव्रतेष्वपि अभिषेकःसमावर्तनम्
गर्भिण्यामपिपंचमासपर्यंतंनदोषइत्युक्तंमुहूर्तदीपिकायांगर्गेण पंचममासादूर्ध्वंमातुर्गर्भस्यजायतेमृत्युरिति मदनरत्ने
बृहस्पतिः पुत्रचूडाकृतौमातागर्भिणीयदिवाभवेत् विपद्यतेशुरुस्तत्रदंपत्योश्शिरःस्वदनतः गर्भेमातुःकुमारस्यनकुर्याच्चौल
कर्मतु पंचमासादधःकुर्यादतऊर्ध्वंनकारयेत् गर्गः ज्वरस्योत्पादनंयस्यतस्मिंस्तस्यनकारयेत् दोषनिर्गमनात्पश्चात्तस्योत्थ
र्मसमाचरेत् ऊष्मामितिमंगलोपलक्षणम् ज्योतिर्गर्गः विवाहोत्सवयज्ञेषुमातायदिरजस्वला तदासमृत्युमाप्नोतियं
चर्मोदिवसंविना वसिष्ठः यस्यमांगलिकंकार्यंतस्यमातारजस्वला अर्धंतदेव तत्रैवबृहस्पतिः प्राप्तमभ्युदयश्राद्धंपुत्र
संस्कारकर्मणि पत्नीरजस्वलाचेत्स्यान्नकुर्यात्तत्पितातदा पितेतिकर्तृमात्रोपलक्षणम् संकटेतुवाक्यसारेउक्तम् अला
भेसुमुहूर्तस्यरजोदोषेउपस्थिते श्रियंसंपूज्यविधिवत्ततोमंगलमाचरेत् एतच्चमंडनोत्तरंनकार्यम् नमंडनाच्चापिहि
मुंडनंचगोत्रेकृतायांयदिनाब्दभेदइतिमदनरत्नेवसिष्ठोक्तेः तत्रैवकात्यायनः कुलेऋतुत्रयादर्वाङ्मंडनात्तुमुंडनम्
प्रवेशान्निर्गमोनेष्टोनकुर्यान्मंगलत्रयम् तथाचमनुः एकमातृजयोरेकवत्सरेपुरुषस्त्रियोः नसमानक्रियांकुर्यान्मा

नृमेदोषपायते आशौचेतु संग्रहे संकटेसमनुप्राप्तेसूतकेसमुपागते कूष्मांडीभिर्घृतंहुत्वागांचदद्यात्पयस्विनीम् चूडोपनय
नोद्वाहप्रतिष्ठादिकमाचरेदिति ज्योतिर्निबंधे षष्ठेदेषोडशेवर्षेविवाहान्तेतथेवच अंतर्वत्न्यांचजायायांनेष्यतेमुंडनंक्वचित्
अन्योपिविशेषोविवाहप्रकरणेवक्ष्यते दीपिकायाम् नचूडाजन्मभाग्नेयदारुणेपुशनौकुजे प्रतिपद्रिक्तासुविद्यारंभस्तु
पंचमे प्रयोगरत्ने मध्येशिरसिचूडास्याद्वासिष्ठानांतुदक्षिणे उभयोःपार्श्वयोरत्रिकश्यपानांशिखामता माधवीयेप्येवं
आपस्तंबस्त्वाह तूष्णींकेशान्विनीययथर्षिशिखानिदधाति यथर्षिप्रवरसंख्यया तासांमध्यशिखावर्जमुपनयनेवपनंका
र्यम् प्रतिदिशंप्रवपनीत्युपनयनेतेनैवोक्तेः रिक्तोवाएषोनपिहितोयन्मुंडस्तस्मैतदपिधानंयच्छिखेतिश्रुतेः विशिखो
व्युपवीतश्चयत्करोतिनतत्कृतमितिनिषेधाच्च सत्रेतुवचनात्साशिखंवपनमितिसुदर्शनभाष्येउक्तम् यत्तु कुमाराविशि
खाइवेतिलिंगंतच्छंदोगपरम् अपरार्केमदनरत्नेचलौगाक्षिः दक्षिणतःकमुंजावासिष्ठानामुभयतोत्रिकश्यपानांमुंडाभृ
गवः पंचचूडाअंगिरसोवाजिमेके मंगलार्थेशिखिनोन्येयथाकुलधर्मंवेति कमुंजाशिखा वाजिःकेशपंक्तिः स्मृतिदर्पणे
एकशिखादक्षिणतोवासिष्ठगोत्रस्यपंचांगिरसोभृगोस्तु नैकाशिखाकश्यपगोत्रजानांशिखोभयत्रापियथाकुलंच एत
च्छूद्रातिरिक्तविषयम् शूद्रस्यानियताःकेशवेषाइतिवासिष्ठोक्तेः यत्तुपाद्मे नशिखानोपवीतीस्यान्नोच्चरेत्संस्कृतांगिरम
तिशूद्रमुपक्रम्योक्तम् तदसच्छूद्रस्येतिकेचित् विकल्पइतितुयुक्तम् अतएवहारीतः स्त्रीशूद्रोतुशिखांछित्वाक्रोधाद्वै
राग्यतोपिवा प्राजापत्यंप्रकुर्वीतांनिष्कृतिर्नान्यथाभवेत् एतत्सारग्रहपक्षे अत्रदेशभेदाद्व्यवस्थेतिदिक् ज्योतिर्निबंधे
नर्मदोत्तरदेशेतुसिंहस्थेदेवमंत्रिणि शुभकर्मनकुर्वीतनिषेधोनास्तिदक्षिणे अत्रभोजनेप्रायश्चित्तमुक्तंपराशरमाधवी

थे निवर्तेचूडहोमेतुभाज्ञागकरणात्तथा चरेत्सांतपनंभुक्त्वाजातकर्मणिचैवहि अतोन्येष्वपिसंस्कारेषूपवासेनशुध्यति एतेसंस्काराःस्त्रीणाममंत्रकाःकार्याः होमस्तुसमंत्रकइतिप्रयोगपारिजाते आश्वलायनोपि होमकुर्यात्तुपुंवत्तस्यास्त्रीणांचूडाकर्मापीति मनुरपि अमंत्रकातुकार्येयंस्त्रीणामावृदशेषतइति होमेपिमंत्रइत्येके संस्काराःस्त्रीणामहोमकास्तूष्णींस्कारितिस्मृत्यर्थसारे होमोनेतिवृत्तिकृत् अथविद्यारंभः मदनरत्ने नृसिंहः अक्षरस्वीकृतिं कुर्यात्प्राप्तेपंचमहायने उत्तरायणगेसूर्येकुंभमासंविवर्जयेत् दीपिकायाम् वर्षेपर्जन्यकेकारूषष्ठींरिक्तांशनिकुजम् अनध्यायान्विनानत्वादेवंग्रंथकृतंशुभम् श्रीधरः हस्तादित्यसमीरमित्रपुरुजित्पौष्णाश्विचित्राच्युतेधाताकर्यशदिनोदयादिरहितेराशौस्थिरेचोभये पक्षेपूर्णनिशाकरेप्रतिपदंरिक्तांविहायाष्टमीषष्ठीमष्टमशुद्धभाजिभवनेप्रोक्ताक्षरस्वीकृतिः विष्णुधर्मोत्तरे पूजयित्वाहरिंलक्ष्मींतथादेवींसरस्वतीम् स्वविद्यासूत्रकारांश्चस्वांविद्यांचविशेषतः एतेषामेवदेवानांनाम्नातुजुहुयाद्घृतम् दक्षिणाभिर्द्विजेंद्राणांकर्तव्यंचात्रपूजनमिति अथधनुर्विद्यादीपिकायाम् आदितिगुरुयमार्कस्वातिचित्राग्निपित्र्यश्रवहरिवसुमूलेविंदुभागांत्यभेषु शनिशशिबुधवारेविष्णुबोधेवियोगेस्तुसमयानिथियोगेचापविद्याप्रदानम् अथानुपनीतस्यविशेषः गौतमः प्रागुपनयनात्कामचारवादभक्षाइति भक्षणंलशुनादेरपीतिहरदत्तः अपरार्केदक्षःशातातपः शिशोरभ्युक्षणंप्रोक्तंबालस्याचमनंस्मृतम् रजस्वलादिसंस्पर्शेस्नानमेवकुमारके प्राक्चूडाकरणाद्बालःप्रागन्नप्राशनाच्छिशुः कुमारकस्तुविज्ञेयोयावन्मौंजीनिबंधनम् आपस्तंबोपि अन्नप्राशनात्प्रथमोभवत्यासंवत्सरादित्येकेइति गौतमोपि नतदुपस्पर्शनादाशौचम् नत्वानुपनीतस्यचंडालादि

सृष्टस्यापिस्पर्शान्निस्नानम् इदंचपञ्चवर्षात्प्राक् ऊर्ध्वंतुस्नानंभवत्येव बालस्यपंचमाद्वर्षाद्रक्षार्थंशौचमाचरेदितिस्मृ
तेः कामचारादिरूपेणम् ऊनैकादशवर्षस्यपंचवर्षात्परस्यच चरेद्गुरुःसुहृच्चैवप्रायश्चित्तंविशुद्धये अतोबालतरःस्या
स्यनापराधोनपातकमितिस्मृतेरितिहरदत्तः स्मृत्यर्थसारेप्येवम् अथोपनयनम् आश्वलायनः गर्भाष्टमेष्टमे
वाब्देपंचमेसप्तमेपिवा द्विजत्वंप्राप्नुयाद्विप्रोवर्षेत्वेकादशेनृपः मनुः ब्रह्मवर्चसकामस्यकार्योविप्रस्यपंचमे राज्ञोब
लार्थिनःषष्ठेवैश्यस्यार्थार्थिनोष्टमे विष्णुः षष्ठेतुधनकामस्यविद्याकामस्यसप्तमे अष्टमेसर्वकामस्यनवमेकांतिमि.
च्छतः आपस्तंबः गर्भाष्टमेषुब्राह्मणमुपनयीत बहुवचनंगर्भषष्ठगर्भसप्तमयोःप्राप्त्यर्थमितिसुदर्शनभाष्ये के
चिद्विप्रस्यषष्ठंमन्यंते आपस्तंबः अथकाम्यानि सप्तमेब्रह्मवर्चसकाममष्टमआयुष्कामंनवमेतेजस्कामंदशमे
न्नाद्यकाममेकादशइंद्रियकामंद्वादशेपशुकाममुपनयेत् गौणकालमाहमनुः आषोडशाद्ब्राह्मणस्यसावित्रीना
तिवर्त्तते आद्वाविंशात्क्षत्रबंधोराचतुर्विंशतेर्विशः ज्योतिर्निबंधे अग्रजाबाहुजावैश्याःस्वावधेरूर्ध्वमब्दतः अकृ
तोपनयाःसर्वेवृषलाएवतेस्मृताः गर्गः विप्रंवसंतेक्षितिपंनिदाघेवैश्यंघनांतेव्रतिनंविदध्यात् माघादिशुक्रां
तिकपंचमासाःसाधारणावासकलद्विजानाम् हेमाद्रौज्योतिषे माघादिषुचमासेषुमौंजीपंचसुशस्यते कालाद
र्शेद्विगार्ग्यः माघादिमासषट्केतुमेखलाबंधनंमतम् चूडाकरणमन्नंचश्रावणादौविवर्जयेत् मैत्रेयसूत्रेपि
वसंतोग्रीष्मः शरदित्यृतवोवर्णानुपूर्व्येणमाघादिषण्मासावासर्ववर्णानामेतदुदगयनमनयोर्विकल्पइति अत्रैदंतत्वं
नात्रवसंतेनोत्तरायणस्यसंकोचः श्राद्धदर्शस्यापराण्हविधिनेवाधानेवसंतादेःकृत्तिकादिनेवसायंप्रातर्विधिनायाव

जीवविधेरिवयुक्तः आद्ययोः परस्परव्यभिचारान्नियमः अंत्येनिमित्तेसांगकर्गोक्तेः कालापेक्षा इहतूत्तरायणंविना
नसंतस्याभावान्ननियमः नवानिमित्तत्वं नचैकंतृणीतइतिवदयथुत्यानुवादः नहक्यभेदापरिहारात् उत्तरायणवि
धिवैयर्थ्यात्तस्तुकल्पोयमिति माघआदिर्येषांपंचानांएवंषट् पारिजातेबृहस्पतिः झषचापकुलीरस्थोजीवोप्यशुभगो
चरः अतिशोभनतांदद्याद्विवाहोपनयादिषु हस्तशने नजन्मधिष्ण्येनचजन्ममासेनजन्मकालीयदिनेविदध्यात् ज्येष्ठे
नमासिप्रथमस्यसूनोस्तथासुतायाअपिमंगलानि राजमार्तंडः आनंदिनंदूषयतेवसिष्ठोत्यथेचगर्गोनियतंदशाद्रिः
जातस्यपक्षंकिलभागुरिस्त्वशेषाःप्रशस्ताःखलुजन्ममासि जन्ममासेतिथौभेचविपरीतद्वेसति कार्यमंगलमित्या
हुर्गर्गभार्गवशौनकाः जन्ममासनिषेधेप्याद्यानिदशवर्जयेत् आरभ्यजन्मदिवसाच्छुभाःस्युस्तिथयोपरे ग्रंथांतरे
व्रतेजन्मत्रिखारिस्थोजीवोपीष्टोर्चनात्सकृत् शुभोतिकालेतुर्यांष्टव्ययस्थोद्विगुणार्चनात् शुद्धिर्नैवगुरोर्यस्यवर्षेमासेष्ट
मेपदि चैत्रेमीनगतेभानौतस्योपनयनंशुभम् जन्मभाद्ष्टमेसिंहेनीचेवाशत्रुभेगुरौ मौंजीबंधःशुभःप्रोक्तश्चैत्रेमीनग
तेरवौ नारदः बालस्यबलहीनोपिशांत्याजीवोबलप्रदः यथोक्तवत्सरेकार्यमनुक्तेचोपनायनम् शांतिश्चाग्रेवक्ष्यते
ज्योतिर्निबंधेनृसिंहः तृतीयापंचमीषष्ठीद्वितीयाचापिसप्तमी पक्षयोरुभयोश्चैवविशेषेणसुपूजिताः धर्मकामोसिते
पक्षेकृष्णेचप्रथमातथा शुक्लयोदशीकेचिदिच्छंतिमुनयस्तथा टोडरानंदेवासिष्ठः नैमित्तिकमनध्यायंकृष्णेचप्रतिपदि
नम् मेखलाबंधनेशस्तंचौलेचेद्व्रतेश्वपि प्रशस्ताप्रतिपत्कृष्णेनपूर्वापरसंयुता एतदतीतकालस्यार्त्तस्यबटोरुपनयनवि
षयम् प्रशस्ताप्रतिपत्कृष्णेकदाचिच्छुभगोविधौ चंद्रेबलयुतेलग्नेवर्षाणामपिलंघनइतिव्यासोक्तेरित्याहुः एवंसप्तम्यपि

नक्षत्रपरत्वोक्तेः बृहस्पतिः शुक्लपक्षः शस्तः प्रोक्तः कृष्णाष्टम्यां त्रिकं विना तथा मिथुने संस्थिते भानौ ज्येष्ठमासो न
शस्तः गर्गः अपराह्णे उपनीतः पुनः संस्कारमर्हति कृष्णपक्षे गलग्रहे अपराह्णे चोपनीतः पुनःसंस्कारमर्हति अपराह्ण-
पुत्रः मदनरत्ने नारदः सिनद्गुनानसंतेन कृष्णपक्षे गलग्रहे अपराह्णे उपनीतः पुनः संस्कारमर्हति नारदः कृष्णपक्षे च तुर्थीनि सप्तम्यादिदिन
त्रयाणि शुक्लादिकं तृतीयांशकम् तेनेन वसंते गलग्रहे न दोषायेत्यर्थः नारदः कृष्णपक्षे न तु चतुर्थीसप्तम्यादिदिन अनध्याये चोपनीतः पु
नरपि प्रदोषे अनुपनयनं गलग्रहाः वसिष्ठः पापांशकगते चंद्रे आरिनीचस्थितेपि च अनध्यायेनोपनीतः पु
नः संस्कारमर्हति अनध्यायस्य पूर्वेद्युः सायंचापरेऽहनि व्रतबंधं विसर्गं च विद्यारंभं न कारयेत् राजमार्तंडः आरंभानंत
रं गमनमनारंभो निशिव्याने गर्गादिमुनयः सर्वे तमेवाहुर्गलग्रहम् ज्योतिर्निबंधे अष्टकासु च सर्वासु युगमन्वंतरादिषु
अनध्यायं प्रकुर्वीत तथा सोपपदास्वपि सोपपदास्तु स्मृत्यर्थसारे सिता ज्येष्ठे द्वितीया च आश्विने दशमी सिता च
तुर्थी द्वादशी माघे एताः सोपपदाः स्मृताः एवं प्रदोषादिकं वर्ज्यम् प्रदोषस्वरूपमाह गोभिलः षष्ठी च द्वादशी चैव अर्धरा
त्रोननाडिका प्रदोषमिह कुर्वीत तृतीया नवनाडिका ज्योतिर्निबंधे व्यासः या चैत्रवैशाखसिता तृतीया माघस्य सप्तम्य
पि फाल्गुनस्य कृष्णा तृतीयोपनये प्रशस्ता प्रोक्ता भरद्वाजमुनींद्रमुख्यैः अत्रापि कृष्णप्रतिपद्वर्ज्या यत्तु बृहद्गार्ग्यः
अनध्यायेन कुर्वीत यत्र कर्मणि निमित्तो भवेत् सप्तमी माघशुक्ले तु तृतीया माधवे सिता बुधत्रयेंदुवाराश्च शस्ता नित्यं व्रतबंध
ने तत्र प्रायश्चित्तापनयननिषयम् स्वाध्यायवियुजोपस्वा कृष्णप्रतिपदादयः प्रायश्चित्तनिमित्ते तु मेखलाबंधने
प्रतिपन्निर्णये नोक्तोसौ निर्णयामृतमदनरत्नादौ यद्यप्यथोपेन पूर्वस्येस्कत्वा अनिरुक्तं परिदानं कालस्येत्याश्वलायनेनोप
नरूपनयनेन्यत्रानियमरुक्तमप्यापनिमित्तानंतरमेव ग्राः तदानीमकरणे तु पूर्वोक्तकालो ज्ञेयः प्रतिवेदमुपनयने का

ऽनियमइतियुक्तम् गर्गः ग्रहेन्दोर्ह्रस्वनिभकंपेकेतूद्गमोल्कापतनादिदोषे अनेदशाहानिवदंतितज्ज्ञास्त्रयोदश
हानिवदंतिकेचित् संकटेतुकंठेश्वरः दाहेदिशांनैव धराप्रकंपेवज्रप्रपातेथविदारणेच केतोस्तथोल्काशकणप्रपाते-
ष्वहंनकुर्याद्व्रतमंगलानि तत्रैव वेदव्रतोपनयनेस्वाध्यायाध्ययनेतथा नदोषोयजुषांसोपपदास्वध्ययनेपिच हेमाद्रौ
ज्योतिषे हस्तत्रयेपुष्यधनिष्ठयोश्चपौष्णाश्विसौम्यादितिविष्णुभेषु शस्तोतिथौचंद्रबलेनयुक्तेकार्योद्विजानांव्रतबंधमो
क्षो ज्योतिर्निबंधेनारदः श्रेष्ठान्यर्कत्रयांत्यज्यचंद्रादित्यकत्तराणिच विष्णुत्रयाश्विमित्राब्जयोनिभान्युपनायने बृह-
स्पतिः त्रिषूत्तरेषुरोहिण्यांहस्तेमैत्रेचवासवे त्वाष्ट्रेसौम्यपुनर्वस्वोरुत्तमंत्वुपनायनम् ज्योतिर्निबंधे पूर्वाहस्तत्रयेसा
पेश्रुतिमूलेषुबह्वृचाम् यजुषांपौष्णमैत्रार्कादित्यपुष्यमृदुध्रुवैः सामगानांहरीशार्कवसुपुष्योत्तराश्विभैः धनिष्ठादिति
मैत्रार्कैर्विद्धिपौष्णेस्त्वथर्वणाम् राजमार्तंडकः ब्राह्मणस्यपुनर्वसौनिषेधमाह नारात्र्योदशक्रूरेषुग्रहाब्देषुशुभेष्वपि पुन
र्वसौकृतोविप्रःपुनःसंस्कारमर्हति ज्योतिर्निबंधेनारदः सर्वेषांजीवशुक्रज्ञवाराःप्रोक्ताव्रतेशुभाः चंद्रार्कौमध्यमौज्ञे
योसामवाहुजयोःकुजः शाखाधिपतिवारश्चशाखाधिपबलंतथा शाखाधिपतिलग्नंचदुर्लभंत्रितयंव्रते शाखाधि
पाश्चरत्नसंग्रहे ऋग्यथर्वसामयजुषामधिपागुरुसौम्यभौमसिताः जीवसितौविप्राणांक्षत्रस्यारोष्णगूविशांचंद्रइति
पारिजाते बृहस्पतिः बह्वृचानांगुरोर्वारेयजुर्वेदजुषांबुधे सामगानांधरासूनोरथर्वविदुषांरवेः अत्रलग्नशुध्यादिदैवज्ञे
भ्योज्ञेयंविस्तरभयान्नोच्यते लल्लः प्रनेद्धिपूर्वसंध्यायांवायदीयदिगर्जति तद्दिनेस्यादनध्यायोव्रतंतत्रविवर्जयेत्
ज्योतिर्निबंधे नांदीश्राद्धेकृतेचेत्स्यादनध्यायस्त्वकालिकः तदोपनयनंकार्यंवेदारंभंनकारयेत् एतद्धृत्वातिरिक्ता

नाम् तेषांतहिनेवेदारंभाभावात् अतस्तेषामुपनयनंनभवत्येव ऐतरेयोपनिषदि मृगादिश्रेष्ठांतंवर्षर्तुः नविनावर्षादी
रात्रमनध्यायइतिवेदभाष्येउक्तम् एतच्चप्रातस्तनिते सायंस्तनितेतुदिवैवचरूंश्रपयित्वा सायंसंध्योत्तरंहोमंकुर्यात्
नसंध्यागर्जितेकालेनतृशुल्पानदूषिते ब्रह्मौदनंपचेद्ग्नौपक्वंचेन्ननिवर्त्तते ब्रह्मौदनंपचेदग्नौपक्वमन्नंनदुष्यतीतिसंग्रहोक्ते
रितिप्रयोगरत्नेभट्टचरणाः अत्रशांतिरप्युक्तानृसिंहप्रसादे ब्रह्मौदनविधेःपूर्वंप्रदोषेगर्जितंयदि तदाविघ्नकरंज्ञेयंबटो
रध्ययनस्यतत् तस्य शांतिप्रकारंतुवक्ष्येशास्त्रानुसारतः प्रधानंपायससाज्यंद्रव्यंशांतियज्ञोभवेत् सूक्तंबृहस्पतेर्विद्वा
न्मंडलब्राह्मणविह्वये गायत्रीचैवमंत्रःस्यात्मायश्चित्तंतुसर्पिषा धेनुंसवत्सकांदद्यादाचार्यायपयस्विनीम् ब्राह्मणान्भोज
येत्पश्चात्ततोब्रह्मौदनंचरेत् उपनयनेचाधिकारिणः माधवीयेगृह्यमनुनोक्ताः पितापितामहोभ्राताज्ञातयोगोत्रजाग्र
जाः उपायनेधिकारीस्यात्पूर्वाभावेपरःपरः प्रयोगरत्ने पितैवोपनयेत्पुत्रंतदभावेपितुःपिता तदभावेपितुर्भ्राता
तदभावेतुसोदरः पित्रेतिविप्रपरंनक्षत्रियादेःतेषांपुरोहितएव उपनयनस्यदृष्टार्थत्वात् तेषांचाध्यापनेनधिकारात्
अत्रपितृव्यस्यज्येष्ठभ्रात्रभावेधिकारः असंस्कृतास्तुसंस्कार्याभ्रातृभिःपूर्वसंस्कृतैरितियाज्ञवल्क्योक्तेः तेनेदमवि
भक्तपरम् पूर्वंतुविभक्तपरम् मातुरजोदोषेतुप्रागुक्तम् अथषंढमूकादीनांविशेषः प्रयोगपारिजातेब्राह्मे ब्रा
ह्मण्यांब्राह्मणाज्जातोब्राह्मणःसइतिश्रुतिः तस्माच्चषंढबधिरकुब्जवामनपंगुषु जडगद्गदरोगार्त्तशुष्कांगविकलां
गिषु मत्तोन्मत्तेषुमूकेषुशयनस्थेनिरिंद्रिये ध्वस्तपुंस्त्वेषुचैतेषुसंस्काराःस्युर्यथोचितम् मत्तोन्मत्तौनसंस्कार्याविति
केचित्सननसने कर्मस्वनधिकाराच्चपातित्यंनास्तिचैतयोः तदपत्यंचसंस्कार्यमपरेत्वाहुरन्यथा संस्कारमंत्रहोमादीन्

करोत्वाचार्य एव तु उपनेयां अविधिवदाचार्यस्य समीपतः आनीयाग्निसमीपं वा सावित्रीं स्पृश्य वा जपेत् कन्यास्वीकर
णादन्यत्सर्वं विप्रेण कारयेत् एवमेवाहुर्जैर्जातौ संस्कार्यौ कुंडगोलकौ इति स्मृत्यर्थसारेप्येवम् कुंडगोलकयोः संस्कार्य-
त्वं श्राद्धे निषेधश्च क्षेत्रजपुत्रविषयः अन्यस्य विन्नास्त्येव विधिः स्मृत इति वचनाद्ब्राह्मण्येनोपनयनाद्यप्राप्तेरित्यपरा
र्कः उपनयनं च कुमारं भोजयित्वा कार्यम् प्रागेवैनं तदहर्भोजयंतीति मदनपारिजाते गोभिलोक्तेः गायत्र्युपदेश
श्चोत्तरतोग्नेः कार्यः उत्तरेणाग्निमुपविशतः प्राङ्मुख आचार्यः प्रत्यङ्मुख इतरो धीहि भो इति शांखायनसूत्रोक्तेः
यद्यपि कात्यायनेनाथास्मै सावित्रीमन्वाहोत्तरतोग्नेः प्रत्यङ्मुखायेत्का दक्षिणतस्तिष्ठत आसीनाय वैक इति विकल्प
उक्तस्तथापि कातीयानामेव सः बह्वृचानां तूत्तर एव वेदैस्यात् भिक्षायां विशेषमाह कात्यायनः मातरमेवाग्रे भिक्षेत

पराशरमाधवीये मातरं वा स्वसारं वा मातुर्वा भगिनीं निजाम् भिक्षेत भिक्षां प्रथमं या चैनं न विमानयेत् अथ
संस्कारलोपे शौनकः आरभ्याधानमाचौलात्कालेऽतीते तु कर्मणाम् व्याहृत्याग्निं संस्कृत्य हुत्वा कर्म यथाक्रमम् ए
तेष्वेकैकलोपे तु पादकृच्छ्रं समाचरेत् चूडाया अर्धकृच्छ्रं स्यादापदि त्वेवमीरितम् अनापदि तु सर्वत्र द्विगुणं द्विगुणं चरेत्

पारिजाते कात्यायनः लुप्ते कर्मणि सर्वत्र प्रायश्चित्तं विधीयते प्रायश्चित्ते कृते पश्चाल्लुप्तकर्म समाचरेत् स्मृत्यर्थ
सारे चैवम् कारिकायां तु प्रायश्चित्ते कृते नीतं कर्म कृताकृतमिति क्रमम् प्रायश्चित्ते कृते पश्चात्तत्तमपि कर्म च कार्य
मित्येक आचार्या नेत्यन्ये तु विपश्चित इति त्रिकांडमंडनेन तु कालातीतेषु कार्येषु आसन्नेष्वपरेषु च कालातीतानि
कृत्वैव विदध्यादुत्तराणि तु इत्युक्तम् तत्र सर्वेषां तंत्रेण नांदीश्राद्धं कुर्यात् देशकालकर्तैक्यात् गणशः क्रियमाणा

नांमातॄणांपूजनंसकृत् सकृदेवमनेछाद्धमादीनपृथगादिधितिछंदोगपरिशिष्टात् एतदहूनामपत्यानांयुगपत्संस्का
रकरणविषयमितिवोपदेवः अतीतसंस्काराणांयुगपत्करणइत्यन्ये तत्रापितौलस्योपनात्यासहेतियत्रौउपनीतिदिनं
एतावुत्थानंपूर्वदिने सहतस्यदिवसेक्येसन्निकृष्टतरत्वात् ब्रह्मचारोप्येवम् उपनीतिदिनेमध्याह्नसंध्यामाहपारिजा
तेजैमिनिः यावद्ब्रह्मोपदेशस्तुतावत्तांध्यादिकंचन ततोमध्यान्हसंध्यादिसर्वकर्मसमाचरेदिति ब्रह्मगायत्री यज्ञुप
चनम् उपायनेतुकर्तव्यंसायंसंध्येउपासनम् आरभेद्ब्रह्मयज्ञंतुमध्यान्हेतुपरेहनीतिनतच्छाखांतरविषयमितिपारिजातः
निकस्पर्शतिपृच्छंपश्यामः उपनयनाग्निस्थिरात्रंधार्यः अहमेतमग्निंधारयंतीत्यापस्तंबोक्तेः बौधायनसूत्रेतुसदाधारण
मप्युक्तम् उपनयनादिरग्निस्तमोपासनमित्याचक्षतेपाणिग्रहणादिरौकैकोनित्योधार्योनुगतोनिर्मथ्यइति इदंजातार
णिपक्षे अन्यथामंथनासंभवात् ब्रह्मयज्ञेविशेषमाहतत्रैवजैमिनिः अनुपाकृतवेदस्यकर्तव्योब्रह्मयज्ञकः वेद-
स्थानेतुसावित्रीगृह्यतेतत्समायतइतियेषांतद्दिनएववेदारंभस्तेषांनेदमितिदिक् अथब्रह्मचारिधर्माः याज्ञवल्क्यः
मधुमांसांजनोच्छिष्टशुक्तस्त्रीप्राणिहिंसनं भास्करालोकनाश्लीलपरिवादादिवर्जयेत् मनुः अभ्यंगमंजनंचाक्ष्णो
रुपानच्छत्रधारणं वर्जयेदिति मदनपारिजातेकौर्मे नादर्शंचैवबीक्षेतनाचरेद्दंतधावनम् गुरूच्छिष्टंभेषजार्थंप्र
युंजीतनकामतः एतन्निषिद्धमध्वादिविषयम् अन्यस्यगुरूच्छिष्टस्यसर्वदाप्राप्तेः सचेद्व्याधीयीतकामंगुरोरुच्छिष्टं
भेषजार्थम् सर्वंप्राश्नीयादितिवसिष्ठोक्तेः ज्येष्ठभ्रातुरित्यपिज्ञेयम् पितुर्ज्येष्ठस्यचभ्रातुरुच्छिष्टंभोज्यमित्यापस्तं
बोक्तेः गुरुपुत्रेतुस्मृत्यंतरेउक्तम् गुरुवद्गुरुपुत्रस्यादन्यत्रोच्छिष्टभोजनात् प्रचेताः तांबूलाभ्यंजनंचैवकांस्यपा

चभोजनम् यतिश्वब्रह्मचारीचविधवाचविवर्जयेत् यमः मेखलामजिनंदंडमुपवीतंचनित्यशः कौपीनंकटिसूत्रंचब्रह्म
चारीतुधारयेत् अग्नींधनंभैक्षचर्यामधःशय्यांगुरोर्हितम् कुर्यादितिशेषः मेखलामाहाश्वलायनः तेषांमेखलामौं
जीब्राह्मणस्यधनुर्ज्याक्षत्रियस्यावीवैश्यस्येति आचार्यः त्रिवृत्तामेखलाकार्यात्रिवारंस्यात्समावृता तद्ग्रंथयस्त्रयः
कार्याःपंचवाससप्तवापुनः मनुः मौंजीत्रिवृत्समाश्लक्ष्णाकार्याविप्रस्यमेखला त्रिवृत्ताग्रंथिनैकेनात्रिभिःपंचभिरेववा
मौंज्यभावेतुकर्तव्याकुशाश्मंतकबल्वजैः अथप्रवरसंख्ययानियमइतिहड्डः अथदंडाः मनुः ब्राह्मणोबैल्वपा
लाशौक्षत्रियोवाटखादिरौ पैप्पलौदुंबरौवैश्योदंडानर्हतिधर्मतः एषामभावेगौतमः यज्ञियोवासर्वेषांमूर्धललाट
नासाप्रमाणइति अजिनमाहाश्वलायनः अहतेनवाससासंवीतमैणेयेनवाजिनेनब्राह्मणंरौरवेणक्षत्रियमाजे
नवैश्यमिति यद्यप्यैणेयशब्देनमृगीचर्मैवोच्यते एण्याढञितिपाणिनिस्मृतेः ऐणेयमेण्याश्चर्माद्यमेणस्यैणमुभे
त्रिषुइति अमरकोशाच्च तथापिकृष्णरुरुबस्ताल्यजिनानीतिशंखोक्तेः सर्वेषांवारौरवमितियमोक्तेश्चमृगचर्मणा
सहविकल्पोज्ञेयः वस्त्राजिनयोस्तुविकल्पः कार्पासंवाविकृतमितिगौतमोक्तेः अथयज्ञोपवीतम् मनुः
कार्पासमुपवीतंस्याद्विप्रस्योर्ध्ववृतंत्रिवृत् पारिजातेदेवलः कार्पासक्षौमगोवालशणवल्कतृणादिकम् यथासं
भवतोधार्यमुपवीतंद्विजातिभिः शुचौदेशेशुचिःसूत्रंसंहतांगुलिमूलके आवेष्ट्यषण्णवत्यातत्त्रिगुणंकृत्वायत्न
तः अब्लिंगकैस्त्रिभिःसम्यक्प्रक्षाल्योर्ध्ववृतंत्रिवृत् अप्रदक्षिणमावृत्यसावित्र्यात्रिगुणीकृतम् ततःप्रदक्षिणाव
र्तंसमंस्यान्नवसूत्रकम् त्रिरावेष्ट्यदृढंबध्वाब्रह्मविष्णीश्वरान्नमेत् तन्नवतंतुकार्यम् सावित्र्यात्रिगुणंकुर्यान्नव-

सूत्रंतुतद्भवेत् इतितेनैवोक्तेः छंदोगपरिशिष्टे त्रिवृदूर्ध्ववृतंकार्यंतंतुत्रयमधोवृतम् त्रिवृतंचोपवीतंस्यात्त-
स्यैकोग्रंथिरिष्यते ऊर्ध्ववृतंदक्षिणकरमूर्ध्वंकृत्वावलितं भूयःवामावर्तवलितंत्रिगुणंकृत्वादक्षिणावर्तवलितंत्रिगुणंकार्यं सः
एकसंतुरेवंत्रितंतुकार्यमित्यर्थः कात्यायनः पृष्ठदेशेचनाभ्यांचधृतंयद्विंदतेकटिम् तद्धार्यमुपवीतंस्यान्नातिलंबंनचो
च्छ्रितम् वसिष्ठः नाभेरूर्ध्वमनायुष्यमधोनाभेस्तपःक्षयः तस्मान्नाभिसमंकुर्यादुपवीतंविचक्षणः पारिजाते
देवलः उपवीतंवटोरेकंद्वेतथेतरयोःस्मृते एकमेवयतीनांस्यादितिशास्त्रस्यनिश्चयः सएव बहूनिवायुष्कामस्य
तत्रमंत्रमाहसएव यज्ञोपवीतमितिवाच्याहृत्यावापिधारयेत् हेमाद्रौ यज्ञोपवीतेद्वेधार्येश्रौतेस्मार्तेचकर्म
तृतीयमुत्तरीयार्थेवस्त्राभावेतदिष्यते देवलः सावित्र्यादशकृत्वोद्भिर्मंत्रिताभिस्तदुक्षयेत् विछिन्नंचाप्य
यातंभुक्त्वानिर्मितमुत्सृजेत् मनुः मेखलामजिनंदंडमुपवीतंकमंडलुम् अप्सुप्रास्यविनष्टानिगृह्णीतान्या
निमंत्रतः अथैतल्लोपेप्रायश्चित्तंमनुः अकृत्वाभैक्षचरणमसमिध्यचपावकम् अनातुरःसप्तरात्रमवकीर्णिव्रतं
चरेत् अन्यत्राआपदित्यागेतुयाज्ञवल्क्यः भैक्ष्याग्निकार्येत्यक्त्वातुसप्तरात्रमनातुरः कामावकीर्णइत्याभ्यांजु
हुयादाहुतिद्वयम् उपस्थानंततःकुर्यात्समासिंचंत्वनेनतु मंत्रास्तुमिताक्षरायांज्ञेयाः सकृल्लोपेतुकर्मविधाने
मानसोकेजपेन्मंत्रंशतसंख्यंशिवालये अग्निकार्यंविनाभुक्त्वेनपापंब्रह्मचारिणः स्मृत्यर्थसारेतु संध्याग्निका
र्यलोपेस्नात्वाष्टसहस्रंजपः भिक्षालोपेष्टशतम् अभ्यासेद्विगुणम् पुनःसंस्कारश्चेत्यक्रमम् अपरार्केसंवर्तः
यःसंध्यांनैवनोपास्तेअग्निकार्यंयथाविधि गायत्र्यष्टसहस्रंतुजपेत्स्नात्वासमाहितः अग्निकार्यंसंध्याद्वयेकार्यं

अग्निकार्यं ततः कुर्यात्संध्ययोरुभयोरपीति याज्ञवल्क्योक्तेः सायमेव वा सायमेव वापि भिंधीनेत्येक इति त्रिकाण्डोक्तेः

पारिजाते वृद्धशातातपः ब्रह्मचारी तु योऽश्नीयान्मधु मांसं तथैव च प्राजापत्यं चरेत्कृच्छ्रं व्रतशेषं समापयेत् ऋग्विधाने
तं बोधियजपेन्मंत्रं लक्षं नैव शिवालये ब्रह्मचारी स्वधर्मेषु न्यूनं चेत्पूर्णमेति तत् स्त्रीसंगे तु मनुः अवकीर्णी तु काणेन गर्द
भेन चतुष्पथे स्थालीपाकविधानेन यजेद्दैनिर्ऋतिं निशि विस्तरस्त्वभिनाक्षरादौ ज्ञेयः उपवीतनाशे तु हारीतः मनो
व्रतपतीभिश्चतस्र आज्याहुतीर्हुत्वा पुनः प्रतीयात् तत्रैव मरीचिः ब्रह्मसूत्रं विना भुंक्ते विण्मूत्रं कुरुतेऽथवा गायत्र्यष्ट
सहस्रेण प्राणायामेन शुध्यति मनुः भोशब्दं कीर्तयेदंते स्वस्य नाम्नोऽभिवादने आयुष्मान्भव सौम्येति वाच्यो विप्रोऽभिवा
दने आकारश्चास्य नाम्नोंते वाच्यः पूर्वाक्षरः प्लुतः शर्मन्निति नकारात्पूर्वे इत्यर्थः अभिवादनप्रत्यभिवादनादौ विशेषः
स्मृत्यर्थसारे पारिजातादौ ज्ञेयः यमः ज्यायान पि कनीयांसं संध्यायामभिवादयेत् विना शिष्यं च पुत्रं च दौहित्रं दुहि
तुः पतिम् अथ पुनरुपनयनम् पारिजाते शातातपः लशुनं गृंजनं जग्ध्वा पलांडुं च तथा शुनम् उष्ट्रमानुषकेभा
श्वरासभीक्षीरभोजनात् उपायनं पुनः कुर्यात्तप्तकृच्छ्रं चरेन्मुहुरिति हेमाद्रौ वृद्धमनुः जीवन्यदि समागच्छेद्घृतकुंभे
निमज्य च उद्धृत्य स्नापयित्वास्य जातकर्मादि कारयेत् तत्रैव पाद्मे प्रेतशय्याप्रतिग्राही पुनः संस्कारमर्हति चंद्रिका
यां बौधायनः सिंधुसौवीरसौराष्ट्रांस्तथा प्रत्यंतवासिनः अंगवंगकलिंगांश्च गत्वा संस्कारमर्हति हेमाद्रौ प्रायश्चित्त
कांडे वृद्धगौतमः खरमुष्ट्रं च महिषं मनड्वाहमजं तथा वस्त्रमारुह्य मुखजः कौशोवांद्रं विनिर्दिशेत् मार्कंडेयः
खरमारुह्य विप्रस्तु योजनं यादि गच्छति तप्तकृच्छ्रत्रयं प्रोक्तं शरीरस्य विशोधनम् पुनर्जन्म प्रकुर्वीत घृतगर्भविधानतः

८

मदनरत्नेमिताक्षरायांचस्नानमात्रमुक्तम् मनुः अज्ञानात्प्राश्यविण्मूत्रंसुरासंसृष्टमेवच पुनःसंस्कारमर्हंतित्रयोवर्णाद्विजा
तयः मिताक्षरायांपराशरः यःप्रत्यवसितोविप्रःप्रव्रज्यातोविनिर्गतः अनाशकनिवृत्तश्चगार्हस्थ्यंचेच्चिकीर्षति सचरे
त्त्रीणिकृच्छ्राणित्रीणिचांद्रायणानिच जातकर्मादिभिःसर्वैःसंस्कृतःशुद्धिमाप्नुयात् बौधायनसूत्रे अथोपनीतस्यव्रतानिभवंति
नान्यस्योच्छिष्टंभुंजीतान्यत्रपितृज्येष्ठाभ्यांनस्त्रियासहभुंजीत मधुमांसश्राद्धसूतकान्नानिदशाहसंधिनीक्षीरंछत्राकनि
र्यासौविलापनंगणान्नंगणिकान्नमित्येतेषुपुनःसंस्कारः प्रतिषिद्धदेशगमनमित्येके अथाप्युदाहरंति सुराष्ट्रंसिंधुसौवी
रमवंतींदक्षिणापथम् एतानिब्राह्मणोगत्वापुनःसंस्कारमर्हति अथपुनःसंस्कारंव्याख्यास्यामोदेवयजनप्रभृत्याग्नि
मुखात्कृत्वापलाशोंसमिधमाज्येनाक्ताम्भ्याधायवाचयति पुनस्त्वादित्यारुद्रावसवः कामाःस्वाहेत्यथान्नस्यभायश्चित्तेजुहोतियन्मआ
त्मनोभिंदाभूत्पुनरग्निश्चक्षुरदादितिद्वाभ्यामथपक्वान्नजुहोतिसप्ततेअग्ने॰ वृतेनस्वाहेत्यथाज्याहुतीरुपजुहोति येनदेवाःपवित्रे
णेतितिसृभिरनुछंदसंस्विष्टकृत्प्रभृतिसिद्धमाधेनुवरदानात्स्थापरमापरिधानात्कृत्वापालाशोंसमिधमाधायाथान्नस्यभायश्चि
त्तेजुहोत्यथव्याहृतीर्जुहोति अथापरोब्राह्मणवचनादेव सावित्र्याशनकृतोघृतमभिमंत्र्यप्राश्यकृतप्रायश्चित्तोभवति गुरोर्वा
मुच्छिष्टंभुंजीताप्युदाहरंतिवपनंदक्षिणादानंमेखलादंडमजिनभैक्ष्यचर्याव्रतानिचानिवर्तंतेपुनःसंस्कारकर्मणीति आश्वल
यनगृह्येपि अथोपेतपूर्वस्येत्यादिनापुनःसंस्कारउक्तः तथापित्रादिव्यतिरेकेणब्रह्मचारिणःप्रेतकर्मकरणेपुनरुपनयनमित्य
परार्कादयः त्रिस्थलीसेतौ कर्मनाशाजलस्पर्शात्करतोयाविलंघनात् गंडकीबाहुतरणात्पुनःसंस्कारमर्हति गौडास्तु
करतोयाजलस्पर्शात्कर्मनाशाविलंघनादितिपठंति तन्न दानधर्मेषु करतोयास्नानेप्राशस्त्योक्तेः करतोयेसदानीरेसरि

ऊेष्वेतिविश्रुते आप्लावयसिपौराणांपापंहरकरोद्भवेइतिस्मृतिदर्पणचंद्रिकालिखितस्नानमंत्राञ्च पराशरः अ
जिनंमेखलादंडोभैक्षचर्याव्रतानिच निवर्त्तंतेद्विजातीनांपुनःसंस्कारकर्मणि हरदत्तस्तु यः एकंवेदमधीत्यान्यंवे
दमध्येतुमिच्छति तस्यपुनरुपनयनंतेनश्रुतिवेदमुपनयनंकर्तव्यमित्याह अन्येनेतन्मन्यंते सर्वेभ्योवेदेभ्यःसा
वित्र्यनूच्यतइत्यापस्तंबोक्तेः तद्विधिःकारिकायाम् वेदांतरमधीत्यैवऋग्वेदंयेत्वधीयते उपनीतिरियंतेषामलंक
रणवर्जिता यद्वेतदुपनीतस्यप्रायश्चित्तंयदाभवेत् कृताकृतंचपवनंमेधाजननमेवच मेधाजननसद्भावेव्रतच
र्याभवेदिह अनुप्रवचनीयश्चतदभावेद्वयंनहि परिदानंनकार्यंस्यान्निमित्तानंतरंत्विदम् पूर्वस्यावाचयेत्स्थानेत
त्सवितुर्वरेण्यमहइति यत्तुहारीतः द्विविधास्त्रियः ब्रह्मवादिन्यःसद्योवध्वश्च तत्रब्रह्मवादिनीनांउपनयनमग्नींध
नंवेदाध्ययनंस्वगृहेचभैक्षचर्येति सद्योवधूनांतुउपनयनंकृत्वाविवाहःकार्यइति तद्युगांतरविषयम् पुराकल्पे
कुमारीणांमौंजीबंधनमिष्यते अध्यापनंचवेदानांसावित्रीवाचनंतथेतियमोक्तेः अथानध्यायाः पारिजा
तेहारीतः प्रतिपत्सुचतुर्दश्यामष्टम्यांपर्वणोर्द्वयोः श्वोनध्यायेद्यशर्वर्यांनाधीयीतकदाचन नारदः अयनेवि
षुवेचैवशयनेबोधनेहरेः अनध्यायस्तुकर्तव्योमन्वादिषुयुगादिषु निर्णयामृते चातुर्मास्यद्वितीयासुमन्वादि
षुयुगादिषु अनध्यायस्तुकर्तव्योयाश्चसोपपदातिथिः गर्गः फाल्गुनेतपस्येचयाद्वितीयाविधुक्षये चातुर्मास्य
द्वितीयास्ताःप्रवदंतिमनीषिणः स्मृत्यर्थसारेपि आषाढीकार्तिकीफाल्गुनीसमीपस्थद्वितीयासुचेति मनुः उ
पाकर्मणिचोत्सर्गेत्रिरात्रंक्षपणंस्मृतम् अष्टकासुत्वहोरात्रमृत्वंतासुचरात्रिषुइति उत्सर्गेतुमनूक्तपक्षिण्य

होरात्रमाद्यंत्यहस्यविकल्पइतिविज्ञानेश्वरः अष्टकाशब्देनसप्तम्यादित्रयं । म्र तिस्रोष्टकास्त्रिरात्रमंत्यामेकेइ
तिगौतमोक्तेः कृत्वंतास्वितिसौरकृत्वंतास्चांद्रांतस्यपर्वत्वेनैवनिषेधसिद्धेरितिसर्वज्ञनारायणः एतेनित्याः नैमि
त्तिकानप्याह याज्ञवल्क्यः त्र्यहंप्रेतेष्वनध्यायःशिष्यर्त्विग्गुरुबंधुषु उपाकर्मणिचोत्सर्गेस्वशाखाश्रोत्रियेतथा सं
ध्यागर्जितनिर्घातभूकंपोल्कानिपातने समाप्यवेदंद्युनिशमारण्यकमधीत्यच पंचदश्यांचतुर्दश्यामष्टम्यांराहु
सूतके ऋतुसंधिषुभुक्त्वापात्राद्धिकंप्रतिगृह्यच पशुमंडूकनकुलश्वाहिमार्जारमूषकैः कृतेंतरेत्वहोरात्रंशक्र
पातेतथोच्छ्रये ग्रहणेद्युनिशोक्तावपिग्रस्तास्तेत्र्यहमित्युक्तंप्राक् स्मृत्यर्थसारेतुरात्रौग्रहेतिस्रोरात्रीः दिवाचत्र्य
हमित्युक्तम् ऋतुःसौरःभुक्त्वेत्युत्सवविषयम् ऊर्ध्वंभोजनादुत्सवेइतिगौतमोक्तेः श्राद्धिकंमहैकोद्दिष्टभिन्नम्
नभतुत्र्यहमितिमनुः स्मृत्यर्थसारेप्येवम् यत्तुपश्चाधंतरायेत्र्यहमुपवासोविप्रवासश्चेतिगौतमोक्तंतत्प्रथमा
ध्ययने याज्ञवल्क्यः श्वक्रोष्टुगर्दभोलूकसामबाणार्तनिःस्वने अमेध्यशवशूद्रांत्यश्मशानपतितांतिके दे
शेशुचावात्मनिचाविद्युत्स्तनितसंप्लवे भुक्त्वार्द्रपाणिरंभोंतरर्धरात्रेतिमारुते पांसुप्रवर्षेदिग्दाहेसंध्यानीहा
रभीतिषु धावतःपूतिगंधेचशिष्टेचगृहमागते खरोष्ट्रयानहस्त्यश्वनौवृक्षगिरिरोहणे सप्तत्रिंशदनध्या
यानेतांस्तात्कालिकान्विदुः बाणोवंशःशततंतुर्वीणेतिहरदत्तः अमेध्याःसूतिकादयः स्तनितंगर्जः वर्षातो
न्यत्रगर्जवृष्टिविद्युतांयौगपद्येआकालिकः वर्षासुतात्कालिकाइतिनारायणः संध्यागर्जेतुहारीतः सायंसं-
ध्यास्तनितेरात्रिःप्रातःसंध्यास्तनितेहोरात्रं रात्रौविद्युत्यपररात्र्यवधिः विद्युतिनक्तंचापररात्रादितिगौतमोक्तेः

द्दिनत्रितीयांशोत्तरंतुनिषिद्धतिसर्वरात्रमित्याहसएव त्रिभागादिप्रहरौसर्वमिति अर्धरात्रेमध्ययामद्वयइतिविज्ञानेश्वरः म
ध्यदंडचतुष्टयइतिनिर्णयामृते मनुः नविवादेनकलहेनसेनायांनसंगरे नभुक्तमात्रेनाजीर्णेनवमित्वानसूतके रुधिरे
चस्रुतेगात्राच्छस्त्रेणचपरिक्षते कौर्मे श्लेष्मातकस्यछायायांशाल्मलेर्मधुकस्यच कदाचिदपिनाध्येयंकोविदारकपित्थयोः
मनुः शयानःप्रौढपादश्चकृत्वाचैवावसक्थिकाम् नाधीयीतामिषंजग्ध्वासूतकान्नाद्यमेवच प्रौढपादःपादोपरिपाद
दाता असनारूढपादोवेतिहरदत्तः सोपपदास्वपिप्रागुक्तम् स्मृत्यर्थसारेश्रवणद्वादशीमहाभरण्योःप्रेतद्वितीयायां
रथसप्तम्यामाकाशेशवदर्शनेचाहोरात्रम् असपिंडेगुरौमृतेत्रिरात्रम् आचार्येउपाध्यायेचपक्षिणी आचार्यभार्यापुत्र
शिष्येष्वहोरात्रम् अभ्रुत्पातेगोविप्रमृतौत्रिरात्रम् अयनेविषुवेचपक्षिणी अकालवृष्टौच आरण्यमार्जारसर्पनकुलमं
डूकश्वादेरंतरागमनेत्रिरात्रम् आरण्याश्वसृगालादिवानररजकादौद्वादशरात्रं खरवराहोष्ट्रचांडालसूतिकोदक्याशवादौमासं
गोगवयाजानाविकादौत्रिमासम् शशमेषश्वपाकादौपण्मासम् गजगंडसारससिंहव्याघ्रमहापापिकृतघ्नादानध्वगन
ध्यायः शोभनदिनेचानध्यायः विवाहप्रतिष्ठोद्यापनादिग्रामग्रामेःसगोत्राणामनध्यायः उदयेस्तमयेचापिमुहूर्तत्रय
गामियत् नाह्निंतदहोरात्रंचानध्यायविदोविदुः केचिदाहुःक्वचिद्देशेयावत्तह्निनाडिकाः तावदेवत्वनध्यायोनतान्नि
श्रेदिनांतरे प्रदोषंत्वाहप्रजापतिः षष्ठीचद्वादशीचैवअर्धरात्रोननाडिका प्रदोषेनत्वधीयीततृतीयानवनाडिका नि
र्णयामृतेगर्गः रात्रौयामत्रयादर्वाक्सप्तमीचत्रयोदशी प्रदोषःसतुविज्ञेयःसर्वविद्याविगर्हितः रात्रौनवसुनाडीषुचतु
र्थीयदिदृश्यते प्रदोषःसतुविज्ञेयःसर्वविद्याविगर्हितः कौर्मे अनध्यायस्तुनांगेषुनेतिहासपुराणयोः नधर्मशास्त्रेष्व-

नेपुपर्वण्येतानिवर्जयेत् शौनकः निरोजपेच्चकाम्येच्चकृतोपारायणोपिच नानध्यायोस्तिवेदानांग्रहणेग्राहणेस्मृतः
ऋषुपर्वण्येतानिवर्जयेत् शौनकः निरोजपेच्चकाम्येच्चकृतोपारायणोपिच नानध्यायोस्तिवेदानांग्रहणेग्राहणेस्मृतः

रसनध्यायाः अथमहानाम्न्यादिव्रतम् श्रीधरः तिथिनक्षत्रवारांशवर्गोदयनिरीक्षणम् चौलवत्सर्वमारव्यातंस-
रसनध्यायाः अथमहानाम्न्यादिव्रतम् श्रीधरः तिथिनक्षत्रवारांशवर्गोदयनिरीक्षणम् चौलवत्सर्वमारव्यातंस-
शेदानव्रतेपुन एतेषांलोपेशौनकः व्रतानिविधिनाकृत्वास्वशारवाध्ययनंचरेत् अकृत्वाध्यस्यतेयेनसपापीविधियात
कः प्रत्येकंकृच्छ्रमेकेकंचरित्वाज्याहुतीःशतम् हुत्वाचैवतुगायत्र्यास्नायादित्याहशौनकः स्मृत्यर्थसारेतु नान्यद्वादश
याकृच्छ्रान्कृत्वापुनर्व्रतंचरेदित्युक्तम् अथसमावर्तनम् सुरेश्वरः भौमभानुजयोर्वारेनक्षत्रेचव्रतोदिते ताराचंद्रवि
शुद्धौचस्नात्समावर्तनक्रिया बौधायनसूत्रेतु रोहिण्यांतिष्येउत्तरयोः फाल्गुन्योर्हस्तेचित्रायामैंद्रेविशाखयोर्वास्नायादित्युक्त
म् वशिष्ठः स्नानंमाध्यान्हकालेतुहोरायांकारयेच्छुभम् पूर्वाण्हेतदभावेतुकुर्यात्स्नानंयथाविधि सर्वकृतवोविवाह
स्येतिसूत्राद्यदादक्षिणायनेविवाहस्तदासमावर्तनमपितत्रैव अन्यथोदगयनेसमावर्तनेअनाश्रमीनतिष्ठेतेतिविरोधः
दित्युक्तंसुदर्शनभाष्ये एतच्चब्रह्मचारिव्रतलोपप्रायश्चित्तंकृत्वाकार्यम् तदाहबौधायनः शौचसंध्यादर्भभिक्षाग्निकार्यरा
हित्यकौपीनोपवीतमेखलादंडाजिनाधारणेदिवास्वापछत्रपादुकास्रग्विधारणांगोद्वर्तनानुलेपनांजनद्यूतनृत्यगीतवाद्य
भिरतौब्रह्मचारीकृच्छ्रत्रयंचरेत् महाव्याहृतिहोमंपाहित्रयोदशाहोमंचकुर्यात् समावर्तनोत्तरंपूर्वमृतानांत्रिरात्रमाशौ
चंकार्यम् आदित्यनोरकंकुर्योदाव्रतस्यसमापनात् समाप्तेतूदकंदत्वात्रिरात्रमशुचिर्भवेदितिमनूक्तेः आदिष्टीब्रह्म
चारीतिविज्ञानेश्वरः ब्रह्मचर्येयदिकश्चिन्मृतस्तदात्रिरात्रमध्येविवाहः कार्योन्यथानेतिसिन्ध्यति जननेतुसत्यपिनाब्र
ह्म् तत्रातिक्रांताशौचाभावादुदकंदत्वेतिवचनाच्चेतिदिक् तत्रापिविकल्पः पितर्यपिमृतेनैषांदोषोभवतिकर्हिचित्

आशौचंकर्मणोनैस्याब्रह्मचारिणामितिछंदोगपरिशिष्टात् स्नातकव्रतान्याहव्यासः यज्ञोपवीतद्वितयंसोदकंचकमंडलुम् छत्रंचोष्णीषममलंपादुकेचाप्युपानहौ रौक्मेचकुंडलेवेदःकृत्तकेशनखःशुचिः वेदोदर्भवटुः मनुः उपानहौचवासश्चधृतमन्यैर्नधारयेत् उपवीतमलंकारंस्रजंकरकमेवच अन्यान्यपिबह्वृचगृह्यस्मृत्यादिभ्योज्ञेयानि अथछुरिकाबंधः ज्योतिर्निबंधेनारदः छुरिकाबंधनंवक्ष्येनृपाणांप्राक्करग्रहात् विवाहोक्तेषुमासेषुशुक्लपक्षेप्यनस्तगे जीवेशुक्रेचभूपुत्रेचंद्रतारावलान्विते मौंजीबंधर्क्षतिथिषुकुजवर्जितवासरे संग्रहे शूद्राणांराजपुत्राणांमौंज्यभावेक्षुरबंधनं मौंजीबंधोक्ततिथ्यादौकार्यंभौमदिनंविना अथविवाहः याज्ञवल्क्यः अविप्लुतब्रह्मचर्योलक्षण्यांस्त्रियमुद्वहेत् अनन्यपूर्विकांकांतामसपिंडांयवीयसीम् अरोगिणींभ्रातृमतीमसमानार्षगोत्रजाम् लक्षण्यांबाह्याभ्यंतरलक्षणैर्युक्तां बाह्यानिकाशीखंडादौमसिद्धानि आंतराण्याश्वलायनोक्तान्यग्रेपिंडान्कृत्वेत्यादीनि मनुः असपिंडाचयामातुरसगोत्राचयापितुः साप्रशस्ताद्विजातीनांदारकर्मणिमैथुने दत्रिमगातुर्गृहीताअसपिंडापिसगोत्रा तत्कुलनिवृत्तयेचकारात् मातुरसगोत्रादत्तकस्यपितुर्जनककुलेपितुरसगोत्रापिसापिंड्यान्निषिद्धेत्यन्यश्चकारः असपिंडांसापिंड्यरहितांतच्चैकशरीरावयवान्वयेनभवति एकस्याहिपितुर्मातुर्वाशरीरस्यावयवाः पुत्रपौत्रादिषुसाक्षात्परंपरयावाशुक्रशोणितादिरूपेणानुस्यूताः यद्यपिपत्न्याःपत्यासहभ्रातृपत्नीनांचपरस्परंनैतत्संभवति तथापिआधारत्वेनैकशरीरावयवान्वयोस्त्येव अस्थिभिःअस्थीनीतिमंत्रलिंगात् एकस्याहिपितृशरीरस्यावयवाःपुत्रद्वारातास्वाहितादितिमदनरत्नपारिजातविज्ञानेश्वरादयः वानस्पतिशाकल्यविवेकशूलपाण्यादिगौडमैथिलादयोप्येवम् श्रुतावपि एतत्याज्योऽग्रिकंशरीरम्

प्रजामनुप्रजायसइतिच चंद्रिकापरार्के त्रीणिपितृनस्त्रीणिमातृतोस्थिस्नायुमज्जानः पितृतस्त्वङ्मांसरुधिराणिमातृतइति प्रजामनुप्रजायसइतिच चंद्रिकापरार्के
मेधातिथिमाधवादयस्तु एकपिंडदानक्रियान्वयित्वंसापिंड्यम् लेपभाजश्चतुर्थाद्याःपित्राद्याःपिंडभागिनः पिंडदःसप्तमस्ते
षांसापिंड्यंसाप्तपौरुषमितिमात्स्योक्तेः नचपितृव्यादिष्वेतन्नास्तीतिवाच्यम् तत्कर्तृकश्राद्धदैवतैक्येनतत्सत्वात् देवदत्तक
र्तृकश्राद्धेहियेदेवताभूतास्तेषांमध्येयःकश्चिदन्यकर्तृकश्राद्धेनुप्रविशति तेषांसापिंड्यम् नद्मार्याणामपिभर्तृकर्तृकश्रा
द्धेसहाधिकारित्वेनतदन्वयात् एकत्वंसागतानामर्तुःपिंडेगोत्रेचसूतकेइतिस्मृतेश्च श्रुतीनांचवैराग्यार्थत्वात्तस्यसापिंड्यनि
मित्तत्वेमानाभावात् नचमातुलादिष्वेतन्नास्तीतिवाच्यम् मातामहरूपदैवतैक्यात् नचगुरुशिष्यादेरपिश्राद्धदैवतत्वात्सा
पिंडत्वंस्यात् किंबहुनासर्वाभावेतुनृपतिःकारयेत्तस्यरिक्थतइतिमार्कंडेयपुराणाद्राज्ञोपिश्राद्धकर्तृत्वात्सापिंड्यप्रसंगः
सत्यम् पंचमात्सप्तमादूर्ध्वंमातृतःपितृतस्तथेतियाज्ञवल्क्यवचनेनमातापितृसंबंधएवतत्सत्वात् ऊर्ध्वंसापिंड्यंनिव
र्ततइतिशेषः ननुपंचमत्वाद्यन्ननियम्यतेनमातृतइत्यादिवाक्यभेदात् मैवम् मातृकुलेपंचमत्वस्यपितृकुलेसप्तमत्व
स्यचबोधनेतुल्यत्वात् पौरुषेयत्वाददोषइतिचेन्न तुल्यमन्यत्रापि अन्यकर्तृकेराज्ञस्तात्पितॄणांवादेवत्वात्वाभावाच्च
किंच अवयवान्वयपक्षेयथायोगरूढ्यापरिहारस्तथैवापितेनमातृकुलेपितृकुलेचैकपिंडदानक्रियान्वयित्वंसापिंड्य
मित्याहुः तेनैकस्यपित्रादयःषट्पुत्रादयश्चषट्सापिंडाभवंति अत्रकेचिदुभयतः सापिंड्यनिवृत्तावेवोद्वाहोनान्यथे
त्याहुः श्रद्धचिंतामणिवाचस्पतिहरिदत्तादयस्तु सगोत्रत्ववत्सापिंड्यस्यसप्रतियोगिकत्वेनसंयोगवदुभयनिरूप्यत्वा
त् एकतोनिवृत्तावन्यतोनिवृत्तेरावश्यकत्वान्मूलपुरुषमारभ्याष्टमोवरोमूलपुरुषमारभ्यद्वितीयातृतीयादिकांकन्या

मुद्वहेदित्याहुः शिष्टास्तु नवधूवरयोःस्वतःसापिंड्यंकिंतुकूटस्थसंततित्वात्तत्सापिंड्यंनैवमतोऽष्टमवरंप्रतिकन्यायाअसा
पिंड्येपिकन्यायाःकूटस्थेनसापिंड्यात्तत्संततिस्थत्वात्वरस्तांप्रतिसपिंड एवेत्यविवाहः सापिंड्यासापिंड्ययोःप्रतियोगि
भेदेनाविरोधादित्याहुः इदमेवचयुक्तम् आशौचेप्येवंसापिंड्यंज्ञेयम् यत्रतुमध्येविछिन्नमपिसापिंड्यंमंडूकप्लुतिव
त्पुनरनुवर्तते यथा कूटस्थात्पंचम्योःकन्ययोःपुत्रौ तत्रनिवृत्तिः तदपत्ययोस्त्वनुवृत्तिस्तत्रापिनसापिंड्यासापिंड्ययो
र्दोषः संबंधिभेदात् तेनतत्रनविवाहः अत्रकूटस्थमारभ्यगणनाकार्या तदुक्तम् वध्वावरस्यवातातःकूटस्थाद्य
दिसप्तमः पंचमीचेत्तयोर्मातातत्सापिंड्यंनिवर्ततइति कूटस्थोमूलपुरुषः विश्वरूपनिबंधे एवमुक्तप्रकारेणापि
त्रबंधुभ्यसप्तमात् ऊर्ध्वमेवविवाह्यतंपंचमान्मातृबंधुतः संतानोभिद्यतेयस्मात्पूर्वजादुभयत्रन तमादायगणेद्धीमा
न्वरंयावच्चकन्यकाम् स्मृतितत्त्वेनारदः आसप्तमात्पंचमाच्चबंधुभ्यःपितृमातृतः अविवाह्यासगोत्राचसमानप्रवराच
था अत्रबंधुभ्यइतिपंचमीनिर्देशात् पितुःपितृष्वसृपुत्रात्सप्तमींमातुःपितृष्वसृपुत्राच्चपंचमीमपित्यजेत् एवम
न्यबंधुष्वज्ञेयम् तत्रापि त्रिगोत्रात्ययेवांगपिविवाहंकुर्यात् वक्ष्यमाणवचनात् त्रिगोत्रगणनाचमातामहगोत्रापेक्ष
या नतुस्वापेक्षया अन्यथापितुःपितामहदुहितुर्दौहित्रीपुत्रीपरिणेयास्यात् वध्वाःमातामहगोत्रापेक्षयातुत्रि
गोत्रांतर्गतेनविवाहप्रसंगइतिसंबंधतत्त्वाद्योगोडग्रंथाः संबंधविवेकेशूलपाणिरप्याह पंचमात्सप्तमाच्चार्वाग
पित्रिगोत्रांतरिताविवाह्या असंबद्धाभवेन्मातुःपिंडेनैवोदकेनवा साविवाह्याद्विजातीनांत्रिगोत्रांतरितानचे
तिहृद्धमनूक्तेः सन्निकर्षेपिकर्तव्यंत्रिगोत्रात्परतोयदीतिदेवलोक्तेश्चेति एतच्चदाक्षिणात्यानमन्यंते, यत्तुवसिष्ठः

पंचमींसप्तमींचैवमातृतःपितृतस्तथेति यच्चविष्णुपुराणम् पंचमींमातृपक्षाच्चपितृपक्षाच्चसप्तमीम् गृहस्थउद्वहे
कन्यांन्याय्येनविधिनानृपेतिततपंचमींसप्तमीमतीत्येतिव्याख्येयम् पंचमेसप्तमेचैवयेषांवैवाहिकीक्रिया क्रियाप
राअपिहिनेपतिताःशूद्रतांगताइत्यपरार्केमरीचिवचनात् हारलतायांशंखलिखितौ सपिंडतानुसर्वेषांगोत्रतःसा
प्तपौरुषी पिंडश्चोदकदानंचआशौचंचतदानुगम् गोत्रंसंतानम् आशौचंतानभिवाप्यगच्छतीत्यर्थः शुद्धिविवेके
शुद्धिचिंतामणौचब्राह्मे सर्वेषामेववर्णानांविज्ञेयासाप्तपौरुषी सपिंडतातत:पश्चात्समानोदकधर्मता ततःकाल
वशात्तत्रविस्मृतोनामगोत्रतः समानोदकसंज्ञातुतावन्मात्रापिनश्यति सप्तोर्ध्वंत्रयःसोदकास्ततोगोत्रजाः तत्रै
वब्राह्मे अविभक्तधनोस्तेतेसपिंडाःपरिकीर्तिताः तेनाविभक्तधनाभावेविभक्तः सपिंडोधनहारीनान्यथेत्यर्थः
तेनविवाहेआशौचेधनग्रहणेचत्रिधासापिंड्यंसिद्धम् यत्तु पंचमींमातृतःपरिहरेत्सप्तमींपितृतस्त्रीन्मातृतःपंचपि
तृतोवेतिपैठीनसिस्मृतौत्रीनित्यनुकल्पइतिमाधवोक्तेः पंचमींसप्तमींचैवमातृतःपितृतस्तथा दशभिःपुरुषैःख्याता-
च्छ्रोत्रियाणांमहाकुलात् उद्वहेत्सप्तमादूर्ध्वंतदभावेतुसप्तमीम् पंचमींतदभावेतुपितृपक्षेप्ययंविधिः सप्तमींचतथा
षष्ठींपंचमींचतथैवच एवमुद्वाहयेत्कन्यांनदोषःशाकटायनः तृतीयांवाचतुर्थींवापक्षयोरुभयोरपि विवाहयेन्मनुः
प्राहपाराशर्योंगिरायमः यस्तुदेशानुरूपेणकुलमार्गेणचोद्वहेत् नित्यंसव्यवहार्यःस्याद्देशाच्चेत्तत्रदृश्यतइतिचतुर्विं-
शतिमतात् चतुर्थीमुद्वहेत्कन्यांचतुर्थःपंचमोपिवा पराशरमतेषष्ठींपंचमोनतुपंचमीमितिपराशरोक्तेश्चानुकल्पत्वे
नापिदपंचम्यादिपरिणयनंकार्यमितिप्रतीयते अत्रहितदभावेइतिसप्तमेवानुकल्पत्वमुक्तम् तत्रयथाश्रुतंज्ञेयं

पूर्वोक्तमरीचिवचोविरोधात् वस्तुनिविकल्पासंभवात् पंचमात्सप्तमाद्धीनांयःकन्यामुद्वहेद्द्विजः गुरुतल्पीसविज्ञेयःस गोत्रांचैवमुद्वहन्निति विष्णूक्तेः पराशरस्यमूलाभावाच्च तस्मान्मदनपारिजाताद्युक्तादिशादत्तकसापत्नसंबंधाद्यसु प्रवेशोब्राह्मणादीनांक्षत्रियादिसपिंडविषयेचापूर्वोक्तानिनेयानि नत्वनुकल्पइतिभ्रमितव्यम् यत्तुस्मृतिचंद्रिकामाध वादयआहुः तृतीयेसंगच्छावहैचतुर्थेसंगच्छावहाइतिशतपथश्रुतेः तृसांजहुर्मातुलस्येवयोषाभागस्तेपैतृष्वसेयीव- पामिवेति गर्भेनुनौजनितादंपतीकरितिचमंत्रवर्णात् मातृष्वसृसुतांकेचित्पितृष्वसृसुतांतथा विवहंतिक्वचिद्देशे संकोच्यापिसपिंडतामितिशातातपोक्तेश्च मातुलकन्योद्वाहःकार्यः यद्यपिपितृष्वसृकन्योद्वाहोपिप्राप्तस्तथाप्यस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टंधर्ममप्याचरेन्नत्वितिनिषेधाद्वचनांतरेणतदुद्वाहस्याविधानाच्चनकार्यः अयंतुदाक्षिणात्यशिष्टाचारान् कार्यइति नचपूर्वोक्तश्रुतीनामर्थवादमात्रता मानांतरेणासिद्धेउपरिहिदेवेभ्योधारयतीतिवदनुवादानुपपत्त्यावि धिकल्पनात् यत्तुशातातपः मातुलस्यसुतामूढ्वामातृगोत्रांतथैवच समानप्रवरांचैवत्यक्त्वाचांद्रायणंचरेत् यच्च मनुः पैतृष्वसेयींभगिनींस्वस्रीयांमातुरेवच मातुश्चभ्रातुरास्तस्यगत्वाचांद्रायणंचरेत् एतास्तिस्रस्तुभार्यार्थेनोपय च्छेत्तुबुद्धिमान् यच्चव्यासः मातुःसपिंडायत्नेनवर्जनीयाद्विजातिभिरितितद्गांधर्वादिविवाहोढमातृविषयम् तत्रपि- तृगोत्रानिवृत्तेः अतएवमार्कंडेयपुराणम् गांधर्वादिविवाहेषुपितृगोत्रेणधर्मविदिति ब्राह्मादिविवाहेषुपरिणे येवेति भट्टसोमेश्वरोपितृतीयेध्यायेवाक्यपादेमातुलकन्योद्वाहमुदाहृत्यस्मृतिविरोधेनाचारप्रामाण्यस्यवार्तिके बाधोक्तावपिपूर्वोक्तश्रौतलिंगबलीयस्त्वादस्यकर्तव्यतामाह तदेतद्दत्तकस्यपालकदत्तृमातृसोदरकन्या-

विषयत्वेनासवर्णमातुलकन्याविषयत्वेनयुगांतरपरत्वेनचोपपन्नमपिअविचारितरमणीयंयथातथास्तु तथापिक
लोनामनिषिद्धमेव गोत्रान्मातुःसपिंडाच्चविवाहोगोवधस्तथेत्यादिपुराणात् माधवीयेबौधायनोप्यस्यनिंदामाह
नधाविमति पत्तिर्दक्षिणतस्तथोत्तरतउर्णाविक्रयोनुपेतेनस्त्रियान्सहभोजनंपर्युषितभोजनंमातुलपितृष्वसृदु
हितृपरिणयनमिति अथोत्तरतःसीधुपानादिकमुक्त्वाइतरइतरस्मिन्कुर्वन् दुष्यतिइतरइतरस्मिन्निति भ
दृसोमेश्वरेणापिस्मृतिविरुद्धानांमातुलकन्योद्वाहादीनामस्माद्वचनादप्रामाण्यमित्युक्तम् बृहस्पतिरपि उद्वह्य-
तेदाक्षिणात्यैर्मातुलस्यसुताद्विजैः मत्स्यादाश्चनराःपूर्वेव्यभिचाररताःस्त्रियः उत्तरेमद्यपाश्चैवस्पृश्यानृणांरजस्व
लाइत्यनाचारत्वमाह अतएवहेमाद्रौमात्स्ये कर्नाटकादीनांतत्कारिणांश्राद्धेनिषेधः गोपदेवेनापिलिखितंब्राह्मे
यत्रमातुलजोद्वाहोयत्रवैवृषलीपतिः श्राद्धंनगच्छेत्तद्विप्राःकृतंयच्चनिरामिषमिति तस्मान्मातृतःपंचपितृतःसप्त
सत्कोद्वहेदितिसिद्धम् संबंधविवेकेसुमंतुः ब्राह्मणानामेकपिंडस्वधानामादशमाद्धर्मोविच्छित्तिर्भवति आसप्त
मादित्यविच्छिन्नर्भवति आवृत्तीयात्पिंडविच्छित्तिरन्यथापिंडशौचक्रियाविच्छेदाद्धसहतुल्योभवति अस्यार्थ
माहशूलपाणिः जीवत्पित्रादिनिकस्यवृद्धप्रपितामहादयस्त्रयःश्राद्धदेवतात्वात्पिंडभाजोभवंति तदूर्ध्वंत्रयोत
नपुरुषपर्यंतालेपभाजः श्राद्धकर्ताचदशमइतिदशमादूर्ध्वंसापिंड्यनिवृत्तिः दशमादित्युपलक्षणम् तेनपितृ
पितामहजीवनेनवपुरुषपर्यंतपितृजीवनेचाष्टपुरुषपर्यंतंसापिंड्यमितिज्ञेयम् अपुत्रधनग्रहणेसन्निहिता-
भावेसप्तपुरुषपर्यंतमधिकार धनग्राहिणमारभ्यतृतीय पौत्र-तदूर्ध्वंश्राद्धविच्छेदः अन्यथाधनहारित्वे॰पुत्रश्रा

द्वायकरणेत्रस्रहेत्यर्थः आनृतीयादित्यनूढकन्याविषयम् .अप्रत्तानांतुस्त्रीणांत्रिपुरुषीविज्ञायत इतिवसिष्ठोक्तेः

एतच्चाशौचविषयंसापिंड्यनतुविवाहादौ तत्रपूर्वोक्तवचनैःपंचमसप्तमत्वनियमादितिमेधातिथिप्रमुखा दाक्षिणा
त्याः वाग्दानोत्तरमेतदितिश्राद्धविवेकः मातृकुलविषयंकानीनकन्याविषयंचैतत् अन्यथाऽप्रत्तानांतथास्त्रीणांसा
पिंड्यंत्रासप्तमेपुरुषम् प्रत्तानांभर्तृसापिंड्यंप्राहदेवःप्रजापतिरितिकौर्मेणविरोधःस्यादितिरत्नाकरस्मृतितत्त्वादिगौडग्रंथाः
युक्तंचैतत् अन्यथाकन्योत्पत्तौपुरुषत्रयपर्यंतमेवसूतकंस्यान्नोर्ध्वम् सापत्नमातामहकुलेत्वाहमिताक्षरायांशंखः
यद्येकजाताबहवःपृथक्क्षेत्राःपृथक्जनाः एकपिंडाःपृथक्शौचाःपिंडस्त्वावर्तनेत्रिषु पृथक्क्षेत्राःभिन्नजातीयस्त्रीषु
जाताः पृथक्जनाः सजातीयभिन्नमातृषुजाताः अत्रत्रिपुरुषंसापिंड्यमितिविज्ञानेश्वरोव्याचख्यौ पृथ्वीचंद्रोदये
सापिंड्यदीपिकायांचैवम् मदनपारिजातेतुपृथक्क्षेत्राः भिन्नमातृजाः पृथक्जनाःभिन्नजातीयाः एतद्विजातीय
सापत्नमातृकुलविषयम् सवर्णसापत्नमातृकुलेत्वतुःपुरुषंसापिंड्यं पंचमीसप्तमींचैव मातृतःपितृतस्तथेतिव
सिष्ठोक्तेः सप्तमीमितिब्राह्मणादीनांक्षत्रियादिदारोत्पन्नापितृकुलविषयंचेत्युक्तम् तत्स्वकपोलकल्पितत्वात्ग्रं
थांतरविरोधाच्चनिर्मूलम् , पितृपत्न्यःसर्वामातरइत्युक्त्वासकंतुनातदपत्यानिभागिनेयानीतिपृथ्वीङ्निषेधाच्च अ
न्यथासपिंडत्वेननिषेधात्सपत्नमातुलत्वादिनिर्देशोव्यर्थः अतएवतेनस्मृतिकौमुद्यांसवर्णसापत्नमातामहकुलप
रत्वेनतथैवशंखवचनंव्याख्यातम् तेनवासिष्ठंपंचमीसप्तमीमतीत्येतिव्याख्येयम् तस्मात्प्राच्यैवव्याख्यायुक्ता
प्रयोगरत्नेभट्टैः स्मृतितत्त्वादिगौडग्रंथेपुनःसपत्नमातामहकुलेयावदुक्तंवाचनिकमेवसापिंड्यमुक्तम् यथा

हस्कंदुः मातृपितृसंबंधा आसप्तमाद्विवाह्या भवंति आपंचमादन्येषां पितृपत्न्यः सर्वा मातरस्तद्भ्रातरो मातुलास्तद्भगिन्यो मातृष्वसारस्तद्दुहितरश्च भगिन्यस्तदपत्यानि भागिनेयानि अन्यथा संकरकारिणः स्युस्तथाध्यापयितुरेतदेवेति आपंचमादिति मातृकुलेऽपि गोत्रांतरितविषयं वेति प्राच्याः मात्स्ये समानप्रवरान्नैव शिष्यसंततिरेव च अस्मदादौ गुरोश्चैव संततिः प्रतिपिध्यते तद्भगिन्यो मातृष्वसार इति तु आकरेन पठितं कश्चिद्वचनादविवाह्यः यथा गृह्यपरिशिष्टे अविरुद्धसंबंधामुपयच्छेतेत्युक्त्वा विरुद्धसंबंधः स्वयमेवोक्तः यथा भार्यास्वसुर्दुहिता पितृव्यपत्नीस्वसा चेति बौधायनः मातुः सपत्न्या भगिनीं तत्सुतां च विवर्जयेत् पितृव्यपत्न्या भगिनीं तत्सुतां च विवर्जयेत् अतो मातृष्वसुः सापत्नपुत्रकन्याप्यविवाह्या सापत्नमातृकुलजामिति मदनपारिजातोक्तेरिति केचित् केचित्तु ज्येष्ठो भ्राता पितुः सम इति मनूक्तेस्तत्पत्न्याः मातृत्वात्तत्पितृभगिनी तामहत्वात् ज्येष्ठभ्रातृपत्नीभगिनी न विवाह्या तथा उत्पादकः ब्रह्मदाता गरीयान्ब्रह्मदः पितेति मनूक्तेर्गुरूणाम् पुरुषं साापिंड्यं सरवापि निर्वाप्यः अतस्तेषां कन्या नोह्यास्याः गायत्र्याउपदेष्टुश्च कन्यां नैवोद्वहेद्द्विजः गुरोश्च कन्यां शिष्यो वा तत्संतत्यापि नेष्यते पुरुषत्रयपर्यंतं भ्रात्रादेर्नैन दिष्यते वाक्संबंधकृतानां तु स्नेहसंबंधभागिनाम् विवाहो न न कर्तव्यो लोकगर्हाप्रसज्यत इति वचनाच्चेत्याहुः तन्मूलं चिंत्यम् दत्तकविषये तूच्यते तत्र गौतमः ऊर्ध्वं सप्तमात्पितृबंधुभ्यो बीजिनश्च मातृबंधुभ्यः पंचमादिति बंधुग्रहणान्न दत्तकमात्रपरमिदं किंतु संतानेऽपि एतत् क्षेत्रजादिसर्वद्व्यामुष्यायणपरमिति हरदत्तः अत्र स्मृतिचंद्रिका नियोगाद्य उत्पादयति तस्माद्वीजिनोऽप्यूर्ध्वं सप्तमादित्यर्थ इति दत्तकस्य जनकविषयमेतदिति सापिंड्यमीमांसायाम् तेन दत्तकस्य जनककुले सा

पौरुषंजननीकुलेपांचपौरुषंसापिंड्यम् दत्तक्रीतादिपुत्राणांबीजवप्तुःसपिंडता सप्तमीपंचमीन्वैवगोत्रित्वंपालक
स्यैवेतिवृद्धमनूक्तेः बीजिनश्चेतिगौतमोक्तेश्च पालकपितृकुलेतुपंचपुरुषम् पालकमातृकुलेत्रिपुरुषम् तथा
चापरार्केपैठीनसिः त्रीन्मातृतः पंचपितृतः पुरुषानतीत्योद्वहेदिति एतत्सएवव्याचख्यौ दत्तकादीन्पुत्रान्पितृप
क्षतोनिवृत्तपिंडगोत्रार्षेयान्प्रत्येतदुच्यतेपंचपितृतइतिनान्यान्प्रतीति यत्तुवृद्धगौतमः स्वगोत्रेषुकृतायेस्युर्द
त्तक्रीतादयःसुताः विधिनागोत्रमायांतिनसापिंड्यंविधीयते यच्चवसिष्ठः अन्यशाखोद्भवोदत्तःपुत्रश्चैवोप
नायितः स्वगोत्रेणस्वशाखोक्तविधिनास्यात्स्वशाखभागिति यच्चनारदः धर्मार्थंवर्द्धिताःपुत्रास्तत्तद्गोत्रेणपुत्र
वत् अंशपिंडविभागित्वंतेषुकेवलमीरितमिति तत्पालककुलेसप्तपौरुषंसापिंड्यंनेत्येवंपरंनतुसर्वथासापिंड्य
निषेधपरमितिसापिंड्यमीमांसायाम् 'मदनपारिजातादपिदत्तकानुप्रवेशोल्पंसापिंड्यंप्रतिभाति तथाहि तेन
त्रीनतीत्यैककृदात्स्यस्यमातादत्तपुत्रीप्रतिगृहीत्रापुत्रीकृतातस्याःप्रतिगृहीतुःकुलेत्रीनतीत्येति पंचपितृतइ
तियस्यदत्तपुत्रः पितातस्यदत्तस्यतज्जनककुलंतात्पर्यमित्युक्तम् वस्तुतस्तुपूर्वंवचसांमहानिबंधेष्वप्यनुपलं
भादपरार्कादिलिखनाभावात्पूर्वोक्तव्यवस्थायाश्चप्रतिभाज्ञानतुल्यत्वाद्धैरैतल्लिखितंतेषामेवशोभते मन्मतु
पालककुलेएकपिंडदानक्रियान्वयित्वरूपंसप्तपौरुषमेवसापिंड्यं बीजिनश्चेतिगौतमोक्तेर्जनककुलेपितावं
देवत्रीन्मातृतइत्यादितुसवर्णसापत्नमातृकुलपरंयद्येकजातावहवइतिप्राग्वदेकवाक्यत्वादितियुक्तंप्रतिभाति अ
तएवास्यद्व्यामुष्यायणत्वंहेमाद्रिप्रवरमंजरीवृत्तिकृन्नारायणादिभिरुक्तम् भट्टसोमेश्वरेणापिपृथायाःकुंति-

भोजस्यपालककन्यात्वेपिऊर्ध्वंसप्तमात्पितृबंधुभ्योबीजिनश्चेतिगौतमोक्तेर्द्वित्रिगायाःपृथायाःजनकस्यशूरसेनस्यकुले
पिसप्तपौरुषंपालककुलेपितावद्देवसापिंड्यंउक्तमपिवाकारणाद्ग्रहणेइत्यत्र सापिंड्यदीपिकायांतुदत्तक्रीतादीनांज
नकगोत्रेणोपनयनेकृतेजनककुलेसप्तपौरुषंसापिंड्यम् पालकमातापितृकुलेत्रिपुरुषम् पिंडनिर्वापान्निर्वापेल
क्षणंत्रिपुरुषंसापिंड्यम् पालकगोत्रेणोपनयनेतत्कुलेसप्तपौरुषमित्युक्तम् तन्न चूडोपायनसंस्कारानिजगोत्रेण
वैकृताः दत्ताद्यास्तनयास्तेस्युरन्यथादासउच्यतइतिकालिकापुराणादुपनयनोत्तरंदत्तकनिषेधात् त्रिपुरुषमि
त्यत्रापिमूलंमृग्यमित्यलंबहुना मातापितृद्वारकसापिंड्यवतीनांकन्यानामियंसंख्यारामवाजपेयिनोक्ता उद्वोढुः
पितरोपितुश्चपितरौतज्जन्मकदंपतिद्वंद्वंतस्यचतुष्कमष्टचततोप्यस्यक्रमात्षोडश वंशारंभकदंपतीप्रमितिरित्या
सप्तकक्षंरदाएकैकान्वयकन्यकाःपितृकुलेतासप्तकक्षंध्रुवे यद्यप्येकस्यबहवःसुताःस्युस्तदपीहतु संबंधसाम्या
देकैवगणितेत्यवधार्यताम् एकस्मान्मिथुनात्सुतोथदुहिताद्वंद्वद्वयंतद्द्वयात्तस्माद्द्वंद्वचतुष्कमष्टचततोतःषोडशा-
तोरदाः यावत्सप्तमकक्षमग्निक्रतवःकन्याद्द्वेकान्वयेतादतैर्गुणितारसैकस्वदशोवंशेसपिंडाःपितुः मातुर्जन्मद
दंपतीचमिथुनद्वंद्वंतयोःसागरास्तस्याःपंचमकक्षमंशमितिरित्येकान्वयःपुंसुते द्वंद्वाद्द्वंद्वयुगंततोब्धयइतोष्टेपं
चकक्षंशरक्षोण्यःसप्तगुणाःशराश्चविधवोमातुःसपिंडाःकुले कुलद्वयस्यकन्यकायुतामिथःसपिंडकाः द्विमां
शरद्ध्यराद्दशोविवाहकर्मवर्जिताइति एतच्चसर्ववर्णसाधारणम् सर्वत्रसापिंड्यसद्भावादितिविज्ञानेश्वरोक्तेः पंच
मात्सप्तमादूर्ध्वंमातृतःपितृतःक्रमात् सपिंडतानिवर्त्तेतसर्ववर्णेष्वयंविधिरितिहरनाथधृतदेवलवचनाच्च. सं

बंधुत्वेसकृन्मनुः पितृष्वसृसुतांमातृष्वसृसुतांमातुलसुतांमातृसगोत्रांसमानार्षेयींविवाह्य चांद्रायणंचरेत्परि
त्यज्यैनांमातृवद्बिभृयादितिदिक् अत्रोपयोगिदमार्षंप्रवरःगोत्रंप्रसिद्धम् समानेआर्षेगोत्रेयस्यतस्माज्जातायानभवतितां

अथसंक्षेपेणगोत्रप्रवरनिर्णयः तौचाभिन्नौनिषेधेनिमित्तम् सगोत्रायदुहितरंनप्रयच्छेदित्यापस्तंबोक्तेः
असमानप्रवरैर्विवाहइतिगौतमोक्तेश्च तत्रगोत्रलक्षणमाहप्रवरमंजर्याम् बौधायनः विश्वामित्रोजमदग्नि
र्भरद्वाजोथगौतमः अत्रिर्वसिष्ठःकश्यपइत्येतेसप्तर्षयः सप्तानामृषीणामगस्त्याष्टमानांयदपत्यंतद्गोत्रमिति
यद्यपिकेवलभार्गवेष्वार्ष्टिषेणादिषुकेवलांगिरसेषुचहरितादिषुनैतत् भृग्वंगिरसोरुक्तेष्वनंतर्गतेः तथाप्यत्र
व्याप्तिरेवेतिकेचित् अतएवस्मृत्यर्थसारेप्रवरैक्यादेवात्राविवाहउक्तः यद्यपिवसिष्ठादीनांनगोत्रत्वंयुक्तंतेषां
सप्तर्षित्वेनतदपत्यत्वाभावात् तथापितत्पूर्वभाविवसिष्ठाद्यपत्यत्वेनगोत्रत्वंयुक्तम् अतएवपूर्वेषांपरेषांचैत-
द्गोत्रं अत्रविशेषोस्मत्कृतप्रवरदर्पणेज्ञेयः प्रवरास्तुप्रवरणानिप्रवराः कल्पकाराहवासिष्ठेतिहोतावसिष्ठव-
दित्यध्वर्युरित्यादिनायेषांवरणमामनंतितेप्रवराः तत्रवरणंयद्यपिगोत्रभूतस्यापिक्वचिद्दृश्यते तथापिपूर्वव
दपिभेदोद्रष्टव्यः अन्यथातेषांत्र्यार्षेयएकार्षेयइत्यादिनिर्देशानुपपत्तेः अन्येतुतद्गोत्राणांत्र्यार्षेयइतिभेद
माहुरितिदिक् तत्वंतुगोत्रभूतस्यपितृपितामहप्रपितामहाएवप्रवराः पितैवाग्रेथपुत्रोथपौत्रइतिशतपथ
श्रुतेः परंपरंप्रथममित्याश्वलायनोक्तेश्च अत्रविशेषमाहबौधायनः एकएवऋषिर्यावत्प्रवरेष्वनुवर्तते
तावत्समानगोत्रत्वमन्यत्रभृग्वंगिरसांगणादिति स्मृत्यर्थसारे ध्रियमाणतयावापिसत्तयावानुवर्तनम्

एकस्य दृश्यतेयत्र तद्गोत्रंतस्य कथ्यते भृग्वंगिरोगणेष्वतु माधवीये स्मृत्यंतरे पंचानां त्रिषु सामान्यादविवाहस्त्रिषु
द्वयोः भृग्वंगिरोगणेष्वेवं शेषेष्वेकोपि वारयेत् शेषगोत्रेषु एकोपि समानः प्रवरो विवाहं वारयेदित्यर्थः बौधायनो
पि भृग्वंगिरसांवधिकृत्य त्र्यार्षेयसन्निपाते विवाहस्त्र्यार्षेयाणां त्र्यार्षेयसन्निपातेविवाहः पंचार्षेयाणामिति
भृग्वंगिरोगणेष्वपि जमदग्निगोतमभरद्वाजेष्वेकप्रवरसाम्ये सर्वेषामप्यसाम्ये वा सगोत्रत्वादेवाविवाह इतिदिक्
अथगोत्राणि प्रवराश्चोच्यंते तत्र बौधायनः गोत्राणांतु सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ऊनपंचाशदे
वैषां प्रवराऋषिदर्शनात् तत्र सप्त भृगवः वत्सा विदा आर्ष्टिषेणा यस्का मित्रयुवा वैन्याः शुनका इति वत्सा
नां भार्गवच्यावनाप्नवानौर्वजामदग्न्येति भार्गवौर्वजामदग्न्येति वा भार्गवच्यावनाप्नवानेति वा विदानां पंच
भार्गवच्यावनाप्नवानौर्ववैदेति भार्गवौर्वजामदग्न्येति वा एतौ द्वौ जामदग्न्यसंज्ञौ आर्ष्टिषेणानाम् भार्गव
च्यावनाप्नवानार्ष्टिषेणानूपेति भार्गवार्ष्टिषेणानूपेति वा एषां त्रयाणां परस्परमविवाहः वात्स्यानाम् भा
र्गवच्यावनाप्नवानेति वत्सपुरोधसयोः पंच भार्गवच्यावनाप्नवान वात्स्य पौरोधसेति बैजवनिमथितयोः पं
च भार्गवच्यावनाप्नवान बैजवन मैथिलेति एते त्रयः क्वचित् एषामपि पूर्वैरविवाहः अत्र तत्तद्गणस्थावांतर
पयोन्यश्च विशेषो मत्कृते प्रवरदर्पणे ज्ञेयः यस्कानां भार्गववैतहव्यसावेतसेति मित्रयुवानाम् भार्गववाध्र्य
श्वदिवोदासेति भार्गवच्यावनदिवोदासेति वा वाध्र्यश्वेत्येको वा वैन्यानां भार्गववैन्यपार्थेति एत एव श्येनाः
शुनकानां शौनकेति वा गार्त्समदेति वा भार्गवगार्त्समदेति द्वौ वा भार्गवशौनहोत्रगार्त्समदेति त्रयो वा वेद

विश्वज्योतिषां भार्गववैदवैश्वज्योतिषेति शाठरमाठराणाम् भार्गवशाठरमाठरेति एतेनोद्दोकश्चित् यस्कादीनां स्वगणं त्यक्त्वा सर्वैर्विवाहः तदुक्तं स्मृत्यर्थसारे यस्कामित्रयुवोवैन्याः शुनकाः प्रवरैक्यतः स्वं स्वं हित्वा गणं सर्वैर्विवहेयुः प्रवरैरिति अथांगिरसः - तेगौतमाः भरद्वाजाः केवलांगिरसश्चेति त्रिधा अत्र गौतमा दश आयास्याः शारद्वताः कौमंडा दीर्घतमसः औशनसाः कारेणुपालयः राहूगणाः सोमराजकाः वामदेवा बृहदुक्थाश्चेति तत्रायास्यानां आंगिरसायास्य गौतमेति शारद्वतानां आंगिरसगौतमशारद्वतेति कौमंडानां आंगिरसौतथ्यकाक्षीवत गौतमकौमंडेति वा आंगिरसायास्यौशिजगौतमकाक्षीवतेति वा आंगिरसौतथ्यगौतमौशिजकाक्षीवतेति वा आंगिरसौशिजकाक्षीवतेति त्रयो वा दीर्घतमसां आंगिरसौतथ्यकाक्षीवतगौतमदैर्घतमसेति आंगिरसौतथ्यदैर्घतमसेति त्रयो वा औशनसां आंगिरसगौतमौशनसेति त्रयः कारेणुपालानाम् आंगिरसगौतमकारेणुपालेति त्रयः राहूगणानाम् आंगिरसराहूगणगौतमेति सोमराजकानाम् आंगिरससोमराजकगौतमेति वामदेवानाम् आंगिरसवामदेव्यगौतमेति बृहदुक्थानाम् आंगिरसबार्हदुक्थगौतमेति आंगिरसवामदेवबार्हदुक्थेति वा उतथ्यानामांगिरसौतथ्यगौतमेति औशिजानामांगिरसौशिजकाक्षीवतेत्यापस्तंबः आंगिरसायास्यौशिजगौतमकाक्षीवतेति कात्यायनः एतेनोद्दोकश्चित् रघुवानाम् आंगिरसराघुवगौतमेति केचित् तन्मूलं चिंत्यम् एषां सर्वेषां गौतमानामविवाहः अथ भरद्वाजाः ते चत्वारः भरद्वाजा गर्गा ऋक्षाः कपय इति भरद्वाजानामांगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजेति त्रयः गर्गाणामांगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजसैन्यगार्ग्येति पंच आंगिरससैन्यगार्ग्येति वा अंत्ययोर्व्यत्ययो वा भारद्वाजगार्ग्यसैन्येति वा गर्गभेदानां

आंगिरसतैत्तिरकापिशुवेति ऋक्षाणांकपिलानांचांगिरसवार्हस्पत्यभरद्वाजवांदनमातवचसेतिपंच आंगिरसवांदनमा
तवचसेतित्र्योवा कपिलानामांगिरसामहीयवौरुक्षयसेति आत्मभुवाम् आंगिरसभारद्वाजवार्हस्पत्यमंत्रवरात्मभु-
र्वतिपंच अयंकश्चित् भरद्वाजानांसर्वेषामविवाहः अथकेवलांगिरसः हरितानामांगिरसांवरीषयौवनाश्वेति आ-
घोगांधातावा कुत्सानामांगिरसमांधातृकौत्सेति कण्वानामांगिरसाजमीढकाण्वेति आंगिरसघोरकाण्वेतिवा रथीतरा
णामांगिरसवैरूपरार्थीतरेति आंगिरसवैरूपपार्षदश्वेतिवा अष्टादंष्ट्रपार्षदश्ववैरूपेतिवा अंसयोर्व्यत्ययोवा मुद्गला
नामांगिरसभार्म्याश्वमौद्गल्येति आद्यस्तार्क्ष्योवा आंगिरसताविमौद्गल्येतिवा विष्णुवृद्धानामांगिरसपौरुकुत्सत्रासद
स्यवेति एषांस्वगणंविहायसर्वैर्विवाहोभवति हरितकुत्सयोस्तुनभवति अथात्रयः तेचत्वारः आत्रेयाः वाद्भुतकाःग
विष्ठिराःमुद्गलाइति आद्यानामात्रेयार्चनानसश्यावाश्वेति वाद्भुतकानांआत्रेयार्चनानसवाद्भुतकेति धनंजयानामात्रेयार्च
नानसधानंजयेतिकश्चित् गविष्ठिरानामात्रेयार्चनानसगविष्ठिरेति आत्रेयगाविष्ठिरपौर्वातिथेतिवा मुद्गलानामात्रेया
र्चनानसपौर्वातिथेति वामरथ्यसुमंगलबैजवापानामात्रेयार्चनानसातिथेति आत्रेयार्चनानसगाविष्ठिरेतिवा सुमं
गलानांअत्रिसुमंगलश्यावाश्वेतिकेचित् अत्रेःपुत्रिकापुत्राणां आत्रेयवामरथ्यपौत्रिकेति अत्रीणांसर्वेषामविवाहः

अथविश्वामित्राः तेदश कुशिकालौहितारौक्षकाःकामकायनाः कृताधनंजयाअघमर्षणाः पूरणाः इंद्रकौशिक
इति कुशिकानांविश्वामित्रदेवरातौदलेति लौहितानांविश्वामित्राष्टकलौहितेति अंसयोर्व्यत्ययोवा वैश्वामित्रमाधु
छंदसाष्टकेतिवा विश्वामित्राष्टकेतिद्वौवा. रौक्षकानांवैश्वामित्रगाधिनरैवणेति वैश्वामित्ररौक्षकरैवणेतिवा

कामकायनानांवैश्वामित्रदेवश्रवसदेवतरसेतिवा अजानांवैश्वामित्रमाधुछंदसाजेति वैश्वामित्राश्मरथवाधूलेतिवा अघमर्षणानांविश्वामित्राघमर्षणकौशिकेति पूरणानांवैश्वामित्रपौरणेतिद्वौ वैश्वामित्रदेवरातपूरणेतिवा इंद्रकौशिकानांविश्वामित्रेंद्रकौशिकेतिद्वौ धनंजयानांविश्वामित्रमाधुछंदसधानंजयेति वैश्वामित्रमाधुछंदसाघमर्षणेतिवा कतानांवैश्वामित्रकात्याक्षीलेति एतेबोधायनोक्ताः रोहिणानांवैश्वामित्रमाधुछंदसरौहिणेति रेणूनांवैश्वामित्रगाथिनरेणवेति वेणूनांवैश्वामित्रगाथिनवैणवेति जह्नूनांवैश्वामित्रशालंकायनकौशिकेति आश्मरथ्यानांवैश्वामित्राश्मरथ्यवाधुलेति उदवेणूनांवैश्वामित्रगाथिनरैणवेति एतेआश्वलायनमात्स्योक्ताः अन्येस्त्वन्येपि षड्गणाउक्ताः तेन्यत्रमत्कृतौज्ञेयाः एषांविश्वामित्राणामविवाहः अथकश्यपाः तेपंच निध्रुवाः कश्यपाः शांडिलारेभाः लौगाक्षयश्च निध्रुवाणांकाश्यपावत्सारनैध्रुवेति कश्यपानांकाश्यपावत्सारासितेति रेभाणांकाश्यपावत्साररैभ्येति शांडिलानांकाश्यपशांडिल्येति अंत्यस्थानेदेवलोवासितोवा शांडिल्यासितदेवलेतिवा कश्यपासितदेवलेतिवा अंत्ययोर्व्यत्ययोवा देवलासितेतिद्वौवा लौगाक्षीन्वस्यामः एषांकश्यपानामविवाहः अथवसिष्ठाः तेपंच वसिष्ठाः कुंडिनाःउपमन्यवः पराशराजातूकर्ण्याश्चेति वसिष्ठानांवासिष्ठेंद्रप्रमदाभरद्वस्वेति वासिष्ठेत्येकोवा कुंडिनानांवासिष्ठमैत्रावरुणकौंडिन्येति उपमन्यूनांवासिष्ठेंद्रप्रमदाभरद्वसव्येति वासिष्ठाभरद्वसिंद्रप्रमदेतिवा आद्ययोर्व्यत्ययोवा पराशराणांवासिष्ठशाक्त्यपाराशर्येति जातूकर्ण्यानांवासिष्ठात्रिजातूकर्ण्येति वासिष्ठानांसर्वेषामविवाहः अंत्यस्यात्रिभिश्च अथागस्त्याः तेचत्वारः इध्मवाहाःसांभवाहाःसोमवाहा

यज्ञवाहाश्चेति आयानामागस्त्यदार्ढ्यच्युतेध्मवाहेति आगस्त्येत्येकोवा सोमवाहानामागस्त्यदार्ढ्यच्युतसोमवाहेति सां
भवाहानांसांभवाहोत्यः यज्ञवाहानांयज्ञवाहोत्यः आद्योपूर्वोक्तएव सारवाहानांतदंतास्त्रयः दर्भवाहानांतदंतास्त्र
यः अगस्तीनामागस्त्यमाहेंद्रमायोभुवेति पूर्णमासानांआगस्त्यपौर्णमासपारणेति हिमोदकानामागस्त्यहैमवर्चि
हैमोदकेति पाणिकानामागस्त्यपैनायकपाणिकेति एतेषट्स्वपि अगस्तीनांसर्वेषामविवाहः अथद्विगोत्राः
शौंगशैशिरीणामांगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजकात्यात्कीलेतिपंच कात्याक्षीलयोःस्थानेशौंगशैशिरीवा आंगिरस
कात्याक्षील्लेतित्रयोवा एषांभरद्वाजैर्विश्वामित्रैश्चाविवाहः एवंकपिलानांकतानांच संस्कृतिपूतिमाषादीनांआंगि
रसगौरिवीतसांकृत्येति शाक्त्यगौरिवीतसांकृत्येतिवा एषांस्वगणस्थैर्वसिष्ठैःशौंगशैशिरैर्लौगाक्षिभिश्चाविवाहः
कश्यपेष्वपीतिप्रयोगपारिजाते लौगाक्षीणांकाश्यपावत्सारवासिष्ठेति काश्यपावत्सारासितेतिवा एतेहर्वसिष्ठानक्तं
काश्यपाः एषांवसिष्ठैःकश्यपैःसंस्कृताद्यैश्चाविवाहः देवरातस्यजामदग्न्यैर्विश्वामित्रैश्चाविवाहइतिप्रयोगपारि-
जाते यदुक्तं बह्वृचश्रुतौ यथैवांगिरसःसन्नुपेयांतवपुत्रताम् आंगिरसोजन्मनास्याजीगर्तिःश्रुतःकविः इत्यं
गिरोगणस्थत्वंनभार्गवजामदग्न्यत्वस्मृतेर्बाधात् तेनपत्यक्षश्रुत्याहरिवंशादिस्मृतेश्चबाधात् तेनद्वौदेवरातौ
एकआंगिरसःशुनःशेपः अन्योभार्गवःतयोःकस्यभेदेप्यांगिरसेनदेवरातेनजमदग्नेर्भवस्यैवविवाहः 'भार्गवे-
णानुनेतितत्वम् धनंजयानांविश्वामित्रैरत्रिभिश्चाविवाहः जातूकर्ण्यानांवसिष्ठैरत्रिभिश्चाविवाहः एवंदत्तकी
तकृत्रिमस्वयंदत्तपुत्रिकापुत्रादीनांउत्पादकपालकयोःपित्रोर्गोत्रप्रवरावर्ज्याइतिप्रवरमंजरीनारायणवृत्तिः

प्रयोगपारिजातादयः अत्रसर्वत्रोपपत्तयःमूलंचमत्कृतेप्रवरदर्पणेज्ञेयमितिदिक् क्षत्रियवैश्ययोस्तुपुरोहितगोत्रप्रवरावेवेतिसर्वसिद्धांतः यद्यपिबह्वृचपरिशिष्टे कपिभरद्वाजयोर्विवाहउक्तस्तथापिभरद्वाजाश्वकप्रयोगगर्गरौक्षायणाइति चत्वारोपिभरद्वाजगोत्रेष्वान्नान्वयुर्मिथः कपिगर्गभरद्वाजामिथोरौक्षायणाद्विजाः नोद्वहेयुःसगोत्रत्वात्प्रवरैक्याच्चकुत्रचिदितिस्मृत्यर्थसाराद्युक्तेरविवाहएवतयोरितिप्रवरमंजर्यांयद्यपीदमुक्तम् तथापिभृग्वंगिरोगणेऽनुगाचस्येव तथाबह्वृचपरिशिष्टेबोधायनः एकएवऋषिर्यावत्प्रवरेष्वनुवर्तते तावत्समानगोत्रत्वमृतेभृग्वंगिरोगणात् माधवीयेस्मृत्यंतरे पंचानांत्रिषुसामान्यादविवाहस्त्रिषुद्वयोः भृग्वंगिरोगणेष्वेवंशेषेष्वेकोपिवारयेदितिदेशाचाराच्च सोप्यापारदेशेप्रसिद्धः चतुर्विंशतिमते यस्तुदेशानुरूपेणकुलमार्गेणचोद्वहेत् नित्यंसव्यवहार्यःस्याद्वेदाचैतत्सदृश्यतइतिदिक् तथाचाङ्गिराः यस्मिन्देशेपुरेग्रामेत्रैविद्येनगरेपिवा योयत्रविहितोधर्मस्तंधर्मनविचालयेदिति पुनश्चतुर्विंशतिमते यस्मिन्देशेयआचारःपारंपर्यक्रमागतः वर्णानांकिलसर्वेषांससदाचारउच्यते स्वगोत्राद्यज्ञानेतुसत्याषाढः अथानाज्ञातबंधोःपुरोहितप्रवरेणाचार्यप्रवरेणवेति आचार्यगोत्रप्रवरानभिज्ञस्तुद्विजःस्वयम् दत्वात्मानंतुकस्मैचित्तद्गोत्रप्रवरोभवेत् यद्वासगोत्रप्रवरविधुरोजामदग्निजः विवाहंचनतेनैवगोत्रेणानुसमाचरेदितिकश्चित् दिवोदासीयेपि स्वगोत्रप्रवराज्ञानेजमदग्निमुपाश्रयेत् अथमातृगोत्रनिर्णयः शातातपः मातुलस्यसुतामूढ्वामातृगोत्रांतथैवच समानप्रवरांचैव गत्वाचांद्रायणंचरेत् यद्यपिसगोत्रांमातुरप्येकेनेच्छंत्युद्वाहकर्मणि जन्मनाम्नोरविज्ञानेत्युद्वहेदविशंकितइति

व्यासोक्तेःरक्तानन्नामत्वेनसगोत्रत्वदोषस्तथापिनेदंकलौप्रवर्तते गोत्रान्मातुःसपिंडाच्चविवाहोगोवधस्तथेतिक
लिवर्जनोक्तेः इदंमातृगोत्रवर्जनंमाध्यंदिनीयानामेव मातृगोत्रंमाध्यंदिनीयानामपुत्रायाश्चेतिसत्याषाढो
क्तेरिति कश्चिन्महाराष्ट्र कल्पितंतन्निर्मूलम् अन्यथागुर्जरादेःकातीयस्यकुतोननिषेधः अतएवप्रवरमंज
रीकारः दोषस्यातिगुरुत्वात्सर्वेषांमातृगोत्रंवर्ज्यमिति यत्तु गुर्जरादीनांमाध्यंदिनीयानामप्याचरणाच्च एकस्मि
न्प्रवरेतुल्येमातृगोत्रेवरस्यच तमुद्वाहंनकुर्वीतसाकन्याभगिनीस्मृतेतिमातृकुलेप्रवरासंतनमुक्तंतदासुरादिविवाहे
दापरमितिदिक् विस्तरस्तुग्रंथांतरेभ्योज्ञेयः सगोत्रादिविवाहेप्रायश्चित्तंस्मृत्यर्थसारे इत्थंसगोत्रसंबंधविवाहवि
पर्येस्थिते यदिकश्चिदज्ञानतस्तांकन्यामूढोपगच्छति गुरुतल्पव्रताच्छुध्येद्गर्भस्तज्जोत्यतांव्रजेत् भोगतस्तांपरि
त्यज्यपालयेज्जननीमिव अज्ञानाद्दैवैःशुद्ध्येत्त्रिभिर्गर्भिक्ककश्यपः एवंसापिंड्येपि सपिंडापत्यदारेषुप्राण
त्यागोविधीयतइतिबृहद्यमोक्तेः तिथितत्त्वेबौधायनः सपिंडांसगोत्रांचेदमत्योपयच्छेन्मातृवदेनांबिभृयात्
कन्याविवाहकालउक्तोज्योतिर्निबंधे षडब्दमध्येनोद्वाह्याकन्यावर्षद्वयंयतः सोमोभुंक्तेततस्तद्वद्गंधर्वश्चतथान ,
राजमार्तंडः अयुग्मेदुर्भगानारीयुग्मेतुविधवाभवेत् तस्माद्गर्भान्वितेयुग्मेविवाहेसापतिव्रता मासत्रयादूर्ध्वमयु
ग्मवर्षेयुग्मेपिमासत्रयमेवयावत् विवाहशुद्धिंप्रवदंतिसंतोचात्स्यादयःस्त्रीजनिजन्ममासात् पराशरमाधवीयेतु
जन्मतोगर्भाधानाद्वापंचमाब्दात्परंशुभम् कुमारीवरणंदानंमेखलाबंधनंतथेत्युक्तम् संबंधतत्त्वेयमः कन्या
द्वादशवर्षाणियामदत्तावसेद्गृहे ब्रह्महत्यापितुस्तस्याःसाकन्यावरयेत्स्वयम् भारते त्रिंशद्वर्षःषोडशाब्दांभार्यां

विंदेतनग्निकां दशवर्षोष्टवर्षोवाधर्मेसीदतिसत्वरः अतोप्रवृत्तेरजसिकन्यांदद्यात्पितासकृत् तत्रैव सप्तसंव
त्सरादूर्ध्वंविवाहःसार्ववर्णिकः कन्यायाःशस्यतेराजन्नन्यथाधर्मगर्हितः राजमार्तंडः राहुग्रस्तेतथाप्युद्वाहःपितॄणांप्रा
णसंशये अतिप्रौढाचयाकन्यानंद्लग्नबलेनतु चकारादतिबाला प्राणसंशयइत्युक्तेः मनुः त्रिंशद्वर्षोवहेत्कन्यां
हृद्यांद्वादशवार्षिकीं त्र्यष्टवर्षोष्टवर्षांवाधर्मेसीदतिसत्वरः यद्यपिविवाहस्त्वष्टवर्षायाः कन्यायाः शस्यतेबुधैरितिसं
वर्तोक्तेरतऊर्ध्वंरजस्वलेत्यादेश्चदशवर्षादूर्ध्वंविवाहोनिषिद्धस्तथापिदातुरभावेद्वादशषोडशाब्देज्ञेये त्रीणिवर्षाण्यृ
तुमतीकांक्षेतपितृशासनमितिपराशरमाधवीयेबौधायनोक्तेश्च मनुः स्त्रीसंबंधेदशैतानिकुलानिपरिवर्जयेत्
हीनक्रियंनिःपुरुषंनिश्छंदोरोमशार्शसम् क्षय्यामयाव्यपस्मारीश्वित्रिकुष्ठिकुलानिच नर्क्षवृक्षनदीनाम्नींनांत्यप
र्वतनामिकाम् नपक्ष्यहिप्रेष्यनाम्नींनविभीषणनामिकाम् यमः तस्मादुद्वाहयेत्कन्यांयावन्नर्तुमतीभवेत् तथामूल
जादीनांफलंप्रागुक्तं तथा वर्णवश्यग्रहमैत्र्यादिघटितविचारोज्योतिर्विद्भ्योज्ञेयः विस्तरात्तुनोच्यते अथगुर्वर्क
बलम् ज्योतिर्निबंधेगर्गः स्त्रीणांगुरुबलंश्रेष्ठंपुरुषाणांरवेर्बलम् तयोश्चंद्रबलंश्रेष्ठमितिगर्गेणभाषितम्
जन्मत्रिदशमारिस्थःपूजयाशुभदोगुरुः विवाहेथचतुर्थाष्टद्वादशस्थोमृतिप्रदः देवलः नष्टात्मजाधनवतीविधवा
कुशीलापुत्रान्विताहतधवासुभगाविपुत्रा स्वामिप्रियाविगतपुत्रधवाधनाढ्यावंध्याभवेत्सुरगुरौक्रमशोभिजन्म
बृहस्पतिः सचापकुलीरस्थोजीवोप्यशुभगोचरः अतिशोभनतांदद्याद्विवाहोपनयादिषु लल्लः द्वादशदशमचतुर्थे
जन्मनिषष्ठाष्टमेत्वतीयेच प्राप्तेपाणिग्रहणेजीवेवैधव्यमाप्नोति गर्गः सर्वत्रापिशुभंदद्याद्द्वादशाब्दात्परंगुरुः

पंचषष्ठाब्दयोरेव क्रमगोचरतामता सप्तमात्पंचवर्षेषुस्वोच्चस्वर्क्षगतोयदि अरूभोपिफलंदद्याच्छुभदर्क्षेषुकिंपु
नः रजस्वलायाःकन्यायागुरुश्फिह्नंनचिंतयेत् अष्टमेपिप्रकर्तव्योविवाहस्त्रिगुणार्चनात् अर्कगुर्वोर्चलंगोर्यारोहि
ण्यर्कंनन्दाम्बृता कन्याचंद्रबलाप्रोक्ताशुभलीरलग्नतोबला अष्टवर्षाभवेद्गौरीनववर्षाचरोहिणी दशवर्षाभवेत्कन्या
अतऊर्ध्वरजस्वला अथबृहस्पतिशांतिः शौनकः कन्यकोद्वाहकालेतुभानुकूल्यंनविद्यते ब्राह्मणस्योपनय
नेगुरोर्विधिरुसाद्दतः स्वर्णेनगुरुंकृत्वापीतवस्त्रेणवेष्टयेत् ईशान्यांधवलंकुंभंधान्योपरिनिधायच दमनंमधुप्र
प्पंचपलाशंनैवसर्षपान् मांसीगुडूच्यपामार्गाविडंगाशंखिनीवचा सहदेवीहरिक्रांतासर्वौषधिशतावरी बलाच
सहदेवीचनिशाद्वितयमेवच फलाज्यभागपर्यंतंस्वशाखोक्तविधानतः ग्रहोक्तमंडलेभ्यर्च्यपीतपुष्पाक्षतादिभिः
देवपूजोत्तरेकालेततःकुंभानुमंत्रणम् अश्वत्थसमिधश्चाज्यंपायसंसर्पिषायुतम् यवव्रीहितिलाःसाज्यामंत्रेणैवबृ
हस्पतेः अष्टोत्तरशतंसर्वंहोमशेषंसमापयेत् पुत्रदारसमेतस्यअभिषेकंसमाचरेत् कुंभाभिमंत्रणोक्तैश्चसमुद्रज्ये
ष्ठमंत्रतः प्रतिमाकुंभवस्त्रंचआचार्यायनिवेदयेत् ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चात्शुभदःस्यान्नसंशयः इतिबृहस्पति
शांतिः शौनकः गुर्वादित्येव्यतीपातेवक्रातीचारगेगुरौ नष्टेशशिनिशुक्रेवाबालेवृद्धेथवागुरौ पौषेचैत्रेथवर्षास्र
शरद्यधिकमासके केतूद्गमेनिरंशेर्केसिंहस्थेमरमंत्रिणि विवाहव्रतयात्रादिपुरहर्म्यगृहादिकं क्षौरंसद्योपविद्यांच
यत्नतःपरिवर्जयेत् मदनपारिजातेज्योतिःसागरे बालेशुक्रेवृद्धेशुक्रेवृद्धेजीवेनष्टेजीवे बालेजीवेजीवेसिंहे
सिंहादित्येजीवादित्ये तथामलिम्लुचेमासिक्रूराचार्येतिचारगे वापीकूपविवाहादिक्रियाःप्रागुदितास्त्यजेत्

सिंहस्थंमकरस्थंचगुरुंयत्नेनवर्जयेत् लल्लः अतिचारगतोजीवस्तंराशिंनैतिचेत्पुनः लुप्तःसंवत्सरोज्ञेयःसर्वकर्मब
हिष्कृतः सिंहस्थगुरोरपवादमाहपराशरः गोदाभागीरथीमध्येनोद्वाहःसिंहगेगुरौ गयास्थेसर्वदेशेषुतथामीनग
तेरवौ वसिष्ठोपि विवाहोदक्षिणेकूलेगोतम्यानेतरत्रतु भागीरथ्युत्तरेकूलेगोतम्यादक्षिणेतथा विवाहोव्रतबं
धश्चसिंहस्थेज्येनदुष्यति कन्यादातृक्रममाहयाज्ञवल्क्यः पितापितामहोभ्रातासकुल्योजननीतथा कन्याप्रदः
पूर्वनाशेप्रकृतिस्थःपरःपरः अप्रयच्छन्समाप्नोतिभ्रूणहत्यामृतावृतौ गम्यत्वभावेदातॄणांकन्याकुर्यात्स्वयंवरम्
भ्रातॄणांसंस्कृतानामेवाधिकारमाहसएवयाज्ञवल्क्यः असंस्कृतास्तुसंस्कार्याभ्रातृभिःपूर्वसंस्कृतैः भगिन्यश्चनि
जाद्अंशाद्दत्वांशंतुतुरीयकम् अत्रचकारेणपूर्वसंस्कृतैरित्यस्यानुवृत्तेर्विवाहपर्याप्तद्रव्यदानेस्वांशसमांशाच्चतुर्थ
भागदानेचासंस्कृतग्रहणंव्यर्थंस्यात् अतःकर्तृनियमोयम् तेनानुपनीतभ्रातृमात्रादिसत्त्वेमात्रादेरेवाधिकारोन
भ्रातुरित्युक्तंसंबंधतत्त्वादौ कन्यास्वयंवरेमातुर्दातृत्वेचलाभयामेवनांदीश्राद्धंकार्यम् तत्रचस्वयंप्रधानसंकल्प
मात्रंकृत्वान्यद्ब्राह्मणद्वाराकारयेदितिप्रयोगपारिजाते वरस्तुसंस्कृतभ्रात्राद्यभावेस्वयमेवनांदीश्राद्धंकुर्यात्
नमाता पुत्रेषुविद्यमानेषुनान्यंवैकारयेत्स्वधामितिनिषेधादुपनयनेनकर्माधिकारस्यजातत्वाच्चेतिपृथ्वीचंद्रोद
यः माधवीयेपरार्केचनारदः पितादद्यात्स्वयंकन्यांभ्रातावानुमतेपितुः मातामहोमातुलश्चसकुल्योबांधवस्तथा
मातात्वभावेसर्वेषांप्रकृतौयदिवर्तते तस्यामप्रकृतिस्थायांकन्यांदद्युःस्वजातयः सकुल्यःपितृपक्षीयःबांध
वोमातृवंश्यः मदनपारिजातेकात्यायनः स्वयमेवौरसींदद्यात्पित्रभावेस्वबांधवाः मातामहस्तनोन्याहिम्प्र

नावाधर्मजांस्कृताम् नतोन्यामौरसीभिन्नांधर्मजांनियोगात्क्षेत्रजांभ्रातामहोमातामातुलोवादद्यात् तेनौरसीदानेपि
त्वबंधुसत्त्वमातामहादीनांनाधिकारः अनुमतिंविना अस्यापवादस्तत्रैव दीर्घप्रवासयुक्तेषुपौगंडेषुचबंधुषु
मातातुसमर्थेदद्यादौरसीमपिकन्यकाम् मनुः यदातुनैवकश्चित्स्यात्कन्याराजानमाव्रजेत् परकीयकन्यादा•
विशेषोमदनरत्नेस्कांदे आत्मीकृत्यसुवर्णेनपरकीयांतुकन्यकाम् धर्मेणविधिनादानमसगोत्रेपियुज्यते अत्रप्र
कृतिस्थग्रहणादप्रकृतिस्थेनकृतमकृतमेव स्वतंत्रोयादितत्कार्यंकुर्यादप्रकृतिंगतः तदप्यकृतमेवस्यादस्वातं
त्र्यस्यहेतुतइत्यपरार्केनारदोक्तेः यदितुसप्तपदीविवाहहोमादिप्रधानंजातंतदंगवैकल्येपिनावृत्तिर्विवाहस्य
गौडाअप्येवमाहुः तत्रैवमरीचिः गौरींददन्नाकपृष्ठंवैकुंठंरोहिणींददत् कन्यांददद्ब्रह्मलोकंरौरवंतुरजस्वलां
अथमासनिर्णयः तत्रजन्ममासेविशेषःप्रागुक्तः ज्योतिःप्रकाशेव्यासः माघफाल्गुनवैशाखेषुशुभामार्ग
शीर्षके ज्येष्ठेवाषाढमासेचसुभगावित्तसंयुता श्रावणेवापिपौषेवाकन्याभाद्रपदेतथा चैत्राश्वयुक्कार्तिकेषु
यातिवैधव्यतांलघु नारदः माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठमासाःशुभप्रदाः कार्तिकोमार्गशीर्षश्चमध्यमौनिंदिताः
परे वसिष्ठः पौषेपिकुर्यान्मकरस्थितेर्केचैत्रेभवेन्मेषगतोयदास्यात् प्रशस्तमाषाढकृतंविवाहंवदंतिगर्गोमि
थुनस्थितेर्के आचार्यचूडामणौज्योतिर्गर्गराजमार्तंडौ मांगल्येषुविवाहेषुकन्यासंवरणेषुच दशमासाःप्रश
स्यंतेचैत्रपौषविवर्जिताः आपस्तंबः सर्वऋतवोविवाहस्य शैशिरौमासौपरिहाप्योत्तमंचनैदाघं अत्रमा
घफाल्गुनाषाढवर्जनवमासामुख्यःकालइतिसुदर्शनभाष्येऽविलायांब्रह्मविद्यातीर्थैश्चोक्तम् बौधायनस्तु

पि सर्वेमासाविवाहस्यशस्तपस्तपस्यवर्ज्यमित्येके तेनपूर्वोत्तरौशिशिरसंबंधिनौमासौपौषचैत्रौविवाहइतिनिर्ण
यामृतव्याख्यानंमौर्ख्यकृतमित्युपेक्ष्यम् मिथिनेत्सर्वेशुहदशा स्वापमासेपूहहेदितिकालादर्शः येतुज्योतिषेमाघा
दिविधयस्तेगृह्यसूत्राणांद्विजपरत्वेनप्राबल्याच्छूद्रादिपराः ज्योतिषे वात्स्यो वर्षमनूनमिच्छतितथारेभ्योयनंचो
त्तरंश्रीवासंतमृतुं विहायसुनयोमांडव्यशिष्याजगुः चैत्रंमोक्षपराशरःपरिणयेपौषंचदौर्भाग्यदंत्याषाढादि
चतुष्टयंनहितदंकैश्चित्प्रादिष्टंबुधैः चंडेश्वरः मार्गेमासितथाज्येष्ठेक्षौरंपरिणयंव्रतम् ज्येष्ठपुत्रदुहित्रोस्तु
यत्नेनपरिवर्जयेत् कृत्तिकास्थंरविंत्यक्त्वाज्येष्ठपुत्रस्यकारयेत् उत्सवादिशुकार्येषुदिनानिदशवर्जयेत्
रत्नकोशे जन्मर्क्षेजन्मदिवसेजन्ममासेशुभंत्यजेत् ज्येष्ठमासाद्यगर्भस्यशुभंवर्ज्यंस्त्रियाअपि पराशरः अज्येष्ठा
कन्यकायत्रज्येष्ठपुत्रोवरोयदि व्यत्ययोवातयोस्तत्रज्येष्ठोमासःशुभप्रदः मिहिरः ज्येष्ठस्यज्येष्ठकन्यायाविवाहो
नप्रशस्यते तयोरन्यतरेज्येष्ठेज्येष्ठमासःप्रशस्यते द्वौज्येष्ठौमध्यमौप्रोक्तावेकंज्येष्ठंशुभावहम् ज्येष्ठत्रयंनकुर्वीत
विवाहेसर्वसंमतम् यत्तुसार्वकालमेकेविवाहमितितदासुरादिविवाहविषयम् धर्म्येषुविवाहेषुकालपरीक्षणंना
धर्म्येष्वितिगृह्यपरिशिष्टात् रत्नमालायामप्येवम् तेनाशक्तस्यमाघचैत्रादिनिषिद्धकालेष्वपिभवंति मासाःसौ
राः सौरोमासोविवाहादावित्युक्तेः झषोननिंद्योयदिफाल्गुनेस्यादजस्तुवैशाखगतोननिंद्यइतित्त्वपवादः अथ
दशदोषाः व्यवहारोच्चये वेधश्चलत्तात्वतथैवपातःखर्जूरवेधोदशयोगचक्रम् युतिश्चजामित्रमुपग्रहश्चबाणाख्य
वज्रेचदशैवदोषाः एषांलक्षणंज्योतिषेज्ञेयम् अतिचारगेगुरौतुवसिष्ठः अतिचारगतेजीवेचर्जयेत्तदनंतरं

विवाहादिषुकार्येषुअष्टविंशतिवासरान् रत्नमालायाम् एकपंचनवयुग्मषट्दशात्रीणिसप्तचतुरष्टलाभगः द्वादशा
जन्मभादिराशितोघातचंद्रइतिकीर्तितोबुधैः नारदः पूर्वाणनंदहस्ताश्वरसदिग्वह्निशैलजाः चेदावरूशिवा
दिस्याघातचंद्रोयथाक्रमम् यात्रायांयुद्धकार्येषुघातचंद्रंविवर्जयेत् विवाहेसर्वमांगल्येचौलादौव्रतबंधने घा
तचंद्रोनैवचिंत्यइतिपाराशरोब्रवीत् ज्योतिर्निबंधे विवाहचौलव्रतबंधयज्ञेपट्टाभिषेकेनतथैवराज्ञाम् सीमं
तयात्रासुतथैवजातेनोचिंतनीयःखलुघातचंद्रः नारदः अकालजाभवेयुश्चेद्दिक्कन्नोहारवृष्टयः प्रत्यर्कपरिवे
षेंद्रचापाभ्रध्वनयोयदि दोषायमंगलेनूनंनदोषायैवकालजाः अकालवृष्टिस्वरूपमाहलल्लः पौषादिचतुरो
मासाःप्रोक्ताह्यरिकालजेति शार्ङ्गधरः निर्घातेशितनलनेग्रहयुद्धेराहुदर्शनेचैव आपंचदिनात्कन्यापरिणीता
नाराशुपयाति उल्कापातेंद्रचापप्रबलघनरजोधूमनिर्घातविद्युद्वृष्टिप्रत्यर्कदोषादिषुसकलबुधैस्त्याज्यमेवैकरा
त्रं दुःस्वप्नेदुर्निमित्तेत्यशुभफलदशादुर्मनोभ्रांतवुद्धौचौलेमौंजीनिबंधेपरिणयनविधौसर्वदात्याज्यमेव ज्योतिः
प्रकाशे अर्वाक्षोडशनाड्यःसंक्रांतेःपुण्यदाःपरतः उपनयनव्रतयात्रापरिणयनादौविवर्ज्यास्ताः गर्गः दि
ग्दाहेदिनमेकंचग्रहेसप्तदिनानितु भूकंपेचसमुत्पन्नेत्र्यहमेवतुवर्जयेत् उल्कापातेत्रिदिवसंधूमेपंचदिनानिच
वज्रपातेचैकदिनंवर्जयेत्सर्वकर्मसु दर्शनादर्शनाद्राहुकेत्वोःसप्तदिनंत्यजेत् यावत्केतूद्गमस्तावदशुभःसमयोम
तः अस्यापवादोद्भुतसागरे अथदिवसत्रयमध्येमृदुपातोयदाभवति उत्पातदोषशमनंतदेवसंभाहुरा
चार्याःसंबंधतत्वे भूकंपादेर्नदोषोस्तिराड्याद्रेरुतसति अथांशस्त्रिहार्यकन्यायावैधव्ययोगेविशेषउच्यते

मार्कंडेयपुराणे बालवैधव्ययोगेतुकुंभद्रुप्रतिमादिभिः कृत्वालग्नंततःपश्चात्कन्योद्वाह्येतिचापरे अत्रपुनर्भूदोषा
भावउक्तोविधानखंडे स्वर्णांबुपिप्पलानांचप्रतिमाविष्णुरूपिणी तयासहविवाहेतुपुनर्भूत्वंनजायते सूर्या
रुणसंवादे विवाहात्पूर्वकालेचचंद्रतारावलान्विते विवाहोक्तेचतांकन्यांकुंभेनसहचोद्वहेत् सूत्रेणवेष्टयेत्सश्चा
द्दशतंतुविधानतः कुंकुमालंकृतंदेहंतयोर्न्यस्तमंदिरे ततःकुंभंचनिःसार्यप्रभज्यसलिलाशये ततोभिषेचनं
कुर्यात्पंचपल्लववारिभिः कुंभप्रार्थनातत्रैव वरुणांगस्वरूपायजीवनानांसमाश्रय पतिंजीवयकन्यायाश्चि
रंपुत्रसुखंकुरु देहिविष्णोवरंदेवकन्यांपालयदुःखतः ततोलंकारवस्त्राद्यांवरायप्रतिपादयेत् इतिकुंभवि
वाहः मूर्तिदानमपितत्रैवोक्तम् ब्राह्मणंसाधुमामंत्र्यसंपूज्यविविधार्हणैः तस्मैदद्याद्विधानेनविष्णोर्मूर्तिंचतु
र्भुजाम् शक्त्यावर्णसुवर्णेनवित्तशक्त्याथवापुनः निर्मितांरुचिरांशंखगदाचक्राब्जसंयुताम् दधानांवाससीपीते
कुमुदोत्पलमालिनीम् सदक्षिणांचतांदद्यान्मंत्रमेनमुदीरयेत् यन्मयाप्राचजन्मनिविघ्नंस्यात्पतिसमागमम् विषो
पविषशस्त्राद्यैर्हतोवातिविरक्तया प्राप्यमानंमहाघोरंयशःसौख्यधनापहम् वैधव्याद्यतिदुःखौघनाशायसु
भलब्धये बहुसौभाग्यलब्ध्यैचमहाविष्णोरिमांतनुम् सौवर्णांनिर्मितांशक्त्यातुभ्यंसंप्रददेद्विज अनघाद्याहम
स्मीतित्रिवारंप्रजपेदिति एवमास्तिनितस्थान्निर्गृहीत्वास्वगृहंविशेत् ततोवैवाहिकंकुर्याद्विधिदातामृगीदृ
शः अन्येप्यश्वत्थविवाहवृक्षसेचनादयस्तत्रैवज्ञेयाः विस्तरभयान्नोच्यते अथप्रतिकूलादि ज्योतिर्निबंधे
गर्गः कृतेतुनिश्चयेपश्चान्मृत्युःप्राप्नोतिकस्यचित् तदानमंगलंकुर्यात्कृतेवैधव्यमाप्नुयात् ज्योतिर्मेधातिथिः

वधूवरार्थपरित्तेक्रनिश्चितेवरस्यगेहेप्यथकन्यकायाः मृत्युर्यदिस्यान्मनुजस्यकस्यचित्तदानकार्यंखलुमंगलंबुधैः
मंगलंविवाहः स्मृतिचंद्रिकायाम् कृतेवाङ्निश्चयेपश्चान्मृत्युर्मर्त्यस्यगोत्रिणः नसन्मंगलंकार्यंनारीवैधव्यदंध्रुव
म् मनुः वाग्दानानंतरयत्रकुलयोःकस्यचिन्मृतिः तदोद्वाहोनैवकार्यःस्ववंशक्षयदोषतः शौनकः वरवध्वोःपि
तामातापितृव्यश्चसहोदरः एतेषांप्रतिकूलंचमहाविघ्नप्रदंभवेत् पितापितामहश्चैवमाताचैवपितामही पि
तृव्यस्त्रीसुतोभ्राताभगिनीचाविवाहिता एभिरत्रविपन्नैश्चप्रतिकूलंबुधैःस्मृतम् अन्यैरपिविपन्नैस्तुकेचि
दृतुर्नतद्भवेत् मांडव्यः वाग्दानानंतरंमातापिताभ्राताविपद्यते विवाहोनैवकर्तव्यःस्ववंशस्थितिमिच्छता संक
टेतुमेधातिथिः वाग्दानानंतरंयत्रकुलयोःकस्यचिन्मृतिः तदासंवत्सरादूर्ध्वंविवाहःशुभदोभवेत् स्मृतिरत्ना
वल्याम् पितुरब्दमशौचंस्यात्तदर्धंमातुरेवच मासत्रयंतुभार्यायास्तदर्धंभ्रातृपुत्रयोः अन्येषांतुसपिंडाना
माशौचंमासमीरितम् तदंतेशांतिकंकृत्वाततोलग्नंविधीयते ज्योतिःप्रकाशे प्रतिकूलेपिकर्तव्योविवाहोमा
सतःपरः शांतिंविधायगांदत्वावाग्दानादिचरेत्पुनः शांतिंविनायकशांतिम् तथाचमेधातिथिः संकटेसमनु
प्राप्तेयाज्ञवल्क्येनयोगिना शांतिरुक्तागणेशस्यकृत्वातांशुभमाचरेदिति प्रतिकूलेनकर्तव्योगच्छेद्यावदृतुत्र
यम् प्रातिकूलेपिकर्तव्यमित्याहुर्बहु विप्लवे प्रतिकूलेसपिंडस्यमासमेकंविवर्जयेत् ज्योतिःसारे दुर्भिक्षे
राष्ट्रभंगेचपित्रोर्वाप्राणसंशये प्रौढायामपिकन्यायांनानुकूल्यंप्रतीक्ष्यते मेधातिथिः पुरुषत्रयपर्यंतंप्र-
तिकूलंसगोत्रिणाम् प्रवेशान्निर्गमस्तद्वत्तथामंडनमुंडने प्रेतकर्माण्यनिवर्त्यंचरेन्नाभ्युदयक्रियाम् आचतुर्थं

ततःपुंसिपंचमेशुभदंभवेत् अथरजोदोषेनिर्णयः माधवीये आरंभात्प्राग्विवाहस्यमातायदिरजस्वला निष्ट
सित्तस्यकर्तव्यासहत्वश्रुतिचोदनात् आरंभात्नांदीश्राद्धात् नांदीमुखंविवाहादावित्यादिनातस्यैवप्रारंभोक्तेः
मेधातिथिः चौलेचव्रतबंधेचविवाहेयज्ञकर्मणि भार्यारजस्वलायस्यप्रायस्तस्यनशोभनम् वधूवरान्यतरयोर्ज
ननीचेद्रजस्वला तस्याःशुद्धेःपरंकार्यंमांगल्यंमनुरब्रवीत् वृद्धमनुः विवाहव्रतचूडासुमातायदिरजस्वला
तदानमंगलंकार्यंशुद्धौकार्यंशुभेप्सुभिः गर्गः यस्योद्वाहादिमांगल्येमातायदिरजस्वला तदानतत्कर्तव्यमायुःक्ष
यकरंयतः नांदीश्राद्धोत्तरंरजोदोषेतुकपर्दिकारिकासु सूतिकोदक्ययोःशुद्ध्यैगांदद्याद्धोमपूर्वकम् प्रासेकर्मणि
शुद्धिःस्यादितरस्मिन्नशुध्यति अत्रापिसुमुहूर्तस्यरजोदोषेचसंगते श्रियंसंपूज्यतत्कुर्यात्पाणिग्रहणमंगलं
हैमींमाषमितांपद्मांश्रीसूक्तविधिनार्चयेत् अत्यूचंपायसंहुत्वाअभिषेकंसमाचरेदिति सूतकादिसंकटेतुकूष्मां
डाभिर्घृतंहुत्वापयस्विनींगांचदत्वाविवाहादिकुर्यादितिचप्रागुक्तम् अथैकक्रियानिर्णयः ज्योतिर्निबंधेवृ
द्धमनुः एकमातृजयोरेकवत्सरेपुरुषस्त्रियोः नसमानक्रियांकुर्यान्मातृभेदेविधीयते एतेनएकस्यपुंसो
विवाहद्वयमेकदिनेनिषिद्धंमातृभेदाभावात् नारदः पुत्रोद्वाहात्परंपुत्रीविवाहोनऋतुत्रये नतयोर्व्रतमुद्वा
हान्मंडनादपिमुंडनम् वराहः विवाहस्त्वेकजातानांषण्मासाभ्यंतरेयदि असंशयंत्रिभिर्वर्षैस्तत्रैकाविधवाभ
वेत् मदनरत्नेवसिष्ठः नपुंविवाहोर्ध्वमृतुत्रयेपिविवाहकार्यंदुहितुःप्रकुर्यात् नमंडनाच्चापिहिमुंडनंचगोत्रैकृ
तायांयदिनाब्दभेदः एकोदरभ्रातृविवाहकृत्यंस्वसुर्नपाणिग्रहणंविधेयम् षण्मासमध्येमुनयःसमूचुर्नमुंड

ःमङ्गलोपि कार्यम् एतदपवादस्तत्रैव ऋतुत्रयस्य मध्ये चेत्स्याद्व्ययप्रवेशनम् तदात्वेकोदरस्यापि विवाहस्तु प्र
शस्यते सारावल्याम् फाल्गुने चैत्रमासे तु पुत्रोद्वाहोपनायने भेदादब्दस्य कुर्वीत नर्तुत्रयविलंबनम् संहिताप्र
दीपे ऊर्ध्वं विवाहात्तनयस्य नैव कार्यो विवाहो दुहितुः समार्द्धम् अप्राप्य कन्यां श्वशुरालयं च वधूप्रवेशश्चास्य गृ
हे च नादौ मदनरत्ने वसिष्ठः द्विशोभनं त्वेकगृहेपि नेष्टं शुभं तु पश्चान्नवभिर्दिनैस्तु आवश्यकं शोभनमुत्सवो
वा द्वारेथवाचार्यविभेदतो वा एकोदरप्रसूतानां नाग्निकार्यत्रयं भवेत् भिन्नोदरप्रसूतानां नेति शातातपोब्रवीत्
ज्योतिर्निबंधे कात्यायनः कुले ऋतुत्रयादर्वाङ्मुंडनान्नतु मंडनम् प्रवेशान्निर्गमो नेष्टो न कुर्यान्मंगलत्रयम् कुर्वे
ति शुनयः कैश्चिदन्यस्मिन्वत्सरे लघु लघु वा गुरु वा कार्यं प्राप्तं नैमित्तिकं तु यत् पुत्रोद्वाहः प्रवेशाख्यः कन्योद्वाहस्त
निर्गमः मुंडनं चौलमित्युक्तं व्रतोद्वाहौ तु मंगलम् चौलं मुंडनमेवोक्तं वर्जयेन्मंडनात्परम् मौंजी चोपनयनः का-
र्यं ततो मौंजीन मुंडनम् अभिन्ने वत्सरेपि स्यात्तदहस्तन्त्रभेदतः अभेदे तु विनाशः स्यान्न कुर्यादेकमंडपे संक
टे तु कपर्दिकारिकासु वराहमिहिरश्च उद्वाह्य पुत्रीं न पिता विदध्यात्पुत्र्यंतरस्योद्वहनं कदाचित् यावच्चतुर्थीदि
नमन्त्रपूर्वं समाप्यते अन्योद्वहनं विदध्यात् कश्यपः मौंजीबंधस्तथोद्वाहः षण्मासाभ्यंतरेपि वा पुत्र्युद्वाहं न कुर्वीत न
विरक्तानां न दोषकृत् ज्योतिर्निबंधे विवाहमारभ्य चतुर्थिमध्ये श्राद्धं दिनं दर्शदिनं यदि स्यात् वैधव्यमाप्नोति न
दाशकन्याजीनेत्यतिश्चेदनपत्यता स्यात् तथा विवाहमध्ये यदि चेत्तथाहस्तत्र सपुत्र्याः पितरो न यांति इत्येवि
वाहे परतस्तु कुर्याच्छ्राद्धं सधाभिर्न तु दूषयेत्तम् येवाभद्रं दूषयंति सधाभिरतिश्रुतेश्च मासिकविषये कालहेमा

शौशाख्यायनिः प्रेतश्राद्धानिसर्वाणिसपिंडीकरणंतथा अपकृष्यापिकुर्वीतकर्तुंनांदीमुखंद्विजः वृद्धिंविनापकर्षे
दोषमाह तत्रैवउशनाः वृद्धिश्राद्धविहीनस्तुप्रेतश्राद्धानियश्चरेत् सश्राद्धीनरकेघोरेपितृभिःसहमज्जतीति मे
धातिथिः प्रेतकर्माण्यनिर्वर्त्यचरेन्नाभ्युदयक्रियाम् आचतुर्थंततःपुंसिपंचमेशुभदंभवेत् स्मृत्यंतरे सपिंडीक
रणादर्वागपकृष्यकृतान्यपि पुनरप्यपकृष्यंतेवृद्ध्युत्तरनिषेधनात् स्मृतिसारावल्याम् भ्रातृयुगेस्वसृयुगेभ्रातृ
स्वसृयुगेतथा एकस्मिन्मंडपेनैवनकुर्यान्मंडनद्वयम् सोदरविषयमेतत् यमः एकोदरप्रसूतानामेकस्मिन्वासरे
पुनः विवाहंनैवकुर्वीतमंडनोपरिमुंडनम् गार्ग्यः भ्रातृयुगेस्वसृयुगेभ्रातृस्वसृयुगेतथा नकुर्यान्मंगलंकिंचिदे
कस्मिन्मंडपेहनि एकस्मिन्वासरेप्राप्तेकुर्याद्यमलजातयोः क्षौरंनैवविवाहंचमौंजीबंधनमेवच ज्योतिर्निबंधे
एकोदरयोरेकदिनोद्वहनेभवेन्नाशः नद्यंतरएकदिनेकेप्याहुःसंकटेचशुभम् ऊर्ध्वविवाहाच्छुभदोनरस्यनारी-
विवाहोनऋतुत्रयंस्यात् नारीविवाहात्तदहेपिशस्तंनरस्यपाणिग्रहमाहुरार्याः भिन्नमातृजयोस्तुएकवासरे
विवाहमाहमेधातिथिः पृथङ्मातृजयोःकार्योविवाहस्त्वेकवासरे एकस्मिन्मंडपेकार्यःपृथग्वेदिकयोस्तथा
पुष्पपट्टिकयोःकार्यंदर्शनंनशिरस्थयोः भगिनीभ्यामुभाभ्यांचयावत्सप्तपदीभवेत् यमयोस्तुविशेषः भट्ट
कारिकायाम् एकस्मिन्वत्सरेचैकवासरेमंडपेतथा कर्तव्यंमंगलंस्वसोर्भ्रात्रोर्यमलजातयोः ज्योतिर्निबंधेना
रदः प्रत्युद्वाहोनैवकार्योनैकस्मैदुहितृद्वयम् नैवैकजन्ययोःपुंसोरेकजन्येतुकन्यके नैवंकदाचिदुद्वाहोनैक
दामुंडनद्वयम् नैकजन्येतुकन्येद्वेपुत्रयोरेकजन्ययोः नपुत्रीद्वयमेकस्मैप्रदद्यात्तुकदाचनेति कन्यायारजोद

शनैस्तु अपरार्के संवर्तः मातानैचपितानैचज्येष्ठभ्रातातथैवच त्रयस्तेनरकंयान्ति दृष्ट्वाकन्यांरजस्वलाम् हारीतः
पितुर्गेहेतुयाकन्यारजः पश्यत्यसंस्कृता साकन्यावृषलीज्ञेयातत्पतिर्वृषलीपतिः देवलात्रिकश्यपाः पूर्वार्द्धंतदेव
भ्रूणहत्यापितुस्तस्याःसाकन्यावृषलीस्मृता यस्तांसमुद्वहेत्कन्यांब्राह्मणोज्ञानदुर्बलः अश्राद्धेयमपांक्तेयंतंविधाद्वृष
लीपतिम् माधवीयेबौधायनः त्रीणिवर्षाण्यृतुमतीकांक्षेतपितृशासनम् विष्णुः ऋतुत्रयमुपास्यैवकन्याकु
र्यात्स्वयंवरम् अत्रवरस्यदोषाभावमाहयमः कन्याद्वादशवर्षाणियाप्रदत्तावसेद्गृहे भ्रूणहत्यापितुस्तस्याःसाक
न्यावरयेत्स्वयम् एवंचोपनतांपत्नींनावमन्येत्कदाचन नतुतांबंधकीं विद्यान्मनुःस्वायंभुवोब्रवीत् मनुः अलंकारं
नाददीतपित्र्यंदत्तंस्वयंवरे पितृदत्तंमातृदत्तंस्तेयीस्याद्यदितंहरेत् वरंप्रत्याह पित्रेनदद्याच्छुल्कंतुकन्यामृतुमतींहृ
रन् सहिस्वाम्यादतिक्रामेदृतूनांप्रतिबोधनात् अत्रप्रायश्चित्तमुक्तमाश्वलायनेन कन्यामृतुमतींशुद्धांकृत्वा
निष्कृतिमात्मनः शुद्धिंचकारयित्वातामुद्वहेदानृशंस्यधीः पितामृतून्स्वपुत्र्यास्तुगणयेत्सादितःसुधीः दानावधिर्
हेयलास्याल्लयेच्चरजोवतीम् दद्याच्चर्तुसंख्यागाःशक्तःकन्यापितायदि दातव्यैकापिनिःस्वेनदानेतस्याययावि
धि दद्याद्वान्नाह्मणेषत्नमतिनिःस्वःसदक्षिणम् तस्यातीतर्तुसंख्येषुवरायप्रतिपादयेत् उपोष्यात्रिदिनंकन्यां
रात्रौपीत्वागवांपयः अदृष्टरजसेदद्यात्कन्यायैरत्नभूषणम् तामुद्वहन्वरश्चापिकूश्माण्डैर्जुहुयाद्द्विजः इति मदनपा
रिजाते यज्ञपार्श्वः विवाहेविततेयज्ञेहोमकालउपस्थिते कन्यामृतुमतींदृष्ट्वाकथंकुर्वन्तियाज्ञिकाः स्नापयित्वा
तुतांकन्यामर्चयित्वायथाविधि युंजानामाहुतिंहुत्वाततस्तंत्रंप्रवर्तयेत् बौधायनसूत्रे अथयदिकन्योपसा

धमानान्वोद्यमानावारजस्वलास्यात्तामनुमंत्रयेत् पुमांसौमित्रावरुणौपुमांसावश्विनावुभौ पुमानिंद्रश्चसूर्यश्चपु
मांसंवद्धातियमिति अथद्वादशरात्रमलंकृत्यभाशयेत्पंचगव्यमथशन्नांकृत्वाविवहेत् अत्रगांधर्वाधष्टौविवाह
स्तद्व्यवस्थाचाकरेज्ञेया मनुः षडानुपूर्व्याविप्रस्यक्षत्रस्यचतुरोवरान् विट्शूद्रयोस्तुतानेवविद्याद्धर्म्यानराक्षसा
न् चतुरः आसुरगांधर्वराक्षसपैशाचान् तान्राक्षसवर्ज्यान्वैश्यशूद्रयोः सएव आसुरंवैश्यशूद्रयोः हेमाद्रौपैठी
नसिः राक्षसोवैश्यस्यपैशाचःशूद्रस्य प्रचेताः पैशाचोसंस्कृतप्रसूतानांप्रतिलोमजानांच मनुः राज्ञस्तथासुरो
वैश्येशूद्रेचांत्यस्तुगर्हितः क्षत्रियादेःसंकटेपैशाचमाहमाधवीये वत्सः सर्वोपायैरसाध्यास्यात्सुकन्यापुरुषस्य
या चौर्येणापिविवाहेनसाविवाह्यारहस्थिता गांधर्वादिविवाहेष्वप्युदकपूर्वकंदानमाहतत्रैवयमः नोदकेननवा
वाचाकन्यायाःपतिरुच्यते पाणिग्रहणसंस्कारात्पतित्वंसप्तमेपदे पराशरमाधवीयेदेवलोपि गांधर्वादिविवाहेषु
पुनर्वैवाहिकोविधिः कर्तव्यश्चत्रिभिर्वर्णैःसमर्थेनाग्निसाक्षिकः त्रैवर्णोक्तेर्गांधर्वादौविप्रवर्जमधिकारउक्तः
तत्रैवपरिशिष्टे गांधर्वासुरपैशाचाविवाहाराक्षसाश्चयः पूर्वंपरिक्रयस्तेषुपश्चाद्धोमोविधीयते अतोहोमादर्वा
क्तनेभार्यात्वाभावाद्वरांतरायदेया तथाचतत्रैववसिष्ठबौधायनौ बलादपहृताकन्यामंत्रैर्यदिनसंस्कृता अ
न्यस्मैविधिवद्देयायथाकन्यातथैवसेति अत्रमंत्रसंस्काराभावेऽन्यस्मैदानस्यसर्वविवाहेषुसाम्याद्बलादपहारे
राक्षसपैशाचयोर्विशेषवचनंव्यर्थं तेनतयोर्यदिनसंस्कृतासंस्कृतावेत्याहृत्याकन्यानुमत्याभावेन्यस्मैदेयेतिव्या
ख्येयम् मदनपारिजातेनारदः पाणिग्रहणिकामंत्रानियतंदारलक्षणम् तेषांनिष्ठाविज्ञेयाविद्वद्भिःसप्तमेपदे

मृतिचंद्रिकायामपरार्केचैवम् आशौचेतुयाज्ञवल्क्यः दानेविवाहेयज्ञेचसंग्रामेदेशविप्लवे आपद्यपिचकाष्ठा
ांसयःशौचंविधीयते केषामिसपेक्षितेब्रह्मपुराणेउक्तम् दातुःप्रतिगृहीतुश्चकन्यादानेचनोभवेत् विवा
हयिष्णोःकन्यायालाजाहोमादिकर्मणीति अत्रयज्ञविवाहेषुश्राद्धेहोमेर्चनेजपे आरब्धेसूतकंनस्यादनारब्धे
तुसूतकमितिविष्णुवचनाच्च प्रारंभस्तेनैवोक्तः प्रारंभोवरणंयज्ञेसंकल्पोव्रतसत्रयोः नांदीमुखंविवाहादौश्रा
द्धेपाकपरिक्रियेति वरणमितिमधुपर्कपरम् गृहीतमधुपर्कस्ययजमानाच्चऋत्विजः पश्चादशौचेपतितेन
भवेदितिनिश्चयइतिब्राह्मोक्तेः मधुपर्कात्पूर्वंतुभवत्येवाशौचमितिशुद्धिविवेकः रामांडारभाष्येप्येवम् नां
श्वसुरलावधिश्वसृत्यंतरे एकविंशत्यहर्यज्ञेविवाहेदशवासराः त्रिषट्चौलोपनयनेनांदीश्राद्धंविधीयते आरं
भाभावेपिलग्नांतराभावेगद्यविष्णुः नदेवप्रतिष्ठाविवाहयोः पूर्वसंभृतयोरपीति अत्रप्रायश्चित्तमाहमदन
तेविष्णुः अनारब्धविशुद्ध्यर्थंकूश्मांडैर्जुहुयाद्घृतम् गांदद्यात्पंचगव्याशीततःशुध्यतिसूतकी
संकटेसमनुप्राप्तेसूतकेसमुपागते कूश्मांडीभिर्घृतंहुत्वागांचदद्यात्पयस्विनीम् चूडोपनयनोद्वाह
ादिकमाचरेत् यदैवसूतकप्राप्तिस्तदैवाभ्युदयक्रिया अन्नादिषुविशेषः षट्त्रिंशन्मते विवाहोत्स
गामृतसूतके परैरन्नंप्रदातव्यंभोक्तव्यंचद्विजोत्तमैः परैरसगोत्रैः भुंजानेषुतुविप्रेषुत्वंतरामृतसू
काचांताःसर्वेतुशुचयःस्मृताः एतदाशौचात्पूर्वमपृथक्कृतान्नविषयम् तत्रशेषमनंत्या
कृतेषुतुबृहस्पतिराह विवाहोत्सवयज्ञेषुत्वंतरामृतसूतके पूर्वसंकल्पितान्नेषुनदोषःपरि

कीर्तिनइति धर्मार्थीविवाहकरणेफलमुक्तंमहाभारते ज्ञात्वास्ववित्तसामर्थ्यादेकंवोद्वाहयेद्द्विजम् तेनाप्या-
प्नोतिनत्स्थानंशिवभक्तोनरोभवम् अपरार्केदक्षः मातापितृविहीनंतुसंस्कारोद्वाहनादिभिः यःस्थापयतितस्येह
पुण्यसंख्यानविद्यते मदनरत्नेभविष्ये विवाहादिक्रियाकालेतत्क्रियासिद्धिकारणम् यःप्रयच्छतिधर्मज्ञःसोश्व-
मेधफलंलभेत् कन्यागृहेभोजननिषेधोपितत्रैव अप्रजायांतुकन्यायांनभुंजीतकदाचन दौहित्रस्यमुखंदृ
ष्ट्वाकिमर्थमनुशोचति अपरार्केआदिपुराणे विष्णुंजामातरंमन्येतस्यकोपंनकारयेत् अप्रजायांतुकन्याया
नाश्नीयात्तस्यवैगृहे अस्रदेयांनवैकन्यांदत्त्वाश्नीयात्कदाचन अथभुंजीतमोहाच्चेत्पूयाशेनरकेवसेत् तत्रैव
कश्यपः अहतंयत्रनिर्मुक्तंवासःप्रोक्तंस्वयंभुवा शस्तंतन्मांगलिक्येषुतावत्कालंनसर्वदा यत्रनिर्मुक्तंनूतन
म् विवाहमध्येक्रियासहभोजनेपिनदोषइत्याह हेमाद्रौप्रायश्चित्तकांडेगालवः विवाहकालेयात्रायांपथि-
चौरसमाकुले असहायोभवेद्विप्रस्तदाकार्येद्विजन्मभिः एकयानसमारोहएकपात्रेचभोजनम् विवाहेपथियात्रा
यांकृत्वाविप्रोनदोषभाक् अन्यथादोषमाप्नोतिपश्चाच्चांद्रायणंचरेत् मिताक्षरायामप्येवम् रत्नमालायां
मूलमैत्रमृगरोहिणीकरैःपौष्णमारुतमघोत्तरान्वितैः भौमसौरिरविवारवर्जितेपाणिपीडनविधिर्विधीयते
अत्रानिष्टनक्षत्रादोदानमुक्तंज्योतिषे विपत्तारेगुडंदद्यान्निधनेतिलकांचनम् प्रत्यरेलवणंदद्याच्छागंदद्या
ज्जिजन्मसु चंद्रेचशंखलवणंचतारेतिथौविरुद्धेतथतंदुलांश्च धान्यंचदद्यात्करणेचवारेयोगेविरुद्धेकनकंप्रदे
यम् विवाहमंडपमाहवसिष्ठः षोडशारत्निकंकुर्याच्चतुर्द्वारोपशोभितम् मंडपंतोरणैर्युक्तंतत्रवेदिंप्रक-

स्मृतिचंद्रिकायामपरार्केचैवम् आशौचेतुयाज्ञवल्क्यः दानेविवाहेयज्ञेचसंग्रामेदेशविप्लवे आपद्यपिचकां
यांसद्यःशौचंविधीयते केषामित्यपेक्षितेब्रह्मपुराणेउक्तम् दातुःप्रतिगृहीतुश्चकन्यादानेचनोभवेत् विवा
हयित्र्योःकन्यापाणिलाजाहोमादिकर्मणीति अनयज्ञविवाहेषुश्राद्धेहोमेर्चनेजपे आरब्धेसूतकंनस्यादनारब्धे
तुसूतकमितिविष्णुवचनाच्च प्रारंभस्तेनैवोक्तः प्रारंभोवरणंयज्ञेसंकल्पोव्रतसत्रयोः नांदीमुखंविवाहादौश्रा
द्धेपाकपरिक्रियेति वरणमितिमधुपर्कपरम् गृहीतमधुपर्कस्ययजमानाच्चऋत्विजः पश्चादशौचेपतितेन
भवेदितिनिश्चयइतिशास्त्रोक्तेः मधुपर्कात्पूर्वंतुभवत्येवाशौचमितिशुद्धिविवेकः रामांडारभाष्येप्येवम् नां
दीमुखात्प्रावधिश्चस्मृत्यंतरे एकविंशत्यहर्यज्ञेविवाहेदशवासराः त्रिषट्चौलोपनयनेनांदीश्राद्धंविधीयते आरं
भाभावेपिलग्नांतराभावेगर्गविष्णुः नदेवप्रतिष्ठाविवाहयोः पूर्वसंभृतयोरपीति अत्रप्रायश्चित्तमाहमदन
पारिजातेविष्णुः अनारब्धविशुद्ध्यर्थंकूश्मांडैर्जुहुयाद्घृतम् गांदद्यात्पंचगव्याशीततःशुद्ध्यतिसूतकी
संग्रहेपि संकटेसमनुप्राप्तेसूतकेसमुपागते कूश्मांडीभिर्घृतंहुत्वागांचदद्यात्पयस्विनीम् चूडोपनयनोद्वाह
प्रतिष्ठादिकमाचरेत् यदैवसूतकप्राप्तिस्तदैवाभ्युदयक्रिया अन्नादिषुविशेषः षट्त्रिंशन्मते विवाहोत्स
वयज्ञेषुअंतरामृतसूतके परैरन्नंप्रदातव्यंभोक्तव्यंचद्विजोत्तमैः परैरसगोत्रैः भुंजानेषुतुविप्रेषुत्वंतरामृतसू
तके अन्यगेहोदकाचांताःसर्वेतुशुचयःस्मृताः एतदाशौचात्पूर्वमपृथक्कृतान्नविषयम् तत्रशेषमन्नंत्या
ज्यमित्यर्थः पृथक्कृतेषुतुबृहस्पतिराह विवाहोत्सवयज्ञेषुत्वंतरामृतसूतके पूर्वसंकल्पितान्नेषुनदोषःपरि

कीर्तिर्नइति धर्मार्थेविवाहकरणेफलमुक्तंमहाभारते ज्ञात्वास्ववित्तसामर्थ्यादेकंवोद्वाहयेद्विजम् तेनाप्या-
प्नोतितत्स्थानंशिवभक्तोनरोध्रुवम् अपरार्केदक्षः मातापितृविहीनंतुसंस्कारोद्वाहनादिभिः यःस्थापयतितस्येह
पुण्यसंख्यानविद्यते मदनरत्नेभविष्ये विवाहादिक्रियाकालेतत्क्रियासिद्धिकारणम् यःप्रयच्छतिधर्मज्ञःसोश्व-
मेधफलंलभेत् कन्यागृहेभोजननिषेधोपितत्रैव अप्रजायांतुकन्यायांनभुंजीतकदाचन दौहित्रस्यमुखंदृ-
ष्ट्वाकिमर्थमनुशोचति अपरार्केआदिपुराणे विष्णुंजामातरंमन्येतस्यकोपंनकारयेत् अप्रजायांतुकन्यायां
नाश्नीयात्तस्यवैगृहे अश्नन्दैयानवैकन्यांदत्त्वाश्नीयात्कदाचन अथभुंजीतमोहाच्चेत्पूयाशेनरकेवसेत् तत्रैव
कश्यपः अहतंयत्रनिर्मुक्तंवासःप्रोक्तंस्वयंभुवा शस्तंतन्मांगलिक्येषुतावत्कालंनसर्वदा यंत्रनिर्मुक्तंनूतन-
म् विवाहमध्येस्त्रियासहभोजनेपिनदोषइत्याह हेमाद्रौप्रायश्चित्तकांडेगालवः विवाहकालेयात्रायांपथि-
चौरसमाकुले असहायोभवेद्रुग्णस्तदाकार्यंद्विजन्मभिः एकयानसमारोहएकपात्रेचभोजनम् विवाहेपथिया-
त्रायांकृत्वाविप्रोनदोषभाक् अन्यथादोषमाप्नोतिपश्चाच्चांद्रायणंचरेत् मिताक्षरायामप्येवम् रत्नमालायां
मूलमैत्रमृगरोहिणीकरैःपौष्णमारुतमघोत्तरान्वितैः भौमसौरिरविवारवर्जितेपाणिपीडनविधिर्विधीयते
अत्रानिष्टनक्षत्रादौदानमुक्तंज्योतिषे विपत्तारेगुडंदद्यान्निधनेतिलकांचनम् प्रत्यरेलवणंदद्याच्छागंदद्या-
त्रिजन्मसु चंद्रेचशंखंलवणंचतारेतिथौविरुद्धेतिलतंडुलांश्च धान्यंचदद्यात्करणेचवारेयोगेविरुद्धेकनकंप्रदे-
यम् विवाहमंडपमाहवसिष्ठः षोडशारत्निकंकुर्याच्चतुर्द्वारोपशोभितम् मंडपंतोरणैर्युक्तंतत्रवेदिंमक-

स्थयेत् अष्टहस्तंतुरनयेनांडपंचाद्विषट्करम् दैवयज्ञमनोहरः चित्राविशाखाप्रातनारकाश्विनीज्येष्ठाभरण्ये
शिवमाचतुष्टयम् हित्वाप्रशस्तंफलतैलवेदिकाप्रदानकंकंडनमंडपादिकम् हेमाद्रौव्यासः कंडनदलनंयवा
रकमंडपमृद्वेदिवर्णकाद्यखिलम् तत्संबंधिगतागतमृत्सेवैवाहिकेकुर्यात् यवारकंनिकसाइतिप्रसिद्धम् वैवा
हिकेतुदिवसेशुभेचायतियोशुभे चतुर्थिकंप्रकुर्वीतविधिदृष्टेनकर्मणा वेदिमाहनारदः हस्तोछ्रितांचतुर्हे
सोश्चतुरस्त्रांसमंततः स्तंभैश्चतुर्भिःसुश्लक्ष्णांवामभागेतुसमनि समांतथाचतुर्दिक्षुसोपानैरतिशोभिताम्
प्रागुदक्प्रवरणारंभांस्तंभहंसशुकादिभिः एवंविधायारुरुक्षेन्मिथुनंसाग्निवेदिकामिति ससर्षिमते मंग
डेपुनःसर्वेषुमंडपोगृहमानतः कार्यःषोडशहस्तोवाद्यूनहस्तोदशावधि स्तंभैश्चतुर्भिरेवात्रवेदीमध्येप्रतिष्ठि
ता हस्ताविष्याःसोपानंपश्चिमतःउपरिभागेउक्तपरिमाणाद्भिन्नम् अथमृदाहरणम् ज्योतिर्निबंधेनारदः
कर्तव्यंमंगलेवादौमंगलायांकुरार्पणम् नवमेसप्तमेवापिपंचमेदिवसेपिवा तृतीयेबीजनक्षत्रेशुभवारेशु
गोदये सम्यक्गृहाण्यलंकृत्यवितानध्वजतोरणैः सहवादित्रनृत्याद्यैर्गत्वाप्रागुत्तरांदिशम् तत्रमृत्तिकां
श्लक्ष्णांगृहीत्वापुनरागतः मृन्मयेषुथवावैणवेषुपात्रेषुयोजयेत् अनेकबीजसंयुक्तांतोयपुष्पोपशोभिताम्
शौनकः आधानंगर्भसंस्कारंजातकर्मचनामच हित्वान्यत्रविधातव्यंमंगलेंकुरवापनम् बृहस्पतिः
आसंतिकेषुकार्येषुकार्यःसद्योंकुरार्पणम् तत्रैववाग्दानंहरिद्रावंदनंचकार्यम् ज्योतिःप्रकाशे चतुर्थोमंडपः
श्रेष्ठःसप्तमःपंचमस्तथा नवमेकादशोश्रेष्ठोनेदोषष्ठतृतीयकौ विवाहप्रेमोदयेवाकन्यावरणमाचरेत्

वरस्यापिवरणमाहचंडेश्वरः उपवर्तितफलंपुष्पंवासांसिविविधानिच देयंवरायवरणेकन्याभ्रात्राद्विजेनचेति वाग्दानो
त्तरंवरमरणेपरार्कस्मृतिचंद्रिकायांवसिष्ठः अद्भिर्वाचाचदत्तायांम्रियेतोर्ध्वंवरोयदि नचमंत्रोपनीतास्यात्कुमारी
पितुरेवसा यत्तुनारदः उद्वाहितापिसाकन्यानचेत्संप्राप्तमैथुना पुनःसंस्कारमर्हेतयथाकन्यातथैवसेति य
च्चकात्यायनः वरोयद्यन्यजातीयःपतितःक्लीबएवच विकर्मस्थःसगोत्रोवादासोदीर्घामयोपिवा ऊढापिदेयासा
न्यस्मैसहावरणभूषणेति इदंकलौनिषिद्धम् देवरेणसुतोत्पत्तिर्दत्ताकन्यानदीयतइत्यादित्यपुराणेकलौनिषेधा
त् दत्तायाद्ऊढायाःपुनरुद्वाहमितिहेमाद्र्युक्तेः अतएवसगोत्रासपिंडादिविवाहेपि भोगतस्तांपरि
त्यज्यपालयेज्जननीमिवेत्युक्तम् देशांतरगमनेतुकात्यायनः वरयित्वातुयःकश्चित्प्रणश्येत्पुरुषोयदा ऋत्वा
गमांस्त्रीनतीत्यकन्यान्यंवरयेद्वरम् अपरार्केनारदोपि प्रतिगृह्यतुयःकन्यांवरोदेशांतरंव्रजेत् त्रीनृतून्स-
मतिक्रम्यकन्यान्यंवरयेद्वरम् शुल्कदानेतुमनुवसिष्ठौ कन्यायांदत्तशुल्कायांम्रियेतयदिशुल्कदः देवरायप्र
दातव्यायदिकन्यानुमन्यते चंद्रिकायांकात्यायनः प्रदायशुल्कंगच्छेद्यःकन्यायास्त्रीधनंतथा धार्यासावर्षमे
कंतुदेयान्यस्मैविधानतः अनेकेभ्योहिदत्तायामनूढायांतुतत्रवै पूर्वागतश्चसर्वेषांलभेताद्यवरस्तुताम् प
श्चाद्वरेणयद्दत्तंतस्याःप्रतिलभेतसः अथागच्छेन्नचोढायांदत्तंपूर्ववरोहरेत् याज्ञवल्क्यः सकृत्प्रदीयतेक
न्याहरंस्तांचोरदंडभाक् दत्तामपिहरेत्पूर्वाच्छ्रेयांश्चेद्वरआव्रजेत् पूर्वस्यदोषसत्वेइदमितिविज्ञानेश्वरः सं
बंधतत्वेवसिष्ठः कुलशीलविहीनस्यपश्चाद्धिपतितस्यच अपस्मारिविधर्मस्थरोगिणांवेषधारिणाम् द

नामापि हरेत्कन्यां सगोत्रोढां तथैव च मनुः षंढांधबधिरादीनां विवाहोस्तिं यथोचितम् विवाहसंभवे तेषां कनिष्ठो विवहेत्तदा पितृव्यपुत्रे सापत्न्ये परदारसुतेषु च विवाहाधानयज्ञादौ परिवेदो न दूषणम् अन्यद्रुक्तं व्यं विस्त रभीतेर्नोच्यते दिङ्निदिक् अत्र नांदीश्राद्धविशेषं तदधिकारिविशेषं चाग्रे वक्ष्यामः द्वितीयविवाहे पिता कुर्याद्वितीयादौ वर एव नांदीश्राद्धं पिता कुर्यादाद्ये पाणिग्रहे पुनः अत ऊर्ध्वं प्रकुर्वीत स्वयमेव तु नांदिकमिति स्मृतेः त्रिकांडमंडनोपि पित्रोस्तु जीवतोः कुर्यात्सुनः पाणिग्रहं यदा पितुर्नांदीमुखं श्राद्धं नोक्तं तस्य मनीषिभिरिति वेणुकाकारिका उक्ते काले विवाहांगं कुर्यान्नांदीमुखं पिता देशांतरे विवाहश्चेत्तत्र गत्वा भवेदिदम्

लग्नघटीस्थापनमाह नारदः षडंगुलमितोत्सेधं द्वादशांगुलमायतम् कुर्यात्पात्रं तालवत्ताम्रपात्रं तद्दृशभिः पलैः ताम्रपात्रे जलैः पूर्णे मृत्पात्रे वाथ वाम्भसि मंडलार्द्धोदयं वीक्ष्य रवेस्तत्र विनिक्षिपेत् तत्र मंत्रः मुख्यं त्वमसि यंत्राणां ब्रह्मणा निर्मितं पुरा भव भावाय दंपत्योः कालसाधनकारणमिति वरस्य मधुपर्कमाह याज्ञवल्क्यः प्रतिसंवत्सरं त्वर्घ्याः स्नातकाचार्यपार्थिवाः प्रियो विवाह्यश्च तथा यज्ञं प्रत्यृत्विजः पुनः अत्र विशेषो गृह्यपरिशिष्टे वरस्य यावद्भवेच्छाखा तच्छाखागृह्यचोदितः मधुपर्कः प्रदातव्यो ह्यन्यशाखो पि दातरि अन्यवरदात्रशाखोक्तं तु गाधुपलक्षणम् तदाहुः अर्घ्यशाखयामधुपर्क इति अर्घ्यस्य यच्छाखीयं कर्मतच्छाखया मधुपर्क इति याज्ञिकाः जयंतस्तु वरणवत्सर्वत्र यजमानशाखयैव मधुपर्क इत्याह यत्तु नाद्रियंते वृद्धाः

अत्र पंचाशता भवेद्भ्रातर्ध्वं नतु निष्ट इत्यादि गृह्यपरिशिष्टादौ विष्टरादिलक्षणं मधुपर्कादिविधिश्च स्व

गृह्यादेर्ज्ञेयः कन्यादानेप्रपितामहपूर्वकमित्युक्तम् स्मृत्यर्थसारे नांदीमुखेविवाहेचप्रपितामहपूर्वकम् नाम संकीर्तयेद्विद्वानन्यत्रपितृपूर्वकम् नांदीमुखेइतिबह्वृचाद्यतिरिक्तविषयम् गृह्यपरिशिष्टे पित्राद्यानुलोम्या म्नानात् व्यासः कृत्स्नासमुद्वहेत्कन्यांसावित्रीग्रहणंतथा उपोषितःकृतांदद्यादर्चितायद्विजायतु शुक्लेतिमधु पर्केवैथभोजनपरम् गृह्यपरिशिष्टे कन्यांवरयमाणानामेषधर्मोविधीयते प्रत्यङ्मुखावरयंतिप्रतिगृह्णंति प्राङ्मुखाः मदनरत्नेऋष्यशृंगः वरगोत्रंसमुच्चार्यप्रपितामहपूर्वकम् नामसंकीर्तयेद्विद्वान्कन्यायाश्चैवमेव हि तिष्ठेत्पूर्वमुखोदातावरःप्रत्यङ्मुखोभवेत् मधुपर्कार्चितायेनांतस्मैदद्यात्सदक्षिणाम् उदपात्रंततोगृह्यमं त्रेणानेनदापयेत् गौरींकन्यामिमांविप्रयथाशक्तिविभूषिताम् गोत्रायशर्मणेतुभ्यंदत्तांविप्रसमाश्रय गृ ह्णंगांश्चैवदासींश्चवासांसिचस्वशक्तितः महिषींवाजिनश्चैवदद्यात्स्वर्णमणीनपि ततःस्वगृह्यविधिनाहो- माद्यंकर्मकारयेत् यथाचारंविधेयानिमांगल्यकुतुकानिच एतत्कन्यादानंत्रिःकार्यमितिशौनकः गृहप्र वेशनीयहोमेविशेषमाहाश्वलायनः अर्धरात्रेव्यतीतेतुपरेद्युःप्रातरेवहि गृहप्रवेशनीयःस्यादितियज्ञवि दोविदुरिति औपासनहोमेविशेषमाहशौनकः यदिरात्रौविवाहाग्निरुत्पन्नःस्यात्तथासति उपक्रम्योत्तर- स्यान्हःसायंपरिचरेदमुम् यदिरात्रौनवनाडीमध्येग्न्युत्पत्तिस्तदातदेवहोमारंभः तदुत्तरंचेत्परदिनेसायमा रंभइतिस्कंदर्शनभाष्येउक्तम् अथदेवकोत्थापनम् समेचदिवसेकुर्याद्देवकोत्थापनंबुधः षष्ठंचविषमं नेष्टंमुक्त्वापंचमसप्तमौ निर्णयदीपेगार्ग्यः नांदीश्राद्धेकृतेपश्चाद्यावन्मातृविसर्जनम् दर्शश्राद्धंक्षयश्राद्धं

स्नानंशीतोदकेनच अपसव्यंतथाकारंनित्यश्राद्धंतथैवच ब्रह्मयज्ञंचाध्ययनंनदीसीमातिलंघनम् उपवासव्रतंनै
वश्राद्धभोजनमेवच नैवकुर्युःसपिंडाश्चमंडपोद्वासनावधि बृहस्पतिः तीर्थविवाहेयात्रायांसंग्रामेदेशविप्लवे
नगरग्रामदाहेचस्पृष्टास्पृष्टिर्नदुष्यति योगयाज्ञवल्क्यः नक्राद्युत्सवेतीतेमंगलंविनिवर्त्यच अनुव्रज्य सुहृ
द्बंधून्नार्चयित्वेष्टदेवताम् ज्योतिषे स्नानंसचैलंतिलमिश्रकर्मप्रेतानुयानंकलशप्रदानम् अपूर्वतीर्थामरद
र्शनंचविवर्जयेन्मंगलतोब्दमेकम् मासषट्कंविवाहादौव्रतप्रारंभणेनच जीर्णभांडादिनत्याज्यंगृहसंमार्जनंत
था ऊर्ध्वंविवाहात्पुत्रस्यतथाचव्रतबंधनात् आत्मनोमुंडनंनैववर्षंवर्षार्धमेवच अभ्यंगेसूतकेचैवविवाहेपु
त्रजन्मनि मांगल्येषुचसर्वेषुनधार्यंगोपिचंदनम् ज्योतिर्निबंधे उद्वाहात्प्रथमेशुचौयदिवसेद्भर्तुर्गृहेकन्यका
हन्यात्तज्जननींक्षयेनिजतनुंज्येष्ठेपतिज्येष्ठकम् पौषेचश्वशुरंपतिंचमलिनेचैत्रेस्वपित्रालयेतिष्ठंतीपितरं
निहंतिनभयंतेषामभावेभवेत् निबंधे विवाहात्प्रथमेपौषेआषाढेचाधिमासके नसाभर्तुर्गृहेतिष्ठेच्चैत्रेपि
तृगृहेतथा हेमाद्रौस्मृत्यंतरे विवाहव्रतचूडासुवर्षमर्धंतदर्धकम् पिंडदानंमृदास्नानंनकुर्यात्तिलतर्पणम्
तथा अर्धपूर्ववत् सपिंडानैवकुर्वीरन्नाद्भिःस्नानमृतुत्रये तीर्थंसंवत्सरेप्रेतेपितृयज्ञेमहालये कृतोद्वाहो
पिकुर्वीतपिंडनिर्वपणंसदा अथवधूप्रवेशः जयंतुंगे मार्गशीर्षेतथामाघेमाधवेज्येष्ठसंज्ञके सुप्रशस्ते
भवेद्गृहप्रवेशोनवयोषिताम् नारदः आरभ्योद्वाहदिवसात्षष्ठेवाप्यष्टमेदिने वधूप्रवेशःसंपत्त्यैदशमेथस
मेदिने संग्रहे विवाहमारभ्यवधूप्रवेशोयुग्मेतिथौषोडशवासरांतात् ऊर्ध्वंततोब्देयुजिपंचमांतादतःपरं

त्तान्नियमोनचास्ति नारदः समेवर्षेसमेमासेयदिनारीगृहंव्रजेत् आयुष्यंहरतेभर्तुःसानारीमरणंव्रजेत् प्र-
योगरत्नेतु वधूप्रवेशःप्रथमेतृतीयेशुभप्रदःपंचमकेथवाब्दे द्वितीयकेवाथचतुर्थकेवाषष्ठेवियोगामयदुःखदः
स्यादित्युक्तंतत्रमूलंचिंत्यम् हृद्वसिष्ठोपि षष्ठाष्टमेवादशमेदिनेवाविवाहमारभ्यवधूप्रवेशः पंचांगसंशु
द्धदिनंविनापिविधावसङ्गोचरगेपिकार्यः रुद्रः स्वभुवनपुरवेशेदेशानांविप्लवेतथोद्वाहे नववध्वागृहगमनेप्र
तिशुक्रविचारणानास्ति मांडव्यः नित्ययानेगृहेजीर्णेप्राशनांतेषुसप्तसु वधूप्रवेशेमांगल्येनमौढ्यंगुरुशुक्र
योः ज्योतिःप्रकाशे वागेशुक्रेनवोढायाःसुतहानिश्चदक्षिणे धनंधान्यंचपृष्ठस्थेसर्वनाशःपुरस्थिते नवोढा
याश्चवैधव्यंयदुक्तंसंमुखेभृगौ तदेवविबुधैर्ज्ञेयंकेवलंतुद्विरागमे पूर्वतोभ्युदितेशुक्रेप्रयायाद्दक्षिणापरे प
श्चादभ्युदितेचैवयायापूर्वोत्तरेदिशौ व्यवहारतत्वे पौष्णात्कराच्चश्रवणाच्चयुग्मेहस्तत्रयेमूलमघोत्तरासु
पुष्येचमैत्रेचवधूप्रवेशोरिक्तेतरेव्यर्ककुजेचशस्तः गर्गः व्यतीपातेचसंक्रांतौग्रहणेवैधृतावपि श्राद्धंविनाशु
भंनैवप्राप्तकालेपिमानवः तथा अमासंक्रांतिविष्ट्यादौप्राप्तकालेपिनाचरेदिति ॥ अथद्विरागमनम् कृत्सो
च्चये माघफाल्गुनवैशाखेशुक्लपक्षेशुभेदिने गुर्वादित्यविशुद्धौस्यान्नियंपत्नीद्विरागमः बादरायणः नी
हारांशुदिनोत्तरादितिगुरुब्रह्मानुराधाश्विनीशक्रेभास्करवायुविष्णुवरुणत्वाष्ट्रेप्रशस्त्वोतियो कुंभाजालिगतेर
वौशुभकरेप्रागोदयेभार्गवेजीवज्ञार्कजितांदिनेनववधूवेश्मप्रवेशःशुभः ॥ अथपुनर्विवाहः श्रीधरीये
पुनर्विवाहंवक्ष्यामिदंपत्योःशुभवृद्धिदम् लग्नेंदुलग्नयोर्दोषेग्रहतारादिसंभवे अन्येषुशुभकालेषुदुष्टरोगा

दिसंभवे विवाहेचापिदंपत्योराशौचादिसमुद्भवे तस्यदोषस्यशांत्यर्थंपुनर्वैवाह्यमिष्यते याज्ञवल्क्यः सुरा-
पीव्याधिताधूर्तावंध्यार्थघ्न्यप्रियंवदा स्त्रीप्रसूश्चाधिवेत्तव्यापुरुषद्वेषिणीतथा मनुः वंध्याष्टमेधिवेत्तव्यादशमे
तुमृतप्रजा एकादशेस्त्रीजननीसद्यस्त्वप्रियवादिनी संग्रहेतु अप्रजांदशमेवर्षेस्त्रीप्रजांद्वादशेत्यजेत् मृत
प्रजांपंचदशेसद्यस्त्वप्रियवादिनीं याज्ञवल्क्यः एकामुत्क्रम्यकामार्थमन्यांलब्धुंयइच्छति समर्थस्तोषयित्वार्थैः
पूर्वोढामपरांव्रजेत् आज्ञासंपादिनींदक्षांवीरसूंप्रियवादिनीम् त्यजन्दाप्यस्तृतीयांशमद्रव्योभरणंस्त्रियाः
मनुः अधिविन्नातुयानारीनिर्गच्छेद्रोषिताग्रहात् सासद्यःसन्निरोद्धव्यात्याज्यावाकुलसन्निधाविति हेमाद्रौका-
त्यायनः अग्निशिष्टादिशुश्रूषांबहुभार्यःसवर्णया कारयेत्तद्बहुत्वंचेज्ज्येष्ठयागर्हितानचेदिति याज्ञवल्क्यः
सत्यामन्यांसवर्णायांधर्मकार्यंनकारयेत् सवर्णासुविधौधर्म्येज्येष्ठयानविनेतरा द्वितीयविवाहहोमेग्निमा
हकात्यायनः सदारोन्यान्पुनर्दारानुद्वोढुंकारणांतरात् यदिच्छेदग्निमान्कर्तुंक्वहोमोस्यविधीयते स्वेग्नावेवभ
वेद्धोमोलौकिकेनकदाचन त्रिकांडमंडनोपि आद्यायांविद्यमानायांद्वितीयामुद्वहेद्यदि तदावैवाहिकंकर्म
कुर्यादावसथेग्निमान् सुदर्शनभाष्येतु द्वितीयविवाहहोमोलौकिकएवनपूर्वोपासनेइत्युक्तम् इदंचासं
भवे तत्रचाग्निद्वयसंसर्गःकार्यस्तदाहशौनकः अथाग्न्योर्गृह्ययोर्योगंसपत्नीभेदजातयोः सहाधिकारसि-
द्ध्यर्थमहंवक्ष्यामिशौनकः अरोगामुद्वहेत्कन्यांधर्मलोपभयात्स्वयम् कृतेतत्रविवाहेचव्रतांतेतुपरेहनि पृ-
थक्स्थंडिलयोरग्निंसमाधाययथाविधि तंत्रंकृत्वाज्यभागांतमन्वाधानादिकंततः जुहुयात्पूर्वपत्न्यग्नौतयान्वार

अभ्याहुतीः अग्निमीळेपुरोहितंसूक्तेनमवचेनतु समिधेनंसमारोप्यअयंतेयोनिरित्यृचा प्रत्यवरोहेत्यनयाक
निष्ठाग्नौनिधायनम् आज्यभागांतनंत्रादिकृत्वारभ्यतदादिनः समान्वारब्धएताभ्यांपत्नीभ्यांजुहुयात्पृथम् चतु
र्गृहीतमेताभिर्ऋग्भिः षड्भिर्यथाक्रमम् अग्नावग्निश्चरतीत्यग्निनाग्निःसमिध्यते अस्तीदमितितिसृभिः पाहिनो
अग्नएकया ततःस्विष्टकृदारभ्यहोमशेषंसमापयेत् गोयुगंदक्षिणादेयाश्रोत्रियायाहिताग्नये पत्न्योरेकायादेव
तादग्ध्वातेनैवतांपुनः आदधीतान्ययासार्धमाधानविधिनागृहीति बौधायनसूत्रेतु अथयदिगृहस्थोद्वेभार्ये
विंदेतकथंतत्रकुर्यादितियस्मिन्कालेविंदेतोभावग्नीपरिचरेदपराग्निमुपसमाधायपरिस्तीर्याज्यंविलाप्यस्रुचि
चतुर्गृहीतंगृहीत्वान्वारब्धायांजुहोतिनमस्तरूपेराद्यव्यधायैत्वास्वधायैत्वामानइंद्राभिमतस्त्वदृक्षारिष्टासएवब्र
ह्मन्वेदसस्वाहेत्यथायंतेयोनिर्ऋत्वियइतिसमिधिसमारोपयेत्पूर्वाग्निमुपसमाधायाजुह्वानउद्बुध्यस्वाग्नइति
समिधमाधायपरिस्तीर्यस्रुचिचतुर्गृहीत्वाद्वयोर्भार्ययोरन्वारब्धयोर्यजमानोभिमृशतियोब्रह्माब्रह्मणइत्येतेनसू
क्तेनैकंचतुर्गृहीतंजुहोत्याग्निमुखात्कृत्वापक्वाज्जुहोतिसंमितंसंकल्पेथामितिपुरोनुवाक्यामनूच्याग्नेपुरीष्येइति
याज्ययाजुहोत्यथाज्याहुतीरुपजुहोतिपुरीष्यमस्त्वामित्यांतादनुवाकस्यस्विष्टकृत्प्रभृतिसिद्धमाधेनुवरंदानादथा
गेणाग्निंदर्भस्तंबेहुतशेषंनिदधातिब्रह्मजज्ञानंपितावि‍राजामितिद्वाभ्यां संसर्गविधिःकार्यः द्वितीयादिर्विवा
हेकालउक्तः संग्रहे. प्रमदामृतिवासरादितः पुनरुद्वाहविधिर्वरस्यच विषमेयुगवत्सरेशुभोयुगलेचापिमृति
प्रदोभवेत् तृतीयविवाहेनिषेधोमात्स्ये उद्वहेद्दतिसिद्ध्यर्थंतृतीयांनकदाचन मोहादज्ञानतोचापियदिगच्छेत्तु

मानुषीम् नश्यत्येवनसंदेहोगर्गस्यवचनंयथेति संग्रहे तृतीयांयदिचोद्वाहेत्तर्हिसाविधवाभवेत् चतुर्थादिविवाहार्थं
तृतीयेर्कंसमुद्वहेत् तद्विधिस्तु रविशन्योर्हस्तेवावरःसंकल्प्यस्वस्तिवाचनंनांदीश्राद्धंकृत्वाचार्यंवृत्वा आकृष्णेनेति
छायासुतंसूर्यमर्केसंपूज्यगुडोदनंदत्वा वस्त्रेणतंतुभिरावेष्ट्यत्रिलोकवासिन्सप्ताश्वछाययासहितोरवे तृतीयोद्वा
हजंदोषंनिवारयसुखंकुर्विति संप्रार्थ्यजलेनत्रिःसिंचेत् ममप्रीतिकरायेयंमयासृष्टापुरातनी अर्कजाब्रह्मणा
सृष्टाअस्माकंप्रतिरक्षतु नमस्तेमंगलेदेविनमःसवितुरात्मजे त्राहिमांकृपयादेविपत्नीत्वंमेइहागता अर्कत्वंब्रह्म
णासृष्टःसर्वप्राणिहितायच वृक्षाणामादिभूतस्त्वंदेवानांप्रीतिवर्धनः तृतीयोद्वाहजंपापंमृत्युंचाशुविनाशयेति
तत आचार्यःकाश्यपगोत्रामादित्यप्रपौत्रींसवितुःपौत्रींममपुत्रीमर्ककन्याममुकगोत्रायवरायदास्ये इतिवाग्दानंकृत्वा
वरस्यमधुपर्कंकृत्वांतःपटंधृत्वास्वस्तिनइतिसूक्तंजप्त्वापूर्ववत्कन्यांदत्वाअर्ककन्यामिमामित्यूहेनकन्यादानमंत्रमु
क्त्वादक्षिणांदद्यात् ततोगायत्र्यावेष्टितसूत्रेण वृहत्सामेतिमंत्रेणकंकणंबध्वार्कस्यचतुर्दिक्षुकुंभेषुविष्णुंसंपूज्या
ग्निंप्रतिष्ठाप्याघारांतेसंगोभिरितिवृहस्पतयेयस्मैत्वाकामकामायेत्यृचाग्नयेव्यस्तसमस्तव्याहृतिभिराज्यंहुत्वाचा
र्यायगोयुगंदत्वा मयाकृतमिदंकर्मस्थावरेषुजरायुणा अर्कापत्यानिनोदेहितत्सर्वंक्षंतुमर्हसीतिनममेतिदक्
इतिनिर्णयसिंधौविवाहः अथाधानम् रत्नमालायाम् प्राजापत्येपूषभेसाहिर्बुध्न्येदेवपुष्येज्येष्ठास्वेंदवेकृत्ति
कासु अग्न्याधानंत्र्युत्तराणांत्रयेपिचित्रादित्येकीर्तितंगर्गमुख्यैः आश्वलायनः अग्न्याधेयंकृत्तिकासुरोहि
ण्यांमृगशिरसिफाल्गुनीषुविशाखयोरुत्तरयोःप्रोष्ठपदयोरेतेषांकस्मिंश्चिद्वसंतेपर्वणिब्राह्मणआदधीतग्रीष्म

वर्षाशरत्सु क्षत्रियवैश्ययोपकृष्टायस्मिन्कस्मिंश्चिदृतावादधीतसोमेनयक्ष्यमाणोनर्तुंपृछेन्ननक्षत्रम् सोमाधानेऋ
त्वाद्यनालोचनमार्तपरम् अथोखल्वाहुर्यदैवैनंश्रद्धोपनमेदथादधीतसैवास्यर्धिरिति सोमेनयक्ष्यमाणोनर्तुंपृछेन्न
नक्षत्रंनदेतदार्त्तस्यातिवेलंवाश्रद्धायुक्तस्यभवतीतिबोधायनोक्तेरिति मदनरत्नेऽप्येवम् गार्ग्यः पुष्याग्नेयत्र्युत्तरादि
त्यपौष्णज्येष्ठाचित्रार्काहिर्बुध्न्येषु कुर्युर्वन्ह्याधानमाद्यंवसंतग्रीष्मशिशिरेष्वेवविप्रादिवर्णाः कालादर्शे अग्नि-
होत्रंदर्शपूर्णमासावप्युत्तरायणे उपक्रम्ययथाकालमुपासीरन्द्विजातयः सोमंचपशुबंधंचसर्वाश्चाग्निक्रियाअपि
सौम्यायनेयथाकालंविदध्युर्गृहमेधिनः अत्रविशेषःपूर्वमुक्तःअग्निहोत्रकालउक्तः छंदोगपरिशिष्टे उदि
तेनुदितेचैवसमयाध्युषितेतथा सर्वथावर्ततेयज्ञइतीयंवैदिकीश्रुतिः एषांस्वरूपंतत्रैव रात्रेःषोडशेभागेग्र
हनक्षत्रभूषिते कालंत्वनुदितंज्ञात्वाहोमंकुर्याद्विचक्षणः तथाप्रभातसमयेनष्टेनक्षत्रमंडले रविर्यावन्नदृश्येत स
मयाध्युषितंचतत् रेखामात्रंप्रदृश्येतरश्मिभिश्चसमन्वितः उदितंतद्विजानीयात्तत्रहोमंप्रकल्पयेत् आश्वला
यनः उपोदयंव्युषितउदितेवा सायंतुसएव अस्तमितेहोमइति गौणकालमाह सएव प्रदोषांतोहोमकालः
संगवांतःप्रातरिति छंदोगपरिशिष्टे यावत्सम्यङ्नभाव्यंतेनभस्यृक्षाणिसर्वतः नचलौहित्यमापैतितावत्सा
यंतुहूयते औपासनेप्येवम् तस्याग्निहोत्रेणप्रादुष्करणहोमकालौव्याख्याताविति आश्वलायनोक्तेः अथा
धानम् पारस्करः आवसथ्याधानंदारकालेदायाद्यकालएकेषामिति दायाद्यकालोविभागकालः म
दनरत्नेन्यासः अग्निर्वैवाहिकोयेननगृहीतःप्रमादिना पितर्युपरतेतेनगृहीतव्यःप्रयत्नतः योगृहीत्वाविवा

हाग्निंगृहस्थइतिमन्यते अनंतस्यनभोक्तव्यंतथापाकोहिसःस्मृतः ज्येष्ठभ्रातरिपितरिवासाग्नौकनिष्ठस्यपुत्रस्य
वाग्न्यभावेपिनदोषः तदाहतत्रैवगार्ग्यः पितृपाकोपजीवीवाभ्रातृपाकोपजीवकः ज्ञानाध्ययननिष्ठोवानदुष्येत्ना-
ग्निनाविना ग्रहस्थस्याप्यध्ययनमाहसत्यव्रतः अनधीत्यद्विजोवेदंस्नात्वोद्वाह्ययथातथा अधीतेब्रह्मचर्येणसांगवे
दंगुरोर्गृहे इदंचाधानंज्येष्ठकृताधानेनकार्यम् दाराग्निहोत्रसंयोगंकुरुतेयोग्रजेस्थिते परिवेत्तासविज्ञेयःपरिवि
त्तिस्तुपूर्वजइतिमनुशातातपोक्तेः स्मार्तेप्येवम् सोदर्येतिष्ठतिज्येष्ठेनकुर्याद्दारसंग्रहम् आवसथ्यंतथाधानंप
तितस्तथाभवेदितितत्रैवगार्ग्योक्तेः आज्ञायांत्वदोषमाहस्मृत्यंतुः ज्येष्ठोभ्रातायदानिष्टेदाधानंनैवंचाश्रयेत्
अनुज्ञातस्तुकुर्वीतशंखस्यवचनंयथा वृद्धवसिष्ठः अग्रजस्तुयदानग्निरादध्यादनुजःकथम् अग्रजानुमतःकुर्या
दग्निहोत्रंयथाविधि हारीतः सोदराणांतुसर्वेषांपरिवेत्ताकथंभवेत् दारैस्तुपरिविद्यंतेनाग्निहोत्रेणनेज्यया
अधिकारिणोपिभ्रातुरनुज्ञयाकुर्यादितिमदनपारिजातः विवाहस्त्वनुज्ञयापिनेत्यर्थः सोदरोक्तेरसोदराणांसा
पत्नदत्तकादीनांनदोषः दत्तकस्यापिसोदरविवाहाभावेदोषएव तदाहहेमाद्रौवसिष्ठः पितृव्यपुत्रान्सापत्नान्पर
नारीसुतांस्तथा दाराग्निहोत्रसंयोगेनदोषःपरिवेदने परनारीसुतादत्तकादयः देशांतरेविशेषमाहसएव अ
ष्टौदशद्वादशवर्षाणिवाज्येष्ठभ्रातरमनिविष्टमप्रतीक्षमाणःप्रायश्चित्तीभवतीति क्लीबादावप्यदोषमाहकात्याय
नः देशांतरस्थक्लीबैकवृषणानसहोदरान् वेश्यातिसक्तान्पतितशूद्रतुल्यातिरोगिणः जडमूकांधबधिरकुब्जवा
मनकुंठकान् अतिवृद्धानभार्यांश्चकृषिसक्तान्नृपस्यच धनवृद्धिप्रसक्तांश्चकामतोकारिणस्तथा कुटिलोन्मत्त

नोसांश्वपारावंदन्नदुष्यति आशार्केपि उन्मत्तःकिल्बिषीकुष्ठीपतितःक्लीबएववा राजयक्ष्मामयावीचनन्याय्यःस्यात्प्रतीक्षितुम् एवंज्येष्ठेछिन्नहस्तादावपिनपरिवेत्तृत्वम् तदाहत्रिकांडमंडनः दर्शेष्टिपौर्णमासेष्टिसोमेज्यामग्निसंग्रहम्

अग्निहोत्रंविवाहंचप्रयोगेप्रथमेस्थितम् नकुर्याज्जनकेज्येष्ठेसोदरेचाप्यकुर्वति क्षेत्रजादावनीजानेविद्यमानेपि सोदरे नाधिकारवियात्तोस्तिभिन्नोदर्येपिचौरसे पंग्वंधमूकबधिरपतितोन्मादद्‌दूषणे सन्यस्तछिन्नहस्तादोयद्वाषंढादिदूषणे जनकेसोदरेज्येष्ठेकुर्यादेवेतरःक्रियामिति आरोहलंदपातंशाकरीमेमेत्याधानेमंत्रवर्णाच्च शाकरीरंशुलीःतंत्ररत्नेप्युक्तम् अंगवैकल्यात्पूर्वमाहिताग्निस्तेथिक्रियेतेवनित्येषु आधानंतुनकुर्यात्तस्यनैमित्तिकत्वादिति

एतंचतुरंगुलेपि षडंगुलकाणविवर्णादेस्तस्यैवाधिकारः एकादशस्कंदशांतर्गतेःशरीरकार्यंवाविप्रतिषिद्धमिति हिरण्यकेशिसूत्रेकर्माशक्तिहेतोरेवांगवैकल्यस्यनिषेधात् अतएवद्राह्यायनसूत्रेयाज्यश्चप्रथमोस्त्रिभिर्गुणैरितिन्यूनांगस्याप्यधिकारउक्तः अपरार्केउशनाः पितापितामहोयस्यअग्रजोवाथकस्यचित् तपोग्निहोत्रमंत्रेषुनदोषःपरिवेदने पितुराज्ञायामप्यदोषमाह मदनरत्नेस्कंदः पित्रायस्तुनाधानंकथंपुत्रस्तुकारयेत् अग्निहोत्रेधिकारोस्तिशंखस्यवचनंयथोक्तेनाधानंकृतमित्यर्थः एतदाज्ञायामेवेतिहेमाद्रिः यत्तुपितुःसत्यप्यज्ञानेनादधीतकदाचनेति तत्सत्यधिकारेज्ञेयम् अथशूद्रसंस्काराः यमः शूद्रोप्येवंविधःकार्योविनामंत्रेणसंस्कृतः नकेनचित्समसृजच्छंदसातंप्रजापतिः छंदसामंत्रेण व्यासोपि गर्भाधानंपुंसवनंसीमंतोजातकर्मच नामक्रियानिष्क्रमोन्नप्राशनंवपनक्रिया कर्णवेधोव्रतादेशोवेदारंभक्रियाविधिः केशांतस्ना

नसुह्वाहोमिविवाहाग्निपरिग्रहः त्रेताग्निसंग्रहश्चैवसंस्काराःषोडशस्मृताइत्युक्त्वाह नचैताःकर्णवेधांतामंत्रवर्जं
क्रियाःस्त्रियाः विवाहोमंत्रतस्तस्याःशूद्रस्यामंत्रतोदशेति मदनरत्नेहिरण्यगर्भदानेतु गर्भाधानंपुंसवनंसीमं
तोन्नयनंतथा कुर्याद्धिरण्यगर्भस्यततस्तेद्विजपुंगवाइत्युक्त्वा जातकर्मादिकाःकुर्यात्क्रियाःषोडशचापराइत्यत्र
स्त्रियाजातकर्मनामकरणनिष्क्रमान्नप्राशनचूडाविवाहाःषट् शूद्राणांतुषडेतेपंचमहायज्ञाश्चेत्येकादशेत्युक्तम्
रूपनारायणाहरिहरभाष्ययोरप्येवम् शार्ङ्गधरस्तु द्विजानांषोडशैवस्युःशूद्राणांद्वादशैवहि पंचैवमिश्र-
जातीनांसंस्काराःकुलधर्मतः वेदव्रतोपनयनमहानाम्नीमहाव्रतम् विनाद्वादशशूद्राणांसंस्काराणाममंत्रतइ
त्याह अपरार्कस्तु गर्भाधानमृतौपुंसइत्यत्राह एतच्चातुर्वर्ण्यपरम् नद्विजातिमात्रपरम् तथासत्युपनयनंवि
धायवाच्यंस्यादिति तेनतन्मतेषोडशभवंति श्राद्धेतु विवाहमात्रंसंस्कारंशूद्रोपिलभतांसदेत्युक्तम् अत्रसदस
च्छूद्रगोचरत्वेनदेशभेदाद्वाव्यवस्था यत्तुमनुः नशूद्रेपातकंकिंचिन्नचसंस्कारमर्हतीति तदर्थमाहमेधातिथिः
यत्सामान्यतोनिषिद्धंस्तेयानृतादिनतदतिक्रमेऽस्यपापंयथाद्विजानाम् उपनयनरूपंसंस्कारंचनार्हतीति
तेनचतूष्णींकार्याः शूद्रोवर्णश्चतुर्थोपिवर्णत्वाद्धर्ममर्हति वेदमंत्रस्वधास्वाहावषट्कारादिभिर्विनेतिव्यासोक्तेः
अमंत्रस्यतुशूद्रस्यविप्रोमंत्रेणगृह्यतेइतिमरीच्युक्तेश्च इयंपरिभाषासर्वार्था तेनशूद्रधर्मेषुसर्वत्रविप्रेणमंत्रः
पठनीयःसोपिपौराणएवेतिशूलपाणिः एवंस्त्रीणामपीतिदिक् इतिरामकृष्णभट्टात्मजकमलाकरभट्ट
कृतेनिर्णयसिंधौसंस्कारनिर्णयः अथस्कंदकालः तत्रजलाशयस्य वराहः हस्तेनांबुपपोष्णाकेशाच

मघामित्रोत्तरारोहिणीदेवेज्येसुचशक्रसौम्यशशाघ्हागीशवारांशके रिक्तांछिद्रतिथिंविहायवृषभेनक्रेकुलीरे
घटेमीनेकूपतडागकर्ममुनयःशंसंतिशक्रेदृष्टे हस्तोमघानुराधापुष्यधनिष्ठोत्तराणिरोहिण्यः शतभिषगित्यारंभे
कूपानांशस्यतेभगणः हेमाद्रौभविष्ये तस्मिन्सलिलसंपूर्णेकार्तिकेतुविशेषतः मुनयःकेचिदिछंतिव्यतीतेचो-
त्तरायणे नकालनियमस्तत्रसलिलंतत्रकारणम् दीपिकापि मार्तंडेंदूद्रुशक्रोसुराजिदशयनेमाघषङ्स्यशक्रे-
मूलाषाढोत्तराश्विश्रवणगुरुकरेपौष्णशाक्रोजचंद्रे मैत्रेब्राह्मेचपूर्णामदन१३रवितिथौ१२सद्वितीयाद्दतीयेकार्योतो
यप्रतिष्ठाज्ञगुरुसितदिनेकालशक्रेसलग्ने वराहः आग्नेयेयदिकोणेग्रामस्यपुरस्यवाभवतिकूपः नित्यंसकरोति
भयंदाहंचसमानसंप्रायः नैर्ऋतेबालभयंवनिताक्षयंचवायव्ये दिक्त्रयमेतत्त्यक्त्वाशेषास्तुशुभावहाःकूपाः
वास्तुशास्त्रे भूतिंपुष्टिंपुत्रहानिंपुरंध्रीनाशंमृत्युंसंपदंशत्रुबाधाम् किंचित्सौख्यंशंभुकोणादिकुर्यात्कूपोमध्ये-
गेहमर्थक्षयंच उत्सर्गविधिश्चोक्तोपरिशिष्टे अथातोवापीकूपतडागयज्ञंव्याख्यास्यामः पुण्येत्त्युदकसमी
पेग्निंसमाधायवारुणंचरुंश्रपयित्वाज्यभागांतेआज्याहुतीर्जुहुयात् समुद्रज्येष्ठेतिमंत्रेणततोहविषाप्रेतत्वाया
मीतिपंचत्वन्नोअग्नेइतिद्वेइमंमेवरुणेतिच स्विष्टकृतंनवमम् मार्जनांतेधेनुंतारयेत् अवतीर्यमाणामनुमंत्रये
न इदंसलिलंपवित्रंकुरुष्वशुद्धाः पूताअमृताःसंतुनित्यम् मांतारयंतीकुरुतीर्थाभिषेकंलोकाल्लोकंतरतेतीर्यतेच
चेतिपुछाग्रेन्वारभ्योत्तीर्यापोअस्मान्मातरःशुंधयंत्वित्यथापराजितायांदिश्युत्थापयेत् सूयवसाद्भगवतीतिहंक
तंचेदिहूर्जस्वतीत्यलंकृतांविप्रायदद्यादितरांवाशक्त्यादक्षिणांततउत्सृजेद्देवपितृमनुष्याःप्रीयंतामितिब्राह्मणा

भोजयित्वास्वस्त्ययनंवाचयीत विस्तरस्तुमात्स्योक्तोस्मत्कृतजलाशयोत्सर्गविधौज्ञेयः कूपादेरुत्सर्गाकरणेदोषउ
क्तोभविष्ये सदाजलंपवित्रंस्यादपवित्रमसंस्कृतम् कुशाग्रेणापिराजेंद्रनस्प्रष्टव्यमसंस्कृतम् तथा वापीकूपत
डागादौयज्जलंस्यादसंस्कृतम् अपेयंतद्भवेत्सर्वंपीत्वाचांद्रायणंचरेत् अथवृक्षारोपणम् चंडेश्वरः आर्द्र
स्वांद्रयदितिष्यविशाखपौष्णामूलोत्तरात्रयतुरंगमवारुणाश्च एतेषुतारकगणेषुहितंनराणांवृक्षादिरोपण-
मिहोपदिशंतिधीराः अथमूर्तिप्रतिष्ठा वसिष्ठः हस्तत्रयेमित्रहरित्रयेचपौष्णाश्व्यादित्यसुरेज्यभेषु नि
शोत्तराधातृशशांकभेषुसर्वामरस्थापनमुत्तमंस्यात् मात्स्ये चैत्रेवाफाल्गुनेवापिज्येष्ठेवामाधवेतथा माघेवा
सर्वदेवानांप्रतिष्ठाशुभदाभवेत् नारदस्तुचैत्रंनिषेधति विनैत्रंचैवमासेषुमाघादिषुचपंचस्विति तेनात्र-
विकल्पः अत्रमाघमासोविष्णुप्रतिष्ठाव्यतिरिक्तविषयः माघेकर्तुर्विनाशायफाल्गुनेशुभदासदेति विष्णु-
धर्मोक्तेरितिहेमाद्रिः मात्स्ये दद्याधनकरीस्फीतातथाप्रतिपदिस्मृता द्वितीयायांधनोपेतातृतीयायांधनप्र
दा चतुर्थ्यांनाशमाप्नोतियमस्यस्यात्सुखावहा विनायकस्यदेवस्यतथातत्रहितप्रदा पंचम्यांश्रीयुताकर्तुर्वर
दाचतथाभवेत् षष्ठ्यांलक्ष्मीयुतानित्यंसप्तम्यांरोगनाशिनी अष्टम्यांधान्यबहुलानवम्यांचविनश्यति भद्रका
स्यात्कृतातत्रकर्तुर्भवतितुष्टये धर्मवृद्धिकरीज्ञेयादशम्यांतुतथातिथौ एकादश्यांतथायुक्ताद्वादश्यांसर्वकाम
दा त्रयोदश्यांतथाज्ञेयाचतुर्दश्यांविनश्यति कृष्णपक्षेपंचदश्यांकर्तुःक्षयकराभवेत् पंचदश्यांतथाशुक्लेस
र्वकामकरीभवेत् आषाढेद्वेतथामूलमुत्तरात्रयमेवच ज्येष्ठाश्रवणरोहिण्यःपूर्वाभाद्रपदातथा हस्ताश्वि-

मीरेवतीचपुष्योमृगशिरस्तथा अनूराधातथास्वातीप्रतिष्ठासुप्रशस्यते श्रीपतिः रोहिण्युत्तरपौष्णवैष्णवकरादि
त्याश्विनीवासवानूराधैंद्रवजीवभेषुगदितंविष्णोःप्रतिष्ठापनम् पुष्यश्रुत्यभिजित्करेश्वरकयोर्वित्ताधिपस्कंदयो-
र्मैत्रेतिग्मरुचेःकरेनिर्ऋतिभेदुर्गादिकानांप्रभाम् गणपरिवृढरक्षोयक्षभूतासुराणांप्रमथफणिसरस्वत्यादिका
नांचपौष्णे श्रवसिसुगतनाम्नोवासवेलोकपानांनिगदितमखिलानांस्थापनंचस्थिरेषु तेजस्विनीक्षेमकृदग्नि
दाहविधायिनीस्याद्वनदाहृदाच आनंदकृत्कल्पविनाशिनीचसूर्यादिवारेषुभवेत्प्रतिष्ठा माधवीयेवैखानसः
मातृभैरववाराहनरसिंहत्रिविक्रमाः महिषासुरहंत्र्यश्चस्थाप्यावैदक्षिणायने वैशब्दोप्यर्थेलिंगप्रतिष्ठायां
विशेषः हेमाद्रौलक्षणसमुच्चये उत्तरायणगतेभानौलिंगस्थापनमुत्तमं दक्षिणेत्वयनेपूज्यंत्रिवर्षाद्भयावह
म् स्वगृहेस्थापनंनेष्टंतस्माद्देदक्षिणायने स्थापनंतुप्रकर्तव्यंशिशिरादावृतुत्रये प्रावृषिस्थापितंलिंगंभवेद्
रद्योगदम् हेमंतेज्ञानदंचैवलिंगस्यारोपणंमतम् रत्नावल्याम् माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठाषाढेषुपंचसु
मासेषुशुक्लपक्षेषुलिंगस्थापनमुत्तमम् विष्णोरप्याहतत्रैववैखानसः मार्गशीर्षादिमासौद्वौनिंदितौब्रह्मणा
पुरा मासेषुफाल्गुनःश्रेष्ठश्चैत्रोवैशाखएवच वृषेवाप्याश्वयुज्मासेश्रावणेमासिवाभवेत् बौधायनसूत्रेवि-
ष्णुप्रतिष्ठामुपक्रम्यद्वादश्यांश्रोणायांवायानिचान्यानिपुण्यनक्षत्राणीति कृत्तिकादिविशाखांतेष्वित्यर्थः स
र्वदेवेषुमासविशेषोहेमाद्रौविष्णुधर्मे माघेकर्तुर्विनाशायफाल्गुनेशुभदाभवेत् लोकानंदकराचैत्रेवैशाखे
वरसंयुता आज्ञायुतासदाज्येष्ठेआषाढेधर्मवृद्धिदा श्रावणेधनहीनास्यात्प्रोष्ठपदेविनश्यति आश्विनेनाश

माप्नोतिनरःक्नाकांतिंकेतथा सौम्येसौभाग्यमतुलंपौषेपुष्टिरनुत्तमा दोषान्विताधिमासेस्यात्कर्तुरात्मनएवचेति

अत्रश्रावणाश्विनयोर्निषेधोमार्गशीर्षविधिश्चविष्णुव्यतिरिक्तविषयः पूर्वोक्तवचनादितिहेमाद्रिः माघश्राव णभाद्रपदनिषेधःशिवव्यतिरिक्तविषयः तत्रतस्योक्तेः देवीस्थापनेतत्रैवविशेषोदेवीपुराणे देव्यामाघेश्विने मासेउत्तमासर्वकामदा तथा नतिथिर्नचनक्षत्रंनोपवासोत्रकारणम् सर्वकालंप्रकर्तव्यंकृष्णपक्षेविशेषतः अन्यश्चात्रविचारोहेमाद्रौज्ञेयः नारदः हंस्यर्थहीनाकर्तारंमंत्रहीनातुऋत्विजम् स्त्रियंलक्षणहीनातुनप्रतिष्ठासमो रिपुः अत्राधिकारिणउक्ताः कृत्यकल्पतरौदेवीपुराणे वर्णाश्रमविभेदेनदेवाःस्थाप्यास्तुनान्यथा ब्रह्मातुब्राह्म णैःस्थाप्योगायत्रीसहितःप्रभुः चतुर्वर्णैस्तथाविष्णुःप्रतिष्ठाप्यःसुखार्थिभिः भैरवोपिचतुर्वर्णैरंत्यजानांतथा म- तः मातरःसर्वलोकैस्तुस्थाप्याःपूज्याःसुरोत्तमाः लिंगंगृहीयतिर्वापिसंस्थाप्यतुजयेत्सदा शिवसर्वस्वेभविष्ये

यस्तुपूजयतेलिंगंदेवादिंगांजगत्पतिम् ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यःशूद्रोवामत्परायणः तस्यभीतःप्रदास्यामि शम्भोर्लोकाननुत्तमान् तिथितत्वेस्कांदे शूद्रःकर्माणियोनित्यंस्वीयानिकुरुतेप्रिये तस्याहमर्चांगृह्णामिचंद्ररवं ऽभिमाषिते ब्रह्मचारीगृहस्थोवावानप्रस्थश्चसत्व्रते एवंदिनेदिनेदेवंपूजयेदंबिकापतिम् सन्यासीदेवदेवेशंप्र णवेनैवपूजयेत् नमोंतेनशिवेनैनस्त्रीणांपूजाविधीयते एतच्चपुराणप्रसिद्धजीर्णलिंगपूजाविषयम् यानित्तु त्रिस्थलीसेतौनारदीये यःशूद्रेणार्चितंलिंगंविष्णुंवाप्रणमेन्नरः नतस्यनिष्कृतिर्दृष्टाप्रायश्चित्तायुतैरपि नमे घःशूद्रसंस्पृष्टंलिंगंवाहरिमेववा ससर्वयातनाभोगीयावदाचंद्रतारकम् पाखंडपूजितंलिंगंनत्वापाखंडतांव्र-

जेन् आभीरपूजितंलिंगंनत्वानरकमश्नुते योषिद्भिःपूजितंलिंगंविष्णुंवापिनमेत्तुयः सकोटिकुलसंयुक्तमाकल्पं रौरवंवमेदित्यादीनितानिनूतनस्थापितलिंगादिविषयाणि यदाप्रतिष्ठितंलिंगंमंत्रविद्भिर्यथाविधि तदाप्रभृ तिशूद्रश्चयोषिद्वापिनसंस्पृशेदितितत्रैवोक्तेः प्रतिष्ठायांतुशूद्रादीनांनाधिकारः स्त्रीणामनुपनीतानांशूद्राणां चनरेश्वर स्थापनेनाधिकारोस्तिविष्णोर्वाशंकरस्यवा यःशूद्रसंस्कृतंलिंगंविष्णुंवापिनमेन्नरः इहैवाप्यनदुः खानिपश्यसामुष्मिकेकिमु शूद्रोवानुपनीतोवास्त्रियोवापतितोपिवा केशवंवाशिवंवापिस्पृष्ट्वानरकमश्नुते इतिबृहन्नारदीये स्कांदोक्तेरितित्रिस्थलीसेतौपितामहचरणाः चतुर्वर्णैरितिपूर्वोक्तवचनाद्दृष्टवादेप्रतिष्ठायां शूद्रस्यविकल्पइतितुयुक्तंपश्यामः तत्रैवगौतमः शिवार्चनंसदाप्येवंशक्तिःकुर्यादुदङ्मुखः वाचस्पतिमतम्

प्राङ्मुखश्चिमोदगास्यस्तुप्रातःसायंनिशासुचेति प्रयोगपारिजातेगृह्यपरिशिष्टे प्रतिमाःप्राङ्मुखीरुदङ्मुखो पूजेत्पश्चिमाङ्मुखः एतच्चस्थिरप्रतिमाविषयम् अन्यत्रचलार्चासु अथप्रतिमाः भार्गवार्चनदीपिका यांभविष्ये सौवर्णीराजतीताम्रीमृन्मयीचतथाभवेत् पाषाणधातुयुक्तावारीतिकांस्यमयीतथा रीतिःपित्त लम् शुद्धदारुमयीवापिदेवतार्चाप्रशस्यते अंगुष्ठपर्वादारभ्यवितस्तिंयावदेवतु गृहेषुप्रतिमाकार्यानाधि काशस्यतेबुधैः पंचरात्रेतु मृद्दारुलाक्षागोमेदमधूच्छिष्टमयीनतिलितिनिषेधउक्तः भागवते शैलीदारुमयी लौहीलेप्यालेख्याचसैकती मनोमयीमणिमयीप्रतिमाष्टविधास्मृता काष्ठंमधुकस्यैव तत्रकाष्ठेषुमधुक मानीयचवसुधरे कृत्वातत्प्रतिमांचैवप्रतिष्ठाविधिनार्चयेदितिवाराहोक्तेः देवीपुराणे सप्तांगुलंसमारभ्य

तिथितत्त्वे कालिकापुराणे प्रतिमायाः कंपो
यावच्चद्वादशांगुलम् गृहेष्वर्चासमाख्याताप्रासादेवाधिकाशुभा तिथितत्त्वे कालिकापुराणे प्रतिमायाः कंपो
ॐ ह्रीं स्पृष्ट्वादक्षिणपाणिना प्राणप्रतिष्ठांकुर्वीततस्यदेवस्यवाहरेः अन्येषामपिदेवानांप्रतिमास्वचपार्थिव प्राण
प्रतिष्ठाकर्तव्यातस्यांदेवत्वसिद्धये वासुदेवस्यवीजेनतद्विष्णोरित्यनेनच तथैतद्हृदयेंगुष्ठंदत्वाशश्वच्चमंत्रवित्
एभिर्मंत्रैःप्रतिष्ठांतुहृदयेपिसमाचरेत् अस्यैप्राणाःप्रतिष्ठंतुअस्यैप्राणाःक्षरंतुच अस्यैदेवत्वमर्चायैमामहे
हेतिचकश्चन हयशीर्षपंचरात्रे अर्चकस्यतपोयोगादर्चनस्यातिशायनात् आभिरूप्याच्चबिंबानांदेवःसान्नि
ध्यमृच्छति प्रयोगपारिजातेव्यासः प्रतिमापटयंत्राणांनित्यस्नानंनकारयेत् कारयेत्पर्वदिवसेयदावामल
धारणम् लिंगविशेषस्तिथितत्त्वेभविष्ये मृद्भस्मगोशकृत्पिष्टताम्रकांस्यमयंतथा कृत्वालिंगंसकृत्पूज्यवसे
त्कल्पायुतंदिवि वार्क्षीवित्तप्रदंलिंगंस्फाटिकंसर्वकामदम् कृत्वापूजयाविप्रेंद्रलभस्वसेवांछितंफलम् तत्रैव
कालकौमुद्यांस्कांदे अक्षादल्पपरीमाणंनालिंगंकुत्रचिन्नरः कुर्वीतांगुष्ठतोह्रस्वंनकदाचित्समाचरेत् अ-
क्षोशीतिर्गुंजागुंजाःपंचाल्पमाषकःतेषोडशाक्षःकर्षोस्त्रीत्यमरकोशात् प्रयोगपारिजातेक्रियासारे तथा
एसमांगुलिकांलिंगंश्रेष्ठमिहोच्यते षट्पंचकचतुर्भागंमध्यमंत्रिविधंस्मृतम् त्रिद्व्येकांगुलमानंयत्त्रिविधंतत्कनी-
यसम् एवंनवविधंप्रोक्तंचरलिंगंयथाक्रमम् अथपंचसूत्रीनिर्णयः गौतमीतंत्रे लिंगमस्तकविस्तारोलिं
गोच्छ्रायसमोमतः परिधिस्तत्रिगुणितस्तद्वत्पीठंव्यवस्थितम् प्रवालिकातथैवास्यास्तंचसूत्रविनिर्णयः अत्रे.
तत्वंलिंगमस्तकविस्तारंलिंगोच्चतासमंकृत्वातत्त्रिगुणसूत्रवेष्टनार्हंलिंगस्थौल्यंकृत्वातत्समंवृत्तंचतुरस्रंवापीठ

विस्तारमधश्चोर्ध्वंनकुर्यात् पीठोच्चतात्रुलिंगोच्चतातोद्विगुणापीठमध्येलिंगाद्विगुणस्थूलंपीठोत्रनालतृतीयांशेन-
कंठंकृतात्तस्योर्ध्वेअधश्चसमवप्रद्वयंनयंवाकृत्वालिंगविस्तारषष्ठांशेनपीठेपरिवारंमेखलांकृत्वातदंतःसंलग्नं
नत्समखातंकृत्वा पीठाद्वहिर्लिंगसमदीर्घापीठार्धदीर्घावामूलेदैर्घ्यसमविस्तारांस्तृतीयांशेनमध्येखातांपीठव
त्समेखलांमनालिकांकुर्यादिति अत्रमूलंसिद्धान्तशेखरेशैवागमेचज्ञेयम् लिखितत्वेत्राह सर्वत्रैवमशस्तोक्तः
शिवसूर्यार्चनेविना तत्रैववाराहपाद्मयोः गृहेलिंगद्वयंनार्च्यंशालग्रामद्वयंतथा द्वेचक्रेद्वारकायास्तुनार्च्ये
सूर्यद्वयंतथा शक्तित्रयंतथानार्च्यंगणेशत्रयमेवच द्वौशंखौनार्चयेत्तत्रैवभग्नांचप्रतिमांतथा नार्चयेच्चतथामत्स्य-
कूर्मादिदशकंतथा गृहेग्निदग्धाभग्नाश्चनार्च्याःपूज्यावसुंधरे एतासांपूजनान्नित्यमुद्वेगंप्राप्नुयाद्गृही शा
लग्रामाःसमापूज्याःसमेषुद्वितयंनहि विषमानैवपूज्यास्तुविषमेष्वेकएवहि शालग्रामशिलाभग्नापूजनी-
यासचक्रका खंडितास्फुटितावापिशालग्रामशिलाशुभा वाराहे दद्याद्वस्तुयोदेविशालग्रामशिलांनरः
सुवर्णसहितांदिव्यांपृथ्वीदानफलंलभेत् तत्रैव यःपुनःपूजयेद्भक्त्याशालग्रामशिलाशतम् तत्फलंनैवशक्तोहं
वक्तुंवर्षशतैरपि विष्णुपुराणे ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यःशूद्रश्चपृथिवीपते स्वधर्मतत्परोविष्णुमाराधयतिना
न्यथा अविभक्तानामपृथक्देवपूजाबाहप्रयोगपारिजातेआश्वलायनः पृथगप्येकपाकानांब्रह्मयज्ञोद्विजा
तिनाम् अग्निहोत्रंसुरार्चासस्थानित्यंभवेत्पृथक् तत्रैवविष्णुधर्मे शालग्रामशिलांवापिचक्रांकितशिलांत-
था ब्राह्मणःपूजयेन्नित्यंक्षत्रियादिर्नपूजयेत् इदंस्पर्शसहितपूजाविषयम् शूद्रोवाऽनुपनीतोवास्त्रियो

गार्ग्या. गोपिना केशवंनाशिवंवापिस्पृष्ट्वानरकमश्नुते ब्राह्मण्यपिहरिंविष्णुंनस्पृशेच्छ्रेयइच्छती सनाथामृतनाथा
तास्त्रानास्तीहानिकृतिः स्त्रीणामनुपनीतानांशूद्राणांचजनेश्वर स्पर्शनेनाधिकारोस्तिविष्णोर्वाशंकरस्यचेति
स्कांदात् स्पर्शरहितातुतयोर्भवत्येव शालग्रामंनस्पृशेत्तुहीनवर्णोवसुंधरे स्त्रीशूद्रकरसंस्पर्शोवज्रस्पर्शाधि
कोमतः गोहाद्यःसंस्पृशेच्छूद्रोयोपिह्यपिकदाचन सपतेन्नरकेघोरेयावदाभूतसंप्लवम् यदिभक्तिर्भवेत्तस्यस्त्री
णांवापिवसुंधरे दूरादेवास्पृशन्पूजांकारयेत्सुसमाहित इतिवाराहोक्तेः शालग्रामशिलामात्रेनिर्बंधोनप्रतिमा
दौ सर्ववर्णैस्तुसंपूज्याःप्रतिमाःसर्वदेवताः लिंगान्यपितुपूज्यानिमणिभिःकल्पितानिचेति तत्रैवोक्तेः चत्वा
रोब्राह्मणैःपूज्यास्त्रयोराजन्यजातिभिः वैश्येह्यौवेचसंपूज्योनथैकःशूद्रजातिभिरितिस्कांदात् अन्येतु दीक्षित
विषयत्वेनव्यवस्थामाहुः विष्णुधर्मे तयोरसंभवेर्चावैसाचेहनवधास्मृता रत्नजाहेमजाचैवराजतीताम्रजात
था रैतिस्यचीतथालौहीशैलजाद्रुमजातथा अधमाधमाचविज्ञेयामृन्मयाप्रतिमाचया एषांफलानितत्रैव
ज्ञेयानि नार्चागृहेश्मजामूर्तिश्चतुरंगुलतोधिका नवितस्त्यधिकाधातुसंभवाश्रेयइच्छता एवंलक्षणसंपन्नापारंपा
र्यक्रमागता उत्तमासातुविज्ञेयागुरुदत्तापितत्समा तत्रैवपाद्मे शालग्रामंप्रवक्ष्यतत्रार्घ्यामलकीतुल्या पू
ज्यासूक्ष्माचयाभवेत् यथायथाशिलासूक्ष्मातथास्यात्तुमहत्फलम् तथा यवमात्रंतुगर्तःस्याद्यवार्धंलिंगमु-
च्यते शिवनाभिरितिख्यातस्त्रिषुलोकेषुदुर्लभः तत्रैव शालग्राममयीमुद्रासंस्थितायत्रकुत्रचित् वाराण
स्यायवाधिकंस्थंसागतायोजनत्रयम् योमृतस्तत्समीपेतुमृतोवानीयतेतिकिम् सर्वोमोक्षमवाप्नोतिसत्यंसत्यं

नचान्यथा तत्रैव चक्रांकमिथुनंपूज्यंनैकंचक्रांकमर्चयेत् चक्रांकमिथुनात्सार्द्धंशालग्रामंप्रपूजयेत् तत्रैववा
राहे म्लेंछदेशेशुचौवापिचक्रांकोयत्रतिष्ठति योजनानांतथात्रीणिममक्षेत्रंवसुंधरे तत्रैवशालग्रामंप्रक्रम्य
क्रयक्रीतापरिज्ञेयामध्यमायाचितातुमा प्रयोगपारिजातेवाराहे एवंलक्षणसंपन्नापारंपर्यक्रमागता उत्तमा
सातुविज्ञेयागुरुदत्तापिसत्तमा अथपार्थिवपूजा नंदीपुराणे आयुष्मान्वलवान्श्रीमान्पुत्रवान्धन
वान्सुखी वरमिष्टंलभेल्लिंगंपार्थिवंयःसमर्चयेत् तस्मात्तुपार्थिवंलिंगंज्ञेयंसर्वार्थसाधकम् तत्रैव गोमूत्रहिर
ण्यवस्त्रादिबलिपुष्पनिवेदने ज्ञेयोनमःशिवायेतिमंत्रःसर्वार्थसाधकः सर्वमंत्राधिकश्चायमोंकाराद्यःषडक्षरः
भविष्ये मूर्तयोष्टौशिवस्यैतापूर्वादिक्रमयोगतः आग्नेय्यंताःप्रपूज्यास्तुवेधाल्लिंगेशिवंयजेत् अत्रनप्राची
मग्रतः शंभोरितिरुद्रयामलेनिषेधात्नांतरालंप्राचीकिंतुप्रसिद्धैव तिथितत्वेदेवीपुराणे मृदाहरणसंघट्ट
प्रतिष्ठाह्वानमेवच स्नपनंपूजनंचैवविसर्जनमतःपरम् हरोमहेश्वरश्चैवशूलपाणिःपिनाकधृक् शिवःप
शुपतिश्चैवमहादेवइतिक्रमः स्कांदे शुष्काण्यपिचपत्राणिश्रीवृक्षस्यनिवेदयेत् तत्रैवभविष्ये धत्तूरकैश्च
योलिंगंसकृत्पूजयतेनरः सगोलक्षफलंप्राप्यशिवलोकेमहीयते योगिनीतंत्रे शिवागारेमल्लकंचसूर्यागा
रेचशंखकम् दुर्गागारेवंशवाद्यंमधुरींनचवादयेत् श्राद्धेहेमाद्रौस्कांदे स्पृष्ट्वारुद्रस्यनिर्माल्यंसवासाआप्लुतः
शुचिः प्रयोगपारिजातेक्रियासारे मध्यमानामिकामध्येपुष्पंसंगृह्यपूजयेत् अंगुष्ठतर्जन्यग्राभ्यांनिर्माल्य
मपनोदयेत् अपनीतंचनिर्माल्यंचंडेशायनिवेदयेत् अशून्यमस्तकंलिंगंसदाकुर्वीतपूजकः शूलपाणौलिंगे

वरंप्राणपरित्यागःशिरसोवापिकर्तनम् नत्वेवाप्ूज्यभुंजीतशिवलिंगेमहेश्वरम् सूतकेमृतकेचैवनत्याज्यंशिव
पूजनम् तिथिनत्वेलिंगे विनाभस्मत्रिपुंड्रेणविनारुद्राक्षमालया पूजितोपिमहादेवोनस्यात्तस्यफलप्रदः त
स्मान्मृदापिकर्तव्यंललाटेवैत्रिपुंड्रकम् रुद्राक्षधारणेविशेषः शिवरहस्ये एकवक्त्रःशिवःसाक्षात्ब्रह्महत्यांव्यपो
हति अवंध्यत्वंप्रतिस्रोतोवह्निस्तंभंकरोतिच द्विवक्त्रोहरगौरीस्यात्गोवधाद्यघनाशकृत् त्रिवक्त्रोह्यग्निजन्माथ
पापराशिंचप्रणाशयेत् चतुर्वक्त्रःस्वयंब्रह्मानरहत्यांव्यपोहति पंचवक्त्रस्तुकालाग्निरगम्याभक्ष्यपापनुत् ष
ड्वक्त्रस्तुगुहोज्ञेयोभ्रूणहत्यादिनाशयेत् सप्तवक्त्रस्त्वनंतःस्यात्स्वर्णस्तेयादिपापहृत् विनायकोष्टवक्त्रःस्यात्स
र्वानृतविनाशकृत् भैरवोनववक्त्रस्तुशिवसायुज्यकारकः दशवक्त्रःस्मृतोविष्णुर्भूतप्रेतभयापहः एकाद
शमुखोरुद्रोनानायज्ञफलप्रदः द्वादशास्यस्तथादित्यःसर्वरोगनिबर्हणः त्रयोदशमुखःकामःसर्वकामफल
प्रदः चतुर्दशास्यःश्रीकंठोवंशोद्धारकरःपरइति तथा विनामंत्रेणयोधत्तेरुद्राक्षंभुविमानवः सयातिनरका
न्घोरान्यावदिंद्राश्चतुर्दश पंचामृतंपंचगव्यंस्नानकालेप्रयोजयेत् रुद्राक्षस्यप्रतिष्ठायांमंत्रंपंचाक्षरंतथा त्रि
यंबकादिमंत्रंचतथातत्रप्रयोजयेत् यद्वा ओंअघोर ओंह्रैंअघोरतर ॐह्रींह्रांनमस्तेरुद्ररूपह्रैंस्वाहा ·
अनेनाभिमंत्र्यधारयेत् तथा अष्टोत्तरशतंकार्याचतुःपंचाशदेववा सप्तविंशतिमालावाततोहीनाधमास्मृ
ता प्रजापतिः मोक्षार्थीपंचविंशत्याधनार्थीत्रिंशताजपेत् पुष्ट्यर्थीपंचविंशत्यापंचदश्याभिचारके सप्तविं·
शतिरुद्राक्षमालयादेहसंस्थया यत्करोतिनरःपुण्यंसर्वंकोटिगुणंभवेत् योददातिद्विजेभ्यश्चरुद्राक्षंभुविसम्भवं

तस्यप्रीतोभवेरुद्रःस्वपदंचप्रयच्छतीति पदार्थादर्शे बोपदेवः रुद्राक्षान्कंठदेशेदशनपरिमितान्मस्तकेविंशतिं
द्वेषट्पट्कर्णप्रदेशेकरयुगलकृतेद्वादशद्वादशैव बाह्वोरिंदोःकलाभिर्नयनयुगकृतेएकमेकंशिखायांवक्षस्यष्टा
धिकंयःकलयतिशतकंसःस्वयंनीलकंठः तत्रैवहेमाद्रौशिवधर्मे स्नानंपलशतंज्ञेयमभ्यंगःपंचविंशतिः पला
नांद्वेसहस्रेतुमहास्नानंप्रकीर्तितम् पंचविंशत्पलंलिंगेअभ्यंगंकारयेदथ शिवस्यसर्पिषास्नानंप्रोक्तंफलशते
नच तावतामधुनाचैवदध्नाचैवततःपुनः तावतैवचक्षीरेणगव्येनैवभवेत्ततः भूयःसार्द्धसहस्रेणपलानामि
क्षवेणच रसेनकारयेत्स्नानंभक्त्याचोष्णांबुनाततः विष्णवादौतुस्कांदे क्षीराद्दशगुणंदध्नाघृतेनैवदशोत्तर
म् घृताद्दशगुणंक्षौद्रंक्षौद्राच्चेक्षवजंतथा श्राद्धे देवानांप्रतिमायत्रघृताभ्यंगस्समाभवेत् पलानितत्रदेयानि
श्रद्धयापंचविंशतिः इदंकोडीकृताभिप्रायेण तत्रैवसंग्रहे विष्वक्सेनायदातव्यंनैवेद्यस्यशतांशकम्
पादोदकंप्रसादंचलिंगेचंडेश्वरायतु पंचायतनसान्निवेशमाहबोपदेवः पदार्थादर्शश्च शंभोर्मध्यगतेहरीन
हरभूदेव्योहरोशंकरेभास्येनागसुतारवौहरगणेशाजांबिकाःस्थापिताः देव्यांविष्णुहरेभवक्लरवयोलंबोदरे
जेश्वरेनांबाःशंकरभागतोतिसुखदाव्यस्तास्तुहानिप्रदाः शंकरभागतः ईशानकोणादारभ्यप्रदक्षिणमित्य
र्थः अत्रदिक्स्वरूपमुक्तंप्रयोगपारिजातेमंत्रशास्त्रे देवस्यपुरतमारभ्यदिशंप्राचींप्रकल्पयेत् तदादिपरिवा-
राणामंगाद्यावरणास्थितिः तत्रक्रमः पाद्मे रविर्विनायकश्चंडीईशोविष्णुस्तुपंचमः अनुक्रमेणपूज्यंतेव्यु
त्क्रमेतुमहद्भयम् तथा पूज्यपूजकयोर्मध्येप्राचीप्रोक्ताविचक्षणैः अथकेशवादिमूर्तयः बोपदेवः

अत्रकेविदित्याद्यैः केशवविष्णवा
केविगोवादापुरुषेप्रजान्त्रुक्रममात्रिना वाधोनृहसानिश्रीपशाद्यगोविगपेचपे शिष्टेफजेपद्मेत्वर्थतः सिद्धं अत्रदक्षिणाधः
दिचतुर्विंशतिमूर्तयोभिधीयन्ते शात्शंखात्चगेचक्रगदेज्ञेयेइत्यर्थः नेनहेमाद्रिणासंवादः विशब्देनविपरीतंगचेइ
करक्रमेणज्ञेयम् दक्षिणोधःकरक्रमादितिहेमाद्रौवचनात् शंखाद्गदापद्मेइत्यर्थः
त्यर्थः अत्रापिशादित्यनुवृत्तिः शंखाद्गदाचक्रेइत्यर्थः गपेइत्यत्रापिशादित्यनुवर्तने विइत्यत्रापि पद्मचक्रेइत्यर्थः ते
विपरीतेपद्मगदेइत्यत्रापिशंखाज्ज्ञेये चपेचक्रपद्मे शंखाच्चक्रपद्मेइत्यर्थः अथबौधायनसूत्रेत्रिविक्रमोचा
न्चगेइत्यष्टौमूर्तयः गपेइत्यष्टौमूर्तयः चपेइत्यत्रच अत्रमूलंहेमाद्रौज्ञेयम् दशद्वादशषोडशान्यतरहस्तंमंडपंकृत्वाग्नेयेहस्त
नुस्मृत्यालिंगान्वांप्रतिष्ठोच्यते यजमानः पूर्वोक्तकालेपूर्वेद्युः मध्येवेदींतदुपरिसर्वतोभद्रंकृत्वाप्राणाना
मात्रंचतुरस्रंकुंडंस्थंडिलंवापूर्वतोहस्तमात्रावेदींनैर्ऋतेवास्तुमंडलंमध्येवेदींतदुपरिसर्वतोभद्रंकृत्वाप्राणाना
यम्यास्यांमूर्तौदेवस्यसान्निध्यसिध्यर्थंदीर्घायुर्लक्ष्मीसर्वकामसमृद्ध्यक्षय्यस्वर्गकामोमुकमूर्तिप्रतिष्ठांकरि
ष्येइतिसंकल्प्य गणेशपूजनपुण्याहवाचनमातृकापूजानांदीश्राद्धानिकृत्वाचार्यंचतुरोऽर्त्विजश्चवृत्वावस्त्रा
द्यैःपूजयेत् अथाचार्यः यदत्रसंस्थितमितिसर्षपान्विकीर्यापोहिष्ठेतिकुशोदकेनभूमिंप्रोक्ष्य देवाआयां
तुयातुधानाअपयांतुविष्णोदेवयजनंरक्षस्वेति भूमौप्रादेशंकृत्वास्मत्कृतमुलापद्धतिमार्गेणमंडपप्रतिष्ठां
कृत्वाऽकृत्वावापूर्वरात्रौहिरण्योपधानंदेवंपंचगव्यहिरण्ययवदूर्वाश्वत्थपलाशपर्णैरापोहिष्ठेतितिसृभिर्हिर
ण्यवर्णाइतिचतसृभिःपवमानःसुवर्जनइत्यनुवाकेनाभिषिच्यव्याहृतिभिरिदंविष्णुरितिफलयवदूर्वाःसमर्प

रक्षोहणमितिहस्तेकंकणंबध्वावाससाछाद्यभवनेहेउउदुत्तममितिजलेधिवासयेत् इदंबौधायनोक्तम् ततश्च
ललिंगेर्चायांअत्राग्निंप्रतिष्ठाप्यगोक्षीरेनीवारचरुंकृत्वाविष्णुश्चेत्कसरमपिश्रपयित्वाज्यभागांतेपलाशोदुंबराश्व
त्थशम्यपामार्गसमिद्भिः आज्येनचरुणातिलैर्वाप्रत्येकमष्टाविंशतिमष्टौवाहुतीर्लोकपालमूर्तिमूर्तिपतिभ्योहु
त्वास्थाप्यदेवमंत्रेणपूर्वोक्तसमित्तिलनैवारचर्वाज्यैरष्टसहस्रमष्टशतमष्टाविंशतिंवाहुत्वाअग्निर्यजुर्भिरित्य
नुवाकेनदशाहुतीर्जुहुयात् प्रतिद्रव्यंहोमांतेदेवंपादनाभिशिरःसुस्पृशेत् आज्यहोमेचोत्तरतःसजलकुं
भेसंपातान्नयेत् तेषांमंत्राः इंद्रायेंदोइतींद्रस्य स्योनेतिपृथिवीमूर्तेः अघोरेभ्यइतितत्पतेः सर्वस्य अ
ग्नआयाहीत्यग्नेः अग्निंदूतमित्यग्निमूर्तेः नमःशर्वायचपशुपतयेचेतिपशुपतेः यमायसोमंयमस्य अ
सिहवीरितियजमानमूर्तेः स्वाहिस्कंतंतत्पतेःउग्रस्य असुन्वंतंनिर्ऋतेः आकृष्णेनसूर्यमूर्तेः योरुद्रोअ
ग्नौइतितत्पतेरुद्रस्य इमंमेवरुणस्य शंनोदेवीजलमूर्तेः नमोभवायेतिभवस्य आनोनियुद्भिरितिवायोः
वातआवातुवायुमूर्तेः तमीशानंतत्पतेरीशानस्य आप्यायस्वेतिकुबेरस्य वयंसोमेतिसोममूर्तेः तत्पुरु
षायमहादेवस्य अभित्वाईशानस्य आदित्प्रत्नस्येत्याकाशस्य नमउग्रायचेतितत्पतेर्भीमस्य ततोदेव
स्यपादौस्पृशेत् एवंद्वितीयेहुत्वानाभिंतृतीयेमध्यंचतुर्थेउरः पंचमेशिरःस्पृष्ट्वाप्रतिपर्यायंसंपातजलेन
देवंअभिषिंचेत् ततःस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यार्चांशोधयेत् स्थिरलिंगार्चादौतुनेदानीमग्निस्थापन
होमादिकार्यम् ततोदेवंनत्वा स्वागतंदेवदेवेशविश्वरूपनमोस्तुते शुद्धेपित्वदधिष्ठानेशुद्धिंकुर्मःसह-

स्नतामितिसंमार्थ्य उक्तिवद्ब्रह्मणस्पतेइतिसक्तेनोत्थाप्य पूर्वमङ्कतेऽभ्युत्तारणेऽधुनावाकार्यम् अग्निःसाक्षि
भितिसूक्तमग्निपदहीनंपठित्वातंस्नाहिवंपुनःपठेत् एवमष्टसहस्रमष्टशतमष्टाविंशतिंवापठन्जलंपात
येत् ततोर्वाद्वादशवारंमृदाजलेनचप्रक्षाल्यमंत्रवर्त्पंचगव्यंकृत्वापयः पृथिव्यामावोराजानमितिचसंस्नाप्य
आप्यायस्वदधिक्राव्णस्तेजोसिमधुवाताआयंगौरितिपंचामृतैःसंस्नाप्यलिंगंचेत् नमस्तेरुद्रमन्यवइत्ये
काभिःसंस्नाप्य घृतेनाभ्यज्योद्वर्तनेनोद्वर्त्योष्णोदकेनप्रक्षाल्यगंधंदत्वासंपातोदकेनाभिषिच्यसपल्लवैःचतुर्भिः
कुंभैरापोहिष्ठेतितिसृभिराकलशेषिवितिचप्रत्येकंसमुद्रज्येष्ठाइतिचतुर्भिराकलशेष्वितिचमीलितैःसंस्नाप्योडुंब
रादिपीठेचाष्टसुपर्वेश्यपरितोष्टदिक्षुसजलकुंभान्संस्थाप्यतेषुगंधपुष्पदूर्वाःक्षिप्त्वाद्येसप्तमृदः द्वितीयेपुष्कर
पर्णशमीविकंकताश्मंतकत्वचःपल्लवांश्च तृतीयादिषुसप्तधान्यंपंचरत्नफलपुष्पाणिकुशदूर्वागोरोचनसं
पातोदकगंधफलसर्वौषधीः क्षिप्त्वा क्रमेणापोहिष्ठेतितिसृभिर्हिरण्यवर्णाइतिचतुर्भिः पवमानानुवाकेन
भिषिच्यैककुंभेशमीपलाशवटखदिरबिल्वाश्वत्थविकंकतपनसाम्रशिरीषोडुंबराणांपल्लवान्कषायांश्च
क्षिप्त्वाअश्वत्थेवेतिअभिषिच्यपंचरत्नोदकेनाहिरण्यवर्णाइतिसंस्नाप्यवाससीदत्वाउपवीतादिदीपांतंकृत्वा
हिरण्यगर्भः यआत्मदा यःप्राणतः यस्येमे येनद्यौः यंक्रंदसी आपोहयत् यश्चिदापो इत्यष्टौपिष्टदी
पान्दत्वासुवर्णशलाकयातैजसपात्रस्थंमधुघृतंचगृहीत्वाचित्रंदेवानांतेजोसीतिमंत्राभ्यां ॐनमोभगव
तेत्र्यंबकायशिवायहरयेनमः हिरण्यरेतसेविष्णोविश्वरूपायतेनमइतिचदक्षिणसव्येदेवनेत्रेमंत्राद्दत्वालिखेत्

अंजनित्वेत्यंजनेनमधुनाचाज्ञ्रा देवस्यत्वेति मध्वाज्यशर्कराभिरज्ञातेनैवांजनेनपुनेरंजयेत् अत्रानज्मीतिशेषः
स्थिरलिंगेतुस्वर्णसूच्यागंधेन ॐनमोभगवतेरुद्रायहिरण्यरेतसेपरायपरमात्मनेविश्वरूपायोमाप्रियायनम
इत्यङ्गांजनादिनांजयेत् ततःआदर्शभक्ष्यादिदर्शयेत् ततःकर्ताआचार्यायगामृत्विग्भ्यश्चदक्षिणांदद्यात्
अथाचार्यःअसृत्वगादोप्रणवंवदन् पुरुषसूक्तेनस्कलावंशपात्रेपंचवर्णोदनेनदेवस्यनीराजनंकारयित्वारुद्रा
यचतुष्पथादौदद्यात् मंत्रस्तु ॐनमोरुद्रायसर्वभूताधिपतयेदीप्तशूलधरायोमादयितायविश्वाधिपत
येरुद्रायवैनमोनमः शिवमगर्हितंकर्मास्तुस्वाहेति अश्वत्थपर्णेभूतेभ्योनमइति केचिदेतद्रात्रौस्थिरप्र
तिष्ठायामिच्छंति अथाचार्यःसर्वतोभद्रेदेवानावाहयेत् मध्येब्रम्हाणम् पूर्वादिदिक्षुइंद्रादिलोकपाला
न् ईशानेंद्राद्यंतरालेषुवसून्रुद्रान्आदित्यान्अश्विनौविश्वान्देवान्पितॄन्नागान् स्कंदवृषौ अग्नीशानाद्यं
तरालेषुदक्षविष्णुदुर्गास्वधाकारमृत्युरोगान्समुद्रान्सरितःमरुतःगणाधिपंचेतिमध्येएवपृथिवींमेरुंसं
स्थाप्यदेवंचावाह्य प्रागादिवज्रंशक्तिंदंडंखड्गंपाशंअंकुशंगदांशूलंलक्ष्याद्येगौतमंभरद्वाजंविश्वामित्रंकश्य
पंजमदग्निंवसिष्ठंअत्रिमरुंधतींच तद्बाह्येनवग्रहान् तद्बाह्येऐंद्रींकौमारींब्राह्मींवाराहींचामुंडांवैष्णवींमाहे
श्वरींवैनायकीमिति एतासामभिरावाह्यसंपूज्याचार्योदेवंतन्मंत्रेणावाह्य मंडलमध्येर्चाप्रतिष्ठोभवेति
निवेश्यसंपूज्यवह्नौमंडलदेवतानांनामभिस्तिलाज्येनदशदशाहुतीर्हुत्वाशय्यायांदेवमारोप्य पुरुषसू
क्तोत्तरनारायणाभ्यांस्तुत्वादेवेन्यासंकुर्यात् यथा पुरुषात्मनेनमः प्राणात्मनेनमः प्रकृतितत्त्वायनमः

बुद्धितत्वायनमः अहंकारतत्वायनमः मनस्तत्वायनमः इतिसर्वांगे प्रकृतितं॰ बुद्धिं॰ हृदि शब्दतं॰ शिर
सि स्पर्शतत्वायं॰ त्वचि रूपतत्वायं॰ हृदि एवंरसगंधश्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणवाक्पाणिपादपायूपस्थपृथ्वी
व्यप्तेजोवाय्वाकाशसत्वरजस्तमोदेहतत्वानिविन्यसेत् ततःपुरुषसूक्तस्याद्यमृग्द्वयंकरयोः तदुत्तरंजान्वोः
तदुत्तरंकट्योः तंयज्ञमितितिसृःनाभिहृत्कंठेषु तस्मादश्वेतिद्वयंबाह्वोः ब्राह्मणोस्येतिद्वयंनासयोः नाभ्येति
द्वयमक्ष्णोः अंत्यांशिरसि केचित्तत्वन्यासमन्यथाहुः पुरुषप्रकृतिमहदहंकारतत्वानि शब्दस्पर्शरूपर
सगंधतन्मात्राणि आकाशवायुतेजोपृथिवीश्रोत्रत्वक्चक्षुरसनघ्राणवाक्पाणिपादपायूपस्थमनसस्तत्वानी
ति केचिदेतानिस्थिरलिंगादावेवेच्छंति ततःकुरवशायीभवेति शय्यायांदेवंस्वापयित्वामंडलशय्ययोरंतराले
नगंतव्यमितिनैवेद्यंदत्वामंडलदेवताभ्योनाममंत्रैःपायसेनचरुणावाबलीन्दद्यात् नीवारचरुशेषेणादिग्बलिम
नेदंस्थिरप्रतिष्ठायाम् स्थिरलिंगार्चादौतयंविशेषः अग्निस्थापनहोमवर्जंसर्वंपूर्ववत्कृत्वा इदानीं
मग्निस्थापनंकृत्वापूर्वोक्तहोमंकुर्यात् नात्रनैवारश्चरुः विष्णुश्चेत्पूर्वोक्तहोमंकृत्वापुरुषसूक्तेनप्रत्यृचमा
ज्यंहुत्वेदंविष्णुरितिपादौस्पृष्ट्वापुनस्ताएवहुत्वाविष्णोर्नुकमितिनाभिंस्पृष्ट्वापुनस्ताएवहुत्वातोदेवेतिशि
रःस्पृष्ट्वापुनस्ताएवहुत्वापुरुषसूक्तेनसर्वांगंस्पृशेत् स्थिरलिंगंचेदग्निस्थापनादिपूर्वोक्तसमिदाज्यतिलाहुतीर्हु
त्वामातइषुरित्यनुवाकांतंद्रापेसहस्राणीत्यनुवाकाभ्यांचप्रत्यृचमाज्यंहुत्वासर्वोवैरुद्रइतिमूलंस्पृशेत् पुनस्ता
एवहुत्वारुद्रायेतिमध्यं पुनस्ताएवहुत्वा नमोहिरण्यबाहवइत्यग्रम् पुनस्ताएवहुत्वासर्वरुद्रेणसर्वांगंस्पृशे

त् ततोधामंतइति पूर्णाहुतिंजुहुयान्नवा एवमधिवासनं कृत्वापरेद्युः सद्योवापीठिकांस्थापयित्वा मही मूर्धिस्या
वात्यारिति द्यौरितिस्कृत्वा कर्णिमइति संपूज्य तेनैव पूर्णाहुतिं हुत्वोत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति देवमुत्थाप्य पुष्पांजलिं द
त्वा पुरुषसूक्तेन स्तुत्वोदुत्यमिस्थाप्य कनिक्रदिति सूक्तेन विष्णुं सद्योजातमिति पंचानुवाकैर्लिंगं गृहं प्रवे
श्य पीठिकायां इंद्रादिनामभिरष्ट रत्नानि क्षिप्त्वा समथान्य रूप्य हेम मनःशिलाः क्षिप्त्वा पायसेन संलिप्य प्र
णवेनांगन्यासं कृत्वा स्वर्णशलाकामंतरितां कृत्वा ओं सकलग्ने प्रतितिष्ठ परमेश्वरेत्युक्त्वा ततो देवेति विष्णुं
रुद्रेण च लिंगं स्थापयेत् ततः प्राणप्रतिष्ठा चलार्चादौ त्वधिवासनांते परेद्युः उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति देवमु
त्थाप्य पुरुषसूक्तोत्तरनारायणाभ्यां स्तुत्वा घृतव्रीहिचरुं कृत्वा तद्देवतामंत्रेण दशाहुतीर्हुत्वा नामभिर्जुहु
यात् अग्नये स्वाहा सोमाय॰ धन्वंतरये॰ कुह्वै॰ अनुमत्यै॰ प्रजापतये॰ परमेष्ठिने॰ ब्रह्मणे॰ अग्नये॰
सोमाय॰ अग्नयेन्नादाय॰ अग्नयेन्नपतये॰ प्रजापतये॰ विश्वेभ्यो देवेभ्यः॰ सर्वेभ्यो देवेभ्यः॰ भूर्भुवः स्वः॰
अग्नये स्विष्टकृते इति ततः समस्तपुनस्त्वेत्याभ्यां पूर्णाहुतिः ततः आचार्यो या ओषधीरिति सर्वौषधीः स
मर्प्य संपातोदकं देवमंत्रेण शतवारमभिमंत्र्य तेनैवाभिषिंचेत् ततः उत्तिष्ठेति देवमुत्थाप्य विश्वतश्चक्षुरि
त्युपस्थाय देवं ध्यात्वा जपेत् ब्रह्मणे नमः एवं विष्णवे रुद्राय॰ इंद्रादीनष्टौ वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यो॰
श्विभ्यां मरुद्भ्यः कुबेराय गंगादिमहानदीभ्योग्नीषोमाभ्यामिंद्राग्निभ्यां द्यावापृथिवीभ्यां धन्वंतरये सर्वेशाय वि॰
श्वेभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मणे नम इति ततः संपातोदकेन यजमानमभिषिच्य देवं ध्यात्वा प्रतितिष्ठ परमेश्वरेति पुष्पांज

न्निनिवेपसच्चिदानंदंग्रदेवभक्तानुग्रहायगृहीतविग्रहंकरचरणाद्यवयविनंशंखचक्राद्यायुधवंतंनिजवाहनायु
पेतंनिजहृत्कमलेवस्थितंसर्वलोकसाक्षिणमणीयांसंपरमेष्ठ्यासिपरमांश्रियंगमयेतिमंत्रेणपुष्पांजलावागतं
विभाव्यार्चायांविन्यस्यप्राणप्रतिष्ठांकुर्यात् यथा प्राणप्रतिष्ठामंत्रस्यब्रह्मविष्णुरुद्राऋषयः ऋग्यजुःसामानि
छंदांसि क्रियामयवपुःप्राणाख्यादेवता आंबीजम् क्रोंशक्तिः प्राणप्रतिष्ठायांविनियोगः ततोऋष्यादीन्क्र
मेणशिरोमुखहृदयगुह्यपादेषुविन्यस्य ओंकंखंगंघंङंअं पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशात्मने आंहृदयायनमः ओं
चंछंजंझंञंइंशब्दस्पर्शरूपरसगंधात्मनेईंशिरसेस्वाहा ओंटंठंडंढंणंउंश्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणात्मनेऊंशिखायै
वषट् ओंतंथंदंधंनंएंवाक्पाणिपादपायूपस्थात्मनेऐंकवचायहुम् ओंपंफंबंभंमंओंवचनादानविहरणोत्स
र्गानंदात्मनेओंनेत्रत्रयायवौषट् ओंयंरंलंवंशंषंसंहंळंक्षंअंमनोबुद्ध्यहंकारचित्तात्मनेअः अस्त्रायफट् एवं
आत्मनिदेवेनकृत्वादेवंस्पृष्ट्वाजपेत् ओंआंह्रींक्रोंयंरंलंवंशंषंसंहंसःदेवस्यप्राणाइहप्राणाः ओंआं० हंसः देव
स्यजीवइहस्थितः ओंआं० हंसःदेवस्यसर्वेंद्रियाणि ओंआंहंसः देवस्यवाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रघ्राणप्राणाइहागत्य
स्वस्तयेसुखेनचिरंतिष्ठंतुस्वाहेति ततोर्चाहृदयंगुष्ठंदत्वाजपेत् अस्यैप्राणाःप्रतिष्ठंतुअस्यैप्राणाःक्षरंतुच
अस्यैदेवत्वमर्चायैमामहेतिचकश्चनेति ततःप्रणवेनसंरुध्यसजीवंध्यात्वाभवाद्येोरितिऋचंजप्त्वाकर्णेगायत्रीं
देवमंत्रंचजप्त्वापुरुषसूक्तेनोपस्थायपादनाभिशिरःसुस्पृष्ट्वाइहैवैधीतित्रिर्जपेत् ततःकर्ता स्वागतंदेवदेवे-
शमद्भाग्यात्त्वमिहागतः प्राकृतंत्वमदृष्ट्वामांबालवत्परिपालय धर्मार्थकामसिद्ध्यर्थंस्थिरोभवशुभायनः

यावच्चंद्रावनीसूर्यास्तिष्ठंत्यप्रतिघातिनः तावत्त्वयात्र देवेशस्थेयंभ-
सान्निध्यंतुसदादेवस्वार्चायांपरिकल्पय यावच्चंद्रावनीसूर्यास्तिष्ठंत्यप्रतिघातिनः तावत्त्वयात्रदेवेश येनरूपेणभगवंस्त्वयाव्याप्तंचराचरम् तेनरूपेणदेवेश
क्त्यनुकंपया भगवन्देवदेवेशत्वंपिता सर्वदेहिनाम् येनरूपेणभगवंस्त्वयाव्याप्तंचराचरम् तेनरूपेणदेवेश अथाचार्यः
स्वार्चायांसन्निधौभवेतिनमेत् एतदंतंसर्वदेवानांसमानम् देवमंत्रश्चमूलमंत्रोवैदिकोवाग्राह्यः अथाचार्यः
कर्तावालिंगमर्चांवा ओंभूःपुरुषमावाहयामि ओंभुवःपु० ओंस्वःपु० ॐभूर्भुवःस्वःपुरुषमावाहयामी
त्यावाह्य प्रणवेनासनंदत्वानेनैवदूर्वाश्यामाकविष्णुक्रांतापद्ममिश्रंपाद्यम् इमाआपःशिवतमाः पूताःपू
ततमामेध्यामेध्यतमाअमृताअमृतरसाः पाद्यास्ताज्जुषतां प्रतिगृह्यतांप्रतिगृह्णातु भगवान्महाविष्णुर्वि
ष्णवेनमइतिपाद्यम् भगवान्महादेवोरुद्रायनमइतिलिंगे इमाआपआचमनीयास्ताज्जुषतामित्याचम-
नीयम् अर्घ्याइत्यर्घ्यम् ततोवेदमंत्रैःसंस्नाप्येदंविष्णुरितिविष्णोर्नमोअस्तुनीलग्रीवायेतिलिंगेप्रतिसरं
विसृजेत् इमेगंधाःशुभादिव्याःसर्वगंधैरलंकृताः पूताब्रह्मपवित्रेणपूताःसूर्यस्यरश्मिभिः पूताइत्यादिपू
इतिगंधम् इमेमाल्याःशुभादिव्याःसर्वमाल्यैरलंकृताः पूताइत्यादिमाल्यं इमेपुष्पाःशुभाइत्या
दिपुष्पम् वनस्पतिरसोधूपोगंधाढ्योधूपउत्तमः आघ्रेयःसर्वदेवानांधूपोयंप्रतिगृह्यताम् प्रतिगृह्णा
त्वित्यादिधूपम् ज्योतिःशुक्रंचतेजश्चदेवानांसततंप्रियः प्रभाकरःसर्वभूतानांदीपोयंप्रतिगृह्यतामि
तिदीपंदत्वा विष्णोसंकर्षणवासुदेवप्रद्युम्नानिरुद्धपुरुषोत्तमाधोक्षजनृसिंहाच्युतजनार्दनोपेंद्रह
रिकृष्णेतिद्वादशनामभिः केशवादिद्वादशनामभिर्वा पुष्पाणिसमर्प्यतैरेवतर्पणंकृत्वापायसंगुडोदन

न्नोदनानिपवित्रंतेविनतमितिनिवेद्यकृसरंपूर्वोक्तनामभिर्हुत्वातेनैवशार्ङ्गिणेश्रियैसरस्वत्यैविष्णवेइतिहु
त्वाविष्णोर्नुकं॰ नदस्यभि॰ प्रतद्विष्णु॰ परोमात्र॰ विचक्रमे॰ त्रिर्देव॰ इतिद्वादशनामभिश्चाग्नुयोस्वाहेति
जुहुयात् लिंगेतुदीपांतंकृत्वा भवाय॰ देवाय॰ शर्वाय॰ ईशानाय॰ पशुपतये॰ रुद्राय॰ उग्राय॰ भीमाय॰
महतेदेवायनमइतिपुष्पाणिदत्वातैरेवतर्पणंकृत्वापवित्रंतेइतिपायसंगुडोदनंचनिवेद्यपूर्वोक्तनामभिः
कृसरंहुत्वाभवस्यदेवस्यपत्न्यैस्वाहेत्याद्यष्टभिःगुडोदनंहुत्वाभवस्यदेवस्यसुतायस्वाहेत्याद्यैर्हरिद्रोदनंहु
त्वाच्यंबकं॰ मानोमहांत॰ मानस्तोके॰ आरात्तेगोघ्न॰ विकिरिदविलोहित॰ सहस्राणिसहस्रशइतिद्वादशएतै
र्हुत्वाशिवायशंकराय सहमानाय शितिकंठाय कपर्दिने ताम्राय अरुणाय अपगुरमाणाय हिरण्यबा
हवे सस्पिंजराय बभ्रुशाय हिरण्यायेतिचजुहुयात् ततःस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यपूर्वोक्तसर्वहवि
र्भिर्विष्णवेलिंगायवाबलिंदद्यात् मंत्रस्तु त्वामेकमाद्यंपुरुषंपुरातनंनारायणंविश्वसृजंयजामहे त्वमे
वयज्ञोविहितोविधेयस्त्वमात्मनात्मन्प्रतिगृह्णीष्वहव्यमिति लिंगेतुनारायणपदेरुद्रशिवमितिवदेत् ततो
ध्वस्यपर्णोभूर्भुवःस्वरोमितिहुतशेषंनिधायप्रदक्षिणीकृत्यविश्वभुजेआत्मनेपरमात्मनेनमइतिनत्वाचा
र्यायशतंतदर्धंतदर्द्धंद्वादशतिस्रएकांवागांदत्वाऋत्विग्भ्योपिदक्षिणांदत्वाशतंद्वादशवाब्राह्मणान्भोजये
दितिसंक्षेपः मासादर्वाक्नेनूतनेतुमात्स्योक्तजलाशयप्रतिष्ठाविधिमेवकुर्यात् गोरुत्तारणपात्रीप्रक्षेपादितु
नभवतिद्वारलोपात् वारुणहोमस्थानेवास्तुहोमः अन्यत्तद्वदेव इतिभट्टकमलाकरकृतेलिंगार्चाप्रति

ष्ठाविधिः अथपुनःप्रतिष्ठा तामधिकृत्यहयशीर्षपंचरात्रे चांडालमद्यसंस्पर्शदूषितावह्निनाथ
वा अपुण्यजनसंस्पृष्टाविप्रक्षतजदूषिता संस्कार्येतिशेषः पदार्थादर्शेब्राह्मे खंडितेस्फुटितेदग्धेभ्र
ष्टेमानविवर्जिते यागहीनेपशुस्पृष्टेपतितेदुष्टभूमिषु अन्यमंत्रार्चितेचैवपतितस्पर्शदूषिते दशस्वेतेषुनोच
क्रुःसन्निधानंदिवौकसः यागःपूजा पशुर्गर्दभादिः पंचरात्रे खंडितास्फुटितादग्धायस्मादर्चाभयावहा त
स्मात्समुद्धरेत्तांतुपूर्वोक्तविधिनानरः अर्चाभंगादाउपवासःकार्यः नवाङ्गोविप्लवेश्रीयात्करार्चाविप्लवेनथे
तिविष्णुधर्मोक्तेः सिद्धांतशेखरे चोरचंडालपतितश्वोदक्यास्पर्शनेसति शिवाद्युपहतौचैवप्रतिष्ठांपुनरा
चरेत् पंचरात्रे अंगादंगादिसंधानेप्रतिष्ठांपुनराचरेत् जलाधिवासविहितंनेत्रोन्मीलनवर्जिताम् शुद्धिवि
वेकेविष्णुः द्रव्यवत्कृतशौचानांदेवतार्चानांभूयः प्रतिष्ठापनेनशुद्धिरिति अर्चाःप्रतिमाः तद्द्रव्यस्यता
म्रादेरुक्तशौचंकृत्वापुनःप्रतिष्ठांकुर्यादित्यर्थः स्मृत्यर्थसारेप्येवम् तच्छुद्धिर्बोधायनसूत्रे पूर्वप्रतिष्ठितस्य
बुद्धिपूर्वमेकरात्रंत्रिरात्रमेकमासंद्विमासं वार्चनादिविच्छेदेशूद्ररजस्वलाद्युपस्पर्शनेपूर्वोक्तेकालेपुण्याहंवाचयि
त्वायुग्मान्ब्राह्मणान्भोजयित्वानिशायांजलाधिवासंकृत्वाश्वोभूतेकलशपूर्णेनपंचगव्येनतत्तन्मंत्रैःस्नापयित्वा
ऽन्यंकलशंशुद्धोदकेनापूर्यतस्मिन्नवरत्नानिप्रक्षिप्यतंकलशंतत्तद्गायत्र्याऽष्टसहस्रमष्टशतमष्टाविंशति
वारंवाभिमंत्र्यतेनोदकेनदेवंस्नापयेत्ततःशुद्धोदकेनस्नापयेदष्टसहस्रमष्टशतमष्टाविंशतिवापुरुषसूक्तेन
मूलमंत्रेणच ततःपुष्पाणिदत्वा यथासंभवमर्चयित्वागुडोदनंनिवेदयेदिति बुद्धिपूर्वंतुविच्छेदे पूर्वोक्तां प्र-

निशांपुनःकुर्यात् पूर्वोक्तविष्णुवचनात् इदंमलमासशुक्रास्तादावपिकार्यमितिमदनरत्नेहेमाद्रौच देवार्चा
प्रासादभेदनेतुशूलपाणौकाश्यपः वापीकूपारामसेतुसभातडागचप्रदेवतायतनभेदनेप्रायश्चित्तंचतत्रआ
हुतीर्जुहुयात् इदंविष्णुर्मानस्तोकेविष्णोःकर्माणिपादोस्येति यांदेवतामुत्सादयतितस्यैदेवतायैब्राह्मणान्भो-
जयेदिति शंखलिखितौ प्रतिमारामकूपसंक्रमध्वजसेतुनिपातभंगेषुतत्समुत्थानंप्रतिसंस्कारोष्टशतंचनिपा
तितानामितिसमुत्थानंप्रतिक्रियाप्रतिसंस्कारः पुनःप्रतिष्ठा अष्टशतंपणादंडश्चेत्यर्थः अथजीर्णोद्धारः
सचलिंगादेर्दग्धेभग्नेचाछिन्नेवाकार्यः अयंचानादिसिद्धप्रतिष्ठितलिंगादौभंगादिदुष्टेपिनकार्यः तत्रतुमहाभि
षेकंकुर्यादितित्रिविक्रमः कर्ताऽमुकदेवस्यजीर्णोद्धारंकरिष्यइत्युक्त्वापुण्याहंवाचयित्वाचार्यं ऋत्विजश्चवृत्वा
लिंगे ओंव्यापकेश्वरहृदयायनमः ओंव्यापकेश्वरशिरसेस्वाहेत्येवंषडंगंकृत्वा घोरमंत्रेणातंजस्थाग्निंप्रतिष्ठा
प्याघोरेणघृतसर्षपैःसहस्रंहुत्वाइंद्रादिभ्योनाम्नाबलिंदत्वाजीर्णदेवंप्रणवेनसंपूज्यब्रह्मादिमंडलदेवतानांहो
मंपूर्वोक्तंकृत्वादेवंप्रार्थयेत् जीर्णभग्नमिदंचैवसर्वदोषावहंनृणाम् अस्योद्धारेकृतेशांतिःशास्त्रेस्मिन्कथिता
त्वया जीर्णोद्धारविधानंचनृपराष्ट्रहितावहम् तदधितिष्ठतांदेवप्रद्रामितवाज्ञयेति ततःक्षीराज्यमधुदूर्वाः
समिद्भिश्चाष्टोत्तरसहस्रंशतंवादेवमंत्रेणहुत्वागानादशांशेनलिंगचालनार्थंसहस्रंशतंवापायसेनहुत्वालिंगं
प्रार्थयेत् लिंगरूपंसमागत्ययेनेदंसमधिष्ठितम् यायास्त्वंसमितंस्थानंसंत्यज्यैव शिवाज्ञया अत्रस्थानेच-
यानियासर्वाभिर्येश्वरैर्युता शिवेनसहसातिष्ठेतिमंत्रितजलेनाभिषिच्यविसर्जयेत् ततोस्त्रमंत्रितेनखनि

ममूर्तिक्षिपेत् दारुजंतुमधुनाप्यज्याघोरेणदहेत् हेम
त्रेणखात्वालिंगमादायनद्यादौवामदेवेनलिंगंप्रणवेनमूर्तिंक्षिपेत् दारुजंतुमधुनाप्यज्याघोरेणदहेत् हेम
रत्नादिमयंतुदग्धंचलितंवापुनस्तत्रैवस्थापयेत् ततःशांत्यैअघोरेणतिलैःसहस्रंहुत्वाप्रार्थयेत् भगवन्भूतप
ल्यैशलोकनाथजगत्पते जीर्णलिंगसमुद्धारः कृतस्तवाज्ञयामया अग्निनादारुजंदग्धंक्षिप्तंशैलादिकंजले प्रा
यश्चित्तायदेवेशअघोरास्त्रेणतर्पितम् ज्ञानतोज्ञानतोवापियथोक्तंनकृतंयदि तत्सर्वंपूर्णमेवास्तुत्वत्प्रसादान्म
हेश्वरेति ततोयजमानःप्रार्थयेत् गोविप्रशिल्पिभूतानामाचार्यस्यचयज्वनः शांतिर्भवतुदेवेशअछिद्रंजा
यतामिदम् मूर्तौतुविशेषः त्वत्प्रसादेननिर्विघ्नंदेहंनिर्मापयत्यसौ वासंकुरुसुरश्रेष्ठतावत्त्वंचाल्पकेगृहे
वसन्क्लेशंसहित्वेहमूर्तिर्वैतवपूर्ववत् यावत्कारयतेभक्तःकुरुतस्यचवांछितमिति ततोनवांमूर्तिंलिंगंवाकृ
त्वोक्तविधिनास्थापयेत् मूलंत्वग्निपुराणेस्पष्टम् इतिजीर्णोद्धारः अथतुलसीग्रहणम् देवयाज्ञिककृ
तेस्मृतिसारे वैधृतौचव्यतीपातेभौमभार्गवभानुषु पर्वद्वयेचसंक्रांतौद्वादश्यांसूतकद्वये तुलसींयेविचि
न्वंतितेछिंदंतिहरेःशिरः विष्णुधर्मोत्तरे रविवारंविनादूर्वांतुलसींद्वादशींविना जीवितस्याविनाशायप्रवि
चिन्वीतधर्मवित् तथा संक्रांतावर्कपक्षांतेद्वादश्यांनिशिसंध्ययोः येछिन्नंतुलसीपत्रंतेछिन्नंहरिमस्त
कम् पाद्मे द्वादश्यांतुलसीपत्रंधात्रीपत्रंचकार्तिके लुनातिसनरोगछेन्निरयानतिगर्हितान् रुद्रयामले
द्वादश्यांचदिवास्वापस्तुलस्यवचयस्तथा विष्णोश्चैवदिवास्नानंवर्जनीयंसदाबुधैः विष्णुधर्मे नछिंद्यात्तुल
सींविप्रोद्वादश्यांवैष्णवःक्वचित् देवार्थेतुलसीछेदोहोमार्थेसमिधांतथा इंदुक्षयेनदुष्येतगवार्थेतुतृणस्यच

ग्रहणमंत्रस्तुपाद्मे तुलस्यमृतजन्मासिसदात्वंकेशवप्रिये केशवार्थेविचिन्वामिवरदाभवशोभनेइति पारिजा तेदक्षः समित्पुष्पकुशादीनांद्वितीयःप्रहरोमतः अथपुष्पादेःपर्युषितत्वम् भार्गवार्चनेभविष्ये प्रहरंतिष्ठतेजा तीकरवीरमहर्निशम् तुलस्यांबिल्वपत्रेषुसर्वेषुजलजेषुच नपर्युषितदोषोस्तिमालाकारगृहेषिच बृहन्ना रदीये वर्ज्यंपर्युषितंपुष्पंवर्ज्यंपर्युषितंजलम् नवर्ज्यंतुलसीपत्रंनवर्ज्यंजान्हवीजलम् तत्रैवपाद्मे तुलसी पर्युषितानैवबिल्वंतुत्रिदिनावधि पद्मंपंचदिनात्त्याज्यंशेषंपर्युषितंविदुः स्कांदे पालाशंदिनमेकंतुपंकजं चदिनत्रयम् पंचाहंबिल्वपत्रंचदशाहंतुलसीदलम् पदार्थादर्शेवोपदेवस्त्वन्यथाह बिल्वाभार्गजातीतुल सिशमिशताकेतकीभृंगदूर्वामंदांभोजाहिदर्भामुनितिलतगरब्रह्मकल्हारमत्स्यैःचंपाश्वारातिकुंभीदमनम रुवकाविस्त्वतोहानिशस्तास्त्रिंशत् ३० श्येका १ र्य ६ रीशो ११ दधि ४ निधि ९ वस्र ८ भू ८ भू ८ यमा २ भ्रूयएवम्
अस्यार्थः शताशतावरी मंदःमंदारः अहिर्नागकेशरः मुनिरगस्त्यः अश्वारातिः करवीरः कुंभीपाटलेति केदेवनिघंटुःअरयः षट् ईशाः एकादशउदधयश्चत्वारः निधयोनव वसवोष्टौ भूरेकः यमौद्वौ बिल्वमारभ्या हिपर्यंतंगणयित्वादर्भमारभ्यपुनस्त्रिंशदादिगणयेदित्यर्थः एतद्दिनोत्तरंपर्युषितानीत्यर्थः टोडरानंदेस्कांदे दमनस्यपत्रस्य तस्यमालाभगवतःपरमप्रीतिकारिणी शुष्कापर्युषितावापिनदुष्टाभवतिक्वचित् तिथितत्वे मात्स्ये बिल्वपत्रंचमाघ्यंचतमालामलकीदले कल्हारंतुलसीचैवपद्मंचमुनिपुष्पकम् एतत्पर्युषितंनस्यात कुशाश्चकलिकास्तथा स्मृतिसारावल्याम् जलजानांचसर्वेषांपत्राणामहतस्यच कुशपुष्पस्यरजतसुवर्णकृ

नयोरपि नपर्युषितदोषोस्तितीर्थतोयस्यनैवहि मुकुलैर्नार्चयेद्देवंचंपकैर्जलजैर्विना अथशिवनिर्माल्यनिर्णयः सिद्धांत·
शेखरे धराहिरण्यगोरत्नताम्ररौप्यांशुकादिकान् विहायशेषंनिर्माल्यंचंडेशायनिवेदयेत् अन्यदन्नादिपानीयंतांबू
लंगंधपुष्पकम् दद्याच्चंडायनिर्माल्यंशिवभुक्तंतुसर्वशः आचार्यशिवचंडानामाज्ञाभंगेतुलक्षकम् धनस्यभक्षणो·
नेषांपादोनंलक्षमीरितम् निर्माल्येभक्षितेलक्षपादतःशुद्धिरीरिता दानंचभक्षणसमंतदर्धंतदुपेक्षणे अकामा·
द्भक्षणेयद्वानिर्माल्यस्यजपेत्सुधीः ब्रह्मपंचकसाहस्रंधर्मेणसहितंततः कामतोभक्षणेदीक्षाशायाश्चित्तंनचान्यतः
निर्माल्यंलंघनेयोरंअजपेदयुतंततः स्पर्शश्चलंघनसमोविक्रयोभक्षणेनच स्मृत्यर्थसारेपि शैवसौरनिर्माल्यने
वेद्यभक्षणेचांद्रम् अभ्यासेद्विगुणमत्याभ्यासेपतनम् अन्यनिर्माल्येप्यनापदीत्यभिनि इदंचज्योतिर्लिंगाद्यति
रिक्तविषयम् तथाचपुरुषार्थप्रबोधेभाविष्ये ज्योतिर्लिंगंविनालिंगंयःपूजयतिसत्तमः तस्यनैवेद्यनिर्माल्य
भक्षणात्तप्तकृच्छ्रकम् शालग्रामोद्भवेलिंगेबाणलिंगेस्वयंभुवि रसलिंगेतथार्षेचसुरसिद्धप्रतिष्ठिते हृदयेचं·
द्रकांतेचस्वर्णरौप्यादिनिर्मिते शिवदीक्षावताभक्तेनेदंभक्ष्यमितीर्यते तथा बाणलिंगेस्वयंभूतेचंद्रकांतेहृदि·
स्थिते चांद्रायणसमंज्ञेयंशंभोर्नैवेद्यभक्षणम् लिंगेस्वयंभुवेबाणेरत्नजेरसनिर्मिते सिद्धप्रतिष्ठितेचैवनचं·
डाधिकृतिर्भवेत् यत्रचंडाधिकारोस्तिनद्भोक्तव्यंनमानवैः चंडाधिकारोनोयत्रभोक्तव्यंतत्रभक्तितः त्रैविक्र·
म्यां बाणलिंगेचलोहेचसिद्धलिंगेस्वयंभुवि प्रतिमासुचसर्वासुनचंडोधिकृतोभवेत् अत्र ब्रह्महापिशुचिर्भू·
त्वानिर्माल्यंयस्तुधारयेत् तस्यपापंमहच्छीघ्रंनाशयिष्येमहाव्रतेइति स्कांदादशुचिनानयार्घ्यंशिवनिर्माल्यं·

किंतु स्यान्नेति स्मार्ताः अनुपनीतेन न ग्राह्यमिति श्रीदत्तः शिवदीक्षाहीनैर्न ग्राह्यमिति शैवाः तिथितत्त्वे हेमाद्रौ परिशि-
ष्टे अग्राह्यं शिवनैवेद्यं पत्रं पुष्पं फलं जलम् शालग्रामशिलासंगात्सर्वं याति पवित्रताम् पंचायतनपूजायां तंत्रेण च
निवेदितमपीत्यर्थः शिवपुराणे ये वीरभद्रशापिताः शिवभक्तिपराङ्मुखाः शंभोरन्यत्र देवेषु ये भक्ता ये न दीक्षि-
ताः तेषामनर्हमीशस्य तत्प्रसादचतुष्टयम् काशीखंडे जलस्य धारणं मूर्ध्नि विश्वेशस्नानजन्मनः एष जालंधरो
बंधः समस्तसुरदुर्लभः तथा स्नापयित्वा विधानेन यो लिंगस्नपनोदकम् त्रिः पिबेत्त्रिविधं पापं तस्येहाशु विनश्यति
लिंगस्नपनवार्भिर्यः कुर्यान्मूर्ध्न्यभिषेचनम् गंगास्नानफलं तस्य जायते वै विपाप्मनः इदं पूर्ववाक्यवशाद्विश्वेश्वर-
विषयमिति केचित् काशीस्थपुराणप्रसिद्धसर्वलिंगविषयम् काशीखंडे रत्नेश्वराख्याने तथैव दर्शनादित्यन्ये अ-
थ कृषिः राजमार्तंडः ऋक्षेषूत्तरपौष्णवैष्णवमघामूलानुराधाश्विनीप्राजापत्यकराहिर्दैवतगुरुप्रालेयपादेषु च नि-
र्दोषैर्वृषभैर्हलैश्च सुमनोमालाभिरभ्यर्चितैर्दत्त्वा क्षेत्रपतेर्बलिं हलधरः क्षेत्रं ततः कर्षयेत् प्राजेशश्रवणोत्तरादिति-
मघामार्तंडतिष्याश्विनीपौष्णानुराधामरीचयः शतभिषक्स्वातीविशाखास्तथा जीवार्केंदुसितेंदुनंदनदिने लग्ने च सौ-
म्योदये सस्यानां वपने तथैव लवने शस्तास्तथारोपणे चंडेश्वरः हस्तचित्रादितिस्वातीरेवत्यां श्रवणाश्रये स्थिरल-
ग्ने गुरोर्वारे बीजं धार्यं ज्ञशुक्रयोः ॐ धनदाय सर्वलोकहिताय देहि मे धान्यं स्वाहा लेखयित्वा इमं मंत्रं धान्यागारे नि-
धापयेत् सस्यवृद्धिं परां कुर्यात्पूजितं प्रतिपूजयेत् दक्षिणादिङ्मुखगमनं गमनमभिनवासु नारीषु व्ययमपि सस्य
धनानां न बुधास्तु धवासरे कुर्युः शनिवारे च नो कार्यो धनधान्यव्ययो बुधैः अथ वस्त्रं श्रीपतिः रोहिणीपुष्यकरपंचके

भेश्युत्तरास्कचपुनर्वसू द्वये रेवत्युचस्क्रदैवतेचभेनव्यवस्त्रपरिधानमिष्यते जीर्णरवौसततमंबुभिरार्द्रमिंदौभौमेशकचे-
त्युधादिनेतुभवेद्धनाय ज्ञानायमंत्रिणि भृगौप्रियसंगमायमंदेमलायचनवांबरधारणंस्यात् रोहिणीगुरुपुनर्वसूत्तरे भा-
विभर्त्तिननवस्त्रभूषणे सानयोषिदचलंबतेपतिंस्नानमाचरतिवारुणोपिया अथालंकारधनुर्यादि दैवज्ञवल्लभः गो
सस्यपूषवस्कभिः करपंचकेनमार्तंडभौमगुरुदानवमंत्रिचारे मुक्तास्कवर्णमणिविद्रुमशंखदंतरक्तांबराणिविधृतानिभ
वंतिसिद्ध्यै ज्योतिर्निबंधे हस्ताद्युराधमृगपूषधनिष्ठयुक्तचित्रोत्तरास्कचपुनर्वसुरोहिणीषु लग्नेस्थिरेरविसुतेंदुजजी
ववारेहेमादिधारणविधिः कथितोनराणां तत्रैवश्रीपतिः पौष्णाश्विनीवसुकरादिषुपंचकेषु कौसुंभहेममणिविद्रुम
काचशंखाः नार्याधृताः सकलस्वार्थकराभवंतिब्राह्मोत्तरादितिगुरुष्वसुरवायभर्तुः तत्रैव शंखादिवररत्नानिपु-
ष्यादिस्कत्तरासुच रोहिण्यांनैवगृण्हीनभर्तृजीवितकांक्षिणी अथसूचीकर्म वासवादितिभत्वाष्ट्रमैत्रचंद्राश्विनी-
षुच सूचीकर्मतुभाणमेभिर्ऋक्षैःप्रशस्यते अथशय्या हस्तादितिब्रह्मगुरूत्तराणिपौष्णाश्विमूलेंदुभचित्रभा
नि वारेषुजीवेंदुसितेंदुजानांशय्यासनारंभणमुत्तमंस्यात् अथशस्त्रधारणम् पुष्येत्वादितिचित्रपधनत्रयेशक्रो-
त्तरारेवती स्वातीवाजिविशाखमित्रसहितेभानोगुरौभार्गवे कुंभेकीटगृहेवृषेमृगपतौचेंदौशुभेवीक्षितेसन्नाहःश
रखड्गकुंतछुरिकाधार्यानृपाणांहिता: अथस्वामिसेवा चंडेश्वरः रोहिण्युत्तरपौष्णेषुवसुवारुणयोरपि सेवेतस्वा-
मिनंभृत्यः शुभंवारोदयेतथा ज्योतिर्निबंधे दासीदासादिभृत्यानांकुर्यात्संग्रहणंबुधैः स्थिरलग्नेशुभेर्क्षेऽह्निमंदवारे
विशेषतः अथगजाश्वदोलाःसएव पौष्णाब्जेशादितिभद्वयानिहस्तादिषट्कंश्रवणोत्तराणि दोलादिमातंगतुरंगमा

पामारोहणेपीष्टफलप्रदानि अथनृत्यम् हस्तःपुष्योवासवंरोहिणीचज्येष्ठापौष्णंवारुणंचोत्तराश्च पूर्वाचार्यैःकीर्तितं
श्चक्रवर्तीनृत्यारंभेशोभनोयंभवर्गः अथराजदर्शनम् श्रीपतिः मृगाश्विपुष्यश्रवणश्रविष्ठाहस्तध्रुवत्वाष्ट्रभपूषभानि
मैत्रेणयुक्तानिनरेश्वराणांविलोकनेभानिशुभप्रदानि अथक्रयविक्रयौ भाद्रद्वयत्रिदशमंत्रिदिवाकरेषुमूलानिलोत्तरसु
रंगमरेवतीषु सारंगपाणिरजनीकरमैत्रभेषुलाभःसदैवभवतिक्रयविक्रयाभ्याम् वस्त्रेतु चित्राशतभिषास्वातीरेवती-
चाश्विनीशुभा श्रवणश्चतथाप्रोक्तावस्त्राणांक्रयणेशुभाः अथसेतुः स्वातीयुक्तेमंदवारेस्थिरलग्नेशुभेदिने सेतूनां
बंधनंकार्यंध्रुवभेचार्कजीवयोः अथपशुक्रयम् श्रीपतिः चित्रोत्तरावैष्णवरोहिणीषु चतुर्दशीदर्शदिनाष्टमीषु
स्थानप्रवेशोगमनंविदध्यात्पशूनांनकदाचिदेव चंडेश्वरः हस्तमूलविशाखासुरेवत्यांश्रवणेतथा मैत्रेचवा-
रुणेश्रेष्ठंपशुक्रयणमुच्यते पूर्वात्रयामृतमयूखहुताशनेषुइंद्राग्निवाजिवसुवारुणशंकरेषु एतेषुगोमहिषदंति
गमादिनानाप्रकारपशुजातिगतिःप्रशस्ता अथगजदंतछेदः ज्योतिर्निबंधे त्वाष्ट्रेवैष्णवअश्विन्यामादित्येवसुदे
दंतिनांशुभदंकर्मपुष्येहस्तेचकीर्तितम् अथनिक्षेपः भरणीत्रीणिपूर्वाणिआर्द्राश्लेषामघातथा चित्राज्येष्ठाविशा
खाचमूलंमृगपुनर्वसू एभिर्दत्तंप्रयुक्तंचयद्यन्निक्षिप्यतेधनं दृष्टतोधावमानस्यनिधनोनोपपद्यते अथऋणमोक्षः
श्रीधरः चापोशमंददिवसांशकलग्नयुक्तेरिक्तासमंददिवसेकुलिकोदयेच मैत्राद्वितीयपदमैत्रमुहूर्तयुक्तेराश्यक्रमे
चऋणमोक्षमुशंतिसंतः अथराजमुद्रा मृदुध्रुवक्षिप्रचरेशुभेषुयोगेप्रशस्तेशनिचंद्रवर्जम् वारेतिथौपूर्णजया
ह्वयेचमुद्राभ्रमणंशुभदाहिराज्ञाम् अथनौः चंडेश्वरः पौष्णाश्विनीतुरगवारुणमित्रचित्राशीतांशुरश्मिवसवो-

नलवंत्यमूनि वारेऽजीवभृगुनंदनकेप्रशस्तेनौकादिसंघटनवाहनमेषुकुर्याम् अथभोगः गुरुभरविभानुराधादितिधान्नृपो-
ष्णाश्विरोहिणीपुस्यान् स्वात्यत्तरासकुर्याच्छयनासनभोगभोगादि अथश्मश्रुकर्म श्रीपतिः पुष्येपौष्णोत्वाश्विनी-
शाक्रेहस्तादयेत्रिकेभेष्यदिस्याः क्षौरंकार्यवैष्णवादित्रयेचसुस्त्राभौमादित्यपातंगिवारान् नस्नातभुक्तोत्कटभू-
षतानामभ्यक्तयात्रासमरोत्सुकानाम् क्षौरंविदध्यान्निशिसंध्ययोर्वाजिजीविषूणांनवमेनचाह्नि त्रिस्थलीसेतौवृद्ध-
गार्ग्यः रव्यारसौरवारेषुरात्रौपातेव्रतादिनि श्राद्धाहःप्रतिपद्रिक्ताभद्राःक्षौरेषुवर्जयेत् गार्ग्यः षष्ठ्यमापूर्णिमापात-
चतुर्दश्यष्टमीतथा आसन्नसन्निहितंपापंभिषतैलेभगेक्षुरे राजमार्तंडः देवकार्येपितुःश्राद्धेरवेरंशापरिक्षये क्षौरकर्म-
र्मनकुर्वीतजन्ममासेचजन्मभे बृहस्पतिः राजकार्येनियुक्तानांनराणांभूपजीविनाम् श्मश्रुलोमनखच्छेदेनास्तिकालवि-
शोधनम् तथा क्षौरंनैमित्तिकंकार्यंनिषेधेसत्यपिध्रुवम् पित्रादिमृतिदीक्षासुप्रायश्चित्तेचतीर्थके केचित्तूत्तरार्धम-
न्यथापठंति मुंडनस्यनिषेधोपिकर्तनंतुविधीयतइति नारदः नृपविप्राज्ञयायज्ञेमरणेबंधमोक्षणे उद्वाहेऽखिलवार-
र्क्षेतिथिषुक्षौरमिष्टम् भारते प्राङ्मुखःश्मश्रुकर्माणिकारयीतसमाहितः उदङ्मुखोवाथभूत्वातथायुर्विंदतेमह-
त् अपरार्के उदङ्मुखःप्राङ्मुखोवावपनंकारयेत्सुधीः केशश्मश्रुलोमनखान्युदक्संस्थानिवापयेत् दक्षिणंकर्ण-
धर्मार्थपापसंक्षये शिखाधनवसंस्कारेशिखाद्यंतंशिरोवपेत् यतीनांतुविशेषोनिगमे कक्षोपस्थशिखावर्जं
कर्तुं धिषुवापयोदिति अन्येपिविधिप्रतिषेधाःप्रागुक्ताः अथधनसंग्रहः श्रवणानिलार्कमघमूलत्रिपूर्वरौद्रपौष्णा-
नुराधगुरुविष्णुविशाखयुक्ते वारेकुजार्कभृगुनंदनसोमजानांश्चंधनस्यकरणंभवतिप्रशस्तम् अथनवान्ने श्रीप

ति: रेवत्यश्विनिपुनर्वसुहस्तत्र्युत्तराः पृथगपि द्विलयेन स्त्रुनरेषु गदितं पृथुकानां प्राशनं नववनधान्यविधानम् अथनवनै
जलपार्श्वे ज्योतिर्निबंधे भोज्यपात्रं सुधासिंधौ घटयेद्वासमाहरेत् तत्रान्नप्राशनमोक्ते काले भोजनमाचरेत् अथनव
पर्णफलादिभक्षणम् चंडेश्वरः मूलाश्विमैत्रकरतिष्यहरींद्रभेषु पौष्णोत्तरेंदवपुनर्वसुचासवेषु वारेषु भूमितनया
कुंजवारवर्ज्यं तांबूलनूतनफलाद्यशनं हिताय अथहोमेआहुतिपातः ज्योतिषे तरणिभद्वयभास्करिचंद्रभः कुजस्वरे
ज्यापधुंतुदकेतवः रविभतो दिनभं गणयेत्क्रमात्सनृपगं त्रितयं त्रितयं न्यसेत् दिनकरार्किनमःकुजकेतवो हुत भुजो
नवकभास्त्विलरेखाभा: हवनकमिदं प्रविलोक्यतां हवनकर्मणि सर्वसमृद्धये अथशांतिरुक्ता विष्णुधर्मे क्रूरग्र-
हपुरस्वेनैवसंजातेहवनेशुभे शांतिं विधाय गां दद्याद्ब्राह्मणाय कुटुंबिने आयसीं प्रतिमां कृत्वा निक्षिपेत्ताम्रपात्रके
गोमूत्रमधुगंधाद्यैरर्चितां अर्त्तिमां ततः स्वस्थानं विधाय संपूज्य तत्र होमो विधीयते अत्रापवादः क्रियासारे नित्ये नै
मित्तिके दुर्गाहोमादौ न विचारयेत् अथज्वरादोषफलम् श्रीपतिः स्वात्याश्लेषारौद्रपूर्वासु शाक्रे रोगोत्पत्तिर्योभवेत्त
स्यपुंसः तद्वैपज्ज्वं व्याप्नोति पथ्यतःस्याद्दुग्धाद्यैर्लेभ्यजन्मापि वैद्यः व्याध्युत्पत्तिर्यस्यपौष्णेसमैत्रे प्राणत्राणं जा-
यतेनेत्स्यकृच्छ्रात् पैत्र्ये सौम्ये रोगमुक्तिस्तुमासाद्विंशत्यास्याद्वासराणां मयास्स पक्षाद्धस्ते वासवे सद्विदैवे मूलाश्वि-
न्यो रग्निधिष्ण्ये नवाहात् याम्ये त्वाष्ट्रे वैष्णवे वारुणे च नैरुज्यं स्यान्नन्नमेकादशाहात् आहिर्बुध्ये तिष्यसंज्ञे यमारव्ये
प्राजापत्यादित्ययोःसप्तरात्रात् ज्योतिषे रोगान्मुक्तिर्जायते मानवानां निःसंदिग्धं जल्पितं गर्गमुख्यैः ज्योतिषे
एकाह्नोनिधनं दशाहमनिलाद्राणां विपस्सर्वेताः सप्तांगाविलयश्च मासयुगुलं मासो मूनिःपक्षकः द्वौमासौ च थविं

शातिर्दशनिशाः पक्षांतपक्षानरवामासोपक्षदशांतपक्षवक्रुभःपीडादिनान्यशिशभात् देवज्ञः उरगवरुणरौद्राबासवेंद्र
त्रिपूर्वायमदहनविशाखवापापवारेणयुक्ताः तिथिषुनवमिषष्ठीद्वादशीवाचतुर्थीभवतिमरणयोगोरोगिणांकालहेतुः
अनर्कुंभेहेमीनक्षत्रदेवताप्रतिमांसंपूज्य द्वादशदलेषुसंकर्षणादिद्वादशमूर्तीर्द्वादशादित्यान्वासंपूज्य दूर्वासमित्तिल
क्षीराज्यैर्गायत्र्यातद्देवतायैअष्टोत्तरशतंहुत्वादध्योदनंबालिंदत्वाचार्यायगांप्रतिमांचदत्वाविप्रान्भोजयेदितिसंक्षे
पः विशेषस्तुव्रतहेमाद्रौपदार्थादर्शेचज्ञेयः अथभेषजम् चंडेश्वरः मूलानुराधमृगातिष्यपुनर्वसौचपौष्णाश्विनी
श्रवणाशक्रकरत्रयेच वारेषुवाक्पतिसितेंदुदिनेप्रशस्तंभेषज्यभक्षणममीषुहितंनराणां अथारोग्यस्नानम् श्री
पतिः इंदोर्वारेभार्गवेचध्रुवेषुसार्पादित्यस्वातियुक्तेऽक्षभेषु पित्र्येचांतेवापिकुर्यात्कदाचिन्नैवस्नानंरोगनिर्मुक्तजंतुः
चरेविलग्नेरविभौमवारेरिक्तेतिथौस्याद्बहुलेचपक्षे धिष्ण्येचरेरोगनिपीडितानांस्नानंनराणांनिरुजत्वकारि अथ
दंतधावनम् पृथ्वीचंद्रोदयेविष्णुः प्रतिपद्दर्शषष्ठीषुचतुर्दश्यष्टमीषुच नवम्यांभानुवारेचदंतकाष्ठंविवर्जयेत्
नारदः चतुर्दश्यष्टमीपौर्णमासीसंक्रमणेषुच नंदासुचनवम्यांचदंतकाष्ठंविवर्जयेत् श्राद्धेयज्ञेचनियमेतथाप्रो
षितभर्तृका व्यतीपातेचसंक्रांत्यांनंदाभूताष्टपर्वसु तैलंक्षौरंरतिंमांसंदंतकाष्ठंचवर्जयेत् वसिष्ठः शन्यर्कशुक्र
वारेषुकुजाहेव्रतवासरे जन्माहेश्राद्धदिवसेदंतकाष्ठंविवर्जयेत् हेमाद्रौस्कांदे अभ्यंगेजलधिस्नानेदंतधावन-
मैथुने जातेचानिधनेचैवतत्कालव्यापिनीतिथिः संवर्तः श्वौविवाहआशौचेवर्जयेद्दंतधावनम् व्यासः अला
भेदंतकाष्ठानांनिषिद्धायांतथातिथौ अपांद्वादशगंडूषैर्विदध्याद्दंतधावनम् अथामलकस्नानं व्यासः श्रीका

मः सर्वदास्नानंकुर्वीतामलकैर्नरः सप्तमींनवमींचैवपर्वकालंविवर्जयेत् चंद्रसूर्योपरागेचस्नानमामलकैस्त्यजेत् ॐ
तुः पर्वान्वसप्तमीनवमीचत्रयोदशी संक्रांतौरविवारेचस्नानमामलकैस्त्यजेत् यत्तुनवमीदशमीचैवनृत
याचत्रयोदशी प्रतिपद्द्वादशीकृष्णास्नानंतास्त्वविवर्जयेत् यच्च दर्शेस्नानंनकुर्वीतमातापित्रोःसजीवतोः
कुर्वन्निशाचष्टेपित्रोरुन्नतिजीवितेइतिकण्वयमाद्येःस्नानमात्रंनिषिद्धम् तद्भोगार्थस्नानपरम् ननित्यनैमित्तिक
परमितिहेमाद्रिः अथतैलस्नाननिषेधः कात्यायनः पक्षादौचरवौषष्ठ्यांरिक्तायांचतथातिथौ तैलेनाभ्यज्य
मानस्तुचतुर्भिःपरिहीयते गर्गः पंचदश्यांचतुर्दश्यामष्टम्यांरविसंक्रमे द्वादश्यांसप्तमीषष्ठ्योस्तैलस्पर्शंविवर्ज
येत् नचकुर्यात्तृतीयायांत्रयोदश्यांतिथौतथा शाश्वतींगतिमन्विच्छन्दशम्यामपिपंडितः तत्रैवायुर्वेदे
षष्ठ्यांदिनक्षयेष्टम्यामेकादश्यांचपर्वसु द्वादश्यांचचतुर्दश्यांपंचम्यांप्रतिपत्तिथौ व्रतेश्राद्धदिनेजन्मत्रितयेश्रवणा
द्र्योः ज्येष्ठोत्तराफाल्गुनीषुव्यतीपातेचवैधृतौ विष्टियोगेचसंक्रांतौमन्वादिषुयुगादिषु नाभ्यंगंतत्रबालानांहस्त
नांतुनदोषकृदिति व्यवहारतत्त्वे संक्रांतिभद्राव्यतिपातवैधृतिषष्ठ्यष्टमीपर्वसुनार्कभूसुते स्नानोहितायादशमीच
गर्हिताःषष्ठ्यादिमाधारदथावनेधमाः अस्यापवादमाहतत्रैवमनुः सार्षपंगंधतैलंचयत्तैलंपुष्पवासितम् अन्यद्र
व्ययुतंतैलंनदुष्यतिकदाचन आयुर्वेदे निषिद्धतिथिवारर्क्षग्रहणेष्वपरात्रिषु किंचिद्गोघृतयुक्तंवाविप्रपादर
नम् भानौदूर्वान्वितंभौमेभूयुक्तंपुष्पयुग्गुरौ सर्वेषांसर्वदातैलमभ्यंगेषुनदुष्यति मंगलेष्वप्यदोषः मांगल्यंविध
तैस्नानंदृष्टपूर्वोत्सवेषुच स्नेहमात्रसमायुक्तंमध्याह्नात्प्राक्तदिष्यते इतिमदनपारिजातेकात्यायनोक्तेः हेमाद्रौत्वन्य-

त्रुः तैलाभ्यंगोनार्कवारेनभौमेनोसंक्रांतौवैधृतौविष्टिभद्योः पर्वस्वष्टम्यांनवेषुःसद्यः मोक्तामुक्तावासरेसूर्यसूनोः
तिलस्नाननिषेधस्तुपट्त्रिंशन्मते तथासप्तम्यमावास्यासंक्रांतिग्रहजन्मसु धनपुत्रकलत्रार्थीतिलपिष्टंनसंस्पृशेत्
अथगृहारंभः ज्योतिर्निबंधेबादरायणः वैशाखेफाल्गुनेपौषेश्रावणेमार्गशीर्षके सूत्रारंभःशिलान्यासः स्तंभारंभः
प्रशस्यते नारदः सौम्यफाल्गुनवैशाखमाघश्रावणकार्त्तिकाः मासाःस्युर्गृहनिर्माणेपुत्रारोग्यधनप्रदाः अत्रवृषसिंहवृ
श्चिकाः वैशाखश्रावणकार्त्तिकाःसौराज्ञेयाज्ञानकालादर्शः तत्रैवकारणतंत्रे स्थिरमासेस्थिरेराशौस्थिरेंशेनववेश्मनाम्
कुर्वीतस्थापनंशंकोःशंभुस्थापनमेववा कार्त्तिकनिषेधस्तुलापरः कुंभेमाघेपिसर्वेषांमंदिराणामुपक्रमं महर्षयःप्र-
शंसंतिधान्यागारंविहायच निषेधोधान्यगृहपरः पाकभोजनशालादौमार्गशीर्षश्चफाल्गुनः रथ्यागेहमठादौचसह
स्यःश्रावणस्तु पौषाषाढनिषेधस्तुप्रधानगृहपरःनप्रधानगृहारंभंकुर्यात्पौषेशुचावपीतितत्रैवोक्तेः ज्योतिस्तत्वे पूर्वा-
परास्यंतुनभोस्यपौषयास्योत्तरास्यंसहसिद्धितीये कार्यंगृहंजीवबुधर्क्षगार्केनाचास्तगौजीवसितौचहित्वा रत्नमाला-
याम् कर्कनक्रहरिकुंभगतेर्केपूर्वपश्चिममुखानिगृहाणि तौलिमेषवृषवृश्चिकयातेदक्षिणोत्तरमुखानिवदंति दैवज्ञ-
वल्लभः शोकंधान्यंपंचतांनिःप्रशस्त्वंस्वार्थिनैस्त्वंसंगरंभृत्यनाशम् स्वंश्रीप्राप्तिंवन्हिभीतिंचलक्ष्मींकुर्युश्चैत्राद्यागृहारं-
भकाले गर्गः स्युत्तरामृगरोहिण्यांपुष्येमैत्रेकरत्रये धनिष्ठाद्वितयेपौष्णेगृहारंभःप्रशस्यते रोहिण्यांश्रवणत्रयेदिति
युगेहस्तत्रयेमूलकेरेवत्युत्तरफाल्गुनीषुरगभेमैत्रोत्तराषाढयोः शस्तंवास्तुकुजार्कवर्जितदिनेगोकुंभसिंहेष्वरवेकन्यायां
मिथुनेनभःशुचिसहोराधोर्जकेफाल्गुने कालादर्शेसनत्कुमारः आदित्यभौमवर्जंतुसर्ववाराःशुभप्रदाः वास्तुशास्त्रे

मार्गशीर्षेनवापौषेवैशाखेश्रावणेतथा फाल्गुनेचकृतंवेश्मसर्वसंपत्प्रदंभवेत् कार्तिकेमाघमासेचचैत्रेज्येष्ठेतथाश्विने
मास्याषाढेभाद्रपदेनकुर्यात्सर्वथागृहम् द्वितीयाचतृतीयाचपंचमीसप्तमीतथा त्रयोदशीचदशमीपूर्णाचैकादशीतथा
वेश्मारंभेशुभायस्युर्विशेषाच्छुक्लपक्षगाः व्यवहारसारे शिलान्यासःप्रकर्तव्योगृहाणांश्रवणेमृगे पौष्णेहस्तेचरो
हिण्यांपुष्याश्विन्युत्तरात्रये वास्तुप्रदीपे अधोमुखैर्भैर्विदधीतखातंशिलास्तथैवोर्ध्वमुखैश्चपट्टम् तिर्यङ्मुखैर्द्वा
रकपाटयानंगृहप्रवेशोमृदुभिर्ध्रुवैश्च लल्लः स्नानंतथा कंशयनंचभोज्यंगजालयंवाजिगृहंधनस्य देवस्यपूर्वा
दिदिशिक्रमेणमध्येसभाभूपनिवेशनाय शिल्पशास्त्रे कन्यासिंहेतुलायांभुजगपतिमुखंशंभुकोणेग्निखातं
वायव्येस्यात्तदास्यंखलुधनमकरेईशखातंवदंति कुंभेमीनेचमेषेनिर्ऋतिदिशिमुखंखातवायव्यकोणेचाग्नेः को
णेमुखंवैवृषभमिथुनगतेकर्कटेरक्षखातं तत्वचिंतामणौ यंत्रेदैर्घ्यंगृहादीनांद्वात्रिंशांशस्ततोधिकम् ततत्रचिं
तयेद्धीमान्गुणानायव्ययादिकान् राजमार्तंडः आयव्ययौमासशुद्धिंनृपागारेनचिंतयेत् शिलान्यासादिनो
कुर्यात्तथागारेपुरातने व्यवहारतत्वे निषिद्धेपिचकालेतुस्वानुकूलेशुभेदिने तृणकाष्ठगृहारंभेमासदोषोन
विद्यते चंडेश्वरः पूर्णादितोष्टमीयावत्पूर्वास्यंवर्जयेद्गृहम् उत्तरास्यंनकुर्वीतनवम्यादिचतुर्दशीम् अमावा
स्याष्टमीयावत्पश्चिमास्यंविवर्जयेत् नवम्यादौतथायाम्यंयावत्कृष्णाचतुर्दशी भवेद्दक्षाथवास्थूलाकर्तव्यंचा
स्तारोपणम् सायाह्नवर्जंदिवसेरात्रौत्यक्त्वामहानिशाम् वराहः दक्षिणपूर्वेकोणेकृत्वापूजांशिलांन्यसेत्प्र
थमाम् शेषाःप्रदक्षिणेनस्तंभाश्चैवंसमुत्थाप्याः कालादर्शोवास्तुशास्त्रे स्वातेचैवशिलान्यासेवृषचक्रंप्रशस्य

ते तत्रोक्तंशांतिरत्ने चतुर्हस्तप्रमाणंतुरत्वागर्तंसमंततः कुंभोदकैःसेचयेयुःशांतिपाठपुरःसरम् ततईशानदि-
ग्भागेसाक्षतंरत्नपंचकम् साज्यंकुंभंस्थिरंभुक्त्वावास्तुपूजनपूर्वकम् कुंभोपरिशिलान्यासः कर्तव्यस्तदनंतरम्
अथगृहप्रवेशः बृहस्पतिः नंदायांदक्षिणंद्वारंभद्रायांपश्चिमेनतु जयायामुत्तरद्वारंपूर्णायांपूर्वतोविशेत् वसिष्ठः
कृत्वाग्रकंद्वयलोवामतोर्कविप्रान्पूज्यानग्रतःपूर्णकुंभं हर्म्यैरम्यंतोरणस्रग्वितानैः स्त्रीभिःस्रग्वीगीतवाद्यैर्विशे-
च व्यवहारतत्त्वे सौम्यायनेश्रावणमार्गपौषेजन्मर्क्षलग्नोपचयोदयांशे वामंगतेर्केगृहवास्तुपूजांकृत्वाविशेद्गृहे
शमभकूटशुद्धं वास्तुशास्त्रे लग्नात्स्वागादितोदिक्षु द्वौद्वौराशीनियोजयेत् एकमेकंन्यसेत्कोणे सूर्यंशमंविचिंतये-
त् वसिष्ठः चंद्रआर्यसितवासरेषुचश्रीकरंसततमहार्थलाभदम् सूर्यसूनुदिवसेस्थिरप्रदंकिंतुचौरभयमत्रनिर्दि-
शेत् रत्नकोशे पुष्येधनिष्ठामृगवारुणेषुस्वात्यंबुवर्क्षेभिषुचोत्तरासु असीणचंद्रेशुभदोनृपस्यतिथावरिक्तेचगृ-
हप्रवेशः नारदः प्रवेशोमध्यमोज्ञेयःसौम्यकार्तिकमासयोः माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठमासेषुशोभनः अकपाट-
मनाच्छन्नमदत्तबलिभोजनम् गृहंनप्रविशेद्धीमानापदांमाकरोहितत् ज्येष्ठःक्षुद्रग्रहंपरः बृहद्गार्ग्यः भानो-
श्चसौमस्यविहायवारौशूलादियोगानशुभान्तथापि रिक्तातिथिश्चापिमृदुध्रुवर्क्षेसौम्यायनेत्वप्रविशेद्गृहाणि रत्न-
मालायाम् त्वाष्ट्रमित्रशशिपुष्यदेवतान्यामनंतिपुनर्योमृदून्यथ मैत्रगेहरतिभूषणांबरोद्धीतमंगलविधानमेषुच
रोहिण्युत्तरात्रयंचध्रुवाणि प्रवेशश्चवास्तुपूजांकृत्वाकार्यः जीर्णोद्धारेतथोद्यानेतथागृहनिवेशने नवप्रासादभव-
नेप्रासादपरिवर्तने द्वाराभिवर्तनेतद्वत्प्रासादेषुगृहेषुच वास्तूपशमनंकुर्यात्पूर्वमेवविचक्षणइतिमात्स्योक्तेः तत्रैव

कृत्वाग्नौ द्विजवरानथ पूर्णकुंभं दध्यक्षताम्रदलपुष्पफलोपशोभम् दत्वा हिरण्यवसनानि तथा द्विजेभ्यो मांगल्यशां-
तिनिलयं स्वगृहं विशेच्च गृह्योक्तहोमविधिना बलिकर्म कुर्यात्प्रासादवास्तुशमने च विधिर्य उक्तः संतर्पयेद्द्विजवरान-
थ भक्ष्यभोज्यैः शुक्लांबरः स्वभवनं प्रविशेत्सरूपम् अथ कलिवर्ज्यानि बृहन्नारदीये समुद्रयातुः स्वीकारः कमंडलु-
विधारणम् द्विजानामसवर्णासु कन्यासूपयमस्तथा देवराच्च सुतोत्पत्तिर्मधुपर्के पशोर्वधः मांसदानं तथा श्राद्धे वान-
प्रस्थाश्रमस्तथा दत्ताक्षतायाः कन्यायाः पुनर्दानं परस्य च दीर्घकालं ब्रह्मचर्यं नरमेधाश्वमेधकौ महाप्रस्थानगमनं
गोमेधश्च तथा मखः इमान्धर्मान्कलियुगे वर्ज्यानाहुर्मनीषिणः कमंडलुः सोदकं च कमंडलुमित्युक्तः मृन्मयो वा द-
नाऊढा ऊढायाः पुनरुद्वाहं ज्येष्ठांशं गोवधस्तथा कलौ पंच न कुर्वीत भ्रातृजायां कमंडलुमिति हेमाद्रौ वचनात् ऊढा-
याः परपुरुषसंयोगान्मृते देयेति केचन इत्यादिभिर्विवादस्तु नोक्ता हेमाद्रौ ब्राह्मे गोत्रान्मातुः सपिंडाच्च विवाहो गोवध-
स्तथा नराश्वमेधौ मद्यं च कलौ वर्ज्यं द्विजातिभिः गोत्राद्गोत्रजायाः पितृष्वसुः मातृसपिंडात् मातुलात्तत्कन्याया विवाहः क-
लौ न कार्यः तेन यानि तद्विधायकानि तानि युगांतरविषयाणि तथा व्यासः तृतीयां मातृतः कन्यां तृतीयां पितृतस्तथा
शुल्केन नोद्वाहयंति विप्राः पापविमोहिताः इति कलौ तन्निंदामाह मातुलस्य तृतीयां मातुलकन्यामित्यर्थः उक्तं चैतत् प्रा-
क् म पंस्त्रीभ्यश्च सप्तमाच्चामित्यादिना विहितमपि वर्ज्यम् हेमाद्रौ आदित्यपुराणे विधवायां प्रजोत्पत्तौ देवरस्य
नियोजनम् बालायाः क्षतयोन्यास्तु वरेणान्येन संस्कृतिः कन्यानामसवर्णानां विवाहश्च द्विजन्मभिः आततायि द्वि-
जाग्र्याणां धर्मयुद्धेन हिंसनम् द्विजस्याब्धौ तु नौयातुः शोधितस्यापि संग्रहः सत्रदीक्षा च सर्वेषां कमंडलुविधारणम्

स

महाप्रस्थानगमनं गोसंज्ञप्तिश्च गोसवे सौत्रामण्यामपि सुराग्रहणस्य च संग्रहः अग्निहोत्रहवन्याश्च लेहो लीढापरिग्रहः
दत्तस्वाध्यायसापेक्षमघसंकोचनं तथा प्रायश्चित्तविधानं च विप्राणां मरणान्तिकम् संसर्गदोषस्तेयान्यमहापातक-
निष्कृतिः संसर्गदोषस्तत्संसर्गिविषयं न भवतीत्यर्थः स्तेयं च तदन्यानि महापातकानि ब्रह्महत्यासुरापगुरुतल्पानि त्रीणि
तेषां कामकृतानां मरणान्तिकं प्रायश्चित्तं विप्राणां कलौ नेत्यर्थः मरणान्तिके द्विजातिवधनिमित्तं द्वादशाब्दं द्विगुणं ब्रह्म-
वधनिमित्तं च द्विगुणं भवति तच्चतुर्थे नास्ति निष्कृतिरिति निषिद्धम् न चात्महत्याविधानात् क्वाधः तेनस्यात्महत्यानि-
मित्तस्यैव बाधेन जातिवधनिमित्तस्याभिन्नविषयत्वात् संसर्गिणस्तु कामतोपि व्रतस्यैवोक्तेर्न मरणान्तिकम् नापि स्ते-
ये तत्राशौचवधकर्तृत्वात् तेन तयोर्मरणान्तिकाभावात्तयोरेव निष्कृतिर्नान्येषां त्रयाणाम् युगान्तरे तु कलौ निषेधश्च
सादेव प्रवृत्तिः पलाहृभपरम् नक्षत्रियादेः तदुक्तं विप्राणां मरणान्तिकमिति विशेषोस्यस्कृते प्रायश्चित्तरलेशेयः वरा
तिथिपितृभ्यश्च पशूपाकरणक्रिया दत्तौरसेतरेषां तु पुत्रत्वेन परिग्रहः सवर्णान्यांगनादुष्टैः संसर्गः शोधितैरपि अयो-
नौ संग्रहे वृत्तपरित्यागो गुरुस्त्रियः परोद्देशात्मसंत्याग उच्छिष्टस्यापि वर्जनम् प्रतिमाभ्यर्चनार्थाय संकल्पश्च सधर्म-
कः अस्थिसंचयनादूर्ध्वमंगस्पर्शनमेव च शामित्रं चैव विप्राणां सोमविक्रयणं तथा षड्भक्तानशनेनान्नहरणं हीन-
कर्मणः माधवीयेऽश्वानंद्रोदयेन शूद्रेषु दासगोपालकुलमित्रार्धसीरिणाम् भोज्यान्नता गृहस्थस्य तीर्थसेवातिदू-
रतः शिष्यस्य गुरुदारेषु गुरुवद्वृत्तिशीलता आपद्वृत्तिर्द्विजाग्र्याणामश्वस्तनिकता तथा प्रजार्थं तु द्विजाग्र्याणां प्रजारणि-
परिग्रहः ब्राह्मणानां प्रवासित्वं मुखाग्निधमनक्रिया बलात्कारादिदुष्टस्त्रीसंग्रहो विधिचोदितः यतेश्च सर्ववर्णेषु भि-

क्षावर्णाविधानतः नवोदकेदशाहंचदक्षिणागुरुचोदिता ब्राह्मणादिषुशूद्रस्यपचनादिक्रियापिच भृग्वग्निपतनैश्चैवहृद्धा
दिमरणंतथा गोतृप्तिशिष्टेपयसिशिष्टैराचमनक्रिया पितापुत्रविरोधेषुसाक्षिणांदंडकल्पनम् यतेःसायंगृहत्वंचसूरि
भिस्तत्वदर्शिभिः एतानिलोकगुप्त्यर्थंकलेरादौमहात्मभिः निवर्तितानिविद्वद्भिर्व्यवस्थापूर्वकंबुधैः सुराग्रहणस्यतत्व
कर्तुः संग्रहोव्यवहारकः नचमद्यंचेतिसामान्येनानिषिद्धस्यानेनोपसंहारइतिवाच्यं निषिद्धस्यनिवृत्तिमात्रफलत्वेनवि
शेषानपेक्षत्वात् नहिंस्यादित्यस्यनब्राह्मणंहन्यादित्यनेनोपसंहारोहिंसांतरस्यादोषत्वापत्तेश्चनिरूपितंचैतन्हेमाद्रिणा
न्यत्रेत्युपरम्यते सुराग्रहस्योद्देश्यस्यसौत्रामणीविशेषणाविवक्षयावाजपेयेपिनिषेधः सौत्रामण्यांतुपयोग्रहावास्तुरि
सापस्तंबोक्तेर्वैकल्पिकपयोग्रहेरप्यधिकारः वाजपेयेतुनतस्याःसोमानाभावात् सोमसुरयोःसहत्यागेनांशेसुराद्रव्यत्वा
त्तस्यस्यतयायागनामत्वेनताविनासंज्ञायोगात्कलौनाधिकारइतियुक्तंप्रतीमः त्रिकांडमंडनादिलिखनंतुनिर्मूलम-
नाकरंच हन्तीति एकाहात्ब्राह्मणःशुध्येत्योग्निवेदसमन्वितइतिउक्तः आद्यस्याशौचस्यसंकोचोनतस्यनिष्कृतिर्दृष्टा भृ
ग्वग्निपतनादृतेइत्युक्तस्यप्रायश्चित्तस्यविधानंउपदेशः कलौकर्तैर्वालिप्यतेइतिव्यासोक्तेः पतितसंसर्गेदोषसत्वेपिपा-
तित्यंनेत्यर्थः अन्यथासंसर्गःशोधितैरपीतिविरोधापत्तेः स्तेयभिन्नेमहापापेरहस्यकृतेप्रायश्चित्तंनेत्यर्थः सवर्णान्या
असवर्णाक्षत्रियादिस्तयादुष्टेअयोनौशिष्यादौचनस्वस्त्युपरित्याज्याःशिष्यगागुरुगाचयेत्युक्तस्यागः परोद्देशेनब्राह्मणा
र्थंआत्मत्यागः यद्वापरोद्देशात्सत्यागोगोदानंमनसापात्रमुद्दिश्येत्युक्तम् उद्दिष्टस्यत्यक्तस्यवर्जनंप्रतिग्रहसमर्थोपि
इत्युक्तम् चेतनग्रहणेनप्रतिमापूजा स्वाशौचकालादिज्ञेयंस्पर्शनंतुत्रिभागतइत्युक्तस्पर्शः षडिति उपोषितस्यहास्थिला

धान्यमब्राह्मणाद्धोदित्युक्तमन्नचौर्यम् आपदिधात्रादिवृत्तिः सुरवेनैवधमेदग्निमित्युक्तंधमनं दशाहेनैवशाद्धातभूमिस्थंच
नवोदकमित्युक्तोदशाहः गुरवेतुवरंदत्वेत्युक्त्वादक्षिणाशूद्रेषुदासगोपालेति कंदूपक्वंस्नेहपक्वंयच्चदुग्धेनपाचितम् एतान्य
शूद्रान्यभुजोभोज्यानिमनुरब्रवीत् इत्यपरार्केउक्तमंतूक्तःशूद्रस्यपाकक्रिया पितापुत्रविवादेतुसाक्षिणांत्रिपणोदमइत्युक्तः
सापंगृहलंविधूमेसन्नमुसलेइत्युक्तम् पृथ्वीचंद्रेणतु अटंतिवसुधांविप्राःपृथिवीदर्शनायच अनिकेताह्यनाहारायत्र
सायंगृहास्तुतेइतिविष्णुपुराणोक्तोनिषिद्धः तेनाज्ञानशीलपांथादेःश्राद्धादौविनियोगोनकार्यः कलावित्यर्थउक्तः एतानि-
वर्ज्यानीत्यर्थः निगमः अग्निहोत्रंगवालंबंसन्यासंपलपैतृकम् देवराच्चसुतोत्पत्तिःकलौपंचविवर्जयेत् अग्निहोत्रंतदर्थं-
माधानं एतच्चसर्वाधानपरम् अर्धाधानंस्मृतंश्रौतस्मार्ताग्न्योस्तुपृथक्कृतिः सर्वाधानंतयोरैक्यकृतिःपूर्वयुगाश्रयेति लौगाक्षि
वचनादितिस्मृतिचंद्रिकायाम् एतेनचत्वार्यब्दसहस्राणिचत्वार्यब्दशतानिच कलेर्यदागमिष्यंतितदात्रेतापरिग्रहः सन्या-
सश्चनकर्तव्योब्राह्मणेनविजानतेतिव्यासवचनंव्याख्यातम् सर्वाधानेपिविशेषमाहदेवलः यावद्वर्णविभागोस्तियावद्वेदःप्र-
वर्तते सन्यासंचाग्निहोत्रंचतावत्कुर्यात्कलौयुगेइतिअत्रपूर्वयुगाश्रितेतिलौगाक्षिवाक्येपूर्वयुगानिकृतादीनीत्येकोर्थः अन्ये
तुयुगस्यपूर्वंकलेःपूर्वोभागः सचत्वार्यब्दसहस्राणीतिपूर्वोक्तवाक्याच्चतुश्चत्वारिंशच्छतवर्षावच्छिन्नः तस्मिन्भागेसर्वा
धानंकार्यम् तदुत्तरंतुयावद्वर्णविभागोस्तीतिवाक्याद्वर्णविभागपर्यंतमर्धाधानमित्याहुः सन्यासस्त्रिदंडः इतिश्रीमन्नारा-
यणभट्टसूरिसूनुरामकृष्णभट्टात्मजदिनकरभट्टानुजकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौतृतीयपरिच्छेदेकलिवर्ज्यानिस
मापानि ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

इतिनिर्णयसिंधौतृतीयपरिच्छेदेप्रथमंप्रकरणंसमाप्तं

अथनिर्णयसिंधौतृतीयपरिच्छेदेआशौचप्रकरणंप्रारभ्यते

श्रीगणेशायनमः अथाशौचप्रकरणंप्रारभ्यते नारायणात्मजः श्रीमद्रामकृष्णस्यसूनुना कमलाकरसंज्ञेनाशौचंनिर्णी
यतेधुना १ मरीचिः आचतुर्थाद्भवेत्स्रावः पातः पंचमषष्ठयोः अतऊर्ध्वंप्रसूतिःस्याद्दशाहंसूतकंभवेत् वृद्धहारीत
ः गर्भस्रावेतुनेरुक्तारात्रयोमाससंमिताः स्रावंगर्भस्यविद्ध्वंसो मासादर्वाक्चतुर्थकात् पातमूर्ध्वंवदंत्येके तत्राधिकंतु
सूतकम् स्रावेमातुस्त्रिरात्रंस्यात्सपिंडाशौचवर्जनम् पातेमातुर्यथामासंसपिंडानांदिनत्रयम् अत्रसर्वत्रमूलंमिता
क्षरायांज्ञेयम् अत्रमासत्रयेत्रिरात्रंस्यादित्यनुवादः रजस्वलात्वेनैवतत्सिद्धेः यद्यप्यनेनचतुर्थमासेपित्रिरात्रंप्राप्नोति
तथापि षण्मासाभ्यंतरंयावत्गर्भस्रावोभवेद्यदि तदामाससमैस्तासांदिवसैःशुद्धिरिष्यतेइत्यादिपुराणात् रात्रि
र्माससुल्याभिर्गर्भस्रावेविशुद्ध्यतीतिमनूक्तेः गर्भस्रावेयथामासमचिरेतूत्तमेत्रयइतिमरीच्युक्तेश्चनूरात्रंज्ञेयम् अवि
शेषमासमध्ये उत्तमेब्राह्मणे अत्रसपिंडानांस्नानम् सद्यःशौचंसपिंडानांगर्भस्यपतनेसतीति तत्रैवोक्तेः एतदाचतुः
मासात्पातेत्रिदिनस्योक्तेः अकारणायाःशुद्धेरसंभवात् सद्यःपदंस्नानपरम् एवमग्रेपि गर्भस्रावेस्नानमात्रंपुरुषस्ये
तिस्मृत्यर्थसारोक्तेःपुरुषस्येतिसपिंडोपलक्षणम् पूर्वोक्तवचनात् आचतुर्थमासंसपिंडानांनस्नानंकिंतुपुंसएव पाते
त्रिदिनंनिर्गुणपरम् गुणवतस्तुअजातदंतेतनयेशिशौगर्भच्युतेतथा सपिंडानांतुसर्वेषामेकरात्रमशौचकमितियमो
क्तेरेकाहइतिमदनपारिजातः सप्तमासादिदशाहम् एतत्सर्ववर्णविषयम् तुल्यंवयसिसर्वेषामतिक्रांतेतथैवचेतिव्या
सोक्तेः पराशरः जातेविप्रोदशाहेनद्वादशाहेनभूमिपः वैश्यःपंचदशाहेनशूद्रोमासेनशुध्यति संवर्तः जातेपुत्रेपितुः
स्नानंसचैलंतुविधीयते माताशुध्येद्दशाहेनस्नानात्तुस्पर्शनंपितुः प्रचेपदात्कन्योसत्तोनपितुःस्नानमितिहारलतायाम्

तन्न पुत्रपदस्यपौत्रीमातामहस्तेनेतिकन्यायामपिप्रयोगात् यच्चतत्रैवोक्तम् सूतकेतुमुखंदृष्ट्वाजातस्यजनकस्ततः कृत्वा
सचैलस्नानंतुशुद्धोभवतितत्क्षणात् इत्यादित्यपुराणान्मुखदर्शनोत्तरमेवपितुःस्नानमितितन्न विदेशेमुखदर्शनावध्यस्प
र्श्यतापत्तेः मुखदर्शनोत्तरंपुनःस्नानार्थमिदमितिस्मार्तगौडाः तन्न मूलेक्येनज्ञानमात्रपरत्वात् इदंसर्ववर्णसमं सूतिका
सर्ववर्णेषुदशरात्रेणशुध्यति ऋतौचनपृथक्शौचंसर्ववर्णेष्वयंविधिरिति हारलतायांप्रचेतसोक्तेः यत्तुब्राह्मे ब्राह्मणी
क्षत्रियावैश्याप्रसूतादशभिर्दिनैः गतैःशूद्राचसंस्पृश्यात्रयोदशभिरेवचेतिप्रयोगपारिजातेपारस्करः द्विजातेःसूति
कायाःस्यात्सादशाहेनशुध्यति त्रयोदशेऽह्निसंप्राप्तेशूद्राशुध्यत्यसंशयइति तदस्पृश्यत्वपरम् अंगिराः सूतकेसू
तिकावर्जसंस्पर्शोनानिषिध्यते संस्पर्शेसूतिकायास्तुस्नानमेवविधीयते नाशौचंसूतकेपुंसःसंसर्गंचेन्नगच्छति रजस्तत्रा
शुचिर्ज्ञेयंतच्चपुंसिनविद्यते संसर्गोमैथुनम् स्पर्शइत्यन्ये मातुरेवसूतकंतांस्पृशतश्चेतिहारलतायांसमंतूक्तेरिति तन्न सं·
स्पर्शेसूतिकायास्तुस्नानमेवविधीयतइतिस्नानमात्रोक्तेःसौमंतवचनस्यस्नानपर्यंतमस्पृश्यत्वमात्रबोधकत्वात् एवका·
रोबालस्पृश्यत्वार्थः माधवस्तु यस्तैःसहसपिंडोपिप्रकुर्याच्छयनाशनम् बांधवोवापरोवापिसदशाहेनशुध्यतीतिबृह
स्पतिस्मृतेः शयनासनादिरूपंसंसर्गमाहपराशरः यदिपत्न्यांप्रसूतायांद्विजःसंपर्कमृच्छति सूतकंतुभवेत्तस्ययदिविप्रः
षडंगवित् पितृवत्सापत्नमातुःमातृस्नानादस्पृश्यत्वम् सूतिकास्पर्शेतुयावदाशौचंअन्यास्तुमातरस्तत्र्यहेनप्रजातिचे
दितिब्राह्मोक्तेरितिशूलपाणिवाचस्पतिमिश्रादयः तन्न तत्रैवदशाहंगत्वासूतिकांयदिनस्पृशतितदास्पृश्यः अन्यथानेतितस्यार्थः कर्मानधि
कारमाहपैठीनसिः सूतिकांपुत्रवतींविंशतिरात्रेणकर्माणिकारयेन्मासेन स्त्रीजननीं इदमाशौचोत्तरं अन्यथाशूद्रा:

१० सपिंडानामाशौचेनतदभावः स्यात् विध्यनुवादविरोधश्च एतच्च सोमयागादिश्रौतभिन्नपरम् प्रजातायाश्च दशरात्रादूर्ध्वं
स्नानादिति कात्यायनोक्तेः व्यासः प्रथमेदिवसेषष्ठेदशमेचैवसर्वदा त्रिष्वेतेषुनकुर्वीतसूतकंपुत्रजन्मनि पुत्रशब्दोपत्य
मात्रपरः ब्राह्मे देवाश्चपितरश्चैवपुत्रेजातेद्विजन्मनां आयांतितस्मात्तदहःपुण्यंपूज्यंचसर्वदा जननेविशेषःप्रागुक्तः
अत्रप्रयोगपारिजातः पुंप्रसवेदशाहः स्त्र्यपत्येतुत्र्यहः पुंजन्मनिसपिंडानांदशाहाच्छुद्धिरिष्यते त्र्यहादेकोदकानां
चएकाहंसूतकंक्वचित् स्त्रीजन्मनिसपिंडानांसोदकानांत्र्यहाच्छुचिः स्त्रीषुत्रिपुरुषंज्ञेयंसपिंडत्वंद्विजोत्तमाइति
स्मृतेरित्याह मेधातिथिरपि अप्रत्तानांतुस्त्रीणांत्रिपुरुषीविज्ञायते इतिवासिष्ठमुक्त्वाशौचेएवैतद्दिवाहेत्वविधिर्दर्शित
एवेत्याह अन्येतुत्रिपुरुषसापिंड्यस्यकानीनकन्यापरत्वमाहुः अप्रत्तानांतथास्त्रीणांसापिंड्यंसप्तपौरुषं प्रत्तानां
भर्तृसापिंड्यं प्राहदेवःप्रजापतिरिति कौर्मविरोधाच्च अन्येतुत्वं पंचमात्सप्तमाद्वीमान्यःकन्यामुद्वहेद्द्विजः गुरुतल्पी
सविज्ञेयइत्यादिविरोधात्त्रिपुरुषंप्रकरणान्मरणाशौचपरम् वासिष्ठेतदग्रेउदकदानोक्तेः तेनकन्याप्रसवेपिसप्तपौरु
षंदशरात्रमेव नचकन्यापुत्रकृतंप्रसवेबलाबलं क्वाप्युक्तं आग्निस्मृतिस्त्वनुकल्पोविगीताचेतिसर्वसिद्धांतः अन्ये
त्रिपुरुषंसपिंडानांअष्टमादिसोदकानांचत्र्यहसाम्यायोगात् चतुर्थादिसमानानांनकिमपिनस्यात् तेनकन्याप्रसवे
दशाहएव किंच स्त्रीजन्मोद्देशेनत्रिपुरुषंसापिंड्यंतेषांचत्रिरात्रमित्यनेकार्थविधिःकथंस्यात् वाक्यभेदापत्तेः नच
चतुर्थादीनांसोदकत्वंक्वापिसिद्धम् तेनत्रिपुरुषंचतुर्थादीनांच स्त्रीजन्मनिसोदकत्वंविधायपुनस्तेषांत्रिरात्राशौचवि
धौविध्यनुवादविरोधोवाक्यभेदश्चेत्यसंवादार्थाग्निस्मृतिर्हेया अथमृताशौचंहारीतः जातमृतेमृतजातेवासपिं

डानांदशाहमितिस्याशौचपरम् जातमृते नालच्छेदोर्ध्वं यावन्नछिद्यतेनालंतावन्नाप्नोतिसूतकम् छिन्नेनालेततःपश्चा
त्सूतकंतुविधीयतइतिजैमिन्युक्तेः नाड्यांछिन्नायामाशौचमितिहारीतोक्तेश्च नाडीच्छेदात्प्राक्मातुःस्पर्शेपिनदोषइतिश
ङ्खोक्तिः परास्ता नाभिच्छेदात्प्राक्मृतेतुबृहन्मनुः जीवन्जातोयदितत्तोमृतः सूतकएवतु सूतकंसकलंमातुःपि
त्रादीनांत्रिरात्रकं इदंचप्रसवाशौचमेवशावनिमित्तंस्नानमात्रम् प्राङ्नामकरणात्सद्यःशौचमितिशंखोक्तेः अ
त्रकश्चिदाह नामकरणमाशौचांतकालोपलक्षणम् आशौचव्यपगमेनामधेयमितिविष्णूक्तेः आशौचेचव्यतिक्रां
तेनामकर्मविधीयतेइतिमनूक्तेश्चनाम्नोनियतकालत्वात् नचनामधेयंदशम्यांतुद्वादश्यांवापिकारयेत् पुण्येति
थौमुहूर्तेवानक्षत्रेवागुणान्वितइतिमनूक्तेरनियतकालत्वम् दशम्यामतीतायांविप्रः द्वादश्यामतीतायांक्षत्रि. यः
वैश्यःषोडशेशूद्रएकत्रिंशेइत्यपिज्ञेयम् पुण्यइत्याद्यनुकल्पः तेननाम्नः कालोपलक्षणम् एवंदंतजननेपि दंतज
न्मसप्तमेमासीत्यपिनियतकालत्वात् चौलेतुनकालोपलक्षणम् प्रथमेब्देतृतीयेवाकर्तव्यंश्रुतिचोदनादि
तिमनूक्तेः ततःसंवत्सरेपूर्णेचूडाकर्मविधीयते द्वितीयेवातृतीयेवाकर्तव्यंस्मृतिदर्शनादितियमोक्तेश्च तस्यानिय
तकालत्वादिति तन्मंदं चौलवन्नामदंतजननयोरपिस्वरूपेणनिमित्तत्वोपपत्तेःतद्विशिष्टकालानुवादेवाक्यभेदा
त् सप्तममासादर्वाक्दंतजननेतदभावप्रसंगाच्च यत्तूपनिषद्दर्शनेननिर्णयंकुर्यात् सहूतंशतायुःपुरुषइतिश्रु
तेःर्वाक्पितृमरणेतदैत्यकर्मापित्यजेत् नतुकालानुपलक्षणेनामोत्कर्षेतदभावेवास्नानमात्राच्छुद्धिः स्यात् ततः
कम् अस्तु अतएवोक्तं आदंतजन्मनःसद्यइति साचविष्णुवचनाद्दाहाभावविषयेतिवक्ष्यामः त्रिपर्वादावपिस्या·

दितिनेनू तदाहदंताद्दिनिमित्तौर्ध्वशेषाशौचैः पूर्वस्यबाधात् तदुक्तम् पूर्वाबाधेननोत्पत्तिरुत्तरस्यहिसिध्यतीतिजनना
शरात्रेष्वुक्तेशतरात्रेसंवत्सरेचेतिपरिशिष्टे द्वादश्यामपरेराज्यांमासेपूर्णेतथापरे अष्टादशेहनितथावदंत्यन्येमनी·
षिणइतिभविष्येच नाम्नः कालानियमाच्च नचप्राथम्याद्दशरात्रेतीतेइतिमुख्यःकालः अन्यस्त्वनुकल्पइतिवाच्यं
चौलेपितथापत्तेः नन्वदंतजननकालाद्युपलक्षणेसदंतजातमृतस्यदाहेकाहप्रसंगः दशाहेनबाधात् नामकरणोत्तर
मेवदाहप्रवृत्तेः दशाहाभ्यंतरेबालेमृतेतस्यबांधवैः शावाशौचंनकर्तव्यंसूत्याशौचंविधीयतेइतिब्रह्मनूक्ते
आशौचंदाहोपलक्षणम् सूतकवदितिपारस्करोक्तेः यत्तु विष्णुः आनष्टेदशाहेतुपंचत्वंयदिगच्छति सद्यएवविशु
द्धिःस्यान्नप्रेतंनोदकक्रियेति तदपिप्रेताशौचनिषेधार्थंनतुसद्यस्त्वपरम् वाक्यभेदात्किंचनामकालात्प्राक्मृतस्यस्न
नं तदुत्तरंत्वेकाहादिनामकालेत्वेकादशाहेमृतस्यनकिमपिस्यात् अथशंखवचनेत्वप्रवृत्तौपंचमीतदाप्राग्गितिनोपप·
थेन नाम्निवापिकृतेसतीतिमन्वादिविरोधात् कृतनाम्नइतिमाधवमिताक्षरादिविरोधाच्चनकालोपलक्षणंकापीतिद
कृनामोत्तरंदंतोत्पत्तेः प्राग्दाहेसत्यहः अदंतजातेतनयेशिशौगर्भच्युतेतथा सपिंडानांतुसर्वेषामहोरात्रमशौचकमि
ति यमोक्तेः दाहाभावेतुस्नानमात्रम् अदंतजातेप्रेतेसद्यएवनास्याग्निसंस्कारइतिविष्णुनादाहाभावेतदुक्तेः आदंत
जन्मनःसद्यइतियाज्ञवल्कीयाच्च दाहविकल्पंचाहलौगाक्षिः तूष्णीमेवोदकंकुर्यात्तूष्णींसंस्कारमेवच सर्वेषांकृतचू·
डानामन्यत्रापीच्छयाद्वयम् अन्यत्राकृतचूडेअत्रचूडाकरणंतृतीयवर्षरूपकालोपलक्षणार्थमितिमेधातिथिहरदत्तौ
मनुरपि नत्रिवर्षस्यकर्तव्याबांधवैरुदकक्रिया जातदंतस्यवाकुर्युर्नाम्निवापिकृतेसतीतिउदकंदाहोपलक्षणम् दंतोत्पत्त

नंतरं प्राक्त्रिवर्षात्तान्मृते ह्यहः दंतजातेप्यकृतचूडे त्वहोरात्रेण शुद्धिरिति विष्णूक्तेः त्रिवर्षोर्ध्वं कृतचूडेऽकृतचूडे वा प्रागुपनयनात्त्र्यहः यच्च
प्यकृतचूडो वै जातदंतस्तु संस्थितः तथापि दाहयित्वेनमाशौचं त्र्यहमाचरेदित्यांगिरसोक्तेः अकृतायामपि चूडायां त्रिवर्षोर्ध्वं दाहादिनियतं
नात्रिवर्षस्येति वचनात् कृतायां वर्षत्रयात्प्रागपि तन्नियतं तूष्णीमेव अत्र जातदंतत्वस्य द्वेश्यविशेषणत्वादविवक्षितं दाहयित्वेत्यप्यनुवा
दः उभयविधौ वाक्यभेदात् त्रिवर्षात्प्राक् चूडाभावेऽग्निदाने त्र्यहस्तदभावे विष्णूक्तेरेकाह इति माधवः यत्तु कश्चिदाह अत्र त्रिवर्षविषयादस्म
देवार्थात्त्रिवर्षोर्ध्वमपि तत्सिद्धिः विज्ञानेश्वरोक्तं च त्रिवर्षोर्ध्वमकृतचूडाविषयत्वं चिंत्यम् जातदंतपदवैय्यर्थ्यादिति तन्न तुच्छं दाहस्या-
विधेयत्वात् नृणामकृतचूडानामशुद्धिर्नैशिकी स्मृतेति मनूक्तेस्त्रिवर्षोर्ध्वमेकाहापत्तेरर्थात्त्र्यहासिद्धेः तथाप्येतदंगीकारात्सदवैय्य
र्थ्यस्य साम्याद्व्याख्यार्थाज्ञानाच्चेत्यलम् मिताक्षरार्थानभिज्ञदूषणेन प्रथमवर्षादौ कृतचूडस्य सदा त्र्यहः निर्वृत्तचूडकानां तु त्रिरात्राच्छु-
द्धिरिष्यत इति मनूक्तेः एतत्सर्वं प्रागुक्तं सपिंडानां मातापित्रोस्तु दशाहोर्ध्वं मृते सर्वत्र त्रिरात्रं बालानामजातदंतानां त्रिरात्रेण शुद्धिरिति क-
श्यपोक्तेः वैजिकादभिसंबंधादनुरुंध्यादघं त्र्यहमिति मनूक्तेश्च शुद्धितत्वादयो गौडास्तु अजातदंतमरणे पित्रोरेकाहमिच्छन्ति दंतजाते त्रि
रात्रं स्याद्यदि स्यातां तु निर्गुणाविति कौर्मात् काश्यपं शूद्रपरं अनूढानां तु कन्यानां तथा वै शूद्रजन्मनामिति त्र्यहास्तु वृत्तो शंखोक्तेः त्रिरात्रं तु भ-
वेच्छूद्रे षण्मासोपि शिशौ मृत इति मत्स्यसूक्तात् दंतजाते शूद्रे तु पंचाहः यथाहांगिराः शूद्रे त्रिवर्षान्न्यूने तु मृते शुद्धिस्तु पंचभिः अत ऊर्ध्वं मृते
शूद्रे द्वादशाहो विधीयते षड्वर्षांतमतीतो यः शूद्रः संम्रियते यदि मासिकं तु भवेच्छौचमित्यांगिरसभाषितमिति यत्तु अनूढभार्यः शूद्रस्त्वि
ति शंखोक्तं मासाशौचं तत्सगुणशूद्रपरं निर्गुणे त्वनूढभार्ये शूद्रे त्रिवर्षोर्ध्वं द्वादशाहः षडब्दोर्ध्वं मासः षडब्दात्प्रागपि कृतोद्वाहे मास इत्याहुः ए
तत्तुल्यं वयसि सर्वेषामिति विरोधाच्छिष्टविगानान्नादर्तव्यमिति विज्ञानेश्वरादयः दाक्षिणात्यानां तथैव अन्यदेशे प्रागुक्तमिति गौडाः एवं

कन्यास्त्वपि नासन्त्यजातदंतासु पित्रोरेकरात्रमितिमाधवः यत्तु विज्ञानेश्वरेणोक्तम् ऊनद्विवर्षउभयोः सूतकंमातुरेवहीतियाज्ञ
वल्क्योक्तेः गर्भस्थेप्रेतेमातुर्दशाहंजातउभयोः कृतेनाम्निसोदराणांचेतिपैठीनसेश्च पित्रोःसोदराणांचदशाहमस्पृश्यत्वमिति
तन्नेदानींप्रचरति अतएवस्मृत्यर्थसारेतन्नाहृतं कन्यासुचोलासाङ्-मृतौस्नानम् अचूडायांतुकन्यायांसद्यःशौचंविधीयत-
इत्यापस्तंबोक्तेः इदंत्रिपुरुषमध्येअप्रत्तानांतुस्त्रीणांत्रिपुरुषीविज्ञायतइतिवसिष्ठोक्तेः इदंवाग्दानोत्तरमितिगौडाः अप्रत्तानां
तथास्त्रीणांसापिंड्यंसाप्तपौरुषमितिवचनात् चौलोत्तरंवाग्दानात्पूर्वंतासेकाहः अविशेषेणवर्णानामर्वाक्संस्कारकर्मणः त्रि
रात्रात्तुभवेच्छुद्धिः कन्यास्वन्हाविधीयतइत्यंगिरसात्रिरात्रविषयेह्नोविधानात् अतःशूद्रस्योपनयनस्थानीयविवाहात्पूर्वंत्रिरा
त्रंविवाहोत्कर्षेतुषोडशाब्दमध्येत्रिरात्रमेवेत्यपरार्कोयाः शूद्रेतुनिर्गुणेत्र्यब्दोर्ध्वंपंचाहःषडब्दोर्ध्वंविवाहाभावेद्वादशाहइतिगौडाःस
गुणानांषोडशाब्दोर्ध्वंतुविवाहाभावेपिपूर्णाशौचंवक्ष्यते तदुत्तरंप्राग्विवाहाद्भर्तृकुलेचसप्तपुरुषावधि त्रिरात्रं अवारिपूर्वंप्रत्तातुयाने
चप्रतिपादिता असंस्कृतातुसाज्ञेयात्रिरात्रमुभयोःस्मृतमितिमरीच्युक्तेः रत्नाकरेशुद्धितत्त्वेचशंखः पितृवेश्मनियानारीरज
पश्यत्यसंस्कृता तस्यांमृतायांनाशौचंकदाचिदपिशाम्यति यावज्जीवमाशौचमितिवाचस्पतिमिश्राः अथानुपनीतेकिंचिदुच्यते
नाम्नःपूर्वंखननमेव तदूर्ध्वंवर्षत्रयात्पूर्वंचौलाभावेप्युदकदानविकल्पः नात्रिवर्षस्यकर्तव्याबांधवैरुदकक्रिया जातदंतस्यवाकुर्यु-
र्नाम्निवापिकृतेसतीतिमनूक्तेः उदकक्रियासाहचर्याद्दाहोपलक्षणंखननेतुनान्यदौर्ध्वदैहिकं ऊनद्विवर्षंनिखनेन्न कुर्यादुदकंततइतियाज्ञ-
वल्क्योक्तेः उदकमंत्रकर्मपरमित्यपरार्कः यमः ऊनद्विवार्षिकंप्रेतंघृताक्तंनिखनेद्भुवि यमगाथांगायमानोयमसूक्तमनुस्मरन् ग
धनीयेन्नाहेपि स्त्रीणांतुपतितोगर्भःसद्योजातोमृतोथवा अजातदंतोमासैर्वामृतःषड्भिर्गतैर्बहिः वस्त्राद्यैर्भूषितंकृत्वानिक्षि-

प्रेतं तु काष्ठवत् खनित्वा शनकैर्भूमौ सद्यः शौचं विधीयते अलंकरणमपि वक्ष्यते कृतचूडस्य तु त्रिवर्षाद्वागूर्ध्वं वाप्युदकदानं नि
यतम् यत्तु वासिष्ठः ऊनद्विवर्षे प्रेते गर्भपतने वा सपिंडानां त्रिरात्रमिति तत्प्रथमाब्दचूडापरम् वर्षत्रयादूर्ध्वमकृतचूडस्यापि
नियतं वर्षत्रयोर्ध्वं उपनयनात्पूर्वं च तूष्णीमप्युदकदानं तूष्णीमेवोदकं कुर्यात्तूष्णीं संस्कारमेव चेति पूर्वोक्तलौगाक्षिस्मृतेः पिं
डदानमपि कार्यम् असंस्कृतानां भूमौ पिंडं दद्यात् संस्कृतानां कुशेष्विति प्रचेतसोक्तेः उदकदानं सपिंडैः कृतचूडस्येति गौत
मोक्तेः उदकग्रहणमौर्ध्वदैहिकमिति हरदत्तः द्वादशाहलशाद्वर्वाक्पौगंडमरणोत्तानि सापिंडीकरणं न स्यादेकोद्दिष्टानि कार
येदिति हरदत्तधृतदेवलोक्तेश्च मरीचिरपि प्रेतपिंडं बहिर्दद्याद्दर्भमंत्रविवर्जितमिति एतदनुपनीतपरमिति विज्ञानेश्वरः
अत्र चूडे यत्पूर्वावधिः पूर्वपाक्षे तु नद्ग्रहणात् उदकग्रहणस्योपलक्षणत्वाद्वाह पूर्वावधिरिति केचित् द्वादशाहलशादि
त्यनुपनीतद्विजाद्यशूद्रविषयम् त्र्यहाशौचे पिंडदानविधिमाह पारस्करः प्रथमे दिवसे देयास्त्रयः पिंडाः समाहितैः
द्वितीये चतुरो दद्यादस्थिसंचयनं तथा त्रींस्तु दद्यात्तृतीयेन्हि वस्त्रादि क्षालयेत्ततः इति अत्र देवयाज्ञिकनिबंधे विशेषः शिशु
रादंतजननाद्बालः स्याद्यावदाशिखः कथ्यते सर्वशास्त्रेषु कुमारो मौंजिबंधनात् आपंचवर्षात्कौमारं पौगंडो नवहायनः तथा
गर्भे न चैक्रिया नास्ति दुग्धं देयं शिशौ मृते पत्नं पायसं क्षीरं दद्याद्बालविपत्तितः एकादशं द्वादशाहं वृषोत्सर्गविधिं विना तथा य
न्मर्मीयते बालस्तन्मायः प्रदीयते किंचित्समानवयसां संस्कृत्यान्नं यथाविधि भक्ष्यं भोज्यं च दातव्यं तथा चक्रसभक्षिका
न हस्त्राणि प्रदेयानि सोपानत्कानि तत्समे कुमाराणां च बालानां भोजनं वस्त्रवेष्टनम् यच्चोपजीवते बालस्तत्तद्ध्यायदीयते त
था भूमिनिक्षेपणं बाले आवर्षद्वयमाशिखम् ततः परं खगश्रेष्ठ देहदाहो यथाविधि अचूडे यूर्ध्वं खननानि च स्यार्थमावर्षद्

पमिति मागपिकृतचूडस्यतन्निवृत्त्यर्थमाशिरनमिति तथा चूडाकर्मणिसंजातेविपत्तिस्तुयदाभवेत् सूतकांतेप्रकर्तव्यंवृष-
स्योत्सर्जनंतथा नवदाहःप्रकर्तव्यउदकंतननिश्चितम् श्राद्धानिषोडशापिस्युःसपिंडीकरणंविना इदंपंचवर्षोनस्यजन्मतःपंच-
वर्षाणिभुंक्तेदत्तमसंस्कृतम् पंचवर्षाधिकेबालेविपत्तिर्यदिजायते वृषोत्सर्गादिकंकर्मकर्तव्यमुदकंततः अहन्यहनिसंप्राप्तेकुर्यात्
श्राद्धानिषोडश पायसेनगुडेनैवपिंडंदद्याद्यथाक्रमम् उदकुंभप्रदानंचपददानानियानिच दीपदानानियत्किंचित्पंचवर्षाधिकेस-
दा कर्तव्यंतुरवगर्भेषुन्नतार्वाक्प्रेतनृपये स्वाहाकारेणचकार्याण्येकोद्दिष्टानिषोडश कृतुदर्भैस्तिलैःशक्तैः प्राचीनावीतिनानयेति
तत्रैवोक्तेः अन्नमूलंविसृम् वार्षिकादितुनभवत्येव सपिंडनाभावेपितृत्वायोगात् वचनाभावाच्च दिवोदासीये अन्नेनेनिध-
नंप्राप्तेविप्रादेःशूद्रजातिवत् क्रियाःसर्वाःसमुद्दिष्टाःसपिंडीकरणंविना उदकंपिंडदानंचकृतचूडेविधीयतइतिस्त्रीणांतुव्याहा
त्प्राकृउदकपिंडदानविकल्पः स्त्रीणांनैकेप्रत्तानामितिगौतमोक्तेः स्त्रीशूद्राश्चसधर्माणइतिवचनाच्छूद्रेप्येवम् एतद्द्वयो-
र्निमित्ताशौचंसर्ववर्णसमं तुल्यंवयसिसर्वेषामतिक्रांतेतथैवचेतिव्याघ्रपादोक्तेः यानितु निर्वृत्तचूडकेविप्रेत्रिरात्राच्छुद्धि
रिष्यतेइतिनिवृत्तेक्षत्रियेषड्भिर्वैश्येनवभिरुच्यते शूद्रेत्रिवर्षेन्यूनेतुमृतेशुद्धिस्तुपंचभिः अतऊर्ध्वंमृतेशूद्रेद्वाद-
शाहोविधीयते षड्वर्षांतमतीतेतुशूद्रेमासमशौचकमित्यांगिरसादीनितानिविशिष्टविगानाच्चादर्तव्यानीतिविज्ञानेश्वर
मदनपारिजातादयः तेनैतद्वाक्यद्वयोर्णांव्यवस्थाप्रागुक्ताहेयैव तुल्यंवयसिसर्वेषामितिदाक्षिणात्यपरम् अन्यदेशे-
कोमोक्ताव्यवस्थेतिशङ्खिनस्ते अथजात्याशौचम् तच्चाद्विजपुंसामुपनयनोर्ध्वंप्रवर्तते त्रिरात्रमाव्रतादेशाद्दशरात्रम
तःपरम् क्षत्रस्यद्वादशाहानिविशःपंचदशैवतु त्रिंशद्दिनानिशूद्रस्यतदर्धन्यायवर्तिनइतियाज्ञवल्क्योक्तेः यत्तुस-

एव त्रिरात्रंदशरात्रंवाशावमाशौचमित्यतइत्याह तत्रदशाहेत्रिरात्रमस्पृश्यत्वं एकादिनोसन्नेआशौचद्वयेदशाहमस्पृश्य
त्वम् मरणंयदितुल्यंस्यान्मरणेनकथंचन अस्पृश्यंतुभवेत्तत्रसर्वमेव सचांथवमित्यंगिरसोक्तेः दशाहाशौचपरत्वेदशरात्र-
मतःपरमित्यनेनपौनरुक्त्यापत्तेरितिशुद्धिविवेकादयः स्मृतिभेदात्त्रिरात्रंदशरात्रंवेतिविकल्पायोगाच्च यस्तुपुत्राणांवेदा-
नध्याप्यवृत्तिंविदधातितथाहाश्वलायनः द्वादशरात्रंमहागुरुषुदानाध्ययनेवर्जयेरन्निति अन्यथायदुक्तनिषेधोवाऽस्पृश्य-
त्वमात्रंवान्तुकर्मानधिकारः एकादशाहांतेवैश्वदेवोक्तेः एकादशाहिकंमुक्त्वातत्रस्थंतेविधीयतइति शङ्कितत्वेतुत्रयः
पुरुषस्यातिगुरवोभवंतिमातापिताचार्यश्चेतिविष्णूक्तेः पित्रादयोमहागुरवः भर्तात्युक्तोरामायणे पतिर्बंधुर्गतिर्भर्ता
दैवतंगुरुरेवच शातातपः पतिरेकोगुरुःस्त्रीणांसर्वस्याभ्यागतोगुरुः एकपदंमूढानांपितृमातृनिषेधार्थं सोदकानां
त्रिरात्रम् त्र्यहात्तूदकदायिनइतिमनूक्तेः आग्निपुराणे सपिंडतातुपुरुषेसप्तमेविनिवर्तते समानोदकभावस्तु निव-
र्ततेचतुर्दशे जन्मनामस्मृतेर्वैकेतत्परंगोत्रमुच्यते बृहस्पतिः दशाहेनसपिंडास्तुशुद्ध्यंतिप्रेतसूतके त्रिरात्रेणसकु
ल्यास्तुस्नात्वाशुद्ध्यंतिगोत्रजाः स्त्रीशूद्रयोस्तुविवाहोर्ध्वजातमाशौचं वैवाहिकोविधिःस्त्रीणामौपनायनिकःस्मृतइत्युक्तेः दत्ता-
नांभर्तुरेवहि स्वजातस्यमशौचंस्यान्मृतकेजातकेतथेतिमाधवीयेब्राह्माच्च शूद्रस्यविवाहाभावेपिषोडशवर्षोर्ध्वमासः अनू
ढभार्यःशूद्रस्तुषोडशाद्वत्सरात्परम् मृत्युंसमधिगच्छेच्चेन्मासात्तस्यापिबांधवाः शुद्धिंसमधिगच्छंतिनात्रकार्याविचारणे
त्यपरार्केशंखोक्तेः निर्णयामृतमदनपारिजातादौत्वन्यथोक्तम् हारीतः आमौंजीबंधनाद्विप्रःक्षत्रियश्चधनुर्ग्रहात् आप्र
तोदग्रहाद्वैश्यःशूद्रोवस्त्रग्रहात् धनुःप्रतोदावष्टंभेऽब्दे द्वादशोवस्त्रइत्यभिति मेधातिथिस्तु त्रिरात्रमात्रतादेशादित्य-

नन्नं मन्त्रोपलक्षणार्थम् मनकाण्डः स्वकीयः सर्वेषां चाष्टमवर्षरूपः तेन चतुर्णामपि वर्णानामुपनयनाभावेप्यस्मादूर्ध्वमपू
र्णमेनाशौचम् तत्रापि भागस्मात्त्रिशयः प्रोक्ता इति स्मृत्यन्तरादूर्ध्वं संपूर्णमर्वाक् त्रिरात्रम् येप्याषोडशाद्वे ह्वाल इत्याहुः
तेषामपत्यस्मादूर्ध्वं शूद्रे मास एव ऊर्ध्वं च त्र्योवर्षेभ्यः शुद्धिः शूद्रस्य मासिकीति वचनादित्याह हारलताशः द्विनलादिगौड
ग्रंथेन संगतम् अनुपनीतोपि यः कश्चिन्म्रियते यत्र तत्र स्यादाशौचं त्र्यहमेव हीनाद्विजन्मनामयं कालस्त्रयाणामनुषड्डाब्दिकं
इत्यादिपुराणोक्तेरुपनयनकालोपलक्षणम् षडब्दपदं मासत्रयाधिकपरम् गर्भाष्टमेष्वेवाब्दस्तुके यत्तु जाबालः नत-
न्नादिनानां नमतीतिषु यथाक्रमम् दशाहत्र्यहएकाहैः शस्यं त्यापिहि निर्गुणा इति द्विजादयः इदं मतीस्तके पंचाब्दोप
नीतपरणमात्र तदेतन्नाद्रियन्ते वृद्धाः यानितु पराशरः एकाहाद्ब्राह्मणः शुद्धो योऽग्निवेदसमन्वितः त्र्यहात्केवलवेदस्त्वद्वि
हीनो दशभिर्दिनैः केवलवेदः केवलश्रौताग्नेरप्युपलक्षणम् अयं संकोचो होमाध्ययनपर एव न तु संध्यादाविति हारलतायां
अंगिराः सर्वेषामेव वर्णानां सूतके मृतके तथा दशाहाच्छुद्धिरेतेषामिति शातातपोऽब्रवीत् देवलः आशौच्यं दशरात्रं तुस
र्वेषामपरे विदुः निधने मसवे चैव पर्यन्तः कर्मणः क्षयम् अत्यंतोत्कृष्टस्य कर्महानौ पीडावतो विप्रपरिचर्यापरम् शूद्रे
दशरात्रमिति हारलतायां दक्षः सद्यः शौचं तथैकाहस्त्र्यहश्चतुरहस्तथा षड्दशद्वादशाहश्च पक्षो मासस्तथैव च म
रणांतं तथा चान्यद्दशपक्षास्तु सूतके मिताक्षरायां स्मृत्यन्तरे चतुर्थे दशरात्रं स्यात्षण्निशाः पुंसि पंचमे षष्ठे चतुरहा·
च्छुद्धिः सप्तमे तु त्र्यहमेव तु इत्यादीनि नानापदनापक्षगुणवद्गुणवद्विषयाणि देशांतरभेदाद्वानेयानि सद्यः शौचादिष-
डन्ताः पक्षायायचरादिपराः अत्र मरणांतं जननादौ निमित्ताद्भिन्नम् शिष्टविगानान्नादर्तव्या नीति विज्ञानेश्वरः

अस्नात्वाचाप्यहुत्वाचअदत्वाभुंक्तथाद्विजः एवंविधस्यविप्रस्यसर्वदासूतकंभवेदितिदक्षोक्तःअन्यपूर्वायस्यगेहेभार्या
स्यात्तस्यनित्यशः आशौचंसर्वकार्येषुदेहेभवतिसर्वदेति ब्राह्मादिवशाद्व्यवस्थेत्यपरार्कमदनपारिजातादयः माधवस्तु
वृत्तस्वाध्यायसापेक्षमघसंकोचनंतथेतिकलिवर्ज्येषूक्तेः दशाहएवविप्रस्यसपिंडेमरणेसति कृत्यांतराणिकुर्वाणःकलौ
भवतिकिल्बिषीतिहारीतोक्तेश्च न्यूनाशौचपक्षायुगांतरविषयाः मरणांतादिपक्षास्तुनिंदार्थवादः अन्यथा नामधारक
विप्रस्तु दशाहंसूतकीभवेदितिविरोधःस्यादित्याह यत्तुदेवलः दशाहादित्रिभागेनकृतेसंचयनेक्रमात् अंगस्पर्शन
मिच्छंतिवर्णानांतत्त्वदर्शिनइति पूर्णाशौचेस्पृश्यतामाह यच्चानुपनीतातिक्रांताशौचेत्रिरात्रादौतन्नैवोक्तम् स्वाशौच
कालाद्विज्ञेयस्पर्शनंतुत्रिभागतइति तदपियुगांतरेषु अस्थिसंचयनादूर्ध्वमंगस्पर्शनमेवचेतिमाधवीयेकलौतन्निषे
धात् यत्तुहारलतायाम् चतुर्थेहनिकर्तव्यः संस्पर्शोब्राह्मणस्यतुइतिभविष्योक्तेरुष्येकाहाशौचेपिचतुर्थाहएवांगस्प
र्शइति तन्न देवलादिवचनेनास्यदशाहगोचरत्वात् येतुवर्णसंकरजामूर्धावसिक्ताद्यास्तेषामाशौचाविशेषः कृत्योनोपयु
कइतिनोच्यते प्रतिलोमजानांनाशौचं मलापकर्षणार्थंतुस्नानमात्रमितिविज्ञानेश्वरः माधवस्तु शौचाशौचंप्रकुर्वीरं
न्शूद्रवर्णस्यसंकराइति ब्राह्मोक्तेः शूद्रवदित्याह हारलतायामेवम् दत्तकीनामजत्रिमादिपुत्रेषु अहीनवर्णासुस्त्रीषु
चसपिंडत्वेपिप्रसवेमरणेचपूर्वापरपित्रोर्भर्तुश्चत्रिरात्रमेवनदशाहादि अनौरसेषुपुत्रेषुजातेषुचमृतेषुच परपूर्वा
सुभार्यासुप्रसूतासुमृतासुचेतित्रिरात्रंत्रुक्तौविष्णूक्तेः सपिंडानांत्वेकाहः परपूर्वासुभार्यासुपुत्रेषुकृतकेषुच भर्तृ
पत्योस्त्रिरात्रंस्यादेकाहस्तुसपिंडतइतिमाधवीयेहारीतोक्तेः सूतकेमृतकेचैवत्रिरात्रंपरपूर्वयोः एकाहस्तुसपिंडानां

अनौरसेषु पुत्रेषु भार्यास्वन्यगतासु च परपूर्वासु च स्त्रीषु त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते
त्रिरात्रं यत्र वै पितुरिति मरीच्युक्तेश्च शंखः परपूर्वासु भार्यासु पुत्रेषु कृतकेषु च नानध्यायो भवेत्तस्य ना
परपूर्वा पुनर्भूः इदं सवर्णासु हीनवर्णासु तु शंखलिखितौ अन्यपूर्वा यरुद्धासु त्रिदिनाच्छुद्धि
शौचं नोदकक्रिया ग्रासेपि आशौचं तु त्रिरात्रं स्यात्समवर्णे पुनिश्चितम् यत्तु षडशीतौ अनौरसेषु पुत्रेषु भार्यास्व-
रिष्यते नास्वेवानन्यपूर्वासु पंचाहोभिर्विशुध्यतीति तत्र पंचाहे मूलं चिंत्यम् यत्तु याज्ञवल्क्यः परपत्नीसुतेषु च
न्यगतासु च नेत्येकाहमाह तदसन्निधौ ज्ञेयम् यदा पितुरेकाहस्तदा सपिंडानां स्नानं अन्याश्रितेषु दारेषु
गोत्रिणः स्नानशुद्धाः स्युस्त्रिरात्रेणैव नः पितेति प्रजापत्युक्तेः पितेति वोढुरुपलक्षणम् तथोपक्रमात् यत्तु दत्तके पालक-
प्रतियोगिकपुत्रत्वात् पूर्वपितुर्न त्रिरात्रं पूर्वसंबंधनिवृत्तेश्च न दशाहादीति कश्चित् तन्न जनकेपि बीजिकादभिसंबंधा-
दत्तकस्य
द्धनुरुध्यादयं त्र्यहमिति वाचनिकाशौचस्यानिवार्यत्वात् पितृमरणेपि दत्तकादीनां त्रिरात्रं शुद्धितत्त्वे ब्राह्मे
यं दत्तः कृत्रिमः क्रीत एनस्त्वेकपक्षश्च सूतके मृतके चैव त्र्यहाशौचस्य भागिन इत्युक्तेः स्मृतिकौमुद्यां हारलतायामप्येवम्
दत्तकस्य पुत्रपौत्राणां जनने मरणे वा सपिंडानामेकाहः बीजिनश्चेति गौतमेन साप्तपौरुषसापिंड्योक्तेः सपिंडानां चैक २
कत्वात् सपिंडे तु पुत्रीकृते सपिंड दत्तौरसयोर्भ्रात्रोस्तत्पुत्रयोर्दशाह एव तत्राकांक्षाभावात् सपिंडत्वेन दशाहप्राबल्या
च पूर्वापरयोर्भर्तुरुत्पन्नयोः पुत्रयोस्त्र्यहमाधवीये मरीचिः मातुरैक्याद्द्विपितृकौ भ्रातरावन्यगोत्रजौ एकाहं सूत-
के तत्र त्रिरात्रं मृतके तयोरिति दिक् ऊढकन्यानां तु विष्णुराह संस्कृतासु स्त्रीषु नाशौचं पितृपक्षे तत्प्रसवमरणे चेत्पि
तृगृहे स्यातां तदैकरात्रं त्रिरात्रं चेति प्रसवे एकरात्रं मरणे त्रिरात्रमिति विज्ञानेश्वरापरार्कौ माधवस्तु प्रसवेपि त्रिरात्रं

पित्रोः एकरात्रं भ्रात्रादिबंधुवर्गस्य दत्ता नारी पितुर्गेहे सूयेताथ म्रियेत वा तद्बंधुवर्गस्त्वेकेन शुचिस्तज्जनकस्त्रिभिरिति ब्रा-
ह्मोक्तेरित्याह यत्तु कश्चिदाह पक्षपदेन भ्रातरो गृह्यंते वाक्यांतरेण भगिनीमृतौ त्रिरात्रोक्तेरिति तच्चिंत्यम् नदभावेन द्विरोथा
भ्रातुः प्रसवे एकाहः मृतौ त्रिरात्रमिति केचित् युक्तं तु पक्षिणी परस्परं मृतौ भ्रातृभगिन्योः पक्षिणी भवेदिति ब्राह्मात् भ्रा
तृभिन्नानामेकाहः वर्गोक्तेः इतरेषां तु यथाविधीति वक्ष्यमाणवचनाच्च यत्तु प्रधानगृहे मृतौ पित्रोः पूर्णं भ्रातुस्त्र्यह इति क
ल्पतरुनिर्मूलत्वान्नाशौचं पितृपक्षे इत्येतद्विरोधाच्च भ्रांतः दत्ता नारी पितुर्गेहे प्रधाने सूयते यदा म्रियते वा सदा तस्याः पिता शुद्ध्येत् त्रि
दिनैरिति कल्पतरौ शंखलिखितलेन पतिगृहे प्रसवे तु पित्रादीनामाशौचं नास्ति मृतौ पित्रोस्त्रिरात्रमस्त्येव भर्ता भर्तास्र योषि
त्संस्कृतासंस्कृता स्त्री च मातापित्रोस्त्रिरात्रं स्यादितरेषां यथाविधि अजातदंतास्र पित्रोरेकरात्रमिति माधवीये शंखकार्ष्णाजि
नि स्मृतेः वैजिकादभिसंबंधादित्यस्येत्यस्य स्मृत्यर्थसारेप्येवम् माधवस्त्वजदंता त्रिरात्रं जातदंता परम् दंतोत्पत्तेः प्रागेकरात्रं पित्रोः सद्य
स्त्वशौचं कन्यायां प्रौढायां वसिष्ठस्मृतिः अदत्तायां त्रिरात्रेण दत्तायां पक्षिणी भवेदिति पुलस्त्योक्तेरन्यत्र कन्यामृतौ पित्रोः पक्षि-
णीत्याह षडशीतावपि पितृगेहादन्यत्र यदि पुत्री प्रमीयते पक्षिणी तत्र पित्रोः स्यान्नान्येषामिति निश्चय इति ग्रामांतरे इयमि
ति स्मृत्यर्थसारे भ्रातुस्तु पक्षिणी श्वशुरयोर्भगिन्यां च मातुलान्यां च मातुले पित्रोः स्वसरि तद्वच्च पक्षिणीं क्षपयेन्निशामिति हेमाद्रौ बृहस्प
तिस्मृतेः शंखलिखितयोर्मे आदंतात्सोदरे सद्य आचूडादेकरात्रकम् आप्रदानात् त्रिरात्रं स्याद्दशरात्रमतः परम् पित्रोर्मृतौ स्त्रीणां त्रिरात्रम्
पित्रोः परमे स्त्रीणामूढानां तु कथं भवेत् त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्यादित्याह भगवान् यम इति माधवीये इन्द्रमनूक्तेः इदं दशाहांतः ऊ
र्ध्वं तु पक्षिणी भ्रातुर्भगिनीगृहे तस्या वा तद्गृहे मृतौ त्रिरात्रमन्यत्र तु पक्षिणीति षडशीतावुक्तम् ब्राह्मेऽपि परस्परं मृतौ भ्रातृभगि

न्वोः पक्षिणी भवेत् मातुलाशौचवपुत्र्याः पितृव्याशौचमिष्यत इति शिष्यास्तस्य निर्मूलत्वात् सितृव्ये स्नानमात्रमाहुः त्रिरा
त्रोऽक्षां मेने वाचार्यमातामहदुहितृकृतश्रोत्रियर्त्विक्सयाज्यसतीर्थेषु त्रिरात्रं त्रिदिवस मशुचिः सोदकस्तूभयत्र प-
क्षिण्याशौचं मृत्विक्दुहितृकृतसहाध्यायिबंधुत्रयानेनासि श्वश्रूसु मित्रश्वशुरभागिनिकाभागिनेयप्रयाणे मातामह्यो
श्च पित्रोः स्वसृ च विरतौ मातुले मातुलान्यां चाथो सज्योतिरेव स्वविषयनृपतौ ग्रामनाथे च नरे शिष्योपाध्यायबंधुत्रयगु
रुतनयाचार्यभार्यासगोत्रानूचानश्रोत्रियेषु स्वगृहपरमृतो मातुले चैकरात्रम् रात्रिं स ब्रह्मचारिण्यथ तु कथमपि स्व ससंब
धयुक्ते स्नानं चासो युतं स्यादिदमपि सकलं सर्ववर्णेषु तुल्यमिति अत्र मूलं मिताक्षरादौ स्पष्टं दौहित्रभागिनेययोरुपनीत-
योस्त्रिरात्रम् अनुपनीतयोः पक्षिणी संस्थिते पक्षिणीं रात्रिं दौहित्रे भागिनीसुते संस्कृते तु त्रिरात्रं स्यादिति धर्मो व्यवस्थि
त इति वृद्धमनूक्तेः संस्कृतेदाहेन तेन दाहे त्रिरात्रं नान्यथेति गौडाः तन्न विशेषवैयर्थ्यात् मातुलादौ सान्निध्यविदेशाभ्यां
पक्षिण्येकाह योर्व्यवस्था मनुः त्रिरात्रमाहुराशौचमाचार्ये संस्थिते सति तस्य पुत्रे च पत्न्यां च दिवारात्रमिति स्थितिः
त्रियेस्वगृहे मृते त्रिरात्रम् श्रोत्रिये तूपसंपन्ने त्रिरात्रमशुचिर्भवेदिति स्मृतेरिति माधवः एकग्रामीणत्वेकाहः ऋत्विक्स्व
कल्पकाले श्रौतस्मार्तयाजनपरे त्रिरात्रे कुरात्रे ज्ञेये यद्यपि कर्म कुर्वत एव वान्वकः शब्दो भवतीति शंकराचार्यैः कर्ममध्ये ऋ
त्विक्त्वमुक्तम् तथापि कर्मण्याशौचनिषेधात्तदुत्तरमेवैतत् ज्ञेयम् गौडास्तु समानोदकानां त्र्यहो गोत्रजानामहः स्मृतस
मातृबंधोर्गुरोर्मित्रे मंडलाधिपतौ तथेति जाबालोक्तेर्मातृबंधुष्वेकाहमाहुः शिष्ये स्वोपनीते त्र्यहः शिष्य सतीर्थ्य स ब्रह्मचा
रिषु क्रमेण त्रिरात्रमहोरात्रमेकाह इति माधवीये बौधायनोक्तेः अन्यत्र तु मनुः मातुले पक्षिणीं रात्रिं शिष्यर्त्विक्बांधवेषु वे

त्रिबंधुत्रयं आत्मपितृष्वसृमातृष्वसृमातुलपुत्राः पितुःपितृष्वसृमातृष्वसृमातुलपुत्राः मातुःपितृष्वसृमातृष्वसृमातुलपु
त्राश्चेति विज्ञानेश्वरः अत्र पक्षिणी पितृष्वस्रादिकन्यानामूढानां लेकाहः तद्बंधुवर्गस्त्वेकेनेति पूर्वोक्तब्राह्मात् यत्तु षडशी
त्यां एवं पित्रोर्भगिन्योर्ययोः पितामह्योस्तथा ये मातामह्योश्चैव भगिन्योस्तत्सुताश्च याः मातुलाः स्वस्य पित्रोश्च पत्न्यश्चै
षां प्रजाश्च याः भ्रातरश्चेति सर्वेषु पक्षिणी स्वगृहे त्र्यहं एवं श्वशुरजामातृदौहित्रविपदिस्मृतम् यत्तु यमः जामात
रि मृते शुद्धिस्त्रिरात्रेणोभयोः स्मृता पक्षिणी शालकानां स्यादिति शातातपोऽब्रवी दिति निर्मूलत्वान्मिताक्षरादिविरो
धाच्चोपेक्ष्यं मदनपारिजाते विष्णुः असपिंडे स्ववेश्मनि मृते एकरात्रम् अत्र हरदत्तोंऽतःशव इत्यापस्तंबसूत्रतः शवे ग्रामे
ऽतुः शनाद्यागन्नमभोज्यं दीपमुदकुंभं चोपनिधाय तु भुंजीत यदि समानवंशानं गृहमेवं सूतिकापामित्याह प्रधानगृह
मृतो ऽत्र गृहे यस्य मृतः कश्चिदसापिंडः कथं नत्र तस्याप्यशौचं विज्ञेयं त्रिरात्रं नात्र संशयः त्यांगिरसोक्तमिति माधवः एतेन
त्रिरात्रमसापिंडेषु स्वगृहे संस्थितेषु चेति कौर्मं व्याख्यानम् शुद्धितत्वे बृहन्मनुः श्वशूद्रपतिताश्चांत्या मृताश्चेद्विजमंदिरे
शौचं तत्र प्रवक्ष्यामि मनुना भाषितं यथा दशरात्राच्छुनि मृते मासाच्छूद्रे भवेच्छुचिः द्वाभ्यां तु पतिते गेहमंत्ये मासचतुष्ट
यात् अत्यंते वर्जयेद्गेहमित्येवं मनुरब्रवीत् अंत्यो म्लेच्छः अत्यंतः श्वपाक इति वाचस्पतिः तत्रैव यमः द्विजस्य मरणे वेश्म
विशुध्यति दिनत्रयात् संवर्तः गृहशुद्धिं प्रवक्ष्यामि अंतस्थ शवदूषिते प्रोत्सृज्य मृन्मयं भांडं सिद्धमन्नं तथैव च गोमयेनो
पलिप्याथ छागेन घ्रापयेद्बुधः ब्राह्मणैर्मंत्रपूतैश्च हिरण्यकुशवारिभिः सर्वमभ्युक्षयेद्वेश्म ततः शुध्यत्यसंशयम् बृह
द्विष्णुः ग्राममध्यगतो यावच्छवस्तिष्ठति कस्यचित् ग्रामस्य तावदाशौचं निर्गते शुचितामियात् गृहे पश्चाद्दोमृतेष्येवम् य

मृतेचार्त्विजियाज्येनत्रिरा
त्रमाधवीयेमनेतसामातृष्वस्रादिषुत्रिरात्रमुक्तम् मातृष्वसामातुलयोः श्वश्रू श्वशुरयोर्गुरोः मृतेचार्त्विजियाज्येनत्रिरा
त्रमाधवीयेमचेतसामातृष्वस्रादिषुत्रिरात्रमुक्तम् ... असान्नि
धौविशत्स्यतीति गुरुराचार्यः कालिकुलागतः तत्स्वगृहमृतोज्ञेयम् श्वशुरयोरन्यत्रमृताचपिसान्निधौत्रिरात्रं असान्नि
धौपक्षिणी देशांतरएकरात्रं वक्ष्यमाणविष्णूक्तेरितिमाधवगोडादयः अन्यत्रतु मातृष्वस्रादिषु पित्रोः स्वसरिनद्व्यप
क्षिणीक्षपयेन्निशामिति स्वइमनूक्तम् यत्तु स्वइमनुः भगिन्यांसंस्कृतायांतु भ्रातर्यपिचसंस्कृते मित्रेजामातरिप्रेतेदौ
हित्रेभगिनीसुते शालकेतत्सुतेचैवसद्यःस्नानेनशुध्यतीति तत्भ्रातृदौहित्रादौदेशांतरे शालकसुतजामात्रोः स्वदे
ज्ञेयम् शालकेतुस्वदेशेएकाहः आचार्यपत्नीपुत्रोपाध्यायमातुलश्वशुरश्वश्रूश्वशुर्यसहाध्यायिशिष्येष्वेकरात्रमिति
माधवीयेविष्णूक्तेः हरदत्तीयेदशश्लोक्यामप्येवम् श्वशुर्यः शालकः देशांतरेस्नानम् श्वशुरयोर्देशांतरेएकाहः जा
बालः एकोदकानांतुत्र्यहोगोत्रजानामहःस्मृतम् सर्वत्रमूल्याभावेपिक्रियाकर्तुर्दशाहः गुरोःप्रेतस्यशिष्यस्तुपितृ
मेधंसमाचरेत् प्रेताहारैःसमंतत्रदशरात्रेणशुध्यतीतिमनूक्तेः शिष्यइत्युपलक्षणं निरन्वयेसपिंडेतु मृतेसतिदया
न्वितः तदशौचंपुराचीर्त्वाकुर्यात्तुपितृवत्क्रियामितिमाधवीयेब्राह्मोक्तेः दिवोदासीये सगोत्रोवासगोत्रोवायोग्निंदद्या
त्सखेनरः सोपिकुर्यान्नवश्राद्धं शुध्येच्चदशमेहनियत्त्रैकविषयेपक्षिण्येकाहादिपक्षद्वयमुक्तम् तत्रसान्निध्यविदेशभे
व्यादिकृताव्यवस्थात्रिंशच्छ्लोक्याम् वानप्रस्थेयतौचोपरमतिकुलजेषंटकेचापूर्वःस्याद्योषिज्जाविप्रशुस्येमृतवतिबु
दिनंसुहृदिद्वेन्वसद्यः अत्रमूलमाकरेस्पष्टम् शुद्धमूर्धिभृतस्यस्नानं उच्यतेराहवैशाख्यैः क्षत्रधर्महतस्यच सद्यःसं
तिष्ठतेयज्ञस्तथाशौचमितिस्थितिरितिमनूक्तेः यत्तोल्पकर्मसर्वंतदैवस्पर्धः यस्तुभारतेराजधर्मेषु अशौच्योहिहतःशू

रः स्वर्गलोके महीयते नरस्तत्र सूदकं तस्य न स्नानं नाप्यशौचकमिति श्राद्धादिनिषेधः सपुत्राद्यभावपरः अत एव तत्र कर्णादीनां
श्राद्धमुक्तम् अन्येतु दशपिंडनिषेधमाहुर्यतिवत् यत्तु पराशरः आहवेपि हतानां च एकरात्रमशौचकमिति तद्युद्धस्तेन
कालांतरस्मृतेर्ज्ञेयम् असन्निधौ ख्यातमिति माधवः ऋद्धितत्वेग्निपुराणे दंष्ट्रिभिः शृंगिभिर्वापि हतानां म्लेच्छैश्च तस्करैः ये
स्वाम्यर्थे हतास्तेषां तिराजन्स्वर्गेन संशयः सर्वेषामेव वर्णानां क्षत्रियस्य विशेषतः यत्तु बृहस्पतिः डिंबाहवे विद्युता च राज्ञां
गोविप्रपालने सद्यः शौचं मृतस्याहुस्त्र्यहं चान्ये महर्षयः तच्छस्त्रं विना पराङ्मुख हते च त्रिरात्रम् राज्ञा वध्ये हते सद्यः शौचमन्यत्र त्रि
रात्रं तथैव व्याघ्रः क्षतेनाभिपतेयस्तु तस्याशौचं भवेद्द्विधा आसप्ताहात्त्रिरात्रं स्याद्दशरात्रमतः परम् शस्त्राघातेत्र्यहादूर्ध्वं यदि
कश्चित्प्रमीयते आशौचं साकलं तस्य सर्ववर्णेषु नित्यशः शस्त्राघातं क्षतं विना शवस्पर्शे तु हारीतः शवस्पृशो ग्रामं न प्रविशे
युरानक्षत्रदर्शनाद्रात्रौ चेदादित्यस्य यत्तु मनुः अन्हा चैकेन रात्र्या च त्रिरात्रैरेव च त्रिभिः शवस्पृशो विशुध्यंति त्र्यहा
त्तूदकदायिन इति अन्हा रात्र्या चेत्यहोरात्रमित्युक्तम् त्रिभिस्त्रिरात्रैरिति नवरात्रमेवं दशरात्रमित्यर्थः तत्तदन्ना
शनेन गृहवासेनापि द्विज्ञेयम् अंगिराः आशौचं यस्य संसर्गादापतेद्गृहमेधिनः क्रियास्तस्य न लुप्यंते गृह्याणां-
च न तद्भवेत् अथ निर्हाराद्याशौचं स्नेहेन सवर्णनिर्हारे तदन्नाशनेन गृहवासे च दशाहः तदन्नानशनेन गृहवासे
त्र्यहः गृहावासेन्नाभक्षणे चैकाहः भृतिग्रहणेन निर्हारे दाहे च तज्जात्याशौचं यदि निर्हरति प्रेतं प्रलोभाक्रांतमा
नसः दशाहेन द्विजः शुध्येद्द्वादशाहेन भूमिपः मासार्द्धेन तु वैश्यस्तु शूद्रो मासेन शुध्यतीति कौर्मोक्तेः विजा
तीयनिर्हारे तु शवजातीयमाशौचं अन्नभृतिग्रहे द्विगुणम् अवरश्चेद्वर्णः पूर्ववर्णमुपस्पृशेत् पूर्वो वाप्यवरं यदि वहेच्छवं तदाशौ

वंदियर्थेद्विगुणंभवेदितिव्याघ्रोक्तेः कौर्मेप्येतदितिगौडाः दाहेप्येवम् पत्तुब्रह्मे योऽसवर्णंतुमूल्येननीत्वाचैवद
हेन्नरः आशौचंतुभवेत्तस्य प्रेतजातिसमंनृपेतितदापादत्तेयम् सोदकानिर्हरेत्तुदशाहइति माधवः अलंकरणेऽ
शक्तः कृच्छ्रपादोसपिंडस्यप्रेतालंकरणेकृते अज्ञानादुपवासःस्याद्दशकोस्नानमिष्यते धर्मार्थं अनाथसवर्णाह
रणोक्रियाकरणेत्वद्विजस्यानंतयज्ञफलम् स्नानंप्राणायामोग्निस्पर्शश्चेतिमाधवीये अग्निदेप्येवम् प्रेतसंस्पर्शसं
स्कारे ब्राह्मणोनैवदुष्यति वोढाचैवाग्निदाताचसद्यःस्नात्वाविशुध्यतीत्यपरार्केवृद्धपराशरोक्तेः मातुलत्वादिसं
बंधेत्रिरात्रं असंबंधिद्विजान्वहित्वादाहित्वाचसद्यःशौचंसंबंधे त्रिरात्रमितिपैठीनसिस्मृतेः गौतममिताक्षरा
पांस्ड्वान्निः सूतकाद्विगुणंशावंशावाद्विगुणमार्तवम् आर्तवाद्विगुणासूतीततोपिशवदाहकः अत्रपूर्वेणोत्तरनि
वृत्तिरर्थः विष्णुः मृतंद्विजंनशूद्रेणहारयेन्नशूद्रंद्विजेन देवलः ब्रह्मचारीनकुर्वीतशववाहादिकक्रियाम्
यदिकुर्याच्चरेत्कृच्छ्रंपुनःसंस्कारमेवच याज्ञवल्क्यः आचार्यपित्रुपाध्यायान्निर्हृत्यापिव्रतीव्रती अनुगमनेतु
सपिंडेनदोषः विहितांहिसपिंडानांप्रेतनिर्हरणादिकम् तेषांकरोतियःकश्चित्तस्याधिक्यंनाचयतइतिदेवलो
क्तेः दोषःस्यात्त्वसपिंडस्यतत्रनाथक्रियांविनेतिहारीतोक्तेश्च सर्वोत्कृष्टवर्णंतुमाधवीयेकश्यपः अनुगम्यशवं
बुध्यास्नात्वास्पृष्ट्वाहुताशनम् सर्पिःप्राश्यपुनःस्नात्वाप्राणायामैर्विशुध्यतीति हीनवर्णंतुक्षत्रियेहः वैश्येपक्षि
णी शूद्रेत्रिरात्रम् क्षत्रियस्यवैश्येहः शूद्रेपक्षिणी वैश्यस्यशूद्रेहरितिविज्ञानेश्वरः माधवस्तु विप्रस्यवैश्ये
ऽहः क्षत्रस्यशूद्रेप्येवम् अन्यत्प्राग्वत् स्नानाग्निस्पर्शघृताशनानिसर्वत्रेत्याह हीनवर्णस्यदाहोर्ध्वदेहिकक

रणेतुब्राह्मे ब्राह्मणोहीनवर्णस्यनकुर्यादौर्ध्वदेहिकं कामाल्लोभात्तथामोहात्कृत्वातज्ज्ञातितांव्रजेत् मनुः ब्राह्मणा-
याजनंकृत्वापरेषामंत्यकर्मच अभीचारमहीनंचत्रिभिःकृच्छ्रैर्व्यपोहति परेषांसर्ववर्णानांहीनेषुतद्दूगुणंत्रैगुण्य
चातुर्गुण्याद्युक्तं अथरोदने समोत्तमवर्णयोः संचयनात्पूर्वंसचेलस्नानमूर्ध्वमाचमनं हीनवर्णेषुतुसंचयात्प्राक्
सचेलमूर्ध्वंस्नानमात्रम् विप्रस्यक्षत्रवैश्यविषयेतुब्राह्मे अस्थिसंचयनेविप्रोरोतिचेत्क्षत्रवैश्ययोः नदांस्नातःस
चैलस्तद्वितीयेहनिशुध्यति कृतेतुसंचयेविप्रःस्नानेनैवशुचिर्भवेत् क्षत्रस्यवैश्यस्याप्येवम् शूद्रेतुसंचयात्प्राक्वि
प्रस्यत्रिरात्रम् क्षत्रवैश्ययोर्द्विरात्रम् ऊर्ध्वंतुद्विजानामेकाहः शूद्रस्यशूद्रस्पर्शेविनासंचयात्पूर्वमेकाहः ऊर्ध्वंस
ज्योतिरितिमाधवीयेज्ञेयम् शङ्खितलेपारस्करस्तु अस्थिसंचयनादूर्ध्वंमासंयावद्द्विजातयः दिवसेनैवशुध्यंति
वाससांक्षालनेनच सजातेर्दिवसेनैवत्र्यहात्क्षत्रियवैश्ययोस्तुकंसपिंडानांरोदननिर्होरादावदोषइत्युक्तंप्राक् विज्ञानेश्वरस्तु मु
तस्यबांधवैःसार्धंकृत्वातुपरिदेवनम् वर्जयेत्तदहोरात्रंदानश्राद्धादिकर्मचेतिपारस्करोक्तेःसर्वत्रैकरात्रमाह अथाशौचान्नभ-
क्षणेविष्णुः ब्राह्मणादीनामाशौचे यःसकृदेवान्नमश्नातितस्यतावदाशौचम् यावत्तेषामाशौचव्यपगमेप्रायश्चित्तमि
ति अत्रानेस्वांगिराः अंतर्दशाहेभुक्त्वान्नंसूतकेमृतकेपिवा अस्याशौचंभवेत्तावद्यावदन्नंव्रजत्यधः प्रायश्चित्तंत
त्राविप्रस्यवर्णक्रमेणैकाहत्र्यहपंचाहसप्ताहोपवासाः दशविंशतिः षष्टिःशतंचप्राणायामाः पंचगव्याशनंच
अभ्यासेद्विगुणं आपदितुप्राणायामशतंपंचशतमष्टशतमष्टसहस्रंगायत्रीजपश्चसत्यापदितुसवर्णाशौचेत्रिर-
घमर्षणंगायत्र्यष्टसहस्रंच क्षत्रियाशौचेउपवासस्तच्चवैश्याशौचेत्रिरात्रोपवासश्च शूद्राशौचेकृच्छ्रः क्षत्रवैश्य-

यो: पंचशतमष्टशतं गायत्रीजपउत्तमेषु शूद्रस्यसर्वत्रस्नानम् मत्यानापदि विप्रस्यवर्णेषु सांतपनकृच्छ्रमहासांतप-
नचांद्राणि अभ्यासेतुमासिक द्वैमासिकत्रैमासिकषाण्मासिकानीत्यादिमाधवीयादौज्ञेयम् अथदासस्यस्वदा-
स्युसन्नस्यसपिंडमृतौस्नानमात्रेणस्वामिकार्येस्पृश्यत्वम् भक्तदासस्यत्र्यहोर्ध्वं सद्यःस्पृश्योगर्भदासोभक्तदा
सस्त्र्यहाच्छुचिरिति स्मृत्यंतरोक्तेः मूल्यकर्मकराः शूद्रादासीदासास्तथैवच स्नानेशरीरसंस्कारेगृहकर्मण्यदूषि
ताइतिशातातपोक्तेश्च एतच्चानन्यसाध्यतत्कार्यमात्रे अन्यत्रमासाद्याशौचमस्त्येव एवंदास्यामपि सूतिकायास्त
स्याअस्पृश्यत्वमपिमाससमानम् दासीदासश्चसर्वोपियस्यवर्णस्ययोभवेत् तद्वर्णस्यभवेच्छौचंदास्यामासस्तुसू
तकमित्यंगिरसोक्तेः षडशीतावपि स्वामिशौचेनदासाद्याःस्पृश्यामासात्तुकर्मसु योग्याःस्युर्मासतोदासीसूतौचेत्
स्पृश्यताभिधान् दत्तदासादीनांस्वसपिंडमरणादौस्वाम्याशौचसमसंख्यदिनोर्ध्वंसत्यपिमासाद्याशौचेस्वामिकार्ये
स्पृश्यतेतिहरदत्तः दासांतेवासिभृतकाःशिष्याश्चैकत्रवासिनः स्वामितुल्येनशौचेनशुद्ध्यंतिमृतसूतकइतिवृहस्प
तिस्मृतेः दासश्चात्रगृहजातस्तथाक्रीतोलब्धोदायादुपागतः अन्नकालभृतस्तद्वदाहितःस्वामिनाचयः मोक्षि-
तोमहतश्चर्णात्युद्धप्राप्तःपणोजितः तवाहमित्युपगतः प्रव्रज्यावसितःकृतः भक्तदासश्चविज्ञेयस्तथैवचवडवा
हृतः विक्रेताचात्मनःशास्त्रेदासाःपंचदशस्मृताइतिनारदोक्तेषुगर्भभक्तदासौविनाज्ञेयाः वडवादासीतयाहृ
तः तासुदास्यदासोजातइत्यर्थः अंतेवास्यपितेनैवोक्तः स्वशिल्पमिच्छन्नाहर्तुंबांधवानामनुज्ञया आचार्यस्य
वसेदंतेकृत्वाकालंसुनिश्चितम् आचार्यःशिक्षयेदेनंस्वगृहेदत्तभोजनमिति शिष्यस्तुल्योविद्यार्थी दासादेःस्वा

मित्तसपिंडमरणेतुविष्णुः पत्नीनांदासानामानुलोम्येनस्वामिनस्तुल्यमाशौचंमृतेस्वामिन्यात्मीयमिति प्रतिलोमदा-
सानामाशौचाभावः वर्णानामनुलोम्येनदास्यंनप्रतिलोमतइति याज्ञवल्क्योक्तेः अथरात्रौजननेमरणेवारात्रिंत्रिभा
गंकृत्वाद्यभागद्वयेचेत्पूर्वदिनं अंत्येनुत्तरमितिमिताक्षरायाम् यत्तुप्रागर्धरात्रात्सार्कुवासूर्योदयात्पूर्वदिनमित्युक्तं
तत्रदेशाचारतोव्यवस्था सर्वंचाशौचमाहिताग्नेर्दाहतद्भिन्नस्यमरणमारभ्यज्ञेयम् अनग्निमत्तउत्क्रांतेराशौचादि
द्विजातिषु दाहादग्निमतोविंद्याद्विदेशस्थेमृतेसतीतिपैठीनसिस्मृतेः साग्निराहिताग्निआहिताग्निश्चेत्प्रवसन्म्रीयेतपु
नःसंस्कारंकृत्वाशववदाशौचमितिवासिष्ठेविशेषोक्तेः दाहादेवतुकर्तव्यंयस्यवैतानिकोविधिरिति ब्राह्माच्च यत्तु धू-
र्तस्वामिनारामांडारेणचोक्तम् आहिताग्नेरपिमरणाद्येवदशरात्रंदशाहंशावमाशौचमितिमरणनिमित्तत्वात्तस्य
यत्तुदाहादेवतस्याशौचमुक्तम् तत्संस्कारनिमित्ताशौचंपृथगेव तेनगृह्याग्नेःसंस्कारांगंत्रिरात्रम् श्रौताग्नेस्तुदशरा
त्रम् मरणनिमित्तंतूभयोर्दशाहंदाहात् प्रागपीतितद्वचनाविरोधात्पूर्वस्यैवोत्कर्षान्मूलकस्यनालाघवाच्चचिंत्यम् अ
थातिक्रांताशौचं तत्राशौचमध्येजननादौज्ञातेतच्छेषेणशुद्धिः विगतंतुविदेशस्थंशृणुयाद्योह्यनिर्दशम् यच्छेषं
दशरात्रस्यतावदेवाशुचिर्भवेदितिमनूक्तेः अत्रकेचिदेतत्पुत्रातिरिक्तविषयम् तेषांत्वाशौचमध्येश्रवणेपितदाद्येवद-
शाहादि पित्रोश्चेन्मृतोस्यातांदूरस्थोपिहिपुत्रकः श्रुत्वातद्दिनमारभ्यदशाहंसूतकीभवेदित्यस्यसर्वापवादत्वादित्या
हुः तन्न ज्ञानमरणस्यनिमित्तत्वात् अनग्निमत्तउत्क्रांतेरित्यादिविरोधाच्च स्मृत्यर्थसारेपि जननेमरणेवाप्रथम-
दिनादूर्ध्वंज्ञातेपुत्रादीनांशेषेणैवशुद्धिरिति षडशीतावपरार्केचैवम् दशाहादूर्ध्वंज्ञातेतुत्र्यहंवसिष्ठः मासत्रयेत्रि

रात्रंस्यात्षण्मासेपक्षिणीतथा अहस्तुनवमाद्वर्वागूर्ध्वंस्नानेनशुद्धिरिति जननेत्वतिक्रांताशौचंनास्त्येव नाशुद्धिःप्र
सवाशौचेव्यतीतेपुनर्दिनेष्वपीतिदेवलोक्तेः पितुःस्नानंतत्रापिभवत्येव निर्दशंज्ञातिमरणंश्रुत्वापुत्रस्यजन्मच
वासाजलमाप्लुत्यशुद्धोभवतिमानवइतिमनूक्तेः तच्चातिक्रांताशौचंदशाहादिजात्याशौचविषयंनत्वनुपनीतादि
निमित्तत्रिरात्रादौ उपनीतेतुविषमंतस्मिन्नेवातिकालजमितिव्याघ्रोक्तेः निर्दशंज्ञातिमरणंअतिक्रांतेदशाहेत्विति
मनूक्तेश्च माधवीयेदेवलस्तु आत्रिपक्षात्त्रिरात्रंस्यात्षण्मासात्पक्षिणीततः परमेकाहमावर्षादूर्ध्वंस्नातोविशु-
ध्यतीत्याह तत्रापदनापद्विषयत्वेनव्यवस्था इदंचैकदेशे देशांतरेतुस्नानमात्रम् देशांतरमृतंश्रुत्वा क्लीबेवैखा-
नसेयतौ मृतेस्नानेनशुध्यंतिगर्भस्रावेचगोत्रिणइति पराशरोक्तेरितिविज्ञानेश्वरः स्नानंवत्सरात्ते अर्वाक्त्रिप
क्षात्त्रिनिशं षण्मासाच्चदिवानिशं अहःसंवत्सरादर्वाग्देशांतरमृतेष्वपीति विष्णूक्तेरितिमाधवः इदंसपिंडानां दे
शांतरेस्नानंसोदकानामितियुक्तम् उक्षणंत्वाह बृहस्पतिः महानद्यंतरंयत्र गिरिर्वाव्यवधायकः वाचोयत्रविभि
द्यंतेतद्देशांतरमुच्यते देशांतरंवदंत्येके षष्टियोजनमायतम् चत्वारिंशद्वदंत्यन्ये त्रिंशदन्येतथैवचेति एतत्सर्वंमा
तापितृभिन्नविषयम् तयोस्तुपितरौचेदिति पूर्वपैठीनसिवाक्यात्सदापूर्णमेवदशाहादि स्मृत्यर्थसारेपि मातापि
तृमरणेदूरदेशेपि संवत्सरोर्ध्वमपिपुत्रोदशाहादिकंपूर्णमाशौचंकुर्यात् स्त्रीपुंसयोःपरस्परंसपत्नीपुत्रेचैवमिति
शुद्धितत्त्वादर्शेगौडास्तु ऊर्ध्वंसंवत्सराद्याद्यद्बंधुश्चेच्छृणुतेमृतः भवेदेकाहमेवात्रतच्चसंन्यासिनामितिदेवलो
क्तेः पित्रोरब्दमध्येत्रिरात्रमूर्ध्वमेकाहः बंधुर्मातापित्राभर्ता च पूर्वोक्तदशाहस्तुकलिंगादिदेशपरइत्याहुः तेच-

धुपदस्यपुत्रादिपरत्वेमानाभावाद्दुपेक्ष्याः सापत्नमातुरुक्तदक्षः पितृपत्न्यामपेतायांमातृवर्जंद्विजोत्तमाः संवत्सरेव्यतीतेपि
त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् हीनवर्णमातृषुसपत्नीपुत्रेष्वेवमितिस्मृत्यर्थसारे केचित्पितुःपत्न्यांप्रमीतायामौरसेतनयेतथेति श्राद्धे
केसेरसेपीदमाहुः षडशीतावप्येवम् एतत्सर्ववर्णतुल्यम् तुल्यंवयसिसर्वेषामतिक्रांतेतथैवचेतिव्याघ्रोक्तेः अथाशौच
संपातउच्यते तत्रशावेशावंसूतकेसूतकम् शावेसूतकंसूतकेशावंवातच्चाप्युत्तरंकालतः पूर्वेणसमंन्यूनमधिकंचेतिद्वादश
भेदाः यदैकदिनेसमन्यूनमधिकंवाशौचद्वयंतत्रतन्त्रेणान्यसिद्धिः द्वयोरेककालत्वात् यदातुद्वितीयादिदिनेपूत्तरंस-
जातीयंशावंजननंवासमकालंन्यूनकालंवापरंस्यात्तदाषड्रूपक्षेषुपूर्वं शेषेणशुद्धिः अंतराजन्ममरणेशेषाहोभिर्विशु
द्ध्यतीतियाज्ञवल्क्योक्तेः अंतराज्ञातेइत्यर्थः ज्ञातस्यैवजननादेर्निमित्तत्वात् पूर्वाशौचोत्तरंतन्मध्योत्पन्नेजातेनूत्तरमेवका
र्यम् शुद्धित्वेप्युक्तम् पूर्वाशौचांतरुत्पन्नंसमानंलघुवानिमित्तंतत्कालादुपरिस्थितंस्वाशौचहेतुरेव अज्ञातंतुन अविज्ञा
तेनदोषःस्याच्छ्राद्धादिषुकथंचनेत्यस्याशौचसांकर्येपिप्रवृत्तेः तेनाज्ञानाद्व्रतोत्सर्गादौकृतेपश्चाज्ज्ञानेपिनादोषइति
माधवीयेप्युक्तोपि जननेजननंचेत्स्यान्मरणेमरणंतथा पूर्वशेषेणशुद्धिःस्यादुत्तराशौचवर्जनम् अत्रकेचिद्दंतर्दशाहेस्या
तांचेत्पुनर्मरणजन्मनी तावत्स्यादशुचिर्विप्रोयावत्तत्स्यादनिर्दशमितिमनुपराशराद्यैर्दशाहग्रहणात्पूर्णाशौचएवपूर्व
शेषेणशुद्धिः त्र्यहाद्यल्पाशौचसंपातेतूत्तरेणैवशुद्धिरित्याहुः हरदत्तोप्येवमाह गौडाअप्येवम् तन्न याज्ञवल्क्यादिव
शेनदशाहस्यतुल्यकालाशौचोपलक्षणत्वात् समानाशौचसंपातेप्रथमेनसमापयेत् असमानंद्वितीयेनधर्मराजवचो
यथेतिमाधवीयेशंखोक्तेः अपरार्कमिताक्षरादिविरोधाच्च यदातुसूतकेशावंसमंन्यूनमधिकंवातदानपूर्वशेषाच्छु-

द्धिः तदाहांगिराः सूतकेमृतकंचेत्स्यान्मृतकेत्वथसूतकम् तत्राधिकृत्यमृतकंशौचंकुर्यान्नसूतकम् षट्त्रिंशन्मते श
शौचेसमुत्पन्नेसूतकंतुयदाभवेत् शावेनशुध्यतेसूतिर्नसूतिःशावशोधिनी चतुर्विंशतिमतेपि मृतेनशुध्यतेजातं
नमृतंजातकेनतु अतोयदादशाहजननमध्येतदंतर्त्र्यहादिशावंतदापूर्वेणशुद्धावपितन्निमित्तमस्पृश्यत्वंभवत्येव
मरणोत्पत्तियोगेतुगरीयोमरणंभवेदिति कौर्माच्च गौतमव्याख्यायांतुशुद्धाविरपि सूतकाद्विगुणंशावंशावाद्विगुणमार्त
वम् आर्तवाद्विगुणासूतिस्ततोपिशवदाहकः अत्रपूर्वपूर्वेणनोत्तरोत्तरनिवृत्तिरस्पृश्यत्वाधिक्यादित्यर्थः षडशीत
वपि स्वभाववहुसूतिरूपन्यूनशावविशोधिनीतिराधिशेषादौनार्धतद्वित्रादिनेरागंतुकैः सूतेर्बहुत्वंनस्वभावेन अतस्त
न्न्यूनशावस्यापिनपूर्वेणशुद्धिरितिवक्तुंस्वभावेत्युक्तम् श्रौतेपि नागंतुकैरथाहोभिराशौचमपनुद्यते नचपातनि
मित्तेनशावस्यान्यस्यशोधनमिति एवंनवपक्षाः यदातुत्र्यहाद्यल्पाशौचमध्येसजातीयंविजातीयंवादीर्घकालसूतकं
तदापुनस्तत्संपूर्णंकार्यम् नपूर्वेणशुद्धिः स्वल्पाशौचस्यमध्येतुदीर्घाशौचंभवेद्यदि नपूर्वेणविशुद्धिःस्यात्स्वकालेनैव
शुध्यतीत्युशनसोक्तेः तेनत्र्यहादिशावमध्येदशाहादिसूतकेपिनपूर्वेणशुद्धिरित्यपरार्कः शावनिमित्तमस्पृश्यत्व
भवत्येव शुद्धिविवेकेतु शावेनशुध्यतेसूतिरितिपाशुक्तेः तत्राप्युत्तराशौचनिवृत्तिरुक्ता तन्न उत्तरस्यकालाधि
क्यवत्त्वात् माधवीयेयमोपि अघवृद्धिमदाशौचंपश्चिमेनसमापयेत् यथात्रिरात्रेप्रक्रांतेदशाहंप्रविशेद्यदि
शौचंपुनरागच्छेत्तत्समाप्यविशुध्यति हारीतोपि गुरुणालघुशुध्येत्तुलघुनानैवतद्गुरु इति गुरुत्वंलघुत्वंचका
लतएव पूर्वानुरोधात् एतच्चहरदत्तेनस्पष्टमुक्तम् मिताक्षराप्येवम् यत्तु आद्यानांयौगपद्येतुज्ञेयाशुद्धिर्गरीयसा

मरणोत्पत्तियोगे तु गरीयो मरणं भवेदिति हारीतकौर्मादिवचनात् स्पृश्यत्वाभिप्रायं शावस्य गुरुत्वं ज्ञेयम् क्वचिदल्पकालेनापि-
दीर्घकालाशौचनिवृत्तिमाह देवलः परतः परतो शुद्धिर् अघवृद्धौ विधीयते स्याच्चेत्पंचमादह्नः पूर्वेणैवात्र शिष्यते अ
स्यार्थः अघवृद्धौ दीर्घाशौचे परतो शुद्धिः परमाशौचम् यदि पूर्वाशौचमुत्तरस्य पंचमदिनात्परतोऽनुवर्तते तदा पू-
र्वेणैव शुद्धिः पूर्वस्योत्तराशौचाद्धिककालव्यापित्वे पूर्वशेषाच्छुद्धिरित्यर्थः यथा षष्ठमासे गर्भपातनिमित्त
षडहाशौचमध्ये दशाहपाते पूर्वेणोत्तरनिवृत्तिः यथा वाच्यहमध्ये स्रावपातनिमित्तचतुरहपंचाहयोरिति कश्चि
त् तन्न दशाहावधिपूर्वशेषशुध्यावेदकवाक्यविरोधात् षष्ठादिदिने पूर्णाशौचमंत्यरात्रौ तु त्र्यह इत्यनौचित्या
च्च अस्मद्गुरवस्तु पंचमादह्न आरभ्य तो न्यूनं त्र्यहादिचेत्स्यादस्मिन् विषये पूर्वेणैवाशुद्धिः शिष्यते दशाहादिरात्रि
शेषे त्र्यहादिपाते त्र्यहाद्यल्पाशौचानां परस्परं रात्रिशेषे संपाते च न त्र्यहादिवृद्धिरित्यर्थमाहुः क्वचित्पूर्वशेषेण-
शुद्धेरपवादमाह गौतमः रात्रिशेषे सति द्वाभ्यां प्रभाते तिसृभिरिति प्रभाते त्यर्थामे रात्रिशेषे त्र्यहाच्छुद्धिर्यामशे
षे शुद्धिस्त्र्यहादिति शातातपोक्तेः इदं शावांते सूतकपाते सजातीये वा तुल्यं अभवेचेत् रात्रिशब्दः अहोरात्रप
रः अहःशेषे द्वाभ्यां प्रभाते तिसृभिरिति शंखलिखितोक्तेः अथ यदि दशरात्राः सन्निपतेयुराद्यं दशरात्रमाशौचमान
वमाद्दिवसादत ऊर्ध्वं द्विरात्रेण व्युष्टायां त्रिरात्रेणेति बौधायनोक्तेः पुनः पाते दशाहात्प्राक् पूर्वेणा सह गच्छति दशमे
ऽह्नि पतेद्यस्याहर्द्वयात्स विशुध्यतीति प्रभाते तु त्रिरात्रेणा दशरात्रे षर्यविधिरिति देवलोक्तेश्च नवमदशमशब्दो चो-
पांत्यांत्यदिनपरौ तेन क्षत्रियादावपि तथेत्याहुः माधवीयेप्येवम् अन्ये त्वाहुः अंतर्दशाहे स्यातां चेत्पुनर्मरणज-

जन्मनी नावस्याद्दशनिर्विशेषायवचस्यादनिर्दशमिति मनुपराशराधैर्दशमदिनेनोत्तरस्यशङ्केरुक्तत्वाद्विरोधः स्प
ष्टएव निरोधेन्च यद्वैकिंचनमनुरवदत्तद्भेषजम् कलौपाराशरस्मृतिरित्यनेनपूर्ववचसांबाधः अतएवचान्त्यतिनातेषा
मनाकरत्वमुक्तं साकरत्वेपिजातिमात्रविप्रादिविषयम् देशांतरविषयंवा युगांतरविषयंवास्तु तेनगौतमीयेरात्रिश
त्वौनाहोरात्रपरः रात्रिमात्रावशिष्टेइतिमिताक्षरोक्तेश्च नकुक्तविकृतेरिवान्यथाव्याख्यायुक्ता माधवस्तु अनिर्गतदशाहमि
तिपूर्वस्तग्रंथविरोधादुपेक्ष्यइति अस्मत्पितृचरणास्तु बौधायनीये आनवमाद्दिवसादितिद्वितीयाशौचस्यनवमंदिनंप्रथमस्यदशः
ममेवाह व्यहादिवृद्धेःपूर्वशेषापवादत्वात्तस्यचन्यायतोद्वितीयदिनादेवप्रवृत्तेःअतऊर्ध्वमिति दशमरात्रिपरंशंख
लिखितोक्तौदेवलोक्तौचाह शेषेदशमेन्हिचातीतेरात्रोपतेदित्यर्थः दशम्यांपितानामकुर्यादितिवत् तेनमन्वाद्यैर्वि
रोधोनापिमिताक्षरादेरित्याहुः अपरार्कनिर्णयामृतस्मरसोप्येवम् यत्तुतत्रैवब्राह्मे आद्यंभागद्वयंयावत्सूतकस्यतु
सूतके द्वितीयेपतितेत्वाद्यासूतकाच्छुद्धिरिष्यते अतऊर्ध्वंद्वितीयात्तुसूतकांताच्छुचिःस्मृतः एवमेवविचार्यस्यान्मृ
तकेमृतकांतरे मृतकस्यांतरेयत्रसूतकंप्रतिपद्यते सूतकस्यांतरेवाथमृतकंयत्रविद्यते मृतकांतेभवेत्तत्रशुद्धिर्वर्णे
षुसर्वशइति अस्यार्थस्तत्रैवोक्तः पूर्वाशौचचरमाहोरात्रस्यदिनरूपेआद्यभागद्वयेन्याशौचपातेपूर्वेणशुद्धिः १
गद्वयोर्ध्वंरात्रौसूतकांतरेद्वितीयात्पूर्वभिन्नात्सूतकांताद्व्यहादिरूपाच्छुद्धिरिति अपरार्केत्वाशौचकालंत्रेधावि
भज्यनिर्गुणविषयत्वेनेदमुक्तम् अस्यवचनस्यनिर्मूलत्वान्ति रज्ञोक्तिरेव अतः पूर्वाशौचांत्यरात्रावन्याशौ-
चेहोरात्रद्वयमधिकंरात्रेरंत्ययामेतुदिनत्रयमितिभट्टचरणोपदिष्टःपंथाः एतत्संपूर्णाशौचसंपातेएव रात्रिशेषे

त्रिरात्रादिसंपातेतु पूर्वशेषेणैव शुद्धिः द्विरात्रादिवृद्धेः पूर्ववाक्यैर्दशाहविषयत्वादपवादाभावेशेषशुद्धेरेवसामान्यतः
प्रसक्तेः षडशीतौतु दशाहांतेऽन्यहपातेपिद्वित्रिदिनशुद्धिरुक्ता रात्रिशेषेयदाशौचं पूर्वानाधिकमापतेत् ऊर्ध्वंदिनद्वयंपू-
र्वाद्यामशेषेदिनत्रयमिति अनधिकं समंन्यूनंचातत्तुच्छंनिर्मूलत्वादतेपक्षिण्यादिपातेपिद्विरात्रादिहस्यापत्तेश्च पू-
र्वाशौचांतर्वर्धितादृत्रिदिनमध्येधिकाशौचांतरपातेतुवर्धितस्याल्पत्वादाधिकेनैवशुद्धिः नचवर्धितस्यपूर्वशेषत्वंशं
कनीयम् रात्रिशेषपूर्वशेषशुद्ध्यपवादेनैमित्तिकाशत्तिन्यायोज्जीवनात् अपवादाभावेउत्सर्गस्यप्राप्तेः अपवादां
तरमाहधारेश्वरः मातर्यग्रेप्रमीतायामशुद्धौम्रियतेपिता पितुःशेषेणशुद्धिःस्यान्मातुःकुर्यात्तुपक्षिणीम् पादत्रयस्य
स्पष्ट तुर्यस्यत्वयमर्थः पित्राशौचमध्येमातृमृतौपित्राशौचांतेमातुःपक्षिणीमधिकांकुर्यादिति अत्राशुद्धावित्युक्तेरा-
सहादेःपित्राशौचाभावान्मातृमरणेनपक्षिणीकिंतुपूर्णमेवाशौचं इयंचपक्षिणीवृतीयादिदिनपरानाद्यदिनद्वये प्र
तिनिमित्तनैमित्तिकाशत्तिन्यायापवादपूर्वशेषापवादत्वादितिपितृचरणाः सपिंडाद्याशौचेनमातापित्रोराशौचापगमो
नास्त्येव एवंभर्तुरपि इयंचपक्षिणीदशमादिनात्पूर्वंमातृमरणेज्ञेया दशम्यांरात्रौतत्प्रभातेवामातृमरणेत्र्यहव्यहसमुच्चि
तापक्षिणीतिकश्चित् तन्न संख्यांतरोपजननापत्त्याव्यहादिश्रुतिबाधापत्तेः अतएवैकादश्याषड्द्वयाद्युक्तरीत्युक्तसंख्या
बाधापत्तेः समुच्चयोनिरस्तोहारदशे गुरुणिलघोरंतर्गतेः गुरुणालघुशुद्धौदित्युक्तेश्च मातुरन्वारोहणेतुनपक्षिणी
यदानारीविशेदग्निंप्रियस्याप्रियवांछया तदाशौचंविधातव्यंभर्त्राशौचक्रमेणहीति पृथ्वीचंद्रोदयेलघुहारीतोक्तेः त
त्रैवषडशीतिमतेपि मृतंपतिमनुव्रज्यपत्नीचेदनलंगता नतत्रपक्षिणीकार्यापितृकादेवशुध्यति पुत्रोन्योवाग्निदस्तस्याः

लावदेवाशक्तिस्तयोः नचश्राद्धंचपिंडंचयुगपत्तुसमापयेत् गृहीताशौचानांपुत्राणांपितुःसंस्कारेमातुःसपिंडस्य वामृ
रणेनायंनिर्णयः अतिक्रांतकालाद्द्यमानिमित्तस्यबलवत्त्वात् द्वादशवर्षोत्तरंसंस्काराशौचमध्येसपिंडमरणेप्ये
वम् यत्तुअपरार्केयाज्ञे ऋग्वेदवादात्साध्वीस्त्रीनभवेदात्मघातिनी त्र्यहाशौचेतुनिर्वृत्तेश्राद्धंप्राप्नोतिशास्त्रवदिति न
र्तुराशौचोत्तरमन्वारोहणेत्रिरात्राशौचपरमिति पृथ्वीचंद्रः ब्राह्मणादेःक्षत्रियाद्यनुगमनेत्र्याशौचपरमित्यपरार्कः
शक्तित्वादयोगौडास्तु भर्तुराशौचोत्तरमन्वारोहणेत्रिरात्रम् सहगमनेतुसंपूर्णम् युद्धहतस्यसद्यःशौचेन्वारोहणे
श्राद्धेत्स्थिरात्रत्वात् भर्तुरपित्र्यहेणपिंडदानम् एकचितौतुसद्यःशौचमित्याहुः अन्यस्याप्युक्तम् पूर्वशेषेणशुद्धेर
पयादांतरमुक्तंषडशीत्यां पूर्वाशौचेनयाशुद्धिःसूतकेमृतकेचसा सूतिकामग्निदंदहित्वामेनस्यनक्तलानपि निर्णयामृते
स्मृतिसंग्रहेपि इयांविशुद्धिरुदितासूतिकामग्निदंविना इदंमूल्येनदाहकरणे मातुलादिसंबंधेनदाहमात्रकरणेतुत्रिरा
त्रमेवेत्युक्तंप्राक् वृद्धाग्निः सूतकाद्विगुणंशावंशावाद्विगुणमार्तवम् आर्तवाद्विगुणासूतिस्ततोपिशवदाहकः तथाशौ
चसंपातेपिनशावजनननिमित्तकार्यप्रतिबंधः आशौचेतुसमुत्पन्नेपुत्रजन्मयदाभवेत् कर्तुस्तात्कालिकीशुद्धिःपूर्वा
शौचेनशुद्ध्यतीतिप्रजापतिस्मृतेः आशौचेतुद्विविधेपिशातातपः अंतर्दशाहेजननात्पश्चात्स्यान्मरणंयदि प्रेतमुद्दिश्य
तंयःपिंडदानंयथाविधि प्रारब्धेप्रेतपिंडेतुमध्येचेज्जननंभवेत् तथैवाशौचपिंडांस्तुशेषान्दद्याद्यथाविधि मातुःपक्षिण्
मध्येपितुरेकादशाहंकुर्यात् आद्यंश्राद्धमशुद्धोपिकुर्यादेकादशेहनीतिस्मृतेः केचित्त्विदंक्षत्रियादिपरम् विप्रादेस्त्वाशौ
चांतेएकादशाहश्राद्धमित्याहुः अतएवविज्ञानेश्वरेण दशमंपिंडमुत्सृज्यरात्रिशेषेशुचिर्भवेदिति शुचित्वंमहैकोद्दि

श्रांगविप्रनिमंत्रणपरमितिवदंतातत्रशूद्रेरंगत्वंदर्शितम् एवंचोत्सर्गशय्यादावपिदेवयाज्ञिकेनत्वाशौचांतरेपिभवत्येवेत्युक्त
म् अथाशौचापवादः सचपंचधा कर्तृतः द्रव्यतः मृतदोषतः विधानाच्च आद्योब्रह्मचारियत्यादिषु नैष्ठिकानांवनस्थानांय-
तीनांब्रह्मचारिणाम् नाशौचंकीर्तितंसद्भिःपतितेचतथामृतइतिकौर्मोक्तेः तुर्यपादेशावेचापितथैवचेतिदेवलपाठः आशौच
मंत्यकर्मोपलक्षणम् ब्रह्मचारीनकुर्वीतशववाहादिकाःक्रियाः यदिकुर्याच्चरेत्कृच्छ्रंपुनःसंस्कारमेवचेतिदेवलोक्तेः एतस्मि
न्नायतिरिक्तविषयम् आचार्यस्त्वुपाध्यायंमातरंपितरंगुरुम् निर्हृत्यतुव्रतीप्रेतंनव्रतेनवियुज्यतइतिमनूक्तेः हारीतः आचा
र्यमुपाध्यायंपितरंमातरंगुरुं निर्हृत्यतुव्रतीप्रेतंनव्रतेनवियुज्यते मातापित्रोस्तुयत्प्रोक्तं ब्रह्मचारीतुपुत्रकः व्रतस्थोपिहिकु
र्वीतपिंडदानोदकक्रियाम् भवत्यशौचंनैवास्यनचाग्निस्तस्यलुप्यते स्वाध्यायंचनकुर्वीतपूर्वदाहाद्विधिदर्शितम् संवर्तः अन्य
गोत्रोपसंबंधःप्रेतस्याग्निंददातियः पिंडंचोदकदानंचसदशाहंसमाचरेत् निर्हरणमंत्यकर्मपरम् एवंमातामहस्य यथा व्र
तस्थोपिसुतःपितुःकुर्यात्क्रियांनृप तथामातामहस्यापिदौहित्रः कर्तुमर्हतीत्यपरार्केभविष्योक्तेः मातापित्रोरुपाध्यायाचा
र्ययोरौर्ध्वदेहिकम् कुर्वन्मातामहस्यापिव्रतीनभ्रश्यतेव्रतादितिकालादर्शाच्च तत्रांत्यकर्मनिमित्तमस्पृश्यत्वम् दशाह
मस्त्येव सगोत्रोवासगोत्रोवायोग्निंदद्यात्सखेनरः सोपिकुर्यान्नवश्राद्धं भुक्त्वाचदशभेहनीतिदिवोदासोक्तवचनात् अतएवब्र
ह्मचारिणःशवकर्मणोव्रतान्निवृत्तिरन्यत्रमातापित्रोर्गुरोश्चेतिगौतमीयेव्रतनिवृत्तेरेवपर्युदासोनाशौचस्य संध्यादिकर्मलो
पस्तुनास्ति नत्यजेत्सूतकेकर्म ब्रह्मचारीस्वकंक्वचिदितिछंदोगपरिशिष्टात् पित्रोर्गुरोर्विपत्तौतुब्रह्मचार्यपियःसुतः सत्र
स्थापिकुर्वीतअग्निपिंडोदकक्रियाम् तेनाशौचंनकर्तव्यंसंध्याचैवनलुप्यते अग्निकार्यंचकर्तव्यंसायंप्रातस्त्वनित्यशइति

सन्नीअन्नसत्रवान् मुख्यसत्रस्यदीक्षितपदात्सिद्धेः व्रतीअनंतव्रतादिनियमवान् नव्रतिनांव्रतेइति विष्णूक्तेः प्रचेताः कारवः
शिल्पिनोवैद्याःदासीदासास्तथैवच राजानोराजभृत्याश्चसद्यःशौचाःप्रकीर्तिताः कारवः सूपकाराद्याः शिल्पिनश्चैलनिर्णेज
काद्याः आतुरस्यव्याधिनाशार्थेदानादौतुलादानादेः प्रारंभोनांदीश्राद्धं संकल्पोवा यजनेतडागोत्सर्गकोटिहोमादिः लघु
विष्णुः व्रतयज्ञविवाहेषुश्राद्धेहोमेर्चनेजपे आरब्धेसूतकंनस्यादनारब्धेतुसूतकं प्रारंभोवरणंयज्ञेसंकल्पोव्रतसत्र
योः नांदीश्राद्धंविवाहादौश्राद्धेपाकपरिक्रियेति पाकस्यपरिसमंतात्क्रियापाकप्रोक्षणमिति शुद्धिप्रदीपः तन्मंदं तीर्थे
तिआशौचेप्याकस्मिकतीर्थप्राप्तौविवाहदुर्गयज्ञेषुयात्रायांतीर्थकर्मणि ननत्रसूतकंतद्वत्कर्मयज्ञादिकारयेदितिपैठीनसि
स्मृतेः अत्रविशेषःप्रागुक्तः जपःपुरश्चरणादिः स्तोत्रपाठः अविच्छेदेनसंकल्पितहरिवंशश्रवणादिश्च अतएवोक्तंब्रा-
ह्मे गृहीतनियमस्यापिनस्यादन्यस्यकस्यचिदिति एवंदेवपूजादि मदनपारिजातेयमोपि शिवविष्ण्वर्चनंदीक्षायस्यचा-
ग्निपरिग्रहः श्रौतकर्माणिकुर्वीतस्नातःशुद्धिमवाप्नुयात् गौडशुद्धितत्त्वेमंत्रमुक्तावल्याम् जपोदेवार्चनविधिः कार्यो
दीक्षान्वितैर्नरैः नास्तिपापंयतस्तेषांसूतकंवायतात्मनाम् राघवभट्टीयेनारदः अथसूतकिनःपूजांवक्ष्याम्यागमचो
दिताम् स्नात्वानित्यंचनिर्वर्त्यमानस्याक्रिययातुवै बाह्यपूजाक्रमेणैवध्यानयोगेनपूजयेत् यदिकामीनचेत्कामीनि
त्यंपूर्ववदाचरेत् यत्तुनृसिंहकल्पे सदामंत्रजपंसूतकायदिस्यादशुचिर्नरः मनसाचहितस्तत्रस्मरेन्मंत्रंनतूच्चरेत् त-
न्मूलाद्यशौचपरम् रामार्चनचंद्रिकायाम् अशक्तिर्वाशक्तिर्वापिगच्छंस्तिष्ठन्स्वपन्नपि मंत्रैकस्मरणोविद्वान्मनसै-
वसदाभ्यसेत् कालनियमाभावेतुहेयमेव उत्सवोरथयात्रादिः एषुनाशौचं अयंचाशौचाभावोनन्यगतित्वे आ-

चंद्रिकायांसंवर्तोक्तेश्च अत्रकर्मानधिकाररूपाशौचनिषेधएव अपरार्कमाधवादयस्तु एकाहमाशौचमाहुः आचार्यवाप्युपाध्या
यंगुरुंवापितरंचवा मातरंवास्वयंदग्ध्वाव्रतस्थस्तत्रभोजनम् कृत्वापततिनोतस्मात्प्रेतान्नंनतुभक्षयेत् अन्यत्रभोजनंकुर्यान्नच
तैःसहसंवसेत् एकाहमशुचिर्भूत्वाद्वितीयेहनिशुद्ध्यतीतिब्राह्मोक्तेः तदन्नभोजनेतुप्रायश्चित्तंपुनरुपनयनमाशौचंच त्रिदो
दासादयस्तुब्राह्मोक्तेः प्रथमेन्हिसंध्यालोपः ब्रह्मचारीयदाकुर्यात्पिंडनिर्वपणंपितुः तावत्कालमशौचंस्यात्पुनःस्नात्वाविशुद्ध्यती
तिप्रजापतिवचनात् द्वितीयाहादौपिंडदानकालेएवास्पृश्यत्वमात्रंनान्यदेत्याहुः दशाहमस्पृश्यत्वेपिकर्मांगस्नानविधानार्थमे
तदितिपुत्कं अंत्यकर्माकरणेतुब्रह्मचारिणःपित्रादिमरणेप्याशौचाभावएवसोपिब्रह्मचर्यकालएव समावर्तनोत्तरंतुपूर्वमृतानां
त्र्यहाशौचंभवत्येव आदिष्टीनोदकंकुर्यादाव्रतस्यसमापनात् समाप्तेतूदकंदत्वात्रिरात्रमशुचिर्भवेदितिमनूक्तेः तत्रापिविकल्पः
पितर्यपिमृतेनैषांदोषोभवतिकर्हिचित् आशौचंकर्मणोंतेस्यात्त्र्यहंवाब्रह्मचारिणामितिछंदोगपरिशिष्टात् तथाकृतजीर्णकाष्ठादे
नकिमप्याशौचंनकार्यमितिहेमाद्रिः शुद्धिरत्नेकौर्मे सद्यःशौचंसमाख्यातंदुर्भिक्षेचाप्युपद्रवे डिंबाहवहतानांचविद्युताप्रा
र्थिवैर्द्विजैः उपद्रवेसंतमरके उपसर्गमृतेचैवसद्यःशौचंविधीयतइतिपराशरोक्तेः उपसर्गोत्यंतमरकइतिशूलपाण्यनिरुद्धभ
ट्टादयः याज्ञवल्क्योपि आपद्यपिचकष्टायांसद्यःशौचंविधीयतइतिमरणासमयेपिनाशौचम् तथाचशुद्धिरत्नाकरेदक्षः स्व
स्थकालेत्विदंसर्वंसूतकंपरिकीर्तितम् आपद्गतस्यसर्वस्यसूतकेपिनसूतकं अतःसतिवैराग्येसंन्यासोप्यातुरस्यभवतीतिकेचित्
अथकर्मतःशिष्टोक्त्याम् तत्तत्कार्येषुसत्त्रिव्रतिनृपनृपवद्दीक्षितर्त्विक् स्वदेशभ्रंशापत्स्वप्यनेकश्रुतिपठनाभयकारुशिल्पा
तुराणांसंभारश्चेषुदानोपनयनयजनश्राद्धयुद्धप्रतिष्ठाचूडातीर्थार्थयात्राजपपरिणयनाद्यसवेधेनदर्थेनाशौचमितिशेषः

धस्यानोप स्पर्शवान्स्त्रयमपि हारीतोक्तेः दर्शंचपूर्णमासंचकर्मवैतानिकंचयत् सूतकेपित्यजेन्मोहात्प्रायश्चित्तीयतेद्विज
इतिमरीच्युक्तेः जन्महान्योर्वितानस्यकर्मत्यागोनविद्यते शालाग्नौकेवलोहोमः कार्यएवान्यगोत्रजैरितिजाबालोक्तेश्चे-
त्याहुः आशौचेप्येवम् याज्ञिकाअप्येवम् सूतकेतुसमुत्पन्नेस्मार्तकर्मकथंभवेत् पिंडयज्ञंचरुंहोमंअसगोत्रेणकार-
येदितिजातूकर्ण्योक्तेश्च चरुःस्मार्तःस्थालीपाकः श्रवणाकर्मादिश्चेतिविज्ञानेश्वरः प्रारब्धंतुसपिंडेनापिकार्यम् नन्व
तत्कर्मकुर्वाणःसनाभ्योप्यशुचिर्भवेदितिमनूक्तेः छंदोगपरिशिष्टेपि होमःश्रौतेतुकर्तव्यःशुष्कान्नेनफलेनवा अकृ-
तंहावयेत्स्मार्तेतदभावेकृताकृतं अकृतंव्रीह्यादि कृताकृतंतंडुलादि स्मार्तहोमाद्येतुविकल्पोज्ञेयः शालाग्नौकेवलइति
शंखोक्तेः यदाकरणंतदान्यद्वारा अन्वेदंतत्त्वम् येषांबह्वृचादीनांद्वादशरात्रमहोमेपिनाग्निविच्छेदः तैर्नकार्यम् तैत्ति-
रीयाद्यैःकार्यम् त्रिरात्रमहूयमानोग्निर्लौकिकःसंपद्यतेइतिसकृद्दर्शनभाष्येवचनात् समारूढेत्वग्नौतेनापिनकार्यम् किं
पुनराधानमेव समारोपप्रत्यवरोहयोराशौचापवादाभावादनन्यकर्तृकत्वाच्चअन्यथापुनराधानमपिस्यात् यत्त्वाश्व-
लायनः तौचापिसूतकेशावेपर्वणीष्टिंमहापदि पुष्पवत्यांचभार्यायांनकुर्यात्तांकदाचन स्मार्ताग्निःसूतकेशावेस्वयंन-
जुहुयाद्द्विजः श्रौताग्निस्तत्सकृत्तुल्यासमासेवास्वयंजुहोतीतितदपिसमारूढपरं तदाहसएव स्मार्ताग्निरासनोन्येषाम-
भावेसूतकादिषु समारोप्यतदंतेषुनिरूत्यजुहुयात्स्वयमिति तथामनुः प्रसूहेनाग्निशुक्रियाइतिवैश्वदेवस्यत्वग्निसा-
ध्यत्वेपिवचनान्निवृत्तिः विप्रोदशाहमासीतवैश्वदेवविवर्जितइतिसंवर्तोक्तेः यद्यपि पंचयज्ञविधानंतुनकुर्यान्मृतजन्मनो
रितितेनैवोक्तेः पूर्वनिषेधोप्यर्थस्तथाप्यापस्तंबादीनांवैश्वदेवस्यपंचयज्ञभिन्नत्वात्पृथङ्निषेधः हरदत्तस्त्वाशौ-

तैत्रि ज्ञेयः अत्रमूलमाकरेस्पष्टं अत्रदीक्षितस्यअवभृथात्पूर्वमेवाशौचाभावः तदादित्वाशौचमस्त्येव तेनैववैतानो
पासनाः कार्याइतिवैतानस्येष्यवभृथादिनभवत्येव अतएवोक्तंमाधवीयेश्राद्धे तद्वद्धीनदीक्षस्यत्रैविद्यस्यमहाम
खे स्नानंत्ववभृथेयावन्नावत्तस्यनसूतकमिति वैतानोपासनाः कार्याइत्यनेनैवसिद्धेऋत्विजांदीक्षितानांचेतिपुनर्दीक्षि
तग्रहणंयजमानेस्वयंकर्तृत्वार्थं स्नानप्राप्त्यर्थंचेतिविज्ञानेश्वरः वस्तुतस्तुदीक्षणीयासंस्कृतस्यप्रागवभृथात्कर्म-
प्राप्त्यर्थंदीक्षितग्रहणं तेनततःपूर्वंनिषेधएव यत्तुप्रारंभोवरणंयज्ञइतितद्दालिकपरं तथाचछंदोगपरिशिष्टे न-
दीक्षिण्याःपरंयज्ञेन कृच्छ्रादितपश्चरन्निति शुद्धित्वेप्येवम् ऋत्विजांचमधुपर्कोत्तरमाशौचाभावः गृहीतमधुप
र्कस्ययजमानात्तुऋत्विजः पश्चादशौचेपतितेनभवेदितिनिश्चयइतिबालात् अतएवरामांडारः चतुर्णांवरणपक्षे-
ष्वेषामाशौचेन्यआगमयितव्यइत्याह एवंस्मार्तेपि तुलाकोटिहोमादौमधुपर्केसतिदोषाभावोज्ञेयः यत्तुप्रारंभोवर-
णंयज्ञइतितत्रापिमधुपर्कोज्ञेयम् तेनाधानेपिपशुबंधादौतदभावादन्येभवंतीतिसिद्धम् अपवादांतरमाहयाज्ञ-
वल्क्यः वैतानोपासनाः कार्याःक्रियाश्चश्रुतिचोदनात् तत्रत्यागमात्रेस्नानोत्तरंस्वयंकर्तृत्वम् श्रौतेकर्मणितत्काले
स्नातःशुद्धिमवाप्नुयादितिस्मृतेःत्यागातिरिक्तेतुश्रौतेस्मार्तेचान्यस्यैवकर्तृत्वम् सूतकेमृतकेचैवअशक्तौश्राद्धभोजने प्र
वासादिनिमित्तेषु हावयेन्नतुहापयेदितिबृहस्पत्युक्तेः नित्यानिनिवर्तेरन्वैतानवर्जंशालाग्नौचैकेप्येतानिकुर्युरितिपै
ठीनसिस्मृतेश्चेतिविज्ञानेश्वरः एकग्रहणंपूजार्थं तेनस्मार्तंकार्यमेवेतिहारलतायाम् दाक्षिणात्यास्तुविकल्पमाहुः
अपरार्कादिनिबंधास्तु श्रौतंसर्वंस्वयंकार्यंस्मार्तंत्यागातिरिक्तमन्यस्यैवकर्तृत्वम् स्मार्तमात्रंतुस्वस्य कर्मवैतानिकंका-

र्यस्नानोप स्पर्शनान्स्तयपिमिति हारीतोक्तेः दर्शंचपूर्णमासंचकर्मवैतानिकंत्यजेत् सूतकेपित्यजेन्मोहात् प्रायश्चित्तीपतेद्विज
इति मरीच्युक्तेः जन्महान्योर्वितानस्यकर्मत्यागोनविद्यते शालाग्नौकेवलोहोमः कार्यएवान्यगोत्रजैरितिजाबालोक्तेश्चे-
त्याहुः आशार्केप्येवम् याज्ञिकाअप्येवम् सूतकेतुसमुत्पन्नेस्मार्तंकर्मकथंभवेत् पिंडयज्ञंचरुंहोमंअसगोत्रेणकार-
येदितिजातूकर्ण्योक्तेश्च चरुः स्मार्तःस्थालीपाकः श्रवणाकर्मादिश्चेतिविज्ञानेश्वरः प्रारब्धंतुसपिंडेनापिकार्यम् नन्व
तत्कर्मकुर्वाणः सनाभ्योप्यशुचिर्भवेदितिमनूक्तेः छंदोगपरिशिष्टेपि होमःश्रौतेतुकर्तव्यःशुष्कान्नेनफलेनवा अकृ-
तंहावयेत्स्मार्तेतदभावेकृताकृतं अकृतंव्रीह्यादि कृताकृतंतंडुलादि स्मार्तहोमादौतुविकल्पोज्ञेयः शालाग्नौचैकइति
भागुक्तेः पदाकरणंतदान्यद्वारा अन्वेदंतत्त्वम् येषांवह्वृचादीनां द्वादशरात्रमहोमेपिनाग्निविच्छेदः तैर्नकार्यम् तैत्ति-
रीयादैः कार्यम् त्रिरात्रमहूयमानोग्निर्लौकिकः संपद्यतेइतिसकृद्दर्शनभाष्येवचनात् समारूढेत्वग्नौतेनापिनकार्यम् किं
तु पुनराधानमेव समारोपप्रत्यवरोहयोराशौचापवादाभावादनन्यकर्तृकत्वाच्च अन्यथापुनराधानमपिस्यात् यत्त्वाश्व
लायनः नौचापिसूतकेशावेपर्वणीष्टिमहापदि पुष्पवत्यांचभार्यायांनकुर्यात्तांकदाचन स्मार्ताग्निःसूतकेशावेस्वयंन
जुहुयाद्विजः श्रौताग्निस्तुसकृज्जुलासमासेवास्वयंजुहुयादितितदपिसमारूढपरं नदाहसएव स्मार्ताग्निरात्मनोन्येषाम-
भावेसूतकादिषु समारोप्यनदंतेषु विहृत्यजुहुयात्स्वयमपि तथामनुः प्रसूहेनाग्निशुक्रियाइतिवैश्वदेवस्यत्वग्निसा-
ध्यत्वेपिवचनान्निवृत्तिः विप्रोदशाहमासीतवैश्वदेवविवर्जितइतिसंवर्तोक्तेः यद्यपि पंचयज्ञविधानंतुनकुर्यान्मृतजन्मं
· सितितेनैवोक्तेः पूर्वनिषेधोव्यर्थस्तथाप्यापस्तंबादीनांवैश्वदेवस्यपंचयज्ञभिन्नत्वात्पृथङ्निषेधः हरदत्तस्त्वाशौ-

नेपि न कुर्याद्वैश्वदेवः कार्यः नस्य ह्यनध्यायो यदा साशुचिर्यद्देश इति ब्रह्मयज्ञस्यैवाशौचे विशिष्य निषेधात् संध्यादीनामप्य-
पवादमाहापरार्के पुलस्त्यः संध्यामिष्टिं चरुं होमं यावज्जीवं समाचरेत् न त्यजेत्सूतके वापि त्यजन्गच्छेदधो द्विजः सूतके मृ-
तके चैव संध्याकर्म समाचरेत् मनसोच्चारयेन्मंत्रान् प्राणायाममृते द्विजः यत्तु चन्द्रिकायां जाबालः संध्यापंचमहायज्ञान्नैत्यकं
स्मृतिकर्म च तन्मध्ये हापयेत्तेषां दशाहान्ते पुनः क्रियेति यच्च संवर्तः सूतके कर्मणां त्यागः संध्यादीनां विधीयते यच्च वि-
ष्णुपुराणं सर्वकालमुपासीत संध्ययोः पार्थिवेष्यते अन्यत्र सूतकाशौचविभ्रमातुरभीतित इति न सूर्णसंध्यापरम् अ-
र्घ्यान्तामानसीसंध्या कुशवारिविवर्जितेति शुद्धिदीपेच्यवनोक्तेः पैठीनसिस्त्वर्घ्यमंत्रोच्चारणमाह सूतके सावित्र्यांज-
लिं प्राक्षिप्य सूर्यं ध्यायन्नमस्कुर्यात् प्रयोगपारिजाते भरद्वाजोपि सूतके मृतके कुर्यात्प्राणायाममंत्रकम् तथा मार्ज-
नमंत्रांस्तु मनसोच्चार्य मार्जयेत् गायत्रीं सम्यगुच्चार्य सूर्यायार्घ्यं निवेदयेत् मार्जनं तु न वा कार्यमुपस्थानं न चैव हि ग्र
हणे श्राद्धादौ च प्याशौचापवादमाह व्याघ्रः स्मार्तकर्मपरित्यागो राहोरन्यत्र सूतके इति लैंगेपि सूतके मृतके चैव न
दोषो राहुदर्शने तावदेव भवेच्छुद्धिर्यावन्मुक्तिर्न दृश्यते प्रयोगपारिजाते बृहस्पतिः कन्याविवाहे संक्रांतौ सूतकं
न स्तु शातातपः यदा भोजनकाले तु अशुचिर्भवति द्विजः भूमौ निक्षिप्य तं ग्रासं स्नात्वा विप्रो विशुध्यति भक्ष
यित्वा तु तं ग्रासमहोरात्रेण शुध्यति अशित्वा सर्वमेवान्नं त्रिरात्रेण विशुध्यति इदमविशेषात्सूतकादिपरमपीति शङ्कितत्वे शू-
लपाणौ च अथद्रव्यतः मरीचिः लवणे मधुमांसे च पुष्पमूलफलेषु च शाककाष्ठतृणेष्वप्सु दधिसर्पिःपयःसु च तिलौ-
षधाजिने चैव पक्वापक्वे स्वयंग्रहः पुण्येषु चैव सर्वेषु नाशौचं मृतसूतके स्वयमेव स्वाम्यनुज्ञया ग्राह्यं न तु हस्तादित्यर्थः न

येतुतद्दत्तादपिनदोषः पक्कंलड्डुकादि अपक्कंतंडुलादि एतदन्नसत्रपरम् अन्नसत्रेप्रवृत्तानांसाममन्नमगर्हितम् भुक्त्वा
पक्वान्नमेतेषांत्रिरात्रंतुव्रतीभवेदित्यंगिरसोक्तेः पक्वान्नमोदनादि नतुभक्ष्यंषट्त्रिंशन्मते उभाभ्यामपरिज्ञातेसूतकेनैव
दोषकृत् एकेनापिपरिज्ञानेभोक्तुर्दोषमुपावहेत् विवाहोत्सवयज्ञेषुत्वंतरामृतसूतके परैरन्नंप्रदातव्यंभोक्तव्यंचद्विजोत्त
मैः भुंजानेषुतुविप्रेषुत्वंतरामृतसूतके अन्यगेहोदकाचांताःसर्वेतेशुचयस्मृताः बृहस्पतिः विवाहोत्सवेसाधुत्वा पू
र्वसंकल्पितान्नेषुनदोषःपरिकीर्तितः षडशीतौ संसर्गोयस्यनाशौचंयस्यातिक्रांतकालता तदीयस्यपदार्थस्यनाशौचं
विद्यतेक्वचित् शङ्खितले शङ्ख्योदित्यनुवृत्तौविष्णुः प्रोक्षणेनपुस्तकमिति अथमृतदोषे हेमाद्रौषट्त्रिंशन्मते कोमेच्च
व्यापादयेयआत्मानंस्वयमग्न्युदकादिभिः विहितंतस्यनाशौचंनापिकार्योदकक्रिया शवदर्शनम् यावदाशौचमस्यैव
हतानांनृपगोविप्रैरन्यस्ववात्मघातिनामितियाज्ञवल्क्योक्तेः शङ्खितलेकौर्मे सद्यःशौचंसमाख्यातंशापादिमरणेतथा आ
दिशब्दादभिचारहते भविष्ये स्वेच्छयामरणंविप्रा शृंगिदंष्ट्रिसरीसृपैः अंत्यांत्यजानिषोद्वधे रात्मनात्वेवताडनैः पापंडं
माश्रितास्चैवमहापातकिनस्तथा स्त्रियश्चव्यभिचारिण्यआरूढपतितास्तथा नतेषांस्नानसंस्कारोनश्राद्धंनसपिंडनम्
गौतमः प्रायोनाशकशस्त्राग्निविषोदकोद्बंधनप्रपतनैश्चेच्छतामिति नाशौचमितिशेषः अंगिराः चंडालादुदकात्सर्पा
त्ब्राह्मणाद्वैद्युतादपि दंष्ट्रिभ्यश्चपशुभ्यश्चमरणंपापकर्मणाम् उदकंपिंडदानंचप्रेतेभ्योयत्प्रदीयते नोपतिष्ठतितत्
तत्सर्वमंतरिक्षेविनश्यति षट्त्रिंशन्मतेप्येवम् ब्राह्मेपि शृंगिदंष्ट्रिनखव्यालविषवह्निक्रियाजलैः व्यासोगजः ऋदू
रतःपरिहर्तव्यःकुर्वन्क्रीडामृतस्तथा नागानांविप्रियंकुर्वन्हतश्चाप्यथविद्युता निगृहीतःस्वयंराज्ञाचौर्यदोषेणकुत्र

चित् परदारान्हरंतश्च द्वेषात्तत्पतिभिर्हताः असमानैश्च संकीर्णैश्चंडालाद्यैश्च विग्रहम् कृत्वात्मनो निहतास्तद्वच्चंडाला
दीन्समाश्रिताः शस्त्राग्निगरदाश्चैव पाखंडाः क्रूरबुद्धयः क्रोधात्प्रायं विषं वह्निं शस्त्रमुद्बंधनं जलम् गिरिवृक्षप्रपा·
तं च ये कुर्वंति नराधमाः कुशल्यजीविनो ये च सूनालंकारधारिणः मुखेभगास्तु ये केचित्क्लीबप्राया नपुंसकाः ब्रह्म
दंडहता ये च ये चापि ब्राह्मणैर्हताः महापातकिनो ये च पतितास्ते प्रकीर्तिताः पतितानां न दाहः स्यान्नान्त्येष्टिर्नास्थिसंच·
यः न चाश्रुपातः पिंडो वा कार्यं श्राद्धादिकं क्वचित् एतानि पतितानां तु यः करोति विमोहितः तप्तकृच्छ्रद्वयेनैव तस्य शुद्धिर्न
चान्यथा एतद्बुद्धिपूर्वं सर्वेषां करणे तु माधवीये वसिष्ठः य आत्मत्यागिनां कुर्यात्स्नेहात्प्रेतक्रियां द्विजः स तप्तकृच्छ्रस
हितं चरेच्चांद्रायणं व्रतम् अज्ञानेन तु कृत्वाग्निमुदकं दानं संस्पर्शं वहनं कथां रज्जुच्छेदाश्रुपातं च तप्तकृच्छ्रेण शुध्यती
तित्रयम् प्रत्येकं बुद्धिपूर्वे एतदिति मदनपारिजातः प्रत्येकं तु स्पर्शादिष्वेणो मिताक्षरायां तच्छवं केवलं स्पृष्ट्वा अश्रुपातनितं प
दि पूर्वोक्तानामकारी चेदेकरात्रमभोजनम् एकरात्रं तु नाश्नीयात्त्रिरात्रं बुद्धिपूर्वकमिति माधवीये उत्तरार्धम् अन्येषु तु स
वर्तः एषामन्यतमं प्रेतं यो वहेत दहेत वा कटोदकक्रियां कृत्वा कृच्छ्रं सांतपनं चरेत् अज्ञाने त्वर्धं एतदनाहिताग्नेः आहि·
ताग्नेः कृच्छ्र एवेति माधवः मिताक्षरायाम् आत्मनस्त्यागिनां नास्ति पतितानां तथा क्रिया तेषामपि तथा गंगातोयेसं
नं हितम् आहिताग्नेस्तु विशेषो हेमाद्रौ भविष्ये वैतानं प्रक्षिपेदप्सु आवसथ्यं चतुष्पथे पात्राणि तु दहेदग्नौ साग्निके पाप
कर्मणि छंदोगपरिशिष्टेपि महापातकसंयुक्तो दैवात्स्यादग्निमान्यदि पुत्रादिः पालयेदग्नीन्युक्त आदोषसंक्षयात् प्राय
श्चित्तं न कुर्याद्यः कुर्वन्वा म्रियते यदि गृह्यं निर्वापयेच्छ्रौतमप्स्वस्येत्सपरिच्छदम् पात्राणि दद्याद्विप्राय दहेदप्स्वेव वा क्षिपे

न् माधवीयेपराशरः आहिताग्निर्मृतोविप्रश्चंडाले नात्मघातकः दहेत्तंब्राह्मणंविप्रोलोकाग्नौमंत्रवर्जितम् प्राजापत्यंच-
रेत्पश्चाद्विप्राणामनुशासनात् दग्ध्वास्थीनिपुनर्गृह्यक्षीरेणक्षालयेत्ततः स्वेनाग्निनास्वमंत्रेणपृथगेनंपुनर्दहेत् हेमाद्रौ
तु दाहयित्वाशवंतेषांशूद्रैरविधिपूर्वकमित्युक्तम् एतद्दर्पादिनामरणेज्ञेयम् तांस्तेप्रेत्याभिगच्छंतियेकेचात्महनोजना
इतिश्रुतावात्महननेएवदोषोक्तेः प्रमादमरणेत्वाशौचादिसर्वंभवत्येव तदाहांगिराः अथकश्चित्प्रमादेनम्रियेताग्न्युद-
कादिभिः तस्याशौचंविधातव्यंकर्तव्याचोदकक्रिया ब्राह्मेपि प्रमादादपिनिःशंकस्त्वकस्माद्विधिचोदितः शृंगिदंष्ट्रि
नखिव्यालविषवह्निस्त्रजलादिभिः चंडालैरथवाचौरैर्निहतोवापिकुत्रचित् तस्यदाहादिकंकार्यंयस्मान्नपतितस्तुसइति
प्रमादमरणेत्रिरात्रमाशौचमितिगौडाः शुद्धितत्वादयः दशाहादीनिदाक्षिणात्याः अस्यापवादोहेमाद्रौभविष्ये प्रमादा
दिच्छयावापिनकुर्यात्सर्पतोमृते नागपूजांविनानकुर्यादित्यर्थः बौधायनोपि बुद्धिपूर्वात्महंतॄणांक्रियालोपोविधीयते क्रि
यांत्यकर्म तत्रदुर्मरणनिमित्तदानादिकार्यम् तच्चविश्वप्रकाशादौशातातपीयेन व्याघ्रेणनिहतेविप्रेविप्रकन्यांविवाह-
येत् सर्पदष्टेनागबलिर्देयःसर्पश्चकांचनः चतुर्निष्कमितंहैमंगजंदद्याद्गजेहते राज्ञाविनिहतेदद्यात्पुरुषंतुहिरण्मयं
चौरेणनिहतेधेनुंवैरिणानिहतेवृषं वृषेणनिहतेदद्याद्धान्यांशक्त्यातुकांचनम् शय्यामृतेप्रदातव्याशय्यातूलीसमन्विता
निष्कमात्रसुवर्णस्यविष्णुनासमधिष्ठिता शौचहीनेमृतेचैवद्विजेनिष्कंसुवर्णजंहारम् संस्कारहीनेचमृतेकुमारमुपनापये
त् निष्कत्रयसुवर्णमितंदद्यादश्वंहयाहते शुनाहतेक्षेत्रपालंस्थापयेन्निजशक्तितः सूकरेणहतेदद्यान्माहिषंदक्षिणा-
न्वितम् कृमिभिश्चमृतेदद्याद्गोधूमान्पंचखारिकाः वृक्षेणहतेदद्यात्सौवर्णंवस्त्रसंयुतम् शृंगिणानिहतेदद्याद्वृषभंवस्त्र

संयुतम् शकटेनहतेदद्याद्वृषंसोपस्करान्वितम् भृगुपातमृतेचैवप्रदद्याद्धान्यपर्वतम् अग्निनाभिहतेकार्यमुदपानं-
सशक्तितः दारुणाभिहतेचैवकर्तव्यासदनेसभा शस्त्रेणाभिहतेदद्यान्महिषींदक्षिणान्विताम् अश्मनाभिहतेदद्यात्स-
वत्सांगांपयस्विनीम् विषेणचमृतेदद्यान्मेदिनींहेमनिर्मिताम् उद्बन्धनेनचमृतेकापिंकनकनिर्मिताम् मृतेजलेनवरुणं
हैमंदद्याद्द्विजन्मने विषूचिकामृतेस्वादुभोजयेच्चशतंद्विजान् घृतधेनुःप्रदातव्याकण्ठेऽन्नकवलेमृते कासरोगेणाच-
मृतेअष्टकृच्छ्रव्रतंचरेत् अतिसारमृतेलक्षंगायत्र्याःप्रयतोजपेत् शाकिन्यादिग्रहग्रस्तेजपेद्रुद्रंपयोऽशितम् विकृतातै-
र्निहतेविप्रदानंसमाचरेत् अंतरिक्षमृतेकार्यंवेदपारायणंतथा सच्छास्त्रपुस्तकंदद्यादस्पृश्यस्पर्शतोमृते पतिते-
नमृतेकुर्यात्प्राजापत्यांस्तुषोडश मृतेचापत्यराहित्ये कृच्छ्राणांनवतिंचरेत् एवंकृतेविधानेतुविदध्यादौर्ध्वदेहिकम् तथा
चैधमरणेऽपिनदोषः तदाहतुर्मनुवृद्धगार्ग्यौस्वस्थः शौचमृतेतुसमस्त्याख्याताभिषक्रियः आत्मानंघातयेद्यस्तुभृग्वग्न्य-
नशनांबुभिः तस्यत्रिरात्रमाशौचंद्वितीयेत्वस्थिसंचयः तृतीयेतूदकंकृत्वाचतुर्थेश्राद्धमाचरेदिति हेमाद्रौविष्णुधर्मेपि
नरस्तुव्याधिराहित्येनत्यजेदात्मनस्तनुम् असूर्यानामतेलोकाअंधेनतमसावृताः तांस्तेप्रेत्याभिगच्छंतियेकेचात्महनो
जनाः अरिष्टैरात्मनोज्ञात्वामृत्युकालमुपस्थितम् व्याधितोभिषजात्यक्तःपूर्णेवायुषिचात्मनः यथायुगानुसारेणसं-
त्यजेदात्मनस्तनुम् तस्मिन्कालेतनुत्यागाद्यथेष्टफलमाप्नुयात् आयुषस्तुपुराहर्षंमरणांग्लापणस्यचनेतिगौडाना-
मपवादः उत्तरार्द्धेसंगतेः क्षत्रियस्यतुसंग्रामेमृतेभर्तुरियोषितः अपरार्केब्रह्मगर्भः योजीवितुंनशक्नोतिमहाव्याध्युप-
पीडितः सोऽग्न्युदकंमहायानांकुर्वन्नान्नदुष्यति अनेनचवक्ष्यमाणवचोभिश्चप्रायोपवेशनातिरिक्तेऽचिकित्स्यरोगाद्युपद्र-

तानामधिकारः सोपिजीर्णवानप्रस्थस्यैवेतिविज्ञानेश्वरदेवयाज्ञिकादयः अतएवमिताक्षरादौभृगुपातानशनादिकम्
वानप्रस्थस्यैवोक्तम् मनुरपि आसांमहर्षिचर्याणांत्यक्त्वान्यतमयातनुं वीतशोकभयोविप्रोब्रह्मभूयायकल्पतइति ते-
नान्यत्रापितद्विषयत्वेवामूलत्वस्यादितिकेचित् तन्न वानप्रस्थमरणेआशौचनिषेधात् तेनगृहस्थादिपरमेवेदंतेनयतेर्नो
धिकारः काम्येऽनधिकाराच्च नैमित्तिकत्वेत्वकरणेदोषोनित्यताचस्यात् प्रयागेत्वरोगिणांरोगिणांच यत्तुशूद्राश्चक्ष-
त्रियावैश्याअंत्यजाश्चतथाधमाः एतेत्यजेयुः प्राणान्वैवर्जयित्वाद्विजंनृपपतित्वाब्राह्मणस्तत्रब्रह्महान्वात्महाभवेदि
ति तन्निर्मूलमितिभट्टाः तत्त्वंतुहेमाद्रौव्रतकांडेऽलिखनान्निर्मूलत्वंचिंत्यमेवप्रक्रमात्तुपतित्वेतिभृगुपातमात्रपरंयुक्तं
ब्राह्मणस्याप्यनुज्ञातमितिवक्ष्यमाणाविरोधाच्च मत्स्यादित्यपुराणे अब्राह्मणोवास्वर्गादिमहाफलजिगीषया प्रविशेज्ज्व-
लनंतोयंकरोत्यनशनंतथेति तत्प्रयागातिरिक्तपरमितिकेचित् हेमाद्रौत्वेतदग्रे प्रयागवटशाखाग्रादित्युक्तेर्ब्राह्मणस्य
प्रयागेपीनेतिप्रतीयते माधवीयेऽपरार्केचादित्यपुराणे दुर्भिक्षितैर्महारोगैःपीडितस्तुपुमानपि प्रविशेज्ज्वलनंदीप्तं-
करोत्यनशनंतथा अगाधतोयराशिंचभृगोःपतनमेवच गच्छेन्महापथंवापितुषारगिरिमादरात् प्रयागवटशाखाग्रा-
द्देहत्यागंकरोतिच स्वयंदेहविनाशस्यकालेप्राप्तेमहामतिः उत्तमान्प्राप्नुयाल्लोकान्नात्मघातीभवेत्क्वचित् महापापक्षया
त्स्वर्गेदिव्यान्भोगान्समश्नुते एतेषामधिकारस्तुसर्वेषांसर्वजंतुषु नराणामथनारीणांसर्ववर्णेषुसर्वदा ईदृशंमरणंये-
षांजीवतांकुत्रचिद्भवेत् आशौचंस्यात्त्र्यहंतेषांवस्त्रानलहतेतथा वाराणस्यांम्रियेद्यस्तु प्रत्याख्यातभिषक्क्रियः काष्ठ
पाषाणमध्यस्थोजान्हवीजलमध्यगः अविमुक्तोन्मुखस्तस्यकर्णमूलगतोहरः प्रणवंतारकंब्रूतेनान्यथाकुत्रचित्क्व

नित् हेमाद्रौत्वेवम् अप्राप्ते काले इत्युक्ते रप्राप्तमरणकालायाः स्त्रियाः अन्वारोहणे संपूर्णमेवाशौचं पृथ्वीचंद्रस्त्वत्रापि व्यह
माह श्रा॰द्धतत्त्वादिगौडग्रंथेप्येवम् एतच्च वृद्धादिमरणं कलौ निषिद्धम् भृग्वग्निपतनैश्चैव वृद्धादिमरणं तथेति माधवेन पृथ्वी
चंद्रेण च कलिवर्ज्येषूक्तेः नचात्र यावदुक्तनिषेधः विशिष्टोद्देशे वाक्यभेदात् नच कलौ वानप्रस्थाश्रमनिषेधादेव सिद्धेर्मरणनि
षेधोऽव्यर्थ इति वाच्यं सर्ववर्णेष्वित्यादिभिस्तद्भिन्नस्यापि प्राप्तेः काम्यं भवत्येव येवैतन्वं विसृजंतीति श्रुतेः स्मृत्यासंकोचा-
योगात् नचैयं स्वाभाविकमृत्युपराधीरपदोक्तेः मात्स्यभारतादिषु न लोकवचनात्तातन वेदवचनादपि मतिरुत्क्रमणी-
ते प्रयागमरणं प्रतीत्युक्तेः अतएव विष्णुधर्मे भृग्यादिमरणमुक्त्वोक्तम् यथायुगानुसारेण संत्यजेदात्मनस्तनुमिति का-
श्यामप्युक्तम् मात्स्ये अग्निप्रवेशं ये कुर्युरविमुक्ते विधानतः प्रविशंति मुखं ते मे निःसंदिग्धं वरानने हेमाद्रौ विवस्वान्
सर्वेंद्रियविमुक्तस्य स्वव्यापाराक्षमस्य च प्रायश्चित्तमनुज्ञातमग्निपातो महापथः धर्मार्जनासमर्थस्य कर्तुः पापांकित
स्य च ब्राह्मणस्याप्यनुज्ञातं तीर्थे प्राणविमोक्षणम् अपरार्केप्येवं सहगमनं कलौ भवत्येव कलौ नान्यागतिः स्त्रीणां सहा-
नुगमनादृत इति ब्रह्मपैववर्तात् एतेन मरणांतिकप्रायश्चित्तं काशीखंडादौ चातुर्वर्ण्यस्य तनुत्यागविधयश्च युगांतरपरा-
एव नयागेऽपि त्रिस्थलीसेतौ स्कांदे यथाकथंचित्तीर्थेस्मिन् प्राणत्यागं करोति यः तस्यात्मघातदोषो न प्राप्नुयादीप्सितान्यपि
पाद्मे विष्णुः देहत्यागं तथा धीराः कुर्वंति मम सन्निधौ मत्तनुं प्रविशंत्येव न पुनर्जन्मने नराः कौर्मे व्याधितो यदि वा दीनः क्रु
द्धो नापि भवेन्नरः गंगायमुनमासाद्य यस्तु प्राणान्परित्यजेत् ईप्सितान् लभते कामान्वदंति मुनिपुंगवाः तथा यागति
र्योगयुक्तस्य सत्त्वस्थस्य मनीषिणः सा गतिस्त्यजतः प्राणान् गंगायमुनसंगमे वाराहे तत्र ये मुंचति प्राणान् वटमूलेषु-

कंदरि सर्वलोकानतिक्रम्य ममलोकं प्रपद्यते तथा अकामोवासकामोवावटमूलेषुसंदरि शीघ्रंप्राणान्प्रमुंचेत्तुयदीच्छे
त्परमांगतिम् तथा पंचयोजनविस्तीर्णेप्रयागस्यतुमंडले व्यतीतान्पुरुषान्सप्तभविष्यांश्चचतुर्दश नरस्तारयतेसर्वान्
यस्तप्राणान्परित्यजेत् ब्राह्मे ध्यात्वाविष्णुपदांभोजंप्रयागेविष्णुतत्परः तनुंत्यजतिवैमायेतस्यमुक्तिर्नसंशयः दुष्कृतोपिदु
राचारो ब्रह्महत्यादिपातकी हरिंध्यात्वात्यजेद्देहंप्रयशोमुक्तिमान्भवेत् भविष्योत्तरे समाःसहस्राणितुसप्तवैजलेदशैक
मग्नेपतनेचषोडश महाहवेषष्टिरशीतिगोग्रहेअनाशकेभारतचाक्षयागतिः इतिसामान्यतोपिफलम् एवमन्येविध-
योज्ञेयाः यत्तुगौडाः प्रयागादिमरणंब्राह्मणभिन्नविषयमित्याहुस्तद्दूषणंपितामहचरणैःप्रयागविधौकृतमितिनात्रो-
च्यते अत्रदशाहमाशौचम् चिरात्तस्यप्राप्तकालगोचरत्वादितिभट्टाः शुनंतुत्रिरात्रम् दिवोदासीयेप्येवम् शङ्खितलि
पिकाश्यपः अनशनमृतानामशनिहतानामग्निजलप्रविष्टानां भृगुसंग्रामदेशांतरमृतानांजातदंतानांचत्रिरात्रमिति
एवंमरणांतप्रायश्चित्तेपि पूर्वोक्तश्वात्महादेर्दाहाशौचादिनिषेधस्तदानीमेव यत्सर्वंतुसर्वमौर्ध्वदैहिकंकुर्यात् गोब्राह्मण-
हतानांचपतितानांतथैवच ऊर्ध्वंसंवत्सरात्कुर्यात्सर्वमेवौर्ध्वदैहिकमितिहेमाद्रौषट्त्रिंशन्मतात् एवंमूर्च्छाकृतानामपि-
गयाश्राद्धमपिकार्यम् ब्रह्मघ्नाचकृतघ्नश्चगोघातीपंचपातकी सर्वेतेनिष्कृतिंयांतिगयायांपिंडपातनादित्यग्निपुराणात्
एवंश्राद्धेपि क्रियतेपतितानांतुगतेसंवत्सरेक्वचित् देशधर्मप्रमाणत्वात्कृत्याक्रूपेस्वबंधुभिः मार्तंडपादमूलेवाश्राद्धंहरिहरौ-
स्मरन् सूर्यपदइत्यर्थः तत्रवर्षमध्येकृत्यमुक्तमपरार्केवायुपुराणे शुक्लपक्षेतुद्वादश्यांकुर्यात्श्राद्धंतुवत्सरम् द्वादशाहानि
वाकुर्यात्छुक्लेचप्रथमेहनि छागलेयः नारायणबलिःकार्योलोकगर्हाभयान्नरैः तथातेषांभवेच्छौचंनान्यथेत्यब्रवीद्यमः

व्यासः नारायणं समुद्दिश्य शिवं वा यत्प्रदीयते तस्य शुद्धिकरं कर्म तद्भवेन्नान्यथेति स चात्मघातादिप्रायश्चित्तं कृत्वा कार्यः य-
थोक्तं हेमाद्रौ षट्त्रिंशन्मते कृत्वा चान्द्रायणं पूर्वं क्रिया कार्या यथाविधि नारायणबलिः कार्यो लोकगर्हाभयान्नरैः पिंडोदकक्रि-
याः पश्चाद्वृषोत्सर्गादिकं चरेत् एकोद्दिष्टानि कुर्वीत सापिंडीकरणं तथा दिवोदासीये शातातपस्तु पतिते च मृते शुद्ध्यै प्रा-
जापत्यांश्च षोडश मृते चापत्यरहिते कृच्छ्राणां नवतिं चरेदित्याह इदं प्रायश्चित्तार्हपित्रादिविषयम् इन्द्रियैरपरित्यक्ता ये च मू-
ढा निशादिनः घातयन्ति स्वमात्मानं चांडालादिहताश्च ये तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च दयया समभिप्लुताः यथाश्रद्धं प्रतन्वीत विष्णुना
मनातिभिनम् तथा ते संप्रवक्ष्यामि नमस्कृत्य स्वयंभुव इति हेमाद्रौ तेनैवोक्तेः तत्रैव बोधायनोऽपि नारायणबलिं व्याख्यास्यामो
ऽभिशस्तपतितस्यात्मत्यागिनां ब्राह्मणहतानां च द्वादशवर्षाणि त्रीणि वा कुर्वीतेति गृह्यपरिशिष्टे तु चंडालादित्याघस्का द-
ग्ध्वा शरीरं प्रेतस्य संस्थाप्यास्थीनि यत्नतः प्रायश्चित्तं तु कर्तव्यं पुत्रैश्चान्द्रायणत्रयमित्युक्तम् मदनरत्ने व्यासः प्रमादादपि निः-
शंकस्त्वकस्माद्विधिचोदितः चांडालैर्ब्राह्मणैश्चौरैर्निहतो यश्च कुत्रचित् तस्य दाहादिकं कार्यं यस्मान्न पतितस्तु सः चान्द्रायणं
तप्तकृच्छ्रद्वयं तस्य विशुद्धये यद्वा कृच्छ्राणि चैव दश कृत्वा तु विधिना दहेत् बुद्धिपूर्वमृतानां तु त्रिंशत्कृच्छ्रं समाचरेदित्युक्तं स्मृति-
रत्नावल्यां तु द्विगुणं प्रायश्चित्तं कृत्वा वा गयश्राद्धं सर्वं कार्यमित्युक्तम् आत्मनो घातशुद्ध्यर्थं चरेच्चान्द्रायणद्वयम् तप्तकृ-
च्छ्रं त्रिंशत्कृच्छ्राणि वा पुनः अर्वाक् संवत्सरात्कुर्याद्दहनादि यथोदितम् कृत्वा नारायणबलिमनित्यत्वात्तदायुष इति इदं चा-
त्मवधनिमित्तं ज्ञानिवधप्रायश्चित्तेन समुच्चितं कार्यम् अत एव बोधायनेनोक्तम् द्वादशवर्षाणि त्रीणि वेति मदनपारिजाते
स्मृत्यर्थसारे ब्रह्महादीनां तद्योग्यं प्रायश्चित्तं कृत्वा नारायणबलिः कार्य इत्युक्तम् एवं म्लेच्छीकृतानामपि यत्तु कश्चिदाह पु

त्रकृतेनप्रायश्चित्तेनपितुःपापनाशोपानाभावः आत्मघातेतुवचनादस्तु महापातकेतुकथंस्यादिति सःस्वयमेवात्मवधप्रायश्चित्त
स्यज्ञातिवधनिमित्तेनसमुच्चयंवदन् हृदयशून्यएव नहिजातिवधनिमित्तंपुत्रैःकार्यमितिवचनमस्ति पुत्रकर्तृकसर्वप्रायश्चित्तादिविधू
वापत्तेः प्रागुक्तबोधायनवचनाच्चेतिदिक् इदंप्रायश्चित्तार्हाणामेव प्रायश्चित्तानर्हाणांतुपतितोदकमात्रंकार्यमितिकेचित् मदनपारिजा
तादिस्वरसोप्येवम् वस्तुतस्तु तदर्हानर्हयोर्वचनेनुपादानादविशेषात्तत्रापिनारायणबलिः गयाश्राद्धंचेत्युक्तम् पतितोदकविधिस्तु पि
त्राद्यतिरिक्तविषयइत्यपरे सयथाहेमाद्रौब्राह्मे पतितस्यतुकारुण्याद्यस्तृप्तिंकर्तुमिच्छति सहिदासींसमाहूयसर्वगांदत्तवेतनाम् अशुद्ध
घटहस्तांतांयथावृत्तंब्रवीसापि हेदासिगच्छमूल्येनतिलानानयसत्वरम् तोयपूर्णंघटंचेमंसतिलंदक्षिणामुखी उपविश्यतुवामेनचरणेनत
नःक्षिप कीर्तयेःपातकीसंज्ञांत्वंपिबेतिमुहुर्वदेः निशम्यतस्यवाक्यंसालब्धमूल्याकरोतितत् एवंकृतेभवेत्तृप्तिःपतितानांचनान्यथेति
इदंचमृताहेकार्यम् पतितस्यदासीमृताह्निपदाघटमुपवर्जयेदेतावतायमुपचरितोभवतीतिमदनरत्नेविष्णूक्तेः इदंचात्मत्यागिविष
यम् आत्मत्यागिनःपतितास्तेनाशौचोदकभाजः स्फुरितरूपकस्यविष्णुनाएतस्याभिधानादितिगौडाः यत्तुकश्चिदाह यःपति-
तोघटस्फोटेनबांधवैर्बहिष्कृतस्तद्विषयाणिक्रियानिषेधवाक्यानि जीवत्येवतस्मिन्नंत्यकर्मणः कृतत्वात्पुनःकरणाभावादि
ति सबंधुत्यागेनजातवैराग्यस्यकृतप्रायश्चित्तस्याप्यकरणापत्तेर्मिताक्षरादिविरोधमपश्यन्मूर्खइत्युपेक्षणीयः नचकृतघट
स्फोटस्यसंग्रहविधिर्नेतिवाच्यम् मनुनाकृतघटस्फोटस्यत्यागमुक्त्वा प्रायश्चित्तेतुचरितेपूर्णकुंभमपांनवम् तेनैवसार्धंप्रास्येयुः-
स्नात्वापुण्येजलाशयइत्युक्तेः अन्यथाप्रायश्चित्तमात्रेएतत्प्रसंगात् अतोघटस्फोटेनबहिष्कृतस्यापिपित्रादेरब्दांतेनारायणबलिः
निषेधास्तुपितृव्यादिपराइतितत्वं केचित्तुनारायणबलौकृतेप्यंत्यकर्मसपिंडनवर्ज्यंकार्यम् गोब्राह्मणहतानांचपतितानांतथै

यत्र श्रुक्तमात्यमभीतानांनैवकार्यंसपिंडतेतिवचनात् ब्राह्मणादिहतेनातेपतितेसंगवर्जितइतिश्राद्धप्रकारोक्तेश्चेत्याहुः
तेहेमाद्रिस्थपूर्वोक्तषड्विंशन्मतविरोधान्निर्मूलत्वा छ्राद्धप्रकारस्यवृद्धिश्राद्धविषयत्वाडुपेक्ष्याः नाराय णबलिस्तुहेमाद्या-
द्यनुसारेणोच्यते तत्रादौक्रियानिबंधेगारुडेतर्पणमुक्तं कार्यंपुरुषसूक्तेनमंत्रैर्वावैष्णवैरपि दक्षिणाभिमुखोभूत्वाप्रेतंवि-
ष्णुमितिस्मरन् अनादिनिधनोदेवः शंखचक्रगदाधरः अक्षय्यःपुंडरीकाक्षः प्रेतमोक्षप्रदोभवेति शङ्कैकादश्यांदेशकालौ
संकीर्त्यामुकगोत्रस्यामुकस्यदुर्मरणात्प्रयातजदोषनाशार्थंऔर्ध्वदेहिकसंप्रदानत्वयोग्यतासिद्ध्यर्थंनारायणबलिंकरि-
ष्यइतिसंकल्प्य ब्रह्माणंविष्णुंशिवंयमंप्रेतंचपंचकुंभेषु विष्णुःस्वर्णमयः कार्योरुद्रस्ताम्रमयस्तथा ब्रह्मारौप्यमयस्तत्र
यमोलोहमयोभवेत् प्रेतोदर्भमयः कार्यइतिदेवप्रकल्पनेतिगारुडोक्ताःसर्वास्तुहेमीर्वाप्रतिमासुषोडशोपचारैःपु-
रुषसूक्तेनाभ्यर्च्याग्निंप्रतिष्ठाप्यचरुंपुरुषसूक्तेनप्रत्यृचंनारायणायेदमितिहुत्वादेवानामग्रेदक्षिणाग्रदर्भेषुविष्णुरूपं
प्रेतंस्मरन्नामगोत्राभ्यांमधुघृततिलयुतान् दशपिंडान् यज्ञोपवीत्येवामुकगोत्रामुकशर्मन् प्रेतविष्णुरूपायतेपिंडउपति-
ष्ठतामितिदत्वापुरुषसूक्तेनाभिमंत्र्यतेनैवशंखोदकेनाभिषिच्याभ्यर्च्यामुकशर्माणममुकगोत्रंविष्णुरूपंप्रेतंतर्पयामीतिपु-
रुषसूक्तेनप्रत्यृचंतर्पयित्वा एकमामान्नंब्रह्मादिपंचभ्योदद्यात् मंत्रस्तु ब्रह्माविष्णुर्महादेवोयमश्चैवसकिंकरः बलिंगृही-
त्वाकुर्वंतुप्रेतस्यचशुभांगतिमिति मिताक्षरायांतुहोमबल्यादिनोक्तम् ततःप्रतिदैवतंत्रिविधंफलंशर्करामधुगुडघृतानि
नानिवेद्यपिंडानभ्यर्च्यंनवांक्षिस्वारात्रौनवसप्तपंचवाविप्रान्निमंत्र्योपोषितोजागरंकृत्वाश्वोभूतेपुनर्विष्णुंयमंसंपूज्यैको-
द्दिष्टविधिनाश्राद्धंपंचकंकरिष्येइत्युक्त्वाविष्णुयमप्रेतान्स्म.न्नविप्रानुपवेश्यप्रेतस्थानेचैकंविष्णुंस्मरन्पाद्यादिनार्घ्यपु

तेनृप्तिमभ्यार्च्य कृत्वोल्लेखनादि कृत्वान्नशेषेण विष्णवे ब्रह्मणे शिवाय यमाय सपरिवाराय चतुरः पिंडान्दत्वा प्रेतनामगोत्रे स्मृ
त्वा विष्णुनाम्ना पंचमं दत्वाभ्यर्च्यानेभ्यो दक्षिणां दत्वैकं प्रेतं स्मृत्वा विशेषतः संतोष्य विप्रैः प्रेताय देतिलोदकमुपतिष्ठनामिति स
तिलमुदकं दापयित्वा भुंजीतेति अत्र विशेषांतरं भट्टकृतांत्येष्टिपद्धतौ ज्ञेयम् सर्पहते तु वर्षपर्यंतं पूर्वेद्युरेकभक्तपूर्वं शुक्लपंच
म्यामुपवासं नक्तं वा कृत्वा पिष्टमयं नागमनंतवासुकिशंखपद्मकंबलकर्कोटकाश्वतरधृतराष्ट्रशंखपालकालियतक्षककपि
लेतिनामभिः प्रतिमासं संपूज्य पायसेन विप्रान्संभोज्य वत्सरांते हैमं नागं गां च दत्वा नारायणबलिं कुर्यात् मूलं तु हेमाद्रौ ज्ञे
यम् बौधायनसूत्रे सर्पमृतानां नमोस्तु सर्पेभ्य इति तिस्र आहुतीर्हुत्वोदके मृतानां समुद्राय वरुणायेति हुत्वेति क्रियां कुर्यादि
ति शेषः व्यासः सौवर्णभारनिष्पन्नं नागं कृत्वा तथैव गां व्यासाय दत्वा विधिवत्पितुरानृण्यमाप्नुयात् हेमाद्रौ भविष्ये पं
चम्यां पन्नगं हैमं स्वर्णनिष्केन कारयेत् क्षीराज्यपात्रमध्यस्थं पूज्य विप्राय दापयेत् प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं नागदष्टस्य शंभुने
ति अपरार्के स्मृत्यंतरे नदैवकृत्प्रातिप्रेतो नारायणबलौ कृते पादद्वानि क्रियापिंडं तस्मै प्रेताय चेत्कृतः तस्यैवाशौचशुद्
ध्यहमेव न संशयः विष्णुश्राद्धसमाप्तौ तु त्रयोदश्यां दिनत्रयम् आशौचं पिंडदः कुर्यान्न तु तद्बंधुगोत्रजाः यस्यैव मृतस
काले तु वृत्तिछिन्ना संततिर्भवेत् स च सेन्नरके नित्यं पंकमग्नः करीयथ तस्योपक्रम्य बलिं नारायणं कुर्यात्तस्योद्देशेन भक्ति
मानिति गारुडोक्ते पुत्रस्यापि पत्न्याद्यैः कार्य इत्युक्तं देवयाज्ञिकेन अथ विधानाद्दाशौचाभावः यथा यतिशुद्धमृतादिषु
त्र याणामाश्रमाणां च कुर्याद्दाहादिकाः क्रियाः यतेः किंचिन्न कर्तव्यं न चान्येषां करोति स इति ब्राह्मात् उशनाः एकोद्दि
ष्टं न कुर्वीत यतीनां चैव सर्वदा अहन्येकादशे प्राप्ते पार्वणं तु विधीयते सपिंडीकरणं तेषां न कर्तव्यं सुतादिभिः त्रिदंड

ग्रहणादेवप्रेतत्वंनैवजायते तत्संस्कारंवक्ष्यामः दत्तात्रेयः एकोद्दिष्टंजलंपिंडमाशौचंप्रेतसत्क्रियाम् नकुर्याद्वार्षिकादन्य
द्ब्रह्मीभूतायभिक्षवे वार्षिकादितिपूर्वंमासिकादिनिषेधोनतुदर्शादेः सन्यासिनोप्याब्दिकादिपुत्रःकुर्याद्यथाविधी
तिवायवीयोक्तेः श्वेतचंद्रोदयेप्रजापतिः अहन्येकादशेमासेपार्वणंतुविधीयते सपिंडीकरणंतस्यनकर्तव्यंसुतादिभिः
एपुसपिंडनादिनिषेधानुवादेनपार्वणोक्तेः तत्स्थानापन्नत्वंपार्वणस्यगम्यते नगिरागिरेतिब्रूयादेरंकृत्वोद्भेयमितिव
त् दर्शवार्षिकादिविधानंचत्रिदंडिनामेव एकदंडिपरमहंसादीनांतुनकिमपिकार्यम् पूर्वोक्तोशनोवाक्येत्रिदंडिग्रहणा
दितिशूलपाण्यादयोगौडाः त्रिदंडिशब्देनमनोदंडादिदंडत्रयोक्तेः यस्येतेनियतादंडाःसत्रिदंडीतिचोच्यत इतिस्मृतेः बौ
धायनः नारायणबलिश्चास्यकर्तव्योद्वादशेहनि अस्यपार्वणेनसमुच्चयोज्ञेयः तंचसएवाह कृत्वाविष्णोर्महापूजांपाय
संविनिवेदयेत् अग्नौकृत्वातुतच्छेषंव्याहृतीभिःसमाहितः यतीन्गृहस्थान्साधून्वानिमंत्र्यद्वादशावरान् अभ्यर्च्य
गंधपुष्पाद्यैर्विष्णोर्द्वादशनामभिः संभोज्यहव्येनान्येनदक्षिणांचनिवेदयेत् त्रयोदशंद्विजश्रेष्ठमात्मज्ञंसंयतेंद्रियम् वि
ष्णुंयथातथाभ्यर्च्यपाद्याद्यैश्चविधानतः दद्यात्पुरुषसूक्तेनगंधपुष्पादिकंक्रमात् वस्त्रालंकरणादीनियथाशक्तिप्र
दापयेत् उच्छिष्टसन्निधौतस्यदर्भानास्तीर्यभूतले भूर्भुवःस्वःस्वधायुक्तेस्तस्मैदद्याद्बलित्रयम् अश्वमेधसहस्रस्य
वाजपेयशतस्यच तत्फलंलभतेदेवयःकरोतियतिक्रियाम् शौनकस्तु शौनकोहंप्रवक्ष्यामिनारायणबलिंपरम् चं
डालादुदकात्सर्पाद्ब्राह्मणाद्वैद्युतादपि दंष्ट्रिभ्यश्चपशुभ्यश्चरज्जुशस्त्रविषाश्मभिः देशांतरमृतानांचमृतानांवान्य
साधनैः जीवच्छ्राद्धमृतानांचकृतघ्नानांतथैवच यतीनांयोगिनांपुंसामन्येषांमोक्षकांक्षिणाम् पुण्यायाक्षय्यार्थाय

द्वादशेऽहनि कारयेत् द्वादश्यां श्रवणोद्योतेपंचम्यां पर्वणोऽस्कवेत्कृत्वा पूर्वोक्तं सर्वं विधिमुक्तां तोदेवेतिषड्भिः पुरुषसूक्तेन भस्तृन्नं
पायसं हुत्वा केशवादिद्वादशनामभिस्तद्रूपिणोपेते द्वादशविप्रान् संभोज्यतैरेव द्वादशपिंडान् दद्यादित्यधिकमाह शुद्धमूतेत्तु
माधुक्रम् कृतजीवच्छ्राद्धे मृते सपिंडैराशौचादिकार्यंनवा . तदुक्तं हेमाद्रौ लैंगे मृते कुर्यान्न कुर्याद्वा जीवन्मुक्तो यतः स्वयम्
कालंगतोद्विजेभूमौ स्वनेद्वापि दहेत्तथा पुत्रकृत्यमशेषं च कृत्वा दोषो न विद्यते जीवस्यापि विशेषस्तन्नेवोक्तः नित्यं नैमित्तिकं
यत्तु कुर्याद्वा संत्यजेत्तथा बांधवेपि मृते तस्य नैवाशौचं विधीयते सूतकं च न संदेहः स्नानमात्रेण शुध्यति एतद्योगिविषयम्
योगमार्गरतोपि चेति तस्यास्युक्तेः तथाहिताग्नेः प्रोषितमृतेन तदस्थिदाहात् पूर्वं पित्रादीनामाशौचं संध्यादिकर्मलोपश्च नास्ति
अनग्निमतउत्क्रांते राशौचादिद्विजातिषु दाहादग्निमतोविद्याद्विदेशस्थे मृते सतीति स्मृतेः आहिताग्नेर्दाहप्रयोगपद्धा
हः संस्कारांगंचभिन्नोदशाहइति धूर्तस्वामी रामांडारश्च तच्चिंत्यम् मूलैक्याद्वचोविरोधाच्च एतत्प्रागुक्तम् अत्र देहस्यैव
संभवे दाहः आहिताग्नौ विदेशस्थे मृते सति कलेवरम् निधेयं नाग्निभिर्यावत्तदीयैरापदत्यनइति ब्राह्मोक्तेः तदभावे
छंदोगपरिशिष्टे विदेशमरणेस्थीनि आहृत्याभ्यज्य सर्पिषा दाहयेद्दर्भिपाच्छाद्य पात्रन्यासादि पूर्ववत् अस्थामलाभे
पर्णानि शकलान्युक्तया हृता दाहयेदस्थिसंख्यानि ततः प्रभृति सूतकम् हेमाद्रौ षड्त्रिंशन्मते कुर्याद्दर्भमयं प्रेतं दर्भैः
स्त्रिशतिषष्टिभिः पालाशिभिः समिद्भिर्वा संख्यान्वेवं प्रकीर्तिता भविष्ये चत्वारिंशच्छिरस्थाने ग्रीवायां च दशैव तु
बाह्वोश्चैव शतं दद्यादिंशतिं च तथोरसि उदरे विंशतिं दद्यात्त्रिंश तं कटिदेशयोः ऊर्वोश्चैव शतं दद्यात्त्रिंशत्तं जानुजंघयोः
पादांगुलीषु दशवै एषा न्प्रेतकल्पना मदनरत्ने यज्ञपार्श्वः शिरस्यशीत्यर्धं दद्याद्ग्रीवायां तु दशैव तु बाह्वोश्चैकशतं द-

शा दश चैवांगुलीषु च उरसि त्रिंशतं दद्याद्विंशतिं जठरोदरे द्वादशार्धं वृषणयोरष्टार्धं शिश्न एव तु ऊर्वोश्चैव शतं दद्यात्त्रिंश
तं जंघयोर्द्वयोः पादांगुलीषु दद्याद्दश एतत्स्यकल्पनम् मस्तके नारिकेलं तु अलाबुं तालुके तथा पंचरत्नं मुखे न्य-
स्याज्जिह्वायां कदलीफलं चक्षुषोश्च कपर्दौ द्वौ नासिकायां तु कालकम् कर्णयोर्ब्रह्मपत्राणि केशे वटप्ररोहकाः नालकं कमला-
नां तु अंत्रस्थाने विनिक्षिपेत् मृत्तिका तु वसाधातु हरितालकगंधकौ शुक्रे तु पारदं दद्यात्पुरीषे पित्तलं तथा संधीषु तिलपि
ष्टं तु मांसं स्याद्यवपिष्टकम् मधु स्याल्लोहितस्थाने त्वचास्थाने मृगत्वचा स्तनयोर्जर्जके दद्यान्नासायां शतपत्रकम् कमलं नाभि
देशे स्याद्वृंताकं वृषणाश्रिते लिंगे च रक्तमूलं तु परिधानं दुकूलकम् गोमूत्रं गोमयं गंधं सर्वौषध्यादि सर्वत इति इदं निरग्ने
रपि तत्रैव वृद्धमनुः प्रोषितस्य तथा कालो गतश्चेद्द्वादशाब्दिकः प्राप्ते त्रयोदशे वर्षे प्रेतकार्याणि कारयेत् बृहस्पतिः य
स्य न श्रूयते वार्ता यावद्द्वादशवत्सरात् कुशपुत्रकदाहेन तस्य स्यादवधारणा भविष्ये पितरि प्रोषिते यस्य न वार्ता नैव चा
गमः ऊर्ध्वं पंचदशाद्वर्षात्कृत्वा तत्प्रतिरूपकम् कुर्यात्तस्य तु संस्कारं यथोक्तविधिना ततः तदादीन्येव सर्वाणि प्रेतकर्माणि
कारयेत् द्वादशाब्दप्रतीक्षा पितृभिन्नविषयेति मदनरत्ने उक्तम् गृह्यकारिकायां तु तस्य पूर्ववयस्कस्य विंशत्यब्दोर्ध्व
तः क्रिया ऊर्ध्वं पंचदशाब्दात्तु मध्यमे वयसि स्मृता द्वादशाद्वत्सरादूर्ध्वमुत्तरे वयसि स्मृता चांद्रायणत्रयं कृत्वा त्रिंश
त्कृच्छ्राणि वा कृतैः कुशैः प्रतिकृतिं दग्ध्वा कार्याः शौचादिकाः क्रिया इत्युक्तम् पराशरः देशांतरगतो नष्टस्तिथिर्न ज्ञाय
ते यदि कृष्णाष्टमी त्वमावास्या कृष्णा चैकादशी च या उदकं पिंडदानं च तत्र श्राद्धं च कारयेत् इदं मासज्ञाने तत्राहिता
ग्नेः पूर्णाशौचं अनाहिताग्नेस्तु त्रिरात्रं अनाहिताग्नेर्देहस्तु दाह्यो गृह्याग्निना स्वयम् तदभावे पलाशानां वृंतैः कार

पुमानपि वेष्टितव्यस्तथायत्नात्कृष्णसारस्यचर्मणा ऊर्णासूत्रेणबध्वातुपङ्केसन्योयवैस्तथा कपिष्टैर्जलसंमिश्रैर्दग्धव्य
श्वतथाग्निना असौस्वर्गायलोकायस्वाहेत्यृत्क्वसबान्धवैः एवंपर्णशरंदग्ध्वात्रिरात्रमशुचिर्भवेदितिब्राह्मोक्तेः इदंचि
रात्रंनदशाहमध्येदाहे तत्रप्रोषितेकालशेषःस्यादित्युक्तेः किंतुतदूर्ध्वं तत्रपत्नीपुत्रयोःपूर्वमगृहीताशौचयोर्दशाहाद्य
व गृहीताशौचयोस्तुत्रिरात्रम् पत्नीमृतौभर्तुश्चैवम् सपत्न्योश्चैवमितिस्मृत्यर्थसारे अन्यसापिण्डानांतुसर्वत्रपर्णशरा
द्दाहेत्रिरात्रम् तदाहांगिराः देशांतरमृतंश्रुत्वानाशौचंचेत्कथंचन गृहीतमितिशेषः कालात्ययेपिकुर्वीतदाहका
लेदिनत्रयमिति स्मृत्यर्थसारेतु गृहीताशौचानांस्नानमात्रमुक्तम् बह्वृचपरिशिष्टेपि अथातीतसंस्कारः सचेद्दशदशा
हंस्यात्तेनैवसर्वंसमापयेदूर्ध्वमाहिताग्नेर्दाहात्सर्वमाशौचंकुर्यादन्येषुपत्नीपुत्रयोः पूर्वमगृहीताशौचयोःसर्वमाशौचं
गृहीताशौचयोःकर्मांगंत्रिरात्रमिति षडशीतावप्येवम् विश्वादर्शेतुप्रतिकृतिदहनेत्वग्निदस्यात्रिरात्रमित्युक्तम् द्वा
दशवर्षादिप्रतीक्षोत्तरंदाहेतुपुत्रादीनांसर्वेषांत्रिरात्रमितिकल्पतरुदिवोदासादयः अथप्रेतसंस्कारेकालः हेमाद्रौ-
गार्ग्यः प्रत्यक्षशवसंस्कारेदिननैवविशोधयेत् आशौचमध्येसंस्कारेदिनंशोध्यंतुसंभवे आशौचविनिवृत्तौचेत्पुनः
संस्क्रियतेमृतः संशोध्यैवदिनंग्राह्यमूर्ध्वंसंवत्सराद्यदि प्रेतकार्याणिकुर्वीतश्रेष्ठंतत्रोत्तरायणम् कृष्णपक्षश्चतत्र
त्रापिवर्जयेत्तुदिनत्रयम् वाराहे चतुर्थीष्टमगेचंद्रेद्वादशेचविवर्जयेत् प्रेतकृत्यंव्यतीपातेवैधृतौपरिघेतथा क
रणेविष्टिसंज्ञेचशनैश्चरदिनेतथा त्रयोदश्यांविशेषेणजन्मताराचयेतथा जन्मदशमैकोनविंशानिजन्मताराः भा
रते नक्षत्रेतुनकुर्वीतयस्मिन्जातोभवेन्नरः नप्रोष्ठपदयोःकार्यंतथाग्नेयेचभारत दारुणेषुचसर्वेषुप्रत्यरेचवि

नर्नयेत् काश्यपः भरण्यार्द्रामघाश्लेषामूलं द्विचरणानिच प्रेतकृत्येनिदुष्टानि धनिष्ठाद्यंचपंचकम् फाल्गुनी द्वि-
नयंरोहिण्यनूराधापुनर्वसू आषाढे द्विविशाखाच भानि द्विचरणानिच ज्योतिर्नारदः चतुर्दशीतिथिंनंदांभद्रांशक्रा
वासरौ सितेज्ययोरस्तमयेघ्न्यंघ्रिभंविषमांघ्रिभं शकूपक्षंचसंत्यज्यपुनर्दहनमुत्तमम् वसूत्तरार्धतः पंचनक्षत्रेषु
भिन्नन्यस्त पौष्णब्रह्मर्क्षयोश्चैवदहनात्कुलनाशनम् अस्यापवादमाहतत्रैवबैजवापः प्रेतस्यसाक्षाद्दग्धस्यप्राप्ते
लेकादशेऽहनि नक्षत्रतिथिवारादिशोधनीयंनकिंचन युगमन्वादिसंक्रांतिदर्शेप्रेतक्रियायदि दैवादापतितातत्रनष्ट
त्रादिनशोधयेत् विश्वप्रकाशोपि गुरुभार्गवयोर्मौढ्येपौषमासेमलिम्लुचे नातीतःपितृमेधःस्यान्नयांगोदावरींवि
ना दानमपितत्रैवोक्तम् भद्रायांभूमिदानंस्यात्त्रिपादर्क्षेहिरण्यदः वारेशुत्रतद्रूपंतुवासोदानंविधीयते धनिष्ठापं
चकमृतेपंचरत्नानिदापयेत् एकाशीतिपलंकांस्यंतदर्धंवातदर्धकम् नवषट्त्रिपलंवापिदद्याद्विभायशक्तितः इत्य
लंप्रसंगेन हेमाद्रौरुद्रमनुः अमृतंमृतमाकर्ण्यकृतंयस्यौर्ध्वदैहिकम् प्रायश्चित्तमसौस्मार्तेकृत्वाग्नीनादधीतच
जीवन्यदिसमागच्छेद्घृतकुंभेनिमज्जनम् उद्धृत्यस्नापयित्वास्यजातकर्मादिकारयेत् द्वादशाहंव्रतचर्यात्रिरात्र
मथवास्यतु स्नात्वोद्वहेततांभार्यामन्यांवातदभावतः अग्नीनाधायविधिवत्व्रात्यस्तोमेनवायजेत् अथैंद्राग्ने
पशुनागिरिंगत्वाच्चतन्नतु इष्टमायुष्मतींकुर्याद्दीप्सितांश्चक्रतूंस्ततः अनाहिताग्नेस्तुचरुः मृतधार्ताश्चचणीत्वाश्व
लायनः स्मरभयएवयस्मिन्जीवेमृतशब्दइति यस्यतुजीवतएवमृतिवार्तास्तितास्त्रियासहगमनंकृतं तदानंदेथ
मेव भर्तुर्मरणज्ञानस्यैवनिमित्तत्वात् प्रत्यात्तस्यगौतमेणायुक्तत्वाच्चेतिकेचित्त तन्न मरणज्ञानस्यनिमित्तत्वेती.

तानागतयोरपितत्त्वापत्तेः भर्तुर्विधदाहाभावेनतस्याःसहगमनाभावाच्च तस्मादाशौचवज्ज्ञातमरणस्यैवनिमित्त
त्वंनचात्रतदस्ति परंकास्यंमरणमस्तु अतआत्महननदोषोस्तीतिनातपादाः तथासर्पसंस्कारेकृतेत्रिरात्रमाशौचं
ताह्वधिंचाहशौनकः अथवक्ष्यामिसर्पस्यसंस्कारविधिमुत्तमम् सीनीवाल्यांपौर्णमास्यांपंचम्यांवापिकारयेत् कृत
सर्पवधोविप्रःपूर्वजन्मनिवायदि वधप्रख्यापयेत्सापीचरेत्कृच्छ्रांश्चतुर्दश विभायलोहदंडंचतन्मूल्यंवापिदापयेत्
मूल्यमाह निष्कत्रयंद्विनिष्कंवानिष्कमेकंकनीयसं अनुमत्यादिकर्तॄणांनिष्कमर्धंतदर्धकम् इदंस्वर्णरूप्ययोः शक्त्याज्ञे
यम् संस्कारमाह प्रियंगुव्रीहिगोधूमतिलपिष्टेनवापुनः कृत्वासर्पाकृतिंशूर्पेनिधायधार्ययेदहिम् एहिपूर्वमृतःसर्प
अस्मिन्पिष्टेसमाविश संस्कारार्थमहंभक्त्याप्रार्थयामिसमाहितः वस्त्रोपवीतगंधाद्यैःसंपूज्यचहरेद्बहिः कुर्यात्सं
स्कारसंकल्पंप्राणायामपुरःसरम् यज्ञोपवीतिनाकार्यंसर्पसंस्कारकर्मतु लौकिकाग्निंप्रतिष्ठाप्यसमिदाधानमाचरे
त् ततोग्नेरग्निदिग्भागेभूमिंसंप्रोक्ष्यवारिभिः चितिंकृत्वाथसंस्तीर्यकुशैराग्नेयकाग्रकैः पर्युक्ष्याग्निंपरिस्तीर्यप
रिषिच्यसमर्चयेत् कृत्वेध्माधानमाघारौचक्षुषीचयथाविधि सर्पंगृहीत्वायत्नेनचितिमारोपयेत्सुधीः स्रुवेणजु
हुयादाज्यमग्नौव्याहृतिभिस्त्रिभिः सर्पास्येजुहुयादाज्यंव्याहृत्याचसमग्रया आज्यशेषंस्रुवेणैवसर्पदेहेनिषे
चयेत् नमसस्थेजलैःसर्पंव्याहृत्याभ्युक्ष्यपाणिना अग्नेरक्षाणाइत्यनयासर्पायाग्निंप्रदापयेत् उपतिष्ठेद्दह्य
मानंनमोस्तुसर्पमंत्रतः ज्ञानतोज्ञानतोवापिकृतःसर्पवधोमया पूर्वजन्मनिवासर्पतत्सर्वंक्षंतुमर्हसि क्षीराज्येनतत
श्चाग्निंप्रोक्ष्यव्याहृतिभिर्जलैः नास्तिसंचयनंकुर्यात्स्नात्वाचम्यगृहंव्रजेत् ब्रह्मचर्यादिकंकार्यंत्रिरात्राशौचमिष्य

ते सचैलंतुचतुर्थेन्हिस्नातान्विप्रान्समर्चयेत् सर्पोनंतस्तथाशेषः कपिलोनागएवच कालिकः शंखपालश्च भूधरश्चे
तिनामभिः गंधपुष्पाक्षतैर्धूपदीपाद्यैरर्चयेद्द्विजान् घृतपायसभक्ष्यैश्चाद्द्विजानष्टौतुभोजयेत् एवंकृतेविधानेनस
र्पसंस्कारकर्मणि सर्पहिंसाकृतात्पापान्मुच्यतेनात्रसंशयइति इतिसर्पसंस्कारः कश्चित्तुजीवतोप्यंत्यकर्माशौचंच
कार्यम् यथा प्रायश्चित्तानिच्छोः पतितस्य घटस्फोटे पतितस्योदकंकार्यंसपिंडैर्बांधवैःसह निंदितेहनिसायान्हे
ज्ञात्यृत्विग्गुरुसन्निधौ दासीघटमपांपूर्णंपर्यस्येत्प्रेतवत्तदा अहोरात्रमुपासीरन्नाशौचंबांधवैःसहेतिमनूक्तेः नि
दितेरिक्तादौ अपरार्केवसिष्ठोपि वेदविप्लावकशूद्रयाजकोत्तमवर्णवर्गपतितास्तेषांपात्रनिनयनमपात्रसंस्काराद
कृत्स्नंपात्रमादाय दासोसवर्णपुत्रोवा बंधुरसदृशोवागुणहीनः सव्येनपादेनप्रवृत्ताग्रान् दर्भान् लोहितान्वोपस्तीर्याप
पूर्णपात्रमस्मैनिनयेन्निनेतारंचास्य प्रकीर्णकेशाज्ञातयोन्वालभेरन्नपसव्यंकृत्वा गृहेषुस्वैरमापद्येरन्नतऊर्ध्वंतेनत
स्मिन्पुत्तद्धर्माणःसंधर्मयंतइति उत्तमवर्णाब्राह्मणाद्यः तेषांवर्गःसमूहस्तस्मात्पतिताब्रह्महादयः अपात्रसंस्का
रः कुत्सितपात्रसमूहः प्रवृत्ताग्राःछिन्नाग्राः स्वैरंयथेच्छंधर्मादिकार्यंकुर्युः अस्मात्पूर्वंनसामर्थ्यात्पात्रनिनयः
स्वाकृपतितज्ञातीनांधर्मकार्येष्वधिकारोनास्तीत्यपरार्कः तस्यविद्यागुरुयोनिसंबंधांश्चसन्निपात्यसर्वाण्युदका
प्रेतकार्याणिकुर्युः पात्रंचास्यविपर्यस्येयुर्दासः कर्मकरोवाचकरादमेध्यंपात्रमानीयदासीघटात्पूरयित्वादक्षिणा
मुखः पदाविपर्यस्येदमुमनुदकंकरोमीतिनामग्राहंसर्वेन्वालभेरन् प्राचीनावीतिनोमुक्तशिखाअपउपस्पृश्यग्रामंप्र
विशेयुरितिगौतमोक्तेश्च उदकादीन्यकृतेदाहेनिवृत्तिः प्रेतकार्याण्येकादशाहश्राद्धांतानि दास्याहृतोंबुघटोदासीघट

तेनोदकेनामेध्यपात्रं पूरयित्वा दासादिर्स्तुन्नजं वामपादेन कुर्यादिति हरदत्तः अत्र नामग्राहवचनमुदकादिप्रेतकार्यं तद्वर्जनता
र्थं तेन तूष्णीं भवति एतच्च प्रायश्चित्तानिच्छोः तस्य गुरोर्बांधवानां राज्ञश्च समक्षं दोषानभिख्याप्य तमनुभाष्य पुनः पुन
राचारं लभस्वेति स यद्येवमप्यनवस्थितमतिः स्यात्ततोऽस्य पात्रं विपर्यस्येदिति शंखोक्तेः जीवंतमेवोद्दिश्य पिंडोदकश्राद्धानि
नास्माद्दद्यादित्यपरार्कः कृतप्रायश्चित्तस्य घटस्फोटे कृतेपि संग्रहविधिमाह गौतमः यस्तु प्रायश्चित्तेन शुद्ध्येत्तस्मिन् शुद्धे शा
तकुंभमयं पात्रं पुण्यह्रदात्पूरयित्वा स्रवंतीभ्यो वा तत एनमुपस्पर्शयेयुरथास्मै तत्पात्रं दद्युस्तत्संप्रतिगृह्य जपेच्छांता द्यौः
शांता पृथिवी शांतं शिवमंतरिक्षं यो रोचनस्तमिह गृण्हामीत्येतैर्यजुर्भिः पावमानीभिस्तरत्समंदीभिः कूष्मांडैश्चाज्यं जु
हुयाद्धिरण्यं दद्याद्वाचार्याय यस्य तु प्राणांतिकं प्रायश्चित्तं स मृतः शुद्ध्येत्सर्वाण्येव तस्मिन्नुदकादीनि प्रेतकर्माणि कुर्युरेत
देव शांत्युदकं सर्वेषूपपातकेष्विति घटस्फोटोत्तरं प्राणांतिकप्रायश्चित्ते कृते तु मृत एव शुद्ध्येन्न तत्र संग्रहविधिः अतस्तेन·
विनापि प्रेतकर्म कुर्यादित्यर्थः उपपातकेष्वपि घटस्फोटे कृते एवं कार्यमित्यर्थः याज्ञवल्क्यः चरितव्रत आयाते निनयेरन्न
वं घटम् जुगुप्सेरन्न चाप्येनं संवसेयुश्च सर्वशः कृतघटस्फोटस्यैवायं परिग्रहविधिरिति मिताक्षरायामपरार्के च अन्यथा प्रा
यश्चित्तमात्रे एतत्प्रसंगात् मनुरपि घटस्फोटमुक्त्वा निवर्तेरंश्च तस्मात्संभाषणसहासनेरित्युक्त्वा प्रायश्चित्ते तु च
रिते पूर्णकुंभमपां नवम् तेनैव सार्धं प्रास्येयुः स्नात्वा पुण्ये जलाशये इति तच्छुद्धं प्राग्युक्त अपरार्के वसिष्ठोपि पतितानां
चरितव्रतानां प्रत्युद्धारोथाप्युदाहरंति अग्रे स्युर्हरतां गच्छेत् क्रीडन्निव हसन्निव पश्चात्पालयतां गच्छेच्छोचन्निव·
रुदन्निव स्वाचार्यमातृपितृहंतारस्तत्प्रसादादपगतपापा एषां तेषां प्रत्यापत्तिः पूर्णह्रदात् प्रत्नाह्वा सकांचनं पात्रमा

हेयंचाङ्गः पूरयित्वा पोहिष्ठीयाभिरेन मद्भिरभिषिंचेयुः सर्वएवाभिषिक्तस्य मस्तुडारः पुत्रजन्मना व्याख्यातइति
परिग्रहः न चोद्धृतांहसन्निचाग्रेसरः स्यात् पातयतां घटस्फोटं कुर्वतां शौचं निवपेच्छ्राद्धं च्छेत् मातापित्रादिहंतॄणां
परिग्रहो न कार्यः तत्प्रसादे सति चीर्णव्रतानां कार्यः प्रवृत्तं निर्णयः पुत्रजन्मनेत्यभिषेकोत्तरम् जातकर्मादयः संस्कारा।
पुत्रजन्मवत्कार्या इत्यपरार्के व्याख्यातो अतएव विज्ञानेश्वरो घटेप वर्जिते ज्ञातिमध्यस्थो यवसं गवां दद्यात् प्रथमं गोभिः
सत्कृतस्य हि सन्निधेयत्यत्र गवां भक्षणाभावे पुनर्व्रतं चरेदित्येतत्प्रकृते एवं चरितव्रतविधौ विशेषो यभिनिवदन् घटस्फो
टोत्तरं परिग्रह एवैतन्न सर्वत्रेत्याह तस्मात्कृतेपि घटस्फोटे प्रायश्चित्तं परिग्रहविधिः पुनः संस्कारा भवंतीति सिद्धम् तथा
जीवच्छ्राद्धकृतं हेमाद्रौ बोधायनः तत्राशौचं दशाहं स्यादित्यलं प्रसंगेन एवं सापवादे आशौचे उक्ते प्रतिशाखं भिन्ने प्यंर
कर्मणि साधारणं किंचिदुच्यते तत्राधिकारिणः प्रागुक्ताः सर्वाभावे धर्मपुत्रो वा कार्यः अपुत्रेण सुतः कार्यो यादृक्तादृ
क्प्रयत्नतः पिंडोदकक्रियाहेतोर्नामसंकीर्तनाय च इति व्यासवचनात् गृह्यपरिशिष्टे असगोत्रः सगोत्रो वा यदि स्त्री य
दि वा पुमान् प्रथमेहनि यः कुर्यात् स दशाहं समापयेत् दद्यात्सिंडपित्विशेषः भविष्ये यत्राद्यो दीयते पिंडस्तत्र सर्वं समा
पयेत् श्राद्धेपि प्रथमेहनि यो दद्यात्प्रेतायान्नं समाहितः अन्नं नवसु चान्येषु स एव प्रददात्यपि विज्ञानेश्वरादयस्तु
केचित्तु अग्निं दद्यादिति व्याचक्षते सगोत्रो वासगोत्रो वा यो ग्निं दद्यात्सखेनरः सोपि कुर्यान्नवश्राद्धं शस्त्रोक्तं दशमेहनी
ति दिवोदासीये वचनाच्च तत्रैव स्नात्वा स्थानस्थमासन्नमर्धोन्मीलितलोचनम् भूमिस्थं पितरं पुत्रो यदि दानं प्रदापये
त् तद्विशिष्टं गयाश्राद्धादश्वमेधशतादपि तानि यथा मोक्षं देहि हृषीकेश मोक्षं देहि जनार्दन मोक्षधेनुप्रदानेन मुकुंदः प्री

यतांममेति मोक्षधेनुमंत्रः ऐहिकामुष्मिकं यच्च सप्तजन्मार्जितं नृणाम् तत्सर्वं नाशमायातु गामेतां ददतो ममेति ऋ
णधेनोः आजन्मोपार्जितं पापं मनोवाक्कायकर्मभिः तत्सर्वं नाशमायातु गोप्रदानेन केशवेति पापधेनोः भारते श्र
कूपक्षेदिग्भूभौ गंगायां चोत्तरायणे धन्यास्तानमरिष्यंति हृदयस्थे जनार्दने हेमाद्रौ वाराहे व्यतीपातोथ संक्रां-
तिस्तथैव ग्रहणं रवेः पुण्यकालास्तदा सर्वे यदा मृत्युरुपस्थितः व्यासः आसन्नमृत्युना देया गौः सवत्सा तु पूर्व
वत् तदभावे तु गौरेव नरकोत्तारणाय वै तदा यदि न शक्नोति दातुं वैतरणीं तु गाम् शक्तोन्यो रुक्तदा दद्याद् धारच्छ्रेयो
मृतस्य तु मदनरत्ने जातूकर्ण्यः उत्क्रांत्यादीनि दानानि दश दद्यान्मृतस्य तु गोभूतिलहिरण्याज्यवासोधान्यगुडा
नि च रौप्यं लवणमित्याहुर्दशदानान्यनुक्रमात् एतानि दश दानानि नराणां मृत्युजन्मनोः कुर्यादभ्युदयार्थं तु प्रेते-
पि हि परत्र वै श्राद्धे ताम्रपात्रं तिलैः पूर्णं प्रस्थमात्रं हि आयतु सहिरण्यं च यो दद्यात् भक्त्या वित्तानुसारतः सर्वपापवि
शुद्धात्मा लभते गतिमुत्तमां उत्क्रांतिवैतरिण्यौ च दशदानानि चैव हि प्रेतोपि कुर्यात् प्रेतं शवधर्मेण दाहयेत् तत्रैव प
रिशिष्टे म्रियमाणस्य कर्णे तु पुण्यमंत्रान् जपेत्ततः क्रियानिबंधे गारुडे त्वष्टौ दानान्युक्तानि तुलसीसन्निधौ कृत्वा
शालग्रामशिलां तथा तिला लोहं हिरण्यं च कार्पासं लवणं तथा सप्तधान्यं क्षितिर्गावः एकैकं पावनं स्मृतमिति दश
दानवैतरिणीधेनूत्क्रांतधेनुदानादि भट्टकृतांत्येष्टिपद्धतौ ज्ञेयम् कर्तास्य कर्माधिकारार्थं त्रीन् कृच्छ्रान् कुर्यादिति नि
र्णयोक्तम् अत्र देवयाज्ञिकेन मुमूर्षोर्मधुपर्कदानमुक्तम् तदुक्तं वाराहे हृष्टास्तु विकलं दृष्ट्वा येनं यममार्गानुसारिणम्
प्रयाणकाले तु नरो मंत्रेण विधिपूर्वकम् मधुपर्कं तु संगृह्य इमं मंत्रमुदाहरेत् ॐ गृहाण चेमं मधुपर्कमाद्यं संसार

नाशनकरं स्यमृतेनतुल्यम् नारायणेनरचितंभागवत्रियाणांदाहेचशांतिकरणंसुरलोकपूज्यम् अनेनैवतुमंत्रेणदद्या
च्चमधुपर्ककम् नरस्यमृतकालेतुपरलोकसुखावहम् अथदुर्मरणेदिवोदासीये चंडालादिमृतेविप्रेसंतरिक्षमृतेपि
वा कृच्छ्रातिकृच्छ्रांदेहशुद्धिस्तत्रप्रकीर्तिता देवजानीयेजाबालिः शूद्रेणदग्धोयोविप्रोनलभेच्छाश्वतींगतिम् प्रा
यश्चित्तंप्रकुर्वीतब्राह्मणःपापशुद्धये चांद्रायणंपराकंचप्राजापत्यंविशोधनम् गृह्यकारिकायाम् उदक्यासूतिकाचा
पियादिप्रेतंस्पृशंतिहि तस्यैवविधिरादिष्टोवात्स्येनैवमहात्मना एषःस्मृतिकोक्तः मदनरत्नेस्मृत्यंतरे ऊर्ध्वोच्छिष्टाध
रोच्छिष्टोभयोच्छिष्टतयैवच अस्पृश्यस्पर्शनेचैवखड्गादिमरणेपिच श्वानक्रव्यादसंस्पर्शेकृमिकीटोद्भवेपिच ए
तद्दोषानुसारेणप्रायश्चित्तंसमाचरेत् कृच्छ्रांस्त्रिषट्पंचदशांश्चांद्रचयमथापिवा शुद्धेतदानींसंपाद्यशवधर्मेणदा
हयेत् गृह्यकारिकायाम् खड्गायांमरणेचैवत्रीन्स्त्रीन्कृच्छ्रान्प्रकल्पयेत् सप्तांत्यजेस्तसंस्पृष्टेमृतोदेवान्कथंचन
एकत्रिंशताकृच्छ्रैस्तुशुद्धिरुक्तामनीषिभिः कुणपेलर्धदग्धेतुचितास्पृष्टांत्यजादिभिः तत्स्पर्शनेदूषणंचत्रिभिःकृ
च्छ्रैर्विशुद्ध्यति धर्मप्रदीपे चांडालसूतिकोदक्यास्पृष्टेप्रेतेतथैवच तस्यपापविशुद्ध्यर्थंकृच्छ्रान्पंचदशाचरेदित्युक्तम
नुः अस्वर्ग्याह्याहुतिःसास्याच्छूद्रसंपर्कदूषिता अत्रापिकृच्छ्रत्रयम् अस्पृश्यस्पर्शनेचैवेत्युक्तेः नृत्येचकर्मप्रदी
पे गर्भोधारात्रिशेषेचाग्निपतनेचेहूजातयः दाहंकृत्वायथान्यायंद्योपिंडोनिर्वपेत्सुतः रजस्वलागर्भिण्यादिमृतौ
तुवक्ष्यामः निर्णयामृतेपारिजातेन्वयमः संध्यायांवातथारात्रौदाहःपाथेयकर्मच नचश्राद्धंचनोकुर्यात्कृतांभः
कृन्ततांव्रजेत् एतद्दिनमृतस्यरात्रिनिषेधार्थं [illegible]

र्यतस्योदकक्रिया दग्धस्यतुनचैकार्यारात्रौजातूदकक्रियेति तन्निर्मूलं रात्रिमृतस्यतुतत्रैवसंग्रहे रात्रौदग्ध्वातुपिंडां
तंकृत्वावपनवर्जितम् वपनंनेष्यतेरात्रौश्वस्तनीवपनक्रियेति वपनंतुप्रातः तच्चसर्वैःपुत्रैःकार्यम् गंगायांभास्करक्षे
त्रेमातापित्रोर्गुरोर्मृतौ आधानेसोमयागेच वपनंसप्तसुस्मृतमितिमिताक्षरायांस्मृतेः मरणस्यानंगित्वान्नैमित्तिक·
मिदम् तदेवसंग्रहवचनेनपरेधुःकृष्यनेनीर्थवत् तेनकस्यचिद्दाहांगत्वोक्तिश्चिंत्या मदनरत्नेगालवः प्रथमे
ह्निकर्तव्यंवपनंचानुभाविनाम् प्रेतस्यकेशश्मश्र्वादिवापयित्वाथदाहयेत् अशौचांतेतुपुनःकार्यंविधिबलात् म
दनपारिजातेप्येवम् तेनसर्वस्यास्यनिर्मूलत्वोक्तिरज्ञोक्तिरेव स्मृतिरत्नावल्याम् शवंवाप्युषितंचेचीन् कृच्छ्रान् कृत्वा·
दहेत्कृतः मदनरत्नेगिराः ऊर्ध्वोच्छिष्टाधरोच्छिष्टेत्वंतरिक्षमृतेपिवा कृच्छ्रत्रयंप्रकुर्वीतआशौचमरणेपिच अ·
थयाग्नेर्विशेषः कारिकायाम् कृष्णपक्षेप्रमीयेतयद्यग्निहोत्रहुतौ शेषास्तुजुहुयाद्दर्शपर्यंताःपक्षहोमवत् प्रति
पत्प्रातर्होमांता इत्यर्थः यथाहिताग्निरपरपक्षेम्रीयेताहुतिभिरेनंपूर्वपक्षेहरेयुरित्याश्वलायनोक्तेः तदानीमेवजु
हुयात्सायंकालाहुतीरपि सायंम्रियेतचेत्सायमाहुतीर्जुहुयादथ तदानीमेवजुहुयात्प्रातःकालाहुतीरपि सकृद्धोत
मंत्रेष्टंभिन्नंतंत्रंचहोमयोः दार्शंचापिप्रकुर्वीतस्थालीपाकंतदेवतु छंदोगपरिशिष्टे हुतायांसायमाहुत्यांदुर्बलश्चेत्
गृहीभवेत् प्रातर्होमस्तदेवस्यात्जीवेच्चसपुनर्नवा इदंशुक्लपक्षपरम् दुर्बलोमुमूर्षुः त्रिकांडमंडनः दर्शोष्टिंचत·
दाकुर्यादिष्टिर्यदिनसंभवेत् देवतानांप्रधानानामेकैकस्यहुनेत्पृथक् पुरोनुवाक्यायाज्याभ्यांचतुरात्तघृताहुतीः त
था अग्न्यावरण्योरारूढेप्रमीयेतपतिर्यदि प्रेतंस्पृष्ट्वामथित्वाग्निंजस्वाचोपावरोहणम् घृतंचद्वादशोपात्तंतूष्णींहुत्वा

श्यक्रिया विच्छिन्नश्रौताग्नेर्मृतौ तु प्रेताधानं तत्रैवोक्तम् प्रेतस्याग्न्याउयेक्षितामथिताग्न्यानलेरणी सन्निधा
गोमंथेत्यस्येति यजुषाननः यस्याग्नयोनुकृता मासकामाः संकल्पयंते यजमानमासं आयंतु ते हविषे सादिनायस्वं
लोकमिममेतंनयंत्विति मंत्रः शणीयपावकंतूष्णीं द्वादशोपात्तसर्पिषा तूष्णीं हुत्वा ततः कुर्यात्प्रेतेमासादिनिक्रियां न
दे चाग्न्यथारण्योर्नाशे स्वामी म्रियेतन्चेत् आहरेदरणी इद्धे मनो ज्योतिर्जुषतामिति ततः यज्ञपार्श्वैः यजमाने चितारूढे या
न्यासे कृते सति वर्षाद्यभिहते वन्हौ कथं कुर्वीतयाज्ञिकाः नदर्धदग्धकाष्ठेन मंथनं तत्र कारयेत् तच्छेषालाभतोन्येन
दग्धशेषेणयत्पुनः हुत्वाज्यं लौकिके वन्हौ हुतशेषं दहेत्तुवा अत्राग्निषु सत्कूपर्णशरैः शरीरोत्पत्तिः शरीराभावे सति प्रेता
धानेनाग्न्युत्पत्तिः उभयाभावे तु प्रेताधाने नाधिकारा ह्याहादिसंस्कारलोपः उदकदानादेव कार्यमिति केशवीकारश
योमनुस्वाः तन्न निषेकाद्याः श्मशानांतास्तेषां वै मंत्रतः क्रिया इति विरोधात् क्रियालोपगतायेचेति निषेधात्तदभावे पला
शानां वृंतैः कार्यः पुमानपीत्यभावे विधानस्याग्न्यभावेपि साम्याच्च तेन प्रेताहुत्यभावेपि स्त्विष्टकृद्ध्यानरोक्तेरहृशार्थला
त् प्रेताधानं दाहोपि भवस्येव प्रतिकृतेरग्नीनां च प्रेताधानप्रयोजकत्वात्तत्ते; पत्न्या अप्येवम् दाहयित्वाग्निहोत्रेण स्त्रि
यं वृत्तवतीं पतिरिति याज्ञवल्क्योक्तेः यत्तु द्वितीयां चैव यो भार्यां दहेद्वैतानिकाग्निभिः जीवंत्यां प्रथमायां तु सुरापानस
मं स्मृतमिति तदाधाने सहानधिकृताविषयमिति विज्ञानेश्वरः मदनरत्ने त्वाहोपि आहिताग्न्योश्च दंपत्योर्यस्त्वादौ म्रियते
भुवि तस्य देहः सपिंडैश्च दग्धव्यस्त्रिभिरग्निभिः पश्चान्मृतस्य देहस्तु दग्धव्यो लौकिकाग्निना अनाहिताग्निदेहस्तु
स्योगृह्याग्निना द्विजैः त्रिकांडमंडनस्तु विकल्पमाह ज्येष्ठायां विद्यमानायां द्वितीयायै स्वयोषित कार्याग्नित्याग्निहोत्रं

यानकथंचित्प्रयच्छति स्त्रीमात्रमविशेषेणदग्ध्वान्यैर्वैदिकादिभिः विशेषादथतेयह्याधानमेवास्तिनेद्धधूरिति अन्येदंत-
त्वं साग्नेःपत्नीमृतो होपक्षोपुनर्विवाहे छायांपूर्वाग्निभिर्दहेदित्येकःपक्षः भार्यायैपूर्वसारिण्यैदत्वाग्नीनंत्यकर्मणि पुन
र्दारक्रियांकुर्यात्पुनराधानमेवचेतिमनूक्तेः दाहयित्वाग्निहोत्रेणस्त्रियंवृत्तवतीपतिरितियाज्ञवल्क्योक्तेश्च पुनर्विवा
हाशक्तोनिर्मंथ्येनतांदग्ध्वापूर्वाग्निथेवाग्निहोत्रेष्ट्यादिकार्यमित्यर्थः आहार्येणाहिताग्निपत्नीचेत्याश्वलायनोक्तेः भरद्वा-
जोपि निर्मंथ्येनपत्नीमिति पूर्वाग्न्येकदेशेनदहेदितियज्ञपार्श्वदेवयाज्ञिकादयः यानिचतस्मादपत्नीकोप्यग्निहोत्रमाहरे
दितिश्रुतिःविष्णुः छंदोगपरिशिष्टंच मृतायामपिभार्यायांलौकिकाग्निंनहित्यजेत् उपाधिनापितत्कर्मयावज्जीवंसमाचरे
त् उपाधिर्हेमकुशापत्न्यादिः अन्येकुशमयींपत्नींकृत्वातुगृहमेधिनः आग्निहोत्रमुपासंतेयावज्जीवमनुव्रताइत्यपरार्केस्मृ
त्यंतरात् कात्यायनोपि रामोपिकृत्वासौवर्णींसीतांपत्नींयशस्विनीम् ईजेबहुविधैर्यज्ञैः सहभ्रातृभिरच्युत इत्यादीनिता
निपूर्वाग्निधेवाग्निहोत्रादिपराणिनत्वपत्नीकस्याधानार्थानि क्रतुविधीनामाधानाप्रयोजकत्वात् अपत्नीकस्याधानाप्रवृ-
त्तिरितिमानवपरिशिष्टाच्च सोमेनभवत्येव अपत्नीकोप्यसोमपइतिश्रुतेः यत्तुभरद्वाजापस्तंबसूत्रम् दारकर्मणियद्यश
क्तआत्मार्थमग्न्याधेयमिति अस्यार्थः पुनर्विवाहाशक्तोयदन्याधेयंपूर्वंकृतमस्तितदात्मार्थमेव नपत्न्यैदद्यादिति ब्राह्मण
भाष्यापरार्कोशार्करामांडारादित्तत्वमप्येवम् त्रिकांडमंडनस्तुपक्षद्वयमाह अन्येप्यपत्नीकस्याधानमाहुस्तदाशयंनविद्मः
वृद्धयाज्ञवल्क्यः आहिताग्निर्यथान्यायंदग्धव्यस्त्रिभिरग्निभिः अनाहिताग्निरेकेन लौकिकेनापरोजनः क्रतुः एवंवृत्तां-
सवर्णांस्त्रींद्विजातिःपूर्वमारिणीम् दाहयेदग्निहोत्रेणयज्ञपात्रैश्चधर्मवित् कारिकायाम् पत्नीमपिदहेदेवंभर्तुःपूर्वमृता-

यदि अनग्निकं दहेदेवं कपालेन हविर्भुजा आशौचप्रकाशोक्तः विधुरं विधवां नैव कपालस्थाग्निना दहेत् ब्रह्मचारिणं यतिं
नैव दहेदुत्तपनाग्निना तु पाग्निना च दग्धव्यः कन्यका बाल एव च अग्निवर्णं कपालं तु कृत्वा तत्र विनिक्षिपेत् करीषादित-
तो वन्हिर्जातो यः स कपालजः अनुपनीते यद्यपि जातारण्यग्निः कैश्चिदुक्तस्तथापि तस्य कलौ निषिद्धत्वोक्तेरयमेव ज्ञेयः स्मृ-
त्यंतरे गृहस्थो ब्रह्मचारी च विधुरो विधवाः स्त्रियः औपासनश्चोत्तपनस्तृषाग्निस्तु कपालजः उत्तपनस्तु दर्भाग्रेग्निं तु
प्रज्वाल्य पुनर्दर्भैस्तु संयुतः पुनर्दर्भैस्त्रितीयेग्निरेष उत्तपनः स्मृतः यमः यस्यानयति शूद्रोग्निं तृणकाष्ठहवींषि च प्रे-
तत्वं च सदा तस्य स चाधर्मेण लिप्यते देवलः चंडालाग्निरमेध्याग्निः सूतिकाग्निश्च कर्हिचित् पतिताग्निश्चिताग्निश्च न
शिष्टग्रहणोचितः मनुः दक्षिणेन मृतं शूद्रं पुरद्वारेण निर्हरेत् पश्चिमोत्तरपूर्वैस्तु यथासंख्यं द्विजातयः अत्र प्रातिलोम्ये-
न क्रमः पूर्वमुखस्तु नेतव्यो ब्राह्मणो बांधवैर्गृहात् उत्तराभिमुखो राजा वैश्यः पश्चान्मुखस्तथा दक्षिणाभिमुखः शू-
द्रो निर्हर्तव्यः स्वबांधवैरित्यादि पुराणादित्यपरार्कः तेन त्रिंशच्छ्लोक्युक्तोनुलोमक्रमो हेयः आश्वलायनः ज्येष्ठप्रथमाः
कनिष्ठजघन्याः गच्छेयुः आधानोत्तरं द्वितीयविवाहे कृते यजमानमरणे श्रौतस्मार्ताग्न्योः संसर्गः बौधायनसूत्रे अथ यथा
हिताग्निर्द्विभार्यो विंदेत प्राक् संयोगान्नीयेनौपासनं संपरिस्तीर्याज्यं विलाप्य चतुर्गृहीतं गृहीत्वा समिधस्यग्नौ जुहोति सं-
मितं संकल्पयेथामिति मिंदाहुती व्याहृतीश्च हुत्वाथैतमग्निमथंते योनिर्ऋत्विय इति समिधि समारोप्य गार्हपत्ये समिध-
मभ्यादधाति भवतं नः समनसाविति गार्हपत्य आज्यं विलाप्य चतुर्गृहीतं गार्हपत्ये जुहोत्यग्नावग्निश्चरति प्रविष्ट इत्यपरं
चतुर्गृहीत्वा नितिः स्रुगानसयह जुहोत्यथ गार्हपत्ये स्रुवाहुतीर्जुहोति ब्राह्मण एकहोतेति दशभिरथ प्राचीनावीत्यन्वाहार्य

ग्नेजुहोतियेसमानायेसजातादतिद्वाभ्यामथतत्रैवस्रुवाहुतिंजुहोत्यग्नयेकव्यवाहनायस्विष्टकृतेस्वधानमःस्वाहेत्यथयज्ञो-
पवीतीद्वादशगृहीतेनस्रुचंपूरयित्वापुरुषसूक्तेनाहवनीयेजुहोत्यथस्रुवाहुतीर्जुहोत्यग्नयेविविचयेस्वाहाग्नयेव्रतपतयेग्न
येपवमानायाग्नयेपावकायाग्नयेशुचयेस्वाहाग्नयेपथिकृतेस्वाहाग्नयेऽनुमतयेग्नयेवैश्वानरायेत्यथचतुर्गृहीतंजुहोति-
मनोज्योतिरित्यतऊर्ध्वंपित्र्यंकर्मप्रतिपद्यतेइति आहिताग्नेर्विदेशमृतेपथिकृतीष्टिर्भूताग्निहोत्रंतद्दाहः पात्रयोजनंच क
ल्पसूत्रादिभ्योस्मासिताग्रहकृतपद्धतेश्चज्ञेयमितिचहुवक्तव्येप्युपरम्यते स्मार्ताग्निसूत्रंमदनरत्नेछंदोगपरिशिष्टेच दुर्व
लंस्नापयित्वानुशतद्वैचेलाभिसंवृतम् दक्षिणाशिरसंभूमौबर्हिष्मत्यांनिवेशयेत् घृतेनाभ्यक्तमाप्लाव्यसवस्त्रमुपवीति
नम् चंदनोक्षितसर्वांगंसुमनोभिर्विभूषयेत् हिरण्यशकलान्यस्यक्षिप्त्वाछिद्रेषुसप्तसु मुखेष्वथापिधायैनंनिर्हरेयुःसुता
द्यः आमपात्रेग्निमादायप्रेतमग्निपुरःसरम् एकोनुगच्छेत्तस्यार्धमर्धपथ्युत्सृजेद्भुवि ऊर्ध्वमादहनंकार्यमासीनोदक्षिणा
मुखः सव्यंजान्वाच्यशनकैःसतिलंपिंडदानवत् अथपुत्रादिराप्लुत्यकुर्याद्दारुचयंमहत् तत्रोत्तानंनिपात्यैनंदक्षिणाशिरसं-
मुखे आज्यपूर्णांस्रुचंदद्याद्दक्षिणाग्रांनासिकेच पादयोरधरांप्राचीमरणीमुरसीतराम् पार्श्वयोःशूर्पंचमसौसव्यदक्षिण
योःक्रमात् मुसलेन्यसेन्मुब्जमन्तरूर्वोरुलूखलम् चात्रोविलीवमत्रेवअग्नयेरप्ययंविधिः अपसव्येनकृत्वेतद्वाग्य
तःपितृदिङ्मुखः अथाग्निंसव्यमारभ्यदद्याद्दक्षिणतःशनैः अस्मात्त्वमधिजातोसित्वदयंजायतांपुनः असौस्वर्गाय
लोकायस्वाहेतिपरिकीर्तयेत् तथा एवमेवाहिताग्नेश्चपात्रन्यासादिकंभवेत् कृष्णाजिनादिकंचात्रविशेषोध्वर्युचोदितः
त्रेव अनग्नेर्वाहिताग्नेरीदृग्भ्योवाप्यवस्थिता अग्निप्रदानमंत्रोस्यानग्नयोप्यदग्निसंस्थिताः इदं छंदोगानामेव पात्रन्यासो

कैरुत्तानदेहस्वंशाग्निपरम् निरग्निस्तुपुमानधोमुखः स्त्रीतूत्तानादात्या सगोत्रजैर्गृहीत्वातुचितामारोप्यतेशवः अ-
धोमुखोदक्षिणादिक् चरणस्तुपुमानिति उत्तानदेहानारीतुसपिंडैरपिबंधुभिरित्यादिपुराणादितिशङ्कितव्य
तादयः उत्तरशिरस्त्वंसामगेतरपरं वाराहेत्वग्निदानेन्योमंत्रः कृत्वातुदुष्कृतंकर्मजानतावाप्यजानता मृत्युका-
लवशंप्राप्यनरंपंचत्वमागतम् धर्माधर्मसमायुक्तंलोभमोहसमावृतम् दहेयंसर्वगात्राणिदिव्यान्लोकान्सग-
च्छतु ज्वलमानंमहावन्हिंशिरस्थानेप्रदापयेत् चतुर्वर्णेषुसंस्थानमेवंभवतिपुत्रके अभक्रियानिबंधेगारुडे
षट्पिंडदानमुक्तम् मृतस्योत्क्रांतिसमयेषट्पिंडान्क्रमशोददेत् मृतिस्थानेतथाद्वारिचत्वरेतार्क्ष्यकारणात् वि
श्रामेकाष्ठचयनेतथासंचयनेचषट् तथा आदौदेयास्तुषट्पिंडादशदेयादशाहिकाः स्थानेचार्धपथेतीतेचि
तायांशवहस्तके स्मशानवासिभूतेभ्यः षष्ठंसंचयनेतथा ततः संभूतकृज्जगद्योनेस्त्वंलोकपरिपालकः उक्तः
संहारकस्तस्मादेनंस्वर्गंमृतंनयेत्याग्निंदत्वाऽस्मात्त्वामितिमंत्रेणार्धदग्धेआज्याहुतिरुक्ता आहिताग्नोपराशरः श-
म्यांशिश्नेविनिक्षिप्यअरणीमुष्कयोरपि जुहूंचदक्षिणेहस्तेवामेतूपभृतंन्यसेत् शिश्नेतूलूखलंदद्यात्पृष्ठेचमु-
सलंन्यसेत् उरसिक्षिप्यदृषदंतंडुलाज्यतिलान्मुखे श्रोत्रेचप्रोक्षणींदद्यादाज्यस्थालींचचक्षुषोः कर्णेनेत्रेमुखे
घ्राणेहिरण्यशकलंन्यसेत् अग्निहोत्रोपकरणमशेषंतत्रनिक्षिपेत् प्रचेताः स्नानंप्रेतस्यपुत्राद्यैर्वस्त्राद्यैःपूजनं
ततः नग्नदेहंदहन्नैवकिंचिद्देयंपरित्यजेत् यमः प्रेतंदहेच्छुभैर्गंधैःस्नपितंस्रग्विभूषितम् आश्वलायन
सूत्रे संस्थितेप्रेतालंकारान्कुर्वंतिकेशश्मश्रुलोमनखानिवापयंतिनलदेनानुलिंपंतिनलदमालांप्रतिमुंचंतीति

माधवीयेश्राद्धे दरिद्रोपिनदग्धव्योनग्नः कस्यांचिदापदि तथा निःशेषस्तु नदग्धव्यः शेषंकिंचित्यजेन्नरः दाहकालेग्नि नाशेतु मदनरत्नेयज्ञपार्श्वः यजमानेमृतेक्वापि चितादीचाप्रवेशिते वर्षाद्याभिहतेग्नौतु कथंप्रेतविकल्पना शेषंदग्धा प्रदग्धेषु निर्मथ्यैवतु कारयेत् अथपर्णशरादिदाहेनाग्निनाशेपश्चात्तद्देहलाभेमदनरत्ने श्राद्धे अथपर्णशरेदग्धेपा त्रन्यासेकृतेसति गतेथाग्निपुत्तद्देहोयद्यूर्ध्वंलभ्यतेक्वचित् तदार्धदग्धकाष्ठानितानिनिर्मथ्यतंदहेत् यद्यर्धदग्धका ष्ठंतुतदीयंवैनलभ्यते तदानदस्थिखंडंतुनिक्षेप्तव्यंमहाजलइति दंपत्योरेकदामृतौविशेषमाहापस्तंबः तथैवमेले संहेवपितृमेधोहिवचनलिंगान्मंत्रान्संधारयंति पितृमेधोदाहांतंकर्म दाहांतमेकतंत्रत्वमिति बौधायनोक्तेः आस्थि संचयनमप्येकंउदकपिंडदानादिपृथगेव सहगमनेप्येवम् तदाहमदनरत्ने भाष्यार्थसंग्रहकारः एककालमृ तौभार्याभर्ताचयदिवैद्वयोः तंत्रेणदहनंकुर्यात्पिंडःश्राद्धंपृथक्पृथक् एककालेमृतौजायापतीयदितदा पितुः विभज्याग्निंक्रियांकुर्यादितियत्तदसांप्रतम् दाहांतमेकतंत्रत्वमितियाज्ञिकसंमतम् मृतंपतिमनुव्रज्ययानारीज्व लनंगता अस्थिसंचयनांतोस्याभर्तुःसंस्कारएवहि कीकसानांतुसंस्कारोन्यायासिद्धोपिनोभवेत् एककालेमृतेप्येवं कीकसानांविधिःस्मृतः नवश्राद्धंसपिंडांतंभिन्नकालमृतौयथा कपर्दिकारिकापि मृतेभर्तरितद्दाहात्प्राक्पत्नी म्रियतेयदि पत्यांवाप्राक्प्रमीतायांदाहादर्वाक्पतिर्मृतः तत्रतंत्रेणदाहःस्यात्मंत्रेषुद्विलमूह्यते कीकसानांतुसंस्का रः पृथगेवतयोर्भवेत् एकाहमृत्योर्युगपन्नवश्राद्धादिकंतयोः मृतंपतिमनुव्रज्यपत्नीचेदनलंगता तत्रापिदा हस्तंत्रेणपृथगस्थिक्रियाभवेत् अस्थिसंचयनपृथक्त्वेविकल्पः सहगमनेसर्वत्रपाकेप्याहप्रचेताः एकचि-

त्यांसमारूढो मीयेतेदंपतीयदि तंत्रेणश्रपणंकुर्यात्पृथक्पिंडंसमाचरेत् अथोदकदानंवसिष्ठः शरीरमग्नौसंयोज्य
नचेक्षमाणाअपोभ्यवयंतिसव्योत्तराभ्यांपाणिभ्यामुदकक्रियांकुर्वंत्ययुग्मम् आपस्तंबः मातुश्चयोनिसंबंधेभ्यः
पितुश्चासप्तमात्पुरुषाद्यावतांवासंबंधोज्ञायतेतेषांप्रेतेष्वुदकक्रियेति याज्ञवल्क्यः सप्तमाद्दशमाद्वापिज्ञातयो-
भ्युपयंत्यपः अपनःशोशुचदघमनेनपितृदिङ्मुखाः सकृत्प्रसिंचंत्युदकंनामगोत्रेणवाग्यताः सप्तमाद्दशमा
द्वादिवसादानदंतमिति विज्ञानेश्वरः कनीयांस्तुसप्तमाद्दशमाद्वापुरुषादित्याहुः सप्तमाद्दशमाद्वापुरुषात्समान
ग्रामवासेयावत्संबंधमनुस्मरेयुरितिपारस्करोक्तेः मंत्रस्नानांगमेवेतिहेमाद्रिः प्रचेताः प्रेतस्यबांधवायथाहेमुद
कमवतीर्यनोद्वर्षयेयुरुदकांतेप्रसिंचेयुरपसव्ययज्ञोपवीतवाससोदक्षिणामुखाब्राह्मणस्योदङ्मुखाप्राङ्मु
राजन्यवैश्ययोः सएवनदीकूलंततोगत्वेत्युक्त्वासचैलस्ततःस्नात्वाशुचिःप्रयतमानसः पाषाणंततआदायविप्रे-
दद्याद्दशांजलीन् द्वादशक्षत्रियेदद्यात्वैश्येपंचदशस्मृताः त्रिंशच्छूद्रायदातव्यास्ततस्तुप्रविशेद्गृहम् ततःस्नानंपु
नःकार्यंगृहशौचंचकारयेत् प्रेतस्नानेविशेषः शाण्डिल्ये आदिपुराणे आदौवस्त्रंचप्रक्षाल्यतेनैवाच्छादितस्त
तः कर्तव्यंतैःसचैलंतुस्नानंसर्वमलापहम् पूर्वपरिहितंवस्त्रंप्रक्षाल्यपुनःपरिधायस्नायादित्यर्थः अपनइतिमंत्रे
णवामहस्तानामिकयाजलालोडनम् अवतरणेरुद्रपुरःसरत्वोक्तेर्यथाबालंपुरस्कृत्येतिबोधायनीयंजलादुत्थानपर
मितिहारलतादयः आश्वलायनः सव्यावृतोव्रजंत्यनीक्षमाणायत्रोदकमवहद्भवतितत्प्राप्यसकृदुन्मज्ज्यैकांजलि
मुत्सृज्यंतस्यगोत्रंनामगृहीत्वेति प्रचेतसान्वहमंजलित्रयमप्युक्तंत्रिःप्रसेकंकुर्युः प्रेतस्तृप्यत्विति तथा दिनेदिनेंज

लीन्पूर्णान्प्रदद्यात्सेन कारणात् तावद्दिद्भि कर्तव्या यावत्पिंडः समाप्यते एकाहाद्विस्विकहार्दिर्वेत्यर्थः मदनरत्ने भरद्वाजः गृह्येतु द्विकहद्विरघ्नु
ना आशौचांते प्रदद्यात्तु भेतपुत्रस्तिलांजलीन् प्रथमेन्हि सकृद्दद्यात्पिंड यज्ञात्तता दिवा त्रीन्प्रदद्यात् द्वितीयेन्हि तृतीये पंच एव च चतुर्थे सप्त
संख्यांस्तु पंचमे नवचोत्सृजेत् षष्ठेन्हि वैकादशकाः सप्तमेतु त्रयोदश अष्टमे पंचदशकान्नवमे दशसप्त च एकोनविंशतिं चान्ये श
तांजलिमतं स्मृतम् केचिद्दशांजलीन्प्राहुः केचिदाहुः शतांजलीन् पंचपंचाशतं चान्ये स्वशाखोक्तव्यवस्थया छंदोगपरिशिष्टे अथा
नवेक्षयेत्वापः सर्वे चैव शवस्पृशः गोत्रनामपदांते तु नर्पयामीत्यनंतरम् दक्षिणाग्रान्कुशान्कृत्वा सतिलं तु पृथक् पृथक् विष्णुपुराणे स
पिंडीकरणं यावदृजुदर्भैः पितृक्रिया सपिंडीकरणादूर्ध्वं द्विगुणैर्विधिवद्भवेत् रामायणे इदं पुरुषशार्दूल विमलं दिव्यमक्षयम् पि
तृलोकेषु पानीयं मद्दत्तमुपतिष्ठताम् दानवाक्ये विकल्पः याज्ञवल्क्यः कामोदकं सखिप्रत्तास्वस्रीय श्वशुरर्त्विजाम् काम इच्छा
प्रेतनृसीच्छायां देयमन्यथा नेत्यर्थः शंखपारस्करौ आचार्ये चैवम् मातामहयोश्च स्त्रीणां चाप्रत्तानां कुर्वीरंस्ताश्च तेषामिति द्विव
चनात् गातामह्या अपि शंखलिखितौ उदकक्रिया श्वश्रू श्वशुर मातुलयोः शिष्ये सहाध्यायिनि राजनि चेति इन्द्रमत्तुः स्त्री धा
धानोदकं कुर्युस्तेनाप्यत्याविधर्मिणः गर्भभर्तृद्रुहश्चैव सुराप्यश्चैव योषितः याज्ञवल्क्यः नब्रह्मचारिणः कुर्युरुदकं पतितास्तथा
षडशीतौ स्वीयाचारादपि भ्रष्टाः पतिता ये च दूषिताः नकुर्युरुदकं तेवै तेभ्योप्यन्ये न नैव हि मदनरत्ने हारीतः पतितामपहृतानां
चरंतीनां च कामतः प्रत्तानां चैव कन्यानां निवर्त्यो सलिलक्रिया अपरार्के शंखलिखितौ अपपात्रितस्य रिक्थपिंडोदकानि व्यावर्तं
ते अपपात्रितः कृतघटस्फोटः तस्यापि संग्रहविधौ कृते आशौचोदकाहिकुर्यादित्याशौचप्रकाशः अथाशौचे नियमाः याज्ञव
ल्क्यः इति संश्रुत्य गच्छेयुर्गृहं बालपुरःसराः विदश्य निंबपत्राणि नियता द्वारि वेश्मनः आचम्याग्न्यादि सलिलं गोमयं गौरसर्षपान्

शयीरन्; समालभ्य कृत्वा श्मशाननिपदर्शनैः प्रवेशनादिकं कर्म प्रेतसंस्पर्शिनामपि क्रीतलब्धाशना भूमौ स्वपेयुस्ते पृथक्क्षितौ इदंचा-
शौचे गमिष्ये; अथ यमस्तेन्य्हमनभंतआसीरन् क्रीतोत्पन्नेन वा वर्तेरन् शङ्कितत्वेनवापः शमीमालभंते शमीपापंशमयंतिति अ
शौचे; आश्वः अश्मानमश्मेवस्थिरोभूयासमिति अग्निमग्निर्नः शर्मयच्छत्विति ज्योतिस्यंतरागामजश्रुपस्पृशंतः क्रीतालब्धा वान्यगेहादेकान्नमलव
णमेकरात्रम् दिवाभुंजीरंस्त्रिरात्रंचकर्मोपरमणं क्री ना घशनमुपवासाशक्तस्य आश्वलायनस्य नैतस्यां रात्र्यामन्नंपचेरस्त्रिरात्रम
क्षारलवणाशिनः स्युर्द्वादशरात्रंचेत्याह अशक्तो रत्नाकरे आपस्तंबः भार्याः परमगुरुसंस्थायांचाकालभोजनानि कुर्वीरन् यदास्मृतिः
परदिनेतावत्कालमित्यर्थः बृहस्पतिः अधःशय्यासनादीनामलिनाभोगवर्जिताः अक्षारलवणान्नाःस्युर्लब्धक्रीताशनास्तथा
भोगोभ्यंगतांबूलादिः क्षाराःपरिभाषायामुक्ताः यत्तु मार्कंडेयपुराणे तैलाभ्यंगोबांधवानामंगसंवाहनंचयत् तेनचाप्यायनं तेषां
तुर्यचारुनंतिस्वबांधवाः प्रथमेन्हि तृतीयेच सप्तमेनवमेतथा वस्त्रत्यागंबहिःस्नानंकृत्वादद्यात्तिलोदकमिति तदस्थिसंचयादिनपरम् आ
शौचांतेतिकल्पे; स्नाता गृहंप्रविशेयुरिति विष्णूक्तेः विष्णुपुराणेत्वस्थिसंचयोर्ध्वंभोगोप्युक्तः शय्यासनोपभोगस्तु सपिंडानाम
पीष्यते अस्थिसंचयनादूर्ध्वंसंयोगस्तुनयोषितां भारते तिलानृददलपानीयंदीपंददतजाग्रतः ज्ञातिभिःसहभोक्तव्यमेतस्मेते
पुदुर्लभम् मनुः मांसाशनंचनाश्नीयुःशयीरंश्च पृथक्क्षितौ देवजानीयेकारिकायाम् लवणक्षीरमाषान्नापूपमांसानिपायसम्
वर्जयेदाहृतान्नेषु बालवृद्धातुरैर्विना उपवासोगुरोप्रेतेपत्न्याःपुत्रस्यचाभवेत् मरीचिः प्रथमेन्हि तृतीयेच सप्तमेदशमेतथा
ज्ञातिभिःसहभोक्तव्यमेतस्मेतेपुदुर्लभम् भोजनंचादिवैव दिवाचैवतुभोक्तव्यममांसमनुजर्षभेतिविष्णुपुराणात् क्रीताल
ब्धाद्यावारितान्नमश्नीयुरितिपारस्करोक्तेश्च मदनरत्नेहारीतः पाणिषुमृन्मयेषुपर्णपुटकेषुवाश्नीरन् देवजानीयेब्राह्मे श्र

कृत्ये आदित्यपुराणे आशौचमध्ये यत्नेन भोजयेच्च सगोत्रजान् अंत्यादिने तु मदनरत्ने प्राह्ले यस्य यस्य तु वर्णस्य यद्यत्स्यात्पश्चिमं त्वहः स तत्र गृह
शुद्धिं च वस्त्रशुद्धिं करोत्यपि अंत्यकर्मकालीनवस्त्रयोस्तु तत्रैवोक्तम् ग्रामाद्बहिस्ततो गत्वा प्रेतस्पृष्टं तु वासभिः अंत्यानामाश्रितानां च त्य
क्त्वा स्नानं करोत्यथेति शंखः दानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्यायः पितृकर्म च प्रेतपिंडक्रियावर्ज्यमाशौचे विनिवर्तते काठकगृह्ये यत्र प्राणोत्क्र
मस्तत्रान्त्यहं महाबलिं कुर्यादिति पारस्करः तदानीमेव वस्त्रं तंडुलं दीपं कांस्यभाजनं प्रेताय दद्यात् आशौचप्रकाशे भरद्वाजः ग्रासोन्नं
जलं कुंभं प्रदीपं कांस्यभाजनं नग्नप्रच्छादनं श्राद्धे ब्राह्मणाय निवेदयेत् भृगुः तिलोदकं तथा पिंडं नग्नप्रच्छादनादिकम् रात्रौ न कु
र्यात्संध्यायां यदि कुर्यान्निरर्थकं अथ प्रेतपिंडः यद्यपि हेमाद्रौ पारस्करेण ब्राह्मणे दश पिंडास्तु क्षत्रिये द्वादश स्मृताः वैश्ये पंचदश प्रो
क्ताः शूद्रे त्रिंशत्प्रकीर्तिता इत्युक्तं तथापि प्रेतेभ्यः सर्ववर्णेभ्यः पिंडान्दद्याद्दशैव हि इति तत्रैवोक्तेः सर्वेषां दशैव ज्ञेयाः मदनरत्नेप्ये
वम् तथा च हेमाद्रौ ब्राह्मपाद्मयोः जात्युक्ताशौचतुल्यांस्तु वर्णानां क्वचिदेव हि देशधर्माननुसृत्य प्रेतपिंडान्त्रपंत्यपि त्यक्त्वा विप्रा
न्ते तु दशमपिंडोत्कर्षउक्तः देयस्तु दशमः पिंडो राज्ञां वै द्वादशेहनि वैश्यानां चैव पंचदशे देयस्तु दशमस्तथा शूद्रस्य दशमः पिंडो मा
से पूर्णेन्हि दीयत इति पुत्रमृतादेः सद्यःशौचे त्र्यहादौ च तत्रैवोक्तम् सद्यःशौचे प्रदातव्याः सर्वेपि युगपत्तथा त्र्यहाशौचे प्रदातव्यः प्रथ
मेन्ह्येक एव हि द्वितीयेहनि चत्वारस्तृतीये पंच चैव हि त्र्यहे प्रकारांतरं प्रागुक्तम् शातातपः आशौचस्य च ह्रासेपि पिंडान्दद्याद्दशैव तु
तत्रैकपात्रे स कृत्स्नान्दश पिंडान्दद्यात् उत्तरीयशिलापात्रकर्तृद्रव्याणि पर्यये पूर्वदत्तांजलीन्दद्यात्सर्वे पिंडास्तथैव च चैति गृह्यकारि
कायां पात्रविपर्यये दोषोक्तेः शिलाविपर्यये घटस्फोटादेर्नाशात्तिः अक्षाभ्यंजनादिपदकर्मणः एकहायनिनयनवत्प्रयोजकत्वात् तद्व्यात्रा
लौकिकग्रहणम् केचित्तु नवान्यादाय भांडानि आरूकं च रूकं तथेति प्रचेतसोक्तेः पात्रानेकत्वमाहुः क्रियाकर्तुर्नाशेन्येन शेषः समापनी

यः एवंक्रियामकृतानांयदिकश्चिदुपपद्यते नद्वंधुनाक्रियाकार्यासर्वैर्यसहकारिभिरितिशंखलिखितबृहस्पतिस्मृतेः पत्न्याः कर्तृत्वेरजोदर्शनेन्व
नदंतेकुर्यात् शाखाहित्रिगुणमार्तवमित्युक्तेः आशौचांते आर्तवेकर्तुरस्वास्थ्येवान्येनक्रियासर्वावर्तनीयाकर्तुर्विपर्ययात्कालातिक्रमयो
गाच्च पाराहे स्थंडिलेप्रेतभागंतुदद्यात्सूर्वाण्हएवतु कृत्वातुपिंडसंकल्पंनामगोत्रेणकंदरि मरीचिः प्रेतपिंडंबहिर्दद्याद्दर्भमंत्रविव
र्जितम् प्रागुदीच्यांचरुंकृत्वास्नातःप्रयतमानसः दर्भवर्जनमनुपनीतपरं असंस्कृतानांभूमौपिंडंदद्यात्संस्कृतानांकुशेष्विति प्रचे·
तसोक्तेः मिताक्षरायांस्मृत्यंतरे भूमौमाल्यंपिंडंपानीयमुपलेचादद्यः शकनःपुच्छः फलमूलेश्चपयसाशाकेनचगुडेनच तिलमिश्रं
तुदर्भेषुपिंडंदक्षिणतोहरेत् तूष्णींप्रसेकंपुष्पंचधूपंदीपंतथैवच शालिनासक्तुभिर्वापिशाकैर्वाप्यथनिर्वपेत् प्रथमेहनियद्द्रव्यंतदेव·
स्याद्दशाहिकम् मदनरत्नेभारते तैजसंमृन्मयंवाथपात्रंसंशोध्ययत्नतः लौकिकाग्नावधिश्रित्यपचेदन्नंघृतप्लुतम् स्नात्वाथतिलसंमि
श्रंप्रदद्याद्दर्भसंस्तरे शंखलिखितदेवजानीयेच प्राह्ने प्रथमेहनियोदद्यात्प्रेतायान्नंसमाहितः अन्नेनचकृत्वान्येषुसएवप्रदद्यात्सपि मृ·
न्मयंभांडमादायनवंस्नातःस्वसंयतः तंडुलप्रसृतिंतत्रत्रिःप्रक्षाल्यपचेत्स्वयम् सपवित्रैस्तिलैर्मिश्रंकामकेशविवर्जितम् द्वारोपां·
तेततःक्षिप्ताशल्यंचगोरमृत्तिकाम् भूएवंसंस्तरेदर्भान्याम्याग्रान्देशसंभवान् ततोवनेजनंदद्यात्संस्मरन्गोत्रनामनी तिलस·
र्पिर्मधुक्षीरैःसंसिक्तंतसमेवहि दद्यात्प्रेतायपिंडंतुदक्षिणाभिमुखःस्थितः अर्घ्यैःपुष्पैस्तथाधूपैर्दीपैस्तोयैश्चशीतलैः. ऊर्णातंतुम·
यैःशुक्लैःवासोभिःपिंडमर्चयेत् दिवसेदिवसेदेयःपिंडएवंक्रमेणतु सद्यःशौचेप्रदातव्याःसर्वेपियुगपत्तथा त्र्यहशौचेपिदातव्याःत्रय
पिंडाःसमाहितैः द्वितीयेचतुरोदद्यात्अस्थिसंचयनंतथा त्रीस्तुदद्यात्तृतीयेन्हिवस्त्रादिक्षालयेत्ततः दशाहेपिचदातव्यःप्रथमेत्वेक
एवहि एकस्तोयांजलिस्त्वेवंपात्रमेकंचदीयते द्वितीयेद्वौतृतीयेत्रीनित्याद्युत्काएवंस्यः पंचपंचाशत्तोयस्यांजलयः क्रमात् तोयपात्रा

पितायंतिसंयुक्तानितिलादिभिरिति पात्रंकुंभः अत्राहः पदमहोरात्रपरम् तेनरात्रावपिदेयइतिगौडाः दिवसपदाद्रात्रौनेतिमैथिलाः सप्त
वेत्युक्तेः सपिंडेनदशपिंडप्रक्रांतेपुत्रागमेपिसनदद्यात् असगोत्रःसगोत्रोवेतिमनूक्तेः दाहकर्तैवदशाहंकुर्यादितिमिताक्षरायाम् शक्तितस्तु
वायवीयेपि असगोत्रःसगोत्रोवायदिस्त्रीयदिवापुमान् यश्चाग्निदाताप्रेतस्यपिंडंदद्यात्सएवहीतितत्रैव पूरकेणतुपिंडेनदेहोनिष्पाद्य
तेयतः कृतस्यकारणायोगात्पुनर्नावर्ततेक्रिया शर्वरूप्रकाशेवायवीयेपि निवर्तयतियोमोहात्क्रियामन्यनिवर्तिताम् विधिघ्नस्तेनभ
वतिपितृहाचोपजायते तस्मात्सेतक्रियायेनकेनापिचकृतायदि नतांनिवर्तयेत्प्राज्ञःसतांधर्ममनुस्मरन्निति आदिपुराणे पितृशब्दंस्व-
धांचैवनप्रयुंजीतकर्हिचित् अश्रुशब्दंतथाचेहप्रयत्नेनविवर्जयेत् उपतिष्ठतामयंपिंडःप्रेतायेतिसमुच्चरेत् क्रियानिबंधेव्यासः प्रे
तायपिंडंदत्वातुततोश्नीयाद्विनात्यये भविष्ये ओदनामिषसक्तूनांशाकमूलफलादिषु प्रथमेहनियद्दद्यात्तद्द्यादुत्तरेहनि गृहद्वारि
श्मशानेवातीर्थेदेवगृहेपिवा यत्राद्येदीयतेपिंडस्तत्रसर्वंसमापयेत् ब्राह्मे शिरस्त्वाद्येनपिंडेनप्रेतस्यक्रियतेसदा द्वितीयेनतुकर्णौ क्षी
नासिकाश्चसमासतः गलांसभुजवक्षांसितृतीयेनयथाक्रमम् चतुर्थेनतुपिंडेननाभिलिंगगुदानिच जानुजंघेतथापादौपंचमेनतुस
र्वदा सर्वमर्माणिषष्ठेनसप्तमेनतुनाडयः दंतलोमान्यष्टमेनवीर्यंतुनवमेनच दशमेनतुपूर्णत्वंतृप्तताक्षुद्विपर्ययइति याज्ञवल्क्येनतु
पिंडयज्ञावृतादेयंप्रेतायान्नंदिनत्रयमित्युक्तम् अत्रफलतारतम्यंज्ञेयमितिविज्ञानेश्वरः तेनत्र्यहाशौचपरत्वंदेवयाज्ञिकोक्तंचिंत्यं आशौ
चस्यह्रासेपिपिंडान्दद्याद्दशैवतुइतिवचनाच्च दिनत्रयावश्यकत्वार्थमितिहारलतादयः शातातपः जलमेकदशाहमाकाशेस्थाप्यम्
क्षीरंचमृन्मयेपात्रेस्त्रः मृन्मयेतांरात्रौक्षीरोदकेविहायसिनिदध्युः प्रेतात्रस्नाहीत्युदकं पिबचेदमितिक्षीरम् इदंरात्रावेवेतिगौडाः
गारुडेतु अपक्वेमृन्मयेपात्रेदुग्धंदद्याद्दिनत्रयमित्युक्तम् हेमाद्रौपाद्येतुद शाहमुक्तम् तस्मान्निधेयमाकाशेदशरात्रंपयोजलम्

सर्वतापोपशांत्यर्थमध्वश्रमविनाशनम् देवजातीयेकारिकायाम् तत्रभैनोपकूनयेद्दशरात्रमखंडितम् कुर्यात्प्रदीपंतैलेनवारिपात्रंचभार्ति
कम् भोज्यान्नभोजनकालेतुभक्तमुष्टिंचनिर्वपेत् नामगोत्रेणसंबुध्याधरित्र्यांपितृयज्ञवत् शातातपः भूलोकात्प्रेतलोकंतुगंतुंश्राद्धं
समाचरेत् नसापेयांहिभवतिमृतस्यमनुजस्यतु अथदशाहमध्येदर्शपातेनिर्णयः भविष्ये प्रवृत्ताशौचतंत्रस्तुयदिदर्शमिपद्यते समा
प्यचोदकंपिंडान्स्नानमात्रंसमाचरेत् ऋष्यशृंगः आशौचमंतरादर्शोयदिस्यात्सर्ववर्णिनां समाप्तिंप्रेततंत्रस्यकुर्यादित्याहगौतमः पै
ठीनसिः आद्येदावेवकर्तव्याप्रेतपिंडोदकक्रिया द्वितीयेदत्तेतुकुर्वाणः पुनःशापंसमश्नुते मातापित्रोस्तुश्लोकगौतमः अंतर्दशाहदर्श
नत्सर्वंसमापयेत् पित्रोस्तयायदाशौचंदद्यात्पिंडान्जलांजलीन् इदमपित्र्यहमध्येदर्शपाते तदूर्ध्वंदर्शेतुपित्रोरपितंत्रंसमाप्यमेव पित्रोराशौचमं
ध्येतुयदिदर्शःसमापतेत् तावदेवोत्तरंतंत्रंपर्यवस्येत्त्र्यहात्परमितिगालवोक्तेः अन्येषांतुत्र्यहमध्येपिसमाप्तिरितिपराशरमाधवीयेनिर्णयामृतेचो
क्तं कालादर्शेपि दर्शोदशाहमध्येस्यादूर्ध्वंतंत्रंसमापयेत् त्रिरात्रादुत्तरंपित्रोर्मृतास्त्रिभिर्विनिश्चयः मदनपारिजातेतुगालवीयमापदगौरसपुत्रादि
विषयम् त्र्यहोर्ध्वमपिपित्रोर्नतंत्रसमाप्तिरित्युक्तंमदनरत्नेप्येवं ममतुदेशाचारात्व्यवस्थेतिप्रतिभाति अथास्थिसंचयः तत्राश्वलायनेनन्नकृष्णाप
क्षेएकादशीत्रयोदशीदर्शेपुआषाढाफल्गुनीप्रोष्ठपदाभिन्नक्षेउक्तं तदाशौचमध्येसंभवेतदूर्ध्वंचमागब्दात्करणेज्ञेयं आशौचमध्येतुमदन
रत्नेसंवर्तः प्रथमेन्हितृतीयेवासप्तमेनवमेतथा अस्थिसंचयनंकार्यंदिनेतद्गोत्रजैःसह छंदोगपरिशिष्टेतु अपरेद्युस्तृतीयेवाअस्थिसं
चयंभवेदिति द्वितीयेप्युक्तम् विष्णुकात्यायनौसंचयनंचतुर्थ्यामिति माधवीयेयमः भौमार्कमंदवारेषुतिथियुग्मेविवर्जयेत् वर्जयेदेकपादर्क्षे द्वि
पादर्क्षेस्थिसंचयम् प्रत्यक्जन्मनक्षत्रेत्रिपादर्क्षेविशेषतः ब्राह्मे चतुर्थेब्राह्मणानांतुपंचमेहनिभूभृतां नवमेवैश्यजातीनांशूद्राणांदशमा-
त्परम् दशमेहनीतिपाठः शौनकः पालाशोयास्थिदाहेचसद्यःसंचयनंभवेत् काम्यमरणेतुतस्यात्रिरात्रमाशौचं द्वितीयेत्वस्थिसंचयइत्यु

न्कं अंगिरा: प्रेतीभूतंतथोद्दिश्ययः श्राद्धंनकरोतिचेत् देवतानांतुयजनंनश्यत्यथदेवताः तद्विधिः स्वसूत्रेभट्टकृतोज्ञेयः हेमाद्रौनागरखंडे
त्रीणिसंचयनस्यार्थेनानिवेश्ःशृणुसांप्रतं यत्रस्थानेभवेन्मृत्युस्तत्रश्राद्धंप्रकल्पयेत् एकोद्दिष्टंततोमार्गेविश्रामोयत्रकारितः ततःसंचयनस्यार्थे
तृतीयंश्राद्धमिष्यते अपराह्णेमदनरत्नेचश्राद्धे सद्यःशौचेतथैकाहेसद्यःसंचयनंभवेत् त्र्यहाशौचेतृतीयेन्हिकर्तव्यस्त्वस्थिसंचयः तत्रै
व स्मशानदेवतायागंचतुर्थेदिवसेचरेत् मृन्मयेषुचभांडेषुकुंभेषुरुचकेषुवा सूपक्वैर्भक्ष्यभोज्यैश्चपायसैःपानकैस्तथा फलैर्मूलैर्वनो
द्भैश्चपूज्याः क्रव्याददेवताः धूपदीपस्तथामाल्यमर्घ्यंदेयंस्वरान्वितैः तत्रपात्राणिपूर्णानिस्मशानाग्नेःसमंततः निवेदयद्भिर्वक्तव्यंतैःस
र्वैरनहंकृतैः नमःक्रव्यादमुख्येभ्योदेवेभ्यइतिसर्वदा येत्रस्मशानेदेवाःस्युर्भगवंतःसनातनाः तेस्मत्सकाशाद्गृण्हंतुबलिमष्टांगमक्षयं प्रेत
स्यास्यशुभान्लोकान्प्रयच्छंतुचशाश्वतान् अस्माकमायुरारोग्यंसुखंचददताचिरम् एवंकृत्वाबलीन्सर्वान्क्षीरेणाभ्युक्ष्यवाग्यतः एवंदत्वा
थलिंचैवदद्यात्पिंडत्रयंबुधः एकंस्मशानवासिभ्यःप्रेतायैवतुमध्यमम् तृतीयंतत्सखिभ्यश्चदक्षिणासंस्थमादरात् ततोयज्ञियवृक्षोत्थां स्रु
चामादायवाग्यतः प्रेतस्यास्थीनिगृण्हातिप्रधानांगोद्भवानिच शिरसो वक्षसोःपाण्योःपार्श्वाभ्यांचैवपादतः पंचगव्येनसंस्नाप्यक्षौमवस्त्रेणवे
ष्टयेत् प्रक्षिप्यमृन्मयेभांडेनवेसाच्छादनेशुभे अरण्येवृक्षमूलेवाशाद्वेसंस्थापयत्यपि गृहीत्वास्थीनितद्भस्मनीत्वातोयेविनिक्षिपेत् ततः
संमार्जनंभूमेःकर्तव्यंगोमयांबुभिः पूजांचपुष्पधूपाद्यैर्बलिभिःपूर्ववत्क्रमादिति अथतीर्थेस्थिक्षेपविधिः तत्रैव तत्स्थानाच्छनकैर्नीत्वा
कदाचिज्जान्हवीजले कश्चित्क्षिपतिसद्बन्धोदौहित्रोवासहोदरः मातृकुलंपितृकुलंवर्जयित्वानराधमः अस्थीन्यन्यकुलस्यत्यनीत्वाचांद्रा
यणंचरेत् तत्रैवब्रह्मांडपुराणे अस्थीनिमातापितृपूर्वजानांनयंतिगंगामपियेकथंचित् सद्बांधवस्यापिदयाभिभूतास्तेषांतुतीर्थानिफलप्रदा
नि स्नात्वाततःपंचगव्येनसिक्त्वाहिरण्यमध्वाज्यतिलैश्चयोज्य ततस्तुमृत्पिंडपुटेनिधायपश्यन्दिशंप्रेतगणोपगूढाम् नमोस्तुधर्मायवदे:

नलिनीफलसंसमेमीलर्इलिक्षिपेच्च उत्थाप्यभास्करंपश्येत्सूर्यंसदक्षिणांविप्रमुख्याय दद्यात् एवंकृतेप्रेतपुरस्थितस्यस्वर्गेगतिस्यात्तुमहेंद्रतु-
ल्या यम· गंगातोयेतुयस्यास्थिक्षिप्यतेशुभकर्मणः नतस्यपुनरावृत्ति र्ब्रह्मलोकात्सनातनात् तथा अस्तंगतेगुरौशुक्रेतथामासेमलि
म्लुचे गंगायामस्थिनिक्षेपंनकुर्याद्दितिगौतमः दशाहांतर्नदोषः दशाहस्यांतरेयस्यगंगातोयेस्थिमज्जति गंगायांमरणंयादृक्तादृक्
फलमवाप्नुयादिति मदनरत्नेहद्मनूक्तेः शौनकः शौनकोहंप्रवक्ष्यामिअस्थिक्षेपविधिंक्रमात् आदौग्रामाद्बहिर्गत्वास्नानंकुर्यात्स
चैलकम् शोधयेत्पंचगव्येनसुधमंत्रैर्विचक्षणः गायत्र्याद्यैःपंचगव्यमंत्रैर्निरवातास्थिभूमिंप्रोक्षेदित्यर्थः उपसर्पादिभिर्मंत्रैःप्रार्थ-
नंखननंतथा मृत्तिकोद्धरणंचास्थांग्रहणंचयथाक्रमम् उपसर्पेतिचतुर्भिर्मंत्रैःक्रमेणप्रार्थनादिज्ञेयम् स्नात्वास्थिशुद्धिंकुर्वी-
त एतोन्विंद्रंस्तवामसूक्ततः स्नानंपंचगव्येनशुद्ध्यतिदशस्नानानिकुर्वीततन्मंत्रैर्विचक्षणः गोमूत्रंगोमयंक्षीरंदधिस-
र्पिःकुशोदकम् भस्ममृन्मधुवादीनिमंत्रांस्तानिवेदश कुशैःसंमार्जयेदस्थीन्यतोदेवाभिमंत्रतः एतोन्विंद्रंशुचीयेतिनतमंहइत्तीतिच
पावमानीर्महाग्नेनरुद्रसूक्तंयथाक्रमम् एतैःकुशैर्मार्जनम् हेमश्राद्धंततःकुर्यात्पितृनुद्दिश्ययत्नतः पिंडदानंप्रकुर्वीततनस्वतिलतर्पणं
अस्थिक्षेपांगंचेदम् अजिनंकंबलादर्भागोकेशाःशाणमेवच भूर्जपत्रंताडपत्रंसप्तधावेष्टनंस्मृतम् हैमंचमौक्तिकंरौप्यंप्रवालंनीलकंत
था निक्षिपेदस्थिमध्येतुशुद्धिर्भवतिनान्यथा ततोहोमंप्रकुर्वीततिलाज्येनविचक्षणः उदीरतेतिसूक्तेनहुनेदष्टोत्तरंशतम् ततोगत्वाक्षिपे
त्तीर्थेस्पर्शदोषोनविद्यते मूत्रंपुरीषाचमनंकुर्वन्नास्थीनिधारयेत अत्रदशदानवैतरणीऋणमोक्षपापधेनुदानमुक्तम् दिवोदासीयेकृ
शीखंडे धनंजयोपिधर्मात्मामातृभक्तिपरायणः आदायास्थीन्यथोमातुर्गंगायामस्थितोभवत् पंचगव्येनसंस्नाप्यतथापंचामृतेनवै,
यक्षकर्दमलेपेनाक्षिप्यपुष्पैःप्रपूज्यच आवेष्टनेनवस्त्रेणततःपट्टांबरेणच ततःस्वरसवस्त्रेणततोमांजिष्ठवाससा नेपालकंबलेना·

थमृदाचाथविशङ्कया नाम्नसंपुटके कृत्वामातुरंगान्यथोवहेत् व्यासः पट्टवस्त्रंचकौशेयंमांजिष्ठंश्वेतवस्त्रकम् कंबलंशाणपट्टंच
अजिनंचतथोत्तरम् एषांविकल्पः अन्यश्चात्रविशेषस्त्रिस्थलीसेतौदिवोदासीयेन ज्ञेयः संचयनोत्तरंश्राद्धमाहाश्वलायनः श्राद्धम
स्मैदद्युरितिस्मृत्यर्थसारे संचयनेकृतेमनुष्यलोकंगच्छतःपाथेयश्राद्धमामेनकार्यमिति अनुपनीतस्यनसंचयनम् अथनवश्राद्धं प्र
थ्वीचंद्रोदयेंगिराः प्रथमेन्हितृतीयेचपंचमेसप्तमेतथा नवमेकादशेचैवतन्नवश्राद्धमुच्यते शिवस्वामी नवश्राद्धानिपंचाहुराश्वलायन
शाखिनःआपस्तंबाःषडित्याहुर्विभाषान्तरेषुहि पंचएकादशाहिकंविना मरणाद्विषमेषुदिनेष्वेकैकंनवश्राद्धंकुर्यात्नवमाद्यदि नवमंवि
च्छिद्येतेकादशेनकुर्यादितिमदनरत्नेबोधायनोक्तेः भविष्ये नवसप्तविशांराज्ञांनवश्राद्धान्यनुक्रमात् आद्यंतयोर्वर्णयोक्तं षडित्याहुर्महर्षे
यः हेमाद्रौरुद्रवसिष्ठः अलब्ध्वातुनवश्राद्धंमेतत्वान्नैवमुच्यते अर्वाक्तुद्वादशाहस्यलब्ध्वान्तरन्तुछत्रम् अतःषडेव एतान्येवविषम
श्राद्धान्युच्यंते नागरखंडेतु पंचमेसप्तमेतद्वद्दशमेनवमेतथा दशमेकादशेचैवनवश्राद्धानितानिवैस्मृतम् कात्यायनस्तु चतुर्थेपंचमेचै
वनवमेकादशेतथा यदत्रदीयतेजंतोस्तन्नवश्राद्धमुच्यते प्रथमेसप्तमेचैवेत्याद्यपादेव्यासपाठः बह्वृचानांतु नवश्राद्धदशाहानिनवमिश्रं
तुषड्तुनवेनिरुक्तम् नारायणवृत्तौदीपिकायाम् अथतत्रयादायेचतुर्थेदिनेश्राद्धंपंचमसप्तमाष्टनवदिग्रुद्रेषुयुग्मदिनेः प्रथमेन्हितृती
येन्हिपंचसप्तनवस्वपि द्वौद्वौपिंडौप्रदातव्यौशेषेष्वेकंतुविन्यसेत् एकोविषमश्राद्धेचयवपिंडश्चैकएवितिहाविस्तर्यः अत्रशाखाभेदाद्व्यवस्था
अपरार्केभविष्ये नवश्राद्धंत्रिपक्षंचषण्मासंमासिकानिच नकरोतिसुतोयस्तुतस्याधःपितरोगताः वाराहे गतोसिदिव्यलोकंत्वं कृतांतविहित
पथः मनसावायुभूतेनविप्रेत्वाहंनियोजये पूजयिष्यामिभोगैस्त्वामेवंविप्रंनिमंत्रयेत् . आवाहनेपितत्रैव इहलो
कंपरित्यज्य गतोसिपरमांगतिम् मनसावायुभूतेनविप्रेत्वाहंनियोजयइति तत्रैवबह्वृचपरिशिष्टे अन्नूदकमधू

पंनगंधमाल्यादिवर्जितम् नवश्राद्धगमंत्रंचपिंडोदकविवर्जितम् उदकमर्घ्यःपिंडोदकंभुंधंतांपितरइत्यवनेजनादि एकोद्दि
ष्टेषुसर्वेषुनस्वधानाभिरम्यताम् अग्नौकरणमंत्रश्च एकंवायतिलोदकम् अनपत्येषुसर्वेषुनस्वधानाभिरम्यताम् स्वस्त्
यक्षनिसृजेद्देवंसकृत्प्रणवर्जितम् एकोद्दिष्टस्यपिंडेतु अनुशब्दोनविद्यते पितृशब्दंनकुर्वीतपितृहाचोपजायते सपिंड
नात्प्रागितिहेमाद्रिः तेनस्वधांप्रयुंजीतप्रेतश्राद्धेदशाहिके इतिकल्पतरूंगोक्तौ दशाहिकोक्तेरेकादशाहेस्वधाप्रयोगएवे
तिहारलतापरास्ता रत्नावल्याम् आशिषोद्विगुणादर्भाजयाशीःस्वस्तिवाचनम् पितृशब्दःस्वसंबद्धःशर्मशब्दस्तथैवच
पात्रालंभोवगाहश्चउल्मुकोल्लेखनादिकम् तृप्तिप्रश्नश्चविकिरःशेषप्रश्नस्तथैवच प्रदक्षिणाविसर्गश्चसीमांतगमनंत-
था अष्टादशपदार्थांश्चप्रेतश्राद्धेविवर्जयेत् अत्रस्वधापितृनमःशब्दानांतिलोसीतिमंत्रेप्रेतशब्दोहेनतूष्णींवातिलाव
पनम् तूष्णीमर्घ्यदानम् अमुष्मैस्वाहेतिप्रेतनाम्नापाणिहोमः नाम्नाएकःपिंडःनिनयनमंत्रेऊहः अनुमंत्रणादित्व
मंत्रकम् अभिरम्यतामितिविसर्जनम् एवंनवश्राद्धवर्जेकोद्दिष्टेषु नवश्राद्धेत्वमंत्रकं सर्वमितिनारायणवृत्तिः क्रिया
निबंधे उत्तानंस्थापयेत्पात्रमेकोद्दिष्टेसदाबुधः न्युब्जंतुपार्वणंकुर्यात्तस्योपरिकुशान्न्यसेत् नवश्राद्धंगृहेकुर्याद्भार्यां
यत्राग्नयोपिवा सपिंडीकरणांतानिप्रेतश्राद्धानियानिवै तानिस्युर्लौकिकेवह्नावित्याहत्वाश्वलायनः इदंसंभवेन्नेनका
र्यम् नवश्राद्धेपुयच्छिष्टंगृहपर्युषितंचयत् दंपत्योर्भक्तशेषंचनतद्भुंजीतकर्हिचिदित्यंगिरोवचनलिंगात् द्वाभ्यांनद्या
तुकृच्छ्राभ्यांशुद्धिःस्यात्तुविवेकिनामितिनिबंधोक्तम् विप्रेतुनिर्णयामृतेकण्वः नवश्राद्धंमासिकंचयद्यदन्नाशितंभवेत्
तत्तदुत्तरसानंत्यात्तुष्टयंप्रचक्षते हेमाद्रौगालवः शावंतुसूतकंचेत्स्यान्निशायांचमृतोतथा नवश्राद्धानिदेयानि

यथाकालंयथाक्रमम् निशायामाशौचांतेद्यहस्त्वद्धो अन्वारोहणेतु नवश्राद्धानिसर्वाणिसपिंडीकरणंपृथक् एकएवकृषो
त्सर्गोगौरेकात्तत्रदीयते आशौचांत्यदिनेकार्यमुक्तम् श्राद्धे यस्ययस्यतुवर्णस्ययद्यत्स्यात्पश्चिमंत्वहः सतत्रवस्त्रशुद्धिंच
गृहशुद्धिंकरोत्यपि समाप्यदशमंपिंडंप्रेतस्पृष्टेतुवाससी अंत्यानामाश्रितानांचसत्कारस्नानंकरोतिच श्मश्रुलोमनखा
नांचयत्स्याज्यंतज्जहात्यपि गौरसर्षपकल्केनतिलकल्केनसंयुतम् शिरःस्नानंततःकृत्वातोयेनाचम्यवाग्यतः वृषभंगांसु
वर्णंचस्पृष्ट्वाशुद्धोभवेन्नरः क्रियानिबंधेगृह्यकारिकायाम् अत्रपिंडत्रयंदद्युस्तत्सखिभ्यस्तथादिमम् प्रेतायमध्यमंत
त्तृतीयंचयमायवै तथा कर्त्रात्रप्रार्थिताःसंतोज्ञातिसंबंधिबांधवाः दद्युरग्न्यंगतःपूर्वंत्रींस्त्रीन्धर्मोदकाञ्जलीन्
पूर्ववन्नामगोत्राभ्यांनियमोनेहकश्चन मदनरत्नेविष्णुहारीतौ आशौचांतेकृतश्मश्रुकर्माणस्तिलकल्कैःसर्षपक
ल्कैर्वास्नाताःशुक्लवाससोगृहंप्रविशेयुस्तत्रशांतिकंकृत्वाब्राह्मणपूजनंकुर्युरिति देवलः दशमेहनिसंप्राप्तेस्नानंग्रामा
द्बहिर्भवेत् तत्रत्याज्यानिवासांसिकेशश्मश्रुनखानिच अपरार्केबृहस्पतिः नवमेवाससांत्यागोनखरोम्णांतथांतिमे
तत्रैवव्यासः आशौचांत्यदिनेक्षौरंजनन्यांचगुरौमृते एतत्स्रेतल्पवयसामित्याहापस्तंबः अनुभाविनांचपरिवपन-
मिति अनुभाविनःकनिष्ठाइतिविज्ञानेश्वररत्नाकरादयः आशौचमनुभवतांपुंसांसर्वथौचेतुमुंडनम् आज्ञयानरप
तेर्द्विजन्मनांदारकर्ममृतसूतकेषुच बंधमोक्षमखदीक्षणेष्वपिक्षौरमिष्टमखिलेषुचोडुषुइतिरत्नमालोक्तेर्जननाः
शौचेपीतिशुद्धितत्त्वादयः अत्रदेशाचारतोव्यवस्था परिशिखावर्ज्जं केशश्मश्रुनखलोमानिवापयीतशिखावर्ज
मितिगोभिलोक्तेः यत्त्वापस्तंबः नसमावृत्तावपेयुरन्यत्रविहारादित्येकेविहारोदर्शादियागः तेनविनासमावृत्तागृह

स्नानवर्णेषु सर्वः यत्तु वृथा छिनत्ति यः केशान् तमाहुर्ब्रह्मघातिनमिति तत्केशश्मश्रुधारणाभिप्रायाभिवर्तितसेनान्तरिति
र्वन्यत्र पुत्रः पत्नी च वपनं कुर्याद्दत्तो यथाविधि पिंडदानोचितोन्योपिकु
र्यात् धर्मोक्तं काम्यपरम् अनुभाविनः पुत्रा इत्यस्य सके पुत्रः पत्नी च वपनं कुर्यादत्तो यथाविधि पिंडदानोचितोन्योपिकु
र्यादित्यंसमाहितइत्यपरार्के व्यासोक्तेः यत्तु मिताक्षरायाम् द्वितीयेहनि कर्त्तव्यं क्षुरकर्म प्रयत्नतः तृतीये पंचमे वापि दश
मेनाप्रसानल इति आप्रदानत्त्र्यात् चतुर्थादीनि प्रथमदिने संभवे ज्ञेयम् अनुसंकेशोयः पूर्वसौत्रेणैशान्यवापयेत्
द्वितीये द्वितीये वाह्नि पंचमे सप्तमेपि वा यावच्छ्राद्धं प्रदीयेत तावदित्यपरं मतमिति माधवीये मदनरत्ने च बोधायनोक्तेः
मदनपारिजाते तु दशमे प्रथमे च समुच्चय उक्तः यत्तु दशमं पिंडमुत्सृज्य रात्रिशेषे शुचिर्भवेदिति तद्देकादशाहश्राद्धांग
विप्रनिमंत्रणार्थं ज्ञेयम् अथैकादशाहः मनुः विप्रः शुध्यत्यपः स्पृष्ट्वा क्षत्रियो वाहनायुधैः वैश्यः प्रतोदं रश्मीन्वा
यष्टिं शूद्रः कृतक्रियः शुद्धिं तत्त्वे देवलः आद्याह्नः क्षमिवृत्तेषु स्नाताः कृतमंगलाः आशौचाद्विप्रमुच्यंते ब्राह्मणाद
यान्यत्र याज्ञवल्क्यः आद्यमेकादशेहनि क्षत्रियाद्येराशौचेप्येकादशाहे श्राद्धं कार्यम् आद्यश्राद्धमशुद्धोपि कुर्यादे
कादशेहनि कर्तुस्तात्कालिकी शुद्धिरशुद्धिः पुनरेव सा इति हेमाद्रौ शंखोक्तेः पैठीनसिः एकादशाह्नि यच्छ्राद्धं तत्सा
मान्यमुदाहृतम् चतुर्णामपि वर्णानां सूतकं तु पृथक् पृथक् यत्तु मरीचिः आशौचांते ततः सम्यक् पिंडदानं समाप्य
ते ततः श्राद्धप्रदानं स्यात्सर्ववर्णेष्वयं विधिरिति तत्सर्ववर्णानां दशाहाशौचपरम् यत्तु विष्णुः अथाशौचापगमे दीप
यत्र गौडग्रंथे हारीतः श्वोभूते एकोद्दिष्टं कुर्यात् यच्च बैजवापः ऊर्ध्वं दशम्या अपरेद्युः रितित्तद्वृद्धिविषयम् एतेन द
शमपिंडोत्कर्षपक्षे अवयवपिंडासमाप्तौ कथमेकादशाहे श्राद्धमिति मूर्खोक्तिः परास्ता वचनादाशौचमध्येपि च

शाप्यविरोधात् भविष्ये एकादशभ्योविप्रेभ्योदद्यादेकादशेहनि भोजनंतत्रचैकस्मैब्राह्मणायमहात्मने यंतुमात्स्ये एकादशेहनि
तथाविप्रानेकादशैवतु क्षत्रादिःसूतकांतेतु भोजयेदयुजोद्विजानिति तद्दुद्गणश्राद्धपरमितिमदनपारिजातः गौडास्तस्माद्वचनात्
क्षत्रियादीनामाशौचांतएवेत्याहुः रामायणेपि समतीतेदशाहेतुकृतशौचोयथाविधि चक्रेद्वादशिकंश्राद्धंत्रयोदशिकमेवच
द्वादशिकंद्वादशाहेनभिवस्यैत्रयोदशाहश्राद्धंत्रयोदशिकंचतुर्दशाहविधेयंसपिंडनपार्थेयादि क्षत्रियाणांद्वादशाहाशौचेत्रयो
दशेमहैकोद्दिष्टंचतुर्दशेसपिंडनम् द्विविधवाक्यादेकादशाहाशौचांतयोर्विकल्पइत्येके सद्यःशौचादौतुद्धहतादेरेकादशाहः
अन्येषांभाशौचांतइतिवयंकौर्मे एकादशेह्निकुर्वीतप्रेतमुद्दिश्यभावतः द्वादशेवाह्निकर्तव्यमनिंद्येप्यथवाहनि निंद्यंप्रेतक्रिया
कालउक्तं एकादशेत्नुनिषेधइत्युक्तंप्राक् बृहस्पतिः वस्त्रालंकारशय्यादिपितुर्यद्वाहनादिकम् गंधमाल्यैःसमभ्यर्च्यश्राद्धभो
क्तेतदर्पयेत् श्रोत्रियाभोजभोयास्तुनवसमत्रयोदश जातयोवांभवानिःस्वास्तथाचातिथयोपरे देवयाज्ञिकनिबंधे एकाद
शस्मविप्रेषुभेनमापाल्यभोजयेत् तथाधायूचशय्यादिदद्याद्द्यामितिस्मृतम् विष्णुः एकवन्मंत्रानूहेनैकोद्दिष्टेबहुवचनांतानेक
वचनांतान्वदेदित्यर्थः एतद्दृष्टार्थत्वे अस्याविभेगौणकालमाहहेमाद्रौबौधायनः एकोद्दिष्टंश्वएवस्यात्द्वादशेहनिवापुनः अन
ऊर्ध्वमयुग्मेषुकुर्वीताह्स्वशक्तितः अर्धमासेथवामासिऋतौसंवत्सरेपिवेति तत्रैवस्युहारीतः एकोद्दिष्टंतुकुर्वीतपाकेनैवसदा
स्वयम् अभावेपाकपात्राणांतदहःसमुपोषणं गोभिलः ब्राह्मणंभोजयेदाद्येहोतव्यमनलेथवा पुनश्चभोजयेदन्यंद्विरावृत्तिर्भ
वेदिति एतदाद्यमासिकाद्याब्दिकयोःसिद्धार्थमितिभट्टाः तेनमहैकोद्दिष्टंषोडशश्राद्धाद्भिन्नमेव अतएवाद्यंसर्वैर्कोद्दिष्टप्रकृतिम्
तमेकादशाहइतिविज्ञानेश्वरः अन्येत्वाद्यमासिकाब्दिकयोराद्यमेकादशेहनीतिनियमादभेदमाहुः द्वयोस्तंत्रत्वबाधार्थंगालवीप

भिसनं पुद्दहनादौतु हेमाद्रौ पृथ्वीचंद्रोदये पैठीनसिः सद्यःशौचेपि दातव्यं प्रेतस्यैकादशेऽहनि स एव दिवसस्तस्य शय्यासनादिषु
ष्वमेवमदशाहादौ अतो वाद्वितीयेऽह्न्येकादशाहवत् दोह्‌ शूलपाणिः स्मार्तगौड श्च परास्ताः एतेनाद्यमेकादशेऽहनीत्याशौचानंतर
दिनपरमिति निरस्तं प्रागुक्तशंखादिवचनानां नानाकर्तृत्वादिति वदंतः कल्पतरुवाचस्पतिप्रमुखाः सर्वमहानिबंधविरोधा.
पेक्ष्यां उशनाः त्र्यहाशौचेपि कर्तव्यमाद्यमेकादशेऽहनि अतोनात्र विषये सद्यस्त्र्यहाशौचेवा तदिष्यते याज्ञवल्क्यः एकोद्दिष्टं दैवहीनमे
कार्घ्यैकपवित्रकं आवाहनाग्नौकरणरहितं त्वपसव्यवत् उपतिष्ठतामित्यक्षय्यस्थाने विप्रविसर्जने अभिरम्यतामिति वदेत्ते चाभिर
ताःस्मइति अग्नौकरणनिषेधोऽन्यपरः वह्वृचानां सर्वैकोद्दिष्टेषु तद्दर्शनेनेत्युक्तं प्राक् स्वादितमिति तृप्तिप्रश्नः इति कात्यायनः प्रथमे
पात्रे संस्रवानित्यस्य तृतीयेनापिधानस्य चबाधान्नपात्रत्युक्तौ तेनि शूलपाणिः प्रचेताः नात्र पात्रालंभो नाशिषः प्रार्थयेत् उ
विशेषो हेमाद्रौ वाराहे श्मश्रुकर्म तु कर्तव्यं नखच्छेदस्तथैव च स्नपनाभ्यंजनं स्यादि प्रायविधिपूर्वकं तथा उपवेश्यासने भद्रे
छत्रं तत्र प्रकल्पयेत् पश्चादुपानहौ दद्यात्सर्वाण्याभरणानि च विष्णुः दक्षिणाग्रमारभ्युक्तादन्तासयोर्द्वे चतुरंगुलपृथ्वी
स्तावदंतराला स्तावदधःखाता वितस्त्यायताः तिस्रः कर्षूः कुर्यात् कर्षूणां समीपेऽग्निमाधाय परिस्तीर्यैकैकस्मिन्नाहुतित्रयं
जुहुयात् सोमाय पितृमते स्वधा नमोऽग्नये कव्यवाहनाय यमायांगिरसे ततः स्थानत्रये प्राग्वत् पिंडनिर्वपणं दधिमधुघृतमां
सैः कर्षूत्रयं पूरयित्वैतत्त इति जपेत् शेषं नवश्राद्धवत् अत्र साग्नेरप्यनेनैव स्वदेवस्य सक्तं प्राक् दशाहकर्त्रा पुत्रेण वा कार्यमित्यु
क्तं विप्राणिचापि गृह्यकारिकायां तिलोसिभेतदेवत्यः प्रेतलोकान्हिनोतु के मंत्रमुक्त्वा तिलान्नेवं प्रक्षिपेदर्घ्यपात्रतः दक्षिणामु
खः कुंभेन सान्नं दत्वा नवे चगां तं स्मरेद्धार्हकं प्रेतश्रो धनदौ डान्यपि भाजनं विप्राभावे त्वग्नौ वैकोद्दिष्टं अग्नौ पायसं श्रपयित्वाज्यभा

गौतदश्रेयार्थप्रयोगं कृत्वा यो येनमासात्प्रथमे वर्षे संभूज्य पृथिवीं लेपत्रमित्यादिनान्नं संकल्प्योदारनामवरदस्य शाश्वतुरा हत्वाभिर्हुतिं
भवाहुतीर्दुलापिंडदानादिश्राद्धंसमापयेदिति याज्ञवल्क्यः एतत्सापिंडीकरणमेकोद्दिष्टंस्त्रियामपि   अथवृषोत्सर्गः   सर्वानि
त्यकाम्यः नकरोतिवृषोत्सर्गंकृत्वानीर्थेनाजलांजलिम् नदद्यानिकृतोयस्तत्पितुरुच्चारएवसः उच्चारःपुरीषंएष्टव्याबहवःपु
त्रायद्येकोपिगयांव्रजेत् यजेतवाश्वमेधेनतीलंवावृषमुत्सृजेदितिमत्स्यकौर्मोक्तेः एकादशेह्निप्रेतस्यवत्सरस्यनोत्सृज्यते
वृषः प्रेतत्वंसुस्थिरंतस्यदत्तैःश्राद्धशतैरपीतिषट्त्रिंशन्मतेनिंदाश्रुतेः एवंकृत्वाथवाभोतिफलंवाजिमखोदितम् यस्तु
द्वितीयोत्सृजेन्नीलंसतुयातिपरांगतिम् वृषोत्सर्गःपुनासैवरशातीतान्दशापरानितिदेवीपुराणेभविष्यादौफलश्रुतेश्च भ
यं ह्यस्याहेत्युक्तो भविष्ये चैत्र्यांवापितृतीयायांवैशाख्यांद्वादशेह्निवेति विष्णुधर्मेतुमृताहेशुक्तः विषुवद्वितयेचैवसुता
हेवाधवस्यचेति अयंगृहेनकार्यः नगृहेमोचयेन्नीलंकामयन्पुष्कलंफलमितिकालिकापुराणात् कामधेनौ वत्सरा
भ्यंतरेपिभोवृषस्योत्सर्गकर्मणि वृद्धिश्राद्धंनकुर्वीततदन्यत्रसमारभेत् तल्लक्षणंतुब्राह्मे लोहितोयस्तुवर्णेनमुखे
पुच्छेचपांडुरः श्वेतःखुरविषाणाभ्यांसनीलोवृषउच्यते श्वेतवर्णस्यमुखादीनिश्यामानिश्यामस्यवाश्वेतानियस्य
सोपिनीलउक्तोमात्स्यादौ देवीपुराणे चतस्रोवत्सिकाभद्राद्वावासंभवेपिवा यत्तुपर्वतिवृषोत्सर्जनवेलायां वृ
षाभावःकथंचन पिष्टेनदर्भैर्वावृषंकृत्वाविमोचयेत् नशक्यतेवृषोत्सर्गोहोमंवातत्रकारयेदितितन्निर्मू
लम् नहिवृद्धिर्हेमाद्रौभट्टकृतोपनसेयः अत्रदेययाज्ञिकेनवृषोत्सर्गस्पृक्पुरुषसूक्तेनविष्णुरूपिप्रेतोद्देशेनविष्णु
तर्पणमुक्तम् तत्रमूलंचिंत्यम् पारस्करः सव्येनपाणिनापुच्छंसमालंभ्यवृषस्यतु दक्षिणेनापआदायसतिलाःस

कृपास्ततः प्रेतगोत्रंसमुच्चार्य अमुकसोऽहनिवृत्तेन वृषगनमयाद्दत्तस्तंतारयत्वनुसर्वदा सहेमसतिलंभूमाविन्यस्यार्पयेत्
निक्षिपेत् तथा निधारयेन्नतंकश्चित्ननकश्चनवाहयेत् नदोहयेच्चताधेनूर्ननकश्चनवंधयेत् स्त्रीपुंविशेषःसंग्रहे प
तिपुत्रवतीनारीभर्तुरग्रेमृतायदि वृषोत्सर्गनकुर्वीतगांदद्याच्चपयस्विनीम् पतिपुत्रयोःसाहित्यंविवक्षितम् अन्या
सांह्णीपगोदानमेवत्युक्तंभवेत् आशौचांतेवृषोत्सर्गाद्यमासिकशय्यादिदद्यादेवेत्युक्तम् क्रियानिबंधेस्मृत्यंत
रे मृतकस्मृतमेतन्नेवाहृतासमृतकंयदि पिंडदानंनकुर्वीत वृषोत्सर्गंतथैवच नहन्यात्सूतकेकर्मद्वादशैकादशाहिक
म् शुद्धेनायदिनार्थकंकुर्याद्देनाविचारयन्निति अत्रपद्दानमुक्तंद्वजानीयेगारुडे एकादशाहेप्रकर्तव्यंतदीक्षदी
यतेसर्वंद्वादशाहेविशेषतः पदानिसर्वतस्तुविचारभानित्रयोदश योददातिमृतस्येहजीवतोप्यात्मनेहितवै सवीमृ
तामहामार्गेनैनलेयसगच्छति तथा आसनोपानहौछत्रंगुद्रिकाच कमंडलुः भाजनंभाजनाधारोवस्त्राण्यष्टविधंप
दम् तथा भाजनासनदानेनमुद्रिकाभोजनेनच आज्ययज्ञोपवीतेनपदंसंपूर्णतांव्रजेत् महिषारथगोदानात्स्कं
र्णामावर्तिनिश्चितम् सर्वोपस्करयुक्तानिपदान्यत्रत्रयोदश योददातिमृतस्येहजीवन्नप्यात्महेतवे सगच्छतिपरं
स्थानंभद्राकरं निवर्तिनः त्रयोदशपदानीत्यंप्रेतायेकादशेऽहनि दातव्यानियथाशक्तितेनासौभाणितोभवेत् अ
न्नंनैगोदकंनैवोपानहौत्नकमंडलुः छत्रंवस्त्रंतथार्घाद्येलोहदंडंतथाष्टमम् अग्नीष्टिकाचदीपंचतिलास्ताम्बूलमे
वच नैवनिसर्गपदानंतोपदानानिचतुर्दश यांस्त्वर्थंगजंतापित्राह्मणोप्रतिपादयेत् समाहिन्नोनुसारेणनत्तत्सकरवम
यानुगोर्दानि अतमूर्न्नेनंयम् अथशय्यादानम् हेमाद्रौभविष्ये तस्मात्कृत्यांससमासाद्यसारदारुमयींदृढाम्

दंतपत्रचितां रम्यां हेमपट्टैरलंकृताम् हंसतूलीप्रतिच्छन्नां शुभगंडोपधानिकाम् प्रच्छदनपटीयुक्तां गंधधूपादिवासिता
म् तस्यां संस्थापयेद्धैमं हरिं लक्ष्म्या समन्वितम् अत्र हरिस्थाने प्रेतम् उच्छीर्षके घृतभृतं कलशं परिकल्पयेत् तांबूलं कुंकु
मक्षोदकर्पूरागरुचंदनम् दीपिकोपानहौ छत्रचामरासनभाजनम् पार्श्वेषु स्थापयेद्भक्त्या सप्त धान्यानि चैव हि
शयनस्थस्य भवति यदन्यदुपकारकम् भृंगारकरकाद्यं तु पंचवर्णवितानकम् मंत्रस्तु यथा न कृष्ण शयनं शून्यं सा
गरजालया शय्या ममाप्यशून्यास्तु तथा जन्मनि जन्मनि यस्मादशून्यं शयनं केशवस्य शिवस्य च अर्थेन देवं दत्तेवं त
स्य सकलं मणिपत्य विसर्जयेत् एकादशाहेपि तथा विधिरेष प्रकीर्तितः विशेषं चात्र राजेंद्र कथ्यमानं निशामय ते
नोपभुक्तं यत्किंचित् वस्त्रवाहनभाजनम् यद्यदिष्टं च तस्यासीत्तत्सर्वं परिकल्पयेत् तमेव पुरुषं हैमं तस्यां संस्थाप
येत्तदा पूजयित्वा प्रदातव्या मृतशय्या यथोदिता पाद्मे मृतकांते द्वितीयेन्हि शय्यां दद्यात्सलक्षणां कांचनं पुरुषं तद्व
त्फलवस्त्रसमन्वितम् संपूज्य द्विजदांपत्यं नानामणिविभूषितम् उपवेश्य तु शय्यायां मधुपर्कं ततो वदेत् रजतस्य
तु पात्रेण दधिदुग्धसमन्वितम् अस्थिलालाटिकं गृह्य सूक्ष्मं कृत्वा सपायसम् भोजयेद्द्विजदांपत्यं विधिरेष सनात
नः एष एव विधिर्दृष्टः पार्वतीयैर्द्विजोत्तमैः एतच्च प्रतिग्रहे तत्रैवोक्तम् गृहीतायां तु तस्यां वै पुनः संस्कारमर्हति श
य्यादानफलं भविष्ये स्वर्गे पुरंदरपुरे सूर्यपुत्रालये तथा सुखं वसत्यसौ जंतुः शय्यादानप्रभावतः आभूतसंप्लवं या
वत्तिष्ठत्यातंकवर्जितमिति अथोदकुंभः हेमाद्रौ स्मृतिसमुच्चये एकादशाहात्प्रभृति घटस्तोयान्नसंयुतः दिने दि
ने प्रदातव्यो यावत्संवत्सरं स्फुटं लौगाक्षिः यस्य संवत्सरादर्वाक् सपिंडीकरणं भवेत् मासिकं चोदकुंभं च देयं त-

स्थापितत्वम् उत्तरार्धं तस्याप्यन्नं सोदकुंभं दद्यात् संवत्सरं द्विजे इति याज्ञवल्क्यपाठः सपिंडनापकर्षे तस्यापकर्षप्रासे
नाधिकमिदमिति शूलपाणिः तन्न प्रकृतिविकाराभावेन तदनन्वयविषयत्वात् मात्स्ये यावदब्दं च यो दद्यादुदकुंभं
विमत्सरः प्रेतायान्नसमायुक्तं सोश्वमेधफलं लभेत् कश्चित्त्रयोदशाहमारभ्येत्याद्युक्तं निर्मूलं देवयाज्ञिकः सपिंडनापक
र्षे संवत्सरं यावदुदकुंभं अर्वागेव दद्यात् ऊर्ध्वं पितृलोकगतस्यान्नं सोदकुंभं प्रयच्छेदिति गोविंदराजधृतविष्णूक्तेः अन्ये च
दत्त्वा तत्र यथानुसंख्यां कुलादिकावधि दानव्यंग्रक्षणेस्कंदपुराणे दानं क्रमेण तु वा अपि भ्राद्धशते दत्ते एकोदकुंभं विना नराः द
रिद्राः दुःखिनस्तात भ्रमंति च भवार्णवे तेनापकृष्य दातव्यं तस्यापि उदकुंभकमिति गौतमभाष्ये स्कांदाच्च
अगे ननु तस्यैव धानादूर्ध्वं निषेधादित्याह तन्न उदकुंभे पार्वणविधिनानुपपत्तेरेवं व्याख्यायां मानाभावात् मिताक्षरादि
विरोधाच्च वचनं न यदि समूलं तदा तद्वदापकर्षविधत्ते प्रेतश्राद्धानि सर्वाणि सपिंडीकरणं तथा निहं मां दौर्गाकात्यायनोक्ते
तस्याप्यन्नं सोदकुंभमिति याज्ञवल्क्याविरोधाच्च मदनरत्ने गौतमः अदैवं पार्वणं श्राद्धं सोदकुंभमधर्मकम् कुर्यात् अत्या
द्विकाशाह्यसंकल्पा निधिनाल्वहम् अधर्मकं ब्रह्मचर्यादिनियमहीनम् एतत् मासिकवदेकोद्दिष्टं पार्वणं कार्यम् अपरार्क
स्तु सपिंडीकरणे वृत्ते पृथक्त्वं नोपपद्यते पृथक्त्वे तु कृते पश्चात् पुनः कार्या सपिंडनेति लघुहारीतोक्तावपि तस्याप्यन्नं
सोदकुंभं दद्यात् संवत्सरं द्विज इति याज्ञवल्क्ये च तस्येत्येकत्वोक्तेः सपिंडनोत्तरमप्येकोद्दिष्टमेवेत्याह अत्र पिंडदानं कृताकृ
तम् अहरहरन्नमस्मै ब्राह्मणायोदकुंभं च दद्यात् पिंडमप्येके निपृणंतीति हेमाद्रौ पारस्करोक्तेः श्राद्धाशक्तौ पिंडमात्रमि
ति गौडाः तन्न अग्निशब्दबाधापत्तेः हारीतः मृते पितरि वै पुत्रः पिंडमब्दं समाचरेत् अन्नं कुंभं तत्र निधाय प्रेतनिर्देश

धर्मेन: प्रेतशब्दोच्चारणेनेतिहस्तायुधः यद्यपि प्रेतस्यनिर्देशोयत्रनदेकोद्दिष्टंनडुमैकमित्यर्थः अत्राशौचांतदिनाद्यब्दांतंया
वद्वत्सरापूर्तेःशौचंनाधिकारिविशेषणम् तेनमृतिदिनमारभ्यैतत्कार्यमितिकेचित् तन्न हेमाद्रिधृतवचोविरोधात्
मध्येआशौचादिनाबाधेतुलोपएवदार्शवत् तथाप्रथमाब्देदीपदानमुक्तंदेवजानीयेगारुडे प्रत्यहंदीपकोदेयोमार्गेत्तुवि
षमेनरैः यावत्संवत्सरंवापिप्रेतस्यसुखलिप्सया प्रज्वल्योदङ्मुखंदीपं देवागारेद्विजालये कुर्याद्याम्यमुखंपथ्येआङ्कः
संकल्पस्कास्थितम् अथमासिकानि तानिचकृत्वैवसपिंडनंकार्यम् तथागोभिलःसोगाक्षी श्राद्धानिषोडशादत्वानै
वकुर्यात्सपिंडनम् श्राद्धानिषोडशाप्यार्थविद्धानसपिंडनम् तानित्वाहजातूकर्ण्यः द्वादशप्रतिमास्यानिआद्यषाण्मा
सिकंतथा त्रैपक्षिकाब्दिकेचैतिश्राद्धान्येतानिषोडश आद्यषाण्मासिकाब्दिकशब्दाःऊनमासिकोनषष्ठोनाब्दिकपराः हे
माद्रौतुसपिंडीकरणंचैवइत्यनन्तरश्राद्धषोडशामित्युत्तरार्द्धपाठः तदा आद्यमूनमासिकंद्वादशाहं षाण्मासिकंऊनषष्ठोना
ब्दिकेइत्यर्थः कात्यायनस्त्वन्यथाह द्वादशप्रतिमास्यानिआद्यषण्मासिकेतथा सपिंडीकरणंचैवएतत्सेनत्श्राद्धषोडशम् ए
काहेनतुषण्मासायदास्युरपिवात्रिभिः न्यूनाःसंवत्सरश्चैववस्यात्तांषण्मासिकेतदा इतिवचनादूनषष्ठोनाब्दिकेइत्यर्थसाह
पृथ्वीचंद्रः व्यासस्त्वन्यथाह द्वादशाहेत्रिपक्षेचषण्मासेमासिकाब्दिके श्राद्धानिषोडशैतानिसंस्मृतानिमनीषिभिः द्वादशा
हपदमूनमासिकपरं तस्यद्वादशाहएवउक्तोविनिकालादर्शः मदनरत्नश्राद्धेत्वन्यथोक्तम् नृणांतुत्यक्तदेहानांश्राद्धाःषोड
शास्तदा चतुर्थेपंचमेषष्ठेनवमेकादशेतथा ततोद्वादशभिर्मासैःश्राद्धाद्वादशसंख्ययेति चतुर्थादीनिदिनानि प्रवि-
ष्टेत्यन्यथाक्रम अस्थिसंचयनंश्राद्धम् त्रिपक्षेमासिकानितु विकृतंश्वनथातिथ्योःप्रेतश्राद्धानिषोडशानि विकृत्यां

स्ति थ्येरितिन्यूनपक्षेनाब्दिकपरमितिहेमाद्रिः अत्रदेशकुलशाखाभेदाद्यवस्थेतिसर्वनिबंधाःगालवः ऊनषाण्मासिकं
षष्ठेमासेवान्यूनमासिकम् त्रैपक्षिकंत्रिपक्षेस्यादूनाब्दद्वादशेतथा ऊनमासिकेतुगोभिलः मरणाद्द्वादशाहेस्यान्मासेन्यूने
चोनमासिकम् मदनरत्नेकालादर्शेचश्लोकगौतमः एकद्वित्रिदिनैरूनेत्रिभागेनोनएववा श्राद्धान्यूनाब्दिकादीनिकुर्या
दित्याहगौतमः क्रियानिबंधेऋतुस्तु सार्द्धएकादशेमासेसार्द्धेवैपंचमेतथा ऊनाब्दमूनषण्मासंभवेतांश्राद्धकर्मणीत्युक्तं
तत्रमूलंचिंत्यम् ऊनेषुवर्ज्यान्याहमरीचिः द्विपुष्करेचनंदासुसिनीवाल्यांभृगोर्दिने चतुर्दश्यांचनोनानिकृत्तिकासुत्रिपु
ष्करम् ज्योतिषे त्रिपादर्क्षतिथिर्भद्राभौमेज्यरविभिःसह तदात्रिपुष्करोयोगोद्व्योर्योगेद्विपुष्करः गालवः त्रिभिर्वादि
वसैरूनेत्वेकेनाह्नितयेनवा आद्यादिषुचमासेषुकुर्यादूनाब्दिकादिकम् एकन्यूनपक्षेपंचम्यांमृतस्यतृतीयायांत्रिभि
र्न्यूनेप्रतिपदिद्व्यूनेद्वितीयायामितिकेचित् माधवस्तुषाण्मासिकाब्दिकेश्राद्धेस्यातांपूर्वेद्युरेवते मासिकानिस्वकीयेतु
दिवसेद्वादशेपिचेतिपैठीनसिवाक्येऊनषाण्मासिकंसप्तममासगतमृताहात्पूर्वेद्युः कार्यम् ऊनाब्दिकंतुद्वितीयाब्दस्
ताहदिनात्पूर्वेद्युःकार्यमित्यर्थमाह मासिकानिस्वकीयेतुदिवसेइत्युक्तेः इदमेवयुक्तम् मदनरत्नेप्येवम् याज्ञवल्क्यः
मृतेहनितुकर्तव्यंप्रतिमासंतुवत्सरम् प्रतिसंवत्सरंचैवमाद्यमेकादशेहनि अत्राद्यमासिकमाब्दिकंचैकादशेन्हीतिवि
र्णयामृतादयः ब्राह्मणंभोजयेदाद्येहोतव्यमनलेथवा पुनश्चभोजयेद्विप्रांद्विरावृत्तिर्भवेदितीतिगोभिलीयंचतद्विषयमा
हुः अन्येतुमासपक्षतिथिस्पृष्टेइत्यादिविरोधादाब्दिकंवर्षांतमेव मासिकंतुमासादौ द्विरावृत्तिस्तुएकादशाहिकाद्य
मासिकपरा रेनयाज्ञिकोप्येवमाह् सोमाक्षिराप मासादौमासिकंकार्यमाब्दिकंवत्सरेगते आद्यमेकादशेकार्यमाि

कैलधिकंभवेत् दीपिकायांतु आद्यंरुद्रमितेर्कसंमितदिनेवास्यादित्युक्तम् गौडास्तु मृततिथ्यवधिके एकदिनाधिकेमास
संवत्सरपरंगौणंपूर्णेऽब्दे इति ईषदसमाप्तपरत्वमितिशूलपाणिः तेनद्वितीयमासादावाद्यमासिकादीनि तन्मोरर्थेकृतं
अशक्तौतुहारीतः मुख्यंश्राद्धंमासिमासिअपर्याप्तावृतुंप्रति द्वादशाहेनवाकुर्यादेकाहेद्वादशापिवा ऋतुंप्रतिद्वेद्वेइत्यर्थः
यदापितुर्मरणात्त्रयोविंशतितमेदिनेदर्शोऽतिद्विर्वास्यात्तदाद्वादशदिनेषुद्वादशमासिकानिकार्याणीत्यर्थः त्रैपक्षिकंतुत्रिप-
क्षेनोत्तेमृताहेकार्यं त्रैपक्षिकंभवेदूनेत्रिपक्षेतदनंतरमितिभविष्योक्तेरितिमदनरत्नेउक्तम् पृथ्वीचंद्रकालादर्शनिर्णया
मृतादपस्तु ऊनान्यूनेषुमासेषुविषमाहेसमेपिवा त्रैपक्षिकंत्रिपक्षेस्यान्मृताहेत्वितराणितुनिकार्याणिजाबालिस्मृतेः पूर्वत्रह
तेमदनरत्नेस्त्यर्थमाहुः तेनतदनंतरशब्दविरोधात्त्रैपक्षिकद्वितीयमासिकयोःसंकरापत्तेरेवंव्याख्यायांमानाभावाच्चोपेक्ष्याः
त्रिपक्षसपिंडनेत्वेवंशब्दाभावादधिकरणत्वमेवयुक्तंयत्तुक्रियानिबंधेगारुडे त्रैपक्षिकंत्रिपक्षेतुभवत्तोविषमेदिने मा
सिकान्यपिचोनानिअष्टाविंशतिमेऽह्नि इति तन्निर्मूलम् स्मृतिरत्नावल्याम् द्वादशाहेयदाकुर्यात्पितुःपुनःसपिंडनम् ए
कादशीक्कुर्वीतप्रेतश्राद्धानिषोडश पैठीनसिः सपिंडीकरणादर्वाक्कुर्वन्श्राद्धानिषोडश एकोद्दिष्टविधानेनकुर्यात्
सर्वाणितानितु सपिंडीकरणादूर्ध्वंयदाकुर्यात्तदापुनः प्रत्यब्दंयोयथाकुर्यात्तथाकुर्यात्तान्यपि मदनरत्नेकात्याय-
नः श्राद्धमग्निमतःकार्यंदाहादेकादशेऽहनि ध्रुवाणितुप्रकुर्वीतप्रमीताहनिसर्वदा ध्रुवाणित्रैपक्षिकादूर्ध्वानि क्रियानिबं-
धेगारुडे त्रिपक्षात्पूर्वतःसाग्नेर्भवेत्संस्कारवासरे ऊर्ध्वंमृतदिनेनग्नेःसर्वाण्येवमृताहतः एतानिचयदासपिंडनात्पूर्वं
युगपत्कुर्यात्तदादेशकालकर्त्रैक्यतंत्रत्वादेकःपाकइतिकेचित् पाकभेदइतिभट्टचरणाः अत्रकेचिदाहुः देशकालदैव-

तान्येवतुपुनःकुर्यात्तेनशब्दंनकारयेत्

तेनैवेनंत्रसात् श्राद्धकालातिक्रमापत्ते र्द्वादशाहेथसर्वाणिसंक्षेपेणसमापयेत् तान्येवतुपुनःश्रा
तिकात्यायनोक्तेर्नैकश्राद्धद्वयंकुर्यात् समानेहनिकुत्रचिदित्यस्यदैवतैक्यपरत्वेप्यत्रतत्सत्वाच्छ्राद्धं कृत्वातुतस्यैवपुनःश्रा
द्धंनकारयेदितिजाबाल्युक्तेः षोडशसंख्यायाश्चवाजपेयेप्राजापत्ययागसप्तदशत्ववत्सान्नाय्ययागद्वित्ववच्चदर्शपातसं
क्रांतिश्राद्धवत्युगपदनुष्ठानेप्युपपत्तेराद्यमासिकाद्यूनाब्दिकांतेषुषोडशश्राद्धेषुविचक्षणःक्रियतामित्येवंप्रयोगेणैकोवि
प्रःपिंडोर्घ्यंश्चेतिनिरूढविधिविध्वंसेप्येवम् तन्मंदं द्वादशाहेनवाभोज्याएकाहेद्वादशापिवेतिहेमाद्रौहारीतवचोविरोधा
त् तेनविप्रभेदात्पिंडार्घ्याद्यपिभिन्नमितिसिद्धम् एतानिद्वादशाहादौसपिंडनात्पूर्वंकृतान्यपिवृद्धिंविनापकर्षेपुनः स्व
कालेकार्याणि यस्यसंवत्सरादर्वाक्सपिंडीकरणंकृतम् मासिकंचोदकुंभंचदेयंतस्यापिवत्सरमितिमदनरत्नेगिरसोक्तेः
नचेदंमासिकानामपकर्षंविधत्ते किंतुसपिंडनोर्ध्वंस्वकालेनुष्ठानमेवेतिवाच्यम् श्राद्धानिषोडशादत्वानतुकुर्यात्सपिंडनामि
तिविरोधात् यस्यसंवत्सरादर्वाग्विहितातुसपिंडता विधिवत्तानिकुर्वीतपुनःश्राद्धानिषोडशेतिमाधवीयेगोभिलोक्तेश्च अ
र्वाक्संवत्सराद्यस्यसपिंडीकरणंकृतम् षोडशानांद्विरावृत्तिंकुर्यादित्याहगौतमइतितत्रैवगालवोक्तेः षोडशत्वंचैकाद
सपिंडनपक्षे तत्राद्यमासिकस्यकालसत्वात् अन्यपक्षेपुयथासंभवंज्ञेयम् यत्तुदीपिकायाम् अनुमासिकानितुचरेत्तान्ये
वसापिंड्यतःपश्चात् द्वादशोक्तेकृतानांनपुनःकृतिरित्युक्तम् तदेतद्विरोधाच्चिंत्यम् यत्तुगौडाः सपिंडीकरणांतातुज्ञे
याभेतक्रियाबुधैरितिशातातपोक्तेर्मासिकानांप्रेतत्वविमोक्षार्थत्वात्सपिंडनापकर्षेतदंतन्यायेनतेषामप्यपकर्षान्मासिका
नांनपुनःकृतिः यत्तुमासिकंचोदकुंभंचेतिलौगाक्ष्यादिवचनंतन्निर्मूलम् समूलत्वेपिदर्शपरंचेत्याहुः तेउक्तवक्ष्यमाण

वचोनिबंधविरोधान्मूलार्द्इत्यपेक्ष्यः यत्तुमिताक्षरायांसपिंडनोर्ध्वस्वकालेएवकार्याणि अपकर्षस्त्वनुकल्पइत्युक्तम् तदपि
पूर्वविरोधाच्चिंत्यम् तेनवृद्धिंविनापकर्षेपुनःकृतिः अर्वाक्संवत्सराद्यस्यसपिंडीकरणंभवेत् प्रेतत्वादिहतस्यापिज्ञेयंसंव
त्सरंनृपेत्यग्निपुराणात् वृद्धिनिमित्तापकर्षेत्वस्त्येवतान्निवृत्तिः अन्यथावृद्ध्यसंभवादितिशूलपाणिः कार्ष्णाजिनिः सपिंडी
करणादर्वागपकृष्यकृतान्यपि पुनरप्यपकृष्यंतेवृद्ध्युत्तरनिषेधनात् निषेधंचाहकात्यायनः निर्वर्त्यवृद्धितंत्रंतुमासिकानि
नतंत्रयेत् यथातथासंभरणंनभवेत्पुनरस्यतीति ह्रिस्वुधानंचोत्तरेषामेवनपूर्वेषांस्वस्वकालकृतानाम् तदाहमाधवीयेका
र्ष्णाजिनिः अर्वागब्दाद्यत्रयत्रसपिंडीकरणंकृतम् तदूर्ध्वमासिकानांस्याद्यथाकालमनुष्ठितिः हेमाद्रौशाट्यायनिः प्रेतश्रा
द्धानिशिष्टानिसपिंडीकरणंतथा अपकृष्यापिकुर्वीतकर्तुंनांदीमुखंद्विजः वृद्धिंविनापकर्षेदोषमाहोशनाः वृद्धिश्राद्धवि
हीनस्तुप्रेतश्राद्धानियश्चरेत् सश्राद्धीनरकेघोरेपितृभिःसहमज्जतीति आधानेपकर्षमाहहेमाद्रावुशनाः पितुःसपिंडीकर
णंवार्षिकेमृतिवासरे आधानादुपसंप्राप्तावेतत्प्रागपिवत्सरात् विशेषस्तूक्तोविवाहनिर्णये कण्वः नवश्राद्धंमासिकंचय
दंतरितंभवेत् तत्तदुत्तरसात्कृत्यादनुष्ठेयंप्रचक्षते गारुडेपि आपदाद्यकृतंयत्तुकुर्यादूर्ध्वमृताहनि अथसपिंडीकरणम्
माधवीयेहारीतः यात्तुपूर्वममावास्यामृताहाद्दशमीभवेत् सपिंडीकरणंतस्यांकुर्यादेवंकृतोग्निमान् मृताहादूर्ध्वंदशमी-
एकादशीत्यर्थः सपिंडीकरणंकुर्यात्पूर्ववच्चाग्निमान्कृतः परतोदशरात्राच्चेत्कुर्वन्ब्देपरेतरइतिकार्ष्णाजिनिस्मृतेः आ-
हिताग्नेस्तेनविनाश्रौतपिंडपितृयज्ञासिद्धेः तदाहगालवः सपिंडीकरणात्प्रेतेपैतृकंपदमास्थिते आहिताग्नेःसिनीवा-
ल्यांपितृयज्ञःप्रवर्तते मदनरत्नेप्रजापतिः नासपिंड्याग्निमान्पुत्रःपितृयज्ञंसमाचरेत् अपरार्केकात्यायनः एकादशा

हांनिर्वर्त्यपूर्वंदर्शाद्यथाविधि मकुर्वीताग्निमान्विप्रोमातापित्रोःसपिंडताम् आशौचांतप्रथमदर्शयोर्मध्येकस्मिंश्चिदन्ही
त्यर्थः पित्रादीनांसपत्नीकानांदेवतात्वेनमातुरपितत्रानुप्रवेशात् मातुरपिप्रागदर्शात्सपिंडनंयुक्तमित्यपरार्कः एवंपितामहा
दरपिसपिंडनं प्राक्दर्शात्कार्यम् तेनविनापार्वणायोगात् द्वादशाहेवाकार्यम् साग्निकस्तुयदाकर्ताप्रेतश्चानग्निमान्भवेत्
द्वादशाहेभवेत्कार्यंसपिंडीकरणंस्ततोरितिगोभिलोक्तेः साग्नेः प्रेतस्यतुत्रिपक्षे प्रेतश्चेदाहिताग्निःस्यात्कर्तानग्निर्यदाभवेत्
सपिंडीकरणंतस्यकुर्यात्पक्षेतृतीयकइतिस्कमंनूक्तेः मदनरत्नेलघुहारीतोपि अनग्निस्तुयदावीरभवेत्कुर्यात्तदागृही प्रेत
श्चेदग्निमांस्तस्यात्रिपक्षेचैवसापिंडनम् द्वयोःसाग्नित्वेद्वादशाहएव साग्निकस्तुयदाकर्ताप्रेतोवाप्यग्निमान्भवेत् द्वादशाहे-
तदाकार्यंसपिंडीकरणंपितुरितितेनैवोक्तेः द्वयोरनग्नित्वेतुभविष्ये सपिंडीकरणंकुर्याद्यजमानस्त्वनग्निमान् अनाहिताग्नेःप्रे
तस्यपूर्णेब्देभरतर्षभ द्वादशोहंहनिषण्मासेत्रिपक्षेवात्रिमासिवा एकादशेपिवामासिमंगलस्याद्युपस्थितो कात्यायन-
गोभिलो यदहर्वाष्टिवृद्धिरापद्येतेति तच्चवृद्धिदिनेएवेतिवाचस्पतिः तन्न प्रातर्वृद्धिनिमित्तकमितिनियमात्सपिंडनस्यचाप
राण्हकार्यानत्वेनपूर्वत्वबाधापत्तेः वृद्धिदिनेतत्पूर्वदिनेचेतिश्रीदत्तः स्मार्तगौडास्तुवृद्धिपूर्वः वर्षांत्यश्चक्षणःसपिंडनस्यप्रेत
त्वनाशेसहकारी तेनपरेद्युर्विघ्नाद्यभावेपितत्कर्तव्यतानिश्चयसहितमेवकालांतरक्रियमाणवृद्धिपूर्वक्षणसहकृतंप्रेत-
त्वनाशकमित्याह तन्न अकालेकृतस्यफलाजनकत्वात् एतेननिमित्तनिश्चयवत एवाधिकारात्वृद्ध्यभावेपिनक्षतिरिति
मिश्रोक्तिःपरास्ता वृद्धिपूर्वदिनस्यवर्षांतस्यचकालस्यांगत्वेननिमित्तत्वाभावात् तेनपुनःकार्यमित्यन्ये मदनरत्नेपुल-
स्त्यः निरग्निकःसपिंडत्वंपितुर्मातुश्चधर्मतः पूर्णेसंवत्सरेकुर्याद्वृद्धिर्वायदहर्भवेत् चतुर्विंशतिमते सपिंडीकरणंचाब्दे

संपूर्णेप्युदयेपिवा द्वादशाहेतुकेषांचिन्मतन्नैकादशेतथा पृथ्वीचंद्रोदयेबौधायन: अथसपिंडीकरणंत्रिपक्षेवातृतीयेवामासि षष्ठेवैकादशेवाद्वादशेवाद्वादशाहेवैकादशाहेवेति एतत्क्रमेविष्णुः मासिकार्थंद्वादशाहश्राद्धंकृत्वात्रयोदशेऽन्हिवाकुर्यान्मंत्रवर्जंहि शूद्राणांद्वादशेऽन्हि संवत्सराभ्यंतरेयद्यधिमासोभवेत्तदामासिकार्थंदिनमेकंवर्धयेदिति आशौचोत्तरंद्वादशस्वहःसुमासिकानितेष्वेवायथाद्वादशदिनेषूनमासिकादीनिकृत्वात्रयोदशेऽन्हिसपिंडनंकुर्यात् अधिमासेतुचतुर्दशेऽन्हिकुर्यात् शूद्रस्यत्रयोदशेद्वादशेऽन्हीत्यस्यमासिकांत्यदिनपरत्वादितिपृथ्वीचंद्रः पैठीनसिः संवत्सरांतेसंसर्जनंनवमेमासीत्येके अत्रसाग्नेरनग्नेर्वोक्तकालाश्चत्रिपक्षादिसंवत्सरांताअनुकल्पाज्ञेयाः कल्पतरुस्तुवृद्धिनिमित्तएवसर्वेपकर्षप्रकाराइत्याह तन्न यदहर्वैविरजेत्तदहरेवप्रव्रजेदितिश्रुतेः यद्यपिवृद्धिनिमित्तोपकर्षोनिरग्नेरेवोक्तस्तथापिसाग्नावपिज्ञेयः उक्तकालासंभवेवर्षांतादिगौणकालस्यवृद्धेरपिप्राप्तेः वक्ष्यमाणगोभिलवचनात् अयातयामंमरणंनभवेत्पुनरस्यास्तितिदोषस्यसविशेषाच्च अपरार्केपृथ्वीचंद्रादिस्वरसोप्येवम् अत्रवृद्धिपदंचूडोपनयनविवाहमात्रपरम् सीमंतादौतुवृद्धिश्राद्धलोपएवेत्याचार्यचूडामणिःपुंसवनाद्यन्नप्राशनांतेष्वावश्यकेष्वपकर्षइतिश्राद्धविवेकः स्मृतिसागरेपिबृहस्पतिः प्रत्यवायोभवेद्यस्मिन्नकृतेवृद्धिकर्मणि तन्निमित्तंसमाकृष्यपित्रोःकुर्यात्सपिंडनम् गर्भाधानस्यत्वंतरेपिसंभवात् अन्यश्राद्धपरान्नंचगंधमाल्यंचमैथुनमितिदेवलेनप्रथमाब्देमैथुननिषेधाच्चनतत्रापकर्षइतिश्राद्धकौमुद्यादयः तन्न ऋतुस्नातांतुयोभार्यामितिनिषेधाद्ब्रह्मचार्येवपर्वण्याद्याश्चतस्रश्चवर्जयेदितिमैथुनेदोषाभावाच्च पितामहमरणेपौत्रस्यवृद्धौनापकर्षः तस्यमहागुरुत्वाभावात् तत्रतदूर्ध्वंभ्योवृद्धिश्राद्धमितिश्राद्धचंद्रिका तन्न भ्रातान्वेत्यादौतदभावेप्यपकर्षोक्तेः तेननिर्देशोप्युपलक्षणम् व्याघ्रः आनंत्या

कुलधर्माणांपुंसांचैवायुषःक्षयात् आस्थितेश्च शरीरस्य द्वादशाहःप्रशस्यते एतदाशौचांतोपलक्षणम् सर्वेषामेववर्णा
माशौचांतेसपिंडनमिति निर्णयामृतेकात्यायनोक्तेः सर्वेषामितित्रैवर्णिकपरम् शूद्राणांत्वाशौचमध्ये मंत्रवर्जंहिशूद्राणां
द्वादशेहनिकीर्तितमितिविष्णूक्तेः एतद्दर्शश्राद्धकारिशूद्रविषयमित्यपरार्केकल्पतरौच हृद्रमनुः द्वादशेहनिविप्राणामाशौचां
तेतुभूभुजाम् वैश्यानांतुत्रिपक्षादावथवास्यात्सपिंडनं निर्णयामृतेगोभिलः द्वादशाहादिकालेषुप्रमादादयनुष्ठितम् स
पिंडीकरणंकुर्यात्कालेषूत्तरभाविषु इदंसाग्नेरुक्तकालासंभवेगौणकालविधानार्थमिति मदनपारिजातः मदनरत्नेप्ये
वम् ऋष्यशृंगः सपिंडीकरणश्राद्धमुक्तकालेनचेत्कृतम् रौद्रेहस्तेचरोहिण्यांमैत्रेवासमाचरेत् कालादर्शेपि ए
शेद्वादशेह्नि त्रिपक्षेवात्रिमासिवा षष्ठेचैकादशेवाब्देसंपूर्णेवाशुभागमे सपिंडीकरणस्येत्थमष्टौकालाःप्रकीर्तिताः
साग्नेःकर्तुर्भावाद्योप्रेतेसाग्नौतृतीयकः अनग्नेस्तुद्वितीयाद्याःसप्तकालामुनीरिताः रोहिणीरौद्रहस्तेषुमैत्रभेवा
पिसञ्चरेत् नारदसंहितायांतु सपिंडीकरणंकार्यंवत्सरेवार्धवत्सरे त्रिमासेवात्रिपक्षेवामासिवाद्वादशेह्निवेत्सु
वत्सरेतीतेपिज्ञेयम् ततःसपिंडीकरणंवत्सरात्परतःस्थितमितिभविष्योक्तेः पितुःसपिंडीकरणंवत्सरादूर्ध्वतः
स्थितमितिनागरखंडोक्तेः पितुःसपिंडीकरणंवार्षिकेमृतवासरेइत्युशनसोक्तेश्च पूर्णेसंवत्सरेपिंडःषोडशःपरि
कीर्तितः तेनैवचसपिंडत्वंतेनैवाब्दिकमिष्यतइतिहेमाद्रौवचनाच्च अस्थानाकरत्वोक्तिर्मूर्खोक्तिरेव यत्तुपूर्णेसंवत्स
रेकुर्यात्सपिंडीकरणंसुतः एकोद्दिष्टंचतत्रैवमृताहनिसमापयेदिति धवलनिबंधेजाबाल्युक्तेः पुत्रःसपिंडनंकृ
त्वाकुर्यात्स्नानंसचैलकं एकोद्दिष्टंततःकुर्यात्कुतपेनविचारयेदिति स्वल्पमात्स्योक्तेश्चाब्दिकंतद्दिनेपुनःकार्यमि

केचित् तेनिर्मूलत्वाद्धेमाद्रिविरोधाच्चोपेक्ष्याः षोडशत्वंचसपिंडनस्यषोडशश्राद्धांतर्भावपक्षे .स्मृत्यर्थसारेतुवर्षो
यदिनेसंवत्सरविमोक्षश्राद्धं सपिंडनंचकृत्वापरेद्युर्मृताहेवार्षिकंकार्यमित्युक्तम् गौडाअप्येवमाहुः तत्पूर्वविरो-
धाच्चिंत्यम् तच्चपुत्रेसतिनान्यःकुर्यात् श्राद्धानिषोडशादत्वानतुकुर्यात्सपिंडताम् प्रोषितावसितेपुत्रःकालादपि-
चिरादपीतिवायवीयोक्तेः षोडशश्राद्धानांवर्षादूर्ध्वंकालाभावेपिनान्यदत्वानकुर्यात् किंतुदत्त्वेव तानियदिकनिष्ठ-
भ्रात्रादिनाकृतानितदासपिंडनमेवकुर्यादित्यपरार्कः सपिंडनेतुकनिष्ठानांनैवाधिकारइत्यर्थः तत्रैव अज्ञानाद
थवामोहान्नकृताचेत्सपिंडता तत्रापिविधिवत्कार्याकालादपिचिरादपि तेषामपिज्येष्ठस्यैवाधिकारः ज्येष्ठेनजात
मात्रेणपुत्रीभवतिमानवइतिमनूक्तेः अपरार्केप्रचेताअपि एकादशाद्याःक्रमशोज्येष्ठस्यविधिवत्क्रियाःकुर्यु
ःकुशाःश्राद्धमाब्दिकंतुपृथक्पृथक् मरीचिः सर्वेषांतुमतंकृत्वाज्येष्ठेनैवतुयत्कृतम् द्रव्येणवाविभक्तेनसर्वै
र्वकृतंभवेत् यत्तुवाचस्पतिशूलपाणिभ्यामुक्तंद्रव्यदानानुमत्यभावेकनिष्ठैः पृथक्कार्यमिति तन्न एवकारस्य
तदभावेपिपृथक्करणाभावार्थत्वात् अधार्देरिवज्येष्ठसत्त्विकनिष्ठानामनधिकाराच्च अतस्तेषांमत्यादायमात्रं आ
हिताग्निःकनिष्ठस्तुकुर्यादेव अन्यथापितृयज्ञासिद्धेः एवमावश्यकत्वज्ञापकनिष्ठोन्यःसपिंडोवाकुर्यात् भ्रातावा
भ्रातृपुत्रोवासपिंडःशिष्यएवच सहपिंडक्रियांकृत्वाकर्मादभ्युदयंततः तथैवकाम्यंयत्कर्मवत्सरात्प्रथमादृतेइतिम
दनरत्नेलघुहारीतवचनात् वृध्यनंतरंप्रथमाब्दमध्येपिकाम्यंकुर्यात् वृध्यभावेतुप्रथमाब्दादूर्ध्वमेवेत्यर्थः काम्ये
तरेनावश्यकेत्वपूर्तत्वेनापकर्षः एतद्भ्रातृपुत्रादिसंस्कारेभाव्यधिकारस्यनांदीश्राद्धाधिकारार्थेअभ्युदयपदंचना

दीश्राद्धनिमित्तकर्ममात्रपरमितिहेमाद्रिः तेनज्येष्ठेदेशांतरस्थेकनिष्ठःसपिंडनंविनैववृद्धिंकृत्वापुत्रसंस्कारंकुर्यादितिश्रीदत्तोक्तिः
परास्ता भ्रातृशिष्याद्युक्तेर्नांदीश्राद्धेज्यदेवतामात्रपरोपकर्षइत्यपास्तं अस्यक्रममात्रपरत्वाद्वृद्धिकर्तैवसपिंडनंकुर्यादितिनिर्णि
यमइतिगौडाः अतएवकन्यायामातृमरणेभ्रात्रासपिंडनेकृतेपितुर्नाधिकारः शूलपाणिस्तुमहागुरोर्मेनभूतेवृद्धिकर्म-
नयुज्यतइतिनिषेधात् मृतस्यभ्रात्रादिःसपिंडनंकृत्वानपुत्रकन्यादेरभ्युदयंकुर्यान्नतुस्वपुत्रसंस्कारेसंस्कार्यपितुःसपिंडनं
विना वृद्धौदेवतालाभावादित्याह तन्न विदेशस्थेनज्येष्ठेनपुनःकार्यम् यवीयसाकृतंकर्मप्रेतशब्दंविहायतु नज्यायसापि
कर्तव्यंसपिंडीकरणंपुनरितिस्मृतेः ज्येष्ठेनवाकनिष्ठेनसपिंडीकरणेकृते आद्यपादेमातापित्रोःकनिष्ठेनेतिवापाठः देशांत
रगतानांचपुत्राणांतुकथंभवेत् श्रुत्वातुवपनंकार्यंदशाहांतंतिलोदकम् ततःसपिंडीकरणंकुर्यादेकादशेहनि द्वादशाहे
नकर्तव्यमितिशातातपोब्रवीदितिवचनाच्चेतिभट्टाः सिंगाभट्टीयेप्येवम् पूर्ववचनेत्रचमूलंचिंत्यं स्मृत्यर्थसारेतुविभक्ता
ऋद्धिकामाश्चेत्पुत्राःपृथक्सपिंडीकरणंकुर्युरित्युक्तम् अत्रदत्तकस्यतत्पुत्रादीनांविशेषःप्रागुक्तः केचित्तुवृद्धिंविनापिक
निष्ठस्यसपिंडनमाहुः मातापित्रोर्मृतिकालेज्येष्ठेदेशांतरस्थिते कनिष्ठेनप्रकर्तव्यंसपिंडीकरणंतथेतिकार्ष्णाजिनिस्मृते
गतेपारोषितेज्येष्ठेपित्रावाप्रोषितेसति षण्मासान्नतिवर्तेततदाकार्यंकनीयसा संवर्तः पुनःसपिंडीकरणंश्राद्धंपार्वणव-
च्चरेत् अर्घ्यसंयोजनंनैवपिंडसंयोजनंनचेतितेवचसांनिर्मूलत्वात्प्रोषितावसितेपुनरित्यादिविरोधाच्चोपेक्ष्याः स्त्रीक्रमस्तु
नीतुहेमाद्रौब्राह्मे मृतेपितरियस्याथविद्यंतेचपितामहाः तेनदेयास्त्रयःपिंडाःप्रपितामहपूर्वकाः तेभ्यश्चपैतृकःपिंडोनियो
क्तव्यस्तुपूर्ववत् मातर्यथमृतायांचविद्यंतेचपितामही प्रपितामहीपूर्वं — सुकार्यस्तत्राप्ययंविधिः एवंप्रपितामह

जीवनेतासित्रादिभिर्ज्ञेयम् तदाहस्कंदः त्रयाणामपिपिंडानामेकेनापिसपिंडने पितृत्वमश्नुतेप्रेतइतिधर्मोव्यवस्थितः
यत्तुसंक्रमात्तु प्रमीतानांनैवकार्यासपिंडनेतितन्मातापितृभर्तृभिन्नविषयम् व्युत्क्रमेणमृतानांनसपिंडीकृतिरिष्य-
ते यदिमातायदिपिताभर्तानिषेधविधिः स्मृतइतिमाधवीयेस्कांदोक्तेः मदनरत्नादौचैवम् अत्रप्रपितामहादिभिःपितुः
सपिंडनेकृतेपितामहेमृतेनसपिंडनेसतिपुनस्तेनसह पितुःसपिंडनंकार्यमितिहेमाद्रिर्मतमाह अन्येनैवतन्मन्यंते
तत्संतुपितुःसपिंडनाभावेपितामहेनसहपुनःकार्यंनतत्सत्वे त्रयाणामपिपिंडानामेकेनापिसपिंडने पितृत्वमश्नुतेप्रेत
इतिधर्मोव्यवस्थितइतिविष्णुधर्मोक्तेः पितामहेप्रपितामहेवापुत्रांतरैरसंस्कृतेप्यसंस्कृताभ्यामेवपितुःसपिंडनंकुर्यात् अ
.जीवनसंस्कार्यैर्पूर्वैपित्रप्रपौत्रको पितरंतत्रसंस्कुर्यादितिकात्यायनोब्रवीदितिछंदोगपरिशिष्टात् असंस्कृतौदाहाद्ये
रितिकेचित् असपिंडीकृतावितित्वन्ये अतएवोक्तंतत्रैव पापिष्ठमपिशुद्धेनशुद्धंपापकृतापिवा पितामहेनपितरंसं
कुर्यादितिनिश्चयः पापिष्ठमकृतसपिंडनंनतुपतितादि अभिशस्तपतितभ्रूणघ्नस्त्रियश्चातिचारिणीर्नसंसृजेदितिबे
जवापोक्तेः पापकर्मणोनसंसृजेरन्नितिगौतमोक्तेश्चेत्युक्तंनिर्णयामृते पूर्वयोःपुत्राभावेतुपौत्रःकुर्यादेव पितामहःपितुः
पश्चात्संचत्सरंयदिगच्छति पौत्रेणैकादशाहादिकर्तव्यंश्राद्धषोडशं नैतत्पौत्रेणकर्तव्यंपुत्रवांश्चेत्पितामहः पितुःसपिंडतां
कृत्वाकुर्यान्मासानुमासिकमितिकात्यायनोक्तेः अपरार्केशूलपाणौचैवम् तेनसपिंडनस्यानित्यत्वादकृतसपिंडनयोरेवपा
र्वणानुप्रवेशइतिसूर्योक्तिःपरास्ता कृतेसपिंडीकरणेप्रेतःपार्वणभाग्भवेदितिहारीतविरोधाच्च केचित्तुपुत्रांतराभावेपिता
महवार्षिकमप्याहुः तन्न श्राद्धषोडशमितिनियमात् इच्छयाभवत्येव पितामहस्यचेद्यादेकोद्दिष्टंनपार्वणमितिवाक्ये-

विज्ञानेश्वरोपात्तामहेनमातुःसापिंड्येपितृश्राद्धवन्मातृश्राद्धंनित्यामित्याह यच्च वृद्धिश्राद्धे छंदोगपरिशिष्टं ब्रह्मा:पितृभ्य
लदनुश्राद्धदानमुपक्रमेदितितदेतद्विषयमेव मातुः पृथक्श्राद्धाभावात् अत एव हेमाद्रौ भविष्ये मातुःसपिंडनंभर्तुस्य उ
दितेऽनुदितेनैवहोमभेदोयथाभवेत् तथाकुलक्रमायातमाचारंत्वन्वरोहणे इत्युक्तम् अस्य वृद्धावपवादमाह तत्रैव व्याघ्र
पात् कुर्यान्मातामहश्राद्धंसर्वदामातृपूर्वकं विधिज्ञोविधिमास्थाय वृद्धौमातामहादितत् केचिदेतत्पुत्रिकापुत्रपरमाहुः
गृह्यःसापिंड्यमाह लौगाक्षिः सर्वाभावेस्वयंपत्न्यः स्वभर्तॄणाममंत्रकम् सापिंडीकरणंकुर्युस्ततःपार्वणमेवचेति यत्तु व
वनं अपुत्रस्यपरेतस्यनैवकुर्यात्सपिंडतामिति यच्चापस्तंबः अपुत्रायेमृताःकेचित्पुरुषावास्त्रियोपिवा तेषांसपिंडन
भावादेकोद्दिष्टंनपार्वणमिति तत्पुत्रोत्पादनविधिप्रशंसार्थमितिमाधवः सपिंडीकरणादूर्ध्वमेकोद्दिष्टंविधीयते अ
पुत्राणांचसर्वेषामपत्नीनांतथैवचेति हेमाद्रौभवेत्सोत्कर्षं अन्येतुद्विविधवाक्यदर्शनाद्विकल्पमाहुः स्मृत्यर्थसारे
पि ब्रह्मचारिणामनपत्यानांच सापिंडनंनास्तितेषांसदैकोद्दिष्टमेव उत्क्रमभृतानांसापिंड्यंकार्यंनवाकेचित्सर्वत्र
सापिंडनमाहुरिति अपुत्रेत्वक्रमभृतेविशेषोरेणुकारिकायाम् भ्रातावाभ्रातृपुत्रोवासपिंडःशिष्यएववा सापिंडीक
रणंकुर्यात्पुत्रहीनेमृतेसति सर्वबंधुविहीनस्यपत्नीकुर्यात्सापिंड. ता ऋत्विजंकारयेद्वापिपुरोहितमथापिवा वसू
रुद्रादितिसुतैःकार्यातेषांसपिंडता अक्रमाच्चप्रमीतायेतद्दिनायेतना... पुनःसपिंडनंतेषांकुर्यान्नित्येपितामहइ
ति अत्रमूलंमृग्यम् यतीनांसापिंडनंनास्तिकिंत्वेकादशेऽह्निपार्वणंकार्यम् तदपिचैदंडिनः एकदंड्यादीनांतदपिनेत्य
न्येमाहुः दंडग्रहणात्सर्वेमृतेतुदाहादिसापिंडनांतंसर्वंकार्यमितिभट्टचरणाः सापिंडनविधिमाहबैजवापः समासेसं

वत्सरेऽन्नतोयुं दपात्राणि प्रपुनश्चैकं प्रेताय त्रीणि पितृभ्यः प्रेतपात्रं पितृपात्रेषु आसिंचति ये समाना इति द्वाभ्यामेवं पिंडोऽथा
भिमृशत्येष वोऽनुगतः प्रेतः पितरस्तं ददामि वः शिवं भवतु शेषाणां जायंतां चिरजीविनः समानी वः संगच्छध्वं संव
दध्वमिति यद्यपि तत्रापि देवरहितमेकार्घ्यैकपवित्रकं नैवाग्नौकरणं तत्रत्वावाहनवर्जितमिति मार्कंडेयेनोक्तं त
थापि सपिंडीकरणं श्राद्धं दैवपूर्वं नियोजयेदित्यादिविरोधाद्विकल्पः प्रेतांशो वाज्ञेयम् अत्र कामकालो वैश्वदेवाद्य-
पीत्युक्तं प्राक् मैत्रायणीयपरिशिष्टे पित्र्ये विप्रकरे होमः साग्नेरपि भवेदिह यत्तु गोभिलः अनुक्तकालेषु पितु-
र्व्युत्क्रमेण मृतावपि आमेन वापि साषिंड्यं हेम्ना वापि प्रकल्पयेदिति तदापदि मातापितृभिन्नपरम् आपन्नोऽपि न
कुर्वीत श्राद्धमामेन कर्हिचिदिति तेनैवोक्तेः शाट्ट्यायन्यमथैनो चलघुहारीतः सपिंडीकरणं यावत् प्रेतश्राद्धं तु षो
डशं पक्वान्नेनैव कर्तव्यं सामिषेण द्विजातिभिः विश्वप्रकाशे प्रेतः सपिंडनादूर्ध्वं पितृलोकेऽनुगच्छति कुर्यात्त
स्यानुपाथेयं द्वितीयेऽह्नि सपिंडनात् स्मृत्यर्थसारेऽप्येवम् ततो वृद्धिश्राद्धं कुर्यात् एतन्मलमासेऽपि कार्यम् अधिमा-
से न कर्तव्यं श्राद्धमाभ्युदयं तथा तथैव काम्यं यत्कर्म वत्सरात्प्रथमादृत इति हेमाद्रौ हारीतोक्तेः इति भट्टकमला
करकृते निर्णयसिंधौ सपिंडीकरणम् अथ प्रथमाब्दे निषिद्धानि हेमाद्रौ स्नानं चैव महादानं स्वाध्यायं चाग्नितर्प-
णम् प्रथमेऽब्दे न कुर्वीत महागुरुनिपातने अग्नितर्पणं लक्षहोमादि नत्वाधानम् तत्तु प्रथमाब्देऽभवत्येव तदाह हेमा
द्रावुशनाः पितुः सपिंडीकरणं वार्षिके मृतवासरे आधानाद्युपसंप्राप्ते नत्यागोऽपि वत्सरात् अन्यत्तर्पणमिति श्राद्धि
तत्त्वे पाठः आदिपदं वृद्धिनिमित्तनित्यकर्मपरम् दिवोदासीये महातीर्थस्य गमनमुपवासव्रतानि च संवत्सरं न कुर्वी-

न महागुरुनिपातने इदंश्राद्धकोमुद्यांदेवीपुराणस्थमुक्तम् गौडनिबंधेमात्स्ये सपिंडीकरणादूर्ध्वंप्रेतःपार्वणभुग्भ
वेत् वृद्धीष्टापूर्तयोग्यश्चगृहस्थश्चसदाभवेत् वर्षांतसपिंडनाभावेनाधिकारीत्यर्थः गृहस्थःसपिंडोपीत्यर्थः अत
एवप्रेतकर्माण्यनिर्वर्त्यचरेन्नाभ्युदयक्रियाम् आचतुर्थंततःपुंसिपंचमेशुभदंभवेदितिज्योतिषेउक्तम् माधवीयेदे
वलः प्रमीतौपितरौयस्यदेहस्तस्याशुचिर्भवेत् नदैवंनापिवापित्र्यंयावत्पूर्णोनवत्सरः इदंवर्षांतसपिंडनपरं तथैव
काम्यंयत्कर्मवत्सरात्प्रथमादृतइतिलघुहारीताद्येकवाक्यत्वात् हरिद्धिनिमित्तापकर्षेतुकाम्यादिप्रवृत्त्यैवेतिगौडाः
पित्र्यंसपिंडनम् अतएवलौगाक्षिः अन्येषांप्रेतकार्याणिमहागुरुनिपातने कुर्यात्संवत्सरादर्वाक्श्राद्धमेकंतुवर्जये
त् दाहाद्येकादशाहांतंकार्यम् नत्वाशौचांतरस्याप्रतिबंधकत्वात् आद्यंश्राद्धमशुद्धोपिकुर्यादेकादशेहनीत्युक्तेश्च
एकंसपिंडनम् पत्न्यादौत्वपवादमाह माधवीयेऋष्यशृंगः पत्न्याःपुत्रस्यतत्पुत्रभ्रातुस्तत्तनयेषुच स्नुषायास्वस्रोश्च
पित्रोश्चसंयातमरणंयदि अर्वागब्दान्मातृपितृपूर्वंसापिंड्यमाचरेत् लौगाक्षिः पत्नीपुत्रस्तथापौत्रोभ्रातातत्पु
त्रकाअपि पितरौचयदेकस्मिन्म्रियेरन्वासरेतदा आद्यमेकादशेकुर्यात्त्रिपक्षेतुसपिंडनम् धवलनिबंधे म
हागुरुनिपातेतुप्रेतकार्यंयथाविधि कुर्यात्संवत्सरादर्वागेकोद्दिष्टंनपार्वणं भृगुः मातापितृचतथाभ्राताभार्यापुत्र
स्तथास्नुषा एषांमृतौचरेच्छ्राद्धमन्यस्यनपुनःपितुः एतदपिसपिंडनपरम् पितुर्मृतावन्यस्यश्राद्धंनचरेदित्य
र्थः शङ्खिलिखितदेवलः अन्यश्राद्धंपरान्नंचगंधमाल्यंचमैथुनम् वर्जयेद्गुरुपातेतुयावत्पूर्णोनवत्सरः पारस्करभा
ष्येबृहस्पतिः पितर्युपरतेपुत्रोमातुःश्राद्धान्निवर्तते मातर्यपिचवृत्तायांपितृश्राद्धादृतेसमम् प्रमीतंपितरंविनान्यश्रा

इनेत्यर्थः शङ्खलिखितौ देवलः महागुरुनिपाते तु काम्यं किंचिन्न चाचरेत् आर्त्विज्यं ब्रह्मचर्यं च श्राद्धं देवक्रियां तथा एतत्सपिंडना-
र्वागिति केचित् तदुत्तरमपीत्यन्ये श्राद्धकौमुद्यां कालिकापुराणे पूर्वार्थे विशेषतः शिवापूजां प्रमीतपितृको नरः यावद्वत्सर
पर्यंतं मनसापि न चाचरेत् केचित्तु पित्रोरब्दमशौचं स्यात् षण्मासं मातुरेव च त्रैमासिकं तु भार्यायास्तदर्धं भ्रातृपुत्रयोरिति स्मृ
तेः सपत्नमातुरब्दार्धमाहुः श्राद्धकौमुदीकारस्तु द्वयोरेव महागुर्वोरब्दमेकमशौचकम् नान्येषामधिकाशौचं स्वजाति
विहितात्कलौ इति समूलजातूकर्ण्यविरोधान्निर्मूलमाह हेमाद्रौ भविष्ये गयाश्राद्धं मृतानां तु पूर्णेऽब्दे प्रशस्यते त्रिस्थली
सेतौ गारुडे तीर्थश्राद्धं गयाश्राद्धं श्राद्धमन्यच्च पैतृकम् अब्दमध्ये न कुर्वीत महागुरुविपत्तिषु इदं तु वृद्ध्यर्थसपिंडनाभावे
वृद्धौ सपिंडनापकर्षेऽब्दमध्येऽपि दर्शादि कार्यमेव पितुः सपिंडनं कृत्वा कुर्यान्मासानुमासिकमिति छंदोगपरिशिष्टात् सपिंडी
करणादूर्ध्वं प्रेतः पार्वणभुग्भवेदिति मात्स्यात् ततः प्रभृति वै प्रेतः पितृसामान्यमश्नुते विंदते पितृलोकं च ततः श्राद्धं प्रव
र्तनइति हारीताच्चेति शूलपाणिः मत्तु कातीयं सपिंडीकरणादूर्ध्वं न दद्यात्प्रतिमासिकं एकोद्दिष्टविधानेन दद्यादित्याह शौन
क इति तत्रैकोद्दिष्टविधिना न दद्यादित्यन्वयः तुर्यपादेन पार्वणो विकल्प उक्तः ब्रह्मवैवर्ते उद्वाहश्चोपनयनं प्रथमेऽब्दे महा
पते कृते सपिंडने प्यूर्ध्वमस्थ्नां चोद्धरणं त्यजेत् तथापि कर्तुमिच्छंति त्रीणि चैतानि वै कृताः मासिकान्यवशिष्टानि चाप
कृष्य चरेत्पुनः अत्रेदं तत्त्वं वृद्धिं विना योगेऽपि सपिंडनापकर्षे पितृत्वप्राप्तिर्वर्षेणैव कृते सपिंडीकरणे नरः संवत्सरात्परम्
प्रेतदेहं परित्यज्य भोगदेहं प्रपद्यत इति विष्णुधर्मोक्तेः अर्वाक्संवत्सराद्यस्य सपिंडीकरणं भवेत् प्रेतत्वमपि तस्यापि विज्ञेयं
वत्सरं नृपेत्यग्निपुराणाच्च तेन तत्सत्त्वेऽपि वृद्धिं देवपित्र्येष्वनधिकारः वृद्धिनिमित्ते त्वनंतरमेव अर्वाक्संवत्सराद्वृद्धौ पूर्णे सं

यत्संरोपिवा येसपिंडीकृताःयेनाननेपांतु एथक्क्रियंनशातातपोक्तेः तथैवचाप्यमितिहेमाद्रिधृतहारीतादिवशान्वेवमिनि
तथा अस्थिक्षेपंगयाश्राद्धंश्राद्धंचापरपाक्षिकम् प्रथमेब्देपिकुर्वीतयदिस्याद्वृद्धिमान्सुतः भक्त्याश्रव्यंश्राद्धंतद्धानितिम
दनपारिजातादयः अन्येयथाश्रुतमाहुः तत्त्वंतुयदीदंसमूलंतदाश्राद्धंविनापकर्षपूर्वंदद्यार्थेतुपरमितियोज्यम् पतिता-
नांगयायांविशेषोब्राह्मे क्रियतेपतितानांचगतेसंवत्सरेक्वचित् देशधर्मप्रमाणत्वाद्गयाश्राद्धंस्वबंधुभिः अथविधाना
नि नक्षत्रपंचकमृतेमदनरत्नेगारुडे आदौकृत्वाधनिष्ठार्धमेतन्नक्षत्रपंचकम् रेवत्यंतंसदादूष्यमशुभंदाहकर्मणि श
वस्यतुसमीपेतुक्षेप्तव्याःपुत्तलास्तदा दर्भमयास्तुचत्वारऋक्षमंत्राभिमंत्रिताः ततोदाहःप्रकर्तव्यस्तैश्चपुत्तलकैः
ह सूतकांतेततःपुत्रैः कार्यंशांतिकपौष्टिकम् पंचकेषुमृतोयोवैनगतिंलभतेनरः तिलांश्चैवहिरण्यंचतमुद्दिश्यघृ
तं ददेत् क्रियानिबंधे भाजनोपानहौछत्रंहेममुद्रांचवाससी दक्षिणादीयतेविप्रेसर्वपातकमोचनी मदनरत्नेगा
र्ग्यः यदिभद्रातिथीनांस्याद्रानुभौमशनैश्चरैः त्रिपादर्क्षैश्चसंयोगोह्ययोयोगोद्विपुष्करः द्वित्रिपुष्करयोगेतुमृतिर्भू
तंनराधहा दहनेमरणेचैवत्रिगुणंस्यात्त्रिपुष्करे खनन्येष्वेवमेवस्याद्देतद्दोषापशांतये तिलपिष्टैर्यवैर्वापिशरीरंका
रयेत्ततः शूर्पेनिधायालंकृत्यदाहयेत्सेतृणोपरि तद्दाहेमंत्रमाह बौधायनः अस्मात्त्वमितिमंत्रेणातिलपिष्टंप्रदाहयेत्
द्वित्रिपुष्करयोर्दोषस्त्रिभिःकृच्छ्रैर्व्यपोहति वासवेमरणंचेत्स्यात्गृहेचापिपुनर्मृतिः सुवर्णंदक्षिणांदद्यात्कृष्णावत्समथ
वापिवा भासवंधनिष्ठा ब्राह्मे कुंभमीनास्थितेचंद्रेमरणंयस्यजायते नतस्योर्ध्वगतिर्दृष्टासंततौनशुभंभवेत् नतस्य
दाहःकर्तव्योनिनाशास्येषुजंतुषु अपवातदिनेकार्योदाहस्तुविधिपूर्वकम् धनिष्ठापंचकेजीवोमृतोयदिकथंचन त्रि॰

क्षेरेयाम्य.शेगाकुलजानामारयेद्ध्रुवं तत्रानिष्टविनाशार्थंविधानंसमुदीर्यते दर्भाणांप्रतिमाःकार्याः पंचोर्णासूत्रवेष्टिताः यव
पिष्टेनानुलिप्तास्ताभिःसहशवंदहेत् प्रेतवाहःप्रेतसखःप्रेतपःप्रेतभूमिपः प्रेतहर्तापंचमस्तुनामान्येतानिचक्रमात् अ
भ्यर्चितमागंधपुष्पैः पूजापिस्ताप्रथमांशिरसि द्वितीयांनेत्रयोः तृतीयांवामकुक्षौ चतुर्थींनाभौ पंचमींपादयोर्न्यस्यतदु
परिनामभिर्घृतंहुत्वा यमायसोमं त्र्यंबकमितिमंत्राभ्यांप्रत्येकंतास्वाज्यंहुनेदितिभट्टाः सूतकांतेततःपुत्रःकुर्याच्छांति-
कपौष्टिकम् कांस्यपात्रस्थिततैलंवीक्ष्यदद्याद्द्विजन्मने ब्रह्मविष्णुमहेशेंद्रवरुणप्रीतयेततः माषमुद्गयवव्रीहिप्रियंग्वा-
द्यभयच्छांति स्वर्णदानंरुद्रजाप्यंलक्षहोमोद्विजार्चनं गोभूदानंषडंशेनकुर्याद्दोषोपशांतये अपरार्के धनिष्ठापंचकमृते
पंचरत्नानितन्मुखे प्रास्याहुतिंचपंचतत्र हुनेद्धव्यवाहमिति ततोनिर्हरणंकुर्याद्देयसाग्नेर्विधिःस्मृतः इतरंनिखनेद्देवजलेवा
प्रतिपादयेत् त्रिपादर्क्षमृतेनद्द्याद्धिरण्यशकलंमुखे तस्यापिष्टमयंकुर्यात्पुरुषत्रितयंततः होमःप्रतिमुखंकुर्यात्तथाचहव्य-
पामिति कार्ष्णायसंचकार्पासंकुंभंप्रतिपादयेत् निर्मात्यसाग्निंसंस्कुर्याद्भव्यग्नौवान्यमुत्सृजेत् तत्रैव कनकंहीरकंनी-
लंपद्मरागंचमौक्तिकम् पंचरत्नमिदंप्रोक्तमृषिभिःपूर्वदर्शिभिः रत्नानांचाप्यभावेतुस्वर्णंकर्षार्धमेवच सुवर्णस्याप्यभा-
वेतुआज्यंज्ञेयंविचक्षणैः मदनरत्नेप्येवम् तथा एकाशीतिपलंकांस्यंतदर्धंवातदर्धकम् नवषट्त्रिपलंवापिदद्याद्विप्राय
शक्तितः तथान्यत्र स्वगृह्योक्तविधानेनकृत्वाग्नेःस्थापनंततः अन्वाधानंनिर्वपणंदेवतानांतथाहुतिः यमायधर्मराजाय
मृत्यवेचांतकायच वैवस्वतायकालायसर्वभूतक्षयायच औदुंबरायदध्नायनीलायपरमेष्ठिने वृकोदरायचित्रायचित्रगुप्ता
यवैक्रमात् विधिनाश्रपणंकृत्वाएकैकामाहुतिंहुनेत् कृष्णांगांकृष्णवस्त्रांचहेमनिष्कसमन्विताम् दद्याद्विप्रायशांतायप्रीतो

मवतुमेयमः त्रिपादर्क्षेष्वेतदेव अपरार्के पुनर्वसूत्तराषाढाकृत्तिकोत्तरफाल्गुनी पूर्वाभाद्राविशाखाश्चनक्षत्रमेतत्रिपादभंमथूर
त्रिवेगर्गः मृतःस्मशानंयोनीतउपजीवतिमानवः गृहेयस्यप्रविष्टोसौतिष्ठेद्यथकदाचन अचिरान्मृत्युमायातिह
तदारपरिग्रहः तत्रशांतिंप्रवक्ष्यामिधर्मराजमतेयथा सक्षीराणांघृताक्तानामष्टोत्तरसहस्रकं होमंकुर्यात्तबुधः औदुंबरीणांविधिवत्
ततःशांतिःकृताभवेत् सावित्र्यष्टसहस्रेणक्षीरशांतिंचकारयेत् कपिलांतिलकांस्यंचहुतांतेभूरिदक्षिणेति अथब्र
ह्मचारिमृतौशौनकः ब्रह्मचारिमृतौरीतिंकथयामिसमासतः तत्रावकीर्णदोषस्यप्रायश्चित्तंप्रशांतये द्वादशाब्दंषडब्दं
वान्यद्वंशक्त्याथवाचरेत् स्नातकोब्रह्मचारीवानिधनंप्राप्नुयाद्यदि संयोज्यचार्कविधिनासंयोज्यैतांततःपरम् देशका
लौस्मृत्वा अमुकगोत्रामुकनाम्नोमृतस्य ब्रह्मचारिणोव्रतविसर्गंकरिष्यइत्युक्त्वाहेम्नानांदीश्राद्धंकृत्वाग्निंप्रतिष्ठाप्याघा
रांतेचतसृभिर्व्याहृतिभिरग्नयेव्रतपतयेव्रतानुष्ठानसंपादनायविश्वेभ्योदेवेभ्यश्चाज्यंहुत्वास्विष्टकृदादिसमाप्यपुनर्देशका
लौस्मृत्वार्कविवाहंकरिष्यइत्युक्त्वाहेम्नानांदीश्राद्धंकृत्वार्कशाखांशवंचहरिद्रयालिप्तापीतसूत्रेणवस्त्रयुग्मेनचावेष्ट्याग्निं
प्रतिष्ठाप्याघारांतेग्नयेबृहस्पतयेविवाहविधियोजकायचयस्मैत्वंकामकामायेनिकामायव्याहृतिभिश्चाज्यंहुत्वास्विष्टकृ
दादिसमाप्यार्कशाखांशवंचदहेत् विधानमालायाम् येषांकुलेब्रह्मचारीनिधनंप्राप्नुयाद्यदि तत्कुलंक्षयमाप्नोतिसोपि
दुर्गतिमाप्नुयात् मृतस्याम्रियमाणस्यषडब्दंव्रतमादिशेत् त्रिंशद्भ्योब्रह्मचारिभ्योदद्यात्कौपीनकान्नवान् हस्तमात्राःक
र्णमात्राद्याःकृष्णाजिनानिच पादुकाछत्रमाल्यानिगोपीचंदनमेवच मणिप्रवालमालाश्चभूषणादिसमर्पयेत्
एवंकृतेविधानेनविघ्नःकोपिनजायते अत्रमूलंमृग्यम् कुष्ठिमृतौतुयमः मृतस्यकुष्ठिनोदेहंनिखनेद्गोष्ठभू

मिषु चासरत्रिनयपश्चादुद्धृत्यान्यत्रतद्दहेत् नगंगाप्लवनंकार्यंनिक्षेपेविधिरुच्यते षडब्दघृतपूर्णेनाविधिनायंकृतुंचरेत्
ततोस्थिसंचयंतस्यगंगायांप्रक्षिपेत्सुधीः मासिमासिततःकुर्यान्मासिश्राद्धानिपार्वणात् इत्येनकुष्ठिमरणेकथितंप्रा
य्यकोविदैः शक्तितत्त्वेभविष्ये शृणुकुष्ठगणांविप्रउत्तरोत्तरतोगुरुम् विचर्चिकातुदुश्चर्माचर्चरीयस्तृतीयकः विकर्चूर्व्रण
तामौन्वकृष्णश्वेतंतथाएकमित्यस्त्वामृतंतुप्रापयेत्तीर्थमथवानरूमूलकम् नपिंडनोदकंकार्यंनचदानक्रियांचरेत् षण्मा
सीयत्रिमासीयमृतःकुष्ठीकदाचन यदिस्नेहाच्चरेद्दाहंयतिश्चान्द्रायणंचरेत् अकृतप्रायश्चित्तकुष्ठ्यादिदाहेइदंप्रायश्चि-
त्तम् अतएवकुनख्यादिवत्कुष्ठिनोपिद्वादशरात्रंशूलपाणिनोक्तम् अतएवान्यदीयंकुष्ठिनोमरणान्तमाशौचमुक्तंकौर्मे
क्रियाहीनस्यमूर्खस्यमहारोगिणएवच यथेष्टाचरणस्याहुर्मरणान्तमशौचकम् महारोगास्तु वातव्याध्यश्मरीकुष्ठमे-
होदरभगंदराः अर्शांसिग्रहणीत्यष्टौमहारोगाःप्रकीर्तिताःइति रजस्वलायास्तु वृद्धशातातपः रजस्वलायाःप्रेतायाः
संस्कारादीनिनाचरेत् ऊर्ध्वंत्रिरात्रात्स्नातांतांशवधर्मेणदाहयेत् अतःप्रक्षाल्यकाष्ठघट्टंघाच्यहोर्ध्वंदहेत् संकटे
तुमदनरत्नेस्मृत्यंतरे उदक्यासूतिकावापिमृतास्याद्यदितोतदा आशौचेत्वनतिक्रान्तेदाहयेद्दंतरयदि उद्धृतेनतु
तोयेनस्नापयित्वातुमंत्रतः आपोहिष्ठेतितिसृभिर्हिरण्यवर्णाश्चतसृभिः पवमानानुवाकेनयदंतीतिचसप्तभिः न
तोयस्तपवित्रेणगोमूत्रेणाथतेद्विजाः स्नापयित्वान्यवसनेनाच्छाद्यशवधर्मतः दाहादिकंततःकुर्यात्प्रजापतिचतो
यथा पवित्रमापोअस्मानिति मिताक्षरायाम् पंचभिःस्नापयित्वातुगव्यैःप्रेतांरजस्वलाम् वस्त्रान्तराह्वृतां
कृत्वादाहयेद्विधिपूर्वकम् गृह्यकारिकायाम् अंतरिक्षमृतायेचवन्हावपक्रमादतः उदक्यासूतिकानारीचरेच्चांद्राय-

त्रयम् ततोयवपिष्टेनानुलिप्य प्रोत्तरशतंशूर्पोदकैः संस्नाप्यभस्मगोमयमृत्कुशोदकपंचगव्यशुद्धोदकैरापोहिष्ठापव
मानीभिः संस्नाप्यान्यवस्त्रेण धृत्वेदहेदितिभट्टाः अत्रप्रायश्चित्तमाह बोधायनः उदक्यासूतिकामृत्यौ चरेच्चांद्रायण
णत्रयमिति सूतिकायास्तु मिताक्षरायाम् सूतिकायांमृतायांतु कथंकुर्वंतियाज्ञिकाः कुंभेसलिलमादाय पंचगव्यं
क्षिपेत्ततः पुण्यर्ग्भिरभिमंत्र्या पोवाचाशुद्धिंलभेत्ततः तेनैवस्नापयित्वातु दाहंकुर्याद्यथाविधि अब्लिंगाभिर्मंत्रि
ताभिर्वामदेव्याभिरेवच अन्यैश्चवारुणैर्मंत्रैः संस्नाप्याविधिनादहेत् गृह्यकारिकायाम् सूतिकामरणेमासेसर्वौ
षध्यनुलेपनम् असूतकीतुसंस्पृष्टा शूर्पाणांतुशतंक्षिपेत् प्रायश्चित्तेविशेषस्तत्रैव सूतिकातुयदासाध्वीविस्न
तामरणंगता त्रिपर्पूर्णपर्यंतंशुद्ध्येत्कृच्छ्रेणसर्वदा इदंचाद्यत्र्यहे सूतिकातुयदानारीरजसातुपरिप्लुता प्रियेत
चेत्तुसानारीद्विपर्यकृच्छ्रमाचरेत् इदंद्वितीयत्र्यहे सूतिकातुयदासाध्वीविस्नातामरणंगता आब्दकृच्छ्रेणशुद्ध्ये
तव्यासस्यवचनंयथा इदंतृतीयत्र्यहे अत्राशक्तोपक्षांतरमुक्तंतत्रैव सूतिकातुयदानारीविस्नातामरणंगता त्रि
पणवादिनादर्वागेकाब्देनविशुद्ध्यति ऊर्ध्वंतु सूतिकातुयदानारी प्राणांश्चैवपरित्यजेत् मासमेकावधिर्यावत्त्रि
भिःकृच्छ्रैर्विशुद्ध्यति गर्भिणीमृतौतुमदनरत्नेशौनकः गर्भिण्युदक्यासंस्कारंशिशुसंस्कारमेवच प्रवक्ष्यामिस
मासेन शौनकोहंद्विजन्मनाम् गर्भिणीमरणेप्राप्ते गोमूत्रेणजलैःसह आपोहिष्ठादिभिर्मंत्रैः प्रोक्ष्यभर्तासमाहि
तः प्रेतंस्मशानेनीत्वापोल्लिख्यसव्योदरंततः पुत्रमादायजीवंश्चेत्तत्तनंदत्वास्तनायतु यत्नेस्तनःशाशयइत्यृचा
ग्रामेनिधायच उदरंचाव्रणंकुर्यात्सघदाज्येनपूर्यच मृद्भस्मकुशगोमूत्रैरापोहिष्ठादिभिस्त्रिभिः स्नाप्यचाच्छा-

घवासोभिः शवधर्मेणदाहयेत् नत्वैवषडशीतिमनेनयाति गर्भिण्यांमृतायांदक्षिणाशिरसंनिधायतस्यानाभिरंध्रात्सव्यमु
दरंचतुरंगुलंहिरण्यगर्भःसमवर्ततेतिछित्वागर्भंचेत्प्राणसंप्रसाल्यनिखनेत्सयदिजीवन्जीवत्वंममपुत्रकेत्युक्त्वाक्षीत्रिये
लेतिपंचभिःस्नापयित्वाहिरण्यमंतर्धायभूमौनिधायव्याहृतिभिराभिमंत्र्ययस्तेस्तनःशशयइतिस्तनंपाययित्वाशिशुमा
मंत्रापयेत्गर्भच्छेदस्थलेशलायुधायेतिपंचाहुतीर्हुत्वाप्राणायस्वाहापूष्णेस्वाहेत्यनुवाकाभ्यांश्चाष्टत्याबाज्यंहुत्वाभिन्न
दरंसूत्रेणसंग्रथ्यघृतेनानुलिप्यब्राह्मणायतिलान्गांभूमिंसुवर्णंदद्यादथयथोक्तेनकल्पनेनदहेत् बौधायनेनतुश
लायुधायेतिपंचहोमानंतरंप्रयासायस्वाहायासायवियासायसंयासायोद्यासायावयासायशुचेशोकायतप्यतेतपतेब्रह्महत्या-
यैसर्वस्मैइतिस्वाहान्तैराहुतयोप्यधिकाउक्ताः गृह्यकारिकायाम् यदागर्भवतीनारीसशल्यासंस्थिताभवेत् कुक्षिंभि
त्वाततःशल्यंनिर्हरेद्यदिजीवति मृतंनिखनेत्तत्तुप्रायश्चित्तमतःपरम् सान्वयस्त्रिंशताकृच्छ्रैःशाम्यतेशल्यदोषतः
सगर्भदहनेतस्यावर्णजंवधपातकं प्रायश्चित्तंचरित्वातुशुद्ध्यंतिपापकारिणः दग्ध्वातुगर्भसंयुक्तांभिरद्वकृच्छ्रमाचरे
त् अथान्वारोहणंस्त्रीणामात्मनोभर्तुरेवच सर्वपापक्षयकरंनिरयोत्तारणायच अनेकस्वर्गफलदंमुक्तिदंचतथैवच
जन्मांतरेचसौभाग्यधनपुत्रादिवृद्धिदं देशकालौस्मृत्वारुंधतीसमानत्वस्वर्गलोकमहीयमानत्वमनुष्यलोमसमसंख्याब्दा
वच्छिन्नस्वर्गवासभर्तृसहितचतुर्दशेंद्रावच्छिन्नकालिकक्रीडमानत्वमातृपितृश्वशुरकुलत्रयपूतत्वब्रह्मघ्नमित्रघ्न
कृतघ्नपतिपूतत्वपत्यवियोगकामाभर्तृज्वलच्चितारोहणंकरिष्ये अनुगमनेतुफलमुक्त्वान्वारोहणंकरिष्यइत्युक्त्वाह
रिद्राकुंकुमांजनादिशुभशूर्पाणिसुवासिनीभ्योदद्यात् मंत्रस्तु लक्ष्मीनारायणोदेवोबलसत्वगुणाश्रयः गाढंसत्वंचमेदेया

ह्राणकैः परिनोषितः सोपस्कराणिशूर्पाणिवाणकैः संयुतानिच लक्ष्मीनारायणप्रीतसेसत्वकामाददाम्यहं अग्ने समीपमागत्य पंचरत्नानि
प्रकरे गीडांजनंतथा वध्या मुखे मुक्ताफलन्यसेत् ततोग्निप्रार्थनं कृत्वा मंत्रेणानेन मिश्रितम् स्वाहासंश्लेषनिर्विण्णसर्वगोत्रहु
ताशन सत्यमार्गप्रदानेन नय मां भर्तुरंतिकम् ततोग्नावाज्येनाग्नये तेजोधिपतये विष्णवे सत्वाधिपतये कालाय धर्माधिपतये
पृथिव्यै लोकाधिपतये घोरसाधिपाचीभ्यः वायवे बलाधिपतये आकाशाय सर्वाधिपतये कालाय धर्माधिपाचेभ्यः सर्वसा
क्षिणीभ्यः ब्रह्मणे वेदाधिपतये रुद्राय श्मशानाधिपतये च हुत्वाग्निं प्रदक्षिणीकृत्य हृषदमुपलांच संपूज्य पुष्पांजलिं गृहीत्वाग्निं
प्रार्थयेत् त्वमग्ने सर्वभूतानामंतश्चरसि साक्षिवत् त्वमेव देव जानीषे न विदुर्यानि मानुषाः अनुगच्छामि भर्तारं वैधव्यभयपी
डिता सत्यमार्गप्रदानेन नय मां भर्तुरंतिकम् मंत्रमुच्चार्य शनकैः प्रविशेच्च हुताशनम् गौडास्तु इमा नारीरविधवा इति ॐ इमाः
पतिव्रताः पुण्याः स्त्रियो याया सुशोभनाः सह भर्तुः शरीरेण संविशंतु विभावसुं इति च विप्रः पठेदित्याहुः कातरां तु मेनोक्त
रेत्समां देवरः शिष्यो वा उदीर्ष्वेति द्वाभ्यामुत्थापयेत् एतन्माहिमामिताक्षरादौ ज्ञेयः पृथ्वीचंद्रोदये स्कांदे अनुव्रजति भर्तारं
गृहात्पितृवनं मुदा पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमम् यत्त्वंगिराः या स्त्री ब्राह्मणजातीया मृतं पतिमनुव्रजेत् सा स्व
र्गमात्मघातेन नात्मानं न पतिं नयेदिति यच्च व्याघ्रपात् न म्रियेत समं भर्त्रा ब्राह्मणी शोककर्शिता नब्रह्मगतिमाप्नोति
मरणादात्मघातिनीति पृथक्चितिपरम् पृथक्चितिं समारुह्य न विप्रा गंतुमर्हति अन्यासां चैव नारीणां स्त्रीधर्मोयं परः स्मृ
त इत्युशनसोक्तेः पृथक्चितिनिषेधः क्षत्रियादिपरा तद्विधिर्ब्राह्मे देशांतरे मृते पत्यौ साध्वी तत्पादुकाद्वयम् निधायोरसि सं
शुद्धा प्रविशेज्जातवेदसम् ऋग्वेदवादात्साध्वी स्त्री न भवेदात्मघातिनी त्र्यहाशौचे निवृत्ते तु श्राद्धं प्राप्नोति शास्त्रवत्

इमानारीरविधवा इतिऋग्वेदवादः व्यहाशौचमन्वारोहणपरमितिस्मार्तः निषेधवाक्यानिशायश्चित्तार्थमृतेनपतितेनचास-
हमरणनिषेधपराणीत्यप्याहुः अस्थिदाहेपत्रशदाहेवानपृथक्त्वमितिदोषः अंगत्वेनस्थानापत्त्यावाशरीरतुल्यत्वात् यत्तु
ब्रह्मघ्नोवाकृतघ्नोवामित्रघ्नोवाभवेत्पतिः पुनात्यविधवानारीतमादायमृतातुयेतिहारितोयत्तत्पतितदाहादिनिषेधेनसह-
गमनस्यदूरतोपास्तत्वादर्थवादमात्रमितिपृथ्वीचंद्रः जन्मांतरीयपापवतासहमरणेनोद्धारइतिस्मार्तगौडाः शङ्खितत्वेव्यासः
दिनैकगम्यदेशस्थासाध्वीचेत्कृतनिश्चया नदहेत्स्वामिनंतस्यायावदागमनंभवेत् तत्रैवभविष्ये तृतीयेन्हिउदक्याया
मृतेभर्तरिवैद्विजाः तस्याह्यनुमरणार्थायस्थापयेदेकरात्रकम् एकांचितांसमासाद्यभर्तारंयानुगच्छति तद्भर्तुर्यःक्रियाकर्ता-
सतस्याश्चक्रियांचरेत् एतद्ब्राह्मणेतरम् यश्चाग्निदातापेतस्यपिंडंदद्यात्सएवहीतिवायवीयोक्तेः आपस्तंबः चितिभ्रष्टातुया
नारीमोहाद्विचलिताभवेत् प्राजापत्येनशुध्येत्तस्माद्वैपापकर्मणः तथा अन्वारोहेतुनारीणांपत्युश्चैवोदकक्रियाम् पिंड
दानक्रियातद्वच्छ्राद्धंमत्याब्दिकंतथा अन्वारोहेकृतेपत्न्याः पृथक्पिंडांस्तिलांजलीन् पृथक्शिलेनकुर्वीतदद्यादेकशिलेन
वा अन्यत्राप्युक्तम् इदंगर्भिणीबालापत्यासूतिकारजस्वलाव्यभिचारिणीभिर्नकार्यं सैरिणीनांगर्भिणीनांपतितानांचयोषिताम् नास्ति
पत्यग्निसंवेशःपतितोहितथाऽभावितिमदनरत्नेस्मृतिसंग्रहोक्तेः मदनरत्नेबृहस्पतिः बालसंवर्धनंमुक्त्वाबालापत्यानगच्छ
ति व्रतोपवासनियतारक्षेद्गर्भंचगर्भिणी तृतीयपादेरजस्वलासूतिकाचेतिपृथ्वीचंद्रोदयेगौडीयशङ्खितत्वेचपाठः तत्रैवबृह-
न्नारदीयेपि बालापत्याचगर्भिण्योह्यदृष्टऋतवस्तथा रजस्वलाराजसुतेनारोहंतिचितांशुभाइति अत्रपतिव्रतासासंदीप्तंप्रवि
शेद्याहुताशनमितिभारताद्ग्वेदवादात्साध्वीस्त्रीणिब्राह्मणाच्च पतिव्रतानामेवाधिकारोनदुर्वृत्तानां यत्तु अपमस्यच –

याः पूर्वेपतिं दुष्टेनचेतसा वर्ततेयाश्चसततंभर्तृणांप्रतिकूलतः तत्रानुमरणंकालेयाः कुर्वंतितथाविधाः कामात्क्रोधाद्भया १
न्मोहात्सर्वाः पूताभवंत्युतेतिभारतेतत्कैमुतिकन्यायेनस्त्रावकमितिपृथ्वीचंद्रः ब्राह्मण्याएकचितिरेवनपृथक्चितिः
क्षत्रियादीनांपृथगेकावेतिकल्पतरुरत्नाकरमदनपारिजातादयः शुद्धिचिंतामणौचैवं तत्रान्वारोहणेभर्तुराशौचमध्ये
तदूर्ध्वंनाकृतेत्रिरात्रमध्येएवदशपिंडाः सहगमनेतुभर्तृशौचतुल्यमाशौचंपिंडदानंच अन्विताया:प्रदातव्योदशा
पिंडास्त्र्यहेणतु स्वाम्याशौचेव्यतीतेतुतस्याःश्राद्धंप्रदीयते इतिशुद्धितत्वेशूलपाणौचपैठीनसिस्मृतेः संस्थितंप
तिमालिंग्यप्रविशेद्याहुताशनं तस्याःपिंडादिकंदेयंक्रमशःपतिपिंडवदितिजितकशूलपाणिशुद्धितत्वेच तद्व्यासो
क्तेः अन्यत्प्रागुक्तम् यदातुरजस्वलापिपत्नीमृतेपत्यौदेशकालवशात्तदैवानुगच्छति नशक्नुमतीस्ते तत्रविरं .
देवयाज्ञिकनिबंधे यदास्त्रियामुदक्यायांपतिःप्राणांत्समुत्सृजेत् द्रोणमेकंतंडुलानामवहन्याद्विशूर्पे मुसः
लदत्तृकृत्तरत्नेपोनिमंडलात् विरजस्कामन्यमानांस्त्वेचित्तेतदसक्षसपम् दृष्टाशौचंभकुर्वीतपंचमृत्तिकयापृथक्
निशाद्विशानिर्देशानगवांदलात्तहृक्रमात् विप्राणांवचनाच्छुद्धासमारोहेद्धुताशनम् नारीणांसरजस्कानामियंशक्ता
रुदाहृता अनत्यान्त्यादौनिर्णयःपूर्वमुक्तः इतिश्रीभट्टकमलाकरकृतेनिर्णयसिंधावंत्यकर्मनिर्णयः अथप्रसंगे
नाशक्तोहुविष्णुः मृतेभर्तरिब्रह्मचर्यंतदन्वारोहणंचेति ब्रह्मवैवर्ते सहानुगमनंशस्तंवैधव्यस्याथपालनम् पत्नुच
नैव कलौनान्यागतिःस्त्रीणांसहानुगमनादृतइतिब्रह्मचर्याशक्यत्वपरं तथाचमनुः ब्रह्मचर्यंचरेद्वापिप्रविशेद्वाहु ८
ताशनं काशीखंडेपि पत्यौमृतेपियायोषिद्वैधव्यंपालयेत्क्वचित् सापुनःप्राप्यभर्तारंस्वर्गभोगान्समश्नुते अनुयातिन

भर्तारं यदि दैवात्कथंचन तथापि शीलं संरक्षेच्छीलभंगात्पतत्यधः तद्वैगुण्यादपि स्वर्गात्पतिः पतति नान्यथा तस्याः पि
ता च माता च भ्राता च वर्गस्तथैव च ॥ अथ विधवाधर्माः ॥ मदनरत्ने स्कान्दे विधवाकबरीबंधो भर्तृबंधाय जायते शिरसो वपनं
तस्मात्कार्यं विधवया सदा एकाहारः सदा कार्यो न द्वितीयः कदाचन मासोपवासं वा कुर्याच्चान्द्रायणमथापि वा पर्यंकशायि
नी नारी विधवा पातयेत्पतिं नैवांगोद्वर्तनं कार्यं स्त्रिया विधवया क्वचित् गंधद्रव्यस्य संभोगो नैव कार्यस्तया पुनः तर्पणं प्रत्य
हं कार्यं भर्तुस्तिलकुशोदकैः तत्पितुस्तत्पितुश्चापि नामगोत्रादिपूर्वकम् इदमपुत्रापरमिति मदनपारिजातः नाधिरोहे
दनड्वाहं प्राणैः कंठगतैरपि कंचुकं न परीदध्याद्वासो न विकृतं वसेत् वैशाखे कार्तिके माघे विशेषनियमं चरेत् मन्वेताः तां
बूलाभ्यंजनं चैव कांस्यपात्रे च भोजनं यतिश्च ब्रह्मचारी च विधवा च विवर्जयेत् श्राद्धादौ तु विशेषः प्रागुक्तः यत्तु बोधा
यनः संवत्सरं प्रेतपत्नी मधुमांसं विवर्जयेत् अधःशयीत षण्मासानिति तिमोह्यल्पभाषितमिति तदसवर्णापरमित्यपरार्कः
अथ संन्यासः ॥ याज्ञवल्क्यः वनाद्गृहाद्वा कृत्वेष्टिं सार्ववेदसदक्षिणां प्राजापत्यां तदंते तानग्नीनारोप्य चात्मनि अधीतवे
दो जपकृत्पुत्रवानन्नदोऽग्निमान् शक्त्या च यज्ञकृन्मोक्षे मनः कुर्यात्तु नान्यथा एतदाश्रमसमुच्चयपक्षे जाबालश्रुतौ त्व
न्येपि पक्षा उक्ताः यदि वेतरथा ब्रह्मचर्यादेव प्रव्रजेद्गृहाद्वा वनाद्वा अथ पुनरव्रती वा स्नातको वास्नातको वोत्सन्नाग्निको
वा यदहरेव विरजेत्तदहरेव प्रव्रजेदिति अंगिराः प्रव्रजेद्ब्रह्मचर्याद्वा प्रव्रजेच्च गृहादपि वनाद्वा प्रव्रजेद्विद्वानातुरो
वाथ दुःखितः आतुरो मुमूर्षुः दुःखितश्चौरव्याघ्रादिभीतिः भारते आतुराणां च संन्यासे न विधिर्नैव च क्रिया प्रैष
मात्रं समुच्चार्य संन्यासं तत्र पूरयेत् जाबालश्रुतावपि यद्यातुरः स्यान्मनसा वाचा वा संन्यसेदिति अत्र विप्रस्यैवाधिका-

रःब्राह्मणाः प्रव्रजंतीति जाबालश्रुतेः आत्मन्यग्नीन्समारोप्य ब्राह्मणः प्रव्रजेद्गृहादिति मनूक्तेश्चेति विज्ञानेश्वरादयः
चत्वारो ब्राह्मणस्योक्ता आश्रमाः श्रुतिचोदिताः क्षत्रियस्य त्रयः प्रोक्ता द्वावेको वैश्यशूद्रयोरिति ब्राह्मणः क्षत्रियो-
वाथ वैश्यो वा प्रव्रजेद्गृहादिति कौर्मोक्तेर्वर्णत्रयस्याप्यधिकारः पूर्ववाक्यं तु काषायदंडादिनिषेधार्थं मुखजानाम
यं धर्मो यद्विष्णोर्लिंगधारणं राजन्यवैश्ययोर्नेति दत्तात्रेयमुनेर्वचः इति बोधायनोक्तेरिति पक्षांतरमाह तत्त्वं तु कुटी
चकादिपरमेतदिति योपि संन्यासं पलपैतृकमिति कलौ निषेधः सोपि त्रिदंडादिपर इत्युक्तं प्राक् स च संन्यासश्चतुर्धे
त्याह हारीतः कुटीचको बहूदको हंसश्चैव तृतीयकः चतुर्थः परमो हंसो यो यः पश्चात्स उत्तमः आद्यः पुत्रादिना कुटीं
कारयित्वा तत्र गृहे वा वसन् काषायवासाः शिखोपवीतत्रिदंडवान् बंधुषु स्वगृहे वा भुंजान आत्मज्ञो भवेत् एत
दंत्यं तां शाक्तपरम् द्वितीयस्तु बंधून्हित्वा सप्तागाराणि भैक्ष्यं चरन् पूर्वोक्तवेषः स्यात् हंसस्तु पूर्वोक्तवेषोप्येकदंडः
एकं तु वैणवं दंडं धारयेन्नित्यमादरादिति स्कांदात् विष्णुरपि यज्ञोपवीतं दंडं च वस्त्रं जंतुनिवारणम् तावान्परिग्रहः
प्रोक्तो नान्यो हंसपरिग्रहः चतुर्थोपि स्कांदे परहंसस्त्रिदंडं च रज्जुं गोवालनिर्मिताम् शिखां यज्ञोपवीतं च नित्यं कर्म प
रित्यजेत् अयमप्येकदंड एव ये तु शिखोपवीतादित्यागनिषेधास्ते कुटीचकादिपराः यत्तु मेधातिथिः यावन्न स्यु-
स्त्रयो दंडास्तावदेकेन वर्तयेदिति तदपि न सर्वेषु यच्चात्रिः चतुर्धा भिक्षवः प्रोक्ताः सर्वे चैव त्रिदंडिन इति तद्वाग्दं-
डादिपरं नयादिपरं वाग्दंडोथ मनोदंडः कर्मदंडस्तथैव च यस्यैते नियता दंडाः स त्रिदंडीति चोच्यते इति मनूक्तेः त
स्मात्परमहंसस्यैकदंड एव सोप्यविदुषः विदुषस्तु सोपि नास्ति न दंडं न शिखां नाच्छादनं चरति परमहंस इति महोप

निषद्युक्तेः ज्ञानमेवास्यदंडइतिवाक्यशेषाच्च यत्तुयमः काष्ठदंडोधृतोयेनसर्वाशीज्ञानवर्जितः सयातिनरकान्घो-
रान्महारौरवसंज्ञितानिति तद्वैराग्यंविनाजीवनार्थसंन्यासपरं एकदंडंसमाश्रित्यजीवंतिबहवोनराः नरकेरौरवे
घोरेकर्मत्यागात्पतंतितइतिस्मृतेः यच्चाश्वमेधिके एकदंडीत्रिदंडीवाशिखीवामुंडितएववा काषायमात्रसारोपियतिः
पूज्योयुधिष्ठिरेति तस्यापिपूर्वोक्तव्यवस्थाज्ञेया अथतद्विधिः बौधायनः कृत्वाश्राद्धानिसर्वाणिपित्रादिभ्योपृथक्पृ
थक् वापयित्वाचकेशादीन्मार्जयेन्मातृकाइमाः सर्वाणीतिस्वस्यनवश्राद्धषोडशश्राद्धादिकृत्वेत्यर्थः स्मृत्यर्थसा
रेपि एकोद्दिष्टविधानेनकुर्याच्छ्राद्धानिषोडश अग्निमान्पार्वणेनैवविधिनानिर्वपेत्तयमिति कात्यायनः कृच्छ्रांस्त्रीन्च
रेत् कृत्वापावनार्थमनाश्रमी आश्रमीचेत्सकृच्छ्रंतेनासौयोग्यतांव्रजेत् बौधायनः सदैवमार्षकंदिव्यंपित्र्यंमातृ
कमानुषे भौतिकंचात्मनश्चांतेअष्टौश्राद्धानिनिर्वपेत् अत्रक्रममाहहेमाद्रौशौनकः देवश्राद्धेब्रह्मविष्णुमहेश्वरादे
वताः आर्षेदेवर्षिब्रह्मर्षिक्षत्रर्षयः देवर्षिक्षत्रर्षिमनुष्यर्षयोवामरीच्यादिऋषयइति संन्यासपद्धतौतन्न्त्रित्यं दिव्येव
सुरुद्रादित्याः मानुषेसनकसनंदनसनातनाः भूतश्राद्धेपृथिव्यादिभूतानिचक्षुरादिकरणानिचतुर्विधोभूतग्राम
श्चेतितिस्रः पित्र्येपित्रादित्रयोमातामहाश्च मातृकेमात्रादयस्तिस्रः आत्मश्राद्धेआत्मपितृपितामहादेवताः आ
त्मश्राद्धेपरमात्मादेवतेतिसंन्यासपद्धतौतन्न्त्रित्यम् सर्वत्रनांदीमुखत्वंविशेषणंज्ञेयं सर्वत्रापिंडदानं युग्माविप्राः
दक्षक्रतूसत्यवसूवाविश्वेदेवाअन्यन्नांदीश्राद्धवदितिहेमाद्रिः स्मृत्यर्थसारे केशश्मश्रुलोमनखंवापयित्वोपकल्प
येत् दंडंजलपवित्रंचशिक्यंपात्रंकमंडलुं आसनंकौपीनमाच्छादनंकंथांपादुकेइतिदशपंचवा एतच्चपूर्वेद्युर्नांदीमु-

र्वंकृत्वापरेद्युः पुण्याहवाचनंकृत्वाकार्यमितिशौनकः बौधायनः त्रीन्दंडानंगुलीस्थूलान्वैणवान्मूर्धसंमितान् एकाद
शानवद्धिनिनतुःसमान्यपर्वकान् वेष्टितान्कृष्णगोवालरज्वातुचतुरंगुलान् एकोवानादशोदंडोगोवालसदशोभवेत्
अनग्निरग्निमुत्पाद्यनित्येनविधिनाततः एषोदिविविधानेनेत्यर्थः स्वाग्नावेवाग्निमान्कुर्यादपवर्गोक्तमादितः आज्यंपयोद
धीत्येतत्त्रिवृद्वाजलमेववा ॐभूरित्यादिनाप्राश्यरात्रिंचोपवसेत्ततः अथादित्यस्तमयात्सर्वमग्नीन्विहृत्यसः आज्यम
ग्नौगार्हपत्येसंस्कृत्येतेनचस्रुचा पूर्णयाहवनीयेतुजुहुयात्प्रणवेनतत् ब्रह्मान्वाधानमेतत्स्यादग्निहोत्रंहुतेततः संस्ती-
र्यगार्हपत्यस्यदर्भानुत्तरतोनतु पात्राण्यासाद्यदर्भेषुब्रह्मायतनएवतु जागृयाद्रात्रिमेतांतुयावद्ब्राह्मोमुहूर्तकः अ
ग्निहोत्रंस्वकालेतुहुत्वाप्रातस्तनंततः इष्टिंवैश्वानरींकुर्यात्प्राजापत्यामथापिवा जाबालश्रुतौतुकेचित्प्राजापत्यामेवेष्टिं
कुर्वंतितदुतथानकुर्यादाग्नेयीमेवकुर्यात्स्थाग्नेयीमेवकुर्यादित्युक्तं तेनात्रविकल्पः अत्राहुः त्रेताग्नेःप्राजाप
त्यानद्यान्यशेषेग्नाविनिवहुतश्रुतेः एकाग्नेस्त्वाग्नेयीति अनाहिताग्नेरिष्टिस्थानेवैश्वानरआग्नेयोवाचरुरितिमाधवः
कात्यायनः आत्मन्यग्नीन्समारोप्यवेदिमध्यस्थितोहरिं ध्यात्वाहृदित्यनुज्ञातोगुरुणाप्रैषमीरयेत् कपिलःविधिवत्प्रै
षमुक्त्वाथत्रिरुपांशुत्रिरुच्चकैः अभयंसर्वभूतेभ्योमत्तःस्वाहेत्यथोदकं निनीयदंडशिक्यादिगृहीत्वाथवहिर्व्रजेत्
बौधायनः सखेमेत्यादिनादंडंयेनदेवाःपवित्रकम् यदस्यपारेशिक्यंतुपात्रंव्याहृतिभिस्तथा सुवासकवासाःकौपीनं
गृहीत्वाबांधवांस्त्यजेत् अथक्रमः तत्रसंन्यासेधिकारसिद्ध्यर्थंस्वस्यनवश्राद्धषोडशश्राद्धसपिंडनानिसाग्निःपार्वणा
न्यनग्निस्त्वेकोद्दिष्टविधिनाकृत्वानाश्रमीचेत्कृच्छ्रचतुष्टयमन्यस्तुतत्सकृच्छ्रंकृत्वोदगनयनेएकादश्यांद्वादश्यांवासाग्निर

मावास्यायांपौर्णमास्यांचतुर्दश्यांवायथापर्वणिप्राजापत्यास्यात् तत्रदेशकालौस्मृत्वापरमहंसादिसन्यासग्रहणंकरिष्यइति
संकल्प्यगणेशंसंपूज्यपुण्याहंवाचयित्वामातृकापूजांषड्श्राद्धंचकृत्वास्तमयात्सायोपासनंसमिध्याहिताग्निस्तुगार्हपत्ये
विधुरोग्निहोत्रीतुत्रिकांडमंडनोक्तदिशाकुशपत्न्यासहपवमानेष्ट्यंतंपूर्णाहुत्यंतंवाधानंकुर्यात् ब्रह्मचारीचेल्लौकिकेविधुर
श्चेद्वादशाभिःप्रणवेनवाग्निमादायान्वग्निरुषसामित्यानीयघृष्टोदिवीतिनिधायतेनैवसमिध्यततत्सवितुस्त्वांसवितुर्विशा
निनइतितिसृभिःसमिधोभ्यादध्यात् एवमग्नौसिद्धेकृतोपस्थवर्ज्यंतर्पणंकृत्वापयोदधिघृतमाज्यमपोवाॐभूःसावित्रींप्रविशा
मि तत्सवितुर्वरेण्यमितिप्राश्याचम्यपुनरादायॐभुवःसावित्रींप्रविशामिभर्गोदेवस्यधीमहीतिद्वितीयंॐस्वःसावित्रींप्रविशामि
धियोयोनःप्रचोदयादितितृतीयं समस्तयाचतुर्थंॐभूर्भुवःस्वःसावित्रींप्रविशामि॰तत्सवितु॰यात्इति सन्यासपद्धतौतुत्रिवृ
दसीतिप्रथमंप्रवृदसीतिद्वितीयंविवृदसीति तृतीयंप्राश्यापःपुनंत्वितिजलंप्राश्यसावित्रीप्रवेशउक्तः ततआहवनीयंवित्तत्पश्च
ह्माणमुपवेश्याज्यंसंस्कृत्यचतुर्द्वादशवागृहीत्वासमिस्पूर्वमोंस्वाहापरमात्मनइदमितिहुत्वोपवसेत् ततःसायंहोमंवैश्वदेवंच
कृत्वाअग्नेरुदक्कुशानास्तीर्यदंडादीनिदशपंचवासाद्यब्रह्मासनेकृष्णाजिनोपविष्टोरात्रौजागरंकृत्वाप्रातर्होमानंतरंप्राजाप॰
त्यांवैश्वानरींवाकृत्वाऋत्विग्भ्यःसर्वस्वंब्रह्मणेचमधुपूर्णंतैजसपात्रंदत्वादारुपात्राण्याहवनीयेऽश्ममृन्मयानिचजलेक्षिपेत्
कृष्णाजिनंत्वादद्यात् अनाहिताग्निस्तुवैश्वानरमाग्नेयंवाचरुंहुत्वापात्राण्यग्नौक्षिप्त्वाभूर्भुवःस्वरित्यपःस्पृष्ट्वानरत्वंभवेदीति॰
जस्वाविधान्संभोज्यपुण्याहंवाचयित्वाप्रवापनंकृत्वाहेमरूप्यकुशजलैःस्नात्वापुरुषायचरुंकृत्वाप्राणायस्वाहेतिपंचा॰
हुतीर्हुत्वापुरुषसूक्तेनप्रत्यृचमाज्यंचरुंचजुहुयात् अत्रविरजाहोमंकेचिदाहुः यथोक्तंशिवगीतासु जुहुयाद्विरजामंत्रैः

प्राणापानादिभिस्ततः अनुवाकांतमेकाग्रः समिदाज्यचरून्पृथक् आसन्यग्नीन्समारोप्य यातेअग्नेतिमंत्रतः भस्मादाया
ग्निरित्याद्यैर्विमृज्यांगानिसंस्पृशेत् पापैर्विमुच्यतेसत्यंमुच्यतेनात्रसंशयः यथा प्राणापानव्यानोदानसमानामेशुद्ध्यंतां
ज्योतिरहंविरजाविपाप्माभूयासंस्वाहा सर्वत्रलिंगोक्तदेवताभ्यइदमितित्यागः वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतोबुद्ध्या
कूतिःसंकल्पामेशुद्ध्यंतांज्योति० त्वक्चर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्नायवोस्थीनिमेशुद्ध्यंतांज्योति० शिरःपाणिपादपार्श्व
पृष्ठोरूदरजंघशिश्नोपस्थपायवोमेशुद्ध्यंतांज्योतिरहं० उत्तिष्ठपुरुषहरितपिंगललोहिताक्षिदेहिदेहिदापयितामेशुद्ध्यं०
पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशामेशुद्ध्यंतांज्योतिरहं० शब्दस्पर्शरूपरसगंधामेशुद्ध्यंतांज्योति० मनोवाक्कायकर्माणिमेशु
आत्मामेशुद्ध्यंतां० अंतरात्मामेशुद्ध्यंतां० परमात्मामेशुद्ध्यंतां० क्षुधेस्वाहा क्षुत्पिपासायस्वाहा विविट्यैस्वाहा ऋग्विधा
नायस्वाहा कषोत्कायस्वाहा क्षुत्पिपासामलंज्येष्ठामलक्ष्मीर्नाशयाम्यहं अभूतिमसमृद्धिंचसर्वान्निर्णुदमे पाप्मानंस्वा
हा अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयमानंदमयमात्मामेशुद्ध्यंतांज्योति० ततःस्विष्टकृदादिहुत्वा ब्रह्मणेहिरण्यमा
न्यपात्रं धेनुंचदत्वासमासिंचत्विस्रुपतिष्ठेत अत्रकेचिदग्नेः सावित्रीप्रवेशंपूर्णाहुतिंचाहुः ततोयातेअग्नेयज्ञियातनू
रितिनिश्चिरेकेकंजिघ्रन्नात्मन्यग्नीन्समारोप्यगुरवेसर्वस्वंदत्वा योब्रह्माणंविदधातिपूर्वं योवैवेदांश्चप्रहिणोतितस्मैतंहदे
वमात्मबुद्धिप्रकाशंमुमुक्षुर्वैशरणमहंप्रपद्य इत्युपस्थायदक्षिणंजान्वाच्यपादावुपसंगृह्याधीहिभगवोब्रह्मेतिवदेत् त
तोगुरुरात्मानंब्रह्मरूपंध्यात्वाशंखंद्वादशप्रणवैरभिमंत्र्यतेनशिष्यमा श
दत्वागुरुषसूक्तंजप्त्वाममव्रतेहृदयंतेदधामीतिचजप्त्वोदङ्मुखःप्रणवा

पंचीकरणादयश्चोध्य अथवा आत्मानंतत्वमसिप्रज्ञानंब्रह्मेत्याद्युपदिशेत् नदर्थंच
नोपदिष्टोहरिस्मरन्नूर्ध्वबाहुस्तिष्ठन्देवान्साक्षिणःकृत्वाॐभूर्भुवःस्वः सन्यस्तंमयेतित्रिरुपांशु   स्व
पंगत्वास्नात्वा अभयंसर्वभूतेभ्योमत्तःस्वाहेतित्रिरंजलिंक्षिप्त्वाप्सुवासःवासादितिकाषायंकौपीनंवासश्चपरि
धायेतिमुख्येनैणवंपालाशंबैल्वमौदुंबरंवादंडंगृह्णीयात् अन्नपुत्रकामोगृहस्थः शंखेनपुरुषसूक्तेनदंडमभिषिच्यद्व
नाचारः ततःशिखामुत्पाट्यॐभूःस्वाहेत्यग्नौजलेवाहुत्वातथैवोपवीतंहुत्वायेनदेवाःपवित्रेणेतिजलेपवित्रंयदस्यपात्रइ
तिशिक्यंसावित्र्याकमंडलुंसमव्याहृतिभिःभोजनपात्रमिदंविष्णुरित्यासनंकृशीवागृहीत्वाॐभूस्तर्पयामीति
भिर्महर्नमइतितर्पयित्वाभूःस्वधांभुवःस्वधांस्वःस्वधांभूर्भुवःस्वर्महर्नमःस्वधेतिपितॄंस्तर्पयित्वोदुत्यंचित्रंतच्चक्षुर्हंसः
चषन्नमोमित्रस्येतिस्नात्वासुरभिमतीभिरापोहिष्ठेतिहिरण्यवर्णाभिः पवमानीभिर्व्याहृतिभिश्चमार्जयित्वा
ततोऽघमर्षणंप्राणायामांश्चकृत्वाॐभूर्भुवःस्वरितित्रिपठित्वानमःसवित्रइतिसूर्यमुपस्थायपुनःस्नात्वाज
लयित्वाॐमितिब्रह्मोमितीदंसर्वमोमितिब्रह्मवाएषज्योतिर्यएषवेदोयएषतपतिवेद्यमेवैतद्यएषवेदोयदवनमस्तौ
जपित्वाष्टसहस्रंगायत्रींजपेदिति अथयतिधर्माः प्रातरुत्थायब्रह्मणस्पतेइतिजपित्वादंडादीनिमूर्ध्निनिधायमूत्र
पुरीषयोर्गृहस्थचतुर्गुणंशौचंकृत्वाचम्यपर्वद्वादशीवर्ज्यंप्रणवेनदंतधावनंकृत्वातेनैवमृदाबहिःकटिंप्रक्षाल्यजल
र्पणवर्ज्यंस्नात्वापुनर्जंघेप्रक्षाल्यवस्त्रादीनिगृहीत्वामार्जनांतंकृत्वाकेशवादिनमोंतनामभिस्तर्पयित्वाॐभूस्तर्प
यामीत्यादिव्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्महर्जनस्तर्पयामीतितर्पयेत् ॐभूःस्वाहेतिस्वाहाशब्दांतैःस्वधाशब्दां

वः स्वश्वेत्यस्त्राशंखेनभेदयेत् गर्तंपुरुषसूक्तेनलवणेनप्रपूरयेत् सृगालश्वादिरक्षार्थंसम्यग्गर्तंप्रपूरयेदिति कुटीचक
स्यतुदाहः कार्यः यथा सर्वप्राग्वत्कृत्वाग्निंप्रज्वाल्यसाग्नेर्दक्षिणकरेउपावरोहेत्यवरोत्थानिर्मथ्यवागग्नेर्निचितिंकृत्वाग्नि
नाग्निः समिध्यतइत्यग्निंदत्वासावित्र्याप्रणवेनवादहेत् ततोष्टशतंप्रणवंनारायणःपरंब्रह्मेतिजस्वासाशिरःप्रणवव्याहृ
त्यागायत्र्यातत्भस्मास्थीनितीर्थेक्षिप्त्वास्त्वानात्शक्तिः नास्त्यन्यदौर्ध्वदैहिकम् त्रिदंडग्रहणादेवप्रेतत्वंनैवजायतइ
तिउशनःस्मृतेः एकादशेन्हिपार्वणंतदपित्रिदंडिनः हंसपरमहंसादीनांपार्वणादिकिमपिनकार्यमितिशूलपाणिः श्रा
द्धचिंतामणौदत्तात्रेयः एकोद्दिष्टंजलंपिंडमाशौचंप्रेतसत्क्रियाम् नकुर्याद्वार्षिकादन्यद्ब्रह्मीभूताय भिक्षवे प्रेताक्रिय
येकोद्दिष्टनिषेधेसिद्धेपुनस्तद्ग्रहणमाब्दिकपरम् तेनतत्सार्वणमेव त्रिदंडिनांद्वादशेनारायणबलिः तद्विधिरन्यश्च
विशेषः प्रागुक्तइत्यलंबहुना एवंनिरूपितमिदंगहनंतुधर्मतत्वंविचार्यवचनैश्चनयैश्चसम्यक् तद्दोषदृष्टिमपहाय-
निर्वचनीयंनहृद्धिरित्याविरतंप्रणतोस्मितेषु मयासद्वासद्वायदिहगदितंमंदमतिनाकिमेतच्छक्यंवाध्यवसितुमपिस्व
स्यमतिना तदेतंयत्किंचिद्यदितमिहविख्यातमहिमाप्रतापोयंसर्वोपिकृसतितुपित्रोश्चरणयोः २ योभाट्टतंत्रगगनार्ण-
वकर्णधारःशास्त्रांतरेषुनिखिलेष्वपिमर्मभेत्ता योत्रश्रमःकिलकृतःकमलाकरेणप्रीतोमुनास्तुसकृतीह्युधरामकृष्णः ३
श्रीभट्टरामेश्वरसूरिसूनुश्रीभट्टनारायणसूरिसूनोः श्रीरामकृष्णस्यसुतःकृतीमंव्यधान्निबंधंकमलाकराख्यः ४ नाना
निर्णयवल्लान्निर्णयसिंधुःप्रोच्यतांविबुधाःनिर्णयसरोजवल्लान्निर्णयकमलाकरोप्यस्तु ५ वसुऋतुऋतुभूमितेगतेब्दे
नरपतिविक्रमतोथयातिरौद्रे तपसिशिवतिथौसमापितोयंरघुपतिपादसरोरुहेर्पितश्च ६ जगतिसकलविद्यासिंधुमु-

श्चिधयानांपरभणितिपरीक्षासुज्यतेसज्जनानां तदिहममनिबंधेदूषणंभूषणंवायदिभवतिविदग्धैस्तत्स्वयंविमृश्यम् ७
इतिश्रीमत्सद्वाक्यप्रमाणपारावारपारीणश्रीमद्रामेश्वरभट्टसूरिसूनुनारायणभट्टसुतविद्वन्मुकुटहीरांकुरश्रीरामकृष्णभ
ट्टात्मजदिनकरभट्टानुजकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौतृतीयःपरिच्छेदःसमाप्तः   निर्णयसिंधुग्रंथःस्वीयशिलायंत्रकेंऽकि
तःसुधिया विठ्ठलनाम्नाग्निहोत्रिणाकृतिना १ अंकाद्रिमुनिभूशाकेपिंगलेब्देगुरोर्दिने माघेमासेशुक्लपक्षेस
प्तम्यांचसमापितः २ शोधितोयंपरिच्छेदस्तृतीयस्तुयथामति भालचंद्रेणसाहाय्याद्दुपाहिप्रयत्नतः १ तत्राप्यशुद्धं
कुत्रापियद्यंत्रेदृष्टिदोषतः ज्ञात्वाक्षंतव्यमित्यद्यप्रार्थयेविदुषोन्वहम् २   श्रीगजाननार्पणमस्तु